

**Збірник матеріалів
міжнародної науково-практичної конференції**

**ГЕНДЕРНА ОСВІТА –
РЕСУРС РОЗВИТКУ
ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ**

Гендерна освіта

*Empowered lives.
Resilient nations.*

*Empowered lives.
Resilient nations.*

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ СІМ'Ї ТА МОЛОДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ
ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ҐЕНДЕРНИЙ ЦЕНТР НАПН УКРАЇНИ – ТНПУ
ІМЕНІ В.ГНАТЮКА
ПРОГРАМА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ПРАВ ЖІНОК В УКРАЇНІ
ЄС – ПРООН**

«ҐЕНДЕРНА ОСВІТА – РЕСУРС РОЗВИТКУ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ»

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

27–29 КВІТНЯ 2011 Р.

ТЕРНОПІЛЬ, 2011

УДК 371.035.9
ББК 74.480.286
Г 34

**Збірник матеріалів науково-практичної конференції
«Гендерна освіта — ресурс розвитку паритетної демократії», Київ, 2011**

Рекомендовано до друку Вченою радою ТНПУ імені Володимира Гнатюка
(протокол № 9 від 26.04.2011 р.)

Рецензенти:

Ольга Василівна Сухомлинська — академік-секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України

Валентина Володимирівна Москаленко — доктор філософських наук, професор, завідувача лабораторією соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

М.М. Фіцула — доктор пед. наук, професор ТНПУ ім. В. Гнатюка

Редакційна наукова колегія:

Володимир Петрович Кравець — академік, доктор педагогічних наук, професор

Тамара Василівна Говорун — доктор психологічних наук, професор

Оксана Михайлівна Кікінежді — канд. психологічних наук, доцент

Робоча група Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні ЄС-ПРООН:

Лариса Станіславівна Кобелянська, координатор Проекту

Ігор Романович Гуцуляк, експерт з гендерної освіти

Микола Якович Ябченко, спеціаліст зі зв'язків з громадськістю та редагування

У збірнику представлені матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Гендерна освіта — ресурс розвитку паритетної демократії» та матеріали учасників Шостого Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з напрямку гуманітарної науки — гендерних досліджень, вітчизняних та зарубіжних гендерологів.

Видання розраховане на студентів, магістрів, аспірантів, активістів гендерних, жіночих, молодіжних, громадських організацій, об'єднань, товариств, усіх, хто цікавиться гендерною проблематикою.

Відповідальність за зміст поданого матеріалу несуть автори та їх наукові керівники.

Це видання підготовлено в межах виконання «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні», яку впроваджує Програма розвитку ООН за фінансової підтримки Європейського Союзу. Думки, висновки чи рекомендації належать авторам та упорядникам цього видання і не обов'язково відображають погляди ПРООН чи інших організацій та закладів системи ООН або Європейського Союзу. При використанні матеріалів посилання на це видання є обов'язковим.

Видано за фінансової підтримки Програми розвитку ООН та Європейського Союзу. Не для продажу.

ISBN

© Програма розвитку ООН в Україні, 2011.

З М І С Т

Передмова, або гендерній демократії бути!.....	13
--	----

П Л Е Н А Р Н І В И С Т У П И

Тамара Говорун Психологічні проблеми гендерних реалій в Україні	16
Володимир Кравець, Світлана Кравець Зарубіжний досвід гендерної освіти та виховання.....	18
Валентина Москаленко Нормативно-регулятивна сутність гендерної культури суспільства.....	22
Ірина Грабовська Досвід становлення суспільства паритетної демократії в сучасній Україні: досягнення, проблеми, перспективи.....	25
Оксана Кісь Створення Української Асоціації Дослідників Жіночої Історії.....	28
Оксана Ярош Чи є Конституція України ресурсом розвитку паритетної демократії?....	31
Наталія Стрельчук Гендерний підхід до реформування сектору безпеки в країнах-членах НАТО: уроки для України.....	34
Людмила Таран «Бути самій собі ціллю» Долаючи гендерні стереотипи: автобіографізм у творчості сучасних жінок-авторів.....	36
Оксана Кікінежді Гендерна освіта у вищій школі: досвід і проблеми подальшої інституціоналізації.....	39
Тетяна Дороніна Про дистанційний курс «теоретико-методичні засади гендерної освіти» (структура та зміст) для студентів педагогічних спеціальностей..	41
Тетяна Голованова Формування гендерної компетентності майбутніх соціальних педагогів засобами програми дистанційної форми навчання	44
Ірина Головашенко Освіта як зона гендерного конфлікту: культивованій технократизм	46
Наталія Коніщева Гендерна освіта як чинник розвитку громадянського суспільства в Україні в контексті євроінтеграції.....	49
Ярослав Кічук Пріоритетність гендерного підходу як вимір гуманітаризації вітчизняної освіти	52
Надія Кічук Проблематика педагогіки вищої школи у фокусі сучасних гендерних досліджень.....	55
Марина Бірюкова, Світлана Губіна Гендерна освіта педагогів: попередні результати проведення каскадних тренінгів у Харківському регіоні.....	58
Олена Остапчук Особливості викладання спецкурсу «Гендерна педагогіка» для майбутніх соціальних педагогів.....	65
Надія Городнова Гендерний підхід у формуванні здорового способу життя молоді....	68
Катерина Карпенко «Сім'я — шлюб — родинні зв'язки» в умовах трансформації публічної та приватної сфер життя суспільства	70
Марина Кузнецова Гендерная компетентность учащейся молодёжи Беларуси.....	73
Тетяна Щурко Дискурсы пола и гендера в системе постсоветского среднего образования (case в Беларуси).....	76
Мераль Аккент, Ірина Іванова Моніторинг діяльності відкритого інформаційного обміну з гендерної тематики: www.genderstudies-ukraine.org	80
Олена Луценко Кафедра соціальної педагогіки та гендерних студій як інновація у системі вищої освіти України	83

Martha J. Bojko Addressing gender norms and masculinity to improve the sexual health of young adults in Ukraine	85
Grażyna E. Kwiatkowska Nieśmiałość i nadzieja na sukces. Badania międzykulturowe studentek polskich i ukraińskich	88
Dr Ireneusz Siudem Płeć psychologiczna a akceptacja korupcji	94
Dr Anna Siudem Preferowane wartości a podejmowanie decyzji o zawarciu związku małżeńskiego przez osoby w wieku wczesnej dorosłości	102
Paulina Kobza Парад Наречених as the social phenomenon	112

СЕКЦІЯ № 1

ПАРИТЕТНА ДЕМОКРАТІЯ ТА РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ

Вікторія Балла Отчизна — это край, где пленница душа	115
Ірина Блощинська, Ірина Бердей Трудова міграція населення Тернопільської області: гендерний аспект	116
Каріна Буракова, Світлана Башкатова Мотивація трудової діяльності працівників автотранспортних підприємств з урахуванням гендерних особливостей	118
Катерина Грищенко, Світлана Башкатова Особливості ціннісно-мотиваційної структури чоловіків і жінок у сфері праці й зайнятості	120
Валерія Докукіна, Світлана Башкатова Гендерні особливості активізації підприємницької діяльності	122
Катерина Паніч Жіноче лідерство в системі недержавного сектора суспільства (на прикладі вивчення досвіду громадської організації м. Одеси «Центр молодіжних жіночих ініціатив»)	124
Ольга Мисоченко Гендер в українському освітньому просторі: проблеми й перспективи	126
Аліна Парнікова Гендерні аспекти в управлінській сфері сучасного українського суспільства	128
Яна Денисенко Жіноче підприємництво як засіб подолання гендерної сегрегації	130
Юлія Кучевська Оцінка трудової мобільності жінок на місцевому ринку праці	132
Любов Рибак Гендерні аспекти зайнятості в Україні	134
Оксана Саць Шляхи забезпечення гендерної рівності на ринку праці України	137
Євгенія Сушко, Тетяна Федоренко Гендерна рівність в політичній сфері	139
Інна Ярош Гендерні стратегії кадрової державної політики сучасної України	142
Катерина Бекетова Поняття й основні елементи юридичних гарантій захисту прав жінок	144
Наталія Омельченко, Анастасія Битко Гендерна політика як складова соціальної політики держави	150
Наталія Омельченко, Анастасія Веселовська Становлення гендерних відносин громадянського суспільства в інформаційну добу	153
Ольга Дяків, Ельвіра Смик Проблеми гендерної нерівності на ринку праці регіону	155
Світлана Євченко Рух до паритетної демократії: регіональний вимір	162
Софія Котова-Олійник Метод «3R» як інструмент інтегрування концепції гендерної рівності в діяльність організації: регіональні практики	164

Юлія Євдокимова Результати психологічної діагностики готовності к підприємницької діяльності безробітних жінок, состоящих на учете в центре занятости	167
Галина Єрко Участь жінок у політичних процесах: досягнення та перспективи	171
Ілона Ігнащенко Проблема становлення гендерної паритетності в органах державної влади України та можливі шляхи її вирішення	174
Криворучко Наталія Правовий захист прав жінок у національному законодавстві та міжнародних документах: порівняльний аспект	176
Віталій Кульчицький, Тарас Кульчицький Жіночий рух — важливий чинник гендерної демократії в українському громадянському суспільстві	178
Тетяна Кульчицька Гендерна грамотність як складова розвитку демократичного громадянського суспільства	181
Вікторія Кривошей Динаміка трудових цінностей працівників підприємств ресторанного господарства	184
Вікторія Рубежанська Стилї та ефективність управління у гендерному аспекті	191
Юлія Дуднік Гендерні особливості поведінкових характеристик жінки-керівника	193
Лілія Літвін Загальний аналіз гендерної структури політичних інститутів України	195
Мар'яна Литва Паритетна демократія: проблеми становлення в Україні	198
Антоніна Максютенко Міжнародно-правові гарантії захисту прав жінок в Україні	200
Олена Морщакова Гендерний аспект політичної культури в Україні	202
Наталія Олійник Актуалізація жіночої проблематики у передвиборчих програмах політичних партій та блоків України	205
Тодоріко Аліна Гендерна політика в країнах ЄС: досвід для України	210
Михайло Удут Інтегрування гендерного компонента в діяльність органів місцевого самоврядування	212
Катерина Кирилова Деякі аспекти формування правової культури майбутніх соціальних педагогів у гендерному вимірі	214
Олег Комов Гендер як соціальний конструкт	217
Лариса Ракова Економіка у гендерному вимірі	223
Олександр Рибак Розмежування напрямків у гендерних дослідженнях	225
Максим Сорокопуд Сучасне розуміння моніторингу паритетної демократії	227
Сергій Кунденко Гендерний паритет у прийнятті політичних рішень	233
Оксана Юр'єва Гендерний підхід у вищій освіті Канади: передумови виникнення	236
Kikinezhdі Marius Canadian Gender Trends in Education	239
Людмила Дух Гендерна рівність як запорука розбудови громадянського суспільства в Україні	241
Вікторія Берлізова Соціальне партнерство як соціальний інститут гендерної рівності у сфері праці	245
Тетяна Коваль, Руслан Валіс Гендерні аспекти виробничої демократії	246
Олена Олександрівна Міщенко Образ «людини економічної» у студентської молоді: гендерний аспект	249
Дарія Чабан Особливості економічних домагань майбутніх фахівців сфери фізичної культури і спорту: гендерний аспект	251
Юлія Сагайдак Гендерний фактор у політиці	254
Світлана Гришак Щодо питання порівняльного аналізу розвитку гендерної освіти в країнах пострадянського простору	257
Катерина Келемен «Гендерна революція» у системі державного управління	259

Владлена Буларова Лідерство у гендерному вимірі	263
Дар'я Сагіна Гендерні аспекти управління персоналом	266
Оксана Ромахова Особливості підготовки підприємців з питань гендерної рівності ..	268
Віта Торкіна Сексуальні домагання на робочому місці в Україні. проблеми та шляхи вирішення	269
Наталія Коваліско, Ірина Горбач Гендер як соціальна конструкція системи соціостатевих стосунків	271
Володимир Кізь Великі можливості малого бізнесу в Україні: гендерний аспект	274

СЕКЦІЯ № 2

ФЕНОМЕН ГЕНДЕРА В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ

Лілія Будій Лінгвокреативна особистість молодшого школяра: гендерний вимір	278
Юлія Горбатій Реконструкція життя жінок-політв'язнів в епістолярній спадщині Оксани Мешко та Надії Суровцової	280
Карина Гордена Гендерний аспект мовлення дійових осіб англійських та українських п'єс кінця XIX — початку XX ст.	282
Юлія Доктаренко Гендерна проблематика роману м. Каннінгема «Години»	284
Євстратова Юлія Гендерна роль жінки в ісламі: від витоків до сучасності	285
Тетяна Неделяєва Українська жінка як суб'єкт службово-трудова відносин (1970-ті — початок XXI ст.): гендерний аспект	287
Олена Пшебило Текстуалізація повсякденного досвіду в українській жіночій мемуарній прозі межі XIX — XX століття	289
Ірина Севаст'янова Жіночий рух у сучасному світі — це вагома сила демократичної держави	292
Ольга Сисоєва Майстерність українського орнаменту: гендерний аспект	294
Тетяна Чупринська Порушення здатності гендерної ідентифікації в рамках сучасної культури дитинства (на прикладі комерційної та авторської анімації в Україні)	297
Тетяна Шпрінгвальд Художні доміанти прози Світлани Пиркало у контексті постмодерного фемінного письма	299
Олена Коханова Жіночий рух на Слобожанщині у другій половині XIX — першій половині XX століття	301
Дар'я Гнатовська Фемінізм та повсякденний вимір гендерної політики РРФСР у другій половині XX ст.	302
Олійник Анна Гендерна асиметрія в мовленні та її відображення засобами масової інформації	304
Наталія Блохіна «Нова жінка» в українській драматургії 20–30-их років хх століття	306
Наталія Буркало Особливості статево-рольової ідентифікації підлітків: українців, поляків та українських мігрантів у Польщі	310
Тетяна Бутурлим Художній текст як засіб формування гендерної культури старшокласників	313
Оксана Городецька Гендерні аспекти розвитку освіти Галичини в другій половині хіх — на початку хх століття	317
Галина Дичковська, Ольга Радченко Феномен гендера: історико-філософський аспект	320

Зленко Олена Гендерна проблематика драми сучасного драматурга Олега Миколайчук-Низовця «Останній зойк матриархату»	323
Олександр Зубарєв Стилі чоловічого та жіночого у культурі нашого часу: теоретичний аспект аналізу	326
Ірина Ковальчук Кіберфеміністський дискурс в умовах інформаційного суспільства ..	330
Любов Ковальчук Історичні передумови гендерного виховання в Німеччині	333
Olga Kosovych Difference And Equality In Feminism Theory And Simone De Beauvoir's The Second Sex.	334
Ірина Колієва Інтерпретація гендерних категорій в філософії постмодернізму ..	337
Тетяна Лесіна Соціально-педагогічний аспект розвитку гендерної культури сучасної молоді.	339
Олексій Ліончук Становлення громадянського суспільства на західноукраїнських землях у складі II Речі Посполитої (1921–1939).	342
Русана Ліончук Виховна діяльність Пласту на західноукраїнських землях у I-ій половині XX століття: гендерний аналіз.	345
Ганна М'яких Принцип рівноправності чоловіків та жінок у Західній традиції політико-правової думки: історичний аспект.	348
Ольга Ніколаєнко Участь польських жінок українських губерній у загальноросійському революційному русі	353
Наталія Ніконенко Познание и женское образование (к истории вопроса)	359
Каріна Пономарьова Трансформація концепта любови в дискурсе сучасної культури	361
Маріанна Савіна Дослідження гендерного дискурсу української молоді	363
Олена Малахова Гендер у сучасній українській лінгвістиці: джерела й перспективи.	366
Ірина Штихно Звертання в епістолярії та художньому стилі Григора Тютюнника: гендерний аспект	370
Леся Котко Вербалізація гендерних стереотипів у романі Олександра Ільченка «Козацькому роду нема переводу...»	372
Марина Коростіль Вербалізація виховного кодексу у творах В. Нестайка	374
Олена Соловійова Поезія Емілі Дікінсон з точки зору феміністичної критики.	376
Стрельчук Михайло Становище жінок у постконфліктних суспільствах	381
Шелковіна Аліна Становление женской субъективности в культурных репрезентациях визуального искусства	383
Марина Яковенко Культурні перетворення в гендерному огляді	385
Галина Вержибок Отражение гендера в языковом сознании белорусских студентов ..	388
Микола Рик Гендерні аспекти релігійної орієнтації молоді	391
Лілія Широкоградюк Лихослів'я в школі: гендерний аспект	394
Віктор Сіткар Дитячі пустощі в контексті субкультури: гендерний аспект	396
Світлана Бережна Гендерні дослідження сучасності: компаративний аналіз.	404
Алла Сембрат Гендерні дослідження в педагогіці: історичний аспект.	405
Наталія Батрин Гендерна культура як показник цивілізованого мислення нового століття	409
Ольга Єпіфанова, Вероніка Савельєва Формування гендерної толерантності — місія бібліотеки вищого навчального закладу	411
Наталія Земзюліна Інститути соціалізації селянок у період становлення радянської влади в 20-х рр. XX ст.	414
Тетяна Смірнова Гендерні аспекти художньої культури	417

В.К. Мотуз Організаційне становище та здобутки секції «Гендерні дослідження українського суспільства» Наукового товариства істориків-аграрників.....	420
Юлія Стребкова Дитяча література як чинник гендерно диференційованої соціалізації.....	423
Олена Гривкова Особливості реалізації гендерного підходу в системі професійної освіти Німеччини.....	426
Галина Вержибок Отражение гендера в языковом сознании белорусских студентов.....	429
Оксана Фляк Українські етнотрадиції як важливий чинник гендерного самовизначення сучасної молоді.....	432

СЕКЦІЯ № 3

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Катерина Вшивцова Мовні стереотипи й формування гендерних образів молоді в засобах масової інформації (на матеріалах періодичних видань АР Крим).....	436
Лілія Гордієнко Гендерні особливості сприйняття реклами сучасною молоддю.....	440
Олександр Дорокупля Психологічні аспекти образу жінки в рекламі.....	442
Зацерковний Артем, Зацерковний Денис, Репіна Аліна Гендерні стереотипи поколінь.....	443
Михайло Легета Гендерні особливості поведінки вболівальників під час спортивних змагань.....	446
Вікторія Любенко, Олена Божук Ейджизм як різновид сексизму: українські реалії... ..	448
Юлія Новік Вплив вчення Платона про статево-рольові стереотипи на сучасні гендерні процеси в Україні.....	454
Ліна Росільщик Звертання до чоловіків у сучасних україномовних піснях: гендерний аспект.....	456
Анна Руденко Гендерна політика в органах державної влади Сумської області.....	458
Ірина Бойко, Наталія Деркач Гендерні стереотипи вчителів як фактор соціалізації учнів загальноосвітньої школи.....	460
Ганна Бик Гендерні стереотипи висвітлення чоловічого та жіночого образу в рекламі.....	462
Ольга Зеленська Зміни гендерних стереотипів жінки в менталітеті студентів.....	465
Евгения Кучмий Сексизмы и средства массовой информации.....	466
Олена Литвиненко, М.О. Шубіна Конструювання фреймінгу в гендерній сфері.....	467
Анастасія Молошак Соціальні функції гендерних стереотипів.....	470
Марія Петрушкевич Сучасні інтерпретації чоловічої сексуальності.....	472
Юлія Покотило Гендерний геокешинг як одна з інноваційних форм просвіти молоді.....	477
Катерина Радченко Засоби масової інформації як інструмент формування гендерних стереотипів.....	479
Олена Слободянюк Гендерна нерівність в освіті: прихований навчальний план (англосаксонський досвід).....	481
Тетяна Кирпа Проблеми мови, гендера і сексизмів у технічній літературі.....	484
Ярослав Моргун Маскулінність і фемінність у сучасному українському суспільстві... ..	486
Юлія Дорофей Особенности гендерных стереотипов современного украинского общества.....	488
Наталія Коленда Шляхи подолання гендерних стереотипів у сучасному суспільстві.....	492
Олена Харченко Порівняльна характеристика гендерно-вікових стереотипів населення країн Європи.....	494

Олександр Євченко Гендерні стереотипи та архетип матері як провідні чинники формування поведінки героїв у романі І. Во «Повернення до Брайдсхеду»	496
--	-----

С Е К Ц І Я № 4

ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА У ФОКУСІ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Тетяна Борищук Прояви булінгу у спілкуванні підлітків: гендерний аспект.....	500
Анастасія Бондаренко, Дмитро Чуянов Реалізація гендерного підходу на заняттях образотворчого мистецтва	502
Ганна Воробей Здоровий спосіб життя молоді: гендерний ракурс.....	504
Ігор Власюк Психологія жінки та чоловіка в спорті: гендерний аспект	506
Вікторія Гаврилюк-Юдковська Оптимізація гендерного виховання дітей, підлітків, молоді в Україні	508
В'ячеслав Дубинський Гендерні фактори прояву творчої активності студентської молоді	510
Діляра Зейтуллаєва Гендерне виховання молодших школярів в умовах полікультурного регіону.....	512
Олексій Зімовін Гендерні особливості вольової сфери особистості.....	514
Наталія Кривой Специфіка діяльності волонтерського загону з реалізації ідеї гендерної рівності	515
Ніна Конорева, Інна Кушнір Формування культури гендерних взаємовідносин старшокласників у процесі виховної діяльності соціального педагога	518
Галина Мешко Гендерні особливості групи як фактор формування способів спілкування майбутніх учителів	520
Юлія Нестер Підготовка майбутніх соціальних педагогів до гендерно-чутливої соціально-педагогічної роботи	522
Дар'я Овчарова, Дар'я Кононович Діяльність соціального працівника з формування соціального досвіду гендерної взаємодії у підлітковому середовищі .	524
Марія Петлюк Дослідження процесів педагогічного спілкування: гендерний аспект проблеми	526
Анастасія Полтавська Особливості тілесної ідентичності дівчат періоду ранньої дорослості (статеворольовий аспект)	530
Дарина Скрипка Гендерні особливості психологічних захисних механізмів підлітків .	531
Каріна Ткаченко Підготовка соціальних педагогів до роботи в соціальних проектах гендерного напрямку діяльності	533
Олександр Радов, Дар'я Чутченко Становлення мужності	535
Тетяна Святенко Гендерні особливості влади як мотиваційного утворення.....	537
Ірина Шульга Гендерні аспекти валеологічної культури молодших школярів.....	539
Наталія Байдюк Критерії технології впровадження гендерної рівності у професійній діяльності соціального педагога.....	542
Надія Будій Особливості впровадження гендерного підходу в початкову школу	548
Галина Буткалюк Гендерна реальність і гендерні перспективи розвитку сучасної освіти.....	549
Олена Васильченко Гендерний аспект професійної підготовки студентів.....	553
Марія Дідора, Ганна Колінець Вплив соціального середовища на статеворольову ідентифікацію підлітків	556

Володимир Гайдук Гендерні особливості агресивності підлітків	558
Галина Жирська Гендерні аспекти гуманізації біологічної та валеологічної освіти.....	561
Ольга Карасьова Гендерна психологія у фокусі психотерапії.....	564
Людмила Лушпай Підготовка вчителів до гендерного виховання учнів середніх загальноосвітніх шкіл у Великій Британії.....	566
Ірина Миронюк Соціальне конструювання гендерної ідентичності крізь призму існування гендерних інституцій	569
Алла Москальова Методика дослідження гендерних проявів емоційних переживань професійних труднощів керівниками освітніх організацій.....	573
Олена Нежинська Психологічні особливості формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів	575
Елена Буренкова Представление об образе противоположного пола: Гендерный аспект	578
Вікторія Гупаловська Ставлення до тіла та суб'єктивне благополуччя жінок: гендерний аспект.....	585
Ярослава Василькевич, Сергій Рук Вікові та гендерні особливості розвитку творчого потенціалу школярів	588
Алла Дереча Гендерні особливості вікової динаміки креативності школярів	592
Людмила Петришин Гендерні аспекти формування креативності.....	594
Тамара Радик Гендерне виховання як умова формування егалітарної свідомості особистості.....	599
Ірина Черерис Структурні компоненти навчально-виховного процесу в підготовці студентської молоді.....	601
Алла Шевченко Фольклор народів Криму як засіб гендерного виховання учнів початкової школи.....	604
Олена Капустюк Вплив гендерної соціалізації на самодетермінацію особистості	607
Світлана Вихор Гендерний аналіз підручників з математики для 6 класу загальноосвітньої школи	610
Елена Комкова Зарубежные исследования выбора предмета обучения школьниками в зависимости от гендерной идентичности.....	613
Татьяна Недвецкая Гендерные различия в социальном интеллекте старших дошкольников	617
Валентина Пастушенко Взаемозв'язок гендерної ідентичності та процесу становлення професійної ідентичності особистості	620
Марина Радзивилова Реализация гендерного подхода в воспитании подростающего поколения	623
Анна Смага Особенности общения детей старшего дошкольного возраста со сверстниками.....	626
Олексій Железняк Розвиток професійної компетентності педагога з гендерного виховання учнів в умовах організації науково-методичної роботи сучасного навчального закладу.....	634
Ольга Цокур Формування гендерної культури майбутніх фахівців упродовж їхньої професійної підготовки у вищому навчальному закладі: аналіз концептуальних засад дослідження проблеми.....	640
Роман Шептицький Особливості гендерного виховання сучасної молоді у ВНЗ	646
Людмила Головач Гендерна ідентичність підлітків.....	649

Людмила Верейна Психологічні проблеми комплектування груп при застосуванні активних методів навчання	651
Еліна Шейко Врахування ґендерних особливостей при підготовці майбутніх менеджерів під час навчання у ВНЗ.....	655
Ольга Літвінова Ґендерний аспект професійного самовизначення випускників вищих навчальних закладів	660
Наталія Литвин Ґендерні дослідження в сучасній педагогіці	666
Інна Толмацька Ґендерні дослідження в педагогіці	668
Ярослава Кальба Вчинкова активність старшокласників: ґендерний аспект проблеми	670
Ольга Лосієвська Вплив ґендерної ідентичності на ефективне життя та самореалізацію жінок	672
Василь Бутрин Набуття ґендерних компетенцій — важлива складова професійної підготовки фахівця видавничо-поліграфічної справи.....	678
Марія Сень Особливості виникнення симпатії до осіб протилежної статі у старшокласників.....	682
Н.М. Городнова, Н.В. Зінкевіч Ґендерна експертиза змісту шкільних підручників з хімії	685
Наталія Кургановская, Владлен Кургановский Формирование навывков ненасильственного поведения у школьников и школьниц	687
Софія Сампара, Оксана Сампара Ґендерні особливості шкільної тривожності молодших підлітків	696
Н.М. Павлущенко Проблеми ґендерної соціалізації дітей молодшого шкільного віку	701

С Е К Ц І Я № 5

ҐЕНДЕРНІ ЗАСАДИ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

Анастасія Аргунова Ґендерні проблеми глобалізації: насильство жінок над чоловіками у сім'ї	703
Анастасія Бедрова Ґендерні уявлення дошкільників із кризових сімей, що задіяні в неурядових соціальних проектах Одеси.....	705
Ганна Новікова Ґендерні відмінності у стратегіях пристосування до кризи середнього віку.....	707
Вікторія Романчук Особистісні та соціальні чинники готовності до свідомого батьківства українських юнаків та дівчат	709
Ольга Синельник Особливості самосвідомості та ціннісної сфери юнаків і дівчат, що перебувають у ранніх шлюбах	711
Олександра Сосновик Ґендерні аспекти використання когнітивної терапії у корекції сімейних стосунків	714
Юлія Скиба, Анна Уварова Трансформація ґендерно-рольової структури сучасної молодшої сім'ї в промисловому регіоні	717
Марія Чубенко Особливості Я-концепції людей похилого віку різної статі.....	719
Наталія Власова Особенности образа родительства в представлении родителей и детей юношеского возраста.....	721
Юлія Золотуха Відповідальне батьківство — основа егалітарної моделі сім'ї.....	724
Іванов Павло Особливості урахування ґендерного компонента в проектах профілактики ВІЛ-інфекції серед уразливих груп	727

Ірина Іванова Гендерні штрихи соціального портрету сучасної української кризової сім'ї	730
Оксана Лаже Девіантне материнство — умови формування та наслідки реалізації ...	733
Марина Ларченко Кримінологічні аспекти шлюбно-сімейних стосунків	736
Романюк Людмила, Романюк Василь Соціально-психологічний аналіз гендерних засад цінності задоволення шлюбом	739
Ілона Руденко Особливості гендерної соціалізації дітей в неповних сім'ях	742
Оксана Тон Немайнові права жінок у шлюбно-сімейних відносинах	745
Олександр Циценко Проблеми сучасної української сім'ї	747
Юлія Савельєва Творчий і виконавчий потенціал Сумської обласної молодіжної громадської організації «Гендерна агенція консультації та інформації» (СОМГО «ГАКІ») за напрямком «Відповідальне батьківство»	750
Надія Левус Батьківське ставлення як чинник формування гендерної ідентичності підлітків	751
Олена Волошок Особливості формування психічної статі дитини в контексті сімейного середовища	755
Наталія Ільчишин Гендерні особливості сприйняття нареченими сімейних цінностей	758
Олена Марусенко Психоемоційні і гендерні особливості комп'ютерної залежності у осіб юнацького і молодого віку	761
Інна Походько Гендерні особливості психоемоційної сфери практичних психологів ..	763
Людмила Столярчук Здоровий образ життя жінок і чоловіків: гендерний аспект .	765
Елена Турутина Репродуктивное образование в формировании гендерной культуры семейно-брачных отношений	771
Ірина Гречин Материнство та батьківство у Німеччині: історичний аспект	774
Лілія Крамар Гендерні особливості феномена материнства та батьківства	776
Галина Бевз Гендерні аспекти розбудови шлюбно-сімейних стосунків у прийомній сім'ї	778
Іванна Парфанович Рання профілактика девіантної поведінки дівчат груп ризику ...	780
Олена Нестєрова Сімейний кодекс України у дзеркалі гендерних питань	782
Марта Химк Психологічні чинники батьківського ставлення до дітей з аутизмом: гендерний аспект	789
Наталія Левчик Зміст підготовки учнівської молоді до виконання батьківських обов'язків у США та Великій Британії	793

ПЕРЕДМОВА, або ҐЕНДЕРНІЙ ДЕМОКРАТІЇ БУТИ!

Понад 300 учасників з України та закордону взяли участь у міжнародній науково-практичній конференції «Ґендерна освіта — ресурс розвитку паритетної демократії» за сприяння Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні ЄС-ПРООН.

Мета конференції — поширення ґендерних знань як стратегічного напрямку державної ґендерної політики, впровадження ґендерно чутливого підходу у сферу гуманітарного знання.

У перший день відбулося відкриття конференції, брифінг для ЗМІ та презентаційна сесія за п'ятьма взаємопов'язаними напрямками. Наступного дня виступали зарубіжні та вітчизняні ґендерологи. Відбувся ґендерний тренінг-марафон (майстер-класи, тренінгові майстерні, фокус-групи, семінари), вчителі-переможці всеукраїнського конкурсу уроків з ґендерної рівності Наталія Дністрянська, Алла Тимченко, Ольга Ларіонова провели уроки ґендерної рівності. Актуальними були майстер-класи для студентської молоді. Під час круглого столу «Ґендерна освіта у вищій школі: досвід і проблеми подальшої інституціоналізації» відбулася презентація діяльності ґендерних освітніх центрів та кафедр ґендерних студій, а також виступ молодіжного театру «Територія» на ґендерну тематику. Науковці вивчали педагогічний досвід ЗОШ № 3 щодо впровадження ґендерного підходу у початкову та середню школу.

На конференції підбили підсумки Шостого всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з гуманітарних наук (напрямок «Ґендерні дослідження»). На конкурс представлено 75 робіт із 42 вищих України. Двадцять шість робіт галузева конкурсна комісія відзначила дипломами. Слід відзначити особливу актуальність та наукову новизну робіт переможців конкурсу: Будій Л. «Лінгвокреативна особистість: ґендерний вимір» (КНУ ім. Т. Шевченка), Борищук Т. «Прояви булінгу у спілкуванні підлітків: ґендерний аспект» (Національний університет «Острозька академія»), Бойко І. та Деркач Н. «Ґендерні стереотипи педагогів як фактор соціалізації учнів у загальноосвітній школі» (ТНПУ ім. В. Гнатюка), Воробей Г. «Здоровий спосіб життя: ґендерний вимір» (НМУ ім. О. Богомольця), Мешко Г. «Роль ґендерних особливостей студентської академічної групи у становленні способів спілкування у майбутніх учителів» (НПУ ім. м. Драгоманова), Любенко В. «Ейджизм як різновид сексизму: українські реалії» (Чернігівська філія Рівненського інституту слов'янознавства КСУ), Ярош І. «Ґендерні стратегії кадрової державної політики сучасної України» (ВНУ ім. Л. Українки). У своїх виступах молоді вчені, які займаються ґендерною проблематикою, використовували мультимедійні засоби навчання, висловлювали ідеї практичного впровадження своїх робіт, подальших перспектив цих досліджень.

Зазначимо підвищену активність студентства в обранні для теми конкурсної роботи злободенних проблем сьогодення, зокрема, їх представлення викликало жваву дискусію на конференції. Цікавими й оригінальними були теми конкурсних робіт студентів вищих навчальних закладів із Харкова, Сум, Миколаєва, Донецька, Запоріжжя, Тернополя, Горлівки, Житомира, Одеси, Мелітополя, Дніпропетровська, Переяслава-Хмельницького, Маріуполя, Криму та ін. Наприклад, проблеми жіночого лідерства в системі недержавного сектору суспільства (на прикладі вивчення досвіду громадської організації м. Одеси «Центр молодіжних жіночих ініціатив») (Паніч К.); «Жіночий бізнес як засіб подолання ґендерної сегрегації» (Денисенко Яна), «Жіночий рух на Сло-

божанщині» (Коханова О.), «Особливості ціннісно-мотиваційної структури чоловіків і жінок у сфері праці й зайнятості» (Грищенко К.), «Гендерні стереотипи в органах державної влади (на прикладі Сумської обл.)» (Руденко Г.), «Гендерні стереотипи поколінь» (Зацерковний Артем, Зацерковний Денис, Рєпіна Аліна), «Формування культури гендерних взаємовідносин старшокласників у процесі виховної діяльності соціального педагога» (Кушнір І., Конорева Н.), «Дослідження процесів педагогічного спілкування: гендерний аспект проблеми» (Петлюк М.), «Гендерні дослідження у вищій школі» (Толмацька І.), «Гендерна рівність у політичній сфері» (Сушко Є.), «Особливості я-концепції чоловіків і жінок похилого віку» (Чубенко М.), «Гендерні аспекти валеологічної культури молодших школярів» (Шульга І.), «Гендерні особливості психологічних захисних механізмів підлітків» (Скрипка Д.), «Майстерність українського національного орнаменту: гендерний аспект» (Сисоєва О.), «Звертання до чоловіків у сучасних україномовних піснях: гендерний аспект» (Росільщик Л.) та ін.

Оригінальними виявились наукові розвідки Ю.Горбатій «Реконструкція життя жінок-політ'язнів в епістолярній спадщині Оксани Мешко та Надії Суворовцової», Вшивцової К. «Мовні стереотипи й формування образів молоді в ЗМІ (на матеріалах періодичних видань АР Крим)», Дорокуплі О. «Психологічні аспекти образу жінки в рекламі», Євстратової Ю. «Гендерна роль жінки в ісламі: від витоків до сучасності», Легети м. «Соціально-масові явища у спорті та гендерні аспекти поведінки вболівальників», Новікової Г. «Гендерні відмінності у стратегіях пристосування до кризи середнього віку», Перепечай О. «Соціально-психологічні особливості становлення індивідуальної кар'єри жінки», Чупринської Т. «Порушення здатності гендерної ідентифікації в рамках сучасної культури дитинства (на прикладі комерційної та авторської анімації в Україні)», Синельник О. «Особливості самосвідомості та ціннісної сфери юнаків та дівчат, які перебувають у ранніх шлюбах», Саць О. «Шляхи забезпечення гендерної рівності на ринку праці України», Власюка І. «Психологія жінки та чоловіка в спорті: гендерний аспект». Їхні роботи стосувались гендерного виміру українських реальних проблем, зокрема, гендерної соціалізації дітей та підлітків, гендерних аспектів малого бізнесу, проблем підготовки молоді до створення сім'ї та усвідомленого батьківства, соціально-психологічної адаптації молоді та ін.

Спеціальними призами Програми рівних можливостей і прав жінок в Україні (фото-апарат) були відзначені за злободенність теми роботи Аргунової А. «Гендерні проблеми глобалізації: насильство жінок над чоловіками у сім'ї»; Блощинської І. та Бердей І. «Трудова міграція населення Тернопільської області: гендерний аспект» та Борищук Т. «Прояви булінгу у спілкуванні підлітків: гендерний аспект».

Конференція пройшла на високому науково-методичному рівні. В процесі обговорення теоретичних і практичних досліджень вченими, студентами та вчителями зазначалось, що гендерні проблеми в умовах глобалізації в Україні є тими реаліями, які потребують подальшого розвитку таких досліджень, підвищення гендерної обізнаності населення. Перспективами є впровадження гендерно чутливих програм у вищу школу, створення інноваційно-освітніх технологій, які є релевантними принципам гендерного паритету. На гендерному ярмарку учасники конференції мали змогу ознайомитись з новими книгами та виставкою книг з цієї тематики в бібліотеці, відеотекою.

Проведена конференція є підтвердженням системного впровадження гендерних підходів у заклади освіти усіх рівнів, подальший розвиток інфраструктури центрів гендерних

студій та всебічний зв'язок із громадськими організаціями, що актуалізує дослідження традиційно непомітних, замовчуваних сфер людського життя.

Учасники конференції дійшли висновку, що гендерна освіта студентської молоді передбачає реконструкцію традиційних культурних обмежень розвитку потенціалу особистості залежно від статі, уможлиблює глибоке осмислення механізмів гендерної самореалізації молодію генерацією, що є перспективами розвитку гендерних досліджень з широким використанням даних як базових для оцінки стану та розвитку ресурсів демократичного суспільства. Різноманітність та актуальність тем конкурсних робіт ще раз підкреслили важливість формування гендерної обізнаності та чутливості у студентської наукової еліти як передумов розвитку та посилення національного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні.

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

ПЛЕНАРНІ ВИСТУПИ

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ҐЕНДЕРНИХ РЕАЛІЙ В УКРАЇНІ

Тамара Говорун,

*гол. наук. співр. лабораторії соціальної психології
ім. Г.С. Костюка НАПН України, доктор психол. наук, професор*

Перспективи входження України в європейський гуманітарний простір зумовлюють підвищення уваги до рівня людського розвитку як передумови добробуту держави. Ґендерна компетенція є основоположною, ключовою в індивідуальному розвитку людини, оскільки визначає вибір нею напрямку професійної діяльності, ефективність виконання сімейних і соціальних ролей, сфер самореалізації та ступінь самоздійснення. Усвідомлення важливості участі в соціально-економічному, культурному, політичному житті, реальна спроможність людини збільшити свій внесок у розбудову демократичного суспільства можливе за умови ґендерної рівності, паритетних прав і можливостей статей у здобутті освіти, розвитку індивідуальних здібностей та умінь.

Перехідний етап розвитку українського суспільства спричиняє амбівалентне ставлення до системи ґендерних ролей, конфлікт між давнім, двополюсним їх розподілом та новими, егалітарними викликами до них. Відомо, що паритетність позицій статей у різних сферах людського буття залежить від системи мислення індивідів, ступеня стереотипізації індивідуальної та масової свідомості.

Не можна якісно підготувати сучасного вчителя без вивчення ним ґендерної теорії, що вже давно стало професійною нормою педагогів у демократичних країнах. На сьогодні можна констатувати недостатню ефективність впровадження ґендерних підходів до виконання освітньою системою своїх ґендерно-просвітницьких функцій. Ґендерна складова не стала предметом повсякчасної уваги вчителів, вихователів, методистів, шкільних психологів, соціальних педагогів на рівні середньої ланки освіти. Також ґендерні дисципліни не стали обов'язковими в дидактиці вищої школи. Отже, проблема ґендерної освіти, а й відповідно, впровадження ґендерного підходу у зміст навчання та виховання учнівської та студентської молоді, не посіла свого належного місця у змісті середньої та вищої освіти, а домінуючі традиційні ґендерні настанови та орієнтації не відповідають викликам часу.

Запровадження політики ґендерної рівності стає в Україні однією з важливих передумов розбудови громадянського суспільства, яке зазвичай характеризується симетрією (принаймні наближеною) розподілу соціально-економічного статусу жінок на різних щаблях законодавчої, судової та виконавчої влади, в управлінських структурах та галузях народного господарства. За висновком експертів світового банку ґендерно мотивована дискримінація знижує здатність економіки до зростання та підвищення стандартів освіти.

Згідно з міжнародними зобов'язаннями Декларації Тисячоліття щодо досягнення рівності прав жінок та чоловіків, взятими Україною як країною-учасницею ООН, Україна планує до 2015 року забезпечити ґендерне співвідношення на рівні не менше ніж 30%

частки жіночої статі у представницьких органах влади і на вищих щаблях вертикалі влади, скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків.

Життєво важливими проблемами гендерної освіти в Україні є сприяння збалансованому розподілу двох соціально-демографічних груп за управлінсько-виконавчими посадами в різних галузях народного господарства, забезпечення жінкам рівного соціального статусу з чоловіками шляхом розширення їх рівноправного розвитку, орієнтації на паритетність стосунків з чоловіками у виконанні сімейних та суспільних ролей, відмова від патерналістського підходу на користь гендерно чуйного. Останній зосереджує увагу на рівності соціального статусу і представленості чоловіків і жінок на всіх щаблях управлінської та виконавчої влади, створенні сприятливого економічного, політичного і культурного середовища для забезпечення реалізації конституційного рівноправ'я на практиці.

Становлення гендерної свідомості передбачає реконструкцію традиційних статевих стереотипів, утворення егалітарної системи гендерних знань. Прихильники егалітарного підходу до виховання, тобто рівності статей, базуються на концепції партнерства як взаємозамінності сімейних та соціальних ролей, на їх універсалізації незалежно від статі попри найпоширенішим статевим стереотипам про відповідні для чоловіків і жінок інструментальні та експресивні ролі.

Слід зазначити, що егалітарна модель гендерної поведінки стає поширеною в тих соціумах, де ідеологія рівноправ'я статей, їх взаємозамінності, гендерної чуйності та толерантності конструюється і пропагується на всіх рівнях соціалізації особистості — від виховання в сім'ї до ідеології держави. Державне забезпечення гендерної політики передбачає інтегрування гендерного підходу в усі сфери суспільного життя — освіту, культуру, законодавство, оскільки соціальне становище жінки є нижчим, то особливий наголос у структурі гендерних стратегій та їх реалізації ставиться на політиці щодо дівчаток та жінок. Це не виключає поліпшення становища хлопчиків та чоловіків, формування їх демократичного гендерного світогляду. Отже, складовими державної освітньої політики має бути не лише юридична, а й фактична рівноправність хлопчиків і дівчаток, юнаків та дівчат у навчально-виховному процесі.

Рівноправ'я у навчально-виховному процесі покликане забезпечувати:

- однакові педагогічні вимоги до поведінки і навчання статей, однакова їх оцінка, заохочення та комунікація;
- тотожна орієнтація на дотримання правил нормативів поведінки, їх статево нейтральна оцінка у разі порушення правил культури поведінки; уникнення нав'язування стереотипів на кшталт: «хлопчикам (дівчаткам) не личить...», «ти ж не хлопчик (дівчинка), щоб...» тощо;
- однакове заохочення статей до оволодіння гуманітарними і точними дисциплінами, критика стереотипного поділу навчальних предметів на більш «підходящі» для чоловічої статі і менш — для жіночої;
- однакове заохочення та однаковий доступ статей до користування навчальним, дослідницьким інвентарем, приладами, обладнанням;
- однаковий навчальний план для обох статей, усвідомлення шкідливості проявів «прихованого» навчального плану;
- уникнення нав'язування статевих стереотипів через зміст навчального матеріалу, проведення гендерної експертизи ілюстративного та текстового

- матеріалу з позиції усунення сексизму та статевої упередженості;
- заохочення дітей до статевозмішаних занять, ігор, видів навчальної, спортивної та мистецької діяльності, уникнення статевої сепаратизму в спілкуванні;
- привертання вихованців до нав'язування ЗМІ гендерних стереотипів про «справжніх» чоловіків та жінок, проявів сексизму, експлуатацію статевої стереотипів комерційною рекламою з метою утвердження упередженості щодо іншої статі;
- демонстрація педагогічним колективом андрогінних, уникнення статевої стереотипізованих «чоловічих» та «жіночих» моделей поведінки, втілення в житті навчального закладу гасла «Будь гендерно нейтральним!»;
- обговорення з дітьми питань важливості творення партнерських стосунків статей, рівноцінності двох демографічних груп, проявів сексизму в означеннях «сильна» та «слабка» стать;
- орієнтація на індивідуальний розвиток особистості, її здібності, інтереси, уподобання, можливості, заохочення до вибору професій без огляду на традиційні обмеження, високий рівень домагань, кар'єрне зростання незалежно від статевої належності вихованців.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ҐЕНДЕРНОЇ ОСВИТИ ТА ВИХОВАННЯ

Володимир Кравець,

*академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор,
ректор Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

Світлана Кравець,

*кандидат філософських наук,
викладач Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

Бурхливий розвиток гендерних досліджень у всіх сферах, у тому числі у психолого-педагогічній науці почався у ХХ столітті і продовжується нині. Ознаками розквіту цієї галузі служать новий вибух експериментальних досліджень, теоретичне осмислення емпіричних фактів, початок крос-культурних досліджень у всьому світі, адаптування відомих методів і методик для вивчення гендерної проблематики і створення специфічних гендерних методик, перебудова навчально-виховного процесу з урахуванням гендерного підходу, початок впровадження результатів гендерних досліджень у практику.

Середину ХІХ — початок ХХ ст. вважають періодом «першої хвилі» фемінізму. Його найяскравішими представницями були суфражистки — учасниці руху за отримання жінками права голосувати: Х. Тейлор, м. Фуллер, Х. Мартинью (Англія), Л. Мотт, Е.С. Стептон (США). Коли рівність прав, і не лише виборчих, була досягнута, голос радикальних феміністок не тільки не згас, а навпаки — посилювався. За уважного розгляду виявляється, що радикальний фемінізм вимагає зовсім не рівних з чоловіками прав, а чоловічої душевної організації для жінок.

У середині XIX ст. в Англії активно розвивається рух суфражисток (англ. *suffrage* — голосування). Вони добивались права участі в муніципальних виборах, але тільки для неодружених жінок, що сплачували державні податки. У 1867 р. у Лондоні було створено перше міжнародне жіноче товариство, президентом якого став Джон Стюарт Міль. У 1860-х роках в Англії існував й інший напрямок — аболіціонізм, боротьба за рівні права в сексуальному житті, і зокрема, проти поліцейського нагляду за жіночою проституцією. І він справді був відмінений — наприкінці XIX ст., хоч аболіціоністів і звинувачували в заклинах до розпусти.

Фемінізм нічого не робив для того, щоб забезпечити жінок від великої помилки, що для щастя потрібно бути чоловіком чи, принаймні, бути як чоловік. На жаль, сталося так, що жінка отримала право брати участь у політичному житті, але розучилась відчувати, переживати, відчувати справжню сексуальну радість. Фемінізм розлучає жінку із самою собою. *«Якщо природа зробила жінку відмінною від чоловіків, то суспільство зробило її відмінною від людини»* (Суламіф Фейєрстон).

Найбільшого успіху феміністки досягли в США: їм дозволили бути шкільними учителями, і до кінця XIX ст. серед учителів суспільних шкіл дві третини становили жінки. Виборчих прав довелось добиватись довше. Важливо, що боротьба за права жінок йшла паралельно з боротьбою за відміну рабства. Політичні вимоги висувались паралельно з економічними і з вимогами надати право на освіту. В ряді країн жінки добились включення їх в економічне життя і виявили, що їх праця цінується надто дешево. Були створені жіночі профспілки — для боротьби за економічні права.

Фемінізм означає загальну назву суспільного руху за дотримання паритету в наданні громадянських прав жінкам і чоловікам. Сьогодні є чимало визначень цього феномена. Фемінізм — це:

- 1) цілісна теорія, пов'язана з характером глобального пригнічення жінок і їх підпорядкування чоловікам;
- 2) соціополітична теорія і практика, що прагне до вивільнення жінок від чоловічої переваги та експлуатації;
- 3) соціальний рух, що включає в себе стратегічну конфронтацію з ґендерно класовою системою;
- 4) будь-яка ідеологія, що полягає в діалектичному протиріччі з усіма жінконеадекватними ідеологіями та ідеями.

Феміністична свідомість включає в себе такі аспекти:

- осуд використання біологічних статевих відмінностей для виправдання підлеглого статусу жінки в сім'ї та суспільстві;
- неприйняття існування в сім'ї строго закріплених чоловічих і жіночих ролей;
- осуд розподілу сфер суспільного життя на чоловічі і жіночі;
- переконання, що жінки й чоловіки у сучасному суспільстві мають неоднакові можливості для самореалізації в різних сферах, і таке становище визнається несправедливим;
- прийняття образу жінки (ґендерного ідеалу), головними рисами якого є енергійність, активність, упевненість у собі, прагнення до свободи і незалежності, діяльність у різних сферах суспільного життя;
- погляд, за яким для жінки високу цінність мають професійні досягнення, кар'єра,

- розкриття власних можливостей і здібностей, прагнення до самореалізації;
- віддання переваги сімейним відносинам, які не зобов'язують жінку всю себе віддавати турботі про інших;
- погляд на виховання дітей, за яким суспільство повинно максимально прагнути до рівної участі батька і матері в житті дитини;
- осуд ставлення до жінки як об'єкта сексуального пригнічення;
- несприйняття подвійних стандартів у суспільній моралі в оцінці поведінки чоловіків і жінок у різних сферах життя;
- переконання в необхідності глибокого усвідомлення жінками свого підпорядкованого статусу, бажання змін у суспільній ролі жінки і розуміння важливості практичних дій у цьому напрямку.

Феміністичну ідеологію репрезентують різні гілки фемінізму, що зародилися у XIX ст.:

- а) **ліберальний фемінізм**, засновуючись на ідеї рівності статей, сповідує ідею рівного доступу жінок до соціальних, політичних та економічних ресурсів шляхом змін у законодавстві, залучення жіноцтва в усі сфери суспільно-політичного життя, несприйняття сексистських образів у засобах масової інформації (М. Уоллстонкрафт, Д. Міл, Г. Монро). Ліберальні феміністки розглядають жінок як скривджену в правах соціальну групу і лобіюють закони, що зобов'язують все суспільство підтримувати материнство, освіту жінок, охорону репродуктивного здоров'я;
- б) **марксистський фемінізм** зосереджений на проблемах статевого розподілу праці, приватної власності чоловіків, закріпачення жінки у капіталістичному суспільстві, участь жінок у революційних рухах пролетаріату. На думку теоретиків цього напрямку: К.Маркса, Ф. Енгельса, А. Бебеля, Р. Люксембург, К. Цеткін, необхідною умовою визволення жіноцтва є ліквідація приватної власності, заміна капіталізму соціалістичним ладом;
- в) **психоаналітичний фемінізм**, що бере початок від засновника психоаналізу З. Фрейда, зосереджений більше на психічних механізмах конституювання гендера та сексуальності (кастрація, комплекси Едіпа та Електри, ревності до чоловічих геніталій тощо), які є причинами чоловічого домінування;
- г) **радикальний фемінізм** вважає, що будь-який соціально-економічний устрій гнобитиме жінку, оскільки вона наділена репродуктивною здатністю, яка завжди експлуатується у патріархальному суспільстві. Тому радикальні феміністки закликають до знищення патріархальності як біологічної нерівності статей і проголошують головними не виробничі відносини, а проблеми репродукції. Радикальні феміністки критикують «контроль над жіночою сексуальністю» (шлюб, аборти, гвалтівництво) і не втомлюються повторювати, що всі чоловіки зацікавлені в придушенні жінок. Штучне запліднення, сурогатне материнство, навіть клонування є гарантією вільного розвитку особистості жінки, знищення сексуально-класової системи.

Сьогодні феміністка чи фемініст — це людина, яка не має забот про інших людей за ознакою статі і своїми діями сприяє політичному, економічному, духовному і сексуальному звільненню жінок, досягненню ними повного соціального і культурного рівноправ'я з чоловіками.

Пізнання історії розвитку ґендерних досліджень дає змогу виділити як найзагальніші, так і особливі риси кожної епохи, що стає джерелом роздумів про взаємодію статей, шлюбно-сімейні стосунки, уявити педагогічну складову цієї проблематики. Історія ґендерної педагогіки має свій понятійний апарат, до основних категорій належать такі: «ґендерна соціалізація», «ґендерне виховання», «ґендерна освіта», «сексуальна соціалізація», «сексуальна культура» тощо, які розглядаються в історичному контексті. Тому головною метою ґендерної педагогіки є показ взаємодії людей різної статі між собою, їхнього впливу на своїх дітей, формування їх ґендерної ідентичності, реконструювання ґендерного минулого шляхом планомірного поєднання характерних для кожної епохи фактів.

Сучасні ґендерні дослідження спрямовані на те, щоб:

- показати історичну зумовленість ґендерних стереотипів;
- реконструювати традиційні культурні обмеження розвитку потенціалу особистості залежно від статі;
- вивчити соціально-історичні причини дискримінації за статевою ознакою в різних культурах;
- проаналізувати зміст і основні етапи становлення ґендерної ідентичності індивідів обох статей у різних історичних епохах;
- показати історичну роль соціальних інституцій у ґендерній та сексуальній соціалізації дітей та підлітків;
- проаналізувати стан жіночої освіти та ґендерного виховання залежно від розвитку культури тієї чи іншої історичної епохи;
- вивчити різні підходи до організації спільного та роздільного навчання дітей різної статі;
- виявити закономірності статевої соціалізації дітей та учнівської молоді у вітчизняній та зарубіжній школі;
- отримати достовірні наукові знання про закономірності розвитку ґендерно-педагогічних теорій;
- розкрити сутність підходів видатних вітчизняних і зарубіжних педагогів до проблем ґендерної соціалізації та статевого виховання дітей і підлітків;
- ознайомитися із сучасними формами ґендерного та сексуального виховання через їх історичний родовід.

НОРМАТИВНО-РЕГУЛЯТИВНА СУТНІСТЬ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА

Валентина Москаленко,

*доктор філософських наук, професор,
завідувач лабораторії соціальної психології*

Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

Гендерна культура — це організована соціальними уявленнями про «чоловіче» і «жіноче» система форм і способів людської життєдіяльності, що виконує функцію детермінанти процесу статевої соціалізації індивідів у кожному суспільстві.

Гендерна культура являє собою загальнообов'язкову програму, яка вимагає від індивідів відповідати певним соціокультурним експектаціям стосовно прийнятих для цього суспільства «зразків» поведінки і зовнішнього вигляду чоловічої або жіночої статі.

Гендерна культура включає чисельну кількість різноманітних норм, за допомогою яких відтворюються, закріплюються і формуються статеві відмінності, регулюються родинні і міжстеві взаємини. Нормативність культури виявляється через антитетичність. Система гендерних норм моделює комбінацію рис чоловіка і жінки, що приписують певну поведінку і певні почуття членам різних гендерних статусів. Соціальні очікування інших у міжособистісній взаємодії постійно підтримують цю норму.

Етнографічна література змальовує надзвичайно строкату картину стосовно системи гендерних норм у різних народів і в різні часи. І. Кон, аналізуючи значення і місце обрядів в гендерній культурі суспільства, показує, що обряд ініціації чоловіків у деяких суспільствах спрямований на те, щоб закріпити почуття чоловічої солідарності. Це виявляється в груповому характері ініціації, в підготовці підлітків до ініціації поза сім'єю, в недопущенні до участі в ній жінок. Такі правила, як показує І. Кон, виражені в 37% чоловічих і тільки у 7% жіночих церемоніях.

В 1935 році відома американська дослідниця Маргарет Мід видала книгу «Стать і темперамент», в якій зроблено блискучий аналіз гендерної культури різних народів. Вона проаналізувала особливості культури трьох племен Нової Гвінеї, показавши її історичність і нормативність. У кожному з трьох досліджуваних племен була специфічна для цих суспільств гендерна культура зі своєю системою гендерних норм, зовсім різними гендерними ролями, своїми стандартами, прямо протилежними тим, що прийняті в європейських суспільствах.

Велика роль у вивченні особливостей гендерних культур різних народів належить крос-культурним дослідженням. Порівняння різних проявів гендерних особливостей у неоднакових культурних умовах дає можливість встановити мінливі і незмінні, залежні і незалежні від культури психічні властивості чоловіків і жінок, окреслити межі і діапазон цієї мінливості тощо, — одним словом, дослідити найбільш суттєві аспекти гендерної природи людини.

Досліджуючи вплив факторів різних культур на уявлення й оцінку людини людиною, В.С. Агєєв висунув припущення, що в кожній культурі є специфічні засоби, свого роду «ключі» для сприйняття зовнішності іншої людини з одночасною інтерпретацією або оцінкою її як особистості. Можна стверджувати, що «ключі» сприймання чоловічої і жіночої

статі формуються в онтогенезі в процесі активного засвоєння культурно-історичного досвіду народу, зафіксованого в його ґендерній культурі, зокрема, в традиціях, звичаях, фольклорі та інших елементах нормативної системи цієї культури.

Норми статоворольової поведінки у різних народів завжди відповідають особливостям їх культури і конкретному способу життя.

За своєю структурою ґендерна культура суспільства є складною системою, яка включає такі складові, як ґендерна ідеологія, ґендерна політика, ґендерні стереотипи, ґендерні ролі, ґендерний контроль та інші феномени, що відображають різні сторони суспільства.

Оскільки культура тісно пов'язана із продовженням роду, яке регулюється спеціальними інститутами шлюбу і сім'ї, то елементом цієї культури є ціннісно-нормативна система шлюбно-сімейних відносин, якою регулюються права і можливості для кожного ґендерного статусу в родинному осередку. В цю систему включаються ґендерний шлюбний і репродуктивний статус, пов'язаний з виконанням або відмовою від шлюбу, народженням дітей, родинних ролей, а також моделі соціально схвалюваних уявлень, що служать зміцненню сімейних структур інституту батьківства.

Велика роль майже в усіх культурах приділяється соціально-статевому контролю, який виконує функцію регулятора статевої поведінки. Ядром системи соціально-статевого контролю є заборони, завдяки яким суспільство уніфікує поведінку індивідів. Існують суттєві відмінності ґендерних культур за типом статевої моралі. Найбільш загальний принцип класифікації культур за типом їх статевої моралі, прийнятий в етнографічній літературі, це розподіл їх на антисексуальні типи і просексуальні типи, або репресивні (суворі) і пермісивні (терпимі). Приклад репресивної антисексуальної моралі — мікронезійці, що заселяють острови Ян (західна частина Каролінських о-вів). Ці люди не вважали секс гріхом, але вірили, що статеве життя шкідливе. Негативне ставлення до сексуальності характерне і для традиційної культури папуасів племені манус (о-ви Адміралтейства). Тип пермісивної культури можна бачити на прикладі народів Полінезії, де відкрито заохочується, як у чоловіків, так і у жінок, еротизм. Виявлення сексуальності у підлітків і юнаків тут вважається нормальним і здоровим. Більшість суспільств має проміжний тип статовосексуальної культури, і це залежить від загальних властивостей стилю життя і культури народу. Крім обмежень і заборон у культурі існують накази, що вказують, як можна і повинні поводитись жінки і чоловіки. Виконання цих наказів забезпечується не стільки санкціями ззовні, скільки внутрішніми психологічними настановленнями, включаючи почуття сорому, провини, естетичні почуття та ін. Виконуючи регламентуючу функцію, культура завжди залишає місце для індивідуальних і ситуативних варіацій.

Значну регламентуючу функцію в ґендерній культурі виконує ґендерна ідеологія, яка виправдовує існування ґендерних статусів і різної їх оцінки в суспільстві. Виходячи з ґендерної диференціації суспільства, можна стверджувати про існування таких ідеологій, як маскулінізм і фемінізм, кожна з яких прагне обґрунтувати свої інтереси і впровадити в життя. Ґендерна ідеологія є основою ґендерної стратифікації індивідів у соціальному житті суспільства. В західній соціології ґендерна стратифікація вважається важливим фактором соціальної нерівності. На основі ґендерної ідеології виникли два рухи: фемінізм і чоловічий рух, переважно поширені на Заході.

Стрижнем ґендерної культури, який пронизує всі елементи її структури, є стереотип маскуліності-фемінності. Ґендерні стереотипи, як і інші соціальні стереотипи, — це

спрощені, схематизовані образи чоловіка і жінки. Стереотип — це образ, полярний за знаком оцінки, жорстко фіксований, що не припускає навіть найменшого сумніву в його істинності, спонукаючи до суворого однозначного дійства. В суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі поведінки і риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче». Гендерні стереотипи функціонують на рівні буденної свідомості. Гендерний стереотип, це перш за все сприйняття, оцінка людини як статі через поширення на неї характеристик певної статевої групи, через приписування загальних характеристик усім представникам чоловічої або жіночої статі без достатнього усвідомлення можливих відмінностей між ними.

В основі стереотипу знаходиться психологічний феномен генералізації, схематизації свого і чужого досвіду. Механізм схематизації реалізується через персоніфікацію, тобто через антропоморфні зв'язки, протилежні образи. Цим пояснюється такий феномен стереотипів, як феномен поляризації, або «чорно-білого мислення». Така спрощеність думки і сприймання в буденній свідомості допомагає людям орієнтуватись у тих обставинах, де не потрібні серйозні роздуми або індивідуальні рішення. Спеціальні дослідження показують, що засвоєння особистістю еталона або зразка має надзвичайно важливу психологічну функцію. Зразок, стереотип полегшує входження людини в нову соціальну позицію, засвоєння нових відносин, утворення нових особистісних структур. Гендерні стереотипи виконують також ретрансляційну функцію, яка є дуже важливою для життєзбереження суспільства. Гендерні стереотипи є механізмом, який забезпечує не лише закріплення, а й трансляцію із покоління в покоління гендерних ролей. Велику роль у цьому відіграють різні соціальні інститути, мистецтво, література, засоби масової інформації.

В ситуаціях, де потрібна повна інформація й об'єктивна оцінка, особливо при зіткненні з новим, іноді стереотипи, як непорушні конструкції, можуть відігравати негативну роль, сприяючи виникненню упереджень і неприязні до нового. Гендерні стереотипи, в яких абсолютизуються маскуліність або фемініність, можуть завдавати шкоду суспільству.

За допомогою гендерних стереотипів суспільство організує і структурує інформацію про кращий тип статевої поведінки. Ця інформація закріплюється в гендерних ролях як очікувана суспільством статева поведінка. Гендерні ролі та гендерні стереотипи в гендерній культурі існують в єдності і протилежності. Єдність полягає в тому, що в гендерних ролях закріплюються гендерні стереотипи, які домінують у суспільстві, а протилежність у тім, що гендерні стереотипи за своїм змістом консервативніші за гендерні ролі.

Гендерні ролі як очікування суспільства, що тісно пов'язані з вимогами соціально-економічної сфери, швидше за гендерні стереотипи схоплюють суспільні трансформації і виявляються більш динамічними порівняно з гендерними стереотипами. В ході історії гендерні стереотипи і гендерні ролі за своїм змістом починають розрізнятися дедалі більше, врешті-решт це протиріччя переходить у конфлікт, який на поверхні, в соціумі, виявляється напруженням у тій чи іншій сфері (виникнення феміністичного руху, втрати від невикористання можливостей особистостей тощо). На рівні особистостей цей конфлікт виявляється дисгармонійністю у формуванні гендерної ідентичності.

Стереотип маскуліності-феміності є системотворчим елементом гендерної культури, який, визначаючи зміст усіх інших елементів, взаємопов'язує їх в єдину гендерну схему як систему уявлень про чоловіка й жінку, що існує в усіх культурах на основі

відповідного сприймання чоловічого і жіночого начал. Ця система уявлень є не що інше, як система вимог до індивіда. Складаючи основу гендерної культури, гендерна схема надає їй нормативності. Нормативність гарантує життя людей від свавілля, упорядковує його, робить загальнозначущим, повторювальним, взаємопрогнозуючим і взаємоконтролюючим у результаті втілення в життя відповідних схем. Гендерна схема, яка є надіндивідуально заданою, загальнообов'язковою програмою, що наказує індивідам відповідати певним соціокультурним експектаціям відносно прийнятих для даного суспільства «зразків» поведінки і зовнішнього вигляду чоловічої або жіночої статі, виконує регулюючу функцію в суспільстві.

Регулююча функція гендерної схеми полягає в тому, щоб феноменологічно поляризувати в протилежних образах особистостей чоловічої і жіночої статі і мобілізувати їх на організацію життя щодо виконання функції відтворення людського роду. За допомогою гендерної схеми організується і структурується інформація про кращий тип статево-рольової поведінки. Через застосування цієї інформації здійснюється формування моделей гендерних ролей, забезпечується їх трансляція від покоління до покоління. З дня народження людина сприймає оточуючий світ крізь призму гендерної схеми і моделює свою поведінку згідно з урахуванням дихотомії чоловічого і жіночого начал і в зв'язку з оцінкою, яка нею надається цим началам. Завдяки гендерній схемі, яка надає певного смислу поведінці, індивід інтегрує себе в систему культури суспільства. Засвоєння індивідами ціннісно-нормативної системи гендерної культури суспільства відбувається завдяки трансформації її в усі інші системи соціального оточення індивіда аж до груп безпосереднього міжособистісного спілкування, в яких переважно здійснюється процес її інтеріоризації індивідами.

ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ДОСЯГНЕННЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Ірина Грабовська,

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник Центру українознавства

філософського факультету КНУ ім. Тараса Шевченка

Сучасну Європу, за словами Домініка де Вільпена, визначають як «один великий політичний проект». Чи зможе Україна стати його невід'ємною частиною? Для сучасної української держави це є одним із базових питань, адже Україна не лише фактом свого географічного становища (географічний центр Європи), а й давніми політичними, економічними, культурними зв'язками належить до Європи. Процес унезалежнення України поставив перед українською державою проблему вибору вектору розвитку: європейська інтеграція чи євразійська єдність.

Прагнення стати повноправним членом єдиного європейського простору — Євро-союзу — є в перспективі найлогічнішим результатом розвитку сучасної української держави. Однією із умов входження країни до Євросоюзу є побудова на її теренах гендерно збалансованого суспільства, в перспективі — паритетної демократії.

Початок третього тисячоліття став для України часом вибору європейського вектору розвитку як пріоритетного. Підписання цілого ряду міжнародних угод, спрямованих на приєднання країни до єдиного європейського простору, визначили коло завдань, від вирішення яких залежить здатність країни стати повноправним членом європейської спільноти. І хоч цей процес в Україні не є лінійно спрямованим до визначеної мети (маємо періоди коливань між політичною двовекторністю, демарші політиків проти втілення ідеї гендерної рівності в життя, втрату темпів поступу гендерних перетворень в українському суспільстві, деякі відступи назад), все ж процес руху в напрямку паритетної демократії відбувається.

«Паритетна демократія — політико-правова форма організації соціально-статевих відносин у суспільстві, за якої жінки і чоловіки мають рівний правовий та політичний статус і як рівноправні представлені й здійснюють діяльність в гендерно збалансованих органах влади та управлінських структурах» [5, 153].

З формальної точки зору паритетна демократія може бути сформована шляхом прийняття та реалізації певної суми законодавчих актів та втілення їх у життя суспільства. Проте, насправді, процес становлення суспільства, де основним принципом і одним із пріоритетів стає рівноправність та рівність між жінками та чоловіками, може бути дійсно успішним та незворотним, коли він спирається на цілу низку глибинних факторів буття певної національної єдності, зокрема, мова йде про певне опертя на існуючі практики в національній традиції. Це в першу чергу стосується сім'ї, адже саме там закладаються основи міжстатевих стосунків, що потім переростають у життєві принципи особистості та, зокрема, її ставлення до ідей рівності та рівноправності між жінками та чоловіками в суспільному просторі. Сьогодні на часі активізувати та пропагувати досвід партнерської родини, який українці мають у власній історії [4].

У процесі становлення паритетної демократії як демократії якісно нового типу («термін «якість» означає ступінь, яким та чи інша система відповідає таким демократичним нормам, як представництво всіх верств населення, відповідальність, рівність, участь» [3, 179]) величезне значення відіграє гендерна освіта та просвіта, як спосіб цілеспрямованого впливу на формування масової свідомості, завдяки яким гендерна рівність повинна стати переконанням громадян. Адже важливим показником саме якості демократії є гендерна рівність. «Гендерна рівність на рівні прийняття політичних рішень підвищує такі демократичні норми, як рівність можливостей чоловіків і жінок, їх представництво в органах державної влади, а отже, спільну відповідальність за подальший розвиток суспільства» [3, 180], — зазначають дослідники.

Основним принципом реалізації політики гендерної рівності є принцип гендерного мейнстрімінгу (тобто пріоритезації гендера на всіх рівнях соціальної системи, інакше — комплексний підхід до проблеми рівності між жінками та чоловіками), який передбачає впровадження проблематики рівності статей на всіх рівнях функціонування суспільства через організацію системи її врахування при прийнятті політичних рішень. Як зазначає Відра Д., гендерний мейнстрімінг і жіноча політика є стратегіями, що доповнюють одна одну. Їх головна мета — досягнення реальної рівноправності між жінками та чоловіками [2, 33].

В сучасному цивілізованому світі гендерна рівність є однією з невід'ємних умов повноцінного людського розвитку та реальної демократії. Ідеї гендерної рівності базуються

на солідному фундаменті егалітарних філософій, що своїм корінням сягають соціально-філософських концепцій давньої Еллади. Рівність, рівноправність, демократія — комплекс проблем, які супроводжують людство протягом віків його розвитку. В основі концепту ґендерного мейнстримінгу лежить філософія рівності та рівноправності між статями, насамперед, між жінками та чоловіками.

Найбільш ефективним методом досягнення в політиці ґендерної рівності є так звана позитивна дискримінація через механізм введення ґендерних квот. Ґендерне квотування «...забезпечує демократичний принцип формування парламенту як представницького органу всього населення, його етнічних, соціальних, культурних та інших груп» [3, 182].

Важливим показником реального просування суспільства у напрямку становлення ґендерної демократії є жіноче політичне лідерство. Сьогодні Україна займає 117 місце по представництву жінок у політиці серед 134 країн. Цей показник стосується країн, де проводилось дослідження Всесвітнього економічного форуму «Глобальний ґендерний розрив. Звіт за 2009 рік». Сьогодні в українському парламенті — Верховній Раді VI скликання менше ніж 8 відсотків жінок. В той час як відсоток жінок у новообраному Європейському Парламенті становить 35%, у Швеції — 47%, Фінляндії — 41,5%, Болгарії — 21,7%, Естонії — 20,8%, Польщі — 20,2%, Латвії — 20%, Словаччині — 19,3% тощо.

Демократизація українського суспільства шляхом залучення до сфери прийняття відповідалних рішень представників обох статей є процесом незбалансованим саме через існування ґендерних розривів у багатьох сферах життя, а не лише в політиці. «Традиційно демократизація розглядається через встановлення і розвиток відповідних інститутів. Жінки, які становлять половину населення, значно менше включені у формальні політичні інститути, оскільки зайняті домашнім господарством та дітьми. «Акцент на державні інститути в працях вчених, які займаються проблемами демократизації, — відмічає Е. Тікнер, — може ігнорувати участь у політиці жінок, які знаходяться поза формальними політичними каналами. Якщо продовжити цю думку, то виникає питання, чи можливий успіх демократії в тій чи іншій країні, з одного боку, без включення у формальні інститути жінок (тобто половини населення), з іншого — чи достатні формальні інститути для розвитку і становлення демократії, чи необхідні ще й неформальні, зокрема, і ті, в які залучені жінки?» [1, 14].

В сучасній Україні серед найбільших власників немає жодної жінки, 20% жінок серед дрібних та середніх власників. Українки мають заробітну платню на третину меншу від чоловічої. Безробіття має переважно жіноче обличчя тощо.

Отже, сьогодні паритетна демократія — достатньо далека перспектива для України, проте, як видається, це і єдино можливий шлях до справжньої сучасної демократії.

Література

1. Алексеева Т.А., Лебедева М.М. «Женщина-невидимка» в мировой политике: уроки для России. Предисловие к русскому изданию // Тикнер Дж. Энн. Мировая политика с гендерных позиций. Проблемы и подходы эпохи, наступившей после «холодной войны» / пер. с англ. под ред. Д.И. Польшваного. — М.: Культурная революция, 2006. — С. 7 — 2.
2. Видра Д. Вопросы гендерного мейнстриминга в Австрии с особым вниманием к ситуации женщин-мигранток [Текст] / Д. Видра // Українознавчий альманах. — Вип. 4. — 2010. — С. 30 — 35.

3. Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства / Ю.С. Шемшученко, Н.М. Оніщенко, Я.М. Шевченко та інш.; Н.М. Оніщенко (заг. ред.); НАН Укр., Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; К.; Ін-т права. — К.: Юридична думка, 2007. — 371 с.
4. Грабовська І. Українська сім'я як чинник утвердження ідей гендерної рівності в сучасному суспільстві// Українознавчий альманах. — Вип. 4 (спецвипуск): Гендерна освіта в Україні: досвід, проблеми, перспективи (на виконання Наказу МОН № 839 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту»). — К. — Мелітополь, 2010. — С.67 — 72.
5. Кобелянська Л., Мельник Т. 50/50: Сучасне гендерне мислення: Словник. — К.: К.І.С., 2005. — 280 с.

СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ ДОСЛІДНИКІВ ЖІНОЧОЇ ІСТОРІЇ

Оксана Кісь

Жіноча історія є порівняно новою для пострадянської історичної науки ділянкою досліджень. Традиція вивчення минулого українського жіноцтва, яку було успішно започатковано українознавцями наприкінці ХІХ ст. і яка динамічно розвивалася у перші десятиліття ХХ ст., була перервана у радянський час, через що ці студії фактично занепали. Історики, які відновили вивчення історії українських жінок у незалежній Україні, опинилися у ситуації теоретичного вакууму та методологічного хаосу, що панував чи не в усіх суспільних дисциплінах на пострадянському просторі. Фактично, десятиліттями вітчизняна наука була відрізана від світового наукового процесу, то ж доробок західних учених у ділянці жіночої історії був цілком невідомим для українських дослідників; навіть класичні праці з феміністської теорії були тоді невідомі в Україні.

Дослідниці, які зацікавилися питаннями української жіночої історії, зіткнулися не лише з методологічними проблемами, а й змушені були долати численні інституційні та ідеологічні перешкоди, що стримували розвиток цієї ділянки у патріархальній пострадянській історичній науці.

Попри системну маргіналізацію відповідної тематики, упередження колег, гострий брак інформаційних ресурсів, група дослідниць продовжувала свої наукові пошуки, вивчаючи минуле українського жіноцтва у різних культурно-історичних та соціально-економічних контекстах. Розпорошена по різних інституціях у різних регіонах України, часто відрізана від міжнародної спільноти феміністських істориків, невелика кількість ентузіастів наполегливо продовжувала свою працю, створюючи нову дослідницьку ділянку — жіночу історію.

Після майже 20 років активного опанування теорії та методології жіночої історії та водночас глибоких досліджень вітчизняного емпіричного матеріалу (що вилилося у десятки наукових — у тому числі монографічних — публікацій), невтомної боротьби за академічне визнання та інституціоналізацію, ми маємо підстави стверджувати: українська історія як відносно самостійна ділянка історичних студій існує¹.

¹ Докладніше про основні тенденції розвитку жіночої історії в Україні див.: Кісь О. Особливості та проблеми розвитку жіночої історії в Україні // Жінки в науці та освіті: минуле, сучасне, майбутнє. Мат. ІV міжнародної конференції (Київ, 6-8 листопада 2008). — Київ: ГО «Жінка в науці», 2008. — С. 29 — 35.

Нагромадивши значні знання та досвід, українські історики жіноцтва усвідомили потребу консолідації своїх зусиль для прискорення процесу інституціоналізації жіночої історії в Україні та її успішному виходу на міжнародний рівень. У липні 2010 року сформувалася ініціативна група з числа учених, чії наукові інтереси зосереджені у царині жіночої історії, та розпочався процес створення професійного об'єднання дослідників та викладачів жіночої історії. Таку ідею підтримали провідні та знані дослідниці та дослідники жіночої історії — Олена Стяжкіна, д.і.н., професорка Донецького національного університету, Оксана Маланчук-Рибак, д.і.н., професорка Львівської національної академії мистецтв, Катерина Кобченко, к.і.н., ст. наукова співробітниця Центру Українознавства КНУ ім. Шевченка, Марина Вороніна, к.і.н., доцентка Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, Ольга Лабур, к.і.н., доцентка НТТУ «Київський політехнічний університет», Оксана Кісь, к.і.н., ст. наукова співробітниця Інституту народознавства НАН України, Олександр Кривоший, к.і.н., незалежний дослідник. Уже в серпні 2010 було подано заявку на колективне членство української групи у Міжнародній федерації досліджень жіночої історії (International Federation for Research in Women's History <http://www.ifrwh.com>), яку було розглянуто та одногосно схвалено загальними зборами представників національних осередків МФДЖІ 26 серпня 2010 в Амстердамі.

Протягом серпня — вересня 2010 тривало активне обговорення цілей, напрямків та форм діяльності майбутньої спілки, розроблявся проект статуту організації, вирішувалися організаційні питання. Одним з найважливіших питань на етапі заснування було обрання назви, яка б відповідала філософсько-ідеологічним засадам спілки. Внаслідок тривалих дискусій було прийняте рішення відмовитися від використання понять «історична фемінологія» та «історія жінок» у назві організації. Обидва згадані терміни вказують на жіноцтво як *об'єкт* історичного пізнання (*фемінологія* подібна до зоології чи теології), визначаючи тематичний фокус досліджень, але не віддзеркалюють активної суб'єктної участі жінок у творенні історії (як на рівні досвіду, так і на рівні історієписання) та важливості жіночої перспективи при аналізі історичних процесів та явищ. Зважаючи на те, що у світовій практиці перевагу віддають використанню поняття «жіноча історія» (англ. *women history*), учасники ініціативної групи дійшли згоди щодо такої назви: Українська асоціація дослідників жіночої історії (УАДЖІ). Саме цей термін дозволяє врахувати специфіку власне жіночого історичного досвіду та участі в культурно-цивілізаційних процесах минулого, підкреслити їх активну, дієву у написанні історії, та виняткову вагу урахування жіночого погляду при оцінках різних історичних подій, періодів, явищ. Таким чином, наголошуючи на ґендерних відмінностях людського буття, жіноча історія підважує андроцентризм історичних досліджень².

Установчі збори УАДЖІ відбулися 9 жовтня 2010 у Львові. Під час цієї зустрічі було обговорено та схвалено Статут організації, обрано керівні органи та визначено пріоритети діяльності на найближчий період. Президенткою УАДЖІ було обрано Оксану Кісь.

У Статуті УАДЖІ визначено, що УАДЖІ — всеукраїнська громадська організація — добровільне об'єднання *фахових істориків*, які значну частину своїх наукових інтересів та освітньої діяльності зосереджують на дослідженні та/або викладанні жіночої та ґендерної історії.

² Про це докладніше див.: Кісь О. Андроцентричний дискурс в історичних науках // Філософсько-антропологічні студії 2001. Спецвипуск. — К.: Стилос, 2001. — С.43 — 58.

Мета діяльності УАДЖІ — підтримувати, сприяти розвитку та координувати дослідження і викладання жіночої і гендерної історії в Україні, а саме:

- сприяти інтеграції гендерного підходу в науково-освітній процес і дотриманню принципу гендерної рівності в суспільних практиках;
- утверджувати високий теоретико-методологічний рівень дослідницької та викладацької роботи;
- сприяти створенню осередків дослідження жіночої і гендерної історії в науково-освітніх установах;
- підтримувати індивідуальні та колективні науково-освітні проекти;
- розробляти науково-методичну літературу.

Основними завданнями УАДЖІ є:

- проведення наукових досліджень з жіночої та гендерної історії;
- розробка та впровадження освітніх проектів;
- інституціоналізація жіночої і гендерної історії у вищій школі і академічній науці;
- розвиток співпраці українських науковців між собою та з колегами за кордоном;
- активна співпраця з іншими інституціями та організаціями в Україні та за кордоном;
- протидія явищам академічної несумлінності (плагіату, профанації тощо);
- популяризація наукового доробку членів Асоціації та інших дослідників;
- координація діяльності членів для досягнення мети та завдань Асоціації.

Діяльність УАДЖІ буде здійснюватися в таких напрямках та формах:

- моніторинг стану досліджень та викладання жіночої та гендерної історії в Україні;
- формує інформаційні банки даних;
- фахова експертиза наукових праць, науково-методичних розробок, освітніх програм тощо;
- консультативна допомога науково-дослідним установам, громадським організаціям, органам ЗМІ, окремим дослідникам;
- розробка науково-методичних та дидактичних матеріалів (навчальні посібники, підручники, програми навчальних курсів, методичні рекомендації тощо);
- організація науково-освітніх заходів (конференцій, семінарів, літніх шкіл тощо);
- інформаційна та науково-методична підтримка членів Асоціації;
- популяризація наукового доробку членів Асоціації в ділянці жіночої і гендерної історії.

З огляду на досить молодий вік жіночої історії в Україні, кількість дослідників цієї тематики порівняно незначна, й абсолютну більшість серед них становлять саме жінки-вчені. Піднесення престижу цих досліджень, підвищення їх якісного рівня, збільшення кількості ґрунтовних розвідок, публікацій, навчальних курсів залежить від низки чинників. Одним із найважливіших є консолідація наукової спільноти, налагодження повноцінного обігу важливої та корисної інформації, створення сприятливого наукового середовища для розвитку і становлення жіночої історії у вищій школі та академічній науці. Частково вирішити це завдання покликана започаткована ще у жовтні 2010 року інформаційна розсилка УАДЖІ, через яку члени організації мають змогу отримувати важливу інформацію про наукові та освітні події, публікації, ресурси як в Україні, та і за її межами. Наступним кроком для повноцінного інформаційного забезпечення діяльності УАДЖІ стане інтернет-сторінка Асоціації (яка зараз перебуває у стадії розробки).

Першим спільним проектом Асоціації є укладання бібліографічного покажчика наукових публікацій з української жіночої та ґендерної тематики, які з'явилися в Україні за 20 років незалежності. Не таємниця, що українські дослідники друкують більшість своїх праць у формі наукових статей у збірниках, журналах, вісниках університетів та інших подібних регіональних виданнях, через що вони найчастіше залишаються невідомими широкому науковому загалові. То ж такий тематичний покажчик зможе повноцінно представити увесь чималий доробок української жіночої історії, даючи змогу початківцям та фахівцям зорієнтуватися в її тематичному полі, стані розробки тих чи інших проблем, наявності регіональних осередків і фахівців тощо. УАДЖІ вже встигла заявити про свою присутність у науковому просторі України, організувавши тематичну секцію у рамках міжнародної конференції «Фемінізм: точки зборки» (Київ, 11 березня 2011), де Катерина Кобченко, Ольга Лабур та Марина Вороніна представили результати своїх досліджень з питань ґендерної політики у перші десятиліття радянської влади.

Від часу заснування до УАДЖІ приєдналося ще ряд українських науковців, чії дослідницькі інтереси щільно пов'язані з жіночою історією. Відчуваючи потребу у фаховому спілкуванні, взаємопідтримці, обміні ідеями та досвідом, українські дослідники жіночої історії об'єднують свої зусилля заради зміни андроцентричної парадигми історичного пізнання та творення справді цілісної й усебічної історії в Україні.

ЧИ Є КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ РЕСУРСОМ РОЗВИТКУ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ?

Оксана Ярош,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Волинського національного університету ім. Лесі Українки*

Політична система кожної країни перебуває у постійному реформуванні. Зазнає зовнішнього тиску згідно з міжнародними зобов'язаннями і внутрішнього: від активної громадськості. Ми не ставимо під сумнів важливість і необхідність розбудови демократії в Україні. Але постає найбільш дискусійне питання сучасної науки і практики — її якості. Тобто той ступінь, в якому та чи інша система відповідає таким демократичним нормам, як представництво всіх верств населення, відповідальність, рівність, участь. Імплементация ґендерної складової у вітчизняний політичний процес викликає запитання: *яка ідеальна модель політичної системи для розвитку паритетної демократії?*

Критеріїв вимірювання демократії багато. Порівняльний аналіз А. Лійпхарта [1] щодо вивчення демократичних політичних систем засвідчив, що тип виборчої системи пов'язаний із розвитком партійної системи, виконавчої влади і характером відносин між виконавчою владою і законодавчим органом. Історичні типи демократії — це: президентська форма правління + мажоритарна виборча система (США); парламентська форма правління + мажоритарна виборча система (Австралія, Великобританія, Індія, Канада); президентська форма правління + пропорційна виборча система (країни Латинської Америки) та парламентська форма правління + пропорційна виборча система (Західна Європа — Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Італія, Нідерланди, Норвегія, Швеція). Найвищу якість демократії

за цими типами отримує парламентсько-мажоритарна. Але показники за представництвом жінок, рівнем розвитку сімейної політики, участі громадян у голосуванні кращі в країнах, де парламентська форма правління поєднується з пропорційною виборчою системою. А. Лійпхарт відзначає, що саме така форма демократії виглядає краще головних її альтернатив, тому, ігноруючи її, творці нових конституцій зробили б погану послугу своїм країнам.

Парламентсько-пропорційна модель краще працює у тих країнах, де парламентаризм має сталі традиції, є впливові масові політичні партії й активістська політична культура. Оскільки в Україні все це відсутнє, то ми можемо говорити лише про перспективи. За Конституцією 1996 року в Україні закладена президентсько-парламентська модель. Конституційна реформа 2004 року змінила сутність конституційного ладу на парламентсько-президентський. Наразі Конституційний Суд у 2010 році відмінив конституційну реформу 2004 року і Конституція 1996 року є тепер знову чинною.

Зміни потрібні, якщо система влади не працює для забезпечення якості життя її громадянам. Усі Президенти України намагалися внести зміни в основний закон України і започатковували «конституційні асамблеї». Держава перехідного типу у реформуванні потребує чітких і однозначних правил у реформуванні і стратегічного бачення, куди, власне, ми йдемо. Теза «закони змінюють стереотипи» є аксіомою. Досить давно і часто від парламентарів України було чути тезу, що в Україні прекрасні закони, лише вони не виконуються. Довгостроковий експерт Ради Європи Моніка Платек висловила вагомий контраргумент: «Якщо Закон не виконується, то це поганий закон. Закони, які не виконуються, це просто папір». Дивно очікувати на якісну законотворчу роботу неякісних представників. В Україні є багато законів, але вони, зазвичай, не є уніфікованими, містять суперечливі норми і їх важко застосувати на практиці. Воля до уніфікації законодавства слабка, але наявна. Створено робочі групи по роботі над Виборчим, Податковим, Митним, Житловим і т. д. кодексами. Але стратегічного бачення щодо суспільно-політичних перетворень на користь суспільства ми не бачимо. Хаотичний розвиток є постійною політичною практикою в Україні. Кожна «нова» політична еліта починає з чистого листа, заперечуючи всі попередні напрацювання. К. Поппер зазначав, що «політик як художник, який стирає все з полотна, щоб написати все знову, не розуміє, що і він сам, і його ідеї включаються у стару картину світу, і порушивши її, він порушує тим самим і власні думки, і плани, і свою утопію».

Впровадження гендерної рівності є вигідним для суспільства. Це переконує міжнародний досвід. Де є людина, там і наявна гендерна складова, забезпечення якої є обов'язком держави. У рейтингу гендерної рівності, який щорічно складається Всесвітнім економічним форумом, Україна посідає 63-тє місце — між Ботсваною і Венесуелою. У 2009 році у нас була 61-ша позиція, а в 2006 — 48-ма з майже 200 держав. Сповзання відчутне...

Чи «природним» для України є впровадження гендерної рівності? Цікаво окреслити Україну за гендерними характеристиками згідно з чинними конституційними нормами... Якщо взяти дослідження Дж. Ховстедє [2], де проаналізовано близько 40 країн за такими параметрами: розподіл влади, індивідуальний доступ до неї, індивідуалізм-колективізм у міжстатевій взаємодії, поширеність маскуліності — фемінності як статево стереотипізованих моделей поведінки. Маскуліність країни тлумачилася як домінуюча орієнтація чоловіків і жінок на агресивну, жорстку поведінку, сфокусовану на досягнення матеріального успіху. Фемінність — як пошанування ними поступливої, дружньої поведінки, що забезпечує якість життя для кожного незалежно від статі. Маскулінні риси — це наполе-

гливість, сила волі, рішучість, сміливість, уміння керувати іншими. Фемінні — схильність до емоційно-теплих стосунків, опікування, догляд, чуйність, відданість, психологічна підтримка. Провідний критерій для маскулінності — перевага его-цінностей над соціальними, тобто персональних орієнтацій над цінностями для інших. Маскулінними країнами виявилися Японія, Німеччина, США, Венесуела, Великобританія, Мексика, Італія, Філіппіни, Швейцарія, Австрія. Фемінними — Швеція, Данія, Норвегія, Франція, Фінляндія.

Маскулінність країни є ближче до розвитку правової держави, а фемінність ближче до соціальної. Для того, щоб з'ясувати, якою є Україна, ми візьмемо підхід Дж. Ховстед до аналізу Конституції України і знайдемо в ст. 1, що Україна є правовою і соціальною державою. Тут є деяка суперечливість. Прикладом соціальної держави є Швеція, де соціальний захист кожної особи є пріоритетним, високим і саме цю сферу розвиває і забезпечує держава. Прикладом правової держави є США. Спрощену сутність цього підходу ми можемо розглядати через податкову систему. В США є фіксований податок, який не змінюється незалежно від отриманих доходів, і тому в цьому суспільстві є і мультимільйонери і найбідніші, між доходами яких є дуже великий розрив. У соціальній державі податок збільшується залежно від доходів, і в такій країні ми не знайдемо такого розриву у доходах громадян, як у правовій. В Україні декларується розвиток соціального і правового водночас, що є суперечливим.

Гендерна політика — складова загальнонаціонального політичного процесу. Саме з того, яку роль і значення надається владною елітою гендерній складовій, ми можемо визначити демократичність сьогоднішньої еліти. Це є «лакмусовим папірцем» владної еліти. Якщо прослідкувати динаміку гендерних змін з початку нового тисячоліття, то найбільший сплеск припадає на 2005–2009 рр. З 2010 року відчувається застій і зворотний рух тих досягнень, що були здобуті. Інституційні зміни у політичній системі були шаткі, не стали, оскільки б так швидко їх не можна було б стерти з політичного тла.

Найбільшим позитивом став прийнятий Закон, який унормував і ввів у правову практику терміни: «гендерна рівність», «гендерна дискримінація», «сексуальні домагання» тощо. Тобто про «гендер» ми почали говорити мовою закону. Актуальним залишається вдосконалення як Закону, так і підзаконних актів, уніфікація правових норм, удосконалення виборчих систем, гендерний розвиток політичних партій, гендерна чутливість державних структур і органів місцевого самоврядування, прийняття нової Державної та обласних програм, активізація громадських і експертних рад, інституціоналізація радників керівників з гендерних питань, розвиток НГО гендерної спрямованості, налагодження діалогу влада — громада тощо.

Утверджувати гендерну рівність неможливо в недемократичній державі. І з іншого боку, влада є недемократичною, якщо не враховує гендерну складову розвитку суспільства. Політична система України придатна до утвердження гендерної рівності. Для цього потрібна політична воля, конкурентне середовище й активна громадськість.

Література

1. Е. Гаденіус. Тривалість демократії: інституційні чинники на противагу соціоекономічним // Визначення і вимірювання демократії / за ред. Д. Бітема; перекл. з англ. Ганна Хомченко. — Львів: Літопис, 2005. — С. 76.
2. Hofstede C. *Cultures and Organizations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 260 p.

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД ДО РЕФОРМУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ НАТО: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Наталія Стрельчук,

*доцент кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича,
кандидат історичних наук, директор центру
євроатлантичної інтеграції та безпеки ЧНУ*

Інтеграція гендерного підходу у демократичний контроль над сектором безпеки необхідна для дотримання положень міжнародного і регіональних законодавчих актів, документів і норм, що стосуються проблем гендера та безпеки. До таких основних документів належать: Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок (1979 р.), Пекінська декларація та платформа дій (1995 р.), Резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 щодо жінок, миру і безпеки (2000 р.). Демократичний контроль за сектором безпеки у демократичних країнах здійснюють парламенти, які можуть контролювати діяльність інститутів і співробітників сектору безпеки, застосовуючи такі заходи, як розвиток освіти, прийняття кодексів професійної допомоги і поведінки, встановлення механізмів підзвітності і перевірки методів управління персоналом. Парламенти можуть приймати нормативні документи, встановлювати кодекси професійної поведінки, закони про заходи дисциплінарного стягнення, заснувати посаду омбудсмена у справах збройних сил і (або) з гендерних питань, здійснювати моніторинг накладення штрафних санкцій. Прикладом є постанова Парламенту Європи (2000 р.) про участь жінок у мирному вирішенні конфліктів. Ця постанова закликає держав-учасниць до прийняття низки заходів для підвищення участі жінок і врахування гендерних аспектів у рамках мирних ініціатив та ініціатив, пов'язаних із сектором безпеки.

Досвід країн-членів НАТО показує, що оперативна ефективність інститутів сектору безпеки зростає при збільшенні частки жінок і зниженні рівня дискримінації, сексуальних домагань і насильства в їх рядах. Крім того, робота жінок у структурах сектору безпеки (включаючи збройні сили, міліцію, органи прикордонного контролю, систему правосуддя і пенітенціарну систему) — один з основних факторів забезпечення репрезентативності його інститутів, що, відповідно, сприяє підвищенню рівня суспільної довіри до них.

НАТО працює над захистом жінок на територіях, де проходять операції і посилює участь жінок в усіх процесах прийняття рішень, спрямованих на подолання нинішніх викликів і запобігання майбутнім конфліктам. Багато чого вже вдалося досягти, але ще більше роботи є попереду. Генеральний секретар НАТО, виступаючи 27 січня 2010 р. на засіданні Європейської комісії із доповіддю «Посилення ролі жінок у сфері миру та безпеки», зазначив, що військове керівництво Альянсу розробило принципи інтеграції гендерних питань у все планування та операції НАТО. На основі Резолюції 1325, країни-члени НАТО узгодили та чітко дотримуються Кодексу поведінки для всього персоналу НАТО, значно збільшили кількість жінок серед політичного штату НАТО і ретельно вивчили важливість гендерних питань для успіху операції в Афганістані [3]. Так, Радники високого рівня з гендерних питань працюють у Штаб-квартирі НАТО у Кабулі; багато Груп з реконструкції провінцій в Афганістані залучають експертів з гендерних питань; а також Корпус морської

піхоти США почав висилати повністю жіночі підрозділи у деякі з найбільш неспокійних провінцій Афганістану. Це дало дуже позитивні результати і дозволило покращити ефективність місії НАТО в Афганістані і забезпечити захист цивільного населення. Втім, як зазначив Генеральний секретар, кількість жінок, які працюють у збройних силах країн НАТО значно відрізняється. У деяких силах НАТО співвідношення жінок сягає 18%, а в інших їхня кількість не перевищує 3%. Разом з тим, в Альянсі недостатньо професійних спеціалістів з гендерної тематики, що пояснюється існуючими військовими традиціями країн-членів, і тому у цьому питанні необхідна тісніша співпраця та координація.

У вересні 2009 р. у НАТО розроблено набір інструкцій від імені обох Стратегічних командувань, в яких детально розписано, як Альянс має впроваджувати РРБООН 1325 та додаткові резолюції РБ. До них також увійшов Кодекс поведінки військовослужбовця. На основі цих інструкцій в операціях в Афганістані і Косові були створені посади гендерних радників. Ці радники допомагають змінити підходи солдатів в окопах до роботи і взаємодії з жінками із місцевого населення, що посилює оперативну дієвість. «Інколи ми зводимо гендерні питання лише до норм поведінки, кодексу поведінки і кількості жінок у наших збройних силах. Гендер — це набагато більше, це інший погляд на світ», — зауважує старший лейтенант Елла ван ден Хойфель, колишній гендерний радник Альянсу [1].

Зауважимо, що в Україні близько 13% військовослужбовців становлять жінки. Це один із високих показників у світі. Випереджають Україну тільки декілька країн, включно з Російською Федерацією та США. Але в Україні жінки не посідають керівних посад у Збройних силах чи інших безпекових структурах. Для забезпечення успіху реформування сектору безпеки необхідно більш активно реалізувати заходи, зазначені в Пекінській платформі дій стосовно досягнення рівного представництва чоловіків і жінок у державних і владних структурах. Необхідно суттєво збільшити кількість жінок (за необхідності — шляхом квотування) на всіх державних посадах. Досягнення гендерної паритетності в секторі безпеки матиме суттєвий вплив передусім на розвиток українського суспільства, а також на підвищення професійної культури взаємовідносин у цій сфері, покращить морально-психологічний клімат, підвищить загальну культуру в силових структурах.

Отже, жінки залишаються меншою мірою представленими у процесах реформування сектору безпеки в Україні. Сьогодні важливо збільшити їх присутність і представництво в тих державних органах, які займаються безпекою, а також більшою мірою залучати жіночі громадські організації до обговорення питань реформування сектору безпеки. Реформування сектору безпеки в Україні виграє від урахування гендерних аспектів, оскільки за умов повноцінної участі чоловіків і жінок цей процес може бути більш легітимним і прозорим.

Література

1. Жінки, мир і безпека [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/news_71247.htm.
2. Лучак І. Гендер и парламентський контроль над сектором / І. Лучак [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.osce.org/odihr/75293>.
3. Промова Генерального секретаря НАТО на засіданні Європейської комісії «Посилення ролі жінок у сфері миру та безпеки». 27.01.2010. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/SID-4A3DAC87-D52B4C52/natolive/opinions_61040.htm.

«БУТИ САМІЙ СОБІ ЦІЛЮ» ДОЛАЮЧИ ҐЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ: АВТОБІОГРАФІЗМ У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ ЖІНОК-АВТОРІВ

Людмила Таран,

журналістка, письменниця

«Чи може підпорядковане промовляти?» — свого часу саме такою словесною формулою висловила проблему присутності/неприсутності жінок у світовій культурі відома дослідниця постколоніального дискурсу Ґаятрі Чакраворті Співак. Ця формула досі, на жаль, може стосуватися й ситуації в Україні.

Можна говорити про дві умовні групи жінок-авторів: перша — ті, що пишуть у традиційному руслі патріархального дискурсу, не усвідомлюючи його «пасток». Друга — письменниці, які вириваються із загального традиційного потоку, намагаючись напрацювати нове бачення, котре відтворюють у жіночому письмі.

Що ж до конкретних українських реалій, то в сукупності своїй проза сучасних жінок-авторів перебуває на марґінесі уваги поточної критики, літературознавчих досліджень.

Активний останніми роками прихід жінок-авторів у літературу — справді помітне явище нашого культурного життя. Причин тут можна додати, як мінімум, дві (коли не брати до уваги потребу самореалізації). Передусім це зростає цікавість до приватного життя і малооплачувана письменницька праця, яка воленс-ноленс задовольняє жінок-авторів.

Коли обговорюється їхня творчість, так чи інакше в устах чоловіків виникають словосполучення-маркери: «істерично-феміністичні тексти», «необхідно завжди залишатися жінкою», «новітня жіноча проза спробувала поєднати феміністичні ідеї з традиційними цінностями нашого суспільства». Кожна така «оцінка» чи «дефініція» потребує додаткового з'ясування і витлумачення, а то й вимагає дотримання елементарної коректності.

Підміна понять та жонґлювання «термінами» на кшталт «статевий космополітизм», «прозаїкня/прозаїчка/прозаїця» — також характерні моменти дискурсу обговорення жіночої творчості, які мали б викликати, очевидно, комічний ефект. Схоже, автори цих реплік не здають собі справу, що таке, зокрема, фемінізм, які його цінності та різновиди, в чому суть феміністичної критики, ґендерного аналізу літературного твору тощо. Відповідний інструментарій у літературній журналістиці і поточній критиці (та навіть в українському «офіційному» літературознавстві) достатньо не напрацьований. Надалі утривається традиція визначення якості текстів, написаних жінками, за критерієм «від чоловічого», що нібито є загально визнаним еталоном.

Ось типові приклади оцінки творчості жінок, байдуже, в якому жанрі вони працюють: «це серйозна чоловіча робота», «вірші... позначені нежіночим лаконізмом», «це — чоловік у сукні», «вона пише так, як небагато поетів-чоловіків», «це поезія — мужецентрична, що спирається на тверду патріархальну основу», «це не жіноча поезія: тверезе чоловіче мислення, філігранна лаконічність думки...». Або: «Ці вірші могла написати саме жінка. Хоч їм не бракує ні чоловічої вправності, ні розумової відваги...». Про авторку-прозаїка колега-письменник висловився так: «...мініатюрна жінка, а пише, як потужний мужчина, жеребець» (це не усна оцінка, а оприлюднена в пресі). Оксана Забужко зі своїми «Польовими дослідженнями українського сексу» дістала чи не «най-

вищий бал» у зіставленні з фалоцентричним культовим письменником: «За вибуховою силою — Генрі Міллер у спідниці».

Отже, епоха подвійних стандартів триває. Оскільки патріархальний дискурс передбачає, що «чоловічий» досвід є, власне, «всеохопним», «загальнолюдським», то жіночий постає як усічений, бо він — «недо-чоловічий», неповний. Концепція інакшості жінки, її маргіальності — реальність, яка у різних парадигмах продовжує панувати в сучасному українському суспільстві. Так чи так, впливає: у літературі існує передусім проблема статі, а не, скажімо, проблема відтворення особливостей жіночої ідентичності, її формування та розвитку — як замовчуваної, «маргіальної», в певному сенсі, особистості.

Елейн Шовалтер у книзі «Їхня власна література» визначила три основні етапи розвитку літератури жінок на прикладі американської: *The Feminine* (1840 — 1880) — жіноча фаза, яка характеризується імітацією чоловічої традиції; *The Feminist* (1880 — 1920) — фаза сексуальної і текстуальної анархії, протест проти панівних стандартів; *The Female* (20-ті роки ХХ — і дотепер) — власне стадія самоусвідомлення жінки. Шовалтер писала: «...жіночний, феміністичний або жіночий роман завжди був змушений боротися проти культурних та історичних сил, які зводили жіночий досвід на другорядні позиції».

Відтак у сучасній українській літературі нині присутні водночас усі три фази — коли говорити про тексти, творені жінками-авторами. Існують також певні «проміжні», компромісні варіанти: приклади своєрідної конвергенції між традиційними чоловічими вартостями та новими пошукованими цінностями жінок, що й відтворюється в їхніх текстах.

Існує ще досить значна дистанція між витвореним жінкою-автором і текстом *писання-себе*. Нові наративні стратегії жіночого письма тільки-но починають напрацьовуватися.

Хотілося б наголосити про розвиток, умовно кажучи, літератури внутрішнього життя під пером письменниць. Нині жінки-автори в сучасній українській прозі зумовили ситуацію, коли автобіографічні твори перестають бути прерогативою чоловіків. Це справді симптоматично, оскільки свідчить про освоєння нових просторів тими, хто тривалий час перебуває на маргіальних позиціях у соціумі та культурі. Жінки-автори не просто активно виписують автобіографічні рефлексії, а й оприлюднюють їх, тим самим долаючи на різних рівнях самоцензуру та патріархальну закритість. У той чи інший спосіб актуалізується процес осмислення жінкою свого реального місця в суспільстві. Інтенсивний процес самоідентифікації поступово сприяє доланню «страху статі», утверджує жіночу «інакшість» та автентичність. Але мова — про тенденцію, однак не про мейнстрім. Та послідовний розвиток жіночого письма призвичаюватиме й читацьке коло, й «офіційну» літературну критику, зокрема, до того, що вже анахронічно протиставляти жінку як «природне начало» чоловікові — нібито винятковому творцеві культури в усіх вершинних її досягненнях.

Жіночі голоси в українській прозі не звучать в унісон. Ця амбівалентність, відсутність «єдиного обличчя» закономірна. Енергія суперечностей є, в кінцевому рахунку, конструктивною.

Витворення нового для сучасної української літератури жіночого письма, принципово нових наративних стратегій — це не лише долання синдрому постколоніальної меншовартості. Це передусім нівелювання традиційних форм репрезентації жінки в нашій культурі, долучення до «великого кола кровообігу» світових тенденцій, долання периферійності. І в певному сенсі — повернення до тих здобутків, які нас змушували забути під час буяння так званого методу соцреалізму.

Мені видаються прикметними такі публікації: щоденникові записи, листування та автокоментарі Ірини Жиленко «Ното feriens», які друкувалися в «Сучасності» протягом 1998 — 2004 років (вийшли окремою книжкою у видавництві «Смолоскип»), «Спогади. Дещо про себе саму» Михайлини Коцюбинської у її двотомнику «Мої обрії». Відчитуються саме як автобіографічні твори «Без мужика» Євгенії Кононенко, повісті Теодозії Зарівної «Дівчинка з черешні», Світлани Йовенко «Про що мовчить «Книга Йова»» та «Юлія», романи Ніли Зборовської «Українська Реконкіста», Любові Голоти «Епізодична пам'ять» і Лії Шеви «Протоколи рибного дня», книжка щоденникових записів і листів Ніни Матвієнко «Ой виорю нивку широкою» та «Вирвані сторінки з автобіографії» Марії Матіос. Серед так званих молодіжних текстів симптоматичними стали «Зелена Маргарита» та «Не думай про червоне» Світлани Пиркало, «Колекція пристрастей» Наталі Сняданко, а також «Моя дитинка» Ірини Ликович.

Автобіографізм у текстах сучасних українських жінок-авторів — це не лише спосіб структуризації особистого досвіду, а й усвідомлений чи й не зовсім випад проти *гендерних стереотипів*. В Україні мемуаристика чи автобіографічна проза як жанр міцно закріпилася за чоловіками. Як тут не пригадати слова Вірджинії Вулф про те, що зазвичай вважається: куди важливішим є текст, у якому йдеться про війну, аніж той, де мова — про переживання жінки у вітальні...

Гасло Ольги Кобилянської, яка писала на переломі XIX та XX століть, залишається і нині для українських — та й не тільки — письменниць актуальним: «Бути самій собі ціллю».

Література

1. Гелен Сіксу. Сміх медузи // Цит. за кн.: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. — Львів: Літопис, 1996. — С. 516.
2. Цит. за: Інна Шешин. Феміністична спрямованість збірки Анжели Партер «Кривава палата». — У кн.: Гендер і культура // Збірник статей. — К.: Факт, 2001. — С. 179.
3. Вірджинія Вулф. Власний простір. — К.: Альтернативи, 1999. — С. 66.
4. Элен Сиксу. Хохот медузы // Введение в гендерные исследования. Ч. 2. Хрестоматия / под ред. С.В. Жеребкина. — Харьков, Спб., 2001. — С. 812, 803.
5. Кейт Мілет. Сексуальна політика. — К.: Основи, 1998. — С. 231.
6. The Unabridged Journals of Sylvia Plath 1950-1962. Edited by Karen V. Kukil. Anchor Books 2000. A Division of Random House, Inc. New York.
7. Соломія Павличко. Фемінізм. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. — С. 182–183.
8. Енциклопедія постмодернізму // За редакцією Чарлза Е. Вінквіста та Віктора Н. Тейлора. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. — С. 234.
9. Magazine Litteraire, 2002, № 409, травень. — С. 42.
10. Карен Хорни. Самоаналіз. — М.: Ексмо-пресс, 2002. — С. 149; 230.
11. Мішель Фуко. Воля до знання // У кн.: Фуко м. Воля к истине. — М., 1996. — С. 114, 115.

ГЕНДЕРНА ОСВІТА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ДОСВІД І ПРОБЛЕМИ ПОДАЛЬШОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Оксана Кікінежді,

канд. психол. наук, доцент,

*директорка науково-дослідного гендерного
освітнього центру НАПН України — ТНПУ ім. В. Гнатюка*

Гендерний підхід у сфері гуманітарного знання є новим методологічним інструментом аналізу і проектування особистісних змін, який ґрунтується на врахуванні «фактору статі» у змісті освіти та характері міжособистісної взаємодії вчитель — дитячий колектив, викладач — студентська група. У різних країнах він має різну назву: гендерний аналіз, «гендерні лінзи», гендерний вимір, гендерна інтеграція тощо.

Основна стратегія діяльності гендерних освітніх центрів та кафедр гендерних студій полягає в аналізі гендерних відносин в українському часопросторі, розробці та впровадженні стратегій і тактик гендерної ідеології у практику освітніх закладів, формування егалітарної свідомості молодій людині з метою її успішного життєвого та професійного самоздійснення.

Метою гендерно чутливої навчальної програми з інтегрованого курсу «Гендерна психологія та педагогіка» є формування гендерних компетенцій у майбутніх вчителів, розробка та реалізація гендерно-освітніх технологій у практику школи та вишу відповідно до чинних державних документів (Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (5.09.2005), наказ МОН України «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» (№ 839 від 10.09.2009)) та вимог Болонського процесу (кредитно-модульна система).

Методологічне обґрунтування гендерної ідеології на основі «педагогічної матриці» української освіти (В. Андрущенко, В. Кремень,) спрямоване на розвиток та посилення національного механізму забезпечення гендерної рівності, підвищення громадської обізнаності та чутливості педагогів до гендерних питань. В історіографії України домінуючою гендерною рисою українців завжди була пошана до волі жінки, партнерство статей, індивідуалізація характерів поза статевою належністю, взаємна довіра та «кордоцентричність» у міжстатевих стосунках (Г. Сковорода, П. Юркевич). Складовими українського гендерного коду є поєднання архетипу Матері, культу жіночого начала як носія духовної культури з андроцентричністю та самодостатністю козацтва. Тому розвиток відродження ментальності, етнотрадицій та впровадження інновацій є важливим чинником гендерного самовизначення молодих людей, їх егалітарного світогляду (І. Бех, м. Боришевський, В. Кравець, С. Максименко, В. Москаленко, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Татенко, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.).

Розробка нових спецкурсів та гендерних модулів у гуманітарних дисциплінах сприятиме подальшій апробації новітніх методик дослідження набуття школярами гендерної ідентичності у рамках навчально-виховного процесу, створенню навчально-методичних кейсів щодо принципів та форм впровадження гендерно-освітніх занять: діалог, дискусії, аналіз конкретних гендерних життєвих ситуацій, гендерні ігри, методи психолого-педагогічної підтримки, методи створення вибору, складання гендерної автобіографії, наративів тощо.

Гендерна освітня парадигма передбачає впровадження гендерної складової як системоутворювальної в організацію творчо-розвивального середовища на всіх рівнях освіт-

ньої системи (дошкільної, середньої, вищої та післядипломної); сприяння інтерактивній взаємодії триад: науково-викладацька спільнота — адміністрація вишів — МОН; школа — сім'я — дитина; підвищення гендерної культури населення через систему психолого-педагогічного всеобучу; створення системи дистанційної освіти з метою поширення гендерних ідей у спільному полікультурному та інформаційному просторі; розробку гендерних стратегій у медіапросторі; участь в інформаційних кампаніях щодо запобігання та системної протидії гендерному насильству; побудови паритетних шлюбно-сімейних стосунків, трансляцію гендерних знань на широку громадськість.

Доцільним є введення гендерної термінології у програмні документи, що дозволить створити ефекти присутності суб'єктів та об'єктів чоловічої і жіночої статі в програмі соціально-економічного розвитку вишу, школи, регіону, організація співпраці науковців, викладачів та вчителів через участь у науково-практичних конференціях, у тому числі електронних, чатах і т.п., семінарах, круглих столах, стажуванні в Україні та за кордоном тощо. Обмін педагогічним досвідом з іншими вишами та освітніми вітчизняними та міжнародними гендерними Центрами. Широке представлення гендерних проблем громадськості у змісті монографій, навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій тощо дасть змогу впровадити гендерний підхід у навчально-виховний процес дошкільних, середніх та вищих освітніх закладів та підвищити гендерну свідомість населення.

Перспективи розвитку гендерної освіти та виховання у новій освітній парадигмі передбачають впровадження гендерного підходу у вищу, середню, початкову школи та дошкільня, розвиток інфраструктури науково-дослідних гендерно-освітніх центрів, діяльність яких спрямована на методологічне обґрунтування гендерної ідеології на основі «педагогічної матриці» української освіти, що сприятиме, на наш погляд, розвитку національного механізму забезпечення гендерної рівності, підвищенню громадської обізнаності та чутливості до гендерних питань.

До пріоритетних стратегій національної гендерної освіти належить:

- Розвиток гендерних компетенцій педагогів та учнівської молоді як ключових життєвих компетентностей в контексті найкращих практик ЄС та Болонського процесу;
- Формування егалітарної свідомості шляхом реконструкції гендерних стереотипів та отримання системи гендерних знань;
- Розвиток гендерної чутливості та гендерної толерантності як демократичних стратегій мислення, здатності актуалізувати і вибудовувати альтернативні до патріархальної культури життєві стратегії і схеми поведінки, реагувати на дискримінацію за ознакою статі;
- Навчання учнів аналізу уявлень про самих себе та своє особисте призначення як жінки чи чоловіка в різних сферах життєдіяльності людини попри психологічний тиск статевої стереотипів і упереджень;
- Деконструкція традиційних культурних обмежень за статевою ознакою.

Науково-практичне обґрунтування гендерно-інформаційних технологій з урахуванням вікової та етнокультурної специфіки згідно з європейськими стандартами, виявлення ефективних шляхів подолання гендерних стереотипів населення сприятиме подальшій інтеграції гендерного міждисциплінарного підходу в освіту, формуванню гендерно-чутливих освітніх програм та їх апробацію у вишах в умовах глобалізації та мультикультуральності.

ПРО ДИСТАНЦІЙНИЙ КУРС «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ» (СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ) ДЛЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Тетяна Дороніна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

докторантка Інституту вищої освіти Національної АПН України

У сучасних умовах головну увагу з реформування системи освіти зосереджено на підготовці відповідальної, соціально активної, з високим рівнем інформаційної культури особистості, здатної вирішувати виробничі та соціальні проблеми; на підготовці високоосвічених, конкурентоспроможних фахівців, що безпосередньо пов'язано зі вступом України до Болонського процесу. Чи не найголовнішою та найскладнішою у цьому процесі є проблема оновлення змісту освіти на нових демократичних засадах, що вимагають дотримання принципу гендерної рівності. Тому в останні роки в педагогічному середовищі широкого обговорення набуло питання запровадження гендерного компонента до освітнього процесу.

Сприяння розвитку освіти без гендерної упередженості та включення питань з гендерної обізнаності і чутливості до системи освіти є однією із основних цілей діяльності «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні» (ПРООН). Реалізація цього компонента відбувається відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та з урахуванням завдань «Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» з орієнтацією на найкращі практики і досвід держав-членів та країн-кандидатів Європейського Союзу. Отже, зміст та завдання підготовки студентів за напрямом «Педагогічна освіта» мають визначатися рівнем якості професійної освіти, до якої необхідне уведення гендерного компонента.

Відповідно до цілей «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні» ПРООН у квітні — березні 2010 р. було проведено конкурс на створення гендерної програми для дистанційного навчання студентів педагогічних вишів (Gender-Sensitive Curriculum For Distance Learning). Відповідно до умов конкурсу, автором публікації було розроблено концепцію навчального курсу «Теоретико-методичні засади гендерної освіти», яка була підтримана, організаторами конкурсу.

Перш за все слід зазначити, що в Україні розвиток дистанційного навчання почав формуватися з ухваленням Закону України «Про Національну програму інформатизації» (від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР), «Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні» (затверджено Міністерством освіти і науки України 20.12.2000 р.); Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004 — 2006 роки» (від 23.09.2003 р. № 1494), Наказом міністра освіти і науки України (від 04.12.2003 р. № 802), «Про затвердження Заходів щодо реалізації Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004 — 2006 рр.» та «Положенням про дистанційне навчання» (затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 21.01.2004 р. № 40). Для координації робіт з формування і реалізації державної політики щодо розвитку системи дистанційного навчання за наказом № 335 (від 26.04.2004 р.) Міністра освіти

та науки України при Міністерстві освіти та науки України створено Координаційну раду з розвитку системи дистанційного навчання. Названі документи стали основою для розробки пропонованого курсу.

При створенні програми авторами (автор у співавторстві з к.п.н., доцентом Т.П. Головановою) було використано практичні розробки вітчизняних і зарубіжних вчених, які безпосередньо займаються імплементацією ґендерної тематики до освітнього процесу та відпрацюванням методичних основ дистанційного навчання.

Пропонується впровадження цієї програми як базової для студентів другого курсу (III семестр) напряму 0101 «Педагогічна освіта» за такими спеціальностями: 6.010101 «Дошкільна освіта»; 6.010102 «Початкова освіта»; 6.010103 «Педагогіка і методика середньої освіти», «Технологічна освіта»; 6.010104 «Професійна освіта (за профілем)»; 6.010105 «Корекційна педагогіка»; 6.010106 «Соціальна педагогіка»; освітнього рівня — бакалавр.

Мета курсу — ознайомлення студентів / студенток педагогічних спеціальностей із теоретико-методичними засадами ґендерної педагогіки та психології, формування нового ґендерного світогляду, формування та розвиток професійної компетентності студентів та формування навичок здійснення ґендерної освіти, виховання та інформаційно-просвітницької діяльності щодо забезпечення ґендерної рівності на практиці.

Реалізація цієї мети спирається на діалектичну єдність когнітивного (раціонально-пізнавального), аксіологічного (ціннісно-сислового) та діяльнісного (практично-дієвого) аспектів процесу навчання.

Вивчення студентами / студентками цього курсу дозволить вирішити такі *завдання*:

- *освітні* (ознайомлення студентів із сучасними проблемами та перспективами наукового висвітлення ґендерної проблематики; з поняттями й термінами ґендерної теорії; з основними проблемами впровадження ґендерного компонента в освіту та виховання; з методами ґендерних досліджень у педагогіці (у тому числі у соціальній педагогіці) та психології; зі специфікою ґендерного підходу в освіті; навчання використанню студентами методів інформаційно-просвітницької роботи з ґендерної рівності в їх професійній діяльності);
- *розвиваючі* (розвиток пізнавальних та емоційних навичок студентів / студенток; формування професійних умінь та навичок з використання ґендерного підходу у навчально-виховному процесі навчальних закладів різного рівня освіти; розвиток у студентів / студенток здібності до самостійного та відповідального мислення та допомога студентам / студенткам у перегляді / позбавленні від ґендерних стереотипів);
- *виховні* (ґендерне виховання студентської молоді на основі гуманістичних та демократичних цінностей; формування ґендерної свідомості, прищеплення навичок ґендерної чутливості у спілкуванні).

Після вивчення курсу студенти повинні *знати*: об'єктивні передумови та історію формування ґендерної теорії в педагогіці та психології; основні теорії ґендера; об'єкт, предмет і структуру ґендерної педагогіки та ґендерної психології, понятійний апарат; методологію здійснення ґендерного підходу в освіті, просвіті та вихованні.

На основі цих знань мають бути сформовані *уміння*: давати правильні визначення поняттям та термінам; усвідомленого виконання своїх професійних обов'язків із розумінням завдань ідеології ґендерної рівності; знаходити сексизми як прояв ґендерних

асиметрій у психолого-педагогічних публікаціях; організувати та провести навчальне заняття, виховний чи інформаційно-просвітницький захід із залученням та урахуванням гендерного аспекту.

У результаті навчання за пропонуваним курсом має бути сформована гендерна компетентність студентів / студенток. Під *гендерною компетентністю* розуміємо: знання про цілі, зміст, об'єкт та засоби гендерної освіти та виховання; опанування спеціальними вміннями з проведення навчального заняття чи інформаційно-просвітницького заходу з урахуванням гендерного підходу; формування та розвиток тих якостей особистості та характеру, що дозволяють здійснювати гендерно збалансоване навчання / виховання.

Структурно курс складається з двох змістових модулів: *інформаційного* (забезпечення системного засвоєння наукових знань) та *операційного* (використання засвоєної інформації у професійній діяльності).

У *темах першого* змістового модуля: розкривається проблема формування ідеології рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у політико-економічному та соціокультурному житті України, пояснюються причини актуалізації гендерної проблематики у державних програмах країн європейської спільноти; описуються шляхи подолання гендерної асиметрії, розпочаті у країнах європейської спільноти, та визначаються напрями прогресивних дій щодо імплементації гендерної ідеології до всіх сфер життя України. Висвітлюється питання онтологічного зв'язку фемінізму, жіночих студій і гендерних досліджень та описуються передумови виникнення гендерного напрямку в освіті; визначаються теоретико-методологічні засади гендерного напрямку в освіті, обґрунтовується актуальність гендерної проблематики в освіті; уводяться ключові поняття гендерної теорії та наводиться психолого-педагогічний контекст їхнього тлумачення.

Теми другого змістового модуля присвячено практичним питанням: сутності гендерної освіти та просвіти (мета, зміст, принципи), виховання (технологія виховання гендерної культури); тут аналізується сучасний стан гендерної освіти та просвіти в Україні; визначається сутність процесу гендерної соціалізації та ідентифікації, описується дія інститутів соціалізації, зокрема — освіти; дається визначення гендерній педагогіці; розглядаються питання практичної реалізації принципів гендерної освіти / виховання в навчально-виховному процесі; організації та проведення інформаційно-просвітницького заходу.

У цілому слід зазначити, що модуль дистанційного навчання «Теоретико-методичні засади гендерної освіти» містить дані, які дозволяють сформувати у слухачів методичні підходи до організації навчальної діяльності з урахуванням гендерної теорії, а також систему знань про основи гендерного підходу в освіті. Обов'язковими умовами є детальне планування діяльності студента / студентки (мета, завдання кожного етапу); створення комунікативної, інтерактивної атмосфери, щоб студенти не почували себе ізольовано та відбувалися постійне спілкування та взаємодія (чат, форум, онлайн-новини тощо); чітко структурована та змістовно виправдана самостійна робота; модульна структура, що дає можливість усвідомлення просування студентів від модуля до модуля.

ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ЗАСОБАМИ ПРОГРАМИ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Тетяна Голованова,

к. пед. наук, доцент

Запорізького національного університету

Сьогодні в системі вищої освіти починають створюватися програми гендерних курсів. Діяльність факультету соціальної педагогіки та психології Запорізького національного університету в напрямку підготовки майбутніх соціальних педагогів до гендерно чутливої соціально-педагогічної роботи була спрямована перш за все на створення програми курсу з гендерної проблематики, у тому числі дистанційної форми навчання.

Відповідно до цілей «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні» ПРООН у квітні — березні 2010 р. було проведено конкурс на створення гендерної програми для дистанційного навчання студентів педагогічних вишів (Gender-Sensitive Curriculum For Distance Learning). Відповідно до умов конкурсу, автором публікації було прийнято участь як співавтора у розробці концепції навчального курсу «Теоретико-методичні засади гендерної освіти», яка була підтримана організаторами конкурсу.

Пропонується впровадження цієї програми як базової для студентів другого курсу (III семестр) напряму 0101 «Педагогічна освіта» за такими спеціальностями: 6.010101 «Дошкільна освіта»; 6.010102 «Початкова освіта»; 6.010103 «Педагогіка і методика середньої освіти», «Технологічна освіта»; 6.010104 «Професійна освіта (за профілем)»; 6.010105 «Корекційна педагогіка»; 6.010106 «Соціальна педагогіка»; освітнього рівня — бакалавр.

У найбільш загальному розумінні гендерно чутливу соціально-педагогічну роботу у вищому навчальному закладі можна охарактеризувати як неонсексистську, антидискримінаційну соціально-педагогічну роботу.

З огляду на вище сказане, підготовка майбутнього соціального педагога, який реалізує ідею гендерно чутливої соціально-педагогічної роботи, має спиратися на засвоєння й відтворення гендерних знань як базового компонента гендерної компетентності, як складової його гендерної культури та професійної готовності до соціально-педагогічної роботи.

Під гендерною компетентністю розуміємо: знання про цілі, зміст, об'єкт і засоби гендерної освіти та виховання; опанування спеціальними уміннями з проведення навчального заняття чи інформаційно-просвітницького заходу з урахуванням гендерного підходу; формування особистісних якостей, що дозволяють здійснювати гендерно збалансоване навчання/виховання, упроваджувати ідеологію гендерної рівності в освіту.

Нижче ми наводимо основний зміст навчального матеріалу, який було включено у процес підготовки майбутніх соціальних педагогів до гендерно чутливої соціально-педагогічної роботи.

Тема 1. Суспільні передумови появи гендерного напряму у системі соціально-гуманітарного знання

Гендерні аспекти системи прав людини: ідеологія гендерного рівноправ'я. Історична генеза реалізації принципу рівних прав і можливостей (жіночий рух, фемінізм, «Women's studies»). Всесвітні конференції зі становища жінок 1975–1995 років: історична

ретроспектива (Мехіко, Копенгаген, Найробі, Пекін). Зміни у соціальній політиці України пострадянського періоду. Гендерні моделі сімейних відносин. Статусно-рольова структура сучасної української сім'ї. Жінки у політичному процесі.

Тема 2. Основи гендерної теорії. Визначення понятійно-категоріального апарату та методології

Диференціація понять «стать» і «гендер». Основні дослідницькі позиції щодо визначення сутності феномена «гендер». Маскулінність, фемінінність та андрогінність як біо-, соціо- та психологічні моделі поведінки. Гендерні стереотипи.

Тема 3. Гендерні аспекти соціалізації особистості

Гендерна соціалізація в контексті сучасних підходів. Особистість учителя, його роль у відтворенні гендерних стереотипів учнів. Психофізіологічні особливості учнів різної статі та їх урахування у навчально-виховному процесі. Основні механізми гендерної соціалізації. Вплив психологічних і соціальних факторів на організацію процесу виховання.

Тема 4. Основні характеристики розходження статевого та гендерного підходів

Педагогічна концепція статевого навчання та виховання як актуальна потреба сучасного суспільства. Головний зміст та сучасні стратегії статевого (статевого) виховання. Принцип сексуальної просвіти та статевого виховання. Основи гендерного підходу в педагогіці.

Тема 5. Гендерна освіта та гендерне виховання як технології гендерної педагогіки

Гендерна педагогіка: теорія і практика. Теоретичні засади гендерної освіти та гендерного виховання в загальноосвітній школі. Гендерне виховання і права дітей. Гендерне виховання та профорієнтація для дівчаток та хлопчиків. Гендерне виховання та самореалізація обдарованих дівчат.

Тема 6. Формування гендерної культури особистості як актуальна проблема соціальної педагогіки

Формування гендерної культури молоді — як актуальна проблема соціальної педагогіки. Визначення поняття «гендерна культура». Гендерна чутливість та гендерна толерантність як показники сформованості гендерної компетентності. Механізми (шляхи) формування гендерної культури в освітніх закладах. Методичні особливості проведення уроку гендерної грамотності.

Тема 7. Гендерні проблеми виховання в сім'ї

Проблеми материнства та батьківства — важливий напрям жіночих та гендерних досліджень. Українське суспільство та українська родина в добу Середньовіччя. Сучасні моделі батьківської поведінки, моделі материнської поведінки. Стилі виховання хлопчиків і дівчаток у сім'ї. Роль іграшок у гендерній соціалізації та вихованні дітей. Попередження насильства та захист прав дитини в сім'ї.

Тема 8. Технології, форми і методи гендерної просвіти

Інформаційно-просвітницька робота з гендерної рівності як одне з пріоритетних завдань Програми рівних прав та можливостей жінок у суспільстві. Форми та методи інформаційно-просвітницької роботи в освіті: гендерний ресурсний центр, центри гендерної просвіти, школи гендерної рівності; гендерний інтерактивний театр; гендерний форум, круглий стіл, гендерні конференції; тренінг як метод гендерно чутливої соціально-педагогічної роботи із молоддю. Інтернет-технології у формуванні гендерно-обізнаного та чутливого світогляду.

Тема 9. Проблеми та перспективи забезпечення гендерної рівності у соціально-педагогічній роботі в освіті

Сексизм та антидискримінаційна практика соціальної роботи. Гендерна експертиза навчальних посібників із соціальної роботи. Проблематика сучасних соціально-педагогічних досліджень гендера. Партнерство громадських організацій та освітніх закладів як шлях до забезпечення гендерної рівності в освіті.

Формування та розвиток гендерної компетентності майбутнього соціального педагога можуть бути забезпечені лише за умови цілеспрямованої діяльності всіх ланок освітнього комплексу вищої школи та всіх його суб'єктів, яка передбачає адекватне відображення проблеми формування гендерної компетентності в цілях, змісті, методах та організаційних формах професійної підготовки. Однією із таких форм є дистанційна форма організації навчання.

ОСВІТА ЯК ЗОНА ГЕНДЕРНОГО КОНФЛІКТУ: КУЛЬТИВОВАНИЙ ТЕХНОКРАТИЗМ

Ірина Головащенко,

*доцент кафедри філософії Вінницького національного
технічного університету, кандидат філософських наук*

Що визначає гендерну належність особистості у сучасному суспільстві? Які малопомітні та все ж дієві механізми підтримують і транслюють патріархатні традиції у нові покоління? Як легітимізуються нові правила та суспільні норми? Через які образи та поведінкові моделі вони входять у наше життя? Ці та інші питання отримають відповідь, якщо до усталених методик дослідження суспільних та культурних явищ у навчальному процесі сучасного освітнього простору застосувати методологію гендерного аналізу. Відбудеться акцентування проблеми взаємовідносин статей у суспільстві, виникнення та способів аналізу нових відповідних дійсності знань про становище жінок та чоловіків у суспільстві, тенденцій його розвитку.

Актуальність дослідження суспільних та культурних феноменів під гендерним кутом зору зумовлена цілою низкою соціальних та суспільних проблем, пов'язаних із трансформаціями у сфері суспільних відносин. В Україні і в міжнародних документах питання формується як проблема «рівних прав та можливостей чоловіків та жінок». У науковому контексті воно ж формується як «гендерна рівність», витлумачена не як зрівнювання, а як усвідомлення і визнання *різності світобачення* та життєвих стратегій, їхньої інакшості, що потребує аналізу механізмів, які забезпечують реальне відтворення гендерної рівності в усіх сферах соціального життя, в тому числі в освітніх системах.

Досягнення жінок у всіх сферах незаперечно і переповнює сучасний дискурс публічності нагородами, звітами та піднесеними мовними формами. На цьому тлі активне розгортання гендерних досліджень у країні все ще викликає репліки здивування, іронії.

Та при вочевидь серйозних зрушеннях та позитивних результатах кожному поколінню жінок доводиться досягати задекларованих можливостей, долаючи шлях не легший, ніж пройшли їх попередниці у минулих століттях, внаслідок чого масовість входження жінок

у політику, великий бізнес, фундаментальну науку досі є доволі сумнівною. Проблемність встановлення гендерного паритету у нашому суспільстві продовжуватиме існувати допоки зберігатимуться патріархатні структури сприйняття, сформовані у процесі соціалізації системою освіти, ЗМІ, субкультурами первинних груп тощо. Тож починати аналіз гендерної ситуації слід з найважливішої інституції — освіти, яка й досі залишається далекою від ідеалу гендерно чутливого навчання та виховання. Предметом розмислів у цьому дослідженні стали причини такого стану речей.

Політична воля в освіті, роль її гендерного компонента не мають однозначного виміру. В ньому існують як позитивні, так і негативні моменти. До негативних слід віднести використання влади для надмірного споживання людських, економічних, грошових та інших ресурсів. До позитивних — паралельну передачу досвіду створення громадянських інститутів та способів протистояння патріархатним та технократичним засобам управління суспільством. Ці системи виростили одна з одної. В основі кожної лежать принципово різні організації управління суспільством. Донедавна їх еволюція розглядалася в прогресистських термінах, оскільки критеріями були лише кількісні характеристики, зростання обсягів виробництва, в тому числі людського ресурсу. Однак останнім часом дедалі частіше можна почути критику щодо шляху соціальних змін, яким прямує людство, оскільки потужні технологічні та економічні прориви супроводжуються винаходом нових форм експлуатації, дискримінації та навіть насилля. Всі існуючі відмінності між людьми — етнічні, расові, статеві, культурні, класові, професійні, гендерні — перетворюються в об'єкти маніпуляції.

Найпоширенішою та наймасовішою маніпуляцією, що має багатовікові традиції та багато в чому підтримується сучасним суспільством, є гендерна асиметрія.

Сучасна історія показує, що хоч би якими ліберальними були дослідники соціальних процесів, у розвитку своїх теорій вони залишаються консерваторами в культурі. Саме культурна сфера стає джерелом структурованості соціального цілого і тому сама має бути жорстко структурованою та визначатися чіткими термінами і поняттями. Адже немає «диференційованих за статтю апологетів гендерної політики. Жінки, що входять до структури влади, зазвичай стають її активними провідниками» [1, 6-7]. Якби базові соціокультурні структури суспільства розпадалися, то неможливо було би реалізувати ніякі індустріальні та технократичні новації. До таких структур можна віднести, в першу чергу, гендерну структуру суспільства та пов'язані з нею гендерні норми та уявлення. З певними модифікаціями вони відтворюються повсюди, навіть усупереч тим обставинам, що зазвичай призводять до соціальних та міжособових конфліктів. Основними зонами таких конфліктів стають ринок праці, сім'я та тісно пов'язана з ними система освіти. В різних країнах різними лишаються тільки засоби розв'язання цих конфліктів, самі ж вони мають ідентичні механізми виникнення та існування, зумовлені гендерною соціалізацією в рамках традиційної культури.

Цивілізовані методи вирішення цих конфліктів в економічно розвинених країнах дедалі більше репрезентують соціальні зміни, що дуже часто використовується як аргумент на користь доведення того, що дисбаланс гендерних ролей — це спадок недостатнього рівня розвитку економіки та нерозвинутої соціальної інфраструктури. Починає панувати думка, що як тільки розшириться індустрія освіти та зросте можливість користуватися нею більшістю, шанси для самореалізації автоматично стануть ген-

дерно збалансованими. Категоричною стає думка про наслідки. Гендерна дискримінація поступово зникне. Причиною такої ідеї виступає панування технократичного погляду на соціум, як економічний та ін. редукаціонізм.

Масове виробництво предметів споживання, розвиток індустрії сервісу та освітніх послуг плюс інформаційно-технологічні досягнення останніх років не змінюють духовну організацію суспільства настільки, щоб класова, етнічна або статева дискримінація могли щезнути самі собою. Формується потреба в спеціальній рефлексії, що відслідковувала б механізми примусового відтворення всіх видів нерівності та обмежувала би законодавчу дискримінацію, спеціальні соціальні програми, політику позитивних дій та зміни дослідницьких пріоритетів у науці та технології. Потрібна гендерно орієнтована освіта.

Проблема звужується до тлумачення лише різниці в правах та можливостях чоловіків та жінок. Вона стає політичним редукаціонізмом правлячих чоловічих еліт. Насправді ж проблема значно об'ємніша і має бути сформульована як примат сфери виробництва речей (зброї, техніки тощо) над сферою відтворення людей. Відчутним стає тиск раціонально-прагматичної парадигми в критеріях суспільного прогресу, який у першу чергу орієнтований на отримання прибутку від заощаджень у науку, освіту, техніку та не залишає місця для цивілізованого рішення питання про збалансовану взаємодію публічного та приватного просторів, всередині яких відповідальність статей культурно диференційована та розділена.

Освіта стає межею такої ідеології, полем її дій та розбрату. Культивований технократизм в управлінні та існуванні сучасної системи освіти призвичаїв нас до уникнення специфіки відповідальності за суспільні зміни, до усвідомлення глобальності рішень в економічній сфері, що визначені, за фактом, станом приватного простору людини. Сучасний дискурс патріархату посилюється технократичними підходами до вирішення соціальних питань, у тому числі в системі освіти. Вкрай необхідним, за таких умов, стає оновлений освітній проект жіночих та гендерних досліджень як принципової і тотальної методологічної бази освіти [2, 517-519].

В освітній сфері сучасного демократичного суспільства відтворюється гендерна асиметрія, що залишається невід'ємною частиною культурних ідей суспільства, переваг, що їх надає соціум технократизму, позитивістській філософській позиції. Результатом стає збереження та відтворення політичною та економічною елітами традиційних механізмів експлуатації за ознакою статі. Альтернативою, що забезпечить баланс у суспільстві, його об'єктивною необхідністю виступає побудова нових моделей економіки, серед яких гендерно збалансована модель могла б стати фундаментом сталого розвитку.

Література

1. Малышева М.М. Современный патриархат. Социально-экономическое эссе. — М.: Akademia, 2001. — 352 с.
2. Смоляр Л.О. Становлення гендерної освіти в Україні / Основи теорії гендера. — К.: «К. І. С.», 2004. — 536 с.

ГЕНДЕРНА ОСВІТА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Наталія Коніщева,

докт. екон. наук, проф.,

радник голови Донецької облдержадміністрації

Аналіз свідчить, що в сучасному світі найбільшого прогресу в економічному, гуманітарному, соціальному та культурному розвитку досягають лише країни, які послідовно реалізують заходи щодо подолання гендерної дискримінації в різних сферах та проявах у відкритій чи прихованій формах. В Україні проблеми реалізації гендерної політики набувають особливої актуальності [1–8]. Відображенням уваги до гендерних проблем в Україні стало формування нормативно-законодавчої бази для їх вирішення. У 2005 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [9]. У 2006 р. затверджено Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року [10]. Відповідно, в усіх регіонах України було розроблено обласні програми з утвердження гендерної рівності на період до 2010 року. У 2008 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ухваленням Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». В останні роки нормативно-законодавча база щодо вирішення гендерних проблем стрімко формується.

Згідно з Указом Президента України від 06.04.2011 р. № 389/2011 гендерна державна політика стала прерогативою Міністерства соціальної політики України, яке призначено «спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [11].

У зв'язку з демократизацією українського суспільства зростає роль гендерної освіти як основної ланки впровадження принципів гендерної рівності, що сприятиме реалізації прав особистості, активізації її участі в економічному, політичному, соціальному та культурному розвитку.

Продсуваючись на шляху інтегрування в європейське співтовариство, Україна орієнтується на досягнуті у світі стандарти, в тому числі в питаннях гендерної політики. На відкритті 22 лютого 2010 р. 55-ї сесії Комісії по статусу жінок у Нью-Йорку перший заступник Генерального секретаря ООН Аша-Роуз Мігіро підкреслила, що «освіта — не лише ключ до економічного росту, це також каталізатор розширення прав і можливостей жінок».

Особливої значущості гендерна освіта набуває в сучасних умовах реформування багатьох сфер стратегічного розвитку України в контексті завдань Програми економічних реформ на 2010 — 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [12]. Саме в умовах здійснення реформування вищої освіти відповідно до параметрів соціально орієнтованої «економіки знань» та адаптації до Європейського освітнього простору вона може стати суттєвим національним ресурсом, який сприятиме виведенню України на рівень розвинутих країн світу.

Незважаючи на те, що гендерна освіта в Україні перебуває на етапі становлення, вона має значні напрацювання. Розроблено багато спецкурсів з гендерної проблематики. Підготовлено різні навчальні посібники, а також навчальну програму базового

курсу та навчальний посібник «Основи теорії гендера», на базі яких з 2005 р. у вишах викладається однойменний курс лекцій.

У багатьох університетах створено гендерні освітні центри, які активно працюють. Про це свідчать форуми, круглі столи та інші заходи. З метою підтримки інституціоналізації гендерної освіти в Україні, створення широкої регіональної мережі експертів та популяризації гендерних знань 17–18 лютого 2010 р. у Києві було проведено форум гендерних освітніх центрів «Сучасні тенденції гендерної освіти в Україні». 21 вересня 2010 р. пройшов міжнародний науково-практичний семінар «Гендерна освіта в Україні: досвід, проблеми, перспективи».

У результаті реалізації державної політики з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві започатковано широке й системне впровадження гендерних підходів у сферу освіти; забезпечено підготовку тренерів, які планують провести тисячі тренінгів і охопити навчанням з гендерної проблематики десятки тисяч учасників та учасниць, зокрема, державних службовців різних категорій [13].

За підсумками VI Всеукраїнського конкурсу студентів та молодих вчених з напрямку «Гендерні дослідження» у Тернополі 27–29 квітня 2011 р. відбулася міжнародна науково-практична конференція «Гендерна освіта — ресурс розвитку паритетної демократії», присвячена поширенню гендерних знань як стратегічного напрямку державної гендерної політики, впровадженню гендерно чутливого підходу в сферу гуманітарного знання.

З метою активнішого запровадження стандартів Європейського Союзу в частині реалізації конституційних прав, свобод та законних інтересів громадян, а також подолання гендерних стереотипів суспільства та прискорення гендерних перетворень доцільно постійно удосконалювати зміст гендерної освіти як основного інноваційного чинника формування державної політики шляхом:

- впровадження в навчальні програми вишів, а також центрів підготовки та перепідготовки кадрів органів державного управління змістовних модулів щодо вивчення основних принципів європейської політики щодо досягнення гендерної рівності;
- організації розповсюдження стратегічних документів, аналітичних та статистичних матеріалів щодо гендерної політики в різних країнах світу;
- пошуку нових форм формування та поширення гендерних знань;
- проведення комплексних досліджень з питань гармонізації європейського та українського національного законодавства з гендерної проблематики;
- систематичного проведення семінарів, тренінгів, круглих столів з гендерних питань, до яких потрібно залучати державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування, бо саме від них залежить реалізація державної політики розвитку країни на основі дотримання конституційних прав і свобод громадян;
- широкого залучення кадрового потенціалу вишів до розробки нового Національного плану дій для визначення пріоритетів у подальшому розвитку гендерних перетворень в Україні (у зв'язку із завершенням у 2010 р. дії Державної програми з утвердження гендерної рівності);
- впровадження спецкурсів з гендерної проблематики, розробки навчальних програм з питань гендера та підготовки навчальних матеріалів для вишів та інших типів навчальних закладів.

У проєкті Концепції Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (утвердження гендерної рівності) на період до 2016 року» серед основних шляхів вирішення гендерних проблем визначено «формування гендерної культури та усунення гендерних стереотипів у суспільстві; розвиток системи освіти, вільної від гендерних стереотипів, комплексне запровадження гендерного компонента на всіх рівнях освіти, проведення та впровадження результатів наукових досліджень з гендерної проблематики» [13].

Таким чином, гендерна освіта в Україні стала важливим інноваційним чинником формування державної політики стратегічного розвитку країни та громадянського суспільства в контексті євроінтеграції.

Література

1. Гендерна політика в Україні: Метод. посіб. для державних службовців, представників органів місцевого самоврядування та ЗМІ. — Харків: Райдер, 2007. — 44 с.
2. Христова Г.О. Основи гендерно-правового аналізу законодавства України / Г.О. Христова. — Харків: Райдер, 2008. — 108 с.
3. Ніколаєнко О. Гендерна освіта у вищих технічних навчальних закладах / О. Ніколаєнко // Гендерні перетворення в Україні: осмислюючи стратегію і тактику: міжнар. наук.-практ. конф.; упорядн. О. Плахотнік, Л. Гусякова. — Харків: Райдер, 2009. — 120 с.
4. Гендерні проблеми очима студентства: аналітична доповідь / Л. Гусякова, І. Даниленко, О. Плахотнік, м. Сухомлин. — Харків: Райдер, 2009. — 64 с.
5. Христова Г.О. Позитивні дії в механізмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: міжнародний досвід та українські перспективи / Г.О. Христова, О.О. Кочеміровська. — Харків: Райдер, 2010. — 200 с.
6. Теоретико-методологічний аналіз «Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» та рекомендації щодо розробки Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо утвердження гендерної рівності на період до 2016 року» / Л. Гусякова, О. Плахотнік, Г. Христова. — Харків: Гендерний аналітично-інформаційний центр «КРОНА», 2011. — 23 с.
7. Звіт Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні за 2010 рік / Л. Кобелянська; під ред. Ю. Щербініної. — К.: Програма розвитку ООН в Україні, 2011. — 38 с.
8. Організаційні та правові елементи інституційного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні / О. Пищуліна, С. Рябошапка, К. Левченко, м. Марценюк. — Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. — 140 с.
9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 52. — Ст. 561.
10. Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року: затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 р. № 1834 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1834-2006-%EF>. — Назва з екрану.
11. Положення про Міністерство соціальної політики України: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 389/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13360.html>. — Назва з екрану.
12. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма

економічних реформ на 2010–2014 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf. — Назва з екрану.

13. Проект Концепції Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (утвердження гендерної рівності) на період до 2016 року» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/civic/control/uk/discussion/ovv/project;jsessionid=EEADD9387A60A52C38DBBE7EF827ACF3?project_id=134023. — Назва з екрану.

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ҐЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ ЯК ВИМІР ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ

Ярослав Кічук,

*в.о. професора кафедри суспільних наук, доктор педагогічних наук,
доцент Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

Розуміння сутності людського в людині безпосередньо пов'язане із розгортанням гуманістичних ідей. Гуманістична ідея привела до становлення гуманітарного знання, а відтак є витоком гуманітарної освіти й гуманітаризації суспільства в цілому. Доведено (В. Ємельянов, О. Краснова, З. Малькова, П. Нікітін), що інтегральним критерієм результативності процесу гуманітаризації освіти доцільно вважати продуктивність її впливу на дегуманізацію учнівської молоді, у тому числі в аспекті засвоєння духовних цінностей чоловічої та жіночої індивідуальності, визнання вагомості гендерного балансу і гендерної рівності між чоловіками і жінками.

Протягом останніх десятиріч значно активізувалася увага дослідників до контекстного осмислення фактора ґендера. Наприклад, у ракурсі проблематики полікультурної освіти (Є. Бондаревська, В. Слободчиков, О. Сухомлинська), у площині визначення позитивів культурологічного підходу взагалі (А. Данилюк, В. Гриньова, В. Сластьонін) тощо. Натомість, малочисельними є такі сучасні дослідження, в яких безпосередньо або опосередковано висвітлюються правові аспекти ґендера. В цьому відношенні значний науковий інтерес становить доробок Т. Мельник, в якому осмислено досвід ґендерних перетворень на підґрунті, з одного боку, аналізу законів деяких зарубіжних країн у зв'язку із забезпеченням гендерної рівності, а з іншого — обґрунтування необхідності, конкретизації методологічних основ гендерної експертизи українського законодавства [1]. Слід підкреслити, що в цьому контексті вигідно вирізняються своєю спрямованістю на розв'язання практичних завдань сучасної вітчизняної освітньої галузі дослідження (А. Бова, Н. Болотіна, м. Феськов), в яких деталізуються норми інфраправа, що регулюють відносини між жінкою і чоловіком в Україні. Йдеться про соціологічне право розуміння, «оскільки воно визнає правом не стільки сукупність абстрактних і формальних норм, скільки суспільне життя як певним чином упорядковану взаємодію соціальних суб'єктів, «живе право» як конкретне, динамічне, те, що існує фактично і є підґрунтям творення законів та прийняття інших юридичних рішень» [2, 283].

У контексті гендерних концепцій демократичних країн, рівність соціальних статей трактується насамперед за такими параметрами, як-от: рівність прав і свобод, рівність

можливостей (гарантій), право на відмінності, які не повинні спричиняти дискримінацію жінок і чоловіків. Додамо, що якщо аналізувати світовий і національний досвід гендерного законотворення, то можна стверджувати, по-перше, про розгортання процесу формування національного гендерного права; по-друге, про нагальну потребу проведення гендерної експертизи законодавства в Україні, що передбачає врахування не лише світового правового, а й гендерного простору, де вже загальноновизнаним є пріоритет гендерної проблематики [2, 318–321].

З метою запобігання гендерної сегрегації в систему вітчизняної освіти заангажоване положення про необхідність надання неперервного характеру процесу розвитку ідеї формування гендерної культури в логіці основних підсистем. Зокрема, спадкоємність педагогічних зусиль у цьому напрямку в початковій ланці освіти, школи другого і третього ступенів, у межах вищої школи та на етапі післядипломного вдосконалення і самовдосконалення нової генерації.

Як засвідчує педагогічна практика, нині існує чимало проблем виховання та освіти з гендерного погляду. Особливо в аспекті гендерної соціалізації учнівської молоді. Це значною мірою зумовлено тим фактом, що гендерне освітнє поле ще й досі є недостатньо структурованим за напрямками. Як уважають у цьому зв'язку дослідники, системність гендерної освіти у підсистемах «дошкілля — загальноосвітній заклад — вища школа — післядипломна освіта» не може бути забезпечена лише введенням у державні стандарти окремих навчальних курсів із гендерної проблематики. Йдеться про доцільність впровадження гендерної методології у навчальні дисципліни гуманітарного циклу в цілому.

Вища школа, як відомо, є основним етапом особистісно-професійного становлення фахівця. Аналіз наукової літератури підтверджує, що у вищих навчальних закладах значна увага приділяється гендерній освіті студентів. В основному це відбувається через введення спеціальних навчальних предметів, елективних курсів з гендерної проблематики, науково-методичну розробку викладачами інформаційно-аналітичних матеріалів, проведення експертизи наявної науково-методичної літератури. У цьому зв'язку чималий інтерес становлять змістово-процесуальні аспекти та тематика запроваджених у сучасну університетську практику навчання студентів елективних курсів з гендерної педагогіки і гендерної психології.

Так, вивчення й аналіз досвіду впровадження у Державному закладі «Південно-український національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» спецкурсу «Основи гендерного виховання» засвідчує його продуктивність з точки зору якісної підготовки майбутніх педагогів. Зокрема, у такий спосіб видається за можливе не стільки сформувати їх інтерес до гендерної тематики, скільки забезпечити позитивну динаміку розвитку особистісно-професійної спроможності розв'язувати проблемні питання гендерного виховання [3]. Зокрема, таких: виховний процес — погляд зсередини: позиція статеворольової диференціації учасників педагогічного процесу; особливості гендерної соціалізації в дитячому і шкільному віці; педагогічна професія і гендер; інтерактивні форми гендерного виховання.

Як зазначалось, правові аспекти гендера потребують сьогодні підвищеної уваги, оскільки право забезпечує упорядкування відносин. Ця обставина зумовила потребу введення у практику підготовки студентів, зокрема, майбутніх соціальних педагогів, елективних курсів правового спрямування, оскільки юридична наука й виробляє правове

розуміння ґендера. Наведемо деякі фрагментарні відомості щодо впроваджених в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті елективного навчального курсу «Правові основи забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (VIII навчальний семестр; два змістових модуля) та елективного навчального курсу «Правові механізми захисту неповнолітніх від жорстокого поводження та насильства» (IX навчальний семестр; два змістових модуля). Зауважимо, що розширення і поглиблення ґендерних знань студентів виступало провідною метою, яка розкривалась на підґрунті фахово-значущої для майбутніх соціальних педагогів навчальної інформації.

Наш досвід у контексті викладання модулів означених курсів доводить продуктивність різних форм правової підготовки: складання майбутніми соціальними педагогами власного термінологічного словничка в сфері правового регулювання ґендерної рівності та протидії дискримінації за ознакою статі, ґендерно зумовленому насильству (наприклад, уточнюється змістове навантаження юридичних понять, фіксується алгоритм роботи з нормативно-правовою базою, поглиблюється термінологічна обізнаність студентів), систематизація чинної нормативно-правової бази в сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (наприклад, через складання студентами портфоліо «Мій юридичний порадник»), розробка проектів нормативно-правових актів (наприклад, законопроекту «Про Уповноваженого з питань попередження насильства»; проекту Програми з утвердження ґендерної рівності, яка передбачає конкретний план заходів, спрямований на впровадження інституційних механізмів щодо забезпечення ґендерної рівності; проекту Положення про громадську раду з питань сім'ї, ґендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми), підготовка творчих наукових робіт з напрямку «Ґендерні дослідження», організація діяльності студентської Соціально-правової студії, опрацювання експериментального тренінгового модуля «Ґендерні аспекти поведінки молоді», презентація програм Школи з прав людини та ґендерної рівності тощо.

На основі творчого опрацювання на заняттях вищезазначених елективних курсів передового досвіду реалізації всеукраїнських та міжнародних проектів для майбутніх соціальних педагогів було проведено конкурс локальних проектів у сфері утвердження ґендерної рівності. Так, переможцем конкурсу серед майбутніх фахівців став соціальний проект «Студенти за рівні права та рівні можливості», який передбачає: проведення круглого столу — презентації «Ґендерний портрет університету», семінару «Особливості проведення адвокатських кампаній щодо забезпечення ґендерної рівності», Ґендерної тренінгової школи, моніторингу «Стан забезпечення прав та законних інтересів студенток» та ініціювання участі студентів у громадській кампанії «Зупинимо ґендерно зумовлене насильство» (в рамках якої студенти розповсюджували інформаційні буклети та збирали підписи під петиціями до центральних органів влади), відкриття Ресурсної Ґендерно-правничої клініки, діяльність якої спрямована на надання студентам безкоштовних правових консультацій та методичної допомоги при проведенні інформаційно-просвітницьких акцій.

Отже, аналітична робота, спрямована на конкретизацію сучасних наукових уявлень про гуманітаризацію вітчизняної освітньої сфери, вивчення й узагальнення творчого досвіду педагогів-практиків, дає підстави стверджувати, що, попри новизну ґендерної проблематики, перспективи гуманітаризації вітчизняної системи освіти лежать у річищі ґендерного підходу.

Література

1. Мельник Т.М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. — К., 2004. — 302 с.
2. Основи теорії гендера: Навч. посібник. — К.: «К.І.С», 2004. — 536 с.
3. Іванова І.В. Щодо сутності поняття «гендерна освіта старшокласників» у навчально-професійній діяльності майбутнього учителя // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського: Зб. н. праць. — Одеса, 2005. — Вип. 5-6. — С. 40 — 46.

ПРОБЛЕМАТИКА ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ У ФОКУСІ СУЧАСНИХ ҐЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Надія Кічук,

*завідувачка кафедри загальної та соціальної педагогіки,
доктор педагогічних наук, професор Ізмаїльського
державного гуманітарного університету*

Загально визнано і науковцями (С. Вітвицька, О. Дубасенюк, І. Зязюн, м. Фіцула та ін.), і практиками освітньої галузі (В. Вергасов, В. Козаков, Р. Шакуров, О. Шарапов та ін.), що прикметою останніх років є підвищений інтерес до проблематики педагогіки вищої школи, потреба у розширенні наукового знання про закономірності навчання і виховання студентів, їх наукову і професійну підготовку. Здебільшого наукова спільнота однак стає розуміння, що найбільш суттєві зрушення, спрямовані на творення українського суспільства, саме пов'язані зі становленням нової генерації фахівців, якісна особистісно-професійна підготовка яких є неможливою без урахування концепції гендерного підходу. Справа в тому, що формат гендерної рівності врешті-решт фокусується, з одного боку, на поглибленні наукових уявлень про феноменологію саморозвитку і самовираження особистості, а з іншого — уможливорює саме демократичні перетворення в українському суспільстві.

Проблематика педагогіки вищої школи у сучасній науковій думці безпосередньо осмислюється з точки зору теорії і методології гендера на рівні фундаментальних досліджень таких українських дослідників, як: м. Букач, Т. Говорун, В. Кравець, І. Мунтян, О. Цокур та ін. Відмітимо, що, на нашу думку, вже можна говорити про наявність підвалин нової галузі наукового знання — гендерології, а це дає підстави прогнозувати стійкі позитивні результати тих досліджень, в яких безпосередньо або опосередковано порушуються питання наповнення гендерним змістом усіх ланок вітчизняної системи освіти — від дошкільної до освіти дорослих. Зрозуміло, що утвердження гендерної рівності, помножене на врахування національних можливостей і традицій, реально сприяє гендерним перетворенням, посиленню гендерної культури суспільства в цілому.

Вважаємо, що, досліджуючи будь-який аспект проблематики вищої школи, необхідно надавати ключового значення осмисленню процесу становлення гендерної ідентичності студентів. Саме такий ракурс і додає дослідженню усього різноманіття питань, що центруються на особливостях людини студентського вікового періоду, осучасненого наукового розуміння як логіки пізнання внутрішнього «Я», так і феноменології гендерної культури.

А це має принципове значення, оскільки йдеться про найсуттєвіший етап професійного становлення особистості, її соціокультурного розвитку, актуалізації процесу формування статевої самосвідомості юнаків та дівчат.

Конкретизуємо доробок тих науковців, осмислення якого, як нам видається, має бути покладено в основу досліджень сучасної проблематики вищої школи.

Надійності методологічних підстав для розкриття ґендерних особливостей студентства, дотримання неупередженого ставлення до особи, незалежно від статі, слугує наукове уявлення про структурно-компонентний склад поняття «ґендерна ідентичність», що представлений здебільшого у працях зарубіжних авторів — Л. Альтюссера («Ідеологія й ідеологічні апарати держави»), П. Бордо («Відтворення в освіті, суспільстві і державі»), А. Мішеля («Геть стереотипи!») та ін. Узагальнюючи дослідницькі ідеї, що відображені у доробку попередників, м. Кімел у праці «Ґендероване суспільство» деталізує такі принципові положення:

- підґрунтя ґендерної відмінності та ґендерної нерівності складає не біологічне, а соціальне; йдеться про конструювання ідентичності людини в межах культури й суспільства;
- доцільно виходити з того, що відмінності між жінками й чоловіками не є настільки суттєвими, ніж ті відмінності, які спостерігаються серед жінок та серед чоловіків;
- аналізуючи сучасні суспільні тенденції, є підстави вважати, що розмежування між жінками і чоловіками виступає віддзеркаленням існуючого шаблону ґендерної нерівності та чоловічого домінування;
- ґендерна соціалізація людини триває протягом усього її життєвого шляху;
- пізня юність, як специфічний етап становлення особистості (і насамперед у вимірах обраної професії), є тим локальним самостійним періодом її розвитку, коли відбувається інтенсивний процес ґендерної ідентичності дівчат і юнаків завдяки, по-перше, сенситивності означеного вікового періоду, по-друге, через можливості саме вищої школи «задіяти» ресурси продуктивного особистого, соціального й професійного зростання жінки й чоловіка; ґендерна ідентичність є досить мінливою [1, 67].

Виходячи із сучасних наукових уявлень про феномен «ґендерна ідентичність» (І. Кон, П. Терзі та ін.) та своєрідності процесу становлення ґендерної ідентичності дівчат та юнаків саме у період студентської юності (Д. Аузубель, Д. Кірк, Е. Шпранглер, О. Цокур та ін.), видається за можливе зауважити на такі суттєві обставини.

По-перше, на змістовому навантаженні самого поняття «ґендерна ідентичність». У цьому відношенні особливо чітко і послідовно серед науковців простежується думка про те, що ґендерні знання апелюють до наукових уявлень про людину в цілому. Так, відповідні довідкові джерела визначають ґендерну ідентичність як один із вирішальних чинників у становленні соціальних відносин. А саме: йдеться про усвідомлення особистістю своєї належності до певної статі та готовність дотримуватись відповідних суспільних ґендерних норм.

По-друге, загальноновизнаним вважається такий факт: студентство є особливою соціально-демографічною групою населення. А це позначається, як уважає Е. Шпранглер, і на певних особливостях ґендерної ідентичності юнацтва. Провідними з них визнано такі: пізнання внутрішнього світу індивідуальності як юнака, так і дівчини найтісніше пов'язане

із культурою й історією, відчуттям близькості з природою; у цьому віці по-новому сприймаються твори мистецтва; у студентські роки з'являється нова палітра цінностей; це є періодом, коли актуалізується потреба особистості в інтимній людській близькості [2, 49].

По-третє, у цей період життєвого шляху майбутнього фахівця відбувається процес «відкриття» внутрішнього світу індивідуальності саме через взаємодію у студентському співтоваристві. А це, як доводить А. Маслоу, відбивається і на своєрідності протікання процесу гендерної ідентифікації у юнаків і дівчат. Так, якщо внутрішнє «Я» не збігається із зовнішньою статевою поведінкою, то загострюється потреба у вибірковості спілкування, самотності задля того, щоб «відчути внутрішній голос» своєї жіночої/чоловічої індивідуальності [3]. У цьому зв'язку привертає увагу точка зору тих дослідників (зокрема, І. Романової), які стверджують про доцільність розрізняти навіть певні типи особливостей гендерної ідентифікації у період студентської юності (адекватний, інтровертований, віково-диференційований, недиференційований, інфантильний).

З огляду на вищевикладене, актуалізується проблема формування у студентів гендерної культури. Якщо враховувати передовий досвід, що склався в цьому відношенні у деяких вітчизняних вищих навчальних закладах (зокрема, запровадження гендерної експертизи навчальних дисциплін — бази загальногуманітарного циклу підготовки майбутнього спеціаліста з вищою освітою, у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка; опрацювання у національному університеті «Києво-Могилянська академія» таких курсів, як: «Гендер і політика», «Гендерні дослідження в соціології», «Феміністичний дискурс української літератури ХХ століття»; розробка у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка програмного забезпечення нововведених навчальних дисциплін, наприклад, «Гендерні аспекти усвідомленого батьківства»), а також результати спеціальних науково-педагогічних досліджень (О. Кікінежді, І. Мунтян, та ін.), стають можливими принаймні два узагальнення: стосовно конкретики структурно-компонентного складу такого педагогічного явища, як «гендерна культура студента вищого навчального закладу», та окреслення умов, створення яких у національному просторі вищої освіти й забезпечує врешті-решт успішність формування у студентів означеної особистісно-професійної якості.

Аналітична робота, проведена нами у цьому контексті, засвідчила, що дослідно-експериментальним шляхом доведено такі структурні складові феномена «гендерна культура студента»: когнітивний, аксіологічний і дієво-практичний; критеріями ж їх виміру відповідно слугують інтелектуальний, ціннісний і поведінковий. Обґрунтовано й провідні педагогічні умови, реалізація яких забезпечує позитивну динаміку процесу формування означеної особистісно-професійної якості. Ними виступає така сукупність: гуманітаризація професійної підготовки шляхом інтеграції гендерних досліджень у зміст нормативних навчальних дисциплін; педагогічна підтримка процесу формування гендерної ідентичності юнаків і дівчат, які навчаються у вищій школі, що й відповідає їх біологічній статі; проектування ситуації освітнього середовища на засадах розгортання діалогу «маскулінної», «андрогінної» та «фемінної» культур.

Отже, сучасні наукові уявлення про параметри якісного дослідження, що здійснене у проблемному полі педагогіки вищої школи, свідчать про вагомість урахування ідей і гендерного підходу.

Література

1. Кімел м. Гендероване суспільство / Пер. з англ. — К.: Сфера, 2003. — 490 с.
2. Шпанглер Э. Два вида психологий // Хрестоматія по історії психології. Період открытого кризиса. — М.: Педагогика, 1980. — С. 48 — 71.
3. Маслоу А. Самоактуалізація // Психологія личности. Тексты. — М.: Прогресс, 1982. — С. 108 — 118.

ГЕНДЕРНА ОСВІТА ПЕДАГОГІВ: ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ КАСКАДНИХ ТРЕНІНГІВ У ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

Марина Бірюкова,

*професор кафедри методики
природничо-математичної освіти,
кандидат соціологічних наук, доцент*

Світлана Губіна,

*старший викладач кафедри
методики суспільно-гуманітарних дисциплін
КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»*

В останній час проблема забезпечення гендерної рівності в Україні набуває дедалі більшої актуальності. Реалізація принципу рівних прав та можливостей в усіх сферах суспільного життя та на всіх рівнях влади виступає необхідною передумовою формування в державі сучасного цивілізованого паритетного суспільства та його інтеграції в світові демократичні структури.

Освіта визначається основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального та економічного розвитку суспільства і держави, метою якої «...є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого вибору...» [3, с.13]. Але сучасна школа через навчально-виховний процес і педагогічну взаємодію активно реалізує статево-рольову парадигму соціалізації дітей та молоді. Саме школі належить «заслуга» проведення ідей про природну рольову обмеженість жінок, формування комплексів професійної неповноцінності і соціальної депривації дівчат тощо.

Тому одним із шляхів модернізації освіти в Україні має бути внесення кардинальних змін в освітній процес та орієнтація на андрогінність особистості як ідеал гендерного навчання та виховання дитини й можливість її самореалізації в умовах розбудови громадянського суспільства.

Найвизначну роль у цьому процесі мають зіграти педагогічні працівники шкіл, в яких сучасна дитина аж 11 років свого дитинства отримує уроки соціалізації.

З 2006 року в КВНЗ «Харківська академія безперервної освіти» проводиться робота з педагогічними працівниками, спрямована на:

- усвідомлення і засвоєння вчителями знань про гендерну рівність;
- зміну патріархальних світоглядних орієнтирів вчителів;
- подолання гендерної нерівності та стереотипів засобами освіти та просвітницької роботи;
- використання гендерного підходу під час планування і проведення навчальних занять і позакласних заходів.

Вчителям історії, історії та правознавства під час проходження курсів підвищення кваліфікації запропонована тема «Основи формування гендерної культури» у формі інтерактивної лекції. Систематично, не менше ніж три рази на рік проводяться навчально-методичні семінари гендерної тематики з класними керівниками, заступниками директорів шкіл з навчальної та навчально-виховної роботи, шкільними психологами і соціальними педагогами. Планується запровадження спеціалізованого курсу з гендерної проблематики, який, на нашу думку, вплине на розвиток соціальних відносин між учасниками навчально-виховного процесу, що побудовані на конституційних принципах однакових прав і можливостей для жінок і чоловіків.

Враховуючи, що теорія гендерних питань акумулює різні ідеї соціально-гуманітарних наук, це дозволяє говорити про міждисциплінарність гендерного підходу, зорієнтованого на поглиблення змісту навчальних дисциплін гуманітарного та суспільного спрямування, і включення гендерного компонента до предметної сфери інших шкільних курсів та процесу виховання школярів в урочний та позаурочний час.

З грудня 2010 року в м. Харкові на базі КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» почалися тренінги за каскадним методом з підвищення гендерної чутливості педагогічних працівників, які проводяться за ініціативою Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні, яка є спільним проектом Європейського Союзу та Програми розвитку ООН. Національним партнером проекту є Міністерство освіти, науки, молоді і спорту України. Метою проекту є підтримка державних інституцій та громадянського суспільства у забезпеченні гендерної рівності в Україні, підтримка рівності між жінками та чоловіками у різних сферах життя, підвищення статусу жінок в Україні як крок назустріч досягненню сталого людського розвитку відповідно до міжнародних, конституційних та внутрішніх зобов'язань, а також у рамках урядових програм діяльності.

Проведення каскадних тренінгів за темою «Гендерний вимір в освіті» має за мету:

- формування гендерної компетенції педагогічних працівників для проведення ефективної навчально-виховної роботи із школярами з позицій гендерної рівності;
- подолання стереотипних уявлень педагогів про роль чоловіків і жінок у суспільному житті;
- надання науково-методичної допомоги у проведенні Уроку гендерної рівності та інформаційно-просвітницької роботи серед учнів та їх батьків.

В тренінгах взяли участь педагогічні працівники м. Харкова і Харківської області різних категорій і напрямів, а саме: вчителі історії, географії, вихователі ГПД, вчителі початкових класів, української мови та літератури, математики, біології, заступники директорів шкіл з виховної та навчально-виховної роботи, практичні психологи, педагогічні організатори, вихователі ДНЗ, керівники гуртків, вчителі інформатики тощо.

Програма тренінгу представлена в таблиці 1.

Програма тренінгу «Гендерний вимір в освіті»

№ з/п	Тема	Інтерактив	Час
I сесія	Привітання. Принципи роботи в групі	Структурна вправа «Принципи роботи»	9.00–9.20
	Знайомство	Структурна вправа «Знайомство»	9.20–9.35
	Очікування	Структурна вправа «Зерна очікувань»	9.35–9.50
	Базові поняття гендерної теорії	Інтерактив «Близнюки»	9.50–10.20
	Базові поняття гендерної теорії	Лекція «Стать та гендер: до визначення понять»	10.20–10.40
	Базові поняття гендерної теорії	Інтерактив «Стать/гендер»	10.40–10.50
Кава-пауза		10.50–11.05	
II сесія	Гендерні стереотипи	Інтерактив «Гість з іншої галактики»	11.05–11.30
	Гендерні стереотипи	Міні-лекція «Гендерні стереотипи»	11.30–11.50
	Гендерні стереотипи	Інтерактив «Ціна гендерних стереотипів»	11.50–12.15
	Гендерні проблеми в освіті	Перегляд та обговорення фільму «Традиційне гендерне виховання»	12.15–13.00
Обід		13.00–13.40	
III сесія	Гендерні проблеми в освіті	Інтерактив «Шкільний дзвоник»	13.40–14.10
	Гендерні проблеми в освіті	Міні-лекція «Прихований навчальний план»	14.10–14.30
	Впровадження гендерного підходу в освіту	Інтерактив «Гендерний і статоворольовий підхід»	14.30–14.40
	Впровадження гендерного підходу в освіту	Інтерактив «Шляхи впровадження гендерного підходу в навчально-виховний процес»	14.40–15.10
	Підбиття підсумків	Структурна вправа «Квіти вражень»	15.10–15.25
	Підбиття підсумків	Анкетування	15.25–15.40
	Кава-пауза		15.40–16.00

Перед початком роботи з групою тренерки (Губіна С.Л. і Дух Л.І. — старші викладачки кафедри методики суспільно-гуманітарних дисциплін КВНЗ «ХАНУ») ознайомилися з категорією учасників і прагнули задовольнити інтереси і запити педагогів, тобто адаптувати зміст окремих вправ та теоретичну інформацію до потреб конкретної групи педагогічних працівників.

Перші висновки можна було зробити вже після 5–7 проведених тренінгів, а саме:

- учасники та учасниці мають різний рівень початкової інформації з теми;
- більшість педагогічних працівників не знають, що таке «гендер» (майже всі чули це поняття, але розуміють його як рівноправ'я жінок і чоловіків);
- дехто з учителів сприймає гендерну тематику досить войовничо, намагаючись

довести, що ґендерні проблеми є надуманими, що вони нав'язані із Заходу, і, взагалі, ґендерна політика призведе до демографічної кризи держави;

- найбільшу зацікавленість педагоги виявили щодо підходів до подолання ґендерних стереотипів у навчально-виховній роботі, зокрема: у проведенні уроків та виховних годин, позакласної роботи, роботи з батьками.

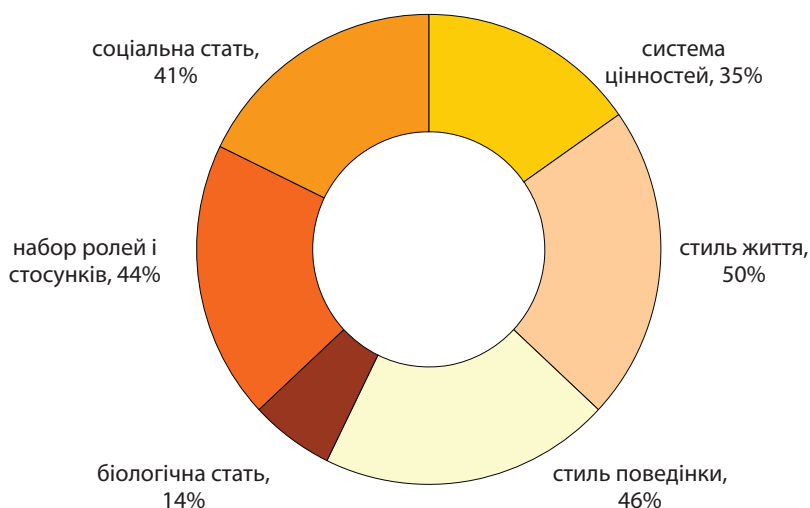
Практична робота з педагогічними працівниками під час тренінгів, аналіз вихідного діагностування підштовхнули до необхідності проведення соціологічного опитування. Було опитано 124 респонденти, серед яких були керівники гуртків, вчителі праці, вчителі інформатики, вчителі початкових класів, вчителі хімії та біології, вихователі ГПД. 76% респондентів були учасниками і учасницями каскадних тренінгів. Респонденти представляли м. Харків і Харківську область у відношенні 50:50. Серед них 77% вчителів були віком від 30 до 55 років. 72% респондентів мають педагогічний стаж понад 10 років.

На питання щодо визначення ґендерної нерівності відповіді були такими. Ґендерна нерівність —

- виконує позитивну функцію, оскільки сприяє нормальному функціонуванню сім'ї, де чітко розподілені ролі для чоловіків і жінок, — 12%;
- зумовлена конфліктом між панівною групою (чоловіками) і залежною групою (жінками) — 10%;
- закладена в структуру сучасного суспільства, яке виключає свободу сексуального вибору і використовує жінок, їх підлегле становище для забезпечення гнучкості ринку — 8%;
- формується в результаті насадження ґендерних стереотипів з дитячих років — 59%.

Розуміння педагогічними працівниками поняття «ґендер» представлено на діаграмі 1.

Діаграма 1

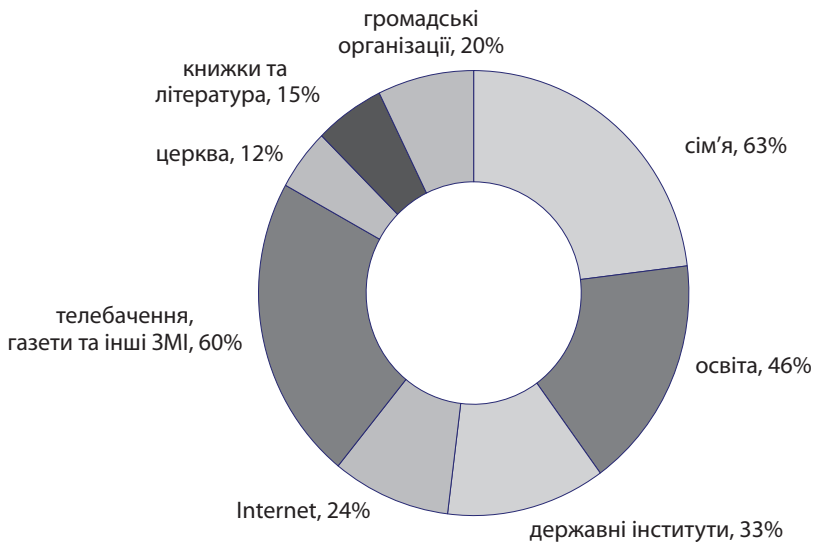

Ґендер як феномен проявляється, на думку педагогів, у:

сімейних відносинах — 59%	вихованні та спілкуванні дітей — 33%
розподілі праці та заробітної плати — 41%	стилі одягу — 15%
типах мислення та логіки — 22%	політичний кар'єрі — 20%
стилі мовленнєвої культури — 6% (використання ненормативної лексики)	наявності суто чоловічих або жіночих професій — 38%
емоційному стані та прояві особистісних емоцій — 14%	відношенні до матеріальних цінностей — 9%

Цікавими, але не дивуючими, стали результати відповідей на запитання: «За допомогою яких засобів здійснюється ґендерна соціалізація?», представлені в діаграмі 2.

Діаграма 2

Нас дуже цікавили результати відповідей на запитання: «Які з наведених заходів з ґендерної тематики здійснюються у Вашому навчальному закладі?».

Найбільш використовуваними є індивідуальні та менторські форми ґендерного просвітництва, які застосовують самі вчителі (бесіди з батьками, урок ґендерної рівності, обговорення під час уроку).

Найменш — інтерактивні та масові форми (конкурси творів, круглі столи, дискусії та читання). Слід акцентувати увагу на тому, що не всі педагогічні працівники, які брали участь в опитуванні, є класними керівниками (наприклад, вчителі інформатики, вихователі ГПД, керівники гуртків).

Стратегії функціонування ґендерних стереотипів також виявились не однаковими (діаграма 4). Паритетна стратегія, головна характеристика якої — твердження, що жінкам та чоловікам в однаковій мірі притаманні певні якості, присутня в 11% відповідей. Частина педагогів підтримує маскулінну домінанту — 28%, головна характеристика

Діаграма 3

якої — чоловіки основні носії СИЛЬНИХ якостей, таких як: прийняття рішень у складних життєвих ситуаціях, професіоналізм, підприємницький хист, стратегічне бачення і наполегливість. Фемінній домінанті віддали голоси 60% педагогів. Вони підтримують погляди щодо того, що жінкам притаманні всі наведені якості, а чоловіки є носіями тільки деяких характеристик. Найменш за все чоловіки проявляють чуйність та ніжність.

Діаграма 4

Таким чином, було зроблено висновки:

- Учасники та учасниці тренінгів формально компетентні в питанні гендера та його особливих характеристиках;
- Педагоги впевнені, що гендерні відносини закладаються з дитячого віку (59%). Ті, хто взяв участь у тренінгах, у цьому більш впевнені (62%).

- Педагоги вважають, що ґендер супроводжує всі компоненти існування сучасних людей. Ті, хто взяв участь у тренінгах, менше помилялися в осмисленні різниці між біологічною та соціальною статтю (брали участь — 12%, не брали участь — 20%).
- Ґендерні відмінності природні та більше проявляються на макрорівні та в сімейних відносинах і питаннях виховання дітей. Менше на особистісному рівні (стиль одягу і мовленнєвої культури). Виняток — тип мислення та логіки.
- Головною відмінністю у ґендерних відносинах виступає стиль поведінки, що пов'язано насамперед з різницею в емоційному стані та прояві особистісних емоцій.
- Респонденти вважають, що нерівні можливості існують у розподілі праці та заробітній платі, здійсненні політичної кар'єри.
- Каналами формування ґендерних стереотипів виступають класичні інституції (освіта, ЗМІ, сім'я). Набувають силу як новітні канали (інтернет), так і неокласичні (церква).
- Чоловіки готові поступитися своїми ґендерними пріоритетами, наприклад, вони не вважають справедливим, що начальником має бути саме чоловік, але вони не хочуть щоб сучасна жінка набувала маскуліних якостей.
- Вчителі — ЗНАЮТЬ про ґендер, ЗДІЙСНЮЮТЬ просвітницьку роботу щодо впровадження ґендерної рівності, але НЕ ЗАВЖДИ УЯВЛЯЮТЬ, як ґендер впливає на їх особисте життя та ЯКИМИ МАЮТЬ БУТИ ґендерні відносини.

Ми впевнені, що усвідомлення педагогами специфіки особистісної позиції у сфері ґендерної поведінки стане передумовою самореалізації дітей та молоді в освоєнні ними будь-яких сфер людської життєдіяльності в період навчання, приверне увагу громадськості до проблем рівності статей, однакових вимог та очікувань з боку батьків та педагогів щодо поведінки хлопчиків і дівчаток, надання їм рівних прав і можливостей для особистісного розвитку, незважаючи на їх статеву належність.

Врахування ґендерних особливостей школярів, прояви ґендерної чутливості в процесі навчання та виховання, поширення серед учителів сучасних ідей ґендерно нейтрального виховання безумовно приведуть до створення нових педагогічних умов, які допоможуть школярам через програвання ними різних тактик ґендерної поведінки переосмислити свій життєвий досвід, приймати себе як представника однієї з двох статей, виробити власні цінності і навички соціальної поведінки на шляху ґендерного самовизначення.

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні важливо навчитись не лише чітко диференціювати особливості ґендерного та статеворольового підходів в освіті, а й вчасно зрозуміти ефективність впровадження ґендерної освіти, формування ґендерної культури не лише дітей і молоді, а й педагогічних працівників. Усе це має безумовне значення для гармонійного і повноцінного розвитку як особистості, так і всього суспільства.

Література

1. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [Ел. ресурс] // Відомості ВРУ. — 2005. — № 52. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Ґендерна освіта та наука в Україні: Тези наукової конф. молодих вчених [Всеукраїнський ґендерний освітній форум] (Київ, 17-18 лютого 2010 р.) / Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні. — К.: ПРООН, 2010. — 285 с.
3. Освіта в Україні. Збірник нормативних актів: [упоряд.: Т. Гродецька]. — Харків: «Світ-Прес», 1999. — 256 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ СПЕЦКУРСУ «ГЕНДЕРНА ПЕДАГОГІКА» ДЛЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

Олена Остапчук,

*аспірантка Житомирського державного університету ім. І. Франка,
асистент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності,
директорка Центру гендерної освіти
Житомирського державного університету ім. І. Франка*

Упровадження гендерного компонента у зміст вищої освіти — одне з головних завдань політики гендерної інтеграції. Науковці, зокрема, Т.О. Дороніна, О.М. Кікінежді, В.П. Кравець, О.А. Луценко, О.М. Любарська, О.С. Цокур, звертають увагу на потребу підготовки кадрів, які володітимуть методикою та технологією здійснення гендерного виховання. Потребу інтеграції гендерного підходу в підготовку саме соціальних педагогів обґрунтовують В.В. Васильєва, Т.П. Голованова, Л.І. Міщик. Підготовка фахівців до реалізації гендерного підходу у професійній діяльності, формування гендерної культури студентів ВНЗ, умови впровадження гендерного підходу у ВНЗ знайшли відображення у дисертаційних дослідженнях С.М. Гришак, І.В. Іванової, І.С. Мунтяна, Н.О. Приходькіної, П.П. Терзі та інших. На важливості введення курсів із гендерної проблематики в систему вищої освіти наголошує Л.С. Кобелянська, оскільки «це дозволить підготувати спеціалістів, готових працювати не лише із абстрактними представниками людства, а й з реальними чоловіками і жінками, та враховувати їхні реальні потреби і проблеми» [1, 5].

Для поглибленого вивчення майбутніми соціальними педагогами питання гендерного виховання та гендерних аспектів освіти у Житомирському державному університеті імені Івана Франка розроблено спеціальний курс «Гендерна педагогіка» (викладання здійснюється з 2006 року для студентів IV курсу). Загальна кількість годин — 81, з яких 28 год. — аудиторних (14 год. лекційних і 14 год. семінарських занять), інші — на самостійну роботу (див. табл. 1). Курс складається із двох модулів (двох кредитів ECTS) та завершується здачею заліку.

Таблиця 1

Розподіл навчального часу дисципліни «Гендерна педагогіка» за темами

№ з/п	Теми	Кількість годин у тому числі			
		Всього	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
I модуль. Гендерні перетворення в суспільстві					
1	Міжнародне та вітчизняне законодавство у сфері забезпечення гендерної рівності	6			6
2	Гендер і суспільство	5	2		3
3	Гендерні стереотипи	5		2	3
4	Гендерні проблеми професійного становлення	5		2	3
5	Гендер у ЗМІ та рекламі	5		2	3

6	Інструментарій гендерних досліджень	5	2		3
7	Гендерно зумовлене насилля: системний аналіз	5	2		3
Підсумкова модульна робота					
	I модуль	36	6	6	24
II модуль. Проблеми освіти і педагогіки крізь призму гендера					
8	Історія становлення гендерного підходу в освіті	6		2	4
9	Гендерна соціалізація. Освітні заклади як провідні агенти гендерної соціалізації	8	4		4
10	Відповідальне батьківство	6		2	4
11	Гендерний вимір в освіті	8	4		4
12	Техніки подолання супротиву гендерній рівності в освіті	6		2	4
13	Діяльність соціального педагога з упровадження гендерного підходу	6		2	4
14	Дослідження за методом ЗР — практичним інструментом гендерного підходу	5			5
Підсумкова модульна робота					
	II модуль	45	8	8	29

Модуль I «Гендерні перетворення в суспільстві» має на меті сформувати у студентів розуміння гендера як соціокультурного конструкту, ознайомити з базовими категоріями гендерної теорії та законодавчим підґрунтям, сприяти усвідомленню міждисциплінарності гендерних досліджень та впливу гендерного фактору на всі сфери суспільного життя. Матеріал тем, включених до модуля II «Проблеми освіти і педагогіки крізь призму гендера», спрямований на виявлення історичних передумов розвитку гендерної педагогіки, дослідження гендерних проблем в освіті, аналіз провідних агентів гендерної соціалізації, особливостей виховання дівчат та хлопців у сім'ї, діяльність соціального педагога з упровадження гендерного підходу.

Важливість гендерної обізнаності та гендерної чутливості соціальних педагогів у сучасних умовах зростає, оскільки вони, як посередники у системі взаємодії особистості, сім'ї, суспільства, впливають на створення виховних, гуманних стосунків у соціумі. Соціальний педагог, з одного боку, покликаний допомогти клієнтам (вихованцям) адаптуватись до мінливих соціальних умов, обрати життєву стратегію відповідно до здібностей та прагнень, з іншого — сприяти розвитку навичок творчого перетворення дійсності.

Досвід (протягом 2006 — 2011 років) викладання спецкурсу «Гендерна педагогіка» засвідчив необхідність урахування таких особливостей:

1. Специфіка гендерного знання передбачає розвиток особистості через уповноваження дівчат і хлопців, жінок і чоловіків, тому навчальний діалог треба будувати «розсуваючи межі толерантності»: надати людині можливість переглянути

свої стереотипні уявлення, залишивши право вибору за нею. Водночас, що стосується професійної складової, то варто наголосити на відповідальності за нав'язування власних гендерних кліше клієнтам (вихованцям), спрогнозувати наслідки, до яких може призвести сліпе слідування суспільним настановам. Оскільки виховний процес, в якому не враховуються особливості статей, а також їх потреба мати рівні права, можливості, доступ до різних сфер життєдіяльності, не відстежується вплив агентів гендерної соціалізації, відповідно, не може забезпечити оптимальні умови розвитку особистості і досягти мети соціально-педагогічної діяльності.

2. Гендерна педагогіка має критичну складову, і, обґрунтовуючи структурну нерівність, часто доводиться апелювати до випадків дискримінації за ознакою статі, виділяти сфери нерівних можливостей, аналізувати елементи «прихованого» навчального плану. Тому обов'язково треба пропонувати або спільно із студентами/студентками виробляти способи подолання гендерного дисбалансу, показувати, що ці проблеми є, але їх можливо вирішити за умови активної участі самих людей.
3. Важливо ознайомити студентів з інструментарієм гендерних досліджень — конкретними методами, за допомогою яких можна дослідити, увиразнити, зафіксувати прояви балансу/дисбалансу (як-от: ЗР, контент-аналіз, педагогічне спостереження, гендерний аналіз, психодіагностичний інструментарій тощо).
4. Увага до особистого досвіду студентів/студенток, можливість його проговорити та проаналізувати з огляду на гендерний аспект. У жодному разі не засуджувати за відтворення стереотипів, а дати можливість обмінятися досвідом та уявленнями, почути різні думки в групі. Важливо підвести до думки, що гендерні відносини, а відтак і проблеми, стосуються кожного і кожної.
5. Використання інтерактивних форм і методів та дотримання принципів толерантності, поваги, чутливості до різноманіття.

Студенти/студентки у відгуках про спецкурс «Гендерна педагогіка» основним позитивним моментом в організації навчання відзначили можливість говорити і бути почутими, можливість критично мислити. Також зауважили про позитивні особистісні зрушення, як-от: перегляд стереотипних уявлень, уміння побачити і потрактувати непомічене раніше, важливість гендерних знань для особистого та професійного життя, усвідомлення місця у суспільстві як представника/представниці певної статі, усвідомлення суті та значення ідеї гендерної рівності для розвитку суспільства, бажання апробувати набуті знання на практиці. Щодо рекомендацій студентів, то вони стосувалися доцільності впровадження гендерних спецкурсів на всіх педагогічних спеціальностях. Студенти відзначили важливість інтерактивних форм і методів. На заняттях із «Гендерної педагогіки» активно використовувалися: тренінгові елементи; перегляд та обговорення відеоматеріалів про гендерні аспекти буття; тематичні дискусії; педагогічні спостереження (наприклад, стиль викладання осіб різної статі, рівень вимог, які вони пред'являють, спосіб оцінювання тощо); гендерний аналіз (навчальних програм, навчальних посібників, дитячих енциклопедій, дитячої літератури та преси, зразків реклами тощо); завдання з використанням методу ЗР; обговорення життєвих ситуацій крізь призму гендера (досвід зі школи, ситуації з сімейного життя, досвід знайомих

тощо); організація соціально-педагогічних заходів на ґендерну тематику; опрацювання першоджерел та інші.

Висновки: ефективність викладання спецкурсу «ґендерна педагогіка» забезпечується єдністю якісного змісту, відповідних (інтерактивних) форм і методів організації навчального процесу, практичною цінністю, і найголовніше — дотриманням засадничих принципів, як-от: чутливість до різноманіття, взаємна повага, толерантність.

Література

1. Кобелянська Л.С. ґендерна освіта в Україні: реалії та перспективи / Л.С. Кобелянська // Проблеми освіти: Науково-методичний збірник / кол. авт. — К.: Науково-методичний центр вищої освіти, 2003. — Вип. 36. — 172 с. — С.3 — 8.

ґЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДІ

Надія Городнова,

кандидат психологічних наук,

*доцент кафедри загальної і медичної психології та педагогіки
Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця*

Проблема формування, збереження, зміцнення та відтворення здоров'я людини належить до споконвічних і глобальних проблем. Міркування про здоров'я знаходимо у творах таких всесвітньо відомих філософів, як Платон та Арістотель, Гіппократ та Ібн Сена (Авіценна). Значення здоров'я підкреслювали в свій час К. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен та ін.

Сучасні дослідження проблеми формування здорового способу життя дають можливість зробити висновок про багатоплановість підходів у розв'язанні цієї проблеми. Так, філософський і соціальний аспект формування здорового способу життя дітей і молоді відображено у працях А. Бойко, В. Крюкова, О. Сахно, Л. Сущенко; медико-біологічний аспект розроблено у дослідженнях м. Амосова, Г. Апанасенко, Н. Борисенко, А. Мартиненко. Психолого-педагогічний аспект формування здорового способу життя школярів розглядали Н. Бібік, О. Ващенко, О. Дубогай, В. Оржиківська, О. Савченко та ін. Проблема психічного здоров'я знайшла втілення у дослідженнях І. Беха, С. Максименко та ін. Проблемами здоров'я студентської молоді присвячуються праці В. Войтенко, О. Волошина, Д. Давиденко та ін.

Повноцінне визначення стану здоров'я не обмежується лише біологічною та медичною сферами, потрібно враховувати ґендерні аспекти, психологічні, екологічні, економічні та соціально-культурні чинники, менталітет населення різних регіонів, традиції, роботу суспільних інституцій, тобто все те, що зумовлює причини й особливості стану здоров'я людей.

Якщо взяти один з інтегральних показників здоров'я певної групи людей — тривалість життя, скориговану з урахуванням захворювань DALY (*disability-adjusted life years* — кількість років життя, які ця особа прожила з хворобою), то ми побачимо чіткі закономірності. На ранній стадії розвитку людського організму, доки статеві відмінності не набули

значущості (зокрема, у хлопчиків і дівчаток віком до п'яти років), десять основних критеріїв DALY відрізняються дуже мало. Але з настанням статевої зрілості жінок і чоловіків причини, які зумовлюють рівень DALY, істотно різняться. Тобто причини захворювань, погіршення здоров'я (внаслідок чого людина втрачає певну кількість років життя, які потенційно вона могла б прожити) стають різними, коли біологічне формування статевих ознак завершено і людина приймає відповідну соціальну роль, виконує притаманні цій ролі функції, засвоює моделі поведінки, властиві певній статі.

Отже ґендер стає одним із важливих факторів, які зумовлюють біологічні та соціальні причини хвороб, загалом стан здоров'я чоловіків і жінок.

Якщо брати біологічні та фізіологічні чинники, то існують захворювання, які виникають тільки у чоловіків або тільки у жінок (органи сечостатевої системи — простати, матки). За даними МОЗУ серцево-судинні захворювання у 2-3 рази вищі у жінок, ніж у чоловіків. Жінки у 3,3 рази частіше, ніж чоловіки, хворіють на хвороби крові та кровотворних органів; утричі — на хвороби сечостатевої системи; майже вдвічі частіше — на хвороби ендокринної системи та порушення обміну речовин; у 1,6 рази — на новоутворення. Щодо інших видів хвороб, то вони поширені серед чоловічого та жіночого населення майже однаково. Більше зловживання алкоголем серед чоловіків призводить до поширеності захворювань печінки; чоловіки частіше від жінок травмуються; отримують поранення. Чоловіки значно рідше, ніж жінки, користуються профілактичними медичними послугами. Небажання та нехтування профілактикою створює бар'єри для ранньої діагностики і лікування захворювань.

Соціальний статус, рівень доходів, — усе це позначається на стані здоров'я, про що свідчить статистика захворювань. За відсутності ґендерного паритету жінки частіше наражаються на ризик бідності, відповідно, більше потерпають від негативного впливу на здоров'я. У смертності від туберкульозу питома вага чоловіків становить майже 85,0%, СНІД — 78,0%, випадкових отруєнь алкоголем — 82,0%, самогубств — 90,0%, вбивств — понад 78,0%. Смертність від нещасних випадків, отруєнь і травм серед чоловіків становить 16,2%, а серед жінок — 4,0%; від злоякісних новоутворень серед чоловіків — 14,5%, серед жінок — 10,9%; від хвороб органів дихання серед чоловіків — 7,6%, серед жінок — 3,8%.

Різними є показники захворюваності дівчаток і юнаків. Найчастіше на хвороби травлення, сечостатевої системи та шкіри і підшкірної клітковини страждають дівчата. Захворювання сечостатевої системи у них пов'язані переважно з періодом становлення репродуктивної функції. Дається взнаки більш раннє, порівняно з юнаками, сексуальне дозрівання. Натомість серед юнаків більш поширені хвороби кістково-м'язової системи, травми та отруєння, що пояснюється підвищеною активністю у заняттях спортом, у користуванні автотранспортними засобами тощо.

Очевидно, що для вирішення проблем, пов'язаних зі здоров'ям населення, необхідний диференційований ґендерний підхід до вирішення питань охорони здоров'я в цілому. Існує потреба у формуванні в молодіжному середовищі світоглядних цінностей здоров'я, які б містили ґендерну складову, наданні знань і прищепленні практичних навичок ведення здорового способу життя.

Застосування ґендерного підходу при вирішенні питань, що стосуються здоров'я та формування здорового способу життя, полягають у сприянні рівній участі молодих жінок і чоловіків щодо прийняття рішень стосовно здоров'я, у подоланні ґендерної нерівності.

Література

1. Войтенко В.П. Здоровье здоровых. — К.: Здоровья, 1991. — 248 с.
2. Волошин О.В. Здоровий спосіб життя — основа здоров'я// Валеологічна освіта в навчальних закладах України: стан, напрямки і перспективи. — Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. — С. 23 — 28.
3. Давыденко Д.Н. Валеология как составная часть науки об индивидуальном здоровье// III национальный конгресс по профилактической медицине и валеологии. — СПб., 1996. — 60 с.
4. Петленко В.П. Интерактивная медицина XXI века: Валеологические проблемы // III национальный конгресс по профилактической медицине и валеологии. — СПб., 1996. — С. 9 — 17.
5. Савченко С.Я. Від людини освіченої до людини культури. Ціннісні орієнтації загальноосвітньої підготовки учнів// Рад. шк., 1996. — №5.
6. Казин Э.М., Блинова Н.Г., Литвинова Н.А. Основы индивидуального здоровья человека. — М.: Владос, 2000. — 192 с.
7. Максименко С.Д. Психічне здоров'я дітей //Психолог. — 2002. — жовтень (№38/39). — С. 5 — 7.

«СІМ'Я — ШЛЮБ — РОДИННІ ЗВ'ЯЗКИ» В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ТА ПРИВАТНОЇ СФЕР ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

Катерина Карпенко,

*доктор філософських наук, професор
Харківський національний медичний університет*

Демократизація сучасного суспільства спрямована на зміцнення незалежності публічної сфери і зростання її впливу на формально організовану політичну систему. Неформалізована публічна сфера — це область вільного обговорення громадянами суспільно значущих питань. Державний інтервенціонізм призводить до занепаду ролі сім'ї, до її поступового перетворення у клієнта держави, що взяла на себе роль гаранта соціального страхування від соціальних, економічних, екологічних та інших ризиків.

Традиційно дихотомія «публічне/приватне» проходить між економікою і адміністративним державним апаратом, з одного боку, і нуклеарною сім'єю — з іншого. Згідно з цією версією, економічна, політична й правова системи сучасних суспільств — це сфера, в якій всі учасники відкрито розглядаються як економічні агенти, політичні громадяни та правові особи. Вона протистоїть закритій, винятковій сфері інтимності, сексуальності і прихильності, яка характеризує сучасну сім'ю. Останнім часом таке протиставлення слабшає у зв'язку з обговоренням проблем біоетики й передусім нових репродуктивних технологій. Тут доречно підкреслити, що сім'я — активне начало, вона ніколи не залишається незмінною, а системи роду є пасивними. Лише через величезні проміжки часу вони рееструють зміни, що відбулися за цей час із сім'єю, і зазнають зміни лише тоді, коли сім'я вже радикально змінилася.

Сьогодні актуальним виявляється обговорення питання про доцільність включення сім'ї до складу громадянського суспільства, як це роблять Д. Коен та Е. Арато [1, 7, 170-172, 622]. Багато функцій сім'ї стали предметом публічного обговорення. Представники жіночого руху і феміністської теорії оспорили традиційні уявлення про розділення домашніх обов'язків і відповідальності за виховання дітей. Вони примусили суспільство розглядати проблему абортів і доступу до контрацептивів не лише з погляду планування сім'ї, а й з погляду особової автономії жінки, яка має право вирішувати за себе, хоче вона чи ні бути матір'ю. Вони «відкрили» суспільству, що прояви насильства в шлюбі повинні розглядатися як кримінально карані злочини, також як сексуальні домагання і сексуальні примушення в будь-якій сфері. Ці модифікації сприяють просуванню сучасної сім'ї у напрямі вільної асоціації, інституційні трансформації якої когерентні всій сукупності соціальних змін.

Крім того, у сучасному світі (особливо західному) спостерігається зміна у взаєминах між дітьми і батьками: від ієрархічного типу відносин — до рівності. Це шлях складний, неоднозначний, а тому він нерідко викликає заперечення й опір. Підтвердженням тому є суди дітей проти батьків з приводу фінансових проблем (наприклад, випадок з американським актором м. Калкіним). Батьки також часом висувають фінансові вимоги до дітей, які розбагатіли. Подібні факти, що стали предметом публічного обговорення, вносять корективи в традиційні уявлення про відносини батьків та дітей.

З'являються також принципово нові феномени, що розмивають традиційні рамки розподілу приватного й публічного. Є, наприклад, прецеденти незгоди з вибором батьками статі дитини при хірургічному коректуванні гермафродитизму. До цього кола проблем належать також операції зі зміни статі, необхідність яких пояснюється травмами репродуктивних органів. Так, у 1963 році в Johns Hopkins Medical School (США) був прооперований хлопчик, у якого в результаті автомобільної катастрофи був істотно пошкоджений зовнішній статевий орган. В результаті операції за рішенням батьків дванадцятирічний хлопчик Джон став дівчинкою Джоаною. Досявши повноліття, Джоана висловила претензії батькам й хірургам з вимогою фінансувати операцію щодо зворотної зміни статі [5, 83].

Розвиток сучасних репродуктивних технологій здійснюється в напрямку, дуже часто не сумісному з традиційним дискурсом про сім'ю. Не заперечуючи того, що для кожної окремої сім'ї ці питання можуть і повинні залишатися приватною справою, слід також визнати, що в цілому вони з неминучістю стають надбанням публічної сфери і свідчать про зміни в громадянському суспільстві.

І, нарешті, слід сказати, що й процедуралізм як принцип вільної асоціації дедалі більше проникає в капіляри сімейних відносин. В умовах активного впровадження сучасних біотехнологій в репродуктивні процеси дедалі частіше виникають проблеми, пов'язані із сурогатним материнством, зі штучним заплідненням, з використанням донорської яйцеклітини або сперми, з можливим клонуванням. Тут проблеми процедуралізму відносин батьків між собою й з майбутньою дитиною експоненційно розстаються. Це пов'язано з тим, що реалізація кожної з перерахованих можливостей перетинається з величезною кількістю застережень, що потребують не лише правових, а й етичних уточнень. Ю. Габермас у книзі «Майбутнє людської природи» як епіграф до розділу «На шляху до ліберальної еugenіки? Боротьба за етичне розуміння людського роду» наводить слова А. Кульмана: «Якщо майбутні батьки претендують на помітну роль у самовизначенні своєї дитини, то правильно і

справедливо гарантувати шанс вести автономне життя й майбутній дитині» [4, 27]. Далі в праці Ю. Габермас досить докладно аналізує свою дискусію з Р. Дворкіним з приводу «аргументу чужого впливу». Він вважає, що цей аргумент втрачає свою гостроту, якщо уявити, що особа, яка піддалася до народження генетичному втручанню, здійсненому певною мірою з тими або іншими застереженнями, пізніше могла б безболісно виконати зворотну операцію або сама за власним рішенням зробити генетичне втручання у власний організм.

Слід погодитися з Габермасом, що такий варіант самоманіпуляції був би корисним, тому що робив би очевидним постметафізичний сенс аргументу. Це міркування підтверджує, що технізація «внутрішньої природи» означає свого роду трансгресію природних меж. На думку Ю. Габермаса, неприпустимим є замовчування потенційної проблеми ідентичності особи, яка стає дорослою і якій належить дізнатися про особливості своєї появи на світ. У цій ситуації до генетичного програмування додається ще й обман щодо цієї «релевантної життєвої обставини» [4, 102]. Крім того, ним обговорюється таке питання, як заборона на дискримінацію, що стосується переваг з приводу того, чи народиться «майбутня особа» хлопчиком або дівчинкою.

Таким чином, розширюється дискурс про те, які моменти сімейного життя повинні залишатися приватними, а які й у якому контексті можуть розв'язуватися шляхом досягнення розумного консенсусу між членами сім'ї або тими інстанціями, які представляють й захищають інтереси членів сім'ї. Причому для встановлення симетричних відносин однаково важливими мають бути визнані інтереси і дитини, і матері, і батька.

Сьогодні не менш дискусійними, ніж питання про права майбутньої дитини і матері, є питання, які стосуються репродуктивних прав чоловіка [2]. Це свідчить про те, що традиційний дискурс, який пов'язує з репродуктивністю тільки жінку, змінює свій зміст. У цій ситуації нічого суттєво не зміниться, якщо система переваг просто переорієнтовувалася на користь якої-небудь однієї зі сторін. Тут консенсус має досягатися на основі симетричних відносин, з урахуванням накладення статус-функцій на агентів комунікації в тому сенсі, як його аналізує Дж. Сьорль.

Родинні зв'язки, сім'я і шлюб у сучасних умовах трансформуються, породжуючи нові статус-функції. Сьорль помічає: «Колективна інтенціональність призначає новий статус до деякого явища, і цей статус має відповідну функцію, яка не може виконуватися виходячи виключно з властивих цьому явищу фізичних функцій» [3, 15]. Це призначення створює новий інституційний факт, що виник відповідно до людської угоди. Підтвердженням тому є процедури встановлення батьківства, материнства, що спираються на генетичні дослідження і створюють прецедент публічного обговорення [2].

Дж. Сьорль звертає також увагу на те, що статус-функція відрізняється від причинних агентивних функцій щодо їх залежності від мови і набуває деонтичного статусу інституційних явищ. «Тварини, що гуляють в зграї, — пише Дж. Сьорль, — можуть проявляти колективну інтенціональність. Вони можуть навіть мати ієрархію; вони можуть співпрацювати і спільно використовувати продовольство, але вони не можуть приєднати сенс, символічну функцію до об'єкта» [3, 22]. У цій ситуації доцільно нагадати процедуру усиновлення дітей і відповідне ухвалення людьми батьківських зобов'язань і обов'язків, хоча кривих відносин (як фізичного факту) тут немає. Дж. Сьорль пише: «Здатність приєднати сенс, символічну функцію до об'єкта, якому цей сенс не властивий за природою, — попередня умова не лише мови, а й всієї інституційної дійсності» [3, 23].

Таким чином, у сімейних відносинах біологічні, соціальні, культурні й психологічні моменти тісно переплетені, що зумовлено варіативністю співвідношення «сім'я — шлюб — родинні зв'язки». Ця варіативність дає підстави відносити сім'ю до приватної або до публічної сфери залежно від кожної конкретної ситуації накладання статус-функції.

Література

1. Коэн Д., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. — М.: Весь Мир, 2003.
2. Профспілка донорів сперми. Режим доступу: // <http://menalmanah.narod.ru/voc.htm>].
3. Сёрль Дж. Конструирование социальной реальности // Романова А. О книге Дж. Сёрля «Конструирование социальной реальности», рефер. перевод с англ. — <http://www.amazon.com/ exec/obidos>. — 102 с.
4. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. — М.: Весь мир, 2002.
5. Rethinking gender identity // Time, 3.24.97, Vol. 149, Issue 12 — P. 83, 1 p, 1 с.

ГЕНДЕРНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЁЖИ БЕЛАРУСИ

Марина Кузнецова,

*магістр соціології, ст. викладач кафедри економічної теорії та історії
Вітебської державної академії ветеринарної медицини*

Гендерная компетентность — совокупность личностных качеств ученика (ценностно-смысловых ориентаций, знаний, умений, навыков, способностей), обусловленных опытом его деятельности в сфере гендерной самоактуализации и гендерных отношений [1, 426].

С целью выяснения уровня гендерной компетентности белорусской молодёжи были проанкетированы две группы — учащиеся 11-х классов СШ г. Минска и Витебска в составе 140 человек (из них 60 лиц мужского пола и 80 лиц женского пола) и студенты 1-го курса вузов г. Витебска в составе 130 человек (из них 50 лиц мужского пола и 80 лиц женского пола). Среди студентов 90 человек учились в обычной средней общеобразовательной школе, 10 человек в специализированной школе либо классе, 30 человек в лицее либо гимназии. Кроме того, 54 человека из крупного города, 76 человек из маленького города либо поселка. Основные результаты анкетирования были представлены по четырем группам — школьники, школьницы, студенты и студентки, на основании чего было подсчитано процентное соотношение в каждой конкретной группе, с целью выявления мнения большинства каждой группы респондентов по вопросам гендерной компетентности.

Большинство учащихся и студентов не знакомо с понятием «гендер». Среди школьников 70% лиц мужского пола и 88% лиц женского пола впервые услышали данный термин при проведении анкетирования, в то же время только 25% лиц мужского пола и 6% женского пола слышали такое понятие или знают, что это означает. Среди студентов 69% лиц мужского пола и 47% лиц женского пола вообще не знакомы с понятием «гендер», 31% лиц мужского пола и 43% женского пола слышали такое понятие или знают, что это означает. Более низкий уровень осведомленности школьников, в отношении понятия гендера, чем у студентов, позволяет говорить нам о низком уровне гендерной осведом-

ленности учащихся в результате недостаточности гендерного просвещения в системе школьного образования.

Патриархальные стереотипы в отношении женского и мужского предназначения разделяет большинство учащейся молодёжи Беларуси, но в большей степени они свойственны учащимся мужского пола. С точки зрения школьников и студентов, основное предназначение женщины «быть хорошей матерью», при этом среди лиц женского пола с этим согласились 71%, а среди лиц мужского пола — 80%. В обозначении значимости роли жены для женщины учащиеся были практически единодушны: лица мужского пола — 50%, лица женского пола — 47%.

В отношении роли карьеры в жизни женщины мнения значительно отличаются. Значимость карьеры для женщины обозначили лишь 5% среди студентов мужского пола и 35% — женского. Гораздо более прогрессивными в этом вопросе оказались школьницы, которые считают, что «каждая женщина в своей жизни должна сделать карьеру» (53%), в то время как с этим согласно только 15% школьников мужского пола, которые больше склоняются к важности здорового ребенка в жизни женщины (35% лиц мужского пола).

В том, что женщине образование и карьера нужны не меньше, чем семья, уверены — 82% школьниц и 76% студенток, и лишь 50% школьников и 38% студентов разделяют данное мнение. Девушки быстрее освобождаются от гендерных стереотипов, отводят значимое место образованию в своей будущей профессиональной реализации. В отношении того, что женщина должна сама выбирать: делать ли ей профессиональную карьеру или становиться домохозяйкой, мнения разошлись — данное мнение разделяет 100% школьниц и 71% студенток, среди школьников 70% и среди студентов 46% склоняются к данному утверждению.

Процесс гендерной асимметрии выражается в воспроизводстве властного дискурса в отношении распределения приложения сил в частной и публичной сферах. «Женщина должна заботиться о своем доме, а государственными делами должен заниматься мужчина» — данного мнения придерживаются в основном лица мужского пола: 70% школьников и 62% студентов; в то время как среди лиц женского пола данное мнение разделяют лишь 12% школьниц и 24% студенток. Вполне понятно, что в этой ситуации школьники не смогли определить, что необходимо женщине, чтобы преуспевать на работе. Однако, 24% лиц женского пола определили в качестве основного фактора «любовь к своей работе». Лица мужского пола не смогли определиться с выделением ведущего фактора для определения профессионального успеха женщин.

В отношении причин различий между мужчинами и женщинами школьники разошлись во мнениях. Учащиеся женского пола в большей мере, чем учащиеся мужского пола, были склонны отдавать первостепенное значение воспитанию. Так, 45% учащихся мужского пола и лишь 18% учащихся женского пола посчитали фактор природы первостепенным в возникновении различий между мужчинами и женщинами. В то же время первостепенную роль воспитанию отвели 55% учащихся мужского пола и 64% учащихся женского пола. В отношении развития способностей практически половина опрошиваемых считают, что девочки более способны к изучению гуманитарных дисциплин, а мальчики — точных и естественных (50% школьников, 47% школьниц, 46% студенток). «Девушек нужно готовить, прежде всего, к роли матери и хозяйки, а юношей — к профессии, способной обеспечить семью материально» — данное мнение разделяет

60% школьников, 59% школьниц, 77% студентов и 47% студенток. Материальная независимость, профессиональный успех в большей степени позиционируются с маскулинностью по мнению, прежде всего, учащихся женского пола (41%), в то время как только 25% учащихся мужского пола поддержали данный тезис. В большей степени школьники в отношении мужской реализации воспроизводили «крылатое выражение» — «каждый мужчина должен вырастить сына, посадить дерево, построить дом» (35% лиц мужского пола и 29% лиц женского пола). При этом большинство школьников и студентов уверено в том, что «мужчины — лучшие лидеры, руководители в любой сфере, чем женщины», — разделяют данное мнение 60% школьников и 54% студентов, в то время как только лишь 12% школьниц и 6% студенток склоняются к данному мнению. В качестве основной перспективы для девушек школьники (75% лиц мужского пола и 71% лиц женского пола) и студенты (85% лиц мужского пола и 53% лиц женского пола) однозначно отмечали важность, в первую очередь, получения хорошего образования и специальности, а впоследствии — создание семьи.

Различия в зарплате мужчин и женщин в Беларуси составляют порядка 20% [2, 40]. Однако как учащиеся, так и студенты затруднились определить причину более низкой зарплаты женщины по сравнению с мужчиной. Так, 30% учащихся мужского пола считают это временным явлением, в связи с тем, что в традиционно «женских» отраслях сегодня ниже оплата труда, в то время как 35% учащихся женского пола считают, что причиной является то, что места на высокооплачиваемой работе уже заняты. Студенты затруднились в высказывании своего мнения, так 29% студенток и 23% студентов также считают это временным явлением. В отношении низкого уровня участия женщин в политической сфере Беларуси, в частности, в парламенте, студентки (53%) отметили, что данная ситуация требует изменения и необходима одинаковая по количеству представленность как мужчин, так и женщин. В то же время студенты мужского пола (38%) склонялись к мнению, что эта ситуация является нормальной и естественной. Право на власть, с точки зрения школьников, остаётся в рамках патриархальной культуры, маскулинной привилегией.

Таким образом, следует признать, что гендерные представления белорусской молодёжи отражают во многом патриархальную картину мира, где главное предназначение женщины — «быть хорошей матерью и женой». В то же время следует признать, что заданной системы иерархии в большей степени придерживаются лица мужского пола, в то время как девушки всё больше начинают осознавать необходимость самостоятельного выбора жизненного сценария. Девушки 21 века начинают осознавать значимость образования и карьеры. Мужской взгляд остаётся приверженным гендерному стереотипу в отношении женской миссии. Вместе с тем выбор жизненного сценария осуществляется «без выбора», поскольку профессиональная ориентация продолжает воспроизводить существующую сегрегацию: мужчинам — власть и ресурсы — промышленность, транспорт, строительство, женщинам же остаются традиционные отрасли — бытовое обслуживание, торговля, образование, здравоохранение. В то же время растёт число девушек, считающих, что не только мужчины могут быть лидерами и заниматься государственными делами, но и женщинам для жизненного успеха важна не только реализация в частной сфере, но и получение образования, свободный выбор профессиональной сферы, построение карьеры.

В качестве позитивной тенденции следует отметить, что в вопросах создания семьи молодые люди проявляют ответственность, считая необходимым сначала получение образования, работы, а затем уже создание семьи. Однако при этом сохраняется чёткая установка на распределение ролей в семье: женщина — мать, мужчина — кормилец.

В целом, при наличии отдельных позитивных тенденций в гендерных представлениях молодёжи, гендерная социализация в образовании воспроизводит гендерную асимметрию общества. Уровень гендерной компетентности учащейся молодёжи Беларуси задаётся рамками осуществления гендерной политики в образовании. Гендерная социализация продолжает оставаться в рамках полоролевого подхода и воспроизводит иерархию в обществе по признаку пола.

Литература

1. Созаев В.В. Гендерная теория как фактор формирования гендерной компетентности в культурологическом образовании // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. №33 (73): Аспирантские тетради. Ч. I. (Общественные и гуманитарные науки): Научный журнал. — СПб., 2008. — С. 426 — 430.
2. Пол. Гендер. Справочное пособие для государственных служащих — Мн.: Прописки, 2005. — С. 40.

ДИСКУРСЫ ПОЛА И ГЕНДЕРА В СИСТЕМЕ ПОСТСОВЕТСКОГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ (CASE В БЕЛАРУСИ)

Тетяна Щурко,

*молодший науковий співробітник департаменту медіа,
магістр соціології, аспірантка ЄГУ (Мінськ, Білорусь)*

С целью проведения анализа дискурса пола и гендера в официальной школьной образовательной политике постсоветской Беларуси использовались нормативные документы (законы, государственные программы, статьи, инструктивно-методические письма и т.д.), регламентирующие гендерные отношения в системе образования. В качестве основных источников информации использовались Сборники нормативных документов Министерства образования за период с 1991 по 2009 годы и материалы «Настаўніцкай газеты» за аналогичный период.

Анализ обширного материала позволил выделить три доминирующих дискурса в воспитательном компоненте среднего образования:

Семейное воспитание

Данное направление воспитательной работы начинает реализовываться с момента распада СССР и обретением Беларусью независимости в 1991 году. При этом дискурс семьи носит характер возвращения традиционной семьи, что декларируется практически сразу в нормативных документах.

Так в «Концепции образования и воспитания в Беларуси» в 1992 году основным направлением становится «Семейное воспитание», которое предполагает реализацию мер

по повышению престижа семьи, подготовке молодежи к семейной жизни и воспитанию детей, изучению актуальных вопросов семейного воспитания и созданию условий для помощи семьям [5, 3–5].

В последующие годы данное направление все больше разворачивается, являясь доминирующим на фоне всех остальных и оказывая значительное влияние на их содержательные компоненты.

Половое / сексуальное воспитание

Данное направление также появляется в дискурсе системы среднего образования в 1991 году и тесно переплетается с семейным воспитанием.

Основная суть статей 1991–1995 гг. сводится к обсуждению кризиса института брака, который является причиной «выхода» сексуальных отношений из приватной сферы в публичную. Сексуальные отношения вне брака между юношами и девушками становятся обычной практикой. Подобные статьи находятся в пространстве дискурса возвращения «традиционной семьи», требующего регламентирования сексуальных отношений и их легитимации лишь в рамках зарегистрированного брака. Все это актуализирует проблему «полового воспитания», приобщения учащихся к семейным ценностям.

Следует отметить, что необходимость данного направления воспитания в период с 1991 по 1995 гг. декларируется только в статьях «Настаўніцкай газеты» и не появляется в нормативных документах. Более того, с 1996 года количество статей по данной теме существенно сокращается, однако в нормативных документах Министерства образования появляется компонент «морально-половое воспитание»: *«Главной его целью является усвоение личностью своей половой принадлежности, формирование культуры половых отношений», «Морально-половое воспитание должно быть ориентировано на половое и репродуктивное здоровье молодого поколения как компонента социального здоровья общества»* [7, 2].

Соответственно постепенно половое/ сексуальное воспитание с 1996 г. заменяется «культурой половых отношений», что как направление воспитательной работы предполагает: *«... формирование у учащихся представлений о жизненном предназначении мужчин и женщин; присущих им положительных особенностей и черт характера; раскрытие физиологических, психологических и этических особенностей девочек — девушек, мальчиков — юношей; формирование представлений о мужском и женском достоинстве, этическом смысле красоты детства, юношества, взрослости, старости, действительной красоте человека»* [6, 3].

Сексуальное воспитание актуализируется на страницах обозначенного периодического издания, но в единичных статьях: в период с 1991 по 2000 вышло 6 статей по теме, а с 2001 по 2010 — всего одна (и это почти за 10 лет).

Гендерное воспитание

Данное направление воспитательной работы появляется в 2000 г. в Концепции воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь, под которым в концепции понимается культура, предполагающая сформировать «правильное» понимание о предназначении мужчины и женщины, их статусе, функциях, взаимоотношениях в обществе и семье. Однако содержательное наполнение данного направления воспитательной работы изменено не было [2, 3].

Семейно-гендерное воспитание

В «Концепции непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь № 125 от 14.12.2006 г.» закрепляются два приоритетных направления воспитательной работы в учреждениях образования:

- *«гендерное воспитание, направленное на формирование у обучающихся представлений о роли и жизненном предназначении мужчин и женщин в современном обществе»;*
- *«семейное воспитание, направленное на формирование ценностного отношения к семье и воспитанию детей»* [3, 11].

В Концепции подробно рассматриваются данные направления воспитательной работы в учреждениях образования, что находит свое выражение в инструктивно-методических письмах Министерства образования по организации воспитательной работы в школах.

Методические рекомендации по организации воспитательной работы в 2006/2007, 2007/2008 и 2008/2009 учебных годах также представляют в качестве одного из основных направлений — повышение роли семьи, ответственности родителей в воспитании детей и подготовка молодежи к семейной жизни. Кроме того, включено описание и гендерного воспитания учащихся: *«В учреждениях образования предусматривается проведение систематической работы по гендерному воспитанию детей и учащейся молодежи, направленной на искоренение гендерных стереотипов и дискриминации в обществе, формирование уважительного отношения к представителям обоего пола, пропаганду партнерских отношений между супругами в воспитании детей и ведении домашнего хозяйства, формирование позитивного отношения современных девушек к материнству, предотвращение всех форм насилия и торговли людьми»* [4, 3]. На 2008/2009 учебный год Министерством образования утверждены программы факультативов и курсов по выбору — «Человек в мире семейных отношений», «Семья в жизни человека», «Основы гендерной культуры» [4, 3]. Однако следует отметить, что в методических рекомендациях на 2009/2010 учебный год гендерный аспект полностью отсутствует, в то время как формирование культуры семейных отношений и подготовка учащихся к семейной жизни представлены в полной мере [1, 2-5]. Это свидетельствует о том, что дискурс гендера, «искусственно» включенный в систему среднего образования, исключается из официальной образовательной политики, закрепляя в качестве доминирующего дискурс семьи и пола.

Раздельное обучение

Закономерным результатом подобных компонентов воспитательной работы становится появление специализированных учреждений образования. Однако на современном уровне наиболее частой практикой стало открытие не специальных учреждений образования, а создание в школах специальных классов для девочек и мальчиков (кадетские классы). В основе появления классов раздельного обучения лежит представление о различиях полов, учет которых требует последующего их воспроизводства в результате воспитания. В основе раздельного обучения лежит полоролевой подход и патриархатная идеология, которые призваны поддерживать представления о предназначении мужчины и женщины.

Выводы. Анализ официального дискурса пола и гендера в системе школьного образования за период с 1991 по 2009 годы показал, что первоначально отношения полов

ограничивались лишь рассмотрением проблем сексуального или полового воспитания, а также семейного воспитания. В то же время с 2000 года данный вопрос представлен двумя направлениями — «семейным воспитанием» и «гендерным воспитанием». Однако анализ официальных школьных документов показал, что за понятием «гендерное воспитание» стоит полоролевой подход в обучении и воспитании для подготовки учащихся к выполнению социальных ролей в семье и обществе, путем воспроизведения в процессе образования традиционных гендерных ролей и стереотипов. Полоролевой подход выступает основной парадигмой гендерной социализации и характеризуется в современной белорусской школе следующими моментами:

- 1) подчеркивание, акцентирование различий между полами;
- 2) ориентация на «особое предназначение» мужчин и женщин;
- 3) ориентация на создание семьи и рождение детей;
- 4) раздельное обучение.

Дискурс возрождения «традиционной семьи» становится ведущим и является основанием становления гендерной политики в Республике Беларусь, направленной на сохранение патриархальных стереотипов и поддержание властной дихотомии.

Литература

1. Актуальные аспекты организации воспитательного процесса в общеобразовательных учреждениях в 2009/2010 учебном году // Настаўніцкая газета, №92, 2009. С.2-5.
2. Концепция воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь // Настаўніцкая газета, №21, 2000. С.3.
3. Концепция непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь // Зборнік нарматыўных дакументаў Міністэрства адукацыі, №2, 2007. С.11.
4. Особенности организации идеологической и воспитательной работы в общеобразовательных учреждениях 2008/2009 учебном году // Настаўніцкая газета, №92, 2008. С.3.
5. Канцэпцыя адукацыі і выхавання ў Беларусі // Настаўніцкая газета, №68-69, 1992. С.3-5.
6. Канцэпцыя выхавання дзяцей і навучэнскай моладзі ў Рэспубліцы Беларусь // Настаўніцкая газета, №38, 1999. С.3.
7. Метадычныя рэкамендацыі па выхаваўчай рабоце на 1997 — 1998 навучальны год // Настаўніцкая газета, №67, 1997. С.2.

МОНІТОРИНГ ДІЯЛЬНОСТІ ВІДКРИТОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ОБМІНУ З ҐЕНДЕРНОЇ ТЕМАТИКИ: WWW.GENDERSTUDIES-UKRAINE.ORG

Мераль Аккент,

*соціолог, керівник міжнародного проекту
«Ґендерні дослідження в Україні» (м. Вісбаден, Німеччина)*

Ірина Іванова,

*керівник громадської організації «Центр молодіжних жіночих ініціатив»,
асистент кафедри соціальної роботи і кадрового менеджменту
Одеського національного політехнічного університету, кандидат педагогічних наук*

Анотація. В тезах оцінено діяльність інноваційного віртуального ресурсу www.genderstudies-ukraine.org для вчених-ґендерологів. Авторами досліджені певні закономірності інформаційного обміну між українськими та німецькими колегами, оцінені здобутки і перепони розвитку проекту. Визначено роль зазначеного віртуального ресурсу у подальшій динаміці розвитку ґендерних досліджень в Україні.

Інтенсивні відносини з партнерськими державами програми дії Європейського Союзу на сході відкрили перспективи активного діалогу й наукового обміну на різних рівнях взаємодії ґендерологів Німеччини та України. Існування інформаційної мережі **www.genderstudies-ukraine.org** стало ефективним заходом щодо об'єднання сучасних учених-ґендерологів цих держав.

Нагадаємо, що веб-сторінка **www.genderstudies-ukraine.org** існує у мережі інтернет з листопада 2008 року і інформує на німецькій та українській мовах наукові кола в німецькомовних країнах про жіночі та ґендерні дослідження в Україні. Ця веб-сторінка — сервісна послуга, яка спонсорувалася університетом прикладних наук РейнМайн, Німеччина (**Hochschule RheinMain**). Обраною місією веб-сторінки відокремимо охоплення **більшості** українських учених, які працюють за темою «Ґендерні дослідження». С цією метою українським ученим у галузі ґендерних досліджень було запропоновано зареєструватися на цій веб-сторінці та оновлювати свої наукові дані і публікації.

Вважаємо, що веб-сторінка **www.genderstudies-ukraine.org** є інноваційним віртуальним ресурсом для вчених-ґендерологів, оскільки її робота виконується з огляду на концепцію «**безпосередньої комунікації**». На сайті перераховано основні робочі питання і сфери інтересів українських учених-ґендерологів. «**Безпосередня комунікація**» означає, що завдяки підготовленим на веб-сторінці відомостям, німецькі вчені зможуть без обхідних варіантів і втрати часу знайти українських партнерів для співробітництва. Підтримка обміну інформацією між вченими в галузі ґендерних досліджень веде також до **налагодження контактів** між вищими навчальними закладами в Україні й у Німеччині і таким чином надає конкретну допомогу для спільної роботи в цьому основному питанні досліджень.

Дослідження закономірностей інформаційного обміну між українськими та німецькими колегами дозволяє зафіксувати певний успіх. Так, серед найбільш активних німецьких партнерів веб-сторінки **www.genderstudies-ukraine.org** серед університетських та інших наукових установ в Європейському співтоваристві, що вже використовують веб-сторінку для отримання інформації про ґендерні дослідження в Україні та інформують

наукове співтовариство, зазначимо: Східно-західний науковий центр у Касселі (**Ost-West Wissenschaftstentum, Kassel**), університет Зіген центр гендерних досліджень (**Universität Siegen, Zentrum für Genderstudies**), університет Падеборн (**Universität Paderborn**), Лейбніц інститут соціальних наук, інститут Східноєвропейської історії (**Leibniz Institut für Sozialwissenschaften Institut für Osteuropäische Geschichte**), університет Відня, відділ гендерних досліджень (**Universität Wien, Referat Genderforschung**), Південний університет прикладних наук, Маастріхт (**Zuyd University of Applied Sciences, Maastricht**).

За період діяльності проекту значний діалог був досягнуто з такими міжнародними жіночими організаціями (довідуються про потенціал у галузі гендерних досліджень в Україні і передають інформацію про цей сервіс іншим): **Association for Women's rights in Development (AWID)**, **International Center of Women's Memories**, Іспанія, Барселона, **The Network of East-West Women-Polska**, **Open Anthropology Cooperative**, **Section Feminist Anthropology**, США, **Womens Danube Network**.

Серед відомих німецьких бібліотек, що внесли веб-сторінку **www.genderstudies-ukraine.org** у свої онлайн-ві веб-каталоги, що присвячені гендерним дослідженням, зазначимо такі: Баварська державна бібліотека, відділення Східної Європи (**Bayerische Staatsbibliothek, Osteuropa Abteilung**), а також Віртуальна спеціалізована бібліотека Східної Європи (**Virtuelle Fachbibliothek Osteuropa**), **Onlinestreet.de**, Центр розвитку ОЕСР (**OECD Development Centre**), Гендерні дослідження в Німеччині (**Genderforschung-Deutschland**).

Дуже приємно зазначити найбільшу активність учасників програми серед організацій славістів, такі як, наприклад, **Canadian association of Slavists** або Українські дослідження в США, які взяли веб-сторінку до свого відома і рекомендують її як джерело інформації про гендерні дослідження в Україні.

Однак, незважаючи на значні досягнення проекту, ми не можемо не вказати на певні складності у його подальшому розвитку. Так, нами було зафіксовано, що у галузі гуманітарних, суспільних і соціальних наук співробітництво між університетами менш розвинене. Особливо це стосується жіночих і гендерних досліджень, де короткочасне співробітництво здійснюється тільки в поодиноких випадках. Співпраця обмежується, наприклад, короткочасним проведенням лекцій німецькими доцентами в Україні або запрошенням українських колег до Німеччини для обговорення певних тем, дослідні проекти бувають дуже рідко.

Наступною перешкодою у розвитку гендерних досліджень в Україні зазначимо нерівномірність їхнього розвитку та ініціацію ентузіазмом окремих вчених. Так, з одного боку, проектом було зафіксовано інтенсивний інтерес щодо гендерних досліджень в українських університетах; а з іншого боку, ми помітили, що інтеграція гендерних аспектів у навчальні програми частіше є поодиноким ініціативним окремих викладачів. У цій ситуації складно отримати уявлення про стан гендерних досліджень в Україні. Тому встановлення контактів з іноземними вченими та університетами, зацікавленими у співпраці, утруднено.

Визначення ролі віртуального ресурсу **www.genderstudies-ukraine.org** у динаміці розвитку гендерних досліджень в Україні дозволяє відокремити такі можливості, що надаються українським вченим:

- отримати інформацію про жіночі і гендерні дослідження в Україні і дати відомості

з таких областей: інститути і галузі, в яких проводилися і проводяться в даний час жіночі та гендерні дослідження; викладачі, які проводять дослідження в цій області, і теми їхніх досліджень; публікації, що стосуються гендерних досліджень;

– організувати наукове співробітництво, користуючись такими категоріями відповідного змісту:

1. Вчені. У цій категорії існує окрема сторінка для кожного вченого. В алфавітній послідовності наводяться прізвища вчених, їх контактні дані та публікації, сфера наукових інтересів, наукові плани і проекти. Всі назви публікацій перекладено німецькою мовою.

2. Тематичні області. Всі вчені були згруповані за категоріями: жіноча історія, гендерна ідентичність, гендерна рівність, політика і гендер, засоби масової інформації і гендер, педагогіка і гендер, екологія і гендер, сексуальність і гендер, мова та гендер, економіка і гендер, медицина і гендер, чоловічі гендерні ролі, гендерні стереотипи, гендерна психологія, насильство і гендер, право і гендер, одяг і гендер, гендерна демократія, здоров'я і гендер, література і гендер, меценатська діяльність жінок, мистецтво і гендер, міграція та гендер, освіта і гендер, релігія і гендер, соціальна робота і гендер, спорт і гендер, торгівля жінками, фізичні недоліки, філософія і гендер, дослідження квір, дослідження лесбіянок, історія гендерних досліджень, реклама і гендер, сім'я і гендер, юність і гендер.

3. Новини. Тут можна знайти актуальні відомості щодо можливостей фінансування гендерних проектів або стипендії для гендерних досліджень; актуальні та заплановані гендерні конференції по всьому світові. Існує шанс організувати відвідування цікавих конференцій за допомогою перерахованих пропозицій чи стипендій.

4. Посилання. Ця категорія має 3 розділи: Розділ 1 — web-адреси цікавих сайтів з тематикою жіночих і гендерних досліджень; Розділ 2 — web-адреси жіночих музеїв по усьому світові; Розділ 3 — web-адреси інших організацій, які можуть бути корисні в жіночих і гендерних дослідженнях, такі як жіночі бібліотеки та жіночі організації.

5. Зворотний зв'язок. Тут відвідувачі веб-сайту мають можливість повідомити про семінари та конференції або зареєструватися як українські дослідники з жіночої та гендерної тематики.

Виконуючи моніторинг діяльності відкритого інформаційного обміну з гендерної тематики www.genderstudies-ukraine.org та враховуючи побажання українських та німецьких дослідників, ми мусимо зупинитися на розгляді статистичної динаміки розвитку наукового співробітництва між вченими. Виділимо ряд закономірностей. Так, серед дослідників, які надали свої дослідницькі інтереси, ми отримали такий відсотковий розподіл тематичних областей — гендерна педагогіка (**58,7%**), гендерна рівність, гендерна ідентичність (по **49,9%**), політика і гендер, сексуальність і гендер (по **34,7%**), жіноча історія, економіка та гендер (по **28,2%**), гендерні стереотипи (**23,9%**), мова та гендер (**19,5%**), право та гендер, ЗМІ та гендер, психологія та гендер, чоловіча гендерна роль (по **13,0%**), медицина та гендер (**10,8%**), насилля та гендер, освіта та гендер, сім'я та гендер (по **6,5%**), література та гендер, релігія і гендер, екологія та гендер, вбрання та гендер (по **4,3%**), дослідження лесбіянок, здоров'я, історія гендерних досліджень, соціальна робота, мистецтво та гендер, міграція, спорт і гендер, реклама і гендер, меценатська діяльність жінок, гендерна демократія, дослідження квір, торгівля жінками, фізичний недолік, філософія та гендер, юність (по **2,2%**). Отже, нами відзначено най-

більш активний інтерес українських дослідників таких галузей, як педагогіка, психологія, політика, історія, мовознавство.

Отже, підсумовуючи зазначимо, що веб-сторінка **www.genderstudies-ukraine.org** — це унікальний проект. До цього часу ні для якої іншої країни не існував такий інформаційний портал. Особливість цієї веб-сторінки полягає в тому, що з неї вчені як з німецького простору, так і з України можуть отримати користь для власних інтересів та інтересів іноземних колег-однодумців з ґендерних досліджень.

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ҐЕНДЕРНИХ СТУДІЙ ЯК ІННОВАЦІЯ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Олена Луценко

Сумський державний педагогічний університет увійшов до п'яти вишів, у яких було підтримано створення кафедр з ґендерних студій Програмою розвитку ООН в Україні (ПРООН) та Європейським Союзом.

Засадничими у створенні та функціонуванні кафедри соціальної педагогіки та ґендерних студій стали чинні державні документи Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (5.09.2005) та наказ МОН України «Про впровадження принципів ґендерної рівності в освіту» (№ 839 від 10.09.2009).

Мета, яку ставить перед собою кафедра соціальної педагогіки та ґендерних студій, — забезпечення системної роботи з впровадження ґендерних підходів у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів як механізму формування ґендерної рівності, зокрема, професійна підготовка соціальних педагогів як фахівців — гарантів дотримання й захисту прав особистості в сучасному українському суспільстві.

Місію своєї діяльності кафедра соціальної педагогіки та ґендерних студій бачить у підготовці освітянських кадрів нової генерації — соціальних педагогів, вчителів-предметників і педагогів вищої школи, покликаних активно сприяти усвідомленню й викоріненню ґендерних стереотипів, що на сьогодні є усталеними в навчально-виховному середовищі системи освіти як серед учнів, студентів та їх батьків, так і серед вчителів і педагогів; розгортанні науково-дослідницької, експериментальної роботи соціально-педагогічного спектру.

Наразі згідно із сучасними міжнародними стандартами активізується діяльність освітніх та дослідницьких ґендерних центрів і лабораторій, які діють при вищих навчальних закладах. Доречно звернутись у цьому зв'язку до діяльності Лабораторії ґендерних досліджень СумДПУ як університетської структури, на багаторічний досвід роботи якої спирається у своїй діяльності кафедра соціальної педагогіки та ґендерних студій, що розробляє інноваційну модель для забезпечення системної роботи з впровадження ґендерних підходів у навчально-виховний процес.

Лабораторія ґендерних досліджень СумДПУ ім. А.С. Макаренка була створена за рішенням Ради Університету (тоді ще СумДПІ) 30 листопада 1998 р. Спільна наукова діяльність членів Лабораторії, а саме наукові дослідження з ґендерної проблематики, зокрема, у сфері ґендерної педагогіки, розробка методичної та навчальної літератури з ґендерної

проблематики для вищих навчальних закладів знайшли своє втілення в ряді публікацій Лабораторії, зокрема, в навчально-методичних посібниках «Гендерна освіта в вузі», «Гендерна політика в Україні», та участі у спільних доробках з провідними вченими України: «Теория и история феминизма», «Femina Postsovietica. Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике», «Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні», «Хрестоматія навчальних програм з проблем гендерного розвитку», «Основи теорії гендера», «Гендерні стратегії сталого розвитку України» тощо.

Лабораторія проводить регіональні та Всеукраїнські наукові конференції для студентів та аспірантів, організує та проводить методичні семінари для наукової спільноти та ВНЗ та ЗНЗ м. Суми та регіону, регулярно проводить міжвишівські гендерні круглі столи, студентські дебати з гендерної проблематики, інші заходи. На базі Лабораторії гендерних досліджень працює бібліотека, фонд якої включає близько 500 найменувань книг, брошур та журналів, має змістовну електронну базу даних.

У зв'язку зі створенням кафедри гендерних студій відбулось розширення та оновлення інфраструктури кафедри та Лабораторії гендерних досліджень СумДПУ.

Виходячи із завдань кафедри: пропагування ідей гендерної рівності шляхом їх впровадження в усі дисципліни соціально-гуманітарного циклу; оволодіння сучасними досягненнями педагогіки, психології, теорії управління та інших спеціальних наук з урахуванням прогресивного досвіду здобуття професійних знань і умінь; розробка та впровадження сучасних педагогічних концепцій, проектів, програм у навчальну і практичну діяльність, — у 2010–2011 н. р. відбулися певні проектні заходи та спільні дії кафедри з питань впровадження ідеї гендерної рівності в освітній простір регіону.

Серед найбільш значущих: організаційна і наукова підготовка роботи секції «Гендерна культура особистості» в межах Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів «Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування»; проведення науково-практичного семінару-тренінгу для керівників ЗНЗ м. Суми та регіону «Гендерна педагогіка: теорія та практика»; проведення VIII Регіонального науково-методичного семінару для викладачів ВНЗ м. Суми «Впровадження гендерного підходу в викладання дисциплін соціально-гуманітарного циклу у ВНЗ м. Суми та регіону»; підготовка до друку та видання посібника «Скажемо «Ні!» насильству в сім'ї» (автори Гончаренко О.В., Луценко О.А.) та організація його презентації в межах підготовленого разом з Управлінням у справах сім'ї, дітей і молоді Сумської облдержадміністрації круглого столу з проблем захисту жінок від домашнього насилля; підготовка до друку та видання навчального посібника «Гендерна абетка для педагогів (методичні рекомендації для вчителів щодо реалізації гендерної складової в навчально-виховному процесі початкової школи)» (автори Луценко О.А., Павлуценко Н.М.).

Інституціоналізація в системі підготовки майбутніх фахівців-педагогів дозволить об'єднати зусилля науковців, викладачів вищих навчальних закладів, вчителів-практиків з метою формування гендерної культури в студентській молоді. У зв'язку з цим планується подальша розробка гендерної педагогіки та психології як чинників розвитку людського потенціалу, організація гендерного виховання на засадах егалітаризму як втілення ідеї рівних прав і можливостей статей.

ADDRESSING GENDER NORMS AND MASCULINITY TO IMPROVE THE SEXUAL HEALTH OF YOUNG ADULTS IN UKRAINE

Martha J. Bojko, Ph.D.

*Center for International Community Health Studies
Department of Community Medicine and Health Care
University of Connecticut School of Medicine
Email: martha.bojko@gmail.com*

The importance of healthy intimate relationships for both individual and societal well-being has come to the forefront with the promotion of the concept of «sexual health.» For many years, sexual health was primarily focused on women's reproductive health and pregnancy. With the emergence of the human immunodeficiency virus (HIV), increasing rates of sexually transmitted infections (STIs), and the growing recognition of the public health importance of issues surrounding gender-based violence and sexual dysfunction, it was recognized that sexual health is a broader and more encompassing concept than reproductive health and that male involvement in sexual health programs is crucial for promoting gender equality and improving the sexual and reproductive health of women [6; 9; 16]. A key factor in establishing sexual health and HIV/STI risk reduction programs, is the need to move beyond programs that view men mainly as oppressors, disinterested or violent and instead focus on men as complex subjects whose behaviours are influenced by gender and social norms [1].

Gender norms, the social expectations of appropriate roles and behaviors for men and women in society, combined with the cultural expectations of masculinity, have been shown to influence the health-related behaviors and risks of both men and women [1; 4; 14]. From an early age, boys in many societies are socialized into male gender roles that stress power, control and confidence. Beliefs and attitudes of masculinity and manhood are learned by observing family behaviors as well as internalizing messages about gender from television, mass media, schools and peers. Frequently, these messages focus on gender role socialization and encourage risk-taking behaviors by young men, including excessive substance use (alcohol, drugs), competition, violence and aggressive sexual behavior that are often admired by peers and condoned by society [1; 3; 12; 15]. These stereotypes of masculinity are often harmful to both men and women, and make it difficult for them to establish satisfying, mutually respectful relationships.

While sexual relationships can be positive, loving and intimate, they can also be arenas for contested power relations that can result in discrimination, abuse and violence [6]. Rather than enriching personal relationships and intimacy, sexuality is too often a cause of physical, emotional and social distress. Sexual relationships can transmit diseases that may result in infertility, increase morbidity and mortality and reduce the quality of life for young men and women. Young adults are particularly vulnerable to the risks of unintended pregnancy, unsafe abortion, violence and sexual exploitation, including intimate partner violence, forced intercourse, sexual coercion, and trafficking. A recent review of over 250 qualitative studies confirmed that gender stereotypes and differential expectations about appropriate sexual behaviors for boys and girls are key factors in influencing the sexual behaviors of young people [7]. Understanding how the concept of masculinity influences the behavior of young

men, particularly within relationships with women, is of major importance for designing effective sexual health education, violence prevention and HIV/STI risk-reduction programs.

A secondary data analysis of the 2007 Ukraine Demographic and Health Survey (UDHS) data demonstrates that young adults in Ukraine are encountering many of the negative effects of sexuality [11]. UDHS sexual health indicators show that 28% of young women and 44% of young men (age 18-24) have had sex by the age of 18, with one-quarter of unmarried women and more than half (54%) of young men engaging in premarital sex in the year prior to the survey. Analysis of variables around non-consensual sex and physical violence among young adult women showed that on a national level, 5.2% of ever-married 15-24 year old females had experienced a spouse forcing sex while 3.0% of all 15-24 year old females reported forced sex at sexual initiation. Over 8% of 15-24 year old females had experienced physical violence since age 15. In addition, the sexual transmission of HIV in Ukraine is increasing and with each year, the HIV/AIDS epidemic in Ukraine is impacting on young adults and women [5; 8; 10; 13]. Consistent with global trends, in 2007, young adults (ages 15-24) represented 15% of all newly reported cases of HIV and women currently constitute almost 70% of all new heterosexually transmitted cases in Ukraine, a dramatic increase from 25% in 1997 [5; 13].

These indicators demonstrate the urgent need for more comprehensive, healthy sexuality initiatives, especially for youth and young adults. Definitions of sexual health and sexual rights focus on positive themes of respect, well-being, safety, and information and stress that full development of sexuality is essential for individual, interpersonal and societal well-being [6; 16]. Programs which involve men and encourage young men to reflect upon and discuss issues surrounding masculinity and intimate relationships are especially needed. A review of 58 evaluation studies of programs which included men and boys in sexual and reproductive health, father involvement and gender-based violence prevention offered evidence that well-designed programs with men and boys, especially programs which employ a gender-transformative approach, can lead to positive changes in their behaviors and attitudes related to sexual and reproductive health, their use of violence, and their health-seeking behavior [1; 2]. Findings demonstrate that gender transformative programs which include discussions of gender and masculinity with clear efforts to begin to change traditional gender norms and cultural beliefs may be more effective than programs that merely acknowledge gender norms and roles or focus only on content [1]. In addition, a healthy sexuality approach to HIV/STI risk reduction addresses relationships and the intimacy and sexual behavior displayed in the relationship; strengthens self-esteem; enhances communication and relationships with others; and acknowledges the societal benefits that come from people having healthy and satisfying sexual relationships [6; 16]. Finally, integrated programs that reach beyond the individual level to the social context by utilizing community outreach, mobilization and mass-media campaigns, can be more effective approaches to changing attitudes and behavior of not only men and boys, but also of women and girls [1; 2]. The potential exists to change gender norms and power dynamics which can lead to better health outcomes for men, women, their intimate partners, their families and children, and for Ukrainian society.

Literature cited

1. Barker, G., Ricardo, C., Nascimento, M., Olukoya, A., & Santos, C. Questioning gender norms with men to improve health outcomes: Evidence of impact. *Global Public Health*, 5:5, 539-553.

2. Gupta, G.R., Whelan, D., & Allendorf, K. (2003). Integrating gender into HIV/AIDS programmes: Review paper for expert consultation. Geneva: World Health Organization. Available from <http://whqlibdoc.who.int/publications/2003/9241590394.pdf> [Accessed 31 March 2011].
3. Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: rethinking the concept. *Gender & Society*, 19, 829–859.
4. Courtenay, W. H. (2000). Constructions of masculinity and their influence on men's well-being: a theory of gender and health. *Social Science & Medicine*, 50, 1385–1401.
5. Feshbach, M. & Galvin, C. A. (2005). HIV/AIDS in Ukraine: An analysis of statistics. Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars.
6. Ford Foundation (2005). *Sexuality & social change: Making the connection*. New York: Ford Foundation.
7. Marston, C. & King, E. (2006). Factors that shape young people's sexual behavior: A systematic review. *The Lancet*. 368:1581-1586.
8. Ministry of Health of Ukraine (MOHU) (2008). *Ukraine: National report on monitoring progress towards the UNGASS Declaration of Commitment on HIV/AIDS*. Kyiv: Ministry of Health of Ukraine
9. Sternberg, P., Hubley, J. (2004) Evaluating men's involvement as a strategy in sexual and reproductive health promotion. *Health Promotion International* 19:3, 389-396.
10. TPAA (2005). *The HIV/AIDS epidemic in Ukraine*. TPAA Report 1(2). Kyiv: Transatlantic Partners Against AIDS.
11. UDHS (2008). *Ukraine Demographic and Health Survey Report*. Ukrainian Center for Social Reforms (UCSR), State Statistical Committee (SSC), Ukraine Ministry of Health, and Macro International, Inc: Calverton, Maryland.
12. UFPF (2004). *Reproductive and sexual health of adolescents in Ukraine: Situational Analysis*. Kyiv: Ukrainian Family Planning Association, Ministry of Health of Ukraine and United Nations Population Fund.
13. UNAIDS (2008). *Report on the global AIDS epidemic*. Geneva: Joint United National Programme on HIV/AIDS (UNAIDS).
14. UNDP (2003). *Gender issues in Ukraine: Challenges and opportunities*. Kyiv: United Nations Development Programme.
15. UNFPA (2000). *Partnering: A new approach to sexual and reproductive health*. Technical Paper Number 3.
16. WHO (2006). *Defining sexual health: report of a technical consultation on sexual health, 28–31 January 2002*. Geneva: World Health Organization.

NIEŚMIAŁOŚĆ I NADZIEJA NA SUKCES. BADANIA MIĘDZYKULTUROWE STUDENTEK POLSKICH I UKRAIŃSKICH

Grażyna E. Kwiatkowska

Instytut Psychologii

UMCS w Lublinie

Wprowadzenie

W dzisiejszych czasach nieśmiałość jest — wbrew pozorom — bardzo rozpowszechnionym zjawiskiem, które związane jest z sytuacjami społecznymi, a zwłaszcza z publiczną autoprezentacją i mające wpływ na zachowanie osób nieśmiałych, jak też na ich relacje interpersonalne. Jak wskazują badacze, nieśmiałość wpływa na samoocenę, wiarę we własne możliwości, sukces życiowy, co pociąga za sobą zmniejszoną aktywność i wycofanie (E. Januszewska, 2004/4, s.482). Ten stan staje się zagrożeniem dla ich samopoczucia, wiary w siebie i ich sprawczość (I. Dzwonkowska, 2003/3, s.308).

Ponieważ nieśmiałość jest mało adaptacyjna w obecnych czasach, dlatego ważne staje się powiązanie jej z nadzieją na sukces, która sprzyja konstruktywnemu zmierzeniu się z sytuacjami zagrażającymi lub już zaistniałym rozpadem sfery poznawczej i emocjonalnej jednostki. Nadzieja pomaga na przezwyciężenie trudności i aktywne przywracanie utraconego porządku (J. Trzebiński, M. Zięba, 2003/2, s.11); jest ponadto ważnym czynnikiem w budowaniu poczucia własnej wartości. Z badań wynika, że ludzie o wyższej nadziei mają silne przekonanie o możliwości uzyskania wsparcia społecznego (J. Trzebiński, 2006/4, s.19). Z kolei ze sprawczością oraz aktywnością skierowaną na osiągnięcie celu wiąże się nadzieja na sukces, która określana jest jako wiara w osiągnięcie sukcesu. Osobom o wysokim wskaźniku tej cechy towarzyszą pozytywne uczucia i aktywne zaangażowanie w realizacji zamierzeń (M. Łaguna, 2006/4, s.423–424).

Człowieka kształtują nie tylko geny ale i środowisko, wąsko ujęte jako rodzina, jak również kultura w jakiej wznosimy. Badacze podkreślają, że kultura generująca nieśmiałość, może wpływać na samoocenę podmiotową w odniesieniu do innych cech m.in. nadziei na sukces.

Założenia teoretyczne

Według wielu badaczy, zmiany ustrojowe i społeczne, które znacząco zmieniają system oczekiwań stawianych jednostce, mogą wpływać na wzrost zaburzeń związanych z funkcjonowaniem społecznym. W Polsce ale i Ukrainie niegdyś generowana była i w pełni akceptowana uległość, skromność, wycofanie czy unikanie wyrażania własnego stanowiska, które obecnie stały się zupełnie nieefektywne. Teraz liczy się otwartość, asertywność, umiejętność wyrażania i przekonywania do swoich racji, pewność siebie czy też pozytywny nastrój i pogoda ducha. Te gwałtowne i radykalne zmiany zaburzyły mechanizmy adaptacyjne wielu osób; zamiast stać się bardziej efektywne, pewne siebie, przedsiębiorcze i przebojowe, stały się bardziej bojaźliwe, bezradne oraz skłonne do wycofania się.

W niniejszych badaniach uwzględniono dwie zmienne: nieśmiałość i nadzieję na sukces.

Prekursorem badań nad nieśmiałością był P.G. Zimbardo, który wypowiada się na ten temat w następujący sposób: «Nieśmiałość jest pojęciem nieostrym — im bliżej mu się przyglądamy, tym więcej odkrywamy odmian nieśmiałości» (2008, s.21) i dalej « Nieśmiałość obejmuje szerokie kontinuum psychologiczne: od okazjonalnego uczucia skrępowania w obecności innych ludzi do traumatycznych okresów lęku, które całkowicie niszczą życie jednostki (2008, s.26). Do komponentów nieśmiałości zalicza się lęk społeczny, który objawia się zamartwianiem i obawami towarzyszącymi przed, w trakcie i po zakończeniu interakcji. Z badań wynika, że pewne uwarunkowania społeczne i kulturowe sprzyjają rozwojowi nieśmiałości.

Drugim aspektem niniejszych badań jest nadzieja na sukces, która przez niektórych jest rozumiana jako sens istnienia. Psychologowie orientacji poznawczej uważają nadzieję za strukturę poznawczą, różną od emocji, lecz od nich zależną. Przedstawicielem tego kierunku jest C.R. Snyder (por. 1994, 2000, 2002), definiujący nadzieję jako «[...]wielowymiarową strukturę poznawczą, której centralnym składnikiem jest przekonanie, że w przyszłości człowiek otrzyma dobro (osiągnie ważny cel) z określonym stopniem pewności, czyli określonym prawdopodobieństwem(za: J. Koziński, 2006, s.37). Wieloskładnikowość bierze stąd, że nadzieja składa się także z emocji, sądów, myśli, motywów, lecz głównym elementem jest poznanie, które odpowiedzialne jest za przekonania dotyczące osiągnięcia zamierzonego celu. Aspekt poznawczy jest nasycony afektem, który także wpływa na atrakcyjność celu w oczach jednostki. Jest to struktura, opierająca się zarówno na doświadczeniach z przeszłości jak i bazująca na teraźniejszej sytuacji, w jakiej znajduje się człowiek. Ważnym składnikiem tego modelu jest element sprawczy nadziei, dzięki któremu charakteryzuje się on dynamicznością i działaniem w kierunku określonych zamierzeń (za: J. Koziński, 2006, s.36-46).

Na bazie nadziei, kształtuje się nadzieja na sukces, definiowana jako pozytywny stan motywacyjny oparty na dwóch powiązanych ze sobą komponentach ; pierwszy z nich to wiara w posiadanie silnej woli, który polega na przekonaniu wykonawcy o możliwości inicjowania, wdrażania i realizacji celu, mimo trudności, które mogą pojawić się na poszczególnych etapach działania. Drugi zaś nazywany jest przekonaniem o umiejętności znajdowania rozwiązań, który określa świadomość własnej wiedzy i kompetencji, pozwalającą na wyszczególnienie co najmniej jednego, a czasem kilku alternatywnych sposobów osiągnięcia celu. Nadzieja jest przejawiana w formie myśli, które towarzyszą działaniu. Ten wzorzec myślenia odnosi się do sposobu spostrzegania własnej osoby, a także warunkuje sposób oceny sytuacji i określenie prawdopodobieństwa powodzenia planowanych i podejmowanych działań. Zakończone powodzeniem działania wzmacniają przekonanie o posiadanych kompetencjach, sile woli, mocy sprawczej, a tym samym budują nadzieję na sukces, ona zaś pobudza do aktywności i sprzyja zdobywaniu osiągnięć (M. Łaguna, J. Trzebiński, M. Zięba, 2005, s.7-8). Tak rozumiana nadzieja dotyczy siły oczekiwania pozytywnych skutków działań jednostki, w związku z tym uważana jest za dobry predyktor wielu zmiennych. Jej poziom wiąże się z ogólnym przysposobieniem psychicznym i społecznym oraz zdrowiem fizycznym, sposobem radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych, a także w sytuacji ciężkiej choroby czy też skłonnością do wdrażania zachowań prozdrowotnych (por. M. Zięba, 2003). Nadzieja na sukces koreluje z wieloma zmiennymi m.in. dodatnio z optymizmem, przekonaniem o własnej skuteczności, ogólną samooceną czy ekstrawersją, natomiast ujemnie z lękiem jako cechą, depresją i neurotycznością.

Problemy i hipotezy badawcze

Badania zmierzały do udzielenia odpowiedzi na pytanie: czy istnieje związek nieśmiałości z nadzieją na sukces u studentek z Polski i Ukrainy?

Przebadano 88 studentek, w tym 53 Polek i 35 Ukrainek, w wieku 18-22 r.ż. Badane Ukrainki studiowały w Polsce i dobrze znały język polski, dlatego wypełniały kwestionariusze w wersji polskiej.

W badaniach zastosowano trzy metody: Stanfordzki Kwestionariusz Nieśmiałości, Skalę Nieśmiałości według J.M. Cheeka i A.H. Bussa oraz Kwestionariusz Nadziei na Sukces (M. Łaguna, J. Trzebiński, M. Zięba).

Stanfordzki Kwestionariusz Nieśmiałości skonstruowany został w celu oszacowania skali zjawiska jakim jest nieśmiałość. Kwestionariusz składa się z trzech części, gdzie jedna z nich zawiera pytania metryczkowe, druga odnosi się do przeżywania nieśmiałości, a druga opisuje sytuacje społeczne, w których badani doświadczają nieśmiałości.

Skala Nieśmiałości według J.M. Cheeka i A.H. Bussa składa się z dziewięciu stwierdzeń dotyczących nieśmiałości. Uzyskane wyniki informują o poziomie nieśmiałości jaki charakteryzuje badanego.

Kwestionariusz Nadziei na Sukces składa się z 12 itemów, w tym 8 diagnostycznych. Cztery stwierdzenia odnoszą się do siły woli, a cztery związane są z umiejętnościami znajdowania rozwiązań, pozostałe cztery twierdzenia są pytaniami buforowymi. Osiem pozycji diagnostycznych daje wynik ogólny mierzący poziom nadziei na sukces.

Obliczenia statystyczne zostały wykonane w programie statystycznym SPSS 12.0 PL.

Analiza wyników badań

Rozkłady zmiennych w grupie Polek mają rozkłady normalne: Nieśmiałość ($p > 0,05$; $df=53$); Nadzieja na sukces ($p > 0,05$; $df=53$); jak również podskale Rozwiązania ($p > 0,05$; $df=53$); oraz Siła woli ($p > 0,05$; $df=53$). W grupie badanych Ukrainek rozkłady zmiennych odbiegają od rozkładu normalnego, jedynie rozkład podskali Siła woli ma rozkład normalny w badanej grupie ($p > 0,05$; $df=35$).

Struktura nieśmiałości na podstawie uzyskanych wyników Porównanie poziomu nieśmiałości w grupie Polek i Ukrainek

	Polska	Ukraina	Różnica	P
<i>U Manna-Whitney 'a</i>	38,45	53,66	15,21	0,006
<i>Średnia</i>	20,47	23,66	3,19	
<i>Mediana</i>	20	22		
<i>Skośność</i>	0,52	0,70		
<i>Kurioza</i>	0,23	-0,66		
<i>t-Student a</i>	45,5	54,4	8,9	0,04

Różnica między **poziomem** nieśmiałości Polek i Ukrainek okazała się istotna **statystycznie**. **Mimo iż** obie grupy badane mieszczą się **w wynikach** przeciętnych to można stwierdzić, iż Ukrainki charakteryzują się wyższym poziomem nieśmiałości (Polki $U=38,45$; Ukrainki $U=53,66$, $p < 0,05$).

Wyniki uzyskane za pomocą Polskiej Wersji Stantordzkiego Kwestionariusza Nieśmiałości pozwalają na porównanie procentowe subiektywnych deklaracji badanych studentek na temat swojej nieśmiałości.

Wśród badanych studentek 29,4% uważa się **za** osoby nieśmiałe, wśród badanych Polek 26,4% opisuje siebie jako nieśmiałe, a wśród badanych Ukrainek nieśmiałe stanowią 37,1%. Wśród badanych, które nie uważają się obecnie za nieśmiałe 41,2% wskazuje, że były momenty w ich życiu kiedy to czuły się nieśmiałe. Przyglądając się osobno obu narodowościom to jest to 43,4% Polek i 34,3% Ukrainek. Natomiast badane studentki, które nie uważają się za osoby nieśmiałe **przyznają**, że były momenty w życiu kiedy czuły się onieśmielone jest to 32,9% osób, wśród Polek to -39,6%, a Ukrainek — 20%.

Występują istotne różnice ($p < 0,05$) między badanymi studentkami w postrzeganiu ich jako nieśmiałe przez ich bliskich. Może to wskazywać, iż tylko 5,7% Polek uważa, że bliscy postrzegają je jako nieśmiałe, czują się pewniej wśród bliskich niż Ukrainki, których 31,4% deklaruje uczucie nieśmiałości w obcowaniu z bliskimi, bądź ich nieśmiałość jest mniej widoczna, lub skrywają ją przed bliskimi.

Większości badanych 56,5% nie podoba się nieśmiałość, tak ocenia ją 60,4% badanych Polek jak i 51,4% badanych Ukrainek. Przy tym prawie połowa respondentek (47%) uważa ją za cechę niepożądaną bądź nawet bardzo niepożądaną, tego zdania jest 49% badanych Polek i 40% badanych Ukrainek.

Obie grupy badanych studentek wskazują podobne **sytuacje wywołujące** nieśmiałość. Najwięcej badanych studentek 65,9% wskazuje sytuacje, w których występuje przed dużą publicznością (np. wystąpienie publiczne). Blisko połowa 45,9% badanych studentek wskazuje sytuacje, w których jest oceniana, porównywana z innymi, jako wywołujące odczucie nieśmiałości.

Jedynie różnice między Polkami i Ukrainkami zarysowały się w kontaktach z osobami reprezentującymi władzę (np. policjant, nauczyciel, przełożony w pracy). Jest to różnica istotna statystycznie ($p < 0,05$; $df=88$). W podanych sytuacjach zdecydowanie częściej Ukrainki (31,4%) przejawiają swoją nieśmiałość w porównaniu z Polkami (13,2%).

Pojawiła się także ciekawa różnica mimo że nieistotna statystycznie: żadna Polka nie wskazała sytuacji kontaktów indywidualnych z tą samą płcią jako generującą nieśmiałość, a 6% Ukrainek taką wymieniały. Inne tendencje jakie zarysowały się w uzyskanych wynikach mogą wskazywać na to, że badane Ukrainki częściej niż badane Polki wskazują następujące okoliczności jako szczególnie generujące nieśmiałość. Są to sytuacje kontaktów z osobami o wyższym statusie społecznym (Polki -32,1% a Ukrainki — 51,4%), jak również indywidualne kontakty z osobą płci przeciwnej; tu też więcej Ukrainek 28,6% niż Polek 20,8% odczuwa w takich sytuacjach onieśmielenie. Nieco więcej badanych Ukrainek 17,1% przy 9,4% badanych Polek odczuwa nieśmiałość w małych grupach, w których wykonuje jakieś zadanie, np. w klasie, w szkole, a występowanie na tle tej grupy onieśmiela tyle samo Ukrainek (17,1%), a w przypadku badanych Polek to jest 11,3%.

Poziom nadziei na sukces w otrzymanych wynikach

	Polska	Ukraina	Różnica	P
<i>Manna-Witney' a:</i>				
Nadzieja na sukces	47.62	39,77	7,85	0.15

<i>Rozwiązania</i>	49,79	36,49	13,3	0.02
<i>Siła woli</i>	45.72	42,66	3,06	0,58
<i>Średnia:</i>				
<i>Nadzieja na sukces</i>	48.81	46,28	2,53	
<i>Rozwiązania</i>	25,98	23,82	2,16	
<i>Mediana</i>				
<i>Nadzieja na sukces</i>	48	47		
<i>Rozwiązania</i>	26	25		
<i>Skośność</i>	-0,66	-0,99		
Kurtoza	1,03	0,79		

Istotna różnica w poziomie nadziei na sukces między badanymi Polskimi i Ukraińskimi studentkami uwidoczniła się w poziomie umiejętności znajdowania rozwiązań (Polki $U=49,8$, a Ukrainki $U=36,5$; $p<0,05$). Chociaż obie grupy znalazły się w przedziale wyników przeciętnych to Polki charakteryzują się nieco wyższym poziomem tych zdolności. Narodowość nic różnicuje siły woli i samej nadziei na sukces. W podobnym stopniu osoby badane charakteryzują się tymi zmiennymi.

Skośność wskazuje, że w obu grupach jest więcej osób o wysokiej nadziei na sukces i są to grupy jednorodnie (Kurtoza). Rozkłady lewoskośne, leptokurtyczne.

Związek nieśmiałości z nadzieją na sukces w badanej grupie studentek

Siła woli — nieśmiałość		P
Polska	-0,56	0,01
Ukraina	-0,18	0,27

W grupie badanych Ukraińskich studentek nie zaobserwowano istotnych związków między zmiennymi.

Korelacje nieśmiałości i nadziei na sukces u badanych Polek

<i>r Pearson</i>	Nieśmiałość	P	N
Nadzieja na sukces	-0,57	0,00	53
Siła woli	-0,56	0,00	53
Rozwiązania	-0,46	0,01	53

Uzyskane wyniki świadczą o tym, że im bardziej odczuwana jest u badanych nieśmiałość tym mniejsza jest u nich nadzieja na sukces; studentki te też mają słabszą siłę woli i niżej oceniają swoje kompetencje w odnajdowaniu rozwiązań dla trudnych sytuacji. Siła związków jest umiarkowana, co wskazuje, że są jeszcze inne czynniki, które mogą wpływać na poziom zmiennych

Dyskusja wyników

Uzyskane wyniki nie przyniosły odpowiedzi na główne pytanie, jedynie na podstawie analizy materiału empirycznego można było poznać związek nieśmiałości z nadzieją na sukces u badanych Polek ($r = -0,57$; $p<0,05$). Związki między zmiennymi w badanej grupie

Ukrainek okazały się nieistotne statystycznie, a otrzymane wyniki nie pozwalają mówić o jakiegokolwiek tendencji. Można więc stwierdzić, że nie odnotowano różnicy międzykulturowej między związkami nieśmiałości z nadzieją na sukces, aczkolwiek analiza wyników dostarczyła materiału do rozważań na temat różnic między poziomem nieśmiałości u badanych Polek i Ukrainek. Otrzymane wyniki w obu grupach mieszczą się w przedziale wyników przeciętnych, jednakże Ukrainki mają istotnie statystycznie wyższy poziom nieśmiałości (Polki $U=38,45$; Ukrainki $U=53,66$; $p<0,05$).

Na podstawie uzyskanych wyników można zaobserwować różnice międzykulturowe w wymiarze nieśmiałości prywatnej. Analiza wyników badania wskazuje na istotne różnice ($p<0,05$) między Polkami a Ukrainkami w ich obrazie siebie w oczach bliskich. 5,7% badanych Polek i 31,4% Ukrainek, które brały udział w badaniach deklarują, że bliscy postrzegają je jako nieśmiałe. Może to wskazywać na większą swobodę Polek wśród bliskich, jak również może to wynikać z treningu i nie ujawniania nawet bliskim swojej nieśmiałości. Z kolei różnice pomiędzy poziomem nadziei na sukces u studentek polskich i ukraińskich okazały się nieistotne statystycznie. Jedynie w aspekcie znajdowania rozwiązań badane studentki różnych narodowości różniły się istotnie (Polki $U=49,8$, a Ukrainki $U=36,5$; $p<0,05$). Chociaż obie grupy znalazły się w przedziale wyników przeciętnych to Polki charakteryzują się nieco wyższym poziomem tych zdolności. Narodowość nie różnicuje siły woli i samej nadziei na sukces.

Zakończenie

Można przypuszczać, że kultura, kraj, struktura polityczna, system ekonomiczny, wpływa na poczucie jednostki i jej wiarę we własne możliwości. Polska i Ukraina jako kraje dawnego bloku komunistycznego generowały u swoich obywateli konkretny zbiór cech podmiotowych. Dlatego, jak się wydaje badania nie przynoszą jednoznacznych różnic, co uniemożliwia wyprowadzenie wniosków dotyczących charakterystyki obu kultur. Ponadto, fakt, iż sytuacja społeczno-kulturowa w obu krajach dynamicznie się zmienia, a młode pokolenia tworzą nowe, zuniifikowane systemy, wpływa na ujednocianie się nacji jednoczącej się Europy.

Brak istotnych różnic może świadczyć więc o podobieństwie kultur, należy zwrócić również uwagę na fakt, iż studentki, pochodzące z Ukrainy, które przyjechały do obcego kraju i podjęły studia w obcym języku, odznaczają się szczególnymi cechami osobowościowymi. Fakt, iż radzą sobie z nową sytuacją na pewno pozytywnie i wzmacniająco wpływa na ich samoocenę i wiarę we własne możliwości. Stąd nie są grupą reprezentacyjną populacji młodych Ukrainek. Różnica istotna statystycznie, jak się pojawiła w zakresie odnajdywania rozwiązań może wskazywać, iż Polki mają więcej doświadczeń związanych z samodzielnym podejmowaniem decyzji, mniej narzucany im jest ogólnie obowiązujący porządek. Różnica jest niewielka, dlatego trudno mówić o znaczących różnicach, ponadto obie grupy badanych studentek mieszczą się w przedziale wyników przeciętnych. Dlatego wydaje się interesującym przeprowadzenie podobnych badań na grupie osób studiujących na terenie Polski i Ukrainy.

Bibliografia

- Dzwonkowska, I. (2003). Nieśmiałość i jej korelaty. *Przegląd Psychologiczny*, Nr 3, s.307-322.
- Dzwonkowska, I. (2004). Nieśmiałość i towarzyskość a spostrzegane wsparcie społeczne. *Studia Psychologiczne*, z.2, s.41-46.

- Januszevska, E. (2004). Nieśmiałość a poziom lęku u dzieci w młodszym wieku szkolnym. *Przegląd Psychologiczny*, nr4, s. 481-488.
- Kozielecki, J. (2006). *Psychologia nadziei*. Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Łaguna, M. (2006). Nadzieja i optymizm a intencja założenia własnej firmy. *Przegląd Psychologiczny*. Nr 4, s.419-443.
- Łaguna, M., Trzebiński, J., Zięba, M. (2005). *Kwestionariusz nadziei na sukces KNS. Podręcznik*. Warszawa: PTP PTP
- Maruszevska, A. (2010). *Nieśmiałość a nadzieja na sukces*. Lublin: UMCS. Niepublikowana praca magisterska.
- Snyder, C.R. (1994). *The psychology of hope*. New York: Free Press
- Snyder, C.R. ed.(2000). *Handbook of hope. Theory, measures and applications*. San Diego, CA: Academic Press
- Snyder, C.R.& Lopez, S. eds.(2002). *Handbook of positive psychology*. New York: Oxford University Press.
- Trzebiński, J. (2006). Nadzieja podstawowa i typ więzi międzyludzkiej a doświadczenie wdzięczności. *Studia Psychologiczne*, z.4, s.17-29.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2003). Nadzieja, strata i rozwój. *Psychologia jakości życia*, 2 (1), s. 5-33
- Zięba, M. (2003). Nadzieja, strata i rozwój. *Psychologia Jakości Życia*, Nr 1, s.5-33.
- Zimbardo, P.G. (2008). *Nieśmiałość. Co to jest? Jak sobie z nią radzić?* Warszawa: PWN.

PŁEĆ PSYCHOLOGICZNA A AKCEPTACJA KORUPCJI

Dr Ireneusz Siudem

Instytut Psychologii,

Uniwersytet Marii- Curie Skłodowskiej w Lublinie

Wstęp

Korupcja jest jedną z najpowszechniejszych i zarazem najstarszych patologii społecznych. W Biblii, Bóg poucza Mojżesza: «*Nie będziesz ulegał przekupstwu, bo ono zaślepia mędrca i fałszuje słowa sprawiedliwego*» W starożytnym Rzymie łapownictwo w sądownictwie doprowadzało do podważania jego majestatu do tego stopnia, iż wielu Rzymian twierdziło wręcz, że «*w Rzymie wszystko jest do kupienia*» Z kolei w Rosji carskiej nie sposób wskazać środowiska, grupy zawodowej czy regionu, o którym dałoby się powiedzieć, że nie był objęty korupcją (Szcząska, 1999; Tkacz, 2000; Siudem, 2010a).

Badania przyczyn korupcji są trudne ze względu na przestępczy charakter tego zjawiska. Najczęściej jest to analiza cech osobowości osadzonych za czyny korupcyjne. Wadą tego typu badania jest to, że zwykle ma ono miejsce w zakładzie karnym, co wpływa na uzyskane wyniki badań.

Innym nurtem badawczym, zaprezentowanym w tym opracowaniu, jest badanie poziomu akceptacji zachowań korupcyjnych w różnych grupach społecznych. Nurt ten oparty jest na teorii wpływu społecznego i zakłada istnienie zależności pomiędzy akceptacją zachowań korupcyjnych w społeczeństwie a nasileniem i częstością występowania tych zachowań.

Metody badań, mierzące poziom akceptacji korupcji, pozwalają na zmniejszenie działania zmiennej aprobaty społecznej i jednocześnie dają możliwość testowania korelacji pomiędzy ryzykiem wystąpienia korupcji w danej grupie a cechami indywidualnymi osób.

W tym artykule zaprezentowano badania ukazujące poziom akceptacji korupcji w odniesieniu do płci psychologicznej. Zagadnienie to jest godne uwagi gdyż przemiany społeczne ostatnich lat burzą tradycyjny wizerunek płci i związanej z nią aktywności. Z jednej strony, kobiety podejmujące działalność zawodową stają się bardziej rywalizacyjne i agresywne, z drugiej strony część mężczyzn wykształca w sobie cechy dotychczas uznawane za kobiece, stając się metroseksualistami.

Taka transformacja pociąga za sobą liczne konsekwencje, dotyczące min. struktury przestępczości, w tym zachowań korupcyjnych.

Założenia teoretyczne

Z psychologicznego punktu widzenia korupcję można rozpatrywać w perspektywie indywidualnej i społecznej.

W pierwszej z nich, mającej swe źródła w starożytności, analizuje się cechy osobowości, które mogą sprzyjać zruchowaniom korupcyjnym. Człowieka skorumpowanego uważa się jednocześnie za człowieka niemoralnego, nieuczciwego, nierządnego zgodnie z potocznym znaczeniem tego słowa (Borusowski, 2006). Przykładem takich badań była próba testowania możliwości zastosowania osobowościowych testów psychologicznych do przewidywania ryzyka wystąpienia zachowań korupcyjnych (Sced, 2004). Przeanalizowano badania osobowościowe ponad 3800 policjantów, którzy złamali prawo, w związku z pełnieniem swoich obowiązków. W efekcie uzyskano obraz osoby skorumpowanej jako niezaradnego społecznie przestępcy, izolującego się od innych, o słabym morale, skłonnego do zachowań psychopatycznych i uzależnień. Wyniki te budzą wątpliwości, które można wyjaśnić faktem iż, badania nie dotyczyły korupcji w rozumieniu Kodeksu Karnego, czyli łapownictwa, płatnej protekcji i nadużycia uprawnień. Badacze przez korupcję rozumieli bardziej «zepsucie», czyli złe wykonywanie obowiązków policjanta, które w efekcie kończyło się zawieszeniem w pełnieniu tych obowiązków, naganami i karami. Naruszenia regulaminu policyjnego dotyczyły również zachowań agresywnych, zaniedbywania obowiązków, nieuprawnionego użycia broni, w tym korupcji (w klasycznym ujęciu). Niestety nikt w prowadzonych badaniach nie wyselekcjonował tych ostatnich (Siudem, 2010b).

Jeśli chodzi o perspektywę społeczną to, podkreśla się w niej, że akceptacja korupcji koreluje z częstością jej występowania w społeczeństwie. Można przyjąć, że poziom akceptacji korupcji jest miarą indywidualnej podatności, czy też potencjału do tego typu zachowań. Należy jednak podkreślić, że wraz z doprecyzowaniem pojęcia korupcji zgodnie z obowiązującym Kodeksem Karnym nastąpiło wyabstrahowanie, niejako odłączenie zachowań korupcyjnych od oceny moralnej człowieka przez co, pomimo, że korupcja jest powszechnie potępiana, osoby skorumpowane nie są, tak jak w podejściu indywidualnym, wyrzucane poza margines społeczeństwa, a nawet w niektórych sytuacjach przypisuje im się uznawane społecznie cechy takie jak np. spryt, zaradność życiową, umiejętność pokonywania trudności, zdolność radzenia sobie z problemami.

W 2007 i 2008 roku przeprowadzono badania na grupie 81 studentów oraz 200 urzędników, pracujących w urzędach gmin województwa lubelskiego (Siudem, 2008; 2010a). Celem badań

było określenie związku pomiędzy poziomem akceptacji korupcji z cechami osobowości badanymi testem NEO-FFI, autorstwa P. T. Costy i R. McCre (Zawadzki, Strelau, Szczepaniak, Śliwińska, 1998).

Wyniki tych badań ukazały osobę skorumpowaną jako aktywną, kompetentną, sprawną społecznie, zdecydowaną, umiejącą nawiązywać kontakty międzyludzkie.

Sprawność społeczna osób skorumpowanych usprawiedliwiana jest przez społeczeństwo wadami systemu normatywnego. Wymienić tu można niezrozumiałe bądź sprzeczne przepisy prawne, biurokracje, niekompetencje urzędników, niedostosowanie przepisów do rzeczywistości (Siudem, 2010a, 2010b).

W tym kontekście interesującym staje się pytanie o to jakie grupy cech predysponują do korupcji oraz czy płeć odgrywa rolę w tym zjawisku ?

Analizując medialnie nagłośnione duże afery korupcyjne nie można się oprzeć wrażeniu, że większość osób skorumpowanych to mężczyźni. Nie ma w tym nic dziwnego gdyż dotychczas najbardziej narażone na korupcję sfery życia takie jak min. polityka, biznes i sport skupiały głównie mężczyzn. Obecnie coraz więcej kobiet podejmuje karierę zawodową, zaczynając pełnić ważne funkcje publiczne. Niestety nie jest to jedyna zmiana dotycząca płci pięknej. Liczne badania ukazują wzrost wśród kobiet, na przestrzeni ostatnich pięćdziesięciu lat, przemocy, używania substancji psychoaktywnych, zachowań przestępczych, w tym działań korupcyjnych. Jednocześnie podkreśla się zwiększanie podobieństwa psychicznego kobiet do mężczyzn, wskazując na takie cechy jak: kompetencja, racjonalność, niezależność, agresywność, pewność siebie, łatwość w podejmowaniu decyzji i niepoddawanie się w trudnych sytuacjach (Kluczyńska, 2001).

Rozważania dotyczące męskich czy też kobiecych uwarunkowań zachowań korupcyjnych ułatwia koncepcja płci psychologicznej. Daje ona możliwość wskazania potencjalnych cech predysponujących do korupcji niezależnie od płci biologicznej.

Rozdzielenia płci biologicznej od psychologicznej po raz pierwszy dokonała Sandra Lipstiz Bem, zakładając, że kobiecość i męskość stanowią dwa osobowościowe wymiary. Wskazała ona na istnienie jednostek androgynicznych (z greckiego andro — mężczyzna i gyne — kobieta), to jest takich, które mogą być jednocześnie męskie i kobiece oraz jednostek, które ukształtowały obraz własnej osoby na podstawie społecznych definicji kobiecości i męskości (Bem, 1988). W efekcie wyodrębniła cztery typy osób, różniących się układem cech psychicznych związanych z płcią:

- osoby określone seksualnie (typ męski, kobiecy),
- androgyniczne,
- nieokreślone seksualnie (brak wyraźnie ukształtowanych cech męskich i kobiecych),
- określone seksualnie w sposób krzyżowy (kobiecego mężczyźni, męskie kobiety).

S.L. Bem na podstawie przeprowadzonych badań stwierdziła, że **zachowanie osób typowych** można przewidzieć, gdyż reagują one w sposób stały, zgodny ze stereotypem płci. Znacznie częściej niż osoby androgyniczne dążą do zgodności swych zachowań ze społecznymi definicjami kobiecości i męskości. Podejmując zachowania odmienne, czują się zdenerwowane i niezadowolone.

Jednostki utożsamiające się z tradycyjnymi przepisami roli swojej płci reprezentują repertuar bardziej sztywnych zachowań, który jest pod wieloma względami ograniczony (Kuczyńska, 1992).

Podkreśla się współwystępowanie negatywnych psychologicznych konsekwencji i wyraźnie ukształtowanych cech psychicznych związanych z płcią (wysoki wskaźnik kobiecości u kobiet i

męskości u mężczyzn). Okazuje się, że wysoki poziom kobiecości u kobiet wiąże się z dużym lękiem, neurotyzmem, niską samooceną i niską społeczną akceptacją. Kobiety te wykazują zahamowania w zachowaniach, które wymagają kompetencji związanych z pełnieniem ról zarówno męskiej, jak i kobiecej. Podobne zależności można zauważyć u mężczyzn z wysokim wskaźnikiem męskości: niska samoocena, wysoki poziom lęku i neurotyzmu.

Ponadto zauważa się negatywny wpływ „typowości” na relacje w małżeństwie, motywację osiągnięć czy zdolność rozwiązywania problemów. Stwierdzono również, że mężczy chłopczy i kobiece dziewczęta mają niższą inteligencję, mniejszą wyobraźnię przestrzenną i zdolności twórcze niż chłopcy o cechach kobiecych i dziewczęta o cechach męskich.

Psychologiczna androgynia oznacza integrację i komplementarność pierwiastka męskiego i kobiecego w osobowości. Badania potwierdzają, że osoby androgyniczne wykazują się dużą elastycznością form reagowania i bogatszym repertuarem zachowań. Ujawniają zachowania, które w danym momencie wydają się najbardziej skuteczne. Ich sytuacyjna adaptacyjność polega na stosowaniu raz męskich, a raz kobiecych wzorów zachowania. Charakteryzują się dużą płynnością zachowania i wrażliwością wobec zewnętrznych wymagań. Jednostki androgyniczne są dominatywne, emocjonalne, bardziej odporne na stres. Mają pozytywny obraz siebie, wyższą samoocenę, lepsze zdrowie i silniejszą osobowość.

Przyswojenie nietradycyjnych ról łączy się z charakterystycznymi praktykami wychowawczymi (Kuczyńska, 1992). Mężczyźni o cechach kobiecych otrzymywali dużo ciepła ze strony matek, podczas gdy mężczyźni typowi czy scharakteryzowani jako niezróżnicowani stosunki z rodzicami oceniali jako zimne. W wypadku kobiet „męskich” i „androgynicznych” znaczące były kontakty intelektualne z obojgiem rodziców (m.in. zachęcanie do osiągnięć, samodzielnych wyborów, tolerancja w wypadku kobiet męskich). Mężczyźni „androgyniczni” podkreślali pozytywną postawę uczuciową obojga rodziców (szczególnie ojców). Osoby niezróżnicowane przyznawały się natomiast do znacznych deficytów poznawczo-emocjonalnych w relacjach z rodzicami.

Kobiety i mężczyźni o cechach psychologicznej androgynii oraz męskie kobiety wykazują ponadto wysoki poziom kompetencji w zadaniach zarówno typu instrumentalnego, jak i ekspresyjnego, mężczyźni „kobiectwo” — przewagę orientacji z zadaniami typu instrumentalnego. Kobiety określane mianem typowych wykazują największe zahamowania w relacjach społecznych wymagających kompetencji w pełnieniu ról zarówno instrumentalnej, jak i ekspresyjnej.

Formy niedostosowania społecznego i skłonności do przestępstw występują częściej u «męskich» kobiet. Ukazują to badania Brzezińskiej, Dąbrowskiej, Pełkowskiej i Staszczak (2002). Autorki zbadały płęć psychologiczną podopiecznych domów poprawczych wykazując, że w instytucjach tych znajduje się większa liczba dziewcząt posiadających męskie cechy niż w szkołach zawodowych i ogólnokształcących.

Gdyby jednak zachowanie korupcyjne rozpatrywać w kategoriach adaptacji do trudnej sytuacji społecznej, to można przewidywać, że osoby androgyniczne będą miały większe skłonności do takich zachowań.

PROBLEMY I HIPOTEZY BADAWCZE

W kontekście przeprowadzonych rozważań teoretycznych, interesujące jest pytanie o związek cech płci psychologicznej z akceptacją korupcji. Jednak zastosowane narzędzie pozwoliło prześledzić poziom tej akceptacji w odniesieniu do sześciu sfer życia społecznego

a mianowicie: ochrona zdrowia, życie zawodowe, przestrzeganie norm społecznych, nauka i edukacja, nielegalne zakupy, urzędy państwowe.

Kluczowym w przeprowadzonym badaniu jest pojęcie akceptacji korupcji, bez którego badanie nie byłoby możliwe. Zakłada się, że jest to osobowościowo i społecznie uwarunkowana skłonność do korupcji, nazywana też podatnością, wyrażająca się min. w deklaracyjnym poziomie akceptacji zachowań korupcyjnych. Inaczej mówiąc, im bardziej, czyli z większym prawdopodobieństwem, ktoś przypisuje sobie możliwość zachowania korupcyjnego tym preferencje są wyższe, a co za tym idzie, istnieje większa szansa podjęcia zachowań korupcyjnych w rzeczywistości.

Problemy badawcze, sformułowane dla potrzeb opisywanych badań są więc następujące:

Problem nr 1: Czy istnieją różnice w ogólnym poziomie akceptacji korupcji w zależności od typu płci psychologicznej ?

Problem nr 2: Czy istnieją różnice w poziomie akceptacji korupcji w poszczególnych sferach życia społecznego w zależności od typu płci psychologicznej ?

Hipoteza nr 1. Zakłada się, że istnieją różnice w ogólnym poziomie akceptacji korupcji w zależności od typu płci psychologicznej, a mianowicie najwyższą akceptacją korupcji cechują się osoby androgyniczne, niższy poziom akceptacji korupcji cechuje «męskie» kobiety i «męskich» mężczyzn, natomiast najniższy poziom akceptacji jest charakterystyczny dla «kobięcych» mężczyzn i «kobięcych» kobiet.

Założenie to wydaje się słuszne w kontekście koncepcji ukazujących zachowania korupcyjne jako akceptowane społeczne, rozpatrywane bardziej jako forma sprytu niezbędna w obiektywnie trudnej sytuacji niż jako godne napiętnowania przestępstwo popełniane przez osoby niedostosowane społecznie.

Hipoteza nr 2. Zakłada się, że istnieją różnice w poziomie akceptacji korupcji w poszczególnych sferach życia społecznego w zależności od typu płci psychologicznej, a mianowicie: osoby o cechach androgynicznych oraz «męscy» mężczyźni i «męskie» kobiety w większym stopniu akceptują korupcję w sferach związanych z rozwojem zawodowym, czyli w kategoriach: życie zawodowe, nauka i edukacja i urzędy państwowe natomiast «kobięcy» mężczyźni i «kobięce» kobiety wykażą wyższy poziom akceptacji korupcji, szczególnie w kategorii ochrona zdrowia.

Założenie to można uzasadnić faktem, że wzrost roli kobiet w życiu zawodowym i publicznym idzie w parze z przejmowaniem przez nie męskich cech. Robienie kariery zawodowej często dziś kojarzone jest rywalizacją, czy wręcz walką, której polem zaczynają być placówki oświatowe, wyższe uczelnie, zakłady pracy oraz urzędy państwowe.

Cechy kobiece bardziej kojarzą się z potrzebą bezpieczeństwa, więc zarówno kobiety jak i mężczyźni posiadający takie cechy raczej dopuszczają możliwość korupcji w ochronie zdrowia, choć jest prawdopodobne, że poziom akceptacji nie będzie duży.

Metody badań

W przeprowadzonym badaniu zastosowano ankietę, własnej konstrukcji, która pozwoliła uzyskać informacje na temat akceptacji zachowań korupcyjnych w poszczególnych sferach życia oraz umożliwiła określenie poziomu akceptacji korupcji.

W ankiecie, dla zminimalizowania działania zmiennej aprobaty społecznej, wykorzystano metodę projekcji, wizualizacji i identyfikacji. Zawiera ona 12 historyjek. Każdy badany po

przeczytaniu ma za zadanie określić w jakim stopniu byłby skłonny postąpić w określony w historyjce sposób i zaznaczyć to na skali od 0 do 10. Historyjki dotyczą sześciu sfer życia, po dwie w każdej: ochrona zdrowia, życie zawodowe, przestrzeganie norm społecznych, nauka i edukacja, nielegalne zakupy, urzędy państwowe. Rozpiętość wyników w każdej skali wynosi od 1 do 10 (Siudem, 2010).

Drugim narzędziem badawczym, za pomocą którego określono poziom kobiecości, męskości oraz typ płci psychologicznej był Inwentarz do oceny płci psychologicznej (IPP) autorstwa Alicji Kuczyńskiej (1992). Kwestionariusz ten składa się z 35 pozycji odnoszących się do różnych cech osobowości, w tym 15 cech charakteryzujących mężczyzn i 15 cech charakteryzujących kobiety, zgodnych z treścią polskiego stereotypu kulturowego odnośnie do płci oraz 5 pozycji neutralnych. Skala do oceny nasilenia każdej cechy jest pięciostopniowa (1-5 pkt), badana osoba ma zaznaczyć, w jakim stopniu dana cecha opisuje jej osobę. Uzyskane przez osobę badaną wyniki w zakresie poziomu kobiecości i męskości pozwalają — brane łącznie — określić jeden z czterech możliwych typów płci psychologicznej. I tak mamy (Bem, 1976, s. 54):

- typ androgyniczny (*androgynous*): 53-75 pkt w skali kobiecości i 49-75 pkt w skali męskości,
- typ zgodny z płcią biologiczną (*sex typed*): dla kobiet 53-75 pkt w skali kobiecości i 0-48 pkt w skali męskości, a dla mężczyzn 0-52 pkt w skali kobiecości i 49-75 pkt w skali męskości,
- typ niezgodny z płcią biologiczną (*cross-typed sex*): dla kobiet 0-52 punktów w skali kobiecości i 49-75 pkt w skali męskości, dla mężczyzn 0-48 pkt w skali męskości i 53-75 pkt w skali kobiecości,
- typ niezróżnicowany (*undifferentiated*): 0-52 pkt w skali kobiecości i 0-48 pkt w skali męskości.

Osoby badane

W badaniu uczestniczyło 387 osób, młodych dorosłych w wieku od 25 do 32 lat, pracujących, z czego 163 to kobiety. W wyniku badania testem IPP wyłoniono osoby androgyniczne: 30 mężczyzn i 31 kobiet, osoby zgodne z płcią biologiczną: 39 mężczyzn i 36 kobiet oraz osoby niezgodne z płcią biologiczną: 30 mężczyzn i 30 kobiet. Badanie zostało przeprowadzone wiosną 2010 roku. Odbywało się na terenie miast Lublin, Puławy i Biała Podlaska.

W celu zwiększenia wiarygodności badań prawdziwy ich cel został ukryty, a badani byli informowani, że badanie dotyczy związku między cechami osobowości a zachowaniem w sytuacjach trudnych.

Prezentacja i analiza wyników badań

Poniżej, ukazane zostaną średnie, jakie uzyskali badani w poszczególnych kategoriach, dotyczących akceptacji zachowań korupcyjnych.

Kategorie zostały oznaczone symbolami:

Ko — Ogólny poziom akceptacji korupcji,

K1 — ochrona zdrowia,

- K2 — życie zawodowe,
 K3 — przestrzeganie norm społecznych,
 K4 — nauka i edukacja,
 K5 — nielegalne zakupy,
 K6 — urzędy państwowe.

Tabela nr 1

Średnie akceptacji korupcji (w skalach od 1 do 10) w poszczególnych sferach życia

	Ko	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Andro. mężczyźni	5,85	6,9	7,5	4,9	4,4	3,98	7,4
Andro. Kobiety	6,39	8,11	7,1	6,6	4,9	3,12	8,5
Męscy mężczyźni	4,74	7,42	6,99	2,11	2,53	2,2	7,16
Kobiące kobiety	3,17	5,19	4,16	2,12	1,25	1,33	4,96
Kobięcy mężczyźni	3,38	3,15	4,3	1,99	2,58	2,55	5,69
Męskie kobiety	3,64	7,22	4,25	2,6	2,22	1,44	4,12
SUMA:	4,53	6,33	5,72	3,39	2,98	2,44	6,31

Jak widać w przedstawionej tabeli najwyższe wyniki akceptacji korupcji uzyskały androgyniczne kobiety i androgyniczni mężczyźni. Niższy wynik charakteryzuje męskich mężczyzn, natomiast najniższy poziom akceptacji wykazują kolejno męskie kobiety, kbięcy mężczyźni i na końcu kbięce kobiety. Istotne statystycznie różnice wystąpiły jedynie pomiędzy osobami androgynicznymi a osobami posiadającymi cechy niezgodne z płcią biologiczną i kbięcymi kobietami. Różnica ta jest istotna na poziomie 0,05.

Jeśli chodzi o akceptację korupcji w poszczególnych sferach życia, to najbardziej akceptowana jest w kategorii ochrona zdrowia, podczas załatwiania spraw w urzędach i rozwoju zawodowym natomiast najmniej akceptuje się korupcję w sferze edukacji, norm społecznych i podczas zakupów.

Należy podkreślić, że u wszystkich typów płciowych akceptacja korupcji w ochronie zdrowia osiągnęła wysoki poziom, poza tym istnieje widoczne zróżnicowanie. Akceptacja korupcji w sferach związanych z urzędami i rozwojem zawodowym jest istotnie statystycznie wyższa (poziom 0,05) u osób androgynicznych oraz męskich mężczyzn. Poza tym różnic istotnych statystycznie nie było, jednak zarysowują się trendy wskazujące na większą akceptację korupcji u osób posiadających cechy męskie niż kbięce.

Podsumowanie i wnioski

Podstawowym celem przeprowadzonych badań była weryfikacja hipotez, zakładających, że istnieją różnice w ogólnym poziomie akceptacji korupcji w zależności od typu płci psychologicznej oraz że istnieją różnice w poziomie akceptacji korupcji w poszczególnych sferach życia społecznego w zależności od typu płci psychologicznej, a mianowicie: osoby o cechach androgynicznych oraz «męscy» mężczyźni i «męskie» kobiety w większym stopniu akceptują korupcję w sferach związanych z rozwojem zawodowym, czyli w kategoriach: życie zawodowe, nauka i edukacja i urzędy państwowe natomiast «kbięcy» mężczyźni i «kbięce» kobiety

wykażą wyższy poziom akceptacji korupcji, szczególnie w kategorii ochrona zdrowia.

Obie uzyskały częściowe potwierdzenie. Można stwierdzić, że androgynia ogólnie rzecz biorąc sprzyja korupcji, podobnie jak posiadanie cech męskich, niezależnie od płci.

Założenie o akceptacji korupcji w ochronie zdrowia ze względu na potrzebę bezpieczeństwa wśród kobiecych kobiet i kobiecych mężczyzn nie potwierdziło się, gdyż jak się okazało w tej sferze korupcja jest akceptowana na równie wysokim poziomie przez wszystkie typy płciowe.

Na uwagę zasługuje fakt, że posiadanie cech męskich sprzyja akceptacji korupcji w sferach związanych z rozwojem zawodowym i załatwianiem spraw w urzędach

Na podstawie przeprowadzonego badania można stwierdzić, że wszystkie osoby badane wykazały się przeciętnym poziomem akceptacji zachowań korupcyjnych. Jednak sferami życia w których korupcję najbardziej się akceptuje jest ochrona zdrowia i urzędy państwowe. Świadczy to o tym fakt, że badani w sytuacjach gdy chodzi o ratowanie życia są w większości skłonni ulegać korupcji. Wiele osób zapłaciłoby lekarzom, w zamian za otrzymanie korzyści dla siebie, na przykład za przedłużenie wypłacania renty, niezależnie od cech płci psychologicznej. Równie popularną sferą gdzie łapówkarstwo jest akceptowane są urzędy państwowe, jednak tutaj częściej osoby o cechach męskich przyznawały się, że zapłaciłyby urzędnikom w zamian za załatwienie bez zwłoki sprawy z którą przyszli.

Reasumując, można stwierdzić, że zachowania korupcyjne zależą zarówno od znaczenia załatwianej sprawy jak i od osoby, tzn. jej osobowości. Ryzyko podjęcia zachowań korupcyjnych częściej dotyczy mężczyzn, osób posiadających męskie cechy oraz osób androgynicznych. Szczególnie te ostatnie potwierdzają założenie, że korupcja wymaga sprytu i może być rozpatrywana jako zjawisko adaptacji do szczególnych warunków społecznych, których główną cechą jest ograniczona dostępność dóbr.

Zaprezentowane tu badania mają charakter wstępny. Niewielka ilość uzyskanych istotności statystycznych nasuwa konieczność powtórzenia badań na większych grupach osób oraz uzupełnienia ich o zależności korelacyjne.

Ważnym również jest określenie związków płci psychologicznej z innymi cechami osobowości w odniesieniu do akceptacji korupcji.

Mimo tych ograniczeń należy podkreślić, że wyniki przeprowadzonych badań wykazały, rzadko opisywany w literaturze dotyczącej korupcji, fakt istnienia zależności zachowań korupcyjnych od określonych cech osobowości. W tym wypadku od płci psychologicznej.

Badania tego typu mogą stanowić podstawę do konstruowania programów profilaktycznych oraz oddziaływań wychowawczych, mających na celu zmniejszanie zagrożeń życia publicznego, jakim jest korupcja.

Bibliografia

- Bem, S. L. (1988). *Androgynia psychiczna a tożsamość płciowa*. W: P.G. Zimbardo, F. L. Ruch: Psychologia i życie. Warszawa: PWN.
- Borusowski J. (2006). *Społeczno-kulturowe uwarunkowanie korupcji*. Tychy: Śląskie Wydawnictwa Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych.
- Brzezińska A., Dąbrowska J., Pełkowska M., Staszczak J. (2002). *Płeć psychologiczna jako czynnik ryzyka zaburzeń zachowania u młodzieży w drugiej fazie adolescencji*. W: Czasopismo psychologiczne. 8 (1), 75-28
- Kluczyńska, S. (2001). *Męskość, kobiecość, androgynia*. Niebieska lina, nr 4 / 2001, s.1-4.

- Kuczyńska, A. (1992). *Inwentarz do oceny płci psychologicznej*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Sced, M. (2004). *Screening for corruption using standard psychological tests of personality: A review of the research evidence*. Payneham: ACPR.
- Siudem, I. (2008). *Osobowościowe korelaty zagrożenia korupcją pracowników urzędów gmin*. Biuletyn Wojewódzki. «Problemy społeczne». Wyd. ROPS. Lublin 2008, str. 39 — 54.
- Siudem, I. (2010a). *Osobowość a podatność na korupcję*. W: (red.) G. Kwiatkowska, R. Maksymiuk. *Wybrane zagadnienia zmieniającej się rzeczywistości*. Lublin. Wydawnictwo UMCS. (s. 33-44)
- Siudem, I. (2010b). *Psychologiczny kontekst zachowań korupcyjnych*. W: (red.) Łukasik A. Daniełuk B. *Spotkania z psychologią społeczną*. Lublin: Olech. (str. 171-177)
- Szczańska, K. (1999). *Z dziejów korupcji*. *Prawo i Życie*, nr 8. s. 66-69
- Tkacz A. (red) (2000). *Integracja RP z Unią Europejską: zadania Straży Granicznej*. Kętrzyn: CSSG.
- Zawadzki B. Strelau J. Szczepaniak P. Śliwińska M. (1998). *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae*. Warszawa: PTPPTP.

PREFEROWANE WARTOŚCI A PODEJMOWANIE DECYZJI O ZAWARCIU ZWIĄZKU MAŁŻEŃSKIEGO PRZEZ OSOBY W WIEKU WCZESNEJ DOROSŁOŚCI

Dr Anna Siudem

Institut Psychologii,

Uniwersytet Marii- Curie Skłodowskiej w Lublinie

e-mail: anna.siudem@umcs.lublin.pl

Wprowadzenie

Współcześnie, pomimo rosnącej fali rozwodów oraz mody na «bycie singlem», małżeństwo jest nadal jedną z najczęściej wybieranych dróg życiowych przez młode osoby. Zawarcie małżeństwa jest jednym z ważniejszych zadań rozwojowych przypisanych wczesnej dorosłości. Warunkiem jego podjęcia jest efektywne poradzenie sobie z wcześniejszymi zadaniami rozwojowymi, a szczególnie wypracowanie własnej tożsamości w powiązaniu z uzyskaniem niezależności od rodziców i innych dorosłych. Zawarcie małżeństwa jest istotnym wydarzeniem w życiu człowieka, które pociąga za sobą konieczność podjęcia innych zadań związanych z tą sferą życia (Siudem, 2005a i 2005b). Szczęśliwe i udane życie małżeńskie jest jednym z ważniejszych celów życiowych, którego realizacja w znacznym stopniu wpływa na ogólne zadowolenie z życia.

Problematyka wartości w literaturze przedmiotu

Współcześnie psychologowie, socjologowie i pedagodzy coraz częściej odwołują się do systemu wartości, jako uznanego regulatora ludzkich zachowań. Uważają oni, że badanie i analizowanie systemu wartości, może dać odpowiedź na pytania dotyczące motywacji, aktywności

i sensu zachowań jednostki, zarówno pożądaných, jak i niepożądaných społecznie.

Każdy człowiek posiada swoją indywidualną hierarchię wartości, która jest niepowtarzalna i jedyna w swoim rodzaju, tak jak on sam i to wszystko, co składa się na obraz jego życia. Ponadto każdy tworząc swoją hierarchię wartości, poznaje otaczający świat i przypisuje poznanym zjawiskom, osobom pewną wartość, ocenę, która może być pozytywna lub negatywna. Wartość pozytywną przypisuje zdarzeniom, które są pożądane przez niego i wywołują pozytywne stany emocjonalne, np. przyjemność. Zaś wartość negatywną mają zdarzenia, których jednostka unika i które wzbudzają uczucia ujemne, np. lęk, gniew, czy złość (Kozielecki, 2000).

W niniejszej pracy przyjęto rozumienie wartości zgodnie z koncepcją M. Rokeacha, który uważa, że «wartości jednostki stanowią pewnego rodzaju system, w którym poszczególne jego elementy uporządkowane są według stopnia ważności czy preferencji» (za: Mądrzycki, 1996, s. 108). Jednostka kieruje się tymi wartościami, które zajmują najwyższe miejsca w hierarchii i od nich uzależnia swoje decyzje oraz postępowanie. W ujęciu tym występuje szeregowanie wartości według rangi znaczeniowej. Oznacza to, że postępowaniem jednostki zawsze kierują wartości dla niej najważniejsze. M. Rokeach wyróżnia dwa rodzaje wartości:

- *wartości ostateczne*, które określają końcowe efekty np.: równość, szczęście, piękno, wolność;
- *wartości instrumentalne*, określające środki, jakimi posługuje się człowiek dla osiągnięcia swych celów. Przykładami tego rodzaju wartości są: odwaga, ambicje, zdolności, siła perswazji, sposób komunikacji (za: Mądrzycki, 2002).

Wartości uznawane przez człowieka mogą mieć dla niego różne znaczenie. Jednostka ustosunkowuje się do nich i wybiera te, które są dla niej najważniejsze. I tak w rozumieniu Brzozowskiego «systemy wartości są strukturami wyodrębnionymi i położonymi bardzo centralnie w systemie przekonań. Centralne położenie wartości świadczy o ich wadze i doniosłych funkcjach regulacyjnych» (Brzozowski, 1989, s. 4).

Konkludując, system wartości jest wyznacznikiem działań jednostki, wpływa na jej motywację, na kształt relacji międzyludzkich, na cały styl życia człowieka. Odgrywa też ogromną rolę w życiu młodego człowieka, kształtuje jego charakter, obraz samego siebie i obraz otaczającego świata. Uczy hierarchizacji, co jest dla niego naprawdę ważne, a co mniej. Dzięki niemu człowiek potrafi odróżnić dobro od zła, prawdę od kłamstwa oraz podejmuje ważne decyzje np. takie jak decyzja o wstąpieniu w związek małżeński.

Motywacja do zawarcia związku małżeńskiego

Podejmowanie decyzji o wstąpieniu w związek małżeński zależy od wielu czynników, takich jak np.: miłość łącząca partnerów, cechy osobowości partnera oraz chęć realizacji z partnerem — wspólnych zainteresowań, aspiracji życiowych, dążeń, wartości.

Najbardziej popularnym motywem zawarcia związku małżeńskiego jest miłość, która jest jednocześnie podstawą szczęśliwego i trwałego związku (Rostowski, 1987). Zaś najkorzystniejszą formą miłości dla funkcjonowania związku, jest miłość przyjacielska. W takiej sytuacji partnerzy traktują związek małżeński, jako miejsce zaspokojenia wyższych potrzeb oraz realizację wspólnych zainteresowań, jako wspólne dzielenie doświadczeń i przeżyć.

Motywacją do zawarcia małżeństwa może być również miłość wspierająca, której podstawowym zadaniem jest przebywanie z partnerem, pomaganie mu w jego dynamizacji oraz

samosdoskonalenie przy jednoczesnym uwzględnieniu samorealizacji.

Wśród młodych ludzi, najczęstszym motywem wyboru partnera jest miłość romantyczna. Jest ona źródłem silnego zauroczenia osobą partnera (w wielu przypadkach erotycznego), wielokrotnie powodowanego jedynie jego atrakcyjnością fizyczną (Ryś, 1999).

Kolejnym motywem przy wyborze partnera do małżeństwa, jest ocena jego cech charakteru lub osobowości (Rostowski, 1987). Motyw ten związany jest z wzajemnym zaspokojeniem potrzeb osobowych współmałżonków poprzez interakcje mające miejsce w małżeństwie, jak również łączy się on z możliwością wzajemnej akceptacji, tolerancji dla partnera takim, jakim on jest.

Innym motywem, może stać się realizacja wspólnych zainteresowań, aspiracji życiowych, dążeń, wartości. Jeżeli plany obojga partnerów na przyszłość są zgodne, podobne i uzupełniają się, to mogą stać się podstawą rozwoju bardzo głębokiej więzi. Partnerzy posiadający dużą ilość cech wspólnych oraz zainteresowań, mają zwiększone szanse na stworzenie trwałego i szczęśliwego małżeństwa (Rostowski, 1987).

Jednak nie wszystkie motywy skłaniające osobę do zawarcia małżeństwa są przez nią uświadamiane. Jednym z najbardziej niedojrzałych powodów zawarcia związku małżeńskiego jest ucieczka w małżeństwo (Rostowski, 1987). Motyw ten najczęściej występuje u osób, które miały trudne dzieciństwo, były zaniedbywane przez rodziców, niezrozumiane. Wybierając partnera, osoby takie kierują się potrzebą zrekompensowania więzi emocjonalnej, której brakowało w rodzinnym domu» (Ryś, 1999). Wybierają wówczas takie osoby, które byłyby w stanie zaspokoić ich potrzeby z okresu dzieciństwa. Oczekiwania względem tych osób są zwykle nadmiernie rozbudowane, a współmałżonek zazwyczaj nie jest w stanie ich spełnić (Dąbrowska, 2005). Motyw ten jest ściśle powiązany z traktowaniem małżeństwa, jako swoistej ucieczki, uwolnienia się z niekorzystnej sytuacji. Tak zawarte małżeństwa, dobrane są w sposób powierzchowny, dlatego bardzo szybko ujawnia się w nich dysharmonia i poczucie zawodu, co w efekcie końcowym przyczynia się do ich rozpadu.

Jeszcze innym motywem, często decydującym o zawarciu związku małżeńskiego, jest nieplanowana bądź niechciana ciąża. Jest to powód, który znacząco zmienia dynamikę podjęcia decyzji o zawarciu małżeństwa. Fakt zaistnienia ciąży, może zadecydować o poślubieniu partnera bez uprzedniego poznania jego cech. Wiele badań wskazuje, iż związki tak powstałe są nieszczęśliwe i charakteryzują się wysokim wskaźnikiem rozwodów (Ryś, 1999).

Reasumując, ludzie kierują się różnymi motywami do zawarcia związku małżeńskiego. Niektóre z nich można określić mianem dojrzałych, czyli takich, które wskazują na zaangażowanie uczuciowe oraz wzajemną miłością partnerów, bądź niedojrzałych — takich jak ucieczka przed samotnością, bezkrytyczne zakochanie, małżeństwo z litości czy nieplanowana ciąża.

Metodologia badań

Celem niniejszych badań było poznanie i określenie związku pomiędzy systemem wartości a podejmowaniem decyzji o wstąpieniu w związek małżeński przez osoby w wieku wczesnej dorosłości. Poznanie tych zagadnień uznano za warte eksploracji, ponieważ preferowane wartości w istotnym stopniu wyznaczają kierunki działań młodych osób i można na tej podstawie wnioskować o przyszłości i jakości małżeństwa. W tym celu sformułowano następujące problemy badawcze:

1. Jakie wartości preferują osoby w wieku 20-25 lat?

2. Czy i jakie istnieją różnice w deklarowanym systemie wartości pomiędzy kobietami a mężczyznami?

3. Jakie wartości preferują osoby deklarujące zamiar zawarcia związku małżeńskiego?

W odpowiedzi na powyższe problemy badawcze postawiono następujące hipotezy badawcze:

1. Osoby w wieku 20-25 lat deklarują, że bardzo cenią takie wartości jak: dojrzała miłość i bezpieczeństwo rodziny.

2. Istnieją różnice w deklarowanym systemie wartości pomiędzy kobietami a mężczyznami?

3. Osoby deklarujące zamiar zawarcia związku małżeńskiego preferują takie wartości jak: miłość, dojrzałe życie emocjonalne, rodzinne oraz bezpieczeństwo

W celu zbadania systemu wartości młodych ludzi deklarujących chęć zawarcia związku małżeńskiego, zastosowano Skalę Wartości (SW) — Value Survey M. Rokeacha, w polskiej adaptacji P. Brzozowskiego (1989). Kwestionariusz ten zawiera zbiór 36 wartości, w tym 18 wartości ostatecznych (WO) i 18 wartości instrumentalnych (WI), uporządkowanych alfabetycznie. Zadaniem respondenta jest uszeregowanie listy zarówno wartości ostatecznych (WO), jak i wartości instrumentalnych (WI), według ważności, jaką posiadają dla niego poszczególne wartości. Cyfrą 1 określona zostaje najważniejsza dla jednostki wartość, a liczbą 18 najmniej istotna. P. Brzozowski (1989) uważa, że efektem badań (SW) jest otrzymanie pełnych informacji na temat indywidualnej hierarchii wartości.

Badaniami objęta została grupa 100 osób (50 kobiet i 50 mężczyzn) w wieku 20-25 lat. W szczegółowej charakterystyce badanych uwzględniono następujące cechy: płeć, deklarowany stosunek do wiary, stanowisko dotyczące zawarcia związku małżeńskiego oraz sposób jego zawarcia. Poniżej przedstawiono opis tych zmiennych.

Tab. 1. Stosunek do wiary a płeć osób badanych

Stosunek badanych do wiary	Płeć	
	Kobiety –%	Mężczyźni –%
Osoba wierząca praktykująca	52	50
Osoba wierząca niepraktykująca	40,5	40
Osoba niewierząca	7,5%	10

Z danych zawartych w tabeli wynika, iż zdecydowana większość osób badanych, zarówno kobiet (92,5%) jak i mężczyzn (90%) określa siebie, jako osoby wierzące. Jednak należy zwrócić uwagę na rozbieżność deklarowanego stosunku do wiary na dwie postawy: wierzących praktykujących (52% kobiet i 50% mężczyzn) i wierzących niepraktykujących (40,5% kobiet i 40% mężczyzn). Grupę osób niewierzących stanowi 7,5% kobiet i 10% mężczyzn.

Tab. 2. Stosunek do zawierania małżeństw a płeć osób badanych

Stosunek do zawierania małżeństw	Płeć	
	Kobiety –%	Mężczyźni –%
Osoby mające zamiar zawrzeć związek małżeński	77,8	75

Osoby zdecydowanie przeciwne zawarciu związku małżeńskiego	0	5
Osoby niezdecydowane w kwestii zawarcia związku małżeńskiego	22,2	20

Z analizy powyższych danych wynika, że chęć zawarcia małżeństwa deklaruje podobny odsetek badanych kobiet (77,8%) i mężczyzn (75%). Podobnie, niezdecydowanie wobec wstąpienia w związek małżeński, występuje u 22,5% kobiet i u 75% mężczyzn. Zdecydowany sprzeciw wobec kwestii zawarcia związku małżeńskiego, występuje tylko u badanych mężczyzn i jest to niewielki odsetek — (5%).

Tab. 3. Preferowany sposób wstąpienia w związek małżeński a płeć badanych

Preferowany sposób wstąpienia w związek małżeński	Płeć	
	Kobiety –%	Mężczyźni –%
Poprzez ślub cywilny	11	0
Poprzez ślub konkordatowy	70,4	75
Inne	18,6	25

Z powyższych danych wynika, że istnieją różnice pomiędzy płciami w przypadku zawarcia małżeństwa poprzez ślub cywilny. Taki sposób zawarcia małżeństwa deklaruje 11% kobiet. Natomiast żaden z badanych mężczyzn nie przejawia zainteresowania taką formą zawarcia małżeństwa.

Wstąpienie w związek małżeński poprzez ślub konkordatowy deklaruje wyższy odsetek mężczyzn (75%) niż kobiet (70,4%). Chęć wybrania innej formy zawarcia małżeństwa deklaruje 25% mężczyzn i 18,6% kobiet.

Podsumowując powyższe analizy, można stwierdzić, że osoby badane określają głównie siebie jako osoby wierzące, a odsetek osób wierzących praktykujących i wierzących niepraktykujących jest podobny. Ponadto zdecydowana większość badanych deklaruje chęć zawarcia związku małżeńskiego poprzez ślub konkordatowy.

Analiza wyników badań

Celem niniejszej eksploracji było określenie zależności pomiędzy systemem wartości a podjęciem decyzji o zawarciu związku małżeńskiego przez osoby w okresie wczesnej dorosłości. W tym celu określono częstość preferowanych wartości ostatecznych. Obrazują to poniższe tabele nr 4 i 5.

Tab. 4. Najczęściej wybierane wartości ostateczne a płeć badanych osób.

Wartości ostateczne	Płeć	
	Kobiety –%	Mężczyźni –%
Dojrzała miłość	26	43,5
Bezpieczeństwo rodziny	44,5	21,7
Mądrość	18,5	17,5
Szczęście	3,7	13
Wolność	7,3	4,3

Tab. 5. Najbardziej wybierane wartości ostateczne a płeć badanych

Wartości ostateczne	Płeć	
	Kobiety –%	Mężczyźni –%
Uznanie społeczne	6	20
Życie pełne wrażeń	22	10
Świat piękna	10	6
Przyjemność	12	2
Bezpieczeństwo narodowe	4	8

Z powyższych danych wynika, że najważniejszą wartością ostateczną dla badanych kobiet jest *bezpieczeństwo rodziny* (44,5%), natomiast dla mężczyzn *dojrzała miłość* (43,5%). Natomiast najmniej ważną wartością ostateczną dla kobiet, jest *życie pełne wrażeń* (22%), a dla mężczyzn *uznanie społeczne* (20%). Równie nisko w hierarchii wartości kobiet (12%) znajduje się *przyjemność*, a u mężczyzn (10%) *życie pełne wrażeń*.

Następnie analizie poddano uszeregowanie badanych wartości ostatecznych pod względem ważności (im niższa cyfra, tym wartość zajmuje wyższe miejsce w hierarchii).

Tab. 6. Hierarchia wartości ostatecznych badanej grupy

Wartości ostateczne	Płeć	
	Kobiety	Mężczyźni
Bezpieczeństwo narodowe	17,5	15,72
Bezpieczeństwo rodziny	4,77	4,77
Dojrzała miłość	5,61	4,55
Dostatnie życie*	17,83	12,61
Mądrość	8,11	7,44
Poczucie dokonania	15	13,38
Poczucie własnej godności*	11,27	9,55
Pokój na świecie	15,27	13,27
Prawdziwa przyjaźń	11,38	9,22
Przyjemność*	17,22	14,5
Równowaga wewnętrzna*	11,33	7,55
Równość	14,72	13,5
Szczęście	8,38	7,16
Świat piękna*	11,44	15,11
Uznanie społeczne	17,22	16,5
Wolność	10,16	8,44
Zbawienie	10,83	9,33
Życie pełne wrażeń*	17,27	13

* – różnice istotne statystycznie na poziomie 0,05

Uwaga: Podane w tabeli liczby to średnie arytmetyczne rang przypisanych poszczególnym wartościom.

Z danych zawartych w powyższej tabeli wynika, że grupa badanych mężczyzn i kobiet różni się między sobą pod względem preferowanej hierarchii wartości ostatecznych.

Różnice jednak nie dotyczą wszystkich wartości. Na przykład, jeżeli chodzi o takie wartości: jak *bezpieczeństwo rodziny, dojrzała miłość, mądrość i szczęście*, to są to wartości wysoko cenione, zarówno przez kobiety jak i przez mężczyzn.

Natomiast zdecydowane różnice (istotne statystycznie na poziomie 0,05) wystąpiły pomiędzy kobietami i mężczyznami w zakresie takich wartości ostatecznych jak: *dostatnie życie, poczucie własnej godności, przyjemność, równowaga wewnętrzna i życie pełne wrażeń*. Są one wyżej cenione przez mężczyzn niż przez kobiety. Inaczej jest w przypadku wartości — *świat piękna*, która jest zdecydowanie ważniejsza dla kobiet (ranga 11,44) niż dla mężczyzn (ranga — 15,11).

Następnie analizie poddano częstość preferowanych wartości instrumentalnych. Obrazują to poniższe tabele nr 7 i 8.

Tab. 7. Najczęściej wybierane wartości instrumentalne a płeć osób badanych

Wartości instrumentalne	Płeć	
	Kobiety –%	Mężczyźni –%
Kochający	24	22
Uczciwy	8	12
Odpowiedzialny	14	6
Pomocny	2	4
Ambitny	6	2

Tab. 8. Najbardziej wybierane wartości instrumentalne a płeć osób badanych

Wartości instrumentalne	Płeć	
	Kobiety –%	Mężczyźni –%
Posłuszny	26	20
Logiczny	14	6
Obdarzony wyobraźnią	4	8
Niezależny	2	10
Wybaczający	8	2

Analiza powyższych wyników wskazuje, że zarówno dla kobiet (24%), jak i dla mężczyzn (22%) najważniejszą wartością instrumentalną w życiu jest *bycie kochającym*. Dla kobiet ważne jest też *bycie odpowiedzialnym* (14%), a dla mężczyzn — *bycie uczciwym* (12%).

Natomiast najmniej ważną wartością instrumentalną dla przedstawicieli obu płci jest *bycie posłusznym* (dla 26% kobiet oraz 20% mężczyzn). W dalszej kolejności, u mężczyzn najbardziej wybieraną wartością instrumentalną było *bycie niezależnym* (10%), a u kobiet — *bycie logicznym* (14%).

W dalszej kolejności, analizie poddano uszeregowanie badanych wartości instrumentalnych pod względem ważności (im niższa cyfra, tym wartość zajmuje wyższe miejsce w hierarchii).

Tab. 9. Hierarchia wartości instrumentalnych badanej grupy

Wartości instrumentalne	Płeć	
	Kobiety	Mężczyźni
Ambitny	10,55	11,27
Czysty	12,11	11,23
Intelektualista*	13,66	10,84
Kochający	6,72	5,38
Logiczny*	17,88	12,28
Niezależny	13,0	12,77
Obdarzony wyobraźnią	12,66	13,38
Odpowiedzialny	7,55	7,61
Odważny*	15,55	11,11
Opanowany*	16,27	10,94
O szerokich horyzontach	13,94	12,05
Pogodny	11,16	10,77
Pomocny*	12,77	9,22
Posłuszny*	13,22	16,5
Uczciwy*	10,05	6,0
Uprzejmy*	8,72	11,22
Uzdolniony	16,22	10,44
Wybaczący	11,77	11,44 10,22

* – różnice istotne statystycznie na poziomie 0,05

Uwaga: podane w tabeli liczby to średnie arytmetyczne rang przypisanych poszczególnym wartościom.

Z analizy powyższych danych wynika, iż istnieją różnice pomiędzy płciami. Dla badanych mężczyzn i kobiet, najważniejsze są takie wartości instrumentalne jak: *bycie kochającym, bycie odpowiedzialnym*. Dla mężczyzn ważne jest też *bycie uczciwym*.

Natomiast różnice istotne statystycznie (na poziomie 0,05) wystąpiły pomiędzy kobietami i mężczyznami w zakresie takich wartości instrumentalnych jak: *intelektualista, logiczny, odważny, opanowany, pomocny i uczciwy*. Są one bardziej cenione przez mężczyzn niż przez kobiety. Zaś wartości: *posłuszny i uprzejmy*, są bardziej preferowane przez kobiety.

Ostatni problem niniejszej eksploracji dotyczył systemu wartości osób deklarujących chęć zawarcia związku małżeńskiego. Obrazuje to poniższa tabela.

Tab. 10. Hierarchia wartości osób mających zamiar wstąpić w związek małżeński a płeć

Wartości ostateczne	Kobiety	Mężczyźni
Bezpieczeństwo narodowe	10,6	14,2
Bezpieczeństwo rodziny	3,0	3,8
Dojrzała miłość	3,4	3,2
Dostatnie życie	12,3	11,5
Mądrość	5,9	6,4

Poczucie dokonania	11,6	11,7
Poczucie własnej godności	7,1	7,9
Pokój na świecie	9,4	12,7
Prawdziwa przyjaźń	7,1	7,3
Przyjemność	13,3	13,1
Równowaga wewnętrzna	8,2	7,0
Równość	11,2	17,9
Szczęście	6,6	6,0
Świat piękna	13,6	13,2
Uznanie społeczne	11,8	13,0
Wolność	7,7	6,4
Zbawienie	11,4	6,8
Życie pełne wrażeń	14,8	13,7
Wartości instrumentalne	Kobiety	Mężczyźni
Ambitny	6,4	10,6
Czysty	8,4	9,0
Intelektualista	8,9	9,7
Kochający	4,7	3,6
Logiczny	11,8	10,5
Niezależny	9,2	11,3
Obdarzony wyobraźnią	11,5	11,3
Odpowiedzialny	3,14	7,3
Odważny	10,76	9,4
Opanowany	11,2	9,0
O szerokich horyzontach	11,5	10,3
Pogodny	8,7	9,4
Pomocny	8,0	8,9
Posłuszny	14,95	13,5
Uczciwy	6,76	5,9
Uprzejmy	11,4	10,5
Uzdolniony	10,85	11,5
Wybaczący	11,6	9,3

Uwaga: podane w tabeli liczby to średnie arytmetyczne rang przypisanych poszczególnym wartościom.

Z analizy powyższych danych wynika, że osoby pragnące zawrzeć związek małżeński (zarówno kobiety, jak i mężczyźni) preferują takie wartości ostateczne jak: *bezpieczeństwo rodziny, dojrzałą miłość, mądrość, szczęście oraz wolność*.

Natomiast jeśli chodzi o wartości instrumentalne, to kobiety i mężczyźni przejawiający chęć wstąpienia w związek małżeński, wysoko cenią takie wartości instrumentalne jak: *bycie kochającym, odpowiedzialnym i uczciwym*.

Dyskusja wyników

Z przedstawionych powyżej danych wynika, że system wartości, jakim kierują się młodzi ludzie w życiu, ma wpływ na podejmowanie przez nich decyzji o zawarciu związku małżeńskiego.

Analiza wyników badań potwierdziła założone hipotezy. Osoby w wieku wczesnej dorosłości deklarują, że bardzo cenią takie wartości jak: dojrzałą miłość i bezpieczeństwo rodziny. Jest też dla nich ważne szczęście i mądrość oraz bycie kochającym i odpowiedzialnym. Podobne deklaracje, co do preferowanych wartości, wyznają osoby mające zamiar zawrzeć związek małżeński.

Tak określony system wartości wskazuje na dojrzałą, przemyślaną motywację młodych osób do zawarcia związku małżeńskiego i stwarza podstawy do osiągnięcia przez nich sukcesu w przyszłym małżeństwie.

Analiza zebranego materiału empirycznego wskazuje również na pewne różnice w deklarowanym systemie wartości, pomiędzy kobietami a mężczyznami. Na przykład, mężczyźni bardziej niż kobiety cenią takie wartości jak: dostatnie i pełne wrażeń życie, związane z przeżywaniem przyjemności. Jest też dla nich bardzo ważne poczucie własnej godności i równowaga wewnętrzna. Natomiast kobiety w wyższym stopniu niż mężczyźni, preferują takie wartości jak: piękno i estetyka świata oraz bycie uprzejmą w kontaktach z innymi ludźmi.

Zakończenie

Szczęśliwe i udane życie małżeńskie jest jednym z ważniejszych celów życiowych, których realizacja w znacznym stopniu wpływa na ogólny poziom zadowolenia z życia. Na sukces w małżeństwie wpływają zarówno czynniki zewnętrzne — niezależne od współmałżonków, jak również czynniki wewnętrzne, zależne między innymi od wyznawanego przez nich systemu wartości. Powszechnie wiadomo, iż osoby zawierające związek małżeński, na ogół oczekują od siebie wzajemnego zaspokojenia swoich potrzeb takich jak: potrzeba bliskości, przynależności czy potrzeba seksualna.

Wnioski z powyższych badań, dotyczące zależności pomiędzy deklarowanym systemem wartości a podejmowaniem decyzji o zawarciu małżeństwa, są optymistyczne. Wskazują na dobrą i przemyślaną motywację w tym zakresie. Należy jednak podkreślić, iż są to decyzje deklaratywne, a nie rzeczywiste. Zatem należy wspomagać młode osoby, aby wytrwały w swoich deklaracjach i osiągnęły szczęście małżeńskie.

Bibliografia

- Brzozowski, P. (1989). *Skala Wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Dąbrowska, Z. (2005). *Czym się charakteryzują współczesne małżeństwa w Polsce*. Niezależny Kwartalnik Naukowy «Małżeństwo i Rodzina» 4, s. 3-11.
- Kozielecki, J. (2000). *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Mądrzycki, T. (1996). *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*. Gdańsk: GWP.
- Mądrzycki, T. (2002). *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

- Rostowski, J. (1987). *Zarys psychologii małżeństwa*. Warszawa: PWN.
- Ryś, M. (1999). *Psychologia małżeństwa w zarysie*. Warszawa. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
- Siudem, A. (2005a). *Poczucie szczęścia małżeńskiego a samoocena u kobiet*. Niezależny Kwartalnik Naukowy «Małżeństwo i Rodzina», 1–2, s. 52–56.
- Siudem, A. (2005b). *Obraz «małżeństwa idealnego» w opinii kandydatów na małżonków w wieku 19–27 lat*. Niezależny Kwartalnik Naukowy «Małżeństwo i Rodzina», 3, s. 13–17.

ПАРАД НАРЕЧЕНИХ AS THE SOCIAL PHENOMENON

Paulina Kobza,

магістрерка Варшавського університету

In these words organizers of the of the Закарпатський Парад Наречених encourage to participate in this feast. Парад Наречених is a commercial feast, which in the last few years gained noticeable popularity in the Ukraine. It has been organized in the city of Uzhorod on the biggest scale until now. It was in Uzhorod were between 26.06-03.07.2010 I have conducted fifteen ethnographic interviews within ethnographic miniproject «Applied anthropology. Anthropology in journalism» which have become the basis to write these paper. The aim of the paper is to present the Парад Наречених from different points of view of: organizers, participant, inhabitants of the city taking part in the feast, and activist of gender centres in Uzhorod. On the basis of the collected material I would like to carry out the ethnographic analysis of the Парад Наречених social phenomenon.

At first, I would like to outline the course of events at Парад Наречених in Uzhorod. In order to take part in Парад Наречених you have to be registered at the official website of the feast. After registration representatives of the wedding fashion salons, beauty salons have some time to choose from participants those women, who will be living advertisement of their business activity and will take part in Парад Наречених in wedding dresses, make ups and hairstyles under their brand. On the Parady day participants are divided into groups and take part in photoshoots and then they gather all together at theatrical square in Uzhorod, in order to parade through the streets. There is also a contest during the feast. The participants are assessed in five categories: the most beautiful wedding dress, the most beautiful hairstyle, the most beautiful bouquet, the most beautiful make up and the most original wedding dress. In the evening there are concerts, traditional wedding ceremonies like танец з молодою (the money raised during the dance go charity), tossing the bouquet, there is a wedding cake, and in the end there Парад Наречених anthem is being sung.

The idea of organizing Парад Наречених in Uzhorod came to light in the tourism department of Uzhorod University. It is a unit whose aim is to propagate Zakarpacka oblast as tourist attraction and numerous festivals such as Santa day, city day, vine festival are very useful facilities.

The activists admit that they have been inspired by American Parady Narechenyh, very popular in 1950s in USA. Those same activist explains that: «Our parade is not the same as American, this was simply show and the main target of our parade is charity. In Закарпаття

the wedding is not a show, is tradition». Tradition is the greatest value to which the organizers refer to. They said that Закарпаття is famous for the wedding parties and the tradition, under the influence of globalization is fading. The aim of the feast is to cultivate and recall the characteristic for Закарпаття folk customs such as танец з молодою. Despite the willingness to promote the city and conduct the charity activities the target of the organizers is to propagate the idea of family. Family, the main social unit, as organizers claim, is in deep crisis. There is a gigantic divorce percentage in the Ukraine and Закарпаття is the only area with higher number of weddings than divorces. According to organizers that is why the attitude of the area inhabitants should be put as an example. Asked about the motivation one of the participants said that wedding is often the most important day of woman's life and that is why every single one of them would like to have it once again and putting the wedding dress on again shall make it happen.

The next group of subjects are participants. The statement that in the Ukraine many girls from the early childhood dream about the wedding, very often occurs in the interviews (citation): «she dreams to have a wedding it doesn't matter with whom, she wants to be the bride». According to my interviewees decisions of weddings are taken recklessly. This is the reason of the parade: if you dream to have a wedding, dress up, take part in parade and everybody will admire you, you will feel as a bride and you don't have to bind forever. The answers to the questions about motivation to take part in the parade were different. From the willingness to feel like a princess, being in the middle of attention, through compensation of own miserable wedding creation, the desire to cure complexes to the willingness to see how it is going to look like on their own wedding. To the main disadvantages the participants numbers too little seen and the fact that because there were so many of them (about 150) they were not able to present thoroughly in front of the people.

Another group of my interviewees were the audience of the parade. The general opinion was very positive. Inhabitants were content of the fact that such a thing is taking place in their city and the biggest pride were the established records: the highest number of participants, the biggest wedding cake, the longest veil. It is because of these the whole Ukraine heard about Uzhorod. The party was captured in a joyful mood some even compared it to a dress code party in which a costume makes the atmosphere. In this case the bride symbol is to make the tourists come to Uzhorod.

The last group which I have interviewed were activists of the Uzhorod gender centres. As we may presume they did not approve of the parade and a lot of its points should be criticized. One of the activists loudly admits: «I'm the only person in this city who opposes to this action. It is a really pretty feast but it has nothing in common with family, women or men». The activists claim that the organizers, under the cover of promoting the idea of family they deepen the harmful stereotypes: «they paint the picture that if you are a girl and don't dream of marrying you are insane. You are girl, so you have to dream of the white wedding dress». Thus, the women who don't treat marriage as the main target of life are being discriminated. The deep gender stereotypes are: the woman has to be beautiful, has to marry. Otherwise she will be at the margin of society: «You can be fulfilled as a woman hold serious function, have your own company, but if you don't have a family, according to society, you are unhappy, even if you don't feel this way». The reasons of such situation are two ways of raising children described by prof. Oksana Kis as the barbie model and берегиня model. From the early child-

hood the girls are thought that their main attribute is their body and target of life is finding a husband and becoming берегиня. When the women reaches the age of 20, 22, 24 and still doesn't have anyone to marry she becomes frustrated and often, under the influence of social pressure, she agrees to marry anyone. The solution of this problematic situation could be organising Narechena ta Narechenyi Parade because when only women take part in it the men are standing aside and glare at the participants in a very sexual way. Boys treat them as a product, like beautiful toys who are to look lovely which causes a great distance between them. Another threat caused by Парад Наречених is according to my interviewees deprecating the role of the family and marriage only to this one wedding day which doesn't have any greater influence on the rest of their life. The activist who conducted the wedding preparation courses are alarmed that the students on the question «what is the difference between wedding and family?» answer that there is none. For them the greatest meaning has the white wedding dress and the parade may deepen such conviction and lead to the situation when the decisions of marriage will be taken even more recklessly.

Parad Narechenych exposes the ukrainian society misleading perception to the wedding, family and the role of women. It shows that on one hand it is in crisis and confused about the high number of divorces and on the other hand young people not always take the reason decisions and all that happens on the consent of society and often the social pressure. The two stereotypes are still in use: beautiful woman whose body is her main attribute deprecating her skills and knowledge, and good mother and wife whose sacrifices thoroughly to her family forgetting about her own ambitions.

The aims to organize the parade were very accurate. Firstly, it was the answer to the mentioned crisis and secondly the willingness to promote their own city and to help those who needs help. But the methods used only deepens gender stereotypes and because of them the perception of the wedding is not changed and it is even the other way around — it more and more recalls the great party than the decision which has to be well thought out because you will face its consequences all of your life.

Парад Наречених is also a very interesting phenomenon because is typical example the invention of tradition. According to Eric Hobsbawm theory the invention of tradition is a complex of ritual and symbolic activities which have certain specified rules. Those activities are to indicate people certain values and ways of behaving through continual repetitions which suggests recalling the past. This is the attempt to make at least some of the areas of social life unchanged, in order to keep the feeling of history continuity and stabilization. The roots of such tradition are to be seeked in the past, in case of Парад Наречених it is invoking to old rituals and wedding customs. The annual repetition of the parade in the same time of the year (the last sunday of june) suggest stability and unchengability.

To sum up I would like to underline that I didn't mean to only criticise the Парад Наречених. In the paper I wanted to show one social phenomenon from several points of view and the social mechanisms which its follows.

СЕКЦІЯ № 1

ПАРИТЕТНА ДЕМОКРАТІЯ ТА РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ҐЕНДЕРНІ АСПЕКТИ

ОТЧИЗНА — ЭТО КРАЙ, ГДЕ ПЛЕННИЦА ДУША

Вікторія Балла,

студентка Севастопольського національного технічного університету

В XX веке человечество пережило две мировые войны, множество локальных конфликтов, распалась великая держава СССР — многие потеряли родственные связи, погибли те, кто хранил тайны семейного происхождения. История — это собранные воедино отдельные биографии и исторические события. Генеалогия — спутница истории, по праву считается одной из ключевых дисциплин, влияющих на общество и общественную жизнь. Знать свое генеалогическое древо, проследить и исследовать гендерные роли — всегда считалось необходимым для развития, ведь человек без прошлого не имеет будущего. Занимаясь генеалогией, изучая родословную своей семьи, человек вносит неоценимый вклад в хранение исторической памяти своей Родины. Написать данную работу — значит совершить путешествие в прошлое, экскурс в историю родного края, расширить свой тезаурус об исторических событиях, побудить остальных к такому интересному труду. Долг каждого — не забывать, чтить и помнить, ведь если б не было прошлого, не было бы и нас с вами. Генеалогия сегодня — более чем актуальна! Можете ли вы предположить, какие удивительные люди и события сопровождали вашу семью еще до вашего рождения? Этот весьма актуальный и увлекательный вопрос не оставит равнодушным ни одного человека. Стоит только начать, и раскопки затягивают. Исследование родословной — это очень полезный и интересный процесс. Он воспитывает, прививает самые благородные чувства, настраивает ваше сознание творить во благо Отчизне. Цель данной работы — поделиться собственным опытом в исследовательской деятельности. Рассказать о прожитых годах капитана медицинской службы, рационализатора, профессионального фармацевта и незаменимого прадеда — Хомика Антона Онуфриевича. Описать, что он пережил, к чему стремился, каких вершин достиг, как его запомнили люди. Биография прадеда неразрывна в повествовании с событиями Второй Мировой Войны, с некоторыми сведениями об аптекарском деле, об эпохе рационализаторов в послевоенное время. В первой главе освещена биография Хомика А.О., описан загадочный край, где родился прадед, культура и быт, которые окружали его на протяжении детства и юношества. Во второй главе описан военный путь прадеда, его фармацевтические достижения. Яркая и не менее значимая часть этой главы — роспись на рейхстаге Хомика А.О. Третья глава рассказывает о рационализаторском изобретении, которое было отмечено рационализаторской справкой, о новаторстве и мастерстве Хомика А.О., о его вкладе в аптекарское дело, о множестве наград и званий, полученных за патриотизм и храбрость. В заключительной четвертой главе речь идет о народном промысле прадеда — макет родного жилища. Эта глава сопровождается иллюстрациями для получения большего представления об изобретательности Хомика А.О. Для написания данной работы потребовались кропотливые сборы ин-

формації (беседи з родствениками, колегами, знакомими; робота з особистими архівами прадеда — журнали, аптекарські записи, фотоснимки, документи, нагороди, грамоти, газети і т. д.). Об'єм роботи — 30 сторінок, без додатку. К роботі додається 20 фотографій і схема генеалогічного дерева по материнській лінії.

Література:

1. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян / Б.А. Рыбаков. — М.: Наука, 1981. — 608 с.
2. Крылов Н.И. Навстречу Победе / Н.И. Крылов, Н.И. Алексеев; под. ред. Н.И. Крылова. — М.: Наука, 1970. — 463 с.
3. Ополовников А.В. Избяная литургия. Книга о русской избе / А.В. Ополовников, Е.А. Ополовникова; под ред. Ополовникова А.В. — М.: Ополо, 2001. — 512 с., 819 илл.
4. История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941-1945. В 6 т. — М.: Воениздат, 1960 — 1965.
5. Приказы Верховного Главнокомандующего в период Великой Отечественной Войны Советского Союза: Сборник. — М.: Воениздат, 1975. — 333 с.
6. Личные архивы и документы Хомик А.О.

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Ірина Блощинська,

*студентка Тернопільського національного
економічного університету,*

Ірина Бердей,

*студентка Тернопільського інституту соціальних
та інформаційних технологій*

В умовах глобалізації значно посилюються міграційні процеси. Вплив зовнішньої трудової міграції на розвиток суспільства є показовим для України, оскільки зміни міграційних потоків супроводжуються деформацією демографічної ситуації, змінами у складі й структурі робочих місць, якістю робочої сили, її мобільністю тощо. Дедалі більше українських громадян виїжджають за межі держави, вбачаючи в цьому надійний спосіб розв'язання багатьох життєвих проблем, передусім соціальних і економічних. З іншого боку, ставлення до проблеми трудової міграції сьогодні вербалізується як виклик державі, загроза її національній безпеці та генфонду нації. Злободенність проблеми міграції в Україні є очевидною, проте в науковій літературі цим питанням приділяється недостатньо уваги: мало вивченими залишаються гендерні аспекти трудової міграції, аналіз характеру та поширеності міграційних процесів серед жіночих та чоловічих груп населення, феномен дітей заробітчани тощо, що й зумовило вибір теми цієї конкурсної роботи та мету дослідження — вивчення гендерної специфіки міграції населення в Тернопільській області.

Завдання: 1. Розкрити суть явища міграції; 2. Виявити особливості трудової міграції серед населення Тернопільської області; 3. Розкрити гендерну специфіку причин трудової міграції.

З точки зору поширеності та спрямованості міграційних процесів, Україна сьогодні є державою, яка виступає донором для інших держав, оскільки «постачає» на їхні ринки праці висококваліфіковану і водночас дешеву робочу силу, в той час як її власна економіка потерпає від нестачі кваліфікованих працівників, а соціальна сфера несе додаткове навантаження внаслідок значного погіршення демографічних показників. Міграція робочої сили як складний соціально-економічний процес визначається різними об'єктивними та суб'єктивними чинниками, а саме: природно-кліматичними, демографічними, етнічними, соціальними та економічними. Провідну роль відіграють соціальні та економічні чинники, поряд із недотриманням демократичних прав обох статей щодо вільного працевлаштування, можливості вибору професії чи місця роботи.

На основі результатів соціологічних досліджень та експертних оцінок спеціалістів обласного центру зайнятості був здійснений аналіз поширеності та характерних особливостей трудової міграції чоловіків та жінок Тернопілля. Виявлено принципово нові масштаби, новий характер та якісну зміну пріоритетів мігрантів. Зокрема, сьогодні трудова міграція є одним з основних ефективних засобів підвищення добробуту населення України та інвестування вітчизняної економіки. Наприклад, від заробітчан з Тернопільщини щороку надходить близько 100 млн доларів, тобто понад півмільярда гривень, що вдвічі перевищило доходи загального фонду місцевих бюджетів Тернопільської області за 2005 рік (266,4 млн грн.). Зменшення населення в області відбулось упродовж січня — листопада 2010 р. на 4106 особи з розрахунку на 1000 жителів внаслідок як природного скорочення (3222 особи), так і міграційного (884 особи). Щороку зростає кількість працюючих пенсіонерів (сьогодні вони становлять близько 314 000 за 2009 рік від усіх працюючих осіб в області, тобто 28%). На ринок праці дедалі менше виходить молодих працівників, і активне населення працездатного віку шукає заробітку за межами області. Серед прибулих в область з інших країн упродовж січня — листопада 2010 р. іммігранти з країн СНД становили — 55,8%, з інших країн — 44,2%. Серед вибулих з області за межі України 13,8% виїхали до країн СНД і 86,2% — до інших країн. За період з 2002 р. — 2009 р., згідно з даними держстатистики, 3886 осіб (0,58%) економічно активного населення Тернопільської області виїхали за кордон з метою трудової діяльності (в середньому 555 осіб, або 0,084% за рік). З них 204 особи віком 20–44 роки, що становить 62%. Найбільш міграційні райони — Борщівський, Буцацький та Теребовлянський. Міжрегіональна міграція за межі області за 2009 рік становила 5726 осіб. Найбільше населення виїхало в суміжні області (Івано-Франківська область — 756 осіб, Львівська область — 921 особа, Хмельницька область — 1050 осіб) і в м. Київ (639 осіб). Слід відмітити, що потоки трудових міграцій переважно здійснюються до найближчих або більш віддалених країн з привабливішими умовами життя. Так, близько третини населення (32,2%) працювали у Росії та країнах ЄС (Німеччині (8,9%), Іспанії (5,7%), Польщі (4,7%), Чехії (3,9%)), Ізраїлі (3,4%); майже 32% населення виїхали у США (26,5%), Канаду (4,8%), Латинську Америку, Туреччину тощо. У міграційних потоках переважають чоловіки, за винятком Греції, Італії та Ізраїлю, де жіноча частка становить відповідно 81,3, 78,6 та 59,8% від кількості усіх мігрантів. Заробітчанська «роза вітрів» свідчить, що для більшості районів (11 із 17) пріоритетною країною виїзду є Польща, для 6 — Італія. Велика частина мігрантів працює в Росії, Португалії, Іспанії та Чехії. Виявлено гендерну специфіку трудової міграції залежно від типів населених пунктів. За кордон за 2009 рік виїхало жінок — 148 осіб (45%), чоловіків — 181 особа (55%).

З них міського населення (всього 204 особи) жінок — 93 особи (45,6%), чоловіків — 111 осіб (54,4%). Із сільського населення (125 осіб), жінок — 55 осіб (44%), чоловіків — 70 осіб (56%). Найбільший досвід тимчасової роботи за кордоном мають особи віком 30 — 39 років (34,4%) та 25 — 29 років (20,9%). Хоча жінки складають меншість порівняно з чоловіками-заробітчанами, проте у час світової економічної кризи вони є потенційними мігрантами для країн Західної та Південної Європи у сфері обслуговування, ресторанно-туристичного бізнесу, сезонної роботи у сільському господарстві тощо. Тернопільську область можна вважати середньостатистичною стосовно заробітчанства. Працівники Центру консультування мігрантів ГО «Відродження нації» проводять значну превентивно-просвітницьку роботу серед населення області, діє 11 мобільних консультпунктів із запобігання нелегальній міграції за підтримки облдержадміністрації. Проведений аналіз міграційних процесів у Тернопільській області через ґендерну призму дає можливість враховувати певні тенденції при впровадженні регіональної державної політики з метою покращення як економічної, так і соціально-демографічної ситуації в цілому.

МОТИВАЦІЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ АВТОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ З УРАХУВАННЯМ ҐЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

Каріна Бурлакова,

*студентка Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету,*

Світлана Башкатова,

*аспірантка Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету*

В сучасних умовах господарювання далеко не всі керівники підприємств усвідомлюють усю важливість мотивації трудової діяльності, тоді як високий рівень зацікавленості персоналу в праці, в кінцевих результатах своєї діяльності, бажання працювати з повною віддачею, здійснити свій внесок у загальну справу — найважливіша умова успіху організації. Запропоноване дослідження присвячено особливостям мотивації трудової діяльності працівників автотранспортних підприємств у розрізі ґендерного підходу.

Актуальність проблеми, що розглядається, викликана розвитком ґендерної економіки, одного з найбільш молодих напрямків економічної науки. Ґендерна економіка аналізує відмінності в економічному стані чоловіків і жінок та причини їх виникнення.

В останній час велику кількість робіт присвячено дослідженню ґендерних відмінностей. Зі зміною соціально-економічної ситуації в країні всіх почало цікавити питання, чоловіки чи жінки виявляються більш емоційними, наполегливими, залежними, впевненими тощо.

Проблема задоволеності працею також не перестає бути актуальною. Кожна людина, безумовно, хоче досягти того, щоб займатися своєю улюбленою справою, іншими словами — щоб робота приносила не лише матеріальний дохід, а й моральне задоволення. Відомо, що задоволеність тісно пов'язана з відповідальністю, і чим більше людина задоволена своєю працею, тим більш відповідально вона буде ставитись до її виконання.

З метою виявлення ціннісних орієнтацій, потреб і мотивів трудової діяльності працівників було проведено соціологічне дослідження. Дослідження проводилося на автотранспортних підприємствах м. Харкова.

В процесі проведення соціологічного дослідження респондентам було запропоновано оцінити порівняльну вагомість для них різних мотивів до трудової діяльності. Було досліджено 10 факторів: гарний зарібок, реалізація здібностей, умінь, гарантія зайнятості, приносити користь людям, суспільне визначення праці, можливість зустрічатися з людьми, страх втратити роботу, участь в управлінні виробництвом, кар'єристські міркування та честолюбство. Для чоловіків і жінок вищенаведені мотиви однаково важливі.

Проаналізувавши результати проведеного соціологічного дослідження, бачимо, що усі респонденти незалежно від віку, статі, освіти, професійно-посадового статусу обирають базовим мотивом трудової діяльності грошову винагороду.

Це можна пояснити низьким, нерідко катастрофічним, рівнем життя населення. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України зайнятість, наявність оплачуваної роботи не гарантують одержання доходу, еквівалентного прожитковому мінімуму. Працююча та отримуюча заробітну плату людина не завжди заробляє досить, щоб забезпечити себе, не говорячи вже про утриманців. Це, у першу чергу, й зумовило першорядну увагу людей до грошового заробітку.

Природно, що більшість працівників вважає головним мотивом трудової діяльності високу заробітну плату. В умовах трансформаційних змін в Україні заробітна плата повинна враховувати психологічну природу людини, її особливості, а також об'єктивну залежність між результатами праці та рівнем матеріального стимулювання.

В умовах глибокої фінансово-економічної кризи однією з основних залишається проблема зайнятості. Так, гарантію зайнятості працівники АТП називають серед мотивів трудової діяльності наступним за значущістю. Аналізуючи результати дослідження, виявили, що для жінок у два рази частіше, ніж для чоловіків, загроза безробіття, страх втратити роботу є чинником, що спричиняє відповідальне ставлення до праці.

Для чоловіків престиж професії є більш вагомим чинником мотивації, ніж для жінок. Так і серед факторів, що викликають відповідальне ставлення до праці, чоловіки в два рази частіше відзначають престиж професії, ніж жінки.

Проаналізувавши ступінь задоволеності окремими аспектами трудової діяльності, виявили, що чоловіки майже в два рази частіше, ніж жінки, не задоволені такими факторами трудової діяльності: зміст праці, режим праці й робочого часу, організація праці, можливість застосування своїх знань та досвіду. Стосовно мотивації трудової діяльності розглянемо також систему стимулювання праці.

Результати проведеного соціологічного дослідження свідчать, що для всіх респондентів незалежно від віку найбільш ефективними формами стимулювання праці є такі: поліпшення оплати праці, поліпшення умов праці, надання соціальних пільг, справедливість в розподіленні доходів.

На основі проведеного соціологічного дослідження було проаналізовано мотивацію до трудової діяльності працівників АТП з урахуванням ґендерних особливостей, а саме ціннісні орієнтації, ставлення до праці, задоволеність окремими аспектами праці та працею в цілому, мотиви та стимули трудової діяльності.

Матеріальні потреби й мотиви ще довго залишатимуться домінуючими, проте мате-

ріальне заохочення не може бути єдиним стимулом праці, оскільки однобічний вплив на працівника лише коштами не приводить до довгострокового підвищення продуктивності праці й капіталу. Тому істотне значення мають нематеріальні (неекономічні) методи мотивації трудової діяльності. У перспективі орієнтація на змістовність і корисність праці з'явиться основою трудового способу життя, фундаментом соціального й економічного здоров'я суспільства.

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННИСНО-МОТИВАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК У СФЕРІ ПРАЦІ Й ЗАЙНЯТОСТІ

Катерина Грищенко,

*студентка Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету,*

Світлана Башкатова,

*аспірантка Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету*

XX сторіччя становить значний інтерес для ґендерного аналізу зайнятості жінок на ринку праці у зв'язку з тим, що саме в XX столітті жінка стрімко вийшла за рамки приватного сімейного середовища, органічно вписавшись в трудове і суспільне життя, а досягнуті нею автономія і незалежність вплинули на сутність відносин «чоловік — жінка» в суспільстві.

У результаті світової фінансово-економічної кризи в Україні відбулися кардинальні зміни, що торкнулися життя всього суспільства, у тому числі спостерігалися значні трансформації у сфері зайнятості.

З метою виявлення ціннісних орієнтацій людини, її потреб та інтересів були проведені власні соціологічні дослідження за випадковою вибіркою методом анкетування за таким напрямком: поведінка безробітних на ринку праці.

Опитування здійснювалося в центрах зайнятості м. Харкова. Загальна кількість опитаних становила 95 респондентів (53 чол. у 2009 р. та 42 чол. у 2010 р.).

У процесі проведення соціологічного дослідження виявлено, що найбільш популярним напрямком пошуку роботи серед «офіційних» безробітних стало звернення до державної служби зайнятості. У цілому 80,3% опитаних скористалися її послугами. Тенденція збільшення популярності пошуку роботи через державну службу зайнятості чітко простежується в напрямку від респондентів молодшого віку до старшого.

Проаналізувавши вирішальні чинники при виборі роботи, при диференціації респондентів за ґендерною ознакою виявили такі особливості:

- 1) вирішальним чинником стали добре оплачувана робота й регулярна заробітна платня незалежно від ґендерної ознаки;
- 2) хороший колектив має значення для 57,1% чоловіків і 66,1% жінок;
- 3) можливості професійного зростання для чоловіків важливі в два рази частіше, ніж для жінок;
- 4) зручне територіальне розташування роботи, робота за фахом, зручний режим роботи має більше значення для жінок;

5) престиж професії є більш вагомим чинником для чоловіків.

Дослідження показало, що жінки частіше готові навчатися новій професії, ніж чоловіки (61,0% жінок і 53,0% чоловіків). За оцінкою респондентів імовірність знайти роботу через державну службу зайнятості в цілому досить незначна: лише 11,2% респондентів упевнені, що знайдуть роботу; тільки 17,5% вважають, що ймовірність досить велика (понад 50%); 30,2% вважають, що імовірність знайти роботу незначна (менше ніж 50%); 41,1% думають, що не знайдуть роботу. При диференціації респондентів за віком виявлена така особливість: зі збільшенням віку опитаних зростає число тих, хто не вірить у можливість знайти роботу через державну службу зайнятості.

Соціальна політика у сфері зайнятості передбачає використання соціальних заходів з підвищення конкурентних здібностей жінок на ринку праці. Вони полягають в такому:

- надання податкових, кредитних та інших пільг підприємствам державного й недержавного секторів економіки, а також приватним особам і об'єднанням, що забезпечують організацію праці осіб з обмеженою працездатністю, жінок, що мають малолітніх дітей;
- залучення додаткових джерел фінансування, створення необхідних умов для добродійності, суспільної взаємодопомоги;
- залучення жінок у підприємницьку діяльність, забезпечення їх необхідною інформацією, консультаційними послугами і спеціальною підготовкою;
- надання допомоги охочим почати свою власну справу в отриманні додаткових знань і професійної підготовки;
- надання різного роду кредитів, необхідних для організації жінками індивідуальної трудової діяльності;
- забезпечення умов для підвищення кваліфікації або перенавчання робітниць, що мають перерви в трудовій діяльності, у тому числі при поверненні з відпустки по вагітності і пологах і догляду за дитиною, для їх якнайшвидшої професійної реадаптації;
- облік потреб жінок при проведенні структурної перебудови економіки, фінансова підтримка розвитку соціальної сфери і сфери послуг як місьць прикладання першої жіночої праці.

Розглядаючи заходи соціальної політики, що здатні впливати на гендерні стереотипи у сфері зайнятості, можна виділити ряд ключових напрямів: політика регулювання оплати праці; політика в області найму і просування в посаді; політика освіти; політика субсидування роботодавців і створення нових робочих місць.

Увага держави, громадськості і профспілок до жіночих проблем у сучасному світі зумовлена об'єктивними причинами. І Україна тут не виняток. Жінки становлять більше як половину населення земної кулі і багатомільйонну армію трудящих. Тому на всіх етапах розвитку національної самосвідомості «жіноче питання» залишається в полі зору будь-якої соціально-економічної системи. Професійна робота так само природна в житті сучасної жінки, як і материнство. Але така багатофункціональність жінки призводить до певних складнощів її положення в суспільстві. Вона потребує певної зовнішньої підтримки, інакше не може бути й мови про її рівноправність з чоловіками, які не несуть «подвійного навантаження» і більше орієнтовані на роботу, ніж на сім'ю і дітей. На сьогодні доводиться спостерігати, що знов складаються суспільні відносини, які істотно ускладню-

ють економічну ситуацію для населення в цілому, досить жорстко обходяться з жінками. Щоб підтримати прийнятний рівень добробуту української сім'ї, жінки були вимушені залишитися у сфері оплачуваної зайнятості. Але в становищі жінок на ринку праці спостерігаються негативні тенденції. Продовжується витіснення жінок з робочих місць, що вимагають високої професійної майстерності і знань, особливо у сфері інтелектуальної праці. Продовжується зосередження жінок у галузях з нестабільною і законодавчо незахищеною зайнятістю, посилюється дискримінація на робочому місці.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ АКТИВІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Валерія Доукіна,

*студентка Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету,*

Світлана Башкатова,

*аспірантка Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету*

Зниження рівня бідності і досягнення гендерної рівності є основними цілями розвитку XXI століття. Розширення і посилення економічних можливостей жінок, включаючи просування жіночого підприємництва, відповідає обом цілям, тому проблема мотивації до підприємницької діяльності в гендерному аспекті по праву може називатися актуальною.

Необхідність дослідження гендерних аспектів підприємництва зумовлена динамічним проникненням жінок в управління економікою, появою нової соціальної когорти «ділових жінок». Особливо помітні ці процеси в розвинених країнах. Наприклад, у США жінкам належить понад 50% грошових коштів, що обертаються в країні, на них виписано 65% рахунків, в їх руках зосереджено 57% цінних паперів, на них доводиться 88% загальної купівельної спроможності [1]. Не випадково, в Німеччині після її об'єднання було створено понад 150 тисяч підприємств під керівництвом жінок, а у Великобританії кожне четверте підприємство — жіноче [2].

Різні дослідження з порівняння ділових і психологічних якостей жінки й чоловіка показали, що по ряду аналізованих параметрів є певні відмінності. Примітно, що жінки не лише рідше розглядають для себе можливість стати підприємцями, а й набагато рідше таку можливість реалізують. В Україні у 2008 р. чисельність жінок, залучених у підприємництво, становила лише 3% від економічно активних жінок.

З.Н. Попов описує мотиви жіночого підприємництва: самореалізація — 40%; інтерес — 35%; матеріальна надійність, гроші — 30%; турбування про тих, хто поряд — 25%; професійне зростання — 20%; самоствердження — 15% [3].

Вельми скромну позицію в системі мотивів жінок-підприємців займає мотив самоствердження, що відрізняє жіночу мотивацію від чоловічої.

Вітчизняний психолог А.Е. Чирикова приводить порівняльну характеристику ділових і особистих якостей чоловіків і жінок [4]. У жінок перші позиції займають такі якості та уміння: 1) уміння йти на компроміс, гнучко вести переговори; 2) упевненість у собі і

своїй місії; 3) уміння діяти в ситуації конфлікту та загроз ризику. У чоловіків наголос на таких якостях та уміннях: 1) постійна готовність до змін, до нововведень; 2) уміння при необхідності нав'язувати свою позицію; 3) уміння відчувати себе вільним і отримувати вигоду в рамках прийнятих обмежень і правил. Чоловіки в бізнесі домінують через більшу демонстративність, уміння діяти в ситуації невизначеності та загрози ризику, ефективно використовувати інших людей. Жінки досягають успіху завдяки здатності досягати компромісу, впевненості в собі, гнучкій поведінці в різних ситуаціях.

Розподіл чоловіків і жінок за сферами діяльності також неоднорідний. Характеристика роду занять дозволяє дійти висновку, що найпоширенішими видами діяльності жінок-підприємців є сфера послуг і торгівля (по 40% кожна), тоді як у виробництві зайнято 12%, а в сільському господарстві — 8% [5]. Такий розподіл видів діяльності є цілком виправданим і характерним для жінок: виробнича сфера — це прерогатива чоловіків, невиробнича — жінок.

Отже, можна зробити висновок, що гендерний аспект більшою мірою виявляється у сферах реалізації підприємницьких здібностей, цілях, які переслідує підприємець, а також формах і способах їх досягнення. Виходячи з цього процес мотивації до підприємницької діяльності повинен мати яскраво виражену гендерну специфіку.

На основі проведеного дослідження запропоновано такі заходи:

1. На рівні держави: всіяко сприяти створенню і діяльності різних підприємницьких об'єднань, недержавних організацій, кредитних спілок тощо; надавати інформацію для орієнтації під час вибору сфери діяльності, а на стадії її розгортання — ознайомлення з результатами ринкових досліджень: фінансового планування, маркетингової стратегії тощо; допомагати фінансово у вигляді бонусів, субсидій, зниження податків, полегшення доступу до банківських кредитів або отримання їх під низький процент, організація «альтернативних» джерел фінансування; ліквідація фактичної дискримінації щодо жінок у плані доступу до економічних ресурсів, зокрема, до землі, кредитів і фінансування; ухвалення всеосяжної політики, що передбачає облік гендерної специфіки в податковій політиці і політиці виплати допомоги.
2. На рівні кредитно-фінансових посередницьких установ, кредитних спілок, асоціацій, професійних об'єднань досягти взаємоприйнятної координації, щоб вони: проводили підготовку жінок до широкого кола професій, пов'язаних із веденням торгово-промислової діяльності й управління; надавали інформацію з питань маркетингу і торгівлі, проектування виробів і нововведень, передачі технології й контролювали якість продукції; сприяли розвитку технічних і комерційних зв'язків.

Вартими для запровадження можуть бути так звані демонстраційні проекти, які є досить поширеними у США. Суть їх полягає у поширенні досвіду успішного жіночого підприємництва, наданні технічної допомоги та консультуванні в управлінні. Для реалізації цих заходів потрібна партнерська взаємодія репрезентантів виділених двох рівнів вирішення проблем жіночого підприємництва в Україні. Загалом у поєднанні державних ресурсів з енергією і винахідливістю приватних і асоційованих комерційних структур, неурядових організацій криється великий резерв економічного розвитку.

Література

1. Козина И.М. Попова И.П. «Слабые группы» на рынке труда: гендерная специфика мотивации поведения // Журнал исследований социальной политики, том 5, № 3, 2005. — с. 365–386.
2. Барсукова С.Ю. Специфика женского менеджмента // Социологические исследования. — 1999. — № 9.
3. Клецина И.С. Самореализация личности и гендерные стереотипы // Психологические проблемы самореализации личности. — Спб., 1998. — Вып.2.
4. Чирикова А.Е. Женщина во главе фирмы. — М.: Институт социологии РАН, 1998.
5. Пухлін В. Підприємницький потенціал українського жіноцтва //Україна: аспекти праці. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал — № 3 / 2000. — С. 39–44.

ЖІНОЧЕ ЛІДЕРСТВО В СИСТЕМІ НЕДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА СУСПІЛЬСТВА

(на прикладі вивчення досвіду громадської організації

м. Одеси «Центр молодіжних жіночих ініціатив»)

Катерина Паніч,

студентка Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського

Аналіз національної ситуації стосовно жіночого лідерства за останні роки викрив деякий дисонанс. Наряду зі значною кількістю публікацій фахівців стосовно розвитку жіночого руху в Україні та значну кількість гендерних заходів (конференцій, семінарів, видання спеціалізованої літератури) у свідомості пересічних громадян твердо сидить стереотип про суспільно активну й творчу роль чоловіків у публічній сфері та набагато скромнішу роль жінок як дружин і матерів у приватній сфері. Спираючись на думку вітчизняних дослідників з гендерних питань (Л. Булатова, С. Вихор, Т. Голованова, Н. Городнова, Т. Дороніна, О. Кікінежді, В. Кравець, Н. Ковалішина, О. Луценко, О. Любарська) ми дійшли висновку, що лідер спонтанно займає домінуюче положення в групі з явної або прихованої згоди більшості її членів [4]. Визначальною рисою лідера є його вплив на оточуючих. Його вплив і авторитет мають в основному неформальний характер. Основною проблемою стосовно гендерної поведінки можна вважати таку позицію, яку обрало суспільство: жінка — це сім'я, материнство, турбота про дітей і догляд за чоловіком, а чоловік — це робота, соціальне досягнення, орієнтація на публічну сферу [3, 69-70].

Посилання на те, що жінки просто не бажають займати лідируючі позиції, також легко піддати сумніву. Подібне «небажання» часто відображає лише об'єктивне знання жінок про неймовірної складності, а часом і неможливість досягнення лідируючих позицій у суспільстві, оскільки «правила гри» у ньому створені чоловіками і для чоловіків. Частіше за все твердження про «природну» нездатність жінок займати лідерські позиції в суспільстві є всього лише стереотипом, використовуваним для того, щоб штучно утримувати жінок від спроб добиватися влади. Саме ці стереотипи складають основу того, що жінки відкидаються як можливі кандидати на вищі керівні посади і не можуть займати посади вище визначеного ним рівня в корпоративній ієрархії [1, 204].

Метою дослідження було вивчення особливостей формування жіночого лідерства засобами ресурсів громадської організації «Центр молодіжних жіночих ініціатив», об'єктом дослідження виступили жіночі громадські організації в системі громадянського суспільства. Експериментальна перевірка жіночого лідерства проводилась в умовах волонтерської роботи в жіночій громадській організації «Центр молодіжних жіночих ініціатив». У ході експерименту групі молодих жінок-лідерок були запропоновані такі тематичні напрями роботи: «Що таке гендер?», «Гендер — соціальний конструкт чи біологічний імператив?», «Гендерні стереотипи та їх вплив на життя людини», «Іграшкова фабрика андрогінів — хто є хто?», «Хлопчик просить купити йому ляльку»; «Окреме за статтю навчання: “за” чи “проти”?», «Ідеальна жінка, ідеальний чоловік». Зазначимо, що у Молодіжній гендерній студії з молодими жінками-лідерками особлива увага приділялася організації самостійної навчальної та науково-дослідницької роботи з гендерної тематики, вивченню особливостей гендерної ідентичності особистості в межах обраної програми підготовки.

У результаті проведеного експерименту жінки більшою мірою були схильні до відкритості, гнучкості, до компромісів і діалогу, що може бути зумовлено як психологічними особливостями, так і процесами соціалізації, але в будь-якому випадку ці поведінкові характеристики дають жінкам певні переваги. Також не можна не відмітити те, що застосування наведених форм, методів та технологій гендерної освіти та виховання сприяють формуванню у майбутнього учителя гендерно-збалансованої поведінкової норми, що вміщує в себе вміння міркувати незалежно від стереотипів, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, критично та всебічно розглядати гендерну проблему, робити власні висновки, брати активну участь у громадському житті, незалежно від статевих стереотипів на роль чоловіка і жінки у суспільстві, орієнтуватися і адаптуватися в нових соціальних умовах, захищати свої інтереси, поважати інтереси і права кожного чоловіка і жінки, самореалізуватися тощо.

Література

1. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. — К.: «К.І.С.», 2004. — С.184–204.
2. University Press, 1984. Kanter R. M. Men and Women of the Corporation. New York: Basic, 1977. Martin P. Y. Feminist Practice in Organizations: Implications for Management in Fageson E. A. (ed.). Women in Management: Trends, Issues and Challenges in Managerial Diversity, Sage Publications. London: Newbury Park, 1993. P.
3. Лідерство. Гендерные перспективы. Материалы Второй Международной конференции, Санкт-Петербург / под ред. Л.А. Герасимовой. — С-Пб.: СПбГУ ИТМО.
4. Ковалишина Наталія. Взаємодія жіночих громадських організацій з органами державної влади як фактор здійснення гендерної політики в Україні: дис. канд. наук з державного управління: 25.00.01 / Національна академія державного управління при Президентові України. — К., 2006.

ГЕНДЕР В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

Ольга Мисоченко,

*студентка Харківського національного
педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди*

Комплексне вирішення проблем розвитку суспільства неможливе без створення рівних можливостей для самореалізації особистості в будь-якій сфері життєдіяльності незалежно від її статі. Значну роль у подоланні негативних проявів гендерних стереотипів мають відігравати заклади освіти різних типів разом з іншими організаціями гендерної соціалізації, завдання яких – визначення можливостей особистісного, громадського та професійного вибору. Як свідчить практика, в закладах освіти здебільшого поширений статево-рольовий підхід, який фактично утверджує приховану нерівність чоловіків і жінок і закріплює в суспільній практиці гендерну упередженість, ініціює гендерно-рольові конфлікти тощо.

В освітній практиці гендерний підхід передбачає організацію рівноправного співробітництва осіб різної статі у навчально-виховному процесі із заохоченням тих видів діяльності, що відповідають дійсним інтересам і можливостям особистості, а не стереотипним вимогам до неї залежно від статі. Особливо важливим є впровадження гендерного підходу в процес підготовки майбутніх фахівців з гуманітарних спеціальностей, які працюватимуть у системі «людина — людина» і для обрання ефективної стратегії взаємодії з іншими людьми мають враховувати гендерний чинник. Вивчення й впровадження гендера саме в освітній сфері дасть змогу подолати ситуацію гендерної дезорієнтації, що є неоціненно важливим для розвитку України як європейської держави.

Гендерні дослідження започатковані в Україні зусиллями викладачок і викладачів українських вищих навчальних закладів, дослідників і дослідниць з науково-дослідних установ. Діяльність гендерних дослідницьких центрів спрямовувалась на поширення знань про гендер, впровадження гендерно чутливого підходу та гендерної проблематики в навчальний процес. Основним досягненням діяльності цих творчих груп стало уведення в науковий обіг нового дискурсу.

За останні роки гендерні підходи вкоренилися та розвинулися в Україні майже в усіх гуманітарних і соціальних галузях вітчизняних наук: від соціології, психології, педагогіки, історії, філософії, релігієзнавства, літературознавства та мистецтвознавства до політичних наук, права, наук про державне управління, економіки й статистики. Детальніше розглянемо галузь педагогіки.

Школа завжди була і залишається провідним чинником гендерної соціалізації. Зміст навчального матеріалу, виховання в процесі спілкування вчителя й учня є орієнтиром розвитку гендерної свідомості хлопців і дівчат. Важливим компонентом гендерної соціалізації особистості є гендерна освіта, яка включає в себе систематичне навчання, просвіту (пропаганду) і поширення гендерних знань і гендерної культури, стимулювання гендерної самоосвіти).

Метою гендерного навчання та виховання школярів має стати не лише формування правильного розуміння сутності моральних норм та установок у сфері взаємин між статями, а й потреби керуватися ними в усіх сферах діяльності. Виховна робота з

учнями різної статі не повинна мати узагальненого та уніфікованого характеру, вона має орієнтуватись на особливості, можливості та потреби кожної конкретної учениці та кожного конкретного учня.

Специфіка гендерного навчання та виховання полягає в тому, що людина як суб'єкт діяльності не може виступати як безстатева істота. Це означає, що в процесі формування гендерної культури школярів можуть бути використані будь-які види діяльності: праця, спілкування, заняття, гра, що сприятимуть формуванню гендерної культури, якщо педагоги оцінюють дії школярів з позиції гендера, беруть до уваги характер відмінностей між учнями, враховують вікові особливості учнів.

На жаль, питання впровадження гендерного компонента в освіті можна віднести до найменш розроблених у дослідженнях українських педагогів. Слід враховувати і те, що система освіти залишається досить консервативною і не дуже охоче сприймає гендерні нововведення. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні важливо навчитися не лише чітко диференціювати особливості гендерного підходу в освіті, а й усвідомити його безумовне значення для гармонійного і повноцінного розвитку школярів.

Гендерна освіта передбачає вивчення різних аспектів відносин жінок і чоловіків у суспільстві. Це стосується традицій, формальних і неформальних правил та норм, що визначаються місцем і становищем чоловіків та жінок в українському суспільстві. Інтеграція гендерних підходів в освіті вимагає певних дій: уведення спеціальних предметів і спецкурсів з гендерної проблематики; експертизи наявних програм і підручників; розроблення відповідних навчальних програм, методичних посібників, підручників для різних типів навчальних закладів.

Згідно з результатами дослідження, проведеного Міністерством освіти і науки України наприкінці 2008 року, кількість вищих навчальних закладів, де читають гендерні курси, становить 46,2% (73 одиниці) від загальної кількості ВНЗ, що взяли участь в анкетуванні, зауважимо, що кожен регіон України представлений бодай одним вищим навчальним закладом, де читають курси з гендерної проблематики. У тому числі це й Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди: у переліку навчальних дисциплін є курс гендерної лінгвістики, хоч поки що його слухають студенти тільки одного факультету. Крім аудиторних занять, у межах курсу організовуються екскурсії до наразі єдиного в Україні Гендерного музею — Музею історії жіноцтва, історії жіночого та гендерного руху, створеного при Харківському гендерному ресурсному центрі.

У 56-ти ВНЗ викладачі готують і публікують лекційні курси та програми з гендерної тематики, укладають посібники й підручники, індивідуальні й колективні монографії, цикли статей та окремі статті, присвячені актуальним гендерним проблемам, а також здійснюють експертизи навчальних матеріалів щодо наявності мовного гендерного дисбалансу та дотримання принципу рівноправності статей через адекватне відображення в навчальному матеріалі досвіду і чоловіків, і жінок та заохочення їх до рівноправного співробітництва й взаємної поваги. Розроблені на підставі цих експертиз рекомендації мають урахувати укладачі стандартів та програм гуманітарних предметів. Контроль за введенням гендерного компонента до змісту вищої освіти здійснює Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Очевидно, що гендерне мислення, гендерний світогляд формуються на основі гендерних знань. Засвоюючи основи наук, сповнених гендерним підходом до висвітлення

всіх сфер життя людини, студенти самі і за участю педагогічних працівників формують світогляд. Тому дуже важливо долучати молодь до вивчення гендерних аспектів у навчальних дисциплінах, щоб уникнути у майбутньому дискримінації як щодо жінок, так і щодо чоловіків, а передусім — стимулювали критичне осмислення з урахуванням гендерного аспекту суспільного процесу в усіх галузях знань і самого життя.

Література

1. Кікінежді О. Гендерне виховання змалку / О.М. Кікінежді // Дошкільне виховання. — 2006. — № 2-3. — С. 3–6; 10–13.
2. Кравець В. Гендерна педагогіка / В. Кравець. — Т.: Джура, 2003. — 415 с.
3. Основи формування гендерної культури школярів: Методичний посібник для вчителів початкової школи і класних керівників 5 — 11 (12) класів загальноосвітніх навчальних закладів / Авт.-укл. С.Л. Губіна. — Харків:ХОНМІБО, 2008. — 78 с.
4. Гендерна освіта в Україні.
Режим доступу: // www.gendercentre.org.ua/htdocs/article%2003.htm.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ В УПРАВЛІНСЬКІЙ СФЕРІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Аліна Парнікова,

студентка Приазовського державного технічного університету

Ринковий етап розвитку України не лише докорінним чином вплинув на економічні процеси, а й сприяв пом'якшенню консервативних установок у багатьох сферах життєдіяльності. Проте уявлення про керівництво, лідерство й досі залишаються під дією соціальної й культурної інерції. Сфера управління вважається чоловічою прерогативою. Такий підхід значно обмежує можливості жінок у самореалізації й ускладнює адаптацію їх у нових соціально-економічних умовах, крім того, він не відповідає реальним соціальним змінам. Отже, один із аспектів проблеми гендерної рівності, акцентований у наші дні, — рівність у сфері управління.

Актуальність дослідження зумовлена глибокими системними трансформаціями, що відбуваються в сучасному українському суспільстві та спричиняють зміни соціальних ролей, які, в свою чергу, трансформують прийняті в суспільстві стереотипи і норми щодо чоловіків і жінок. Гендер як соціальна категорія, що зумовлює реалізацію життєвих перспектив і прагнень особистості (чоловіка і жінки) та визначає її місце в суспільному житті, має свої особливості у кожному окремому суспільстві. В сучасному українському суспільстві на нових, демократичних, заходах розглядаються підходи до ролі чоловіка та жінки в соціумі, а також особливості актуалізації й утвердження нових цивілізованих суспільних відносин. Це, в свою чергу, зумовлює актуальність дослідження гендерних процесів у соціальному управлінні, намагання глибше осмислити сутність понять, що регулюють міжособистісні стосунки у сфері прийняття рішень на всіх рівнях управління.

Об'єктом дослідження виступають жінки як соціостативна група. Предмет дослідження — гендерні процеси в управлінській сфері суспільства.

На підставі аналізу емпіричних та теоретичних даних, за мету дослідження ми поставили виявити ступінь гендерної рівності в сфері управління та розробити рекомендації щодо визначення місця жінки в соціальному управлінні. Методи, що були використані у дослідженні, — це аналіз документів, статистичних даних та результатів загальноукраїнського соціологічного опитування «Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві» [1, 70].

Концептуальні засади стосовно ролі жінки в сім'ї та суспільстві, зокрема, в управлінській сфері, складні й багатогранні. Їх можна умовно поділити на три напрями, що представляють різні, іноді протилежні позиції. З одного боку, оспівування й обожнювання жінки, визнання її активної, навіть домінуючої ролі в сім'ї та в суспільстві, з іншого — повне заперечення можливої участі жінок в управлінні, зневажливе ставлення до них, застосування подвійної моралі, стереотипу меншовартості жінки. Нарешті, існує думка, що ця проблема штучно створена, що традиційно в українському суспільстві не було і немає статевої дискримінації. Проблема рівноправності жінок і чоловіків є похідною від проблем сутності та закономірностей формування моральної культури й розвитку національної свідомості, що досліджується в працях українських вчених.

На жаль, протягом довгих років жінки не брали активної участі у суспільному житті, а боротьба українських патріоток за створення держави замовчувалась офіційною радянською історіографією, і з цієї причини постаті найкращих громадянок України й досі залишаються маловідомими не лише українській громадськості, а й політикам та науковцям.

Завдання розвитку, що пов'язані із забезпеченням гендерної рівності, зазнали в Україні значної адаптації порівняно із зобов'язаннями, проголошеними на міжнародному рівні. Наразі в країні не спостерігається жодних гендерних обмежень у доступі до всіх рівнів освіти. Більш того, серед населення, яке охоплене системою вищої освіти, існує помітний гендерний дисбаланс на користь жінок. Не простежується значних гендерних відмінностей і щодо можливостей доступу до ринку праці — рівні економічної активності та зайнятості українських жінок залишаються одними з найвищих у світі. Проблеми гендерної нерівності в українському суспільстві мають принципово інший характер: високі рівні зайнятості та освітньо-професійної підготовки жінок супроводжуються їх незначним представництвом у сфері прийняття рішень — у політичному житті, на вищих щаблях соціального управління, в керівництві економічних організацій; високим рівнем професійної гендерної сегрегації, тобто зосередження жінок і чоловіків на посадах різного рівня та в різних сферах економічної діяльності. Тому необхідність пом'якшення гендерного розриву в представництві жінок не викликає сумніву.

На підставі проведеного аналізу маємо запропонувати заходи, що сприятимуть залученню жінок до сфери прийняття рішень на всіх рівнях управління, а саме:

- сприяння діяльності жіночих об'єднань, у тому числі за професійною ознакою;
- застосування прикладів позитивної практики за участі жінок-керівників;
- розширення можливостей доступу жінок до засобів масової інформації на всіх рівнях і забезпечення іміджу жінки, вільного від будь-яких стереотипів;
- боротьба з гендерними стереотипами на всіх рівнях освіти, починаючи з початкової.

Сьогодні існує ще багато труднощів щодо розуміння й запровадження в життя гендерної рівності. Утвердження гендерного виміру соціуму уповільнено, тому потребує подальшого вивчення.

Література:

1. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / Ю.Саєнко. — К.: Програма розвитку ООН, Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, 2007. — 70 с.
2. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна-2010. Національна доповідь / Програма розвитку ООН в Україні. — К.: Міністерство економіки України, 2010. [Електронний ресурс] — Режим доступу: www.mfa.gov.ua.
3. Макарова О.В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки: Монографія / Олена Володимирівна Макарова. — К: Ліра-К, 2009. — 328 с.

ЖІНОЧЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНОЇ СЕГРЕГАЦІЇ

Яна Денисенко,

студентка Сумського державного університету

Підприємництво, бізнес, зокрема, малий, як породження ринкових реформ, є для українського суспільства явищем порівняно новим, проте здійснює визначальний вплив на результативність цих реформ, а також виступає вагомим чинником економічної стабільності, скорочення безробіття, формування середнього класу. Але сьогодні і ця сфера в Україні є переважно чоловічою. Оскільки існує багато чинників економічного, соціального і навіть психологічного характеру, які стримують активне входження жінок у сферу приватного бізнесу.

Так, через корумпованість бізнесу та зневіру в своїх силах жінки побоюються приходити в бізнес, навіть маючи цікаві та потенційно успішні ідеї розвитку власної справи. Тому переважна більшість жінок все ще орієнтується на малі, але стабільні заробітки на державних підприємствах, пов'язуючи краще майбутнє з реалізацією державної політики в області дотримання соціальних гарантій. Інша ж частина жінок, яка робить ставку на розвиток підприємництва, малого бізнесу і самозайнятості, традиційно обирає ті сфери бізнесу, які не потребують значних затрат та спеціальних знань і навичок і знаходяться у колі традиційних для жінок проблем — сфери послуг, торгівлі, відпочинку. Тому шлях приватного підприємництва сьогодні обирає не так багато жінок, і їх кроки у напрямку започаткування власного бізнесу, навіть в умовах зростаючого безробіття, не можна назвати масовими.

Українські науковці вже деякий час активно займаються дослідженнями у сфері жіночого підприємництва. Зокрема, у працях Н. Ісакової, О. Красовської, Л. Кавуненко, А. Лугового зазначаються особливості мотивації жінок, що приходять у бізнес, особливості цього бізнесу і навіть його типи.

На сьогоднішній день питання жіночого підприємництва набуло неабиякої актуальності. У зв'язку з кризами, що охопили весь світ та постійно призводять до зростання рівня безробіття, у нашій країні виникла досить велика соціальна потреба в розвитку підприємницької діяльності. Малий та середній бізнес могли б забезпечити динамічне та порівняно низько затратне створення нових робочих місць. Залучення саме жіночого

потенціалу посприяло б вирішенню проблеми ґендерної сегрегації та внесло б визначальний вклад у створення конкурентоздатної економіки України.

З метою визначення, наскільки жінки працездатного віку Сумської області налаштовані на підприємництво і що є стримувальним чинником, у січні 2010 року Проблемною лабораторією при кафедрі політології, соціології та психології Сумського державного університету було проведене регіональне соціологічне дослідження. У цьому опитуванні взяла участь 300 жінок працездатного віку Сумської області, в ході чого була можливість прослідити залежність вибору жінкою бізнесу як засобу самореалізації від таких показників, як вік, освіта, сімейний стан та матеріальний статок.

Результати дослідження дозволили виділити основні характеристики «збірного» портрету бізнес-активної жінки, або скоріше такої, яка позитивно налаштована на відкриття власного бізнесу. Якщо взяти до уваги, що ведення власного бізнесу вимагає не лише бажання, а й активності, відповідальності і певних затрат — часу, матеріальних, інтелектуальних, а також готовності до ризиків та невдач, можна зазначити, що, на жаль, лише невеликий відсоток жінок Сумської області потенційно схильні до такого роду діяльності (лише 18,18%).

Щодо соціальних характеристик таких жінок, то дослідження показало їх як переважно молодих (20–30 років), заміжніх, але без дітей. До того ж це жінки з досить високими очікуваннями щодо матеріальних статків, оскільки й сьогодні вони вже не відносять себе до бідних. Остання позиція дозволяє зробити висновок і щодо наявності і необхідності мати певний «капітал» для початку власної справи.

Активні і схильні до бізнесу жінки — це переважно жінки з вищою освітою. Вони набагато частіше висловлюються на користь роботи з повною віддачею і відповідальністю, майже без вихідних заради своєї мети. При цьому можна зазначити ще один суттєвий аспект у соціальному портреті схильних до бізнесу жінок — саме жінки з дітьми (як заміжні, так і самотні) частіше вказують на прийнятність роботи «без вихідних заради своєї мети».

Маємо можливість прослідкувати залежність успіху жінки у бізнесі від її сімейного стану, зокрема, наявності чоловіка. Адже саме заміжні жінки мають найвищі показники успішного досвіду у бізнесі.

Останнім, проте не менш важливим, чинником руху у бізнес та успіху в ньому є налаштованість жінок на власні сили і відмова від спроб шукати причини власних невдач в інших людях.

ОЦІНКА ТРУДОВОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЖІНОК НА МІСЦЕВОМУ РИНКУ ПРАЦІ

Юлія Кучевська,

студентка Кременчузького національного університету

Актуальність теми дослідження. Підвищення ступеня відкритості національної економіки, процеси міжнародної економічної інтеграції відповідним чином впливають на кон'юнктуру ринку праці на національному, регіональному, місцевому рівнях. Наслідком такого впливу є інтенсифікація внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків, зростаюча мобільність робочої сили.

Особливо гостро ця проблема проявилася у жіночому сегменті як національного, так і місцевих ринків праці. Жінки, як найменш соціально захищені учасники ринку праці, виявилися непривабливою робочою силою для працедавців. Складаючи майже половину зайнятих в економіці, вони сконцентровані у галузях, рівень оплати праці в яких нижче, ніж у тих, де переважають чоловіки. Високий рівень жіночого безробіття порівняно з чоловічим, обмежені можливості при працевлаштуванні та реалізації трудової активності у суспільній діяльності — основні риси жіночого сегмента ринку праці. У цій ситуації підвищення інтенсивності трудової мобільності жінок стає одним з основних засобів запобігання безробіттю та поліпшенню ситуації у жіночому сегменті ринку праці. На підставі дослідження трудової мобільності жінок формується інформація про її масштаби, інтенсивність, динаміку, мотиви переміщення.

Метою дослідження є теоретичне узагальнення, емпірична перевірка та методичне забезпечення оцінки трудової мобільності жінок на місцевому ринку праці (слайд 3).

Об'єктом дослідження є трудові переміщення на місцевому ринку праці.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та прикладні засади оцінювання й активізації трудової мобільності жінок на місцевому ринку праці.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці теоретичних, методичних і прикладних положень щодо виявлення і обґрунтування форм трудової мобільності жінок та оцінки їх переміщень на місцевому ринку праці.

Основні наукові результати:

Перше. У результаті теоретичного аналізу наукових положень виявлено, що трудова мобільність як економічна категорія відображає здібність і готовність працівника до змін у контексті трудової діяльності, викликаних різними причинами, а також до переміщення як у територіальних межах, так і на конкретному підприємстві. Високий рівень трудової мобільності означає принципову готовність населення до зміни посади, професії, місця роботи та проживання, способу життя в цілому. Визначення напрямів потоків трудової мобільності дозволяє сприяти забезпеченню такої кон'юнктури ринку праці, де попит на робочу силу відповідатиме її пропозиції; перерозподілу робочої сили відповідно до змін ринку праці, а отже, і потреб виробництва; підвищенню зайнятості населення і зниженню рівня безробіття. У науковій роботі існуюча класифікація трудової мобільності була доповнена такими формами трудової мобільності, як галузева, економічна, територіальна і внутрішньофірмова.

Друге. Обґрунтовано, що оцінку трудової мобільності жінок доцільно проводити з урахуванням чинників, що впливають на формування потоків трудових переміщень, до

яких належать: демографічний чинник, що відображає динаміку чисельності працездатного населення, його статеву і вікову структуру, здоров'я, освіту та ін.; інституційний чинник, який характеризує наявність соціальних гарантій громадян у сфері зайнятості та працевлаштування, а також рівні права і свободи жінкам та чоловікам у праці, здобутті освіти і професійній підготовці; політичний чинник, що відображає створені умови для формування і реалізації державної політики з поліпшення ситуації на жіночому сегменті ринку праці; соціально-економічний чинник, який характеризує розвиток соціальної сфери ринку праці; професійно-кваліфікаційний чинник, що характеризує забезпеченість ринку праці працівниками необхідного якісного рівня тощо.

Третє. Визначено методи оцінки трудової мобільності жінок на ринку праці. Встановлено, що найпоширенішими методами оцінки трудової мобільності жінок на місцевому ринку праці є економіко-статистичні та економіко-математичні методи й моделі.

Четверте. За останні дев'ять років помітно збільшилась кількість працевлаштованих представників найбільш простих професій, сфери обслуговування і торгівлі. Дещо покращилась ситуація із працевлаштуванням законодавців, вищих державних службовців, керівників. Одночасно почали менш цінуватися технічні службовці, інструментальники, кваліфіковані аграрії, робітники з обслуговування, експлуатації і контролю над роботою технологічного обладнання.

Результати аналізу жіночого сегмента місцевого ринку праці дали змогу визначити, що ситуація на ньому залишається дещо напруженою. Це підтверджується зростанням пропозиції жіночої робочої сили та високим рівнем безробіття, дисбалансом між пропозицією жіночої робочої сили та попитом на неї. Місцевий ринок праці характеризується нерівномірністю розподілу чоловіків і жінок у різних сферах економічної діяльності через орієнтованість промисловості міста на важку фізичну працю.

Проте якщо раніше спостерігалась тенденція до концентрації жінок у галузях, які відзначаються низькою заробітною платою, то на сьогодні ситуація поступово змінюється, і жінки починають займати посади аналогічні посадам чоловіків із рівною заробітною платою. Це пов'язано з перевагами жіночого населення: вони більш гнучкі, витриваліші і невибагливі. У той час як чоловіки очікували більш вигідних пропозицій, жінки погоджувались на вакансії. Працедавці це оцінили.

П'яте. В основу аналізу економічної трудової мобільності жінок покладено класифікацію трудових ресурсів, яка базується на методології Міжнародної організації праці. Будь-яке переміщення жінок, яке супроводжується зміною їх економічного статусу, призводить до зміни в економічній структурі населення. Результатом трудових переміщень є збільшення або зменшення пропозиції жінок на місцевому ринку праці.

Аналіз потоків економічної трудової мобільності жінок у м. Кременчук дозволив дійти висновку, що процеси переміщення працівників, які відбуваються у місті, змінюють не лише загальний обсяг пропозиції робочої сили, а й її якість. Вони впливають на напрями та інтенсивність мобільності трудових ресурсів у місті та мають значні наслідки для формування чисельності та статевовікового складу трудових ресурсів, позначаються на рівні зайнятості. На місцевому ринку праці відмічаються відмінності у розподілі чоловіків і жінок за галузями економіки.

Дослідження показало, що вивченню трудової мобільності жінок повинен передувати аналіз залежності від ряду показників діяльності промислових підприємств міста, напри-

клад, розміру середньої заробітної плати по підприємству, середньооблікової чисельності жінок в організації. Одержана модель дозволила врахувати попит та пропозицію робочої сили і визначити залежність трудової мобільності жінок від вищеперелічених показників, що дає можливість активізувати робочу силу на внутрішньофірмовому ринку праці на підвищення результативності діяльності підприємств і, відповідно, на економічне зростання міста як у короткостроковій, так і середньостроковій перспективах.

Шосте. Розроблено систему мотивів трудової мобільності жінок та обґрунтовано доцільність її використання, яка сприятиме створенню умов для більш повного використання трудових ресурсів, зменшенню рівня безробіття, забезпеченню ефективної зайнятості, підготовки і перепідготовки кадрів, що дозволить кожному індивіду незалежно від статі знаходити застосування своїм здібностям у відповідній сфері діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що запропоновані методичні підходи, висновки і рекомендації доведено до рівня конкретних практичних пропозицій і можуть бути використані органами виконавчої влади центрального і місцевого рівня.

До результатів, які мають найбільш практичне значення, належать:

- рекомендації щодо методичного забезпечення аналізу жіночого сегмента місцевого ринку праці на основі матеріалів державної статистичної звітності, які можуть бути використані органами державної влади в місті при розробці стратегічних програм зайнятості населення;
- рекомендації щодо визначення системи мотивів трудової мобільності жінок на основі розмежування матеріальної і нематеріальної мотивації їх трудових переміщень, які можуть бути використані місцевим центром зайнятості при розробці програм сприяння жіночій зайнятості.

Отримані за результатами дослідження залежності, закономірності, сформульовані визначення та вимоги щодо оцінки трудової мобільності жінок визначають його теоретичну наукову новизну. Вони знайшли своє застосування у діяльності підприємств та установ міста Кременчук.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Любов Рибак,

студентка Маріупольського державного університету

Конституція України проголошує рівність прав чоловіків та жінок у всіх сферах суспільного життя. Демократизація і гуманізація сучасного українського суспільства передбачає створення рівних можливостей для самореалізації особи незалежно від її статі, соціального походження, національності, віку. Але, на жаль, історично склалося так, що дійсні можливості та права жінок суттєво відрізняються від прав та можливостей чоловіків. Тільки останні декілька років питання гендерної нерівності почали активно вивчатися та обговорюватися вченими, політиками, соціологами. Гендерну нерівність визнали та зрозуміли необхідність боротьби з нею.

Забезпечення рівного статусу чоловіків та жінок насамперед втілене у положеннях Кодексу законів про працю, Законах України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про зайнятість населення», «Про оплату праці», «Про охорону праці», «Про відпустки», а також ряді міжнародних правових актів — Загальна декларація прав людини, Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок, Декларація Ради Європи про рівність жінок та чоловіків тощо.

Жінки через ряд соціокультурних обставин залишаються «наздоганяючими» у ряді найважливіших областей життєдіяльності, з недостатнім обсягом прав й особливо можливостей.

Жінки продовжують стикатися з дискримінацією при наймі на роботу. Наприклад, якщо проаналізувати оголошення про прийом на роботу, можна побачити велику кількість таких, де чітко вказується стать робітника, і в багатьох випадках необхідні саме чоловіки. Це такі професії, як юристи підприємств та фірм, менеджери, керівники відділів або професії, де праця має високий рівень оплати. Засилля дискримінаційних оголошень про вільні вакансії, що друкуються в найрізноманітніших газетах (практично в усіх), пояснюється головним чином відсутністю чіткої норми в трудовому законодавстві, що забороняє публікацію такого роду матеріалів та передбачає певну відповідальність.

Так, за статистичними даними заробітна плата жінок становить близько 70% від заробітної плати чоловіків. Робочий тиждень жінок, які працюють у народному господарстві, довше, ніж у чоловіків, за рахунок праці у будинку. Останню ж ніде і ніколи не вважають виробничою працею, хоча вона забезпечує життєздатність переважної більшості українських сімей. Жінки, які мають у середньому вищий рівень освіти, ніж чоловіки, обіймають менш престижні і оплачувані посади, серед управлінців становлять меншість, а на вищому рівні майже не представлені взагалі. Така ситуація у сфері соціостатевих стосунків отримала у соціологів визначення «гендерної асиметрії».

І головна причина такої гендерної нерівності щодо здобувачок полягає в тому, що працедавці побоюються їх відходу в декрет. Ситуація парадоксальна: в середньому жінка один раз у житті бере декретну відпустку, але за це зазнає дискримінації практично усе життя.

Сучасним суспільствам властива гендерна асиметрія, основу якої складають стереотипи. Наполегливо робляться спроби зруйнувати стереотип сприйняття жінки як істоти із споживчими схильностями, «прикраси» чоловіка, рабині домівки. Але навіть коли жінки пробиваються у високі сфери, їх переслідують стереотипи, які відома шведська діячка Анита Валлен назвала «синдромом можливостей»:

- жінці треба бути, принаймні, у двічі більше здатною щоб мати шанс зробити кар'єру;
- необхідний на керівній посаді рівень компетентності від жінки потрібно, як правило, до висування — тоді як для чоловіків вважається допустимим спочатку отримати посаду, а потім набирати відповідний рівень компетентності;
- якщо жінка молода, красива, то оточення «пояснює» її кар'єру якимись особливими відносинами з працедавцем або керівником, а не її діловими якостями.

І завжди над жінками висить дамокловий меч того, що Анита Валлен називає «колективним покаранням». Суть його ось у чому. Якщо жінка-керівник високого рівня припускається помилки і вимушена піти у відставку, більшість чоловіків і навіть багато жінок сприймають це як доказ того, що жінки взагалі не здатні обіймати посади такого рівня.

У подібній ситуації з чоловіком-керівником ніхто і ніколи не робить висновок, що чоловікам треба закрити доступ у вищі ешелони влади.

Професійна сегрегація за ознакою статі — це нерівномірний розподіл жінок і чоловіків в економіці. Традиційно існують «чоловіча» і «жіноча» робота. Нерівний доступ до робітників спричинює нерівність у заробітку й соціальні диспропорції. Прикрим є факт латентної дискримінації, закорінений у суспільній свідомості, стереотипних уявленнях про ролі чоловіків і жінок у суспільстві.

Саме тому політика рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок обов'язково має включати інформаційну підтримку політики рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок у сфері зайнятості і на ринку праці. Одним з найважливіших елементів механізму реалізації політики рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок має стати державна статистика. Вимоги, що пред'являються до цієї статистики одночасно прості і складні: вона має бути оперативною й адекватно відбивати проблеми положення жінок в усіх сферах життєдіяльності. Необхідне коригування українського трудового законодавства з метою зробити його гендерно нейтральним. Введення системи законодавчих положень, що унеможливають дискримінацію за ознакою полу і сімейного стану у сфері зайнятості і на ринку праці на всіх етапах взаємодії працівника і працедавця (з моменту подання оголошень про вакансії). Встановлення в державному секторі економіки чіткого взаємозв'язку оплати праці і її цінності та складності (на основі відповідних досліджень). Створення і реалізація програм розвитку і підтримки жіночого підприємництва (з обов'язковою оцінкою ефективності виконання цих програм). Створення механізму встановлення факту дискримінації за ознакою статі, віку тощо і відшкодування збитку громадянам, що зазнали дискримінації. Розробка заходів щодо скорочення галузевої та професійної сегрегації (включаючи навчання, програми професійної підготовки і перепідготовки, професійного просування жінок тощо), що включають перелік конкретних заходів і механізми оцінки ефективності їх реалізації.

Зрозуміло, що процес фемінізації суспільства спричинює певні соціальні наслідки. Неможливо заперечувати впливи змін гендерної структури суспільства на соціальний статус чоловіків і жінок, їх положення на ринку праці, зайнятості і професій на ціннісні орієнтації і поведінку. Тут можна говорити не просто про зміну стереотипів, а про поступове витіснення жінками чоловіків з ключових позицій у політиці, бізнесі та інших не менш важливих сферах життя. Цей процес повільний, але на цьому етапі він є незворотним.

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Оксана Саць,

студентка Луцького національного технічного університету

Подолання ґендерної асиметрії в Україні мало би бути важливим напрямом національного розвитку, адже утвердження рівності чоловіків та жінок стоїть на одному щаблі з такими пріоритетами, як безпека, екологія, викорінення бідності і мир. На жаль, у нашій країні спостерігається суперечність між законодавчим закріпленням принципу ґендерної рівності в усіх сферах життєдіяльності суспільства і наявною реальною ґендерною нерівністю в цих самих сферах. Зокрема, найяскравіше ґендерну нерівність можна прослідкувати у сфері зайнятості. Рівність прав та можливостей українців на ринку праці незалежно від статі залишається всього лиш гаслом, не підкріпленим конкретним механізмом реалізації.

Ми акцентуємо увагу на тому, що в Україні у сфері зайнятості існує проблема яскраво вираженої гегемонії сильної половини людства над слабкою, яка потребує розробки шляхів її вирішення. Адже наявна ґендерна нерівність у суспільстві, а особливо на національному ринку праці, справляє негативний вплив на економічний розвиток країни. У так званому «ґендернонерівному коловороті» ми виділяємо три ключові напрями (... Недосконалий механізм забезпечення ґендерної рівності → Ґендерна нерівність на ринку праці → Зниження темпів економічного зростання → ...), які перебувають у тісному взаємозв'язку, і щоб досягнути ґендерної рівності, необхідно підходити до їх вирішення комплексно, тому що поодинокі дії не в змозі подолати ґендерний дисбаланс у сфері соціально-трудових відносин. Тому з метою вирішення проблеми ґендерної нерівності на ринку праці України ми пропонуємо ряд заходів, зокрема:

- створити мережу спеціальних регіональних бюро з розслідування випадків порушення прав людини, а також Національного ґендерного бюро, яке б координувало роботу окремих регіональних представництв;
- відкрити безкоштовні юридично-консультаційні центри з ґендерних питань на базі Державних центрів зайнятості;
- сприяти подальшому розвитку жіночих неурядових громадських організацій (ЖНУО) (як приклад, ввести систему державних грантів для ЖНУО);
- проводити просвітницькі та навчальні дії, присвячені питанням дотримання прав людини та загальнолюдських прав жінок, серед працюючих громадян України через введення у програму підвищення кваліфікації цих працівників спецкурсів з ґендерної проблематики; ввести в навчальні плани вищих навчальних закладів України усіх рівнів акредитації дисципліни з ґендерних питань;
- розробити такі інформаційні кампанії та комунікаційні стратегії для телебачення, преси, радіо тощо, які б не розповсюджували упереджену інформацію про роль жінки та чоловіка в суспільстві, на ринку праці тощо;
- внести зміни у виборче законодавство і Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», які б зменшили ґендерний розрив у депутатському складі парламенту та в інших органах державної влади;
- створити єдиний загальнодержавний орган з ґендерних питань (у Німеччині існує ціле Міністерство у справах жінок, у Венесуелі функціонує Міністерство народної

- влади у справах жінок та питань ґендерного розвитку. Аналогічно створені такі державні органи та міністерства у Канаді, Афганістані, Франції тощо) [1];
- розробити систему заходів щодо балансування продуктивної та непродуктивної зайнятості як жінок, так і чоловіків (запровадити мережу «тато-шкіл» у всіх регіонах нашої країни, як це було вперше зроблено на Кіровоградщині у 2005 р. за програмою підготовки чоловіків до партнерських пологів та відповідального батьківства «Тато-школа (школа молодих татусів)» [2, с. 10];
  - розробити та прийняти закон про заборону дискримінації на ринку праці, в якому прописати, що вважається дискримінацією за статевою ознакою на ринку праці, навести процедуру щодо здійснення доказовості факту дискримінації та розробити систему штрафних санкцій за порушення норм цього закону для роботодавців, працівників ЗМІ, які оприлюднюють оголошення з ознаками дискримінації, тощо;
  - створити загальнодержавну інтернет-сторінку з ґендерних питань, адже сьогодні існує ряд Інтернет-порталів окремих ґендерних організацій, і щоб акумулювати або знайти необхідну інформацію щодо становища жінки чи чоловіка на ринку праці, в сім'ї тощо, необхідно переглядати їх усі, а єдина інформаційна система в галузі ґендерних питань дасть змогу проводити моніторинг ґендерної ситуації одразу за однаковими критеріями щодо жінок та чоловіків у різних куточках України;
  - розробити загальнодержавну програму щодо системи заохочення діяльності тих підприємств та організацій державного та приватного сектора економіки, де дотримуються рівності статей в управлінні, де відбувається просування на керівні посади як чоловіків, так і жінок;
  - підготувати в Державних обласних центрах зайнятості волонтерів, які б займалися пропагуванням ґендерної рівності серед українців тощо.

Зрозуміло, що основною проблемою залишається фінансове забезпечення втілення цих заходів у життя та проблема їх дієвого координатора, адже наша країна звикла вирішувати проблеми на стадії їх існування, а не на стадії зародження. І хоча за останні роки зроблено перші кроки до досягнення рівноправності статей, але ці кроки скоріше робляться не з власного бажання, а через зобов'язання перед міжнародними організаціями. Хотілося б, щоб свідомість нашої громади змінилась, і українці зрозуміли, що про ґендерну рівність зможемо говорити лише тоді, коли усвідомимо отримані переваги від неї. Кожен з нас повинен пам'ятати, що уповноважити себе реалізувати заходи щодо забезпечення рівноправності жінки та чоловіка, як у сфері прикладання праці, так і в будь-якій іншій сфері, можемо лише ми самі, жодна інша країна нас уповноважити на це не може! Сподіваємось, що запропоновані шляхи подолання нерівності статей будуть практично втілені в життя, тобто знайдуть своїх виконавців.

Література

1. Євген Заїка. Уряд без жінок [Електронний ресурс] // Українська правда. — 2010. — 18 березня. — Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/columns/2010/03/18/4870430/view_print/.
2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуалізація проблем чоловіків в контексті їх рівних прав та можливостей». — Вінниця: Представництво Фонду імені Гайнріха Бьоля в Україні, 2008 р. — 19 с.

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

Євгенія Сушко,

студентка Національного
університету кораблебудування
ім. адмірала Макарова

Тетяна Федоренко,

кандидат юрид. наук,
доцент Національного університету
кораблебудування ім. адмірала Макарова

Зараз дедалі частіше постає питання про рівність між чоловіком та жінкою. Думки різних людей часом діаметрально протилежні: від того, що має бути абсолютна рівність, до того, що такої рівності принципово бути не може. Де ж знайти істину?

У гендерній рівності мова йде про рівну участь чоловіків та жінок у покращенні умов як їхнього власного життя, так і життя громади. Ціллю гендерної рівності є підтримка досягнення рівності між жінками та чоловіками з метою забезпечення стабільного розвитку суспільства, подолання будь-яких проявів дискримінації.

Метою політики гендерної рівності та її практичного застосування є: підтримка рівноправної участі жінок поряд з чоловіками у прийнятті рішень для забезпечення стабільного розвитку суспільства; підтримка жінок у реалізації своїх людських прав; зменшення гендерної нерівності у доступі до ресурсів та результатів розвитку, а також у здійсненні контролю над ними.

Гендерний підхід передбачає справедливе ставлення до жінок та чоловіків, однаковий статус для них, а це означає, що чоловіки та жінки матимуть однакові умови для реалізації своїх людських прав та однаковий потенціал для здійснення свого внеску у національний, політичний, економічний, соціальний, культурний розвиток, а також рівні права на користування результатами цього розвитку.

Гендерні дослідження різних сфер життєдіяльності українського суспільства здійснюють чимало спеціалістів, таких як: Р. Ануфрієва, Н. Болотіна, О. Димеченко, Г. Галаган, Н. Власенко, Л. Виноградова та інші [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Підґрунтям вирішення проблем гендерної нерівності на міжнародному рівні є, зокрема, Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок. На національному рівні такою нормативною основою є: *Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї і жінок*; Декларація про рівноправність жінок і чоловіків; Декларація щодо забезпечення на практиці гендерної рівності тощо [7; 8; 9; 10].

Головною метою роботи, яка була подана на конкурс, стало дослідження особливостей принципу гендерної рівності у сфері політики, оцінювання функціонування національного механізму впровадження гендерної політики, діяльності різних соціальних інституцій у плані забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

В роботі було охарактеризоване міжнародне та українське законодавство з питань гендерної рівності; детально розглянута гендерна рівність у сфері законодавчої та виконавчої влади, а також у політиці; виявлено труднощі у здійсненні успішної кар'єри з погляду принципу гендерної рівності; визначено зміст державної діяльності в подоланні

гендерної нерівності в Україні. Для цього ми використали такі методи пізнання: діалектичний, системний, аналізу, порівняльно-правовий, нормативний, соціологічний.

Гендерний аналіз українського суспільства дав змогу виявити так звані проблемні зони, які потребують активного втручання з боку держави та суспільства, і є відповідними пунктами процесу формування гендерної політики. Ці зони, через призму становища жінок у суспільстві, були визначені в документах IV Всесвітньої конференції ООН зі становища жінок (1995 р.) [11]. Серед них для України найгострішими вчені та політики назвали сфери: зайнятості, політичну сферу, охорону здоров'я, проблеми освіти, гендерне насильство, проблеми торгівлі людьми.

В Україні здійснено перші кроки щодо гендерних новотворень: проведено гендерний аналіз українського суспільства; прийнято Верховною Радою України Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [12]; прийнято Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [13]; затверджено Кабінетом Міністрів України Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року [14]; відбувається розробка механізму управління гендерними процесами в системі законодавчої та виконавчої влади; розпочато гендерну експертизу українського законодавства; впроваджується гендерний компонент в науку, освіту, просвіту тощо.

Проаналізувавши чинне національне законодавство, ми виявили, що насильство щодо жінок є одним з ключових соціальних механізмів, за допомогою якого жінок спонукують займати підлеглий стан порівняно з чоловіками. Зростання насильства щодо жінок є глобальною проблемою, а це — серйозна перешкода для досягнення рівноправності та дотримання прав жінок. Також суттєвою проблемою є фемінізація бідності. Зростання безробіття, зменшення реальної заробітної плати, зменшення прибутків сім'ї — все це значно погіршує економічний стан жінок у суспільстві.

Важливим питанням ще досі залишається участь жінок у керівництві державою. Задля усунення гендерної нерівності у цій сфері Верховною Радою України було прийнято ряд законів, зокрема, Постанову Кабінету Міністрів України «Про проведення гендерно-правової експертизи», та у зв'язку з прийняттям зазначеної Постанови затверджено Інструкцію з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства [15]. Факт обмеженого доступу жінок до влади стримує можливі подальші соціальні зміни. Їх гальмує також недостатня інформованість і нерозуміння гендерних питань членами суспільства. Тому для подолання цієї проблеми ми дійшли висновку, що насамперед слід почати роботу з руйнації таких стереотипів, як: «Жінка і політика — поняття несумісні», «Політика — це чоловіча справа», адже відсутність жінок у владі погіршує ідеї розвитку самого суспільства. Влада і жінка повинні мати перспективу в мінливому світі; жінки не повинні бути витіснені з влади лише тому, що суспільство хворіє на стару, але виліковну хворобу — патріархальну модель побудови суспільства.

Підсумовуючи все вищесказане, варто зазначити, що усунення гендерного дисбалансу в політичних питаннях має стати цілеспрямованою політикою держави та консолідованою діяльністю жіночого руху. Встановлення рівноваги у суспільстві між чоловіком та жінкою є важливим завданням XXI століття, зокрема, в Україні на сучасному етапі її розвитку. Важливість цього процесу підтверджує досвід західних держав,

які здійснили великий прорив у цьому напрямку. Україна в контексті формування і розвитку державності на демократичних засадах певною мірою переймає такий позитивний досвід, який є необхідним для побудови повноцінного демократичного суспільства та високорозвинутої держави.

Література

1. Ануфрієва Р.В. Гендерний аналіз ціннісних орієнтацій в українському суспільстві // Українське суспільство 1992 — 2006. Соціальний моніторинг / за ред. Ворони В. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. — С. 317 — 323.
2. Болотіна Н.Б. Соціальне законодавство України. — К.: Логос, 2006. — 176 с.
3. Димеченко О.Ю. Молодь і гендер: реалії та перспективи демократичного суспільства // 36. матеріалів. Всеукраїнська студентська науково-практична конференції 25 — 26 травня 2006 року / Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Центр гендерних студій / В.П. Кравець. — Тернопіль: ТНПУ, 2008 р. — 116 с.
4. Галаган Г.Д. Рівність жінок і чоловіків в Україні: правові аспекти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 20 — 21 листопада 2000 року. — К.: ПРООН, 2009. — 233 с.
5. Власенко Н.Н., Калачова І.Д. Науковість і прогресивність. — К.: Кондор, 2004. — 112 с.
6. Виноградова Л.М. Цивілізація Середньовекового Запада. — М.: Прогресс — академия, 1972. — 345 с.
7. Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок 1993 року. Режим доступу: ews.ligazakon.ua.
8. Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї і жінок прийнята постановою № 473. Режим доступу: news.ligazakon.ua.
9. Декларація про рівноправність жінок і чоловіків, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи в 1998 році. Режим доступу: // news.ligazakon.ua.
10. Декларація щодо забезпечення на практиці гендерної рівності (Прийнята Комітетом міністрів 12 травня 2009 року на 119 сесії в Мадриді). Режим доступу: www.base.spin-form.ru.
11. Пекінська Платформа Дій. Підсумковий документ Четвертої Всесвітньої конференції ООН по положенню жінок. — К.: ПРООН, 1995. — 106 с.
12. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV, який набрав чинності з 1 січня 2006 року. Режим доступу: www.work.ua.
13. Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 26 липня 2005 року. Режим доступу: www.mediabusiness.com.ua.
14. Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року, затверджена Постановою КМУ № 1834 від 27 грудня 2006 року. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.
15. Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення гендерно-правової експертизи» від 12 квітня 2006 року № 504. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.

ГЕНДЕРНІ СТРАТЕГІЇ КАДРОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Інна Ярош,

*студентка Волинського національного
університету ім. Лесі Українки*

Тоталітарна держава не розглядає людину з точки зору різноманітності. Чим менше «особливого» у її громадян, тим краще і легше здійснювати управління. А декларування демократичних перетворень вводить у політичну практику саме акцент на відмінностях. Максимальна реалізація кожної окремої людини дає можливість реалізації всіх. Кожна людина різниться одна від іншої віком, освітою, професійною зайнятістю тощо. У тому числі й гендерними відмінностями. Ця різність має бути відображена у державній політиці. Тому коли розвиток і поступ політичного процесу, державної політики орієнтований на індивіда, а не на масу, то тоді стає пріоритетом стратегія досягнення гендерної рівності.

Незалежна Україна наприкінці ХХ століття успадкувала державне управління і кадрову політику, що за своєю сутністю, структурою, формами та методами управління відповідала командно-бюрократичній системі, яка функціонувала в радянському суспільстві. Але розбудова демократії визначила нові підходи. Гендерна справедливість виступає як внутрішній принцип, що пронизує всю систему державного управління.

Мета роботи — проаналізувати гендерні стратегії кадрової державної політики у контексті розвитку сучасної України. **Завдання** зумовлені метою і включають: встановити ступінь розробки проблеми у вітчизняній науці; визначити теоретико-методологічні підходи з проблеми гендерного компонента державної кадрової політики; визначити рівні впровадження гендерної рівності в державне управління України та визначити їх особливості та специфіку; охарактеризувати стратегічний напрям розвитку кадрової політики державних структур та органів місцевого самоврядування з урахуванням комплексного гендерного підходу.

Україна показала політичну волю до впровадження гендерної рівності в усі сфери життєдіяльності суспільства прийняттям Закону України № 2536 «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року, що набрав чинності 1 січня 2006 року. З того часу інтенсивніше розвивається національний механізм утвердження гендерної рівності.

В Україні наявна гендерна асиметрія і вертикальна професійна сегрегація державних службовців. Можливість доступу жінки на державну службу зберігається, водночас службова кар'єра, просування по службовій вертикалі супроводжується складностями [1]. Державні службовці-жінки посідають нижчі категорії посад. Наявний і такий вид гендерної сегрегації, як скорочення кількості жінок — державних службовців за віком. Це пов'язано з різницею в пенсійному віці. Проблемним моментом є також і оплата праці. Посади з чоловічим домінуванням мають тенденцію до вищого рівня оплати праці, тоді як на посадах з переважанням жінок оплата, як правило, нижча [2]. Важливою є проблема ігнорування гендерного підходу при творенні міністерств та уряду. Нинішній уряд не має жодної представниці жіноцтва у своєму складі. Це не свідчить про демократичний підхід.

Отже, гендерний інститут державної служби і управління в Україні лише проходить етап свого становлення. **У зв'язку з цим в Головному управлінні державної служби відбувається обговорення проекту Стратегії державної кадрової політики на 2011–2020 рр. [3]. Стратегія відповідає сучасним викликам у сфері розвитку та використання людського потенціалу, а тому особливо вагомим є те, що вперше подібний документ містить окремий розділ, а саме — 7-й, що стосується гендерної політики, адже ці підходи давно виправдали себе в європейських країнах.**

Програма рівних можливостей та прав жінок ПРООН-ЄС розпочала восени 2010 року дуже важливу й актуальну діяльність — підвищення рівня гендерної обізнаності та чуливості державних службовців. Такі тренінги відбуватимуться протягом року в усіх регіонах України.

Гендерні стратегії розвитку кадрової державної політики України вимагають:

- в основі державної політики має бути комплексний гендерний підхід;
- паритетне представництво обох статей на всіх рівнях влади — демократична норма сучасного світу;
- аналіз статистичних даних кадрового складу органів державної влади України підтверджує низький відсоток жінок-керівників, а серед службовців I–II категорії вони взагалі відсутні;
- гендерна кадрова державна політика потребує вдосконалення, вона має подолати гендерний дисбаланс професійної вертикальної сегрегації.

Література

1. Андрійко О.Ф. Гендерна рівність доступу на державну службу / О.Андрійко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: [збірник наукових праць. — Вип. 76. Ч.1]. — К.: КНУ імені Т.Г.Шевченка; Інститут міжнародних відносин, 2008. — С.3 — 5.
2. Піскорська Г.А. Проблеми гендерної рівності в сфері управління державою / Г. Піскорська // Актуальні проблеми міжнародних відносин: [збірник наукових праць. — Вип. 76. Ч.1]. — К.: КНУ імені Т.Г. Шевченка; Інститут міжнародних відносин, 2008. — С.7 — 9.
3. Стратегія державної кадрової політики України на 2011-2020 роки: проект [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.guds.gov.ua/control/publish/article?art_id=326345

ПОНЯТТЯ Й ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК

Катерина Бекетова,

*Студентка Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету*

У ст. 3 Конституції України проголошується: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою цінністю. Права і свободи людини та їх *гарантії* визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Тому основні права й свободи не лише визнаються державою, а й захищаються як необхідна умова її існування. «Забезпечення прав і свобод людини — це створення умов для здійснення прав і свобод людини. Воно включає такі три елементи державної діяльності: сприяння для здійснення прав і свобод людини..; охорона прав і свобод людини..; захист прав і свобод людини (відновлення порушення правомірного стану. Притягнення порушників до кримінальної відповідальності)» [1, 1]. Оскільки така діяльність визнана обов'язком держави, то суб'єктом, який уповноважений вимагати його здійснення, є кожна людина. Отже, людина на рівні основ конституційного ладу стає суб'єктом загальних правовідносин, оскільки набуває права на захист.

У юридичній літературі окремо не *окреслено систему гарантій захисту прав жінок, тому доцільно спочатку розглянути систему юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина.*

У юридичній літературі проблема гарантій не обділена увагою. При розгляді цієї проблеми науковці висловили чимало важливих і слушних думок: по-перше, розглядають гарантії як елемент правової системи; по-друге, пов'язують їх з іншими поняттями, такими як: міра охорони, міра правового захисту, юридична відповідальність; по-третє, вивчають як самостійну категорію, яка має свої риси, об'єкт діяльності, а також систему, структуру та методи реалізації.

Так, на думку Н.С. Малєїна, гарантії прав і свобод людини та громадянина — це умови, засоби, способи, які забезпечують їх здійснення в повному обсязі, усебічно охороняють права і свободи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямовану на практичну реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [2, 2].

Як вважають Н.І. Матузов і А.В. Малько, гарантії становлять соціально-політичне та юридичне явище, яке характеризує три моменти:

- 1) пізнавальний, який дозволяє розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні знання про соціальну і правову політику держави;
- 2) ідеологічний, який використовується політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей всередині країни та за її межами;
- 3) практичний, що визначається як інструментарій юриспруденції, передумова задоволення соціальних благ особи.

Виходячи з цього автори визначають гарантії як систему соціально-економічних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють можливість для здійснення своїх прав, свобод і інтересів [3, 2].

Що стосується класифікації гарантій прав і свобод людини, то в юридичній літературі не існує єдиної думки з цього питання. Н.І. Козюбра пропонує класифікувати гарантії прав і свобод людини на дві великі групи: **загальні та спеціальні або юридичні**.

До **загальних** належать економічні, політичні, ідеологічні й суспільні гарантії. Під **спеціальними** ж гарантіями розуміється система спеціально закріплених у юридичних нормах правових засобів, за допомогою яких забезпечується можливість реалізації прав, а також захист і охорона прав людини від порушень з боку державних органів, посадових осіб і громадян.

Також гарантії розділяють за сферою діяльності на міжнародно-правові (планетарні) гарантії, гарантії в рамках регіональних міжнародних співтовариств, загальнодержавні й автономні гарантії [4, 3].

Міжнародно-правові гарантії закріплено в Загальній декларації прав людини, міжнародних пактах та інших документах. Їх забезпеченням займаються ООН, її органи, а також організації, які діють під егідою (ЮНЕСКО, МОТ), через різні програми та проекти. Важливе значення має діяльність Ради Безпеки, Генеральної Асамблеї ООН, Міжнародного Суду та спеціалізованих закладів — Комітетів з прав людини, Комітету з прав дитини. Обов'язки з реалізації головних прав і свобод покладено на держави, які є членами ООН.

Гарантії регіональних міжнародних співтовариств (Європейський Союз, Рада Європи, Рада держав Балтійського моря, Організація африканської єдності, Організація американських держав, Співдружність незалежних держав) здійснюються також через різноманітні організації на основі відповідних нормативно-правових актів.

Загальнодержавні гарантії, закріплені в конституціях та інших законодавчих актах держав, забезпечуються відповідними матеріальними й організаційними засобами. Контроль за здійсненням конституційних положень і захист прав громадян в Україні входять до компетенції Конституційного суду України, Комісії з прав людини, Уповноваженого з прав людини, а також органів суду й прокуратури.

Під **автономними** розуміють гарантії, відображені в законодавстві окремих частин федеративних держав (штатів, республік, областей, земель, провінцій). У всіх конституціях і статутах закріплюються положення про гарантованість прав і свобод людини та громадянина відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права [5, 3].

У Конституції України принцип права людини на захист знайшов своє відображення в багатьох дискретних правах людини. *Жінка як невід'ємна частина суспільства також має право на цей захист* — право на звернення до органів публічної влади (ст. 40 Конституції України); право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів влади, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55 Конституції України); право на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч. 3 ст. 55 Конституції України); право на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного (ч. 2 ст. 63 Конституції України) тощо. Існування права людини на захист своїх прав і законних інтересів як принципу основ правового статусу людини знайшло своє підтвердження й у такому документі, як проект Концепції державної правової політики захисту прав людини. У проекті в основу формування такої політики поряд із принципами верховенства права, конституційності, законності, невід'ємності основних прав і свобод людини покладено й принцип прав людини на захист.

Установлення системи гарантій не забезпечує автоматичної реалізації прав і свобод людини. У зв'язку з цим до наукового обігу ми пропонуємо ввести поняття юридичних гарантій захисту прав жінки як системи засобів і факторів, які створюють необхідні умови для поваги її прав і свобод. До структури механізму входять:

- 1) органи державної влади й місцевого самоврядування та відповідні посадові особи;
- 2) спеціалізовані державні й громадські органи та організації зі справ захисту прав і свобод людини і громадянина (наприклад, адвокатура, прокуратура, суд тощо);
- 3) політичні партії, відповідні громадські організації й органи;
- 4) нормативно-правові акти матеріального й процесуального характеру, які передбачають і закріплюють права, порядок їх реалізації й захисту та юридичну відповідальність за їх порушення;
- 5) правові акти (документи), які підтверджують наявність, межі та характер прав і свобод;
- 6) інші соціальні акти та їх норми (статути політичних партій і громадських організацій, звичаєві норми тощо);
- 7) засоби масової інформації, державні та недержавні органи й організації в галузі масової інформації [6, 4].

Цей механізм має також включати засоби стимулювання реалізації прав і свобод жінки, у тому числі створення умов, за яких закріплені права й свободи можуть реально належати конкретній особі, використовуватися нею без будь-яких зовнішніх перепон [7, 5].

Конституція України досить чітко визначає систему органів та посадових осіб різних рівнів, які повинні захищати права й свободи людини та громадянина, зокрема жінки. Це Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, підсистема судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура, інші правоохоронні органи України.

Верховна Рада України здійснює захист прав і свобод через законодавчу діяльність шляхом визначення винятково в законах України прав і свобод людини та громадянина, гарантій цих прав і свобод, основних обов'язків громадян; громадянства, статусу іноземців і осіб без громадянства; прав корінних народів і національних меншин; основ соціального захисту; визначення правового режиму власності, правових засад і гарантій підприємництва, правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання (п.п. 1–3, 6–8 ч. 1 ст. 92 Конституції України).

Поряд із законодавчою діяльністю доцільно було б проводити парламентські слухання, щорічні доповіді Президента з питань дотримання прав жінок в Україні, здійснювати контрольну функцію за діяльністю правоохоронних органів у сфері прав людини.

Основною ефективною гарантією захисту прав і свобод більшість авторів називають **судовий захист**. Цінність суду, на думку У. Дугласа, полягає в тому, щоб не дати державі «сісти народу на шию» [8, 5]. Звичайно, у правосудді не можна бачити панацею від порушень свободи жінки. Суд часто буває неповоротким, малоефективним інститутом. Судова влада здійснюється за допомогою конституційного, цивільного, адміністративного та кримінального судочинства. Конституція України проголошує, що «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» (ч. 1 ст. 55), судовий захист гарантується кожному

(ч. 2 ст. 55). Це означає, що право на такий захист належить кожній фізичній особі, у тому числі й недієздатній, яка може захищати свої права в суді через представника (зокрема адвоката) або батьків, іншого законного представника.

Потреба в судовому захисті закономірно впливає з ускладнення характеру та структури економічних відносин, зростання конфліктності й соціальних протиріч у суспільному житті. Разом із тим доводиться констатувати ще досить низький авторитет судової влади. Це пояснюється великою переважаністю судів, дорожнечю судових витрат, неефективністю судових рішень.

Беручи до уваги те, що, відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України, юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, суди не можуть відмовити жінці як фізичній або юридичній особі в прийнятті до судового розгляду заяв і звернень. Суди не можуть відмовити в судовому захисті прав і свобод людини та громадянина в прийнятті скарг на рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб на підставах, не передбачених Конституцією або законом. При цьому треба мати на увазі, що коло прав і свобод людини та громадянина, закріплених Конституцією, не є вичерпним.

Широкими повноваженнями щодо захисту прав і свобод людини наділена **прокуратура** України при виконанні функцій нагляду за додержанням і застосуванням законів. Діяльність органів прокуратури щодо вирішення заяв і звернень громадян, перевірки сигналів преси та інших засобів масової інформації про порушення законності забезпечує своєчасний і кваліфікований розгляд кожного звернення, усебічну перевірку доводів заявника й прийняття на місці правильного рішення, поновлення порушених прав і законних інтересів громадян, притягнення до відповідальності винних осіб [9, 6].

Органи прокуратури в межах своєї компетенції вирішують питання, що впливають із загальноновизнаних норм міжнародного права, передусім у галузі охорони прав людини. Як справедливо підкреслюють Ю.М. Тодика й О.В. Марцеляк, прокуратура — ефективна правозахисна інституція, передусім своєю функцією у сфері забезпечення прав і свобод громадян, яку в Україні вона зберігає до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, удало компенсує деяку складність судової форми захисту прав і свобод громадян [10, 7].

Особливе значення для захисту основних прав і свобод жінки мають такі напрямки діяльності прокуратури:

- 1) представництво інтересів жінки в суді у випадках, визначених законом;
- 2) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- 3) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи жінки.

Гарантування суб'єктивних прав людини **органами внутрішніх справ** проявляється в забезпеченні особистої безпеки громадян; у своєчасному запобіганні злочинам і адміністративним правопорушенням, швидкому й повному їх розкритті, охороні суспільного порядку та забезпеченні суспільної безпеки; захисті власності від протиправних посягань; наданні правової й організаційної допомоги громадянам, посадовим особам й іншим суб'єктам у здійсненні їх законних прав і інтересів.

Органи внутрішніх справ є невід'ємною частиною системи органів державного управління. При виконанні своїх функцій вони вступають в управлінські й інші правовідносини (внутрішні та зовнішні) з різноманітними державними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами. Ці відносини можуть бути відносинами влади — підпорядкування, співробітництва, координації та погодження. Проблеми охорони громадського порядку й боротьби зі злочинністю були, є і будуть кардинальними для цивілізованого людського суспільства, для демократичної правової держави, якою повинна бути Україна. Побудувати таку правову державу означає змоделювати й утілити в життя такий державний устрій, за якого всі відносини здійснюються на основі правових норм, у межах закону.

Однак компетенція міліції в галузі реалізації правоохоронної діяльності сьогодні має потребу в радикальному реформуванні, що зараз і робиться. Адже міліцію можна розуміти двоїсто: у матеріальному й формальному значенні. У матеріальному значенні — це державна діяльність, що спрямована на забезпечення суспільного порядку, громадської безпеки, на захист від загроз порушення громадського порядку та безпеки. У формальному значенні — державні функції, що нею здійснюються. Сюди можна віднести не лише завдання щодо забезпечення захисту від небезпеки порушення громадського порядку, а й іншу управлінську діяльність, наприклад, видання паспортів, віз, дозволів, яку здійснюють різні підрозділи органів внутрішніх справ, зокрема, паспортно-візова служба.

Таким чином, удосконалення процедур захисту прав і свобод жінки — важливе й невідкладне завдання Української держави. На жаль, розмитість, невизначеність, а то й повна відсутність юридичних правил захисту громадян свідчать про незадовільну правову ситуацію, яка склалася в суспільстві. Юридичні механізми, які діяли в колишньому СРСР, зруйновано, нові ще як слід не сформовані, а ті, що діють, не досконалі. У таких умовах правовий статус людини й громадянина, закріплений в Конституції України, не має реального підґрунтя. А це загрожує перетворенням суб'єктивних прав на декларацію, відірвану від життя.

Ураховуючи вищесказане, варто сформувати, на наш погляд, таке поняття, як **система юридичних гарантій захисту прав жінок**, яка має містити:

- 1) сукупність гарантій, закріплених у Конституції України та міжнародних актах;
- 2) сукупність гарантій, які здійснюються через різноманітні організації на основі нормативно-правових актів;
- 3) сукупність гарантій із боку відповідних матеріальних і організаційних засобів, що забезпечують застосування законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування й забезпечуються правосуддям.

Отже, для того, щоб жінка могла в повному обсязі реалізувати права та свободи, які їй належать, держава повинна створити рівні гарантії як для чоловіків, так і для жінок. Це повною мірою стосується політичних, соціально-економічних і особистих прав. Без держави, без зазначених нами вище юридичних процедур, права та свободи жінки можуть носити лише умовний характер. Права жінки не можуть бути гарантовані, якщо не зазначено органи влади, які повинні виступати цим гарантом. Отже, доцільно буде розглянути міжнародно-правові гарантії захисту прав жінок і національно-правові гарантії.

Література

1. Рабинович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). — Х.: Право. 1997. — С. 62.
2. Малеин Н.С. Повышение роли закона в охране личных имущественных прав граждан // Советское государство и право. — 1994. — № 6. — С. 68.
3. Саидов А.Х. Международное право человека: Учебное пособие. — М.: Академический правовой университет, 2002. — С. 275.
4. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Курс лекций. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Манускрипт, 1996. — С. 12.
5. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Курс лекций. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Манускрипт, 1996. — С. 126.
6. Нова Конституція України. Текст Основного Закону / Автор огляду В.Ф. Погорілко. — К.: Наукова думка, 1996. — С. 100.
7. Морозова Л.А. Национальные аспекты Российской государственности // Государство и право. — 1995. — №12. — С. 11 — 18.
8. Кошепов В.П. Институт судебной защиты прав и свобод граждан и средства ее реализации // Государство и право. — 1998. — №2. — С. 66 — 74.
9. Тодика Ю.М., Марцеляк О.В. Конституційний суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян. — Х.: Факт, 1996. — С. 65.
10. Леонтьєва Л.В. Права жінок та юридичні гарантії їх захисту в Україні: Монографія.-Харків: «ЕДЕНА»,2009. — 212 с.
11. Рабинович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). — Х.: Право, 1997. — 154 с.
12. Малеин Н.С. Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан // Советское государство и право. — 1994. — № 6. — С. 68.
13. Саидов А.Х. Международное право человека: Учебное пособие. — М.: Академический правовой университет, 2002. — 197 с.
14. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Курс лекций. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Манускрипт, 1996. — 312 с.
15. Нова Конституція України. Текст Основного Закону / Автор огляду В.Ф. Погорілко. — К.: Наукова думка, 1996. — 133 с.
16. Морозова Л.А. Национальные аспекты Российской государственности // Государство и право. — 1995. — № 12. — С.11 — 18.
17. Кошепов В.П. Институт судебной защиты прав и свобод граждан и средства ее реализации // Государство и право. — 1998. — № 2. — С. 66 — 74.
18. Тодика Ю.М., Марцеляк О.В. Конституційний суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян. — Х.: Факт, 1996. — 165 с.

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Наталія Омельченко,

*к.філос.н., доцент кафедри соціології
Запорізького національного університету*

Анастасія Битко,

студентка Запорізького національного університету

Реалізація гендерної політики в кожній окремій країні буде залежати від стратегії соціальної політики взагалі. Оскільки соціальна політика є цілеспрямованими діями в соціальній сфері, варто зазначити, що соціальна сфера має складну структуру. Вона охоплює інтереси класів і соціальних груп, у тому числі таких соціально-демографічних спільнот, як молодь, жінки, особи похилого віку, відносини націй і народностей, взаємовідносини суспільства й особистості, умови праці й побуту, здоров'я і дозвілля, культури і творчості людей.

Соціальна політика, в рамках якої буде реалізовуватися гендерна рівність, зможе забезпечити державі більш динамічний та адекватний потребам гармонізації соціальної системи з впливами зовнішнього середовища розвиток. Виникає питання: чи зможе держава за допомогою соціальної політики створити гендерний паритет у суспільстві? Розглянемо сутність самого поняття «соціальна політика».

«Соціальна політика» — це поняття значно вужче ніж соціальна сфера, хоча існує декілька визначень соціальної політики:

- Соціальна політика — це система державних, суспільних, приватних інститутів і організацій, що допомагають людям у випадку втрати роботи, крайньої нужди та інших форм соціального неблагополуччя. Це, відповідно, може бути філантропічна, добродійна діяльність різноманітних фондів допомоги різноманітним категоріям людей, які мають недостатній життєвий рівень.
- Соціальна політика — це цілеспрямоване керування розвитком соціальної сфери, використання всіх ресурсів суспільства для вирішення соціальних завдань.
- Соціальна політика — це принципи і види соціальної діяльності, що спрямовують відносини між індивідами, групами, общинами, соціальними інститутами; детермінують поділ ресурсів і рівень добробуту членів соціуму.
- Соціальна політика — одне з головних напрямків політики держави, що повинна забезпечити відтворення тих соціальних ресурсів, з яких вона підтримується, створення умов для розширеного відтворення своєї діяльності та стабілізації соціальної системи.

Хоча гендерний аспект у них не відбивається, але зміст поняття «соціальна політика» його не виключає.

Розрізняють три напрямки соціальної політики:

Передбачення і за необхідності реалізація державних гарантій зм'якшення входження суспільства в рівновагу після надзвичайних подій (катастроф, епідемій тощо).

Перерозподіл ресурсів для забезпечення всім соціальним групам суспільства визначеного рівня життя, з метою зняття соціальної напруги.

Регулювання засобу життя як регульовальними, так і репресивними засобами.

Шляхи досягнення гендерної рівності залежать, по-перше, від моделей соціальної політики; по-друге, від суб'єктів соціальної політики.

Традиційно виділяють дві моделі функціонування соціальної політики:

1. Ліберальна. У цій моделі припускається надання можливостей для розв'язання індивідуальних проблем самим громадянином, держава тільки формує умови для цього. Крім того, держава бере на себе функції, що її не може виконати своїми силами особистість або сім'я. Мета соціальної політики в цій моделі — рівність можливостей, надання рівних шансів у досягненні соціального статусу.
2. Соціально-демократична (патерналістська) модель. Мета соціальної політики в цій моделі — досягнення соціальної справедливості, зняття соціальної нерівності. Держава гарантує окремий рівень прибутків і соціальних послуг незалежно від особистого трудового внеску. Потреби населення — це основа для визначення меж соціальних витрат. Витрати на соціальні послуги розглядаються як інвестиції в людський капітал, що є і вищою цінністю, і умовою економічного зростання. Знімаються турботи про вирішення соціальних проблем, крім стимулів для самореалізації і боротьби за існування.

Суб'єктами соціальної політики можуть виступати держава та громадянське суспільство.

Якщо держава — це сукупність інституцій, що здійснюють законодавчу, судову, виконавчу владу, виконують адміністративні функції, то громадянське суспільство — це спільність індивідів-власників, які самоорганізуються для захисту власних інтересів перед державою. Найбільш активним суб'єктом має стати громадянське суспільство, мета якого відстояти соціальну стабільність, що базується саме на соціальній рівності, невід'ємною частиною якої є гендерна рівність. Але специфікою історичного розвитку України є саме нерозвинутість інституту громадянського суспільства. Саме тому відповідальність за реалізацію гендерної рівності, пріоритет у реалізації гендерної політики належить державі. Але від активності та форм вираження громадської думки залежить, чи стануть принципи гендерної рівності невід'ємною частиною соціальної політики.

Крім суб'єктів соціальної політики, важливим у реалізації гендерної рівності є стан соціальної системи. Тобто категорія «соціальна політика» узалежнена від характеру соціальних змін у суспільстві, від динаміки соціальних процесів. Реалізація гендерної політики як невід'ємної частини соціальної політики в цілому зумовлюється самоорганізаційними процесами в соціумі, їх силою та значущістю, оскільки ідеї гендерної рівності мають пройти в суспільстві не лише етап поширення, а й етап, коли більшість населення в нашій країні усвідомить необхідність змін у гендерній політиці. Саме рух «знизу» можливо було охарактеризувати як самоорганізаційні процеси. Результатом активної дії самоорганізаційних процесів є виникнення самоорганізаційних структур, тобто деяких локальних корпоративних об'єднань елементів системи, які діють узгоджено та впорядковано. Українська дослідниця Л.Д. Бевзенко наводить основні характеристики таких структур:

1. Форма, в якій відбувається самоорганізаційне структурування, є іманентною властивістю самого середовища й не може бути довільно задана ззовні.
2. За певного ускладнення системи ці структури мають тенденцію до саморепродукції та самовдосконалення.
3. Ці структури є притягальними станами для системи (аттракторами), тобто формою її існування.

4. Вони не можуть бути створені або зруйновані зовнішніми зусиллями, а є закономірним станом системи та її відносин із зовнішнім середовищем [5, 6].

Тобто для розробки дієвих механізмів гендерної політики має виникнути в суспільстві потреба в гендерній рівності на всіх рівнях організації суспільства. Форми, в яких буде реалізовуватися потреба в гендерній рівності, будуть органічними щодо нашої історії організації соціуму. Тобто ми не в змозі скопіювати, наприклад, західний феміністичний рух, а повинні знайти власні форми, в яких відіб'ється потреба в гендерній рівності. Ті перші структури, які реалізують гендерну політику при актуалізації вищевказаної потреби, отримують тенденцію до саморепродукування. І за наявності стану нестабільності в соціальній системі саме структури, побудовані на гендерній рівності, могли б стати формою існування соціальної системи в майбутньому.

Хотілось би зазначити, що гендерна рівність не є аналогом стану однорідності системи, адже ключовими характеристиками складних систем є нерівноважність і неоднорідність. Хоча в соціальній системі повна соціальна однорідність могла б бути досягнута при зникненні, як мінімум, таких чинників диференціації, як статевий та віковий, фактично це не можливо. Ці характеристики в соціальну систему переходять від біологічної. Таким чином, смертність та поділ на самців та самиць — гаранті нерівноважності біологічної системи. Соціальна система також не відкидає біологічної сутності людини — її смертність та поділ не стільки на чоловічу та жіночу стать, а на різні гендери, в яких в одному випадку домінує фемінне, в іншому — маскулінне, або особистість є андрогінною. Таким чином підтримується тривалість існування та багатоманітність соціальних форм. Але ці соціальні форми є рівнозначні. Сьогодні вони продовжують виступати в ієрархічних позиціях, виступаючи факторами соціальної нерівності.

Досягнення гендерної рівності залежить від активності впливу соціальних спільнот на законодавчу та виконавчу політику держави. Але, крім прагнення досягти рівного представництва у законодавчих структурах, не можна обминати увагою вплив на виконавчі структури. Саме виконавчі структури реалізують основні принципи соціальної політики.

Одним з найнеобхідніших аспектів реалізації політики гендерного паритету в рамках соціальної політики держави є усвідомлення самими людьми, які наділені владою, необхідності реалізації такої політики. Крім того, необхідна постійна просвітницька діяльність, яка б формувала уявлення про гендер, уявлення про сучасний розподіл соціальних ролей, узгоджених з певним гендером, та пояснювала б недоречність безлічі соціальних стереотипів, які гальмують суспільний розвиток. Мова не може йти про нав'язування особистості певних життєвих стратегій, але кожна особистість має бути інформована та обізнана з цієї проблематики, щоб робити свідомий вибір того життєвого шляху, який здається їй найбільш прийнятним.

Література

1. Гіденс Е. Соціологія / пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. О. Іващенко. — К.: Основи, 1999. — 726 с.
2. Лавриненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (Гендерный аспект). — К.: ВИПОЛ, 1999. — 172 с.
3. Іващенко О. Гендерна наукова перспектива: від світогляду до політики // Соціологія: теорія методи, маркетинг. — 1998. — № 6.

4. Лавриненко Н.В. Гендерний аспект структури влади // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Кол. монографія / під ред. М.О. Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 1999. — 687 с.
5. Бевзенко Л.Д. Самоорганізаційна природа феномена гри // Філософська думка. — 1999. — № 3.

СТАНОВЛЕННЯ ҐЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ІНФОРМАЦІЙНУ ДОБУ

Наталія Омельченко,

*к.філос.н., доцент кафедри соціології
Запорізького національного університету*

Анастасія Веселовська,

студентка Запорізького національного університету

Проблема становлення громадянського суспільства є доволі дослідженою. Крім комплексних досліджень, продовжується вивчення окремих аспектів життєдіяльності громадянського суспільства.

Громадянське суспільство є невід'ємною складовою сучасної цивілізації, яка ґрунтується на демократії, гуманізації та глобалізації. Його інститути, які підтримують забезпечення свобод і гарантій особистості, змінюються в інформаційну добу.

З розвитком і розбудовою інформаційно-комунікаційних технологій актуалізується суперечність між державою та громадянським суспільством. Оскільки інформація отримала властивості субстанції, що здатна до самоорганізації і саморегуляції, вона набуває усталених рис системності. Більш того, інформація зумовила поширення систем нової якості — віртуальних. Віртуальними можна було назвати й ті системи, що існували раніше, наприклад, соціальна структура суспільства. Але віртуальність, як властивість інформаційної системи, має не ієрархізований, а мережевий характер.

Саме тому в мережевому світі інформація розповсюджується надзвичайно швидко, в обхід державних контролюючих форм. Найактуальніша інформація отримує подвійну мережевість через: 1) мережу інтернет; 2) соціо-групові зв'язки особистості. Отже, передача актуальної інформації через інтернет, як мережу, продовжує обговорюватися в соціогруповій мережі, передаючись від однієї людини до іншої, як обмін враженнями, думками, почуттями. Це пришвидшує інформаційні потоки, дозволяє інтегрувати соціальні групи, провокує до активізації суспільну свідомість і суспільну думку.

Саме інформаційне суспільство актуалізує подальше становлення громадянських інституцій в Україні, оскільки формує платформу для вільного обміну думками, оцінками, судженнями. Воно спрощує спілкування великих спільнот, які структуровані у віртуальні соціальні мережі.

Засоби масової інформації, саме завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям, можуть протистояти посиленню цензури з боку держави. Держава завжди буде прагнути встановити межу громадянського суспільства, тяжіти до контролю за будь-якою незалежністю особистості, особливо інформаційною.

Україна є країною з тоталітарним минулим, і тому ми переживаємо доволі складний етап у становленні громадянського суспільства. Оскільки громадянське суспільство — це сукупність індивідів-власників, які вільно реалізують право на захист власних інтересів перед державою, сама держава, в особі її керівників, сформованих добою тоталітаризму, дуже складно пристосовується до співіснування з громадянським суспільством.

Але, варто зазначити і перелік інших проблем, пов'язаних з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Громадянське суспільство базується на здатності особистості публічно відстоювати перед державою власні інтереси. Віртуалізація соціального світу приводить до перенесення особистісної активності з реальності у віртуальний світ. Відсторонення від політичних і соціальних проблем, бажання реалізувати власну активність у більш комфортних і менш ризикованих умовах призводить до активного коментування подій та проблем на інформаційних сайтах, форумах.

Саме тому варто зазначити латентні тенденції в становленні громадянського суспільства в Україні: 1) підміна поняття соціальна активність у захисті власних інтересів перед державою активністю в інформаційному просторі; 2) бажання відсторонитися від політичної і соціальної реальності заради більш комфортного спілкування; 3) посилення контролю держави за інформаційним простором та обміном інформації в соціальних мережах.

Перш за все гендерна рівність повинна реалізуватися в політичній сфері. «Демократичне суспільство передбачає репрезентативне представництво основних соціальних груп, у тому числі й жінок, в органах політичного та державного управління. Дотримання цього принципу дозволяє враховувати при прийнятті економічних та політичних рішень інтереси найрізноманітніших категорій населення... Чоловіки та жінки повинні мати однакову політичну та економічну владу, однакове представництво в органах управління, оскільки й ті, й інші рівною мірою берть участь у сфері праці» [1, 380]. Саме в політичній сфері гендерна рівність як основа гендерної політики повинна реалізуватися в паритетній демократії, тобто коли чоловіки та жінки вносять рівний вклад у розвиток суспільства, і повинні бути однаково репрезентовані в управлінських та законодавчих структурах.

Але перешкодами для розвитку паритетної демократії виступають установки масової свідомості, які стереотипізують уявлення про суто чоловічі та суто жіночі соціальні ролі у сучасному суспільстві. Ці ж установки активно підтримуються як засобами масової інформації, так і системою освіти та виховання, в якій домінує сексистський підхід до певних видів професійної діяльності.

Таким чином, означена проблема в становленні громадянського суспільства потребує більш ретельного дослідження аспектів впливу інформаційно-комунікативних технологій на співвідношення держави та громадянського суспільства.

Література

1. Лавриненко Н.В. Гендерний аспект структури влади // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Кол. монографія / під ред. М.О. Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 1999. — 687 с.

ПРОБЛЕМИ ҐЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ РЕГІОНУ

Ольга Дяків,

*канд. економ. наук, доцент Тернопільського
національного економічного університету,*

Ельвіра Смик,

*студентка Тернопільського національного
економічного університету*

Окреслення проблеми. У сучасному суспільстві у сфері соціально-трудових відносин зайнято дві великі соціальні групи — чоловіки та жінки, які працюють на підприємствах, отримують відповідну винагороду за свою працю, мають власні економічні інтереси. Три-чотири десятиліття вважалося, що немає жодних соціально-економічних обмежень для введення чоловіків та жінок у сферу зайнятості, а є лише біологічні відмінності статей, які позначаються на тих функціях, що вони виконують у суспільстві.

Проте в другій половині ХХ ст. під час демократичних перетворень, що відбувалися в більшості розвинених країн, виявилися численні форми дискримінації у сфері праці, зумовлені належністю людини до тієї чи іншої статі. З'ясувалося також, що жінки є наразливішою соціальною групою: на відміну від чоловіків, вони частіше піддавалися різним формам обмеження прав у сфері зайнятості, потрапляли під скорочення, у них виявилось значно менше можливостей для кар'єрного зростання та отримання посади з високою заробітною платою, незважаючи на вищий рівень освіти порівняно з чоловіками. Такий висновок був основою для того, щоб міжнародні організації, а також уряди більшості розвинених країн вжили певних заходів, які пом'якшують ґендерну нерівність на ринку праці. З огляду на це комплексне вивчення питань ґендерної рівності і насамперед рівноправності у сфері зайнятості для України є актуальним і практично значущим.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми ґендерної політики та ґендерної нерівності розглянуто в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, С.Г. Айвазової, М.Е. Баскакової, Л.А. Веллем, О.М. Кікінежді, В.П. Кравця, Е.М. Лібанової, Т.Л. Надвичної, А.В. Фурмана та ін.

Мета наукового дослідження полягає у виявленні об'єктивних причин ґендерної нерівності у сфері зайнятості.

Нерозв'язані складові загальної проблеми. Ґендерні проблеми на ринку праці України визначаються дисбалансом стосовно можливостей доступу жінок і чоловіків до гідної праці, оскільки часто жінки з високим освітньо-кваліфікаційним рівнем вимушені реалізувати свою трудову активність на менш престижних посадах, що потребують нижчої кваліфікації, мало оплачувані й мають обмежені можливості для професійного зростання.

Виклад основного матеріалу. Поняття конкурентоспроможності громадян на ринку праці розглядають як сукупність характеристик, що визначають порівняльні позиції конкретного працівника на цьому ринку і дають змогу йому претендувати на здобуття певних вакансій. Позиції чоловіків та жінок на українському ринку праці залишаються неоднаковими.

Прояви ґендерної нерівності на ринку робочої сили є частиною широкого соціально-

економічного контексту, в якому культурно-політичні переконання і наявна практика закріплюють цю нерівність у всіх її аспектах.

Поширеною є думка про те, що безробіття більшою мірою стосується жінок. Проте аналіз офіційної статистики дає іншу інформацію: рівень безробіття серед жінок нижчий, аніж серед чоловіків. Це пояснюється кількома причинами: по-перше, жіноча робоча сила дешевша порівняно з чоловічою, відповідно, працедавцям вигідніше її використовувати; по-друге, наднизькі ставки оплати праці сьогодні нерідко роблять найману працю не просто економічно не вигідною, а збитковою, тому жінкам, які мають сім'ю і годувальника, економічно доцільніше займатися вихованням дітей та домашнім господарством, аніж ходити на роботу за мізерну плату, тобто значна частина жінок переходить із категорії зайнятих до категорії економічно неактивних (передусім із причини низького рівня оплати праці); по-третє, в середньому для жінок характерна вища соціальна відповідальність, і вони становлять основний контингент працівників галузей освіти, соціального забезпечення, культури, охорони здоров'я тощо, робота в яких хоча й дуже важлива, проте оплачується неадекватно низько, і для чоловіків найчастіше вважається неprestижною; по-четверте, методологія МОП відносить до зайнятих також осіб, які, не маючи роботи за наймом, працюють у домашньому господарстві, й серед них переважну більшість становлять жінки; по-п'яте, чимало жінок (і це не лише одинокі матері) відповідають за забезпечення сім'ї, а тому не можуть дозволити собі залишатися безробітними навіть на короткий строк, заради заробітку погоджуючись на будь-яку роботу.

Структура безробітних чоловіків та жінок відрізняється і за причинами незайнятості: частка звільнених за скороченням штатів серед жінок вища, ніж серед чоловіків. Це ще раз підтверджує більшу вразливість жінок на ринку праці. Частка тих, хто звільнився «за власним бажанням», вища серед чоловіків. Хоча такі звільнення нерідко вимушені, ця відмінність усе ж показова. З одного боку, її можна трактувати як ознаку більшої гнучкості жіночої робочої сили, готовності знизити свої вимоги заради збереження місця роботи. З іншого боку, її можна розглядати і як непряме підтвердження жіночої пасивності, невпевненості у собі та небажання змін.

Вторинна зайнятість серед працюючих жінок поширена менше, ніж серед чоловіків. Ситуація на ринку праці нині така, що мобільність робочої сили означає готовність працівника не просто змінити місце роботи, а в багатьох випадках — освоїти нову для себе професію. Жінки критичніші до себе і більш орієнтовані на навчання та розвиток професійних навичок.

Гендерні відмінності зайнятості громадян певним чином зумовлені й тим, що трудове законодавство забороняє використання праці жінок на важких та шкідливих роботах. Чоловіки, які працюють на таких виробництвах, отримують пільги і компенсації, що відповідно впливає на рівень оплати їхньої праці. Понад 70% осіб, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам (в основних виробничих галузях), — чоловіки. Жінки становлять більшість працюючих у шкідливих умовах праці в традиційно жіночих галузях промисловості з нижчою оплатою праці (54% — в поліграфічній, 69% — у медичній, 68% — у легкій промисловості). Поліпшення умов праці — актуальний та необхідний захід на всіх роботах із шкідливими та небезпечними умовами праці без поділу їх на «чоловічі» та «жіночі».

Неоднакові можливості жінок і чоловіків із однаковим освітньо-кваліфікаційним рівнем доступу до гідної праці зумовлює нерівність в обсягах та співвідношенні заробітної плати чоловіків і жінок, що спричиняє проблему нерівності віддачі від інвестицій у здобуття освіти. Тобто виникають відмінності в ефективності інвестицій у людський капітал чоловіків та жінок. Так, статистичні дані свідчать про значний розрив у обсягах середніх особистих річних доходів чоловіків та жінок усіх освітніх рівнів.

Із розвитком в Україні ринкових відносин усі громадяни отримали можливість відкрити власну справу. Частка жінок у загальній кількості підприємців становить 30%. Вони зайняті переважно в малому та середньому бізнесі. У великому бізнесі жінки — рідкість. Становлення жіночого бізнесу відбувається в основному з ініціативи жінок, а не в результаті дії спеціальних державних програм.

Проте така мала частка жінок-підприємців зумовлена не лише дискримінаційними причинами, оскільки жінки часто неохоче займаються підприємництвом, надаючи при цьому перевагу мало-бюджетним, пов'язаним зі своїми хобі проектам. Жіночий бізнес орієнтований переважно на роздрібну торгівлю, медицину, культуру і науку. Соціологи стверджують, що жінки у бізнесі демонструють більшу схильність до компромісів у взаємодії з партнерами, більше враховують моральні та етичні принципи.

У різних видах політичної діяльності (участь у виборах, політичних акціях, інтерес до політики, підтримка політичних партій та лідерів, робота в органах виконавчої і законодавчої влади) співвідношення чоловіків та жінок суттєво відрізняється. У суспільній свідомості жінка не асоціюється з образом працівниці й політичного лідера, а й досі домінує образ матері-доглядальниці, виховательки та домогосподарки. Тому жінки практично не беруть участі в державній політиці, залишаючись пасивними спостерігачами й виконавцями, а також реципієнтами соціальної допомоги, хоча реалізація громадянських прав передбачає повноцінну участь не лише чоловіків, а й жінок на всіх рівнях функціонуючих у суспільстві соціальних інституцій, включаючи однаковий доступ до всіх позицій соціальної структури суспільства. Політика держави, основні принципи та механізми втілення якої переважно формулюють представники однієї статі, не може відповідати потребам усіх громадян. Відсутність чи мізерне представництво жінок в органах, що приймають політичні рішення, є важливою проблемою навіть для сучасних ліберальних демократій, не кажучи вже про країни, що розвиваються чи трансформуються.

На значну гендерну нерівність у країні й відсутність рівноваги між жінками і чоловіками у політичній сфері вказує кількість жінок-депутатів парламенту, де співвідношення жінок та чоловіків становить 1:19. Статистика чітко показує недостатнє представництво жінок у Верховній Раді, на керівних посадах в органах виконавчої влади та управління. Оскільки жінки в нашому суспільстві мають інші потреби, ніж чоловіки, то виходить, що жінки України, їхні проблеми, цінності й стандарти залишаються незабезпеченими, не-реалізованими. Статистика доводить, що політична влада в нашій державі практично одностатева, тому більшість населення (кількість жінок становить 54%) нашої країни у сферах державного та громадсько-політичного життя не мають виразників своїх поглядів і побажань. Усе це не дає жінкам змоги реально впливати на процес прийняття рішень і брати активну участь у їхній реалізації, знижує статус жінок у суспільстві.

Кількісний показник представництва жінок у вищій владі є знаковим при аналізі соціального, політичного, ідеологічного, релігійного і культурного життя країни. Він, зокрема,

характеризує виборчу систему та культуру. Власне, справжня демократія можлива тільки за рівноправної участі чоловіків та жінок у суспільних процесах. Якщо ж у суспільстві визріє розуміння необхідності підтримати жінок — політичних лідерів, то демократизація нашого життя стане динамічнішою та результативнішою.

Економічна нерівність чоловіків та жінок підтримується системою ґендерної нерівності на ринку праці. Це стосується насамперед, сфери професійної зайнятості, можливостей самореалізуватися різними шляхами, серед яких чільне місце займає кар'єрне зростання та досягнення бюрократичного, професійного чи фінансового успіху. Хоча рівень зайнятості чоловіків та жінок майже однаковий, перевагу віддають чоловікам, бо їх вважають стабільнішими працівниками, ніж жінок, які більше часу приділяють сім'ї, беруть відпустки для догляду за дитиною, а тому не є вигідними для організації. Жінки переважають серед безробітних, які мають вищу освіту (70%) і становлять 80% усіх безробітних — випускників вищих навчальних закладів.

Сьогодні дедалі частіше виникає питання про рівність між чоловіком та жінкою. Думки багатьох науковців інколи діаметрально протилежні: від того, що має бути абсолютна рівність, до того, що такої рівності принципово бути не може.

Для того, щоб ґрунтовніше проаналізувати цю проблему, ми провели соціологічне дослідження у вигляді анонімного анкетування. Опитано було 100 осіб (різного віку і соціального статусу, в яких є сім'я, діти), що проживають у межах Тернопільської області. Серед них 50 чоловіків і 50 жінок.

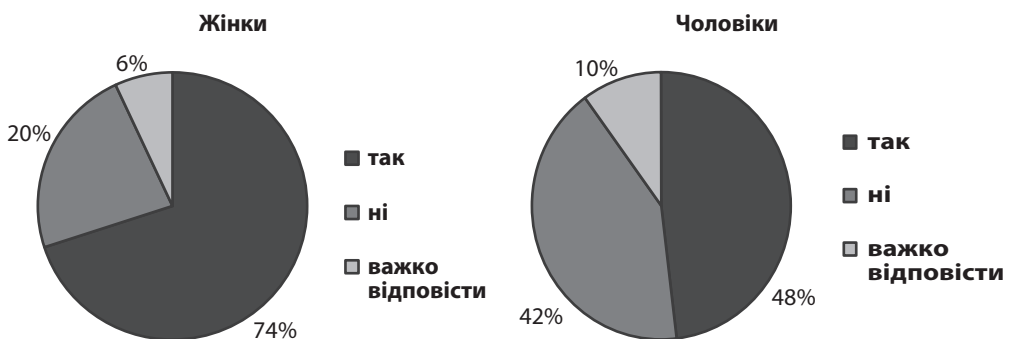
На перше запитання — чи зіштовхувалися респонденти у своєму житті з проблемою ґендерної нерівності — ми отримали відповідь: 61% — «так, зіштовхувались з цією проблемою у своєму житті», 31% — «ні» і 8% — «важко відповісти».

Аналізуючи відповідь на це запитання за статтю, ми встановили: 42% чоловіків узагалі не зіштовхувалися з цією проблемою; 48% — ознайомлені з цим явищем; 10% — було важко відповісти на запитання. 74% жінок безпосередньо зіштовхувалися з цією проблемою, 20% — не зіштовхувались і 6% опитаним — важко визначитися з відповіддю (рис. 2).

Як ми знаємо, ґендерна нерівність є багатогранною проблемою, що зачіпає суспільну свідомість чоловіків та жінок, які мають розбіжності та нерівні можливості в усіх сферах

Рис. 2

Чи зіштовхувалися ви з проблемами ґендерної нерівності? (Складали автори за результатами соціологічного опитування)

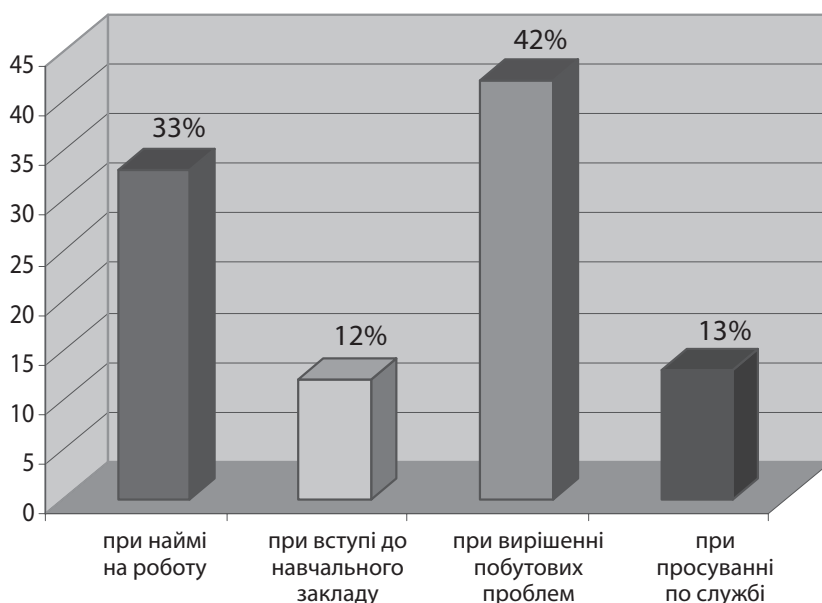

суспільної практики. Проявляються ці відмінності й при працевлаштуванні, й при розв'язанні побутових проблем, при кар'єрному зростанні тощо.

Осіб, які відповіли, що зіштовхувалися з проблемою ґендерної нерівності (як чоловіки, так і жінки), ми вирішили запитати, за яких саме обставин це відбулося. Виявляється, що найбільше серед опитаних з проблемою ґендерної нерівності зіштовхувалися при розв'язанні побутових проблем (42%); на другому місці — при найманні на роботу (33%); 13% відповіли, що зіштовхувалися з цією проблемою при просуванні по службі; й 2% — при вступі до навчального закладу (рис. 3).

Рис. 3

**Основні причини виникнення ґендерної нерівності
(складали автори за результатами соціологічного опитування)**

Оскільки частка серед опитаних жінок, які зіштовхувалися з ґендерною нерівністю, є вищою (74%), ніж серед чоловіків (48%), ми вирішили розглянути обставини, за яких жінки зіштовхувалися зі згаданою проблемою. Виявляється, що 33% жінок мали ґендерні проблеми при працевлаштуванні. Адже працедавець дуже часто поділяє працю на «чоловічу» та «жіночу» і відмовляється взяти жінку на певну посаду тільки через те, що вона має дітей, бажає працювати неповний робочий день, частіше хворіє і т. д.

Бажання брати на роботу чоловіків працедавці виправдовують зазвичай традиційними стереотипами стосовно фізичних й інтелектуальних можливостей жінок та їхніх сімейних обов'язків. Тому жінок дедалі більше витісняють у низькооплачувані роботи та в державний сектор або шукають роботу, в тому числі за сумісництвом, у нерегульованому тіньовому секторі.

Серед інших поширених форм дискримінації, з якими жінки стикаються вже на робочому місці, — відмова в наданні відпусток у зв'язку з вагітністю і пологами чи для до-

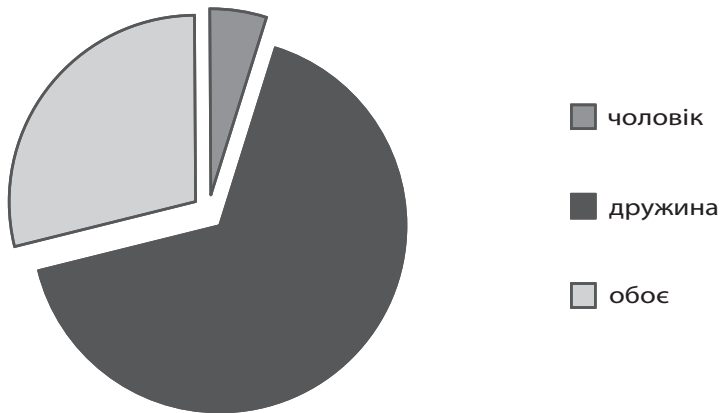
гляду за дітьми, обмеження можливостей професійного зростання, сексуальні домагання. Водночас роботи, що виконують жінки, дедалі більше зосереджуються на вторинному ринку праці. Більшість низькооплачуваних працівників — це жінки. Крім цього, жінкам передпенсійного віку після втрати роботи дуже важко знову її знайти.

Чоловіки й жінки не мають однакового становища не лише на роботі, а й удома, де жінки виконують набагато більше функцій, аніж чоловіки: прибирають, перуть, готують їжу, виховують дітей. Саме жінки вистояють у чергах, носять повні сумки, годинами чистять, нарізають, перемішують, миють. Психологи порахували, що наша жінка працює на 60 відсотків більше за чоловіка, бо займається і домашньою роботою, і вихованням дітей.

Історично склалося так, що жінки мають менше можливостей проявити власні здібності. Це становище зумовлене двома чинниками — подвійним навантаженням на роботі та вдома і впевненістю, яка панує в соціальному довіллі між працедавцями й навіть серед членів їхніх власних родин, що для жінки найважливішою є самореалізація у сфері материнства, сімейного життя, а все інше — професійне зростання, розвиток здібностей і творчих схильностей — має бути вторинним та підпорядкованим її соціальним ролям. І серед опитаних респондентів найбільше часу вихованню дітей у сім'ї приділяє дружина — 66%; чоловік — лише 5%; виховують дітей обоє — 29% опитаних (рис. 4).

Рис. 4

**Розподіл респондентами часу на виховання дітей у сім'ї
(складали автори за результатами соціологічного опитування)**

У більшості сімей обов'язки розподіляють на чоловічі та жіночі; як показали результати опитування: 48% респондентів зазначили, що такий розподіл є, 20% — ні, 21% — роботу ділимо порівно, 11% — важко відповісти. Багато хто вважає, що прерогатива жінок — хатня робота та виховання дітей.

Ми проаналізували оцінювання респондентами форм сімейних взаємин. Так, 77,5% опитаних як чоловіків, так і жінок — за рівноправні партнерські стосунки, 18% — бачать лідером лише чоловіка і 4,5% — жінку. При цьому чоловіки відповіли, що хочуть бачити лідером чоловіка — 26%, а дружину лідером — лише 2% серед опитаних чоловіків.

Жінки відповіли, що хочуть, аби лідером була дружина — 7%, чоловік–лідер — 10%. А однакові партнерські стосунки влаштовують 72% чоловіків і 83% жінок.

Проблема гендерної нерівності зачіпає не лише економічну та політичну сфери, а й усі сторони суспільного життя. адже є сім'ї, в яких лідерські позиції займає лише чоловік (35% опитаних). Він більше заробляє грошей, більше забезпечує матеріальний добробут. Проте є й такі сім'ї, де лідер — дружина (так відповіли 17% опитаних). І тоді, коли дружина більше заробляє грошей, можуть виникати сварки і навіть розлучення. Але більшість сімей відповіли, що вважають свою сім'ю такою, в якій нема голови (48%), у них рівноправні стосунки. І це дало науковцям можливість ввести у науковий обіг нове поняття — «біархат», що означає рівні партнерські стосунки в обох: чоловіків та жінок.

Висновки і перспективи подальших розробок. Для українського суспільства, яке сьогодні перебуває на стадії невизначеності та формування нових соціальних норм і життєвих стратегій, проблема гендерної нерівності у сфері зайнятості виявилася не повністю усвідомленою та вивченою.

Дослідження ринку праці регіону показали, що у сфері зайнятості є гендерна нерівність. Хоча вона не є яскраво вираженою дискримінаційною, проте зумовлює потребу в проведенні гендерної політики, яка має бути спрямована на подолання гендерної професійної сегрегації.

Негативний вплив гендерної нерівності полягає в зниженні гнучкості ринку праці, обмеженні для окремих працівників (як жінок, так і чоловіків) можливостей працювати за певними професіями, що зменшує ефективність використання людського потенціалу та сприяє посиленню розшарування населення за рівнем доходу. Жіноча зайнятість традиційно переважає у сферах діяльності з найнижчими рівнями середньої заробітної плати — сфері соціального забезпечення, освіті, охороні здоров'я, побутовому обслуговуванні та культурі, в яких жінки становлять понад 70% працівників. Водночас «чоловічими» видами діяльності залишаються високооплачувані галузі важкої промисловості, транспорт, сфера підприємництва. Сьогодні жінки, які доглядають дітей дошкільного віку, стикаються з дискримінацією у питаннях працевлаштування та соціальної незахищеності з боку працедавця. Висока вартість догляду за дітьми, подвійне завантаження домашньою роботою перешкоджають професійному розвитку жінок, спрямовують їх у менш оплачуваний, неофіційний ринок праці.

Література

1. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навч. посіб. — К.: ВЦ "Академія", 2004. — 308 с.
2. Кравець В.П. Гендерна педагогіка. — Тернопіль: Джура, 2003. — 416 с.
3. Пушкарева Н. Гендерная теория и историческое знание. — Спб.: Алетейя, 2008. — 496 с.
4. Доступний з: <http://www.genderfund.com.ua>.

РУХ ДО ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Світлана Євченко,

*заступник начальника відділу молодіжної та сімейної політики
управління у справах сім'ї, молоді та спорту
Житомирської обласної державної адміністрації*

Дотримання Україною ґендерних стандартів є не лише показником демократичних змін у суспільстві, а й передумовою вступу нашої держави до європейського співтовариства. Сьогодні в Україні національний механізм впровадження ґендерної рівності визначено Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [1, 5], проте у зв'язку з ліквідацією Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту та невиконання указом спеціально уповноваженого центрального органу, здійснення ґендерної політики можливе лише на регіональному рівні, що залишилося змістом діяльності управління у справах сім'ї, молоді та спорту як структури, що координує реалізацію ґендерної політики в області. Як слушно зауважує Тамара Мельник: «ґендерна політика в країні досягає ефективності, коли вона не лише проголошується, а й оптимально реалізується на місцях» [2, 218]. Формування ґендерного паритету в сучасних умовах потребує спільних зусиль органів державної влади, місцевого самоврядування, зусиль громадянського суспільства і, зокрема, співпраці з неурядовими організаціями, діяльність яких спрямована на захист прав людини, вищих людських цінностей, недопущення дискримінації за ознакою статі, протидію торгівлі людьми та домашньому насильству. Саме тому серед пріоритетних напрямків роботи управлінь у сфері ґендерної політики є:

- формування, впровадження й постійний моніторинг виконання та впливу обласних і районних комплексних програм з утвердження ґендерної рівності;
- забезпечення дієвої роботи обласної координаційної ради з питань сім'ї, ґендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми, а також відповідних дорадчих органів у районах і містах області;
- створення та поновлення банку даних організацій, які працюють у ґендерній сфері, забезпечення співпраці із вказаними громадськими організаціями;
- розширення мережі соціальних установ, що надають послуги потерпілим від насильства у сім'ї та торгівлі людьми, запобігають дискримінації за ознакою статі тощо;
- здійснення інформаційно-просвітницької роботи з ґендерних питань серед державних службовців, а також різних категорій населення, організація і проведення семінарів, тренінгів, конференцій, інших заходів, спрямованих на підвищення ґендерної обізнаності;
- координація та узагальнення заходів, здійснюваних відділами, управліннями, іншими структурними підрозділами облдержадміністрації, райдержадміністраціями та різними організаціями й установами області.

Оскільки завершилася перша державна програма щодо утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві, а нова лише в стадії розробки, то розпорядженням голови облдержадміністрації № 56 від 14.02.2011 р. затверджено заходи на 2011 рік з реалізації в Житомирській області державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливос-

тей жінок і чоловіків, попередження насильства в сім'ї, протидії торгівлі людьми.

У Житомирській області створено базу даних громадських організацій гендерного спрямування, з якими органи виконавчої влади налагодили співпрацю:

1. Обласний гендерний ресурсний центр (м. Житомир);
2. Центр гендерної освіти Житомирського державного університету (м. Житомир);
3. Жіночий інформаційно-консультативний центр (сmt Озерне, Житомирський район);
4. Житомирська громадська організація «Авенір» (м. Житомир);
5. Громадська організація «Школа Рівних Можливостей» м. Житомир);
6. Чоловіки проти насильства (м. Бердичів);
7. Територіальний жіночий центр (сmt Володарськ-Волинський);
8. Житомирська обласна професійна асоціація практикуючих психологів, психотерапевтів (м. Житомир);
9. Житомирська обласна рада жінок;
10. Житомирська обласна громадська організація «ТатКо» та інші.

Серед новітніх тенденцій — долучення молодіжних громадських організацій області до діяльності у сфері гендерних перетворень. Отже, відбувається досить складний процес формування комплексного механізму забезпечення гендерної рівності на регіональному рівні.

Органи виконавчої влади на місцях, зокрема, на Житомирщині, приділяють значну увагу формуванню і втіленню гендерних перетворень, проте, незважаючи на певні прогресивні зміни, реальний гендерний паритет ще залишається справою майбутнього. Серед труднощів, які ускладнюють процес гендерної інтеграції, слід відмітити, зокрема, нерозробленість механізму впровадження гендерної рівності, оскільки не вистачає фахівців у сферах гендерного бюджетування, гендерної експертизи розпорядчих документів, експертів з гендерних питань, які можуть надати допомогу у кожній сфері народно-господарського комплексу регіону щодо впровадження комплексного гендерного підходу тощо.

Гендерна рівність є важливим фактором формування високої якості життя, забезпечення стабільного розвитку суспільства, що, на думку фахівців з гендерної проблематики, особливо актуально в контексті інтегрування України в європейську спільноту. Тому постає завдання активного впровадження гендерно чутливого підходу в діяльність органів місцевого самоврядування та регіональних управлінських структур.

Література

1. Суслова О.І. Законотворчість: практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України / О.І. Суслова. — К.: Програма сприяння Парламенту II, 2010. — 180 с.
2. Мельник Т.М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід / Т.М. Мельник. — К.: Стилос, 2010. — 440 с.

МЕТОД «3R» ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНТЕГРУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ: РЕГІОНАЛЬНІ ПРАКТИКИ

Софія Котова-Олійник,

ст. викладач кафедри менеджменту освіти,

Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Інтегрування концепції ґендерної рівності у різні сфери життєдіяльності людини є ключовим у побудові справедливого суспільства. Важливість інтегрування концепції ґендерної рівності для України актуалізують демократичні цінності, законодавче підґрунтя, соціальна справедливість (ГЛР), економічний розвиток, стабільність, прогресивність тощо.

Метод «3R» — один із найоптимальніших інструментів для здійснення ґендерного інтегрування. Цей метод був винайдений Гертрудою Острьом та втілений у життя шведською групою «Svenska Kommunförbundet» у рамках проекту «J?mkom» для того, щоб упроваджувати ґендерне інтегрування у шведських муніципалітетах [1, 41] через здійснення ґендерного моніторингу та комплексного ґендерного підходу» [2, 53]. Використання методу «3R» дозволяє виявити ґендерний дисбаланс у певній галузі, проаналізувавши її на предмет існування дискримінаційних практик, та вирішити проблеми, пов'язані з умовами та можливостями, доступними жінкам і чоловікам [1, 42].

Сутність методу «3R» характеризується як системна відповідь на запитання «Хто що отримує і на яких умовах?» [2, 54]. «3R» позначають слова 1 — «Репрезентація», 2 — «Ресурси», 3 — «Реалії» [1, 42]. «R1» — це кількісний аналіз представництва чоловіків і жінок із використанням статистичних даних або опитувань. Тут увага концентрується на особах, які приймають рішення, керівниках, виконавцях та користувачах, які відчувають на собі вплив проблеми. Відповідає на питання «Хто?». «R2» — це кількісний аналіз розподілу і використання ресурсів, наприклад, грошей, влади, часу, простору, інформації, уваги тощо і те, як вони розподіляються між жінками і чоловіками. «R3» — якісний показник, фокусом якого є культура. На цьому етапі здійснюється інтерпретація проблем, які були визначені під час проведення попередніх стадій аналізу. «R1» та «R2» дають відповіді на запитання: «Хто що отримує і в якій кількості? Чому так відбувається? Що не вважається проблемою? Чи консервуються нерівні умови? Чи можливо змінити ці умови? Як їх можна змінити?» та ін. Далі розробляється план дій з упровадження змін задля досягнення ґендерної рівності за допомогою постановки і відповідей на такі питання: «Що має бути зроблено? Коли? Хто відповідальний? Якими критеріями буде вимірюватись прогрес?». Власне, інтеграція ґендерних аспектів означає покращення процесу прийняття рішень та їх виконання: за участі представників різних статей («R1»); беручи до уваги вплив прийнятих рішень на представників різних статей («R2»); оцінюючи успіх рішення при зміні ґендерних стереотипів («R3») [1; 2].

Завдяки своїй доступності та практичності метод «3R» виявився настільки універсальним, що вийшов далеко за межі шведських муніципалітетів, і сьогодні його застосовують для забезпечення ґендерного інтегрування практично в усіх галузях життєдіяльності суспільства.

Мета роботи — показати регіональний досвід використання методу «3R» як інструменту ґендерного інтегрування.

Ознайомлення з методом «3R» дозволило провести ґендерний аналіз щодо надання послуг у Житомирському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (ЖОІППО). Зокрема, досліджувалась проблема можливості використання туалету колективом Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, а також слухачами і слухачками курсів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Дослідження проводилось протягом тижня (з 30.11.2009 р. по 4.12.2009 р.), місце — ЖОІППО.

Таблиця розподілу результатів за даними «R1» та «R2»

R1 — «Репрезентація»	Жінки	Чоловіки
Керівництво ЖОІППО: Ректор	-	1 (100%)
Проректори	-	4 (100%)
Працівниці і працівники ЖОІППО	73 (72%)	28 (28%)
Слухачки і слухачі курсів ЖОІППО (протягом тижня)	425 (90%)	45 (10%)
Слухачки і слухачі курсів ЖОІППО (за рік)	3440 (80%)	860 (20%)
R2 — «Ресурси»	Для жінок	Для чоловіків
Наявність туалетів	1 (4 каб.)	1 (3+2 каб.)
Площа туалетів	17,2 м ²	16,9 м ²
Кількість осіб на 1 кабінку за день	125 ос. (88,65%)	16 ос. (11,35%)
Кількість осіб на 1 умивальник за день	125 ос. (82,78%)	26 ос. (17,22%)
Тривалість перерви між заняттями	10 хв.	10 хв.
Час для відвідування туалету	▶	
Час прибирання туалетів	40 хв. (66%)	20 хв. (33%)

Отже, отримані дані «R1» та «R2» дозволяють так охарактеризувати реальну ситуацію («3R»): оскільки керівництво ЖОІППО на 100% представлено чоловіками, які приймають рішення і займаються розподілом ресурсів, вони не бачать проблеми у невідповідності між кількістю чоловічих і жіночих туалетів та кількістю реальних чоловіків і жінок, котрі ними користуються. Це призвело до того, що у жіночих туалетах частіше ламаються зливні бачки, крани, замки на дверях тощо; збільшується неохайність використання туалетів, що спричиняє бруд, неприємний запах у приміщенні закладу; жінки періодично вимушені користуватися паралельно чоловічим туалетом, що створює незручності для обох статей; коротка перерва між заняттями не завжди дозволяє жінкам повною мірою скористатися туалетом, що часто призводить до запізнь на заняття, має негативний вплив на здоров'я та настрій як слухачок, так і викладачів. Отже, наявність, на перший погляд, майже однакових умов не створює рівних можливостей для жінок і чоловіків, які ними користуються.

Щоб вирішити означені проблеми задля досягнення ґендерної рівності було складено план дій:

І. 1. Проведення опитування керівництва, колективу і слухачів ЖОІППО щодо досліджуваної проблеми; 2. Презентація результатів дослідження керівництву і колективу ЖОІППО, а також на сесії Обласної ради для надання фінансової підтримки у вирішенні

цього питання та на Обласній координаційній раді з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми з подальшим виробленням рекомендацій, зокрема, для управління архітектури (враховувати ці питання у проектах будівель); 3. Ремонт старого туалету і його використання під ще один, додатковий, жіночий туалет (+3 кабінки); 4. Публікації у пресі, оскільки ця проблема не поодиноким серед освітніх та ін. установ з непропорційною кількістю працюючих там жінок і чоловіків; 5. Підтримка жінок у кар'єрному зростанні сприятиме збільшенню числа жінок-лідерок, їхньому залученню до процесу прийняття рішень з урахуванням впливу прийнятих рішень для представників різних статей, а також їх доступ та контроль за розподілом ресурсів; 6. Трансформація гендерних стереотипів через гендерну просвіту і формування гендерної компетентності чиновників/чиновниць, керівників/керівниць, молоді тощо.

II. Строк планованих змін — 2010-2011 рр.

III. Відповідальні за зміни — керівництво ЖОІППО.

IV. Критеріями прогресу буде збільшення кількості туалетів (до 7 кабінок) для жінок, зменшення черг у жіночий туалет, покращення санітарно-гігієнічного стану туалетів, міцність і витривалість сантехніки, відсутність (або зменшення кількості) запізнь слухачок на заняття, спричинених чергою в туалет, покращення психологічного і фізичного здоров'я та настрою слухачок курсів, працівниць інституту, підвищення загального рівня гендерної культури колективу ЖОІППО, що проявлятиметься у гендерно-чутливій і збалансованій політиці керівництва інституту завдяки урахуванню впливу прийнятих рішень для представників різних статей. Реалізація поставлених завдань можлива лише при спільних зусиллях тих, хто планує та приймає рішення, і тих, хто їх виконує та споживає, а також прямо залежить від рівня їхньої гендерної культури.

Проблеми, пов'язані з жіночими туалетами у фемінізованому закладі (ширше — сфері), — одне з делікатних питань, розгляд якого дозволив побачити, якою мірою задовольняються фізіологічні потреби жінок і чоловіків. Звісно, це тільки один із прикладів цілого ряду дискримінаційних практик, що спостерігаються сьогодні у багатьох організаціях, але вирішення цієї проблеми — важливий крок на шляху до досягнення гендерної рівності в інших напрямках.

Отже, регіональний досвід використання методу «3R» показав, що цей метод доступний та дієвий у застосуванні, а це підтверджує його ефективність як інструменту інтегрування концепції гендерної рівності в діяльність (зокрема освітньої) організації.

Література

1. Інструменти інтегрування концепції гендерної рівності в роботу органів місцевої влади / [авт.-упоряд. Н. Карбовська, Т. Литвинова]. — К.: УЖФ, 2010. — 116 с.
2. Гендерна рівність в освіті: [посібн. для тренерів]. — К.: ПРООН, 2010. — 73 с.

РЕЗУЛЬТАТЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ ГОТОВНОСТИ К ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БЕЗРАБОТНЫХ ЖЕНЩИН, СОСТОЯЩИХ НА УЧЕТЕ В ЦЕНТРЕ ЗАНЯТОСТИ

Юлія Євдокимова,

*канд. психол. н., доцент кафедри
загальної психології факультету психології,
Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського (м. Сімферополь)*

Проблема безработицы среди женщин, особенно предпенсионного возраста, актуальна для ряда стран, в том числе и Украины. С целью оказания образовательной помощи данной категории женщин, состоящих на учете в центрах занятости разных регионов Крыма, в рамках международного проекта «Содействие экономическому развитию и занятости», сотрудничества «Школы эффективного предпринимателя» (GTZ, Германия), Торгово-промышленной палаты Крыма, при поддержке Совета деловых женщин Крыма и факультета психологии ТНУ им. В.И. Вернадского, была разработана программа поддержки женского предпринимательства.

Психологическая диагностика и консультирование оказывались в рамках разработанного мною авторского модульного курса «Как устроен успех». Психологическая диагностика безработных женщин проводилась с целью выявления их потенциала в осуществлении предпринимательской деятельности. В разработанный диагностический пакет вошли две базовые методики (диагностики профессиональных предпочтений личности и типа профессиональной карьеры личности («якорей карьеры»)), которые обладают наибольшим диагностическим потенциалом в рамках поставленной цели, а также батарея личностных тестов-опросников, позволяющих более дифференцированно подойти к выявлению психологических особенностей личности. Также были использованы личностное интервью, позволяющее выявить мотивационную направленность женщин на занятие бизнесом, метод беседы.

В исследовании участвовало 36 безработных женщин, состоящих на учете в Центре занятости (18 в Раздольненском и 18 в Черноморском районе). Участницам были предоставлены рабочие тетради с информационным и тестовым материалом, которые оставались у них после окончания психологической работы. Полученный в ходе работы тестовый материал позволяет сделать следующие общие выводы:

1. В целом прослеживается низкий уровень мотивации к занятию бизнесом среди женщин данной категории. Это может объясняться, в числе прочих причин, еще и тем, что, как правило, занятия в центре для безработных носят «обязательно-принудительный» характер, зарегистрированные в центре занятости приходят на них изначально с негативной или пассивно-потребительской установкой («лучше бы подняли пособие, чем по жару бросать домашние дела и приезжать в центр»). Это препятствие, на мой взгляд, достаточно легко скорректировать созданием изначально позитивной мотивации на обучение, но для этого работа должна проводиться пролонгировано, с участием сотрудников центра занятости, не на уровне угроз невыплаты пособия, а с использованием несложных в использовании психологических технологий мотивации к успеху, а не избе-

ганию неудач (опять же — в лонгитуде, со времени постановки безработной женщины на учет). Хотя исключить фактор привычной для постсоветского человека ментальной установки — «государство мне обязано, я на него всю жизнь спину гнул», видимо, еще долго будет нереально.

2. Выявленные ограничения в возможности женщин осуществлять предпринимательскую активность носят преимущественно социально-психологический характер (ряд социальных стереотипов относительно возрастных, ролевых, профессиональных, гендерных ограничений занятия бизнесом у женщин).

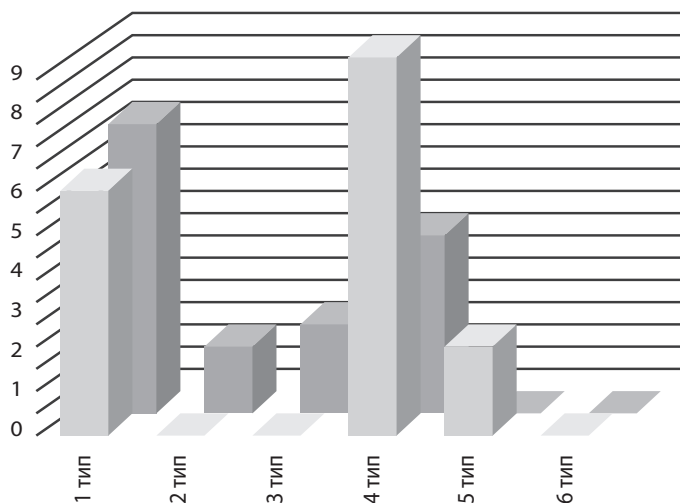
3. Прослеживается четкая корреляция между выявленным нежеланием учиться основам предпринимательства с возрастом испытуемых. 95% испытуемых предпенсионного и пенсионного возраста имеют ярко выраженную «барьерную позицию» к возможности собственной предпринимательской активности. При этом, если женщина этого возраста уже имела в своей жизненной истории опыт предпринимательской деятельности, то она, наоборот, проявляет активную готовность участвовать в программе развития женского предпринимательства.

4. Анкетирование показывает, что только 10% женщин в течение жизни занимались той профессиональной активностью, которой они хотели заниматься с детства. Причем это такие профессии, как воспитатель, продавец, почтальон. Именно эта выборка женщин, по результатам тестирования, оказалась наиболее полно соответствующей требованиям к будущим предпринимателям. Очевидно, это связано с тем, что чем более позитивным даже не с экономической, а хотя бы с психологической точки зрения, был предыдущий профессиональный опыт, тем более проявляется готовность женщины к дальнейшему профессиональному росту и бизнес-активности.

К частным выводам (сформированным по выборкам респондентов в исследованных районах) относятся следующие:

Диаграмма 1.1.

Типы профессиональной направленности респондентов

1. На диаграмме 1.1 представлены типы профессиональной направленности опрошенных женщин.

Как видно из диаграммы, преимущественное количество опрошенных в Раздольном и Черноморском женщин являются представителями 1 и 4 типа профессиональной направленности.

К первому типу относятся люди с высокой степенью стремления к достижениям, но предпочитающие не самостоятельную карьеру, а работу в организации, созданной и упорядоченной кем-то другим. Типичные карьеристы в рамках крупных компаний.

Четвертый тип характеризуется низкой степенью стремления к достижениям и желанием работать в организации, большую часть времени проводить. Этим женщинам рекомендуется деятельность в коллективе, не на руководящих должностях.

В Раздольном были выявлены также представители 5 типа — не стремящиеся к особым достижениям, не честолюбивые, но склонные к самостоятельности и независимости — идеальные фрилантеры для временных проектов.

2, 3 и 6 тип профессиональной направленности в Раздольном не выявлен вообще (а это наиболее предпочтительные для начала и осуществления собственной предпринимательской активности типы).

В Черноморском районе, хоть и не в значительном количестве, но были выявлены женщины типа 2 (эксперты-профессионалы, стремящиеся достичь больших высот в профессии, не вписывающиеся в рамки обычных организаций) и типа 3 (честолюбивые и энергичные, созидатели по натуре, контактные, стремящиеся быть в центре событий, предприниматели «типа Билла Гейтса»).

2. Диагностика типа профессиональной карьеры потенциальных женщин-предпринимателей в исследованных районах позволила выявить их преимущественные «якоря карьеры», наглядно представленные на диаграмме 2.1.

Как видно из диаграммы, к преимущественным «якорям карьеры» у исследуемых женщин относятся: излишнее, часто невротическое, стремление к:

- автономии (освобождению от организационных правил, предписаний, нежелание иметь обязательства);
- стабильности места работы, потребности в безопасности, предсказуемости жизни;
- желание интегрировать различные стороны жизни — как карьеру, так и семью;
- неготовность бросить вызов другим, конкурировать на рынке труда;
- избегание предпринимательской активности, нежелание преодолевать препятствия, избегание трудностей;
- тенденция к позиции «служения человечеству», отказ (полный или частичный) от преследования собственных интересов в карьере.

В заключение отмечу, что выявленные в результате психодиагностики психологические барьеры к началу и осуществлению предпринимательской активности безработных женщин не являются абсолютным препятствием для их бизнес-активности, а отражают лишь общие тенденции отношения современных украинских женщин к этой части собственной жизни.

Проведенное индивидуальное консультирование позволяет проследить позитивную динамику в формировании интереса к обучению основам предпринимательства, повышению уровня мотивации женщин к успеху в сфере бизнеса. В связи с этим в

Диагностические шкалы карьерных ориентаций

1. Профессиональная компетентность	2. Менеджмент
3. Автономия	4. Стабильность
5. Служение	6. Вызов
7. Интеграция стилей жизни	8. Предпринимательство

результате психодиагностики были составлены две группы по 15 человек в каждом районе, которым было рекомендовано дальнейшее участие в проекте «Содействие экономическому развитию и занятости», проведено психологическое консультирование. Необходимо подчеркнуть, что психологическое сопровождение начинающих женщин-предпринимателей является необходимым условием их успешного прохождения программы обучения, поэтому рекомендую расширить психологический блок программы, проводить контрольные психологические замеры в процессе и конце обучения, оказывать консультационное психологическое содействие данной категории женщин (как известно, нематериальная мотивация имеет зачастую больший КПД, чем разовая материальная помощь).

УЧАСТЬ ЖІНОК У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Галина Єрко,

*Луцький педагогічний коледж,
голова циклової комісії викладачів суспільних дисциплін,
кафедра політології Волинського національного університету
ім. Лесі Українки, аспірантка*

Початок XXI століття позначено загостренням уваги до проблеми прав людини і забезпечення її свободи. Цей виклик часу спричиняє необхідність формування відповідної концепції колективних зусиль усіх країн світу, а також внеску в її вирішення кожної країни зокрема.

Проблемами гендерної нерівності займалася низка вчених як у зарубіжній, так і у вітчизняній науці. Зокрема, найбільший вплив на розвиток і поширення питання можливості гендерного паритету здійснили праці таких зарубіжних авторів, як С. де Бовуар, Ю. Крістевой, Дж. Мітчел, Дж. Хубер, Дж. Лорбер, С. Фаррел та інших. У вітчизняній науковій думці слід відзначити дослідження Н. Чухим, І. Грабовської, Т. Мельник, Л. Кобилянської. Політичним аспектам гендерної нерівності в Україні присвятили свої праці науковці Н. Грицяк, О. Балакірева, Н. Лавриненко та інші.

Метою статті є аналіз політичних процесів, які відбуваються у світі щодо приходу жінок у владу та їх перспективи у сучасному українському суспільстві.

- Незважаючи на складні трансформації та важке подолання стереотипів, виборчі права жінок закріплені в усіх країнах-членах ООН.
- Проте прямий вплив на політику, право обирати, з'явилося у жінок зовсім недавно, а якщо бути точним, то боротьба за визнання виборчих прав жінок розпочалася 1788-го, а досягла позитивного результату лише 1995 року, коли цим питанням почала опікуватись ОБСЄ. Відомо, що першими країнами, де жінкам надали виборче право, були Австралія (1893 р.) й Нова Зеландія (1902 р.). Однак це стосувалося лише тих жінок, котрі мали європейське походження. Утім, задовго до цього, 1788 року, Конституція Сполучених Штатів Америки априорі визнала право жінок на обрання до Конгресу, бо в ній йшлося про можливість «усіх громадян» брати участь у виборах. Проте офіційно американки здобули це право лише 26 серпня 1920-го, коли було підписано закон, що дозволяв обирати жінок до Конгресу.
- Перше найзагальніше документальне закріплення виборчих прав жінок датується 1967 роком — після ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН Декларації про ліквідацію дискримінації щодо жінок. Після створення 1976 року Жіночого Фонду Розвитку ООН (ЮНІФЕМ) держави активізували законотворчість у цій сфері, підписавши 1979-го Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок. Ці документи містили й політичні підходи до гендерних аспектів. Зокрема, надання жінкам виборчих прав та можливості брати участь у державному управлінні. На той час такі вимоги означали для декотрих держав необхідність кардинальних змін у всій політичній системі.

Широке представництво жінок Північних країн у політиці є достатньо новим історичним явищем. Значний прорив у парламентську політику (йдеться про представництво в парламенті на рівні 10% депутатів) був здійснений лише в 1970-ті роки. Водночас право голосу жінки усіх Північних країн отримали ще до 1920 року. Першими стали жінки Фінляндії, які отримали право голосу, а також право бути обраними в законодавчі органи 1906 року (право голосу — першими в Європі, право бути обраними — першими у світі) [1, 47]. В інших Північних країнах представництво жінок у національних парламентах до часів Другої світової війни було дуже незначним.

Учені впливового паризького інституту *Ifor* вирішили дізнатися, що думають про жінок у політиці прості французьки та німкені. Соціологи опитали по тисячі жінок у Франції та Німеччині. Виявилося, що як французьки, так і німкені в один голос твердять: обом країнам не вистачає жінок-політиків [4].

Для деяких держав та навіть цілих регіонів ці зміни у виборчих процесах є світоглядними. Зокрема, для країн Африки та Азії.

В Азії виборчі права жінок уперше визнала 1924 року Монголія. Однак, розпочавшись пізніше, ніж в Європі, «ґендерні трансформації» завершилися на 12 років раніше, ніж у Старому Світі. Це сталося 4 листопада 1972-го, коли виборчі права жіноцтву надала Бангладеш. А от африканці надто довго йшли до цілковитого звільнення від колоніальної залежності, аби в подальшому обмежувати ще й виборчі права жінок. Рух за здобуття рівноправності жителів Чорного континенту розпочався ще під час проведення панафриканських конгресів XIX століття.

Отже, молоді держави, утворені після завершення Другої світової війни, не зволікали з наданням жінкам можливості законотворчості й управління країною. Такі права африканки здобули вже 1945 року в Сенегалі й Того.

Найважче з рівним ґендерним правом вибору було в ісламських країнах, але навіть там зараз у парламенті є представники слабкої статі. На сьогодні в парламенті Бахрейн мандат має одна жінка, Кувейту — також одна, а от ОАЕ — аж дев'ять.

Відтак після закріплення прав постало питання можливостей. Всі розуміли, що навіть маючи право бути обраною, жінці потрібно ще потрапити в список партії, яка йде на вибори, а потім ще подолати виборчий бар'єр.

Це питання вирішували по-різному: приміром, в Уганді одне місце в парламенті від кожного з 39 виборчих округів має бути закріплене за жінкою. В Аргентині виборчий закон передбачає тридцятивідсоткову «жіночу» квоту під час виборчих перегонів. 74-та поправка до Конституції Індії обумовлює надання 33% місць у муніципальних органах влади жінкам.

Кількісні квоти на парламентські місця закріплено в законодавстві Бангладеш (жінки мають 30 обов'язкових місць із 330), Еритреї (10 — зі 105) й Танзанії (15 — з 255 парламентських місць) [3].

Народ кожної країни, якою керує жінка, переважно не розчарувалися у своєму виборі. Виважені жінки знають напевне, що краще для народу. І керуються при цьому практично своїм досвідом. Згідно з останніми дослідженнями, чим більше жінок у владі — тим менше у ній корупції. Насамперед, жінка-лідер, прийшовши до влади, піднімає економіку, вирішує соціальні проблеми та забезпечує права людини.

Щодо України, то на рівні її керівництва з часів набуття незалежності, початку реформування політичної системи, розбудови ринкової економіки і до цього часу постійно

демонструється практична незацікавленість у паритетному жіночому представництві на владних посадах як загальнонаціонального, так і регіонального рівня. Загальновідомо, що жінці в політиці доводиться стикатися з безліччю перепон.

Політичне лідерство жінок набуває вагомої популярності під час виборчих процесів в Україні. Але, як свідчить статистика, лише 7,5% жінок є народними депутатами України. Найбільш невтішна картина для українських жінок спостерігається у Кабінеті Міністрів України, де не представлено жодної жінки.

2003 року Україна зобов'язалася виконати проголошені Декларацією Тисячоліття ООН «Цілі тисячоліття», 6-й пункт яких присвячений рівності прав жінок і чоловіків, до 2015. Цей документ, зокрема, передбачає конкретні показники пропорційної участі жінок у роботі виборчих та представницьких органів.

Відповідно до нього, 2007 року у Верховній Раді має бути не менш як 13% жінок, у 2011-му — 20%, а в 2015-му — вже 30%. Справжня ж картина щодо кількості жінок-депутатів просто катастрофічна. На початку 2000-х років ситуація покращувалась, але до показника в 157 жінок у парламенті Україні ще далеко.

Підсумовуючи вище сказане слід зазначити, що тільки чітке законодавче регулювання, більш того — гарантоване жіноче представництво в органах влади всіх рівнів здатне забезпечити динамічне зростання всього суспільства, оскільки є велика кількість напрямів діяльності, де жінка не просто соціально корисна і необхідна, але навіть незамінна. І це не лише соціальна сфера. Зараз досить багато жінок України займаються бізнесом, часто залишаючись єдиним годувальником у родині. А головне, шляхів і умов виходу зі стереотипів мислення, що провокують перманентну кризу в суспільстві.

Література

1. Бергман С. Участь та повноваження жінок Північних країн у політиці / С. Бергман // Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / за заг. ред. Я. Сverdлюк, С. Оксамитна // За матеріалами міжнародного наукового семінару «Жінки в політиці: міжнародний досвід для України» (м. Київ, НаУКМА, 7 жовтня 2005 року). — К.: Атака, 2006. — 272 с.
2. Гендер в політиці — історія боротьби за політичні права жінок [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gender.at.ua/news/2010-03-04-294>.
3. Європейській політиці потрібні жінки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ednist.com/?p=614>.
4. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.newsmarket.com.ua/2010/10/10022313>.

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ ПАРИТЕТНОСТІ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Ілона Ігнащенко,

студентка Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Ґендерні дослідження у політології почали проводитися з того часу, як термін «стать» було протиставлено поняттю «ґендер», що по-іншому визначається як «соціальна стать», адже акцентує увагу на соціальних, а не біологічних відмінностях між статями, тобто визначає поведінку людини у суспільстві й те, як ця поведінка сприймається соціумом. Отже, «ґендер» є об'єктом дослідження політології, адже трактується як система владних відносин [1].

Процес надання права голосу жінкам нарівні з чоловіками почався лише з кінця ХІХ століття. Але, незалежно від часу отримання виборчого права для жінок, проблема жіночого лідерства і жіночо-чоловічого партнерства в політиці більшості країн залишається невирішеною.

Ґендерна паритетність у сфері державного управління — це рівне представництво обох сторін соціальної статі (чоловіків та жінок) у процесі здійснення державної влади. Сьогодні **країни Скандинавії** (Данія, Швеція, Фінляндія) демонструють приклад найбільш успішного здійснення ґендерної політики, результатом якої є симетричне представництво як жінок, так і чоловіків в органах державної влади.

В нашій країні можна прослідкувати ґендерну асиметрію та часткову дискримінацію жінок в економічній, соціальній, політичній та інших сферах життєдіяльності суспільства. Накопичення нерівності, вирахування можливостей чоловіків та жінок на основі ґендерної асиметрії політичного представництва у політиці є можливим завдяки її наочності.

В Україні ратифіковані, а отже, на законодавчому рівні закріплені принципи міжнародних договорів, що стосуються прав людини, в тому числі й ґендерних аспектів. Так, відповідно до Конвенції ООН про політичні права жінок (1953 р.), «жінки можуть бути обрані, на рівних з чоловіками умовах, без якої-небудь дискримінації, у всіх встановлених національним законом установах, що вимагають публічних виборів» (ст. 2) і на таких самих умовах «жінкам належить право обіймати посади на суспільно-державній службі» (ст.3) [2]. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок зобов'язала всі держави добиватися представництва жінок на рівних умовах з чоловіками у виробленні і здійсненні державної політики, забезпечувати жінкам однакові можливості по найму на роботу і просуванню по службі[...]» [3].

В системі державної служби: жінки переважають лише на посадах, які не передбачають прийняття відповідальних рішень; повною мірою проявляється вертикальна сегрегація (політика примусового відокремлення якої-небудь групи населення) і ефект «скляної стелі» — невидимі і формально не позначені бар'єри, які перешкоджають кар'єрному зростанню жінок, зумовлені ґендерними стереотипами, що панують у масовій свідомості, про другорядність ролі жінок поряд з чоловіками. Хоча жінки становлять половину електорату, на їх долю, на прикладі нашої країни, доводиться лише 12,2% місць у Верховній Раді України VI скликання (ПР та БЮТ по 11 представників жіночої статі, Блок «НУНС» — 7, «Блок Литвина» — 3, КПУ — 5) [4]. Характерною особливістю також є відсутність жінок серед міністрів уряду України після президентських виборів 2010 року, враховуючи по-

передній склад національного уряду, до складу якого входило 2 жінки: прем'єр-міністр України та міністр соціальної політики. Представництво жінок у депутатському складі Верховної Ради Автономної Республіки Крим зменшилося удвічі після місцевих виборів 2010 року і становить на сьогодні 10% від усієї кількості депутатів. Також у складі голів обласних державних адміністрацій та обласних рад України немає жодної жінки.

Досягнення гендерної рівноваги у сфері прийняття рішень потребує зусиль держави, політичних партій та громадянського суспільства. Держава визначає гендерну політику, тому для ефективної, результативної роботи у цій сфері, Україні необхідно використати здобутки міжнародного досвіду. Подолати гендерну асиметрію в органах державної влади можна шляхом впровадження законів або інших обов'язкових директив, наприклад, використання квотування — узаконеного рівня представництва жінок та чоловіків в органах державної влади, яке на сьогоднішній день відсутнє в законодавстві України, на відміну від Російської Федерації, де процес введення гендерного квотування перебуває на стадії розробки і передбачає забезпечення «критичної меншості». Способами забезпечення рівного представництва можуть стати різні види квотувань: квотування на законодавчому рівні списків кандидатів у депутати від політичних партій з вимогою до черговості/без вимог черговості; квотування місць у виборному органі тощо. Головним фактором, який зумовить успішність застосування законодавчо закріплених положень про квотування, є детальна розробка та зведення до статусу обов'язкових для виконання норм, а також встановлення санкцій до суб'єктів, які ухиляються від дотримання цих норм.

Політичним партіям слід також вносити вагомий вклад у тих сферах, де директиви держави носять гендерно-нейтральний характер. На прикладі досвіду європейських країн Бельгії, Греції, Італії, Німеччини, найдемократичнішим вирішенням цього питання є застосування партіями добровільних партійних квот. Перевагою такого методу є більша гнучкість і можливість для партій встановлювати ті квоти, які вони вважають за потрібне.

Таким чином, очевидно, що гендерна структура вищих рівнів державної влади свідчить про чіткий «чоловічий» профіль української законодавчої та виконавчої гілок влади. Однак, такі гендерні розрізнення в складі політичної та державної влади, є переважно не причиною, а наслідком усіх інших гендерних диспропорцій, в першу чергу економічних. Сучасний політичний процес в Україні влаштований таким чином, що ніякими декретами неможливо досягти гендерного вирівнення політичного представництва, доки політичні та економічні сили, які визначають результати електоральних процесів, не побачать, що жінки можуть виражати та захищати їх інтереси, чи поки економічна незалежність жінок не створить умови і не зажадає політичного представництва.

Література

1. Скотт Дж. Гендер: полезная категория исторического анализа // Гендерные исследования, № 5: Харьковский центр гендерных исследований. — С.142-170.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй «Про політичні права жінок». Режим доступу: <http://infopravo.by.ru/fed1991/ch04/akt17551.shtm>.
3. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml
4. Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua:7777/pls/site/p_deputat_list.

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНОК У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА МІЖНАРОДНИХ ДОКУМЕНТАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Криворучко Наталія,

студентка Інституту історії і політології

Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

На початку XXI століття світова спільнота задекларувала низку норм, стандартів у галузі забезпечення ґендерної рівності, міжнародні документи, серед яких: Загальна декларація прав людини, Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» (ратифікована Україною 12 березня 1980 р.), Декларація Тисячоліття ООН (ратифікована у вересні 2000 р.), Конвенція Міжнародної організації праці № 156 тощо. Відповідно до Амстердамського протоколу 1997 року ґендерна рівність стала фундаментальним принципом Європейського співтовариства [3]. Попри це, захист прав та основних свобод жінок у різних країнах світу є однією з найскладніших проблем, розв'язання яких не можна розглядати поза межами права.

Актуальність вивчення питання відповідності міжнародним нормам та їх дієвості пояснюється ще й тим, що Україна, яка на державному рівні ратифікувала міжнародні документи із захисту прав жінок, зіткнулась з **проблемою невідповідності законодавства та реальних умов його функціонування**. На сьогодні чинне законодавство України принципово не суперечить нормам міжнародно-правових актів. Принцип рівних прав чоловіків та жінок закріплено не лише в Конституції, а й в інших законодавчих актах: Сімейному кодексі України, Кодексі законів про працю, Кримінальному кодексі, Кримінально-процесуальному кодексі, Цивільному кодексі, Кодексі про адміністративні правопорушення, Законі України про зайнятість населення тощо. Однак українське законодавство не створює умов захисту та реалізації вищеперелічених прав. Саме тому порушення прав жінок в українському суспільстві дедалі частіше стає повсякденним явищем.

Серед галузей, в яких українське законодавство не забезпечує достойного захисту прав і основних свобод жінок, виділимо такі:

1) політичні права, участь у державному управлінні. За останніми статистичними показниками, лише 5,7% від загальної кількості державних службовців центральних органів державної влади становлять жінки; в державних адміністраціях областей, міст Києва і Севастополя їх — 7,2%; в органах місцевого самоврядування — 25,8%; в органах судової влади — 5%. Натомість представництво жінок у Швеції, Норвегії близько 40%, у Фінляндії, Данії, Голландії — понад 30% [2].

2) економічні права, сфера зайнятості. Ґендерна ситуація в державах Центральної та Східної Європи наближена до моделі скандинавських країн, коли залучення жінок на ринок праці сягає 80% (Чехословаччина, Естонія, Латвія, Литва) та 70% (Польща під час перехідного періоду). Натомість в Україні рівень безробіття жінок перевищує 70% [2].

3) у сфері захисту від сімейного насильства. На відміну від таких країн, як Швеція, Нідерланди, Норвегія, де ґендерне законодавство чітко регламентує відповідальність за скоєння тих чи інших дій, пов'язаних з насильством, в Україні акти насильства здебільшого замовчуються. Саме тому не можна говорити про достовірну статистику в цьому

напряму. Якщо у країнах, державах-членах ЄС, здебільшого є правозахисні організації, куди громадянки свідомо звертаються за допомогою, то в Україні через низький рівень правової культури та страх бути непочутими жінки приховують акти насильства.

Підписуючи Декларацію тисячоліття на Саміті ООН у вересні 2000 року, Україна взяла на себе зобов'язання досягти Цілей Тисячоліття в галузі розвитку в період до 2015 року. Одна з цих цілей, зокрема, передбачає забезпечення гендерного співвідношення обох статей на рівні не менше ніж 30 до 70 у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади. Дієвим методом покращити ситуацію представленості жінок при владі, що доказав свою ефективність у країнах ЄС, могло б стати введення гендерних квот у партійних списках, яке б закріплювалось законом.

Таким чином, проблема гендерного законодавства може й повинна розглядатися у кількох площинах. Має враховуватися внутрішній, національний, аспект і зовнішній, навіть зовнішньоінтеграційний, пов'язаний з імплементацією міжнародних стандартів у законодавство України. Ефективність законодавства може визначатися його дієвістю як у загальнотеоретичному аспекті, так і у кожній галузі. Визначення місця гендерної активності в Україні у міжнародному просторі стоїть на часі перед науковцями-теоретиками та законотворцями-практиками задля поступового реформування законодавства та впровадження ідеї гендерної рівності на суспільному рівні.

Література

1. Гаращенко С. Гендерна рівність як чинник демократичних перетворень в Україні // Наукові записки НаУКМА. Т.82: Політичні науки, 2008. — С. 58-61.
2. Текущее развитие права Европейского Союза: Амстердамский договор. Московская государственная юридическая академия. Режим доступа: http://eulaw.edu.ru/documents/articles/amsterd_dogovor.htm
3. Гендерне законодавство: порівняльний аналіз та коментарі (вересень, 2005 р.). Програма сприяння парламенту II . Режим доступа: <http://www.pdp.org.ua/index.php/2009-02-09-14-31-13/i-i-ii/1011-2-a6-----2005>

ЖІНОЧИЙ РУХ — ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ҐЕНДЕРНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Віталій Кульчицький,

*кандидат педагогічних наук, викладач Тернопільського
державного медичного університету ім. І.Я. Горбачевського,*

Тарас Кульчицький,

*студент Тернопільського державного
медичного університету ім. І.Я. Горбачевського*

На початку нового тисячоліття панівною стає ідея, відповідно до якої принцип рівності чоловіка й жінки реально може бути досягнутий у суспільстві лише через комплексний підхід до проблеми рівності. В загальну систему функціонування суспільства мають бути включені критерії рівності між чоловіком і жінкою або питання про перспективи жінок. Концепція комплексного підходу до проблеми рівності жінки і чоловіка, є стратегічною концептуальною лінією людського розвитку XXI століття, а тому її реалізація значною мірою залежатиме не лише від політичної волі держави, а й від ступеня розвитку жіночого руху, його позицій та впливу на прийняття політичних рішень.

Пожвавлення «ідеологічних очікувань» з приводу розбудови громадянського суспільства та розвитку організацій громадянського суспільства останнім часом з теоретичного рівня переходить на рівень реальної готовності запроваджувати його принципи у політичній практиці. Незалежно від політичних та соціально-економічних змін у суспільстві завжди існують проблеми, що залишаються актуальними протягом тривалого часу, поступово видозмінюючись та набуваючи нових форм. Саме до таких вагомих проблем належить теоретичне та практичне співвідношення між громадянським суспільством, організаціями громадянського суспільства та демократичною державою, ґендерна рівність та паритетна демократія.

Становлення громадянського суспільства — процес складний і багатоманітний. Він з-поміж інших демократичних перетворень передбачає утвердження рівних можливостей для самореалізації як жінок, так і чоловіків (ґендерної рівності). Необхідно враховувати, що кожна конкретно-історична модель громадянського суспільства має свої соціокультурні та національні особливості, які проявляються та актуалізуються в різних країнах по-різному. Громадянське суспільство навіть у контекстах розвинутих демократій не видається фіксованим раз і назавжди досягнутим станом, це — процес, який вимагає суспільно-громадянських зусиль щодо його підтримки та відтворення у нових актуальних формах. Проте характерною особливістю суспільств, що розвиваються демократичним шляхом, є проблема формування громадянського суспільства. Це свідчить про те, що офіційного проголошення демократії не досить для формування громадянського суспільства, адже демократія може трансформуватися в «авторитарний популізм», якщо демократичні традиції обговорення нагальних проблем та організації їх розв'язання не вкорінюються в практику самих інститутів громадянського суспільства [1, 247].

Активність неурядових жіночих організацій, динаміка їх розвитку під тиском життєвих реалій сприяють удосконаленню законодавства та правових механізмів, забезпечують поліпшення становища жінок, утверджують ґендерну рівноправність у суспільстві. Саме

в репрезентації цих інтересів і полягає основна місія жіночих організацій. Поява та діяльність сучасних жіночих організацій в Україні в 90-ті роки ХХ століття стала об'єктивним наслідком тих політичних та соціальних змін, що розпочалися в українському суспільстві ще в другій половині 80-х років. Трансформація тоталітарної системи, а отже, й монопогляду на суспільні процеси привела до публічного обговорення проблем статусу жінок. Логіка саморозвитку подій, творення нових політичних і громадських структур склали реальне підґрунтя для виникнення жіночого руху в Україні.

Жіночий рух України не є абсолютно новим соціальним явищем в українському соціумі. Правильніше було б говорити про відродження жіночого руху. Українське суспільство має історичний досвід існування жіночого руху другої половини ХІХ — початку ХХ століття, і сьогодні, на етапі становлення сучасного жіночого руху, в умовах пошуку об'єднавчої ідеї та формування ідеології надзвичайно важливим є знання історичних уроків жіночого руху першої хвилі, усвідомлення традицій самого руху, без яких розвиток сучасного етапу не має перспективи [2, 79].

У роки, що безпосередньо передували проголошенню незалежності та в перші роки становлення української державності важливого значення набуло усвідомлення людьми власної національно-культурної ідентичності. Ідеї національного відродження, державної незалежності у той час були єдиною альтернативою комуністичній ідеології. Тому перші жіночі організації демократичного спрямування формувалися під загальним впливом національно-визвольних ідей, вбачаючи як пріоритетні завдання своєї діяльності побудову незалежної української держави, відродження українських звичаїв та традицій. У подальшому національна парадигма вже не відігравала домінуючої ролі у жіночому русі, а створена згодом мережа жіночих організацій характеризувалася значною плюралістичністю ідеологічних спрямувань, різномислення і різноманітністю ідеологій, намірів та завдань.

Перший Всеукраїнський з'їзд жіночих організацій, що відбувся в 1994 р., відкрив якісно новий етап жіночого руху. Це етап відкритості до співпраці та взаємодії жіночих організацій, об'єднання зусиль у розробці стратегії щодо відстоювання інтересів жінок. Об'єктивно лише з цього часу можна стверджувати про існування осмисленого українського жіночого руху як сукупності жіночих організацій і прагнення їх до взаємодії. Вони починають, по-перше, розглядати будь-яку соціальну проблему з точки зору жінок, їхніх інтересів, по-друге, висувати завдання про зміну тих соціальних умов, які генерують та відновлюють дискримінаційні механізми щодо жінок. Шукаючи шляхи до співпраці, до утвердження гендерних принципів у всіх сферах життєдіяльності особи, жіночі організації своїми акціями та ініціативами підтверджують прихильність загальноцивілізаційним цінностям і через участь у роботі міжнародних конференцій, форумів, реалізацію міжнародних програм та проектів, співпрацю з міжнародними організаціями, переконують світову громадськість, що Україна не є національно ізольованим суспільством [3, 41].

Сьогодні в Україні вже нараховується понад 700 жіночих організацій (34 мають статус міжнародних і всеукраїнських). Вони впливають на вдосконалення законодавства та механізмів щодо поліпшення становища жінок, прагнуть суспільного визнання організованого жіночого руху як важливого державотворчого чинника. Тому надто важливим є подальше розгалуження мережі жіночих організацій, наближення їх до інтересів пересічної жінки, збільшення чисельності організацій. Певна координація зусиль між жіночими організаці-

ями сприяла б поширенню інформації, здійснювала б вплив на громадськість та органи державної влади, змушуючи їх порушувати і рахуватися з тими питаннями, які мають особливе значення для жінок. Хоч типи, завдання та структура українських жіночих організацій змінюються, вони є реальною формою залучення жінок до громадсько-політичної діяльності. Самоорганізація жіночих структур розвиває у жінок навички керівників та активістів, формує жінку як вільну особистість, як індивіда, без існування якого неможливий розвиток громадянського суспільства та соціальної демократії.

Аналіз результатів соціологічних досліджень свідчить, що жіночі організації в Україні не користуються великою популярністю у населення, а їх потенційні можливості у розв'язанні жіночих проблем залишаються задіяними не повною мірою [4, 7–9].

Осмислення реального стану справ у жіночому русі та бажання утвердження нового змісту соціальної ролі жінки і чоловіка створюють ґрунт, на якому утвердиться жіночий рух України як важливий чинник гендерної демократії в українському громадянському суспільстві, в європейському та світовому співтоваристві. Цьому сприятимуть також вдосконалення політичних, правових і державних механізмів сприяння та утвердження гендерної демократії в країні.

Серед найбільш важливих напрямів подальшого формування громадянського суспільства в Україні варто виділити: подальше реформування політичної системи; установлення закономірностей формування громадянського суспільства з урахуванням культурно-історичних і соціально-економічних особливостей розвитку українського суспільства; розвиток гендерної демократії. Узгодження інтересів жінки та чоловіка, їх гармонізація є визначальною умовою формування громадянського суспільства. Громадянське суспільство необхідне для затвердження демократії. Чим воно більше розвинуто, тим легше громадянам захищати свої інтереси, тим більше у них можливості для самореалізації в різних сферах громадського життя й тим менша небезпека узурпації влади й здійснення повного контролю за суспільними процесами.

Література

1. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 520 с.
2. Пасько І. Громадянське суспільство і національна ідея: Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси / І. Пасько, Я. Пасько // НАН України: Центр гуманітарної освіти. — Донецьк: Східний видавничий дім, 1999. — 184 с.
3. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. — Львів: «Червона калина». — 2002. — 276 с.
4. Громадські організації в Україні у 2009 році: Статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України. — К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. — С. 7–9.

ГЕНДЕРНА ГРАМОТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Тетяна Кульчицька,

учитель історії та правознавства,

Тернопільська спеціалізована школа I-III ступенів №7

з поглибленим вивченням іноземних мов

Розвиток суспільства, його стабільність тісно пов'язані з розвитком особистості взагалі і особистостей жінки та чоловіка зокрема. Стратегія розвитку XXI століття спрямована на утвердження основ гендерної рівноваги, гендерної демократії [1, 6], статевої збалансованості в суспільстві.

Паритетна демократія — це форма суспільних відносин у політико-правовій сфері, за якої жінкам гарантується рівний з чоловіками статус на підставі фактичного представництва на всіх рівнях і в усіх владних структурах.

Без демократичного розвитку особистості як чоловіка, так і жінки неможлива демократизація всіх сфер світобачення. Система волевиявлення обох статей — чоловіків і жінок як рівних у правах та можливостях, що закріплені законодавчо й забезпечені реально у політико-правових принципах, діях, розбудові громадських і державних структур з урахуванням гендерних інтересів, має стати основою функціонування суспільства в третьому тисячолітті.

Становлення громадянського суспільства поруч із розвитком демократії та запровадженням дієвої розвинутої економіки виступають основними орієнтирами суспільно-політичних трансформацій в Україні. Ступінь розробленості та концептуальне забезпечення становлення громадянського суспільства, особливо взаємодії ключових елементів соціальної та політичної системи явно не достатнє на теоретико-методологічному рівні, проведено немало досліджень, але оформлення єдиної концепції розбудови громадянського суспільства триває.

У сучасних умовах неможливо ставитись до особистості без урахування соціокультурних особливостей статі. З'являється новий категоріальний апарат, що містить терміни з ключовим словом «гендер», які дозволяють більш повно вивчити особистість та її особливості.

Сучасне українське суспільство переживає значні зміни у різних сферах своєї діяльності, в тому числі й становленні громадянського суспільства. Якщо враховувати той момент, що громадянське суспільство є суспільством високорозвинутих індивідів у моральному відношенні, то питання паритетності гендерних ролей взагалі не повинно мати місце. Однак в умовах науково-технічної революції та глобалізаційних процесів спостерігаємо не лише позитивні зміни у гендерній політиці: зняття гендерних стереотипів, підвищення соціального статусу жінки, а й бачимо певні проблеми, що не дозволяють повною мірою розвиватись паритетній демократії.

Реалізуючи місію і принципи гендерного паритету в українському суспільстві, ми маємо унікальну можливість досліджувати й навіть брати активну участь у гендерній політиці. І коли мова йде про втілення демократичних засад розбудови цивілізованої держави, ми сподіваємось на дотримання усіх норм і принципів, що задекларовані у Конституції України.

Слід, насамперед, зрозуміти, що ми розуміємо під поняттями «ґендер», «ґендерна рівність», «ґендерна рівноправність» і чому ці поняття так необхідні для розвитку українського громадянського суспільства.

ґендер (*gender*) — соціальна стать. Поняття, що визначає соціальну стать людини на відміну від біологічної статі (*sex*). ґендер — відмінності в поведінці жінок і чоловіків, взаємовідносини між ними як громадянами й членами суспільства [2, 6].

ґендерна рівність — рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, надання особам обох статей можливості брати участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

ґендерна рівноправність — це рівне ставлення та оцінювання суспільством подібностей та відмінностей між жінкою та чоловіком і розрізнення ролей, які вони відіграють.

Причиною ґендерної нерівності чи дискримінації, по-перше, слід шукати у слабкості суспільства або, точніше, громадянського суспільства. Україна у 2000 р. приєдналася до міжнародної програми з розв'язання глобальних проблем — «Цілі розвитку тисячоліття», прийняті на Саміті Тисячоліття ООН, згідно з якою наша держава зобов'язалася до 2015 р. досягти рівності жінок і чоловіків, у тому числі ґендерно-збалансованого представництва їх у законодавчій та вищій виконавчій владі. Що ж до розвитку ґендерного паритету в українській політиці, то ці питання закріплено в Законі України «Про забезпечення рівних прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації» від 15 січня 2005 року [3, 77].

Слова О.І., координатор з ґендерних питань програми сприяння Парламенту України, зазначила, що дискримінаційне ставлення до жінок у сім'ї, на ринку праці та у сфері влади в Україні зумовлене, передусім, відсутністю системи ґендерної освіти. Наше суспільство позбавлене знань про ґендерні стосунки, і це гальмує впровадження принципу рівних прав та можливостей для обох статей, негативно впливає на формування особистості.

Значне місце у трансформації існуючої системи ґендерних відносин, формуванні егалітарної свідомості молодого покоління належить освіті. Саме освіта як один із найважливіших соціальних інститутів, що виконують функції передачі та поширення знань, умінь, цінностей і норм від одного покоління до іншого через інтеграцію ґендерних підходів у навчальний процес, спроможна закласти основи для становлення суспільної ґендерної культури, — наголошує директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти К.М. Лемківський.

Україна як правова демократична держава взяла на себе зобов'язання законодавчо гарантувати та забезпечити на практиці рівні права та можливості для громадян в усіх сферах життєдіяльності, в тому числі незалежно від статі. В останні роки для досягнення цієї мети Україною зроблено кроки, які дають підстави вважати, що на законодавчому рівні держава докладає зусиль для виконання свої зобов'язань [4, 375].

І тому важливими критеріями забезпечення рівних прав і можливостей має виступати: професіоналізм, лідерство, комунікаційні навички, культурний аспект і вміння володіти своїм часом. Головною місією громадських організацій є не лише плекання культури сильної і стильної ділової жінки, а й виховання жінок по-новому. Це включає синтез і виховання в національному дусі, та й в часовому просторі з досвідом цивілізованих країн, які вже пройшли шлях демократизації.

Для аналізу громадянського суспільства особливо важливим є феномен «зрушеного залучення» (*shifting involvements*). Це означає, що політична й суспільна активність сучасних громадян є епізодично ситуативною й зорієнтована на певну конкретну проблему. Саме проблема, кризова ситуація або важлива суспільна ініціатива можуть виступити каталізаторами розгортання кампанії, громадського руху та інших форм мобілізації громадянського суспільства на загальнонаціональному або місцевому рівнях. Однією з центральних проблем розвитку громадянського суспільства в Україні є традиційно авторитарний спосіб функціонування владних відносин у суспільстві, а також критично низький ресурс довіри до владних установ з боку суспільства [5, 130]. Саме тому постає актуальна проблема традиції як важливого компонента самоорганізації, самоідентифікації та самореалізації жінки у демократичному громадянському суспільстві. Проблема наявності або відсутності традиції значно важливіша, ніж здається на перший погляд. Традиція — найголовніша річ у справі досягнення реальної, а не номінальної влади. Традиція — це можливість входження в історію. Тільки через ту чи іншу традицію можна знайти своє місце, а отже, легітимізуватися.

Однак можемо констатувати, що Україна зробила значний крок у розбудові громадянського суспільства, в державі наявні та відчутні позитивні тенденції у сфері створення правового середовища для організацій громадянського суспільства, але Україна залишається ще достатньо далеко від західноєвропейських стандартів стану громадянського суспільства, а також і в теоретико-методологічному забезпеченні цього процесу. Розроблення власної моделі державного врядування у контексті становлення громадянського суспільства потребує нових наукових підходів, що базувалися б на національних особливостях та відповідали світовим демократичним стандартам.

Література

1. Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України. – Х., 1997. – С. 6.
2. Лациба М. Чому нам потрібен новий закон «Про громадські організації» / м. Лациба, О. Вінніков, м. Слюсаревський; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К., 2008. — С. 6.
3. Ігнат'єв М. Про громадянське суспільство // Сучасність. — 1995. — № 10. — С. 77.
4. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / за заг. ред. А. Колодій. — К.: «Ай-Бі», 2002. — 684 с.
5. Проценко О. Походження свободи (осмислення витоків та розвитку концепцій громадянського суспільства) / О. Проценко, В. Чепінога. — К.: Смолоскип, 1996. — С. 130.

ДИНАМІКА ТРУДОВИХ ЦІННОСТЕЙ ПРАЦІВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Вікторія Кривошей,

к.е.н., доцент кафедри фінансів

Харківського державного університету харчування та торгівлі

ВСТУП. Звичайно, щодо свободи професійної діяльності і підприємництва сталися очевидні радикальні зміни на краще. Але їх виявилось явно недостатньо для того, щоб принципово змінити характеристику ціннісних орієнтацій, що розглядалася тут. До цих пір не знято багато вбудованих в українське життя бар'єрів для трудової мобільності, не великі зрушення в розвитку професій і професіоналізму, підприємство, що забезпечує довготривалу зайнятість і соціальний захист працівника, як і раніше, займає в масовій економічній культурі країни пріоритетне положення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ. Ідея трудового капіталу має давнє коріння в історії економічної думки. Одне з перших її формулювань виявляється в «Політичній арифметиці» В. Петті. Пізніше вона знайшла відображення в «Багатстві народів» А. Сміта, «Принципах» Маршалла, працях Д. Рікардо, К. Маркса, Дж. Мілля, Л. Вальраса, Дж. м. Кларка, Ф. Ліста, Г.Д. Маклеод, Дж. Мак-Куллох, І. Тюнена, П. Фішера, У. Фарра, Т. Уйтштейна, Дж. С. Уолша, В.С. Гойл та багатьох інших.

В основному формування сучасної теорії трудового капіталу та її виділення як самостійного напрямку світової економічної думки відбувалося наприкінці 50-х — початку 60-х років ХХ століття. Виникнення та формування концепції трудового капіталу в її сучасному вигляді стало можливим завдяки працям Т. Шульца та Г. Беккера. Біля витоків формування і розробки теорії трудового капіталу в її сучасному вигляді також стояли відомі американські та англійські економісти Б. Вейсброд, Дж. Мінцер, Л. Туроу, У. Боуен, м. Фішер, Дж. Вейз. Пізніше в розробку цієї концепції значний внесок зробили м. Блауг, С. Боулс, І. Бен-Поєрт, м. Вудхолл, Е. Денісон, С. Дейзі, Дж. Кендрік, Б. Кікер, Р. Лейард, Ф. Махлуп, Г. Псахаропулоса, Ф. Уелч, Б. Чизвик тощо.

Питаннями особливостей управління трудовим капіталом сучасних підприємств ресторанного господарства займаються такі вчені, як Гриньова В.М., Садеков А.А, Карсекін В.І., Лутай Л.А., Гросул В.А., Власова Н.М. та інші.

Таким чином, з метою посилення матеріального стимулювання на мотивацію трудового капіталу, на нашу думку, в першу чергу необхідне збільшення масштабів застосування систем змінної заробітної плати та групових форм заробітної плати, а також зростання їх частки в загальному доході працівників.

Основний матеріал статті. Як видно з оцінок, наведених у табл. 1, значення третього чинника, що підвищилися до 2000 р., у 2004 р. збереглися на тому ж рівні, а потім знов підвищилися до 2009 р. Таким чином, зміни цього показника не демонструють поворотних тенденцій, характерних для двох попередніх ціннісних індексів, і значить, вони є індикатором не яких найбільш стійких поворотів, подіям в свідомості українських працівників підприємства ресторанного господарства й у самому житті українського суспільства. За порівняно короткий час важливий аспект інтегрального відношення до праці змінився радикально: працівники галузі більше не розглядають

перебування на роботі як одну з форм рекреації і чітко закріплюють за працею функцію нелегкого добування високого і надійного заробітку.

Такий чином, можна представити, що зміни трудовий цінність сукупний Україна працівник ресторанний господарство породжуються два групами причина: першу є той діями, який однаковий впливати на протяг вивчати період на весь категорія працівник;; друга ж зв'язана із зміною сам склад Україна працівник в часі, і оскільки трудовий цінності різний категорія працівник неоднакові, той зміна питомий вага окремих підгрупа веде до зміни трудовий цінність Україна працівник як цілого.

У таблицях 1 та 2 наводяться середні величини двох інтегральних індексів трудових цінностей (другого і третього чинників) у підгрупах чоловіків і жінок різного віку — від 18 до 29 років, від 30 до 44 і від 45 до 59 років, а також у професійно-посадових підгрупах — керівників, фахівців, працівників із середньою спеціальною освітою, робітників різної кваліфікації (високою, середньою і низькою); всього розглядається 12 підгруп.

Нагадаємо, що в рамках всього масиву середнє значення індексу, що відображає цінність максимізації надійного заробітку при мінімізації трудових витрат (у збиток цінності процесу роботи і особистих трудових досягнень), до 2004 р. статистично значущо знизилось, а потім — до 2009 р. — знову підвищилось.

Як наголошувалося вище, середні значення індексу, що відображає цінність старанної роботи на підприємстві ресторанного господарства з метою забезпечити високий і надійний заробіток (на противагу роботі як способу комфортного проведення часу), в рамках усього масиву з 1995 до 2009 р. стійко зростали. Перерва в цьому зростанні спостерігалася лише з 2000 до 2004 р.: значення індексу, зафіксовані в цих двох крапках, статистично значущо не розрізнялися.

Таким чином, судячи з диференційованого аналізу двох основних ціннісних індексів у 12 різних підмасивах, більшість змін цих індексів, зафіксованих у рамках всього масиву респондентів, носять універсальний характер і виявляються в кожній з підвбірок, виділених в масиві на основі демографічних або професійно-посадових критеріїв.

Частота згадок відповідності роботи здібностям у рамках всього масиву, як наголошувалося, різко впала в інтервалі між 2004 і 2009 рр. і стала за рахунок цього в 2009 р. значущо нижчою, ніж у всі попередні роки.

Таблиця 1

Факторний індекс II «Цінність максимізації надійного заробітку при мінімізації трудових витрат» (+) або «Цінність процесу роботи і особистих трудових досягнень» (-) і його динаміка в різних демографічних і професійно-посадових групах працівників ресторанного господарства з 1995 до 2009 р.

Групи	Середні оцінки (в умовних балах)				Динаміка індексу (показано статистично значущі відмінності між середніми оцінками в різні роки)*
	1995 р., N=1365	2000 р., N=1313	2004 р., N=1575	2009 р., N=6949	
Вибірка в цілому	-0,12	-0,19	-0,22	0,11	Зниження: 2004 < 1995. Зростання: 2009 > 2004, 2000, 1995

Соціально-демографічні групи:					
чоловіки, 18–29 років	-0,19	-0,39	-0,48	0,03	Зростання: 2009 > 2004, 2000
чоловіки, 30–44 роки	-0,23	-0,29	-0,33	0,01	Зростання: 2009 > 2004, 2000, 1995
чоловіки, 45–59 років	-0,33	-0,32	-0,30	0,03	Зростання: 2009 > 2004, 2000, 1995
жінки, 18–29 років	0,03	-0,04	-0,34	0,06	Зниження: 2004 < 1995. Зростання: 2009 > 2004
жінки, 30–44 роки	0,04	-0,06	-0,02	0,23	Зростання: 2009 > 2004, 2000, 1995
жінки, 45–59 років	0,01	-0,06	-0,11	0,22	Зростання: 2009 > 2004, 2000
Професійно-посадові групи, виділені на основі ISCO-88:					
керівники	-0,57	-0,60	-0,61	-0,26	Зростання: 2009 > 2004, 2000
фахівці	-0,26	-0,47	-0,46	-0,15	Зростання: 2009 > 2004, 2000
працівники з середньою спеціальною освітою	-0,29	-0,11	-0,28	-0,08	Зростання: 2009 > 2004
робітники високої кваліфікації	-0,10	-0,22	-0,13	0,15	Зростання: 2009 > 2000
робітники середньої кваліфікації	-0,04	-0,02	-0,10	0,27	Зростання: 2009 > 2004, 2000, 1995
некваліфіковані робітники	0,38	0,05	0,25	0,41	Зниження: 2000 < 1995. Зростання: 2009 > 2000

Таблиця 2

Факторний індекс III «Цінність цікавої (і старанної) роботи в організації як способу забезпечити високий заробіток і надійну зайнятість» (+) або «Цінність роботи в організації як способу комфортного проведення часу» (-) і його динаміка в різних демографічних і професійно-посадових групах працівників ресторанного господарства з 1995 по 2009 р.

Групи	Середні оцінки (в умовних балах)				Динаміка індексу (показано статистично значущі відмінності між середніми оцінками в різні роки)*
	1995 р., N=1365	2000 р., N=1313	2004 р., N=1575	2009 р., N=6949	
Вибірка в цілому	-0,78	-0,18	-0,10	0,21	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995
Соціально-демографічні групи:					
чоловіки, 18–29 років	-0,59	-0,06	-0,10	0,19	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995

чоловіки, 30–44 роки	-0,65	-0,06	0,05	0,24	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995
чоловіки, 45–59 років	-0,64	-0,09	-0,18	0,27	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995
жінки, 18–29 років	-0,90	-0,18	-0,09	0,24	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995
жінки, 30–44 роки	-0,82	-0,26	-0,04	0,23	Зростання: 2000 > 1995; 2004 > 2000, 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995
жінки, 45–59 років	-0,81	-0,38	-0,24	0,15	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995
Професійно-посадові групи, виділені на основі ISCO-88:					
керівники	-0,77	-0,22	-0,11	0,28	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995
фахівці	-0,74	-0,16	-0,03	0,24	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995
працівники з середньою спеціальною освітою	-0,95	-0,21	-0,12	0,25	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995
робітники високої кваліфікації	-0,73	-0,10	0,01	0,24	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2000, 1995
робітники середньої кваліфікації	-0,77	-0,08	-0,06	0,23	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995
некваліфіковані робітники	-0,69	-0,26	-0,30	0,06	Зростання: 2000, 2004 > 1995; 2009 > 2004, 2000, 1995

Підвищення в 2009 р. порівняно з 2004 р. є майже універсальним і спостерігається в 11 підмасивах. Зниження важливості цього показника в 2004 р. порівняно з 2000 р. характерне лише для однієї з виділених підгруп — працівників із середньою спеціальною освітою. Частота згадувань тривалої відпустки помітно знизилася до 2000 р., тобто відразу на першому етапі реформ, і в подальших опитуваннях трималася приблизно на одному рівні. За рахунок цього показники 2000 р. і всіх подальших років статистично значущо відстають від показника 1995 р. Зниження в 2000 р. спостерігається в 7 підгрупах з 12. Виділяються за динамікою цього показника дві елітні професійні групи — у керівників і кваліфікованих робітників такого зниження взагалі не спостерігається (правда, в перших популярність цієї цінності і початково була нижче, ніж в інших професійних групах). У фахівців, а також у молодих жінок значуще зниження уваги до відпустки сталося дещо пізніше, ніж у інших категорій опитаних, — до 2004 р., а у працівників із середньою спеціальною освітою — лише до 2009 р.

Значущість цінності «надійне місце роботи» (що відображає занепокоєння про втрату роботи) в рамках загального масиву неухильно зростає впродовж всього цього періоду. Це окремий випадок, коли частота згадок цінності в кожен подальший рік статистично

значучо перевищує частоту попереднього року. Це зростання відтворюється і в кожному з 12 підмасивів, проте не завжди відмінності між сусідніми опитуваннями статистично значущі. Найбільш універсальним фактом є відмінність усіх подальших опитувань від результатів 1995 р.

Популярність цінності «робота», поширена довкола людей, у рамках всього масиву до 2000 р. підвищилася, а потім до 2009 р., навпаки, знизилася. Це зниження виявилось характерним для 10 підгруп, а під'їм початки 1990-х рр. — усього для трьох: для жінок (молодих і середнього віку), а також для фахівців. Дві підгрупи виявилися абсолютно стабільні і не випробували не лише підйому, а й спаду цієї цінності — це молоді чоловіки і робітники високої кваліфікації. У першому випадку стабільність, можливо, тлумачити новими умовами соціалізації, в контексті яких престиж роботи — зовсім не те, що може бути принесене в жертву. У другому випадку стійкість вказаної цінності пояснюється, очевидно, її охоплення в ціннісне ядро, в професійну ідентичність кваліфікованого робітника.

Доля цінності «можливість ініціативи», як наголошувалося, в минулі роки складалася в Україні невдало: єдина пов'язана з нею подія — це падіння (і без того невисокої) популярності до 2009 р., внаслідок чого показник 2009 р. статистично значучо відстає від показників усіх попередніх опитувань.

Значуще зниження спостерігається й у половині з числа розглянутих підмасивів. Примітно, що у ряді підгруп статистично значущого зниження не сталося. Це, по-перше, молоді чоловіки і жінки, а також декілька професійно-посадових груп — керівники, працівники із середньою спеціальною освітою і дві полярні групи робітників — робітники високої кваліфікації і некваліфіковані робітники.

Популярність цінності «можливість чогось досягти» в межах всього масиву помітно підвищилася вже до 2000 р. і далі зберігалася приблизно на одному рівні, тому показники другого і всіх подальших опитувань значучо перевищують вихідний показник 1995 р. Підсумкове зрушення вгору популярності цієї цінності в період з 1995 по 2009 р. характерне для всіх 12 цих підгруп. Розрізняються ж підгрупи тим, коли саме у них сталося це зрушення — до 2000 р. або пізніше. Якщо розглядати окремі демографічні групи, то бачимо, що у жінок зростання популярності цієї цінності почалося раніше, ніж у двох підгрупах чоловіків, а в групі жінок середнього віку значущий стрибок вгору мав місце не лише на початку 1990-х рр., а й у період з 2004 по 2009 р. Таке ж подвійне зрушення вгору характерне і для працівників з середньою спеціальною освітою.

Популярність цінності «відповідальна робота» в рамках всього масиву значучо підвищилася до 2004 р., а потім протягом наступного п'ятиліття знову опустилася до своїх початкових 20%. Цікаво, що лише 4 з тих, що розглядаються нами 12 підгруп, виявляються «мобільними» за цим показником, тобто лише в 4 підгрупах зафіксовані статистично значущі відмінності між показниками різних років. Зрушення вгору від 1995 до 2004 р. спостерігалось у молодих чоловіків і робітників середньої кваліфікації, а зниження до 2009 р. — у тих же робітників, а також у фахівців і жінок старшого віку.

Не перенапружена робота — єдина цінність, за якою немає жодної значущої відмінності, ні в рамках масиву в цілому, ні в якому або з 12 підмасивів.

Висновки. Резюмуючи диференційований аналіз ціннісної динаміки в окремих підмасивах, можна зробити такі висновки:

1. Більшість статистично значущих відмінностей між показниками опитів різних років, які мали місце в рамках всього масиву респондентів і стосувалися інтегральних ціннісних індексів, а також окремих трудових цінностей, універсально відтворюються і у всіх підвибірках, виділених усередині цього масиву.
2. Популярність цінності робота, широким колом людей з 1995 до 2009 р. змінювалася нелінійно (спочатку зростала, а потім знизилася), причому пізніша тенденція є універсальною для всіх підмасивів, а первинні зміни відтворюються лише в невеликому числі підмасивів.
3. Стосовно цінності відповідальна робота, популярність якої в рамках всього масиву з 1995 до 2009 р. також мінялася нелінійно, ці тенденції є неуніверсальними і відтворюються лише в невеликому числі підмасивів.
4. З того факту, що більшість описаних в цьому параграфі ціннісних змін універсально відтворюються у всіх (або майже у всіх) виділених усередині масиву підвибірках, можна укласти, що причини цих зрушень не можуть бути зведені до змін демографічного або професійно-посадового складу опитаних від року до року, включаючи і культурні зрушення. Щонайменше, частина цих причин пов'язана із соціальними змінами, що однаково впливали на представників різних ґендерних, вікових і професійно-посадових груп.

За підсумками порівняння масових опитувань, проведених в 1995, 2000, 2004 і 2009 рр., можна зробити п'ять основних висновків про динаміку трудових цінностей, що впливають на зміну трудового капіталу на підприємствах ресторанного господарства.

1. Встановлено, що більшість трудових цінностей українських працівників ресторанного господарства зазнали за 14 післяреформених років багаточисельних змін. Це свідчить про лабільність масової трудової культури і не узгоджується з поширеними твердженнями про її неподатливість змінам.

2. Виявлено наступні статистично значущі підсумкові зміни трудових цінностей з 1995 по 2009 р.

Чотири цінності за 14 років стали для працівників важливішими: зросла частота віднесення до важливих таких сторін роботи, як гарний заробіток, її надійність, цікавість, а також можливість чогось у роботі досягти. Це якраз ті цінності, які в 2009 р. лідирують у трудовій свідомості працівників галузі.

Важливість трьох інших цінностей знизилася: респонденти рідше стали відносити до важливих аспектів роботи тривалу відпустку, відповідність роботи здібностям і можливість ініціативи. І нарешті, важливість ще трьох цінностей, якщо порівнювати початок і кінець 14-літнього періоду, що розглядається, не змінилася: пошана до роботи з боку широкого кола людей, її відповідальність і не дуже висока напруженість наголошувалися в 2009 р. не частіше і не рідше, ніж у 1995 р.

3. Ті ж зміни виявилися і в динаміці двох інтегральних ціннісних індексів, побудованих на основі факторного аналізу. За 14 років серед респондентів стало більше поширено прагнення до високого, надійного і легкого заробітку в збиток орієнтації на працьовитість і що не вимагає негайної винагороди самореалізації. І водночас різко зросла цінність цікавої роботи в організації як способу забезпечити високий заробіток і надійну зайнятість при одночасному зниженні цінності роботи в організації як способу комфортного проведення часу.

4. У виявлених ціннісних зрушеннях відбилися два типи процесів, що відбувалися в українській економіці в 1990-х рр. З одного боку, це були заплановані інституційні зміни, що відповідали планам реформаторів і були пов'язані перш за все з розвитком нового для України приватного сектора: руйнування колишніх обмежень на активність і ініціативу, зняття «стель» заробітку і досягнень, звільнення праці і виникнення нових можливостей. З іншого боку, це були явища, породжені змінами економічної кон'юнктури: спочатку трансформаційний спад 1990-х рр., поява безробіття, а також специфічних для українського ринку праці способів адаптації до нього (деградація багатьох робочих місць і наближення зайнятих на них до стану, близького до безробіття, — за рахунок низької зарплати, її затримань, не завантаженості роботою, вимушених відпусток і викликаного усім цим зниження престижу з видів зайнятості, що відповідають), а потім економічне зростання, в ході якого у великого числа людей з'явилася можливість відновити зруйноване матеріальне благополуччя.

Все це й визначило ціннісну характеристику для цього періоду. Її домінантами виявилися базові, «матеріалістичні» потреби людей і дві стратегії їх задоволення — стратегія дозованих зусиль і стратегія енергійних, орієнтованих на досягнення дій. Ініціативна самореалізація і особиста відповідальність, а також пошук соціального визнання залишаються доки на периферії трудової свідомості респондентів.

5. Інформація про ціннісно-мотиваційні характеристики робітників, їх типологія і динаміка може бути корисною для практики управління діяльністю підприємств ресторанного господарства. Оскільки окремі трудові цінності та мотивації присутні лише у окремої частини робітників підприємств галузі, використання визначених у дослідженні особливостей може стати певним критерієм відбору персоналу, необхідного для виконання тих чи інших трудових зобов'язань. Врахування трудових цінностей дозволяє підвищити ефективність управління трудовим капіталом ресторанного господарства.

СТИЛІ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ У ҐЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ

Вікторія Рубежанська,

студентка Східноукраїнського національного
університету ім. В. Даля, м. Луганськ

У сучасному суспільстві існують певні стереотипи щодо упевненості в ефективності управління колективом жінкою. Звісно, неможливо заперечувати наявність ґендерних відмінностей у менеджменті, але необхідно визначити, чи є негативним ступінь впливу цих відмінностей на управління. Поняття «ґендер» (соціальна стать, від англ. *gender* — рід) має на увазі, що поведінка, особові та ділові якості чоловіків і жінок детерміновані соціально [3, 25].

Актуальність цієї теми полягає в тому, що стилі управління жінок недооцінюються з боку протилежної статі, хоча у багатьох ситуаціях та сферах діяльності жіночий менеджмент є більш ефективним, ніж чоловічий. Дослідженням ґендерних відмінностей у менеджменті присвячено праці Э. Лейбенлюфта, Дж. Роузнера, Г. Келли, С. Епстайна, С. Тауриса, Н.В. Ходирьової, Г.С. Никифорова, Т.С. Кабаченко, О.К. Самарцевої, В.В. Шпалінського, К.А. Помазана.

Однією з головних відмінностей жіночого стилю управління від чоловічого є те, що жінки-управлінці більш прихильні до комбінованих стратегій. Порівняно з чоловіками жінки набагато частіше демонструють змішані стратегії, такі як координатор-начальник, координатор-лідер і господар-лідер. Чоловіки, як правило, є прибічниками певної моделі менеджменту і не змішують її з технологіями іншого типу, дотримуючись однієї стратегії в поведінці. Жінки володіють більшою пластичністю у формуванні свого менеджменту і використовують те, що є найбільш ефективним, не стаючи послідовними прибічниками одного із стилів. Вони ефективно реалізують не лише «стратегії виживання», а й стратегії розвитку, формуючи при цьому обережні відносини зі своїми партнерами та уникаючи дуже «ризикових» стратегій [2, 2].

Інші найтипівіші відмінності чоловічого та жіночого менеджменту наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Ґендерні відмінності у стилях управління [1, 336]

Критерій	Жінка-менеджер	Чоловік-менеджер
Головна проблема	Збереження свого робочого місця	Просування по службі
Мета роботи	Реалізація професійних знань і умінь	Отримання максимальної матеріальної вигоди
Місце роботи у житті	Роботі не відводиться головне місце у житті (є сім'я, діти, подруги)	Велика зосередженість на роботі («одружений на роботі»)
Спосіб здійснення керівництва	Здійснення керівництва так, щоб підлеглі перетворювали свої інтереси з урахуванням інтересів групи (відділу, кафедри), постановка перед собою ширших цілей	Здійснення керівництва з метою реалізації перш за все індивідуальних кар'єрних цілей, постановка фрагментарних завдань («розподіл» праці)
Спосіб прийняття рішень	Більша довіра рішенням, прийнятим колегіально	Більша довіра рішенням, прийнятим самостійно

Мотивація досягнень	Середній рівень	Високий рівень
Оцінка досягнень	3 точки зору людських відносин	3 точки зору суспільного визнання і підвищення добробуту
Частота професійних стресів	Низька	Висока
Нормування робочого дня	Віддання переваги коротшому робочому дню порівняно з високою оплатою праці (нормований день)	Перевага вищої оплати праці у збиток вільному часу (ненормований робочий день)
Ставлення до приватного життя підлеглих	Адміністративне невтручання	Адміністративне втручання
Ставлення до чоловіків і жінок, які виконують однакову роботу	Однакове ставлення	Різне ставлення

Порівняльний аналіз чоловічого та жіночого менеджменту дозволяє говорити про те, що жінки-управлінці не лише не програють чоловікам як менеджери, але інколи діють більш ефективно, що забезпечує більш стійкі умови існування для певного підприємства. Чоловіки, порівняно з жінками, більше цінують якості, які забезпечують ефективність професійної діяльності та організації взаємодії у колективі; керівники-жінки вище оцінюють морально-етичні якості і якості, що визначають інтерактивну функцію спілкування.

Чоловічий стиль є більш ефективним або в структурованих ситуаціях та при легких завданнях, або в ситуаціях з високою мірою невизначеності, а жіночий стиль дає найбільшу ефективність у рутинних умовах.

У цілому, можна відзначити, що чинник статі не є визначальним для ефективного менеджера. На думку самих керівників, успішність топ-менеджерів визначається набором якостей, серед яких перше місце займають організаторські якості (20,49% — частка у сукупності інших бажаних якостей), уміння працювати в команді (15,97%) та стійкість до стресів (14,24%).

Ефективність управлінця визначається не якимись індивідуально-психологічними особливостями, належністю до певного ґендера, а усвідомленням сильних та слабких сторін свого «Я», умінням ефективно використовувати достоїнства та мінімізувати негативний вплив, який чиниться недоліками, причому це стосується як чоловіків, так і жінок. Успішні моделі управління властиві тим менеджерам, які незалежно від власної статі мають психологічний репертуар ділової поведінки і чоловіків, і жінок одночасно.

Це означає, що і чоловіки, і жінки мають практично рівні психологічні можливості для управління підприємством, і характеристики статі практично не виступають обмежувачами для ефективного менеджменту.

Література

1. Психология менеджмента: Учебник для вузов / Под ред. Г.С. Никифорова. — 2-е изд., доп. и перераб. — СПб.: Питер, 2004. — 500 с.
2. Самарцева О.К., Фомина Т.А. Мужчина и женщина: менеджмент сферы бизнеса // Социологические исследования. — № 11. — 2000.
3. Шпалінський В.В., Помазан К.А. Психология управления: Навчальний посібник для керівників навчальних закладів, практичних психологів, вчителів та вихователів. — Харків: Ранок, 2002. — 250 с.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЖІНКИ-КЕРІВНИКА

Юлія Дуднік,

*студентка Східноукраїнського національного
університету ім. В. Даля, м. Луганськ*

Постановка проблеми: Традиція жіночого професійного керівництва в нашій країні з'явилася відносно недавно. Минуле ХХ століття ознаменувалось масовим виходом жінок з тихого домашнього існування в світ вільного підприємництва. Дослідники жіночого підприємництва назвали цей феномен «тихою революцією у світовому масштабі». Сьогодні в Україні достатня кількість успішних жінок, які в професійному плані нітрохи не поступаються чоловікам. Але при цьому жінка змушена постійно доводити собі й оточуючим здатність виконувати свою роботу і відповідність посаді, що не вимагається від чоловіка. І все ж, жінки-керівники — це реальність, однак спроби усвідомлення цієї реальності поки не носять об'єктивний характер і відрізняються стереотипами.

Цілі дослідження: Виявити гендерні особливості поведінкових характеристик професійної діяльності жінок-керівників у реалізації управлінських технологій та викласти рекомендації щодо становлення жінки-керівника і подолання стереотипів.

Аналіз публікацій: Початок вивчення суспільства в розрізі гендерних соціокультурних конструктів відноситься до часу появи перших праць, пов'язаних з теоріями фемінізму, до них можна віднести роботи С. Бовуар, К. Калліган, м. Мід, Дж. Мітчел, Б. Фрідан та ін. Розвиток суспільства досяг такого рівня, коли колишні патріархальні відносини статей ставали неадекватними економічному рівню цивілізації. Очевидність цього факту активувала широкий потік досліджень, присвячених гендерній проблематиці в різних областях науки. У вітчизняній соціології проблеми методології та гендерного підходу в управлінні розглянуто в працях Л. Бабаєвої, Т. Гурко, Л. Ржаніциної, Г. Сілласте, К. Фофанова [2, 51]. Проблема стилю управління жінки-керівника розглянута в працях Є. Комарова, А. Чирикова. Однак теоретичні й практичні проблеми дослідження соціальної ролі жінки-керівника в сучасній українській гендерній культурі ще не отримали достатньо повного висвітлення.

Матеріали дослідження: За умов сучасної трансформації суспільства відбувається подальша зміна гендерних стереотипів та гендерних ролей. Дедалі більше жінок відмовляються від традиційно приписаних їм гендерних ролей і опановують нові соціальні сфери й відповідні соціальні ролі. Складність ситуації для жінки полягає тут у необхідності поєднання різних статево-рольових моделей поведінки [2, 53].

Водночас у розумінні особливостей реалізації управлінських функцій жінками-керівниками залишаються ще не подоланими статево-рольові стереотипи (переконавання про схильність жінок до виконавчої, а не до творчої роботи, відсутність у них необхідних для ефективної управлінської діяльності якостей, залежність від групи тощо) [1, 67–69].

В організації існує поділ за статевою ознакою як по горизонталі, так і по вертикалі. Вертикальний поділ засвідчує існування перешкод на шляху професійного росту і просування жінки. Наслідком його є те, що чоловіки займають вищі рівні влади в організації, а жінки — нижчі. Суттєвим бар'єром, який змушені долати жінки, є чоловіча природа

організаційної праці: керівники, які високо цінують сильні аналітичні здібності, можливо, неусвідомлено просують по службі переважно чоловіків [5, 26–19].

Ступінь уваги вчених до «жіночого питання» в організації фокусується переважно на «чоловічому» аспекті організацій. Дослідники констатують, що чоловіки та їхня поведінка стали стандартом, з яким порівнюють поведінку жінок.

Особливості поведінки жінки-керівника дозволяють спростувати традиційне уявлення про обмежені можливості жінки-менеджера і в цілому думку про меншу ефективність «м'якого» жіночого керівництва порівняно з «жорсткою» чоловічою моделлю управління [3, 77]. Жінки-менеджери досягають успіхів не в результаті копіювання чоловічого стилю управління, а за допомогою творчого використання своїх здібностей, реалізації внутрішньо властивих лише жінці рис та якостей. Отримані висновки вказують на необхідність переосмислення можливостей жіночого лідерства в економіці [4, 122].

Сьогодні нетрадиційні моделі управління сприяють переходу до нової управлінської парадигми, сутність якої — відхід від управлінського раціоналізму в бік більшої відкритості і гнучкості щодо постійно мінливого зовнішнього середовища. Саме з цим завданням жінки здатні впоратися найбільш продуктивно. Без сумніву, жіноча любов і відданість своїй справі, оптимізм, творчий початок і прагнення до творення здатні зробити жінку гідним діловим партнером чоловікам. Суспільству необхідно шукати засоби і способи рівноправного співробітництва чоловіків і жінок на основі принципу додатковості. І кожен раз форму і способи співпраці слід шукати в умовах конкретної ситуації і з урахуванням індивідуальних особливостей персоналій. Є надія, що саме Україна з її національним менталітетом і традиційною повагою до жінки-матері, трудівниці, продовжувачки роду буде шукати і знаходити нові гендерні моделі управління заради свого майбутнього процвітання.

Література

1. Самигін С.І., Столяренко Л.Д. Психологія управління: Навчальний посібник, Р/н/Д, 2007.
2. Андрієва Г.М. Соціальна психологія. — М., 2006.
3. Фрей К. Как женщине развить в себе качества руководителя.
4. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. — К.: ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2007.
5. Марценюк Т. Гендерна дискримінація на ринку праці в Україні: соціологічний аналіз // Праця і закон. — 2008. № 02 (98).

ЗАГАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ҐЕНДЕРНОЇ СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ УКРАЇНИ

Лілія Літвін,

аспірантка кафедри політології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Луганськ

Ґендерне питання є одним із ключових для побудови прогресивного демократичного суспільства. Саме політичні інститути стають індикатором ґендерної рівності та показують «больові точки» ґендерного дисбалансу політичної сфери українського суспільства. Тому дуже актуальним для сучасної політичної науки є аналіз ґендерної структури політичних інститутів України.

Метою цього дослідження є аналіз ґендерної структури політичних інститутів України.

Один з основних інститутів політичної системи України — це інститут Президентства. Серед Президентів незалежної України не було жінок, але тенденція до зайняття цієї посади жінкою існує. Про це свідчить, по-перше, те, що серед кандидатів на вищу державну посаду завжди були жінки, по-друге, останні президентські вибори показали можливість жіночої половини суспільства в обличчі одного з основних претендентів на президентську посаду Ю. Тимошенко.

Верховна Рада України VI скликання представляє собою приклад ґендерного дисбалансу. Так, у Парламенті України цього скликання нараховується 32 жінки з 450 депутатів — понад 7, 1%. За партійною належністю серед жінок-депутатів 10 є членами Партії регіонів, 10 — Блоку Юлії Тимошенко, 3 — Комуністичної партії України, 7 — Блоку «Наша Україна — Народна Самооборона», 2 — Блоку Литвина. Зважаючи на те, що Партія регіонів має 175 місць у Парламенті, Блок Юлії Тимошенко — 156, Блок «Наша Україна — Народна Самооборона» — 72, Комуністична партія України — 27, Блок Литвина — 20, кількість жінок-депутатів майже пропорційна кількості депутатських місць певної партії [3].

Серед голів внутрішньопарламентських фракцій жінки відсутні зовсім. Серед голів парламентських комітетів 2 жінки. Це такі комітети, як Комітет з питань охорони здоров'я та Комітет з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва.

Для порівняння можна розглянути ґендерну структуру Верховної Ради V скликання. Так, серед 450 депутатів нараховувалось 35 жінок — 7, 8%. Серед них членами Партії регіонів було 15 жінок-депутатів, БЮТ — 10, Блоку «Наша Україна» — 6, Соціалістичної партії України — 2, Комуністичної партії України — 2. Місця в Парламенті розподілялись таким чином: Партія Регіонів — 186 мандатів, Блок Юлії Тимошенко — 129 мандатів, Блок «Наша Україна» — 81 мандат, Соціалістична партія України — 33 мандати, Комуністична партія України — 21 мандат. Кількість жінок від певної партії пропорційна кількості мандатів цієї партії в Парламенті.

Таким чином, особливої різниці між кількістю жінок у Парламенті двох скликань немає. При цьому цікаво, що жінки-депутати не обмежуються одним строком депутатських повноважень, часто вони неодноразово стають членами Парламенту. Водночас українська вчена Гонюкова Л. стверджує, що парламентські перегони 2006 та 2007 років, на відміну від 2002 року, не сприяли широкому висвітленню політичними силами ґендерної тематики [2, с. 107]. Хоча там було менше по кількості жінок, але саме

Парламент IV скликання зробив перший крок уперед у гендерному балансі.

При цьому в списку країн світу за кількістю жінок у парламенті Україна займає 152 місце. Попереду такі країни, як Мозамбик, Намібія, Уганда, Індія.

Наступний політичний інститут центральних органів влади — Уряд України — на сьогоднішній день представляє собою гендерну дисгармонію. В Уряді, сформованому в 2010 році, на чолі з Прем'єр-міністром чоловіком м. Азаровим, серед 29 чоловік немає жодної жінки. У попередньому уряді (на чолі з Прем'єр-міністром-жінкою Ю. Тимошенко) було дві жінки, власне Ю. Тимошенко та Денісова Л. на посаді Міністра праці та соціальної політики України. В уряді В. Януковича 2006 — 2007 р. р. також не було жінок. Цей уряд був першим в історії незалежної України урядом без жінок. Для порівняння: в уряді Франції — 5 жінок, Німеччини — 6, Швеції — 10, Росії — 3, Іспанії — 9, Грузії — 1.

На вищих державних посадах все ж таки є жінки — насамперед це Секретар Ради національної безпеки і оборони України Р. Богатирьова, перший заступник голови адміністрації Президента І. Акімова.

Судова гілка влади також не є гендерно збалансованою. Так, серед суддів Верховного суду України 13 жінок на фоні 36 суддів-чоловіків. Серед суддів Конституційного суду 2 жінки з 18 суддів.

Одне з найважливіших питань — це гендерний баланс у політичних партіях, адже саме політичні партії є «кузнею кадрів» для владних структур. Для ефективності дослідження необхідно розглянути гендерну структуру всередині найбільших політичних партій, наприклад, Партії регіонів, партій «Батьківщина» та «Наша Україна». Так, головою та його заступниками в Партії регіонів є чоловіки, в Президії партії знаходяться тільки 2 жінки, серед членів Центральної ревізійної комісії та серед голів обласних партійних організацій жінок немає.

У партії «Батьківщина» головою партії є жінка. Серед голів регіональних підрозділів — тільки одна жінка (голова Вінницької області).

В партії «Наша Україна» найбільше жінок на керівних посадах порівняно з попередніми. Так, у Президії партії 7 жінок, серед членів Центральної ревізійної комісії — 7 жінок. Але серед голів обласних партійних організацій жінок також немає.

Таким чином, жінки у цих партіях займають переважно місця секретарів і помічників або посади нижчих щаблів (місцевих партійних організацій), тобто партії мають гендерно незбалансовану внутрішню структуру. Водночас у жіночих політичних партій немає політичного майбутнього, вони виконують роль соціально-політичних організацій та не мають достатньої підтримки суспільства.

Одними з політичних інститутів, які більш наближені до пересічних громадян, і рішення яких непомітно, але постійно впливають на життя, зокрема, жінок, є органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади на місцях. Владним структурам місцевого масштабу помилково приділяють мало уваги, але автор вважає, що саме вони є віддзеркаленням становища жінок у політичній сфері. Так, для прикладу можна розглянути Луганську область. Серед керівництва Луганської обласної державної адміністрації жінок немає. Серед 22-х голів управлінь — 7 жінок. Це такі управління: Головне управління праці та соціального захисту населення, Служба у справах дітей, Управління освіти і науки, Управління у справах преси та інформації, Управління з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю, Управління капітального будівництва, Управління культури і

туризму. Тобто можна побачити, що це управління переважно «жіночої» сфери. Серед 17 голів районних держадміністрацій жінок немає [4].

Серед детермінантів недостатньої кількості жінок у політичних інститутах України можна назвати багато причин. По перше, це ментально-культурна причина, патріархальний тип свідомості, стереотип «політика — чоловіча справа», по-друге, соціально-економічна нестабільність, проблемність поєднання ролей матері та політичного діяча, по-третє, відсутність державного механізму забезпечення ґендерної рівності, по-четверте, неадекватний розвиток громадянського суспільства та недостатні можливості кооперації громадян, зокрема жінок, тощо.

Відсутність або недостатня кількість жінок на провідних політичних та державно-бюрократичних посадах якісно впливає на прийняті рішення. Так, соціологами доведено, що наявність 30% жінок від загального складу в політичному інституті вже змінює принципи, методи та цілі прийняття рішення на користь коректності та стратегічного бачення.

Водночас спостерігається й ґендерна стереотипизація та дискримінація щодо чоловіків у політичних інститутах. Так, чоловіки стикаються з нерозумінням, працюючи на «жіночих» «соціальних», благочинних або інших посадах. Також чоловіків на високих політичних посадах часто наділяють негативними якостями.

Таким чином, ґендерна картина політичних інститутів України показує внутрішню ґендерну незбалансованість. Жінок-депутатів щодо депутатів чоловіків усіх рівнів у відсотковому співвідношенні приблизно 10% до 90%, що свідчить про політичну та громадянську пасивність жінок. Ґендерний аналіз виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування показує збільшення кількості жінок на посадах нижчого рівня. Більше того, жінки переважають у таких «допоміжних» посадах, як секретарі, спеціалісти тощо. Можливо, це пов'язано, зокрема, з невеликою заробітною платнею. Для вирішення проблеми ґендерної нерівності в політичних інститутах необхідно приймати систематизовані комплексні заходи: інформаційна робота з громадянами, соціально-економічні реформи, ґендерне квотування тощо.

Література

1. Бабієва А. Жінки у Верховній Раді України / А. Бабієва // Часопис Парламент. — 2003. — № 2. — Режим доступу: <http://www.parlament.org.ua/index.php?>
2. Гонюкова Л. Політичні партії як чинник демократизації суспільства / Л. Гонюкова // Актуальні проблеми внутрішньої політики: Збірник наукових праць. — 2009. — № 4. — С. 103–111.
3. Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
4. Офіційний сайт Луганської обласної державної адміністрації. — Режим доступу: <http://www.loga.gov.ua/>

ПАРИТЕТНА ДЕМОКРАТІЯ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Мар'яна Литва,

студентка Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Під паритетною демократією слід розуміти форму суспільних відносин у політико-правовій сфері, за якої жінкам гарантується рівний з чоловіками статус на підставі фактичного представництва на всіх рівнях і в усіх владних структурах [4, с. 6]. Концепція паритетної демократії розроблена Комітетом із рівності між чоловіками та жінками і Департаментом прав людини, які діють у структурі Ради Європи. Основною вимогою концепції є представлення жінок і чоловіків у структурах влади за формулою «50/50».

На сьогодні 43 держави досягли рекомендованої ООН квоти представництва жінок у законодавчих органах. Так, у Швейцарії представництво жінок в органах влади становить 45% жінок-парламентаріїв, у цілому по Європі цей показник — 21,4%, в арабських країнах — 11,7%.

Рівність прав і свобод людини і громадянина незалежно від статі визначається і гарантується Конституцією України та іншими законодавчими актами. Ст. 24 Конституції України проголошує: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [3]. Конституційне закріплення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок має важливе значення і є об'єктивною умовою для поступовості, еволюційності трансформаційних процесів.

Проте жінці набагато важче, ніж чоловікові, потрапити в політику. Жінки входять до складу політичних партій, але часто займають у виборчих списках непрохідні місця. В Україні існує кілька жіночих партій, серед яких:

Партія **«Жінки України»**, створена 1997 р., на чолі з А.І. Комаровою. Метою партії «Жінки України» є підвищення ролі жінок у розвитку та зміцненні незалежної правової держави. Головним політичним завданням партії визначено об'єднання жінок для активізації їхньої діяльності.

Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє», створене 2001 р., на чолі з В.І. Довженко. Метою партії є сприяння створенню таких умов життя, коли б кожна людина змогла повноцінно реалізувати себе: створити сім'ю, народити дитину, здобути освіту, мати роботу, гідну заробітну плату, мати можливість допомогти своїм батькам і забезпечити достойне майбутнє дітям.

Партія **«Солідарність жінок України»**, створена у 1999 р., на чолі з В.А. Гошовською. Пріоритетною стратегією є утвердження моральних цінностей у політичному й державно-

му житті України, соціальній, фінансово-економічній і духовній сферах суспільства.

Варто відмітити, що всі жіночі політичні партії України є не прохідними до парламенту і їх діяльність є малоактивною. Загалом кількість жінок — депутатів Верховної Ради України сягає лише 7,5%, жінок — радників Президента — 0%, Кабінету міністрів — 0%, керівний склад Верховної Ради України, до якого входять спікер та його заступники, — 0%, голови комітетів Верховної Ради — 7%, керівники Обласних Державних Адміністрацій та АР Крим — 0%. Дещо кращою є ситуація серед депутатів обласних рад — 12%, районних — 23%, міських рад — 28%, серед державних службовців вищих категорій — 18%.

Поява на політичній арені України жінки-лідера сталася 14 квітня 1998 р., коли парламент України обрав Ніну Карпачову Уповноваженим Верховної Ради з прав людини. Перша жінка-міністр в Україні — Сюзанна Станік, була призначена на цю посаду у вересні 1996 р. при створенні Міністерства у справах сім'ї та молоді. Президентські вибори 1999 р. продемонстрували участь жінки-претендента на посаду президента України — Наталії Вітренко, а вибори 2010 р. — Юлії Тимошенко. Згідно з указом Президента України від 15 грудня 1999 р. «Про склад Кабінету Міністрів України» до нового складу увійшли дві жінки, а Ю. Тимошенко стала віце-прем'єр-міністром, а потім уперше в історії України зайняла посаду прем'єр-міністра України. Проте варто відмітити, що рівень повноважень та можливості впливу на ухвалення загальнодержавних рішень у жінок в нашій державі набагато менші, ніж у чоловіків [2].

Важливість упровадження паритетної демократії підкреслюється тим, що Україна в межах «Плану дій: Україна — ЄС» зобов'язалась провести у Верховну Раду України 15% жінок, проте ця умова була не виконана. Що стосується політичних партій, то жінок у складі виборчих списків «Сильної України» — 32%, «Народної партії» — 20%, «Нашої України» — 33%, «Свободи» — 33%, «Фронті змін» — 22%, КПУ — жодної жінки у списку [1].

Таким чином, формування паритетної демократії в Україні має розпочатись не з відповідних законів, що залишаються бездієвими, а з включення жінок до прохідних партійних списків, доступу їх до керівних посад, підвищення рівня гендерної культури та обізнаності громадян України, усунення дисбалансу між правами та можливостями чоловіків та жінок, формування системи підготовки управлінських кадрів з урахуванням принципу гендерної рівності.

Література

1. Ващук О., Желдак Т. У списках значилися. Частина 2. / О.Ващук, Т.Желдак // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dniprograd.org/ua/articles/politics/1732>.
2. Каретнікова О. За кількістю жінок-вископосадовців Україна пасе задніх [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1270806439>
3. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК В УКРАЇНІ

*Антоніна Максютенко,
студентка Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету*

Правова діяльність на міжнародному й регіональному (європейському) рівнях є дуже важливою. Міжнародні документи не є самодостатніми, вони існують не лише для підтримки діяльності міжнародних інституцій. Їх головна роль полягає у впливі на формування правового поля держав, які підписали ці документи.

Питаннями, які стосуються захисту прав людини, взагалі займаються як головні органи ООН, так і допоміжні. Головну відповідальність за питання в цій сфері несе Генеральна Асамблея ООН і працююча під її керівництвом Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП). Комісія з прав людини збирається щороку і є форумом для урядів, неурядових організацій і спостерігачів із будь-яких питань, які стосуються порушення прав людини. Комісія ООН зі статусу жінок була заснована 1946 року. До її функцій входить підготовка рекомендацій і доповідей до Економічної та Соціальної Ради щодо покращення прав жінок в особистій, політичній, економічній, соціальній сферах й у сфері освіти, а також підготовка рекомендацій і пропозицій стосовно вжиття заходів щодо найбільш важливих проблем у галузі прав жінок з метою виконання принципу рівноправності чоловіків та жінок.

Наразі відповідним органом є Рада Європи, яка була створена 1949 р. Її основні статутні принципи — демократичний плюралізм, повага до прав людини та законність. Серед основних документів Ради Європи в галузі прав людини ми можемо назвати такі:

1. Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р. та 10 протоколів до неї;
2. Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 р. і Додатковий протокол до неї (1988 р.);
3. Європейська конвенція про невикористання тортур від 28 листопада 1987 р.

Але права жінок і дітей у цих документах окремо не розглядаються.

Незалежно від адаптації національного законодавства країн ЄС до міжнародних положень, стаття 119 Римського Договору визнана Судом ЄС «нормою прямої дії», тобто вона є обов'язковою у відносинах між роботодавцем і працівниками та підлягає застосуванню національними судовими інстанціями. Директиви ж, за визначенням Суду ЄС, мають обов'язкову силу для держав-членів ЄС. Рішенням про затвердження Положення про Комісію з прав людини Співдружності Незалежних Держав від 24.09.1993 р. заснована Мета діяльності цієї Комісії — спостерігати за виконанням зобов'язань з прав людини, узятих на себе державами-членами в межах Співдружності. Комісія не розглядає ніяких звернень по суті доки не впевниться в тому, що:

- а) питання, висловлене в зверненні, не розглядається відповідно до іншої процедури міжнародного розгляду чи врегулювання;
- б) заявник вичерпав усі доступні внутрішньодержавні засоби правового захисту і з цього моменту пройшло не більше шести місяців;
- в) звернення не є анонімним.

Як регіональний орган із гендерної проблематики створено в 1987 р., який прийшов на зміну Комітету зі становища жінок. До нього входить по одному експерту (чоловік або

жінка) від кожної держави-члена з-поміж висококваліфікованих спеціалістів. Деякі держави, що не є членами Ради Європи (Канада, Японія та Ватикан), мають статус спостерігача. Комітет здійснює таку діяльність:

- вивчає стан проблематики між жінками та чоловіками в європейських країнах, проводить дослідження й оцінки гендерних ситуацій, процесів, перетворень, що в них відбуваються;
- напрацьовує юридичні документи з питань рівноважного представництва жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя;
- кожні чотири роки або раз на п'ять років організовує європейські конференції Міністрів із питань рівності між жінками та чоловіками;
- вносить зауваження до річної доповіді Генерального секретаря про забезпечення рівності в рамках Секретаріату та Ради Європи.

Прикладом гарантії міжнародно-правового захисту прав жінок і реалізації гендерного підходу в конкретних напрямках діяльності Європейського Союзу може бути діяльність структурних фондів ЄС. Діяльність фондів буде регулюватися Постановою Ради (ЄС) № 1260/1999, що встановлює загальні правила для структурних фондів. Зазначений перелік міжнародно-правових гарантій захисту прав жінок не можна вважати вичерпним, він указує лише на найбільш важливі, на нашу думку, гарантії, що формують міжнародний механізм захисту прав жінок.

Для національних гарантій захисту прав жінок прикладом наслідування може бути досвід діяльності ООН із секторального впровадження гендерних підходів: вироблення певної програми впливу на жіноче й чоловіче населення з урахуванням специфіки сектора або сфери його життєдіяльності.

Література

1. Левченко К.Б. Національний механізм формування та впровадження гендерної політики в Україні. Історико-правовий огляд. — Х.: Вид-во. Нац. ун-ту. внутрішніх справ, 2003. — С. 58.
2. Цвік М.М. Теорія держави та права. — Х.: Логос, 1999. — С.123.
3. Мельник Т.М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. — К.: Логос, 2004. — С. 230.
4. Саидов А.Х. Международное право человека: Учебное пособие. — М.: Академический правовой университет, 2002. — С. 148.
5. Мельник Т.М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. — К.: Логос, 2004. — С. 6.
6. Права жінок та юридичні гарантії їх захисту в Україні: Монографія. — Харків: «ЕДЕНА», 2009. — 212 с.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Олена Морцакова,

*доцент кафедри соціальної роботи юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету*

Політична культура як історико-культурологічний феномен розуміється доволі широко. До основних тлумачень слід віднести: 1) зведення політичної культури до політичного життя, яке розуміється ширше, ніж політична культура; 2) розуміння політичної культури як рівня моральності політики, рівня професіоналізму й моральності поведінки та діяльності політичного діяча; 3) розуміння політичної культури як специфічного виду культури в цілому [1, 149].

Феномен політичної культури розглядається у контексті безпосереднього зв'язку з політичним життям (з генезою та розвитком політичного способу організації суспільного життя, з появою й еволюцією держави). Виокремлюють дві основні групи тлумачень поняття: 1) політична культура як якісна характеристика системи уявлень та практичної діяльності; 2) індивідуальний рівень політичної культури як культура особистості, яка «характеризується ступенем знання, емоційного відношення й практичного опанування норм політичної соціалізації, загальнокультурним рівнем, компетентністю, адекватністю оцінки, рівнем свідомості, розумінням своєї ролі, ступенем включення до суспільно-політичної системи» [6, 122].

У контексті теми цієї роботи під політичною культурою суспільства буде розумітись сукупність стереотипів сприйняття політики як специфічного виду суспільної діяльності, стереотипів оцінки суб'єктів політики (політичних діячів), стереотипів особливостей оцінки власного впливу на політичні процеси (участі в політиці), стереотипів політичної поведінки — характеру власного залучення до політичних дій, стереотипів ставлення до влади, при якому людина, що виносить ці судження, оцінки або практично діє, не є диспозитивним суб'єктом, тобто не є політиком.

Політична культура як сукупність стереотипів оцінки, сприйняття і поведінки в контексті політики як специфічного виду людського буття містить і гендерний аспект, який постає як сукупність стереотипів сприйняття ролей статей у політиці.

При визначенні гендерного аспекту політичної культури доцільно виходити з визначення поняття *гендера*. Гендер насамперед розуміється як соціальна особливість статі на відміну від біологічної статі (*sex*), соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості людини — чоловіка і жінки в усіх сферах життєдіяльності.

У розумінні гендера незмінним залишається така ознака, як соціалізація статі, репрезентація чоловіка і жінки як соціальних суб'єктів. Гендер у такому розумінні — це комплекс соціально-статевих ознак, що визначають індивіда як чоловіка чи жінку.

Це пояснення дозволяє представити гендерний аспект політичної культури як *взаємовплив статевої життєвої світу (світу чоловіка та світу жінки) і політики як сукупності інститутів, процесів та діяльності з приводу здійснення суспільної влади за допомогою організаційних, регулятивних і контролюючих функцій.*

За часів незалежної України до питання політичної культури та її гендерного аспекту зверталися українські політологи, філософи, соціологи, психологи, педагоги, фахівці з

державного управління (Дзекунова Є.О. «Гендерні аспекти державної служби», Кармадонова Г.К. «Гендерні аспекти в державному управлінні», Лавриненко Н.Г. «Гендерний аспект структур влади — українське суспільство на порозі третього тисячоліття» та ін.). Гендерна проблема в цих працях досліджується з точки зору представництва жінок у роботі управлінських органів, установах дипломатичної сфери, в органах державної влади [3, 65].

Особливістю цих робіт є те, що всі вони досліджують стан залучення української жінки до владних структур, політичних інститутів. Дослідники фіксують тенденції, що свідчать про те, що стан справ з представництвом жінки в управлінських колах України зрушив з місця, проте цей рух настільки повільний, що на вищих ланках управлінської драбини — представництва жінок у Верховній Раді, в Кабінеті міністрів України — наша країна сильно поступається не лише західноєвропейським державам чи США, а навіть деяким азійським та латиноамериканським.

Традиції розуміння гендера в Україні, тобто соціокультурні стереотипи сприйняття жінки в соціальному контексті, набір соціальних ролей відведених їй чоловіками, для української ментальності традиціоналістського типу в цілому редуковані до біологічного начала. Водночас разом із певними спільними рисами українська ментальність відзначається значно більшою толерантністю і повагою щодо соціальної (у тому числі) політичної активності жінки. Широкі права жінки визнавалися за нею суспільством і усвідомлювалися нею самою, і це відбивалося на світогляді та поведінці українки. Класичним виявом такого типу жінки — учасниці політичного життя минулого стала українська козачка, шляхтянка XVII ст. В цьому сенсі патерналістське й антифеміністичне законодавство Російської імперії було кроком назад порівняно із середньовічними актами, що діяли в Україні. Тому й жіночий рух в Україні мав глибоко національний характер — боротьба за права жінки була невід'ємним елементом боротьби за визволення України. Так, участь жінок у роботі Центральної Ради та створених нею установ стала яскравим свідченням політичної активності українських жінок епохи боротьби за національну державу.

Актуалізація української гендерної культури, яка завжди характеризувалася гендерною толерантністю при домінуванні владної асиметрії статей, не випадково властива сучасній добі. Витоки гендерної культури — у загальній терпимості щодо сприйняття жінки як такої, яка має право на домінування хоча б у межах родини, і це поступово поширилось і на політичну діяльність. При цьому таке сприйняття акцентує увагу не на домінуванні жінки в політиці, а на *спроможності конкретної жінки виконувати управлінські функції та на здатності до боротьби за соціальні права населення*.

Це дає підстави стверджувати, що розвиток політичної культури в Україні відбувається не в набутті жінками-політиками рис андрогенності (чоловічих рис), а у готовності сприйняти жінку як таку, що *здатна виконувати політичні функції, не набуваючи при цьому характерологічних рис чоловіка*.

Найістотнішими чинниками змін у політичній культурі стали 1) поступовий відхід від традиційно маскуліних стереотипів сприйняття влади внаслідок розвитку й посилення в суспільстві ліберальних цінностей; 2) актуалізація характерних аспектів української гендерної культури, зокрема, взаємна терпимість і толерантність статей навіть за їх явної соціальної асиметрії [6, 254].

Конституційне законодавство незалежної України виступило важливим чинником змін гендерних стереотипів політичної культури, оскільки, по-перше, де-факто визнало

нерівність жінок щодо здійснення ними політичних прав, наданих де-юре, і таким чином відкрило шлях до боротьби жінок за фактичну рівність у сфері політичної діяльності, і по-друге, в руслі законів, спрямованих на формування громадянського суспільства в Україні, закріпило їх права нарівні з чоловіками в участі в політичних процесах та інститутах.

Сучасне суспільство визнає за жінкою право на політичну діяльність і лідерство і на представництво в політичних інститутах. Це відобразилося у появі жінок у вищій ланці виконавчої влади — Кабінеті міністрів України, активній участі в роботі вищого законодавчого органу — Верховній Раді, балотуванням на посаду Президента України жінки — Н. Вітренко, Ю. Тимошенко.

Зміни ґендерних стереотипів у політичній культурі сучасної України можуть бути охарактеризовані як амбівалентні, оскільки поєднують у собі заперечення «чистої» жіночої політики і «чистих» жінок у політиці (свідомим чого є неспроможність подолати бар'єр для входження до складу Верховної Ради суто жіночої партії «Жінки за майбутнє») із позитивним сприйняттям політика-жінки саме як політичного діяча, а не як жінки в політиці (Ю. Тимошенко).

За роки незалежної України відбулась еволюція політичної культури, уявлень про жіноче політичне лідерство в їх ґендерному аспекті від стереотипів, притаманних традиційному і пострадянському суспільству з їх у цілому маскуліним і антифемінним поглядом на жінку як суб'єкта політичної діяльності, у бік визнання її здатності і права на цю діяльність, тобто у бік політичного партнерства та паритетної демократії.

Література:

1. Барановський В. Політична культура як основа централізму та єдності в Україні // Вісник Державної Академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2003. — № 1. — С.145–150.
2. Бекешкіна І. Демократія, політична культура та громадянське суспільство в Україні // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 29 верес. — 1 жовт. 2000 р.). — К., 2001. — С. 629–638.
3. Ґендер і культура. — К.: Наук. думка, 2001. — 246 с.
4. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність. — Харків: Право, 2000. — 196 с.
5. Пірен М.І. Психологія ґендерних відмінностей та врахування соціального конструкту статі в політиці і громадській діяльності // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави. — К., 2001. — С. 122–125.
6. Політична культура:теорія, проблеми, перспективи.– К.: Паратос, 2004. — 586 с.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЖІНОЧОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА БЛОКІВ УКРАЇНИ

Наталія Олійник,

*ст. викладач кафедри суспільних дисциплін
Львівського університету банківської справи Національного банку України*

Аналіз передвиборних програм політичних партій і виборчих блоків є важливим, оскільки дозволить з'ясувати наскільки актуальними для них є гендерні проблеми і певною мірою дозволить оцінити ступінь розгляду інтересів жінок як особливої соціальної групи з точки зору їх електоральної значущості.

В дослідженні використовується гендерний підхід. Статистично-аналітичний метод використовується для опрацювання великої кількості статистичних та біографічних відомостей про учасників виборчого процесу. Застосовується контент-аналіз передвиборних програм політичних партій та блоків — суб'єктів виборчої кампанії. Для підбиття підсумків використовується системний та аналітичний метод.

У сучасних дослідженнях, присвячених виборчим кампаніям, був зроблений гендерний аналіз парламентських виборів в Україні, але передвиборні програми політичних партій і виборчих блоків, з точки зору гендерного підходу, практично не досліджувалися, тому це питання є досить актуальним та корисним для подальшого опрацювання гендерної проблематики.

С. Жеребкін аналізує з точки зору гендерного підходу три основні моделі українських пострадянських політичних стратегій — комуністичну, національну і демократичну, на прикладі аналізу передвиборних програм трьох відповідних груп українських політичних партій, що брали участь у виборчій кампанії 1998 р. На його думку, проблематика жіночих прав і жіночої дискримінації не актуальна для українських лівих, програми котрих, як правило, не виділяють проблему жіночих прав як самостійну політичну проблему. Ліві відкидають ідеї західного фемінізму, тому що ті загрожують втратою «особливої» жіночої індивідуальності, вистражданої в ході історії радянської влади. В стратегіях українських націоналістів спостерігається певний парадокс: з одного боку, вони зорієнтовані на формування образу «нової» або «звільненої» української жінки, яка б репрезентувала ідеї національного оновлення в культурі, в сім'ї, в суспільстві в цілому, але, з іншого боку, сфера діяльності «нової жінки» виявляється обмеженою, оскільки українські націоналісти схильні зберігати традиційні жіночі соціальні ролі. Лідери українських демократичних партій також негативно налаштовані щодо ідей фемінізму, бо внаслідок їх поширення спотворюється сама «природа» жіночого. Досить часто політика щодо жінок носить зовнішній, риторичний характер і жіноча політична участь в основному обмежується формальним включенням в титульні частини партійних списків поряд із відомими спортсменами, співаками тощо [1, 281-296].

Аналіз передвиборних програм політичних партій і виборчих блоків, що брали участь у виборчих кампаніях 1998, 2002, 2006 та 2007 рр., засвідчує, що більшість партій не проявили інтересу до жіночої проблематики. Деякі партії в своїх програмах використовували штампи, популярні ще з радянських часів, як-от пропозиції «створення належних умов життя та праці для жінок», «захисту інтересів материнства і дитинства»,

відображаючи таким чином традиційне патерналістське ставлення до жінки. Цікавими видаються передвиборні тези Ліберальної партії України, які суперечать ліберальній ідеології, за якою позиціонує себе ця партія: «Сім'я має бути у центрі уваги держави та на чільному місці в українському суспільстві. Матір виховує здорову націю. Батько буде добробут і торує шлях у майбутнє. Разом відтворюють найголовніше — генофонд нації, формують основу її самодостатності» [2].

Аналіз передвиборних програм політичних партій і виборчих блоків у виборчій кампанії 2006 р. підтверджує думку про те, що більшість українських політичних сил не мають чітко розробленої гендерної політики. На нашу думку, включення жінок до виборчих списків для більшості політичних сил є виборчою технологією, а не продуманою гендерно чутливою політикою, про це свідчить те, що політичні сили, які у свій список включили найбільшу кількість жінок, у своїх програмах не приділяють жіночій проблематиці жодної уваги (додаток 1). Можна також констатувати, що особливістю українського політичного життя є те, що актуалізація політики для найбільш активних та енергійних українських жінок, не означає актуалізацію жінки та жіночого в українській політиці. Адже більшість політичних сил, очолюваних жінками, до своїх передвиборних програм не включили положень, які б репрезентували інтереси та потреби жінок, а ті, що приділяють увагу жіночій проблематиці, в основному дотримуються патерналістського ставлення до жінки, зосереджуючись на захисті материнства. Важливим видається також те, що в результаті виборів 2006 р. та 2007 р. до Верховної Ради пройшли політичні партії та блоки, які практично не приділили уваги інтересам та потребам жінок, що, на нашу думку, свідчить, поперше, про те, що незважаючи на прийняття в 2005 р. Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» немає політичної волі для його реалізації, а по-друге, про те, що в Україні не відбулося структурування жіночого електорату. І те, що переважна більшість політичних партій та блоків проігнорувала у своїх передвиборних програмах жіночу проблематику, засвідчує, що жінки не враховуються як особлива і важлива група електорату.

Можна погодитися з В. Фесенком, який вважає, що не варто перебільшувати вплив передвиборних програм на результати виборів [3, 129]. Але передвиборні програми важливі тим, що відображають світогляд, рівень політичної культури, проблемні орієнтації їх авторів та замовників. На основі цього можна зробити висновок: для політичної еліти як і для виборців жіноча проблематика та проблема жіночого політичного представництва не є найбільш актуальною, але ця проблема уже присутня в українському політичному полі і поступово актуалізується.

Додаток 1

Основні передвиборні програмні положення політичних партій та блоків, які брали участь у виборчій кампанії 2006 р., що стосуються жіночої проблематики [4]

Політична партія чи блок	Тези передвиборної програми партій та партійних блоків, що стосуються жінок	Відсоток жінок у виборчому списку	Частка жінок-депутаток у фракції
Партія Зелених України	-	45,98	-
Блок Безпартійних «Сонце»	-	45,31	-

Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	-	40,61	-
Політична партія України «Партія політики ПУТІНА»	-	33,52	-
Політична партія «Європейська столиця»	-	32,35	-
Партія Соціального Захисту	Підвищення культури побуту, організація системи родинного відпочинку, <i>активне залучення жінок у соціальне життя й у діяльність місцевого самоврядування</i> — ось, що ми зробимо одним з пріоритетів діяльності влади	30,00	-
Партія національно-економічного розвитку України	-	29,17	-
Партія Пенсіонерів України	-	27,17	-
Опозиційний блок НЕ ТАК!	Наші цілі: у <i>соціально-економічній сфері</i> : - подолання соціально-економічної дискримінації жінок, нерівності в оплаті праці чоловіків і жінок, - забезпечення захисту сім'ї, материнства й дитинства; у <i>сфері державного управління та соціально-політичному житті</i> : забезпечення реальної рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, рівноправне партнерство чоловіків і жінок у політиці й соціальному житті	26,83	-
Виборчий блок «Євген Марчук — "Єдність"»	Розширимо державну підтримку материнства і дитинства, самотніх матерів та інших категорій соціально незахищених верств населення	26,14	-
Блок «Патріоти України»	<i>Соціальна політика</i> : відродження традиційно високої ролі жінки в українському суспільстві, усунення відкритих і прихованих форм дискримінації жінок	23,53	-
Політична партія «Третя Сила»	-	23,04	-
Українська партія «Зелена планета»	<i>Крок дев'ятий — демографічний</i> : Створити умови для збереження репродуктивного здоров'я жінок і чоловіків, спроможності кожної сім'ї народити та виховати бажану кількість дітей	22,50	-
Виборчий блок «Влада народу»	Розробити та реалізувати загальнодержавні програми: захисту материнства і дитинства, стимулювання росту народжуваності	22,40	-
Виборчий блок «Держава — Трудовий Союз»	Адресна державна підтримка материнства і дитинства	21,60	-
Партія «Віче»	-	21,31	-

Ліберальна партія України	Сім'я має бути у центрі уваги держави та на чільному місці в українському суспільстві. Матір виховує здорову націю. Батько будує добробут і торує шлях у майбутнє. Разом відтворюють найголовніше — генофонд нації, формують основу її самодостатності	21,28	-
Всеукраїнська партія «Нова Сила»	-	21,18	-
Всеукраїнська партія Народної Довіри	-	21,05	-
Блок ЮРІЯ КАРМАЗІНА	-	18,99	-
Комуністична партія України	Ми зможемо: запровадити державну підтримку молодій сім'ї, матері та дитини	18,75	8,68
Блок Лазаренка	У зв'язку з катастрофічним скороченням тривалості життя українців низити вік виходу на пенсію для чоловіків — на два, а для жінок — на три роки	18,70	-
Політична партія «Партія екологічного порятунку "ЕКО+25%"»	-	17,83	-
Український Народний Блок Костенка і Плюща	Високий рівень охорони здоров'я буде досягнутий завдяки... забезпеченню охорони материнства і дитинства	16,89	-
Соціально-Християнська Партія	-	16,67	-
Виборчий блок «Блок Бориса Олійника та Михайла Сироти»	-	16,33	-
Блок Юлії Тимошенко	-	15,48	9,3
Блок НДП	-	15,31	-
Народний Рух України за єдність	Всебічна підтримка державою молоді, материнства і дитинства	15,00	-
Політична партія «Вперед, Україно!»	-	14,67	-
Українська Консервативна партія	-	14,29	-
Соціалістична партія України	-	14,14	6,06
Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	-	14,05	-
Політична партія «Трудова Україна»	-	12,90	-
«Народний блок Литвина»	-	12,09	-
Виборчий блок політичних партій «ЗА СОЮЗ»	І тому домогтися всеохоплюючої державної підтримки і захисту сім'ї, материнства і дитинства є пріоритетним завданням. Збільшення до 5 років оплачуваної відпустки по догляду за дитиною	12,09	-
Селянська партія України	-	11,48	-
Громадянський блок «ПОРА-ПРП»	-	11,07	-

Блок «НАША УКРАЇНА»	-	10,80	10,00
Партія регіонів	-	10,59	7,53
Соціально-екологічна партія «Союз. Чорнобиль. Україна»	Ми за: розробку та реалізацію Національної програми захисту материнства і дитинства	9,80	-
Партія патріотичних сил України	Нова соціальна та економічна політика повинна сприяти гармонічній самореалізації жінки, гарантувати захист її прав на материнство, соціальний та культурний розвиток	9,71	-
Українська Національна Асамблея	Втілимо в життя демографічну політику, спрямовану на збільшення народжуваності серед корінного населення країни, охорону дитинства, материнства, зміцнення сім'ї, плекання генофонду	5,80	-
Партія «Відродження»	Тому своїми першочерговими зобов'язаннями вважаємо: визнання материнства найбільш значущою суспільною місією жінки. Тільки таким чином Україна зможе подолати демографічну кризу	3,53	-
Українська партія честі, боротьби з корупцією та організованою злочинністю	-	0	-

Література

1. Жеребкин С. Femina Postsovietica: Гендерные стереотипы в украинской политике и литературе // Femina Postsovietica. Украинская женщина в переходной период: от социальных движений к политике / под. ред. И. Жеребкиной. — Харьков: ХЦГИ, 1999. — С. 281–335.
2. Передвиборна програма Ліберальної партії України. Режим доступу: www.cvk.gov.ua/.
3. Фесенко В. Динамика политического участия женщин: самоорганизация, политическое движение, вхождение во власть (1989 — 1998) // Femina Postsovietica. Украинская женщина в переходной период: от социальных движений к политике / под. ред. И. Жеребкиной. — Харьков: ХЦГИ, 1999. — С. 83–151.
4. Аналіз зроблено на основі програмних документів політичних партій та блоків, розміщених на офіційному сайті Центральної виборчої комісії України. Режим доступу: www.cvk.gov.ua/; підрахунки здійснено на основі даних про кандидатів у народні депутати з офіційного сайту Центральної виборчої комісії України. Режим доступу: www.cvk.gov.ua/ та на основі даних офіційного сайту Верховної Ради України. Режим доступу: www.rada.gov.ua.

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА В КРАЇНАХ ЄС: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Тодоріко Аліна

магістрантка Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Підтримка Європейським Союзом Пекінської платформи дій була підтверджена на найвищому політичному рівні Головами урядів на Саміті Європейської Ради в Мадриді в грудні 1995 р. З 1999 р. Європейська Рада кожного року оцінює досягнення в цій сфері. У дванадцяти сферах були розроблені кількісні та якісні індикатори для оцінки прогресу реалізації Пекінської платформи дій. У 1996 р. Європейською Комісією був прийнятий підхід інтеграції гендерних пріоритетів у політику (gender mainstreaming).

Гендерна політика — це система цілеспрямованих взаємопов'язаних заходів, спрямованих на вирішення гендерних проблем і досягнення гендерної рівності. У країнах ЄС для покращення ситуації у сфері гендерної політики Європейська Комісія інтегрувала принцип гендерної рівності в стратегії, які мають прямий і непрямий вплив на життя жінок і чоловіків. Паралельно до інтеграції гендерних пріоритетів у політику забезпечення гендерної рівності вимагає специфічних заходів на користь жінок. У зв'язку з цим Європейська Комісія сформулювала Стратегію щодо забезпечення гендерної рівності в Європейському Союзі, яка об'єднує обидва підходи. Гендерна стратегія Європейського Союзу насамперед окреслює ті сфери, в яких існує гендерна дискримінація, та пропонує специфічні механізми для її усунення.

У сфері досягнення гендерної рівності у сфері зайнятості Стратегія ЄС включає в себе підвищення зайнятості жінок, зменшення рівня жіночого безробіття, скорочення сегрегації на ринку праці й рівну оплату за рівну працю. Важливе місце в Стратегії ЄС посідає політика узгодження між роботою і сімейним життям жінок і чоловіків, особливо шляхом створення служб, які опікуються дітьми й утриманцями. Важливою є також політика реінтеграції жінок, які повертаються до роботи після декретної відпустки.

Базовим принципом для ЄС є рівна оплата за рівну працю рівної вартості для працівників чоловічої і жіночої статі. Незважаючи на це, жінки продовжують заробляти менше, ніж чоловіки, а різниця в заробітній платні останніми роками залишається досить високою в 25 країнах-членах ЄС. Вона є вищою в приватному секторі порівняно із державним сектором. Тому ліквідація цієї різниці досі залишається пріоритетом європейської політики. У країнах ЄС значну увагу приділяють досягненню гендерного балансу в процесі прийняття рішень. Жінки, як і раніше, є недостатньо представленими в політичній і економічній сфері, що є свідченням дефіциту демократії.

До 2010 р. країни ЄС брали на себе зобов'язання забезпечити дитячими закладами 90% дітей віком між трьома роками і початковою школою, і 33% дітей до трьох років. Дитячі заклади мають бути доступними за ціною та місцезнаходженням, відповідної якості, для того, щоб усі, зокрема, жінки, мали можливість залишити або продовжити діяльність на ринку праці. ЄС також закликає проводити просвітні кампанії для чоловіків, щоб стимулювати їх розділити відповідальність за турботу про дітей [1, 4].

Упродовж останніх років у країнах Європи відбулися суттєві зміни в галузі освіти. Кількість жінок із закінченою середньою і університетською освітою перевищує кількість чоловіків і становить 58% у рамках усього ЄС. Також жінки подолали гендерний розрив

на академічному рівні: їх показник становить 41% серед докторів наук. Утім, чоловіки все ще домінують у математиці, інформатиці та інженерній справі. Підвищення кваліфікації жінок має позитивний ефект для їхньої зайнятості, рівня оплати і працевлаштування, але незбалансованість в окремих сферах все ще впливає на сегрегацію на ринку праці [1, 5].

Важливим є також запровадження ґендерних стратегій у бюджетний процес. Це означає оцінку бюджетів з ґендерної точки зору, включення ґендерних перспектив на всіх стадіях бюджетного процесу, переструктурування доходів і витрат з метою досягнення ґендерної рівності.

Одним із пріоритетів ЄС є також викорінення всіх форм насилля проти жінок. Європейська Комісія реалізує специфічні програми і фінансує проекти у сферах просвіти, запобігання насиллю та підтримки жертв насилля і торгівлі.

У Плані дій ЄС — Україна на 2005 — 2007 рр. ґендерна рівність зазначалася одним із пріоритетів. Зокрема, в розділі «Політичний діалог і реформа» в підрозділі «Демократія, влада закону, права людини і основні свободи» в дев'ятому параграфі «Забезпечення рівного ставлення» передбачалося «продовження зусиль щодо забезпечення рівності чоловіків і жінок у суспільстві та економічному житті». Хоча співробітництво між Україною та ЄС у рамках Плану дій ЄС — Україна на 2005-2007 рр. і включало ґендерний підхід до реформування українського суспільства, але він не став пріоритетним.

Участь жінок у усіх суспільних процесах в нашій державі об'єктивно зростає, та все ж вони недостатньо реалізують свій потенціал внаслідок існування так званої «скляної стелі», ґендерних стереотипів, які перешкоджають не лише їх особистому розвитку, а й гальмують демократичні перетворення в країні. Таким чином, продумана ґендерна політика в Україні є актуальною, а усунення ґендерного дисбалансу у сфері прийняття політичних та економічних рішень має стати цілеспрямованою політикою держави та консолідованою діяльністю громадських організацій і політичних партій. Важливість цього підходу підтверджує досвід країн ЄС, які здійснили великий прорив у цьому напрямку. Україна в контексті демократизації суспільства та євроінтеграційних намірів має переймати позитивний досвід.

Література

1. Ґендерна політика Європейського Союзу в Україні / За редакцією Оксани Кисельової. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.boell.org.ua/downloads/LSI_Gender_Analyse_ukr.pdf.

ІНТЕГРУВАННЯ ҐЕНДЕРНОГО КОМПОНЕНТА В ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Михайло Удуг,

студент Ужгородського національного університету

Ґендерна активність на місцях проявляється в найрізноманітніших формах: створення місцевих комітетів, рад з питань рівності при владних структурах, різних спостережних, консультативних комітетів з обстоювання ґендерної рівності, кризових центрів, запровадження посад експертів з питань рівності, введення ґендерного квотування при формуванні місцевих органів, розроблення муніципальних програм з рівноправності статей тощо.

В Україні на місцях активізується ґендерний рух. Він стає дедалі змістовнішим. Прем'єр-міністр України дорученням від 10 липня 2003 р. зобов'язав голів місцевих державних адміністрацій при розподілі функціональних обов'язків між своїми заступниками на одного з них покласти відповідальність із забезпечення рівності прав жінок і чоловіків.

Щодо призначення чоловіка чи жінки на посаду міського/сільського голови у масовій свідомості домінує думка, що стать не має значення (44%). Серед решти громадян поширенішим є переконання, що обіймати таку посаду краще чоловікові, аніж жінці (34% проти 12%).

Чимало питань місцевого самоврядування перехрещуються з тими, що стосуються управління на загальнонаціональному рівні. Проте деякі аспекти та питання місцевого самоврядування з урахуванням особливостей впровадження ґендерних підходів є специфічними.

Одним із таких аспектів є децентралізація. В ідеалі децентралізація передбачає передання місцевій владі ресурсів та повноважень з ухвалення рішень з питань, що є найближчими до органів місцевого самоврядування і найкраще ними контролюється. Це означає, що органи місцевого самоврядування мають бути особливо чутливими до фактичних потреб своєї громади, що в свою чергу означає приділення належної уваги специфічним потребам чоловіків та жінок на рівні громади.

З одного боку, це сприяє підвищенню значення ґендерно-збалансованого представництва представників обох ґендерних груп в офіційних структурах місцевої влади. Аналіз загальних тенденцій в усьому світі засвідчує, що представництво жінок у місцевих радах є вищим, ніж органах влади національного рівня, проте реального ґендерного балансу досягнуто лише в небагатьох місцях.

З іншого боку, це сприяє підвищенню потреби в механізмах, що базуються на принципі участі, тобто таких структурах місцевого самоврядування, які сприяють залученню як чоловіків, так і жінок із складу загальної громади до процесів ухвалення рішень та формування політики для того, аби в основу згаданих рішень та стратегічних ініціатив були покладені знання і досвід чоловіків і жінок.

Успішна децентралізація вимагає виконання п'яти умов:

- місцеві фінансові та фіскальні повноваження мають бути пов'язані з обов'язками місцевої влади щодо надання громадських послуг;
- місцева громада має бути поінформована про вартість послуг та варіанти їх надання для того, аби мати змогу ухвалювати компетентні рішення;

- громада повинна мати змогу виразити свої погляди, реалізація яких має бути обов'язковою для політиків;
- необхідно запровадити систему звітності, аби органи влади національного рівня могли здійснювати моніторинг ефективності реалізації або виконання місцевою владою рішень та зобов'язань, ухвалених на вищому рівні;
- необхідно запровадити систему звітності, яка базується на відкритій та прозорій інформації, доступній громаді для того, аби остання мала змогу контролювати ефективність місцевої влади, а реалізовувана нею політика була чутливою до потреб громади.

Важливою компонентою зусиль щодо забезпечення довірливого ставлення громадян до органів місцевого самоврядування є принципова зміна характеру взаємодії з громадянами. На мікрорівні, у безпосередньому чи опосередкованому спілкуванні з громадянами різної статі державним службовцем необхідні знання психологічних особливостей, етикету, цінностей, що домінують у суспільстві.

Значну кількість стратегій, що використовуються для забезпечення ґендерного балансу в національних структурах державного управління, можна застосувати також і на місцевому та регіональному рівнях.

Тут не останнє місце посідає співробітництво з асоціацією органів місцевого самоврядування. Національна асоціація органів місцевого самоврядування (або інший подібний орган) може стати дуже корисним вихідним пунктом для забезпечення тренінгу з питань впровадження ґендерних підходів та підвищення поінформованості стосовно ґендерних питань.

Чимало органів місцевого самоврядування реалізують різноманітні проекти на громадському рівні, які можуть слугувати яскравими прикладами впровадження ґендерних підходів. Часто спонсорами таких проектів виступають органи місцевого самоврядування у країнах-донорах, проте двосторонній характер подібних проектів означає, що приклади найкращої практики не завжди стають надбанням інших муніципалітетів.

Заходи органів місцевого самоврядування можуть у безпосередній спосіб впливати на якість життя членів громади. Якщо при цьому безпосередньо враховуються унікальні знання як чоловіків, так і жінок у сфері громадського планування, подібні заходи можуть істотно поліпшити якість життя усіх мешканців цієї громади і полегшити тягар репродуктивної праці, що його доводиться нести жінкам.

«ґендерно-свідоме» й організоване за принципом участі місцеве самоврядування часом передбачає налагодження тісних взаємин з громадськими організаціями, значну кількість яких очолюють жінки. До того ж участь у роботі органів місцевої влади є для жінок важливим засобом набути навичок управління в державному секторі, що у свою чергу є важливим каталізатором для більш активної участі жінок у політичній діяльності. Подібний безпосередній практичний досвід громадської роботи сприяє підвищенню ефективності роботи будь-якого державного службовця.

Таким чином, впровадження ґендерного підходу та аналізу в систему органів місцевого самоврядування має за мету забезпечити збалансовану участь чоловіків і жінок у роботі органів місцевого самоврядування, що передбачає усунення структурних та системних бар'єрів для участі жінок, а також забезпечити врахування ґендерних питань у процесах ухвалення рішень, реалізації, моніторингу та оцінювання ініціатив місцевого самоврядування.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У ҐЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ

Катерина Кирилова,

*аспірантка кафедри загальної та соціальної педагогіки
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

Прийняття Україною європейських цінностей передбачає реалізацію принципів ґендерної рівності у всіх сферах життя, надання рівного доступу обом статям до освітніх, виробничих, культурних ресурсів.

Аналіз наукових досліджень (А. Вахрушев, О. Кікінежді, І. Кон, Л. Попова) дає можливість стверджувати, що проблеми ґендерного виховання та ґендерної рівності особливо актуалізуються в умовах глобалізації освіти, модернізації загальноосвітньої школи, покликані формувати у школярів громадянську відповідальність, ґендерну рівність, ініціативність, самостійність, толерантність, здатність до успішної соціалізації. Вона сприяє формуванню в середовищі молоді ґендерної культури як необхідної умови всебічної самореалізації особистості. В цьому відношенні важко переоцінити особистісно-професійну роль соціального педагога у школі. Саме він виступає головним ініціатором здійснення цілеспрямованого формування особистості учнів як представників певної статі на основі розвитку у них відповідних відносин до себе і оточуючих з урахуванням статевої належності, світогляду, вільного від ґендерних стереотипів, форм поведінки, які не допускають проявів дискримінації за статевою ознакою і комунікативних умінь, що дозволяють конструктивно спілкуватися з представниками своєї і протилежної статі. У вітчизняній соціально-педагогічній сфері ґендерний аспект правозахисної та виховної діяльності в цілому — явище досить нове, і питання підготовки майбутніх фахівців до виконання цієї діяльності залишається надзвичайно актуальним.

Отже, ми поставили за мету висвітлити взаємозв'язок, взаємозумовленість, взаємозалежність двох пластів культури особистості — правової та ґендерної; при цьому контекстно розглядаємо професійну діяльність шкільного соціального педагога. Проблема формування культури, її різних аспектів, як і культурологічної підготовки майбутніх фахівців освітньої сфери привертала увагу багатьох дослідників (В. Андрущенко, І. Бех, Л. Губерзький, В. Кремінь, Ф. Рудич). Якщо узагальнювати наукові позиції дослідників щодо феноменології культури педагога (А. Барабанщиков, Є. Бондаревська, В. Гриньова), то є підстави розглядати її як інтегративну якість, що визначає систему цінностей, стійкі особливості свідомості, поведінки та професійної діяльності. Тому на основі ґрунтовного аналізу наукової літератури стає зрозумілою вагома роль правової культури, зокрема, у професійній діяльності шкільного соціального педагога, з огляду на ґендерний вимір розв'язання соціально-педагогічних проблем учнівської молоді.

Сучасна наука трактує правову культуру як систему правових цінностей, якій притаманні глибокі знання і розуміння права, високосвідоме виконання його вимог як усвідомленої необхідності і внутрішньої переконаності. Основні показники правової культури особистості — правова освіта, рівень поваги до права, вміння та навички використовувати право, вміння підпорядковувати свою поведінку вимогам правових норм, міра активності суб'єкта права у правовій сфері, добровільності виконання вимог правових норм,

її активної громадянської позиції. Так, зокрема, Г. Балюк, розглядаючи правову культуру як сукупність усіх цінностей, що створюються людьми в галузі права, включає і саме право, правосвідомість, правові відносини, стан законності, рівень законодавчої досконалості, правозастосовної та іншої правової діяльності; навіть діяльність людини розглядається цим автором як елемент правової культури. На думку інших дослідників (В. Каменська, О. Ратінов), до правової культури, окрім правосвідомості особистості, належать: право, правовідносини, юридичні установки, правомірна чи протиправна поведінка особистості. Є. Назаренко вважає, що масова правосвідомість соціальних груп, наявність розвиненої правосвідомості суспільства в цілому, професійної правосвідомості, «орієнтованої на розуміння, визнання і захист загальнолюдських цінностей у галузі правового регулювання, престижний статус правової науки — вагомими компонентами правової культури» [1, 19].

У зв'язку з вищезазначеним, стає зрозумілим, що гендерна теорія виступає принципово вагомим чинником удосконалення правового регулювання в Україні. Ми поділяємо думку тих дослідників (наприклад, О.М. Рудневої), які, деталізуючи підходи, що історично склались щодо юридичних засобів і механізмів боротьби із гендерною дискримінацією («формальної рівності», «гендерно нейтральний підхід», «гендерної чуйності»), переконливо доводять таке: по-перше, зростаюче у наш час значення гендерної теорії; по-друге, визнання плідності підходу «гендерної чуйності» до законодавства, що дозволяє забезпечити не лише юридичну, а й реальну рівність, врахування біологічних і соціальних розбіжностей представників обох статей. Ось чому підвищення правової культури майбутніх соціальних педагогів на основному етапі їхнього професійного становлення — підготовки у вищій школі, доцільно осмислювати у взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємозумовленістю з гендерним виміром.

Проблемам гендера присвячено численні праці вітчизняних та зарубіжних педагогів: теоретичні положення філософії про роль чоловіка і жінки у розвитку суспільства (В. Белінський, Н. Добролюбов, Т. Мор, Платон, В. Розанов, Ж.-Ж. Руссо, В. Соловйов, Ф. Фур'є, Н. Чернишевський); теорії гендерної соціалізації особистості (К. Гері, К. Джеклін, К. Ерхард, Дж. Мані, Н. Ходорів, Г. Хофстед); педагогічні ідеї гендерного виховання хлопчиків (Є. Барановська, В. Караковський, Л. Коряшіна, Л. Левшин) і дівчаток (В. Нішеві, Т. Тимошенко); педагогічні ідеї підготовки педагога до роботи з хлопчиками і дівчатками (В. Каган, Д. Колесов, А. Мудрик, В. Чернов) тощо. Зауважимо, що аналіз довідкових джерел дає підстави конкретизувати нове явище для вітчизняної соціально-педагогічної системи, яким є гендерне виховання, що у практичній площині реалізується соціальним педагогом. Гендерне виховання характеризується як комплексний процес впливу на особистість, спрямований на формування набору культурних характеристик, що визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків, а також на формування якостей і властивостей, що визначають необхідне суспільству відношення людини до представників протилежної статі у різних сферах життєдіяльності. Метою гендерного виховання є формування гендерної культури. Гендерна культура характеризується як система діючих у даному суспільстві поглядів, установок, принципів, що формують соціокультурні аспекти статі (гендерні ролі, гендерні відносини, гендерні стереотипи тощо), правильне розуміння про призначення чоловіків і жінок, їх соціальний статус, взаємовідносини у суспільстві. Гендерна культура також розглядається як інтегральне утворення особистості, що відбиває міру і спосіб її гендерної соціалізації, ефективність взаємодії з особами протилежної статі і готовність до

здійснення сімейних функцій [2]. У вітчизняній соціально-педагогічній освіті ще не вироблено цілеспрямованої системи підготовки фахівців до реалізації ґендерного виховання. Основоположним виступає принцип забезпечення майбутнього фахівця знаннями, необхідними для розв'язання конкретних практичних проблем та завдань у сфері соціально-педагогічних проблем забезпечення ґендерної рівності. З огляду на вищезазначене, нами був розроблений спецкурс «Соціально-педагогічні засади ґендерної рівності». Так, на заняттях спецкурсу студенти можуть ознайомитися з базовими поняттями, що складають основу ґендерної грамотності (ґендер, ґендерна культура, ґендерні ролі, ґендерні стереотипи, ґендерна ідентифікація, ґендерна соціалізація, дискримінація за ознакою статі тощо), із соціальними ролями чоловіків і жінок у суспільстві та основними моделями взаємин, ефективними шляхами розв'язання соціально-педагогічних проблем забезпечення ґендерної рівності. Пріоритетне значення надається засвоєнню майбутніми соціальними педагогами законодавчої бази, що регулює питання ґендерної рівності. В нашому досвіді апробовано технологію проведення тренінгових занять, що забезпечують сформованість у студентів умінь розпізнавати приклади прояву ґендерних стереотипів, ґендерної нерівності, реагувати на будь-які прояви дискримінації за ознакою статі, моделювати толерантну поведінку в ґендерних відносинах, встановлювати партнерські відносини між чоловіками і жінками, конструктивно співпрацювати з людьми, не втрачаючи своєї ґендерної ідентичності, і не порушуючи ґендерної ідентичності інших, забезпечувати ґендерну рівноправність, сприяти самоідентифікації, дотримуючись базових засад рівності прав чоловіків і жінок, навичок проведення ґендерного аналізу та інтерпретації статистичних даних і результатів соціологічних досліджень.

Слід зауважити, що продуктивним виявляється і використання елементів дискусії (наприклад, «ґендерні стереотипи: "за" та "проти"», «Життєве призначення чоловіків і жінок, їх роль в історичному процесі та сучасному суспільстві») через спроможність розвитку ініціативності студентів. До того ж результативними виявились і такі форми проведення занять, що імітують і відтворюють особливості майбутньої професійної діяльності. З цією метою проводились ділові ігри з використанням інтернет-ресурсів та комп'ютерних презентацій (наприклад, «Насильство і дискримінація за ознакою статі», «Толерантне ставлення до представників обох статей»).

Презентована програма стимулювання студентів до підвищення своєї кваліфікації в питаннях ґендерної проблематики є одним із інноваційних підходів до фахової підготовки соціальних педагогів, що сприяє розширенню горизонтів і перспектив професійного вдосконалення фахівців соціальної сфери. Подальше вивчення окресленої проблеми ми пов'язуємо з дослідженням інтерактивних форм і методів оптимізації підготовки студентів до професійної соціально-педагогічної діяльності, зокрема, в аспекті підвищення їх правової культури — підґрунтя утвердження в суспільстві ґендерного паритету.

Література

1. Назаренко Є. До питання про поняття правової культури // Правова культура і підприємництво. — Київ — Донецьк, 1999. — С. 19.
2. Решетніков П. ґендерні школи // Народна освіта. — 2007. — № 1. — С. 217–220.

ГЕНДЕР ЯК СОЦІАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ

Олег Комов,

*викладач соціально-гуманітарних наук
Донецького педагогічного коледжу*

Актуальність дослідження полягає у тому, що часто розуміння гендера часто викликає труднощі, оскільки призводить до непорозуміння між тілом, як біологічною категорією, і гендером як сутністю, яка за своєю природою соціальна. При такому розумінні гендерна, соціальна сторона виявляється врешті-решт привілейованою, а тіло нейтралізованим. А це веде до соціального конструктивізму. Основним завданням запропонованої статті є з'ясувати основні напрямки гендерного підходу; визначити соціальну сутність гендера.

Гендерна теорія на пострадянському просторі набула розвитку в працях російських дослідників О.О. Баллаєвої, О.О. Вороніної, В.О. Геодакяна, О.О. Здравомислової, І.С. Кона, Т.О. Клименкової, Л.Г. Лунякової, М.М. Малишевої, С.В. Поленіної, Н.Л. Пушкарьової, Н.М. Римашевської, О.О. Тьомкіної, Н.О. Шведової, В.І. Успенської та ін.; українських науковців В.П. Агеєвої, Т.І. Гундорової, І.А. Бондаревської, І.А. Жеребкіної, Н. Зборовської, О.Р. Кісь, Л.С. Кобелянської, О.І. Кулачек, Н.В. Лавриненко, І.В. Лебединської, К.Б. Левченко, Т.М. Мельник, С.В. Мочневої, С.Д. Павличко, Н.Д. Чухим, Л.А. Усанової та ін. У працях цих авторів наявний порівняльний аналіз досліджень зарубіжних авторів та сучасний погляд на проблеми теорії гендера.

Незважаючи на розмаїття підходів та уявлень про гендер, використання гендерного підходу в соціальному й гуманітарному пізнанні відкриває широкі можливості для переосмислення культури. Теорія соціального конструювання гендера і його розуміння як стратифікаційної категорії, взаємозалежної з категоріями раси, класу й віку, використовується переважно в соціальних науках — соціології, психології, економіці, демографії, тобто гендер виявляється одним з базових принципів соціальної стратифікації, а гендер як культурна метафора, теорія деконструкції гендера — в основному в гуманітарних науках — філософії, історії, літературознавстві, культурології. І в першому, і в другому розумінні гендер як наукова категорія та соціально-політичний феномен починає використовуватися в державному управлінні. Поняття «гендер» означає складний соціокультурний процес конструювання суспільством відмінностей між чоловічими і жіночими ролями, поведінкою, ментальними та емоційними характеристиками. Важливим елементом гендерних відмінностей є їх поляризація та ієрархічна супідрядність, при якому маскуліне автоматично маркується як пріоритетне і домінуюче, а фемінне — як вторинне і підлегле.

Існує декілька напрямів розробки гендерного підходу (гендерної теорії). До основних теорій гендера, прийнятим сьогодні в соціальних і гуманітарних науках, належать теорія соціального конструювання гендера, розуміння гендера як стратифікаційної категорії та інтерпретація гендера як культурного символу [4, 276]. Розуміння того, що дихотомія статей змодельована і продовжує моделювання культурою, є ключовим положенням, яке ставить під сумнів правомірність сучасного стану речей, який проголошує стать онтологічною категорією, а тим самим виправдовує і надання різних можливостей для розвитку чоловіків і жінок. З цих позицій дається визначення гендера як «організованої моделі соціальних стосунків між чоловіками і жінками, що конструюється основними інститутами

суспільства». Окрім цього, досить популярним у вітчизняних працях залишається псевдогендерний підхід. Псевдогендерними дослідженнями називаються такі, у ході яких це поняття використовується як нібито синонім слова стать або як синонім соціостатевої ролі [6, 53]. Така ситуація складається у тому випадку, коли дослідники стоять на біодетерміністських позиціях, тобто вважають, що біологія людини абсолютно чітко визначає чоловічі і жіночі соціальні ролі, психологічні характеристики, сфери занять тощо, а слово гендер використовують як «більш сучасне». Істотно ситуація не міняється навіть тоді, коли стать як біологічний факт і гендер як соціальна конструкція авторами все ж розрізняються, але наявність двох протилежних «гендерів» (чоловічого і жіночого) приймається як відбиття двох біологічно різних статей. Псевдогендерними дослідженнями є також і популярні дослідження із соціології праці, в яких опис «чоловічих і жіночих» професій або робочих місць не супроводжується аналізом причин і значення цієї диференціації. З позицій соціостатевого підходу неможливо пояснити, чому переважну частину лікарів, суддів або банківських службовців у СРСР складали жінки, а в Європі і США це були переважно чоловіки. Ситуація стає зрозумілою лише тоді, коли з позицій гендерної теорії дослідник аналізує престижність тієї або іншої професії в суспільстві та розмір оплати праці. Ясна річ, що жінок серед лікарів у СРСР більше було не тому, що вони «від природи милосердніші і схильні до самовідданості» (як сказали б біодетерміністи), і не тому, що така соціальна роль представниць цієї статі (як сказали б прибічники соціостатевої теорії), а тому, що ця робота була низькооплачуваною (порівняно, наприклад, з роботою у військово-промисловому комплексі) і в цілому малопrestiжною (наприклад, робітники мали значно більше соціальних пільг, ніж лікарі) [10, 97].

Сучасна теорія гендера доводить, що суспільні відмінності між чоловіками і жінками не мають біологічного походження, не є одвіку даними, а лише набутими, приписаними індивідові суспільством. Гендерний стереотип — комплекс стійких уявлень, що сформований історично і детермінований соціокультурно. Гендерні стереотипи пронизують усі ланки життєдіяльності етносу, окреслюючи властиво чоловічі чи жіночі риси вдачі, особливості виховання, вказують на суспільний престиж статі.

Теорія соціального конструювання гендера заснована на двох твердженнях: 1) гендер конструюється (будується) за допомогою соціалізації, розподілу праці, системою гендерних ролей, сім'єю, засобами масової інформації; 2) гендер конструюється і самими індивідами — на рівні їх свідомості (тобто гендерної ідентифікації), прийняття наданих суспільством норм і ролей і підстроювання під них (в одязі, зовнішності, манері поведінки тощо). Ця теорія активно використовує поняття гендерної ідентичності, гендерної ідеології, гендерної диференціації і гендерної ролі. Гендерна ідентичність означає, що людина приймає визначення мужності і жіночності, які існують у рамках своєї культури. Гендерна ідеологія — це система ідей, за допомогою яких гендерні відмінності і гендерна стратифікація отримують соціальне виправдання, у тому числі з точки зору «природних» відмінностей або надприродних переконань [8, 77]. Гендерна диференціація визначається як процес, в якому біологічні відмінності між чоловіками і жінками наділяються соціальним значенням і вживаються як засоби соціальної класифікації [там же]. Гендерна роль розуміється як виконання певних соціальних ролей — тобто відповідна статі поведінка у мові, манері, одязі, жестах тощо. Індивід засвоює певні правила поведінки та установки, які суспільство вважає відповідними до їх гендерних ролей, у процесі соціалізації.

Твердження про те, що саме суспільство формує ті чи інші стилі буття чоловіків і жінок, дуже точно і ясно виражене Сімоною де Бовуар: «Тобто в суспільстві існують певні структури, які спонукають людей дотримуватися тих чи інших соціостатевих ролей» [1].

Коли соціальне значення гендера стає предметом дослідження, як правило, розглядають, як гендер конструюється через інститути соціалізації, розподіли праці, сім'ї, мас-медіа. Основними темами виявляються гендерні ролі і гендерні стереотипи, гендерна ідентичність, проблеми гендерної стратифікації і нерівності. Гендер як стратифікаційна категорія розглядається в сукупності інших стратифікаційних категорій (клас, раса, національність, вік). Гендерна стратифікація — це процес, за допомогою якого гендер стає основою соціальної стратифікації [9, 388].

Розуміння гендера як культурного символу пов'язано з тим, що стать людини має не лише соціальну, а й культурно-символічну інтерпретацію. Чоловіче і жіноче на онтологічному і гносеологічному рівнях існують як елементи культурно-символічних рядів: чоловіче — раціональне, духовне, божественне, культурне; жіноче — чуттєве, тілесне, гріховне, природне. Чоловіче, чи те, що ототожнюється з ним, вважається позитивним, значущим і домінуючим, а жіноче — негативним, вторинним, субординованим. Іншими словами, біологічна статева диференціація представлена і закріплена в культурі через символіку чоловічого або жіночого начала. Це виражається в тому, що багато не пов'язаних зі статтю понять і явищ (природа, культура, стихії, кольори, божественний або потойбічний світ, добро, зло тощо) асоціюються з «чоловічим / маскулінним» або «жіночим / фемініним» початком. Отже, виникає символічний сенс «жіночого» і «чоловічого», причому «чоловіче» ототожнюється з богом, творчістю, світлом, силою, активністю, раціональністю тощо (і, відповідно, бог, творчість, сила та інше символізують маскулінність, чоловіче начало). «Жіноче» асоціюється з протилежними поняттями і явищами — природою, п'янкою, порожнечою, підпорядкуванням, слабкістю, безпорадністю, хаосом, пасивністю тощо, які, у свою чергу, символізують фемінінність, жіноче начало [5, 198]. Типовими маскулінними якостями вважаються інтелект, раціональність, незалежність, активність, сила (як фізична, так і психологічна, чи сила характеру), авторитарність, агресивність, стриманість в емоційних проявах, схильність до ризику, здатність до досягнень. Типовими фемініними якостями вважаються емоційність, м'якість, слабкість, турботливість, практичність, консервативність, інтуїтивність, реалістичність, комунікативність, сензитивність, емпатійність. Для жінки важливо, щоб її зрозуміли, їй необхідно, щоб хтось розділив її почуття, висловив своє ставлення до неї, психологічні стосунки для жінки важливіші, ніж результат діяльності. Для чоловіка важливо вважатися компетентним, бути визнаним, йому треба досягнення своїх цілей, результат розв'язання задачі важливіший за систему стосунків, які супроводжують процес розв'язання. Згідно із суспільними стереотипами, які значною мірою визначають особливості соціальної поведінки людини, для чоловіка нормативною й бажаною вважається виражена маскулінність. Для сучасної жінки, навпаки, надмірна фемінінність не такою мірою нормативна й бажана, як маскулінність — для чоловіка.

Класифікація світу за ознакою чоловіче/жіноче і статевий символізм культури відображають і підтримують існуючу гендерну ієрархію суспільства в широкому сенсі слова. Наприкінці 80-х — початку 90-х років виникла гіпотеза «гендерної субкультури», висхідна до роботи Гамперца (Gimperz) з дослідження міжкультурної комунікації, а також до раніших праць з етнології, етнографії, історії культури (Borneman, Mead). У працях Д. Молца і

Р. Боркера (Maltz, Borker) і Таннена (Tannen) принцип міжкультурної комунікації поширений на гендерні стосунки. У цьому випадку в центрі уваги знаходилися процеси соціалізації. Соціалізація індивіда розглядалася як привласнення ним певної субкультури, якій властиві особливі мовні практики, різні в чоловічому і жіночому середовищі. За більшістю означень, соціалізація особистості — це засвоєння людиною суспільного досвіду, суспільних норм і цінностей. Одним з основних складників соціалізації людини є засвоєння нею соціальних ролей. У соціальних ролях закріплено норми та правила соціальної поведінки у вигляді рольових експектацій, тобто нормативних вимог до виконання соціальних ролей. Рольова поведінка — це найважливіший вид соціальної поведінки, а соціальні ролі — це засіб входження особистості в групу, в соціум, форма соціальної адаптації та особистісного самовираження водночас. Особливості рольової соціалізації полягають не лише в засвоєнні суспільних очікувань щодо соціальних ролей, а й у рольовому розвитку особистості, тобто формуванні психологічних ролей, як соціальних, так і особистісних, міжособистісних, характерних, життєвих тощо.

У дитячому і підлітковому віці люди спілкуються переважно в одностатевих групах, утворюючи субкультуру і засвоюючи властивий їм мовний етикет, що, на погляд прибічників гіпотези, в дорослому віці призводить до нерозуміння і мовних конфліктів, які прирівнюються до міжкультурних [7, 184]. Гіпотеза гендерної субкультури зумовила появу поняття ґендерлект — постійного набору ознак чоловічої і жіночої мови. Проте праці останніх років всі чітко показують, що говорити про ґендерлект неправомірно (Киріліна, Стернін). Роль субкультурного чинника в цьому випадку сильно перебільшена. Відмінності в чоловічій і жіночій мові не настільки значні, не проявляють себе в будь-якому мовному акті і не свідчать, що стать є визначальним чинником комунікації, як це передбачалося на початковому етапі розвитку лінгвістики фемінізму. Встановлено також, що одна й та ж сама людина в різних комунікативних ситуаціях виявляє і різну мовну поведінку, що отримало назву перемикування коду. Вивчення комунікації осіб однієї статі, але різного соціального і професійного статусу також виявило ряд відмінностей. Мовна поведінка будь-якої особи вдома і на роботі, в знайомій і новій обстановці різна. Водночас сьогодні наука не заперечує існування деяких стильових особливостей, властивих переважно чоловікам або переважно жінкам у рамках чіткої окресленої ситуації спілкування. При цьому вважається, що вони виникають під впливом як соціокультурних (наприклад, вживання жінками лайок засуджується більше, ніж чоловіча лайка), так і біологічних і гормональних чинників [2, 120]. Найбільш перспективним і обґрунтованим напрямом вивчення чоловічої і жіночої мов на сьогодні вважається вивчення стратегій і тактик мовної поведінки чоловіків і жінок у різних комунікативних ситуаціях з обов'язковим обліком культурної традиції даного суспільства. Доволі поширена також точка зору, що жінки вживають більше зменшувальних суфіксів і ввічливих форм, частіше називають партнера по комунікації на ім'я і в цілому використовують більше контактних мовних дій. Праці з вивчення чоловічих і жіночих асоціацій також дають підстави передбачати деякі відмінності в чоловічій і жіночій асоціативній картині світу [3, 276]. Причини відмінностей на сьогодні залишаються дискусійним питанням, в обговоренні якого стикаються біо- і соціодетерміністська точки зору.

Сучасна гендерна теорія не намагається спростувати існування тих або інших біологічних, соціальних, психологічних відмінностей між конкретними жінками і чоловіками.

Вона просто стверджує, що сам по собі факт відмінностей не так важливий, як важлива їх соціокультурна оцінка та інтерпретація, а також побудова владної системи на основі цих відмінностей. Гендерний підхід заснований на ідеї про те, що важливі не біологічні або фізичні відмінності між чоловіками і жінками, а те культурне і соціальне значення, яке додає суспільство цим відмінностям. Основою гендерних досліджень є не просто опис різниці в статусах, ролях та інших аспектах життя чоловіків і жінок, але аналіз влади і домінування, що стверджуються в суспільстві через гендерні ролі і стосунки.

Є інша постановка проблеми, згідно з якою гендер можна назвати «соціальною статтю». «Соціальна стать» — система взаємин між чоловіками і жінками, створена через соціальні зв'язки (на відміну від природних взаємин). Таке розуміння небезпечне розглядом гендерних досліджень передусім і здебільшого в соціології. Гендер стає тут категорією соціологічною, а гендерний розгляд розуміють як щось таке, що стосується питань соціального функціонування суспільства. Ця точка зору змістовніша, ніж просто міркування про статус статей, оскільки гендерні відносини тут можна представити як основні. Таким чином, відкривається можливість для побудови спеціальної теорії цього питання.

На основі аналізу наукової літератури можна виділити два основних типи гендерних установок — патріархатні і феміністські. Для патріархатних установок характерні такі особливості: 1) переконання, що в суспільних і сімейних відносинах має існувати жорсткий розподіл чоловічих і жіночих ролей; 2) погляд, згідно з яким чоловікові належить провідна, активна роль у сім'ї і суспільстві, а жінці — підпорядкована, пасивна; 3) переконання, що життєві цінності жінок і чоловіків різні: сім'я і кохання — основні цінності для жінок; справа, робота, самореалізація поза сім'єю — цінності чоловіків; 4) віддання переваги сімейним відносинам, в яких чоловік є главою сім'ї, вносить основний вклад у бюджет сім'ї; 5) приписування жінці за головну її роль у суспільстві — роль матері, тобто поведінки, пов'язаної з народженням і вихованням дітей; 6) осуд поведінки жінки, у якій домінують орієнтації на самореалізацію поза сім'єю, на кар'єру, професійні досягнення; 7) уявлення про те, що патріархатна модель суспільства природна, зумовлена біологічними відмінностями статей; 8) засудження рівних прав жінки і чоловіка.

Феміністські установки свідомості включають у себе такі аспекти: 1) засудження використання біологічних статевих відмінностей для впровадження жорстко закріпленого, підпорядкованого становища жінки в сім'ї та суспільстві; 2) неприйняття існування в сім'ї і суспільстві строго закріплених чоловічих і жіночих ролей; 3) засудження розподілу сфер суспільного життя на чоловічі і жіночі; 4) переконання, що жінки і чоловіки в сучасному суспільстві мають не однакові можливості для самореалізації в різних сферах, і таке становище визнається несправедливим; 5) прийняття образу жінки (гендерного ідеалу), головними рисами якого є енергійність, активність, упевненість у собі, прагнення до свободи і незалежності, діяльність у різних сферах суспільного життя; 6) погляд, відповідно до якого для жінки високу цінність мають професійні досягнення, кар'єра, розкриття власних можливостей і здібностей, прагнення до самореалізації; 7) віддання переваги сімейним відносинам, які не зобов'язують жінку всю себе віддавати турботі про інших; 8) погляд на виховання дітей, за яким суспільство повинно максимально прагнути до рівної участі батьків і матерів у житті дитини; 9) осуд ставлення до жінки як суб'єкта сексуального пригнічення; 10) неприйняття подвійних стандартів у суспільній моралі в оцінці поведінки чоловіків і жінок у різних сферах життя; 11) переконання в необхідності

глибокого усвідомлення жінками свого підпорядкованого становища, бажання змін у суспільній ролі жінки і розуміння важливості практичних дій у цьому напрямку.

Отже, ми бачимо, що гендерна соціалізація та розвиток гендерної ідентичності особистості — це складні й різноманітні процеси, які підлягають багатьом закономірностям, і на їх шляху виникають багато суперечностей, проблем, дисгармоній. Знання цих закономірностей має допомогти уникненню цих проблем і суперечностей розвитку. Це шлях не лише до гармонійності розвитку гендерної сфери людини, а й до гармонійності особистості загалом, до гармонійності її стосунків з особами протилежної статі й із соціальним світом взагалі.

Література

1. Вейнингер О. Пол и характер. — М.: Латард, 1997. — 358 с.
2. Городникова М.Д. Гендер коммуникативной интеракции // Гендер: язык, культура, коммуникация. Доклады Второй междунар. конф. «Гендер: язык, культура, коммуникация». — М., 2001. — 336 с.
3. Горошко Е.И. Особенности мужских и женских вербальных ассоциаций (Опыт качественной интерпретации) // Гендер: язык, культура, коммуникация. Доклады Второй междунар. конф. «Гендер: язык, культура, коммуникация». — М., 2001. — 336 с.
4. Гриценко Е.С. Асимметрии в гендерной категоризации: языковое конструирование различия // Филология и культура. — Мат-лы VI Междунар. конф. Тамбов, 2007. — 631 с.
5. Гриценко Е.С. Язык. Гендер. Дискурс: Монография. — Нижний Новгород: Изд-во ННГУ им. Н.И. Лобачевского, 2005. — 267 с.
6. Земская Е.А., Китайгородская М.А., Розанова Н.Н. Особенности мужской и женской речи в современном русском языке // Русский язык в его функционировании: коммуникативно-прагматический аспект/ под ред. Е.А. Земской и Д. Шмелева. — М.: Наука, 1993. — 167 с.
7. Каменская О.Л. Теория языковой личности — инструмент гендергетики // Гендер: язык, культура, коммуникация. Доклады Второй междунар. конф. «Гендер: язык, культура, коммуникация». — М., 2001. — 336 с.
8. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. — М.: Институт социологии РАН, 1999. — 180 с.
9. Кирилина А.В. Освещение связи языка и пола в истории лингвистики // Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций/ под общ. ред. О.А. Ворониной. — М.: МЦГИ — МВШСЭМ — ММФ, 2001. — 416 с.
10. Халеева И.И. Гендер как интрига познания // Гендер как интрига познания. Сб. статей, 2000. — 190 с.

ЕКОНОМІКА У ҐЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ

Лариса Ракова,

ст. викладач кафедри «Управління персоналом та економічна теорія»

Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Зміни в суспільному відтворенні, викликані науково-технічною революцією, інформатизацією економіки, призвели до зовсім нового положення жінки в системі суспільно-економічних відносин: з одного боку, наявність позитивних зрушень щодо зниження навантаження на жінку в домашньому господарстві, зростання загального рівня інтелектуального розвитку в силу доступності всіх рівнів освіти, але з іншого боку — дедалі більше залучення у суспільне виробництво негативно позначається на якійсь характеристикі відтворення робочої сили.

У найзагальнішому вигляді можна виділити три підходи до вивчення ґендерних аспектів економіки: з позицій неокласичної теорії; з позицій марксистської політичної економіки і близьких до неї напрямів (неомарксизм, радикальний і соціалістичний фемінізм); з позицій інституціональної економіки.

Таблиця 1

Ґендерні проблеми в різних економічних школах

Наукова школа	Представники	Предмет дослідження
Марксистський та нео-марксистський напрямок	К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін, А. Бебель, К. Дельфі, Д. Мітчелл, Х. Хартманн, А. Янг, Х. Браверман та інш.	Дослідження причин і форм експлуатації жінок усередині сім'ї та поза нею, взаємозв'язку патріархату і капіталізму, факторів ґендерної нерівності
Неокласичний напрямок економічної думки	Г. Беккер, П. Инглант, А Браун, Ф. Вулі	Вивчення процесів, що відбуваються всередині домогосподарства (ґендерний розподіл праці всередині сім'ї, шлюбна і репродуктивна поведінка). Дослідження становища жінок на ринку праці, зокрема, аналіз причин і механізмів дискримінації та професійної сегрегації за ознакою статі. Аналіз добробуту жінок з позицій формування власного доходу
Інституціональний підхід до ґендерної проблематики	Т. Веблен, І. Макнейл, Л. Вайтцман, Р. Поллак, м. Браун, М. Хортні, М. Нікілрой	Інституціоналісти роблять основний акцент на ролі економічних інститутів в економічному розвитку. Економічні інститути розуміються ними як стійкі системи зв'язків і відносин, закріплені в соціальних нормах, традиціях і культурі суспільства. Саме система економічних інститутів у цілому визначає характер і спрямованість розвитку суспільства. Серед пріоритетів цього напрямку — вивчення шлюбних відносин, що розуміються як контрактні відносини; аналіз внутрішньої структури сім'ї та участі подружжя в спільному виробництві сімейних благ; ролі держави в регулюванні ґендерних відносин

На стику цих різних підходів і формується на сьогодні такий науковий напрям, як «гендерна економіка» («*economics of gender*», «*gender economics*»). Предмет її вивчення в узагальненому вигляді можна визначити як дослідження джерел, масштабів і механізмів прояву економічних відмінностей між чоловіками і жінками. «Сучасний економічний словник» таким чином визначає гендерну економіку: «Економіка, яка вивчається з точки зору соціально-статевої структури суспільства та її впливу на соціально-економічні процеси».

Дж. Джакобс, автор одного з найбільш повних підручників з гендерної економіки, конкретизує це визначення таким чином: «Предметна область гендерної економіки охоплює 3 типи економічних проблем:

- теоретичні моделі, які включають чоловіків і жінок;
- емпіричні дослідження, спрямовані на дослідження спільності і відмінностей у становищі чоловіків і жінок;
- аналіз економічної політики, яка різним чином зачіпає кожну зі статей».

Основою будь-якої гендерної проблеми виступає взаємодія біологічної та соціальної складової господарських суб'єктів, кожна з яких виконує певні функції в суспільному відтворенні. У процесі історичного розвитку, під впливом виробничих відносин, змінюється співвідношення між зазначеними складовими, що знаходить відображення в соціально-економічній еволюції статусу жінки в суспільстві, а отже, і в системі гендерних відносин, у центрі якої знаходяться взаємозв'язки і взаємозалежності, як із соціумом, так і з відтворювальними його характеристиками.

Хоча дослідження в цій області охоплюють широке коло проблем, є ряд аспектів, які потребують уточнення. І, в першу чергу, це розуміння сутності категорії «гендер». Гендер, відповідно до вже сформованого його розуміння, це соціальна стать, яка на відміну від біологічної статі розглядається як один з базових вимірів соціальної структури суспільства поряд з віком, класовою належністю та іншими характеристиками соціальної системи. Така точка зору широко поширена в дослідженнях гендерних проблем, але не відображає всієї повноти розуміння гендера.

Розгляд гендера як інструменту аналізу соціокультурних проблем суспільства дозволяє виділити сукупність факторів, що характеризують поняття «гендер» з точки зору соціальної та економічної складової.

Соціальний аспект. Гендер як явище — це:

- соціальна стать;
- соціальна конструкція;
- елемент соціальних відносин;
- ставлення належності до класу, групи, категорії;
- вимірювання соціальної структури;
- соціально-демографічна категорія;
- соціальний статус;
- соціально сконструйоване визначення взаємовідносин між статями.

Економічний аспект. Гендер як процес

- суспільного поділу праці між продуктивним і репродуктивним (відтворювальним);
- дискримінації за ознакою статі та сегрегації ринку праці;

- нерівності всередині домогосподарства;
- нерівного доступу до економічних ресурсів (землі, фінансів, капіталу, соціальних послуг, доходів);
- економічних інтересів та мотивації діяльності;
- економічної поведінки і очікування.

Категорія «гендер» відображає, по суті, складний соціокультурний процес конструювання суспільством через різні інститути (держава, поділ праці, сім'я, ринок, засоби масової інформації) моделі соціально-економічних відносин між чоловіками і жінками, які проявляються в економічній поведінці, і сам результат цього процесу — гендерна нерівність або гендерна рівність.

Дослідження гендерних аспектів економіки вже не викликає сьогодні критики з боку економістів, як це було кілька десятиліть тому. Разом з тим саме неокласичний підхід до гендерних проблем продовжує залишатися головним об'єктом критики з боку феміністично орієнтованих дослідників. Незважаючи на цілий ряд серйозних розбіжностей, починаючи з 80-х років намітився зустрічний рух представників неокласичного та інституціонального підходів в економіці, з одного боку, і дослідників феміністської орієнтації — з іншого, до наукової постановки та вирішення гендерних проблем. Це дозволяє сподіватися на те, що в рамках прикордонної проблематики вдасться органічно поєднати останні розробки економічної теорії та досягнення дослідників феміністської орієнтації.

Коло гендерних проблем, що відображають сучасне становище жінки в системі суспільного відтворення, можна досліджувати в межах гендерної економіки, основні питання якої в сучасній Україні в науковому й практичному вимірі актуальні не лише для вузького кола вчених, які доводять, що відмова від «безстатевої економіки» може дати якісно нові можливості для майбутнього економічного розвитку країни. Вони також представляють інтерес для всіх рівнів державної влади, яка повинна усвідомити, що економічне зростання забезпечується реально діючими економічними суб'єктами, мотивуючими свою економічну поведінку виходячи з власних гендерних інтересів, цінностей, культурних традицій. Гендерні аспекти аналізу соціально-економічних процесів дозволять наблизитися до більш адекватного відображення реального економічного середовища.

РОЗМЕЖУВАННЯ НАПРЯМКІВ У ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Олександр Рибак,

студент Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Становлення гендерних досліджень у політичній науці теоретично і практично надзвичайно важливий момент. Адже гендерні дослідження та політологія стали нерозривно пов'язані з того моменту, коли гендер почав трактуватися як система владних відносин. Політична влада, володіючи ресурсами, монополією на застосування сили, на видання законів, організовує й контролює життя суспільства. Хоча влада за своєю сутністю має яскраво виражений гендерний характер, але на сучасному етапі розвитку суспільства на цій її рисі особливо не намагаються акцентувати увагу, особливо в країнах західної моделі демократії. Але факт залишається фактом, що чоловіки становлять

більшу частину політичної еліти в усіх країнах світу. У багатьох словосполучення «жінка і політика» викликає негативну реакцію. Незважаючи на це, роль жінки в сучасному суспільстві постійно зростає. В усіх країнах світу неухильно збільшується їх питома вага в економіці, політиці, культурі, суспільному житті. Тому гендерні дослідження в сучасних гуманітарних науках — є одним з найбільш актуальних напрямків, що мають свою специфіку в кожній галузі знання.

На думку, російської дослідниці гендера О. Ярської-Смирнової проблема різниці між гендерними і жіночими дослідженнями пов'язана: *по-перше*, з еволюцією академічного фемінізму та політичної практики; *по-друге*, зі зміною основного предмета жіночих досліджень (замість однієї або навіть двох статей центр уваги гендерних досліджень трансформується щонайменше до розгляду п'яти статей: жіночої, чоловічої, гетеросексуальної, гомосексуальної та транссексуальної); *по-третє*, зі зміною феміністської методології від есенціалізму (базується на логіці сутності — зокрема, на єдиній субстанціальній категорії «жінки» в жіночих дослідженнях) до постмодернізму та постфемінізму (що базуються на логіці відмінності в гендерних дослідженнях) [3].

Гендерні дослідження (*gender studies*). Науковий міждисциплінарний підхід до аналізу гендерної системи та гендерних відносин, у більш широкому сенсі — застосування гендерного підходу для дослідження соціальних, культурних, політичних і економічних феноменів і процесів. Гендерні дослідження як науковий напрям стали результатом інтенсивного розвитку феміністської теорії наприкінці ХХ ст. У концептуальних працях К. Міллет, Дж. Мітчелл, А. Джаггара, С. Бордо, С. Хардінга, м. Фрая акцент дедалі більше почав зміщуватися від критики патріархату та аналізу специфічного жіночого досвіду до осмислення гендерної системи в цілому. Гендерні дослідження реалізуються і на рівні дослідження конкретних проблем, і на рівні обґрунтування гендерної асиметрії суспільного розвитку в цілому. На цей момент гендерні дослідження проводяться у філософії, соціології, економіці, демографії, історії, антропології, психології, політології, філології та соціолінгвістиці, семіотиці, етнографії, культурології.

Жіночі дослідження (*women's studies*). Під впливом феміністських ідей у 1970-ті роки в американських університетах почали розвиватися навчально-дослідницькі програми «жіночих досліджень», в яких жінки вивчали і переосмислювали досвід жінок. У жіночих дослідженнях розвивається принципово нова дослідницька стратегія: тут жінки виступають не просто «предметом чи об'єктом вивчення» Я, але активним досліджуваним суб'єктом. У жіночих дослідженнях стверджується жіноча епістемологічна перспектива і ставиться під сумнів гендерна нейтральність суб'єкта. Жіночі дослідження відкрито та свідомо апелюють до використання життєвого досвіду жінок як основи для розробки нової методології соціального пізнання. Взаємовідносини жіночих і гендерних досліджень неоднозначні: деякі відкидають гендерні дослідження за те, що вони нібито згладжують пафос феміністського критичного виклику, характерного для жіночих досліджень. Інші вважають, що жіночі дослідження поступово переростають у гендерні.

Відмінність у виборі об'єкта і предмета гендерних досліджень та жіночих досліджень дає змогу науковцям систематизувати їх та й узагальнити результати.

Ми вважаємо, що гендерні дослідження здаються більш актуальними з причини толерантності, адже тут допускається й дослідження чоловіків, а не лише жінок.

Чоловічі дослідження (*Man's studies*). У рамках цих досліджень вчені вивчають питання «Ким є чоловік?». На сьогоднішній день налічується понад двісті центрів чоловічих досліджень. Німецькі представники чоловічих досліджень підкреслюють той факт, що робота на захист чоловіків збагачує і відчутно просуває дискурс про рівноправні стосунки між статями [1, 245]. Сьогодні *men's studies* — швидко розвиваються й близькі до жіночих і гендерних досліджень. Їх об'єднує загальна парадигма — соціальна зумовленість маскулітності — і загальна стратегія — деконструкція, дестабілізація штучних, стереотипованих, для звичайних чоловіків «зразків мужності», які ігнорують, у свою чергу, чоловічу індивідуальність. Ми вважаємо, що виникнення чоловічих досліджень відчутно розширює можливості застосування гендерного підходу до навчально-виховного процесу, оскільки це дозволяє подолати односторонню заідеологізованість, часто асоційовану з гендерними дослідженнями

Отже, зростання міждисциплінарності досліджень гендера породило велику кількість наукових праць у США, Європі і в цілому в світі. Сьогодні основні проблеми, якими займаються центри гендерних досліджень можна узагальнено подати так: історія, теорія і методологія гендера; гендер і глобалізація; гендерна рівність; гендерна експертиза; гендерна освіта.

Література

1. Вейнингер О. Пол и характер. — М.: Терра, 1992. — 480 с.
2. Пушкарева Н.Л. Гендерные исследования: рождение, становление, методы и перспективы в системе исторических наук // Женщина. Гендер. Культура. — М.: МЦГИ, 1999. — С. 26–27.
3. Ярская-Смирнова Е. Возникновение и развитие гендерных исследований в США и Западной Европе. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.azbuk.net/books/2046/6862.rtf>.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МОНІТОРИНГУ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Максим Сорокопуд,

студент Львівського національного університету ім. І. Франка

Моніторинг і оцінка є ключовими процесами в будь-якій суспільній діяльності і здійснюються по-різному на різних рівнях залежно від цілі діяльності. Люди часто займаються різноманітною діяльністю і виконують різні завдання, бо вони хочуть зробити свій внесок через вплив на суспільство і бути частиною змін у суспільстві, як чоловіки та жінки. Тому в системі паритетної демократії важливе місце належить моніторингу гендерної політики. Гендерна політика формується через гендерні стратегії, гендерний аналіз, гендер у програмах на рівні країни, політики і секторів, у менеджменті програмного циклу і логічної структури проектів, в організаціях та в багатосторонньому співробітництві. Як природна частина цього зобов'язання рано чи пізно виникають питання, на які важливо знайти відповіді, щоб продовжити роботу, діяльність з впровадження паритетної демократії:

- Чи насправді щось відбувається? Чи є які-небудь зміни?
- Чи ті речі, які відбуваються, відповідають тому, що було передбачено чи заплановано?

– Як дізнатись, чи те, що відбулось, насправді приведе до позитивних змін?

Сучасним визначенням моніторингу й оцінки паритетної демократії займався К.Е. Люндгрєн. За ним: «Оцінка — систематичне дослідження цінностей і заслуг об'єкта вивчення», але кожне слово із цього визначення потребує пояснення.

«Систематичні» походить від слова «системи», що означає «організовано в контексті» або «в цілому». Систематично працювати означає працювати відповідно до плану, методично, що вказує на взаємодію цілого і контексту.

«Запит» тут означає ретельне опрацювання і відображення причинно-наслідкових зв'язків, щоб зрозуміти і пояснити речі або діяльності, що є об'єктом експертизи.

«Цінність і заслуг» також може бути описані як цінність або якості. Виявлення та визначення цінності і заслуги об'єкта або діяльності передбачає те, що людина, яка оцінює, повинна мати, що порівнювати.

«Об'єкт» — слово, яке означає річ, особу або продукт. Слово використовується тут у широкому сенсі, і в цьому контексті це може означати, наприклад: будівництво, компанія, організація, проект або функція.

Обмірковування ситуації є необхідною частиною як для планування, так і для дії. Ціль моніторингу паритетної демократії в першу чергу — зосередження на уроках, які можна винести з того, що відбулось, для створення потенціалу і компетенції, як особи, так і певної структури, організації. Це створює необхідні умови для використання ресурсів в ефективний і змістовний спосіб. Моніторинг сприяє хорошому управлінню. Важливо, щоб моніторинг не вважався обмеженою діяльністю тільки для експертів і консультантів, але кожний і кожна могли навчитись об'єктивно і розумно оцінювати явища і події, тобто щоб було забезпечено принцип повної участі.

Шляхом систематичного вивчення того, що людина і організації роблять, назбираються знання і можливості використання ресурсів у змістовний і ефективний спосіб. Чіткість, достовірність і надійність сприяють збереженню високої якості роботи і є необхідними умовами для досягнення хороших стабільних результатів. Протягом багатьох років значення моніторингу паритетної демократії дуже змінилось. Водночас деякі основи та процедури викристалізувалися і тепер є завжди необхідною частиною моніторингу і оцінки.

Для створення ефективних систем є важливою організація чотирьох факторів: планування, дія, аналіз та навчання. Усі чотири заходи необхідні для досягнення максимально високого рівня реалізації оцінювання. Моніторинг стає важливою частиною цього циклу. Цикл переходу від планування до навчання ілюструє, як через час осмислюється те, що було заплановано, і здійснюється, після дії і відбувається оцінка, завдяки якій планування враховує досвід попередніх дій.

Планування засновано на логіці. Мета полягає в тому, щоб у цих умовах розробити план, який визнає складність ситуації, і з цього зробити стратегічний вибір, який максимально збільшує шанси для досягнення цілей. Оскільки неможливо передбачити майбутні події в деталях, плани часто потребують перегляду, але це не впливає на остаточну мету і напрямок для роботи.

Експериментальне дослідження може надати важливу інформацію перед тим, як почати діяльність. Це допомагає в майбутньому прийняти рішення про форму проекту, наприклад, з гендерної інтеграції, і визначити, які цілі можуть бути досяжними, якщо первісний план проекту має сенс.

Актуальність і потенційні ризики також необхідно взяти до уваги. Основи закладаються у стабільні та відповідні напрямки діяльності, а також забезпечують міцні підвалини для майбутнього моніторингу. «Це те, як виглядає ситуація, коли ми починаємо, і це те, що ми хотіли б досягти». Важливою частиною планування є узгодження щодо того, які показники використовувати для моніторингу та вимірювання активності. Є цілий ряд інструментів і методів для полегшення планування і чіткого визначення цілей, які можуть бути вимірні. Одним з таких інструментів є логічно структурний підхід (ЛСП), який базується на логічному, структурованому мисленні для конкретного виду діяльності. Цей підхід може бути корисним інструментом для планування, оцінки та моніторингу. Він включає планування, після якого відбувається другий етап кругообігу, а саме визначення ситуації, бачення майбутнього, планування, та моніторинг і оцінка запланованого.

Окремі особи та організації в цілому думають, що краще зробити щось, аніж нічого не робити. Водночас необхідно знати, що всі дії мають наслідки, як заплановані, так і незаплановані. Після планування і дії настає рефлексія, тобто аналіз того, що відбулось так, як передбачалось, а що не так.

Рефлексія означає розглянути або переглянути дії, які були реалізовані. Рефлексія може також означати уважно розглянути заздалегідь дію, ситуацію. Рефлексію характеризує постановлення питання, враховуючи попередній досвід, зупиняючись і намагаючись дивитися на ситуацію з різних напрямків. І лише після цих трьох етапів відбувається аналіз, моніторинг і вивчення, наприклад, паритетної демократії, гендерної інтеграції, політичних явищ.

Бажано, але не завжди очевидно, що рефлексія зумовлює навчання. Навчання має проходити так, щоб завдання були визначені й узагальнені, тому вони можуть бути використані для зміни та покращення майбутніх планів і дій. Навчання включає в себе знаходження та збір інформації, об'єднання інформації з досвідом для створення знань і розуміння. Навчання також включає в себе здатність застосовувати знання на практиці, проводити дослідження в дії.

Моніторинг передбачає безперервний збір даних та інформації протягом усього життєвого циклу чи діяльності певних проектів, програм тощо. Це систематичний спосіб порівняти плани щодо результату. Це дозволяє побачити, чи «речі в порядку», або, якщо це необхідно, щоб зробити більше або менше коригувань у визначеній сфері діяльності. Моніторинг часто дає багато інформації, він доступний і максимально наближений до тих людей, речей, об'єктів, які беруть участь у сформованих планах. Крім того, він забезпечує міцну основу для оцінки. Добре розроблений моніторинг створює хороші результати в плануванні внутрішнього навчання та підвищення якості розробки проектів, програм, планів дій, спрямованих на встановлення паритетної демократії, гендерної політики.

Моніторинг має відповісти на запитання: «Що відбувається через розвиток діяльності?». Коли справа доходить до аналізу запитань: «Як і чому щось трапилось?», оцінка, яка базується на моніторингу, може бути інструментом, що допоможе отримати відповіді.

Здобутки демократичної практики, організаційні зміни в суспільстві, груповий процес і рефлексивна практика потребує оцінювання, через дослідження в дії¹.

Основна мета дослідження в дії демократичних процесів полягає в установленні умов, за якими само відображення є найкращим: умови, за якими цілі і потреби можуть бути

¹ McNiff, J. (1988) Action Research: Principles and Practice. London: Macmillan.

перевірені, практика прийнятна стратегічно й експериментально, а самі практики можуть організувати процес так, щоб суспільство здійснило внесок у покращення політичних, економічних, соціальних перетворень на основі справедливості, демократичного та гендерного паритету, проводячи моніторинг політики цих перетворень.

Курт Левін, один із засновників дослідження в дії (партисипативного дослідження в дії — PAR — *participatory action research*), кинув виклик штучним перешкодам, які відокремлюють теорію, дослідження і дії, оцінку дій, наполягаючи на тому, що «немає дії без дослідження; немає дослідження без дії»². Наріжним каменем для Левіна, як і для Дьюї, стала інтеграція: політичні, економічні, соціальні процеси можна зрозуміти, лише змінюючи та оцінюючи їх.

Паритетна демократія у вимірі трансформації глобальних проблем моделює соціальний, економічний, політичний розвиток на рівні інтегрування практичних стратегій, включно з визначенням цінностей, цілей і завдань та ідентифікацією проблеми у стратегії політики, формулювання демократичних перетворень згідно з принципами, які трансформують, уповноважують до дії.

За моніторинг паритетної демократії приймемо систематичну й об'єктивну експертизу планованих, впроваджених чи завершених дій, спрямованих на встановлення демократичних перетворень, згідно з принципом справедливості та принципів гендерної рівності у цей момент часу. Моніторинг має відповісти на конкретні запитання щодо визначення ситуації, бачення майбутнього, формування планування для покращення майбутніх дій, планування, прийняття рішень. Моніторинг спрямований на визначення ефективності, дійсності, впливу, стійкості та актуальності цілей, завдань, дій. Моніторинг має забезпечити незалежно перевірену інформацію, яка є вірогідною і корисною, пропонуючи конкретні плани, для відповідного прийняття рішення.

Моніторинг дає нагоду визначити розуміння впливу змін політики в просторі та часі щодо демократичних принципів. Зокрема, він дає нагоду відповісти на запитання:

- Що веде до змін? Які фактори сприяють чи перешкоджають змінам?
- Які типи змін (звичайні — незвичайні, очікувані — несподівані)?
- Які рівні змін (здійснена людиною, зумовлена природою; в державі, суспільстві, організації, групі, сім'ї, особистості; соціальна, політична, культурна, економічна, психологічна)?
- Які стадії змін?
- Які результати змін?

Тому моніторинг паритетної демократії є трансформаційним, і він потребує систематичного розгляду.

Процедури і схеми моніторингу є різними, для різних напрямків, але в основному вони запроваджені багатьма міжнародними програмами, без остаточної версії, і тому не можуть бути однозначними. При розгляді різних методів, запропонованих програмами ПРООН, Швейцарська Агенція Розвитку та Співробітництва, Шведська Агенція Міжнародного розвитку, Канадська Агенція Міжнародного Розвитку та ін. враховують процес планування організаційного моніторингу, спрямованого на оцінку певних проектів та програм. Моніторинг паритетної демократії є багатовекторним, і для нього важливим

² Adelman, C. (1997) Action research and the problem of participation. In R. McTaggart (Ed.), *Participatory action research: International contexts and consequences* Albany, NY: State University of New York Press.

є системний процес визначення відповідності певним узгодженим стандартам з метою ефективного зосередження зусиль та досягнення відповідних результатів.

Методи дають можливість систематично і на всіх рівнях звертатися до відповідної проблематики, переводячи її зі сфери загального й теоретичного до конкретного і практичного. Методологія допомагає обрати потрібну комбінацію різних видів діяльності для просування ідей демократичних перетворень як у плановій діяльності, так і в структурах, відповідальних за цей результат. Важливим фактором є самоспроможність оцінювати потенціал, визначати проблеми та приймати рішення для їхнього подолання.

Запропонуємо такі стадії проведення моніторингу:

- вивчення документів;
- вивчення реальної ситуації;
- визначення середовища та проведення оцінки залучених людей та груп, з метою практичного ознайомлення впливу;
- порівняння з попередньою ситуацією, яка проходила аналіз, самооцінку чи оцінку.
- аналіз виконання стратегій та плану з відповідними критеріями, що відбулось, чим це підтверджується, і що не відбулось, і яка причина того, що не відбулось, включаючи план заходів, які можна рекомендувати, щоб цілі та завдання були виконані, якщо вони ще є актуальними (додаток 1).

Кожен з етапів має свою специфіку й особливості застосування методів. Результат отримуємо за наслідками всіх стадій проведення оцінки шляхом прийняття узгодженого рішення. Розроблена така процедура, яка може з часом змінитися частково або повністю, але зараз вона відображає, на наш погляд, можливості і реалії, з якими ми зустрічаємося в процесі моніторингу паритетної демократії.

Для більш ефективного проведення моніторингу перед його початком для відповідних визначених груп було б доцільно проведення навчання з основних підходів паритетної демократії чи її сектора ґендерної політики. Протягом навчання може бути подана як філософія оцінки, її основні принципи, так і практичні деталі, необхідні для його кращого розуміння. Це перший етап моніторингу.

На другому етапі, коли відбувається моніторинг, необхідно провести вивчення відповідних документів, законодавства, програм, планів, щоб мати ширшу можливість ознайомитися з процедурою вихідних даних.

Третій етап передбачає формування моніторингу впливу. Визначається частковість специфіки політики, яка охоплює лише певні сектори, до яких можуть застосовуватися подібні методи. Наприклад, вплив ґендерної інтеграції (додаток 2).

Четвертим етапом є визначення методології, яка відповідає вимогам цього сектора паритетної демократії (наприклад, ґендерної політики), для проведення якісної та ефектної оцінки. Методологія має дати відповідний результат, а також пропонується для використання при детальному плануванні і самоконтролі.

Для проведення оцінки запропонуємо дві матриці, які дають можливість побачити, чи врівноважені між собою окремі складові і, відповідно, на що слід звернути увагу і докласти зусиль у процесі подальшого поглиблення моніторингу паритетної демократії (додаток 1 і додаток 2).

Важливим фактором для моніторингу паритетної демократії є політична воля, технічна спроможність, визначення стратегій та організаційна культура, які підлягають

оцінці. Відповідно формуються в процесі оцінки плани, за результатами всього процесу, а рекомендації надано як у рамках кожного з компонентів, так і в цілому. Важливим фактором для моніторингу є суб'єктивний фактор осіб, які володіють методологією, методами, мають відповідний досвід та ознайомлені із самими секторами визначення (гендерну політику може оцінювати експерт з фаховим знанням цієї політики) та мають відповідне технічне завдання.

Для того, щоб технічні завдання набули, наприклад, гендерного характеру, необхідно перевірити:

- Чи інтегровано гендерні проблеми в цілі проведення моніторингу?
- Чи включено конкретні посилання на гендер и відповідні оцінювальні питання для вивчення гендерних проблем?
- Чи включено інституціональні підходи, стратегії змін, наприклад, сприяють чи не сприяють фактори для впровадження гендерної інтеграції як невід'ємний фактор?
- Чи беруться до уваги вимоги оцінки до зміни у гендерних питаннях?
- Чи є чіткими настільки, наскільки це можливо, вимоги щодо здійснення зв'язків між урахуванням гендерної перспективи і вдалої чи покращеної віддачі від програми, проекту, їх результатів і впливів?

Від людей чи колективів, які здійснюють моніторинг, вимагаються глибокі знання секторних (наприклад, гендерних) проблем паритетної демократії. Секторна компетентність на сьогоднішній день є критерієм для надання повноважень професіональних консультантів. Хороший колектив повинен мати гендерну і територіальну диференціацію, відповідну до країни чи територіальної одиниці, в якій досліджуються демократичні, чи гендерні проблеми, явища і процеси.

Вибір людей і колективів, які мають здійснити моніторинг, наприклад, гендерної політики, є важливим для забезпечення його якості, тому необхідно перевірити:

- Чи колектив має глибокі знання з гендерних проблем.
- Чи використовуються місцеві гендерні експерти і гендерні консультанти.
- Чи мають можливість люди, які здійснюють моніторинг, визначити і зібрати інформацію, використовуючи політичну інформацію, використавши різні методи, включаючи можливість для розробки показників, які відображають гендерні питання.
- Чи можуть люди, які здійснюють моніторинг, аналізувати дані, зібрані у зв'язку з оцінюваними видами діяльності.

Загальні результати моніторингу паритетної демократії (гендерної політики) мають містити: регулярні рекомендації, ефективні рекомендації, рекомендації з підвищення практичної обізнаності у відповідному секторі, компоненті, рекомендації щодо відповідних форм обов'язків та відповідальності, організаційні питання щодо змін та інше.

Література

1. Swedish mission council: directions for SMC work with Evaluations 2003. — 37.
2. Современная политическая теория / под ред. Д. Хелда. — М.: Nota Bene, 2001. — С. 428.
3. Vision 2000 "Equality in quality"; Progetto donna; DFID Gender Audit Methodology by Caroline Moser; Gender audit, USAID/Tanzania, 2006; American Council for Voluntary International Action (InterAction).

4. CDRA Annual Report 2000/2001. Measuring Development, Holding Infinity.
5. Гендерная политика, ШАПС: гендерные аспекты практика применение, 2003, 56 с.
6. Cram?r, M & Hansson, E (2002) Utv?rdering av verksamheten i ideella organisationer — en komplicerad historia. Uppsala universitet, F?retagsekonomiska institutionen.
7. Современная политическая теория, М., 2001.
8. Forss, K (2002) Finding out about results from projects and programmes concerning democratic governance and human rights. Sida, Stockholm.
9. Guba, E & Lincoln, Y (1989) Fourth Generation Evaluation. Sage, London.
10. Kaplan, A (2003) Ett s?tt att se p? organisationers kapacitet. SMR, Sundbyberg.
11. OESP (1997) Resultsoriented Monitoring and Evaluation. UNDP, New York.
12. Poate, D (1997) Measuring and Managing Results; Lessons form Development Cooperation. Sida, UNDP Office of Evaluation and Strategic Planning, New York.
13. Quinn Patton M (1997) Utilization Focused Evaluation. Sage Publications.
14. Roche, C (1999) Impact Assessment for Development Agencies, Learning to Value Change. Oxfam.
15. Soydan, H, Red. (2002) Socialvetenskaplig tidskrift; Temanummer om socialt arbeteochutv?rdering. FORSA, F?rbundet f?r Forskning i Socialt Arbete.

ГЕНДЕРНИЙ ПАРИТЕТ У ПРИЙНЯТТІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Сергій Кунденко,

кандидат історичних наук,

провідний експерт Центру близькосхідних досліджень. Україна. Київ

Важливою складовою становлення демократичного устрою у нашій державі є одна з її суттєвих складових — гендерна демократія, яка стверджує імперативи громадянських, політичних, соціальних прав людини без дискримінації статі.

Це багатогранне явище, яке виступає як внутрішній принцип, що має пронизувати всю систему реальної демократії в українському суспільстві. Наша держава перебуває лише на початковому етапі побудови гендерної демократії і творення нової суспільної і державно-політичної системи, в якій чоловіки та жінки розглядатимуться як рівні суб'єкти розбудови. Нові права, обов'язки, відповідальність, що їх набувають у сучасних умовах чоловіки і жінки, — це створення підґрунтя для формування нових відносин у суспільстві з урахуванням всього прогресивного, що історично напрацьовувалося в українському суспільстві, та набутого людством досвіду.

Важливою складовою вищезазначених процесів є формування та реалізація політичного партнерства між чоловіками й жінками. До речі, вперше це питання як суспільну проблему порушила в 1792 році Олімпія де Гуж. Авторка «Прав жінки-громадянки» наголошувала: «Із спільноти чоловіків і жінок складається нація, на якій ґрунтується держава: законодавство повинне бути вираженням волі цієї спільноти... Всі громадянки і всі громадяни повинні відповідно до своїх здібностей мати однаковий доступ до всіх суспільних посад... тільки одна відмінність — їх добросесність і талант можуть слугувати мірилом для їх вибору... Конституція недейсна, якщо над її створенням не працювала

більшість індивідуумів, з яких складається нація...». Отже, можна стверджувати, що прихід жінок у політику, в систему влади взагалі викликав появу такого поняття, як політичне гендерне співробітництво.

Партнерські чоловічо-жіночі форми входження в систему політики, спільної діяльності в цій системі і центральній її складовій — владі, перетворюють її із сили панування, гноблення на людську енергію творення, упорядкування, вирішення (або формування необхідних передумов) для розв'язання найпекучіших проблем сучасного українського суспільства.

Оскільки українська держава офіційно визнає, що українські жінки маргіналізовані в економічній, соціальній та політичних сферах, зусилля політиків мають бути спрямовані на зменшення гендерного дисбалансу у процесі прийняття рішень на всіх рівнях. Враховуючи низьке представництво жінок у політичній сфері, влада має докласти зусиль для просування жінок та врахування їхніх голосів на рівні політичних партій. Як відомо, середньоєвропейські показники представництва жінок у парламентах складають 23,0% порівняно із 14,0% загальносвітовими.

Отже, для того, щоб довести насправді свою прихильність до європейських стандартів, Україні потрібно докласти чимало зусиль, тому що у Верховній Раді шостого скликання жінок лише 8,0%.

Позачергові вибори до Верховної Ради України у вересні 2007 року показали, що в перших п'ятірках списків політичних партій жінок практично не було. Для української партійної еліти партійні гендерні квоти ще не стали демократичною нормою формування парламенту. Водночас слід зазначити, що у світовій практиці існують різні способи забезпечення представництва жінок у парламенті. Наприклад, у частині країн існують законодавчі квоти, згідно з якими жінки повинні складати певну частину вибраних представників (Італія, Аргентина, Бразилія). Іншим способом є усталена практика закріплення у виборчих законах вимоги до партій виставляти певне число жінок-кандидатів, як це запроваджено в Бельгії та Намібії.

Існує також практика, коли політичні партії пропонують свої власні квоти для жінок-кандидатів на парламентське місце. Це найбільш вживаний механізм, що використовується для заохочення участі жінок у політичному житті.

До того ж прибічники різних форм квотування вважають, що підтримка у просуванні жінок у політиці необхідна в період транзиту країни від однієї форми державного устрою до іншої.

В цілому ж влада в Україні була і, на превеликий жаль, досі залишається дуже патріархальною. Статистичні дані свідчать про те, що в державних органах України найбільше жінок працює на посадах найнижчого рівня.

Яскравою ілюстрацією цієї закономірності є склад вищих органів державної влади. Так, три жінки нині є суддями Конституційного Суду, що становить 16,7% від його загального складу. У складі Верховного Суду є 13 жінок-суддів (15,7%). Але в керівництві цих органів немає жодної жінки.

Загалом серед державних службовців вищого рівня (1-2 категорії посад) жінки становлять приблизно 14,0%, серед керівників середнього рівня — 50,0%, серед спеціалістів — 80,0%.

Незважаючи на тривалу співпрацю в рамках ООН, Ради Європи та інших міжнародних інституцій, наша держава у сфері гендерної рівності ще не досягла належного

рівня. Хоча відповідно до зобов'язань на Саміті ООН у 2000 році українська держава поставила собі завдання до 2015 року забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше 30% до 70% жіночої та чоловічої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади.

Зважаючи на те, що на місцевому рівні в органах влади представлено більше жінок (наразі понад 50 відсотків депутатів місцевих рад, в основному в сільській місцевості — жінки), можна припустити, що така ситуація посилить вплив жіноцтва на прийняття важливих політичних та економічних рішень на рівні окремих громад.

До того ж нинішня економічна криза відкриває нові можливості для досягнення реального гендерного паритету в політичній, економічній та соціальній областях, на яких базуватиметься як на тектонічних зрушеннях у вищезазначених сферах, котрі проходять у найближчі роки. Світова криза надає реальний шанс для українського жіноцтва заявити про себе як конструктивну силу у розробці та прийнятті виважених політичних, а також економічних рішень у переломний період розвитку людства, не обмежуючись збільшенням відсотків представництва в органах законодавчої та виконавчої влади.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що на сьогоднішній день в Україні, як і в інших європейських країнах створено об'єктивні передумови для масового приходу жінок у політику. Вважається, що вже прийшов час посилити політичну соціалізацію сучасних жінок і сприяти їх участі у політичних процесах.

Долання традиційних гендерних стереотипів, творення нових форм і загальнолюдських стандартів для жінок і чоловіків, формування та вдосконалення нової гендерної культури — це докорінна потреба для України, яка намагається реформувати багато сфер суспільно-політичного та економічного життя держави.

Водночас необхідно наголосити на тому, що гендерні перетворення у політико-правовій системі та в суспільстві в цілому — процес складний і тривалий, який потребує послідовності та ефективності. Тільки за таких умов забезпечення рівності чоловіків і жінок у виборчому процесі та прийнятті політичних рішень буде однією з найважливіших підвалин розбудови в Україні правової держави.

Література

1. Анкер Р. Теории профессиональной сегрегации по признаку пола: аналитический обзор // Гендер и экономика: мировой опыт и экспертиза российской практики / отв. ред. и сост. Е.Б. Мезенцева. — М.: Русская панорама, 2002. — С.299–325.
2. Берн Ш. Гендерная психология. — Спб.: Прайм-Еврознак, 2001.
3. Впровадження гендерних підходів у діяльність органів виконавчої влади: Практич. пос. для держслужб. — К.: К.І.С., 2004. — 180 с.
4. Гендерні стратегії сталого розвитку України /за наук. ред. Л.С. Лобанової. — К.: Фенікс, 2004. — 324 с.
5. Грабовська І. Проблеми та перспективи жінки в сучасній українській політиці // Сучасність, № 6, 2001, с. 54 — 60.

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ВИЩІЙ ОСВІТІ КАНАДИ: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ

Оксана Юр'єва,

*викладач англійської мови кафедри міжнародної мовної комунікації,
аспірантка Національного університету «Острозька академія»*

Трохи більше століття тому жінкам у Канаді було майже повністю відмовлено у доступі до будь-яких форм вищої освіти, що перевищували навички читання чи письма³. Таким чином, освітні можливості для жінок стали одним із центральних питань суфражистського руху в Європі та Північній Америці. Прихильники рівних прав для жінок стверджували, що освіта — це сила, яка може призвести до радикальних соціальних змін.

Послідовниці раннього феміністичного руху боролися проти виключення канадських жінок зі сфери освіти. Дослідниці зазначають, що у дев'ятнадцятому столітті ані університети, ані роботодавці не вітали перспективу прийому жінок. Противники вищої освіти для жінок стверджували, що такий досвід принесе шкоду ніжному жіночому здоров'ю та репродуктивній здатності. Університети вважались чоловічою сферою, місцем серйозних занять, що готували чоловіків до того, щоб вони зайняли відповідні позиції в суспільному світі. Допуск же жінок до університету розглядався як неприродний, причому як для самого інституту, так і для жінки⁴.

Жінки домагались права вивчати латину разом з чоловіками, права вступати в медичні школи, права навчатись у тих самих університетах, що й чоловіки. У 1860 — 1870-х роках перші канадські жінки-лікарі Емілі Ховард Стоу та Дженні Траут змушені були здобувати освіту в США, оскільки у Канаді їм було відмовлено. У 1883 році в країні було засновано перші два медичних коледжі для жінок, один — при Королівському Університеті, другий — при Університеті Торонто. У 1897 році у Канаді перша жінка отримала юридичну освіту, а також стала першою жінкою-юристом у країні⁵.

Подолавши велику кількість упереджень і протистояння чоловічій владі, жінки домоглись формального рівноправ'я. Це було значним кроком уперед, однак боротьба за повну рівність в освіті тільки розпочалась. З моменту відродження фемінізму наприкінці 1960-х років жінки почали стверджувати, що рівні можливості означають значно більше, ніж рівний доступ до освіти на формальній основі. Проблема лежить значно глибше.

1960-ті були позначені протестами проти війни у В'єтнамі, вимогами про перерозподіл влади у суспільстві і рівного ставлення до чорних, корінних канадців та американців, бідних, студентів і, зрештою, жінок. Університети були одними з основних мішеней цих соціальних рухів. Університети, які монополізували доступ до навчання і видачі документів про освіту, необхідних для отримання високооплачуваних посад та входу до політичної еліти, зазнали критики за «нерозуміння пригнічених груп і за невпровадження суспільної політики, яка б задовольнила потреби цих груп»⁶.

Друга хвиля жіночого руху наприкінці 1960-х років і на початку 1970-х змусила

³ Smith, D. *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*. – Toronto: University of Toronto Press, 1987. – P. 26.

⁴ Marks, L., C. Gaffield *Women at Queen's University, 1895-1905*// *Ontario History* LXXVIII, 4 Dec. 1986. — P. 331–349

⁵ Prentice, A., P. Bourne, G. Brandt, B. Light, W. Mitchinson, N. Black. *Canadian Women: A History*. Toronto: Harcourt Brace Jovanovich, 1988. — P. 131.

⁶ Andersen, L. *Thinking About Women: Sociological and Feminist Perspectives*. New York: Macmillan, 1983. — P. 12.

феміністок замислитись про серйозні вади в академічних дисциплінах. Зрештою, було усвідомлено, що те, що раніше приймалося як вивчення людського досвіду, було насправді вивченням чоловічого досвіду. Дослідження проводились у першу чергу чоловіками (і жінками, які були соціалізовані приймати правила чоловіків) на теми, які цікавили чоловіків, використовуючи методи, підходящі чоловікам. Оскільки соціологічні теорії також були розроблені чоловіками, жіночий досвід ігнорувався і не був представлений.

Гендерні відносини як сфера вивчення виникла у 1969 році, коли соціологи Північної Америки «відкрили» існування жінки. На зборах Американської Соціологічної Асоціації у 1969 році жінки виступили з протестом проти дискримінації жінок-соціологів у професії, дискримінації жінок у суспільстві загалом і сексистського упередження у соціологічних науках⁷. Подібні проблеми хвилювали також жінок у гуманітарних та природничих науках. Протести феміністок-науковців були міжнародними, але були особливо виразними у Сполучених Штатах, Великобританії, Австралії та Канаді.

У 1970 році Королівська Комісія зі Статусу Жінок у Канаді винесла на обговорення свою доповідь, яка містила 167 рекомендацій у галузях економіки, освіти, сім'ї, оподаткуванні, бідності, громадського життя, імміграції та громадянства і кримінального права. Як зазначає Margrit Eichler, дослідження, здійснені для цієї доповіді, варто вважати початком наукових пошуків, зосереджених на розумінні ситуації жінок у Канаді⁸.

Перші університетські курси, пов'язані з жінками та статевими ролями були запропоновані у 1971 році⁹. Через «Канадський бюлетень досліджень жінок», який був уперше опублікований у травні 1972 року під редакцією Margarit Eichler і Marylee Stephenson, викладачі, які розробляли ці нові курси, обмінювалися навчальними планами та бібліографією. Дві перші університетські книги про жінок (за редакцією Anne-Marie Henshel, 1973; Marylee Stephenson, 1973) також з'явилися на початку 70-х.

Міжнародний жіночий рік (1975) був також досить продуктивним для розвитку досліджень у Канаді. «Канадський журнал соціології і антропології» присвятив своє листопадове видання 1975 року жінкам у канадській соціальній структурі. Перші випуски двох міждисциплінарних видань «Атлантида» і «Канадські жіночі студії» з'явилися у 1975 і 1978 роках відповідно. У 1976 році Susan Clark і Linda Christiansen-Ruffman організували першу Канадську конференцію про жінок і жіночі дослідження у Mount Saint Vincent University у м. Халіфакс. У тому ж році, з метою підтримки та сприяння дослідженням у сферах, суттєво необхідних канадським жінкам, було засновано Канадський дослідницький інститут досягнень жінок.

Швидке розширення системи вищої освіти у 1970-х та збільшення кількості жінок у науці були також пов'язані з тим, що питання гендера було порушено на політичному і науковому рівнях. До 1981 року в Канаді нараховувалось 260 вищих закладів освіти. Кількість жінок також зросла у 1970-х з 47% до 51% серед студентів місцевих (дворічних) коледжів і з 35% до 45% серед студентів університетів¹⁰. Неабияка кількість студентів різного походження з'явилась у науковому світі і вимагала визнання соціальної рівності національності, класу, раси і гендера у навчальних програмах. Одним із результатів таких

⁷ Prentice, A., P. Bourne, G. Brandt, B. Light, W. Mitchinson, N. Black. *Canadian Women: A History*. Toronto: Harcourt Brace Jovanovich, 1988. — P. 131.

⁸ Andersen, L. *Thinking About Women: Sociological and Feminist Perspectives*. New York: Macmillan, 1983. — P. 12.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

змін було впровадження канадських студій, досліджень корінного населення, досліджень робітничого класу та жіночих студій у програми багатьох університетів і коледжів¹¹.

На початку 1970-х років вчені-феміністки розділились у своїх думках про те, якою є краща стратегія для навернення коледжів і університетів до феміністичного способу мислення¹². У рамках «сепаратистської» стратегії вважалося доцільним організувати інституційну базу в університетах і коледжах, яка була б відокремлена від традиційних факультетів та кафедр. Проте опоненти жіночих студій вважали, що поділ жіночого досвіду на соціологію жінок, психологію жінок, літературу жінок, історію жінок і т. п. призведе до фрагментації знань.

«Інтеграційна» стратегія містила рекомендації трансформувати традиційні дисципліни зсередини. Популяризатори такої точки зору зосереджувались на введенні феміністичного змісту в уже існуючі курси, розробці нових курсів у рамках традиційних дисциплін, вимогах до факультетів та кафедр брати на роботу жінок і підтримці студенток та аспіранток¹³. Хоча прихильники інтеграції погоджувалися з прихильниками жіночих студій, що жодна дисципліна не може повністю врахувати людський досвід, вони вважали, що так само необхідним є глибоке вивчення окремих дисциплін.

Нечутливість академічного світу до гендера та ігнорування жінок у теорії і науковому дослідженні неминуче призвело до того, що навчальний план був неповним і викривленим. До того моменту, поки жіночий рух зняв завісу, ніхто не помічав, що теорія, яка викладалась студентам, була теорією чоловічого суспільства.

У підручниках тієї ери жінки зазвичай були стереотипізованими або відсутніми взагалі. Типи ілюстрацій до книжок, обрані авторами та редакторами, були часто відображенням соціальної позиції. Joseph Schneider і Sally Hacker доповідають, що ілюстрації у досліджених ними найпопулярніших соціологічних текстах підтримували гіпотезу про жіночу відносну невидимість¹⁴.

Сьогодні жіночі студії набули більшої вагомості у канадських вищих навчальних закладах, ніж на початку їх виникнення¹⁵. У країні було написано ряд підручників на гендерну тематику (автори Ambert, 1976; Mackie, 1987; McLaren, 1988; Nemiroff, 1987; Sydie, 1987; Wilson, 1986). Видання «Ресурси для феміністичних досліджень та канадських жіночих студій», колишній «Канадський бюлетень досліджень жінок», продовжує бути місцем обміну ідеями про жіночі курси. Курси гендерних відносин і жіночих студій, які тепер викладаються у більшості канадських коледжів і університетів, тепер приваблюють багато студенток та студентів. Також традиційні курси соціології (наприклад, стратифікація, девіація) тепер включають деякий гендерний контент.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ (Schneider, J., S. Hacker Sex role imagery and the use of generic "man" in introductory texts // *American Sociologist*. — 1973. — vol.8. — P.12-18.

¹⁴ Strong-Boag,, V. Mapping Women's Studies in Canada: Some Signposts // *Journal of Educational Thought*. — 1983. — vol. 17. — P. 94-111.

¹⁵ Strong-Boag,, V. Mapping Women's Studies in Canada: Some Signposts // *Journal of Educational Thought*. — 1983. — vol. 17. — P. 94-111.

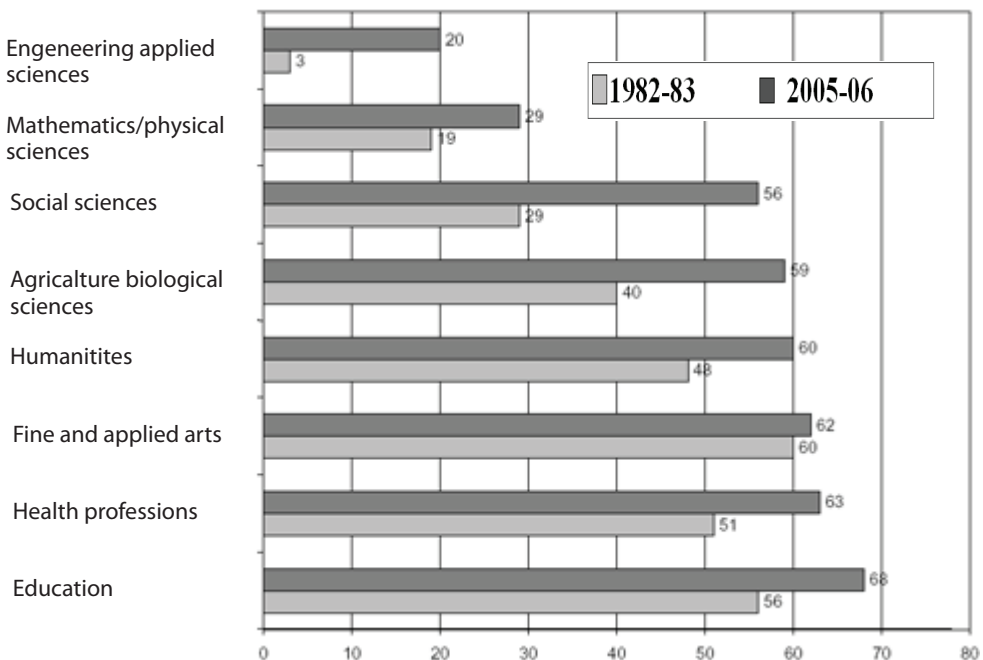
CANADIAN GENDER TRENDS IN EDUCATION

Kikinezhdhi Marius,

Ryerson University, Toronto, Ontario (Canada)

Even before students reach high school, consistent gender differences in how they react to school are found. This is clearly shown in the Atlantic Provinces Quality of School Life Survey, which indicate that, by Grade 8, female students consistently responded more positively than males to school. These gender differences were particularly telling with respect to endorsement of the statements that school is a place they «like to be,» and a place they «like to go to.» Girls were at least 15 percentage points more likely than boys to endorse these sentiments.

A snapshot of the current distribution of educational attainment by age and gender provides some important insights about the changing nature of education. The first row of Table 1 supports two conclusions. First, the older a resident of Canada is, the more likely it is that their highest level of education is less than Grade 9. To take the two extremes, close to four in ten Canadians of traditional retirement age have less than Grade 9 education, compared with less than three percent of 20- to 24-year olds. Second, at all age groups, males are slightly more likely than females to have achieved less than Grade 9 education. This latter finding is to be expected, given the higher school leaving rates among boys.

Table 1. Educational attainment, by age and gender

	20–24 years		25–34 years		35–44 years		45–64 years		65 years and over	
	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
Less than grade 9	2.9	2.2	3.8	3.0	5.2	4.7	18.6	18.2	38.6	37.1
Grades 9 to 13	37.9	28.3	35.1	31.1	37.7	38.7	35.5	40.6	34.9	40.6
Some post-secondary	50.7	56.2	42.3	45.3	39.1	40.1	29.4	30.5	17.6	18.6
University degree	8.6	13.2	18.9	20.6	17.9	16.5	16.4	10.7	8.9	3.7
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Key: M=Males and F=Females.
Source: Statistics Canada, The Nation Series

The second row of this table is perhaps the most interesting. Among youth, men are substantially more likely than women to have attended high school but not any post-secondary institution. This is especially the case for the youngest age group. Among those aged 35 and older, the reverse is true, with a higher percentage of women than men having attended high school but not any post-secondary institution. This finding suggests a trend in which the group least prepared for the changing labour market will be found most concentrated among young men.

The mirror image to the above pattern is to be found for those who have obtained a university degree. That is, among younger Canadians, women outnumber men, while among older Canadians, men are more likely than women to possess a university degree.

Given the age and gender distribution of educational attainment documented above, it is hardly surprising to note that women's presence in universities has grown markedly. Women now outnumber men in undergraduate programs and are closing the gender gap at the Master's level. The proportion of women in doctoral programs has almost doubled (comprising 19% and 35% of full-time enrolments at these two time points, respectively). Nevertheless, at 35 percent of full-time doctoral students, women remain a distinct minority.

In university, women and men have traditionally favoured different fields. As shown in Figure 11, in 2005-06 women accounted for only three percent of full-time students in engineering and applied sciences but 60 percent of fine and applied arts students. In only two other fields (education and health professions) did women comprise a majority, although they came close to being equally represented in the humanities (48% women).

By 2005-06, several major changes had occurred. First, women now represented a clear majority in six of the eight fields of study. Only in engineering/applied sciences and mathematics/physical sciences did they remain a minority. Second, the social sciences received the greatest influx, with women comprising a clear majority (56%) of full-time students in 2005-06, compared to being less than three in every ten in 2005-06. Third, substantial progress in women's representation was made in one of the two traditional male fields, namely engineering/applied sciences. Although the percentage of women students in mathematics/physical sciences is now ten percent greater than about 25 years ago, this increase nevertheless represents one of the smaller increases (the only smaller increase in proportion of women was in the fine and applied arts).

Source: Statistics Canada, Education in Canada

A number of indicators suggest that young women are increasingly better positioned than young men for successful labour force participation. For example, twice as many female as male high school students applied to the NSSWT program. This program was designed to facilitate young people's transition from school to work or to further education.

Likewise, young women currently seem to have higher educational aspirations than young men. In the NSSWT data, for example, both at the start and at the end of the program, girls were between 12 and 13 percentage points more likely than boys to expect to continue their education until they obtained at least a university degree.

Many observers consider volunteer work as a form of preparation for participation in the labour market. Among the NSSWT students, 13 percent more girls than boys engaged in volunteer work during both Grades 11 and 12. They were also more likely to envision themselves being engaged in volunteer work three years after completing high school (38% versus 22% for girls and boys, respectively).

Literature cited

1. Andersen, L. Thinking About Women: Sociological and Feminist Perspectives. New York: Macmillan, 1983. — P. 12.

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК ЗАПОРУКА РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Людмила Дух,

*ст. викладач кафедри методики
суспільно-гуманітарних дисциплін КВНЗ,
Харківська академія неперервної освіти*

Одним із напрямків трансформації українського соціуму від постколоніального стану до суспільства європейського типу є його перетворення на гендерно збалансоване, а в перспективі і гендерно паритетне або ж паритетну демократію.

Політико-правова форма організації соціально-статевих відносин у суспільстві, коли жінки та чоловіки мають рівний правовий та політичний статус і як рівноправні представлені й здійснюють діяльність у гендерно збалансованих органах влади та управлінських структурах, називається паритетною демократією [2, с. 153].

Гендерна справедливість передбачає справедливе ставлення до жінок та чоловіків. Для забезпечення справедливості необхідним є доступ до заходів, які компенсують історичні та соціальні негаразди, які позбавляють можливості чоловіків і жінок діяти на провідному рівні. Гендерна рівність передбачає однаковий статус для чоловіків та жінок і означає, що чоловіки та жінки мають однакові умови для реалізації своїх людських прав та однаковий потенціал для здійснення свого внеску у національний, політичний, економічний, соціальний, культурний розвиток, а також рівні права на користування результатами цього розвитку. Таким чином, гендерна рівність означає рівну оцінку суспільством схожого та відмінного між чоловіками та жінками, а також змінність ролей, які вони відіграють, визнання рівності їх повноважень.

Метою політики гендерної рівності і її практичного застосування є:

- підтримка рівноправної участі жінок поряд з чоловіками у прийнятті рішень для забезпечення стабільного розвитку суспільства;
- підтримка жінок та дівчат у реалізації своїх людських прав;
- зменшення гендерної нерівності у доступі до ресурсів та результатів розвитку, а також у здійсненні контролю над ними.

Сучасна демократія скасувала середньовічну суспільну ієрархічну систему та привілеї, пов'язані із суспільним становищем та статевою належністю, й проголосила принцип рівності усіх перед законом у всіх європейських країнах.

Практичне застосування гендерної рівності є центральними поняттями сталого розвитку суспільства. Щодо гендерної рівності потрібно вести мову про рівну участь чоловіків та жінок у покращенні умов як їхнього власного життя, так і життя громади.

Принцип рівних прав чоловіків та жінок закріплено не лише в Конституції, а й в інших законодавчих актах: Сімейному кодексі України, Кодексі законів про працю, Кримінальному кодексі, Кримінально-процесуальному кодексі, Цивільному кодексі, Кодексі про адміністративні правопорушення, Законі України про зайнятість населення тощо.

Метою реалізації законодавчо закріпленої гендерної рівності на теренах України є підтримка досягнення не віртуальної, а реальної рівності між жінками та чоловіками з метою забезпечення стабільного розвитку суспільства, подолання будь-яких проявів дискримінації.

Ліквідація дискримінації жінок, яка зустрічається у буденній практиці українського суспільства, саме і передбачає створення рівних умов для розвитку особистості, для самореалізації індивіда без огляду на його статева належність. Історично склалося так, що жінки мають менше можливостей виявити власні здібності [1]. Це становище зумовлене двома чинниками: подвійним навантаженням на роботі та вдома і впевненістю, яка панує в соціальному довіллі поміж роботодавцями й навіть серед членів їх власних родин, що для жінки найважливішою є самореалізація у сфері материнства, сімейного життя, а все інше — професійне зростання, розвиток здібностей та творчих схильностей — має бути вторинним та підпорядковано її соціальним ролям. Саме ці стереотипи суспільної свідомості і створюють підґрунтя для існування гендерної нерівності в Україні. В Україні захист прав жінки здійснюють за допомогою спеціальних нормативно-правових актів. Через свої особливості вони відмінні від загальних норм та механізмів захисту прав особи: права жінки не враховано повною мірою в загальній концепції прав особи, яка орієнтована на чоловічий стандарт, і проблематика спеціальних прав чоловіка, яка враховувала б його особливі потреби, взагалі не розроблена. Проте гендерний підхід передбачає розробку єдиного стандарту для жінки та чоловіка, формування системи прав і свобод та механізмів їх реалізації у такий спосіб, щоб вони були рівною мірою доступні і жінці, і чоловіку [4, с. 51].

Становлення громадянського суспільства — процес складний і багатоманітний, разом з іншими демократичними перетвореннями, передбачає утвердження рівних можливостей для самореалізації як жінок, так і чоловіків, тобто гендерної рівності. Як свідчать останні дослідження загальноєвропейських організацій, велика частка європейців вважають, що в Європі ще й досі поширена дискримінація за ознакою статі. Понад половина громадян Європейського Союзу вважає недостатніми заходи, що вживаються для забезпечення рівних можливостей для жінок та чоловіків у їхніх

країнах, та вважає за потрібне продовження роботи щодо подолання проявів дискримінації, в тому числі й за ознакою статі.

В Україні продовжуються дискусії з приводу можливості гендерної рівності взагалі як такої. Паритетне ж у гендерному плані суспільство, на думку багатьох українських аналітиків, це — або неіснуюча проблема взагалі, або ця проблема сьогодні не на часі, є важливіші питання суспільного життя, які потребують термінового вирішення, або, в кращому випадку, далека і досить невизначена перспектива для країни.

Гендерні проблеми стосуються не лише бажання жінки бути реалізованою, швидше за все, це бажання всього суспільства жити в розвинутій країні, де функціонує громадянське суспільство. Так, наприклад, кількість жінок з вищою освітою набагато більша, ніж чоловіків, але використання цього освітнього потенціалу зовсім низьке, зокрема, велике значення має гендерна рівновага на роботі [3].

Процес розбудови демократичної правової держави і громадянського суспільства в Україні тільки розпочався, і в суспільстві відсутній досвід реалізації задекларованих державою положень. Громадянське суспільство і правова держава — дві невід'ємні складові сучасної держави, а в нашому суспільстві склався стереотип, що питання гендера стосується виключно жінок, насправді ж проблеми гендерної рівності не можна вичленити.

Гендерна рівність є однією з ознак правової держави. Держава зобов'язана забезпечувати дотримання прав людини, передбачених міжнародним законодавством. Але основною проблемою є декларативний характер гендерної рівності та формальність прав жінок, бо реальна ситуація багато в чому суперечить правовим нормам, і саме тому найактивнішу роль мають відігравати громадські організації як складові громадянського суспільства. Саме вони мають стати провідниками у впровадженні гендерної рівності [6,7].

Сьогодні можна виокремити головні гендерні проблеми, які постали перед громадськими організаціями, що опікуються проблемами гендерної рівності в українському суспільстві:

- недостатність людських ресурсів;
- нестабільне фінансування, через що деякі гендерні організації мають припинити свою діяльність або лишаються тільки на папері; крім того, постійний пошук джерел фінансування штовхає громадські організації на зближення з бізнесовими і державними організаціями, що призводить до втрати незалежної позиції;
- недостатня розвиненість горизонтальних зв'язків між гендерними громадськими організаціями (обмін інформацією, проведення спільних заходів);
- практика створення гендерної організації під окрему політичну особу для реалізації її власних інтересів, а не виконання соціальної місії та суспільної функції; як правило, такі організації існують формально і з'являються на арені лише тоді, коли в цьому є політична потреба;
- незначна впливовість гендерних організацій. Насправді реальну змогу впливати на рішення уряду та місцевих органів влади мають лише обмежене коло гендерних організацій;
- брак професіоналів високої кваліфікації. Зараз немає достатньої кількості спеціалістів, які можуть залучатися громадськими організаціями до співпраці, а послуги тих фахівців, які є, потребують високого рівня оплати.

Недостатньою є увага до громадських організацій, які опікуються питаннями забезпечення рівності жінок і чоловіків з боку держави. Державні структури частіше сприймають

їх як небажаного прохача, з якимись надуманими проблемами в нашій країні, а не як рівноправного партнера, не виявляють бажання до співпраці взагалі або, в кращому разі, відводять таким громадським організаціям роль другорядного партнера.

За таких умов особливого значення набувають такі пріоритети, як: забезпечення належних правових та інституціональних підвалин становлення громадянського суспільства, підтримка гендерних організацій, діяльність яких спрямована на утвердження демократичних цінностей у суспільстві, координація діяльності місцевих органів виконавчої влади щодо співпраці з громадськими організаціями з питань реалізації гендерних проблем.

Варто розуміти, що повноваження для жінок і чоловіків означають можливість здійснення контролю над своїм життям: побудова особистих планів, набуття вмінь та навичок, виховання самовпевненості, вирішення проблем та виховання віри у власні сили. Коли в суспільстві відсутні традиції, а держава не створює умов для вирішення питань гендерної рівності, тоді тільки гендерні громадські організації можуть зрушити ці проблеми, спонукати відповідні структури до реальної діяльності [5].

Можна стверджувати, що гендерно збалансоване суспільство, а в перспективі — паритетна демократія, — це не результат ефективного розвитку громадянського суспільства сьогодні, а його умова: і гендерна рівновага, і гендерна демократія є беззаперечною складовою розвитку цивілізованого суспільства. За останні роки політика гендерної рівності і в суспільстві, і в освітній сфері стала одним із пріоритетних напрямів діяльності України. Проте поширення гендерних знань, яке почалося в Україні, не розподіляється рівномірно, а його успішність значною мірою залежить від зусиль окремих фахівців. Отже, запровадження принципів гендерної рівності в усі сфери життя — шлях до розвитку громадянського суспільства.

Література

1. Кімел м. Гендероване суспільство / Майкл Кімел. — К.: Сфера, 2003. — 490 с.
2. Кобелянська Л., Мельник Т. 50/50: Сучасне гендерне мислення: Словник. — К.: К.І.С., 2005. — С.153.
3. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії / Ольга Кулачек. — К.: Основи, 2005. — 301 с.
4. Оніщенко Н. М., Матвієнко О.В. Теоретико-методологічні засади реалізації принципу гендерної рівності в Україні // Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України. Матеріали «круглого столу». 25 травня 2006 р., м. Київ. — Х.: Ксилон, 2007. — С. 51.
5. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. — К.: К.І.С., 2004. — С. 141–145, 500.
6. Руднева О. Гендерна рівність як принцип законодавства України // Право України. — 2002. — № 4.
7. Цимбалюк м. Цивілізаційна цінність права у демократичному суспільстві // Право України. — 2003. — № 2. — С. 90.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У СФЕРІ ПРАЦІ

Вікторія Берлізова,

*аспірантка кафедри «Управління персоналом і економічної теорії»
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (м. Луганськ)*

Науково-технічна революція — це поява і розвиток принципово нових факторів виробництва, життя людини. Серед найвагоміших техніко-економічних факторів нової епохи у сфері праці домінуючий розвиток отримали такі фактори, як високоспеціалізоване обладнання з ефектом зберігання, інформаційні технології, компетенції персоналу. Вказані фактори об'єктивно внесли зміни у тип працівника та характер відносин між працівниками й економічними організаціями, як на мікрорівні, так і макрорівні.

Організація ефективного виробництва в нових умовах потребує активного, відповідального, дисциплінованого, компетентного, ініціативного працівника та творчого характеру праці. Розвиток нового типу працівника, творчого характеру праці в свою чергу істотною мірою залежить від врахування в цілях економічних організацій, незалежно від сфери їх дій, характеру власності на засоби виробництва, інтересів персоналу, кожної окремої людини. В Україні 54% населення становлять жінки, і в робочій силі їх частка теж перевищує половину. Тому врахування в організації виробництва статі працівників, гендера має принципове значення.

Дослідження показують, що врахування гендерного аспекту в сфері праці позитивно позначається на психологічному кліматі, поведінці персоналу, дисципліні праці, відповідальності, що в цілому сприяє зростанню продуктивності праці, ефективності виробництва, задоволеності працею та розвитку творчого потенціалу людини.

Тривалий час цивілізаційного розвитку в сфері праці, трудових відносин існувала дискримінація жінок. Жінки одержували меншого рівня заробітну плату, працювали на менш привабливих місцях, їм складніше було отримати нову роботу, просуватися по службовій кар'єрі тощо. Але сьогодні проблема врахування гендерного аспекту знаходиться в площині гендерної рівноваги, тобто рівності у правах і можливостях чоловіків і жінок з урахуванням їх психологічних, соціальних та культурних відмінностей.

Ефективним механізмом урахування гендерного аспекту в сфері праці є соціальне партнерство. Розрізняють соціальне партнерство як тип соціально-трудова відносин і соціальний інститут.

Як тип соціальне партнерство — це система соціально-трудова відносин, за якої узгодження інтересів суб'єктів сфери праці відбувається шляхом переговорів та укладання колективних угод і договорів. Соціальне партнерство як соціальний інститут є сукупністю законодавчих норм, організацій, правил, механізмів, нормативних документів (законів, постанов, угод, договорів), завдяки яким відбувається регулювання трудових відносин у сфері праці. Метою регулювання є забезпечення соціального миру, злагоди та умов соціально-економічного прогресу в суспільстві.

В Україні соціальне партнерство як соціальний інститут формується за моделлю «трипартизма», його суб'єктами є працівники (їх представники), роботодавці (їх представники), держава (її представники); має чотири рівня дії: державний, галузевий, територі-

альний та виробничий з відповідною спрямованістю. Інститути соціального партнерства фактично охоплюють усі ланки сфери праці. В силу цього воно як соціальний інститут може ефективно використовуватися для врахування і проведення ґендерних цінностей в організацію діяльності на всіх рівнях управління сферою праці.

В Україні формування соціального партнерства як типу соціально-трудоких відносин та інституту знаходиться на початковому етапі. Незважаючи на тривалий період обговорення депутати так і не прийняли Закон України «Про соціальне партнерство». Характер трудових відносин фактично формується в рамках моделі антагоністичних, а не партнерських відносин. Це обмежує використання і ґендерних факторів, що забезпечують ефективний розвиток сфери праці, економічних організацій.

ҐЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЧОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Тетяна Коваль, Руслан Валіс,

студенти Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Необхідність розгляду та аналізу ґендерних аспектів менеджменту персоналу зумовлена динамічним проникненням жінок в управління економікою. Особливо помітні ці процеси в розвинених країнах. Ґендерні питання в економіці, зокрема, участь жінок в управлінні, досить актуальні для сучасної ситуації в Україні. Це зумовлено проникненням жінок у політичне середовище, розширенням дрібного і середнього бізнесу, де часто керівниками виступають жінки, і, звичайно, демографічною ситуацією в країні. Разом з тим базисом побудови демократичної держави є формування демократії виробничої. Саме жіночому стилю управління притаманно перетворення інтересів працівників у спільні цілі колективу. Жінки більшою мірою, ніж чоловіки-керівники, стимулюють участь співробітників у спільній справі, охочіше діляться інформацією і владою, заохочують самоствердження співробітників. Саме це, за оцінками жінок-керівників, примушує співробітників відчувати себе частиною організації, брати участь в активному обговоренні наявних проблем і, зрештою, включатися у спільну роботу з досягнення корпоративних цілей, що саме є проявами виробничої демократії.

Ґендерним аспектам управлінської діяльності приділяють увагу у своїх працях Т. Авдулова, Т. Хохлова, Ю. Матюшина, Л. Попова. Необхідність розвитку виробничої демократії розглядають А. Колот, Е. Рудик. Метою нашого дослідження є виявити ґендерні відмінності сформованості передумов розвитку виробничої демократії на підприємствах, де керівниками є чоловіки та жінки.

Т. Хохлова у своєму дослідженні зазначає, що займаючи керівну посаду, жінка сприймається більш критично, ніж чоловік, а також викликає інтерес і підвищену увагу, пов'язану як з професійною діяльністю, так і із зовнішнім виглядом.

Таблиця 1

Ґендерні відмінності в управлінській діяльності [2]

Характеристики	Чоловіки	Жінки
Спосіб подолання перешкод	Інтелект, сила	Хитрість, спритність
Орієнтованість на проблеми	Перспективна	Поточна

Потреба в емоційних стимулах	Знижена	Підвищена
Основа рішень	Розсудливість	Чуттєвість
Характер	Замкнутий	Відкритий
Ставлення до зовнішнього світу	Реалістичне	Ідеалізоване
Поведінка	Стримана	Емоційна
Переважаючий тип мислення	Словесно-логічний	Наочно-дієвий
Об'єкт уваги	Зміст	Форма
Спостережливість і точність	Знижені	Підвищені
Орієнтованість	Ділова	Особиста
Ставлення до інших	Прямолінійне	Гнучке
Дія словесного заохочення	Розслабляюча	Збудлива
Реакція на критику	Агресивна	Спокійна

Проведений аналіз різних управлінських ситуацій дозволяє виділити ряд особливостей жіночого стилю управління. Складений перелік цих особливостей полягає в такому:

1. Відрізняється мотивація трудової діяльності та групи потреб чоловіка і жінки. Жінки демонструють гнучкість і більш швидку адаптацію до нових систем заохочення і мотивації. Але водночас соціальний статус жінки істотно впливає на вибір пріоритетів розвитку і самореалізації.
2. Жінки більш емоційно реагують на непередбачені обставини і несподівані робочі моменти. Емоційна реакція жінки триває довше, ніж у чоловіків. Жінки схильні до повторного переживання ситуації і можливого результату, який може значно відрізнятись від подальших реальних подій. Зайва емоційність може стати причиною конфліктів.
3. Жінки-керівники в управлінні персоналом орієнтовані на міжособистісні стосунки і клімат у колективі, більш схильні до емпатії, що може вносити суб'єктивне забарвлення ситуації.
4. В управлінні персоналом жінки можуть віддавати перевагу як системі жорстких санкцій, так і мінімізації негативної мотивації співробітників (штрафи, покарання). Чоловіки віддають перевагу чітко сформульованому комплексу заходів.
5. Іноді при прийнятті рішень жінки-керівники покладаються на інтуїцію і сферу емоцій, що може призвести до несподіваних результатів (як позитивних, так і негативних). Чоловіки керуються плануванням, прогнозами і розрахунками (це також не дозволяє на 100% уникнути невдач у бізнесі).
6. Гнучкість, дипломатичність, уміння відчувати потреби людей і адаптуватися до мінливих умов дозволяють жінкам успішно будувати взаємини з діловими партнерами і колективом.
7. Важливою рисою жінок є вміння блискавично переключатися з однієї соціальної ролі на іншу. Це може бути як перевагою, так і недоліком (використання робочого часу на вирішення питань у ролі «дружини», «матері» тощо). Чоловікам потрібен деякий час і зміна обстановки для переходу з ролі «керівник» у роль «чоловіка», «батька» тощо.
8. Жінки краще сприймають деталі, дрібниці, терпляче аналізують ситуацію, в той час як чоловіки можуть представити картину в цілому.
9. Стиль управління жінок-керівників відрізняється м'якістю і демократичністю, але

при цьому жінки схильні до формалізації бізнес-процесів і регулярних поточних перевірок. Таким чином, жінки надають великого значення процесу, а чоловіки орієнтовані на результат.

10. Також свої особливості має поведінка жінок-керівників у конфліктних ситуаціях в колективі. Жінки легше виражають емоції, схильні в процесі конфлікту до повчань, виховного типу поведінки. Бажання дати пораду й активне співпереживання не завжди знаходять позитивний відгук у колег. Чоловіки схильні переживати емоції всередині себе, що може подовжувати стан конфлікту.
11. У кризових ситуаціях жінки-керівники демонструють поєднання обережності, швидкої адаптації і авантюризму, що допомагає організації перенести нестабільну ситуацію практично без втрат.
12. Величезним плюсом жінок є прагнення до творення, творчий початок, відкритість, неординарність та відданість своїй організації, що робить їх гідними партнерами чоловіків-керівників.

Це підтверджує анкетування керівників 60 підприємств, серед яких було опитано 35% жінок і 65% чоловіків. На підприємствах, керівниками яких є жінки, більшою мірою присутні фактори, що сприяють розвитку демократії на виробництві: на 43% частіше присутнє делегування повноважень, присутня відкритість і високий рівень довіри між працівниками і керівниками, на 10% частіше існує практика загальних зборів працівників підприємства, на 35% більше зустрічається підприємств під керівництвом жінок, де керівництво дбає про соціальний пакет працівників, на 24% більше серед співробітників формується розуміння значення виконаної роботи, причетності до спільної справи, відповідальності за кінцевий результат роботи колективу.

Умови бізнесу в наші дні вимагають від компаній дедалі більшої адаптивності, і керувати співробітниками доводиться за допомогою не владних, а мотиваційних інструментів, тому затребуваність жінок-керівників зростатиме.

Література

1. Авдулова Т.П. Гендерные аспекты управленческой деятельности // Элитариум: Центр дистанционного образования.
2. Хохлова Т.П. Выявление гендерных аспектов менеджмента — фактор повышения эффективности управления // Менеджмент в России и за рубежом, 2001, №2.
3. Матюшина Ю. Гендерный подход к управлению персоналом высшей школы // Кадровик. Кадровый менеджмент, 2007, № 1.
4. Попова Л. В. Лидерский потенциал женщин в информационном обществе // Материалы второй международной междисциплинарной научно-практической конференции. — Минск, 2001. — С. 187–201.

ОБРАЗ «ЛЮДИНИ ЕКОНОМІЧНОЇ» У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Олена Олександрівна Міщенко,

*науковий співробітник лабораторії соціальної психології
Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*

Сучасні економічні перетворення, що зумовлені зміною форм власності, визначають появу нових суспільних норм і стандартів поведінки, стимулюють перебудову життєвих планів і взаємовідносин із соціальним довкіллям, зміни в психологічних і соціальних характеристиках особистості. В зв'язку з цим стає актуальним вирішення задач, пов'язаних зі становленням особистості молодшої людини в нових ринкових умовах, включенням її в соціально-економічний простір суб'єктом економічної діяльності. Успішність виконання цих задач передбачає наявність у сучасних спеціалістів високого рівня економічної культури, яка формується в процесі економічної соціалізації. Ми визначаємо економічну культуру особистості як систему її психолого-економічних якостей, що формуються в процесі економічної соціалізації через засвоєння особистістю ціннісного змісту образу «людини економічної», який імпліцитно несе в собі кожна історична культура. Цей образ «людини економічної» є нормативним еталоном економічно успішної людини і виконує регуляторну та детермінуючу функцію щодо індивідів певного суспільства.

Вивчаючи наукові джерела з економіки та економічної психології, нами було встановлено, що системотвірною характеристикою нормативного образу «людини економічної» є підприємливість [1;3;5]. Тому нормативним образом людини ринкової економіки є образ «людини підприємливої».

Великий вплив на формування економічної культури особистості справляють гендерні ролі, які виконує кожна людина [2]. Система гендерних ролей детермінує не лише стиль одягу й поведінку чоловіка і жінки, а й оволодіння ними професійними знаннями, їхню поведінку в суспільстві, економічну діяльність, політичну активність.

Гендерна роль моделює комбінацію рис чоловіка і жінки, формує гендерні якості індивіда, розкриває в певному напрямку його здібності, спрямовує на здійснення тих чи інших видів діяльності, обмежуючи тим самим розвиток людини і вільний доступ її до різних видів діяльності, у тому числі і в економічній сфері.

За концепцією нашого дослідження, образ «людини підприємливої» представлено як систему взаємозв'язків таких трьох компонентів: когнітивний (обізнаність у соціально-економічній сфері), афективний (ціннісно-емоційне ставлення до економічної сфери) та конативний (настановлення на певні форми економічної діяльності) [4].

Дослідження проводилося на базі Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Мелітопольського державного педагогічного університету, Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Григорія Сковороди, Токмацького механічного технікуму Запорізького національного технічного університету. Усього в дослідженні взяли участь 430 студентів.

В нашому емпіричному дослідженні було проаналізовано загальний рівень представленості образу «людини підприємливої» у свідомості студентів, а також — за окремими структурними компонентами (когнітивним, афективним, конативним).

Застосовуючи методики, спрямовані на вивчення психолого-економічних параметрів підприємливості як характеристики активної людини ринкової економіки, нами було виділено певні відмінності в уявленнях про образ «людини підприємливої» у студентів чоловічої та жіночої статі. Вивчаючи уявлення студентів про особистісні риси образу «людини підприємливої», було визначено, що хлопці та дівчата по-різному уявляють цей образ. Особливості уявлень образу «людини підприємливої» представлено в таблиці.

Таблиця 1. Особливості уявлень студентами образу «людини підприємливої»

Уявлення про образ «людини підприємливої»	Дівчата	Хлопці
1	2	3
Уявлення про показники економічного успіху	«Модна модель машини», «фірмовий одяг», «нерухомість», «якісні та стильні меблі»	«Модна модель машини», «фірмовий одяг», «нерухомість», «якісні та стильні меблі»
Уявлення про перешкоди на шляху досягнення економічного успіху	1. Зовнішні перешкоди («сімейні негаразди», «соціально-майновий статус»). 2. Внутрішньоособистісні перешкоди («нестача зусиль», «відсутність високоякісної освіти»)	1. Зовнішні перешкоди («сімейні негаразди», «соціально-майновий статус»). 2. Внутрішньоособистісні перешкоди («нестача зусиль», «відсутність високоякісної освіти»)
Емоційний простір в економічній сфері	1. Незадоволеність економічним сьогоденням і матеріальним станом. 2. Відчуття економічної безпорадності. 3. Тривога за економічне майбутнє	1. Незадоволеність економічним сьогоденням і матеріальним станом. 2. Відчуття економічної безпорадності. 3. Тривога за економічне майбутнє
Емоційне ставлення студентів до суб'єктів економічних відносин	Найбільш позитивно налаштовані до «багатих, заможних людей», до «бідних, незаможних людей» дівчата ставляться менш позитивно	Найбільш позитивно ставляться до «бідних, незаможних людей», до «багатих, заможних людей» хлопці налаштовані менш позитивно
Очікування від здобуття економічного успіху	Відчуття стабільності, самореалізація, можливість займатися цікавою, творчою справою.	Розширення кола знайомств, високих доходів, відпочинок та безтурботність, досягнення високого соціального статусу в суспільстві, можливості впливати на інших
Очікування економічного успіху від майбутньої професійної діяльності	Мало пов'язують свій майбутній економічний успіх зі своєю професійною діяльністю	Пов'язують майбутній економічний успіх зі своєю професійною діяльністю
Уявлення про чинники, що впливають на економічний успіх	Знання психології людей, культура поведінки, позитивний імідж людини, особисті знайомства, протекція	Високоякісна освіта, життєвий досвід, стартовий капітал, соціальний статус людини
Уявлення про вплив на економічний успіх належності до певної статі	Вважають, що стать людини не впливає на її економічний успіх	Переконані, що стать дуже сильно впливає на економічний успіх
На що готові піти заради 1 млн доларів	Готові кардинально змінити себе у кращий бік, пожертвувати особистим життям, змінити громадянство і переїхати в іншу країну	Готові відмовитися від своїх переконань і моральних принципів, дозволити себе принизити, пожертвувати хорошими стосунками зі співробітниками
Які дії з грошима подобаються	Більш за все дівчатам подобається витратити гроші	Одержувати гроші та мати їх у гаманці, накопичувати гроші, давати їх в ріст

Отже, хлопці і дівчата по-різному уявляють образ «економічної людини», тому їхні «життєві сценарії» будуть мати багато відмінностей. Їхні уявлення про економічний успіх сформовані на основі гендерних стереотипів, які існують у сучасному суспільстві.

Засвоєння людиною тієї чи іншої гендерної ролі детермінує всі інші її особистісні якості, спосіб життя, економічну поведінку, політичну активність. Часто гендерно стереотипізована поведінка справляє негативний вплив на долю людей, обмежуючи права людини. Від дотримання гендерних ролей страждає все суспільство.

Для розвитку громадянського суспільства і для розвитку кожного члена суспільства, потрібно проводити в життя принципи гендерної рівності, розвивати гендерну чутливість, підвищувати гендерну обізнаність.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология: [учебн. для высш. уч. завед.] / Г.М. Андреева — М.: Аспект Пресс, 2005. — 303 с.
2. Кікінежді О.М. Формування гендерної культури молоді: Науково-методичні матеріали до тренінгової програми: навч. посіб. / О.М. Кікінежді, О.Б. Кізь. — Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. — 160 с.
3. Ложкін Г.В. Економічна психологія: навч. посіб. / Г.В. Ложкін, В.В. Спасенніков, В.Л. Комаровська. — К.: ВД «Професіонал», 2004. — 304 с.
4. Міщенко О.О. Підприємливість як особистісна властивість людини ринкової економіки / О.О. Міщенко // Коломінські читання: зб. наук. праць за матеріалами Другого Міжнар. наук. форуму, присвяч. пам'яті д-ра психол. наук, проф. Н.Л. Коломінського — К.: ДП «Вид. дім Персонал», 2009. — С. 441–446.
5. Москаленко В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології / В. Москаленко // Соціальна психологія. — К. — 2004. — № 2 (4). — С.3–18.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ДОМАГАНЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Дарія Чабан,

аспірантка Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві, яке постійно трансформується, відбувається чимало змін, що безпосередньо впливають на економічну свідомість студентів. У зв'язку з цим нами було проведено дослідження, **метою** якого було виявити гендерні особливості майбутніх фахівців сфери фізичної культури і спорту на рівні їх економічних домагань.

Вибірку дослідження становлять 60 студентів 1 курсу факультетів фізичної реабілітації, фізичного виховання та факультету спорту Львівського державного університету фізичної культури. Наукове дослідження здійснено на основі Стандартизованого опитувальника, який розроблений у лабораторії соціальної та економічної психології Інституту психології РАН А.Л. Журавльовим і Н.А. Журавльовою, використовуючи один із основних його параметрів, а саме «Задоволення економічних потреб та економічні домагання».

Результати дослідження. В результаті нашого дослідження ми з'ясували, що при оцінюванні студентами ступеня бажання бути власником найменший загальний відсоток студентів обрав оцінку «3», оцінюючи власне бажання бути власником як нижче середнього (8,3%). У той час як найбільший відсоток студентів оцінило його на оцінку «7» (31,7%). Студенти як жіночої (1,7%), так і чоловічої (6,7%) статі оцінили своє бажання бути власником на оцінку «3». Найбільший процент студентів жіночої статі оцінили своє бажання бути власником на оцінку «5» (16,7%) та на оцінку «7» (16,7%), а найбільший відсоток студентів чоловічої статі надали перевагу лише оцінці «7» (15%).

З таблиці 1 видно, що найменший загальний відсоток студентів обрали для себе найважливішою економічною задачею свій варіант (3,3%) та бажання стати багатим настільки, щоб усій сім'ї повноцінно жити на дивіденди (3,3%). У той час як найбільший відсоток (50%) студентів обрали таку економічну задачу як забезпечення себе і своєї сім'ї всім необхідним. Найменша кількість студентів жіночої (по 1,6%) та чоловічої (по 1,7%) статі обрали важливою для себе задачу стати багатим настільки, щоб усій сім'ї повноцінно жити на дивіденди або ж віддали перевагу своєму варіанту відповіді. Найбільша кількість студентів жіночої (33,3%) та чоловічої (16,7%) статі надали перевагу такій економічній задачі, як забезпечення себе і своєї сім'ї всім необхідним.

Таблиця 1

Економічні задачі на майбутнє

Варіанти економічних задач	Жін., %	Чол., %	Разом, %
Забезпечити сім'ї нормальний прожитковий рівень	8,3	5	13,3
Забезпечити себе і сім'ю всім необхідним	33,3	16,7	50
Повністю забезпечити своє майбутнє	13,3	5	18,3
Повністю забезпечити майбутнє своїх дітей і внуків	5	6,7	11,7
Стати багатим настільки, щоб усій сім'ї повноцінно жити на дивіденди	1,6	1,7	3,3
Інше (свій варіант)	1,6	1,7	3,3

Наступним етапом нашого дослідження було дослідження ставлення студентів до конкуренції з іншими людьми в певній сфері діяльності.

Таблиця 2

Ставлення до конкуренції з іншими людьми в певній сфері діяльності

Варіанти ставлення до конкуренції з іншими людьми в певній сфері діяльності	Жін., %	Чол., %	Разом, %
Мені абсолютно не властиве таке почуття	1,7	10	11,7
Я просто не люблю змагання	-	-	-
Буває всяке: і змагаюсь, і ні	28,3	16,7	45
Мені подобається змагатись з людьми	15	13,3	28,3
Віддаю перевагу жити і працювати в умовах конкуренції	6,7	10	16,7

Згідно з цією таблицею, найменший загальний відсоток (11,7%) студентів визначили своє ставлення до конкуренції з іншими людьми в певній сфері діяльності як абсолютно не властиве їм почуття. У той час як найбільший відсоток (28,3%) студентів ствердило, що їм подобається змагатись з людьми.

Найменшій кількості студентів як жіночої (1,7%), так і чоловічої (10%) статі абсолютно не властивим є почуття конкуренції в певній сфері діяльності. Однак серед чоловіків також простежується низький процентний показник тих, хто віддає перевагу жити і працювати в умовах конкуренції (10%). Найбільший відсоток студентів жіночої (28,3%) та чоловічої (16,7%) статі відповіли, що буває всяке: і змагаються, і ні.

Таблиця 3

Визначення важливості функцій економічної конкуренції

Функції економічної конкуренції	Жін., %	Чол., %	Разом, %
Мати багато грошей, прибуток	6,7	33,3	10
Бути більш благополучним у матеріальному плані	6,7	13,3	23,3
Реалізувати свій творчий потенціал	8,3	6,7	15
Удосконалювати себе, завжди бути в тонусі	13,3	20	33,3
Бути незалежним	11,7	6,7	18,3

Згідно з даними, наведеними в табл. 3, найменший загальний відсоток студентів (10%) обрали найбільш важливим мати багато грошей та прибуток як функцію економічної конкуренції, у той час як найбільший відсоток студентів (33,3%) ствердило, що найбільш важливою функцією економічної конкуренції для них є удосконалювання себе та перебування завжди в тонусі. Найменші відсоткові показники спостерігаються у студентів жіночої статі, які визначили найбільш важливою функцією економічної конкуренції мати багато грошей, прибуток (6,7%) та бути більш благополучними в матеріальному плані (6,7%). Найменші відсоткові показники спостерігаються у студентів чоловічої статі, що визначили найбільш важливою функцією економічної конкуренції реалізацію свого творчого потенціалу (6,7%) та незалежність (6,7%). У студентів жіночої статі високий відсотковий показник отримала така функція економічної конкуренції, як удосконалення себе та перебування завжди в тонусі (13,3%). В той час як у студентів чоловічої статі високий відсотковий показник отримала така функція економічної конкуренції, як мати багато грошей та прибуток (33,3%).

Висновки. В результаті дослідження нами були виявлені певні відмінності економічних домагань, що підтверджують ґендерні відмінності на цьому віковому етапі становлення особистості майбутніх фахівців сфери фізичної культури та спорту.

ГЕНДЕРНИЙ ФАКТОР У ПОЛІТИЦІ

Юлія Сагайдак,

студентка Львівського національного університету ім. Івана Франка

Гендер — це соціокультурний феномен, що означає психологічну, соціальну та культурну відмінність між чоловіками й жінками. Більшість дослідників вважає, що гендер, на відміну від поняття статі, стосується не суто біологічних чи анатомічних властивостей, за якими відрізняються чоловіки й жінки, а соціально сформованих рис «жіночності» та «мужності». Саме гендер визначає концепцію завдань, функцій і ролей, призначених суспільством жінкам і чоловікам в їх громадському та приватному житті. Багато термінів, пов'язаних з гендером, як-от гендерні ролі, гендерне ставлення, гендерна рівність, гендерна дискримінація тощо, ввійшли засадничими до конституцій, декларацій, державної політики та програми дій багатьох країн.

Гендер торкається усіх прошарків нашого життя. І не оминає політику. Навіть із самого початку свого виникнення термін «гендер» є тісно пов'язаним з політикою, оскільки, власне гендерна теорія виникла як продовження неофеміністських інтелектуальних рухів. Їх гаслами було подолання традиційних уявлень про призначення жінок як продовжувачок роду, зведенням основного змісту їхнього життя до виконання репродуктивних функцій, народження дітей тощо. Слідом за радикальними феміністками XIX ст. неофеміністки наполягають на тому, що материнство з категорії «обов'язки» слід перенести в категорію «права» жінок. У цьому контексті вони домагаються визнання права на попередження вагітності, можливості її переривання, ставлять питання про «свідоме материнство» і «планування сім'ї». Такий погляд склався під безпосереднім впливом ідей, сформульованих французькою філософом-екзистенціалістом і письменницею Сімоною де Бовуар в її відомій книзі «Друга статя» (яка вийшла у світ 1949 р. у Франції). У системі її поглядів займають центральне місце поняття «свобода волі», «свобода вибору», «самореалізація особистості» і «справжнє існування». У центрі уваги — жіноча особистість та її «ситуація» в історії, повсякденному житті, що задана фізіологією і анатомією, психологією і соціальними нормами. У такому дискурсі Сімона де Бовуар заново перечитує міфи і легенди про «таємниці статі», «призначення жінки», «таємницю жіночої душі» тощо. Вона доводить, що біологічна відмінність між чоловіком і жінкою зовсім не передбачає їх соціальної відмінності, відносин підпорядкування. Такий розподіл ролей, на її думку, зумовлений певними соціально-історичними обставинами, що склалися на початку історії, коли за чоловіком була закріплена сфера «конструювання сенсу життя» — сфера культури, а за жінкою — сфера природи, за чоловіком у повсякденній свідомості закріплена роль творця, суб'єкта, господаря, а за жінкою — об'єкта його влади. Не всі неофеміністки виявилися готовими йти до кінця за Сімоною де Бовуар — бачити в жінці істоту, що відрізняється від чоловіка тільки своєю здатністю до народження дітей. Деякі з них, наприклад, французьки Люс Ірігарей і Елен Сікс, виходячи з теорії есенціалізму, відстоюють ідею про особливу жіночу суб'єктивність, наявність специфіки жіночого начала. Вони утверджують право жінки не копіювати чоловічий стандарт соціальної поведінки, а жити за власною жіночою натурою — відстоюють право на відмінність з чоловіком (фемінізм відмінності). Феміністки доводять, що вся попередня історія та культура побудовані відповідно до чоло-

вічого бачення світу, з чоловічими смаками, уподобаннями — світ є «маскулінізованим». Щоб увійти в історію, жінка повинна протиставити чоловічим стандартам і стереотипам свої, жіночі особливості. Без утвердження свого особливого погляду на світ, на історію і культуру, жінки ризикують втратити самобутність і зникнути в «чоловічому» суспільстві. Визнання різноманітності соціальних явищ і протиріч дозволило розпочати новий дискурс про наявність і можливість співіснування різних форм суб'єктивності. Неофемінізм почали оцінювати новими мірками — вільної людини, яка прагне показати причини несправедливості світу щодо жінок та шляхи дискримінації.

До дискусії про сутність чоловічого та жіночого залучилися представники всіх наук про людину — біологи, психологи, антропологи, етнографи, філософи, психологи, соціологи, політологи тощо. Із середини 70-х років ХХ ст. у західних університетах повсюдно почали виникати центри жіночих, феміністичних і гендерних досліджень, головним завданням яких стало дослідження та визначення особливостей жіночого начала, жіночого підходу, жіночих цінностей. З подальшим розвитком таких досліджень вчені почали аналізувати та порівнювати характеристики чоловічого і жіночого. Поняття гендер, застосування якого передбачало перехід досліджень з біологічного рівня на рівень соціальний та відмову від постулату про природне призначення статей, стало центральним у наукових дослідженнях.

До 60-х років ХХ століття всі дослідження гуманітарних наук були андроцентричними і здійснювалися з позицій чоловічого домінування в суспільстві. Неофеміністичний рух 60 — 70-х років запропонував новий дискурс. Почався активний пошук моделі рівних можливостей жінок і чоловіків. Рівень таких досліджень характеризувався насамперед критикою сучасної суспільної науки, що заважає продуктивній появі нових відповідних дійсності знань про стан жінки в суспільстві. Широке застосування концепції гендера, гендерних студій та досліджень у країнах Заходу (Канаді, США, Скандинавських країнах) відчутно вплинуло на еволюцію суспільних норм та уявлень про відносини між статями та призначення жінки.

Дослідницькі висновки фемінізму Другої хвилі торкалися пояснення подвійних стандартів в суспільстві. Не випадково м. Ейхлер у книзі з назвою «Подвійний стандарт» написала: «Мета фемінізму — створити науку, відповідальну за поведінку всіх людей, як чоловіків, так і жінок. Не можна вважати нормою поведінки чоловічу модель та на її тлі оцінювати модель жіночої поведінки. Жінка — суб'єкт історії та її творець у тій самій мірі, як і чоловік. Їхні дії потрібно розглядати не як взаємовиключаючі одна одну, а як єдиний процес, без подвійних стандартів».

Гендерні ролі, рівновага і поступ гендерних відносин у суспільстві найтіснішим чином пов'язані з масовою культурою та усталеними у спільноті поглядами щодо адекватних чоловікам та жінкам рис та зразків поведінки і діяльності відповідно до їхніх соціальних статусів. І потрібно зважати на те, що еволюція поглядів змінюється повільно і зі значною інерцією. Зокрема, як показав англійський досвід, після більш ніж півсторічної боротьби феміністок на рівні з чоловіками за права жінок, у Великій Британії лише тепер спостерігаються реальні, хоча й не дуже великі зрушення у розумінні молоддю цих проблем. Отже, вирішення проблем досягнення соціальної рівності, гармонії та справедливості у гендерних питаннях не може розв'язатись самими лише вольовими рішеннями, за допомогою адміністративних важелів.

Гендерний фактор у політиці має давню історію як у світі в цілому, так і в Україні. У СРСР педагоги максимально диференціювали освіту за статевим принципом. Мовляв, дівчата й хлопці і думають по-різному, і світогляд, і плани життєві у них різні. Як результат — у керівництва урядом і партією того періоду перебували самі чоловіки. Навіть у керівництві районними чи міськими осередками партії жінкам діставались посади заступників. Ситуація почала дещо змінюватись у 60-х роках ХХ ст., коли міністром культури обрали К. Фурцеву, головою Президії Верховної Ради УРСР — В. Шевченко, наймолодшого члена Політбюро КПУ. Були спроби довірити вищі службові посади у незалежній Україні жінкам: міністр праці і соціальної політики Денісова Л.Л., міністр культури — Білозір О.В., перша жінка прем'єр-міністра незалежної України — Тимошенко Ю.В.

У Західній Європі та Америці за долю своєї країни відповідають жінки, зокрема, у Німеччині, Литві, Фінляндії, Сан-Марині, Бразилії, Коста-Ріці, Індії, Швейцарії та ін. Як бачимо, кількість жінок-керівників держав надзвичайно мала. Успішно розвивалась кар'єра у Індіри Ганді, Беназір Бхутто, Маргарет Тетчер. В історію своєї країни Індіра Ганді ввійшла як перша жінка, що очолила протягом декількох років уряд Індії. Розумний та енергійний політик, вона багато зробила для зміцнення міжнародного авторитету держави, стала одним з лідерів Руху неприєднання до військових блоків. І сьогодні ім'я Індіри Ганді з повагою вимовляється на її батьківщині й у всьому світі. Беназір Бхутто — перша у новітній історії людства жінка — лідер мусульманської країни. Пакистанський політик, лідер Пакистанської народної партії (ПНП). У грудні 2007 року загинула в результаті теракту, що стався на мітингу її прихильників. Політичну кар'єру розпочала в 1977 році як помічник свого батька, прем'єр-міністра Пакистану Зульфікара Алі Бхутто. У тому ж році Бхутто-старший був повалений, а пізніше — страчений, і Беназір провела кілька років під арештом. Згодом вона двічі (у 1988 — 1990 і 1993 — 1996 роках) займала пост прем'єр-міністра, її двічі відправляли у відставку за звинуваченням у корупції. Чарівний консерватор. Серед численних жінок-політиків Маргарет Тетчер виділяється тим, що нікого не залишала байдужим — одні нею захоплювалися, інші ненавиділи. Коли в 1989 році вона пішла у відставку, газета «Чикаго трибун» написала про неї: «Можливо, це самий чудовий, ненависний, чарівний, занудний, радикальний і консервативний лідер у всьому західному світі».

Сьогодні проблема гендера теж актуальна. Слід визнати факт прихованої дискримінації, що вкоренилася в суспільній свідомості, консервативних гендерних стереотипах, коли місце та роль жінки пов'язуються виключно із сім'єю, а чоловіка — із суспільною діяльністю. Тож непредставленість жінок у сфері прийняття рішень суперечить принципам демократичного розвитку і є також виявом гендерної нерівності в Україні. Проаналізуємо ситуацію щодо кількості жінок і чоловіків у Верховній Раді. Кількість жінок-депутатів становить всього 7,5%, немає жодної жінки-міністра. Посаду заступника міністра доручили лише 12. За кількістю жінок у парламенті Україна займає 110 місце серед 188 країн. Не краща ситуація і в органах місцевої влади. В Україні немає жодної жінки-керівника області. Депутатами Тернопільської обласної ради обрано 95 чоловіків та 13 жінок. У Тернопільській міській раді депутатами є 52 чоловіків і 6 жінок. При цьому рівень освіти та досвіду жінок не нижчий, ніж у чоловіків. У складі Кабінету Міністрів України немає жодної жінки. Різниця в заробітній платі жінок і чоловіків за працю рівної цінності становить більше 30% на користь останніх. Таким чином, проблема гендера в політиці є актуальною і для України, і для світу в цілому.

ЩОДО ПИТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ РОЗВИТКУ ҐЕНДЕРНОЇ ОСВИТИ В КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Світлана Гришак,

*канд. пед. наук, доцент кафедри іноземних мов,
Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка*

Після розпаду СРСР перед новими незалежними державами постало завдання укріплення їхнього міжнародного авторитету та включення до світового співтовариства як рівноправних союзників, що обрали для себе демократичний шлях розвитку. Зважаючи на те, що становлення справжньої демократії неможливо без додержання пострадянськими країнами певних норм і правил, які висунуті сучасним співтовариством для досягнення стабільного розвитку в економічній, соціальній і культурній сферах життя суспільства і основу яких складає забезпечення ґендерної рівності, то цілком закономірним було прийняття та ратифікація ними ряду документів ООН, спрямованих на утвердження рівностей статей.

Перед усіма незалежними державами стоїть нагальне питання — розвиток ґендерної освіти громадян. Незважаючи на вагомий внесок міжнародних організацій, які сприяли просуванню ґендерних знань у країнах пострадянського простору протягом останніх двадцяти років, створення в цих суспільствах просвітницьких ґендерних центрів, ґендерний компонент не займає належного місця в освітніх стандартах загальної та вищої освіти.

Система освіти як один із найважливіших соціальних інститутів, що функціонує задля задоволення суспільних потреб, повинна одразу реагувати на всі зміни та процеси, які відбуваються в суспільстві, бо вона є одним із найважливіших факторів, що впливає на просування ґендерної освіти, але, на жаль, вона й досі є хранителькою як наявних, так і прихованих форм ґендерної нерівності і дискримінації за ознакою статі.

Сьогодні освітнє середовище пронизано відносинами нерівності і є трансформатором застарілих ґендерних установок, що призводять до встановлення ґендерного порядку на основі дискримінації однієї статі іншою. Статевий фактор суттєво впливає як на розвиток життя суспільства взагалі, так і на розвиток окремої особистості зокрема.

Масштабні реформи системи освіти в суспільствах пострадянського простору виявили тенденцію пристосування національних освітніх систем до світових стандартів, приєднання більшості країн до Болонської конвенції, що сприяло їх інтеграції до єдиного освітнього середовища і, відповідно, спричинило зіткнення з більш різнобічними за змістом попитів освітнього ринку. Все це стало вимагати від молодих людей мобільності, володіння більш універсальними здібностями, здатності виконувати ролі, не обмежені належністю до тієї чи іншої статі, і, в свою чергу, потребувало перегляду певних механізмів, які відбуваються в освітньому середовищі в процесі соціалізації молоді й які сприяють їх статевої диференціації та змушують дотримуватися статоворольового репертуару ґендерних ролей. На сьогодні вкрай важливим є прищеплення цінностей ґендерної рівності молоді, у чиїх руках — майбутнє кожної держави.

Питання просування ідеї ґендерної рівності, зокрема, в системі освіти, до цих пір має особливу гостроту і потребує нового осмислення з урахуванням специфіки розвитку кожної країни, її культурних особливостей. Будь-яка з країн пострадянського

простору має власний досвід розвитку ґендерної освіти, власні можливості впровадження національних програм ґендерної освіти та той чи інший ступінь реалізації ґендерного компонента в освітніх реформах. Усвідомлення того, що здійснено на шляху просування ґендерної теорії в системах освіти в пострадянських країнах, обмін досвідом у вирішенні нагальних ґендерних проблем надасть більш повну інформацію про загальний стан розвитку ґендерної освіти в зарубіжних країнах, дозволить запозичувати досягнення та уникати недоліків.

Здійснення порівняльного аналізу вимагає поглиблення розуміння тих ґендерних проблем, із якими стикається сучасна освіта в пострадянських країнах, і тих перспективних шляхів, які сприятимуть їхньому усуненню, а саме:

- наявність ґендерної асиметрії освітнього середовища, яка виявляється в «прихованому навчальному плані»;
- відтворення застарілих ґендерних стереотипів на всіх рівнях освітньої системи, що спричиняє ґендерну дискримінацію в міжстатевих відносинах;
- орієнтація процесів ґендерної соціалізації на механізми ґендерної диференціації у вихованні дівчат і хлопчиків як представників різних і нерівноцінних груп, що забезпечує традиційний нерівний порядок відносин між статями;
- використання статоворольового підходу в практиці освіти, який будується на основі статево орієнтованого засвоєння ґендерних ролей, що перешкоджає прийняттю ідеї ґендерної рівності та цінностей самореалізації особистості;
- необхідність упровадження ґендерного підходу як нової парадигми сучасної ґендерної освіти, її методологічної та методичної основи, що вимагає використання ґендерного аналізу для виявлення ґендерної дискримінації освітнього середовища пострадянських суспільств та формування егалітарного світогляду в учасників освітнього процесу.

Отже, одним із найважливіших завдань, які потрібно здійснити в контексті порівняльного аналізу, це на основі окреслення загальних ґендерних проблем у пострадянських суспільствах виявити основні тенденції розвитку й удосконалення їхніх освітніх систем у ґендерному аспекті.

Тому глибоке теоретичне вивчення та наукове узагальнення досвіду впровадження ґендерної теорії в пострадянських суспільствах, які тією чи іншою мірою мають схожі освітні системи після розпаду СРСР та спільні ґендерні проблеми, сприятиме осмисленню як позитивного, так і негативного досвіду вітчизняних ґендерних проблем і дозволить обґрунтувати необхідність реформування освітньої системи відповідно до світових стандартів щодо реалізації ідеї ґендерної рівності.

«ГЕНДЕРНА РЕВОЛЮЦІЯ» У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Катерина Келемен,

*студентка Ужгородського
національного університету*

До кінця ХХ століття питання про паритетність жінок і чоловіків у системі державного управління не мало ніякого значення. Але на сучасному етапі розвитку людства воно постає як одне з наймасштабніших і найпоширеніших. Нагальною стає проблема диспропорції у політичному представництві та доступі прийняття рішень жінок і чоловіків. В Україні такі диспропорції є одними з найбільших в Європі, але вже є помітні певні зрушення на шляху до їх подолання. Можна впевнено сказати, що рівноправність є основою демократії. Будь-яке суспільство, що проголошує себе демократичним, мусить забезпечувати надання рівних можливостей кожному зі своїх членів. Воно повинно поважати гідність та чесноти кожної жінки і кожного чоловіка, так само як і право усіх і кожного — жінки і чоловіка — на самовиявлення та самореалізацію.

Для впровадження гендерного підходу в державне управління в основу мають бути покладені такі два фактори:

- 1) гендерний підхід — прояв демократії. Ніхто не може бути дискримінований за ознакою своєї статі;
- 2) оскільки суспільство складається з жінок і чоловіків, неможливо досягти сталого розвитку суспільства без проведення гендерного аналізу існуючих умов.

Для забезпечення розвитку суспільства необхідно, щоб методи гендерного підходу стали складовою всіх частин і напрямків політики.

Жінки як керівники держав або урядів — це тільки 5% лідерів усіх країн. На міністерських посадах жінок не більше — у середньому лише 4%. До того ж, жінки виконують обов'язки міністрів переважно у сферах соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, культури або у справах жінок. Водночас загальна кількість жінок, які є керівницями, — 12%, у тому числі у промислово розвинутих країнах — 24%, а у країнах, що розвиваються, — 12%. Із 40000 депутатів планети — 10% жінок, у тому числі у Північній Європі — понад 30% [4, с. 65].

Готовність жінок брати участь в управлінні залежить не лише від рівня освіти, професійної підготовки та досвіду. Завжди треба враховувати психологічну готовність жінок управляти. Невпевненість у кар'єрному рості понижує активність жінок на професійному рівні. Власне, це породило специфічний тип «ділової жінки», яка змушує себе доводити всім навколо, що вона на своєму місці і заслуговує більшого. Це нагадує своєрідний «первісний капіталізм», але на початку ХХІ століття. Гендерна теорія не змогла позбутися цього феміністичного комплексу і тому тепер зазначає логічної критики з боку чоловіків, адже «первісний капіталізм» не гребує і цинічними методами боротьби за владу, оскільки саме вона дає переваги при розподілі цінностей.

На сьогодні жінки не змогли реалізувати давнє гасло фемінізму про рівність статей, яке переросло у гендерне гасло про пропорційний розподіл суспільних функцій за формулою 50/50 або, іншими словами, забезпечення гендерної рівності. Власне, зараз не можна сказати, що жінки змогли придумати раціональну систему, що забезпечить рівність

жінок та чоловіків. Поки що з кожним роком жінки отримують дедалі більше привілеїв та можливостей розвиватися.

Існує досить неоднозначний комплекс цілеспрямованих заходів, які пропонуються для усунення дискримінації жінок при їх прийнятті на високі державні посади [4, с. 68]:

- 1) квотування місць для жінок у виконавчих органах влади через ухвалення додаткових розпоряджень і шляхом внесення спеціальних змін до закону по вибори, які передбачають дотримання ґендерного балансу в партійних списках кандидатів. Про таку технологію йдеться в Конвенції «Про ліквідацію усіх форм дискримінації у ставленні до жінок» як тимчасовий спеціальний захід, що спрямований на пропорційне представництво чоловіків і жінок на державних посадах;
- 2) забезпечення інтеграції жінок в усіх сферах життя суспільства, намагання завдяки усвідомленню важливості участі жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях держави сформувати соціальні норми, що спрямовані на широке залучення жінок у громадський та партійний рух і до державних структур, що впливають на кадрову політику;
- 3) створення для жінок — державних службовців, які перебувають у кадровому резерві, школи майбутнього керівника або жіночого лідерства, оскільки сьогодні вони мають менше можливостей для самоутвердження і набуття управлінських навичок. До програми школи варто було би включити курси з ґендерології, психологічні тренінги з розвитку ініціативи, самоствердження, практикуми з оволодіння навичками ділової лексики, ведення дискусій, створення індивідуального стилю й іміджу, вміння використовувати невербальні засоби спілкування;
- 4) створення моніторингового контролю за професійною самореалізацією жінок, які мають досвід і схильність до керівництва і які не згодні з обмежувальними рамками кар'єрного росту;
- 5) створення на загальнодержавному і регіональному рівнях об'єднань жінок-політиків і чиновників, які могли б допомагати жінкам-новачкам на суспільно-державній та політичній аренах;
- 6) пропаганда у засобах масової інформації образу ділової, розумної, упевненої у своїх силах жінки-керівника через організацію круглих столів, прес-конференцій, виступів жінок-керівників у пресі і на телебаченні.

Подібні кроки, якщо вони носитимуть системний характер, могли б сприяти формуванню сприятливої суспільної думки і подоланню стереотипів з проблеми участі жінок в управлінні державними справами.

Навіть якщо до законодавчих органів буде обиратися більша кількість жінок, вони навряд чи зможуть репрезентувати весь спектр жіночих інтересів. Для цього треба шукати інші шляхи. Деякі європейські країни наголошують на необхідності визначити певні квоти для жінок у державних органах влади. Наприклад, в Ірландії 40% посадовців в офіційних органах влади, що їх призначає уряд, мають становити жінки. Ця ініціатива мала певний успіх, хоча за деякими оцінками з'явилась тенденція розглядати цю цифру як верхню, а не нижню межу відсоткової частки жінок в органах влади. Хоча такі заходи, здається, виправдані насамперед елементарними уявленнями про справедливість, вони зовсім не гарантують того, що активізація участі жінок у суспільному житті забезпечить

ефективніше розв'язання суто жіночих проблем. А для того щоб це насправді сталося, необхідно на державному рівні задіяти механізм тісної співпраці з жіночими організаціями. За певних умов такий механізм може бути дієвим засобом залучення жіночих організацій до процесу формування політики.

Українська держава може забезпечити свій сталий розвиток виключно шляхом ефективного використання всіх видів своїх ресурсів, наявних конкретних переваг, а також за активізації ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпеченні соціальної справедливості та ґендерної рівності. Включення ґендерного компонента в стратегію сталого розвитку є необхідною умовою, яка випливає із статті 24 Конституції України, в якій говориться: «Громадяни мають рівні права і свободи та є рівними перед законом» [3, с. 6].

Проблема паритетного представництва та участі жінок у політичному та суспільному житті України полягає не в дефіциті юридичних прав, а у відсутності механізмів, які б забезпечували рівне представництво жінок та чоловіків у всіх органах влади. Але ці показники далеко не відповідають посадовим позиціям жінок, здебільшого вони працюють лише на нижніх щаблях службової ієрархії. Серед керівників I посадової категорії 5,6% загальної кількості — жінки, II категорії — 18,9%, III категорії — 28%. За три роки ці цифри були видозмінені, і вже в 2005 році посади I категорії займають 13,8% жінок, II категорії — 23,9% жінок, III категорії — 36,1% жінок, а на посадах IV категорії представництво чоловіків і жінок наблизилось до паритетності [1, с. 97].

У незалежній Україні на вищому законодавчому та виконавчому рівнях прийнято ряд концептуальних документів та цільових комплексних програм, спрямованих на поліпшення становища сім'ї, жінок, охорони материнства та дитинства, покращення соціально-демографічної ситуації.

Державна політика впровадження ґендерної рівності здійснюється згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 р. № 479 «Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню ґендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки» [5, с. 345]. Основні моменти постанови Кабінету Міністрів:

- провести систему показників ґендерного розвитку у відповідність до вимог ООН щодо підготовки національних статистичних доповідей про становище жінок та чоловіків;
- проводити інформаційну та роз'яснювальну роботу серед населення з питань запобігання торгівлі жінками;
- вивчити питання про збалансоване за статями представництво жінок і чоловіків в органах державної влади та подати Кабінету Міністрів України пропозиції щодо ефективного формування резерву кадрів для органів виконавчої влади;
- забезпечити проведення експертизи законодавчих актів України;
- сприяти участі громадських жіночих організацій з метою залучення жінок до активної участі в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Тобто певні зрушення у державних структурах України в напрямку вироблення механізмів утвердження ґендерної рівності є, але необхідні системні зміни для запровадження дієвого ефективного механізму.

У політичній системі ґендерна нерівність проявляється дуже яскраво: чим вищий рівень прийняття політичних рішень, тим менше там жінок. Наявність традиційної «чоловічої моделі» у суспільстві як найбільш соціально прийнятної не відповідає потребам сьогодення.

Все це вимагає довгого і складного процесу вдосконалення державотворення на всіх рівнях влади. Всі соціально-економічні довгострокові та короткострокові програми мають враховувати наявність гендерної різниці. Це означає, що сподівання і можливості жінок і чоловіків мають втілюватися у життя в однаковій мірі та в однакові строки [2, с. 35].

Процес формування громадянського суспільства знаходиться у нас ще на початковій стадії. На сьогодні в Україні діє понад 100 структурованих і організаційно оформлених всеукраїнських жіночих громадських організацій. За останні 10 років відбулися значні зрушення в електоральній поведінці жінок. Їх вже в переважній більшості не задовольняє роль пасивного спостерігача. Жіночі структури починають активно втручатися в питання державотворення, а отже, стають його суб'єктами. Загострення значної кількості жіночих організацій, які намагаються їх вирішити. Разом із тим вони часто не сприймаються широкою громадськістю як такі, що здатні захистити права жінки або ж суттєво вплинути на її становище. А позитивне сприйняття суспільством для об'єднань є надзвичайно важливим.

Згідно зі статистикою, жінки і нині залишаються на периферії української політики, що суперечить міжнародним зобов'язанням України щодо основних принципів і цінностей прав людини [6, с. 89].

Не менш важливе місце займає Указ Президента України від 4 грудня 1996 року щодо Положення про Міністерство України у справах сім'ї та молоді. У ньому зазначається, що цей центральний орган забезпечує проведення в життя державної політики з питань сім'ї, жінок, молоді та дітей на всій території України, а також здійснює керівництво дорученою сферою управління, несе відповідальність за її стан і розвиток. Але серед завдань міністерства не йшлося про сприяння творенню гендерної політики в країні, що визначено Пекінською конференцією одним з основних напрямів діяльності для світового співтовариства. Та цьому питанню так і не було приділено належної уваги з боку міністерства, яке в березні 1999 року було реорганізоване і увійшло до складу Державного комітету України з питань молодіжної політики.

Доцільним було б запровадження спеціальних комісій, яким би доручалось не лише прийняття державних службовців на службу, а й питання формування гендерно-збалансованого кадрового резерву, атестації, просування по службі. Необхідно дотримуватися гендерної паритетності і при формуванні самих цих комісій. Головне управління державної служби поки що не впливає на процес добору кандидатур на керівні посади та їх призначення з дотриманням правил гендерної рівності. Розвиток державної політики не можна забезпечити без прийняття Закону України про державне забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в Україні.

Отже, можна зробити висновок, що одним із шляхів залучення жінок на державну службу може бути їх висування на відповідні політичні посади. Проте такий шлях не дасть найближчим часом очікуваних результатів через відсутність відповідної підготовки в політичних партіях, більшість з яких неспроможна адекватно відповідати на виклик часу.

Література

1. Грабовська І. Пошуки гендерної паритетності: український контекст. — Ніжин: «НДУ ім. М.Гоголя», 2007. — 204 с.
2. Грошев І.В. Гендерные представления о власти // Социс. — 2000. — № 12. — С. 33–41.
3. Конституція України від 28.06.96 р. — К., 1999. — 36 с.

4. Корольчук Ю. Гендерна революція у системі державного управління // *І.* — 2003. — № 27. — С. 60–70.
5. Лобанова Л.С. Гендерні стратегії сталого розвитку України. — К.: Фенікс, 2004. — 432 с.
6. Сverdлюк Я., Оксамитна С. Жінки в політиці: міжнародний досвід для України. — К.: Атіка, 2006. — 268 с.

ЛІДЕРСТВО У ҐЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ

Владлена Буларова,

*Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля,
Віртуальна лабораторія технологій
з гендерної та бізнес-освіти*

У XXI столітті жінки лідирують не лише в чисельності населення (понад 50% всього населення планети — це жінки). Вони домінують у суспільстві як працівники, професіонали, бо зайняті в таких сферах, без розвитку яких суспільство важко буде назвати сучасним (освіта, охорона здоров'я, соціальна робота, суспільні науки, бухгалтерський облік, банківська справа, культура, догляд за дітьми і людьми похилого віку, реклама, екологія, сфера послуг і інформації). Є статистика, що жінки відкривають новий бізнес у два рази швидше, ніж чоловіки. Жінки на чолі підприємств, корпорацій і державних структур переконливо довели свою здатність керувати, створювати ефективні організації, вести за собою. Разом з тим при переході від розгляду окремих прикладів до аналізу самого явища жіночого лідерства ми неминуче стикаємося з рядом питань.

Що ми маємо на увазі, кажучи про жіноче лідерство: специфічно жіночу поведінку в цій ролі чи саму здатність жінки займати лідируючі позиції?

Чи відрізняється поведінка жінки-лідера від поведінки чоловіка-лідера або ж лідерство не має гендерного виміру і буває всього лише ефективним чи неефективним, незалежно від того, хто його здійснює — чоловік чи жінка?

Що є причиною відсутності жінок у політичній та економічній елітах: небажання самих жінок чи наявність перешкод на шляху до лідируючих позицій?

У багатьох країнах світу, включаючи і країни колишнього СРСР, відповідно до конституцій жінки мають рівні з чоловіками права, як економічні, так і політичні. Немає і формальних юридичних перешкод для активної діяльності жінок у бізнесі. Отже, якщо, незважаючи на декларовану рівність, жінок, як і раніше, «не видно» серед представників політичної і бізнес-еліти, то причина, очевидно, має коренитися в самих жінках — в їхній нездатності або небажанні зайняти відповідні місця в цих сферах.

Ґендерна нерівність не є наслідком лише законодавчо закріпленої нерівності в політичних і громадянських правах і, відповідно, не зникає після введення конституційних положень, які декларують рівність статей. Посилання на те, що жінки просто не бажають займати лідируючі позиції, також легко поставити під сумнів. Подібне «небажання» часто відображає лише об'єктивне знання жінок про неймовірні складності, а часом і неможливість досягнення лідируючих позицій в суспільстві, оскільки «правила гри» в ньому створені чоловіками і для чоловіків.

Чим же тоді можна пояснити відсутність жінок у сферах суспільного прийняття рішень? Від відповіді на це запитання буде залежати і уявлення про те, яким має бути жіноче лідерство: окремим випадком лідерства як такого (тобто ґендерно незалежного) чи особливим, окремим феноменом, що має принципові відмінності від чоловічого лідерства. Різні трактування цієї проблеми ми знаходимо у ліберальному, радикальному фемінізмі.

Ліберальний фемінізм виходить з положення про принципову рівність чоловіків і жінок, при цьому як стандарт рівності використовується статус чоловіка. Саме тому дослідники жіночих методів управління прагнуть у першу чергу показати, що не існує значних відмінностей між чоловіками й жінками в стилі керівництва організацією. На основі безлічі емпіричних досліджень ряду організацій практично не було виявлено відмінностей між поведінкою лідерів-чоловіків і лідерів-жінок. Стиль поведінки, який вони вибирають, визначається швидше за все займаною посадою, ніж статтю.

З цієї точки зору твердження про «природну» нездатність жінок займати лідерські позиції в суспільстві є всього лише стереотипом, який використовується для того, щоб штучно утримувати жінок від спроб добиватися влади, бо є «природне призначення» — роль дружини і матері.

Важливими в рамках ліберального фемінізму є і питання про те, яке положення жінки займають в організаціях і як впливає структура цих організацій та розподіл влади в них на шанси жінок у досягненні лідируючих позицій. Підлегле положення жінок в організаціях пояснюється не ґендерними відмінностями в здібностях або прагненнях до управління, а відмінностями у владі, яку мають чоловіки і жінки. Жінки в організаціях одразу ж виключаються з тих структур і тієї діяльності, які забезпечують доступ до влади. Одним з механізмів такого виключення є, наприклад, недоступність для жінок неформальних чоловічих соціальних зв'язків, де відбувається обмін важливою інформацією. Важливу роль відіграє і те, що чоловіки воліють наймати на посади безпосередніх підлеглих представників своєї ж статі. В результаті жінки залишаються безвладними і не розглядаються як достойні претенденти на лідерські позиції.

З точки зору представників ліберального фемінізму розширення доступу жінок в економічні та політичні еліти вимагає, в першу чергу, трансформації уявлень про жіночі стилі управління та зміну процесу соціалізації таким чином, щоб він сприяв розвитку жіночої мотивації до досягнень у публічній сфері. Збільшення кількості жінок на владних позиціях, на їхню думку, може бути досягнуто завдяки введенню квот на мінімальне представництво жінок в органах, що приймають рішення, в університетському середовищі і т. п. Слід підкреслити, що представники ліберального фемінізму вірять у можливість досягнення рівноправності всередині вже сформованих організацій без їх докорінної трансформації. Але оскільки існуючі «людські» способи керівництва і стратегії дії є чоловічими і націлені на досягнення успіху в «чоловічому» світі, жінка, щоб бути успішною, повинна засвоїти «чоловічий» стиль поведінки.

З останнім твердженням не згодні представники радикального фемінізму. Вони вважають, що внаслідок особливостей соціалізації та ґендерного поділу праці особливості поведінки жінки та її психологічні особливості значно відрізняються від поведінки чоловіків. Так, визначальною характеристикою жіночого «я» є не орієнтація на незалежність і суперництво, які властиві чоловікам, а орієнтація на взаємозалежність і взаємодію. На цій

підставі припускається, що чоловіки частіше орієнтуються на завдання, тоді як жінки приділяють більше уваги міжособистісним відносинам, чоловіки також частіше беруть на себе ризики і володіють високою самоповагою, тоді як жінки проявляють більше м'якості і є більш ефективними, коли справа доходить до вирішення проблем.

Більшість з нас комбінує чоловічий і жіночий стилі поведінки залежно від обставин. Але А. Каммінгс, посилаючись на дані дослідження, стверджує, що в основній масі люди більш схильні до жіночої моделі поведінки, ніж чоловічої. Водночас ми, усвідомлюючи відмінності «чоловічої» і «жіночої» ролей, очікуємо від людей, що вони будуть вести себе певним чином залежно від того, до якої статі вони належать. А коли наші очікування не виправдовуються, ми схильні занижувати лідерські здібності індивідуума, незважаючи на те, наскільки він насправді був ефективний як лідер.

Насправді ступінь, в якому жінкам-керівникам доводиться керуватися «чоловічими» або «жіночими» моделями поведінки, значною мірою визначається тим, якою є культура організації. Якщо в компанії переважає «чоловіча» культура, а стиль керівництва менеджера-жінки ближче до «жіночого», то є великий ризик того, що вона буде оцінена як неефективний керівник, оскільки не буде відповідати очікуванням свого оточення.

Справа зовсім не в тому, який стиль керівництва краще — «жіночий» чи «чоловічий». Важливо просто брати до уваги цей аспект, оскільки він значно впливає на ефективність взаємодії всередині організації. Тому А. Каммінгс радить жінкам-керівникам уважно вивчити своє оточення і зрозуміти, якою є культура компанії. Маючи уявлення про те, який стиль лідерства ближче для організації, можна і потрібно коригувати свій власний.

У зв'язку з цим радикальний фемінізм ставить питання: наскільки структура і особливості існуючих організацій «сумісні» з особливими жіночими способами дії та стилями управління? Так, американська дослідниця П. Мартін доходить висновку, що існуючі організації в більшості є ґендерно нечутливими. Зокрема, в них не враховується, що наймані працівники, крім обов'язків щодо наймача, мають також сімейні обов'язки, такі як турбота про дім, шлюб і дітей. Ієрархічна структура організацій і дух конкуренції не визнають можливості іншого — «жіночого» — стилю управління, націленого на співробітництво і підтримку працівників у їх особистісному зростанні й удосконаленні. Крім того, побудова кар'єри в сучасних корпораціях, особливо на вищих щаблях корпоративної ієрархії, припускає, що працівник присвячує організації весь наявний у його розпорядженні час, що не завжди можливо для жінок, які традиційно розглядаються як відповідальні за облаштування та збереження сімейних відносин. Якщо чоловіки, будуючи кар'єру, можуть розраховувати на підтримку з боку своїх дружин, які не лише піклуються про родину, а й забезпечують необхідними ресурсами «відтворення» чоловічої робочої сили, то жінки таких ресурсів не мають.

З урахуванням вищезазначеного можна стверджувати, що існуючі організації не є сприятливим середовищем для здійснення «справжнього» жіночого лідерства, оскільки вони ворожі цінностям жіночого способу «буття». Для того, щоб розширити доступ жінок до керівних сфер, необхідно, отже, трансформувати самі організації (корпорації і бюрократії) так, щоб вони будувалися з урахуванням «жіночих» цінностей і «жіночого» способу дії в управлінні. При цьому кінцевою метою є не повне заміщення «чоловічих» ієрархічних організацій тими, в яких домінують жіночі цінності, а має бути паритетна представленість цінностей, тобто мають бути створені так звані андрогінні організації.

Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є створення мережевих відносин зі зміщенням акценту з духу змагання на співпрацю.

Спрощення організаційних структур, заміна традиційної ієрархії мережевою моделлю управління приведе також до підвищення конкурентоспроможності організації, оскільки працівники будуть володіти певними повноваженнями приймати рішення, які безпосередньо стосуються їх діяльності, не чекаючи наказу «зверху». Отже, якщо в рамках ліберального фемінізму модель жіночого лідерства будується на копіюванні чоловічого стилю поведінки всередині існуючих організацій, то в рамках радикального фемінізму перспективи жіночого лідерства пов'язані зі зміною самих організацій, які стануть відповідати «жіночим» способам дії, набутим ними в ході соціалізації.

Таким чином, проблема жіночого лідерства, як і раніше, залишається в центрі уваги соціологів, наукових і громадських дискусій та не може бути проігнорована в сучасному світі. Сьогодні актуально не те, чи може жінка бути лідером, а те, як, у рамках яких стратегій реалізація лідерських якостей жінок може бути найбільш ефективною. Вирішення цього питання важливо не лише для жінок, а й для всього суспільства, якщо воно прагне ефективно використати лідерський потенціал цієї великої соціальної групи.

Література

1. Зубковська О. Жіноче лідерство. Режим доступу: <http://www.feminist.org.ua/library/gender/index.php/>.
2. Eagly A. H., Johnson B. T. Gender and Leadership Style: a Meta-analysis Psychological Bulletin, 1990. Vol. 108 (2). P. 233-256.
3. Ferguson K. E. The Feminist Case Against Bureaucracy. Philadelphia: Temple University Press, 1984.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Дар'я Сагіна,

*студентка Східноукраїнського національного
університету ім. В. Даля*

Успішна діяльність будь-якого підприємства залежить не лише від кваліфікації персоналу, а й від умілого використання кадрів та від ефективності управління ними. Якщо управління людським колективом відбувається стихійно, без урахування соціально-психологічних аспектів та закономірностей розвитку, підбір кадрів відбувається випадково, то це створює ґрунт для конфліктів та знижує результативність праці. Керівництво, в першу чергу, удосконалює фінансовий менеджмент, при цьому робітники, як об'єкт управління, залишаються на другому плані. Тому більшість українських підприємств мають низький організаційний статус та недостатньо професійно підготовлені.

Існує велика кількість стереотипів щодо персоналу, серед яких є і гендерні стереотипи — уява про якість і норми поведінки чоловіків та жінок. Практика показує, що найбільш проблемними, з точки зору гендерного виміру, є такі напрямки управління персоналом:

- стиль керівництва: чоловіки частіше використовують командно-адміністративний стиль управління; жінкам-керівникам характерне більш демократичне управління, готовність до співпраці та колегіальне прийняття рішень при вмілому делегуванні повноважень;
- підбір кадрів: чоловіки спочатку звертають увагу на зовнішність робітника, манери спілкування, жестикулювання, а потім оцінюють кваліфікаційні здібності людини; жінки намагаються охопити всі сторони питання і розкрити всі потенціальні здібності майбутнього співробітника;
- мотивація чи звільнення персоналу: роботодавець-чоловік не приділяє увагу міжособовим відносинам, він оцінює працівника за його кваліфікацією та працездатністю, тому він швидше знайде заміну підлеглому, ніж буде мотивувати його. Здійснюючи функцію контролю персоналу, жінка не прагне впроваджувати жорстоких санкцій, а навпаки — її хвилює мікроклімат у колективі, при цьому вона зберігає здатність реалізовувати заходи щодо тих, хто не відповідає її вимогам;
- корпоративна культура організації: скептичне ставлення до розваг у колективі чоловіка-керівника виховує дисципліну, що, без сумніву, веде до успіху, високої працездатності, але також з'являються ненормовані робочі дні; оптимістично налаштовані жінки впевнені, що колектив треба залучати до відпочинку, давати змогу відновлювати сили, що також веде до успіху та підвищенню працездатності, а також жінка-керівник автоматично стає «розуміючим», «чуйним» управлінцем;
- лідерство: зацікавленість у самореалізації, кар'єрному зростанні, зосередженості на праці і управлінні персоналом характеризує чоловіків як вольових та незалежних; жінки, в основному, не виділяють праці головного місця — на першому плані родина, діти, друзі;
- стресостійкість — у різних ситуаціях реакція жінки-керівника відрізняється від реакції чоловіка. Жінка «близько до серця» приймає все, що пов'язане з роботою, та досить довго залишається під владою переживань, вона «програє» ситуацію. Чоловік є більш консервативним, жорстким щодо своїх емоцій, стриманішим, він легше переживає втрати та невдачі, що не може не позначитися на управлінні;
- взаємодія з підлеглими: якщо у прийнятті рішень беруть участь співробітники, це допомагає знизити чи зовсім анулювати ризик, пов'язаний з тим, що людину, яка самотужки займається тим чи іншим проектом, ніхто не зможе замінити у форс-мажорній ситуації. Такий спосіб управління, колективної праці притаманний жінкам, бо чоловіки воліють бути одноосібними керівниками.

Але, незважаючи на суттєві гендерні відмінності, більшість фахівців роблять висновок, що інтереси і поведінка управлінців частіше залежать від ситуативної обстановки на роботі, а не від статевої належності.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ПІДПРИЄМЦІВ З ПИТАНЬ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Оксана Ромахова,

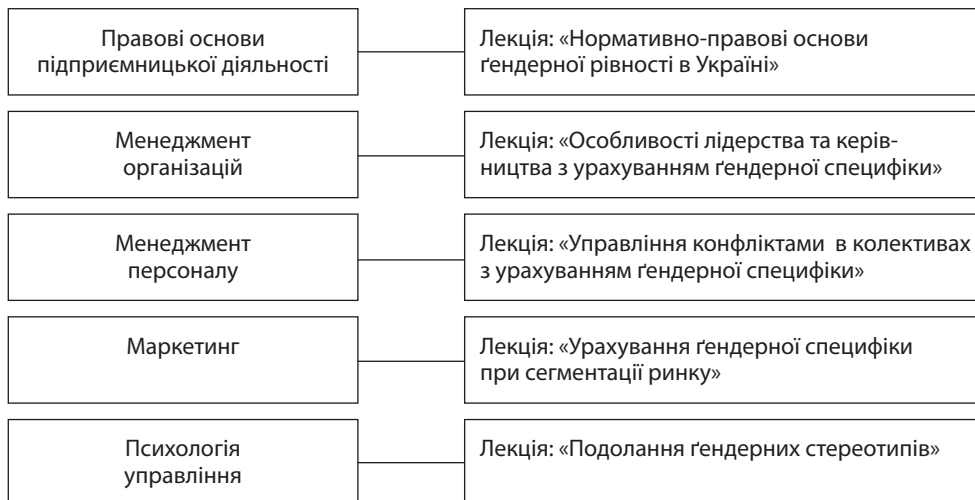
*Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля,
Віртуальна лабораторія технологій з ґендерної та бізнес-освіти*

На перший погляд може здатися, що питання ґендерних відносин, ґендерних стереотипів та, власне, ґендерної асиметрії в практиці діяльності українських підприємств не є досить значущими. Організація та проведення семінарів-тренінгів серед представників підприємницьких структур щодо питань ґендерної рівності в бізнесі в межах Українсько-Канадського проекту «Регіональне навчання та розвиток консультативних можливостей в Україні» підтвердив актуальність визначеного питання та зацікавленість цією проблемою підприємців. Цікавим було те, що окрім традиційних аспектів ґендерної політики, а саме місця та ролі жінок у бізнесі та сім'ї, серйозним питанням сьогодні постає зміна ролі чоловіків в означених середовищах.

Зростання актуальності питань ґендерної рівності в бізнесі зумовлено низкою об'єктивних чинників. Насамперед слід взяти до уваги той факт, що рівень правової обізнаності населення України стрімко зростає. Ця позитивна тенденція так чи інакше торкається розвитку зацікавленості ґендерними питаннями. По-друге, спостерігається серйозна зміна соціальних ролей, що їх відіграють у суспільстві чоловіки та жінки. Зростаючий відсоток успішних жінок, які займаються малим, середнім та великим бізнесом, підтверджує цей висновок. З іншого боку, заслуговує на увагу і той факт, що відтворювати бізнес у сучасних умовах, не враховуючи ґендерних особливостей робітників, постачальників, покупців та інших представників контактних аудиторій підприємства, стає неможливо.

Рис.1

Приклад використання наскрізної підготовки підприємців з питань тендерної рівності.

Існують деякі особливості щодо прояву ґендерних питань на підприємствах малого та середнього бізнесу в Україні. Як показали результати дослідження серед підприємців, поведінка чоловіків та жінок на керівних посадах у бізнесових структурах України принципово не відрізняється. Лідерські риси, які притаманні успішним керівникам-чоловікам мають місце й у характері керівників-жінок. Тобто успішність у бізнесі зовсім не зумовлена статевою належністю. Особливу зацікавленість у аудиторії на тренінгах викликало визначення обмежень у поведінці чоловічих та жіночих колективів. Незважаючи на всі розбіжності перелік обмежень, що їх висловили чоловіки та жінки, виявився практично однаковим. У цілому ґендерна тематика для аудиторій українських підприємців є досить цікавою і такою, що викликає жваве обговорення. Визначене зумовлює достатню необхідність використання питань тендерної рівності при підготовці підприємців.

Найбільш доцільним, на наш погляд, було б використати наскрізну схему підготовки з тендерних питань у програмах підготовки кадрів для сфери підприємництва (рис.1).

Використання означеного підходу до підготовки з питань ґендерної рівності дозволяє більш чітко простежити особливості прояву цих питань в окремих сферах діяльності підприємця. Введення в курси дисциплін окремих лекційних матеріалів дозволить підвищити інформативно-практичний рівень підготовки представників малого та середнього бізнесу.

СЕСУАЛЬНІ ДОМАГАННЯ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ В УКРАЇНІ. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Віта Торкіна,

студентка Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Проблема сексуальних домагань на робочому місці в Україні мало досліджена, відсутня офіційна статистика з цієї проблеми, а механізми правового захисту не є ефективними. Водночас проводяться численні дослідження за кордоном. Працюють у цій сфері такі дослідники, як Донна м. Стрінгер, Еллен Ремік, Джейн Солсбері, Анджела Б. Джіноріо та інші.

Стаття 1 Декларації про ліквідацію насильства щодо жінок 1993 року визначає насильство як «будь-яку насильницьку дію за статевою ознакою, яка завдає чи може завдати фізичної, сексуальної, психологічної шкоди чи страждання жінці, включаючи спроби подібних дій, обмеження або позбавлення волі, що має місце в публічному чи приватному житті» [1].

Для захисту громадян Україна ратифікувала такі основні конвенції МОП: № 111 «Про дискримінації у сфері праці та занять» (1958 р.) та № 100 «Про рівну винагороду» (1951 р.). Рівність прав також гарантується Конституцією України, прийнятим у 2005 р. Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та Держпрограмою з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р. Стаття 154 «Примушування жінки до вступу в сексуальний зв'язок» розділу IV (злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи) Кримінального Кодексу говорить про те, що сексуальні домагання — не що інше, як «Примушування жінки чи чолові-

ка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом особою, від якої жінка чи чоловік матеріально або службово залежні, — карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців» [3]. Але проблема полягає в тому, що ця стаття належить до так званих «мертвих статей», за якими практично неможливо притягти винного до відповідальності, оскільки неможливо довести його провини.

Сексуальне бажання або бажання домінувати? Про що насправді думають чоловіки, які сексуально ображають жінок? Традиційні теорії говорять, що за сексуальними домаганнями стоїть бажання. Проте в реальності вони більшою мірою пов'язані з бажанням показати домінування над жінками, в першу чергу над тими, хто порушує уявлення про жіночність, вказує психолог Дженніфер Бердал у статті, опублікованій в журналі «Journal of Applied Psychology» [2].

Існує дуже чіткий критерій сексуальних домагань — небажаність для об'єкта знаків уваги, які йому (їй) надають. Якщо відчувається настирливість у поведінці колеги, недоречність його ставлення, то це цілком може вважатися сексуальним домаганням. Найбільший ризик у жінок у переважно чоловічих колективах, де сексуальні домагання можуть бути використані як для задоволення особистих потреб, так і як спосіб припинення кар'єрного росту.

Дуже часто у випадках сексуальних переслідувань на роботі суспільство схильне звинувачувати саму жертву: не дотримувалася дрес-коду і дуже спокусливо виглядала тощо. Проте варто зазначити, що згідно з міжнародними нормами жінка не несе відповідальності за привабливий зовнішній вигляд або невідповідний офісний одяг, а от якщо у колеги або шефа спостерігається «небажана» реакція сексуального характеру на «сміливий» вигляд співробітниці, то це якраз і розцінюється як акт сексуального домагання, тому що цей самий елемент «небажаність» внесений до директиви ЄС.

«Україні необхідно вдосконалити законодавство про сексуальні домагання і гендерну дискримінацію у сфері праці, а також притягнення до відповідальності за його порушення», — переконані експерти Міжнародної організації праці (МОП). Вони не до кінця задоволені реалізацією в Україні положень вище зазначених конвенцій.

Щоб не допустити сексуальних домагань на робочому місці, перш за все необхідно освоїти кілька основних правил:

1. На роботу треба ходити саме працювати, а не показувати новинки подій. У цьому дуже добре допомагає дрес-код на підприємстві.
2. Не слід змішувати романтичні відносини і роботу.
3. Психологічний самозахист як зброя перед кривдником. Не варто вважати, що, якщо начальник виявляє занадто багато знаків уваги, то так і має бути.

Жінка повинна захищатися відразу, як тільки вона відчула на собі зайві знаки уваги. Для захисту можна використовувати аудіо-, відеотехніку, повідомлення інформації знайомим, навіть погрози. Звільнення — це останній метод самозахисту, коли ніщо інше не допомагає.

Україна повинна зробити ретельний аналіз ситуацій із сексуальними домаганнями, подивитися на те, що ж насправді відбувається.

У зв'язку з цим уряду слід оцінити прийняті роботодавцями та профспілками заходи щодо дій державних органів та установ, на які законодавством покладено обов'язки щодо сприяння гендерній рівності та протидії дискримінації в галузі зайнятості.

Однак закон — це всього півсправи, адже вирішити таку проблему можливо тільки шляхом підвищення культури в робочому середовищі. Співробітники організації повинні чітко розуміти, що службовий інтерес не повинен переходити межі виробничого плану чи рамок проекту. А жертвам сексуальних домагань слід навчитися відстоювати свої права.

Література

1. Декларація про викорінення насильства проти жінок. Проголошена резолюцією 48/104 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993 року.
2. Journal of Applied Psychology, Vol. 93, No. 2.
3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 25-26, ст.131.

ГЕНДЕР ЯК СОЦІАЛЬНА КОНСТРУКЦІЯ СИСТЕМИ СОЦІОСТАТЕВИХ СТОСУНКІВ

Наталія Коваліско,

Ірина Горбач,

*методисти обласного центру практичної психології та соціальної роботи,
Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної роботи*

Соціальні статуси є складовими соціальної структури будь-якого суспільства. Це позиції, з яких відбувається взаємодія з іншими. Соціальні ролі визначаються як сукупність очікувань щодо поведінки індивіда, котрий займає певну позицію в процесі взаємодії. Гендерні ролі зумовлені диференціацією всіх членів суспільства на дві категорії — чоловіків і жінок — та передбачають очікувану від них ціннісно й нормативно визначену поведінку. Від народження кожна людина одержує приписаний статус відповідно до статі, тобто статус дівчинки/жінки та хлопчика/чоловіка з відповідними очікуваннями щодо їхньої поведінки. Проте гендерні соціальні ролі не слід розуміти як поділ усіх соціальних статусів, а відповідно, й ролей, на такі, що їх можуть виконувати лише чоловіки або жінки. Біологічно зумовленими, а отже, унеможливленими до виконання представником протилежної статі є лише кілька ролей: вагітної жінки, матері, годувальниці груддю, дочки, дружини, бабусі тощо — для жінок, та генетичного батька, чоловіка, сина тощо — для чоловіків. Усі інші соціальні ролі, які мають гендерне маркування, тобто очікування щодо виконання представниками однієї з двох статей, зумовлені соціально-культурними, а не біологічними чинниками.

Поняття ролі як соціальної функції особистості ввів Дж. Мід, позначивши ним спосіб поведінки людей у системі міжособистісних стосунків, що відповідає прийнятим нормам, що залежить від їх позиції чи статусу в суспільстві. Під гендерною роллю розуміють систему соціальних стандартів, вказівок, нормативів, очікувань, яким людина повинна відповідати, щоб її визнали як хлопчика (чоловіка) чи дівчинку (жінку). В гендерну роль входять усі думки, почуття, слова і вчинки, які вказують на те, якої статі індивід. Гендерна роль виражає гендерну ідентичність, гендерна ідентичність є внутрішнім переживанням гендерної ролі. Ш. Берн описує чотири стадії становлення гендерної ідентичності: гендерну ідентифікацію (віднесення дитиною себе до тієї чи іншої статі); гендерну константність (розуміння,

що ґендер постійний і змінити його не можна); диференційне наслідування (бажання бути найкращим хлопчиком чи найкращою дівчинкою); ґендерну саморегуляцію (дитина сама починає контролювати свою поведінку, використовуючи санкції, які вона вживає до самої себе). С. Томпсон виділяє у ранньому розвитку статевої ролі три етапи: дитина вважає, що існує дві статі; вона включає себе в одну з цих категорій; на основі самовизначення вона керує своєю поведінкою, вибираючи нові форми поведінки [1, с.18].

Найпоширенішими сьогодні є такі основні теорії формування ґендерної ролі:

1. Психодинамічна теорія розглядає передусім динаміку психічної діяльності (Фрейд, Фішер, Грюнберг). За цією теорією, малюки від народження наділені потенціалом сексуальної енергії — лібідо. На початку ця енергія цілком монолітна і може бути спрямована будь-куди. У зв'язку з цим З. Фрейд твердив, що малюки «поліморфно перверсивні». Поступово лібідо локалізується в різних ерогенних зонах тіла і врешті-решт — у ділянці статевих органів. Відповідно до цього існує три стадії ґендерного розвитку дитини: а) діти не усвідомлюють статевих відмінностей; б) діти (віком 2 роки) починають помічати, що хлопчики і дівчатка відрізняються один від одного й особливу роль тут набувають геніталії; в) на цій стадії дитина оцінює всіх людей з точки зору їх статевої належності і поступово знаходить свій шлях до чоловічої і жіночої ідентичності (Батлер).

2. Теорія зумовлювання і соціального наuczіння. Уявлення про чоловічу і жіночу ґендерні ролі формуються в рамках кожної культури, а потім засвоюються дітьми в процесі їх інтеграції в систему соціальних стосунків з батьками, однолітками та оточуючими людьми. При цьому діти відіграють активну роль у цьому динамічному процесі і частково впливають на формування власних ґендерних уявлень. Спостерігаючи, як поведуться люди різної статі, як вони відрізняються манерою спілкування, побутовими справами, професіями, діти вчать виконувати статеві ролі. Провідним соціально-психологічним механізмом статевої ідентифікації є імітація. Підтвердження своєї концепції прихильники теорії наuczіння вбачають у тому, що вихідці із кризових сімей зазвичай повторюють помилки батьків у створенні власної сім'ї, що вихованці інтернатів, які зростають за межами родини, попри гарячу мрію мати сім'ю, досить часто не здатні, ставши дорослими, створити гармонійні подружні взаємини та успішно виконувати батьківські ролі.

3. Теорія когнітивного розвитку, яка виникла в рамках теорії соціального наuczіння, підкреслює, що людина сприймає оточуючих людей і оцінює своє спілкування з ними через призму ґендерних уявлень. Оригінальною особливістю цієї теорії є припущення про те, що у дитини вже є в наявності базова система чоловічих чи жіночих цінностей, і в процесі свого розвитку у зв'язку з бажанням володіти маскулітними чи фемінітними якостями дитина свідомо обирає як модель для наслідування певних чоловіків чи жінок, хлопчиків чи дівчаток.

4. Гуманістично-екзистенціальна теорія. Концептуальні принципи цієї теорії (К. Роджерс, А. Маслоу) дають змогу зіставити світ чоловіків та жінок з погляду самоактуалізації (Я-актуалізації) статей у різних сферах діяльності. Відомо, що переважна більшість жінок недостатньо реалізована в професійній, громадській діяльності, оскільки їхній вибір часто диктується зовнішніми обставинами, а не прагненням до самовираження, самореалізації. Чимало жінок, зіткнувшись зі стереотипними установками щодо слабкої статі, опускають руки, стаючи рабнями обставин, начальства, чоловіка, на відміну від людей, які повноцінно функціонують.

5. Теорія біхевіоризму (поведінкова школа), яка розглядає поведінку людини як систему закріплених стимул-реактивних зв'язків, що формують типову чоловічу або жіночу поведінку. Спрямування статевих ролевих установок дітей за біхевіористичною схемою «заохочення — покарання» відбувається насамперед у батьківській сім'ї, а потім — у школі, на вулиці (Д. Уотсон і Р. Рейнер). Найближче оточення з перших днів народження дитини підкріплює типові, зазвичай, статево відповідні реакції і тим самим робить з неї чоловіка або жінку.

6. Теорія соціальних ролей (А. Іглі) проголошує, що ряд гендерних відмінностей є продуктами різних соціальних ролей, які підтримують або гальмують у чоловіках і жінках певні варіанти поведінки. Різні ролі формують різні навички та установки, і саме це приводить до різної поведінки чоловіків і жінок. З того, що чоловіки і жінки займаються різними справами, робиться висновок, що вони різні люди.

7. Теорія природної взаємодоповнюваності статей. Важливу роль в утвердженні гендерного стереотипу про закріплення соціальних ролей відповідно до статі відіграла концепція Т. Парсонса і Р. Бейла, які розглядали диференціацію жіночих і чоловічих ролей у структурно-функціональному плані. На їх думку, в сучасній сім'ї подружжя повинні виконувати дві різні ролі. Інструментальна роль полягає в підтриманні зв'язку між сім'єю і зовнішнім світом — це професійна діяльність, що приносить матеріальний прибуток і соціальний статус; експресивна роль передбачає передовсім турботу про дітей і регулювання внутрішньосімейних відносин. Т. Парсонс і Р.Бейл вважають, що здатність жінки до дітонародження і догляд за дітьми визначає одночасно її експресивну роль, а чоловік, який не може виконувати ці біологічні функції, стає виконавцем інструментальної ролі.

8. Теорія гендерних схем передбачає, що оскільки гендерними ролями людина оволодіває в процесі наuczіння, то ці стереотипні ролі можна змінити, позбавившись від стереотипів.

Культура кожного суспільства, як і уява соціалізованого в ній індивіда, містить узагальнені уявлення про те, якими є чоловіки й жінки та чим вони повинні займатися. Такі узагальнені усталені уявлення стосовно спільнот чоловіків і жінок загалом називають гендерними стереотипами. Зазвичай вони можуть бути далекими від реальності, неточними, стійкими щодо нової інформації та вельми віддаленими від реальних рис і поведінки конкретного індивіда. Це уявлення, що містять також приписи й заборони стосовно того, що чоловікам та жінкам належить відчувати, проявляти та робити. Дослідники відзначають два безперечних факти: існування сильних гендерних стереотипів та їх прийняття членами тієї групи, щодо якої вони діють. Сила цих стереотипів виявляється значно більшою, аніж расових [2, 291].

Гендерні стереотипи, як узагальнені уявлення про чоловіків і жінок, виявляються насамперед як гендерно-рольові стереотипи, що стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам. Ці два компоненти гендерних стереотипів тісно пов'язані між собою. Переважна прийнятність якої-небудь соціальної ролі для людини певної статі обґрунтовується мірою наявності у неї певних рис і характеристик. Зокрема, індивіди зазвичай вважають соціально-професійну роль льотчика прийнятнішою для чоловіків, оскільки ті є витривалими, неемоційними, здатними зосередитися, краще обізнані з тонкощами техніки, а роль соціальної працівниці — для жінок, яким більшою мірою притаманні такі риси, як чуйність, співчуття, вміння

налагоджувати стосунки з оточенням. Отже, уявлення про психологічні та поведінкові відмінності статей є основою формування й відтворення гендерно-рольових стереотипів. Тож нерідко доводиться чути, що жінки занадто емоційні й не здатні мислити раціонально, щоб бути лідерами та керівниками, а чоловіки — позбавлені чуттєвості й терпіння, щоб доглядати маленьких дітей. Характерною ознакою таких стереотипних уявлень є неврахування наявних у конкретної особи психологічних і поведінкових рис. Судження будується на тому, що ця людина є чоловіком/жінкою, яким притаманні такі-то риси, які є прийнятними/неприйнятними для тієї чи тієї діяльності.

З іншого боку, дослідники стверджують, що самі гендерні стереотипи виникають на ґрунті різних статусів і ролей, що їх чоловіки й жінки набувають і відіграють у суспільстві [3, 243]. Розподіл статей за різними соціальними ролями, що має тривалу історію й еволюцію, дістає ціннісно-нормативне обґрунтування, зокрема, й у вигляді гендерних стереотипів. Усталені стереотипи набувають якості норм для чоловіків і жінок, стають моделями для гендерно-рольової соціалізації дітей.

Література

1. Кравець В.П. Говорун Т.В. Гендерна психологія. Тернопіль: Навч.книга. — Богдан, 2004. — 144 с.
2. Майерс Д. Социальная психология. Интенсивный курс. — Спб.: Прайм-Еврознак, 2002.
3. Берн Ш. Гендерная психология. — Спб.: Прайм-Еврознак, 2001.

ВЕЛИКІ МОЖЛИВОСТІ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Володимир Кізь,

*учень 11 класу Тернопільської
Української гімназії ім. І. Франка*

Розвиток малого підприємництва та масовий прихід до нього жінок сприяє його трансформації у бік укріплення гендерно збалансованої соціальної взаємодії і подоланню патріархальних устроїв та гендерної асиметрії, що й визначає його неординарну роль в утвердженні принципів гендерної рівності на економічній канві України.

Мале підприємництво сформувалося як соціальний прошарок нашого суспільства, що виконує ряд важливих економічних і соціальних функцій. Його представники і представниці дедалі більше впливають на зміни соціальних стереотипів і соціальної взаємодії, у тому числі й гендерного характеру. Це дозволяє говорити про певні ресурсні можливості гендерного потенціалу українського малого бізнесу.

Ринкова економіка визначається як певний тип суспільних відносин, що проголошує свободу особистості і рівність можливостей, але при цьому економічними підвалинами суспільства, на якому побудовано весь комплекс соціальних інституцій, є клас підприємців. Розвиток підприємництва — це розвиток концепції «Багатий народ — багата держава». Звичайно, сучасна економічна думка налічує багато передумов та застережень стосовно ефективності саморегульованої ринкової економіки, але світовий досвід доводить, що створення конкурентного ринкового середовища для підприємництва, поєднане із

захистом прав власності, забезпечує таке економічне зростання, яке веде до поліпшення добробуту пересічних громадян. Таким чином, власне підприємці мають розкрити потенціал ринкової економіки, що становитиме основу економічного розвитку України.

Дослідження малого підприємництва з позиції гендерного підходу зумовлює необхідність його розгляду як відносно молодого соціального явища для українського суспільства, що почало бурхливо розвиватися в пострадянський період і є важливим елементом трансформації соціальної структури сучасного суспільства.

Українські дослідники активно аналізують ці питання. Зокрема, у працях Н. Ісакової, О. Красовської, Л. Кавуненко зазначаються особливості мотивації жінок, що приходять у малий бізнес, особливості цього бізнесу і навіть його типи. Так, зокрема, зазначається, що переважна більшість українських жінок, які зараз мають власний бізнес, раніше мали досвід роботи або в державних підприємствах близького профілю (70%), або ж працювали на іншого власника в приватному секторі (23%). Більшість із них мають вищу освіту (73%).

Мотиви жіночого підприємництва дослідники поділяють на вимушені (безробіття) та добровільні (гнучка зайнятість, самореалізація), зазначаючи, що власне добровільність є більш характерною для України. Жінки можуть стати сьогодні каталізатором активних ринкових перетворень, що сприятиме демократизації суспільства і зміні обличчя українського бізнесу. Вони є більш освіченою частиною населення країни, активніше схиляються до різних форм перепідготовки та перекваліфікації. Якщо ж урахувати, що жінки сконцентровані сьогодні в тих секторах економіки, які в майбутньому будуть розширяться (торгівля, сфера послуг, банки, туризм, освіта), від рівня їх активності і від здатності суспільства використати цей потенціал дійсно залежить майбутнє країни. Водночас нинішнє українське суспільство перебуває у полоні соціокультурних стереотипів, які стримують активність жінки в економічній сфері й у сфері підприємництва зокрема, залишаючи за нею традиційні ролі і традиційні сфери застосування знань і досвіду.

Сектор малого бізнесу пропонує найбільш доступний для активної частини населення спосіб включення в процес суспільного відтворення. Підприємництво пробуджує у людей ініціативу до ділової активності та економічної діяльності, без очікувань на опіку держави, що позбавляє населення жажливих наслідків минулого у вигляді люмпенізації та утриманської психології. Одним із основних завдань розвитку підприємництва в сучасних умовах є подолання бідності в країні та створення умов гендерної рівності шляхом розв'язання питань зайнятості населення. Жінки виявляють більшу активність у всіх заходах, що сприяють працевлаштуванню, в тому числі готові активно освоювати сферу малого та середнього бізнесу.

В Україні жінки становлять 54% населення. Проте за непрямыми оцінками фахівців у галузі гендерної політики, чоловіки контролюють близько 90 — 95% економічних ресурсів. Це виразно корелює з даними і в інших країнах світу, де чоловіки контролюють 99% економічних ресурсів, а жінки — приблизно 1%. При цьому жінки виконують дві третини роботи й отримують одну третину заробітної плати.

На даному етапі жінки становлять 38% підприємців, які займаються індивідуальною діяльністю. Вони контролюють чверть малих підприємств (26%) і шосту частину середніх і великих підприємств (відповідно 15% і 14%). Водночас значно більшу частку порівняно з чоловіками становлять жінки, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю (п'ята частина всіх жінок-підприємниць і тільки десята частина всіх підприємців-чоловіків).

За цього чоловіки кількісно переважають серед власників середніх (21%, тоді як жінок — 14%) та великих підприємств (17% чоловіків і 12% жінок). Бізнесом у промисловості займається лише 2% жінок.

Серед галузей економіки, де представлені підприємства, очолювані жінками, виокремлюються оптова та роздрібна торгівля (54%), сфера громадського харчування та ресторанного бізнесу (46%), сільське та лісове господарства (33,7%); 9% малих та 12% середніх підприємств надають побутові послуги, займаються готельним бізнесом і сферою відпочинку.

Як свідчать дослідження, загальна кількість приватних підприємств в Україні, контрольованих жінками, є утричі меншою порівняно з підприємствами, контрольованими чоловіками. Власник компанії або особа, якій належить контрольний пакет акцій, визначає фінансову та соціальну стратегію цієї компанії, тому гендерні відмінності відіграють важливу роль.

Загалом дослідження засвідчують, що участь жінок у підприємницькій діяльності є недостатньою. Українське суспільство не використовує повною мірою їхнього потенціалу, а дії уряду свідомо перешкоджають розвитку. 70% підприємців вважають існуючу систему оподаткування найбільшою перешкодою для зростання. Ключовими проблемами системи оподаткування є високі податкові ставки, нестабільне законодавство та кількість податків. Звичайно, єдиним ковтком свіжого повітря для малого і середнього бізнесу є спрощена система оподаткування, але постійна напружена атмосфера щодо її подальшої долі не додає впевненості підприємцям, які тільки-но розпочали або починають підприємницьку діяльність. Сумними є статистичні дані, згідно з якими з прийняттям нового Податкового кодексу в Україні велика кількість малих підприємств припинили своє існування.

Найбільша група жінок-підприємниць — передпенсійного та пенсійного віку. Для них бізнес, як правило, дрібний, кустарний, є просто засобом виживання. Недостатнє представництво жінок на керівних посадах в органах законодавчої та виконавчої влади, в бізнесі не дає їм змоги реально впливати на економічні перетворення, гальмує вирішення багатьох соціально-економічних питань, а також процес, спрямований на підвищення статусу жінок у суспільстві. Появи кваліфікованих і готових до сучасного ринку підприємниць слід очікувати серед нової генерації молодих, перспективних, високоосвічених жінок.

Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ) — це ініціатива Організації Об'єднаних Націй, що була підтримана 189 країнами світу (в тому числі й Україною), які прийняли Декларацію тисячоліття на Самміті у вересні 2000 року. У декларації було сформульовано вісім глобальних фіксованих цілей для всього людства, які мають стати орієнтиром для кожної країни на період до 2015 року. Серед них — подолання бідності та голоду, доступність освіти, гендерна рівність, перемога над важкими хворобами, розвиток довкілля та глобальна співпраця задля розвитку. Розвиток сектора малого та середнього бізнесу і власне підприємництва, за умови існування державної підтримки, може суттєво допомогти досягненню ЦРТ та реалізації пов'язаних з ними національних стратегічних економічних та соціальних програм шляхом виконання своєї традиційної ролі — вирішення проблем зайнятості та формування середнього класу в суспільстві. Це дасть можливість безперервного економічного розвитку та подолання бідності в Україні.

Трансформаційні процеси на ринку праці вимагають розробки програм створення нових робочих місць, джерелом яких можуть стати малі та середні підприємства, а активна участь жінок в їх формуванні зробить ці процеси більш ефективними та органічно призведе до зламу гендерних стереотипів.

Жіноче підприємництво, яке дедалі більш активно розвиває свої позиції, потребує підтримки уряду та громадськості. Для досягнення гендерної рівності у державі додатково треба розробляти спеціальні програми та надавати пільги, які б давали можливість жінкам нарівні з чоловіками працювати в конкурентному середовищі. Гарним прикладом можуть бути жіночі бізнес-інкубатори, які фахівці вважають одним з найбільш ефективних інструментів підтримки малого підприємництва на початковому етапі його розвитку. Окрім того, необхідно проводити роботу з подолання стереотипів традиційно патріархального суспільства шляхом просвітницьких заходів як для жінок, так і для чоловіків щодо реалій гендерної демократії.

Окремої уваги потребує розгляд особливостей управління малим підприємством жінкою-керівником, визначення мотивації жінки до заняття бізнесом у нашій країні. За цього ЗМІ мають позитивно висвітлювати реальні історії кар'єрного зростання жінки в бізнесі, описувати етапи професійної кар'єри, чинники, які спонукають сучасних підприємливих українських жінок до створення власних фірм, їх вихід на нові ринки, стиль керівництва змішаними, жіночими чи чоловічими колективами.

Нагальною постає необхідність організації дослідження, яке б показало уряду і громадськості справжній обсяг, потужність, економічну важливість та унікальні проблеми, які постають перед жінками-підприємцями. В умовах сьогодення гостроактуальним залишається всебічне вивчення соціально-психологічних аспектів гендерно-збалансованих взаємовідносин у сфері малого та середнього підприємництва, усвідомлення та сприйняття значної ролі жінок у підприємстві, ідентифікація негативних та позитивних практик, а також пошук власних шляхів подолання гендерної дискримінації та стереотипів задля покращення організаційного та підприємницького середовища, підвищення ефективності малого бізнесу в Україні і зростання рівня конкурентоспроможності жінок у цій сфері.

Задля цього важливо неухильно втілювати положення конвенцій ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації та розробляти засади державної політики з урахуванням необхідності забезпечення рівних можливостей для участі жінок і чоловіків у політичному, економічному та соціальному житті.

Література

1. Бізнес середовище в Україні. Міжнародна фінансова корпорація. — К., 2003. — 110 с.
2. Василенко И.В. Новый набор социальных ролей женщин в современном российском обществе. Женщины-предприниматели // Макаров В.В., Василенко И.В. Философия и социология пола. — Волгоград, РПК «Политехник», 2002. — С.117–123.
3. Гендерні аспекти малого та середнього бізнесу: Навчально-методичний посібник / Батрин Н., Вереїна Л., Галусян Ю. — К.: Ника-Центр, 2009. — 144 с.
4. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. — К.: Інститут соціології НАН України, 2007. — 144 с.
5. Макара О.В. Гендерний аспект розвитку малого та середнього бізнесу в контексті трансформацій на ринку праці України. Режим доступу: http://www.usaid.kiev.ua/ukraine_economic.shtml).

СЕКЦІЯ № 2 ФЕНОМЕН ҐЕНДЕРА В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ

ЛІНГВОКРЕАТИВНА ОСОБИСТІТЬ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА: ҐЕНДЕРНИЙ ВИМІР

Лілія Будій,

студентка Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

Становлення лінгвокреативної особистості в контексті цілісної стратегії життєдіяльності зростаючої людини є одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики і передбачає створення умов у мовно-освітньому просторі для самореалізації кожної дитини, без огляду на її стать, формування її емоційно-ціннісного ставлення до світу, до «усталення мови як духовного коду нації» (О. Гончар). У зв'язку із значним поширенням комп'ютерно-телевізійної мережі, пасивним сприйняттям інформації, зниженням читацької культури, надзвичайно гостро постає проблема формування мовно-творчої особистості (Н.Бондаренко, С. Єрмоленко, Л. Мацько), оскільки «вчити творчості необхідно не для того, щоб зростити юних поетів, а для того, щоб збагатити кожне юне серце» (В. Сухомлинський). Це цілком відповідає принципам ґендерного підходу й актуалізує проблему дослідження феномена лінгвокреативної особистості молодшого школяра крізь ґендерну призму, що й зумовило вибір **теми** нашого дослідження «Лінгвокреативна особистість молодшого школяра: ґендерний вимір». **Предмет дослідження** — виявлення чинників ґендерного підходу до розвитку мовно-творчої особистості молодшого школяра. **Об'єкт дослідження** — феномен лінгвокреативної особистості. **Мета дослідження** — на основі узагальнення передового педагогічного досвіду провести теоретико-практичне дослідження феномена мовно-творчої особистості (Homo Lingualis) у початковій школі. **Завдання:** показати провідні напрямки розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках української мови із врахуванням ґендерного підходу (з досвіду вчительського колективу початкової школи ЗОШ № 3 м. Тернополя з поглибленим вивченням іноземних мов). Ми виходили з припущення, що резерви обдарованості, які закладені практично у кожній дитині, незалежно від її статі, можна розвинути в процесі розвивально-освітнього середовища, яке побудовано на принципах ґендерного навчання і виховання, що забезпечує формування позитивної Я-концепції молодшого школяра.

Проблема креативності і творчості як багатоаспектна проблема досліджується суміжними науками. Лінгвістичні аспекти креативності крізь призму психології мови розглядали О.О. Потебня, Д.М. Овсяннико-Куликовський та ін. У багатьох психолого-педагогічних дослідженнях (М. Вашуленко, В. Губмольдт, Н. Дзюбишина-Мельник, ґ. Коваль, м. Кочерган, О. Потебня та ін.) виявлено, що основи наукового світогляду у дитини молодшого шкільного віку найповніше закладаються з опертям саме на засоби і категорії рідної мови. Психолінгвістичний підхід до вивчення текстів самоописів (автонаративів) сформувався на стику логіки, лінгвістики, психоаналізу та філософії мови. У вітчизняній традиції він дуже мало відомий та донедавна практично не використовувався як дослідницька парадигма. Особливе значення в реалізації поставлених завдань відводиться шкільним

предметам гуманітарного циклу, зокрема «Українському читанню». Початкова освіта як складова загальної середньої освіти спрямована на всебічний розвиток молодших учнів та повноцінне оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності. Цілі й завдання сучасної психолого-педагогічної діяльності вчителя початкових класів у контексті особистісно-орієнтованого як основи гендерного підходу визначили необхідність застосування інтерактивних технологій при роботі з учнями. Президент Національної академії педагогічних наук України В. Кремень у монографії «Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору» (2009) наголошує на необхідності «наполегливо рухатись до великої мети — побудувати всю справу навчання і виховання кожної конкретної дитини на основі її природних здібностей, а отже, визнати основними стимулами навчання інтерес дитини, задоволення її потреби в пізнанні, самопізнанні та розвитку» [1, с. 388].

Проведення гендерної експертизи Стандартів початкової освіти (О. Кікінежді, г. Жирська, Н. Будій, Л. Ковальчук) дало можливість інтегрувати гендерний підхід в освітянську практику з метою дотримання принципів гендерної рівності, уникнення будь-яких проявів упередженості та дискримінації дітей за статевою ознакою, диференціації вимог щодо їхнього розвитку, навчання та поведінки на підставі належності до певної статі, створення умов для максимального розкриття здібностей та інтересів дівчаток і хлопчиків у процесі педагогічної взаємодії. Гендерна експертиза тексту Стандарту початкової школи засвідчила наявність гендерної мовної асиметрії, що стосується насамперед вживання іменників чоловічого роду (мовний андроцентризм). Поряд із функціональною підготовкою за роки початкової освіти діти мають набути достатній особистий досвід культури спілкування і співпраці у різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань.

Аналіз багаторічного досвіду роботи педколективу ЗОШ № 3 з молодшими школярами показав, що творчий потенціал дітей цього віку не залежить від статевої належності. Наприклад, найкращий зошит з каліграфії вже сім років поспіль виявлявся у хлопчиків, учасниками шкільної олімпіади юних мовознавців імені Петра Яцика були як хлопчики, так і дівчатка, але переможцем виявився хлопчик. Серед педагогічних умов розвитку творчого мовленнєвого самовираження учнів в ігрових ситуаціях слід вказати на їх занурення у зміст художнього тексту; максимальну мовленнєву активність обох статей у роботі з текстом; наявність позитивних емоційних емоцій у хлопчиків та дівчаток у складанні творчих розповідей; створення ситуацій успіху в мовленнєво-ігровій діяльності учнів та учениць; стимулювання творчого самовираження і творчої ініціативи молодших школярів у наративно-ігрових ситуаціях, що сприяло насиченню мовно-освітнього простору. Результатом дитячої творчості є їхня активність — складання віршів, оповідань, казок та їх опублікування у Всеукраїнській газеті для школярів «Долонька», шкільних і класних стіннівках, у збірці «Перші перлини творчості», у газеті «Шкілка», проведення театралізованих свят тощо [2, С.132-134]. Пошуково-дослідницький характер процесу пізнання рідної мови і мовлення (В. Сухомлинський, м. Вашуленко, А. Хуторської, І. Якиманська) уможливило осмислення учнями, без огляду на стать, власної мовленнєвої практики, сприяє формуванню у них комунікативно-мовленнєвих умінь, пов'язаних не лише зі сприйняттям поданих зразків висловлювань, а й з побудовою власних.

Впровадження гендерного підходу у початкову ланку є інноваційною технологією, що передбачає створення оптимальних умов для саморозвитку творчих здібностей та інтересів, індивідуального потенціалу зростаючої особистості, незалежно від її статі. Серед

основних стратегій збагачення змісту роботи з учнями та ученицями на уроках читання найбільш ефективними для прояву пізнавальної активності молодших школярів, розвитку їх креативних якостей (самостійність, гнучкість, оригінальність мислення, творче розв'язування різноманітних завдань) є стратегії «проблемності, індивідуалізації і дослідницького навчання». Необхідними умовами ефективної роботи вчителя є також залучення учнів обох статей до самостійного збирання й дослідження інформації, формування на цій основі знань, умінь і навичок пізнавальної і творчої діяльності, партнерської взаємодії між хлопчиками та дівчатками, співробітництва та співтворчості педагога й вихованців, що будується на повазі та визнанні особистості дитини, значущості її пізнавально-творчої, пошуково-дослідницької діяльності, зацікавленості у спільному успіху та результатах діяльності школярів, доброзичливої атмосфери для гармонійної міжстатевої взаємодії, створення рівних умов та можливостей для розвитку особистості Homo Lingualis.

Література

1. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г. Кремень. — К.: Пед. думка, 2009. — 520 с.
2. Будій Л., Будій Н. Впровадження гендерного підходу у початкову школу// Гендерні проблеми в умовах глобалізації: українські реалії та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 19 березня 2010 року/ за наук. ред. проф. В.П.Кравця. — Тернопіль.: ТНПУ, 2010. — С.132–134.

РЕКОНСТРУКЦІЯ ЖИТТЯ ЖІНОК-ПОЛІТВ'ЯЗНИВ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ОКСАНИ МЕШКО ТА НАДІЇ СУРОВЦОВОЇ

Юлія Горбатій,

*Студентка Гуманітарного інституту
Київського університету ім. Б. Грінченка*

Приватна кореспонденція Оксани Мешко та Надії Суровцової, завдяки літературному таланту та письменницькому досвіду авторок, що не може не впливати на манеру написання побутового листа, перебуває на межі художньої та документальної літератури. На думку літературознавців (М. Коцюбинська, О. Галич, В. Кузьмено, А. Зіновська, В. Святовець та ін.), епістолярний жанр перебуває на межі між листом як фактом літератури і побутовим документом та є, безперечно, автентичним біографічним документом. Епістолярій Оксани Мешко та Надії Суровцової розглядається нами як засіб побудови «історичного жіночого «я»» [1, 28], формуванням та формулюванням жіночої ідентичності засобами епістолярного наративу.

Надія Віталіївна Суровцова (1896–1985) і Оксана Яківна Мешко (1905–1991) походили з різного середовища, різного походження, мали неоднакові громадські й політичні уподобання, їх відрізняли професійні інтереси, проте їх об'єднувала спільна мета — мати вільну, незалежну, демократичну українську державу. Правозахисницю Оксану Мешко називали «Козацькою матір'ю», вона заснувала й очолювала Українську громадську групу сприяння та виконання гельсінських угод. Надія Суровцова

більше схилялася до національного визвольного руху. В її салоні з'являлися люди, які боролися зі зброєю в руках за незалежність України: Галина Дідик (фактично ад'ютант генерала Р. Шухевича), Дарка Гусяк (зв'язкова Центрального проводу ОУН) та інші. Ці дві патріотки представляють два шляхи боротьби українців за незалежність — право-захисний та збройний.

Метою нашого дослідження був аналіз вербалізованого варіанта повсякденності періоду заслання в епістолярії Надії Суровцової та Оксани Мешко. Досліджуючи інформацію про повсякдення авторок, що зафіксована в їхньому епістолярії, ми дійшли висновку, що трактувати побут тільки як інструмент знищення було б неправильним. Побутові подробиці листів поступово вимальовують не лише картину насильства з боку влади, а й картину спротиву з боку катованих. Мета каральної машини — за допомогою побуту знищити особистість — народжує у відповідь бажання вистояти й зберегти людську гідність і власні переконання шляхом пристосування до важких побутових умов і навіть їх покращення.

Зіставивши специфіку місце-часу в листах Н. Суровцової та О. Мешко з наданою Бахтінім типологією хронотопу, ми дійшли висновку, що хронотоп тут відповідає описаному Бахтінім середньовічному романному хронотопу під назвою «замок». Обмеженість у просторі і запрограмована цією обмеженістю циклічність часу дійсно характерна саме для цього типу хронотопу. Однак, авторки-героїні вкладають у поняття «місце-час» власний сенс — для них це тюрма, оскільки вони позбавлені права вільно обирати собі місце, ця неволя примушує регламентувати свій час відповідно до суворих побутових умов, боротьба з якими цей час, по суті, з'їдає. Тому опис місця у листах і Мешко, і Суровцової носить здебільшого негативне як емоційне, так і лінгвостилістичне забарвлення.

Повсякдення на засланні розглядалось нами у трьох вимірах: побутовому, душевному й духовному. Основою побуту як матеріальної частини повсякдення у цьому випадку було насилля з боку тоталітарної влади, що виражалось у насильницькому виборі місця, жорсткій регламентації часу, шкідливому для здоров'я кліматі, оселі, що вимагала титанічних зусиль у приведенні її до більш-менш прийнятних умов для існування, харчуванні та медичному обслуговуванні тощо. Насилля повсякденністю у психологічному вимірі характеризується відірваністю від рідних, ізоляцією моральною та інтелектуальною, отуплюючою примусовою працею, ворожістю місцевої влади та байдужістю сусідів. Вивчення духовної складової повсякдення — важливе завдання, оскільки саме ця складова визначає характер поведінки людини. Духовність була визначальною у протистоянні поодиноких внутрішньо вільних натур спробам привести всіх мешканців багатонаціональної тоталітарної держави до одного спільного типу — типу «будівника комунізму». Духовне поле наших героїнь визначалось усвідомленням понять «родовід», «рід», «нація». Вони чітко ідентифікували себе українками, і в основі їх духовних переконань було християнство.

Їхнє листування засвідчує, що вони були особистостями із чітко визначеними й усвідомлюваними духовними ідеями та принципами, незалежно від того, де і в яких умовах протікає їх повсякденність, практично непереможні.

«Тут вічна мерзлота, й тіло лишається неймовірно довго нетлінним, а душа — живою...» [3;131].

Література

1. «Я живу от почты и до почты...» Из переписки Надежды Дмитриевны Хвоцинской / Сост. Аррья Розенхольм и Хильде Хогенбом. — Fichtenwalde: Gorfert, 2001. — 272 с.
2. Листи Надії Суровцової. Книга I / Упоряд. Л.Лук'янова. — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2001. — 704 с.
3. Не відступлюся! До 100-річчя О.Я. Мешко / Упоряд. В.Овсієнко, О.Сергієнко. — Х.: Фоліо, 2005р. — 344 с.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ МОВЛЕННЯ ДІЙОВИХ ОСІБ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ П'ЄС КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Карина Горденя,

*студентка Донецького
національного університету*

Загальні настрої суспільства відображені в художніх текстах, особливо в п'єсах, які насамперед фіксують мовленнєву поведінку чоловіків та жінок. Традиційно авторів художніх творів цікавить відображення внутрішнього світу героїв, особливо у драматургії, де перед письменником постає завдання розкрити переживання персонажів, зважаючи при цьому на гендерні стереотипи відповідного часу.

У поданій роботі проводиться аналіз гендерного аспекту у п'єсах англійських та українських письменників-драматургів кінця ХІХ — початку ХХ ст., тобто вияв характеристик мовленнєвої поведінки чоловіків та жінок у культурному світі обох мов на прикладі літературних творів.

Для виявлення гендерної специфіки мовленнєвої поведінки було розглянуто чоловічі та жіночі репліки у творах Оскара Уайльда («The Importance of Being Earnest», 1885), Бернарда Шоу («The Heartbreak House», 1919), Марка Кропивницького («Глитай, або ж Павук», 1882) та Бориса Грінченка («На новий шлях», 1905). Вибір поданих творів об'єктом дослідження зумовлений тим, що вказані письменники є яскравими представниками переломного моменту в літературному процесі, ході історії та розвитку суспільства, адже саме до цього періоду належить «перша хвиля» жіночого руху.

Мета поданої роботи полягає у визначенні гендерної специфіки мовленнєвої поведінки дійових осіб англійських та українських п'єс кінця ХІХ — початку ХХ ст., спільних та різних рис, притаманних мовленню представників обох статей у двох мовах.

Об'єктом дослідження є тексти англійських та українських п'єс; предметом дослідження є гендерний аспект на лексичному, граматичному та синтаксичному рівнях у чоловічих та жіночих репліках.

Було використано описовий, порівняльний, соціолінгвістичний та структурний методи дослідження.

Художні твори аналізувалися за певними ознаками, які є присутніми у мовленні як чоловічих, так і жіночих персонажів — саме тому важливими є їх кількісні характеристики, які й розкривають тенденції мовленнєвої поведінки героїв чоловічої та жіночої статі у англійських та українських авторів. До цих ознак належать:

1. Різні типи лексичних одиниць:

- а) модальні слова, прислівники, показники впевненості та невпевненості, наприклад: англ. *possibly* «можливо», укр. *звісно* (як англомовні, так і україномовні жінки використовують частіше за чоловіків);
- б) дієслова особистого сприйняття, наприклад: англ. *I suppose* «вважаю», укр. *думаю* (англомовні жінки використовують частіше чоловіків, в українських творах наявна зворотна тенденція);
- в) дієслова чуттєвого сприйняття, наприклад: англ. *I hate* «ненавиджу», укр. *кохаю* (англомовні й україномовні жінки використовують частіше за чоловіків);
- г) особові займенники, наприклад: англ. *you* «ти/ви», укр. *ми* (англійці надають перевагу займенникам 1 ос. одн., але жінки в цілому частіше використовують займенники; україномовні жінки частіше використовують займенники 1 і 2 ос. мн.);

2. Звертання: офіційні, наприклад: англ. *Mrs Hushabye* «місіс Гешебай», укр. *Стехо* та особисті, е.г. англ. *my dear fellow* «мій любий друже», укр. *голубко* (у Б. Шоу жінки використовують значно більше звертань, у О. Уайльда специфіка невиражена; в українських творах жінки використовують «офіційні» звертання частіше за чоловіків, у репліках яких частіше зустрічаються «особисті»);

3. Способи дієслова: умовний і наказовий (англомовні жінки використовують обидва частіше за чоловіків; подібна тенденція наявна у п'єсі Б. Грінченка, у творі м. Кропивницького — зворотна);

4. Різноманітні типи синтаксичних одиниць:

- а) прості та складні речення (дійові особи жіночої статі у п'єсі О. Уайльда використовують складні речення частіше за чоловіків, подібна тенденція наявна у творі Б. Грінченка);
- б) питальні речення, розділові питання (як англомовні, так і україномовні жінки використовують частіше за чоловіків).

Таким чином, гендерну специфіку мовленнєвої поведінки дійових осіб у проаналізованих творах визначають такі особливості:

- чоловіче мовлення в англійських п'єсах малоемоційне, думки викладаються чітко, впевнено і категорично; висловлювання інформативні, об'єктивні, увагу співрозмовника зосереджують на фактах;
- українське чоловіче мовлення малоемоційне, думки викладаються впевнено, але менш чітко, висловлювання суб'єктивні;
- жіноче мовлення в англійських п'єсах дуже емоційне, формулювання поширені та м'які, демонструється бажання самоствердитися;
- жіноче мовлення в українських п'єсах помірно емоційне, формулювання поширені, але впевнені; бажання самоствердитися спостерігається на початку ХХ століття; наявне прагнення до концентрування не на емоційному аспекті комунікації, а на викладанні фактів.

Література

1. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти. Монографія. — Донецьк: ДонНУ, 2002. — 362 с.
2. Горошко Е.И. Особенности мужского и женского стиля письма // Гендерный фактор в языке и коммуникации. Сб. научн. трудов. Вып. 446. — М., 1999. — С.44–60.

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ М. КАННІНГЕМА «ГОДИНИ»

Юлія Доктаренко,

*студентка Горлівського державного
педагогічного інституту іноземних мов*

Наукові розвідки у сфері гендерної проблематики актуалізувалися в літературному просторі кінця ХХ — початку ХХІ століття. Дослідження присвячено рольовим, зумовленим впливом соціуму особливостям поведінки представників жіночої статі, а також взаємовідносинам між чоловіком та жінкою, зафіксованим у поняттях «фемінність» (жіночість) та «маскулінність» (чоловічість). Увага переважно зосереджена на місці жінки у соціумі, концепції фемінізму та проблемі «жіночого письма», самореалізації жінки у творчості, особливо у літературі.

У романі м. Каннінгема «Години» розглядається проблема емансипації жінки, тобто боротьба жінки проти нав'язаних соціальних ролей.

Поняття «гендера» в романі осмислюється, структурується і систематизується на основі індивідуально-авторської мовної картини світу. Поняття «гендер» в інтерпретації м. Каннінгема пов'язане з образом героїні твору Вірджинії Вульф і має амбівалентний характер: з одного боку, воно визначається загальнолюдським культурним тлом, а з іншого — виступає індивідуальною структурою. Гендерна специфіка у творчості м. Каннінгема набуває особливого значення, бо зумовлена світосприйняттям письменника. У романі «Години» м. Каннінгема актуалізується гендерна проблематика понять «фемінності» і «маскулінності»: ставлення жінки до самої себе, до інших представниць своєї статі незалежно від статусу, до чоловіків, ставлення до чоловіків рівного статусу. Гендерна специфіка в романі Майкла Каннінгема вербалізується за допомогою контекстного вживання ключових слів, посиленних повтором. Цей спосіб є провідним, тому що дозволяє яскраво й експліцитно вербалізувати поняття «маскулінність» і «фемінність».

У романі Майкла Каннінгема фігурують три жінки, кожна з яких у міру сил і обставин намагається вирватися із замкнутого кола нав'язаних їй суспільством ролей: процвітаюча письменниця Вірджинія Вульф, віддана дружина та любляча мати Лора Браун та соціально-активна Клариса Воган. Їх об'єднує відчуття невпевненості у нав'язаному амплуа, спровоковане проблемою гендерної нерівності, пронесеною автором крізь весь роман.

Емансипація жінок являє собою звільнення від залежності, скасування обмежень та зрівняння у правах з чоловіками, тобто процеси соціальної мобільності жінок, пов'язані із соціальною диференціацією жінок як окремої соціальної групи і виходом жінок з приватної сфери в сферу публічну.

Головні героїні роману «Години» прагнуть не лише рівності, а й самореалізації у суспільстві. Проте відкрита боротьба чи внутрішній бунт головних героїнь дозволили досягти своєї мети лише Кларисі Воган, Вірджинія Вульф не витримала натиску та покінчила життя самогубством, Лора Браун рятується втечею, знаючи від чого, але не усвідомлюючи куди. Клариса досягла бажаного успіху, перетворившись на сильну, впевнену у собі жінку. Надзвичайно складно, майже неможливо героїням досягти гармонії, тобто самореалізуватися, в усіх сферах: як жінка та мати, як творча особистість, як громадський діяч.

У романі В. Вульф «Місіс Деллоуей» у найбільш концентрованій формі були поставлені питання, які не втратили своєї злободенності й сьогодні. Проблеми жіночої долі, осмислені в соціальному і філософському контексті, пошуків жінкою свого місця в сім'ї (або поза нею), в суспільстві, проблеми шлюбу і його різновидів, виховання дітей, взаємин з чоловіком, вічного протистояння, жаги самовираження та долання перешкод на цьому шляху були продовжені та розвинуті Майклом Каннінгемом у романі «Години».

Актуальною залишається проблема «жіночого письма». Ніхто не може надати однозначної відповіді, чи відрізняється текст автора жіночої статі від тексту автора чоловічої статі якими-небудь зовнішніми ознаками. Але доведено, що багато авторів-жінок талановито імітують чоловічий стиль і навпаки. Саме це ми можемо спостерігати в романі м. Каннінгема «Години». Читачі сприймають суто «жіночий стиль», який створив автор, занурившись у психічний стан головних героїнь свого роману. За думкою Елен Сіксу, жіночий стиль письма є засобом звільнення від гендерних ролей.

Детальний аналіз роману м. Каннінгема «Години» дозволить розширити сучасне уявлення про стан розробки гендерної проблематики в літературі межі XIX — XX століть.

ГЕНДЕРНА РОЛЬ ЖІНКИ В ІСЛАМІ: ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНОСТІ

Євстратова Юлія,

студентка Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка

У XX столітті істотно змінилося соціальне, економічне й культурне життя. Навіть у мусульманських країнах поступово змінюються функції й становище жінки в родині та на виробництві. Чоловік не може цілком забезпечити родину та керувати дружиною, батьки дедалі частіше стикаються з тим, що доньки мають особисту думку. Це приводить до переосмислення гендерних ролей, зокрема, в мусульманському світі. Це є не характерним для ісламу, оскільки, згідно з цією релігією, ролі вже розподілені Аллахом і не може виникати ніяких запитань. Зміна гендерних ролей є неприродним явищем для мусульман, що викликає у багатьох опір цим змінам.

Іслам (покірність) — одна з найпоширеніших, після християнства, релігій. Кількість населення, яка сповідує цю релігію, становить від 800 тис. до 1 млрд осіб. Іслам — наймолодша із світових релігій, була започаткована у VII столітті н. е. в Західній Аравії, у місцевості Хіджаз.

Водночас із виникненням нової релігії, виникло питання про роль і статус жінки в ній. Оскільки це питання було актуальним для тогочасного арабського суспільства, то обійти його нова релігія просто не мала права, тому що метою цієї релігії було створення нового правовірного суспільства, в якому всі його члени рівні перед Аллахом. Гендерна рівність — одне з найгостріших питань як сучасності, так і тогочасного періоду становлення ісламу. «Гендерна рівність» для ісламського світу поняття незрозуміле, тому що у мусульман ніколи не виникало потреби в тому, щоб переоцінювати ролі, приписані Кораном, але зі зміною суспільства в цілому, змінюються і ролі, які виконують жінки і чоловіки. У мусульман розподіл гендерних ролей прописано в Корані. Проте на той час усі права,

якими жінку наділив іслам, були великим кроком уперед у розвитку арабського суспільства в цілому і жінки зокрема.

Напевно, жодна релігія світу не надає стільки прав жінці, як іслам. У Корані — священній книзі кожного правовірного мусульманина, зазначено всі права, які має жінка. Вони мають бути дотримані, інакше порушника чекає велике покарання (під час суду перед Аллахом усі, хто порушив права жінки, будуть покарані, всі гріхи проти жінки подвоюються в два рази). В жодній священній книзі інших релігій про це майже не говориться.

Іслам урівняв жінку з чоловіком. До появи ісламу жінки були повною власністю чоловіка. Народження дівчинки вважалося великим горем, дівчат і жінок приносили в жертву язичницьким богам, закопували в пісок. Після народження дівчинки жінку разом із немовлям дуже часто вбивали. Жінка була власністю чоловіка, прирівнювалася до речі, він мав право її продати, обміняти. При одруженні батько брав за дочку сумнозвісний калім, тобто просто продавав її майбутньому чоловікові, віддаючи її у повне володіння. Іслам, навпаки, забороняє брати калім за дочку, це є великим гріхом для правовірного мусульманина.

Великий Пророк приніс іслам і став для жінок найбільшим благодійником. Іслам забрав у чоловіків право безроздільно володіти жінками. Жінки постали на одному щаблі поряд із чоловіками, стали їм рівнею.

В реальному житті й надалі існує дуже багато обмежень щодо жінок, але вони, з точки зору ісламу, призначені для того, щоб жінка почувалася безпечніше і комфортніше у світі. Саме ці обмеження викликають найбільше нарікань з боку емансипованого Заходу, особливо проти них виступає феміністично налаштоване суспільство.

Насправді іслам зрівняв чоловіка і жінку в усіх проявах життєдіяльності. Аллах створив людину, від неї ж створив їй пару, а також встановив шлюб як єдиний ефективний спосіб, за допомогою якого можна з'єднати чоловіка з жінкою, взяти під контроль його природні інстинкти. Шлюб сприяє продовженню людського роду, захищає жінку від насильства, а чоловіка від марної трати сил. Всевишній сказав: «О люди! Благовійте перед Аллахом, хто створив вас з однієї душі і від неї ж створив їй пару. Від них обох він розсіяв (по землі), дуже багато чоловіків і жінок» (Сура 4, аят 1).

Встановлюючи такий зв'язок між чоловіком і жінкою, іслам примушує поглянути на жінку в іншому ракурсі. Він розглядає відносини між протилежними статтями як природний прояв людської природи, впорядковує ці відносини в усіх їх аспектах — морально-етичному, практичному, уникаючи непорозумінь, підтекстів.

Іслам стверджує, що жінка є рівнею чоловікові і про це говорять три істини, про які йдеться в Корані:

- I. Чоловік і жінка мають єдиний початок. І сказав Аллах: «О люди! Благовійте перед Аллахом, Який створив вас із єдиної душі і від неї ж створив їй пару. Від них обох він розсіяв у великій кількості чоловіків і жінок. Благовійте перед Аллахом, з чийм іменем ви пред'являєте один одному питання, і поважайте (ваших матерів) утроби (у яких вони вас носили)...» (Сура 4, аят 1).
- II. Іслам вимагає від жінки, щоб вона несла відповідальність за свої дії, оскільки свобода нічого не варта без відповідальності. Яскравим прикладом є дії Адама та Єви які вкусили заборонений плід і за це були покарані [9; 87].
- III. І жінка, і чоловік рівні у винагороді обіцяної Аллахом: «...Я не погублю діянь

жодного з ваших діячів — ні чоловіка, ні жінки. Одні ви від інших». І далі: «А якщо хто зробить що-небудь блага — будь то чоловік або жінка, і він при цьому віруючий, — то ці увійдуть до раю і не будуть ображені і на борозенку фінікової кісточки» (Сура 3, аят 195).

Жінка в ісламі має також соціальні, громадянські і політичні права. Жінка може і повинна брати участь у політичному житті, оскільки це релігійний обов'язок кожного правовірного мусульманина і мусульманки. Згідно з релігією, жінка має право самостійно розпоряджатися своїм майном, навчатися і працювати, брати участь у виборах і взагалі у політичному житті країни.

Згідно з емпіричним дослідженням, жінка у сучасному світі попри усі наданні їй можливості підпорядковується чоловікові і залежна від нього в усіх сферах життя. Дослідження проводилося в АРК, і результати, які були отримані, вражають: 90% жінок визнають керуючу роль чоловіка, 5% — не мають яскраво вираженого лідера у родині. Як ми бачимо, про лідерську позицію жінки навіть не ведеться мова. Також у результаті дослідження було виявлено, що 70% жінок страждають від різного виду насилля (фізичного, психологічного, сексуального).

У ході цього дослідження було з'ясовано, що жінка відіграла важливу роль у становленні та формуванні ісламу. Приклади життя видатних жінок свідчать, що на етапі становлення релігії гендерна роль жінки відповідала приписам ісламу.

Гендерна роль змінилася під впливом демократичних процесів, які відбуваються в Україні, проте багато стереотипів щодо ролі жінки залишилися незмінними. Необхідна роз'яснювальна просвітницька робота серед жінок для глибшого ознайомлення з гендерними ідеями Корану, як-от: інститут полігамії, обмеження прав жінки в усіх сферах життєдіяльності і водночас намагання не образити жінку певними заборонами.

УКРАЇНЬСЬКА ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ СЛУЖБОВО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН (1970-ті — ПОЧАТОК ХХІ СТ.): ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Тетяна Неделяєва,

студентка Донецького національного університету

Сучасний світ неможливо уявити без участі жінок у політичній сфері та сфері виробництва. Окрім того, широке залучення жінок у суспільно корисну, професійну діяльність — закономірна та прогресивна тенденція, як з точки зору жінки, так і з точки зору суспільства в цілому. Відповідно, в ХХІ столітті великий інтерес для історика представляють дослідження соціогендерних стосунків, становлення жінок у суспільно-політичному, а головне, економічному житті, як основа еволюції суспільства.

Найбільш повним дослідженням економічного та суспільного положення жінок є праця Н. Сахарової [1]. Це перша робота, в якій автор критично ставиться до розгляду даних і вказує на негативні моменти використання жіночої праці у радянський період. Також у роботі використовуються наукова праця Н. Захарової, А. Посадської, Н. Римашевської [2], в якій автори дають класифікацію підходів до вирішення «жіночого питання» у СРСР. Щодо суто УРСР, то участь жінки у політичному та соціальному житті висвітлена у працях

Ж. Тимченко, Н. Ковальської, В. Шевченко [3]. Положенню жінки у незалежній Україні присвячені твори Н. Грицяк, С. Гришак, І. Волкової та ін. [4]. Але незважаючи на достатню кількість праць з цієї теми, практично не існує праць, що аналізують та комплексно розглядають взаємодію економічних та політичних обмежень жінок у різні періоди.

Як відомо, трудова діяльність жінки розпочалася у період переходу країни на капіталістичний лад. Для того, щоб не відставати від європейських країн та розвивати економіку, державі потрібні були робочі руки. Отже, основною причиною надання жінкам права на працю було намагання у дуже короткий термін підняти економіку країни та ввести її у ряд конкурентоспроможних країн Європи. Продовжується використання жіночої праці й у радянський період. У Конституціях СРСР 1936, 1977 років побачимо: «Статья 35. Женщина и мужчина имеют в СССР равные права. Осуществление этих прав обеспечивается предоставлением женщинам равных с мужчинами возможностей в получении образования и профессиональной подготовки, в труде, вознаграждении за него и продвижении по работе...». В 70 — 80-х роках ХХ століття жінка освоюється у новій соціальній ролі: жінка — трудівниця — мати. Народжуючи та виховуючи дітей, жінка є активним членом «соціалістичного будівництва». Зараз стає можливим прослідкувати тенденцію вибору професій жінками, причини вибору тієї чи іншої професії у радянський період у контексті економічного розвитку країни. Так, жінки почали працювати в машинобудуванні, електротехнічній, хімічній промисловості, приладобудуванні, в новітніх галузях промисловості, разом із впровадженням науково-технічного прогресу. Значно зросла кількість жінок серед фахівців інтелектуальної праці. Вони становлять більш як половину всіх працівників народного господарства СРСР — 51% робітників і службовців і 54% колгоспників, 48% усіх працівників промисловості (у машинобудуванні і металообробці — 40%), 29% працівників будівництва, 61% працівників апарату управління, 72% працівників освіти і культури. Однак у колі керівних посад (середньої та вищої ланки), як показало життя, рівності не було. Мізерний відсоток жінок, що спромоглися дістатися високої посади, все одно не мали достатніх повноважень.

Із набуттям Україною незалежності новим стає засіб розвитку економіки. Україна як молода демократична держава намагається не відставати від більш розвинених країн Європи та активно співробітничает з ними, переймаючи досвід у веденні економіки, а також у політичній, юридичній та культурній сферах. Так, багато нововведень, що стосуються захисту прав людини та окремо взятої жінки, є необхідним заходом для подальшого співробітництва між країнами.

Зі зміною законодавчої бази змінюється і пріоритет у виборі професії українською жінкою. Наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття розширюється коло професій, які обирають жінки, фактично з'являються такі професії, як «жінка-підприємець», «жінка-юрист» тощо. У свою чергу, ми бачимо процес зміни економічної пріоритетності професій і, відповідно, зміну вибору професій жінками від технічних та економічних спеціальностей до сфери бізнесу чи обслуговуючої сфери. Цікаво, що продовжується процес розділення на «чоловічі» та «жіночі» професії, однак цей розподіл у ХХІ столітті характеризується рівнем небезпеки та фізичними особливостями.

Якщо брати до уваги постійне збільшення кількості жінок на керівних посадах, в органах влади, судах, та зростання кількості та можливостей жіночих суспільно-політичних та громадських організації, можемо сказати, що суспільство поступово відходить від стереотипу щодо «інтелектуальної неповноцінності жінок».

На початку XXI ст. Україна зіштовхнулася з головною проблемою «ділових» жінок — проблемою низької народжуваності. Зараз держава усілякими методами намагається повернути жінку до її природного обов'язку: відкриваються різноманітні школи молодих матерів, діють центри з психологічної підготовки до народження дитини тощо. Тобто держава намагається виправити кривди, нанесені «соціалістичним будівництвом» та капіталістичними перегонами на жіночий менталітет.

Зробивши проблему жіночої праці у сучасній Україні більш актуальною та поширеною, ми матимемо змогу вирішити всі спірні питання та гарантувати право на рівну працю, рівний оклад та кар'єрне зростання не лише де-юре, а й де-факто.

Література

1. Сахарова Н. Оптимальные возможности использования женского труда в сфере общественного производства. — К.: Вища школа, 1973.
2. Захарова Н., Посадская А., Римашевская Н. Как мы решаем женский вопрос // Коммунист. — 1989.
3. Тимченко Ж.П. Жінки у боротьбі за владу рад в Україні (1917 — 1920). — К., 1966; Ковальська Н.К. Жінки Радянської України. — К.: Політвидав України, 1990; Шевченко В.С. Господарки країни. — К.: Політвидав України, 1987.
4. Грицяк Н. Гендерний паритет сучасності // Завуч. — 2000. — № 32 (листопад).
5. Гришак С.М. Гендерна лояльність як значуща якість фахівця для реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2009. — № 1.
6. Волкова І.О. Жіноче питання в Україні (друга половина XIX ст.). — Одеса, 1995.

ТЕКСТУАЛІЗАЦІЯ ПОВСЯКДЕННОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЖІНОЧІЙ МЕМУАРНІЙ ПРОЗІ МЕЖІ XIX — XX СТОЛІТТЯ

Олена Пшебило,

студентка Київського університету

ім. Б. Грінченка

Проблема повсякденності та її культурологічна, історична, соціальна та звичайна літературна інтерпретація останнім часом зацікавила зарубіжних та українських науковців. Саме поняття «повсякденність» як науковий концепт було вперше застосовано істориками, культурологами, а натомість ми спробуємо застосувати цей концепт у літературному контексті.

Серед згаданих джерел найважливішими для нашого дослідження є джерела особистого походження, себто щоденники, епістолярії, мемуари тощо. Адже саме в цих текстах спостерігаємо чітку фіксацію повсякденного досвіду людини. Це, власне, і є джерело повсякденності людини, аналіз якого стає об'єктом літературознавчого дослідження. Автори листів, щоденникових записів до найдрібніших фактів текстуалізують свій побутовий досвід: коли прокидається, що їсть, п'є, який одяг вдягає, якими парфумами користується, з ким зустрічається, кого кохає.

Щоденники, мемуари як маргінальний, паралітературний жанр (Ж. Женетт) завжди були відкритими для фіксації жіночих досвідів, практичних рефлексій. Одна з функцій таких жанрів — це саморепрезентація жіночого «Я». Щоденники, мемуари дають територію до так званого «жіночого письма». Поняття «жіноче письмо» виникає на ґрунті дерідівського поняття «письмо». У роботі «Смех медузи» (1972 р.) Елен Сіксу вводить в обіг поняття «жіноче письмо» («écriture féminine»). «Жіноче письмо» прагнуло звільнити жінку від маскулінного типу письма. Мета «жіночого письма» — це децентрація системи традиційних текстових значень, тобто, інакше кажучи, відвоювання «власного простору» для творчої репрезентації шляхом впровадження нових тем, образів та «іншої» риторичної структури.

Ми обрали для аналізу текстуалізацію повсякденного досвіду в листуванні Лесі Українки. Повсякденний досвід, що текстуалізовано в листах Лесі Українки, ми розглядаємо крізь призму діалогічного мовлення. Вона розмикає межі власного щоденного досвіду до адресатів, серед яких бабуся, мати, сестри, дядько — найближче, найінтимніше коло людей. Щоденне життя Лесі Українки зводиться таким чином до одягу, хвороби, їжі, «власного простору», подорожей.

Леся Українка дозволяла собі дивитися на людину в цілісному культурологічному спектрі, не оминаючи таких тем, як їжа, одяг, подорожі тощо.

Виходячи в листуванні за межі художнього письма і текстуалізуючи досвід власного повсякденного життя, Леся Українка, втім, дотримується тенденції означення таких, здавалося б, простих речей, як одяг. Звернемо увагу на те, що українська письменниця, окреслюючи присутність одягу у власних щоденних практиках, говорить, що не вибирає одягу із запропонованого промисловістю Російської (і не тільки) імперії, а шиє собі сама.

Леся Українка, включаючи у свій автобіографічний дискурс контекст моди та одягу, дотримується швидше тенденції АНТИМОДИ. Можемо припустити, що в такий спосіб мода стає в листуванні, а отже, в творенні власного екзистенційного образу, специфічною мовою щоденного життя, повсякденного досвіду. Одяг не стає для письменниці, так би мовити, інвестиційною діяльністю, однак гра з модою набирає у Лесі Українки дуже специфічних рис.

Мода пропонує жінці дві фактично протилежні мрії: бути самою собою (сконструювати свій образ) і зіграти когось іншого. Таким чином, ми стикаємось з двома мотивами: мотив ідентичності (бути собою і в такій якості досягти визнання) та мотив гри, з ним ми стикаємось майже в усіх текстуальних репрезентаціях масової культури (глянцеві журнали, фешн, телевізійні шоу тощо).

Леся Українка фіксує в листах все те, чим займається, свій режим дня. Фіксація передбачає у Лесі Українки чіткі та детальні часові і просторові координати.

Їжа залишається об'єктом уваги Лесі Українки і тоді, коли вона пише своїм рідним про хворобу, післяопераційну реабілітацію, постає в листуванні саме в контексті дієти.

Аналізуючи текстуалізацію жіночого повсякденного досвіду в листуванні Лесі Українки, ми дійшли висновку, що феномен моди носить характер антимоди. Відтак Леся Українка не робить акцент на одязі і тим самим демонструє свою позицію про те, що одяг — не тема для рефлексій, а звичайні речі, міцно інкорпоровані в щоденне життя. Натомість у своїх листах Леся Українка детально фіксує режим дня, перетворюючи його на ритуал.

Щоденникові записи Ольги Кобилянської обертаються навколо стосунків з чоловіками. Ольга Кобилянська детально прописує кожного чоловіка, який зустрічається на її шляху: зовнішність і ставлення до неї; ці описи подекуди носять хворобливий характер.

Щоденниковими записами Ольга Кобилянська намагається виговоритись, а отже, самолікуватись. Розуміємо це як психоаналітичне висловлювання про себе. Такий метод описує Жак Лакан, говорячи про нього як про те, що «мова, коли є у неї слухач, не залишається без відповіді ніколи, навіть якщо у відповідь зустрічає тільки мовчання. У цьому, як нам здається, і складається сама суть її функції та аналізу».

Прибирання в кімнаті Ольга Кобилянська уподібнює прибиранню у внутрішньому світі: якщо в кімнаті прибрано, то і на душі весело і безхмарно: «Вчора я прибирала свою кімнату, все там тепер блищить, нарешті я вийняла подвійні рами, сонце привітно зазирнуло досередини, а я чистила й втирала все, що наверталось під руку, і мені було так гарно на серці...».

Інший бік повсякдення Ольги Кобилянської — це такий феномен, як хобі: читання, верхова їзда, вечірки. Книжки для неї стають способом втечі від реальності, джерелом знання про те, яким має бути ідеальне жіноче життя. За допомогою читання вона формує свій власний образ і ідеї: «Мене вже не переслідує та ідея фікс, я вже не тиняюся, мов очманіла, що так низько впала через свої думки, я знов почуваю себе молодою. І це я теж завдячую Марліт, своїй улюбленій, обожнюваній Марліт...».

Також Ольга Кобилянська у щоденникових записах текстуалізує вечірки, які є засобом привернення до себе уваги коханої людини: «Я дуже багато танцювала, але не відчувала ніякої втіхи, мене знов глибоко, боляче вразило, що він не танцював зі мною, для нього навіть Б. була краща за мене... Я прийшла додому якась отупіла, машинально роздяглась й лягла».

Чільне місце в повсякденному житті займає верхова їзда. Верховна їзда у щоденникових записах Ольги Кобилянської текстуалізується як давня мрія, до якої вона йшла довго: «А я завше марила їздою і кіньми».

Дискурс повсякдення в щоденниковій прозі Ольги Кобилянської репрезентує дві складові повсякденного жіночого досвіду: кохання та хобі. Відтак реалізація щоденних практик у Ольги Кобилянської текстуалізують стосунки української письменниці з чоловіками (кохання) та з вільним часом (хоббі).

Концепт моди у Марії Башкірцевої має насамперед естетичний вимір. Ставлення до моди як до естетики побутувало у добу романтизму. У добу романтизму було модним носити однотонні, узорні та клечані тканини. Також модно було доповнювати свій образ аксесуарами типу перчаток, шалей. У добу романтизму популярним стало поняття «раут» (домашня вечеря).

Ставлення до власної зовнішності Марії Башкірцевої носив характер замилювання. Вона постійно діалогізує зі своїм дзеркалом, в якому вона роздивляється своє обляччя й тіло. Вона милується своєю красою і хоче, щоб не лише дзеркало було свідком її вигляду, а й оточуючі люди захоплювались нею і бачили в ній витвір мистецтва.

Віра Агєєва пише про дендизм Марії Башкірцевої і звертає увагу, що він є «інверсія дендизму численних її чоловіків — попередників».

Аналізуючи текстуалізацію повсякденного досвіду, в «Щоденнику» Марія Башкірцева концентрує своє письмо навколо послідовного наполегливого конститування власного

образу, власної ідентичності. М.Башкірцева обертає свою жіночу суть навколо щоденних практик дендизму, демонтуючи таким чином фемінний варіант дендизму.

Мемуарна проза є одним з основних джерел повсякденного досвіду автора. Мемуаристика дає нам можливість говорити про поняття повсякдення і досвід як про конструювання повсякденної реальності в форматі тексту. У роботі ми проаналізували концепт повсякденності на прикладі української жіночої мемуарної прози межі XIX — XX століття і дійшли висновків про те, що текстуалізація повсякденності — це фіксація свого власного побутового досвіду, який репрезентується через низку окреслених тем: одяг, їжа, хобі, кохання, подорожі, «власний простір». Ми дійшли висновку, що концепт повсякдення — це спосіб говорити про свій «власний побут», не задумуючись про форму і зміст. У роботі, на прикладі епістолярної спадщини Лесі Українки, щоденників Ольги Кобилянської та Марії Башкірцевої, ми продемонстрували способи творення тексту про повсякдення в мемуарній прозі. Текст про повсякдення — це ще один спосіб репрезентувати себе і свій побут; це так би мовити, нова форма життя власної історії.

ЖІНОЧИЙ РУХ У СУЧАСНОМУ СВІТІ — ЦЕ ВАГОМА СИЛА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Ірина Севаст'янова,

студентка Севастопольського національного технічного університету

На мою думку, на сьогодні проблема гендерної рівності між чоловіками і жінками є дуже актуальною в нашому суспільстві. Проаналізувавши наукові джерела, потрібно відмітити, що у жінок завжди була більш обмежена, порівняно з протилежною статтю, свобода маневру через подвійне навантаження і вона важче справляється з конкуренцією. Програми розвитку громадських робіт у регіонах також слабо орієнтовані на жінок. Передусім в них передбачено будівництво доріг, благоустрій територій і найменше — розвиток сфери соціальних послуг. Незахищеність соціально-економічного положення слабкої статі зумовлена також недосконалістю системи правового регулювання трудових стосунків — відсутністю законодавчих норм з окремих аспектів проблеми, недотриманням чинного законодавства.

У період античності вважалося, що чоловіки і жінки не є рівними, незалежно від реального становища жінки в суспільстві: різна оцінка чоловіків і жінок мотивувалася їх «різною природою». При розробці виховних концепцій ставлення мислителів до проблеми статі поступово перемістилося зі сфери філософії у сферу суспільних стосунків. Сенс існування двох різних статей полягає у продовженні людського роду.

Жіночий рух виник у руслі визвольних демократичних ідей епохи Просвітництва. Його першим ідейним маніфестом стала «Декларація прав жінки і громадянки» французької письменниці Олімпії де Гуж (1791), написана у відповідь на появу «Декларації прав людини і громадянина», яка проголошувала рівність усіх громадян чоловічої статі перед законом. О. де Гуж вимагала включити і жінок в категорію повноправних громадян. Головною ідеєю була установка на вільну жіночу особу, її самореалізацію. Наприкінці XIX — початку XX ст. жіночі організації існували в багатьох країнах Європи, Азії, Америки. Дедалі

більше уваги приділяється питанням захисту прав жінок, благополуччя дітей, поширюється коло загальносоціальних, національних і міжнародних проблем, світу і безпеки народів. Велику роль у розвитку жіночого руху зіграла Організація Об'єднаних Націй, яка з моменту свого створення (24 жовтня 1945 р.) виступила гарантом рівності. ООН прийняла Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінації відносно жінок. Значний вклад внесла ЮНЕСКО (Париж) — організація ООН з питань освіти, науки і культури, створена в 1946 р. Разом з питаннями розвитку міжнародної співпраці в області освіти і культури, поширення культурної та науково-технічної інформації ЮНЕСКО виступила з програмою боротьби проти дискримінації у сфері освіти, за захист національних культур. У сучасних умовах жіночий рух — це активні виступи жінок за свої права, рівність при прийнятті на роботу, отримання професії, утворення, висування на керівні посади, участь у політичному житті країни. Головні установки сучасного жіночого руху — ненасильство і гуманістичні цінності, егалітаризм і партнерство. Зростання активності жінок, їх прагнення по-своєму впливати на політику, інтерес до глобальних проблем, особливо до проблем виживання людства, протест проти гонки озброєнь, захист навколишнього середовища — все це перетворює жіночий рух на вагому силу сучасної демократії.

Жінка в наукових дослідженнях, усупереч твердженню деяких вчених чоловіків, відігравала велику роль, хоча її діяльність завжди була пов'язана з певним ризиком. Зародження наукових знань і технологій закорінено в глибокому минулому, в період давньосхідних цивілізацій. Збереглося ім'я жінки-інженера, що жила у стародавньому Єгипті близько 2350 р. до н. е.: Ен-Хеду-Анна. Розвиток науки забезпечували не лише чоловіки, а й жінки, що внесли свій гідний вклад у найрізноманітніші її галузі. Для того, щоб жінки-вчені зайняли гідне місце в науці, необхідно, щоб кардинально змінилася соціальна культура у сучасному світі. Жінки не хочуть виступати в ролі аутсайдера в науці. Вони — за рівність статей. Панування і підпорядкування в науці за статевою ознакою руйнує її зміст і сенс, знецінює практичне використання наукових досягнень.

*Політична діяльність жінок — це особлива сфера, що досі не отримала наукового обґрунтування, яке потрібне, тому що суто чоловіча політика в демократичному суспільстві неможлива, приречена на провал. Цьому досить прикладів: нескінченні війни, рекет, розходження слова і справи та багато чого іншого. У гендерології проблема політичної діяльності означає пошук, теоретичне осмислення і практичне рішення політичних проблем. Друга половина ХХ століття позначена проривом жінок у вищі ешелони влади. Це в основному характерно для Західної Європи, Південно-Східної Азії, Латинської Америки. У багатьох розвинених країнах, де рівень загальної освіти та професійної підготовки жінок і чоловіків схожий, у деяких секторах економічні перетворення значно підвищили рівень безробіття серед жінок або призвели до нестабільної їх зайнятості. Доля жінок серед бідного населення, що не мають роботи, постійно зростає, скорочуються їх прибутки і можливість бути незалежними. Жінки, що мають спеціальну освіту, нерідко не можуть знайти роботу за фахом. Крім того, жінки обмежені в можливості отримати навички і знання, що забезпечують професійне зростання. Гендерна асиметрія поглиблює нерівність, посилює дискримінаційні тенденції і ущемлює почуття власної гідності жіночої частини населення. Посилення ролі жінок у політиці має бути тенденцією розвитку прогресивного, цивілізованого суспільства. **Передові суспільства вже зрозуміли, що рівність чоловіка і жінки — це не лише право людини, а й норма демократії.***

За ініціативою ВЖНДО «Дія» відбулося засідання Громадської експертної ради з проблем законодавства, на якому представники громадських і державних організацій обговорили аспекти цієї проблеми, які необхідно врахувати в законодавстві.

Практика проведення гендерної політики в життя виявила, з одного боку, підготовленість і силу громадських організацій, з іншого боку, слабкість і навіть безпорадність апарату чиновників вирішувати поставлені перед владними структурами завдання. Проголосивши себе демократичною, правовою та соціально орієнтованою країною, Україна тим самим узяла на себе зобов'язання дотримуватися вимог міжнародного співтовариства з питання рівноправності громадян. З урахуванням того, що гендерна проблема стосується усіх сфер життєдіяльності та її вирішення потребує розробки певних заходів, Кабінет Міністрів України в 2006 р. схвалив «Концепцію державної програми за твердженням гендерної рівності в суспільстві на 2006–2010 рр.».

Література

1. Вейнінгер О. Стаття і характер. Принципові дослідження. — М., 1992. — 118с.
2. Зуйкова О.М., Єрусланова Р.І. Фемінологія і гендерна політика: Підручник. — М.: Видавничо-торговельна корпорація «Дашков і К», 2007. — с.31–33, 130–134, 236–240.
3. Наука потребує жінок // Новий кур'єр. — Травень, 2005. — 51 с.
4. Смірнова Т.В. Ресурс народної педагогіки у вихованні гендерної рівності // Нові технології навчання. Наук. зб. Наук.-метод. Центр вищ.освіти Віп. 37 ДО., 2004, С. 214–221.
5. Цокур О.С., Іванова І.В. Основи гендерного виховання. Учб. посібник — К.: Фоліант, 2004. — С. 184–187.

МАЙСТЕРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ОРНАМЕНТУ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Ольга Сисоєва,

студентка Севастопольського національного технічного університету

Багатством культурної спадщини України не можливо не пишатися! І це стосується не лише українців. Сучасна світова культура є володаркою всіх видів образотворчого мистецтва. Вивчаючи найвидатніші пам'ятки архітектури, живопису, скульптури та декоративно-прикладного мистецтва не можна залишити без уваги ще одну галузь художньої творчості. Мова йде про орнамент. Виконючи роль оздоби того або іншого предмета, орнамент (від лат. — прикрашення) не може існувати окремо від визначеного мистецького твору, він має особливі прикладні функції. Мистецьким же твором є сам предмет, прикрашений орнаментом. Ось чому він є таким важливим для нас.

Якщо уважно розглянути роль та функції, які виконує орнамент, то стає очевидним те, що його вагомість у системі виразних засобів творів мистецтва набагато більша, ніж просто функція прикрашення, та не обмежується одним тільки прикладним характером. Ось чому я й вирішила розкрити перед собою всі двері світу орнаменту. Вивчення минулого, розкривання внутрішнього світу людини, розуміння шифру орнаменту — все це дуже цікаво для мене, але найголовнішою причиною того, чому я обрала для себе цю тему, є захоплення вишивкою моєї бабусі. Так я почала своє са-

мостійне досліджування, яке розкриває важливі аспекти вираження в ній живописної графічної орнаментальної культури.

Я можу довести це на прикладі одного з рушників моєї прабабці Марії. Передусім охарактеризуємо композицію орнаменту на цьому рушнику. Це троянди. Мотив троянд є не дуже давнім, а деякі дослідники говорять, що зображення цієї квітки було запозичене, навіть бездумно перенесено з банальних фабричних зразків. Та чи насправді це так? Довідник зі стародавніх українських вишивок говорить: «Ружа — улюблена квітка українців, її дбайливо плекали під вікнами хати, адже квітка ця нагадує сонце. Промовте слово ружа, і ви знайдете в ньому древню назву Сонця — Ра. А може воно означає вогневу кров, бо староукраїнська назва крові — руда.» Цей узор укладено за певним законом рослинного орнаменту, що означає безперервний сонячний рух вічним оновленням. Це не просто квіти — це квіти-зорі, що уособлюють уявлення народу про Всесвіт як систему.

Мені здається, що моя прабабуся обрала цей мотив, тому що все навкруги неї світилося, сама вона була дуже сонячною людиною. Та, мабуть, ці троянди розкривали її душу, її внутрішній світ.

Далі звернемося до кольорів. Ми бачимо контраст червоного та чорного. Спочатку звернемося до характеристики червоного кольору. З давніх-давен він мав два абсолютно протилежних значення. По-перше, це символ краси, кохання, яке надає сил у житті. Древньоросійська мова зберігає докази про те, що «червоний» та «чарівний» мають одне й те ж саме значення. На цій мові це звучить як «красный» та «красивый». «Девушка красна до замужества». Але інше значення цього кольору — це кров, пристрасть, помста та боротьба вогню то крові. Цей колір не виключає своє тлумачення як символ жорстокості. Так, воїни Спарти і Карфагена в Римську війну одягалися в червоний одяг. Цей колір мав поширення і був спільним для всіх регіонів України. Згідно з народним уявленням, червоний колір захищав від дії злих сил: звідси — червоний колір, намальований біля входу в оселю як її оберег від зовнішніх недобрих сил, підфарбування призьби, пучечки калини понад дверима та вікнами. Разом з тим червоний колір ототожнювався з гарним, веселим і радісним. Про дівчину, яка виходила на ву-

лицю в синіх або зелених стрічках, але не в червоних казали: «Яка пісна дівка вийшла гуляти» (під час посту не можна було одягати червоного). Але що ж символізували ці кольори для моєї бабусі, в якому контексті читати червоний колір? Якщо звернутися до історичних подій, то можна побачити, що як раз у цей час закінчилася Велика Вітчизняна війна, де загинув мій прадід. Тепер все стає на свої місця. Читаючи орнамент цього рушника, я бачу, як бабуся сумувала за дідом, як ненавиділа війну, яка відібрала його від неї. Він загинув на самому початку війни, загинув героєм.

Червоний — це кров, помста, червоний — сум, а троянди — то те, що залишилося з бабусею назавжди, це його сонячна усмішка, гарний настрій. Саме такою я уявляю себе його за розповідями бабусі.

Якщо порівняти орнаменти різних районів, областей України, то можна побачити, що вони зовсім різні. В кожному історико-етнографічному районі, навіть в окремому селі, їй були властиві свої особливості в орнаментах, кольорових поєднаннях тощо.

Для мене українська вишивка — це щось неймовірне, вона така різноманітна, захоплююча, що я не можу залишитися в стороні від цього мистецтва. Підтверджує своє дослідження те, що я вишивала мою рідну Україну, де зазначено, що кожній області притаманний свій орнамент.

Сьогодні, в бурхливу епоху науково-технічного прогресу актуально звучить питання, яким задавався колись видатний просвітитель, філософ і поет Г.Сковорода «Для чого делаем материи, вышиваем их разными нитками и взору приятными цветами обвешемся оными?». Він сам на це питання відповів: «Для радости сердца». Життя підтверджує, що вишивка як вид народного мистецтва постійно живе, розвиваючись, збагачуючись новими техніками, малюнками, композиціями орнаментами. Я вишиваю, бо знаходжу у цій праці гармонію, свою особливу, коли вся моя душа потрапляє на матерію, коли ти вишиваєш з любов'ю, то й картини у тебе виходять яскраві, красиві, немов світяться та розмовляють з тобою.

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу Етнографічний нарис. Том II. — К.: Оберіг, 1991.
2. Гасюк Е.О., Степан М.Г. Художественное вышивание: Альбом. — 2-е изд. — К.: Вища школа, 1983.
3. Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України / Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. — К.: Либідь, 1996.
4. Смірнова Т.В. Національно-педагогічні аспекти курсу «Українська та зарубіжна культура» (з досвіду організації родознавчих досліджень студентів) // Діалог культур: Україна в звичаях і традиціях: Родознавство / Авт. наук. проекту С.О. Чрепанова. Передмова проф. В.Г. Скотний. — Вип.1 Науково-методичний збірник. Інститут педагогіки і психології проф.освіти АПН України. — К.: КОЛО, 2003. — С. 134–185.

ПОРУШЕННЯ ЗДАТНОСТІ ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В РАМКАХ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ ДИТИНСТВА (на прикладі комерційної та авторської анімації в Україні)

Тетяна Чупринська,

студентка Національного університету «Острозька академія»

Актуальність звернення до змісту комерційної та авторської анімації, що доступна в нашій країні, з точки зору ґендерної соціалізації, полягає в недостатньому вивченні особливостей дитячої культури в Україні. На цей час у нас обмаль цілісних досліджень у галузі культурології, присвячених одній з основних функцій культури — процесу соціалізації дитини.

Звернувшись до сучасних мас-медіа, ми розглянемо можливі шляхи впливу інформації на становлення особистості. Віннікотт Д. В. у своїй праці «Гра та реальність» досліджує проблему здатності ідентифікації за умов різноманітних психологічних розладів особистості. Разом з тим, він звертається до значення культурного досвіду у становленні індивіда. Ми ж звернемося до поняття «порушеної ґендерної ідентифікації» з точки зору сучасної масової культури та медіа, а також визначимо їх вплив на усвідомлення дитиною своєї ґендерної ролі.

Одним із методів сучасного рекламодавства стало використання в комерційних цілях анімації. Цікаво те, що навіть у такій рекламі, яка містить мультиплікаційні елементи, передбачений проект впливу на споживача, яким дитина не є з точки зору економіки.

Деякі дослідники схиляються до думки, що на психологічний стан людини мають значний вплив ситуативні чинники — ті, що діють на свідомість у певний момент часу й у визначеній ситуації. Ставлення людини до оточення частіше закладається на підсвідомому рівні, а його прояви стають потенційними. Отож, сучасна реклама, яка подає нам приклади ґендерних ролей у суспільстві, стала одним із засобів продукування ґендерних стереотипів. Питання лише в тому, наскільки традиційними й усталеними вони є.

В комерційній анімації, яка поширена в межах України, домінують маскулінні образи, хоча розуміння чоловічого начала часто спотворюється. Реклама, яка містить елементи мультиплікації, є яскравим представником продуктів сучасних медіа, які спрямовані на дитину й формують дитячу культуру України. Питання полягає в тому, наскільки якісною є соціалізуюча функція такої реклами, якщо ґендерні ролі, подані рекламним виробником, найчастіше не відображають реальності або взагалі є аморфними й незрозумілими для сприйняття. Це стосується не лише відеороликів, а й статичних зображень тих же рекламних персонажів, які також поширені. Незрозуміло, чи сучасні анімаційні рекламні образи покликані ламати ґендерні стереотипи чи психіку підростаючого покоління.

Ґендерна соціалізація дитини через сучасний мультфільм не завжди відбувається за правилами моралі, притаманними для української культури. Процеси глобалізації дають доступ до зарубіжної мультиплікації, яка в дещо перевернутому вигляді подає чоловічі і жіночі ролі. Проаналізувавши зразки західної анімації та вітчизняних мультфільмів радянського виробництва, ми можемо зробити висновок, що перші — це економічно прибутковий бізнес, в якому акценти ставляться не на ґендерних особливостях персонажів, а на створенні «легкого» сюжету, в якому часто нівелюється суть фемінного і маскулінного.

Мультфільм як агент ґендерної соціалізації мав би навчати дитину поважати як чоловіка, так і жінку. Але сучасна західна анімація не лише в більшості випадків нівелює цей принцип щодо представників обох статей. Деякі виробники вдаються до будь-яких засобів, аби вигідніше продати свою продукцію. Таким чином, часто у мультиплікаційній продукції зустрічається гра на особливостях східної культури, в руслі якої найлегше побудувати протиріччя «чоловік — жінка».

Конкретні жіночі образи з радянських мультфільмів показують перевернутий приклад патріархального суспільства, в якому жінка знаходиться на одному рівні із чоловіком у плані роботи, але в родині її думка відіграє вирішальне значення або від її вчинків залежить доля чоловіків. Тому радянський мультфільм показує жінку як сувору, педантичну особу (Мама з «Пригод домовичка Кузі»). Другий вид представляє мультиплікація західного виробництва, яка користується найбільшим попитом в Україні. В ній часто спостерігається трансформація ґендерних стереотипів, оскільки вона може зображувати чоловіка в образі турботливої мами (тато Немо), або спотворення чоловічого начала без надання йому прагнення стати кращим («Корпорація монстрів», «Шрек»). Все ж, визначною рисою обох видів мультиплікації є те, що вони в кінцевому результаті повертають жінку до її традиційної ролі — місіс Ключдія («Качині історії»), Мама гіпопотама (радянський зразок), — або презентують її як негативного персонажа (Шапокляк: «Крокодил Гена»; Стервелла: «101 далматинець»).

Реклама, що містить анімаційне оформлення, спрямована на те, щоб привернути увагу дитини. Разом з тим, вона не передбачає вікової категоризації, тобто розрахована на масового споживача й відповідно, робить таким споживачем дитину. Соціальна стаття у ній представлена переважно чоловічими образами, втіленими в рекламованому продукті або іншому анімаційному персонажі («Містер Пропер», Домовичок з реклами чаю «Бесіда», «Ліки ведмедика Бо», «Несквік» тощо). Все ж, «мультиплікаційні» чоловіки в рекламі найчастіше виконують роботу, яка для чоловіка традиційно не характерна.

Комерційна та авторська анімація є елементами культури дитинства в Україні. І реклама, спрямована на дитину, і мультиплікаційна продукція в умовах сучасності тяжіють до масової культури. Образи, які пропонуються через ці види медіа, подають приклади трансформованих ґендерних стереотипів, а також витворюють зразки таких героїв, які не підлягають ґендерній стратифікації, чиї соціальні ролі чітко не детерміновані. Тому здатність ґендерної ідентифікації, яка відбувається у дитини під впливом проаналізованої нами відеопродукції, викривлюється. Ґендерна соціалізація, таким чином, відбувається за новими зразками, які актуально вивчати з точки зору не лише психології й соціології, а й культурології.

ХУДОЖНІ ДОМІНАНТИ ПРОЗИ СВІТЛАНИ ПИРКАЛО У КОНТЕКСТІ ПОСТМОДЕРНОГО ФЕМІННОГО ПИСЬМА

Тетяна Шпрінгвальд,

магістрантка Київського університету ім. Б. Грінченка

- Українська література початку XXI ст. як і світовий літературний процес загалом зазнають модифікацій та деформуються. Одним з яскравих виразників цього процесу є розмиття меж традиційного канону та його деконструкція;
- Характерною ознакою літератури постмодернізму є розмиття родо-видових меж і звернення авторів до синтетичних форм. Визначення жанру твору можливе лише в індивідуальному прочитанні, кожен реципієнт визначає його залежно від власного декодування тексту;
- Світлана Пиркало — письменниця нової хвилі фемінної літератури, твори якої визначаються дослідниками як «феномен масової літератури, що здійснює легітимізацію маргіналізованого жіночого досвіду через приклад самоідентифікації ліричної героїні»;
- «Зелена Маргарита» розкриває історію жіночого досвіду і самоусвідомлення себе, що виражається за допомогою жанру «жіночої автобіографії», дотримуючись формальних його ознак і змінюючи фокус наративу в бік героїні;
- роман складається з опису днів героїні, що створювало б враження автобіографічності та інтимної щоденникої сповідальності, проте авторка використовує гумор та постмодерні ігри з читачем для створення ефекту об'єктивності та узагальнення жіночого досвіду;
- героїня, від імені якої йде розповідь, — Маргарита Климова, яка називає себе Мариною, бо ненавидить своє справжнє ім'я. Вибір імені самостійно можна потрактувати як самостійний вибір власного шляху;
- життя героїні — це життєвий шлях «нового» типу жінки, вона незалежна від батьків, від коханого. Сама винаймає житло і сама обирає як їй жити. Її друзі — це національно свідомо інтелігенція, представники різних рухів і просто незвичайні люди;
- письму Світлани Пиркало притаманна легка іронічність у характеристиці образів як головних героїв, так і їх оточення. У романі «Зелена Маргарита» героїня сама м'яко іронізує і зі своєї роботи, і зі своїх захоплень;
- дискурсом, який наскрізно проходить через весь роман, є дискурс фемінізму. Проте фемінізм Пиркало просякнутий іронічністю, в ньому не заакцентовані гендерні полюси;
- роздуми щодо фемінізму та емансипації авторка вміщує у вставних елементах у канві роману. Героїня у своїх статтях у гумористичному ключі розглядає призначення чоловіка у суспільстві, розвінчує міфи, які побутують у суспільстві стосовно жінок, а також складає список переваг обох статей;
- «Не думай про червоне» — роман-подорож, роман-пошук себе у світі, у ньому переплітаються топоси міст, аеропортів, вулиць, у ньому в тканину життя головної героїні вплітаються безліч життєвих історій інших людей, які трапляються на шляху Павліни;

- Світлана Пиркало у романі піднімає також питання самоусвідомлення героїні, Павліна у Лондоні не відчуває себе емігранткою;
- пошук героїні себе у Лондоні є також мотив мандрів містом. Місто у Пиркало зберігає урбаністичність, притаманну літературі українського постмодернізму, однак героїня відчуває себе в ньому комфортно;
- у романі Світлана Пиркало широко конструює лише образ головної героїні — Павліни Стопудів. Героїня описує себе сама, її характеризують ліричні відступи та роздуми, включені в канву роману вірші, влучні коментарі оточуючих, її найближчі друзі;
- ознакою сучасного фемінного постмодерного роману часто називають автобіографічність. «Не думай про червоне» — роман не автобіографічний, однак містить елементи, які є впізнаваними для цієї культурної доби;
- у канві роману на структурному рівні можна виокремити також своєрідні мовні ігри авторки з читачем;
- у романі С. Пиркало оприявнюються способи формування нової ідеологічної парадигми, яка проектується на ціле культурне покоління. Насамперед, у них знайшов відображення розвиток ідей постмодерного індивіда: «бездомності», епатажності, прагматизму, іронічності;
- гендерний аспект розмивається і переноситься в сферу міжособистісних стосунків. Образи інтерпретуються як носії досвіду цілого покоління, а не статі, одночасно відбувається нівелювання національних ознак на тлі ознак індивіда;
- збірка публіцистики Світлани Пиркало «Кухня егоїста» містить численні дописи авторки до газети «Главред». Структурно збірка побудована як книга кулінарних рецептів;
- перша частина книги присвячена роздумам про інструменти та закуски, а отже про звички українського народу, про його «гордість», ментальність, рудименти «совецької» свідомості, які притаманні старшому поколінню;
- друга частини збірки присвячена гарячим стравам. Поряд з рецептами страв, які читач досить просто може приготувати, авторка розмірковує над проблемою голоду у світі, проблемою геноциду українського народу, інтеграцією в Євросоюз, рудиментам радянської свідомості;
- третя частина збірки присвячена опису напоїв, у ній представлені рекомендації щодо вибору алкогольних напоїв. Ця частина найбільш кулінарно спрямована, проте у ній також зустрічаються короткі авторські ремарки стосовно політичної та економічної ситуацій у світі та Україні;
- творчість письменниці демонструє способи формування нових культурних міфів, відображає світогляд покоління. У прозі авторки яскраво виражений мотив мандрів як пошуку себе, свого місця в житті, ідея постмодерної бездомності, яка простежується в сучасній літературі і є світовою тенденцією.

ЖІНОЧИЙ РУХ НА СЛОБОЖАНЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Олена Коханова,

*студентка Харківського національного
педагогічного університету імені Г. Сковороди*

Проблема жіночого руху на Україні є надзвичайно важливою та актуальною не лише на цей момент, а й залишалася такою протягом усієї історії. Жіночий рух на Україні, зокрема, на Слобожанській Україні, — це цікавий та важливий процес, який залишається не досить дослідженим та висвітленим у науковій літературі.

Жіночий рух як складова визвольного руху набуває поширення в 50 — 60-х роках ХІХ століття. Необхідна була демократизація сімейного життя, освітньої та інших сфер, де жінка все одно залишалася на другому плані порівняно з чоловіком [1; 205].

Слобожанщина була у складі Російської імперії, що у другій половині ХІХ століття була однією з найменш демократичних країн Європи із самодержавною формою правління та відсутністю основних конституційних прав та свобод. Друга половина ХІХ століття в Російській імперії знаменувалась зміною феодальної суспільно-економічної формації буржуазною [2; 377]. Скасування кріпосного права і наступні реформи, розвиток капіталізму потягли за собою дуже серйозні зміни в суспільному устрої країни, що й стало передумовою зародження жіночого руху на Україні [3; 94]. Головними причинами активізації українського жіночого руху були: матеріальна пригніченість, повна залежність від чоловіка, недоступність освіти та участі у громадському та політичному житті, неможливість працевлаштування, феодальні стереотипи щодо жінки, яка нібито повинна сидіти вдома і виховувати дітей, а не займатися іншими справами.

Жіночий рух на Слобожанщині пройшов чотири етапи свого розвитку. Перший (50-60-90-ті роки ХІХ ст.) знаменувався активізацією і прогресивністю у боротьбі за свої права та свободи. Це був період зародження жіночого руху та жіночих товариств, які головну увагу приділяли благодійності, що здійснювалася по відношенню як до всього народу, так і до жінок, просвіти жінок, навчання їх грамоті та боротьбі жінок за вищу освіту. Найбільше поширеним типом жіночих товариств цього періоду стали благодійні жіночі організації, які залежно від завдань поділялись на добротинні, професійні, просвітницькі [1; 206].

На другому етапі створювалися спілки — організації, які називають «рух за емансипацію жінок», зароджується український фемінізм. На цьому етапі розвитку жінка стає більш освіченою, розвинутою, впевненою в собі, але це лише ті жінки, які організували жіночий рух, тобто представниці заможних верств. Простій жінці було набагато важче.

А третій етап (1908 — 1914 рр.) характеризувався деяким спадом активності жіночих організацій, що пояснювалось станом у країні. Відбувається формування організації нового типу — жіночі клуби, що розглядались як самостійні організації, які об'єднували жінок, що боролися за рівноправ'я.

Четвертий етап жіночого руху розпочинається з 1917 року. На зміст діяльності жіночих організацій помітний вплив справила Перша світова війна. Більшість жінок підпорядкували свою роботу фронту. Жінки, вирішуючи проблеми, пов'язані з війною, не

забували про благодійність, освіту, працевлаштування жінок, продовжувалась боротьба за політичне рівноправ'я.

Проблема жіночої освіти починає своє вирішення з другої половини ХІХст., саме тоді починають діяти жіночі гімназії, курси, училища, школи, згодом був відкритий доступ і до вищої освіти [4; 6].

Поборовши проблему феодальних пережитків у сімейному та спадковому законодавстві і отримавши певну кількість прав та свобод, жінки почали боротьбу за можливість працевлаштування. Вони починають працювати на заводах, в їдальнях, гуртожитках, вихователями в дитячих садках та приватно. Жінки Харківщині працювали у вовняному виробництві. Не допускали жінок у машинне виробництво і металообробну промисловість, мало жінок працювало у друкарнях, з оброблення мінеральних речовин, винятком була лише металообробна промисловість. Але умови праці, заробітна плата та становище не було кращим, що й викликало робітничі рухи, жіночі в тому числі [5; 75].

Підводячи підсумки, необхідно відмітити, що жіночий рух на Слобожанщині виник у рамках українського національно-визвольного руху, але з власними ідеями, пріоритетами та шляхами вирішення існуючих суспільних, економічних, культурних та політичних проблем.

Література

1. Вороніна М.С. Питання ґендерної стратифікації жінок у повітах Харківської губернії (друга пол. — 19 століття — початок 20 століття)». — Харків: ХДПУ ім. Сковороди, 2006. — С. 203 — 207.
2. Рожина А.Й. Історія держави і права України. Ч. 1. — Харків: Основа, 1993. — С. 377.
3. Фалі М.А. Історія жіночого руху на Слобожанщині (50-ті — поч. 60-х — 90 р. 19 століття). — Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна. — С. 93 — 97.
4. Прокопенко І.Ф., Євдокимов В.І., Корнілов В.В., Кочат Д.О., Лозова В.І., Микитюк О.М., Попова Л.Д. Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині. — Х., 1992. — С. 6.
5. Латух І.В. Українська жінка на ринку праці. — Харків: Національний фармацевтичний університет, 1997. — С. 75.

ФЕМІНІЗМ ТА ПОВСЯКДЕННИЙ ВИМІР ҐЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ РРФСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Дар'я Гнатовська,

студентка Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

Протягом ХІХ — ХХ ст. в історії Російської імперії, а потім СРСР у суспільно-політичному житті постійно виникало питання ролі жінки. До 1917 р. в Росії створювалися різноманітні за формою та змістом спілки, клуби, рухи, метою яких проголошувалося підвищення ролі жінки в суспільстві, захист її інтересів і прав. Жінки СРСР одними з перших у світі отримали всі права, включаючи і виборне, але при цьому (з огляду на інтенсивні процеси індустріалізації) вони виявилися обтяженими непосильними обов'язками, серед яких: важка фізична праця на виробництві, участь у діяльності різних громадських об'єднань, а водночас народження дітей, ведення домогосподарства.

Із середини ХХ ст. активно розгортається питання жінки в правозахисному русі [4]. В основі наукового аналізу ґендерних досліджень — жіночий рух, теоретичне осмислення якого на сучасному етапі розвитку гуманітарного знання продукує дискурси і практики, які з'ясовують різні дискримінаційні соціальні умови життєдіяльності жінок і пропонують різні способи їх зміни.

80-ті рр. ХХ ст. стали яскравим періодом активного розмаху фемінізму як такого. Ґендерні відносини, на протигагу іншим рокам, активно розглядаються на урядовому, політичному рівні. У 70 — 80-х рр. ХХ ст. рух за рівність чоловіків і жінок активізувався. 1976 — 1985 роки ООН оголосила періодом «рівності, розвитку, миру». Реформи середини 80-х років змінили позиції жінки в суспільстві. Вони створили умови для виникнення нових форм жіночого руху [3].

Слід наголосити на тому, що юридичну рівноправність жінки з чоловіками закріпила Конституція 1918 року. Декрет 1920 року, також раніше, ніж де б то не було, реалізовував феміністську вимогу врегулювання репродуктивних прав жінок. Питання про полегшення процедури розлучення стало вирішеним, а право на соціальний, правовий та економічний захист материнства, дитинства, сім'ї має існувати разом з правом на батьківство [2].

Радянський лад, із його соціальним замовленням на активні ролі жінок у публічній сфері (передусім на ринку праці) та егалітарною ідеологією, відповідно визначав способи висвітлення жінок засобами масової інформації. Засоби масової інформації завжди були і залишаються тією структурою, якій відводилася визначна роль у житті держави. Адже саме радіо, преса і телебачення могли активно вплинути на ті чи інші напрямки в суспільстві. Тому ґендерна політика, яка гостро стояла в тогочасному суспільстві, яскраво виражалася в ЗМІ, як одна з найголовніших у суспільному житті держави. Саме радянський лад, із його соціальним замовленням, відповідно визначав способи висвітлення жінок засобами масової інформації.

Підсумовуючи цю проблему дослідження, слід наголосити, що друга половина ХХ ст. — це період розвитку і піднесення феміністичного руху в Радянській Росії. Ґендерна політика почала розглядатися на новому рівні свого розвитку. В історіографічному аналізі цього періоду роль жінки у житті держави аналізується на більш рівноправному аспекті, аніж раніше. Засоби масової інформації стали тим явищем, що розглядало ґендерну проблему на високому суспільно-економічному рівні в житті Радянської Росії. Адже в цей період жінки активно беруть участь у законодавчій, економічній і суспільно-політичній сферах. Вони по-новому постають у виробництві і взагалі економічному житті держави, як впливова стаття, що більше не принижується в суспільному житті.

Література

1. Айвазова С.Г. Ґендерное равенство в контексте прав человека [Текст] / С. г. Айвазова. — М.: Эслан, 2008. — 80 с.
2. Бабаева Л.В. Женщины России в условиях социального перелома: работа, политика, повседневная жизнь [Текст] / Л.В. Бабаева // Женщина в российском обществе. — 2005. — №4. — С.64-71
3. Белова В. Решение женского вопроса в СССР [Текст] / В. Белова. — М.: Знание, 1975. — 56 с.
4. Ковальский Н.А. Идеино-политическая борьба и некоторые проблемы женского движения [Текст] / Отв. ред. Н. А. Ковальский. — М.: Мысль, 1981. — 254 с.

ГЕНДЕРНА АСИМЕТРІЯ В МОВЛЕННІ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Олійник Анна,

студентка Національного університету «Острозька академія»

Сьогодні дедалі частіше можна почути не стільки про стать мовця, скільки про його гендерну належність, яка нерідко виявляється протилежною біологічній статі. Чоловікам приписують риси фемінності, жінкам — маскулітності, що не завжди є результатом виключно поведінкових особливостей, а також визначається мовленнєвими тактиками комунікантів.

Загалом, гендер — це «змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок та чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним та культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку і чоловіка залежно від їхньої статі» [3].

Багато дослідників сперечалися щодо найрізноманітніших аспектів проблеми гендерної асиметрії у спілкуванні: Р. Лакоф, Д. Теннен, Д. Фішмен, Д. Камерон, Ш. Саймон, Д. Стенлі, Ю. Крістева, м. Холод, В. Засекін, О. Горошко, В. Агеєва та інші. Одні стверджують, що мовленнєва поведінка жінок та чоловіків має ряд відмінностей, інші ж залишаються прихильниками теорії про ситуативну зумовленість будь-яких інтерактивних процесів (соціальні фактори, такі як психологічний стан мовця та характер комунікації: формальна/неформальна розмова, конфлікт, побачення тощо).

З появою таких наук, як гендерологія, соціолінгвістика, психолінгвістика та гендерна лінгвістика посилюється інтерес до вивчення мовного андроцентризму, зв'язку мови та гендера, а також гендерних особливостей міжстатевого спілкування. Безліч досліджень показало, що жінки та чоловіки виконують різні ролі у спілкуванні, навіть коли намагаються вести рівноправну розмову. Це спричинено насамперед відмінностями у постановці мети комунікативного процесу: для жінки психологічні стосунки значно вагоміші, ніж результат діяльності, адже вона прагне розуміння, аби її почуття розділили, висловили своє ставлення до неї, в той час як для чоловіка важливо бути визнаним, досягнути своїх цілей, а результат розв'язання задачі для нього є важливішим, ніж сама система стосунків [7, 48].

За статистикою чоловіки розмовляють більше за жінок; тематика їхніх розмов стосується переважно спорту, роботи та різних видів спільної діяльності. Вони схильні обирати певні стратегії спілкування, «розбавляючи» їх різноманітними історіями та жартами. Для розмов, що відбуваються суто між чоловіками характерний високий тон голосу, агресивні аргументи, образи, сарказм тощо. У розмові з жінкою вони мають тенденцію перебивати, ігнорувати її коментарі або ж без ентузіазму чи взагалі не відповідати на будь-які поставлені запитання [5, 51]. «Жіночі» розмови торкаються проблем переважно персонального характеру, вони динамічніші та емоційніші. Жінки частіше за чоловіків вживають висхідну інтонацію у стверджувальних реченнях, а також «порожні» слова для вираження почуттів (наприклад, чудовий, гарний, цікавий), численні відтінки кольорів, вигуки та комплекси звуків на зразок «угу», «хм», «ммгмм» тощо [6,17]. Мовлення жінок є

гіперкорректним і відрізняється надмірною ввічливістю, про що свідчить часте застосування особистих займенників «ти», «ви», «ми». Вони використовують багато запитально-стверджувальних речень й ухиляються від прямої відповіді на запитання. У спілкуванні жінки орієнтуються лише на співрозмовника, проте у випадку неотримання аналогічного ставлення у відповідь вдаються до стратегії «мовчазного протесту» [2, 95].

Те, як мова зображує жінок та чоловіків, справляє неабиякий вплив на їхню роль та становлення у суспільстві. В цьому контексті постає проблема ґендерних стереотипів, на формування та укріплення яких, безсумнівно, впливають засоби масової комунікації. Сьогодні у пресі та на телебаченні чітко виکارбувались стереотипні уявлення стосовно ґендерних ролей жінок та чоловіків. Серед них: жінка-мати, «хранителька домашнього вогнища» («Ти ще в дитячий садок не почала ходити, а твоя доля вже була визначена — вірна жінка, хороша мати і трудолюбива господиня» — *Cosmopolitan* №8, 2009), барбі («В гонитві за новим образом», «Блондинки завжди в моді»), «ідеал краси» («Жінка — це всесвіт, і заради неї всі чоловічі безумства...»), супермен («ім [чоловікам] не підвладний тільки час»), чоловік — «гора м'язів» («Справжній чоловік — гора м'язів, запах поту і тестостерону»), ділової жінки («Пані Бос чекають», «Бізнес-вумен нового тисячоліття» — Рівне вечірнє, 10.2009 р.), чоловіка-боса тощо. Низка заголовків статей містять вияв ще одного ґендерного стереотипу, давно усталеного в українському суспільстві: призначення жінки — бути дружиною, коханкою, а чоловіка — годувальником та «головою» сім'ї [4; 8]. Проте часто також з'являються публікації, зокрема, феміністського характеру, що ламають усталені ґендерні стереотипи, дещо змінюють образ чоловіка як представника «сильної статі»: «Не потрібно боятися! Чоловіки хочуть бути слабкими! Просто раніше їм потрібно було тримати марку — бути сильними, мужніми, не плакати і проявляти ініціативу...», «Як виховати чоловіка» (*Cosmopolitan* №8, 2009), «Сильна стаття» в Україні болючіше реагує на безробіття, більше хворіє, менше живе і... не має права нарікати на життя» (Україна молода, 2009. — 29 серпня). Такі стереотипи можуть бути проявом сексизму, тобто дискримінацією за статтю у мові: «Політика — не справа жіноча», «Місце жінки... — в політиці?», «Робота для справжніх чоловіків» (комп'ютерна робота), «Напії справжніх чоловіків» (мова йшла про пиво, яке також люблять жінки) тощо.

Отож, можна зробити висновок про те, що засоби масової інформації є найкращим показником ґендерної ситуації в суспільстві, оскільки відображають існуючі стереотипи стосовно «чоловічого» та «жіночого». Проте, мова текстів ЗМІ не лише відбиває події реального життя, а й здатна впливати на них, будучи найефективнішим «інструментом маніпуляції» та засобом ґендерної політики в країні.

Література

1. Інформаційний портал «Жінка і суспільство» («Open women line»). Режим доступу: <http://www.owl.ru/content/womplus/> — .
2. Марлис Хеллінгер. Контрастивная феминистская лингвистика // Феминизм и гендерные исследования. Хрестоматия. Под общ. ред. В.И.Успенской. — Тверь, 1999. — С.91 — 98.
3. Мельник Т.М. Гендер як наука та навчальна дисципліна // Основи теорії гендеру. — К.: К.І.С., 2004. — 536 с.
4. Помазан О. Гендерні проблеми і мас-медіа // Гендерний аналіз українського суспільства. — К.: ПРОООН, 1999. — С.91 — 102.

5. Ember Carol R; Ember Melvin Encyclopedia of sex and gender men and women in the world's cultures. — New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003. — 600p.
6. Pavlenko A., Blackledge A., Piller I. & M. Teutsch-Dwyer (Eds.) Multilingualism, second language learning, and gender. — Berlin: Mouton De Gruyter, 2001. — 297p.
7. Penelope Eckert, Sally McConnel Language and Gender. — Cambridge University press, 2003. — 379p.
8. «30 & 1 питання про гендер» // Черкаси: КМГО «Молода Черкащина», 2007 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.toro.org.ua/news/53.html> .

«НОВА ЖІНКА» В УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ 20–30-ИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія Блохіна,

*ст. викл. кафедри української літератури,
компаративістики і соціальних комунікацій,
Київський університет ім. Б. Грінченка*

На сьогоднішній день вже загально визнаним фактом є те, що літературні твори рідко створюються та читаються у вакуумі, а сам контекст — гендер, жанр, ідеологія, історичні події є суттєво впливовими на акти писання та читання. Можна стверджувати, що читання та написання тексту є досвідом, в якому суб'єктивне пов'язане із суспільним, а саме літературною діяльністю. Безперечним є те, що й спосіб «прописування» авторами/авторками свого досвіду і процес його читання історично змінюються. Так, американська дослідниця Ненсі Міллер підкреслює зв'язок контексту/читача (-чки) та звертає особливу увагу на наративні, жанрові та контекстуальні особливості тексту [8, 29]. Дослідниця вважає, що літературний текст не вміщує «явного» гендерного маркування автора/авторки, що немає якогось певного методу визначення авторського гендера, якщо послуговуватись самим лише текстом.

На думку Міллер, саме гендер читача-дослідника впливає на процес інтерпретування та аналізу тексту, саме він є індикатором гендерного читання. Особливу увагу, вважає дослідниця, варто приділяти умовам написання твору, ставленню автора/авторки до домінуючих жанрів та уявленню про жінку. Саме під час процесу нівеляції як нейтрального, так і заангажованого читання створюється принцип гендерного прочитання літератури.

Розрізнення за ознакою статі не задане і не закріплене природою, фрейдівський постулат «анатомія — це доля», яким і досі послуговується наша література, апелюючи до психоаналізу, рішуче заперечується фемінізмом. Гендер людини є соціальним конструктом і змінюється разом з культурою. Література кожної епохи є тим «скриптором», який фіксує у концептах людини мінливі уявлення про чоловіче та жіноче, авторську ідентифікацію з певною специфічною чоловічою чи жіночою нормою написання та намагання відповідати зумовленим часом нормам сприйняття статей тогочасного/ї читача/читачки. З іншого боку, літературні твори є тим авангардом, що змінює загальне уявлення про гендерний характер твору.

На початок 20-х років минулого століття концепція нової жінки вже не була таким вже новим явищем у літературі. Про нових жінок вже писали г. Ібсен, Ж. Санд, І. Тургенев,

В. Вульф, Б. Бйорнсон, Леся Українка. На перетині XIX та XX століть образ нової жінки, яка відмовляється від традиційної ролі, що нав'язує їй суспільство, був добре знаним для європейського читача. Така жінка відрізняється від традиційного типу насамперед тим, що є самостійною та незалежною особистістю, живе загальнолюдськими інтересами та бореться за свої права, їй не притаманні такі традиційні риси, як покора, вміння «прилаштуватися» та поступитися. Нова жінка відмовляється відігравати патріархально-вторинну роль, вона бажає бути повноцінною та повноправною особистістю. У 1913 році виходить стаття Олександри Коллонтай «Нова жінка», в якій авторка пропонує своє бачення цієї проблеми. На її погляд, жінка повинна виховати у собі якості, які донедавна асоціювались з чоловічим характером, а саме:

- внутрішня самодисципліна;
- підвищена вимогливість у стосунках з чоловіком (не матеріальне забезпечення, а «дбайливе ставлення до особистості» [3,19]);
- самостійність, «її інтереси дедалі ширше виходять за межі родини, дому, любові» [Коллонтай, 20], відсутність яких жодним чином не зменшують загальнолюдської цінності жінки.

Відмова від фетішу «подвійної моралі» у любовних стосунках, неприхованість своєї сексуальності та відсутність страху у взаємовідносинах з чоловіком виявити себе не лише особистістю, а й представницею своєї статі.

Відведення любовним переживанням те підлегле місце, яке вони займають у житті більшості чоловіків. Саме принцип «брати кохання не як основу життя, а лише як сходинку, як засіб виявлення свого справжнього Я» лежить в основі усіх творів Олександри Коллонтай («Кохання трьох поколінь», «Васіліса Малигіна», «Велике кохання» та ін.).

Однією з основних прикмет модерності початку століття із повним правом можна вважати сексуальність, що із своєрідної спроби епатажу (згадаймо футуристів) поступово стає складовою екзистенційної проблематики. Зняття патріархального «табу» породжує дійсність, основною прикметою якої є тілесність як «форма існування, присутності людини у світі» [2, 186].

Відбувається стадія звільнення статі, зникають обмеження, втрачаються усі принципи сумісності з реальністю. І як результат — «перенесення центру тяжіння сексуальної міфології на жіночість, співвідноситься з апогеєм статевої насолоди та катастрофою реальної статі» [2, 60]. За Сартром, любов не є рівноправним співіснуванням, це влада однієї людини над іншою. Юнгівське тлумачення цієї ситуації — двополюсність людського існування — на одному полюсі знаходиться тиран-провідник із сильною, «ненаситною» волею, який підпорядковує собі почуття підлеглих, оскільки є «доволі егоцентричним, щоб представляти колективне "ego"» [6, 79]. Другий полюс представлений фармакосом або жертвопринесенням, яке повинно об'єднати інших.

Микола Куліш повністю відходить від «цнотливої» любовної тематики дореволюційної драматургії, серед його героїв з'являється героїня-повія (Зінька), він не боїться відверто говорити про статеві стосунки між чоловіком та жінкою (сцена на Сабуровій дачі «Народний Малахій»). Однак головна тема, що «будувала» драматургію Куліша, є тема фанатичної ідеї, яка всі прояви людської особистості доводила до межі абсурду. Так, Марина, усвідомлюючи неминучість смерті від рук людини, що кохає її, говорить: «Як я хочу перед смертю сина!». Але бажання її — не втілитись у дитині, а до кінця служити

Ідеї: «Я вигодувала б його не молоком “расейської культури”, як годували всі — цією сумішшю Візантії з Василієм Блаженним...» [4, 258]. Фраза ця звучить контрастно до визначення Олександри Коллонтай «материнство не приватна справа, а соціальний обов'язок», яке сприймалось радянською ідеологією за панівне. Спроба пошуку власної автентичності призводить до повної поразки — герої «Патетичної сонати» ідуть не за велінням серця, а за покликом Ідеї, яка руйнує в них індивідуальне, перетворює їх на заручників революційного фанатизму.

Юрій Шерех у своїй роботі «Шоста симфонія Миколи Куліша» дає, на мою думку, абсолютно точне визначення кільком жіночим образам драматурга: Любуня «поезія патріархального життя, живе втілення справді людського, поскільки це людське може проявитись в певних суспільних формах», жертва її «даремна, і розплата життям неминуча» [5, 329]. Якщо бути точним, то до вервечки жінок «старого» типу можна упевнено занести і дочок Гуски і Улю з Риною. Дівчина, яка виросла на Міщанській, № 37, в оточенні відповідних назві вулиці атрибутів, з молоком матері всмоктала патріархальне розуміння місця та ролі жінки у цьому світі. Велике місто «ковтає» її, і, не знайшовши у собі сил протистояти йому, вона гине. Маклена Граса, уособлюючи у собі «мотив розчавленого дитинства» [5, 335], у фіналі іде у безвість, вбивши перед цим людину. І байдуже, Зброжек був «представником ворожого табору», сам факт того, що 13-літня дитина змогла піти на убивство, виголосивши перед цим, що піде в революціонери, примушує читачів задуматись про долю такої революції, в якій «брудні» справи можуть робитись дитячими руками. Втікаючи, Маклена кричить Кунделі: «Перекажіть, що я повернуся! Неодмінно!» [4, 325]. Якою повернеться ця дитина? Анатемою з одноіменного оповідання Івана Дніпровського чи фанатичною революціонеркою з рисами доктора Тагабата? Офіційна історія роками замовчувала або по-своєму трактувала історичну реальність, створюючи у її свідків почуття травмованої свідомості. Травма як феномен «розколотої» ідентичності індивіда, який пережив травму та намагається позбутися її. І, як результат, переривається зв'язок з минулим, порушується спадкоємність пам'яті, виникає так званий «синдром хибної пам'яті», яка перекручує до невпізнання взаємовідношення між подією, «офіційною» версією та «фантазмами травмованого суб'єкта» [7, 9-10).

Вже починаючи від «Диктатури» Івана Микитенка (1929) формується міф про нову радянську жінку-робітницю, якій вдається поєднувати у собі героїчну працю на користь радянської батьківщини з традиційними обов'язками матері та дружини, залишаючись при цьому істотою асексуальною, підпорядковуючись та співіснуючи з «диктатурою натовпу». Змінюється і професійна орієнтація героїнь, серед революціонерок, селянок з'являються жінки-службовці. Проте виголошення рівності між чоловіком та жінкою призводить до її фактичної маскулінізації. Показовим є це на вербальному рівні: гортаючи сторінки збірників п'єс я постійно наштовхувалась на звертання до жінки, щось на кшталт «товаришу» або у професійному визначенні у списку дійових осіб нерідко побутувало архітектор, лікар та ін. Згадаймо хоча б героїнь «Дівчат нашої країни» (1932), які із натхненням та ентузіазмом у страшну зливу мішають бетон. І пророча фраза одного із героїв: «Це не дівчата, а солдати революції, я вам скажу, товаришу письменник. І природа на них не вліяла». Останнє речення можна трактувати по-різному. «Жіноче» питання вирішується на фоні індустріалізації, урбанізації, глобальних проблем, які заделеґідь зменшують його значення та не залишають місця для пошуків та визначення

власної ідентичності. Міф про емансипацію жінок при радянській владі в більшості своїй зобов'язаний саме театру та кінематографу, які створили найбільш значущі іконографічні образи, що ілюструють цей та більшість інших міфів.

Крім того, фактично весь корпус тодішньої драматургії («Платон Кречет» Корнійчука, «Мина Мазайло» Куліша, «Архітектор Шалько» Мамонтова) побудований на опозиції приватне/соціальне. Так «Мина Мазайло» Куліша репрезентує ту серйозну проблему, з якою зіштовхнулася радянська влада під час «перевиховання» своїх громадян — сфера побуту (згадаймо хоча б сценічне оформлення цієї вистави у «Березолі» (В.Меллер) та Дніпропетровському театрі ім. Шевченка — гіперболізовані кадки з фікусами, трюмо, ліжко, ширми). Саме сфера побуту залишалась не тільки невлаштованою та забутою, вона була найбільш консервативною та закритою для реалізації революційної програми з перебування суспільства (дихотомія соціального/приватного «вирішувалась» за рахунок усунення приватного як такого (комунальні квартири, гуртожитки, товариські суди) і в цілому тотальне втручання держави в процеси регулювання сфери особистого та інтимного).

Традиційною для пожовтневої драматургії є присутність у творах («Патетична соната» Куліша, «Яблуневий полон» Дніпровського, «Дівчата нашої країни» Микитенка) красуні — представниці ворожого класу, функцією якої є або підкреслення непохитності класового погляду на кохання або «зведення» того ж чоловіка «путі істинного» знову ж таки з метою підкреслення непримиренності радянської політики з таким «нерівним» коханням та акту помсти за нього. Відтепер на перший план виходить насамперед класовий підхід до аналізу тощо чи іншого явища.

Література

1. Бодрийяр Ж. Фрагменты из книги «О соблазне» // Иностранная литература. — 1994. — №1.
2. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. — Л.: Літопис, 1997, 447 с.
3. Коллонтай А. «Новая женщина» // Новая мораль и рабочий класс. — М., 1918. — С. 19–20.
4. Куліш М.Г. Твори: у 2 т. — К.: Дніпро, 1990.
5. Шерех Ю. Шоста симфонія Миколи Куліша // Куліш м. Твори: у 2 т. — К.: Дніпро, 1990. — Т.2, С326-340.
6. Юнг К. Архетип и символ. — М., Наука, 1991.
7. La Capra D. History and Memory after Auschwitz. Cornell University Press, 1998.
8. Miller, Nancy K. Getting personal: feminist occasions and other autobiographical acts. New York: Routledge, 1991.
9. Sartre J.-P. Being and Nothingness. Washington Square Press, 1992.

ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПІДЛІТКІВ: УКРАЇНЦІВ, ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У ПОЛЬЩІ

Наталія Буркало,

*кандидат психологічних наук,
асистент кафедри загальної та організаційної психології,
Київський національний університет ім. Т. Шевченка*

Основну роль у формуванні психічної статі і статевої ідентифікації відіграють соціальні очікування суспільства, які виникають відповідно до конкретної соціально-культурної матриці і знаходять своє відображення в процесі виховання. Культура відображає світогляд народу, його національну самосвідомість, своєрідність філософського мислення, розуміння основних проблем загальнолюдського і власного буття як етнографічно конкретної частини людства.

Статево-рольова ідентифікація являє собою механізм процесу статевої соціалізації. Статево-рольова соціалізація — процес, в ході якого навчають чоловіків і жінок, про речі, які властиві одним і невластиві іншим, залежно від статі того, кого навчають. Виходячи з цього, статево-рольова ідентифікація — це процес прийняття хлопчиками і дівчатками чоловічої або жіночої ролі, це процес становлення психологічної статі. Найчастіше статево-рольову ідентифікацію розглядають як соціальний феномен [1].

Формування статево-рольової ідентифікації в підлітковому віці має свої особливості. Саме в підлітковому віці відбувається інтенсивний розвиток організму дитини на морфологічному та гормональному рівнях. Підліток починає інтенсивно засвоювати чоловічі та жіночі ролі — свідомо і підсвідомо спостерігає за дорослими, щоб засвоїти зовнішню поведінку і внутрішній духовний статус чоловіка і жінки [2].

На статево-рольову ідентифікацію особистості впливають етнокультурні чинники. Підліток живе в суспільстві, де історично склалася певна модель родини, бачення ролі чоловіка та жінки в цьому суспільстві. Підліток належить до певної етнічної групи, якій притаманна власна культура та система цінностей. Всі ці чинники безпосередньо впливають на формування особистості підлітка та на становлення його статево-рольової ідентифікації [4].

Кожен народ має свої ідеали, цінності, закарбовані в його ментальності. Існують певні особливості статево-рольової ідентифікації українців та поляків. Щоб краще зрозуміти процес формування статево-рольової ідентифікації українців та поляків, нами було здійснено дослідження етнокультурних особливостей статево-рольової ідентифікації українських, польських підлітків та українських підлітків-мігрантів у Польщі. Це дослідження дає можливість під іншим кутом зору подивитися на процес статево-рольової ідентифікації з точки зору впливу етнічних та культурних чинників, на прикладі українських та польських підлітків.

Метою роботи є виявлення особливостей статево-рольової ідентифікації особистості в підлітковому віці серед українців, поляків та мігрантів з України.

Об'єктом дослідження є процес статево-рольової ідентифікації особистості. Предмет вивчення становлять етнокультурні особливості статево-рольової ідентифікації особистості в підлітковому віці.

У ході дослідження нами було використано методику «Маскуліності–фемінності» С. Бем [3]. Для обробки даних застосовано математико-статистичний метод кутового перетворення — ϕ^* -критерій Фішера. Дослідження проводилось упродовж 2006 — 2009 рр. Вибірка становила 300 осіб. У ході роботи вибірка була поділена на 3 групи і на підгрупи за такими критеріями: стать, вік (12 — 14 р.) та етнічна належність, а саме — українців, поляків та українських мігрантів у Польщі. Досліджувані є учнями різних загальноосвітніх шкіл.

У ході проведення дослідження були отримані результати, які виявили етнокультурні особливості статевої ідентифікації особистості в підлітковому віці. На основі даних, отриманих за допомогою методики С. Бем, виявлено, що існують психологічні та етнокультурні особливості прояву статевої ідентифікації типів поведінки в українських, польських підлітків та підлітків-мігрантів — це чітко простежується у вираженій різниці в оцінці підлітками своєї статевої ідентифікації належності. Отримані дані відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

**Психологічні показники статевої ідентифікації підлітків
різних етнічних груп**

Етнічні групи	Українці, N=100		Поляки, N=100		Мігранти, N=100	
	дівчина, N=50	хлопець, N=50	дівчина, N=50	хлопець, N=50	дівчина, N=50	хлопець, N=50
маскуліність	14%*	52%**	16%*	34%	16%*	32%
андрогінність	36%*	30%	56%*	52%**	54%*	50%**
фемінність	50%*	18%	28%*	14%	30%*	18%

Примітка: * $p \leq 0,01$; ** $p \leq 0,05$ за Фішером — порівняння у групі.

З отриманих результатів бачимо, що серед досліджуваних підлітків простежується переважання того чи іншого статевої ідентифікації типу ідентифікації. Так, 50% українських дівчат відзначили переважання у себе фемінної ідентифікації, 36% українських дівчат проявили андрогінну ідентифікацію, а 14% — маскуліну; 52% українських хлопців відзначили переважання у себе маскуліної ідентифікації, 30% — виявилися андрогінними, а 18% — фемінними. В групі польських підлітків ми отримали наступні результати: серед досліджуваних 56% польських дівчат відзначили переважання у себе андрогінної ідентифікації, 28% виявили фемінну ідентифікацію, а 16% — маскуліну. Серед польських хлопців 52% виявилися андрогінними, 34% — маскулініми, а 14% — фемінними.

Як ми бачимо, в групі українських підлітків та в групі польських підлітків існують відмінності в проявах статевої ідентифікації типів поведінки, на що впливають соціально-психологічні та етнокультурні чинники, зокрема, процес інкультурації, тобто залучення індивіда до власної культури, засвоєння ним існуючих навичок, норм і паттернів поведінки, властивих цій культурі, що з часом проявляється у відтворенні індивідом протягом його життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого він належить.

Результати, отримані в групі українських підлітків-мігрантів, які проживають у Польщі, є подібними до результатів, які були отримані в групі польських підлітків, а саме: 54%

підлітків-мігрантів дівчат виявилися андрогініями, 30% — фемінними, а 16% — масулінними. В свою чергу, 50% підлітків-мігрантів хлопців виявилися андрогінними, 32% — маскулінними, а 18% — фемінними. Зазначимо, що групи польських підлітків і українських підлітків-мігрантів є дуже близькими та схожими. Отримані дані можна пояснити впливом польської культури на українських підлітків-мігрантів, які народилися, вирости і проживають у Польщі. У цій ситуації чітко проявляється процес акультурації — процес входження та засвоєння мігрантами іншої культури, її норм, цінностей, моделей поведінки.

Щоб докладніше виявити психологічні та етнокультурні особливості статеворольової ідентифікації особистості в підлітковому віці ми зробили порівняльний аналіз результатів серед дівчат і хлопців трьох етнічних груп, щоб виявити значущі відмінності між групами. Порівнюючи отримані результати серед підлітків різних етнічних груп за критерієм χ^2 -кутового перетворення Фішера, були виявлені значущі відмінності на рівні значущості $p \leq 0,01$ та $p \leq 0,05$ за Фішером серед андрогінних, маскулінних та фемінних показників: більшість українських хлопців-підлітків належать до маскулінного типу, а польських та мігрантів хлопців-підлітків — до андрогінного типу статеворольової ідентифікації; більшість українських дівчат-підлітків належать до фемінного типу, а польських і мігрантів дівчат-підлітків — до андрогінного типу статеворольової ідентифікації. Ці результати підтверджуються дослідженнями польських психологів, що виявили переважання андрогінного статеворольового типу ідентифікації серед поляків [5].

Отже, порівнюючи отримані результати дівчат та хлопців з трьох етнічних груп, ми бачимо явні відмінності в проявах статеворольових типів ідентифікації між групами українських підлітків і польських підлітків, а також між групою українських підлітків і українських підлітків-мігрантів, які проживають у Польщі. А групи польських підлітків і українських підлітків-мігрантів виявилися схожими, що підтверджує той факт, що на формування статеворольової ідентифікації особистості в підлітковому віці більшою мірою впливає культурне середовище, ніж етнічна належність.

Література

1. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. — М., 2004. — 320 с.
2. Данильченко Т. В. Психологія статі: навчальний посібник / Т. В. Данильченко. — Ніжин, 2006. — 208 с.
3. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. — СПб., 2007. — 544 с.
4. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс; [перев. с англ.]. — СПб.: Питер, 2005. — 752 с.
5. Lelakowska K. Płeć psychologiczna a preferowane bodźce seksualne / Karolina Lelakowska, Zygmunt Zdrojewicz // Seksuologia Polska. — 2008, tom 6, nr 1. — S. 14–20.

ХУДОЖНИЙ ТЕКСТ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Тетяна Бутурлим,

учитель української мови та літератури,

аспірантура при НДУ імені м. Гоголя.

Ніжинський обласний педагогічний ліцей

Чернігівської обласної ради

Постановка проблеми. Прочитання та інтерпретація художнього тексту — це складний багатоплановий процес, що активізує всі пізнавально-регулятивні властивості психіки реципієнта. Паралельно із дешифруванням прихованого змісту твору читач свідомо чи безсвідомо отримує безмежний матеріал для виховання / самовиховання. Тексти, в яких актуалізується гендерна проблема, готують старшокласників до сімейного життя: показують варіанти інтолерантної поведінки до протилежної статі, що зумовлює руйнування міжособистісної гармонії, або демонструють гендерну рівність як зразок для наслідування. «Читаючи твір, юнаки й дівчата мають удосконалити свою гендерну культуру, уникаючи будь-якої дискримінації щодо представників протилежної статі», – зазначає Л. Мозгова [6, 5]. «Особистісний смисл тексту може стати константним для певного випадку і певного часу, і буде використовуватися у подальшому як аналогія» [1, 39]. На жаль, діючі навчальні програми не передбачають вивчення сучасної української літератури. Але саме постмодерна література відповідає потребам та інтересам сучасного покоління, хоча потребує ретельної підготовки учнів до її критичного переосмислення, оскільки вона демонструє переважно дисгармонійний, аморальний гендерний світ.

Аналіз останніх досліджень. Із метою ефективної організації гендерного виховання юнаків учитель має розширити свої гендерні знання, категоріальний апарат, побудувати схему гендерної інтерпретації тексту на основі базової літератури з гендерології (праці Л. Булатової, Є. Герасимової, Т. Говорун, Н. Дерій, Є. Здравомислової, О. Кікінежді, О. Кісь, К. Корсака, В. Кравця, О. Кривошия, О. Луценко, С. Матюшкової, Л. Смоляр, В. Суковатої, Н. Троян, Л. Харченко, С. Павличко, Т. Гундорової, В. Агеєвої, Н. Зборовської, І. Дробот та інших).

Постановка завдання. Результатом ефективної гендерної інтерпретації художнього тексту є високий рівень сформованості гендерної культури старшокласників. Тому робота з текстом, на нашу думку, має ставити за мету формування наступних її структурних компонентів: пізнання гендерного „Я“; критичне переосмислення існуючих у суспільстві гендерних стереотипів; гендерне визначення; удосконалення знань, умінь, навичок щодо взаємовідносин із протилежною статтю; первинне оприявлення гендерної чутливості у взаємовідносинах із чоловіком / жінкою; рефлексія отриманих гендерних знань; моделювання власної гендерної позиції у світі; проектування паритетної свідомості на інтеракцію зі світом; передача зразкового гендерного досвіду майбутнім поколінням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наведемо кілька прикладів формування гендерної культури учнів 10-11 класів у процесі вивчення сучасної української літератури, зокрема, роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого», саги в новелах м. Матіос «Майже ніколи не навпаки», повісті Н. Сняданко «Колекція пристрастей, або Пригоди молодій українки», роману Люко Дашвар «Село не люди», роману Ю. Покальчука «Озерний вітер».

У процесі інтерпретації роману **Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»** доцільно зробити акцент на деструктивних наслідках дисгармонійних взаємовідносин (формуванні комплексу неповноцінності, спробі суїциду головного героя через приниження чоловічої гідності дружиною й неможливості повноцінно функціонувати в кризовому суспільстві, гендерній інверсії, що призводить до дистанціювання, гендерних конфліктів, насильства між подружжям) та неефективності гіперфемінної поведінки (надмірна пасивність не передбачає особистісного росту, задоволення собою та оточуючими, породжує бунтівну реакцію у близьких, ігнорування його «Я»). Учитель також має зробити акцент на трансформації внутрішньої активності персонажів у зовнішні дії, а саме: оприявлення ініціативності, прагнення вдосконалити взаємовідносини з дружиною й створити комфортні умови для існування родини, подолання фобій, сумісне проведення вільного часу, боротьба за щастя своєї країни.

Образна система саги в новелах **Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки»** не презентує ідеальної схеми для наслідування взаємовідносин із протилежною статтю. Наявність значної кількості сюжетних ситуацій аморального характеру зумовлює необхідність здійснення глибинного аналізу причин та наслідків розпусної та протиправної поведінки героїв, основним фактором якої є неможливість «его» спрямувати енергію «тіні» у більш сприятливе русло (егоїзм, агресія, ревності Василини, подружня зрада Петруні й Теофіли, брехня та гендерне насильство Івана й Грицька, убивство «суперника» Німим та Іваном).

Учні мають усвідомити, що патріархатний уклад життя не створює повноцінних умов для побудови щасливої родини. Вони повинні прослідкувати основні ознаки гендерної дискримінації в тексті: неврахування думки дочки при виборі батьками її чоловіка, примусове одруження, оприлюднення цнотливості / нецнотливості нареченої на весіллі, емоційне й фізичне пригнічення дружини у шлюбі, зрада. Персонажі жіночої статі внутрішньо не приймають патріархатного укладу життя, проте не здатні виробити конструктивної стратегії протесту проти пригнічення їх особистості. Тому доречним буде створення моделі ефективного подолання гендерної дисгармонії та бажаної гендерної інтеракції.

Особливості взаємовідносин Павла й Докії, Дмитрика і Петруні хоч і породжують «любовні трикутники», та не передбачають гендерного хаосу в їх внутрішньому мікропросторі. Саме їм вдається зберегти чистоту й щирість почуттів, внутрішню єдність, повагу протилежної статі, взаємодоповнити жіноче й чоловіче начало, уникнути проявів гендерної нерівності. Вищезазначені ознаки гендерної гармонії персонажів слід детально проаналізувати та сформувати у учнів потребу наслідувати їхню гендерно коректну поведінку.

Гендерна картина світу повісті **Наталки Сняданко «Колекція пристрастей, або Пригоди молодій українки»** окреслюється категорією «ніщо»: чоловіки не здатні претендувати на роль ідеального шлюбного партнера, жінка, з одного боку, не приймає життєвого сценарію слабкодухого чоловіка чи чоловіка-маніпулятора, проявляє апатію до представників протилежної статі, розглядаючи їх як засіб задоволення інстинктивних потреб, з другого боку, дозволяє іншим «розпоряджатися» її тілом. Тому вчитель української літератури, пропонуючи старшокласникам для прочитання та осмислення цей твір, має розвивати у хлопців потребу «прожити життя» жінки, тобто пізнати й усвідомити її потреби, мрії, здібності, труднощі, переживання, соціальні зв'язки; сприяти зростанню віри дівчат у свої можливості, спонукати їх не бути байдужими до психологічних проблем чоловіків, допомогти їм встановити рівновагу між усіма гранями «Я».

Проаналізувавши типологію чоловічого світу (Толя — «плотух», Вітя — «матеріал, із якого можна виготовити будь-що», Женя — «мамин синок», «фемінно-покірний» Віталік, «нетрадиційний» Маріо, Роберто — «Казанова», Юра — «агресор», Герман — «паритетний невротик»), представлену в повісті, учні мають доповнити список фемінними й маскулінними образами з реального життя. Це допоможе зруйнувати хибне уявлення, що може сформуватися в старшокласників після прочитання тексту, про відсутність у сучасному суспільстві сильних, самодостатніх чоловіків. Також доцільно організувати індивідуальний «психосеанс» з кожним героєм як проекцію можливого відновлення ними втрачених позицій.

Образ головної героїні повісті, від імені якої написаний текст, також потребує інтерпретації, що сприятиме запобіганню гендерної невизначеності учнів. Олеся не втілює рис ідеальної жінки в гендерній інтеракції: займає посередню позицію в триєдиному вимірі «патріархат — гендерна рівність — матріархат» (скептично ставиться до феміністичних ідей, проте у своїй поведінці проявляє риси емансипованої жінки, сприймає чоловіків як об'єкт, запропонований долею, проте не проявляє значущого протесту в ситуації емоційного, фізичного насилля). Основною причиною міжособистісної дисгармонії головної героїні є неготовність до одруження, неможливість реалізувати свої потреби, відсутність андрогінного чоловіка серед її знайомих, невміння зрушити з першопочаткової точки розвитку стосунків із чоловіками від тілесної стадії до душевно-духовної та епоптичної (переходу до надлюдської сутності). Олеся по-справжньому не кохала жодного зі своїх партнерів: незрілі переживання героїні можна декодувати за класифікацією Роберта Стернберга як симпатію (Толя), романтику (Вітя), обов'язок (Женя), пристрась (Віталік), товариство (Маріо, Берто, Юра), сліпу любов (Герман).

Отже, основною причиною гендерної дисгармонії, зображеної в повісті Н. Сняданко, є небажання чоловіків сприймати протилежну стать як індивідуальність та невміння героїв перетворити пристрась на кохання за принципом «бути». Із метою профілактики перенесення старшокласниками гендерно некоректної поведінки персонажів на себе доцільно здійснювати порівняльно-аналітичну інтерпретацію гендерної картини світу тексту, визначити причини дисгармонійної поведінки статей та можливі шляхи побудови паритетної інтеракції.

Найбільшою популярністю серед старшокласників користуються художні твори на сексуальну тематику. І хоча фабула роману *Люко Дашвар (Ірини Чернової) «Село не люди»* є інтимно інтригуючою, такий текст може бути засобом формування гендерної культури учнів. Та, оскільки письменниця вказує на неможливість побудови справжнього кохання в агресивно-аморальному світі, потрібно сформувати в учнів потребу в критичному переосмисленні ознак гендерної дисгармонії. У процесі інтерпретації варто звернути увагу на трагічні наслідки низької статевої культури Сергія та Сашка (каліцтво, смерть), ставлення односельців до руйнування сім'ї «третьою особою» (вигнання, спалення будинку Каті), спрямуванні маскулінної енергії чоловіків у девіантні форми поведінки, бездіяльність (Льоня), розцінювання жінки як сексуального об'єкта (Катю намагаються зґвалтувати обурені її «злочинном» селяни, подорожні, професор, бомжі; Дарка змиряється з роллю сексуальної рабині свого ж чоловіка), проаналізувати корисливий характер взаємовідносин між чоловіком та жінкою (Жанна та Ігор).

Роман *Юрія Покальчука «Озерний вітер»* демонструє андрогінний варіант взаємовідносин чоловіка та жінки. У підтексті твору простежується ідея — справжнє кохання ґрунтується не на чарах, зраді, невірності, нещирості, пригніченні, тілесній пристрасі, а

є почуттями, перевіреними в реальній дійсності, визначається потребою бути поряд із коханою людиною, взаємодоповнювати одне одного, творити нове життя, пізнавати світ у всій його багатоманітності. У процесі інтерпретації цієї ліричної легенди доцільно зробити акцент на осмисленні ключових цитат про кохання, яких у тексті досить багато. За фантастичним сюжетом старшокласники мають побачити два різновиди любовних почуттів — пристрасть (Волин і Царівна О.) і справжнє кохання (Волин і Леа). Проаналізувавши причини руйнування гендерної гармонії, учні усвідомлять, що існування у взаємовідносинах «секретів», волелюбність, прагнення пізнати невідоме, невміння почути одне одного та стримувати свої еротичні потреби до «не своїх» жінок може поступово знищити високі почуття, а створення «любовних трикутників» рідко має щасливу розв'язку (Царівна О. страждає через зраду коханого, вагітна Леа залишається сама, Волин покидає людський світ через ревності Гея та переходить в інший вимір, ставши Озерним Вітром).

Висновки. Отже, результат гендерного виховання не залежить від представленої у художньому творі патріархатної /матріархатної /гендерної картини світу, а визначається правильно організованою роботою з текстом на уроці чи вдома. Система занять з української літератури, у контексті яких апробується гендерна модель навчання і виховання, має сформувані потреби в рефлексії гендерного «Я»; усвідомлення неефективності, навіть руйнівного характеру фемінності, гендерних стереотипів, пригнічення бажань, мимовільних еротичних зв'язків, подружньої зради, гендерного насильства; визначення учнями власної гендерної позиції через співвіднесення себе та «Я» художніх персонажів; сформованість потреби в підтримці близької людини в складній ситуації; уміння толерантно розв'язувати гендерні конфлікти через моделювання схеми ідеальних взаємовідносин персонажів; перенесення отриманих знань у реальне життя; оцінку ступеня їх ефективності; потребу в корекції гендерних навичок та практичному застосуванні художніх знань у реальному житті.

Література

1. Гудінова І.Л. Проблема розуміння тексту у психологічній герменевтиці / Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Кол. авт. — К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. — Вип.52. — С.34 — 40.
2. Дашвар Л. Село не люди: [роман] / Люко Дашвар. — Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. — 270 с.
3. Зборовська Н. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська, м. Ільницька. — Л.: Літопис, 1999. — 324 с.
4. Костенко Л. Записки українського самашедшого: [роман] / Л. Костенко. — К.: — А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2011. — 416 с.
5. Матіос м. Майже ніколи не навпаки: [сага в новелах] / м. Матіос. — Львів: Піраміда, 2007. — 170 с.
6. Мозгова Л. Взаємозв'язок шкільного літературознавства і гендерної психології / Л. Мозгова // Дивослово. — 2007. — №7. — С.5 — 8.
7. Покальчук Ю. Озерний вітер: [роман] / Ю. Покальчук. — Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. — 240 с.
8. Сняданко Н. Колекція пристрастей, або Пригоди молодій українки: [повість] / Н. Сняданко. — Харків: Фоліо, 2008. — 287 с.
9. Хьелл Л. Теорії личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. — Спб.: Питер, 2002. — С. 197 — 206

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ГАЛИЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана Городецька,

молодший науковий співробітник

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди»

Розвиток суспільства, його стабільність тісно пов'язані з розвитком особистості взагалі та особистостей жінки й чоловіка зокрема. Стратегія розвитку ХХІ століття спрямована на утвердження основ ґендерної рівноваги, ґендерної демократії, статевої збалансованості в суспільстві. Без демократичного розвитку особистості як чоловіка, так і жінки неможлива демократизація всіх сфер світобачення. Урахування ґендерних інтересів має стати основою функціонування суспільства в третьому тисячолітті.

Особливо важливою у визначенні стратегії розвитку сучасної освіти є потреба в збереженні й примноженні національних здобутків, оптимальне поєднання інноваційних ідей і досягнень вітчизняної та світової педагогічної думки. Дослідження ґендерних аспектів розвитку освіти Галичини в другій половині ХІХ — на початку ХХ століття стане підґрунтям для розвитку національної освіти в ХХІ столітті.

Рівень освіченості жінок Галичини в другій половині ХІХ ст. був надзвичайно низьким. В означений період дівчат у народних школах навчали лише читати, писати, трохи арифметики та більше нічого. Для них необхідно було створювати можливості навчання домашнього господарства. Українські дівчата були змушені навчатися в польських школах, де говорили та молилися лише польською, а вийшовши в життя ставали дуже ревними польками [7, 60].

Українські селяни потребували просвітництва в сенсі усвідомлення необхідності здобуття освіти, певного фаху. З іншого боку, їхнє важке соціально-економічне становище, матеріально-побутові умови унеможлилювали доступ до освіти. Існуюча система не сприяла освітньому поступу шкільництва [1].

Однак в умовах відсутності власної держави саме українські громадські об'єднання, товариства заповнили ту нішу, яку б мали виконувати державні інституції. Серед організованого українського жіноцтва, яке працювало в царині просвіти, вирізнялись жіночі об'єднання релігійного спрямування. Зокрема, вагомий вклад в освітньо-культурний поступ українського народу здійснили Монахині Чину св. Василя Великого (ЧСВВ) [1, 66].

Сестри Василянки отримали педагогічно-ідейну спадщину засновника Чину — Василя Великого, який стверджував, що у вихованні має бути присутній «дух лагідності, терпеливості й любові», важливого значення він надавав індивідуальному підходу в навчанні дітей, згідно з яким варто зважати «на вроджені здібності при виборі ремесла» [1, 82–83].

Основний акцент у педагогічній діяльності Сестер Василянок було поставлено на релігійне й національне виховання. Вони дбали, щоб вихованці пізнали усе, «що своє, що рідне, що народне, що святе кожному народолюбцеві» [1, 37]. Монахині ЧСВВ засновували захоронки, вселюдні, виділові, фахові школи, учительські семінарії, гімназії, інститути, інтернати, в яких активно займались вихованням українських дітей, поступово залучаючи їх до народних традицій, звичаїв і обрядів, створюючи сприятливі умови для вивчення ними виховної мудрості рідного народу, його національної специфіки.

Сестри Василіанки заснували дівочу школу (1847 р.), де викладались такі ж предмети, як у міських, так званих виділових школах; учительську семінарію (1906 р.), яка була задумана як школа українська, для українських дітей; інтернат, у якому жили вихованки [3, 109–111].

Дослідження показало певну зміну виховних завдань, які ставили перед собою монахині на початку існування примонастирських навчальних закладів (кінець XIX ст.) та в період їх найширшої діяльності (перша третина XX ст.). Якщо ж спочатку сестри займались релігійним вихованням сиріт — готували їх до чернечого життя, то згодом у василіанських школах уже й світські знання могли отримати діти, в яких були батьки [4, 67].

Греко-католицьке духовництво відіграло визначну роль у розвитку освіти Галичини. Сиротинці й захисти, основу яких заклав о. Василь Лициняк, значною мірою діяли завдяки самовідданій праці греко-католицьких черниць [2, 108].

Олександр Кониський зазначав, що жіноча середня й вища освіта в Галичині у другій половині XIX століття була вкрай незадовільною. Хоча не існувало прямої заборони відвідувати жінкам університетські лекції, однак на це потрібно було кожного разу особливий дозвіл міністра освіти. Практично це було рівносильно забороні. Щорічно жінки, звертаючись до уряду з проханнями про дозвіл відвідувати університет хоча б як вільні слухачки, одержували відмову. Вони були вимушені здобувати вищу освіту за межами Австрії, яка, однак, не давала ніяких прав у цій державі.

Єдиним виходом зі становища й надалі залишалися приватні жіночі середні школи з гімназійними навчальними програмами [6, 25]. Ці освітні заклади організовувалися з метою заповнити прогалину між початковою й вищою освітою жінок. Їхні випускниці могли вступати до університетів лише після складання іспиту на атестат зрілості в одній із державних гімназій.

Потрібно відзначити і важке матеріальне й моральне становище вчителя в суспільстві. Нагороди роздавалися лише тим вчителям, які служили польським цілям. Життя вимагало кардинальних змін у підготовці вчителя та зміни його становища в суспільстві. Реформи в підготовці вчителів розпочалися в Галичині зі створення учительських семінарій.

Розпорядженням шкільної Ради крайової від 25 лютого 1871 р. N 1740, виданим на підставі рескрипту міністра віросповідань і освіти від 10 жовтня 1670 р. N 11238, було прийнято рішення про відкриття учительських семінарій: чоловічих у Львові та Кракові, жіночих у Львові та Перемишлі з 1 травня 1871 р., семінарій чоловічих в Новому Сончі, Ряшеві, Тернополі та Станіславі й жіночої в Тернополі з 1 вересня 1871 р. Навчання в них тривало три роки. З 1874 року жіночі, а в 1891–1893-х роках чоловічі семінарії стали чотирьохрічними. Вимоги до вступників і випускників відповідали законам про реформу освіти [7, 67]. Кількість учнів, прийнятих на навчання при відкритті семінарій, була незначною. У 1870/71 навчальному році в чоловічих семінаріях був 71 учень, а в жіночих 59 учениць. У 1875/76 навчальному році було вже відповідно 510 учнів і 352 учениці [7, 69]. Семінарії засновувалися як окремі заклади для підготовки вчителів для народних шкіл.

Австрійські конституційні та освітні реформи 1848 і 1869 — 1872 років зародили думку про потребу дошкільних закладів у Галичині. Дошкільне виховання в галицькому краї набуло реальних обрисів завдяки виниклим тут демократичним процесам. Н. Кобринська (1855–1920 рр.) одна з перших зрозуміла роль і значення інституцій суспільної опіки та виховання українського дошкільника не лише для жіночої, а й для загальнонаціональної справи. Перші українські дошкільні заклади сезонного характеру для дітей селян

заснувало галицьке греко-католицьке духовенство. Серед організаторів суспільного виховання дошкільнят того часу помітно виділились активні учасниці прогресивних жіночих об'єднань краю — м. Білецька, м. Грушевська, м. Наконечна, г. Шухевич.

Із самого початку виникнення українські дошкільні інституції націлювались на охорону й зміцнення здоров'я дошкільнят, плекання розуму й українського патріотизму, прищеплення народних чеснот і норм християнської моралі. Про це йшлося, зокрема, на жіночому вічі в Стрию у 1889 р. У цьому напрямку діяло дошкільне товариство «Руська охоронка» (1900 р.). Завдяки їм перші постійні дошкільні заклади в Галичині з'явилися на рубежі XIX — XX століття [7, с. 117].

Виходячи з вищесказаного, бачимо, що навчальні заклади, які існували в другій половині XIX — першій половині XX ст., задовольнити зростаючі потреби суспільства не могли. Жіноча освіта, як і раніше, залишалась переважно домашньою, а про освіту селянок говорити не доводиться взагалі. До реформи 1860-х років у Росії на українських землях не існувало системи жіночої середньої освіти: інститути шляхетних дівчат у кращому випадку були «підвищеними» початковими навчальними закладами.

Література

1. Благий В. Шкільництво в Галичині на початку XX ст.: історико-соціологічний аспект / В. Благий // Львівський державний університет імені І.Франка, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 1999. — 75 с.
2. Гарат Р.М. Діяльність Товариства “Просвіта” в Галичині (1868-1921рр.) / Гарат Р. М., Коцур А.П., Коцур В.П. — Переяслав-Хмельницький: Книги-XXI, 2005. — 168 с. — (Монографія).
3. Доктор Марія Саломія Цьорох, ЧСВВ. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василиянок / Марія Саломія Цьорох. — Рим, 1964. — 256 с.
4. Кобельська О.М. Педагогічно-просвітницька праця монахинь Василиянок та Марійських дружин (кінець XIX — перша половина XX століття) / О.М. Кобельська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. — № 1. — 2005. — С. 65 — 70.
5. Кониський О. Просвещеніє в Галицькій Русі (1891 р.) / О. Кониський // Педагогічні погляди: Збірник статей / Упоряд.: В.Л. Федяєва, Г.В. Білан. — Херсон: Видавництво ХДУ, 2004. — С. 79 — 99.
6. Курляк І.Є. Історико-педагогічні аспекти становлення перших українських ліцеїв / І.Є. Курляк // Питання педагогіки середньої і вищої школи. — Львів, 1996. — Вип. 13. — С. 20 — 23.
7. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939) / Богдан Ступарик. — Івано-Франківськ: Друкарня Івано-Франківського управління по пресі, 1994. — 144 с.

ФЕНОМЕН ГЕНДЕРА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Галина Дичковська,

к. філос. н., доц. каф. філософії

Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка,

директор Гендерного освітнього центру, м. Івано-Франківськ

Ольга Радченко,

к. філос. н., доц. каф. філософії

Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка,

співробітниця Гендерного освітнього центру, м. Івано-Франківськ

Феномен гендера присутній на рівні ідей різного ступеню осмисленості ще з античної філософії. Власне постановка проблеми щодо соціальних ролей чоловіка, а особливо жінки, викликає здавна гострі дискусії. Це суперечки у діапазоні від намагання проявити соціальну значущість жінки як людини до її повного заперечення.

Активне використання терміна «гендер» у сучасній соціально-філософській царині яскраво ілюструє глибинну необхідність суспільства осмислити і переосмислити суть між-статевих взаємостосунків на глибших, ніж власне статевих чи біологічних рівнях. Якщо в біологічній сфері обидві статі творять взаємодоповнюючу гармонійну єдність, то в сфері соціально-культурній їх часто переслідує перманентний конфлікт. Суть останнього зводиться до своєрідного «змагання» за кращість, за право та здатність об'єктивно відображати істину та відповідно діяти. Як наслідок — за певне «право на домінування» як завуальовану претензію на «право дискримінації».

Загальна Декларація прав людини, прийнята у 1948 році, підтвердила принцип рівності прав і свобод для всіх осіб, незалежно від їх статі. Однак декларована рівність нерідко існує де-юре, а не де-факто.

Патріархальний європейський устрій Давньої Греції — Нового часу (з логоцентризмом, чоловікоцентризмом) закріплює підвладність жінки чоловіку як належне, безсумнівне. Тому одне з ключових понять сучасної гендерології — патріархат, що визначається як система влади та домінування чоловіків над жінками, а інакше — форма гноблення жінок. Ця система влади має глибоке світоглядне обґрунтування, часто усталене настільки одно-значно, що набуває статусу апріорності.

Однією з найсуттєвіших мотиваційних домінант є інстинкт самозбереження та його різновид — інстинкт збереження роду. «Воля до життя» А. Шопенгауера, «воля до влади» Ф. Ніцше, є, по-суті, філософським осмисленням цього інстинкту, спробою аналізу багатогранного явища. Протягом століть домінуюча та єдино сакралізована чоловіча самореалізація для максимального забезпечення функціонування власного «Я» здійснює оволодіння територією, матеріальними засобами, ресурсами. Жінка постає як чоловіча власність — батькова, чоловікова, і лише в окремих випадках як суб'єкт діяльності, самоцінність (вдови, самотні багаті жінки).

Легітимація «права керування» жінкою по суті здійснюється через таку парадигму: чоловічості, маскуліності, мужності надається статус вищості, більшої благодатності чи священності та первинності (нагадаємо собі Адама і Єву), і навіть самодостатності. Цей штамп чоловічої «більш-вартності» утверджується найрізноманітнішими способами.

Церковно-релігійні структури стверджували, що слово «femina» походить від «fe» (fides — віра) і «minus»(менше), тобто жінка — це та, у якої завжди менше віри (принагідно варто відзначити, що лінгвістично таке пояснення не витримує жодної критики) [1]. Аналогічну тезу «меншості» жіночого дає іудео-християнська традиція через легенди творення людини (вторинність, несамостійність жінки) і гріхопадіння (саме жінка є «першопричиною» втрати раю, тут уже гріховність чоловіка вторинна, а жіноче начало набуває майже «космогонічної» провинності, а в контексті теодицеї — апріорного зла). Сучасність же фіксує у побутовій сфері жіночу «винуватість», «вторинність» та «неповноцінність».

Вказана тенденція не оминає науковців, яскравим виразником яких є З. Фройд. Власний чоловічий комплекс статевого нарцисизму вони по-різному трансформують у жіночу проблему «пенісних заздрощів», не усвідомлюючи, що навіть у випадку реального існування вказаних заздрощів, останні лише відображають жіноче намагання позбутися тавра «менш-вартості», а не зумовлюються реальними фізіологічно-психологічними потребами. Теза: «жінка — кастрований чоловік» зайвий раз демонструє «недочоловічість» жінки, а, разом з тим, на цю проблему чомусь ніхто не хоче подивитися з власне чоловічого боку. Адже цілком логічно буде припустити, що «пенісні заздрощі» на рівні архетипу відображають не вигадану проблему «жіночих заздрощів», а реальний «чоловічий страх» кастрації (що цей страх повинен мати вагоме місце в архетипічній структурі європейця, свідчать історичні факти поширеності в Римській імперії культів, в яких статево каліцтво та кастрація були мало не нормою).

Дослідниця гендерної проблематики К. Міллет у творі «Сексуальна політика» стверджує, що обидві статі «соціалізуються» в єдину патріархальну державу таким чином, що насамперед формується упередження-гарантія чоловічої переваги. Таким чином, гарантується вищий статус чоловікам і нижчий — жінкам. Цікаво, що праці етнографів, які досліджують примітивні суспільства, також дають аналогічні моделі: чоловіче — людське, суспільне, а жіноче — дике, не людське, не суспільне, часом навіть позбавлене повноцінного мовлення.

Групові характеристики жіночої статі подібні до характеристик деяких дискримінованих меншин. Жінки, засвоївши ту неповагу, серед якої вони живуть, (згідно з Кантом, постійне їх приниження і підпорядкування), починають ненавидіти самі себе й одна одну, і в такий спосіб жінка опускається до рівня домашньої тварини. Закономірно, що жіноча стать не може погодитися із цією «апріорною» безблагодатністю та другорядністю і в той чи інший спосіб намагається її подолати.

Перший, найбільш примітивний, але дзеркально-відповідний спосіб подолання цієї проблеми — обернена безблагодатність. Не чоловік, а саме жінка є вищою, кращою, а головне — самодостатньою. Стверджується, що саме чоловіки є психологічно глибоко залежною статтю, адже без жінки вони не можуть продовжити рід, а значить — подолати одвічний страх смерті через тілесне продовження роду.

Така компенсаторна позиція приниження чоловічого начала, звичайно, не спроможна розв'язати жіночо-чоловічий конфлікт. Усвідомлення безперспективності вивищування будь-якої із статей, безплідності спроб відторгнення і приниження будь-якої із статей формують потребу вирішити проблему іншим способом. Якщо надання статусу «більшого-меншого» не дає результату, то закономірно приходить ідея рівності і навіть ототожнення жіночого і чоловічого.

Це ототожнення часто набирає форми фіктивної рівності і є особливо активним з боку жінок. Саме тут криються всі джерела жіночих силових та агресивних видів спорту. Надмірний страх перед сексуальною дискримінацією часто виставляє непотрібні, а часом навіть смішні вимоги. Наприклад, введення певної жіночої квоти у політичних структурах тощо.

Ототожнення жіноче-чоловіче приречене на поразку з огляду, власне, на біологічний диморфізм. Жінка фізіологічно не витримує силового змагання, а чоловік ніколи не здолає бар'єра материнства.

Таким чином, ґендерна проблематика зациклюється на неможливості розв'язання проблеми ні через рівність, ні через надання пріоритетів будь-якій із статей. Суть її в тому, щоб відновити суб'єктність людей, долаючи ґендерні стереотипи: дати розуміння власної людської цінності, змогу виходити за рамки соціальних ролей, накладених ґендерними штампами, а основне — навчитися повноцінно взаємодіяти, незважаючи на соціально-статеві обмеження. «Взаємодія» передбачає повноцінну співпрацю в ролях жінка-жінка, жінка-чоловік, чоловік-чоловік.

Суспільство часто обмежує людину стереотипами щодо статевого поведінки з суттєвими обмеженнями. Такі стандарти, насамперед щодо жінок, можливо, були виправдані на певному етапі розвитку суспільства, але на цей момент вони гальмують повноцінний гармонійний розвиток особистості та спільноти.

Сучасна цивілізація істотно змінює роль і статус жінки в соціумі. Позитивні наслідки суспільного розвитку пов'язані зі зміною соціального стану жінок, усталенням відносної ґендерної рівності. Особливо актуально питання ґендерної рівності постають у країнах, що розвиваються, прогрес в яких неможливий без урахування цих аспектів. Принцип ґендерної рівності розглядається сьогодні світовим співтовариством передусім як політичне питання, яке «вимагає значного розширення сфери застосування — не лише в інтересах жінок, а й в інтересах чоловіків і суспільства в цілому [1, 325]. Суспільство має сприйняти як аксіому, що жінки — активний суб'єкт громадянського суспільства та державотворення, а не лише об'єкт державного захисту. Саме це повинно стати вихідною позицією для формування сучасної державної ґендерної політики.

Література

1. Шпренгер Я., Инстипорис г. Молот ведьм / г. Инстипорис, Я. Шпренгер / пер. с лат. Н.Цветкова. — Спб.: Амфора, 2001. — С.123.
2. Грицяк Н. Теоретичні засади ґендерної політики / Н. Грицяк // Вісник Національної Академії Державного Управління. — 2001. — № 4. — С. 297–303.

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА ДРАМИ СУЧАСНОГО ДРАМАТУРГА ОЛЕГА МИКОЛАЙЧУК-НИЗОВЦЯ «ОСТАННІЙ ЗОЙК МАТРІАРХАТУ»

Зленко Олена,

*аспірантка кафедри української літератури
компаративістики і соціальних комунікацій
Гуманітарного інституту КУ ім. Б. Грінченка*

Надзвичайно складним феноменом української культури, який має різноманітний діапазон пошуків напрямів і стилів, є сучасна драматургія. Драматургію ми сприймаємо не лише як літературний вид з певними характеристиками або як текстову складову театрального дійства, а й, згідно з Патрісом Паві, як «теорію можливостей представляти світ», який уявляв цілі драматургії таким чином: «Кінцева мета драматургії — презентувати світ, не має значення, чи претендує вона при цьому на міметичний реалізм, чи зберігає дистанцію відносно мімесису, чи задовольняється зображенням самостійного універсаму...» [1, 91–92]. Зважаючи на цю тезу, можна обрану нами п'єсу Олега Миколайчука-Низовця «Останній зойк матріархату» розуміти як спосіб представлення сучасної картини світу, де порушується питання рівності прав чоловіка та жінки.

Пріоритетним у дослідженні постає філологічний метод та феміністична критика, яка дозволяє оприявити складне і суперечливе явище української драматургії з жіночої перспективи з урахуванням усієї повноти текстів. Бо одним із завдань феміністичної критики на сучасному етапі є зіставлення чоловічої і жіночої систем цінностей шляхом аналізу не лише літературно-художніх творів великої вартості, а й менш цікавих справжньому поціновувачу слова аматорських і стандартних текстів. Внутрішній світ персонажів, співвідношення свідомого й несвідомого, існування декількох реальностей знаходить своє обґрунтування в психологічних підходах. Прийом інтерпретації пов'язаний з поясненням і тлумаченням окремих текстових одиниць, з виходом на інтерпретацію всього твору.

Гендерна проблематика стала однією з найбільш актуальних і на території сучасної України. Наше дослідження присвячено особливостям рольової поведінки представників різних статей, а також їх взаємовідносинам, які зумовлені впливом соціуму і зафіксованих у поняттях «фемінність» і «маскулінність».

Під ґендером розуміють сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство примушує виконувати людей залежно від їх біологічної належності. Такий зміст цього терміна дозволяє пов'язувати буття жінки із «жіночністю», а буття чоловіка — з «мужньою» поведінкою. Бути в суспільстві чоловіком або жінкою означає не просто мати різні анатомічні особливості, а й виконувати нав'язані їм гендерні ролі. Згідно з психологічним аспектом, ґендер не можна ототожнювати з «природною» статтю. Швидше за все йдеться про репрезентацію деяких відносин, які є основою для стосунків індивідуума й суспільства і базуються на сконструйованій та усталеній опозиції двох біологічних статей.

У комедії Олега Миколайчука «Останній зойк матріархату» — чудернацький пародійний світ «козацького» матріархату на межі загибелі як проекція сучасної кризи патріархату. «Матріархат був колискою людського поступу до цивілізації. Завдяки йому людство досягло небачених успіхів. Але з наступом варварського патріархату настав час руйнації, коли безжалісно знищувалися безцінні набутки розуму та душі людства» [2, 195].

Наявна тенденція до появи особливих новостворених світів, що існують за власними законами, і це реалізується у даній п'єсі, де використовується історичний підтекст, який проглядається в епізоді створення племені савраматів та зображення загибелі матріархату, яке трапилось кілька тисяч років тому. Реальність змішана з ілюзією, хоч усе ж таки герої шукають свою правду чи шлях до неї. Постмодернізм не ігнорує минулого, що видно, наприклад, у вживанні інтертекстуальності, у частих відгуках і перегуках із темами, ситуаціями, образами з інших літературних творів. Легкий пародійний тон мови відбиває деканонізацію і демістифікацію її.

Персонажі п'єси — це древні жителі острова поблизу Греції, розумні, здатні як до аналізу суспільного ладу, в якому вони живуть, так і до самоаналізу. Жінки наділені суто чоловічими чеснотами (мужність, сила, відвага, агресивність, незворушність), які не відповідають існуючому положенню речей, а чоловіки ж, навпаки, втрачають свої маскулітні риси та їх природню цінність, та поступаються в своїй силі рисами фемінності. «ТРОЯНАТА. Ти мені завжди підсовувала звичайнісіньких відгодованих самців» [2, 200]. Чоловіки не починають першими стосунки, не освідчуються першими в коханні, не шукають можливості зустрічі, вони пасивні та слабкі за своєю суттю, жінки до них самі сватаються. «ДІДУХС. Січебаба погодилася взяти мене за чоловіка. Так що привітайте мене — третій раз виходжу заміж, тю ти — одружуюся» [2, 223]. У своєму нещасті часто звинувачують жінок та пануючий лад. «Найганебніша прикмета нинішнього часу полягає в тому, що безліч чоловіків... намагаються стати жінками... все це свідчить про величезну кризу чоловічої статі, яка вже найближчим часом може призвести до повного краху патріархату» [2,176].

Жінки, з якими знайомить автор читачів, явища воістину унікальні для суспільства нашого сьогодення. Сильні, вольові, рішучі, відважні, ризиковані та енергійні, пристрасні, здібні ламати стереотипи, продиктовані суспільним устроєм. «ТРОЯНАТА. ...то чому ж так виходить, що, годуючи чотирьох чоловіків, я на жодного з вас не можу покластися?» [2, 183].

Цілковита вседозволеність сексуальних відносин спостерігається серед пануючого жіноцтва. «ТРОЯНАТА. Хай би кохалася з ким хотіла, але вона вже неодноразово мусила завести законних чоловіків» [2,198]. Як наслідок, відсутність родини як суспільного інституту, зникнення всіх родинних взаємин (чоловік-дружина, діти-батьки). Мова йде лише про продовження роду. «ТРОЯНАТА. Тоді справді, навіщо потрібна сім'я? Адже сім'я без дітей — не сім'я. Навіть одна дитина — це вже гарантовані проблеми на схилі літ. То що вже казати, якщо взагалі весь вік проживеш без дітей?» [2, 200]. Звідси — деградація родини, в якій відносини ґрунтуються на взаємній недовірі та конкуренції чоловіків «гарему», взаємних доносах, які супроводжуються гордістю за свій виконаний «обов'язок», який також хибно трактується керівником держави, в якій відсутні справжні родинні стосунки, що передбачають ласку, турботу, довіру, де кількість чоловіків залежить від статусу і матеріального забезпечення жінки. Але ж рівень чоловіків навіть не дозволяє з ними вийти разом на прийом до посла.

Міфопоетика української постмодерної літератури також знайшла своє відображення в обраній нами п'єсі. Олександр Потебня писав, що міфологія — це тінь, яка падає від мови на думку, яка не зникає до того часу, поки мова не порівнюється з думкою, що ніколи не може трапитися. Міфологія — це влада мови над думкою [3, 249-252]. У п'єсі «Останній зойк матріархату» ми зустрічаємо такі імена, які мають вже певні додаткові нашарування значень: Трояната — Троя, Бабахус — Бахус, Січебаба — Родина-Мать, Патріархатус — Патріархат.

Троя — давньогрецьке місто, назва якого пов'язана з іменами троянського владаря

Троя. Тобто в імені Трояната лежить пародія на володаря античних часів. Автор, змінивши його стать, іронізує над правителями.

Бахус — відомий також як Діоніс. Бог вина, виноробства. За текстом персонаж Бабахус виявляється алкоголіком. «...Тільки Бабахус і далі попиває винце, ніби нічого й не сталося» [2, 199].

Родіна-мать — у народі відома як Баба з мечем. Символ перемоги. П'єса завершується спогадами про зустріч неподалік від Києво-Печерської лаври, де територіально і знаходиться ця скульптура.

Сама жінка, Січебаба — Запорізька Січ — образ войовничий та сильний, яка не помирає, а завжди йде боротися, навіть на дев'ятому місяці вагітності.

Патріархат — період в історії первіснообщинного ладу, який заступив матріархат. У фіналі п'єси жінки визнають першість за чоловіками, хоча у сюжеті постає ідея про нещасних чоловіків, які живуть у своєрідному гаремі. «БАБАХУС. Колись я вважав себе щасливою людиною, бо був єдиним чоловіком у своїй дружини. І ми настільки любили один одного, що нам могли позаздрити боги» [2, 220].

Стилізація розмовності у сучасній драмі досягається вживанням різноманітної та стилістично неоднорідної фразеології. Активно використано у п'єсі ресурси розмовно-побутової фразеології, що уживаються для моделювання мовних партій та відповідних комунікативних ситуацій, які теж забарвлені статевим поділом, наприклад: «ДІЙ АТАМАНОВ. Дідухсе, а смальця б тобі в печінку, де мій спис?» [2, 178].

«ДІДУХС. Зачекайте, а трясця б вашому *татові*, зачекайте і не лізьте *поперед мами* в пекло» [2, 182].

«ДІЙ АТАМАНОВ. Ех, ну ось вже життя коту під хвіст.

ГРАЙТАТУС. Не коту, а *кішці*» [2, 185].

Отже, п'єси також презентують певні картини світу, альтернативні реальності, але водночас пов'язані з певним часом і соціокультурним простором. Драматургія є особливою ігровою моделлю світу. Ці моделі вбирають основні константи свого часу і транслюють їх наступним поколінням [4, 57].

Таким чином, у п'єсі «Останній зойк матріархату» Олега Миколайчука-Низовця зображено суспільство «навпаки», в якому порушується проблема гендерних взаємовідносин та перетворення сильної статті на слабку. Перевага відчутно надається не «чоловічому», а «жіночому» роду. Варто зауважити, що нова репрезентація жінки в драмі принципово відмінна від традиційної: героїня з жертви перетворюється на самодостатню особистість і йде шляхом руйнування гендерної ієрархії. Але у фіналі ми бачимо прагнення обох статей до рівності, до визнання жінками необхідності сім'ї, дітей та відмови від чоловічого гарему. «Сім'я — основа з основ, без якої неможливе жодне з прогресивних досягнень... руйнуються сім'ї — трощаться наймогутніші імперії, занепадають держави, втрачає своє обличчя людина» [2, 175].

Література

1. Пави П. Словарь театра: пер. с фр. — М.: Прогресс, 1991. — С.91-92.
2. Миколайчук-Низовець О. Останній зойк матріархату// У чеканні театру. Антологія молододі драматургії/ Упоряд. та післямова Н. Мірошниченко. — К.: Смолоскип, 1998. — С.173-227.
3. Потєбня А. Слово и миф. — М.: Правда, 1989. — С.249 — 252.
4. Мірошниченко Н. Сучасна українська драматургія в контексті теорії поколінь// Курбасівські читання: наук. вісн./ К.: [ДЦТМ ім. Леся Курбаса], 2006 — №1. — С.57.

СТИЛІ ЧОЛОВІЧОГО ТА ЖІНОЧОГО У КУЛЬТУРІ НАШОГО ЧАСУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

Олександр Зубарєв,

студент Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

Обрана тема є для нас актуальною принаймні в двох аспектах: по-перше, в плані дослідження феномена стилю як способу самовираження особистості, заснованого на вільному виборі моделей самопрезентації. По-друге, в плані дослідження форм, способів і характеру співіснування чоловічого й жіночого в сучасній культурі. Завданням, яке ми перед собою ставимо, виступає розробка теоретичного підґрунтя для вивчення стилів чоловічого та жіночого в сучасній культурі.

У питанні дефініції поняття стилю ми виходимо з теоретичних доробок Л. Іоніна [4], який виконує дистинкцію таких понять, як традиція, канон та стиль.

Розв'язуючи завдання висвітлення традиційних маскулітних уявлень щодо сутності чоловіка та жінки, ми звернулися, зокрема, до роботи г. Зіммеля «Жіноча культура» [2].

У питанні вивчення ідентичностей та стилів, в яких представлено в сучасній культурі чоловіче та жіноче, ми звернулися до робіт О. Кісь, Ю.Г. Сороки, Ю.В. Белікової.

Оксана Кісь у статті «Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні» [5] розкриває зміст таких жіночих ідентичностей, як Берегиня, Барбі, Ділова жінка та Феміністка, вказує на дивовижну заглибленість у свідомості українців гендерних стереотипів, зокрема, стереотипів фемінності. Ю.Г. Сорока в статті «Женщина у Окуджавы (женщина в мужском восприятии)» [6] аналізує жіночі ідентичності в іншому вимірі, оскільки вони представлені в ліриці Булата Окуджави. Зокрема, виділяються такі типи, як «потенциальная женщина», «женщина-горгона», «моя-женщина», такі номінації, як «мама», «сестра», «жена», «вдова», «невеста», «подруга», «красотка», «девочка», «Богиня», «прекрасная дама», «ваше величество женщина». Ю.В. Белікова в статті «Гендерные различия в общении как источник межличностного конфликта» [1] звертає нашу увагу на відмінності стилів спілкування між чоловіками та жінками, що, на думку дослідниці, стає причиною міжособистісних непорозумінь та конфліктів.

Але що таке стиль як феномен культури? Л. Іонін зазначає, що «говоря о стиле, мы имеем в виду что-то особенное и специфическое в способе изложения, языке и композиции отдельного произведения, творчества писателя, литературной группы или направления или же в поведении, образе жизни и способе самовыражения человека, социальной группы, социального слоя или даже целого народа, то есть мы имеем в виду особенную манеру писать, действовать, жить» [4]. Передумовою існування стилю є, на думку автора, можливість вільного вибору стилю, способу самовираження. В протилежному разі, ми маємо справу або з традицією, яка передбачає тотожність засобу вираження і того, що виражається, або з канонам, суть якого у домінуванні певного набору правил, норм, можливих способів самовираження, поведінки тощо, які подаються як необхідні і єдино правильні. На відміну від традиції, канонічне суспільство передбачає знання про інші способи вираження, наприклад, літературні стилі, але вони знаходяться під забороною.

На наш погляд, до цього слід додати наступне. По-перше, традиція, канон та стиль несуть якісь історичні епохи з певними визначеними рамками. В суспільствах

різних часів ми можемо знайти приклади як традиції, так і канону та стилю. Відтак, і сучасність передбачає наявність цих культурних ситуацій як особливих типів можливостей і характеру самовираження особистості в культурі. По суті, традиція є необхідним моментом культурного становлення особистості, канон — умовою виховання, а стиль — атрибутом зрілості.

По-друге, стиль передбачає не лише дещо унікальне в способі вираження, але передусім активне, творче й унікальне самовираження особистості. По суті, якраз цей творчий момент і дозволяє нам говорити про людину як про стильну, тобто таку, що свідомо й активно організує навколо себе символічний та знаковий світ, втілений відповідно в мові, одязі, зачісках, аксесуарах.

Але вивчення стилів чоловічого та жіночого передбачає також розгляд основних характеристик чоловічого та жіночого, які характерні для нефеміністської науки, тобто розкриття змістовної наповненості понять «чоловіче» та «жіноче». У цьому питанні ми звернулися до роботи Георга Зіммеля «Жіноча культура» та роботи Леоніда Іоніна «Генітальна конституція модерну» [3].

Для класика соціології Г. Зіммеля сутність жінки — це переважання буття, єдність, замкнутість у собі, пасивність, жінка більше створена для краси — душевної та тілесної (прекрасне, пише Зіммель, в повному сенсі значить замкнутість у собі), повинність жінки — бути прекрасною, безконфліктність. Тоді як чоловік — це переважання становлення, диференційованість, конфліктність, войовничість, активність, чоловік створений бути значущим, це — його повинність, яка, зокрема, виявляється і в тілесній організації.

На думку Зіммеля, жіноча сутність не може адекватно виражатися в формах, створених чоловічим змістом, які передбачають саме характерні для чоловіків енергію та ритміку. Відтак, і не може бути об'єктивно оцінена у своїх проявах, оскільки в основі усіх наших суджень покладена не нейтральна, а чоловіча ідея цінності [2, с. 240]. Тобто, «противоречие разворачивается между совершенно общей сущностью женщины и совершенно общей формой нашей культуры» [2, с. 241]. Існують лише окремі, обмежені культурні області, в яких жіноча сутність знаходить своє адекватне вираження.

У роботі Іоніна ми знаходимо такі характеристики генітальної сексуальності жінки та чоловіка (відповідно характеристики жіночої та чоловічої сутності): генітальна сексуальність чоловіка описується такими категоріями, як інтенсивність, проекція на зовні, об'єктивність, лінійність, емпіризм, вічне становлення. Генітальна сексуальність жінки — довгочасність, замкнутість у собі, суб'єктивність, циклічність, герметизм, вічне повернення [3, с. 23].

Причому, на думку автора, можливо говорити про відповідність характеристик генітальної сексуальності жінки та традиції (традиційного суспільства) й характеристик генітальної сексуальності чоловіка й модерну (суспільства сучасного), а також відповідно традиційній та сучасній формам соціальної поведінки (за Т. Парсонсом).

Наведені вище характеристики дозволяють нам уявити, якими саме категоріями оперує традиційне розуміння чоловічого та жіночого. Але не тільки. Ми вправі запитати, а як вирішується традицією, канonom та стилем питання відношення жіночої та чоловічої сутності до їх культурного вираження. Очевидно, що в традиції передбачена тотожність жіночої сутності і жіночої культури, чоловічої сутності і чоловічої культури. Фемінізм у загальному, отже, є усвідомлення існування канону, тут передбачається, що не лише форми, в яких представлено жіноче можуть бути набагато ширшими, а й передбачається,

що так звана сутність жінки — це культурне утворення, відтак жінка має повне право виражатися в формах, які раніше вважалися суто чоловічими, і це не буде йти всупереч її сутності, на відмінку від погляду, запропонованого Зіммедем. Стиль же передбачає не лише можливість вибору, а й можливість постійно змінювати свій вибір. Власне, статі несуть сьогодні обмеження в стилізації, яке не можна подолати.

Сучасна культура зображується теоретиками постмодерну як утворення, у вищому ступені насичене різного порядку симулякрами, випорожненими символами, вільно ширяючими у культурних просторах формами. Звідси і поступливість традиції, хиткість канону. Це, по суті, ідеальна ситуація для розквіту різноманітних стилів життя. Це ситуація, характерна для полістилістичної культури.

В яких же формах і стилях представлене в сучасній культурі чоловіче та жіноче? Це виключне багатоманіття стилів. В одязі — це й альянзи на японську традицію, спортивний стиль, діловий стиль, стиль, пов'язаний з релігійною тематикою, окреме місце займає в сучасній культурі український стиль. У спілкуванні ми можемо виділити, вслід за Беліковою Ю.В. [1], інтимний та статусний стилі, а також додати до цих різновидів псевдоінтимний стиль (як різновид статусного). Так, якщо ознакою інтимного стилю виступають зменшувані, пестливі слова у звертанні, наприклад, «Машенька», «Сашенька» чи запитання «Как ты себя чувствуешь?», то ознаками псевдоінтимного стилю звертання є такі, як «кисюля», «котик». Можна сказати, що інтимний стиль спілкування передбачає високу сенситивність, здатність відчувати і сприймати як значущі порухи душі іншої людини. Це зумовлює і особливі прояви цього стилю, вказані вище. Статусний стиль передбачає віддання переваги взаємодії статусів як, зрештою, більш безпечної, стійкої і визначеної. Він не допускає обговорення питань, які виходять за межі холодної тактовності, тобто є ритуалізованою формою спілкування. Псевдоінтимний стиль знаково й символічно практично тотожний інтимному, але відрізняється відсутністю того, що виражається через інтимний стиль, відсутністю специфічного змісту. Взагалі, обмеження стилізації не закінчуються на освітніх та фінансових, а також вікових обмеженнях. Це, звісно ж, і можливості судження, сприйняття і розуміння людини. В протилежному разі ми також маємо справу зі стилем, але це стиль, який виражає лише себе і ніщо більше. Таким і є псевдоінтимний стиль спілкування.

Всі ці стилі в сучасній культурі можуть слугувати як засоби самовираження і чоловікам, і жінкам. Однак, існують і речі, на які сучасна культура покладає табу з точки зору їх використання і чоловіками, і жінками. Так, наприклад, рожевий колір вважається виключно жіночим, а бакенбарди, наприклад, навряд чи можливі сьогодні як засіб жіночої стилізації.

Ми можемо сказати, що стильова атрибутика організовується навколо ідентичності. Так, жіноча ідентичність Барбі, виділена Оксаною Кісь, передбачає певне знакове та символічне наповнення. Оскільки суть цієї ідентичності у тому, що людина є, передусім, споживче благо, відтак і атрибутика, що супроводжує Барбі — це атрибутика належного товару. Наприклад, гіпервисокі підбори, короткі спідниці, яскраві речі рожевого, червоного кольору. Беззаперечною є ідеалізація стрункого тіла. Ідентичність Берегиня передбачає іншу атрибутику, тут перевага надається м'яким кольорам, передусім зручному одягу, порівняно менше уваги приділяється макіяжу. Слід сказати, що ця ідентичність, на відміну від попередньої, має глибоке символічне підґрунтя, ядро, яке пов'язане з продовженням роду.

З приводу вищесказаного, слід зауважити дві речі. По-перше, стиль — суть спосіб означення ідентичності, а відтак, така ідентичність, як Барбі, наприклад, може реалізуватися і в діловому стилі, і в спортивному, і в будь-якому іншому, не втрачаючи тим не менш смислової єдності. По-друге, кожна з визначених Оксаною Кись жіночих ідентичностей має свій відповідник для чоловіків. Тому Барбі не лише жіноча ідентичність, а й, безумовно, чоловіча. Адже і чоловіки керуються сьогодні, по-перше, споживацькою ідеологією, по-друге, вимогами до тіла без запахів тощо.

Можна зробити певні висновки. Ми з'ясували, по-перше, що розуміється під поняттям стилю і чим феномен стилю відрізняється від традиції та канону. Вказали на те, що стиль передбачає творчу, активну самопрезентацію особистості. По-друге, ми згадали основні характеристики чоловічого та жіночого, а саме ті, що їх виділяють у своїх роботах г. Зіммель та Л. Іонін. По-третє, спробували з'ясувати, в яких стилях виражається чоловіче та жіноче сьогодні. Виявилось, що не існує чіткого розподілу на жіночі стилі та чоловічі стилі. Зокрема, стиль Барбі може використовуватися як жінками, так і чоловіками.

Література

1. Беликова Ю.В. Гендерные различия в общении как источник межличностного конфликта // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць.* — Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2003. — С. 632.
2. Зіммель Георг. Женская культура // Георг Зіммель. Избранное. Том 2. Созерцание жизни. — М.: Юрист, 1996. — 607 с. — (Лики культуры).
3. Іонін Л. Генитальна конституція модерна // *Постмодерн: нова магічна епоха 2: Трансформація гендера / Сб. научн. статей. Под ред. Л.Г. Іоніна.* — Харків. — 2003. — С. 352.
4. Іонін Л.Г. Традиція. Канон. Стиль // *Соціологія культури.* — М., 2000.
5. Кись О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні // *І.* — 2003, № 27. Доступно на сайті: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/kis.htm> .
6. Сорока Ю.Г. Жінчина у Окуджави (жінчина в мужском восприятии) // *Постмодерн: нова магічна епоха 2: Трансформація гендера / Сб. научн. статей. Под ред. Л.Г. Іоніна.* — Харків. — 2003. — С. 352.

КІБЕРФЕМІНІСТСЬКИЙ ДИСКУРС В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Ірина Ковальчук,

*канд. філософ. н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»*

Трансформаційні процеси кінця ХХ — початку ХХІ століття, а особливо інформаційна революція, вплинули як на соціально-політичну й економічну сфери, так і на культурну ситуацію загалом. Одним із феноменів, що з'явилися на основі високих технологій, є кіберфемінізм. Постає потреба проаналізувати соціально-філософські аспекти кіберфемінізму та особливості проявів цього феномена в культурному житті інформаційної доби.

В українській науковій думці є ряд досліджень, присвячених вивченню ґендерної проблематики. Але традиційно домінують дослідження класичного фемінізму (Харківська школа), має місце аналіз маскулітності. Кіберфемінізм як феномен сучасної культури лише формується в межах інформаційної культури. З'ясування основ кіберфемінізму в українському культурному просторі має сенс з огляду на високий рівень розвитку феміністської теорії в Україні та активне поширення інформаційних технологій. Кіберфемінізм може становити інтерес для українських жінок як один із способів самоствердження в інформаційно-насиченому середовищі. Виявлення витоків кіберфемінізму та аналіз його основних положень постають важливими завданнями сучасної освіти.

З'ясуємо етимологічні витoki кіберфемінізму (англ. *cyberfeminism*). Це культове поняття, в яке вкладають різноманітні соціокультурні та філософські смисли. Слово «кіберфемінізм» походить від двох слів: англійського та латинського («комп'ютер» чи «інформаційні технології» та «жінка»). На думку Сейді Плана, директора центру з дослідження кібернетичної культури (Велика Британія), кіберфемінізм є союзом між жінкою, машинерією та новими технологіями. Це явище з'явилося як нова форма жіночої емансипації за умов інформаційної революції і постає однією з ключових концепцій, що впливає на сучасну культуру та свідомість. У «Словнику ґендерних термінів» кіберфемінізм трактується як «явище у сучасній літературній та філософській думці в рамках феміністського дискурсу, котре звернулося до вивчення й популяризації основних принципів кіберкультури, що склалась у 1980-ті рр. на Заході на хвилі інтересу до феномена високих технологій, насамперед кібернетики, біомедицини та технологій віртуальної реальності» [1].

Кіберфемінізм є часткою альтернативної культури. Його поява — результат інтеграції у фемінізм багатьох соціокультурних підходів до проблеми статі (ідеї «різниці статі»); також завдяки перетворенню простору — різкого пришвидшення передачі даних та інформації, створення цілої мережі комунікації. Завдяки ним виникають в інтернеті «електронні ґендерні спільноти», ґендерну рівність членів якої забезпечують не біологічна й соціальна стать, а, власне, саме інформація. Завдяки інтернету кіберфемінізм сформувався як актуальна інтелектуальна течія, а віртуальний світ став відображенням ґендерного конфлікту в ґендерній культурі. Засновницями кіберфемінізму вважають студенток соціологічного факультету Іллінойського університету, що вели анонімний комп'ютерний щоденник, в якому фіксували випадки сексизму на факультеті. Він став стратегією поширення феміністських ідей та завоювання жінками інформаційного простору.

Маніфестом кіберфемінізму вважається «Маніфест для кіборгів» Д. Харауей. В образі кіборга дослідниця виразила ідею нової гендерної політики, вільної від спокус. Своєрідністю маніфесту є його глибока самоіронія: кіборги приходять у світ, щоб відмінити статеві різниці, репродуктивні практики і саму соціальність. У гранично загостреній формі маніфест ставить питання про долю самого фемінізму, програми якого більшою мірою вже застаріли в умовах пізнього індустріального суспільства [1].

Одна із засновниць кіберфемінізму, Джуліана Пірс, заявляє: «У той час, коли ми почали використовувати концепт кіберфемінізму, він став з'являтися і в інших частинах світу. Це нагадувало спонтанний мем, який водночас виник у різних місцях, як реакція у популярний на ті часи "кіберпанк". З того часу мем швидко поширився і на сьогодні становить собою ідею, яку розділяє багато жінок, які мають справу з техно-теоріями та техно-практиками» [2]. Термін «мем» означає одиницю культурного змісту, індивідуальний творчий імпульс. «Меметика (наука про мем) стверджує, що багато явищ культури, як тривіальні (поп-пісні, чорний гумор), так і монументальні (релігія, мови, філософські школи), розмножуються способом, який можна уподібнити розмноженню вірусів, — і з тією ж швидкістю» [3].

У розробку та пропагування ідей кіберфемінізму внесли свій вклад Д. Харауей, Дж. Гріер, м. Делі, К. Міллетт, О. Гомілко, А. Мітрофанова та ін. Багато з них побачили у кіберфемінізмі інноваційний та якісний інструмент, що дозволяє займатися технологією та її критикою. Варто зазначити, що кіберфеміністи не проти технології. Навпаки, жінки задіяні у створенні концептуальних і аналітичних координат, за посередництва яких пропонується розуміти нові технології; є творцями фундаментальних теорій щодо відношення до техно-культур.

В основі кіберфеміністичної концепції однією з найбільш домінантних є ідея подолання залежності від сексуального потягу, сформульована С. Жижеком у праці «Ніякої статі, будь ласка, ми — пост-люди!». Дослідник наголошує, що саме сексуальність — винятково людський статевий потяг — виникає як його пряма протилежність, як основна перешкода на шляху узвишся людини до чистої духовності, як те, що тягне його/її вниз до інерції тілесного існування. Тому кінець, що вже святкується, «сексуальності "постлюдської" істоти, яка самоклонується, поява якої очікується незабаром, далекий від відкриття шляху до чистої духовності і буде одночасно означати кінець того, що традиційно називають унікальною людською духовною трансцендентністю. Усі святкування, що збільшилися, присвячені новим можливостям сексуального життя, які пропонує Віртуальна Реальність, не можуть скасувати того факту, що коли клонування доповнить статеві розбіжності, гра закінчиться» [4].

Кіберфемінізм переслідує ряд цілей: створення мережі між жінками, які мають великий вплив на громадську думку; розвиток жіночого лідерства та економічної незалежності жінок; просування ідей, концепцій та стратегій заради динамізму жіночого розвитку; забезпечення прав жінок, у тому числі на вільний доступ до інформаційних ресурсів. Популярним лозунгом кіберфемінізму є: «Геть чоловіків з інтернету!», «До матріархату — за допомогою комп'ютера!» тощо. На думку кіберфеміністок, інтернет зберігає патріархальні риси, тому одна з цілей вимагає його перетворення на «мережу з жіночим обличчям» або хоч би у «позастатеву мережу».

Будучи самостійною інтелектуальною течією, кіберфемінізм не перетинається з класичним лібералізмом та гуманізмом. Його філософським підґрунтям виступають: класична

західна думка, східна езотерична традиція та маргіналії XX ст. Кіберфемінізм є прийнятним і для східної культури, про що свідчить конференція «Кіберфемінізм на Заході та Сході», інформаційний портал, створений суспільною організацією «Схід — Захід: Жіночі інноваційні проекти» та ряд праць, авторами яких виступають митці Хорватії, Росії, США.

Кіберфемінізм виникає за умови, коли гендер перетворюється на трансдисциплінарне поняття. Для Західної Європи різниця «стать/гендер» втрачає свій епістемологічний та політичний смисл. «Криза гендера як категорії феміністського аналізу перш за все пов'язана з критикою гендерного дуалізму як основної регулятивної схеми. Він співвідноситься зі зсувом фокуса наук про культуру до досліджень суб'єктивності, котре звертає особливу увагу на взаємозв'язок "влади і знання" у соціокультурній реальності» [5].

Очевидно, що кіберфемінізм є проривом за межі західного дуалізму «тіло/свідомість», «природа/культура», «людина/машина», «чоловік/жінка». В основі кіберфемінізму лежить своєрідне розуміння технічного прогресу, згідно з яким тіло не ігнорується, а вважається основою людського існування. Крім того, кіберфемінізм створює ефект набуття тілом рис «текучості» у просторі, а технологія розглядається як продовження тіла, яка може слугувати задоволенню від життя. Акцент робиться на здійсненні радощів кіберпростору в індивідуальному тілі, на сексуальності, як жіночій, так і чоловічій. Звучить ідея, що за допомогою технологій можна конструювати свою ідентичність, сексуальність, стать. Саме такими ідеями кіберфемінізм вступає в опозицію до традиційного фемінізму, в якому наука та технологія вважаються засобами патріархального придушення природи та жіночого начала.

Таким чином, кіберфемінізм як інтелектуальна течія розширює межі соціальної теорії, включивши до неї такий важливий компонент, як місце та роль жінки за часів розвитку інформаційного суспільства. Дослідження віртуальної тілесності з позицій кіберфеміністської теорії дозволяє сформувати перелік можливих суспільних стереотипів, образів, норм та правил поведінки в інформаційному суспільстві. Водночас кіберфемінізм акумулює в собі різні інтелектуальні впливи, насамперед контркультурні, які можуть відігравати в суспільстві як позитивну, так і негативну роль.

Література

1. Михель Д.В. Кіберфемінізм / Д.В. Михель // Словарь гендерных терминов. — Режим доступу: <http://www.owl.ru/gender/096.htm>.
2. Плоть, Пост-тело и Кіберфемінізм. Інтерв'ю Новы Делаханты с gashgirl, Жозефиной Старрс и Джулианой Пирс / Пер. с англ. — Режим доступу: <http://feminist.chaoss.ru/news/cyberfeminism.html>.
3. Кормильцев И. Поколение Икс: последнее поколение? / И. Кормильцев. — Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/inostran/1998/3/kormilsev1.html>.
4. Жижек С. Никакого пола, пожалуйста, мы — пост-люди! / С. Жижек; пер. с англ. — Режим доступу: <http://antropology.ru/ru/texts/translab/texts/zizec2/>.
5. Либоракина М.И. Обретение силы: российский опыт. Пути преодоления дискриминации в отношении женщин (культурное измерение) / М.И. Либоракина. — Режим доступу: <http://www.a-z.ru/women/texts/genderr-e.htm>

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ҐЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ В НІМЕЧЧИНІ

Любов Ковальчук,

*к. пед. н., доцент кафедри іноземної мови
Тернопільського національного економічного університету*

Актуальність ретроспективного розгляду проблематики ґендерного виховання зумовлена насамперед тим, що з'ясування історії його становлення, всебічне осмислення здобутків і хиб педагогічної спадщини дасть змогу не лише глибше проникнути в сутність ґендерного підходу, а й уникнути певних помилок та труднощів, які можуть супроводжувати його реалізацію на сучасному етапі розвитку освіти.

Аналіз педагогічних джерел дав змогу з'ясувати, що виховання дітей різної статі на німецьких землях упродовж століть було стихійним, причому перевага у здобутті освіти, зокрема професійної, надавалась хлопцям. До XVIII ст. тут домінували погляди на призначення жінки як продовжувачки роду і чоловіка як годувальника сім'ї, панував чіткий традиційний розподіл сфер діяльності на жіночу (приватну) і чоловічу (публічну).

Внаслідок освітніх реформ XVIII ст. відбулися певні світоглядні зрушення, які зумовили появу нової навчально-виховної парадигми, спрямованої на підготовку дітей обох статей до сімейного та суспільного життя. Прогресивною ідеєю було надання ширших можливостей дівчатам для самореалізації у шкільній сфері, громадському житті, проте і надалі у педагогіці переважав диференційований підхід. Тому хлопців готували до професійної діяльності, а дівчат — до виконання насамперед ролі хорошої матері, дружини, доброї господині дому.

У XIX ст. ситуація щодо виховання дітей різних статей суттєво змінюється. Цьому слугували ідеї Французької революції щодо рівної освіти для обох статей, зміни у суспільно-політичному та економічному житті Німеччини, які позитивно вплинули на педагогіку та організацію шкільництва Німеччини вказаного періоду. Шкільна освіта Німеччини XIX ст. характеризувалася запровадженням коєдукації зі збереженням статеводиференційованого підходу: дівчат навчали вести домашнє господарство, прости, шити тощо; хлопці опановували інструментальні види діяльності, різні ремесла. Лише наприкінці XIX ст., із появою перших громадських жіночих гуртків, об'єднань, які ініціювали жіночий рух, дівчата здобули право навчатися в університетах. Емансипація, підвищення громадсько-політичної активності жіноцтва у боротьбі за рівний доступ до освіти, рівні соціальні права та можливості створили передумови для формування в Німеччині основних принципів ґендерного виховання молоді. На початку XX ст. нацистський режим перекреслив ці позитивні здобутки, нав'язавши німецькому суспільству традиційні ґендерні установки: хлопці, чоловіки мають займатися політикою, професійною діяльністю, а дівчата, жінки — домашніми справами.

У післявоєнний період на німецькій території було створено дві держави — Німецька Демократична Республіка та Федеративна Республіка Німеччина — з подібними стартовими системами освіти, проте різним суспільним устроєм. У НДР жінки на рівні з чоловіками отримували однакове виховання, освіту і кваліфікацію. Поряд із найвищим у світі рівнем зайнятості жінок, у цій країні «безстатевий сексизм» і радянський принцип подвійної моралі панували в усіх сферах суспільства — від школи до політики. Держава ставилась до

жінок як до «ненадійної» робочої сили, тому їх не допускали до представництва на вищих щаблях влади. Західна Німеччина дотримувалась більш традиційних та індивідуалістичних принципів демографічної та освітньої політики.

Наприкінці XX ст., завдяки активізації державної підтримки, поліпшується жіноча освіта, посилюється вплив жіночих організацій, які, крім власне політичних, розв'язують проблеми гендерної соціалізації дітей, сімейного та релігійного виховання, гендерної дискримінації в навчальних матеріалах та ЗМІ, домашнього та соціального насильства жінок. У сучасній Німеччині втілюються в життя різні аспекти цілеспрямованої й гнучкої політики, яка повністю відповідає принципу Gender Mainstreaming.

DIFFERENCE AND EQUALITY IN FEMINISM THEORY AND SIMONE DE BEAUVOIR'S *THE SECOND SEX*

Olga Kosovych,

Ternopil

Reading Simone de Beauvoir's *The Second Sex* sheds light on the theoretical and political limits of both feminist equality and difference approaches especially in a historical moment where the debate between them has often emphasized which approach is more efficacious. The debate between equality and difference feminism emerged in the 1970s at a time when equality feminism, also known as liberal feminism or egalitarian feminism, predominated.

The rise of equality feminism occurred as women discovered, became conscious of, and took action to rectify their inequalities with men, especially their access to post-secondary education, pay equity, and entry into male-dominated occupations and elected office. Thinkers such as Simone de Beauvoir (1989) and Betty Friedan (2001[1963]) provided women frameworks and language to express their economic, social, political, and sexual subordination to men. These thinkers became beacons of the second wave of feminism determined to fight for and achieve equality for women as a social class with men in western advanced industrial societies.

How does *The Second Sex* contribute to understanding the tension between equality and difference feminisms? There are two locations of freedom in Beauvoir's *The Second Sex* that shed light on equality and difference feminisms respectively. The first resides in a masculine subject who has propelled the development of western society through history-making activity.

This is the role model subject that empowers equality feminism. The second occurs in a future not yet and in a subject conscious of differences that need to be reconciled into a relationship of equality for women. This is a subject conscious of differences and the power they produce, and how power in the existing context largely refuses to acknowledge and recognize the differences that could expand freedom for women. Each location of freedom produces two kinds of freedom that are in tension with one another. The first sense of freedom resonates with Jean-Paul Sartre's conception of freedom. This freedom reproduces the Cartesian cogito and locates it in the subject's potential and actual will regardless of her situation. This subject assumes that the cogito determines one's freedom. Even when an

external force constrains the body, be it a law, regulation, convention, norm, or another body, the Sartrean subject can still posit freedom in and through her mind. Feminists have criticized Beauvoir, alleging that she uncritically appropriates the Sartrean subject as a workable model for women. The result of this appropriation assumes wrongly, according to Beauvoir's feminist critics, that women have the same desires as men and envisage freedom in the same ways as men. Feminists have also defended Beauvoir against such a Sartrean subject, claiming that this recognition results in a becoming of woman in resistance to existing subjugating conditions and thus distinct from being a merely constituted other [1; 20].

Supporters of this version of Beauvoir's subject counter that the female subject is cognizant of being produced by the oppressive processes of patriarchy. What these feminists neglect to say, however, is that the transformation suggested from this becoming is more incremental than a completed actualization of freedom in the present. Indeed, in the *Second Sex*, such a completed transformation cannot be actualized because the conditions of patriarchy present themselves as limits at the outset [2; 36]. This is why within *The Second Sex*, the location of women's (and men's) completed freedom takes place in the future where existing limits have been surmounted and where the recognition of differences can be resolved, indeed fraternally (Beauvoir's wording) sometimes with conflict, into freedom for both women and men. Gender equality, on the one hand, premised upon a rational woman equal and striving for equality with men, and on the other hand, upon differences already recognized by men in the future are both discernible in *The Second Sex*. Within the text, their coexistence occurs outside history. The first position of masculine subjectivity emphasizes the kind of freedom Beauvoir wants for women that implicitly men already have. Just as men are conscious of their sovereignty and capacity to act in the world, so are women.

The *Second Sex* shows that differences need to be acknowledged since difference is the basis of both unfreedom and emancipation. The subordinating effects of inequality hinge upon the repression of difference; its recognition assumes the possibility of an emancipatory effect. This anticipates feminisms that focus on difference such as cultural feminism, maternal feminism, French feminism, post-colonial feminism, black feminism, mestizo feminism, and queer feminism. All concentrate on aspects of difference insisted upon within a context that privileges patriarchal, White-Eurocentric, middle-class, hetero normative, and able-bodied norms to argue for the reevaluation and incorporation of ideas and practices into the body politic for meaningful social and political systems and participation. The cautionary for feminisms of difference is that imagined difference, while it facilitates a fully realized freedom, is a freedom nonetheless that remains in the realm of the imagination. As well, in the very attempt to recognize differences socially and politically, any specific difference can be used to justify women's subordination based on so-called natural differences between women and men. This is the concern of equality feminism. The actual work and extraordinary energy and effort involved in changing present conditions of gender inequality do not lessen the importance of the work or goals at the outset. But, as *The Second Sex* shows, where subjectivity is no longer masculine, the freedom imagined is distinct from the masculine subjectivity that tends to predominate in the present. Thus, difference feminism remains torn between the present and the future. The present represses difference and the future recognizes difference.

The *Second Sex* allows us to look at equality and difference feminisms from the perspective of subjectivity each presumes. Equality feminism resonates with masculine subjectivity, aspects

of which were avowed by Beauvoir in *The Second Sex*, i.e., a subject whose freedom was expressed in history-making activities that produced arts, letters, architecture, and nation building. The text encourages the idea of women fighting for equality on the basis of men's existing political and socio-economic power and the possibility of women's own history making production. Yet, *The Second Sex* demonstrates problems associated with reliance on masculine subjectivity as a primary model for either men's or women's freedom. Men do not realize freedom because such subjectivity inherently constitutes relations of domination.

Similarly, women empowered by such subjectivity will fall short of freedom because such subjectivity is inherently oppressive and it does not realize the freedom of others. This limitation helps explain why freedom, following a close reading of *The Second Sex*, occurs only outside the experience of embodied subjects in an imagined space where the very problem of masculine subjectivity can be transcended through its transmutation into a freedom-producing agent. In the end, freedom exists outside of lived experience in the mind of one who yearns for an existence no longer produced by relations of dominance. Nonetheless, what makes this freedom promising is the focus on differences and different socio-economic conditions required to make possible such an imagined future.

The Second Sex, thus also anticipates difference feminism in that Beauvoir acknowledges differences among women that need to be addressed by men and women in order for a truer equality to manifest. The space of difference is one where difference can be identified and reconciled in an untroubled imaginary. This suggests that a complete emancipation is always in the future and emancipation requires freedom constituted by a freedom-producing subjectivity.

Through *The Second Sex*, Beauvoir implicitly shows feminism that emancipation is an ongoing endeavor, one that cannot be completed as a project in the present. Contrary to this being a cynical or depressing moment, Beauvoir's turn to focus on difference at the end of *The Second Sex* continues the possibility of the feminist goal of women's equality even when both equality and difference feminism predictably will experience the limits of power under current conditions.

References

1. Beauvoir, Simone de. *Le deuxième sexe*. Paris: Gallimard, 1976. — 320 p.
2. Butler, Judith. Sex and Gender in Simone de Beauvoir's *Second Sex*. *Yale French Studies* (no.72). — 1986. — P. 35-49.
3. Léon, Céline T. Beauvoir's Woman: Eunuch or Male? In *Feminist Interpretations of Simone de Beauvoir*, edited by M. A. Simons. University Park PA: The Pennsylvania State University Press, 1995. — P. 137-160.
4. Lloyd, Genevieve. "The Struggle for Transcendence," in *The Man of Reason: "Male" and "Female" in Western Philosophy*. 2nd ed. London: Methuen, 1993. — P. 86-102.
5. Mahon, Joseph. *Existentialism, Feminism and Simone de Beauvoir*. — New York: St.Martin's Press, 1997. — 120 p.
6. Seigfried, Charlene Haddock. *Second Sex: Second Thoughts*. *Women's Studies International Forum* 8 (3). — 1985. — P. 219-229.
7. Singer, Linda. Interpretation and Retrieval: Rereading Beauvoir. In *Hypatia Reborn*, edited by M. A. Simons and A. Y. al-Hibri. — Bloomington: Indiana University Press, 1990. — P. 323-335.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ГЕНДЕРНЫХ КАТЕГОРИЙ В ФИЛОСОФИИ ПОСТМОДЕРНИЗМА

Ірина Колієва,

*аспірантка Дніпропетровського національного університету
залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна*

Термин «гендер», начиная с середины 20 века, играет ключевую роль в теории феминизма. Исследователи отмечают тот факт, что многочисленные дискуссии по вопросу определения значения самого термина символизируют главные поворотные моменты в женском движении конца XX — начала XXI века [1, 348]. Включение биологических отличий именно в категорию «гендера», а не «пола», позволило рассматривать подобные отличия с социальной точки зрения. Различие между понятиями «пол» и «гендер» является одним из ключевых вопросов современности. Как отмечает в своей статье Линда Николсон, отличия между женщинами и мужчинами принято рассматривать в двухмерном поле: биологическом (пол) и социальном (гендер), при этом социальное поле не является неизменным и, в зависимости от сложившейся культурной ситуации, постоянно продуцирует гендерные отличия [1, 349].

Феномен, понятие и проблематика пола, а также связанные с ним категории «Другого» и сексуальности на сегодняшний момент являются одними из наиболее спорных и, в некоторой степени, опасных вопросов постмодерного периода. Говоря о дихотомии пол-гендер, исследователи отмечают необходимость ее переосмысления, поскольку категории пола и гендера понимаются как дискурсивные образования, не содержащие в себе никакой додискурсивной биологической «сущности» [2, 37]. Категорию пола рассматривают как некую форму идентичности, чье существование возможно лишь посредством «стилизации тела» [2, 37].

В качестве еще одной проблемы, требующей разрешения, философы выделяют так называемый парадокс бинарной логики «другости», направленный, с одной стороны, на пропагандирование политики мультикультурализма в современном мире, а в действительности только усиливающий уже устоявшиеся бинарные оппозиции, такие как женское/мужское, Восток/Запад и т.д. Остаются неразрешенными вопросы способов выражения женского вне позиций бинаризма, достижение «инакости» в современной культуре, что, по мнению Славоя Жижека, является одной из основных фантазий мультикультурной теории [2, 40].

Рассуждая о концепции отношения между «Я» и «Другим (Другими)», ученые определяют данную концепцию как новый подход к человеку и этике, в котором гендер вообще не воспринимается как фактор, определяющий бытие [3, 65-66]. К. Уитбек отмечает, что дихотомия «Я-Другой» периодически приводит к тенденции отрицать существование «Другого» или ставить между собой и «Другим» знак равенства. Основной задачей при данной оппозиции является определение пределов сходства «Я» и «Другого» [3, 79]. Исследователь видит понимание между «Я» и «Другим» не в толковании «Другого» как противоположности, а в нахождении степени сходства между этими категориями.

Говоря об интерпретации категорий пола и сексуальности в современном постмодерном дискурсе, нельзя не отметить вклад представителей феминизма в данный во-

прос. Так, по мнению Моник Виттиг, категория пола принадлежит к системе обязательной гетеросексуальности, которая, несомненно, действует посредством системы необходимой сексуальной репродукции. По мнению философа, понятия маскулинного и фемининного, мужского и женского существуют только в рамках гетеросексуальной матрицы [4].

Виттиг отмечает, что категория пола, не являясь ни постоянной, ни естественной, выступает как особое политическое использование категории природы, целью которой выступает репродуктивная сексуальность. Исследователь говорит о том, что нет причины разделять человеческие тела на мужские и женские, за исключением тех случаев, когда подобное разделение отвечает экономическим потребностям гетеросексуальности и придает «натуралистический лоск институту гетеросексуальности». Тем не менее, для Виттиг не существует различия между категориями пола и гендера. Категория пола как таковая уже является гендерированной категорией, полностью политически обусловленной, ассимилированной, но не естественной.

Занимаясь вопросами взаимоотношений пола и гендера, Виттиг заявляет, что женщина существует только в качестве термина, который придает устойчивость и консолидирует бинарное и оппозиционное отношение к мужчине, то есть гетеросексуальность. Выход за пределы бинарной оппозиции между мужчиной и женщиной означает существование вне категорий пола, обнажение условной культурной составляющей обозначенных категорий и подразумевающей неизменную вероятность существования гетеросексуальной матрицы.

Виттиг утверждает, что лингвистическое определение пола закрепляет политическое и культурное функционирование гетеросексуальности. Категория пола уже априори является характерной для женщины; философом выделяется только один пол — фемининный. Быть мужского пола не означает иметь сексуальные характеристики, становиться особым и связанным, быть мужчиной означает функционировать в системе в качестве универсального человека. Таким образом, для Виттиг понятие «женский пол» не может включать в себя никакой иной пол (в отличие от понятия «мужской пол»).

Для Виттиг категория пола обоснованно вызвана и функционирует благодаря системе определенных значений, которые действуют угнетающе на женщин, геев и лесбиянок. Политической задачей она видит разрушение всего сексуального дискурса, то есть уничтожение именно грамматики, которая вводит понятие гендера или «фиктивного пола» как неотъемлемого признака схожих людей и предметов, особенно ярко выраженного во французском языке. Теория Виттиг направлена на радикальную реорганизацию определения понятий тела и сексуальности, не прибегая к категории пола и, соответственно, не обращаясь к местоименным определениям, которые регулируют и распределяют свободы слова в матрице гендера.

Таким образом, согласно Виттиг, быть женщиной означает стать женщиной, но, поскольку этот процесс не является осмысленно неизменным, становится возможным стать тем, кого невозможно достоверно определить ни женщиной, ни мужчиной. Это «существо» не будет ни андрогином, ни неким гипотетическим «третьим гендером», ни кем-то вне категории бинарности. В этом случае речь идет о внутреннем ниспровержении, при котором категория бинарности одновременно предполагается и распространяется до того момента, когда она больше не будет иметь никакого смысла. Привлекательность лингвистической проблемы, поставленной Виттиг, заключается в

стремленні філософа вивести прийнятую опозицію за рамки категорії ідентичності, в неких еротических попитках створити нові категорії ідентичності на руїнах прежніх, виявити нові шляхи функціонування тіла в культурному полі і абсолютно нові мови визначення і описання.

Література

1. Ніколсон Лінда. Гендер // Антологія феміністичної філософії. За ред. Елісон м. Джагер та Айрис Меріон Янг. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. — С. 348–356.
2. Жеребкіна І. Гендерные 90-е, или Фаллоса не существует. — Спб.: Алетейя, 2003. — 256 с.
3. Уитбек К. Другая реальность: феминистская онтология // Женщины, познание и реальность. Исследования по феминистской философии. Сост. Э. Гарри, м. Пирсел. — М.: РОССПЭН, 2005. — 440 с.
4. Wittig M. One is Not Born a Woman. // Feminist Issues, Vol. 1, № 2, Winter, 1981.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Тетяна Лесіна,

*канд. пед. наук, доцент Ізмаїльського
державного гуманітарного університету*

Розвиток сучасної України як демократичної держави неможливий без дотримання справедливості й гендерної рівності в усіх сферах суспільного буття. Забезпечення пріоритету гендерного підходу щодо створення рівних умов для саморозвитку й самовираження особистості покладено в основу соціального розвитку українського суспільства. Саме тому питання гендерної рівності знаходиться в центрі дослідницької уваги й осмислюється у площині різних наукових галузей — філософії (М. Бахтін, В. Біблер, г. Вервес, м. Каган, м. Ковальзон та ін.), соціології (О. Воронівна, Е. Гідденс, І. Жеребкіна та ін.), психології (Ю. Альошина, Т. Бендас, О. Васильєва, м. Радзивілова, Л. Столярчук та ін.), педагогіки (Т. Говорун, В. Гурієвська, В. Кравець, Ю. Лотман, П. Терзі й ін.) тощо.

У соціально-педагогічному контексті проблемі гендерного виховання та гендерної соціалізації підростаючого покоління присвячено чимало уваги. Особливе місце у цьому аспекті належить питанню формування гендерної культури сучасної молоді як окремого соціального явища (К. Дзюбак, О. Кікінежді, І. Нікітіна, С. Оксаминта, О. Пашкова, А. Полянничко, С. Сидоренко, Ю. Стребкова та ін.).

Мета дослідження — проаналізувати деякі шляхи розвитку гендерної культури учнівської молоді у соціально-педагогічному контексті.

Перед тим, як розглянути основні підходи до стимулювання розвитку гендерної культури сучасної молоді в площині соціальної педагогіки, звернемося до сутності ключових понять. Гендерна культура розуміється сучасними науковцями як особливе соціальне явище і як комплексне багатоаспектне утворення, що виявляється у сукупності знань соціально-психологічних механізмів становлення особистості чоловіка та жінки як рівних соціальних істот [1, 6–12].

У соціологічному словнику поняття ґендерної соціалізації розглядається як «набуття індивідами різних ґендерних характеристик у процесі соціалізації» [2, 55].

Аналіз наукового фонду з означеної проблеми свідчить, що стратегія забезпечення позитивної ґендерної соціалізації сучасної молоді (А. Дмитрієв, В. Лісовський та ін.) пов'язана передусім із формуванням ґендерної культури, ґендерним вихованням й інтеграцією ґендерного підходу у сучасну педагогічну практику. Оптимізації останнього значно сприяє активне впровадження соціально-педагогічного супроводу ґендерного розвитку підростаючого покоління в умовах освітньо-виховного соціокультурного середовища.

Зауважимо, що у ґендерній просвіті українського шкільництва досягнуто вагомому поступу завдяки розробці, апробації, вироблення інновацій у процесі втілення організаційно-методичних орієнтирів, пов'язаних із введенням у старшу загальноосвітню школу елективного курсу «Ми різні — ми рівні. Основи культури ґендерної рівності». Так, у межах навчальних модулів («Соціальні причини появи відмінностей між жінками і чоловіками в суспільстві», «ґендерні стереотипи. Деякі джерела їх відтворення», «Де і як виявляються ґендерні відмінності», «Шляхи забезпечення ґендерної рівності: передовий вітчизняний та міжнародний досвід») видається за можливе створити у старшокласників системне уявлення про ґендер як науку і навчальну дисципліну, охопивши при цьому усі аспекти ґендерної проблематики.

На нашу думку, значний і суто науковий, і практичний інтерес становить видання, що підготовлене в межах виконання «Програми рівних можливостей», яку впроваджує програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні [3]. Особливо цінним вважаємо значний потенціал цього навчального посібника у спрямуванні пізнавальної самостійності учнів. Так, у ньому представлено не лише термінологічний словник, джерельна база ґендерної проблематики, web-ресурси, а й варіанти індивідуально-творчих завдань, що віддзеркалюють, зокрема, такий актуальний спектр питань, який пов'язаний із громадськими ініціативами на захист рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також проблеми насильства, торгівлі людьми тощо.

Додамо, що суттєвою сприятливою обставиною слугують напрацювання тих вітчизняних дослідників, які розглядають процес педагогізації ґендерної соціалізації учнівської молоді (І. Кльоціна, Н. Конопльова, О. Луценко, О. Мешко). При цьому йдеться не лише про продуктивну підготовку педагогічних кадрів в аспекті компетентного здійснення ґендерної освіти учнів, а й розгортання наукової дискусії, наприклад, з проблематики коректності ґендерного знання в системі ґендерної освіти, ґендерних особливостей формування здорового способу життя молоді та ін.

У соціально-педагогічній площині формування й розвиток ґендерної культури оптимізується також через залучення учнів до участі у діяльності ґендерних лабораторій, у літніх школах, у процесі організації дозвілля, враховуючи принципи ґендерної рівності, тренінгових заняттях ґендерного спрямування, покликаних на подолання ґендерних стереотипів і забезпечення рівних прав та можливостей для саморозкриття й позитивної соціалізації особистості.

Так, зокрема, у процесі професійної підготовки студентів відділення соціальної педагогіки Ізмаїльського державного гуманітарного університету під час вивчення ними нормативного курсу «Дисципліни соціалізації» в рамках спеціального змістового модуля,

присвяченого проблемі ґендерної соціалізації сучасної молоді, передбачено комплекс спеціальних індивідуально-творчих завдань, спрямованих на підвищення рівня обізнаності у ґендерних питаннях, стимулювання інтелектуальної й мотиваційної готовності студентів до розробки й реалізації соціально-педагогічних заходів щодо ґендерної просвіти у молодіжному соціальному просторі. Особливе місце у процесі засвоєння студентами знань з ґендерної проблематики належить методу проєктів. Йдеться про те, що студенти ініціюють й реалізують на практиці низку соціально-педагогічних проєктів, які спрямовані на забезпечення рівних можливостей для соціалізації й самореалізації сучасних хлопців та дівчат. Практична реалізація розроблених студентських проєктів знаходить своє втілення у процесі проходження студентами соціально-педагогічної виробничої практики у загальноосвітніх закладах, соціальних службах різного спрямування, недержавних громадських організаціях та молодіжних об'єднаннях й під час здійснення ними соціально-педагогічної волонтерської діяльності у студентському соціокультурному середовищі.

Необхідно зазначити, що особливим полем для реалізації студентами соціально-педагогічних проєктів ґендерного спрямування виступають загальноосвітні школи, в яких студенти виконують під час проходження практики фактично соціально-педагогічний супровід соціалізації учнівської молоді, надаючи особливу увагу питанням статевої ролі та ґендерної соціалізації юнаків та дівчат, соціально-рольового статусу, який визначає соціальні можливості людини — чоловіка чи жінки — в різних сферах життєдіяльності.

Так, яскравим прикладом соціально-педагогічної діяльності у напрямі оптимізації ґендерної соціалізації учнів виступили міні-проєкти, в рамках яких було передбачено проведення Тижнів толерантності в загальноосвітніх школах з учнями старшої ланки. Студентами було ініційовано низку творчих конкурсів для школярів з ґендерної тематики, проведено круглі столи з питання забезпечення рівних прав хлопців та дівчат, соціально-педагогічні міні-студії з формування ґендерної культури школярів, зустрічі-бесіди з представниками-лідерами громадських молодіжних організацій, які відстоюють ґендерні права чоловіків та жінок у суспільстві.

Неабиякого значення в контексті формування ґендерної культури підростаючого покоління набуває питання позитивної спрямованості статевої поведінки. З огляду на це, на особливий інтерес заслуговує такий напрям роботи з молоддю, як соціально-педагогічний тренінг із створення позитивної ґендерної ідентичності дівчат та юнаків. Такі тренінгові заняття спрямовані насамперед на подолання стереотипних поглядів на роль, місце й соціальне призначення особистості чоловіка й жінки.

Практика свідчить, що на ефективність ґендерної соціалізації молодих людей впливає як внутрішнє ціннісне ставлення до особистості чоловіка та жінки як до цінності, так і якість зовнішнього інформаційного забезпечення спеціально організованої роботи з молоддю у цьому напрямі, що актуалізує необхідність соціально-педагогічного супроводу цього процесу. З вивченням зазначених аспектів проблеми ми й пов'язуємо наше подальше наукове дослідження.

Література

1. Кікінежді О. Ґендерна ідентифікація молоді як психолого-педагогічна проблема // Формування ґендерної культури молоді: проблеми та перспективи: Зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. — Тернопіль: ТДПУ, 2003. — С. 6 — 12.

2. Соціологія: словник термінів і понять/ За заг. ред. Є.А. Біленького, М.А. Козловця. — К.: Кондор, 2006. — 372 с.
3. Ми різні — ми рівні. Основи культури гендерної рівності: Навч. пос. для учнів 9–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів / За ред. О. Семиколєнкової. — К.: «К.І.С.», 2007. — 176 с.

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1921–1939)

Олексій Ліончук,

магістр педагогічної освіти, НВК № 12, м. Рівне, учитель історії

Початок ХХ століття був одним із найдинамічніших періодів української політичної історії. Революційний процес у Російській імперії позначився зростанням кількості та пошавленням діяльності політичних об'єднань українців, піднесенням їхньої політичної свідомості. Багато українських політичних партій (УСДП, УНДП, УСП, РУП, УДП, УДРП та ін.) у своїх програмах у цей час висунули вимоги прийняття конституції, запровадження парламентаризму, громадянського самоврядування, гарантування демократичних прав і свобод, їхня діяльність готувала ґрунт для розгортання революційної політичної творчості мас на шляху боротьби за незалежну демократичну Українську державу. В Галичині в цей час, окрім партій та участі представників народу в парламентській діяльності, широкого розмаху набув рух за утворення громадських спілок та асоціацій для розв'язання найрізноманітніших проблем українства: від розвитку економіки до мистецтва.

Відомі українські політологи О. Бабкіна та В. Горбатенко виділяють такі головні риси громадянського суспільства:

- відокремлена від держави структура суспільства, до якої належать різноманітні асоціації, добровільні об'єднання людей;
- утвердження безпосередніх і різноманітних інтересів, можливість їх вираження та здійснення;
- можливість забезпечення справжнього, реального життя, на відміну від держави — сфери умовного, формального життя;
- наявність ринку, вільної конкуренції, відносин обміну діяльності та її продуктами між незалежними власниками;
- безпосереднє спілкування людей;
- повага громадянських прав, які вважаються вищими за державні закони;
- свобода особистості;
- плюралізм, сукупність неполітичних відносин у суспільстві й різноманітної діяльності людей;
- регулювання дій людей безпосередньо самими ж людьми передусім через норми морали [1, 127].

Громадянське суспільство має таку саму структуру, як і суспільство в цілому. Її складають багатоманітні суспільні відносини — економічні, соціальні, політичні, соціокультурні

тощо та їх суб'єкти, за винятком держави. Розглянемо детальніше окремі елементи його структури (за П. Шляхтуном) [2, 315].

Соціальну структуру громадянського суспільства складають різноманітні соціальні спільності — класові, етнічні, демографічні, професійні тощо та відносини між ними. Такі спільності є у будь-якому суспільстві. Особливість громадянського суспільства полягає у наявності в ньому класів власників засобів виробництва, економічною основою існування яких є недержавна, передусім приватна, власність. Характерною рисою соціально-класової структури сучасного розвиненого громадянського суспільства є переважання у ній так званого середнього класу як прошарку людей з відносно високим рівнем матеріального достатку.

Первинний соціальний осередок громадянського суспільства — сім'я. Це заснована на шлюбі або кровній спорідненості мала група, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною відповідальністю і взаємодопомогою. Як соціальний інститут сім'я характеризується сукупністю соціальних норм, санкцій та зразків поведінки, що регламентують взаємовідносини подружжя, батьків, дітей та інших родичів. Сім'я є найбільш сталим інститутом громадянського суспільства, який зберігає повну автономію стосовно держави навіть у тотально одержавлених суспільствах.

Формування громадянської свідомості дитини починається з перших років її життя, переважно під впливом матері. Саме тому особливого значення у міжвоєнний період набуло свято Матері. Організатори щорічним проведенням цього свята, до програми якого входили доповіді, декламації, співи, ставили за мету піднести значення Жінки-Матері на висоту індивідуальної та всенародної пошани, а також збудити у жінок самоповагу, розуміння важливості своєї ролі як виховательки нових поколінь нації.

Проблема виховання національно свідомої молоді гостро стояла й на Українському жіночому конгресі, що відбувся у Станіславі 23 — 27 червня 1934 року та закликав українське жіноцтво вести послідовну та енергійну боротьбу за українську школу. З цією метою конгрес прийняв рішення про необхідність свідомому жіноцтву опікати шкільну молодь шляхом творення й активної праці в батьківських шкільних гуртках, заснування дитячих бібліотек, світлиць і читалень, організації курсів українознавства.

Таким чином, як доречно зазначила м. Богачевська-Хом'як: «Жінки, включаючись у боротьбу за права народу, не звертали уваги на статеве приниження. Вони вважали, що здобуття національної автономії принесе їм статеву рівноправність» [3, 235].

У перші роки ХХ ст. у Львові існували українські наукові товариства, школи, масові організації та кооперативи, газети, політичні партії, парламентські представництва. інтелігенція в Галичині та Буковині, спираючись на велику частину недавніх вихідців із селянського середовища, працювала у тісному контакті із селянством у товариствах «Просвіта», кооперативах, політичних партіях.

Початок ХХ ст., яке ознаменувалося Першою світовою війною та розпадом імперії, громадянськими війнами відсторонило подальше формування громадянського суспільства на українських землях. Можливості його розвитку у міжвоєнний період були кращими на західноукраїнських землях, оскільки так звана Велика Україна опинилася у складі РСРП із його більшовицькою диктатурою.

«Спирайся на власні сили!» — таким було гасло прихильників «органічного розвитку» західноукраїнського суспільства. Малося на увазі, що оскільки українцям у їхніх починан-

нях ніхто не допоможе, то їм необхідно самим собі допомагати. Одним із способів досягнення такої мети українці бачили у кооперативах. До 1914 р. основна функція кооперативів полягала в розвитку економіки. За польської влади ця функція значно розширилась: кооперативний рух почали розглядати як знаряддя самоврядування та економічного самозахисту, школу, в якій люди вчаться бути господарями.

Важливим чинником у зростанні ролі кооперативів стали ветерани української армії, які вступали до них. Переживаючи свою поразку, ці патріотично налаштовані, політично активні люди дивилися на кооперативи як на засіб продовження боротьби за українську справу: «Працюючи в кооперації, ми знову стаємо солдатами нації» [4, 536]. Участь у кооперативах пояснювалась також практичними міркуваннями: нерідко лише кооперативи надавали можливість ветеранам працювати.

Кооперативи швидко утворили розгалужену мережу. Кредитові спілки організували асоціацію під назвою «Центробанк», сільські споживачі й торгівельні спілки утворили «Центросоюз», спілка молочних кооперативів називалась «Маслосоюз», а «Народна торгівля» представляла міських торговців.

У міжвоєнний період кооперативи об'єднували переважно сільських споживачів і торгівельні організації та регулювали ціни на сільськогосподарські продукти і готові вироби. Про різке зростання кооперативів свідчить статистика. Якщо в 1921 р. у Східній Галичині нараховували приблизно 580 кооперативів, то у 1928 р. їх кількість збільшилась до 2500, а на 1939 р. наблизилась до 4000. Загальне число членів кооперативів напередодні Другої світової війни сягало понад 700 тис. осіб; вони забезпечували роботою понад 15 тис. українців. Майже 90% кооперативів діяли у Східній Галичині та на Волині, Поліссі та Холмщині, українців змушували вступати до польських кооперативів, асоціацій [4, 537].

Важливе значення для розвитку громадянського суспільства у міжвоєнний період мав жіночий рух, котрий засвідчив високий рівень розвитку жіночої свідомості, прихильність освіченої частини українського жіноцтва до тогочасних ідей емансипації, продемонстрував значні інтелектуальні та ідейно-теоретичні засади українського фемінізму.

Значний вплив і авторитет у суспільстві Західної України мала греко-католицька церква. Вона мала цілу мережу молодіжних організацій, жіночих товариств, навіть власну політичну партію — Українську католицьку національну партію. Про її здатність мобілізувати молодь, особливо сільську, свідчив масовий зліт «Молодь за Христа», організований у 1939 р., що зібрав понад 50 тис. учасників.

Отже, процеси становлення та розвитку громадянського суспільства цього періоду мали динамічний характер, відновили свою діяльність кооперативний та жіночий рухи, підвищила свій авторитет у суспільстві греко-католицька церква. Розпочався процес боротьби за встановлення паритетної демократії.

Література

1. Політологія / За ред. О. Бабкіної, В. Горбатенька. — К., 2002. — 348 с.
2. Шляхтун П. Політологія (теорія та історія політичної науки) / П. Шляхтун. — К., 2002. — 409 с.
3. Богачевська-Хом'як м. Білим по білому. Жінки в громадському житті України: 1884 — 1939 / м. Богачевська-Хом'як. — К., 1995. — 424 с.
4. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. — К., 1991. — 512 с.

ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЛАСТУ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У I-й ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ: ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ

Русана Ліончук,

*аспірантка кафедри загальної та соціальної педагогіки і акмеології
Рівненського державного гуманітарного університету*

На початку ХХ століття в Західній Україні виникла необхідність у створенні молодіжної організації, котра б виховувала у юнаків та дівчат любов до рідного народу та прагнення служити Батьківщині. Саме тому у Львові в українських середніх навчальних закладах (Академічна гімназія та учительська семінарія) та при товаристві «Сокіл» почали організовуватись перші пластові гуртки. Їх організаторами в 1911 році були професор Олександр Тисовський та двоє студентів Львівського університету Іван Чмола і Петро Франко. Як влучно зазначав О.Тисовський: «Пласт — це організація української молоді для патріотичного всебічного самовиховання» [1, 122].

Дослідженням різних аспектів діяльності Пласту займалися в різний час ряд науковців: І. Андрухів, В. Головенько, П. Ісаїв, В. Леник, І. Шумський, Б. Савчук, Ю. Поліщук, В. Окаринський, Р. Пальчевський та інші. Значну цінність становлять праці дослідників, котрі здебільшого працювали в умовах еміграції та вийшли з безпосередньо пластунського середовища: С. Левицького, В. Яніва, Т. Самотулки, м. Пежанського. Проте ніхто з них не акцентує увагу на гендерних елементах виховної діяльності організації.

Діяльність українського Пласту ґрунтувалась на ідеях англійського скаутизму з його перевіреними роками методами виховання патріотичних, чесних, корисних, рівних громадян та поєднала морально-етичне виховання з інтелектуальним та фізичним в одне ціле. Проте, на відміну від закордонних аналогів, визначальною рисою Пласту від самого його становлення було поширення його дівочих відділів. Серед пластунок того часу були: Олена Степанів, Дарія Навроцька, Степанія Пашкевич, Ольга Басараб, Марія Якимович та інші, що стали пізніше відомими громадськими діячками [2, арк.3]. Однією з перших дівочих дружин був пластовий відділ куреня ім. гетьмана Івана Мазепи у Теребовлі. Його пластунки розробили проект жіночої уніформи, котрий був взятий за основу новоствореними жіночими гуртками.

До Пласту приймали не зважаючи на соціальний статус, релігійну належність чи статеву ознаку. Звертали увагу лише на особисті здібності (учня, котрий більше ніж з трьох предметів мав незадовільні оцінки, до організації не зараховували).

Лише два роки пластова молодь мала змогу проводити свої пластові заняття. Перша світова війна 1914 р. та мобілізація до війська виховників і професорів перервали роботу Пласту, проте значна частина вихованих ним старших юнаків вступила в легіон Українських Січових Стрільців. Не відставали й дівчата, наприклад, Олена Степанів, Софія Галечко, Олена Шепарович, Гандзя Дмитренко, котрі теж брали активну участь у боях. 10 листопада 1914 року проводилася святкова церемонія першого відзначення, на якій нагороджували найвідважніших медаллю «За хоробрість». Уперше цієї відзнаки удостоїлися дві українки-студентки Софія Галечко та Олена Степанів. За відвагу і героїзм Олені було присвоєно звання хорунжого. Вручаючи медалі хоробрості, австрійський генерал Фляйшман сказав: «Українці! Ви достойно і хоробро боретесь з ворогом і дали на це докази.

Та помітне є у вас те, що у ваших рядах станули й дівчата і доказали, що хоробрість є прикметою не лише самих мужчин. Вони визначилися незвичайною відвагою і дали приклад, як любити свою Батьківщину. Перший раз маю щастя винагородити медалію хоробрість жінки і тішить мене, що на вашій груді заблестить відзнака, яку досі лиш вояк-мущина міг здобути» [3, с. 304 — 305]. У 1920 — 1921 роках Пласт відновлює свою діяльність.

Важливим напрямом було створення власне дівочого Пласту, тобто окремих частин із власними організаційними та ідейними засадами. У перші повоєнні роки нові орієнтири для його розвитку розкривав «Загальний плян Українського жіночого Пласту». По змісту він практично не відрізнявся від особливостей організації юнацьких частин, таким чином існувала потреба в розробці ґрунтовної концепції дівочого Пласту. Це питання піднімалось на «Перших сходах прихильничок Пласту», що відбулись у березні 1922 р. у Львові. Вони започаткували довготривалі дискусії стосовно змісту та форм пластової діяльності, що точилась навколо двох основних проблем: зрівняння вартості дівочого і хлоп'ячого Пласту та шляхів поєднання духовного ідеалу українського жіноцтва з практичним вишколом англійських «герл скаутів». Ця проблема піднімалась на усіх загальнопластових зібраннях, але остаточно так і не була визначена. Тому дівочі частини змушені були працювати на загальнопластових засадах і задовольнялись тими окремими обіжниками, що були видані Верховною Пластовою Командою для відповідних напрямів їх діяльності [4, 102].

Кожен пластун повинен був здавати пластові іспити (проби). Це був комплекс вимог трьох рівнів (перша — на ступінь пластуна — «учасника», друга — на ступінь пластуна — «розвідувача» і третя — пластуна — «скоба»), що досягались завдяки сумлінній інтелектуальній та фізичній праці. Якості, котрих у результаті набували пластуни, були важливими як для виконання безпосередньо пластових обов'язків, так і для подальшого життя. «Пластун дбає про порядок і чистоту свого одягу, гартує своє тіло руханкою, змагом, стрільням по цілі, прогульками, руховими іграми, купеллю, старається бути завжди веселим, помимо трудів і умучення, не уживає ні алкоголю, ні тютюну... Людська достойність, честивість (амбіція), стремління до досконалості, готовність допомагати, чесність, ввічливість, милосердя, щедрість і ошадність, порядок, відвага, мужність, карність — це все виховує в собі пластун постійними "добрими ділами"... Життя в таборі незалежне від кухні, комори, пральні, незалежне від слуг, від кравця, шевця, теслі, коваля, пекаря, дроворуба... Життя вояка в таборі далеко від домашніх вигод» [5, 105-106]. Серед необхідних загальних умінь найбільш цікавими є, наприклад, такі: розкласти вогонь, вживаючи матеріалу, який є в полі під рукою, і лише двох сірників; вміти орієнтуватися в терені за військовою мапою; вміти уставити шатро (збудувати шалаш, хатину); зварити на ватрі чисто і апетитно ситний польовий обід (зупу, м'ясну і мучну страву) бодай на три особи; вміти нагострити ножа, зашити панчошу, пришити ґудзик та латку, випрати сорочку, вичистити взуття; вміти плавати; зробити якийсь предмет для щоденного вжитку; вживати пластову палицю і хустину для першої допомоги та багато інших.

Вимоги до існуючих пластових іспитів для дівчат були схожі до тих, що мали юнаки, проте в них були і свої характерні риси. Насамперед був збільшений для дівчат початковий вік першого іспиту — з 12 — 13 років (для юнаків О. Тисовський визначав його з 11 років). Крім загальних пластових знань та вмінь, вони повинні були показати навички дотримання домашнього порядку. Вимоги до другого та третього іспитів були практично

тотожними, лише у фізичному вишколі вони були дещо полегшеними, а натомість вводились такі оригінальні пункти, як «Приявність ума» та «Доказ розуміння краси», котрі мали досить чіткі критерії. Це свідчить про те, що в Пласті не було диференціації обов'язків за статевою ознакою. Як приготуванням їжі, наприклад, так і забезпеченням табору всім необхідним займались як пластуни, так і пластунки.

В усебічному вихованні членів Пласту важливу роль відігравали «іспити вмілостей» (так звані почесні іспити (О. Тисовський)). За власним бажанням пластун міг здавати декілька іспитів. Кількість спеціальностей постійно зростала. Наприклад, у 1929 році їх нараховувалось понад 100. Найбільш поширеними серед них були санітарна служба, мандрівництво, природознавство, провідництво, пожежництво, піонірка (підготовка до пластових таборів), переплетництво, слюсарство, городництво, токарство, прання, дроворубство, кошикарство, лимарство, вирощування рису та інші. З кожним роком збільшувалась кількість пластунів, що їх складала. Наприклад, на 1926 р. їх було звано всього 591, на кінець 1927 р. — 1708, а на 1929 р. — майже 4000. Варто відмітити, що кожен десятий іспит здавали пластунки [4, 130].

Надзвичайно велику ідейну та моральну вартість мав однострій, що вказував на належність до великого руху молоді, викликав почуття гордості та відповідальності, виділяв пластуна серед іншої молоді. З іншого боку, всіх пластунів, незалежно від їх становища, віку, фаху, стану, однострій робив рівними братами та сестрами єдиного великого товариства, нагадуючи, що всіх їх пов'язують великі спільні ідеали. Разом з тим велике значення мала й інформативна спрямованість однострою (кожна відзнака на ньому свідчила про відповідний пластовий ступінь чи звання власника, його становище в Пласті і те, чого він вартий взагалі). Завдяки цьому він ставав вагомим стимулом для наполегливої праці юнаків та дівчат [4, 131].

Отже, Пласт є цілісною морально-етичною та педагогічною системою, що окреслювала спосіб життя індивіда, його шлях до постійного самовдосконалення, що ґрунтується на любові та обов'язках перед Богом, Батьківщиною та оточенням, на засадах рівності, честі та совісті.

Література

1. Тисовський О. Життя в Пласті: Посібник для пластового юнацтва / О. Тисовський. — Нью-Йорк — Торонто, 1969. — 545 с.
2. ЦДІА (Львів). — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 92. — 14 арк.
3. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (др. пол XIX ст. — пер. пол. XX ст.) / Б. Трофим'як. — Тернопіль: Економічна думка, 2001. — 650 с.
4. Савчук Б. Український Пласт: 1911 — 1939 / Б. Савчук. — Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 1996. — 267 с.
5. Леник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.) / В. Леник. — Мюнхен — Львів, 1994. — 215 с.

ПРИНЦИП РІВНОПРАВНОСТІ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК У ЗАХІДНІЙ ТРАДИЦІЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Ганна Мягих,

ст. викладач НГУ, здобувач кафедри ТДП НЮАУ

Поступове визнання формально рівними суб'єктами права поряд з чоловіками і жінок [1, с.29; 2, с.31-32] є результатом виникнення і розвитку принципу рівноправності як елемента західної правової традиції, який і став предметом цього дослідження. Автор вирішила обрати найзручніший у цьому випадку (зважаючи на величезний обсяг матеріалу та встановлений обсяг тез) спосіб викладення результатів: лише висновки з посиланням на джерела, які дають змогу за потреби глибше ознайомитись з питанням.

У працях давньогрецьких філософів домінувало уявлення про рівність як сбалансованість (так, наприклад, піфагорійці вбачали сутність справедливості у відплаті рівним за рівне). Чіткіші контури поняття рівності як невід'ємної частини поняття справедливості отримало в працях Платона та Арістотеля.

Платон визначав сутнісні риси людини як чоловічі: при такому підході жінка, звичайно, виявляється невідповідною поставленим вимогам, через що він і дійшов такої висновку: природа жінки гірша за чоловічу. І хоча Платон допускав рівність жінок і чоловіків, він стверджував, що від природи жінки слабші та через це непорядкованіші за чоловіків. Крім того, ціною рівності чоловіків та жінок є суворі статеві закони та повна деприватизація сім'ї. Пропонуючи однакові закони для обох статей, зауважував, що суспільство ще не зможе сприйняти ці нововведення [3, с.69, 195, 202, 205, 207, 509, 532, 535; 4, с.403-404; 5, с. 38-40]. Таким чином, ми вважаємо пропозицію рівності Платона неприйнятною через те, що умовою, по суті, у нього є вимога до жінки бути чоловіком.

Арістотель відповідно до своєї загальної позиції виключення, ієрархічного бачення світу, вважав жінок нерівними із чоловіками від природи і правовий статус жінок визначав через їх суспільні та біологічні функції: народження дітей та ведення домогосподарства. Положення жінки, на його думку, має бути нижче за чоловіка та вище за дітей та рабів, але, на відміну від положення дітей чоловічої статі, жінка ніколи не повинна набувати прав громадянина. Рівність Арістотель передбачав лише для вільних громадян (чоловіків), стосовно жінок це поняття не використовує. Але, незважаючи на ієрархічність, погляди Арістотеля людяніші, і тому навіть його нерівність приваблює за деприватизацію у Платона [6, с.53; 7, с.57; 8, с.146, 150 — 154, 159-160, 238-239, 324 — 327, 383, 400, 401, 413, 715; 9, с.269-270]. На нашу думку, хоча на перший погляд позиція Арістотеля є тупіковою для феміністичної політико-правової думки, насправді саме біологізм може бути використано як підґрунтя розуміння рівності не як урівнялівки (а насправді підгонки жінок під єдиний «чоловічий» стандарт), а як рівності через визнання рівності відмінностей.

Християнство проголосило рівність людей перед Богом, святість кожного людського життя, надавши жінці, таким чином, духовної рівності з чоловіком (наприклад, у поглядах св. Августина). Але поступово зростання влади церкви та її зрощення з державою призвело до відходу від поглядів раннього християнства та повернення арістотелівського ієрархічного розуміння суспільства, що знайшло втілення у поглядах св. Томи Аквінського [10, с.19; 7, с.67 — 72, 77, 79, 81, 83 — 85; 11, с.213]. На думку автора раннє християнське

вчення, або хоча б часів св. Августина, може розглядатись як відправна точка формулювання концепції рівності чоловіків та жінок як рівності чеснот.

Доба Реформації відзначилася змінами в свідомості цілком у межах релігійного світосприйняття, але все ж таки принесла спробу віддати належне жінці, її місцю в суспільстві та родині, хоча б частково спростувати середньовічні протиприродні погляди на неї (на кшталт того, що жіноче тіло огидне, є сосудом для диявола тощо) [7, с.90, 93, 95; 12, с.29-30, 33-34].

Гуманісти (Т. Мор, Т. Кампанелла) пропонували досягати привабливі цілі зовсім непривабливим (як на нашу думку) шляхом — умовою рівності вони вважали відмову від індивідуальної свободи, перевагу суспільних інтересів над особистими, зарегламентованість усіх сфер життя як наслідок впливу ідей Платона [13, с.97; 14, с.137, 139; 15, с.106 — 108; 16, с.129, 132, 136].

Н. Макіавеллі не відходив від принципу поділу на громадську та приватну сферу, традиційно виключаючи для жінки можливість участі у публічних справах [7, с.99-100]. У Т. Гоббса і жінки, і чоловіки рівні, але це рівність у покірності. Але навіть у цьому випадку, незважаючи на проголошення «рівних» прав матері в родині, Т. Гоббс зазначав, що відповідно до традиції та фізичної сили керувати повинен чоловік [7, с.114 — 116; 17, с.303, 331-332].

Д. Локк протиставляв абстрактну людину реальній з метою означення тієї сфери, де всі індивіди в певному розумінні є рівними, що призвело до протиставлення розуму та емоцій з наданням безумовної переваги першому. Через це жінка опинилася у приниженому стані через свою «ірраціональність». Д. Локк, сперечаючись з патріархалізмом у публічній сфері (з метою деконструкції статусу монарха як патріарха), використовує для виправдання підпорядкованості жінок ті ж патріархальні, натуралістичні аргументи — чоловіки сильніші та спроможніші [7, с.120-125; 18, с.42, 54, 90].

У І. Бентама щодо жінок найяскравіше проявляється така вада утилітаризму, як проблеми із справедливістю: «вищість» чоловіків у фізичному та інтелектуальному відношенні стає підставою надання їм законних переваг, позбавлення жінок права обирати. За І. Бентамом мета людини — максимум задоволення та мінімум страждань, а жінки, на його думку, слабші та не здатні змагатися з чоловіками на рівних [7, с.130-131].

Трактат Д.С. Мілла «Про підпорядкування жінок» є викладом принципів ліберального фемінізму, з усіма його позитивними (визнання рівності) та негативними (принцип корисності та абстрактний погляд на осіб) рисами. Д.С. Мілл пропонує стрибок у стосунки рівності статей, але надаючи жінкам повну свободу в правовій сфері, в економічній він приймає традиційний розподіл праці у родині. І тому правова рівність за умов відсутності економічних важелів впливу у жінок залишається декларацією [7, с.132-135, 140-141].

В поглядах Ж.-Ж. Руссо поєдналися біологізм та економічний аналіз суспільних явищ: пояснення нерівності жінок та чоловіків законами природи та наявністю приватної власності. Саме детальний аналіз впливу останньої мав прогресивне значення для розвитку феміністичної думки [7, с.153; 19, с.70, 114, 117, 136; 20, с.155; 21, с.79-83, 114-116, 415, 623; 22, с.153-154].

Соціалісти початку ХІХ ст. стверджували, що жінки повинні бути рівноправними з чоловіками в політичній, економічній та іншій сферах, отримувати рівну з чоловіками освіту. Сенсимоністи вважали, що підкорене становище жінок зникне разом з умовами, які його спричинили. Ш. Фур'є ще категоричніший: не можна вважати суспільство вільним та справедливим, якщо жінка в ньому невільна. Дійсна рівність — це надання жінкам реальної

можливості вільного вибору своєї соціальної ролі, реалізації себе як особистості. Р. Оуен розумів рівність як урівнилівку. Але всі вони недооцінювали значення сімейного виховання та ролі матері в ньому [6, с.57; 23, с.53–54, 58, 62; 24, с.148, 154, 157–158, 165–167].

В добу Просвітництва голосніше зазвучали голоси на підтримку рівності жінок: Ж.А. Кондорсе, м. Уолстонкрафт, О. де Гуж та ін. Але недостатня розробка економічних важелів дискримінації жінок та біологізм не дали їм можливості теоретично розв'язати питання забезпечення цієї рівності [25, с. 171–173]. Водночас г. Гегель відмовив жінкам у рівності через їх природну властивість — ірраціональність та нездатність набувати якостей, які можуть мати лише чоловіки: розрізнення матеріальної та духовної сфер сягає апогею [26, с.187–191].

У г. Маблі та г. Бабьофа протиріччя свободи та рівності вирішується на користь рівності, що призводить до заперечення автономії індивіда, детальної регламентації життя, підкорення людини загальному інтересу, обмеження прав людини, до крайнього ступеня урівнилівки — навіть розумових здібностей та бажань через відповідне усупільнене виховання. Але такий суспільний устрій може призвести лише до поступової деградації людини як особистості та зникнення суспільства як такого [6, с.55–56; 27, с.104, 113].

Біосоціальні функції жінок не дадуть жінкам реалізовувати свої права, і рівне право для нерівних людей стане фактично нерівним, тому право за К. Марксом має бути нерівним: необхідно встановлювати різноманітні заходи, покликані вирівнювати становище жінок — наприклад, запровадження пільг. Але при такому підході праця людини розуміється як праця чоловіча, жіноча праця з народження та виховання дітей виключається і знецінюється [6, с.59; 28, с.112].

В XV — першій половині XIX ст.ст. сформувалися основні напрямки сучасного розуміння рівності — соціалістичний (справедливість — це рівність), ліберальний (на першому місці свобода), консервативний (справедливість — це нерівність). Незважаючи на протиріччя, поступово відбувається їх значне взаємопроникнення [29, с.163–166, 167, 169; 30, с.5–6].

Друга половина XX ст. — дискусія полюсних ідей лібералізму — теорії «ціннісного» («агонального») лібералізму, який ставить у центр плюралізм цінностей, та теорії політичного лібералізму Дж. Ролза, що базується на категорії справедливості (справедливість як чесність). 1970 — 1980-ті роки — в центрі дискусій: проблема включення свободи, рівності та справедливості в єдину систему в межах теорій неолібералізму. Рональд Дворкін запропонував ідею «ліберального егалітаризму» (право на рівне піклування, яке пов'язує поняття «свободи» та «рівності») [29, с.168; 30, с.8–9, 11–13, 15–18; 31, с.253–267].

Визнання різних індивідів формально (юридично) рівними — це визнання їх рівної можливості набути ті чи інші права; при цьому реалізовані різними людьми рівні права будуть різними. Але несправедливо поводитися однаково з фактично неоднаковим, тому зараз набула популярності егалітарна концепція, яка інтерпретує рівність як рівність результатів завдяки перерозподілу соціальних благ (фактична рівність). Будь-які пільги та переваги (так звана «позитивна дискримінація»), спрямовані на досягнення правової рівності, не розглядаються як дискримінаційні: Закон України від 8 вересня 2005 р. за № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [32, ст.2536] передбачає дозвіл на застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями чоловіків та жінок (ст.ст. 16, 17, 19) [6, с.58, 60–62; 33, 219, 225; 34, с. 125–126; 35, с. 14; 47, 96; 36, с.9–11, 13–14, 18, 20].

Література

1. Гусейнов А.И. Право и ценности // Вопросы культурологии. — 2006. — № 10. — С. 25-30.
2. Рабінович С. Антропосоціальні основи цивільно-правової рівності // Вісник Академії правових наук України. — 2005. — № 4 (43). — С. 23-33.
3. Платон. Государство. Законы. Политика. — М., 1998.
4. Платон. Федон. // Диалоги. — Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. — 512 с.
5. Оукин С.М. Философы-королевы и частные жены: Платон о женщинах и семье // Феминистская критика и ревизия истории политической философии / Сост. М.Л. Шенли, К. Пейтмен; пер. с англ. под ред. Н.А. Блохиной — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. — С. 25 — 52.
6. Дашковська О.Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності: Монографія. — Харків: Право, 2005. — 224 с.
7. Елштайн Д.Б. Громадський чоловік, приватна жінка. Жінки у соціальній і політичній думці. — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2002. — 344 с.
8. Арістотель. Нікомахова етика. Велика етика. Політія // Твори. Т. 4.
9. Арістотель. Метафізика // Соч-я в 4-х т. Т. 1. Ред. В.Ф. Асмус. — М.: Мысль, 1975. — 550 с.
10. Шпренгер г. Взаимодействие: соображения по поводу антропологического понимания масштабов справедливости // Государство и право. — 2004. — № 5. — С.16–23.
11. Августин Аврелий. Исповедь // Августин Аврелий. Исповедь. Абельяр П. История моих бедствий: Пер. с латин. — М.: Республика, 1992. — 335 с.
12. Самсонова Т.Н. Можно ли «понимать Евангелие плотски»? (Реформация и проблемы христианского равенства) // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. — 2000. — № 2. — С. 26–40.
13. Самсонова Т.Н. Гуманистический антропологизм и представления о равенстве // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. — 2002. — № 2. — С. 80–98.
14. Самсонова Т.Н. Английская буржуазная революция и представления о равенстве // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. — 2002. — № 4. — С. 134–146.
15. Самсонова Т.Н. Проблема равенства в утопическом коммунизме XVI — начала XVII в. // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. — 2003. — № 1. — С. 96–113.
16. Самсонова Т.Н. Проблема равенства в утопическом коммунизме XVI — начала XVII в. // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. — 2003. — № 2. — С. 127–139.
17. Гоббс Томас. Основы философии. Часть третья. О гражданине // Избранные произведения в 2-х т. — Т.1. — М.: «Мысль», 1964. — 583 с.
18. Лок, Джон. Два трактата про врядування / Пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. — 265 с.
19. Руссо Ж.Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми // Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. — М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. — 416 с.
20. Руссо Ж.Ж. О политической экономии // Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. — М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. — 416 с.

21. Руссо Ж. Ж. Юлия, или Новая Элоиза. — Пер. с фр. — М.: Издательство «Художественная литература», 1968. — 776 с.
22. Лейндж Л. Руссо и современный феминизм // Феминистская критика и ревизия истории политической философии / Сост. М.Л. Шенли, К. Пейтмен; Пер. с англ. под ред. Н.А. Блохиной — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. — С. 137–158.
23. Самсонова Т.Н. Трактовка равенства в критически-утопическом социализме и коммунизме // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. — 2004. — № 1. — С. 47 — 64.
24. Самсонова Т.Н. Трактовка равенства в критически-утопическом социализме и коммунизме // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. — 2004. — № 2. — С. 148 — 169.
25. Гейтенс м. «Притеснение моего пола»: Уоллстонкрафт о разуме, чувстве и равенстве // Феминистская критика и ревизия истории политической философии / Сост. М.Л. Шенли, К. Пейтмен; пер. с англ. под ред. Н.А. Блохиной — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005.– С. 159 — 181.
26. Бенхабиб С. О Гегеле, женщинах и иронии // Феминистская критика и ревизия истории политической философии / Сост. М.Л. Шенли, К. Пейтмен; пер. с англ. под ред. Н.А. Блохиной — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. — С. 182–203.
27. Самсонова Т.Н. Разработка проблем равенства в утопическом коммунизме XVIII в. // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. — 2003. — № 4. — С. 100–120.
28. Хрисанова С. Спроба гендерного аналізу Конституції України // Право України. — 2002. — № 8. — С. 111–113.
29. Самсонова Т.Н. Проблема равенства в истории западноевропейской социально-политической мысли XV — первой половины XIX вв.: Заключение // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. — 2004. — № 1. — С. 160–172.
30. Игнаткин О.Б. Проблема «равенства в свободе» и концепция «равенство ресурсов» // Философские науки. — 2006. — № 6. — С. 5–21.
31. Оукин С.М. Джон Ролз: справедливость как честность: для кого? // Феминистская критика и ревизия истории политической философии / Сост. М.Л. Шенли, К. Пейтмен; пер. с англ. под ред. Н.А. Блохиной — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. — С. 248 — 273.
32. Офіційний вісник України. — 2005. — № 40. — Ст.2536.
33. Дашковська О.Р. Дискримінація за ознакою статі: деякі загальнотеоретичні аспекти // Вісник академії правових наук України. — 2005. — № 3(42). — С. 219–226.
34. Словник законодавчих термінів. — К.: Основа, 2000. — 608 с.
35. Руднева О.М. Гендерна рівність у праві України. — Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.ю.н. (Спеціальність 12.00.01. — теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень). — Харків, 2002. — 18 с.
36. Погребняк С. Втілення принципу рівності в юридичних актах // Вісник Академії правових наук України. — 2006. — № 3 (46). — С. 8–20.

УЧАСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ЖІНОК УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКОМУ РЕВОЛЮЦІЙНОМУ РУСІ

Ольга Ніколаєнко,

*канд. іст. наук, доцент кафедри українознавства,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Однією з проблем ґендерної історії є формування самосвідомості жінок і поява передумов жіночого руху. Становлення жіночого руху часто пов'язують з активною громадянською позицією жіноцтва, його прогресивними поглядами, досвідом участі в інших суспільних рухах. Важливими факторами є також вплив ідеологій і різноманітних програм соціального розвитку на усвідомлення нерівноправності певних прошарків суспільства.

У цій роботі буде розглянуто участь польських жінок у загальноросійському революційному русі, питання, що має особливо проблемне поле. Жінки зрідка ставали членкинями громадських організацій. Протягом багатьох століть їх парафією залишався приватний простір — світ родини і дому. Питання про їхню чисельність і діяльність у революційних гуртках не є головним. Ґендерний історик більш цікавиться проблемами того, як жінки перетинали бар'єр замкненого приватного життя та виходили в громадські кола і наскільки цей крок ламав існуючий патріархальний порядок. Ці питання постануть у центрі нашої уваги разом з не менш цікавою проблемою: наскільки участь у революційній діяльності сприяла формуванню усвідомлення безправності своєї статі і розуміння боротьби за свої права.

Після повалення повстань польського народу за незалежність, російський царат використовував різноманітні способи зменшення впливу й обмеження можливостей польського населення в економічній, політичній, соціально-культурній галузях. Позбавлені державності, розчаровані страхітливими наслідками повстань, поляки зосередились на поліпшенні економічного становища краю, до чого їх закликали варшавські позитивісти. Але вже у 80-х рр. XIX ст. з'явилися нові суспільні програми, що пропагували боротьбу за відродження державності — національно-демократичний табір, або за подолання соціальної несправедливості — соціал-демократичний.

В українських губерніях Російської імперії проживала значна кількість польського населення, особливо в правобережних — Київській, Волинській, Подільській. Після розгрому Січневого повстання 1863-1864 рр. більшість поляків зосередилась на збереженні власних суспільних позицій і легальній діяльності в культурно-освітній чи благодійницькій діяльності. Хоча частина молоді не припинила боротьбу з царатом, поповнюючи лави революційних угруповань і створюючи власні. Соціальною базою нелегальних організацій ставали найбільш бідні і безправні прошарки населення — робітники, студенти.

З 70-х рр. жінки брали активну участь у революційному русі — «ходінні в народ», народницьких та народовольчих організаціях. Жінки боролись не за свої права, а за поліпшення життя всього народу, від якого вони були далекими. Дослідниця Е.А. Павлюченко вважає, що «ходіння в народ» було «жіночою стихією, органічним продовженням активної просвітницької діяльності, ...реалізацією безмежної жіночої потреби "прийти на допомогу" тим, хто страждає, вчити темних, лікувати хворих» [1, с. 149].

Такий погляд авторки 80-х рр. XX ст. не може вдовольнити сучасних дослідників, тому варто навести інші пояснення участі жінок у «ходінні в народ». Австралійський

дослідник Р. Коннел вважає, що традиційно за жінками закріплювалась так звана емоційна робота і все, що пов'язано з нею, — опіка, підтримка, виховання, догляд тощо. Один із основоположників структурно-конструктивістського підходу в соціології, він стверджує, що сама соціальна структура, основними детермінантами якої є праця, влада і катесіс (емоційна робота) існує таким чином, щоб у відносинах соціальний агент-структура, структура утримувала закріплене за особою місце. Таке соціальне очікування формувало поведінку і суспільні стратегії жінок, навіть у нетрадиційній для них галузі діяльності [2]. Якщо ж до аналізу жіночої діяльності застосувати методологію соціально-конструктивізму, що вбачає в різноманітних діях членів суспільства приписані ролі і сконструйовані позиції, то коментарі Е.А. Павлюченко є досить красномовними. Історикня вважає, що жінки мають певні емоційні потреби, ймовірно, природного характеру, а отже, стоїть на позиціях есенціалізму. Однак її твердження про «ходіння в народ» як діяльність, знайому жінкам, переконує, що попередній досвід просвітницької діяльності виявився потрібним у революційному русі.

У народницькому русі брали участь і польські жінки. Що ж спонукало їх вступати до народницьких організацій? Повстання 1863–1864 рр., що мало дворянський характер, послугувало приводом та відправною точкою для російського царату, що повів наступ на права і привілеї польського дворянства в південно-західному краї. Багато польських дворян, яких зачепили утиски і конфіскації, вимушені були шукати кращої долі в містах, де вони поповнювали ряди різночинців, інтелігенції.

Соціально-економічні трансформації впливали і на польських жінок, яким було, без сумніву, важче, ніж чоловікам, пристосуватися до нових капіталістичних умов, залишившись господарками маєтків, знайти роботу за відсутності диплому про освіту у суспільстві, де жіноча праця використовувалась обмежено. Таким чином, розшарування, викликане реформуванням російського суспільства, вплинуло і на диференціацію польського населення.

Серед поляків трьох південно-західних губерній найбільша кількість — 47% належали до стану селян, 27% — міщан і 14% — дворян [3]. Багато хто з них, «вирвані з сідла», поступово втрачали національну ідентичність. І тоді на зміну колективній ідентичності за національною ознакою приходила ідентичність, що базувалась на класових позиціях і усвідомленні соціальної нерівності та несправедливості. Саме цією причиною можна пояснити активну участь польських чоловіків і жінок у соціалістичному русі.

Другою причиною активності жінок у революційному русі, на думку польського історика З. Лукавського, є повстанчі традиції польських родин [4, с. 194]. Дійсно, більшість молодих жінок потрапляли до лав революційних сил саме через сімейні традиції. Вихідців із родин засланих сприймали як вірних товаришів, які присвятили себе боротьбі з царизмом. Дівчата виховувались у середовищі, де жінки виконували ролі зв'язкових, зберігали нелегальну літературу, збирали необхідну допомогу, надавали своє житло для зборів або зберігання недозволених речей.

Але, незважаючи на участь жіноцтва в революційному русі, її кількість не є вагомою. Пояснити це лише небезпекою, яка загрожувала учасницям нелегальних гуртків, було б надто просто. Приклади діяльності жінок свідчать саме про їх рішучість, нехтування безпекою тощо. Вірогідніше, причина полягає у специфіці участі жіноцтва в громадському житті Російської імперії. До нелегальних організацій вступали здебільшого студенти,

різночинці, робітники. Жінки, які не мали доступу до університетів, не мали середовища, яке б спонукало їх до участі в політичній діяльності. Навіть жінки-робітниці завжди були обтяжені родинними справами. Всі ці причини ставали на заваді активній участі жінок у революційному русі.

Ідеологія народництва була популярною в міському різночинному та робітничому середовищі. Революціонерка з Петербургу Б. Ваховська, чий батько був поляком, у своїх спогадах зізнається, що національно-визвольною боротьбою вона не цікавилась і «завжди була прихильницею боротьби проти економічної нерівності» [5, с. 146]. Ці слова є підтвердженням думки польського соціолога П. Штомпки, який вважає, що «ті, в кого немає жодної надії на успіх, хто позбавлений доступу до ресурсів, створюють "людський капітал" соціальних рухів» [6, с. 251].

У південно-західних губерніях народницькі організації діяли у Києві — у 1873 р. була створена Київська комуна під керівництвом В. Дебагорія-Мокрієвича. Польські жінки попадали до руху народників переважно через родинні зв'язки [1, с. 230]. Так, К. Рохальська, яка проводила агітаційну і готувалась до терористичної діяльності, була сестрою П. Рохальського, активного члена Комуни і учасника «Чигиринського заклоту».

До гуртка В. Осінського, що існував у Києві в 70-х рр. і мав терористичну спрямованість, також входили польські жінки. Так, м. Костецька, сестра братів Г. і В. Ізбицьких, заарештованих за поширення прокламацій з приводу замаху на київського прокурора Котляревського у лютому 1878 р., теж вступила на шлях революційної боротьби. Разом із З. Пеховською вони збирали гроші для допомоги ув'язненим, утримували квартиру, що використовувалась як клуб гуртка, пізніше стали учасницями Варшавської соціалістичної гміни [5, с.169].

У 1874 р. почались масові «ходіння в народ». Були заарештовані м. Потоцька, Е. Сунінська, А. Сінкевич (Габель), яка проводила агітацію в Харківській губернії, К. Брешко-Брешковська, учасниця «Київської комуни». У «Процесі 193-х» над учасниками «ходіння в народ» проходило близько 20 поляків, з них 9 — жінки.

На зміну просвітницькій діяльності, яку вели народники, в Росії виникли революційні угруповання, що вибрали радикальні методи боротьби з царатом — заколотницькі, терористичні. І, як не дивно, в цих організаціях також брали участь жінки. Революційний досвід участі в терористичних організаціях формував у жінок «якості, що притаманні борцям — рішучість, твердість, вірність революційній справі і товаришам», одночасно роблячи їх більш жорстокими [1, — с. 228, 237]. Вищенаведена цитата взята у дослідниці, яка раніше говорила про «жіночу потребу» в духовній опіці та турботі. Якщо спиратися на такі формулювання, стає незрозумілим, чому ж жінки робили бомби або стріляли в чиновників. Чи це також потреба? Такий історіографічний відступ пов'язаний з необхідністю застосування гендерного аналізу історичної літератури. Написання статті із заявленої проблематики спирається на велику кількість досліджень радянських істориків і потребує критичного ставлення до них.

У революційних гуртках, що зосереджувались, як правило, в промислових чи освітніх центрах імперії — Києві, Харкові, Одесі, Кам'янському, брали участь полячки. У 80-х рр. в одному з київських гуртків Гобста виявила себе родина Лісовських — чотири сестри й брат, діти засланця, учасника Січневого повстання І. Лісовського. Антоніна Лісовська, яка була агентом «Народної волі», зв'язувала народовольців з польськими

соціалістичними гмінами. За участь у різноманітних акціях народовольців, наприклад, у підкопі під Кишинівське казначейство, вона у 1882 р. була арештована і отримала вирок — 15 років каторги.

Особливо багато жіночих імен ми знаходимо в Одеських соціалістичних організаціях. Сестри Є. і В. Віттен утримували конспіративну квартиру, в якій працювала невеличка підпільна типографія. У 1878 р. В. Віттен разом з декількома членами гуртка була заарештована жандармерією під час друкування листівок, після чого була передана військовому суду [7, с. 81].

З появою перших соціал-демократичних гуртків, польські жінки стають їх учасницями. У 1893 р. до Київського соціал-демократичного гуртка приєднався жіночий. Центром цього об'єднання стала родина Богуцьких. До складу гуртка входили Е. та Є. Богуцькі, Я. Лісецька, Н. Пачоська, Я. Ходко, О. Висоцька, О. Маньковська.

Підрахунки дослідників свідчать, що в російському революційному русі брало участь близько 21,8% жінок. За твердженням польського дослідника С. Калабінського, який порахував кількість жінок у польських гмінах та соціально-революційній партії «Пролетаріат», ця цифра становить 10,9% [8]. До складу революційних угруповань входили не лише робітниці, а й жінки, які походили з родин різночинців та інтелігенції.

Варто звернути увагу на факт, що неодноразово підмічається істориками. Так, м. Богачевська-Хомяк слушно зауважує, що жінки входили до складу революційних організацій і мали певну царину діяльності в них, але при цьому не мали жодного впливу на їхні програми [9, с. 59].

Крім статистичних даних, які були наведені вище, спробуємо визначити, як сприймали сучасники жінок-революціонерок. Для цього скористуємось его-документами — наративами поляків, які мешкали в українських губерніях і були пов'язані із соціалістичними організаціями. Одним із центрів революційного руху в регіоні було м. Харків. Мемуари поляків, які проживали в місті на початку ХХ ст., розкривають місце і роль жінок у нелегальній діяльності. Один з авторів наративів, польський соціаліст Ст. Новак пригадує, що навчаючись у Харківському університеті, він разом з однокурсниками захопився соціалістичними ідеями. До соціалістичного гуртка, центральною фігурою якого був г. Даніловський, в майбутньому відомий польський письменник, входили і дівчата — вчителька Ю. Родзевич, родички гуртківців — жінка Будного, сестри Б. Абрамовича [10, с. 80]. Групи збирались для обговорення своїх ідеологічних засад, святкування важливих історичних подій тощо.

В роки першої російської революції 1905 — 1907 рр. соціалістична пропаганда не вщухала. На противагу ліберально-консервативній харківській полонії, що складалась із заможних кіл, робітники, солдати, студенти входили до ППС — польської соціалістичної партії. Т. Липа, солдат, який влаштувався столяром у харківську лікарню, в своїх спогадах пише, що соціалістичний гурток збирався щомісяця, а його основною діяльністю стало видання нелегальної літератури [11, с.11-12]. Важливу роль у гуртку відігравав Леон Бербецький, на той час капітан, а пізніше — генерал польської армії, що керував відділом пропаганди. Автор пригадує, що одним із завдань гуртківців стало поширення освіти. Для солдат були влаштовані заняття, які проводила дружина Л. Бербецького — Зофія. Крім того, вона була ініціаторкою і головною організаторкою святкування Дня міжнародної солідарності трудящих, Різдва та інших свят.

З початку Першої світової війни громадське життя поляків в українських землях набуває динамічності. Це було спричинене не лише фактом появи величезної кількості біженців і дозволом на створення організацій допомоги їм, а й активізацією соціалістичних партій. Прибулий до Харкова у 1915 р. З. Заремба — польський революціонер, описує нелегкі будні родини біженців. Він працював на евакуйованому з Польщі заводі, а потім вступив до університету, натомість його дружина давала спочатку приватні уроки польської мови дітям з польських родин, а пізніше, вступивши до Товариства допомоги жертвам війни, організувала початкову школу для польських дітей. Офіційне працевлаштування і дозволене владою викладання дали можливість жінці поширити свою освітню діяльність і на доросле населення. Створені кола самоосвіти для дорослих насправді стали революційними гуртками, куди входили відомі соціалісти Р. Яблонівський, В. Суходольський [12, с. 215].

Отже, навіть у революційних гуртках, жінки виконували традиційні ролі — організаторок різноманітних заходів, вчительок. Безправне становище народу, яке так турбувало соціалістів різних напрямків, не стосувалось жіноцтва. Прагнення жінок як окремої соціальної групи розглядалось лише в контексті боротьби з соціальною несправедливістю.

Причиною такого підпорядкування інтересів жіноцтва більшість дослідників вважають партійну політику, що, заради залучення такого чисельного електорату — жіноцтва, включала жінок до своїх структур, підпорядковуючи їхні інтереси партійним [13, 14, с. 98].

Як можна пояснити участь жінок у революційному русі, і чи можна вважати участь жінок як справу емансипації? Одна з провідних американських історикинь Дж. Скотт вважає, що «фізична присутність жінок не завжди є ознакою того, що “жінки” складають окрему політичну категорію або вони мобілізовані як “жінки”» [15, с.241]. Дослідниця вважає, що такий погляд на активність жінок розвиває поняття «гендер», натуралізуючи жінок. Тому в цьому випадку слід погодитись з нею, що гендерний аналіз може бути лише частиною більш глибокої проблеми — економічної, соціальної, політичної.

Безправне становище населення Російської імперії зрівнювало і чоловіків, і жінок. Ця «подоба у рабстві» ставила перед жінками першопочатковим завданням досягти будь-яких громадянських прав, незалежно від статі [16]. Ймовірно, саме цей фактор і є важливим для розуміння участі жінок у різноманітних громадянських рухах. Те, що жінки «ходили в народ», брали участь у революційних гуртках, були виконавцями терористичних актів, показує їх прагнення змінити існуючий стан речей в ім'я якихось ідеалів, без урахування факту нерівності статей.

Входячи з того, що гендерні відносини просякають усі сторони людського буття, слід звернути увагу на співвідношення та конкуренцію ідеологій, що впливали на громадську активність жінок. Участь у революційному русі польських жінок є свідоцтвом поступового розмиття кордонів національної ідентичності полячок у міському середовищі і витіснення національних конструктів класовими.

Література

1. Павлюченко Э.А. Женщины в русском освободительном движении: от Марии Волконской до Веры Фигнер.— М., 1988. — С. 272.
2. Коннел Р. Основные структуры: труд, власть, катексис//Тартаковская И.Н. Гендерная социология. Курс лекций и хрестоматия. — М., 2005. — С. 287 — 319.

3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Т. 8. Волынская губерния. — Б. м., 04.; — Т. 16. Киевская губерния. — Б. м., 1903; — Т. 32. Подольская губерния. — Б. м., 1904.
4. Łukawski Z. Ludność polska w Rosji: 1863-1914. — Wrocław, 1978. — 229 s.
5. Снытко Т.Г. Русское народничество и польское общественное движение (1865 — 1881). — М., 1969. — 478 с.
6. Штомпка П. Социология социальных изменений. — М., 1996. — С. 251.
7. Світленко С.І. Поляки і спроби організації вільної преси в Південній Україні у 60-80-х рр. XIX ст. // Південний архів. 2001. — № 5. — С. 80 — 85.
8. Samus P. Socjalistki w Krolestwie Polskim przelomu XIX I XX w. Szkic do portretu zbiorowego. // Kobieta I swiat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku : zbiór studiów. — Warszawa, 1986. — s. 192-200.
9. Богачевська-Хомяк м. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884-1939. — К., 1995. — С. 424.
10. Nowak S. Z moich wspomnień (Lata szkolne 1884-1902). — Częstohowa, 1994. — s. 313
11. Lipa T. Moje wspomnienia z pracy niepodległościowo-socialistycznej z lat 1905-1920. — Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 13262/II
12. Zaremba Z. Wspomnienia. Pokolenie przelomu. — Kraków-Wrocław, 1983. — s. 370
13. Смоляр Л. К вопросу об участии женщин Украины в работе Первого Всероссийского женского съезда // Женское движение в контексте российской истории. Режим доступа: <http://web.archive.org/web/20030608205634/www.owl.ru/win/books/women1998/index.htm>
14. Wierzbicka M. Drogi emansypacji kobiet w Polsce i w Rosji w XIX w. — Próba porównania// Społeczeństwo w dobie przemian. — Warszawa, 2003. — S. 87-99.
15. Скотт Дж. Роздуми про гендер і політику// гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Під. ред. Л. Гентош, О. Кісь. — Львів, 2003. — С.231- 250
16. Айвазова С. Женское движение в России: традиции и современность // ОНС. — 1995. — № 2.

ПОЗНАНИЕ И ЖЕНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ (К ИСТОРИИ ВОПРОСА)

Наталья Ніконенко,

*студентка Дніпропетровського національного університету
залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна*

Еще в начале XVII в. Ф. Бэкон написал «Scientia potentia est». И сейчас, спустя 300 лет, знание как сила представляет собой актуальнейшую проблему. Ф. Бэкон ставил знак равенства между знанием и властью, но он не акцентировал внимание на качестве знания. Современные философы-феминисты утверждают, что понятие «разум» в западной философии не является нейтральным в смысле пола, потому что оно определено в терминах преодоления природы, эмоций и особенностей, которые традиционно признаются как женские по сути [1]. Именно поэтому, как утверждают ученые, женщины традиционно были исключены из сферы разума [2]. Доказывая, что понятие разума не является гендерно нейтральным, исследователи-феминисты сопоставляют предложенную в XVII в. концепцию «человека разумного» с подходом к маскулинности, фемининности и рациональности в философских учениях прошлого и настоящего. И хотя одной из оппозиций «человеку рациональному» выступает «чувственная женщина» [2], первые феминистки, «феминистки до феминизма», были уверены: только знания, только образование откроют женщинам путь к равенству [3]. При этом многие женщины, писавшие на тему женского образования в начале XIX в., подчеркивали, что их желание видеть женщин образованными не имеет никакой политической подоплеки. Расставляя акценты в основной бинарной оппозиции классической метафизики «разум-чувствительность», великая английская писательница Дж. Остен вступила в полемику с Руссо («Sense and Sensibility»), по мнению которого разум не доступен женщинам, а потому женщины на протяжении всей своей жизни должны прибегать к услугам мужчины-наставника.

К середине XIX в. положение с женским образованием в Европе существенно изменилось. В Англии, например, к этому времени курс женского образования пошел по двум направлениям: подготовка гувернанток и общее женское образование. Был создан Колледж Королевы (1848 г.) и Бедфордский колледж (1849 г.), а в 1841 г. было открыто Благотворительное заведение для гувернанток. Как отмечается, большинство студенток было из рядов гувернанток и учительниц, их обучали приемам и навыкам преподавания; не удивительно, что гувернантка (учительница) была популярной героиней викторианского романа [4]. В Российской империи первое женское учебное заведение — Смольный институт благородных девиц был основан в 1764 г. в Петербурге. Институт предназначался для обучения и воспитания девушек из дворянских семей. При Екатерине II появляются и школы для мещанок, которых обучали главным образом различным ремеслам. Но вопрос о высшем образовании в середине XIX в. оставался в России открытым. Университетский устав 1863 года воспретил доступ женщинам в университетские аудитории. Это вынудило российских девушек искать высшее образование за рубежом. В 1867 г., например, из 152 студенток-иностранок Цюрихского университета россиянок было 125 [5]. В 70-х годах XIX в. российская профессура добивается открытия высших женских курсов в Москве, Петербурге, Киеве. Это были частные учебные заведения, поначалу не имевшие цельной программы, со временем происходила их специализация, и программы стали

соответствовать университетским. Русский ученый И. м. Сеченов называл Бестужевские курсы в Петербурге «женским университетом». На них было два отделения: историко-филологическое и физико-математическое. Обучались курсантки 4 года. Институтами назывались закрытые средние учебные заведения, в которых по-прежнему обучались «девицы из привилегированных сословий». Подобных заведений было 30, половина из них — в Москве и Петербурге.

«Взамен» царское правительство ограничило возможности учиться за границей. «Глухая пора», последовавшая после принятия очень жесткого университетского устава 1884 г., вообще не давала возможности обсуждать права женщин на университетское образование. И хотя наболевший вопрос о женском образовании был внесен на гласное обсуждение в начале XX в., женщины были допущены в высшую школу только на правах слушательниц. Императорская Россия так и не увидела полноправных женщин-студенток на университетских скамьях. Первая мировая война вынудила допустить женщин к полноправному высшему медицинскому образованию, но не во всех университетах.

Известный историк А. Иванов тонко заметил по поводу нашумевшей цитаты и статьи князя Мещерского («Разве от того, что мы напихали в университеты баб, Россия делается Европой...»), что еще в 1887 г. Мещерский получал деньги на свою газету «Гражданин» как раз из бюджета женских учебных заведений.

Сегодня (как и полвека назад) наше общество склонно гордиться образованностью своих женщин, но к сожалению, лишь в комплиментарном стиле, полного признания проблема познания с точки зрения гендера все еще не получила. Тем не менее ученые доказывают: познание многомерно, сложно, структурировано, и все его элементы (в том числе и гендерные) требуют пристального исследовательского анализа.

Литература

1. Lloyd Y. The Man of Reason: «Male» and «Female» in Western Philosophy. — London: Methuen, 1984. — p. 11–12.
2. Джарер Е., Янг А.М. Вступ// Антологія феміністичної філософії. — К.: Основи, 2006. — С. 24-30.
3. Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Woman. — London: Penguin, 1975 — 340p.
4. Власова Т.И. Формирование гендерных стереотипов в западноевропейской философии. — К.: Генеза, 2006. — 296 с.
5. Иванов А. Большая тема// Родина. Российский исторический журнал. — № 3, 1996. — С. 24–26.

ТРАНСФОРМАЦИЯ КОНЦЕПТА ЛЮБВИ В ДИСКУРСЕ СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

Каріна Пономарьова,

*студентка Дніпропетровського національного університету
залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна*

Как известно, концепт — это образ (идея, символ) фрагмента мира. Ученые полагают, что концепты — это ментальные образования, которые представляют собой хранящиеся в памяти человека значимые осознаваемые типизируемые фрагменты опыта [1, 8]. Концепт, с точки зрения Ю.С. Степанова, — «это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека. И, с другой стороны, концепт — это то, посредством чего человек — рядовой, обычный человек, не “творец культурных ценностей” — сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее. (...) В отличие от понятий в собственном смысле термина (...), концепты не только мыслятся, они переживаются. Они предмет эмоций, симпатий и антипатий, а иногда и столкновений. Концепт основная ячейка культуры в ментальном мире человека» [2, 43].

По исследованиям многих ученых можно утверждать, что концепты формируются в сознании человека из его непосредственного сенсорного опыта — восприятия действительности органами чувств, из непосредственных операций человека с предметами, из его предметной деятельности, из мыслительных операций человека с другими, уже существующими в его сознании концептами. Именно такие операции могут привести к возникновению новых концептов. Концепт может быть сообщен, разъяснен человеку в языковой форме, например, при обучении, в образовательном процессе [1, 19].

Ю.С. Степанов утверждает: культура — это совокупность концептов и отношений между ними, выражающихся в различных «рядах» (прежде всего в «эволюционных семиотических рядах»), а также в «парадигмах», «стилях», «изоглоссах», «рангах», «константах» и т. д. Важно при этом помнить, что нет ни «чисто духовных», ни «чисто материальных» рядов [2, 40].

В таком концепте, как «любовь», переплетается духовное и биологическое. Любовь — форма духовной культуры, представленная в тезаурусе человека как индивидуальное переживание чувства преданности людям, предметам и явлениям окружающего мира, идеям, мечтам, самому себе. В любви объект этого чувства становится выше и ценнее личного «Я», и без слияния с избранным объектом, единения, человек не мыслит своего существования или, по крайней мере, ощущает глубокую неудовлетворенность, свою неполноценность, неполноту индивидуального бытия. Такое понимание любви включает в себя все ее виды (к жизни, женщине или мужчине, к детям и родителям, к себе, славе, власти, искусству, науке, Родине, Богу и т. д.), объединяет все три значения слова (чувство глубокой привязанности к кому-либо, чему-либо, чувство горячей сердечной склонности, влечение к лицу другого пола, внутреннее стремление, склонность, тяготение к чему-либо) [3]. Концепт любви шире, чем обыденное представление о любви как сильном влечении к лицу противоположного пола, несмотря на то, что фрейдизм с его учением о сексуальной природе всех культурных явлений и сублимации либидо возвращает термину «любовь» именно это обыденное значение как основное [4]. Русский философ, богослов и поэт В. Соловьев в своей работе «Идея сверхчеловека» писал: «Есть сверхчеловеческий

путь, которым шли и будут идти многие на благо всех, и, конечно, важнейший наш жизненный интерес — в том, чтобы побольше людей на этот путь вступили, прямее и дальше по нему проходили, потому что на конце его — полная и решительная победа над смертью. И этот путь — любовь».

Картина мира и «творческая эволюция» его в естественно-историческом воображении Ю. Соловьева в работе «Смысл любви» образует величественную сексуально построенную пирамиду: «внизу огромная сила размножения при полном отсутствии чего-либо похожего на половую любовь (за отсутствием самого деления на полы); далее у более совершенных организмов появляется половая дифференциация и соответственно ей некоторое половое влечение — сначала крайне слабое, затем оно постепенно увеличивается на дальнейших ступенях органического развития по мере того, как убывает сила размножения,.. пока, наконец, на самом верху — у человека — является возможной сильнейшая половая любовь, даже с полным исключением размножения».

М. Кундера в работе «Невыносимая легкость бытия» парадоксально замечает: «Связать любовь с сексом — это была одна из самых причудливых идей Создателя». Ю. Соловьев стремился разорвать эту связь: вернуться в Мировую Гармонию можно, только преодолев эгоизм биологической любви, биологического рода, прекратив бесконечную и бессмысленную цепь деторождений [5].

Как отмечают исследователи, любовь небесная в изображении Питирима Сорокина — великого русского (и американского) мыслителя, оргиастична, но, сосредоточившись на странных сексуальных проявлениях мистической любви, П. Сорокин оказывается самым неэротичным писателем постмодернизма и изобретает жуткую и шутовскую «антисексуальную порнографию». Он балансирует уже за гранью фола, наглядно иллюстрируя тезисы русской эротической философии, разрушая миф о любви в особо извращенной форме [5]. «Так называемые “противоестественные” формы любви, приводящие в негодование ограниченных моралистов, с внешней точки зрения несколько не хуже, иногда даже лучше так называемого “естественного” соединения», — утверждал Н. Бердяев в своем труде «Метафизика пола и любви». «Естественных норм нет, нормы всегда “сверхъестественны”»? — пишет великий русский мыслитель. Любовь в пределах одного пола есть симптом глубокого кризиса рода, и критиковать ее можно лишь с той точки зрения, достигается ли этой любовью подлинное бытие, осуществляется ли «смысл любви», писали Е. Романова и Е. Иванцов в своей работе «Спасение, или Апокалипсис».

Н. Бердяев в работе «Метафизика пола и любви» сформулировал вопрос всей русской философии начала XX века: «Личное начало восстает против рода, против роста народонаселения, против собственности, против семьи и останавливает наше поколение в мучительном недоумении перед вопросом: может ли быть соединение человечества не в род, не по необходимости, не безличное соединение, а мистический сверхприродный организм, возможна ли новая, новая соединяющая любовь, возможно ли превращение человеческого рода в Богочеловечество?»

В конце XX века все эти тенденции усилились, приведя к сексуальной революции. Наступает эпоха плюрализма в любви. Сексуальные меньшинства выходят на улицы, борясь за свои гражданские, политические права. Процветает порнография. Во многих странах в начале XXI века расширяется сфера патологических форм любви.

Известно, что современное общество, общество постмодерна, определяется многими исследователями как потребительское общество, что относится в полной мере и к любви. Любовью сегодня не живут, — ее потребляют в разнообразных материальных формах. И хотя трудно представить себе человека, который мог бы жить вне этих взаимных энергий, которые делают нас живыми и уязвимыми, любовь в современной культуре не имеет ведущей ценности, даже наоборот, считается инфантильным рудиментом, свидетельствующим о недостаточной твердости души. С торжественным шествием сексуальной революции по планете любовь перестала быть личной тайной, вмещающей в себя интимную телесность, но превосходящей ее по сути. Возможно, потому главным переживанием современного человека является одиночество. Погруженному в масскульт большинству нужен «Успех». Во всеобщей гонке за социальными достижениями и повальным стремлением к одинаковой для всех и каждого успешности как совокупности власти, денег и свободного секса «счастье» должно было бы уже «появиться», но индивидуальное (и тотальное) одиночество людей (мужчин и женщин) лишь усиливается: «Я сам себе и небо, и луна, голая, довольная луна, долгая дорога, да и то не моя» («Аукцџон»: «Дорога»).

Література

1. Попов З.Д., Стернин И.А., Карасик В.И. Введение в когнитивную лингвистику. Вып. 4. — Севастополь: Рибџт, 2009. — 244 с.
2. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. — 3-е изд., испр. и доп. — М., 2004. — 992 с.
3. Современный словарь русского языка/ Гл. ред. С.А. Кузнецов. — М., 2004. — 328 с.
4. Луков Вал. А., Луков Вл. А. Константы мировой культуры в вузе XXI века: концепт «Любовь»/ Знание. Понимание. Умение. — Вып. № 4, 2005. Режим доступа: <http://www.zpu-journal.ru> .
5. Романова Е., Иванцов Е. Спасение, или Апокалипсис, 2004. Режим доступа: <http://www.srkn.ru/criticism/romanova.shtml> .

ДОСЛІДЖЕННЯ ҐЕНДЕРНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Маріанна Савіна,

*наук. співр. лабораторії загальної та етнічної психології
Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*

Актуальним у дослідженні є насамперед розкриття закономірностей та чинників формування статево-рольової ідентифікації українців у формі дослідження ґендерного дискурсу. Сутністю дискурсу є соціально зумовлена організація системи дослідження, а також певні чинники, відповідно до яких досліджувана реальність, статево-рольова ідентифікація репрезентується в сучасному українському суспільстві. Статево-рольова ідентифікація особистості є невід'ємною частиною її життя — як соціальної, так і духовної його сторони. Так, сформована особистість стає елементом усіх міжособистісних взаємин, в яких вона і проявляє вміння усвідомлювати себе та вміння інтегруватися із зовнішнім середовищем, досягаючи відносної ментальної єдності.

Щоб зрозуміти прояви людської статевої, важливо з'ясувати її природу і ті важливі чинники, які впливають на її формування. Оскільки культура, як відображення психології народу, предків, є невід'ємною складовою, вирішальним чинником формування та розвитку особистості, то є доцільним провести дослідження дискурсу статевої ідентифікації через призму української етнічності. Метою нашої роботи є дослідити гендерний дискурс українців. Об'єкт дослідження — психологічні особливості формування особистості української молоді. Предмет дослідження — психологічні особливості гендерного дискурсу особистості української молоді.

Термін «дискурс» (фр. discours або англ. discourse) вперше був введений у науковий обіг швейцарським лінгвістом Ф. де Соссюром [2]. Під дискурсом він розумів індивідуальний акт мовлення та слухання. Однак дискурс — це надзвичайно широке текстуральне поняття, а не лише усне висловлення. До дискурсу належать будь-які жанри, засновані на такій схемі: А звертається до В, при цьому А висловлюється як мовець та організує вимовлене [4].

Дискурс, здебільшого, в гуманітарних науках вживається як специфічний спосіб організації мовної діяльності. Дискурс — це не лише спосіб правильно говорити, а й засіб формування мислення особи. Зокрема, статевої ідентифікаційний дискурс формує, визначає та закріплює у суспільній свідомості та у свідомості особистості соціальні ролі жінки й чоловіка, їхню значущість [1].

Кожний індивід впливає на суспільні процеси, і відповідно, на індивіда впливають процеси, що відбуваються в суспільстві. Це, так би мовити, взаємообмін між частиною і цілим, цілим і частиною. З огляду на те, що свідомість визначає буття, кожна окремо взята особистість впливає на буття власними думками, які висловлюються нею у вигляді дискурсу, і, навпаки, суспільна думка, утворена завдяки множинним дискурсам, впливає на мисленнєвий процес особистості і формує її як таку в процесі її становлення.

Не можна заперечувати той факт, що культура формувала і продовжує формувати нас як індивіда, і саме це є для нас спільним. І ми, засвоюючи норми, правила та цінності, керуючись ними, формуємо власну, особистісну концепцію, яка може впливати на суспільну концепцію буття, розвивати її далі і є невід'ємною від неї. Таким чином відбувається дискурсний взаємообмін між особистістю і суспільною свідомістю. Так, суспільство отримує нові ідеї, бачення, погляди, які, в свою чергу, впливають на мислення інших індивідумів. У свою чергу, описаний вище дискурсний процес взаємообміну, теж стосується й статевої ідентифікаційного дискурсу. Він формується завдяки тому ж самому процесу взаємообміну між особистістю і суспільством. Статевої ідентифікація в сучасних умовах відбувається під впливом нових, сучасних статевої ідентифікаційних уявлень щодо ролі чоловіка й жінки в суспільстві [3]. Гендерний дискурс таким чином формує, визначає та закріплює у суспільній свідомості та у свідомості особистості соціальні ролі жінки й чоловіка, їхню значущість, а також закріплює певні статевої ідентифікаційні принципи.

Головним завданням цієї роботи є дослідити дискурс психологічних особливостей статевої ідентифікаційної особистості українця, розглянути формування особистості українця через призму культурного й національного середовища.

Для дослідження гендерного дискурсу особистості ми використали методику «Дискурсний аналіз». Ця методика була застосована нами для розкриття особливостей гендерного дискурсу особистості на прикладі української молоді (студенти гуманітарного

та економічного напрямку), а саме такі її елементи, як: 1) дослідження етнокультурних особливостей формування образу чоловіка і жінки; 2) вивчення соціально-психологічних відмінностей ставлення до гендерних ролей.

Вибірка дослідження становила 160 осіб. У ході роботи ця вибірка була поділена на дві групи та підгрупи за такими критеріями: стать та професійна спрямованість. Вибірку становила українська молодь — студенти гуманітарного та економічного напрямку: педагоги, журналісти, економісти, інженери. Вік досліджуваних становив 17 — 27 років. Результати, отримані після збору та обробки даних за допомогою методів статистичної обробки кількісних показників [5], показали наступне.

Застосування методики дискурсного аналізу письмового тексту дозволило визначити висловлення думки молодих людей, юнаків та дівчат, щодо власної та протилежної статі, а також висловлення щодо українських чоловіків та жінок. Виявлено, що існують психологічні та етнокультурні особливості прояву статевої ролі уявлень щодо образу та поведінки українських жінок та чоловіків (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Дослідження етнокультурних особливостей
формування образу чоловіка і жінки в українській молоді**

Групи молоді Категорії	Студенти гуманітарії, N=80				Студенти економісти, N=80			
	дівчина, N=40		хлопець, N=40		дівчина, N=40		хлопець, N=40	
	частота	%	частота	%	частота	%	частота	%
Маскулінність чоловіка	28	70%	38	95%	27	67,5%	36	90%
Фемінність жінки	12	30%*	32	80%	30	75%*	35	87,5%
Фемінність чоловіка	4	10%	0	0	3	7,5%	0	0
Маскулінність жінки	8	20%	2	5%	5	12,5%	2	5%
Андрогінність чоловіка	9	22,5%	2	5%	11	27,5%	4	10%
Андрогінність жінки	20	50%*	6	15%*	5	12,5%*	3	7,5%*

Примітка: * $p \leq 0,01$; ** $p \leq 0,05$ за Фішером — порівняння у групі.

За отриманими результатами, в досліджуваних обох групах простежується високий відсоток маскулінних рис в образі чоловіка, причому як у дівчат, так і у хлопців (від 67,5% до 95%), а фемінні риси в образі чоловіка виявлено в низькій ступені у дівчат, натомість хлопці їх не зазначали. Фемінні риси в образі жінки більшою мірою підкреслюють студенти-економісти обох статей (75% і 87,5%), а також юнаки студенти-гуманітарії — 80%. Дівчата студенти-гуманітарії фемінність жінки представили не у високому відсотку — 30%. Маскулінність жінки, порівняно з іншими групами та підгрупами, більшою мірою підкреслили дівчата студенти-гуманітарії (20%). Цікаво зазначити, що андрогінність жінки підкреслили більше дівчата студентки-гуманітарії (50%), ніж дівчата-економісти (12,5%).

При порівнянні отриманих результатів дівчат з обох груп за критерієм χ^2 -кутового перетворення Фішера були виявлені значущі відмінності на рівні значущості $p \leq 0,05$

за Фішером серед андрогінних та фемінних показників: дівчата-гумантарії більшою мірою підкреслюють андрогінність в образі жінки — 50%, а дівчата-економісти фемінність жінки — 75%. Порівнюючи отримані результати серед хлопців, значущих відмінностей не виявлено.

Ці дані є важливими, тож можемо стверджувати, що існують відмінності в становленні статевої ідентифікації у українських дівчат гуманітарного та економічного напрямку: в образі чоловіка й жінки дівчата-економісти підкреслюють традиційні уявлення про чоловіка й жінку в українській культурі, натомість дівчата-гумантарії вже більшою мірою починають надавати образу жінки андрогінних рис. Ми припускаємо, що світові інтеграційні та глобалізаційні процеси вплинуть на те, що з часом відсоток андрогінних українських дівчат буде зростати.

Література

1. Альчук м. Гендерна комунікація: проблеми і перспективи / м. Альчук // Вісник Львівського Університету. Філософські науки. Вип. 9. — Львів, 2006. — С. 46–55.
2. Арутюнов Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнов // Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия. — 1990. — С. 136–137.
3. Горошко О.І. Становлення інформаційного суспільства як фактор трансформації гендерного дискурсу / О.І. Горошко // Вісн. Міжнар. Слов'ян. ун-ту. Сер. Соціол. науки. — 2008. — Т. 11, № 1. — С. 6–11.
4. Мамонтова Е.В. Технологія дискурсивного аналізу: управлінський аспект / Е.В. Мамонтова // Матеріали наукової інтернет-конференції «Современные научные достижения». Секція: Державне управління. Підсекція: Сучасні технології управління. 2007.
5. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В. Сидоренко. — СПб., 2003. — 350 с.

ГЕНДЕР У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ: ДЖЕРЕЛА Й ПЕРСПЕКТИВИ

Олена Малахова,

*к. філол. н., доцент кафедри української мови ХНПУ ім. Г.С. Сковороди,
завідувач кафедри гуманітарних наук ННПК ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*

Сучасний світовий науковий дискурс відзначається пильною увагою до гендерної проблематики як у гуманітарних, так і в негуманітарних науках: чи не кожна з них вважає за необхідне якщо не цілком переглянути структуру й методологію досліджень у гендерному аспекті, то принаймні спроектувати гендерну тематику на сферу своїх пошуків.

Значні зрушення у поширенні гендерних знань і досліджень стали можливими завдяки Програмі рівних можливостей та прав жінок в Україні, яка є спільним проектом Європейського Союзу, Шведського агентства з питань міжнародної співпраці та розвитку (Sida) та Програми розвитку ООН (стартувала 15.09.2008) і яка впроваджується в нашій країні Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту. Мета проекту — підтримати державні інституції та громадянське суспільство у забезпеченні гендерної рівності

в Україні, сприяти утвердженню в Україні рівності між жінками та чоловіками у різних сферах життя відповідно до міжнародних, конституційних та внутрішніх зобов'язань нашої країни, а також в рамках урядових програм діяльності.

Гендерні дослідження загалом і в лінгвістиці зокрема розвиваються надзвичайно стрімко: якщо у минулому десятилітті в мовознавстві загалом ішлося тільки про гендерні аспекти деяких досліджень, то сьогодні вже у науковій спільноті не викликає заперечень факт формування нової галузі мовознавства — гендерної лінгвістики або лінгвістичної гендерології. Хоча науковцями й чинилися спроби розмежувати ці два терміни¹, сьогодні вони функціонують в українському (і не тільки українському) науковому дискурсі як абсолютні синоніми. Нами помічена, проте, певна тенденція їх використання: термін «лінгвістична гендерологія» частіше використовується в науковому дискурсі, тоді як, скажімо, для навчальних курсів обирається назва «гендерна лінгвістика». Напевне, поки що це питання залишається відкритим, оскільки переважна більшість дослідників уникають вибору одного з термінів, наводячи поряд обидва через «або». Нам зручнішим і з погляду смислу, і з погляду мовної форми видається термін «гендерна лінгвістика», яким і будемо послуговуватися надалі.

Підґрунтям розвитку гендерної лінгвістики вважаються два актуальні аспекти сучасної світової науки: антропоцентризм і постмодернізм. Джерелом цього нового напрямку в науці дослідники називають феміністську критику мови або ж феміністську лінгвістику (знову маємо два терміни на вибір дослідників), що спирається на «теорію мовної відносності» Сепіра-Уорфа, за якою мова — не лише продукт суспільства, а й засіб формування його мислення й ментальності [1; 2].

Хоча гендер, як наголошує А. Кириліна, не є лінгвістичною категорією, але аналіз структури мови дає змогу тій чи іншій культурі одержати інформацію про те, яку роль відіграє гендер у різних культурах, які норми поведінки для чоловіків і жінок фіксуються у текстах різних видів, як змінюється з часом уявлення про гендерні норми, фемінність і маскуліність, які стилеві особливості можуть бути віднесені до переважно чоловічих чи жіночих, як гендерна належність впливає на засвоєння мов, з якими фрагментами й тематичними царинами картин світу вона пов'язана, які лінгвістичні механізми уможливають маніпулювання гендерними стереотипами [3].

Серед актуальних проблем української гендерної лінгвістики на першому засіданні Київського міського семінару з гендерної лінгвістики² професор Л. Ставицька назвала такі: 1) аналіз лексикону української мови, його номінативної системи, звернення до лексикографічних джерел, соціально і культурно значущих словників; 2) гендерні ознаки мовної картини світу; 3) психолінгвістичне дослідження писемних текстів, породжуваних чоловіками і жінками; 4) гендерно чутлива невербальна семіотика в її семіотичному та вербально-семіотичному виявах.

Аналіз здійснених в Україні за останні два десятиліття (саме такий вік має гендерна лінгвістика як наука!) розвідок з гендерної тематики виявляє значний інтерес дослідників

¹ Залежно від того, який з коренів (-гендер- чи -лінгв-) використовується для утворення іменника, а який — прикметника, пропонується по-різному розуміти напрями і методик дослідження: гендерна лінгвістика — це напрям лінгвістики, що зосереджує увагу на дослідженні мови в гендерному аспекті, лінгвістична гендерологія — гендерні дослідження загалом із застосуванням мови як інструменту чи одного із засобів відображення гендера.

² Матеріали розміщені на <http://linguist.de.co.ua/about/>

до англомовних текстів (О. Бессонова, А. Мартинюк, О. Козачишина, Н. Борисенко, А. Бігарі, А. Семенюк, О. Ткачик, А. Птушка, О. Дермедведь) та інтенсивність літературознавчих досліджень у гендерному аспекті (О. Міщенко, Н. Чупрінова, О. Пастушенко, І. Кошова, С. Філоненко, м. Крупка, А. Гайдаш, Н. Білоус, Т. Качак, С. Бусел, І. Хабарова, Н. Собецька, М. Ковалик, Ю. Кушнерюк, Н. Клименко, Р. Галицька, г. Улюра).

У сучасній українській гендерній лінгвістиці окреслилися такі напрями наукових зацікавлень:

- терміносистема й методологія гендерної лінгвістики (М. Дмитрієва, Л. Ставицька, О. Семиколенова, О. Артемьєва);
- назви осіб за статтю (жіночою: м. Брус, А. Нелюба, Я. Пузиренко; чоловічою: А. Архангельська);
- гендерний аналіз дискурсів: політичного (О. Зарецький, Л. Бессонова), рекламного (О. Маслова), медійного (О. Фоменко, О. Маслова), електронного або інтернет-дискурсу (О. Соколинська);
- дискурсивний аналіз (Т. Біленко);
- концептосфера мови в гендерному аспекті аналізу (Е. Мінаєва, О. Бондаренко, О. Хаджіоглова, О. Мирончук);
- функціонування й вербалізація гендерних стереотипів (Т. Сукаленко, Л. Павлюк, О. Малахова);
- комунікація в гендерному аспекті (Л. Шутова, О. Руда);
- творення гендерних образів, характерів (В. Слінчук, Н. Білоус);
- гендерний аспект перекладознавства (О. Сизова, Є. Кононенко);
- сексизм у мові (В. Кудря, О. Маслова);
- дослідження мови квір-ідентичностей (Є. Виноградов).

На особливу увагу заслуговує вихід друком у 2007 році Українського асоціативного словника С. Мартінек³: і перший том «Від стимулу до реакції», і другий «Від реакції до стимулу» укладено на основі основного стратифікатора респондентів — статі. Матеріали масштабного асоціативного експерименту, представлені у словнику, можуть послужити підґрунтям і відправною точкою багатьох розвідок з гендерної лінгвістики.

На першочергову увагу, як свідчить досвід кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, де курс «Гендерна лінгвістика» викладається для студентів українського мовно-літературного факультету ім. Г.Ф. Квітки-Основ'яненка третій рік, заслуговує також питання створення, розробки програм і впровадження в навчальний процес закладів освіти, які здійснюють підготовку фахівців за філологічними, педагогічними й суміжними спеціальностями, курсів гендерної лінгвістики, що забезпечило б необхідне уведення до професійної компетентності філологів і педагогів гендерної компоненти.

У межах курсу «Гендерна лінгвістика» студенти знайомляться з поняттям «гендер» і контекстом його входження в гуманітарні науки, простежують формування гендерних досліджень на основі феміністських у різних культурах, опановують методику гендерного аспекту аналізу в лінгвістиці і здійснюють власні наукові розвідки з актуальних питань гендерної лінгвістики, включно з організацією і проведенням гендерних експерименталь-

³ Мартінек С.В. Український асоціативний словник: У2 т. — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — Т.1: 344 с. — Т.2: 468 с.

них досліджень і лінгвістичної ґендерної експертизи текстів різного типу, презентують власні проекти з ґендерної тематики: сексизм у рекламі, звертання до чоловіків і жінок у текстах народних і сучасних україномовних пісень та в художніх текстах, вербалізація ґендерних стереотипів у пареміях, художніх текстах, дитячій літературі, спілкуванні та інші.

Надзвичайно продуктивною і плідною є співпраця кафедри української мови ХНПУ імені Г.С. Сковороди з Харківським обласним ґендерним ресурсним центром та створеним на його базі першим в Україні та Східній Європі ґендерним музеєм — Музеєм історії жіноцтва, історії жіночого та ґендерного руху⁴: студенти й викладачі мають можливість користуватися бібліотекою (понад 400 примірників друкованих видань з ґендерної тематики), відеотекою, презентаційними ресурсами, до навчального процесу залучаються експонати музею (до 400 одиниць), з кількох тем відбуваються «віїзні» заняття на базі експозицій Музею історії жіноцтва, історії жіночого та ґендерного руху і Харківського літературного музею; у свою чергу найбільш вдалі студентські проекти стають експонатами музею.

Перспективними, отже, у царині ґендерної лінгвістики видаються дослідження мовних засобів формування ґендерного дисплея і формування чи руйнування ґендерних стереотипів, ролі ґендера у формуванні мовної особистості, ґендерного аспекту міжкультурної комунікації, розробка методології ґендера в лінгвістичному аналізі художніх текстів і ґендерної лінгвістичної експертизи, діахронічний ґендерний зріз текстів різних епох і синхронічний — текстів різних дискурсів.

Література

1. Горошко Е.И. Гендерная проблематика в языкознании [Электронный ресурс] / Е.И. Горошко. — Режим доступа: <http://www.owl.ru/library/043t.htm>.
2. Горошко Е.И. Гендерные исследования в языкознании (к проблеме становления метода) [Электронный ресурс] / Е.И. Горошко // Культура народов Причерноморья. — 2004. — № 49, Т. 1. — С. 128–130. — Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp49_1/knp49_1_128-130.pdf.
3. Кирилина А.В. Исследование гендера в лингвистических научных дисциплинах // Гендерное образование в системе высшей и средней школы: состояние и перспективы: Материалы международной научной конференции, Иваново, 24-25 июня 2003 г. — Иваново: Иван. гос. ун-т, 2003. — С.132–138.

⁴ Доступ: www.gendermuseum.com .

ЗВЕРТАННЯ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ТА ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА: ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Ірина Штихно,

*магістрантка Харківського національного
педагогічного університету ім. Г. Сковороди*

Вивчення звертання — одна з актуальних проблем сучасної лінгвістики [1, 6]. Ця мовна одиниця стала предметом наукового дослідження починаючи з 1875 року, коли була опублікована праця Ф.І. Буслаєва «Історична грамати́ка російської мови», де вперше з'явився термін «звертання». Кожний наступний період, кожна епоха розвитку мови вносила нову ноту у сприйняття й розуміння цієї лінгвістичної одиниці, що привело до виникнення різних, часом діаметрально протилежних, поглядів на лінгвістичну природу звертання та їх функціонування в епістолярному стилі.

Кожна культура чітко диференціює поведінку людини залежно від її статі, приписуючи їй певні ролі, манеру поведінки, почуття та ін. У цьому значенні бути чоловіком чи жінкою — значить слідувати певним соціальним очікуванням, пред'явленим соціумом на основі «правила статі».

Характер мовленнєвого спілкування, його стратегія, стиль, тональність великою мірою залежать від ґендерних й комунікативних статусів учасників спілкування. На поведінку й спілкування жінок і чоловіків істотно впливають два чинники: психофізіологічні особливості та ґендерні стереотипи (механізми, що забезпечують закріплення і трансляцію ґендерних ролей від покоління до покоління) [2, 6].

Чоловічий стиль спілкування — активний і предметний, але водночас змагальний і конфліктний. Для чоловіка зміст спільної діяльності важливіший, ніж індивідуальна симпатія до партнера. Чоловіче спілкування відрізняється емоційною стриманістю. Жінки вільніше й повніше (зокрема, вербально) висловлюють свої почуття та емоції, у них виникає потреба ділитись з кимось своїми переживаннями; вони також здатні до співпереживання [2, 6].

Специфіка мовного матеріалу епістолярного тексту, його композиційні й змістові особливості зумовлюють широке використання в листах звертання, особливо важливе значення в писемному спілкуванні має «початкове звертання». Вибір адресантами форм звертання залежить від соціальних чинників, фактора адресата, комунікативних умов (часу, в якому створюються епістолярні тексти), характеру стосунків між адресантами, національної специфіки мовного етикету.

Матеріалом нашого дослідження стали листи Григора Тютюнника, вибрані з усіх наявних на сьогодні видань, та новели. Аналіз суцільної вибірки мовних одиниць свідчить, що в епістолярній спадщині Григора Тютюнника представлено листи до друзів — як до чоловіків, так і жінок. Тому ми вирішили звернути увагу на стиль письменника у написанні листів до чоловіків і до жінок та порівняти його.

Спільними рисами є такі:

– звертання (зменшувальна форма імені, звертання-патроніми, субстантивовані прикметники, індивідуально-авторські звертання):

а) до чоловіків (дорогий Олесю; здоров був Хедю; любий друже і брате; Григоровичу; ласкавий Павле; дорогий Павле; любий друже Павле Терешковичу);

б) до жінок (дорога Ніно Павлівно; здрастуй, Лесю; рідна Оленко; добридень, люба моя Невістко);

– закінчення-прощання (як до чоловіків, так і до жінок): Ваш Григір; цілую, Григір; обіймаю, Григір, тисну міцно руки, Григір Тютюнник.

Письменник був дуже чутливий у спілкуванні з жінками, якщо відчував, що не має рації, то не соромився попросити вибачення, як тактовна, коректна людина: «...прийміть великодушно моє щире вибачення за те, що так довго, по-хуторянськи мовчав» (до Н.П. Дангулової), «Пробач мене, рідна Оленко, що роз'ятрую старий біль» (до О.Ф. Черненко) (3).

У листах до всіх адресатів виявляється дружнє, прихильне ставлення автора, у листах Григір Тютюнник використовує демінутивні суфікси, інтимізовані звертання, синонімічні ряди прикметників із семантикою лагідності і прихильності.

Парадигми сучасного мовознавства зосереджені на вивченні того, як людина використовує мову як знаряддя спілкування та як у мовних одиницях відображується сама людина — творець мовної та мовленнєвої діяльності [2: 5]. Як зазначає О.О. Селіванова, однією з найважливіших проблем сучасної лінгвістики є дослідження комунікативної взаємодії індивідів, орієнтоване на їхнє діалогічне взаєморозуміння у співвідношенні з параметрами мови, середовища та культури.

Особливого значення у зв'язку з цим набуває дослідження таких мовних і мовленнєвих засобів, які допомагають людині зробити процес комунікативної взаємодії більш ефективним та успішним. Вивчення гендерно зумовленої вербальної поведінки спирається на лінгвістичні дослідження, що не розглядають мову як щось абсолютно однорідне й монолітне, коли розбіжності в межах мовного соціуму ігноруються через вільне варіювання. Одним із завдань таких досліджень є доведення того, що гендерне варіювання аж ніяк не є хаотичним, а співвідноситься із системно упорядкованими соціальними розбіжностями. Така концепція аналізу гендерно зумовленої вербальної поведінки враховує соціальну детермінованість мовних розбіжностей. Дослідження мовлення як однієї з областей, в яких знаходить свій прояв гендерна диференціація, робить сучасне мовознавство однією з найважливіших дисциплін, що вивчає гендер.

Аналіз звертань в епістолярії Григора Тютюнника свідчить, що мова Григора Тютюнника не підпорядковується гендерним стереотипам, адже їй притаманні особливості як маскулінних рис (стриманість), так і фемінних (емоційність).

Література

1. Шуліченко Т.С. Гендерний стереотип у мові/ Т.С. Шуліченко// Український смисл. — 2009. — №2/3. — С.50-57.
2. Калюжна О.І. Вивчення речень зі звертаннями. Методичні рекомендації, дидактичний матеріал до теми // Вивчаємо українську мову та літературу. — 2006. — №3. — С. 9 — 16.
3. Тютюнник Гр. Твори. — Кн. 1. — Київ: Молодь, 1984. — 328 с.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У РОМАНІ ОЛЕКСАНДРА ІЛЬЧЕНКА «КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...»

Леся Котко,

*студентка Харківського національного
педагогічного університету ім. Г. Сковороди*

У сучасній науці набирають поступу ґендерні дослідження у різних сферах гуманітарних знань. Науковці, зокрема, звертають увагу на функціонування ґендерних стереотипів у багатьох аспектах нашого життя, що відображено в розвідках з психології (О. Іванова, І. Жеребкіна), соціології (В. Успенська, В. Тимохін, А. Тьомкіна, А. Посадська, Мак Кі та Шерріфс), політології (І. Чикалова, С. Ушакін), історії (Н. Пушкарьова). У лінгвістиці досліджуються проблеми вербалізації ґендерних ролей, стереотипів, ґендерної ідентичності (А. Кириліна, І. Воронина, І. Кон, О. Горошко).

У свідомості людини, з моменту народження і до глибокої старості, народжується, формується величезна кількість стереотипів. У наукових дослідженнях виокремлюють позитивні, негативні і нейтральні стереотипи. За сферою формування і функціонування стереотипи поділяються на чотири типи: особисті, сімейні, суспільні, ґендерні.

Ґендерні стереотипи є культурно й соціально зумовленими думками про якості, атрибути й норми поведінки осіб обох статей і, звичайно, відображаються в мові.

Стереотипи формуються впродовж багатьох століть, вони глибоко вкорінені в культурі, історії кожного народу, етносу. Відображаючи етнокультурну специфіку, сформовані історично, стереотипи фемінності/маскулінності нерозривно пов'язані із властивою конкретній культурі системою цінностей. Ґендерні стереотипи змінюються з часом та залежно від культурного, економічного, політичного, ідеологічного середовища країни [1; 2].

Вербалізуються ґендерні стереотипи і в художніх творах. У цьому контексті актуальним є дослідження окресленої проблеми в романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...». За визначенням самого автора, це «роман з народних уст», тож аналіз мовного матеріалу дає змогу простежити ґендерні стереотипи, які функціонували в житті українського народу на початку XVII століття.

Звертаючись до аналізу вербалізації ґендерних стереотипів у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...», спираємося на класифікацію А. Тупіциної, яка виділяє три найбільші групи ґендерних стереотипів: маскулінності/фемінності, щодо розподілу сімейних і професійних ролей, щодо специфіки змісту праці.

1. Стереотипи маскулінності/фемінності.

Відповідно до цих стереотипів чоловікам притаманні активні творчі характеристики, інструментальні риси особистості, такі як активність, домінування, агресивність, упевненість у собі, логічне мислення, сміливість, здатність до лідерства.

Наприклад, стереотип щодо войовничості й агресивності чоловіків спростовується у такому мікротексті: А поки що шаблюку свою Козак Мамай гострив щодня... бо й тупив щодня, від каїнів усяких відбиваючись. Хоч він, треба сказати, **і не любив того діла: ні гострити, ні тупити** [3, 4]; **Тож і був собі лагідної вдачі мирний чоловік воїном звичайним, хитрим та спритним, — щира козацька душа** [3, 5].

Уявлення про притаманність чоловікам сміливості й витривалості підтверджується в такому контексті: Нараз, торкнувши вороного білогривця, козак, ніби оживши, **рушив через біснувату воду навпростець**, на лівий берег (чи не з острова Чортомлика, де була тоді січ) і **плив конем через вир, а Дніпро**, з тіснини виринаючись на простір Низу, **кипів і нортував** між чорним камінюччам, **звідкіль не поверталось живим ніщо живе** [3, 3]. Поранило старого Петра Гордієнка в праву руку, але він, **шаблюку вхопив по-татарському, лівицею**, хоч і не був шульгою, **рубався люто**, забризкуючи ворогів не лише їхньою, а й **власною своєю кров'ю** [3, 99].

Жінкам, навпаки, приписуються риси повністю протилежні. Жінки вважаються пасивно-репродуктивним началом, їм притаманна залежність від інших, турботливість, тривожність, низька самооцінка, емоційність.

Стереотип щодо емоційності жінок, наприклад, реалізується в таких мікротекстах: **...впало кілька дівочих сліз** [3, 170]. **Яка більше плакала молодичка, а яка менше...** [3, 201]. Притаманні ж жінкам турботливість та тривожність, особливо за своїх дітей, також висвітлюються в тексті, наприклад: **Мати оберігала сон Михайликів**, хоч парубок, повернувшись горічерева, спати й гадки не мав [3, 19]. **Але Явдоха, мати, як левиця, відбороняла молодого коваля** від посягання примхливої пані, бо страшнішого за це для будь-якої матінки нічого бути не могло [3, 51].

Чоловіки ж на протигагу жінкам стримані, не схильні виказувати свої емоції, наприклад: **сидів ...мовчки та непорушно** [3, 291]; ...той **був несміюн** [3, 58]; **старий єпископ сидів мовчки** [3, 291].

2. Стереотипи щодо розподілу сімейних і професійних ролей.

Жінка — домогосподарка, мати, основним життєвим простором є приватна сфера життя. Наприклад: Ярина подолянка, молодесенька **господиня, мала бажання добре по-частувати гостя** [3, 292]. Роксолана **...ловко розносила** на всі столи і столики зелені прозорі кварта... [3, 150].

Чоловіки — створені для суспільного життя, їм притаманна професійна успішність, на їхніх плечах лежить відповідальність за забезпечення сім'ї, цим пояснюється тяга чоловіків до грошей, наприклад: — **Грошей, грошей!** — і Купа аж поперхнувся: розмова ця і йому шарпала душу, бо ж він **був жадібний до червінчиків...**[3, 30].

3. Стереотипи специфіки змісту праці.

Жінці притаманний виконавчий характер праці, прислужування, часто експресивна сфера діяльності. Наприклад: ...ось чому Демид Пампушка й **звелів** молоденькій дружинионці **якнайкраще його привітати, скільки стане снаги догоджати дорогому гостеві** [3, 304].

Окрім зазначених стереотипів, у тексті знаходять своє відображення стереотип щодо чоловічого алкоголізму. Чоловіки постають як такі, що мають схильність до міцних напоїв, наприклад: Двоє **п'яненьких кумів... рушили** далі — **від шинку до шинку...** [3, 199]; **Єпископ... хильнути чарочку любив** ще з давніх козацьких літ на Запоріжжі [3, 291]; **Козак Мамай вмів клюкати й вихляти** (будь здоров!), **умів він дудлити й жлоктати, кубрячити, смикати й лигати, кружати, смалити, смоктати, цмулити, цюкати, хлебестат...** [3, 292].

Приписують чоловікам і позитивні риси, такі як працьовитість, вправність, наприклад: **не знає втому** [3, 303]; **був майстром на всі штуки і вмів робити все на світі** [3, 388].

Жінки ж постають як звабниці та спокусниці, наприклад: *спитала вона, пускаючи бісики* [3, 216]; *...дівчатом і молодичкам, котрі* сьогодні на базарі так одностайно *стріляють на нього очима* [3, 204]; *...стріляючи очима ...затрималась легковажним поглядом на чорновусому козакові* [3, 151].

Отже, як свідчить здійснений аналіз, у зазначеному романі О. Ільченка має місце не лише вербалізація ґендерних стереотипів, а й розвінчання деяких з них (агресивність, войовничість чоловіків, «слабкість» жінок). Це дає підстави висунути гіпотезу про те, що не всі стереотипи, що функціонують у сучасному українському суспільстві, є віддавна властивими українському народові, деякі з них привнесені ззовні. Перспективними видаються подальші дослідження цього питання на ширшому матеріалі.

Література

1. Горошко Е.И. Гендерная проблематика в языкознании (к проблеме становления метода) [Электронный ресурс]: лингвистический журнал Тексология.RU. — Режим доступа к журн.: www.textology.ru.
2. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. — К.: Інститут української мови НАН України, 2009. — 352 с.
3. Ільченко О.Є. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця: Укр. химерний роман з народних уст. — Харків: Фоліо, 2009. — 700 с.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО КОДЕКСУ У ТВОРАХ В. НЕСТАЙКА

Марина Коростіль,

студентка Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди

Виховання дітей – як дівчаток, так і хлопчиків – завжди було в центрі уваги психолого-педагогічної теорії та практики. Це не дивно, адже уявлення про «жіноче» і «чоловіче» в сім'ї і суспільстві опосередковує культуру кожного народу чи малої етнічної групи. Нормативи поведінки, прийняті в суспільстві щодо виконання чоловіками і жінками певних сімейних та соціальних ролей, визначають як демократизм прав і можливостей статей, так і зміст та характер ґендерного виховання дітей.

Про ґендерне виховання, як і про ґендерні стосунки статей в Україні, заговорили на початку 90-х минулого століття під впливом поширення із Заходу феміністичних ідей та результатів ґендерних досліджень. Учені аналізують широке коло питань, пов'язаних з особливостями освоєння статевої ролі (статеворольової соціалізації та ідентифікації), їх розподілом на ринку праці, в професійних та соціальних статусах чоловіків та жінок (ґендерна стратифікація суспільства), з домінуючими статевими стереотипами та з настановами (ґендерні орієнтації), психологічними властивостями статей (ґендерна психологія) тощо. Вивчення ґендерних проблем ґрунтується на дотриманні принципу парності, тобто порівнюються наукові дані, отримані у процесі дослідження обох статей [1; 2].

Дослідження ґендерної рівноваги розглядається не лише через захист конституційного рівноправ'я чи ґендерно чуйну адміністративну політику держави, а й передусім

через забезпечення належного виховання хлопчиків та дівчаток, їхню орієнтацію на партнерство та взаємозамінність у виконанні сімейних та соціальних ролей. Основним принципом такого виховання є уникання сексизму, тобто будь-яких проявів упередженості та дискримінації вимог щодо їхнього навчання та поведінки, освоєння майбутніх професійних, сімейних і громадських ролей на підставі належності до певної статі [2].

Важко переоцінити в цьому плані вплив на формування особистості тієї літератури, яку читає дитина, тому необхідно ретельно й виважено добирати художні твори для читання як у школі, так і вдома.

Уже не одне десятиліття особливою увагою дорослих і любов'ю дітей користуються твори Всеволода Нестайка. І перед нами постало питання: якою мірою представлені, продукуються чи спростовуються ґендерні стереотипи в текстах, на яких зросло вже не одне покоління і якими діти зачитуються з власної цікавості, а не з примусу?

Для позакласного читання в молодшій школі — саме в цьому віці закладаються основи сприйняття сім'ї, дружби, взаємин між статями — залучається тетралогія письменника «Лісова школа».

Аналіз суцільної вибірки мовного матеріалу з творів письменника свідчить, що у тетралогії «Лісова школа» репрезентовано як ґендерно чутливі настанови виховного кодексу, так і вербалізуються деякі стереотипи.

1) Риси характеру, вподобання, які вважаються притаманними хлопчикам чи дівчаткам:

Якби все це їм говорили хлопці, вони б не вагаючись відмовилися. Знайшли причину і відмовилися. Але перед дівчатками їм було незручно. Соромно і незручно. Все ж вони були хлопцями. [4, 71]; — Хлопчики! Дорогі! Зробіть що-небудь! — мало не плачучи, прошепотіла Раїска Мняю. — **Ви ж хлопці! Ви ж хоробрі!** — благально зашепотіла Зіна Бебешко [4, 79];

...дівчатка взагалі люблять і котиків, і бантики [5,8].

2) Поведінка, якої очікують від хлопчиків і дівчаток:

...А хлопці, як правило, бояться бути схожими на дівчаток [5, 8];

Ах! Ви подумайте! Ви подумайте! Ах! — вигукувала Вірочка Вивірчук і обмахувалася своїм пухнастим хвостиком, наче їй від переживань нічим було дихати [5,8].

3) Вербалізація стереотипів щодо ігор для хлопчиків і дівчаток:

- для хлопчиків — війна, футбол: А зараз давайте у щось **пограємось!** — **У війну! У війну!** — закричав Вовчик Вовченко. — **У війну-війноньку!** — заспівав Рудик Лисовенко. Вовчик і Рудик **визнавали тільки одну гру — у війну.** <...>**Все-таки хлопчики — то хлопчики. Хто відмовився, той боягуз** [5, 26];

...Футбольного м'яча їм дав і заспівав: — **Футбол! Футбол!** — найкраща гра! Фізкульт-ура! Фізкульт-ура! Підхопилися Вовчик і Рудик та й ну м'яча по коридору ганяти [4, 158];

- для дівчаток — ляльки, дочки-матері: **Дівчатка**, як завжди, **у війну не грали**, вони зібралися собі окремо і **грали у мирні «дочки-матері»** [5, 28];

...Раїску Мняю, Соню Лось та Вірочку Вивірчук. Розбудили, **у ляльки бавитися** їх залишили, а самі далі побігли шукати [4, 157].

Нейтральні виховні настанови представлені, наприклад, щодо гостинності:

Ну де ви бачили, щоб у нас гостей не погодували? Це вже даруйте! Такий звичай! — Бровко Барбосович почав збирати на стіл... [5, 35-36].

Здійснений аналіз мовного матеріалу виявив вербалізацію у тетралогії Всеволода Нестайка як нейтральних виховних настанов, так і гендерних стереотипів. Перспективними видаються подальші дослідження художніх текстів у гендерному аспекті щодо вербалізації стереотипів.

Література

1. Гарачковська О. Сюжетно-образна структура казок Всеволода Нестайка // Київська старовина. — 2008. — №5. — С.65-76.
2. Говорун Т., Кікінежді О. Гендерна ідеологія у навчально-виховному процесі // Освіта і управління. — 2003. — Том 6 — С.56 — 69.
3. Нестайко В.З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії / Всеволод Нестайко; Мал. В. Харченка. — Х.: ВД «ШКОЛА», 2010. — 208 с.
4. Нестайко В.З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Секрет Васи Кицина. Енелолик, Уфа і Жахоб'як / Всеволод Нестайко; Мал. В. Харченка. — Х.: ВД «ШКОЛА», 2011. — 128 с.

ПОЕЗІЯ ЕМІЛІ ДІКІНСОН З ТОЧКИ ЗОРУ ФЕМІНІСТИЧНОЇ КРИТИКИ

Олена Соловійова,

студентка Маріупольського державного університету

Актуальність. У 70-х роках ХХ століття в Західній Європі та США виникає нова школа — феміністичної літературної критики. Теорія та практика феміністичної літературної критики спрямовані на вирішення таких концептуальних проблем, як емансипація літератури від домінуючої чоловічої ідеології та психології; реконструкція чоловічих пріоритетів та актуалізація жіночих цінностей; відображення різниці чоловічим і жіночим прочитанням літератури, специфіка жіночого сприйняття й жіночого психічного письма. Цікавою є історія виникнення понять «гендер», «гендерна історія», «гендерний напрям», «фемінізм», «феміністична критика», «жіноча література». А також творчість поетеси Е. Дікінсон, а саме ідеї фемінізму у її творчості. В роботі використано наукові праці відомих критиків і літературознавців, котрі досліджували творчість Е. Дікінсон та її роль у «жіночій» літературі. Серед них праці І.К. Горського, Н. Зборовської, С. Павличко, М.М. Бахтіна.

Мета цієї статті — виявити особливості «жіночої» літератури, відображення її у поезії Е. Дікінсон.

Розглянемо основні прояви поняття гендер у літературі.

У 70-х роках ХХ століття в Західній Європі та США майже одночасно в лоні постструктуралізму виникає нова школа — феміністичної літературної критики. Західноєвропейська феміністична критика своїм розвитком завдячує французькій, яка в першій половині минулого століття перебувала під сильним впливом екзистенціалізму Ж.-П. Сартра. Програмним документом нового напрямку стало дослідження Сімони де Бовуар «Друга стаття» (1949), в якому на основі різних наукових підходів — історичного, біологічного, соціологічного — аналізується специфіка жіночої екзистенційної ситуації.

Концептуальною основою сучасного феміністичного критицизму є гендерний підхід — вивчення соціальної та культурної реалізації статей. У постмодерністському

літературознавстві ґендерні дослідження посідають автономне місце, хоча й відома і така думка, що «всі дискурси, які були створені чи визначені як феміністичні, належать до фемінізму» [3, 719]. Вперше поняття «ґендер» було запроваджене американським психоаналітиком Р.Столлером у праці «Стать і ґендер: про розвиток мужності і жіночності» (1968) для визначення межі між біологічним терміном «стать» і психологічно-культурним поняттям «ґендер». Згідно з ґендерним підходом, людина у своєму культурному розвитку рухається від своєї фізіології, що зумовлюється біологічними чинниками, до соціалізації людини відповідно до статі. Тобто суспільство формує соціальну потребу в «фемінності» й «маскулінності». Маскулінність є виявом екстравертивної діяльності, спрямованої на зовнішній світ, незалежність, самодостатність. Фемінність є виявом інтровертивної діяльності, спрямованої на внутрішній світ, пасивність, залежність.

Формування типових патріархальних чоловічих і жіночих рис відбувається в процесі культурного розвитку. Від дня свого народження дитина входить у ґендерно структурований світ, в якому вже чітко окреслені ролі жінки та чоловіка. Тобто через ігри, одяг, мову, норми поведінки дитина змалечку засвоює якісь принципи, які дають їй змогу ідентифікувати себе відповідно до культурного уявлення про стать. Ґендерне літературознавство спрямоване на вивчення соціальних і культурних конфігурацій жіночого та чоловічого, їхніх різних проявів у літературних текстах.

Літературна критика фемініста виходить з визнання особливого жіночого буття в світі і відповідних йому жіночих репрезентативних стратегій. Основна мета літературної критики фемініста — переоцінка класичного канону «великих» літературних текстів — з точки зору жіночого авторства, жіночого читання, так званих жіночих стилів листа. Услід за Елізабет Ґрос, слідуючи логіці есенціалізма, літературну критику фемініста можна розділити на такі основні складові: 1) жіноча література — акцентується стать автора; 2) жіноче читання — акцент ставиться на сприйняття читача; 3) жіночий лист — акцентується стиль тексту; 4) жіноча автобіографія — акцент на вміст тексту. Відповідно до цього Ґрос розрізняє також три основні види текстів: жіночі тексти — написані авторами-жінками; феміністичні тексти — написані в стилі, культурно зазначеному як «жіночий»; тексти феміністів — що свідомо кидають виклик методам, цілям і завданням домінантного патріархального літературного канону.

Жіноча література, це по суті те, що створене в літературі жінками. Тема, що стосується жіночої творчості, викликає гострі дискусії — від повного заперечення до беззастережного визнання цього культурного феномена. Одним з головних аргументів противників використання цього поняття є твердження, що наявна лише хороша і погана література, яка не ділиться за ознакою статі і не буває ні чоловічою, ні жіночою.

Романи, створені жінками, написані по-різному, піднімають різні теми, представляють різні сюжети. Не можна у всіх випадках говорити про дрібність і вузькість тем, примітивність фабули, про манірність, сентиментальність творів лише тому, що вони створені жінками. Проблема жіночої літератури не може бути вирішена в рамках суто літературознавства. Деконструкція поняття «жіноче» може здійснитися лише в загальнокультурному контексті, і поняття жіноча література/творчість має бути актуалізоване не для того, щоб наділити його якимись унікальними якостями, а щоб, підтримуючи дискурс, підняти статус жінки (письменниці, художниці, драматурга, поетеси) в суспільній свідомості і продовжити тенденцію рівності статей. У всі часи право жінки на місце в мистецтві, її художня

дієздатність обговорювалися і розглядалися з різних позицій і точок зору. Але в літературній критиці переважає погляд, згідно з яким «чоловік подібний до небосхилу, горизонту, верховної влади, яка одночасно і визначає і містить в собі статус жінки». З'ясування ролі статі в розвитку культури, їх символічний і семіотичний вирази у філософії, історії, мові, літературі, мистецтві дозволяє відобразити нові аспекти розвитку соціуму, глибше проникати в суть процесів, що відбуваються. Нове прочитання (інтерпретація, тлумачення) текстів дає можливість відійти від традиційних і літературознавчих і соціально-політичних трактувань, проаналізувати твори з точки зору уявлень про поняття «жіноче» і «мужнє», конструктами культури і піддаються постійній еволюції в історичній перспективі. Гендерний «вимір» часто дає можливість інакше поглянути на добре відомі факти або твори, інтерпретувати їх з урахуванням гендерної диференціації, деконструювати, здавалося б, непорушні поняття, виявляти субтексти, що відображають символи жіночого досвіду.

Повільно, але послідовно в російському науковому середовищі затверджуються гендерні дослідження, а ось гендерна освіта суспільства ледве просувається, хоча і тут є деякі зміни. Наприклад, книги серії «Жіночий почерк», що випускається видавництвом «Вагріус» з 1999 року. У серії вийшли книги Л. Петрушевської, Л. Улицької, С. Токаревої, Н. Садур, С. Василенко, І. Муравйової, О. Новікової та інших. Твори цих письменниць демонструють широкий спектр абсолютно різних стилів, манер, сюжетів.

Слабким місцем сучасної літературної критики є незнання і небажання освоїти базисні поняття гендерних досліджень.

Відокремити жіноче письмо від чоловічого виявляється можливим на підставі мотивів. Мотив більшою мірою, ніж сюжет, «умотивований» суспільною практикою, є психологічним чинником побутової поведінки, яка тісно пов'язана з культурно-історичним процесом та віддзеркалює специфіку соціостатевих канонів і норм [1, 302].

Розглянемо поезію американської письменниці XIX століття з точки зору феміністичної критики. Для гендерної критики лірика Е. Дікінсон є цікавим об'єктом дослідження, оскільки вона містить майже всі елементи в групах опозицій.

Якщо аналізувати її поезії про кохання, то можна помітити майже весь спектр жіночих означників — пасивність, ніч, серце, пафос. В той час як її філософська поезія відповідає всьому спектрові чоловічих означників, що свідчить про гендерну гнучкість її поетичної палітри. Мені здається, це яскраво виражено в любовній ліриці поетеси. Отже, мотив страждання в коханні або мотив зраженого кохання можна розглядати як спільні для чоловічого і жіночого письма. В поезії Е. Дікінсон відчувається діалог, звернення до анонімного коханого, але ніколи немає нарікань, як це характерно для куртуазної лірики Середньовіччя та любовної лірики Відродження. Це є покірливе жіноче сприйняття своєї долі.

Мотив материнської турботи, жіночої жертвовності стає головним у вірші «If I can stop one heart from breaking». Дослідниці С. Гілберт та С. Губар виступають проти упередженого підходу до жінок чи то як до хатніх янголів, чи то як до монстрів. «Уявлення Данте, Мільтона, Гете про жінку дуже ідеалізовані. Гете у "Вільгельмі Майстрі" подає такий собі портрет Макарії, яка "не має власної біографії, але дає пораду і приносить втіху іншим, слухає, посміхається, співчуває"» [7, 599]. З іронією авторки обігрують слово «self-less», яке, з одного боку, є антонімом до «selfish» (егоїстичний), а з другого — «self-less» означає відсутність особистості. Їм більше імпонує образ першої дружини Адама — Ліліт, яка, за іудаїстським апокрифом, відмовилася від долі залежної дружини й перетворилася на

монстра. Лірична героїня Емілі Дікінсон не схожа на міфологічну Ліліт, вона спромоглася знайти свою особистість без втрати суто жіночих рис — доброти, співчуття, милосердя.

(919)

Якщо когось я врятувала — If I can stop one heart from breaking
 Жила я не дарма, I shall not live in vain;
 Як біль чужий я вгамувала, If I can ease one life the aching,
 Комусь в стражданні співчувала, Or cool one pain,
 Чи повернула до гнізда Or help one fainting robin
 Маленьке пташеня — Unto the nest again
 Жила я не дарма! I shall not live in vain.

Але ці рядки можна також сприймати не лише в суто феміністському дусі, а також як ілюстрацію довгих і глибоких роздумів поетеси над постулатами християнства.

Суто по-жіночому звучить у поезії «Hope is the thing with feathers» мотив сподівання на краще. Поетеса знаходить влучний образ птаха, який водночас є надією. Цей невеличкий твір дуже тонко передає специфіку жіночої психології — здатність обстоювати своє право на власний «культурний простір», який Е. Шовалтер назвала «дикою зоною». У цьому розумінні «дике» означає уявне, проєкцію несвідомого. Ця ж сама ідея у вірші Лесі Українки «Contra spem spero» набуває переважно суспільно-громадського звучання, в Емілі Дікінсон — «приглушеного», глибоко особистого, ліричного.

(254)

Маленький птах-надія Hope is the thing with the feathers
 В моїй душі живе, That perches in the soul,
 Весь час пісні співає, And sings the tune without words,
 Зупину не знає. And never stops at all,
 Під вітер — спів солодший, And sweetest in the gale is heard;
 І навіть в сильний шторм And sore must be storm
 Наспіває мелодії, That could abash the little bird
 Не знає перепон. That kept so many warm
 В країнах непривітних, I've heard it in the chilliest land,
 Над морем грізно-сивим And on the strangest sea;
 Це пташеня співало Yet, never, in extremity,
 І крихітки не просило. It asked a crumb of me.

Разом з тим американська поетеса виявляє й бунтарські риси характеру, які можуть сприйматися в рамках як жіночого, так і чоловічого письма. Погляд її ліричної героїні на себе й на світ характеризується іронічністю. Звичайно, стиль поезій Емілі Дікінсон зовсім інший, так само як зміст чи тематика, але манера критично-іронічно ставитися до себе — залишається тією ж. Іронія, на думку С. Павличко, стає «однією з передумов свободи духу, до якої прагне Дікінсон і з якою вона переборює будь-яку найтрагічнішу ситуацію» [2, 136].

Цю ж ідею віддзеркалено й у вірші «Much madness is divinest sense», хоча цей текст багатозначний, і його трактування не може претендувати на завершеність і остаточність.

У цьому вірші відбилосся вміння поетеси поєднувати в невеличкій поезії цілу низку проблем, які залишаються відкритими, і в цій відкритості полягає сила її творчого таланту. Те, що на рівні підсвідомості сприймається як цілісність, на рівні свідомості потребує багато роздумів і роз'яснень. «Божевілья» ставить магістральне питання творчості: «Що є натхнення, що є геніальність, за якими законами вони виникають і розвиваються?». Чи може більшість зрозуміти геніальність, чи для неї це буде лише відхилення від норми, чи слід догоджати смакам більшості, чи можна обстоювати своє право на «божевілья»? Той факт, що вона віддала перевагу самотності, домашньому ув'язненню, кайданам, в які добровільно себе закувала, свідчить про те, що вона пише про себе. Це є глибоко інтимна лірика, але написана не на рівні суто жіночого письма, а на рівні онтологічних узагальнень. Саме тому у творчості Е. Дікінсон спостерігається, з одного боку, чисто феміністична вразливість, чутливість, сором'язливість, а з іншого — логічність, інтелектуальність, філософська налаштованість на вирішення екзистенціальних питань.

Елізабет Грос у книзі «Примхливі тіла» («Volatile bodies») не без іронії зауважує: «...з урахуванням того, що розум зазвичай асоціюється з маскуліністю, а тіло — з жіночністю, жінки й феміністичність розглядаються як проблематичні суб'єкти філософського пізнавального процесу» [8, 4]. У деяких своїх віршах Е. Дікінсон доводить необґрунтованість такого підходу до можливості жінки глибоко занурюватися в епістемологічні проблеми.

Таким чином, лірика Емілі Дікінсон неоднорідна. Вона охоплює чисто жіночі поезії, що базуються на суто жіночій, емоційній інтерпретації мотивів кохання і страждання, однак їй притаманні й суто чоловічі, раціоналістичні, логічні, холодно-розсудливі підходи до вирішення складних онтологічних і епістемологічних проблем.

Великий масив філософської лірики поетеси дає підставу для того, щоб визначити ці поезії як андрогінні, оскільки вони вдало поєднують риси чоловічого та жіночого письма, демонструють деконструкцію традиційної феноменології статі, порушують патріархальну модель світу у зв'язку із входженням жінки в чоловічу культуру.

Література

1. Веселовский А. Историческая поэтика / А. Веселовский — М.: Историческая Поэтика, 1989 — С. 201 — 265.
2. Павлычко С. Философская поэзия американского романтизма / С. Павлычко — К.: Философская поэзия американского романтизма, 1988.
3. De Lauretis. The technologies of Gender // Literary Theory: An Antology/ Ed. by J.Rivkin and M.Ryan. Maiden, 1998.
4. Dickinson E. The Poems of Emily Dickinson/ Ed. by Thomas H. Johnson: In 3 Vol. Cambridge, USA, 1955. Vol.1: Poems 1- 494, Vol.2: Poems 495- 1176, Vol.3: Poems 1177-1775.
5. Dickinson E. Selected Letters/ Ed. by Thomas H. Johnson. Cambridge, 1971.
6. Dohoghue D. Emily Dickinson. Minneapolis, 1969.
7. Gilbert S., Gubar S. The Madwoman in the Attic// Literary Theory: An Antology/ Ed. by J.Rivkin and M.Ryan. Maiden, 1998.
8. Grosz E. Volatile Bodies: Toward a corporeal feminism. Bloomington, 1994.

СТАНОВИЩЕ ЖІНОК У ПОСТКОНФЛІКТНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Стрельчук Михайло,

студент Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Упродовж останніх кількох років у низці країн Південно-Східної Європи (Сербії, Македонії, Боснії та Герцеговині) відбуваються складні процеси постконфліктної консолідації і внутрішніх змін, включаючи визначення місця окремих країн та регіону в цілому. Двадцять років тому Союзна Республіка Югославія (у 2003–2006 р. — Сербія і Чорногорія (СІЧ), з червня 2006 р. розділилися на Республіку Сербія і Чорногорія) як наступниця СФРЮ була значно ближче до західноєвропейських процесів інтеграції, ніж будь-яка інша східноєвропейська країна. Сьогодні РС відстала від інших постсоціалістичних країн Східної Європи, і сталося це насамперед через політику, яку проводив правлячий режим в останнє десятиліття ХХ століття. До того ж, Сербія зіткнулася із складними наслідками не лише розпаду держави, а й збройних конфліктів і міжнародних санкцій, із великим числом біженців та іншими соціально-економічними і гуманітарними проблемами. Сьогодні перед цією країною стоїть завдання надолужити втрачений час і провести необхідні політичні та економічні реформи, які вже відбулися у східноєвропейських країнах, що стали членами або є кандидатами в члени Європейського Союзу.

Законодавчо-правова система СРЮ та держав її правонаступниць заснована на принципі рівності чоловіків і жінок і тим самим виключала будь-яку нормативну дискримінацію за ознакою статі. Жінки повністю рівні з чоловіками у здійсненні всіх прав, до яких належать права на громадянство, освіту, роботу та зайнятість; повне і доступне медичне обслуговування, участь у всіх сферах економічного та соціального життя (сімейні допомоги, банківські позики, заняття спортом), шлюб і сімейні відносини (вільний вибір дружини, вибір професії, вибір прізвища, право власності) тощо. Відзначимо, що СРЮ також стала учасницею низки міжнародних конвенцій, що стосуються прав жінок, таких як Конвенції про політичні права жінки, Конвенції про громадянство заміжньої жінки, Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності і (що доповнює її) Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї та інших міжнародних документів.

Однак, незважаючи на законодавчу рівність, цілком очевидно, що зuboжіння сербського суспільства в цілому істотно зачепило права людини, а отже, і права жінок. Важка соціально-економічна і політична ситуація в країні упродовж тривалого періоду, а особливо масові потоки біженців і внутрішньо переміщених осіб, несприятливо позначилися на основних правах — на життя і житло, на працю та зайнятість, освіту, медичне обслуговування. Криза сім'ї, нестача житла і матеріальні проблеми насамперед чинили несприятливий вплив на становище і права жінок. Тіньова, або неофіційна, економіка, тобто робота без відповідних дозволів (вулична продаж і перепродаж товарів у ситуації нерегульованих трудових прав або незареєстрована робота для приватних власників), призвела до порушень права на працю і зайнятість, передбаченого законом. Це стосується не лише

жінок, а й чоловіків. У період боротьби за виживання становище жінок погіршилося, особливо матерів, які забезпечують засоби до існування самостійно, або одиноких матерів, число яких помітно зросло у результаті збройних конфліктів.

У 2001 р. у Сербії було зареєстровано майже 452 000 біженців, приблизно 53% з яких становили жінки. У Законі про біженців (Офіційний журнал Республіки Сербії, № 18/92) передбачаються рівні права чоловіків і жінок на допомогу, розміщення, зайнятість, медичне обслуговування та освіта. У ньому також передбачається їх право на повернення в колишнє місце проживання або інші форми інтеграції на території Республіки Сербія. Міжнародні гуманітарні організації, що займаються наданням психологічної підтримки біженцям та іншим особам, виявили спорадичні проблеми насильства і поганого поведження в сім'ях біженців, які живуть у вкрай важких умовах в плані житла, фінансових та інших проблем.

Найбільш драматичними є відомості, пов'язані з безробіттям у Сербії. З кінця 2000 р. до кінця вересня 2007 р. число безробітних у країні збільшилася приблизно на 300 000 осіб, майже 200 000 осіб працюють, але не отримують ніякої зарплати. Сербія — це країна з найвищим рівнем безробіття в Європі. У країні понад 1,4 мільйонів бідних, а майже 900 тисяч людей живе майже на межі бідності. За межею бідності перебуває 6,5% населення. Оцінюється, що 2,8 мільйона осіб не в змозі на свої доходи задовольнити основні потреби, тобто оплатити вартість так званого «споживчого кошика» [1,18]. У середньому період очікування роботи жінками є більш тривалим порівняно з чоловіками, незалежно від рівня освіти. У період 1992 — 2002 рр. частка безробітних жінок у загальній кількості безробітних становила в середньому 55,45%. (Гендерна структура населення Сербії є такою: близько 49% складають чоловіки і близько 51% — жінки).

Отже, у чинному законодавстві РС не проводиться відмінності між чоловіками і жінками у здійсненні прав та у виконанні ними передбачених обов'язків. Проте, це не означає, що на практиці не існує певних форм прихованої гендерної нерівності в результаті традиційних уявлень про роль чоловіків і жінок у суспільстві. Пам'ятаючи про це, відповідні урядові органи, а також громадські організації мають докладати зусиль, спрямованих на поліпшення розуміння ролі жінок у сучасному суспільстві і проблем, з якими вони стикаються, забезпечити повне виконання існуючих правових норм, а також забезпечити додатковий захист жінок і дітей.

Джерела

1. Видоевич З. Социальное неравенство, демократия и развитие / З.Видоевич // Социологические исследования. — 2010. — № 2. — С.17 — 27.
2. Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин. Первоначальный доклад государств-участников. Сербия. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw38/reports/SerbiaR.pdf>.

СТАНОВЛЕНИЕ ЖЕНСКОЙ СУБЪЕКТИВНОСТИ В КУЛЬТУРНЫХ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯХ ВИЗУАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Шелковина Аліна,

*студентка Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
співробітниця Харківського центру гендерних досліджень*

Сфера истории и теории искусств является одной из наиболее догматичных областей гуманитарных знаний во многом по причине исторически сложившегося гендерного неравенства в поле искусств. В частности, в сфере визуальных искусств самым привилегированным видом художественной деятельности считались живопись и скульптура. Как ранее, так и сейчас, но в несколько меньшей степени, конкурс в творческие вузы является гендерно предвзятым. Что касается визуального искусства, здесь четко прослеживается дихотомия «искусство — ремесло». Женщина традиционно должна заниматься ремеслом, поскольку она априори меньше способна к роли творца произведений искусства, нежели мужчины. Это обусловлено мифом о том, что женщины не обладают самостью, которая необходима для творения. Самость выражает внутреннюю власть и способность на производство, в патриархальном обществе понятие женщина и власть не сопоставимы, а нехватка самости ведет к неспособности женщины на самостоятельное творение. «Мужская самость не просто переживается субъективно, она защищается традицией, она провозглашается в искусстве, задокументирована историей, она поддерживается при распределении материальных благ. Эта самость не может быть искоренена или сведена к нулю» [1, 201]. Самость является утверждением, что можно поставить знак равенства между тем, что хочешь, и тем, чем являешься. Таким образом, мужчина может желать быть творцом и, следовательно, являться им, а женщине это недоступно. Женщине в искусстве до недавнего времени было определено место объекта. Обусловленность данного положения лежит в глобальном социальном неравенстве, которое выражалось в долгом недопущении женщин к академическому образовательному процессу, в оценке состоятельности женщины только через призму материнства и семейного благополучия.

Согласно классическому искусствоведению невозможно говорить об отсутствии женского в искусстве. Женщина в представлении художников и зрителей выступает в роли музы-вдохновительницы, молчаливо позирующей натурщицы и одновременно объекта почитания, в то время как роль Творца отведена мужчине: властная позиция творца в конечном счете превалирует над фактом множественности отношений, связывающих женщину с искусством. Женщины прошли долгий и сложный этап своего становления в роли субъекта творения.

Современное искусство зачастую связано с моментом отрицания и нарушения устоявшихся норм и правил. В XX веке оно приобрело наиболее социальный и политический оттенок, трансгрессивно реагируя на общественные изменения своего времени. 70-е годы приносят новую волну социальных изменений, связанных с положением женщин в патриархальном миропорядке. Основой для этого стала сексуальная революция, «вторая волна феминизма» и, как следствие, общая либерализация. Все это дало возможность женщинам громко заявить о себе посредством использования собственной телесности в искусстве.

Маргинальность женского субъекта в культуре привела к необходимости трансгрессивных актов, как способности и необходимости подрыва смыслов, господствующих в культуре. Одним из таких смыслов является постоянный комплекс вины за свое положение как сексуального объекта и, как следствие, признающаяся субъективность. Если еще в 19 — первой половине 20 веков женщина, отвергшая мужские правила говорения, обречена на гибель, то с 60-х годов XX века для становления себя она должна открыть свое тело и сознание вне патриархальных канонов, иначе будет обречена на маркирование себя как второстепенного. Это подразумевает опыт отрицания и инаковости, создание собственного языка с собственными значениями, без которых невозможно выразить себя в промежутках между систематизированными пространствами художественного языка. Аннмари Созо-Боэтти называет этот процесс дифференциацией. «Это проект, где значения не фиксируются, а расщепляются и умножаются» [2, 63].

Тело превратилось в инструмент, позволяющий исследовать женскую идентичность и женские желания. Изображая себя, женщины вскрывают конфликт между властью и своей незащищенностью, вступая в проблемную сферу, связанную с собственностью и самоотчуждением.

Постсоветское пространство до сих пор до конца не осознало проблематику потребления образов вообще и женских в частности, несмотря на полувековой опыт Запада. Тогда как у современных женщин-художниц Америки и Европы уже нет скидки на социальную дискриминацию, а разделение на мужское и женское искусство является некорректным, поскольку все равно оставляет отпечаток второстепенности на последнем, и сохраняет бинарность дискурса. Женщины ввели другой язык говорения, где тело перестало быть только объектом мужского взгляда и рефлексии, оно репрезентируется и репрезентирует себя как субъект репродуцирования идей.

Литература

- 1 Дворкин А. Порнография. Мужчины обладают женщинами // Введение в гендерные исследования: Ч. 2. Хрестоматия // Под ред. С. Жеребкина. — Харьков: ХЦГИ; Спб.: Алетейя, 2001. — 991 с.
- 2 Созо-Боэтти А. Способ отрицания как практика женского искусства. Гендерная теория и искусство. Антология 1970 — 2000 / Пер. с англ.; под ред. К. Дипуэлл, Л.М. Бредихиной. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. — 592 с.
- 3 Нохли Л. Почему не было великих художниц? Гендерная теория и искусство. Антология 1970 — 2000 / Пер. с англ.; под ред. К. Дипуэлл, Л.М. Бредихиной. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. — 592 с.
- 4 Усманова А. Женщины и искусство: политики репрезентации // Введение в гендерные исследования: Ч. 1. Уч. пос. / Под ред. И. Жеребкиной. — Харьков: ХЦГИ; Спб.: Алетейя, 2001. — 708 с.

КУЛЬТУРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ҐЕНДЕРНОМУ ОГЛЯДІ

Марина Яковенко,

*доцент кафедри світової філософії та естетики, к.соц.н.
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*

В останні десятиліття минулого століття і на початку нинішнього значно змінюється характер соціокультурних відносин. Особливо це стає очевидним у ґендерному огляді культурних змін. Сьогоднішня ніби підкреслює, що суть фемінності або маскулінності не абсолютна, а конкретно-історична, і сучасна соціокультурна ситуація докорінним чином змінила ґендерний status quo. Особливість її проявляється в тому, що жінки визнають себе як соціально-значущу групу. А доводити рівність між полами (принаймні у цивілізованих країнах) нині не потрібно. Політичні права, освітній потенціал й економічна незалежність жінок відкрили можливість для конкуренції з маскулінністю. Ґендерні зміни тепер тією чи іншою мірою заторкують абсолютно всі суспільства, незалежно від їхнього економічного розвитку, політичних уподобань або релігійної належності. Проте на відміну від усіх попередніх тенденцій, які ґрунтувалися на ідеї рівних прав і можливостей чоловіків і жінок взагалі, сучасне найбільш популярне спрямування жіночих рухів, та навіть просто жіночої ментальності (свідомості), виходить з пріоритету прав, що можуть бути реалізовані в межах певної інституціональності. Специфіка ґендерних протистоянь тепер реалізується у відстоюванні своїх прав вже на корпоративному рівні, при цьому як фемінність, так і маскулінність здебільшого борються зі своїми стереотипами. Ці тенденції не отримали ще належного теоретичного осмислення, але серйозним чином змінюють існуючі уявлення про ґендерні відносини.

Соціокультурні перевтілення інституційного рівня втілюються перш за все у розвитку образності жіночності, що в епоху масової культури має підвищувати її соціальну значущість. Засобами мас-медіа створюються образи, які нав'язуються як актуальна соціальна цінність, що не дається від природи (традиційна жіночність як краса і чарівливість), а досягається задля соціального просування по кар'єрних сходинках. Певний фемінний образ є соціальним трампліном, яким раніше міг бути лише маскулінний образ. Образ self-made man нині доповнює образ self-made woman.

Розгортаються технології, що продукують затребувану жіночу фізичну привабливість. «Виникла індустрія виробництва жіночності стандартного рівня якості: пластична хірургія, косметичні салони, системи схуднення, аеробіка, шейпінг тощо. Звичайно, раніше жінки теж прагнули стати привабливими, але привабливими для чоловіків, що забезпечувало їм певні соціальні вигоди і престиж. Тепер же досягти успіху і отримати суспільне визнання можна і без їх посередництва. Більш того, жіноча привабливість стає самоціллю. Жіночність сама по собі працює на її носійку» [3, 68].

Проте, попри всі «інноваційні» засоби, на цьому фоні соціальні інститути продовжують володіти стійкими рисами маскулінності. І саме проти них спрямована сучасна спроба жінок фемінізувати інституціональність різного рівня та характеру спрямованості.

Жіночність вже має інший соціальний профіль: фізична привабливість плюс освіченість плюс менеджерські якості. Більш того, реалізованість тепер залежить не тільки від одноосібного досягнення певної соціальної сходинки. Проблема тепер виникає у

характері колективної взаємодії, теоретичною базою якої є лібералізм. Сучасний лібералізм виходить з того, що справедливість щодо груп вимагає, щоб членам різних груп надавалися рівні права [2, 61].

Ю.Б. Савельєв так бачить цю проблему: «Тільки визнавши принципову нерівність статей через наявність колективних прав, фемінізм стає справжнім фемінізмом, бо його суть полягає не в боротьбі жінок за рівний статус з чоловіками — тоді це означало б прийняття маскулінності як загального соціального еквівалента, а в розвитку жіночності, яка в результаті за своєю соціокультурною значущістю їй не поступатиметься. Проте при цьому вони не стають тотожними, надаючи своїм носіям, що відрізняються за своєю природою і можливостям, різні гендерні технології і засоби для конкуренції між ними» [3, 69].

Спрямованість соціальних запитів жінок у ствердженні незалежності від належності до статі і специфіки гендерних технологій зростає. Соціальна самовираженість і затребуваність особи має бути детермінованою якостями і здібностями особи, що використовує ці технології через біологічну зумовленість і субкультурну належність.

Однією з можливостей «зламу» маскулінної цілісності соціальних інститутів є, на наш погляд, відстоювання прав жінок на установлення певної гендерної представницької квоти. Такі квоти в багатьох країнах Заходу вже мають законодавчу базу та поширені не лише на державні інститути й установи, але під тиском феміністичних і правозахисних організацій були поширені на сектор приватного підприємництва. Компанії змушені слідувати за статевим паритетом: вони повинні статистично доводити свою гендерну неупередженість (наприклад, відсоток жінок на керівних посадах повинен відповідати відсотку всіх жінок, що працюють в ній тощо). Проте головною підставою є розуміння сучасними західними суспільними групами та державними інституціями (чого, на жаль, не можна сказати ще про нашу країну) принципів справедливості й рівності. Свого часу ці принципи були вироблені з урахуванням інтересів расових груп і національних меншин, а сьогодні повною мірою поширюються і на жінок. Наукові витоки ми можемо черпати у теоретиків лібералізму Р. Дворкіна і Дж. Роулза, які вважають, що права груп є справедливими і служать, з одного боку, засобом виправлення важкого положення, в якому невиправдано опинилися ці групи, а з іншого — компенсацією за заподіяне ушкодження у минулому [2, 144]. З точки зору домінуючої соціальної групи, колективні права не дають привілеїв яким-небудь групам, а дозволяють їм реалізовувати свої інтереси, потреби і досягнення нарівні з іншими.

Щодо колективних прав жінок, то тут є певні «теоретичні ускладнення», оскільки за деякими параметрами (ставлення до расових груп, до національних меншин) вони лише частково можуть підпадати під поняття принижених груп. Вони також часто не мають відмінної від чоловіків свого суспільства мови і культури, що потребують захисту. Разом з тим вони, найчастіше для західних культур, складають більшість суспільства. Тому колективність, що потребує певного суспільного захисту стосовно гендера, розглядається як така, що потерпала протягом століть через певні моральні установки культури та соціальні перспективи, що відкривалися перед представниками чоловічої статі. Тому вони отримують сьогодні відшкодування за допомогою колективних прав. «Ці права оберігають субкультуру фемінності та сприяють її розвитку, подібно до культури і мови національних меншин. Сучасним механізмом цього розвитку є інституційна емансипація. І якщо один її бік полягає у формуванні, вдосконаленні, закріпленні і роз-

повсюдженні ефективних фемінних технологій гендерної конкуренції, то другий — в обмеженні маскулінних» [3, 70].

Культурні зрушення гендерних засад сучасності полягають ще й у тому, що чоловіки почали розглядати просунуту фемінність не лише як перешкоду особистому соціальному просуванню (конкуренція на отримання певної вакантної посади), а й як загрозу перебуванню на певному соціальному щаблі (жінка-керівник). Так, за даними соціологічних досліджень, що були проведені на перетині століть та переході у нове тисячоліття, виявилось, що чоловіки мають нову фобію, яка посіла перше місце в рейтингу історично усталених маскулінних фобій, а саме: жінка-керівник.

І справа тут не тільки в тому, що зазнала зламу культурна традиція маскулінних відносин керівник-підлеглий, за якою прийняті форми взаємовідносин можуть мати досить вільну форму ділового спілкування, в яких жінка виявлялася виключеною із системи неформальних відносин, що відіграють важливу роль у професійній кар'єрі.

Справа, на наш погляд, перш за все у тому, що є ще неприйнятною нова форма соціального домінування, яка змінює і звичні форми ділового спілкування, і усталені в суспільстві стереотипи. «Жінки, що бажають зробити кар'єру у фірмі, часто зустрічаються з явищем "скляної стелі". Ця метафора висловлює той факт, що у багатьох організаціях існує немовби невидима стеля, вище якої жінки не можуть просунутися» [1, 143].

Але навіть у випадку, якщо більшість керівників і взагалі службовців продовжують становити чоловіки, інституційна емансипація веде до витіснення подібних соціокультурних традицій. Вона створює умови для засудження і неприйняття виражених статевих моделей поведінки.

Культура взаємин фемінності й маскулінності значно змінилася. Вона відірвалася від тієї своєї соціальної суті, яка була сформована в рамках патріархальних соціальних інститутів. Співвідношення «соціальних завоювань» між ними постійно і динамічно змінюється, і вони вже впевнено конкурують у багатоманітному полі соціокультурних відносин сучасного суспільства.

Література

1. Берн Ш. Гендерная психология / Шон Берн / [пер. с англ. С. Рысев, Л. Царук, м. Моисеев, О. Боголюбова]. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. — 320 с. (Секреты психологии).
2. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / Вілл Кимлічка / [гол. ред. Дж. Перлін]. — Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001.— 173 с.
3. Савельєв Ю.Б. Гендерные технологи в эпоху постмодерна / Ю.Б. Савельев // Філософські дослідження: Збірник наукових праць східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Випуск № 7. — Луганськ: вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2006. — С. 63–73.

ОТРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРА В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ БЕЛОРУССКИХ СТУДЕНТОВ

Галина Вержибок,

кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии МГЛУ

(Минск, Беларусь)

В настоящее время гендерные исследования играют значительную роль в различных направлениях гуманитарных наук. Всестороннее понимание гендера выступает в качестве основания рассмотрения социальных реалий с точки зрения гендерного подхода, расширяет предметное поле концептуальных оснований психологии пола. Этот процесс представляет достаточно динамичное и многоплановое направление в развитии социогуманитарного знания. В центре внимания находятся вопросы значимости культурных и социально-психологических факторов, которые обуславливают стереотипные представления о мужских и женских качествах (И.В. Грошев, А.А. Романов, Т.Б. Рябова, S.A. Basow, R.W. Connell и др.), определяют отношение общества к мужчинам и женщинам (О.А. Воронина, Е.А. Здравомыслова, И.С. Клецина, И.Н. Тартаковская, А.А. Темкина и др.), формируют механизмы построения системы отношений на основе половариативных различий языкового сознания. Исследование гендера в психолингвистике и языкознании касается двух групп проблем: язык и отражение в нем пола, речевое и коммуникативное поведение женщин и мужчин (Е.И. Горошко, Л.И. Гришаева, А.В. Кирилина, М.В. Томская, И.И. Халева, *K.M. McCormick, Ph.M. Smith* и др.).

Система «пол/гендер» всегда рассматривается как задаваемая культурой база социальной дифференциации и иерархизации общества [1]. При этом самовыражение культуры характеризуется наличием языковой диглоссии (Ч. Фергюсон), отражающей значимость языка как символической и престижной формы общения, при помощи которой утверждается социальный и культурный статус человека. Реальный мир на бессознательном уровне «строится» индивидом на основе языковых норм определенной социокультурной группы, которые дают возможность определенным образом видеть, слышать и воспринимать окружающую действительность (Э. Сепир, Б. Уорф). В многополярном мире власть языка, проявляющаяся в формировании того или иного образа и культурной картины мира человека, может существовать и в социально-организованной форме (например, посредством конструирования гендера в масс-медиа), определяя характер практического сознания.

Л.С. Выготский утверждал, что сознание выстраивается посредством знаковых систем, одной из которых является язык. Сознание отождествляется с картиной мира, которая открывается человеку, в которую включен он сам, его действия и состояния (А.Н. Леонтьев, 1977). Выделяя в структуре индивидуального сознания три составляющие: чувственная ткань восприятия (или образа), значение и смысл, автор особое место отводит системе значений, поскольку именно они являются преобразованной и свернутой в материи языка идеальной формой существования предметного мира, его свойств, связей и отношений [2].

Язык как динамическая структура постоянно в движении, появляются новые слова, связанные с социополовой вариативностью языка, фиксируется стремительно устаревающее

в современном обществе гендерное распределение ролей. Язык воссоздает гендерные отношения, установленные в обществе, через существующие в нем концепты, употребление мужского/женского рода, прилагательных, ассоциированных с мужским/женским референтом, связанные с ними коллокации, специфический вокабуляр (И.Б. Васильева, 2007). Гендерная лингвистика подвергает критике язык за его андроцентричность, ориентированность не на человека вообще, а на мужчину, что выражается в преобладании мужских форм в языке, вторичности и объектности женщин, совпадении во многих языках понятий «человек» и «мужчина», обусловленное патриархальным дискурсом (Т.Г. Попова, О.Т. Йокояма). Это связано как с социокультурными значениями (нормы, образцы, стереотипы), так и с фиксацией, их интерпретацией в индивидуальном сознании [2].

Было проведено исследование значения слов, связанных с гендером, методом субъективной дефиниции. Участниками выступили юноши (327 чел.) и девушки (204 чел.) в возрасте от 18 до 24 лет (выборка составила 531 человек, студенты вузов), которые должны были дать характеристику различным конструктам, употребляемым в повседневной речевой коммуникации: «Пол — это...», «Гендер — это...», «Мужчина — это...», «Женщина — это...». Многие испытуемые дали более одной дефиниции, было получено 869 разноплановых реакций, содержание которых моделировалось в определенные структуры.

Установлено, что абсолютное большинство респондентов (без разницы ответов среди юношей и девушек) по отношению к понятию «пол» обозначили признаки дихотомии различий (70%) и биологической детерминации (генетическое строение, физиологические различия и пр.). Ответы по значению слова «гендер» были расплывчаты и не определены у более половины опрошенных (55%), социальные аспекты выделил каждый третий (взаимоотношения, характеристики и пр.), признаки пола — около 1/5 информантов (юноши в 4 раза больше, чем девушки, предложили такой вариант ответа). Зафиксирована нейтральная направленность оценивания без ярко выраженных отрицательных либо положительных предпочтений.

В определении категории «Мужчина» получены следующие данные:

- биологический критерий — придерживаются около половины студентов (49%), где «мужчина» — это особь мужского пола, «сильный»;
- социальный критерий — отмечается лишь у 9% опрошенных, хотя по объему и содержательной наполняемости превалирует по сравнению с категорией «Женщина». Отмечаются социальные роли мужчин: «продолжатель рода, глава семьи, кормилец, добытчик, защитник, воин, охотник», которые отмечает каждый пятый студент (19%);
- личностный критерий превалирует в определении категории «Мужчина» и основания позитивности качеств придерживается 1/3 студентов. Эти студенты ассоциируют мужчин с такими позитивными качествами, как: «сильный, мужественный, ответственный, порядочный, честный, умный, требующий доверия, любви, благородный, волевой», что отвечает определениям традиционного мужского стереотипа. Личностное семантическое поле, включающее негативные качества мужчин отметили малое количество студентов (около 1%), все из которых — девушки. Это поле включает такие определения, как: «упрямый, темпераментный».

В определении категории «Женщина» получены следующие данные:

- биологический критерий — придерживаются более 1/3 студентов, определяя категорию «Женщина» как «особь женского пола»;
- социальный критерий — отмечается лишь у 9% опрошенных, где семантическое поле включает такие понятия, как: «продолжательница рода, дающая жизнь, воспитывающая детей, спутница», т.е. те традиционно заданные и микшируемые в социальном пространстве роли, которые выполняет женщина;
- личностный критерий (позитивные/негативные качества) — является основополагающим в определении, самым объемным и разносторонним по содержанию: половина студентов (47%), из них по половому признаку распределение ответов практически одинаково (юноши — 23%, девушки — 24%) ассоциируют категорию «Женщина» с такими позитивными качествами, как: «красивая, умная, нежная, женственная, заботливая, надежная, сильная, прекрасная половина человечества, терпеливая, понимающая», и эти качества выступают как традиционно стереотипные. Заполняя личностное семантическое поле, негативные качества называет меньшинство студентов (6%) и включает такие определения, как: «любопытная, хитрая, слабое существо, сплетница, постоянно требующая внимания».

В результате, соединив семантические поля и проведя аналогию между параметрами семантического поля и категориальной структурой сознания, были выявлены маскулинный и феминный типы в сознании студентов. Маскулинный тип в понятии студентов: с позиции мужественности — сильный, упрямый, темпераментный, волевой, ответственный, умный, и с позиции семейных ролей — продолжатель рода, глава семьи, добытчик. Феминный тип: с позиции женственности — нежный, заботливый, красивый, терпеливый, и с позиции социальных ролей — продолжатель рода, воспитывающий детей.

Свободный ассоциативный эксперимент позволил выявить специфику концепта «гендер», где на первый план выходит сфера значений «пола», на периферии концепта наблюдается накопление противоречащих друг другу признаков. Овладение гендерными и языковыми поведенческими стереотипами имеет взаимный эффект: манифестация гендера находит отражение в языковых элементах, а языковая деятельность имеет гендерную специфику. Значения и смысловое наполнение индивидуализируются и субъективируются (А.Н. Леонтьев, 1977), получают развитие в биодинамических действиях (рефлексивный и бытийный слой) конкретного индивида (В.П. Зинченко, 1988), проявляются в единстве субъективного и объективного в онтогенезе языкового сознания (Н.В. Уфимцева, 2008), позволяя рассматривать язык как систему ориентиров в социальном или предметном мире культуры (А.А. Леонтьев, 1997).

Анализ семантики языковых средств и их интерпретация позволяет наблюдать проблемное поле и перспективы работы. В связи с современным пониманием гендера как компонента коллективного и индивидуального сознания, конструируемого средствами языка, имеется настоятельная необходимость в осмыслении данного феномена с позиций когнитивной науки. Исследование языкового сознания раскрывает природу, структуру, формирование и постоянное воспроизведение гендерных отношений в обществе.

Литература

1. Богатова, Л.М. Феноменология пола: социально-философский дискурс проблемы: автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / Л.М. Богатова; Татарский гос. гуман.-пед. ун-т. — Казань, 2009. — 47 с.
2. Психология, лингвистика и междисциплинарные связи: Сборник научных работ к 70-летию со дня рождения А.А. Леонтьева / Под ред. Т.В. Ахутиной, Д.А. Леонтьева. — М.: Смысл, 2008. — 391 с.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ МОЛОДІ

Микола Рук,

*студент Київського національного
університету ім. Т. Шевченка*

Від того, як молодь ставиться до релігії, залежать перспективи розвитку релігійної ситуації в Україні. Видатний соціолог і філософ Карл Манхейм відзначав, що за своєю природою молодь ні прогресивна, ні консервативна, вона — потенція, готова до будь-якого починання [1]. Світобачення молоді еkleктичне, поверхневе, нестійке, її релігійність скоріше потенційна, конформістська: є бажання бути такими як усі, називаються віруючими, православними, відповідати стереотипу духовності, який поширюється в суспільстві та ЗМІ, вести себе як віруючі, святкувати православні свята, вінчатися. Однак по-справжньому долучитися до віри й церкви, стати глибоко віруючими молоді люди не прагнуть, хоча, очевидно, що сьогодні вони більше спрямовані до релігії, ніж до атеїзму. Це означає, що молодь, яка вступає в життя на порозі XXI століття, буде більш сприйнятливою та лояльною до релігійної ідеології.

Вивчення й порівняння релігійних характеристик різних вікових груп молоді дозволило виявити відмінності у ставленні до релігії залежно від статі та віку. Деяке зацікавлення релігією спостерігається в групі юних — 17-річних, порівняно зі старшою молоддю. Серед 17-річних віруючими себе визнали дещо більше половини опитаних (52%).

Дані обстеження свідчать, що релігійне самовизначення в основному відбувається в 20–25 років. На такому фоні підвищена релігійність 17-річних виглядає скоріше як дитяча довіра, наївна віра в Бога або чаклунів, гороскопи тощо, що пояснюється відкритістю незрілого, некритичного розуму, який тільки починає пізнавати світ, до всього нового, таємничого, невідомого.

Відповідно, байдужість до релігії юним притаманна менше, ніж старшим представникам молодого покоління. Так, невіруючих серед юних 17-річних виявилось на 10–15% менше, порівняно з 24-х і 31-річними (відповідно 22:33:37%).

На перший погляд здається, що релігійність у молоді з віком знижується (з 52% серед 17-річних до 43% у 24-х і 31-річних). Але потрібно враховувати релігійну ситуацію, яка змінилася за останні роки. Варто зазначити, що нове, зовсім юне покоління, яке формувалося в атмосфері відродження релігії і тільки вступає в життя, стає більш релігійним. Очевидно, що для молоді, котрій тепер 17 років, священики на телеекрані, трансляція богослужінь у дні церковних свят, які стали всенародними, інші прикмети

релігійного відродження вже стали звичною реальністю їх життя. Для 17-річної молоді — це не мода, а норма, яка приймається без здивування і сумнівів.

Аналіз отриманих даних дозволяє стверджувати, що збільшення кількості 17-річних віруючих на 8 — 10%, порівняно зі старшими молодіжними групами, — це результат духовної атмосфери суспільства.

Дорослі люди до релігії ставляться по-різному: одні — скептично, інші — з довірою. Діти ж сприймають таку ситуацію як належну, бо довіряють тому, що бачать на телеекрані, а завдяки телебаченню в їх свідомості з дитинства закладаються релігійні образи і враження.

Також слід відмітити, що існуючі відмінності в релігійному світобаченні молоді простежуються також залежно від статі респондентів. Однак такі відмінності — це вже традиційні особливості ставлення до релігії чоловіків та жінок, тобто гендерні особливості релігійності.

Віра та всі пов'язані з нею прояви релігійності виявилися значно вищими серед жіночої половини молоді порівняно з чоловічою. Така відмінність зберігається в усіх вікових групах: від 17 до 31 року. Однак серед 17-річних традиційний розрив між віруючими та невіруючими чоловіками й жінками скорочується. Це також вказує на те, що релігійна свідомість молоді в наші дні формується не тільки і не стільки індивідуально та в сім'ї, де під впливом віруючих мам і бабусь до релігії залучаються здебільшого дівчата, скільки тотально — суспільством, ЗМІ, ТБ.

Відмінності у вікових групах зберігаються і за ознакою конфесійної належності. Частка православних серед 17-річних складає 42%. Розгляд конкретних груп православних дозволяє зробити висновок, що відсоткове збільшення прихильників православної віри здійснюється за рахунок 17-річних юнаків при збереженні незмінного, але вищого відсотку православних дівчат і жінок. Гендерні відмінності спостерігаються не стільки на рівні релігійності юнаків і дівчат, скільки в її характері: церковній поведінці, дотриманні обрядів, молитві.

Релігійна самосвідомість, православна самоідентифікація притаманні більше юним, ніж молоді старшого віку. Проте активне і реальне виявлення релігійності у зовнішньому прояві (а саме у відвідуванні церкви) у 17-річних знаходиться на одному рівні зі старшими. Так, відвідують церкву протягом року 45% сімнадцятирічних і 24-річних, 47% 31-річних, тобто майже однаково.

Гендерні особливості релігійної поведінки. Відвідують церкву:

Вік	Протягом року		Один раз на місяць	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
17 років	39,3%	50,9%	3,5%	8,6%
24 роки	37,4%	52,4%	5,5%	8,0%
31 рік	41,3%	54,6%	4,5%	8,2%

Як видно з таблиці, відсоток жінок, які відвідують церкву протягом року, приблизно однаковий у різних вікових групах, і зростає в інтервалі від 51% до 55%

пропорційно віку. Відсоток чоловіків, які відвідують церкву в аналогічний період, коливається на рівні 40%.

Чисельність постійних прихожан, які відвідують церкву раз на місяць або частіше, також приблизно однакова в усіх вікових групах. Кожну неділю відвідують церкву лише 1,5%. Як видно з таблиці, постійних прихожан жінок більше, ніж чоловіків. Таким чином, слід відмітити, що ґендерний фактор у церковній поведінці відіграє визначальне значення порівняно з віковим.

Дані дослідження свідчать, що релігійність молоді часто є формальною, має особистий, внутрішній, індивідуальний, а не церковно-общинний та не обрядовий характер.

Спільна риса релігійності в усієї опитаної молоді — це байдужість до повсякденної церковної обрядовості (винятком є обряд вінчання). Дотримуються обрядів лише 3–3,5% опитаних. При цьому дівчата більше дотримуються обрядів, особливо ті, хто ще знаходяться під впливом сім'ї. Серед 17-річних дівчат тих, хто дотримуються обрядів, у чотири рази більше, ніж юнаків (5,5% : 1,5%).

Звернення до Бога в молитві є глибинною ознакою релігійності, яка може мати як містичний, так і раціональний характер. При аналізі відповідей на запитання: «Як часто Ви молитесь Богу?», виявилось, що лише 26% 17-річних моляться більш-менш регулярно. Це означає, що такі риси релігійної психології, як надія на Бога, вдячність Йому, або почуття вини перед Ним, притаманне лише 40% віруючої молоді.

Підвищена жіноча релігійність зумовлена переважанням у свідомості жінок таких якостей, як інтуїція, образність, емоційність, що робить їх сприйнятливішими до релігії. Чоловікам більше притаманні логіка і здоровий глузд, котрі викликають недовіру до релігійної інформації, сприяють критичному ставленню до символів, образів, догм релігії, що й виявляється в меншій релігійності опитаних молодих чоловіків. Підвищену релігійність 17-річних юнаків можна пояснити незрілістю цих якостей чоловічої свідомості.

Значна відмінність у даних про такі традиційні взаємопов'язані види релігійної діяльності, як відвідування церкви та молитва, свідчать про існування внутрішньої, позацерковної релігійності, яку німецький соціолог Т. Лукман називає «невидимою» релігією [3]. У наших умовах вона виявляється в тому, що молодь, яка виросла поза церковними традиціями, вірить у можливість особистого спілкування з Богом і отримання від нього допомоги навіть без знання «правильних» молитов, без посередництва церкви і священників.

Сьогодні на перший план виходить ґендерний аспект проблеми відродження релігії. Як показують опитування молоді [3, 274-286], саме жінки складають «масове поле релігійності», опору та резерв церкви. Жінкам належить особлива роль у поширенні релігійного досвіду. Часто, навіть не усвідомлюючи цього, вони є активними провідниками релігійних знань і почуттів на рівні міжособистісних стосунків та в сім'ї, сприяють збереженню і передачі релігійних традицій із покоління в покоління. Які традиції будуть відтворюватися — народні забобони, новомодний окультизм чи християнський гуманізм — залежить не лише від дівчат, котрим сьогодні 17 чи 20 років. Відповідальні всі, хто їх виховує та впливає різноманітними засобами на формування їх світогляду. А це не лише сім'я та школа, а й ЗМІ, церква, заклади культури, загалом усе суспільство.

Література

1. Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. — М.: Юрист, 1994. — 700 с.
2. Мужчина и женщина в современном мире: меняющиеся роли и образы. В 2-х тт. — М., 1999.—Том II. — 356 с.
3. Руткевич Е. Д. Томас Лукман // Современная американская социология / [под. ред. Добренькова В. И.]. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 227–250.

ЛИХОСЛІВ'Я В ШКОЛІ: ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Лілія Широкоградюк,

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Г. Гнатюка*

Однією із негативних ознак нашого сьогодення є поширення звички лихословити. Ця звичка набула поширення й у стінах школи. Активне лихослів'я найбільш притаманне учням у перехідний до дорослості період. Тому об'єктом анонімного опитування були учні 8–11-х класів (200 осіб), вчителі (200 осіб), а також батьки учнів (200 осіб). Вибір старшокласників як досліджуваних був зумовлений також бажанням з'ясувати рівень і характер інвективізації, з яким учні завершують шкільне навчання і отримують «путівку в життя». У процесі дослідження були виявлені деякі ґендерні особливості лихослівного слововживання.

У дослідженні нас цікавило те, наскільки поширене лихослів'я у старших класах школи і які з «лихих» слів є найбільш уживаними. Щодо вживання лихослів'я у своїй мові, практично 96% учнів дали ствердну відповідь. Підрахунки виявили, що практично 55% старшокласників вживають у своїй мові грубу лайку. Хлопці вдвічі частіше за дівчат наводили приклади нецензурних лихослів'їв. Як правило, ці ж слова використовують і дівчата, що дозволяють собі грубо лихословити. При проведенні групових та індивідуальних бесід виявилось: у ситуації гострої конфліктної суперечки, коли відбувається з'ясування стосунків, більшість дівчат використовує весь репертуар брутальної інвективи, не відстаючи від хлопців.

Лихослів'я виступає специфічним засобом екстеріоризації емоцій, вербалізації почуттів. Відповідно, лихослів'я мають потужний вплив на емоційну сферу людини, яка є його адресатом. Тому в дослідженні нас цікавило те, як самі учні оцінюють свій емоційний стан після того, як однолітки і дорослі (вчителі і батьки) «впливали» на них за допомогою «лихого» слова і якою є дієвість подібних впливів, тобто чи змінюють вони ситуацію спілкування на краще.

Лише 2% проанкетованих учнів залишаються байдужими після лихослів'я на свою адресу. Решта ж відчуває вкрай негативні емоції. Щодо лихослів'я з боку однолітків, то типовими є почуття образи, ненависті і злості. Зазначимо, що відповіді юнаків і дівчат відрізняються. Більшість хлопців зауважували, що «хочеться відповісти тим же» і що лихослів'я на їхню адресу часто провокують бійку. Тобто свою образу юнаки виявляють реальними як фізичними, так і мовними діями. Образа стимулює реактивне лихослів'я.

Лише у 8% опитаних дівчат лихослів'я на їхню адресу провокують бійку, 2/3 відповідають таким самим лихослів'ям. Решта свої негативні емоції тримають у собі, відчуваючи душевний біль, страх, приниження, неповагу до людини, яка їх образила. Багато дівчат плачуть, відчувають себе скривдженими: «відчуваю самотність», «нікому не потрібна», «ллються сльози без контролю». Та навіть ті дівчата, що відповідають лихослів'ям на лихослів'я, переживають негативні емоції. Було багато відповідей такого змісту: «мене не поважають», «почуваюся гіршою від інших», «мені соромно, що мене так прилюдно принизили». Дівчата 11-х класів ображаються не на всіх, хто до них лихословить, а лише на значущих для них людей: «Якщо це людина, яку я поважаю, то це боляче і образливо, а якщо якийсь придурок, то не дуже або взагалі не образливо». Юнаки такої диференціації не робили.

Під час дослідження виявлено те, що батьки і вчителі дозволяють собі нецензурну лайку на адресу дитини. Вони не усвідомлюють того, що таке «виховання» може призвести до глибокої емоційної травми дитини, психологічного відчуження. І не тільки. Оскільки нецензурна лайка нерідко зачіпає сексуальну тему, а діти сприймають такі лихослів'я в буквальному розумінні, то це здійснює негативний вплив на їх статево соціалізацію, може навіть небажану статеворольову і сексуальну поведінку. Це підтверджує встановлений у дослідженні факт. Юнаки означували свою стать в анкеті по-різному: хлопчик, хлопець, чоловік, мужчина, пацан, стать чоловіча. Дівчата, як правило, зазначали: дівчинка, дівчина. На нашу думку, ці підписи певною мірою характеризують статево ідентифікацію та очікуване ставлення дітей. Більшість старшокласниць сприймає себе як дівчинку і дівчину (тендітну, ніжну особу) на протизагу батьківському — «шльондра» або вчительському — «сучка». Можна лише уявити, якої сили внутрішній конфлікт у дитини викликають такі слова дорослих! Як зазначає Т. Говорун, сексуальність як сфера психічного життя у свідомості більшості дітей і підлітків означена негативним знаком. Як правило — це сором, щось негідне, низьке у поведінці людини, а не виявлення вищих почуттів. Пояснення функцій тіла, особливо тих, що пов'язані з репродукцією, мають негативне забарвлення, висміюються, приховуються, не поважаються школярами. Ми ж вважаємо, що неабияке значення на формування такого ставлення до сексуальності має поширеність сексуальної інвективної лексики у найближчому соціальному оточенні школяра, використання нецензурних лихослів'їв на адресу дитини і в міжособистісному спілкуванні школярів.

Лихослів'я сексуального характеру є найбільш образливими у міжстатевому спілкуванні. Даючи відповідь на питання анкети «Якими лихослів'ями тебе ображають хлопці (дівчата)?», юнаки і дівчата виявили різні позиції. Близько 80% дівчат у першу чергу назвали нецензурні лихослів'я й у другу — лихослів'я, які висміюють сексуальну привабливість («кривоніг», «товстонога», «дошка»). Відповіді юнаків були більш різноманітними. Лише 40% наведених лихослів'їв були нецензурними. Це вислови, які стосувались звинувачень у гомосексуальній орієнтації. Більшість наведених юнаками лихослів'їв висміювали зовнішність або інтелект. Такі розбіжності у відповідях можна пояснити тим, що:

- хлопці частіше і швидше за дівчат вживають нецензурні лихослів'я, оскільки для юнаків це засіб означення сексуальної функції, дівчата є найбільш вразливими саме до цих лихослів'їв;
- переважна більшість нецензурних лихослів'їв носить «жіночий» характер;
- наслідування (засвоєння) юнаками негативних стереотипів статеворольової поведінки.

Виявлені факти лихослівного слововживання у шкільному середовищі не можуть не непокоїти, оскільки взаємні грубості породжують міжстатеву конфронтацію, сегрегацію і відчуженість. А нецензурні лихослів'я породжують цинічне, зухвале ставлення до осіб протилежної статі, є універсальним засобом приниження особистості, заперечення і висміювання будь-якої сексуальної поведінки. Нецензурні лихослів'я агресивного характеру спотворюють статевоюльову поведінку підростаючої особистості і утруднюють статевоюльову ідентифікацію, створюють негативну установку щодо сексуального життя. Щоб запобігти цьому, необхідно розробити і впровадити систему корекційних заходів, які б гармонізували і гуманізували спілкування між юнаками і дівчатами, розширили можливості і навички асертивного та толерантного спілкування.

ДИТЯЧІ ПУСТОЩІ В КОНТЕКСТІ СУБКУЛЬТУРИ: ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Віктор Сіткар,

*доцент кафедри практичної психології
Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Г. Гнатюка*

Дослідження традиційних форм життя світу дітей і його субкультури, які розгортаються в реальному фізичному просторі, є важливим, бо це дозволяє зрозуміти психологічні закономірності і знайти їм пояснення, тобто відповісти на питання, чому відбуваються ті чи інші події дитячого життя? Який психологічний зміст дитячої субкультури? Які функції дитячої субкультури? Як впливає соціогенез сім'ї та дитячого співтовариства на особистісне формування дитини? Чи є соціогенез «ключем до вищої поведінки» (Л.С. Виготський) людини, який відкриває нові горизонти психологічного дослідження онтогенезу тощо.

Науково-теоретичні розробки психології дітей, емпіричні дослідження і спостереження сприяють кращому розумінню їх соціогенезу та психологічної природи. Ймовірно, багато хто з учителів, батьків, практичних психологів може пояснити і передбачити ті чи інші форми поведінки хлопчиків та дівчаток, але їхні прогнози будуються переважно на рівні особистого життєвого досвіду, власних спостереженнях. На жаль, теорія розвитку дітей і дорослих розроблена ще недостатньо добре. Зауважимо, не так добре, як природничонауковій теорії. Сьогодні практично якоїсь однієї теорії, яка б могла дати чітку уяву про цю проблему, не існує.

Світ дитинства стає предметом особливої уваги та вивчення вчених і практиків. Дитинство є особливою субкультурою життя людини. Воно концентрує в собі і людську мудрість, і дитячу безпосередність. Однією з форм такої безпосередності є пустощі.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем дитячої психології взагалі та дитячої субкультури та дитячих пустощів зокрема показав, що спеціальних праць, присвячених цьому питанню, незначна кількість. Проте представники різних наук якоюсь мірою торкалися його частково. Спробуємо узагальнити дані літератури з питань дитячих пустощів.

На значення і роль пустощів у становленні і розвитку дітей вказували Рубінштейн С.Л., Люблінська Г.О., Амонашвілі Ш.О., Леві В.Л., Костюк Г.С., Сіткар В.І., Татенко В.О., Абраменкова В.В., Осорина М.В. [9, 2, 10, 1, 4] та ін. Їхні спостереження та висновки використано у цій роботі. Однак дослідження названих авторів не торкалися місця пустощів в дитячій

субкультури. Субкультурний аспект дитячих пустощів спеціально не досліджувався, хоча у практичному житті можна спостерігати різноманітні форми їх проявів як у хлопчиків, так і дівчат. Це певна неповністю досліджена сфера активності дитини, яка може мати різні прояви і різні наслідки.

Отже, спробуємо з'ясувати, що таке пустощі? Чому діти пустують? Які гендерні відмінності у їх проявах? Які причини та механізми їх проявів у ході статевої ідентифікації? Які мотиви та місце пустощів у житті хлопчиків та дівчат?

Що ж являють собою пустощі? Тлумачний словник української мови таким чином пояснює ті поведінкові прояви, які позначаються як пустощі: «Пустувати» (переважно про дітей) — розважаючись бавитися, гратися; поводитись легковажно, нерозважливо, проводити вільно час, розважатися. Розрізняють дитячі пустощі, пустощі пера (те, що написано заради жарту). Невинні пустощі, Нерозумні пустощі. Поплатитись за пустощі.

Пустощі — короткий епізодичний відрізок поведінки дитини, в якому яскраво проявляється її активність, ініціатива, винахідливість. Особливостями пустощів є їх позитивний тон, переживання великого задоволення від зробленого і обов'язково добре ставлення до навколишніх.

Відомий психолог С.Л. Рубінштейн зазначав, що за пустощами нерідко приховуються сили, які не знайшли належного застосування [9, 139].

Ш.О. Амонашвілі, як відомо, заохочував дітей до пізнавальних пустощів. «Пустуйте діти! Беріть механічні та електричні іграшки і розбирайте їх. Звичайно, дорослі розсердяться, тому що після таких пізнавальних пустощів зібрати іграшку стане неможливо, але нічого, ви набудете дещо цінніше, ніж сама іграшка, — досвід, знання та вміння» [1, 7]. Далі Ш.О. Амонашвілі вказує на те, що пізнавальні пустощі — це іскорка творчої жилки дитини. «І я впевнений: чим більше вас захоплять пізнавальні пустощі в дитинстві, тим сильніше ви пристратитесь до творчої і перетворюючої діяльності у дорослому віці» [2, 47].

Г.О. Люблінська стверджує, що пустощі — це своєрідна форма дитячої активності. В пустощах дитина проявляє свою ініціативу. Вона спрямована на перетворення чогось.

Як зазначають В.О. Татенко та В.І. Сіткар [10], на думку вчених, вчинки дітей дошкільного та молодшого шкільного віку це — запрошення до гри, до взаємодії з ними, про які дорослі досить часто і не підозрюють.

Як правило, під дитячими розвагами, забавами розуміють одні ігри. Традиційно склався стереотип: у табір діти їдуть відпочивати й одержувати задоволення; школа є серйозним закладом, гра тут можлива лише в невеликих дозах, у паузах між заняттями.

Пустощі, орієнтуючись на особливості цього віку, є продовженням гри у нових умовах, в яких добре помітно прояв емоційної сфери, яка є функцією головного мозку [10].

Про емоційний стан можна судити і за проявами поведінки. «Ніхто не стане заперечувати, що наша зовнішня поведінка відображає зрушення емоційного стану. І хоча поведінка, яку спостерігають, не відображає характеру або інтенсивності з абсолютною точністю, вона є достатньо надійним її індикатором» — писав П.К. Анохін. Отже, на нашу думку, причина пустощів у зрушенні емоційного стану дитини, який сигналізує про себе через поведінку, яку інколи називають пустотливою.

Немовби доповнюючи П.К. Анохіна, відомий американський психотерапевт, Росс Кемпбелл доводить, що у кожної дитини є емоційний резервуар. Звичайно, це фігуральний

вираз, але поняття цілком реальне. «У кожної дитини є визначені емоційні потреби і те як вони задовольняються (через любов, розуміння, дисципліну тощо) визначає багато чого: по-перше, як дитина почувається, чи задоволена вона, чи сповнена радості. По-друге, це визначає її поведінку: слухняна, плаксива, грайлива, весела, замкнена. Природно, чим повніший емоційний резервуар дитини, тим позитивніші її емоції і тим кращою стає її поведінка. Поведінка дитини є сигналом, який вказує на стан цього резервуару».

Російська психолог м. Осоріна [5] наголошує, що знання дитячих традицій — ігр та улюблених розваг, жартів, пустощів, етикету та способів розв'язання дітьми конфліктів у різних ситуаціях — дає дорослому можливість навчитись краще розуміти і толерантніше ставитись до світу дітей.

Інша російська психолог В. Абраменкова стверджує, що діти, які пустують «це — діти з вираженим почуттям гумору, вміють бачити смішне в найсерйознішому, уявляти ситуації в найнеочікуванішому ракурсі і тому викликають до себе підвищений інтерес навколишніх. «Працюючи на публіку» пустуни включають в орбіту своїх експериментів в'ялих, безалаберних або боягузливих дітей, потішаючись над ними, заставляють їх рухатись, захищатись» [1].

Пустуни та бешкетники в контексті дитячої субкультури цілком вписуються в уявлення про сміховий світ, як світ порушення пристойностей і норм поведінки, повалення авторитетів і перетворення звичних понять. Відомий педагог Ш.Амонашвілі надавав пустунам великого значення в педагогічному процесі, підкреслюючи в них дотепність, кмітливість, життєрадісність, уміння застосовувати свої здібності в будь-яких неочікуваних умовах і викликати у дорослих почуття необхідності переоцінки ситуацій і ставлень [2; 3].

У пустоцях процеси мислення відіграють не останню роль. Адже, пустують не лише діти, які погано читають, мають погані оцінки з навчальних предметів, нерідко надситуативна активність обдарованих дітей, яким дійсно більше всіх потрібно, спричиняє чимало проблем для вчителів. Ці діти досить часто ставлять учителів у незручне становище своїми дивними запитаннями чи діями. Вони жадібно шукають невіршені задачі, що дратують уявлення, подібні до задач про вічний двигун або теореми Ферма. Якщо обдаровані діти не знаходять подібних задач, тоді у них іноді виникає явище, яке називається «інтелектуальним саботажем». Вони не працюють і пустують під час уроків. У своїй книзі «Здоров'яйте, дети» Ш.О. Амонашвілі склав оду таким пустунам, з гордістю заявив: «Пустуни — двигун прогресу». «Неможна було б будувати справжню педагогіку, не будь дитячих пустощів, не будь бешкетників. Вони дають живлення для того, щоб педагогічна думка рухалась далі і щоб вихователі були постійно стурбовані необхідністю мислити творчо, проявляти новаторство, педагогічне дерзання» [2, 26].

Особливо в молодшому шкільному та підлітковому віці, враховуючи вищесказане, пустоці розглядаються як вікова норма емоційного життя. За висловом С.Т. Шацького, «Пустоці, каверзи — це звичайний супутник дитинства і юності» [10].

Таким чином, перш ніж піти до школи дитина вже набула певного життєвого досвіду завдяки взаємодії з батьками та однолітками. У неї вже сформовано певні захисні механізми, способи поведінки, які забезпечують оптимальний рівень активності в певному соціальному оточенні. Якщо дитина не знаходила оптимального рівня активності або їй не давали можливості її проявляти, тоді вона компенсувала цей недолік пустоцями. З такими надбаннями вона і приходять в школу.

В сучасній школі не лише в початкових класах, а й в наступних класах до учнів ставляться у більшості випадків без справжнього інтересу і поваги, в результаті у них немає ніяких підстав для сприймання самих себе по-серйозному.

Стосунки дітей виступають тим яскравіше і тим швидше визначаються, чим ближче до їх життєвого досвіду вчинки людей, про які вони чують, чим більше вони їм зрозумілі і привабливі. Розповідь про двох пустунів, які дратували дорослих своїми витівками і каверзами, не викликає у дітей-слухачів почуття обурення. Школярам дуже цікаво слухати про пустощі і видумки цих веселих хлоп'ят: вони їм ближчі і зрозуміліші, ніж прихована у розповіді мораль. Тому школярі залюбки відтворюють деякі витівки літературних героїв, зовсім не осуджуючи їх. Адже в процесі індивідуального розвитку ще в дошкільному віці вони не раз захоплювались пустотливою поведінкою «Малюка і Карлсона», «Буратіно» чи «Петрика П'яточкіна», або навіть вже у школі, знайомлячись з героєм оповідання І. Франка «Грицева шкільна наука», яка так і закарбувалась в їх пам'яті. З цим привабливим життєвим досвідом хлопчики та дівчатка і вступають у міжособистісні стосунки з однокласниками та вчителями або батьками.

У багатьох дітей чітко проявляються непосидючість, постійне бажання звертатись до вчителя за допомогою з найменших на це причин, з розповідями про те, що сталося вдома, неможливість зосередитись на виконанні завдань. «Авторитарне» управління навчальною роботою учнів на уроці, швидкий темп уроку призводять до швидкої втоми, яка проявляється по-різному: в сонливості, впертості, пустошах тощо. Наведемо приклад, який є в нашому «банку» даних.

«На початку навчального року вчителька 3-го класу читає оповідання, в якому згадується собачка. В цей час хлопчик гавкає. Вчителька вимагає щоденника і записує зауваження. Хлопчик сідає за парту і тихесенько вириває сторінку із зауваженнями. Вчителька, помітивши його витівку, пропонує вийти із класу. Учень виконує це із задоволенням, потім відкриваються двері, і хлопчик знову гавкає. Діти сміються».

Характерною особливістю молодших школярів є їхня «демократичність» у поведінці з учителем, мимовільність поведінки, невміння узгоджувати свої дії з нормами шкільного життя. Це невміння природне для 6-7 річної дитини. Однак учителі, які багато років працюють з малюками, зазначають, що у сучасних першокласників частіше зустрічається певна протидія вимогам учителя.

З віком у ході статевої ідентифікації відбувається посилення диференціації в проявах пустощів між хлопчиками і дівчатками: перші більше схильні до негативних проявів пустощів. Як зазначає Підласий І.П., відхилення у поведінці дітей у сім'ї прийнято класифікувати залежно від ступеня її соціальної небезпеки, а також від вікових і індивідуальних особливостей дітей. Найбільш характерними серед них є: непослух, дитячий негативізм, впертість, капризи, а також недисциплінованість і, нарешті, правопорушення.

Про впертість, капризи, недисциплінованість та правопорушення якимось іншим разом поспілкуємось, бо це виходить за рамки теми статті. А тепер спробуємо відповісти на запитання: «Які гендерні відмінності у проявах пустощів? Які причини та механізми їх проявів у ході статевої ідентифікації та соціалізації?».

Хлопчики і дівчатка прагнуть різними способами привернути до себе увагу вчителя. Т. Мальковська [10] наводить цікаві факти з дитячих розповідей про ставлення до вчителя і до навчання взагалі. Дівчинка-першокласниця розповідає: «Я дуже хочу постояти за

партою. Так приємно, коли у вчительки очі стають суворими, і вона говорить суворим голосом: "Встань і заспокойся", — а згодом ласкаво: "Сідай, Соломіє, і більше так голосно не смійся". «Вчителька рідко мене запитувала. Я почав дивитися у вікно довго, довго. Вона один раз мене спитала, другий. Потім підійшла і сказала: "Андрійку, як ти себе почувашь? У тебе болить голова? І весь урок на мене поглядала". "Навіщо ж ти так поводишся?" — Мені дуже хотілося, щоб учителька на мене звернула увагу».

У дослідженнях Є. Ігнат'єва та В. Селіванова виявлено, що найбільш імпульсивними є у своїй поведінці хлопчики, дівчатка є більш стриманими. Автори пояснюють це особливим статусом останніх у сім'ї, де вони виконують ряд домашніх доручень в організації побуту і мають більше обмежень, що сприяє вихованню у них стриманості.

Протиставлення «чоловічого» і «жіночого», зазначає І.С. Кон, одна із загальних парних опозицій людської психіки. Чимало психологів твердять, що хлопчики значно активніші, ініціативніші у пізнанні навколишнього простору, ніж дівчатка. Це так звана територіальна поведінка. Рівень активності, пов'язаний з освоєнням, використанням та захистом «власної» території у хлопчиків будь-якого віку (від наймолодшого до підліткового) в 1,5-2 рази вищий, ніж у дівчаток. Варто замислитися, чому хлопчачий світ ширший, ніж дівчачий? На це можна легко знайти відповідь, простежуючи динаміку ґендерних особливостей активності хлопчиків та дівчат у проявах пустощів.

Посилення статевої ідентифікації призводить до того, що хлопчики намагаються демонструвати «чоловічу» поведінку, а дівчатка — «жіночу», що при фемінізації школи не завжди схвалюється вчителями-жінками і це створює конфліктні ситуації.

Відомо, що вчителі по-різному спілкуються з учнями та ученицями не лише в позаурочний час, а й на уроках. Американські психологи виявили, що вчителі приділяють втричі більше уваги на прояви пізнавальної активності хлопчиків, ніж дівчаток. Особливо це стосується оцінки знань та інтересів у сфері природничих, особливо фізико-математичних наук. Якщо у хлопчика немає готової відповіді, вчителі активізують їхнє мислення проблемними запитаннями, навідними підказками, тим самим орієнтуючи їх на досягнення успіхів. Вважається, що учениці повинні знати навчальний матеріал, а учні — розуміти його, бути переконаними в його істинності.

По-різному реагують учителі і на пустощі та порушення правил поведінки учнями та ученицями. Вигуки з місця, незначні порушення правил поведінки дівчатками, як правило, суворо засуджуються вчителем. Водночас бійки, міжособистісні з'ясування стосунків серед хлопчаків часто лишаються поза увагою вчителя, бо сприймаються як належне, мовляв, на те вони й хлопці. І навіть, якщо педагог і карає пустунів, бешкетників, то робить це у формі окрику, погрози тощо. Від батьків хлопці очікують стусана чи підпотиличника, від вчителя — сердитого окрику. Дівчаток і батьки, і вчителі карають інакше. Їм, як правило, пояснюють провину, аргументують необхідність для блага дівчинки у майбутній материнській ролі бути чемною, вихованою, уважною до потреб інших людей. Така диференційована система заохочень і покарань, коли у хлопчаків підтримують дух змагань, наполегливість у досягненні мети, а дівчаток орієнтують на пристосування, адаптування, невтручання в хід справ, нагадуючи їм про морально-етичні основи людських взаємин, також поглиблює відмінності у психології хлопчиків і дівчаток [10].

Встановлено, що хлопчики найбільше пустують, бешкетують, чинять каверзи у вересні, бо ще пам'ятають канікули, свободу, і в травні — коли вже не можуть

утриматись у приміщенні. Як правило, у молодшому шкільному віці недисциплінованість, пустощі здебільшого притаманні хлопчикам (за одержаними даними 96%) [10]. Недисциплінованість буває злісна і не злісна. До не злісних порушень дисципліни переважно призводять пустощі.

Чи можуть діти не пустувати? Ми, педагоги, вчені, батьки, вважаємо, що потрібно постійно пам'ятати про те, що дитина повинна пустувати, не слухатись, бігати, кричати. Зрозуміло, все це в межах норми, але норму досить часто визначає дорослий (учитель), ніби як для самого себе. Якщо він сам сидючи за столом, не вертиться на стільці, отже, і дитині «не дозволяється». А їй саме і дозволяється! Тому що дитячий вік інколи називають «золотою порою» пустощів. Про цю особливість повинні пам'ятати дорослі, вихователі, вчителі [10].

Як відомо, діти відрізняються великою рухливістю. Вони не можуть не бігати, не стрибати, не лазити по деревах, не бруднити одяг тощо. Все це — вияв внутрішньої, природної активності, яка значною мірою має біологічну основу. Це — вияв енергії, характерний для здорового молодого організму, вияв потреби діяти [10].

Якщо пустощі зникають узагалі — з доброї волі самих дітлахів чи «викорінюються» педагогами, батьками, то разом з ними зникає і певна основа для саморозвитку як «спонтанійного» процесу (Г.С. Костюк). Адже в пустошах дитина виявляє свою активність, самореалізується, самовизначається і самостверджується як неповторна особистість. Саме завдяки їм створюється і функціонує система неформальних стосунків у групі, класі, виявляються лідери, розподіляються симпатії. А як, скажімо, інакше привернути до себе увагу дорослого, вчителя, які тебе вперто не помічають.

Надмірна активність — це ще не психічний розлад. Проте іноді вона супроводжується серйозними затримками емоційного, розумового, інтелектуального розвитку. Нерідко така поведінка супроводжується стресами і може призвести до надмірного збудження. Надмірна активність спостерігається у 5 — 8% хлопчиків і близько 1% дівчат — учнів початкових класів [10].

Процес автономізації від світу дорослих у дитячих співтовариствах потягнув за собою формування власного світу «для себе» — особливого змістовного простору цінностей, установок, способів діяльності і форм спілкування, які здійснюються в тій чи іншій конкретно-історичній соціальній ситуації розвитку, тобто відносно незалежній від дорослих **дитячій субкультурі**.

Світ дітей має свою мову, свої уявлення, свій спосіб вираження сприйнятого. Творячи власний світ, дитина формує свій образ, свій стиль життя, який є неповторним, індивідуальним та відмінним від дорослого. В цьому світі своїм життям живуть створені або надумані нею речі, предмети, які наділені власними, особливими знаками та символами. Дитяча безпосередність, фантазія, уява створюють свою, часто недосяжну для дорослих реальність — світ казок, пісень, ігор та словотворчості, або ж по-іншому, дитинство протягом певного вікового і часового періоду народжує власну культуру буття, відчуття чарівності реального світу [8, 3].

Дитяча субкультура (від лат. sub — під, cultura — виховання, розвиток) — в широкому розумінні — все, що створено людським суспільством для дітей і дітьми, в більш вузькому — змістовний простір цінностей, установок, способів діяльності і форм спілкування, які здійснюються в дитячих співтовариствах, в тій чи іншій конкретно-історичній

соціальної ситуації розвитку. В загальнолюдській культурі дитяча субкультура займає підпорядковане місце, і володіє разом з тим відносною автономією, оскільки її основні культурні цінності передаються, з вуст в уста, з «покоління в покоління» однолітків. Змістом дитячої субкультури є не лише актуальні для офіційної культури особливості поведінки, свідомості, діяльності, а й соціокультурні інваріанти — елементи різних історичних епох, архетипи колективного несвідомого тощо, які зафіксовані в дитячій мові, мисленні, ігрових діях, пустошах, фольклорі. Носієм дитячої субкультури є дитяче співтовариство, яке формується в силу статевовікової стратифікації суспільства вже на ранніх етапах соціогенезу і яке виконує важливі функції соціалізації дитини. Дитяча субкультура, володіючи нескінченним потенціалом варіантів становлення особистості, в сучасних умовах набуває значення пошукового механізму нових напрямків розвитку суспільства [6].

Зміст дитячої субкультури, який наповнюється протягом усього соціогенезу, становлять: традиційні народні ігри (хороводи, рухливі ігри, військово-спортивні змагання тощо); дитячий фольклор (лічилки, дражнилки, закликання, страшилки тощо); дитячий правовий кодекс (знаки власності, покарання, повернення боргів, право старшинства і опікунське право в різновікових групах, право на використання грибного чи ягідного місця тощо); дитячий гумор (жарти, потішки, анекдоти, розіграші, пустощі, насмішки, сучасні «приколи»); дитяча магія і міфотворчість (закликання сил природи для виконання бажань, фантастичні історії-небилиці); дитяче філософствування (роздуми про життя і смерть тощо); дитяча словотворчість (етимологія, мовні перевертні, неологізми); естетичні уявлення дітей (складання віночків і букетів, рисунки і ліплення, «секрети»); табування власних імен і присвоєння кличок прозвиськ одноліткам і дорослим; релігійні уявлення (дитячі молитви, обряди) [1].

Дитинство є тим простором свободи дитини, який вона оберігає, відгороджуючись від дорослого, в якому душа дитини стає емоційно відкритою світу дорослих, або віддаляється, озлоблюється по відношенню до іншого — дорослого, однолітка. Саме тут, в цей життєвий період або гармонізуються стосунки зі світом, або навпаки — відбувається їх розпадань. Жорстка відгородженість простору дитинства від простору дорослості призводить до руйнування культурних зв'язків поколінь, до руйнування ментальності в сім'ї.

Проникнення з дитячого в дорослий світ — це складне, поступове засвоєння способів дорослої життєдіяльності, є ніби руйнуванням дитячої субкультури. Ведучи мову про важливість збереження дитячої культури в сучасному суспільстві відкритої інформованості, потрібно не забувати про необхідність обережно і бережливо ставитись до неминучих трансформацій світу дитинства у світ дорослих, попередити руйнування традиційного, що розділяє дорослих і дітей, інформаційного бар'єра, бо це означає прискорення процесу дорослішання, наслідки якого важко передбачити. Дитинство відділено від дорослого гранню відповідальності за час.

Покоління дітей, які граються разом, змінюють одні одних досить швидко, кожні три-чотири роки. Дорослі часто не лише не схвалюють, але навіть перешкоджають передачі дитячої традиції (наприклад, забороняють розповідати жакливі історії, «непристойні» пісні та анекдоти). Але, незважаючи на це, тексти дитячого фольклору, ігри і традиційні пустощі зберігаються століттями (в минулому столітті англійські хлопчики стукали дверним молотком біля входу в будинки, а потім тікали. Сьогодні вони спускаються по сходах, натискаючи на шляху на кнопки дверних дзвінків). Це тим паче дивно,

що діти залишаються в сучасному суспільстві єдиною групою, яка передає свою традицію виключно усним способом [4, 6].

Аналіз аспектів дитячих пустощів та дитячої культурної традиції показує, що вона має різноманітні функції і задовольняє основні соціально-психологічні потреби дітей, які освоюють важку науку «жити в світі». З точки зору психолога, багато традиційних форм дитячої поведінки є своєрідним психологічним тренінгом навичок спілкування дитини. Поступово ускладнювані завдання самопізнання і саморегуляції, усвідомлення правил і норм взаємовідносин між людьми і співробітництва з іншими вони засвоюють, активно проживаючи їх в іграх та пустощах, в ситуаціях випробовування хоробрості та передражнюванні. І завжди дитина може знайти опір і вихід із ситуації, звернувшись до дитячої традиції та фольклору, які в буквальному розумінні слова обслуговують усі важливі сфери життя дитини: ставлення до самої себе, спілкування з однолітками та світом дорослих, з природою та потаємним світом надприродного [4, 6].

Дитячі пустощі, дитяча субкультура як складні і мало вивчені явища повинні стати предметом більш ґрунтовного і спеціального наукового дослідження. Це допоможе, на нашу думку, всім, хто має справу з дітьми, поміркованіше і зваженіше будувати з ними стосунки, компетентніше розв'язувати виховні проблеми, які щоденно ставить педагогічна практика.

Література

1. Абраменкова В.В. Социальная психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире //Вопросы психологии. — 2002, № 1. — С. 3 — 16.
2. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! / Пособие для учителя. — М.: Просвещение, 1983. — С.57.
3. Амонашвили Ш.А. Как живете дети? / Пособие для учителя. — М.: Просвещение, 1986. — 174 с.
4. Осорина М.В. Детская субкультура: мир нашего детства //Психологическая газета № 6 (9), 1996. — С.6-7.
5. Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. — СПб.: Питер, 1999. — 288 с. (Серия «Мастера психологи»).
6. Психология. Словарь/ Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Политиздат, 1990. — С. 98.
7. Поліщук В.М. Виховання особистості: повсякдення і стереотипи. — К.: НМЦЮ, 2004. — 168 с.
8. Ребенок в мире культуры. — Ставрополь: Ставропольсервисшкола, 1998. — 558 с.
9. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. — М.: Издат. Академии Наук СССР, 1959. — 354 с.
10. Сіткар В.І. Дитячі пустощі як предмет психолого-педагогічного дослідження/ Українська психологія: сучасний потенціал. Матеріали Четвертих Костюківських читань (25 вересня 1996 р.) — В 3-х томах. — К.: ДОК-К, 1996. — Т. III. — С. 112–119.

ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОСТІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Світлана Бережна,

*канд. істор. наук, декан історичного факультету
Харківського національного педагогічного
університету ім. Г. Сковороди*

Гендерні дослідження дозволяють подолати обмеженість методології, методів та результатів традиційних досліджень жіночих проблем, а також розвитку парадигми, що поділяє сфери діяльності на соціальні обов'язки чоловіків та жінок. Гендерні питання займають особливе місце в друкованих засобах масової інформації (видаються спеціалізовані журнали), літературі, мистецтві, Internet-виданнях. Гендерні дослідження — це радикальний перегляд життя жінок з позицій їх власного досвіду.

Сучасний період жіночої історії характеризується спробою вивчати історію жінок та жіночу історію, спираючись на поняття, розроблені в результаті досліджень у галузі гуманітарних знань (жіноча спільнота, світогляд жінки тощо).

Міждисциплінарний характер гендерних досліджень дозволив розробити нові напрямки в традиційних галузях знань: психологія жінок, жіноча література тощо. Жіночі дослідження можуть претендувати на статус самостійної дисципліни та вказують на її значну інтеграцію із традиційними галузями знань.

При розгляді цієї теми було поставлено за мету: надати історико-порівняльний аналіз розвитку гендерних досліджень у різних країнах світу. Основну увагу передбачено зосередити на еволюції жіночих досліджень.

Компаративний аналіз досліджень дозволяє виділити чотири напрямки вивчення представленої проблеми.

Представники першого напрямку розпочали впровадження жіночої історії в освітнє наукове поле. Так, у США ще на початку 70-х років ХХ ст. були запропоновані в навчальних закладах курси з жіночої проблематики.

Центральним предметом дослідження першого напрямку стає історичний аспект. Історія жінок спочатку репрезентується як історія маргінальної групи, яку треба виводити в публічний простір із «домашньої історії» [1, с.24].

Карен Оффен, засновниця Міжнародної федерації досліджень жіночої історії, вказувала, що створення гендерної історії зумовлено «...необхідністю поновити історичну справедливість, поділяючи жіночий та чоловічий суб'єкти історії».

Альміра Усманова в рамках гендерної історії пропонує зробити «візуальний поворот», що дозволяє «провести порівняльний аналіз візуальних репрезентацій чоловіків та жінок тієї чи іншої епохи». Автор вважає, що наукові академічні роботи є «легітимним інструментом влади та примусу», тому «голоси» жінок він включає в певні «норми».

Відповідно до інтерпретації гендера основне місце займають інститути соціального контролю. Ірина Дунаєва розглядає жінку як суб'єкт права. Вказує, що будь-який злочин має гендерну та соціальну спрямованість. Звертає увагу на те, що суспільство поділяє злочини на «політичні», «економічні», «жіночні». І. Дунаєва пише: «Вбивство дитини, аборт, — “злочин страху та сорому” — в патріархальній традиції передбачає виключно жіночу відповідальність за їх скоєння».

Ріма Праспальяускене, аналізуючи судову практику розслідувань та покарань жінок, які вбили свою дитину, звертає увагу на те, що такий «злочинний вибір» жінок був перш за все зумовлений соціальним оточенням, в якому вони жили.

Другий напрямок — це аналіз визначення ідентичності жінок. «Радянська ідентичність» розглядала працюючу жінку. Сучасна формація характеризує жіночу ідентичність як ідентичність «домогосподарки» або «ділової жінки».

Для українського суспільства такі типи ідентичності деякі науковці називають «принесеними із Заходу» [2, с.29].

На думку Журженко ці моделі ідентичності «не мають опори у повсякденному житті сучасної України».

Третій напрямок — аналіз нормативного забезпечення гендерної політики держави.

Важливу роль тут відіграє Міжнародна організація праці, яка прийняла ряд конвенцій та рекомендацій, що регламентують рівні можливості та вільно обирати працю, захист від дискримінацій, соціальне забезпечення тощо.

Четвертий напрямок — розгляд діяльності створених жіночих неурядових організацій [3.С.25;4.С284].

Отже, основна роль гендерних досліджень полягає в поглибленому розумінні суспільної ролі жінок в історії та сучасному світі, оцінка їх вкладу в досягнення людства.

Література

1. Левченко К.Б. До проблеми конкретно-історичного характеру категорії «гендерна рівність» // Український соціум. — 2005. — № 1 (6). — С.26–30.
2. Гапова Елена. Гендерные политики в национальном дискурсе // Гендерные исследования, № 2/1, 1999: Харьковский центр гендерных исследований. — М., 1999. — С.24 — 36.
3. Гримич М.В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія). — К., 2000. — Розділ 9. Жінка. — С.276–295.
4. Жеребкина И. Женское, политическое, бессознательное. Проблема гендера и женского движения в Украине. — Харьков: Ф-ПРЕСС, 1996.

ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПЕДАГОГІЦІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Алла Сембрат,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет ім. Г.є Сковороди»*

Світова наукова думка на межі другого — третього тисячоліть характеризується появою нових напрямків наукових досліджень, переосмисленням, здавалося б, усталених теорій і переоцінок звичних соціальних, політичних, повсякденних практик. Від століття до століття прогресує спеціалізація наукового знання. Нові проблеми, суперечності, альтернативи, типи інтелектуальної діяльності потребують культури порушення питань, спираючись на попередні наукові традиції і вміння зосередити думку на проблемах нової епохи, часу, країни. Перед гуманітарною наукою поставили історичні завдання по-

новому осмислити соціальні реалії переломних епох, погляди на світ і справедливість його організації, віднайти людські ресурси, потенційні можливості й межі перебудови усталених суспільних відносин, переозначити їх перспективу. Ці завдання зумовлені необхідністю оновити й реформувати національні суспільства та світову спільноту, дотримання гуманістичних і демократичних принципів соціального життя; зосередити увагу на особистості, її становищі і статусі, а також на її значенні в забезпеченні подальшого поступу людства та його стійкого розвитку; усвідомити, що керування сучасними соціальними процесами потребує не розрізнених ідей, а нової комплексної системи знань, що містить і соціостатевий складник. Для позначення нових стратегій світового регулювання соціостатевих відносин у суспільних науках виник термін «гендер» та започаткувалися гендерні дослідження. Вони мали на меті аналізувати відносини між жінкою та чоловіком, визначити їхні характеристики через спільне й відмінне, розкривати ролі статей, конструктив фемінності та маскулітності тощо.

Трансформація національного життя в умовах глобалізації, всеосяжні світові масштаби діяльності, зв'язків, стосунків, долання кордонів зумовили потребу запровадити поняття гендера в практичних перетвореннях. Його почали застосовувати при визначенні політичних стратегій, правових відносин і норм, що їх регулюють, перетворень у всіх сферах життя під впливом жінок і чоловіків, залежно від розвитку та змін прав, свобод, обов'язків, відповідальності чоловіка й жінки та можливостей їх реалізувати.

Термін «гендер» почали застосовувати для опису всіх перетворень у суспільстві та державі, оскільки саме на них якраз впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини. Гендер став необхідним конструктом реальних практичних перетворень у суспільних відносинах, складовим базовим компонентом яких є статус жінки та чоловіка. Дедалі більшого розголосу, поширення як у науковому вжитку, так і в політико-правовому аналізі проблем рівності статей набуває поняття гендера і в Україні.

Гендер — досить складне поняття, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

- гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка й жінки, на відміну від біологічної;
- гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;
- гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації.

У всіх цих значеннях гендер вивчається в системі наукових «гендерних досліджень».

Гендерні дослідження — напрямок наукової діяльності та її соціальної організації, спрямований на вивчення місця, ролі, активності, волевиявлення й самореалізації чоловіків і жінок у змінних історичних умовах соціального буття певної епохи.

Поняття «гендерні дослідження» часто ототожнюються в науковій практиці з феміністськими чи «жіночими» дослідженнями. Нерідко використовують і поняття «дослідження жіночих проблем». Насправді ж об'єкт гендерних досліджень — не жінка, а весь спектр соціальних взаємодій між статями, заснованих на міжстатевій стратифікації соціуму. Центральне місце в сфері гендерних досліджень займає вивчення відмінностей і подібності в соціальній поведінці статей. Предметом гендерного аналізу є обидві статі, їх стосунки між собою, їх взаємозв'язки і взаємодетермінації з соціальними системами різних рівнів.

Виходячи з цього, ґендерний підхід можна використовувати у вивченні як жіночих, так і чоловічих моделей статевої ідентифікації та самореалізації. В історії розвитку проблематики статевих психологічних відмінностей виділяється ряд етапів. Наприклад, І. Кон, посилаючись на періодизацію Керол Джеклін, виділяє чотири етапи:

1. Перша чверть XX ст. — нечисленні дослідження психологічних особливостей чоловіків і жінок підводяться під рубрику «психологія статі», причому стать часто ототожнюється із сексуальністю.
2. Друга чверть XX ст. — «психологію статі» змінила «психологія статевих відмінностей», які вже не зводились до сексуальності, але здебільшого вважались заданими природою.
3. Третя чверть XX ст. — цей термін змінюється на м'якший — «відмінності, пов'язані із статтю». Коло досліджуваних психічних явищ розширилося, а вплив біологічного детермінізму слабшав.
4. Кінець XX — початок XXI ст. їх почали називати «ґендерними відмінностями», які можуть взагалі не мати біологічної основи.

ґендерні дослідження зародилися під впливом феміністського руху другої хвилі (60-ті роки XX ст.), який виявив проблему нерівності можливостей за ознакою статі при формальній юридичній рівності статей. Боротьба за соціальну рівність на початку XXI ст. полягає, окрім іншого, в тому, щоб можливості людини якомога менше визначалися фактором статі. Коли на законодавчому рівні ця проблема була вирішена, виявилось, що фактична нерівність за ознакою статі, проте, збереглась у всіх сферах життя. Саме це й стало причиною появи другої хвилі феміністського руху.

ґендерні дослідження привели до розуміння того, що проблема нерівності є набагато глибшою, ніж це уявлялось; що вона впирається у відтворення нерівності можливостей. Була переосмислена роль культури, популярних стереотипів, упередженості науки у формуванні уявлень про жіноче й чоловіче, про мужність і жіночність та їх роль у творенні бар'єрів перед жінками й чоловіками.

ґендерні дослідження вивчають динаміку змін чоловічих і жіночих ролей у суспільстві й культурі, розробляють перспективну стратегію досягнення фактичної рівності можливостей жінок і чоловіків.

ґендерні дослідження також вивчають суспільні інститути, які формують «традиційні» ролі і культурні норми: державу, сім'ю, систему освіти, церкву, мову, законодавство, механізм суспільного розподілу праці, засоби масової інформації. Вони дають змогу розкрити соціальні та культурні механізми, за допомогою яких у традиційному суспільстві формується нерівність людей на основі їх біологічної статі.

ґендерні дослідження, що становлять важливий розділ сучасного суспільствознавства, на відміну від біології статевого диформізму, вивчають соціальні і культурні відмінності в становищі і поведінці чоловіків і жінок у конкретному соціокультурному середовищі. Вони безпосередньо пов'язані з реалізацією прав людини. Тому проведення цих досліджень і розвиток ґендерної освіти сьогодні вкрай необхідні для України як передумова громадянського суспільства.

Сам ґендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «ґендер» може також включати в себе певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що свідчить про дискусійність і багатоплановість ґендерних досліджень, що приводять до неоднозначності рішень.

Так, ґендерно-чутливий підхід (Гірджман, 1991) концентрує увагу на індивідуальних відмінностях і на відмінності поглядів чоловіків і жінок при визнанні статусної рівності між ними.

ґендерно-нейтральний підхід наполягає на визнанні рівностей статей при тому, що ґендерні відмінності визнаються незначними й не допускають ціннісних визначень.

При ґендерно-стереотипізованому підході визнаються відмінності, але заперечується рівність між статями. Жінки і чоловіки повинні культивувати статеві відмінності, причому в цій системі стосунків жінка завжди повинна потребувати захисту і підтримки з боку чоловіка. Заперечуючи значення й вплив біологічної статі, віддають перевагу впливу соціуму на становлення й конструювання ґендерної ідентичності індивідів і ґендерних відносин.

ґендерна педагогіка бере за основу те, що ґендерна ідентичність не є одноманітною, жорсткою, однаковою для всіх чоловіків і для всіх жінок у рамках своєї статі. Через це, розробляючи структурно-функціональну модель соціалізації, ми виходили з визнання варіативності, індивідуальності, пластичності ґендерних відмінностей.

Коло питань, яке потребує своєї розробки і досліджень у зв'язку з декларуванням нового педагогічного напрямку, визначається проблематикою соціалізації індивіда, а саме: «Суспільство, стать, ґендер» (біологічне і соціальне у ґендерній соціалізації, наслідки ґендерної асиметрії для розвитку особистості дитини, конструювання технологій впливу соціуму на індивіда з метою формування певної моделі ґендерної ідентичності, сутність соціальних трансформацій у стосунках статей тощо); «ґендер і педагогіка» (ґендерні аспекти історії школи і педагогіки; ґендерний потенціал навчально-виховного процесу, вікові аспекти ґендерної соціалізації, критика ґендерної тенденційності традиційної школи тощо).

Проблеми впровадження ґендерного підходу в роботу школи і сім'ї (методологія і методика ґендерної освіти і виховання, шляхи впровадження ґендерної інновації в навчально-виховний процес освітніх установ і сім'ї тощо); «Міжстатеві взаємини» (еволюція ґендерної взаємодії, міжстатева дружба, кохання, сексуальні стосунки); «Дошлюбна підготовка учнівської молоді» (ґендерні проблеми сучасної сім'ї; сексуальна культура в сім'ї; ґендерні особливості подружніх конфліктів, виконання батьківських ролей тощо); «ґендерний підхід у підготовці вчителів» (виявлення і подолання ґендерних стереотипів учителів і студентів педвузів, методи і прийоми їх деконструкції і реконструкції).

Отже, на сьогодні вже чітко окреслені систематизовані наукові знання з питань ґендера, спрямовані на пізнання суб'єктів — чоловіка й жінки, їхніх ролей, характеристик і зв'язків. Це дає змогу розглядати ґендерні знання як *самостійну дисципліну*. Такому становленню ґендера як наукового напрямку сприяє його інституалізація в системі освіти й науки. Зокрема, ґендерні дослідження набули статусу академічної дисципліни в американських та європейських університетах. Наукове дослідження й вивчення ґендера дедалі більше поширюється в академічних та університетських центрах України, в яких вивчення ґендерної проблематики було започатковане в 90-ті роки ХХ ст. й розвивається далі. Нині можна відзначити зростання кількості українських ґендерних наукових центрів, збільшення спеціалістів з питань ґендера, зростання кількості годин для викладання ґендерної проблематики у ВНЗ, технікумах, школах тощо.

ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА ЯК ПОКАЗНИК ЦИВІЛІЗОВАНОГО МИСЛЕННЯ НОВОГО СТОЛІТТЯ

Наталія Батрин,

*доцент кафедри ділової комунікації та організаційної поведінки
Тернопільського національного економічного університету*

Сьогодення сучасної української освіти є дуже важким, пронизаним проблемами і конфліктами. Та хоч яким нераціональним і повільним воно є, але це все ще рух уперед. Національні особливості потребують узгодження з міжнародними стандартами, в тому числі в найважливішій галузі культури — освіті. Проте наша тіньова економіка, недолуга система соціальних відносин, неконструктивне реформування політичної системи, уповільнене становлення громадянського суспільства слугують стримуючими факторами становлення української культури, важливим складником якої є гендерна культура, яка є показником сучасного цивілізованого мислення нового століття. Зрозуміло, що впровадження гендерних підходів у систему освіти і просвіти не допоможуть подолати і вирішити всі актуальні проблеми, але вони є необхідними і важливими для подальшого розвитку українського суспільства.

Прикладом прогресивного впливу гендерної політики на соціальний добробут є країни Швеція, Норвегія, Фінляндія, Ісландія, Канада, які мають досягнення у розв'язанні питання рівності статей. Вони досягли найвищого благополуччя серед країн світу внаслідок того, що питання рівних прав і можливостей стало напрямом державної політики ще з 1970-х років. Ми ж відстаємо на десятки років і все одно залишаємося сліпими до актуальних проблем. Свідченням слугують статистичні дані, наведені у таблицях [5, 14–17].

Таблиця 1

Оцінка експертами актуальності для українського суспільства проблем гендерної нерівності

Варіанти відповідей	В середньому за масивом	Чоловіки	Жінки
Ні, є актуальніші проблеми	36	49	28
Важко сказати, актуальна чи ні	20	28	14
Так, це дуже актуальна проблема	43	21	58
Інші	1	3	-

Таблиця 2

Розподіл відповідей експертів на запитання: «Як Ви вважаєте, чи потрібно українським жінкам активізувати власні зусилля для поліпшення свого становища в суспільстві?»

Варіанти відповідей	В середньому за масивом	Жінки	Чоловіки
Так, потрібно	70	81	56
Ні, не потрібно	13	7	21
Важко відповісти	16	12	22
Немає відповіді	1	-	1

**Розподіл відповідей експертів на запитання:
«Оцініть, якою мірою робота, котру Ви виконуєте, стосується забезпечення рівних
прав та можливостей чоловіків і жінок»**

Варіанти відповідей	Чоловіки	Жінки
Дуже пов'язана	33	42
Частково пов'язана	45	35
Зовсім не пов'язана	14	21
Важко відповісти	8	2

Досягнення рівності між чоловіками та жінками значною мірою ще розцінюється в масовій свідомості та в системі освіти як жіноче питання, а не як питання двох статей. Звернення в країні до жіночого питання логічно потребує концептуального бачення наявності питання чоловічого. Підставою для уваги до саме такої постановки питання є такі факти: тривалість життя чоловіків на 10 — 12 років менша за тривалість життя жінок, що несприятливо впливає на суспільство; суїцид в Україні понад 90% — чоловічий; стресові ситуації складніше переносити чоловікам, про що свідчить смертність чоловічого населення віком 28 — 46 років, яка перевищує жіночу в 4 рази [3, 2–3]. На думку Айвазової С., суворе дотримання принципу рівноправності чоловіків і жінок є однією з найважливіших умов формування нормального функціонування сучасного суспільства, а демократія означає перш за все відповідальність і зацікавленість усіх громадян — як чоловіків, так і жінок — у справах суспільства [1, 4-5].

У «Всесвітній декларації про вищу освіту для 21-го століття: підходи і практичні заходи» спеціально виділяється положення про те, що «необхідно продовжувати зусилля, які спрямовані на викорінення всіх стереотипів, що зумовлені ознаками статі, врахування ґендерних аспектів у всіх дисциплінах і розширення участі жінок на всіх ступенях й у всіх дисциплінах, забезпечивши їх більш активну участь у процесі прийняття рішень» [2]. Для досягнення поставленої мети необхідне застосування сучасних методик і нова розробка навчальних програм. В останніх обов'язково мають бути враховані аспекти рівноправності.

Ґендерна освіта прискорює розвиток культури відносин між чоловіками та жінками на засадах взаємоповаги, толерантності, дає можливості самореалізації як чоловіка, так і жінки. Сьогодні ґендерна освіта в Україні має значні напрацювання. Розробляються та читаються спеціальні курси з ґендерної проблематики, ґендерні питання включаються до навчальних курсів програм інститутів та центрів підвищення кваліфікації працівників, здійснюються різноманітні заходи з ґендерної просвіти, публікуються статті і монографії.

Найголовнішим методологічним принципом в сучасній ґендерній освіті, на думку Головашенка О.І., має стати відмова від «ґендерно нейтральної» методології, відстоювання ґендерно чутливої термінології в наукових дослідженнях, обґрунтування актуальності та популяризація ґендерної проблематики та її вихід за стіни наукових лабораторій. Потреба в узагальненні ґендерних знань викликана двома чинниками: перший — це той факт, що в українській освіті одночасно існують різні теоретичні пропозиції, так чи інакше заангажовані до висвітлення жінок і чоловіків та їхніх суспільних ролей, і другий — це міждисциплінарний характер ґендерних досліджень, що

зумовлює їх залежність від теоретичних засад та методологічних стандартів, прийнятих у тій чи іншій сфері [3, 2–3].

Основними напрямками перетворень, що мають вивести український освітянський простір на сучасний рівень слід назвати: включення гендерних проблем до державних програм освіти як пріоритетних; впровадження гендерних підходів у систему вищої, середньої та початкової освіти; інституалізація гендерних досліджень у системі освіти та науки в Україні; просування культури гендерної рівності і побудованого на ній способу виробництва індивідуального і колективного життя чоловіків та жінок; розвиток нового цивілізованого мислення на основі гендерних знань.

Література

1. Айвазова С. Гендерное равенство в контексте прав человека — М.: 2001. — 80 с.
2. Всесвітня декларація про вищу освіту для 21-го століття: підходи і практичні заходи (Париж, 9 жовтня 1998 р.), стаття 4. Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/abro.php?state=2941729417> .
3. Головащенко О.І. Гендерний підхід в системі освіти: узгодження національного досвіду з міжнародними стандартами. Матеріали науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта». — Вінниця, 2008. Режим доступу: <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/txt/06giozms.pdf> .
4. Попова Л.В. Гендерные аспекты самореализации личности. — М.: Тривола, 1996. — 258 с.
5. Саєнко Ю.І., Васильчук М., Герасименко А. та ін. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. — К., 2007. — 143 с.

ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ — МІСІЯ БІБЛІОТЕКИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Ольга Єпіфанова,

к.т.н., доцент, директор Наукової бібліотеки СНУ ім. В. Даля

Вероніка Савельєва,

заступник директора Наукової бібліотеки СНУ ім. В. Даля

Формування позитивного ставлення до індивідуальних, культурних і національних відмінностей інших людей входить у місію бібліотеки вищого навчального закладу. Сучасне завдання бібліотек — подолання гендерних стереотипів і формування гендерної толерантності — неупередженого ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою. Її актуальність зумовлена гострою необхідністю формування толерантної свідомості молоді, тому що саме у молоді відсутні стереотипи соціальних відносин.

На цьому фоні особливо важливим виглядає створення стійкої системи одержання знань з питань гендера, системи, яка б містила в собі як освіту, так і просвіту, даючи можливість доступу до таких знань студенту протягом всього його навчання, а в подальшому кар'єри й життя. Поки тільки зароджуються основи такої системи (зокрема, це стосується

вищої освіти). Впровадження категорії «гендер» у бібліотечну діяльність має принципове значення. Особливо важливим це є для бібліотек, що працюють із молоддю, оскільки саме в цьому віці формуються уявлення про професійне самовизначення, життєву стратегію, шляхи доступу до ресурсів і влади. Все це має в основі соціостатеву орієнтацію. Розвиток цього напрямку дозволить сформулювати уявлення про те, що стать не є підставою для дискримінації за будь-яким критерієм або показником, що дає можливість жінці й чоловікові користуватися правами людини в усій повноті цього поняття, вільного вибору шляхів і форм самореалізації на рівні своєї неповторної індивідуальності.

Для розуміння й професійної участі в процесі гендерної соціалізації бібліотекареві необхідні знання відповідного методологічного й методичного апарата, що містить систему наукових знань про гендер, гендерні аспекти читання, фактори, умови і критерії ефективної гендерної соціалізації. Необхідність введення категорії «гендер» у бібліотечну діяльність зумовлена такими факторами. В останнє десятиліття саме гендерний вимір стає дедалі більш важливим в оцінці основ і болючих точок процесів суспільного й особистісного розвитку. Бібліотеки, як сучасні інформаційні установи, мають займати активну соціальну позицію. Однак у бібліотечній практиці дотепер слабо враховується гендерний напрямок, незважаючи на його безумовне значення для гармонійного й повноцінного розвитку особистості, суспільства. Бібліотека може активно сприяти розвитку індивідуальних здібностей і інтересів підростаючого покоління, незалежно від належності до тієї або іншої статі, протистояти традиційним стандартам щодо статей. Для цього співробітники бібліотек повинні володіти методикою гендерного підходу. Здійснити гендерний підхід в інформаційно-бібліотечному обслуговуванні — це значить діяти з розумінням соціального походження категорій «чоловічого» і «жіночого» у суспільстві, ставити особистість і індивідуальність у розвитку вище традиційних рамок статі.

З метою поліпшення якості інформаційно-бібліотечного обслуговування з питань «гендера» у Науковій бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля був створений розділ в алфавітно-предметному покажчику електронного каталогу «Гендер», що містить рубрики: гендер в освіті й науці, гендер у соціально-економічній сфері, а в алфавітно-предметному покажчику для пошуку статей, виділені такі рубрики, як гендерна демократія, гендерна дискримінація, гендерна ідеологія, історія, теорія, політика, культура, справедливість, гендерні відносини, відмінність, конфлікти, гендерна нерівність, поведінка, поділ праці тощо.

Узагальнивши наявний досвід роботи бібліотек у цьому напрямку, наша бібліотека визнала за необхідне розвиток гендерного аспекту як необхідного компонента бібліотечної діяльності й включення в бібліотечну практику новаторських гендерних підходів і принципів гендерної рівності.

Заходи, проведені у формі лекцій і бесід, зацікавили студентів, тому що вони раніше навіть не замислювалися про проблеми взаємин статей у професійно-суспільній діяльності. Ця тематика дозволила звернутися до широкого спектра нетрадиційних форм, які давали підліткам можливість у невимушеній обстановці вчитися сперечатися, думати, виражати своє ставлення, відстоювати свої переконання.

Книжкова виставка «Гендер!» познайомила читачів з гендерною політикою України, а також з такими основними поняттями, як гендерні відносини, гендерна культура, гендер-

на справедливість. Усі ці матеріали були представлені в розділах: домострой, мудрість спілкування, ми й наша родина, секрети вмілого керівника, сімейне виховання.

Виставка-опитування «Ми — за рівноправність» знайомила користувачів з різними професіями, що були пріоритетними в різний час, і пропонувала висловити свою думку з таких питань:

- Чи існує рівноправність у виборі професії?
- Чи всі професії можна розділити на чоловічі й жіночі?
- Як ви думаєте, чи є чисто чоловіча або чисто жіноча професія?
- Чому жінки займаються чоловічою професією?

Зацікавили студентів проведені лекції:

- лекція-есе «Богиня українського вокалу» про велику українську співачку Соломію Крушельницьку;
- цикл лекцій «Великі жінки Луганщини» — де були представлені біографії відомих жінок Луганщини, серед яких Ліна Костенко, Христя Алчевська, Белла Руденко, Ірина Левченко, Джульєтта Якубович, Ольга Бризгіна, Віра Андріяненко та ін., розкриті сила і можливості жінки як творця.

Активне використання гендерних підходів є новим кроком у розвитку діяльності бібліотек. Кінцевою метою гендерного підходу в бібліотечній практиці виступає подолання обмежень розвитку потенціалу особистості залежно від статі, осмислення й створення умов для максимальної самореалізації й розкриття здатностей юнаків і дівчат у процесі читання. Як результат — створення умов для росту самосвідомості й можливостей само-реалізації особистості.

Література

1. Словарь гендерных терминов. Режим доступа: <http://www.owl.ru /gender /312.htm>.
2. Савельєва В.С. Стислий огляд гендерних змін сучасного суспільства [Текст] / В.С. Савельєва // Теоретичні і прикладні проблеми психології. — Луганськ. — 2003. — №1 (5). — С. 163–175.
3. Пасова Т. Гендер — це свобода [Текст] / Т. Пасова // Віче. — 2009. — № 5. — С. 52–54.
4. Правник Д.Ю. Становление и развитие гендерных исследований в психологии [Текст] / Д.Ю. Правник // Высшее образование сегодня. — 2007. — № 10. — С. 76–79.

ІНСТИТУТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СЕЛЯНОК У ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В 20-Х РР. ХХ ст.

Наталія Земзюліна,

*к.і.н., доцент кафедри новітньої історії
ЧНУ ім. Б. Хмельницького*

У квітні 1921 р. було засновано Всеукраїнську спілку сільськогосподарської кооперації «Сільський Господар», що вже у 1926 р. налічувала у своєму складі 56 спілок як асоційованих членів [1], що дає змогу констатувати її вагу в системі організаційних суб'єктів кооперативної мережі УРСР у 20-х роках.

За чисельністю членів спілок «Сільський Господар» у 1926 р. посідав третє місце серед 17 центральних кооперативних організацій України, а за господарським становищем і місцем у задоволенні економічних і кустарно-освітніх потреб сільського населення республіки цей кооперативний центр протягом усього свого існування посідав першорядні позиції.

Сільська кооперація існувала у формах різних об'єднань — споживчих, кредитних, виробничих, збутово-постачальних, універсальних тощо. Навіть колективізація спочатку розглядалася як прояв масового виробничого кооперування. Згідно з Положенням ЦК ВКП(б) «Про організаційну побудову сільськогосподарської кооперації» від 29 червня 1929 р., у кожному селі було організовано не більше трьох спеціальних кооперативних товариств відповідно до основної галузі сільськогосподарського виробництва в конкретному селі.

Робота щодо залучення сільського жіноцтва в кооперативні організації проголошувалася першочерговим завданням, бо вважалося, що зацікавлена жінка стане впливати на інших членів своєї родини. Була вироблена певна система для залучення селянок до споживчої кооперації: агітаційно-пропагандистські заходи, культосвітні та побутові заклади, форми матеріальної зацікавленості і пільги жінкам-пайовикам [2]. З числа вже скооперованих жінок виділялися вербувальниці і збирачки паїв.

Соціально-економічна стратиграфія села 20-х років немалою мірою визначалася впливом демографічних соціально-медичних чинників. Багатолітній вплив воєнного лихоліття 1914 — 1920 рр., поглиблений голодом 1921 року, надзвичайно тяжко позначився як на демографічній ситуації в українському селі, так і на якісному стані його трудових ресурсів. За далеко не повними даними, навіть у другій половині 20-х років майже 14% селянських господарств України навіть юридично очолювалися жінками [3, 8].

Вже на перших порах своєї діяльності, принаймні із середини 1925 року, спираючись на надходження від пайових внесків та фінансову підтримку кредитної сільськогосподарської кооперації, незможним господарствам було надано цілий ряд суттєвих економічних пільг.

Господарствам, на чолі яких стояли жінки, а це, нагадаємо, в абсолютній більшості були господарства незможницькі, надавалося право виплати паю в розстрочку. Спеціальна увага приділялася тим сім'ям, господарства яких взагалі не мали польових наділів. Такі двори, вступаючи до спеціалізованого товариства (птахівничого, молочарського тощо) сплачували, власне, лише символічний вступний внесок. Це дало можливість

значно збільшити кількість незаможних господарств у складі спеціалізованих сільськогосподарських товариств (протягом 1927 року на 146%) [4].

Зусилля спеціалізованої кооперації із залучення до кооперативної роботи господарств, на чолі яких стояли жінки, була організована на добре продуманій основі. Вона не мала нічого спільного із компанійщиною, а керувалася цілком раціональними економічними важелями.

Восени 1924 року в складі Народи по роботі на селі при ЦК РКП(б) була організована спеціальна комісія з культшефства. Комісія вивчила попередній досвід шефської роботи в країні і розробила новий проект основних її положень. Держава не лише декларує, а й вживає конкретних заходів щодо підвищення як професійного так і культурного рівня селян. Показовим у цьому плані є кошторис витрат на 1924 рік культвідділу Союзу кооператорів:

Масовая работа.

Расходы по ЦДК:

- а) докладов в большой аудитории 30 по 10 руб.
- « » в малой « » 18 по 10 руб. 480 р.
- б) беседы в приемной ходоков 12 по 5 руб. 60 р.
- в) « » в кооперативном уголке 29 по 5 руб. 120 р.
- г) « » музею сельс.хоз-ва при ЦДК 12 по 5 р. 60 р.
- д) вечера вопросов и ответов 24 по 10 руб. 240 р.
- Оплата чтения курсов по с-х кооперации при ЦДК 20 час.
- по 10 руб. за час..... 200 р.
- Художественные постановки при ЦДК 4-по 80 руб. 320 р.
- ИТОГО 1.480 р.
- 1. На организацию с-х кооперативного отдела при с-х музее ЦДК..... 5.000 р.
- 2. Расходы на пополнение библиотеки ЦДК литературой
- 4. На радиовещание (заявка радиовещат. узла) 12.000 р.
- Ленинградскому с-х музею на организацию с-х кооперации..... 3.000 р.
- 5. На издание кинофильмов в количестве 15 со средней стоимостью 7000 руб. каждая..... 105.000 р.
- 6. На литературу отпускникам-красноармейцам и активу с-х кооперации — 25000 книг по 2 руб. каждая 50.000 р.
- 7. Расходы по обслуживанию приезжающих экскурсий по с-х кооперации..... 1.000 р.
- 8. Дотации на удешевление изданий по массовой работе 20.000 р.
- 9. Расходы по устройству выставок с-х кооперации на Кооперативных и других съездах..... 2.000 р.
- 10. Расходы по переодическим изданиям:
- а) дотации газете «Кооперативная Деревня» 60.000 р.
- б) журналу «С/ХКооперация» 20.000 р.
- ИТОГО 80.000 р.

11. Проведение различных компаний..... 15.000 р.

12. Дотация Высшим Практическим Курсам с-х Кооперации 150.000 р.

13. Организация центральных 2-х месячных курсов для выдвиженков крестьянок на 100 человек 35.000 р.

14. Дотация курсам:

а) организация 1000 с-х кружков для женщин по различным отраслям с-х кооперации 2.000 р.

б) на курсы передвижки по лексырю в 2-х районах 1.000 р.

ИТОГО ПО РАБОТЕ СРЕДИ ЖЕНЩИН 38.000 р.

ИТОГО ПО МАСОВОЙ РАБОТЕ 304.980 руб.

Смета Культсектора Союза Союзов с-х кооперации на учебно-курсовую и массовую работу [5].

В 1925 році при бюро фракції РКП(б) сільськогосподарських кооперативних центрів була створена спеціальна дорадча комісія із завданням розробки питань марксистської теорії кооперації. Кооперація виступала як засіб організації бідняцько-середняцьких верств навколо завдань «диктатури пролетаріату». Постанова політбюро ЦК КП(б)У від 31 грудня 1926 року про підсумки роботи кооперації на селі з огляду на її розвиток як суспільно-господарчої організації поставила перед Вукоопспілкою, профспілкою сільгоспробітників та фракцією ЦКНС завдання відлагодження механізму забезпечення максимального впливу незаможного селянства на кооперацію. Втягнення незаможницьких верств населення до кооперації через структури КНС, де вони піддавалися відповідній класовій обробці, розчиняло опозиційність частини кооперованого власницького селянства як на рівні економічного відтворення, так і в площині ціннісних соціальних орієнтирів.

Окрім кооперації, як відомо, практичне втілення ідеї рівної участі жінок в управлінській сфері у 1920-ті роки здійснювалося шляхом створення при партійних органах відділів по роботі серед жінок. Перед жінвідділами, що були невід'ємною частиною партійних структур у 1920-ті роки, поставили завдання «будити широкі маси жінок, зв'язувати їх з партією, удержувати під її впливом» [6]. Перший в Україні жінвідділ було створено при Харківському губкомі КП(б)У. А із заснуванням відділу робітниць і селянок при Центральному комітеті КП(б)У в січні 1920 року розпочалася систематична робота партії серед жінок. Протягом 1920-х років керівницями жінвідділу при ЦК КП(б)У були Катерина Самойлова, Варвара Мойрова, Ольга Кравченко. Марія Левкович, Ольга Пілацька. Керівництво роботою серед жінок на місцях здійснювали губернські, повітові та районні жінвідділи при партійних комітетах, які станом на 1925 рік охопили своїм впливом 1,5 млн жінок [7].

Отже, держава як економічними, так і ідеологічними засобами всіляко намагалась використати жіночий ресурс для досягнення своїх поетапних, першочергових завдань. Про суб'єктивно жіночі інтереси не йшлося, жінка розглядалась під кутом пролетарської ідеології і була не носієм своєї рідної субкультури, берегинею духовності, а борцем-товаришем, який здійснював світову пролетарську революцію.

Література

1. Трапезников С.П. Борьба партии большевиков за коллективизацию сельского хозяйства в годы первой сталинской пятилетки. — М.: Госполитиздат, 1951. — 262 с.
2. Ходченко П. Селянка в споживчій кооперації / Вид. 2, випр. й доп. — Харків: Книгоспілка, 1930. — 48 с.
3. Статистика України. — Серія XVI. — Т.І. — Вип.1. — № 148. — Х., 1929. — С.51.
4. Історія селянства Української РСР. — У двох томах. — Т.2. — К.: Наукова думка, 1967. — 534 с.
5. ЦДАВО України. — Ф.290. Всеукраїнська Рада сільськогосподарської кооперації «Сільський господар». — Оп.3. — Спр.24. — Протоколи IV зборів уповноважених С.Г. — 21.03.-23.03.1925. — 230 арк.
6. Александров А. Останній рік п'ятирічки і завдання трудящої жінки. —Х.: Пролетар, 1932. — 56 с.
7. Богачевська-Хомяк м. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939. — К.: Либідь, 1995. — 424 с.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

Тетяна Смірнова,

доц., канд. мистецтвознавства

Севастопольського національного технічного університету

Актуальність гендерних досліджень заявлена Україною разом із 189 країнами — учасницями саміту 2000 р., коли вона визначила задачу забезпечення гендерної рівності як умову створення гармонійного суспільства. Ось чому на межі тисячоліть науковці почали дослідження, які ґрунтуються на соціально й культурно маркованій специфіці статі — ґундеру, що стало ознакою нового періоду в українській науці.

Ще одна галузь, яка активно формує свідомість сучасної людини, віддзеркалює світові процеси — сучасне мистецтво. Це сфера виникнення найважливіших рис, які прогнозують майбутнє всього людства. Гендер сполучається у часі з творчістю майстрів «нової української хвилі», яка відчутно заявила про себе при розвалі СРСР і, визначена нині як «сучасне мистецтво», переживає десятиліття бурхливого розвитку, що збігається у часі з національною незалежністю України. Крім того, особливості віддзеркалення мистецтвом національної свідомості виявилися важливими у зв'язку зі світовими тенденціями глобалізації й універсалізації, коли існує загроза втрати національної культури, національного мистецтва, безслідного розчинення у світовій спільноті. «Актуальне» українське мистецтво — це мистецтво останнього п'ятиріччя — являє собою найбільш турбулентну галузь, в якій відбувається процес могутнього перетворення віджилого статичного, консервативного й стереотипного і пошук нових форм вираження національної ідентичності, і застосування досвіду кіберпростору або ЗМІ.

На початку нового століття гендерні дослідження в галузі сучасного мистецтва покажуть становлення нового культурного простору, який ґрунтується на динамічній рівновазі маскулінного та фемінного початків.

За нашого часу, завдяки новим системним підходам до історії та історії культури, відходу від традиційних схем і заідеологізованості, з'явилася можливість, спираючись на попередній досвід досліджень, об'єктивно оцінити роль, місце і значення нового етапу в розвитку світового мистецтва, який, укладаючись у рамки останнього п'ятиріччя, в українському суспільстві носить назву Сучасне (Актуальне) мистецтво.

Ця частина історії мистецтва вважається найбільш демократичною. Провести класифікацію в такому мистецтві це вельми складне питання для найдосвідченішого науковця, проте іншого шляху зустрітися віч-на-віч із злободенними проблемами сучасності не існує. Причиною нагальної потреби у дослідженнях ґендерних аспектів і особистості митця є те, що в цьому — основа сучасного мистецтва. Саме сильна незалежна особистість митця спроможна розірвати пута традиційного й рутинного сприйняття в мистецтві. Це і є відмінною рисою сучасного мистецтва, на відміну від СРСР, де митця примушували до традиційного сприйняття й це обмежувало його творчу уяву.

Провести ґендерний аналіз формування світогляду й художнього мислення сучасних художників означає:

1. Виявити становлення творчого методу, розвитку ними нових напрямів у мистецтві, стилістичних проблем творчості на основі вивчення культурно-історичної й національної самобутності суспільства останнього п'ятиріччя та мистецтвознавчої оцінки їх творів;

- провести ґендерний аналіз твору мистецтва як культурного тексту, коду, культурної універсалії;
- дати семіотичний і семантичний аналіз, що виявляє смислові та ґендерні константи у творах сучасних художників.

2. Продемонструвати можливість застосування ґендерної методології у вивченні мистецтва, ґендер як аналітичний інструмент, відокремлений від понять, пов'язаних з фемінізмом.

3. Виявити:

- мистецтво як специфічно чоловічу (культурна метафора, яка співвідносить поняття раціональне — духовне — божественне — культурне) або жіночу культуру (чуттєве — тілесне — гріховне — природне), або як дотримування динамічної рівноваги;
- чи розглядається жіноча культура як субкультура;
- характер універсалій (архетипових уявлень, що домінують у різних культурах), за К. Клакхоном, які складають окремий смисловий шар у понятті ґендера;
- чи виявляється жіноча тема (особливістю української культури є орієнтованість на стать);
- чим вирізняється творчість жінок-художниць;
- виявити ґендерні напрями в живопису, розроблені та розвинені ними, показати роль, місце й значення творчості в розвитку українського мистецтва;
- на основі отриманого досвіду провести дослідження ґендерних стереотипів у мистецтві останнього п'ятиріччя;
- проаналізувати ступінь відображення в мистецтві расових, етнічних, соціальних відмінностей, пов'язаних із ґендером (за Дж. Скотт).

Досліджений як соціальний конструкт, як філософський економічний феномен, ґендер як культурологічне поняття, тим більше, як поняття в сучасному мистецтві не вивчено в Україні. Всі попередні відомі в українській науці підходи ґрунтувалися на радянській ідео-

логії і традиційних стереотипах українського суспільства. Тільки зараз, коли Україна стала відкритим суспільством, реальним є здійснення ґендерного дослідження в мистецтві.

Унікальність дослідження в його амбівалентності. Він обґрунтовує проведення наукового дослідження одночасно у двох галузях: **ґендерології**, де ґендер використовується як засіб крос-культурного аналізу, і **сучасному мистецтві**, яке подається як новий семантичний простір для проведення ґендерної експертизи.

Оскільки ґендер є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства, він містить соціокультурний комплекс норм, правил, ідеалів, цінностей и значень. Культурна складова в ньому є визначальною — саме вона наділяє сенсом і мотивацією людську поведінку. Ґендерна проблематика в мистецтві й досі не знайшла серйозного відгуку в академічному середовищі, хоч рівень розробки загальних підходів цілком можливо порівняти з рівнем розробок в інших країнах.

Ґендер розглядається культурологічно як культурний, символічний образ статі, етносоціальної спільноти як творця й споживача сучасного мистецтва. Досліджуються закономірності, які лежать в основі створення витворів мистецтва, архетипові зразки ідентифікації чоловіка й жінки, що визначають особливості етнокультурного процесу. Особливістю проекту є спроба ідентифікувати людину з об'єктами культури. Важливу роль у ґендерному аналізі конкретних творів відіграє формальний аналіз, творцем якого став швейцарець г. Вельфлін (1864–1945). Виділені ним два типи художнього вираження, подані симетричними парами (лінеарність — мальовничість, площина — глибина, замкнена форма — відкрита форма, тектонічне — атектонічне, безумовна ясність — умовна ясність) продовжують «працювати» в контексті сучасного стилістичного аналізу. Іконологічний метод, розроблений німецьким вченим Е. Панофським, уперше окреслений ним у «Дослідах з іконології» (Oxford, 1939), також є складовою частиною нашої методики. Виділені ним три рівні значення витвору мистецтва (первинне, зорове; повторне, іконографічне й внутрішнє, змістовне, яке дозволяє розкрити різноманітне значення знаків протягом розвитку різних цивілізацій і культур) допоможуть нам в інтерпретації окремих складних символічних і міфологічних сюжетів.

В окремих випадках ми можемо вдаватися до лінгвістичних можливостей семіотичного підходу, що допомагає читати художній твір як текст, до методу структурної лінгвістики, творцем якого був Клод Леві-Стросс (нар. 1908). Французький етіолог-структураліст намагався моделювати несвідомі процеси і прочитувати в міфі, ритуалах, масках інформацію, повідомлення. Тим часом роль творчої особистості в художньому процесі є провідною й визначальною: адже саме вона є рушійною силою цього процесу.

Ґендерний характер мистецтва — це ознака його оновлення. Зрілий ґендер у зрілій культурі — це абстрактно-символічна структура, яку можна виокремити як одну з мисленневих й інтерпретаційних систем у ґендерній класифікації світу.

Україна як суверенна держава вступила до світової спільноти і буде громадянське суспільство на сучасних гуманітарних засадах, які сприятимуть утвердженню свободи особистості, що неможливо без реконструкції відсталих ґендерних стереотипів. Започатковані у минулому столітті, ґендерні знання слід зробити відповідними до духовних потреб суспільства. Трансформація суспільних ідеалів, підвищення вимог до повсякденних аспектів буття українців потребує проведення крос-культурних досліджень, які збагатять і насичать власний історичний досвід новими живильними силами. Ґендерна

рівність є ознакою розвинутого міцного суспільства, його демократичності.

Гендерне дослідження у мистецтві показує, що найпродуктивнішим видається підхід до гендера з позицій герменевтики як до реальності, опосередкованої знаками, символами і текстами. Такий підхід дозволяє визначити гендер як свого роду міждисциплінарну категорію, в основі якої переплітається безліч наук про людину, про її не лише біологічну, а й соціально та культурно зумовлену специфіку, як сукупність обставин, подій і дій, у центрі яких перебуває людина, особистість.

Література

1. Hofstede Geert. *Masculinity and Feminity: The Taboo Dimension of National Cultures*. — Thousand Oaks: SAGE Publications, 1998. — 238 p.
2. Geis F. L. *Self-fulfilling prophecies: A social psychological view of gender* // A. E. Beall, R. J. Sternberg (Eds.), 1993.
3. Gilmore D.D. *Manhood in the making*. — New Haven, CT: Yale University Press, 1990.

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВИЩЕ ТА ЗДОБУТКИ СЕКЦІЇ «ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА» НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРИКІВ-АГРАРНИКІВ

В.К. Мотуз

Українки, як доміант соціальної структури суспільства, зі своїми особливими морально-психологічними принципами та світобаченням, продовжують утримувати стійкі позиції самотнього об'єкта дослідження.

Як не можна не враховувати той факт, що соціальний розвиток українського жіноцтва постійно перебуває в полі зору вітчизняних суспільствознавців, так і не можна заперечувати наявність білих плям у жіночій історії. На жаль, серед різноманітних аспектів історії українського селянства одним із менш досліджених залишається гендерне питання.

Очевидна потреба в появі відповідних наукових робіт із такої надзвичайно актуальної на сьогодні проблеми послужила досить вагомим аргументом для членів Наукового товариства істориків-аграрників (НТІ-А) у прийнятті рішення щодо організації та проведення досліджень гендерних проблем українського села. Отже, саме для розробки та втілення науково-дослідних та освітньо-педагогічних проектів з історії соціального розвитку селянок при НТІ-А в 2003 р. було відкрито підрозділ «Гендерні дослідження українського суспільства» [1, с. 9].

Вісім років громадсько-професійного життя секції є значним строком, який потребує не лише підведення підсумків, а й глибокого аналізу її діяльності на науково-суспільній ниві. Ці обставини і спонукали авторку до написання представлених тезисів.

Предмет вивчення — науково-громадська робота членів підрозділу «Гендерні дослідження українського суспільства» НТІ-А.

Об'єкт дослідження — вклад секції в історико-аграрний та гендерний рухи.

З моменту заснування і до сьогодні секцію очолює к. і. н., доцент Земзюліна Наталія Іванівна. До складу об'єднання входять 23 науковця, серед яких викладачки та співробітниці

трьох Черкаських ВНЗ, а саме: національного університету імені Богдана Хмельницького (ЧНУ), державного технологічного університету та Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля. Систематичність та результативність у справі дослідження минулого та сучасного українського жіноцтва демонструють: к. і. н., доцент О.О. Драч, Н.І. Земзюліна, Л.І. Синявська, О.В. Сухушина, О.З. Силка, к. і. н. О.М. Махиня, викладач М.В. Захарченко, лаборант Ю.В. Ватрушкіна. З цього приводу варто наголосити на одному із значних досягнень членів підрозділу — виданні в 2007 та 2008 рр. двотомника бібліографічного покажчика «Гендерні студії у фондах наукових бібліотек м. Черкас», де укладачами виступили Ю.В. Ватрушкіна, Н.І. Земзюліна та О.З. Силка.

Повсякденна робота науковців секції «Гендерні дослідження українського суспільства» проходить у декількох напрямках. Пріоритетним із них уже понад вісім років залишається розвідка з минулого та сучасного життя українських жінок-селянок.

Враховуючи думку громади Товариства про необхідність більш ґрунтовного вивчення повсякденного життя селян центрального регіону України періоду ХХ — початку ХХІ ст., на першому засіданні членів секції «Гендерні дослідження українського суспільства», яке відбулося 04.03.2003 р., було одностайно прийнято рішення про зосередження уваги на дослідженні поглядів селянок (очевидців) на складні суспільно-політичні, соціально-економічні та культурні явища в історичній ретроспективі. Крім того, постановили вивчати таку буденну для останніх і досить важливу для істориків проблему, як взаємозв'язок сільського жіноцтва з іншими соціальними групами села, наприклад, колгоспниць і голів колгоспів, партійних та профспілкових чиновників, інтелігенції (сільські лікарі та вчителі), при цьому не оминаючи питань, які стосуються життєвих засад і цінностей, праці та відпочинку селянського жіноцтва.

Втілювати задумане в життя члени підрозділу розпочали зі збору інформації. Протягом восьми років необхідні матеріали для дослідницьких проектів науковці отримують не лише з опублікованих та архівних джерел, а й внаслідок проведення польових досліджень.

Усна історія стала пріоритетним міждисциплінарним напрямком у роботі секції «Гендерні дослідження українського суспільства», який відкрив перед фахівцями перспективи в справі дослідження багатьох маловідомих сторінок із повсякденного життя сільського жіноцтва, що не набули висвітлення в радянській та сучасній історіографії. Наприклад, в отриманих методом інтерв'ювання джерелах (матеріал тематичних інтерв'ю-спогадів про воєнний період 1941–1945 рр., який люб'язно був наданий 268 респондентками з 48 сіл Черкаської області), історики почерпнули цікаву інформацію стосовно впливу тоталітарних систем, радянської та німецької, на долю та світогляд сільського жіноцтва.

Оцінивши на практиці результати своїх науково-дослідних та освітньо-педагогічних проектів, в першу чергу «Війна очима жінок» (2004–2007 рр.) та «Соціальна активність жінок-селянок Черкащини» (2005–2009 рр.), члени підрозділу стали одностайні в думці відносно того, що саме використання методів та підходів усно-історичних досліджень дозволяє ввести індивідуальний історичний досвід пересічних селянок у поле наукового аналізу, що в свою чергу сприяє збагаченню історичних студій, надаючи їм виразно людський вимір.

Другим напрямком є активна участь членів організації в гуманітарно-виховній роботі вищої школи. Необхідно відзначити, щорічний вклад секції в організацію та проведення в стінах ННІ історії і філософії ЧНУ заходів, присвячених популяризації серед студентської молоді традицій та духовних символів українства. Так, серед заходів, що їх організовує

секція «Гендерні дослідження українського суспільства» напередодні святкування Великодня був «Тиждень української вишиванки» (2009 р.) [2, с. 4], а також «Тиждень української духовності», проведення якого заплановано на 21–27.04.2011 р.

До третього успішного виду діяльності науковців потрібно віднести активну участь у суспільному житті. Члени підрозділу «Гендерні дослідження українського суспільства» співпрацюють із різними громадськими організаціями. Ними давно вже налагоджені дружні взаємовідносини з провідними українськими та закордонними гендерними центрами. Серед таких необхідно відмітити організації при Харківському та Львівському університетах, Московський жіночий центр [1, с. 11]. Звичними в роботі секції є організовані спільно з молодіжними організаціями м. Черкас, наприклад, із молодіжним обласним об'єднанням «Молода Черкащина», круглі столи та тренінги. Актуальним питанням, яке часто виноситься для обговорення на таких зібраннях, є проблема насилля в сім'ї та суспільстві. Члени секції «Гендерні дослідження українського суспільства» неодноразово ставали доповідачами на теми щодо захисту дитинства та материнства.

Не менш важливими напрямками роботи членів гендерного центру при ЧНУ є щорічна участь у секційних засіданнях симпозіума з проблем аграрної історії та опублікування наукових праць, зокрема, у спеціалізованому виданні із селянознавчої проблематики — «Український селянин» [1, с. 26]. Вже восьмий рік поспіль на базі ННІ історії і філософії Товариством проводиться наукове зібрання. Так, під час останнього, VIII симпозіуму з проблем аграрної історії, що був приурочений ювілейній даті — 10-й річниці діяльності НТІ-А та відбувся 23–24.09.2010 р., члени секції «Гендерні дослідження українського суспільства» вкотре продемонстрували свою завзятість і працелюбство в організації та проведенні відповідного форуму [3, с. 3].

Однак спектр діяльності членів підрозділу «Гендерні дослідження українського суспільства» не обмежується лише вище зазначеними видами роботи. Варто наголосити на тому, що буднічна праця науковців включає в себе ще й кропітку роботу з формування своєї бібліотеки, збору історичних пам'яток для Музею аграрної історії Наддніпрянської України та шефство над Студентською секцією Товариства [1, с. 11, 14].

За досить короткий термін існування секція «Гендерні дослідження українського суспільства» встигла не лише завоювати авторитет у наукових колах та отримати статус дієвого осередка Наукового товариства істориків-аграрників, їй поправу належить місце провідного гендерного центру Черкащини, який відзначається своєю активною науковою, громадською та культурною діяльністю.

Література

1. Наукове товариство істориків-аграрників на 10-ту річницю діяльності. 2000–2010 / Десятніков О.В., Земзюліна Н.І., Корновенко С.В. та ін.; наук. ред. А.Г. Морозов; упоряд. І.А. Фареній; Наукове товариство істориків-аграрників. — Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2010. — 32 с.
2. Шевченко А., Ліла І. Незгасаюча любов до української вишиванки // Історико-аграрні обрії. — 2010. — № 22 (листопад). — С. 4.
3. Фареній А.І. Відбувся VIII симпозіум з проблем аграрної історії, приурочений до 10-ї річниці діяльності Наукового товариства істориків-аграрників // Історико-аграрні обрії. — 2010. — № 21 (вересень) — С. 3.

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА ЯК ЧИННИК ГЕНДЕРНО ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Юлія Стребкова,

*Канд.філос.наук, доцент каф. філософії
Національного технічного університету України «КПІ»*

Значна частина праць українських та закордонних ґендерологів, аналізуючи живучість «прихованого навчального плану» та поширення сексистських і андроцентристських тенденцій в освітніх підходах і програмах, зазначають необхідність їх перегляду. Ґендерний аналіз навчальних матеріалів, проведений експертами ПРООН, зафіксував значну ґендерну асиметрію у переважній більшості шкільних підручників та спонукав до проведення ґендерної експертизи, відслідковування показників ґендерної статистики та імплементації ґендерного компонента до навчально-виховних планів. Ґендерні аспекти соціалізації активно розробляються в аналітиці В. Гайденко, Т. Говорун, Т. Голованової, О. Кікінежді, О. Кізь, О. Плахотник та ін. Зростає мережа освітніх і ресурсних ґендерних центрів, створених за сприяння «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні» ПРООН та міжнародних фондів. Видано підручники для шкіл та університетів, сформовано тематичні бібліотеки. Педагогами та психологами (Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кізь, В. Кравець) доведено, що гіперфемінність та гіпермаскулінність є непродуктивними моделями та породжують низку проблем у соціальному функціонуванні людини [2, 60–64]. Разом з тим більшість українських дослідників-ґендерологів відзначають вкрай низьке представництво жінок у сфері прийняття рішень, вертикальну і горизонтальну ґендерну сегрегацію у професійній сфері та наявність різних форм дискримінації. Отже, черговий аналіз чинників ґендерно диференційованої соціалізації буде актуальним для сучасного українського суспільства та сприятиме розробленню більш досконалих механізмів реалізації ґендерної політики і виробленню більш дієвої стратегії подолання ґендерних викликів сьогодення.

Сучасні науковці погоджуються з думкою французького філософа К. Гельвеція, що «справжній вихователь дитинства — це речі, що оточують його» [1, 31]. Зважаючи на те, що література для дошкільнят є впливовим чинником ґендерної соціалізації, — дитячі книжечки будуть релевантним об'єктом для емпіричного дослідження. Для практичної частини дослідження були використані методичні розробки та рекомендації з ґендерного аналізу м. Скорик та Л. Малес. Популярні дитячі книжечки, журнали та розмальовки, які найлегше знайти (купити, прийняти в дарунок, придбати у знайомих тощо) досліджувались на факультеті соціології і права НТУУ «КПІ» у процесі вивчення курсу «Ґендерні дослідження». Акцент робився на професійному орієнтуванні дітей. Але оскільки в Україні періодично проводиться ґендерна експертиза дитячої літератури, то вирішено було обмежитись десятиліттям. Всього було представлено до аналізу 156 видань для дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку. З них сучасної літератури (після 2000 р.) — (?) одиниць (екземплярів). Стосовно **кількісного аналізу** отримано такі результати:

1. Кількість головних персонажів та діючих осіб — 896.

Серед них окремо:

а) осіб чоловічої статі — 629 (70,2%);

б) осіб жіночої статі — 266 (29,7%).

2. Загальна кількість малюнків людей та антропоморфних істот — 2976.

Серед них окремо:

а) кількість зображень чоловічої статі (включаючи статево диференційовані зображення тваринок) — 1864 (62,3%);

б) кількість зображень жіночої статі (включаючи статево диференційовані зображення тваринок) — 765 (25,7%)

в) не визначено статей або складно визначити — 347 (11, 65%)

Кількість хлопчиків та чоловіків серед дійових осіб у виданнях, спрямованих на професійну орієнтацію малюнків, переважає кількість дівчат та жінок у декілька разів. Наприклад, у «Професіях» серії «22 картинки» видавництва «Ранок», 2009 р., кількість хлопчиків переважає у 4 рази кількість дівчаток, а у «Малюкам про фахи», «АСТ-ПРЕСС», 2000 р., майже у 9 разів. З досліджених видань було 4 книжечки, серед головних героїв та діючих осіб в яких не було жодної дівчинки або жінки. В азбуках досить часто кількість жінок та дівчаток значно менша, ніж кількість статево недиференційованих персонажів, наприклад: «Твоя перша абетка», видавництва «Панорама», 2001 р. Були цікавими та потребують подальшого дослідження реакції студентів та студенток на отримані результати ґендерної диспропорції. Зокрема: «Ніколи б не подумала... З виду нормальна книжечка, тобто я коли її дивилася "не бачила", що там дівчаток майже немає!» (студентка 4 курсу ФСП).

Якісний аналіз:

1. Предмети, з якими зображено найчастіше:

а) осіб чоловічої статі: техніка (не побутова), транспортні засоби (зокрема, іграшкові), комп'ютер, книжка, корона, трон, указка, зброя, спортінвентар;

б) осіб жіночої статі: ляльки, м'які іграшки, квіти, їжа, посуд, совок та віник, дзеркало, повітряні кульки, вбрання, гребінець та прикраси, чарівна паличка, віяло.

2. Теми які «прив'язані»:

а) до осіб чоловічої статі: знання, професіоналізм, успіх, керування засобами, управління людьми, майстерність, влада, сила, військова справа, дослідження, пошук, спорт;

б) до осіб жіночої статі: обслуговування (всіх), догляд (за всіма і всім), хатня робота, чари, пошук хорошого нареченого.

Поряд зі стабільно жорсткою сепарацією дітей за статтю у певних видах діяльності, дорослі жіночі персонажі у виданнях 2000 — 2003 років багаті проявами еkleктичних поєднань. Так, у веселій та насправді цікавій книжечці «Літаючий капелюх» серії «Міні-диво» видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2001 року, тато — традиційно є льотчиком військового літака та рятувальником, а мама (єдина людина жіночої статі) працює на комп'ютері «Укртелекому» і зображена тричі: із сумнівним напоєм, за комп'ютером та в обіймах з козою на ім'я Ізабелла» (з роботи студентки 4 курсу).

Інформаційна війна, яка відбувається у суспільстві за право панування у царині ідеології, відбувається декількома шляхами. На нашу думку, насадження та поширення певних стереотипів і підміна наукових даних поширеними заздалегідь міфами не можлива без штучного зниження інтелектуального рівня реципієнтів інформації. Зображення дівчаток деінтелектуалізовані, підкреслено емоційні і майже завжди з відкритим ротом.

Гендерна диференціація, що є базисом сексистської ідеології, продовжує розподіляти світ на чоловічий та жіночий у поєднанні з протиставленням їх один одному. Так, серед досліджуваних видань були окремі «Абетка для хлопчиків» та «Абетка для дівчаток» серії «Книжка-крихітка» видавництва «Ранок», 2009 р., із традиційним патріархатним набором. Паралельно із загальної маси дитячої літератури виокремлюються дедаї більше видань, розрахованих лише на дівчаток: «Енциклопедія принцес», «Школа принцес», серії книжок «Казкові принцеси» тощо, які можна назвати «монорольовими». «Прочитавши казочку можна прийти до висновку, що найкращі якості для дівчини — це покірність, працьовитість та лагідність, а головна ціль — це вдалий шлюб на якомога багатшому чоловікові» (студент 2 курсу ФСП).

Цікаво, що якщо у виданні кількість хлопчиків переважає відповідну кількість дівчаток менш ніж у 2 рази — книжечка автоматично маркується студентами та малечєю як «дівчача». Як приклад, 8 з 10 студентів та 5 із 5 дошкільнят, що брали участь в експерименті, переглянувши «Смачну абетку» видавництва «Septima», 2005 р. (кількість зображень жінок і дівчаток та хлопчиків і чоловіків 33 та 41 відповідно) визначили її як «дівчачу» або «розраховану на дівчаток». Важливо, що традиційні зображення дівчаток та мам, які накривають на стіл та подають їжу, не містять стільця для них за столом поряд із гостями або учасниками сімейної трапези. На нашу думку, ідеї гуманістичної гендерної педагогіки й надалі будуть розбиватися об стереотипи масової свідомості, а опозиція символічного та емпіричного (Л. Ірігаре) породжуватиме у жінок та чоловіків деструктивну поведінку та бажання втекти від реальності.

З безлічі прикладів процитуємо віршики із книжечки «Побавимося в магазин» видавництва «Ранок», 2008 р.:

Стасик листя цілу жменю
Витягає із кишені:
— Дайте пістолет мені,
Грошей вистачить чи ні?
Ніна Стасу підморгнула,
Пістолетик простягнула.

Тут Ганнусенька примчала,
Усміхнулась і сказала:
— В мене лялечок аж сім,
Дайте-но горішки їм,
Тістечка і мармелад,
Печиво і шоколад...
— Досить! — закричав Назар. —
Ти купила весь товар!

Загалом же, прослідковуються такі закономірності у змісті та значенні:

1. Якщо приготування їжі є обов'язком, то зображується виключно дівчинка, якщо зображення символізує професійну творчу самореалізацію кухаря — зображено здебільшого хлопчика або чоловіка.
2. Якщо акцент у медичних маніпуляціях на догляді — зображено дівчинку або жінку, якщо акцент на професіоналізмі та престижності професії — хлопчик або чоловік.
3. У представників творчих професій, якщо акцент робиться на успіху та майстерності — чоловіча стать, якщо на привабливій зовнішності — зображується дівчинка.

Як приклад можна навести віршики з однієї з книжечок («Малютам про фахи», «АСТ-ПРЕСС», 2000р.):

ТАНЦЮРИСТ
Майстерно й чітко
Станцював на «біс»
Чечітку

ЦИРКАЧКА молоденька
І в'юнка
Танцює на канаті гопака

1. Якщо діяльність пов'язана із лідерством та покликанням вести за собою — зображено осіб чоловічої статі незалежно від віку та професії. Виняток не становлять навіть «питомо жіночі» професії. Якщо присутні символи досягнень у сфері знання загалом (мантія, указка, кафедра та ін.), то вчитель зазвичай чоловічої статі.

Література

1. Гельвецій К.А. Про людину, її розумові здібності та її виховання / Пер. з фран. Валер'яна Підмогильного. — К.: Основи, 1994. — 416 с.
2. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія. — К.: Вид. центр «Академія», 2004. — 308 с.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ҐЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ

Олена Гривкова,

*здобувач відділу порівняльної професійної педагогіки
Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України*

Одним із важливих напрямів розвитку педагогічної науки в епоху глобальних соціально-економічних і культурологічних трансформацій в суспільстві є становлення нової галузі наукових знань — ґендерної педагогіки, предметом дослідження якої виступає корекція процесу соціалізації підростаючого покоління залежно від статі.

У контексті цього наукового пошуку зростає актуальність комплексного висвітлення відповідного досвіду, узагальненого в зарубіжній педагогічній науці, зокрема, в німецькій. Німецька вища школа перебуває в процесі реформування й модернізації відповідно до принципів Болонської угоди, яка висуває нові вимоги до організації й змісту процесу навчання студентів й передбачає оволодіння основами ґендерних знань, реалізацію ґендерного підходу в професійній освіті.

У концепції модернізації системи професійної освіти Німеччини підкреслюється необхідність пред'явлення нових вимог до діяльності сучасної вищої професійної школи у зв'язку з реалізацією особистісно-орієнтованої парадигми освіти.

Принципово важливою стає така антропоцентрична модель навчання, за якою студент визнається головною дієвою особою всього навчально-виховного процесу, активним суб'єктом діяльності, який може самореалізуватися відповідно до властивих йому індивідуальних пізнавальних можливостей.

Стратегічний курс розвитку системи професійної освіти в Німеччині в сучасних умовах спрямований на гуманізацію змісту освіти та реалізацію ідей самоактуалізації особистості, визнання її прав на вільне самовизначення, найбільш повний розвиток здібностей і задоволення пізнавальних потреб у навчально-виховному процесі.

У численних працях українських і зарубіжних учених більшою чи меншою мірою висвітлена освітня проблематика гендера, а саме: теоретичні засади гендерної педагогіки (С. Бухен, м. Горсткемпер, К. Деріхс-Кунстманн, В. Кравець, П. Мільгоффер, Х. Фімер, Л. Штильова); гендерні аспекти навчання і виховання учнів (Е. Брайтенбах, Т. Голованова, А. Кайзер, Н. Кутова, О. Петренко, г. Фаульстіх-Віеланд, г. Шумахер); гендерна рівність у шкільній освіті (Т. Говорун, г. Браун, У. Кессельс, Л. Фрід); формування гендерної культури молоді (О. Кізь, О. Кікінежді, П. Міддлетон, А. Пренгель), шляхи реалізації гендерної освіти у вищих навчальних закладах (Б. Блетнер, м. Брендель, г. Демиденко, С. Кергер, О. Петренко, Л. Шустова).

У заключному комюніке Берлінської конференції міністрів освіти (вересень 2003 р.) стверджувалося, що Болонський процес повинен ліквідувати соціальні деформації суспільства, зокрема, гендерну дискримінацію, а так само інші соціальні нерівності в системі професійної освіти.

Гендерна дискримінація в системі професійної освіти Німеччини об'єднує вертикальний і горизонтальний сегрегаційні процеси:

- горизонтальна сегрегація: навчальні інтереси жінок багатогранніше, ніж у чоловіків, але вони рідко націлені на отримання диплому з технічної спеціальності;
- вертикальна сегрегація: незважаючи на успіхи під час навчання в школі або ВНЗ жінки закінчують навчання, коли отримують ступінь бакалавра. Жінки не досягають вершини академічної кар'єри.

Вертикальна сегрегація має місце в усіх наукових напрямках, навіть у так званих жіночих галузях знань.

Студенти-чоловіки та студенти-жінки в Німеччині розподіляються за фахами нерівномірно. У цьому зв'язку Рамм і Баргель наводять терміни «чоловічий фах», «жіночий фах», «нейтральний фах». На їхню думку, дефініція «чоловічий фах» стосується дисциплін, які прослуховують менш 30% жінок від загальної кількості студентів факультету. За їхніми даними, це такі спеціальності: інформатика, фізика, машинобудування, електротехніка, транспорт, електроустаткування та низка інших технічних спеціальностей. Жіноча частина професорсько-викладацького складу на таких факультетах становить менш ніж 10%.

Гендеро-нейтральні фахи, а саме правознавчі, економічні й соціальні науки вивчають від 40% до 60% жінок. У галузі охорони здоров'я залучено 61% студенток. Треба зазначити, що магістратуру закінчують від 30% до 50% жінок, в той час як вчений ступінь доктора отримують менше ніж 20%.

Жіночі спеціальності (мовознавство, мистецтво, педагогіка, ветеринарія тощо) вивчають 70% жінок, магістратуру закінчують до 75%, але тільки 25% одержують ступінь доктора наук.

Незважаючи на той факт, що починаючи з 1990-х років ХХ ст. у науковому й освітньому просторі Німеччини проводяться гендерні дослідження й реалізується гендерний підхід, ступінь гендеролізації наукового життя країни, на думку деяких німецьких вчених (У. Кессельс, Л. Фрід та ін.), є невеликою. Труднощі у впровадженні гендерної політики в освітній процес професійної освіти Німеччини пов'язують із складністю методології, термінологічним імпортном і ототожненням гендерної теорії з фемінізмом, укоріненням ідей про жіноче й чоловіче призначення в масовій свідомості.

Аналіз психолого-педагогічної і соціологічної літератури з проблеми дослідження свідчить, що для гендерної соціалізації студентської молоді в Україні та Німеччині, крім

певної етнокультурної специфіки, характерні й спільні риси. Зокрема, простежуються суперечності між:

- декларованою гендерною рівністю і реальною асиметрією соціальних і сімейних ролей, притаманних обом статям;
- універсалізацією гендерних функцій, визнанням важливості суспільної діяльності жінок і стійкістю традиційних гендерних стереотипів у свідомості населення;
- традиційним підходом до виховання особистості та необхідністю поглиблення гендерної компетенції педагогів, вивільненням їх мислення від статеворольових стереотипів;
- високими вимогами до професійної діяльності, які зумовлені рівнем розвитку сучасних технологій та обмеженістю соціальних функцій жінки, що полягає в поєднанні сімейної та професійної сфери.

Актуальність гендерної проблематики, її нерозробленість у вітчизняній педагогіці, об'єктивна потреба в теоретичному та практичному вивченні зарубіжного педагогічного досвіду зумовили необхідність вивчення загальних тенденцій гендерної освіти в професійних навчальних закладах Німеччини.

Головні завдання авторського дослідження полягають в аналізі основних наукових розробок провідних сучасних німецьких дослідників та висвітленні основних ідей гендерного підходу в педагогіці професійної школи Німеччини, з'ясуванні особливостей гендерної освіти у вищих навчальних закладах Німеччини та визначенні позитивних ідей німецького досвіду, які доцільно використати у ВНЗ України.

На нашу думку, основна гіпотеза наукового пошуку ґрунтується на припущенні, що використання передового досвіду Німеччини щодо реалізації гендерного підходу в організації вітчизняного освітнього процесу у системі професійної освіти сприятиме підвищенню якості освіти в Україні в цілому за умов:

- 1) реалізації в процесі навчання сукупності організаційно-педагогічних умов, теоретично обґрунтованих на основі гендерного підходу;
- 2) наявності модульної технології формування гендерної компетенції викладачів, котрі будуть реалізовувати освітній процес у ВНЗ;
- 3) оволодіння викладачами модульною технологією формування гендерної компетенції, що охоплює загальнокультурні, навчально-пізнавальні, комунікативні, інформаційні та самоактуалізувальні елементи;
- 4) впровадження спеціальних гендерних курсів у систему вищої школи;
- 5) публікацій конкретних наукових досліджень з теорії та методології гендерної проблематики, а саме підручників, посібників, збірників тощо;
- 6) розробки і впровадження нових тем і курсів з гендерної проблематики у ВНЗ.

Таким чином, гендерна педагогіка розширює демократичні свободи людини і є прогресивною для сучасної освіти, особливо для вищої освіти України, яка активно інтегрується до вимог Болонського процесу, що означає не лише дотримання прийнятих в Європі принципів багатоступеневої освіти, а й відкритість новому змісту самої освіти, в тому числі і впровадження гендерно-орієнтованого підходу.

Основні результати та висновки цього наукового дослідження не вичерпують актуальності та соціальної значущості проблеми й потребують поглибленого наукового аналізу з точки зору реалій розвитку професійної освіти в Європі та в Україні.

ОТРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРА В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ БЕЛОРУССКИХ СТУДЕНТОВ

Галина Вержибок,

кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии МГЛУ

(Минск, Беларусь)

В настоящее время гендерные исследования играют значительную роль в различных направлениях гуманитарных наук. Всестороннее понимание гендера выступает в качестве основания рассмотрения социальных реалий с точки зрения гендерного подхода, расширяет предметное поле концептуальных оснований психологии пола. Этот процесс представляет достаточно динамичное и многоплановое направление в развитии социогуманитарного знания. В центре внимания находятся вопросы значимости культурных и социально-психологических факторов, которые обуславливают стереотипные представления о мужских и женских качествах (И.В. Грошев, А.А. Романов, Т.Б. Рябова, S.A. Vasow, R.W. Connell и др.), определяют отношение общества к мужчинам и женщинам (О.А. Воронина, Е.А. Здравомыслова, И.С. Клецина, И.Н. Тартаковская, А.А. Темкина и др.), формируют механизмы построения системы отношений на основе половариативных различий языкового сознания. Исследование гендера в психолингвистике и языкознании касается двух групп проблем: язык и отражение в нем пола, речевое и коммуникативное поведение женщин и мужчин (Е.И. Горошко, Л.И. Гришаева, А.В. Кирилина, М.В. Томская, И.И. Халеева, К.М. McCormick, Ph.M. Smith и др.).

Система «пол/гендер» всегда рассматривается как задаваемая культурой база социальной дифференциации и иерархизации общества [1]. При этом самовыражение культуры характеризуется наличием языковой диглоссии (Ч. Фергюсон), отражающей значимость языка как символической и престижной формы общения, при помощи которой утверждается социальный и культурный статус человека. Реальный мир на бессознательном уровне «строится» индивидом на основе языковых норм определенной социокультурной группы, которые дают возможность определенным образом видеть, слышать и воспринимать окружающую действительность (Э. Сепир, Б. Уорф). В многополярном мире власть языка, проявляющаяся в формировании того или иного образа и культурной картины мира человека, может существовать и в социально-организованной форме (например, посредством конструирования гендера в масс-медиа), определяя характер практического сознания.

Л.С. Выготский утверждал, что сознание выстраивается посредством знаковых систем, одной из которых является язык. Сознание отождествляется с картиной мира, которая открывается человеку, в которую включен он сам, его действия и состояния (А.Н. Леонтьев, 1977). Выделяя в структуре индивидуального сознания три составляющие: чувственная ткань восприятия (или образа), значение и смысл, автор особое место отводит системе значений, поскольку именно они являются преобразованной и свернутой в материи языка идеальной формой существования предметного мира, его свойств, связей и отношений [2].

Язык как динамическая структура постоянно в движении, появляются новые слова, связанные с социополовой вариативностью языка, фиксируется стремительно

устаревающее в современном обществе гендерное распределение ролей. Язык воссоздает гендерные отношения, установленные в обществе, через существующие в нем концепты, употребление мужского/женского рода, прилагательных, ассоциированных с мужским/женским референтом, связанные с ними коллокации, специфический вокабуляр (И.Б. Васильева, 2007). Гендерная лингвистика подвергает критике язык за его андроцентричность, ориентированность не на человека вообще, а на мужчину, что выражается в преобладании мужских форм в языке, вторичности и объектности женщин, совпадении во многих языках понятий «человек» и «мужчина», обусловленное патриархальным дискурсом (Т.Г. Попова, О.Т. Йокояма). Это связано как с социокультурными значениями (нормы, образцы, стереотипы), так и с фиксацией, их интерпретацией в индивидуальном сознании [2].

Было проведено исследование значения слов, связанных с гендером, методом субъективной дефиниции. Участниками выступили юноши (327 чел.) и девушки (204 чел.) в возрасте от 18 до 24 лет (выборка составила 531 человек, студенты вузов), которые должны были дать характеристику различным конструктам, употребляемым в повседневной речевой коммуникации: «Пол — это...», «Гендер — это...», «Мужчина — это...», «Женщина — это...». Многие испытуемые дали более одной дефиниции, было получено 869 разноплановых реакций, содержание которых моделировалось в определенные структуры.

Установлено, что абсолютное большинство респондентов (без разницы ответов среди юношей и девушек) по отношению к понятию «пол» обозначили признаки дихотомии различий (70%) и биологической детерминации (генетическое строение, физиологические различия и пр.). Ответы по значению слова «гендер» были расплывчаты и не определены у более половины опрошенных (55%), социальные аспекты выделил каждый третий (взаимоотношения, характеристики и пр.), признаки пола — около 1/5 информантов (юноши в 4 раза больше, чем девушки, предложили такой вариант ответа). Зафиксирована нейтральная направленность оценивания без ярко выраженных отрицательных либо положительных предпочтений.

В определении категории «Мужчина» получены следующие данные:

- биологический критерий — придерживаются около половины студентов (49%), где «мужчина» — это особь мужского пола, «сильный»;
- социальный критерий — отмечается лишь у 9% опрошенных, хотя по объему и содержательной наполняемости превалирует по сравнению с категорией «Женщина». Отмечаются социальные роли мужчин: «продолжатель рода, глава семьи, кормилец, добытчик, защитник, воин, охотник», которые отмечает каждый пятый студент (19%);
- личностный критерий превалирует в определении категории «Мужчина» и основания позитивности качеств придерживается 1/3 студентов. Эти студенты ассоциируют мужчин с такими позитивными качествами, как: «сильный, мужественный, ответственный, порядочный, честный, умный, требующий доверия, любви, благородный, волевой», что отвечает определениям традиционного мужского стереотипа. Личностное семантическое поле, включающее негативные качества мужчин отметили малое количество студентов (около 1%), все из которых — девушки. Это поле включает такие определения, как: «упрямый, темпераментный».

В определении категории «Женщина» получены следующие данные:

- биологический критерий — придерживаются более 1/3 студентов, определяя категорию «Женщина» как «особь женского пола»;
- социальный критерий — отмечается лишь у 9% опрошенных, где семантическое поле включает такие понятия, как: «продолжательница рода, дающая жизнь, воспитывающая детей, спутница», т.е. те традиционно заданные и микшируемые в социальном пространстве роли, которые выполняет женщина;
- личностный критерий (позитивные/негативные качества) — является основополагающим в определении, самым объемным и разносторонним по содержанию: половина студентов (47%), из них по половому признаку распределение ответов практически одинаково (юноши — 23%, девушки — 24%) ассоциируют категорию «Женщина» с такими позитивными качествами, как: «красивая, умная, нежная, женственная, заботливая, надежная, сильная, прекрасная половина человечества, терпеливая, понимающая», и эти качества выступают как традиционно стереотипные. Заполняя личностное семантическое поле, негативные качества называет меньшинство студентов (6%) и включает такие определения, как: «любопытная, хитрая, слабое существо, сплетница, постоянно требующая внимания».

В результате, соединив семантические поля и проведя аналогию между параметрами семантического поля и категориальной структурой сознания, были выявлены маскулинный и феминный типы в сознании студентов. Маскулинный тип в понятии студентов — с позиции мужественности, сильный, упрямый, темпераментный, волевой, ответственный, умный, и с позиции семейных ролей, продолжатель рода, глава семьи, добытчик. Феминный тип — с позиции женственности, нежный, заботливый, красивый, терпеливый, и с позиции социальных ролей, продолжатель рода, воспитывающий детей.

Свободный ассоциативный эксперимент позволил выявить специфику концепта «гендер», где на первый план выходит сфера значений «пола», на периферии концепта наблюдается накопление противоречащих друг другу признаков. Овладение гендерными и языковыми поведенческими стереотипами имеет взаимный эффект: манифестация гендера находит отражение в языковых элементах, а языковая деятельность имеет гендерную специфику. Значения и смысловое наполнение индивидуализируются и субъективируются (А.Н. Леонтьев, 1977), получают развитие в биодинамических действиях (рефлексивный и бытийный слой) конкретного индивида (В.П. Зинченко, 1988), проявляются в единстве субъективного и объективного в онтогенезе языкового сознания (Н.В. Уфимцева, 2008), позволяя рассматривать язык как систему ориентиров в социальном или предметном мире культуры (А.А. Леонтьев, 1997).

Анализ семантики языковых средств и их интерпретация позволяет наблюдать проблемное поле и перспективы работы. В связи с современным пониманием гендера как компонента коллективного и индивидуального сознания, конструируемого средствами языка, есть настоятельная необходимость в осмыслении данного феномена с позиций когнитивной науки. Исследование языкового сознания раскрывает природу, структуру, формирование и постоянное воспроизведение гендерных отношений в обществе.

Литература

1. Богатова, Л.М. Феноменология пола: социально-философский дискурс проблемы: автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / Л.М. Богатова; Татарский гос. гуман.-пед. ун-т. — Казань, 2009. — 47 с.
2. Психология, лингвистика и междисциплинарные связи: Сборник научных работ к 70-летию со дня рождения А.А. Леонтьева / Под ред. Т.В. Ахутиной, Д.А. Леонтьева. — М.: Смысл, 2008. — 391 с.

УКРАЇНСЬКІ ЕТНОТРАДИЦІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ҐЕНДЕРНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Оксана Фляк,

завідувачка лабораторії національного виховання

Івано-Франківського обласного інституту

післядипломної педагогічної освіти

Кожному суспільству притаманні певні особливості норм ґендерної поведінки чоловіків та жінок, які беруть початки з етнокультурних традицій та звичаїв народу, релігійних вірувань, рівня його соціально-економічного розвитку. На думку сучасних науковців [3], говорячи про «українські традиції» у сфері ґендерних відносин, необхідно відразу ж з'ясувати, в чому саме ми вбачатимемо традиційність і на які хронологічні періоди спиратимемось. Сучасні вітчизняні етнологічні, історичні та політологічні дослідження не дають відповіді щодо того хронологічного етапу, в якому має локалізуватися шукана традиційність, а саме поняття національної «традиції», яке використовується як у науковому, так і в публічному дискурсі, є розмитим за змістом. Дані, здобуті під час вивчення певного етнічного контингенту чоловіків та жінок, не варто механічно переносити на характеристику іншої етногрупи. Тому, за нашими переконаннями, грубою помилкою у царині ґендерних досліджень є некритичні запозичення постулатів як із Заходу, так і зі Сходу, ігнорування етнокультурної специфіки жінок-українок та чоловіків-українців.

У контексті обговорюваної проблеми досить затребуваними є розвідки багатьох українських науковців, які розкривають етнокультурну специфіку міжстатевих взаємин та суспільного життя українців у різні історичні епохи. Цікавими для нас є праці О. Кривошия, О. Кісь, Т. Говорун, О. Кікінежді, м. Скорик, В. Борисенко, м. Головащенко, в яких репрезентовано історичні факти, які різноаспектно знайомлять з етнокультурною звичаєвістю нашого народу та роллю жінок в його суспільно-культурному розвитку.

Українці мають свою історію, свої шлюбно-статеві традиції, відгомін яких досить добре зберігся в психології чоловіків та жінок. Специфічною ознакою міжстатевих взаємин українців вважають кордоцентричність (від лат. *corcordis* — серце, зосередженість психічного життя коло серця), свободу від поневолення чи силування, паритетність жінки з чоловіком. Звичаєва культура, усталені ритуали при досить демократичних формах спілкування на вечорницях, вечірках, досвідках відображали етику пошанування коханої людини, представника іншої статі, готували молодь до створення сім'ї на добровільних началах [2]. Тому такий цікавий феномен, як паритет статусів чоловіків та жінок в Україні,

має широко розкриватися як у художній, так і в науковій літературі (етнографічній, історичній, психологічній).

Історико-етнологічні розвідки з україніки (початок 1990-х), присвячені вивченню українських традицій, застосовують компаративний підхід порівняння становища та статусу жінок в Україні та сусідніх країнах/державих. Учені доходять висновку про порівняно вищий статус українських жінок у різних часових межах її історії. Так, староруське право, закріплене в Руській Правді, по смерті чоловіка надавало вдові визнання як повноправного голови родини. Також, за звичаєвим правом, тогочасні жінки мали право на особисте майно, що складалося з приданого (включно із земельним наділом) — так званої материзни, яка успадковувалась по жіночій лінії. У часи козаччини майнові права жінок, доти обмежені Литовським статутом (на території Правобережної України), знову відновлюються, яскравим свідченням чого є поява жінок-майновласниць [3].

Багато науковців схиляються до думки, що психологія статевого шовінізму (передусім чоловічого) історично не була притаманною українському етносу як у сфері шлюбно-сімейних стосунків, так і певною мірою у сфері суспільного життя. Сімейно-шлюбна та соціально-правова сфери діяльності не були винятковим правом лише однієї статі — чоловіків. Наші жінки не перебували на другорядних ролях, як в етнічних сусідів, ісламських країнах чи в сфері міжстатевих стосунків у середньовічних західних країнах. Хоча сфера провідної діяльності жінки і в Україні визначалася переважно функцією дітонародження та домогосподарювання, проте статус українки був достатньо високим [2].

Документальні підтвердження цього знаходять передусім у літописах Київської Русі, зокрема, таких літературних пам'яток, як «Повчання Володимира Мономаха», «Слово про закон, благодать та істину» Іларіона, «Руська правда» Ярослава Мудрого, «Слово о полку Ігоревім» Нестора-літописця, численні берестейські грамоти, яких налічується близько тисячі. Вивчення цих документів допомагає глибше осягнути моральні, релігійні, економічно-правові засади міжстатевих взаємин України X — XIII сторіч, зокрема, статус тогочасної жінки.

О. Кісь [5] спростовує переконання окремих дослідників стосовно того, що в Україні влада від початків належала жінці. На думку вченої, нічого такого, як «український матриархат», не існує, та й навряд чи колись існувало. Якщо розуміти матриархат як дзеркальне відображення патріархату, тобто такий суспільний устрій, за якого влада та доступ до основних ресурсів належить насамперед жінкам, які водночас посідають легітимізоване культурою право на чоловічу підлеглисть, другорядність та результати праці, то такого ладу історія людства не знала. Антропологам так і не вдалося знайти суспільства, де б жінки посідали таку ж владу та авторитет, які мають чоловіки у системі патріархату.

Попри те стародавні літописи, численні історичні джерела донесли до нас особливості зародження української сімейно-побутової культури. Її особливістю є передусім високий статус жінки — дружини, матері, сестри — у родині та суспільстві в цілому. Характеризуючи документи X — XIV століття, історики доводять існування права вибору жінкою нареченого, права на відмову від небажаного нареченого, рівноправний статус при укладанні шлюбної угоди, а пізніше — і право на свою долю у спадщині, на її використання відповідно до власної волі. Попри вимоги закону, аби дівчата виходили заміж лише з благословення батьків або опікунів, у народі вважалося гріхом силувати дітей до шлюбу. Завдяки вільному обранню чоловіка чи

жінки за взаємною згодою, українська жінка не втрачала своєї індивідуальності і користувалася пошаною та довір'ям у сім'ї.

Протягом своєї історії Україна не знала існування патріархальної сім'ї, яка була основним типом сімейного устрою як на Сході, так і на Заході. Українки у сім'ї та суспільстві не були залежними та підпорядкованими чоловікові. Взаємна повага подружжя, взаємне узгодження бажань створити сім'ю становило норму статевої поведінки. Не існувало обмежень прав жінки або її волі. Вона вільно з'являлася у товаристві, сама або з чоловіком брала участь у святах, мала право бути присутньою та брати участь у розмові чоловіків і загалом мала великий вплив на справи сімейні та державні. Українська вітчизняна історія знає безліч прикладів, коли жінки, будучи дружинами гетьманів, полковників, сотників, ставали найближчими радниками своїх можновладних чоловіків з будь-яких питань. Тому українка і в своєму домі могла займатися політикою, вирішувати спори, впливати на хід історії. Особливо шанобливим було ставлення до вдови, котра не брала шлюбу вдруге: вона ставала головою родини замість чоловіка, матеріально і психологічно опікувала дітей [2].

Одна з особливостей майнових відносин того часу — це поширена практика надання молодій згаданої вище материзни, тобто частки землі, що передавалася у спадок лише по жіночій лінії. Коли дівчина виходила заміж, то за неї давали посаг грішми або у формі інших цінностей, щоб забезпечити її матеріально на випадок розлучення або вдівства. Доки тривав шлюб, майно чоловіка і жінки було спільним, причому без згоди дружини чоловік не міг нікому його передати. Поряд з тим, жінка володіла і своїм майном, яке вона отримувала за дарчими записами і яким могла розпоряджатися на власний розсуд. Шанобливе ставлення до жінки у сім'ї зумовило те, що вони не виключалися із системи цивільних, торгових і правових відносин. Жінка могла займатися купівлею і продажем належного їй майна, обмінювати будь-які речі, вступати у торгові операції.

Проте вказані вище історичні факти є вагомим приводом для дискусії науковців. Зокрема, О. Кісь [4] зазначає, що влади у жінки в українській сім'ї ніколи не було, якщо не вважати владою важку і безкінечну працю та неймовірну відповідальність за всі — без винятку! — аспекти родинного добробуту. Усе це хоч і додає жінці відчуття власної значущості, але аж надто рідко сприяє здобуттю суспільного визнання та дозволяє їй повноцінно реалізуватися як особистості. Варто розрізняти вшанування жінки на рівні символічному та на рівні соціальному. Поцінування жіночого начала як джерела життя у певному соціокультурному середовищі не має нічого спільного з реальними правами, повноваженнями та можливостями жінок у цьому суспільстві.

Порівняно егалітарний характер становища жінок-українок у попередні історичні епохи, за всієї його ситуативності, навряд чи можна повністю екстраполувати на сучасну ситуацію, суттєво видозмінену і соціалістичними трансформаціями, включно з їхньою культурною складовою (так званою «культурною революцією», що якраз і спрямовувалась проти етнонаціонального традиціоналізму народів, які увійшли до «братерської» інтернаціональної сім'ї народів СРСР), і, досить суттєво, пострадянськими перетвореннями.

Попри існування різних думок учених-дослідників, нам потрібно відшукувати в етнокультурній звичаєвості раціональні зерна, варті пошанування та відновлення. Зокрема, високої позитивної оцінки заслуговує така домінуюча гендерна риса українців, як пошана до жінки та її волі, партнерство статей, індивідуалізація характерів поза статевою

належністю, взаємна довіра і рівність. Як підкреслюють етнографи та історики, українська духовна традиція виробила своєрідний код характеру українки: розум, доброта, мужність та гідність. Для європейської цивілізації вільне, повноправне, освічене українське жіноцтво дає унікальний зразок неспотвореного, гармонійного розвитку самодостатньої особистості.

Сказане вище дає підстави стверджувати, що українські етнотрадиції є важливим чинником ґендерного самовизначення сучасної молоді. Гостро актуальним залишається звернення до підвалин формування національних, етнічних, традиційних ґендерних уявлень. Ці егалітарні настанови в умовах сьогодення є стрижневим орієнтиром для організації роботи лабораторії національного виховання Івано-Франківського ОППО з різними категоріями педагогів області, які є слухачами курсів підвищення кваліфікації вчителів.

Література

1. Борисенко В., Головащенко М., Кривоший О. Українки в історії. — К.: Либідь, 2004. — 328 с.
2. Говорун Т.В, Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 308 с.
3. Гендер і етнічність. Україна перед європейським вибором / Упоряд. М.Скорик. — К., 2006.
4. Кісь Оксана. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX — початок XX ст.). — Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. — 272 с.
5. Кісь Оксана. Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід // «Дзеркало тижня». — № 15 (23 квітня). — 2005.

СЕКЦІЯ № 3

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

МОВНІ СТЕРЕОТИПИ Й ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ ОБРАЗІВ МОЛОДІ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (на матеріалах періодичних видань АР Крим)

Катерина Вшивцова,

студентка РВНЗ «Кримський гуманітарний університет»

Євпаторійський інститут соціальних наук

На сучасному етапі розвитку гуманітарних наук ґендерна проблематика є досить актуальною. Це зумовлено суспільною зацікавленістю ґендерними процесами, намаганням глибше осмислити сутність понять, що регулюють міжособистісні стосунки, необхідністю з'ясування особливостей актуалізації та трансформації стереотипних образів-архетипів у засобах масової інформації.

ґендерні дослідження молодіжного соціуму сьогодні є перспективними, бо передбачають осмислення соціальної специфіки цієї вікової категорії та усвідомлення чинників, що впливають на молодь у процесі її особистісного становлення з боку суспільних інститутів, зокрема, засобів масової комунікації. Цим проблемам присвячені праці Е.А. Аблаєва [1], Т.А. Репіної [24] та ін.

ґендерні стереотипи в мові — одна з категорій проблеми впливу ґендерних відносин на соціальні стосунки. Вони являють собою культурно та соціально зумовлені думки про якості, атрибути й норми поведінки представників чоловічої та жіночої статі та їх відображення в мові. Мовні аспекти ґендерної проблематики представлені працями О.І. Горошко [9], А.В. Кириліної [13], О.Л. Каменської [12]. ґендерна стереотипізація фіксується в мові, тісно пов'язана з висловленням оцінки та впливає на формування очікувань від представників тієї чи іншої статі певного типу поведінки. ґендерні стереотипи спрощують реальну ситуацію, проте в колективній суспільній свідомості вони закріплені міцно та змінюються повільно. Згідно зі стійкими уявленнями, жінкам у суспільстві приписується менша цінність, ніж чоловікам. Уявлення про мужність та жіночість і притаманні їм властивості мають місце в кожній культурі, їм відводиться суттєвий простір в обрядах, фольклорі, міфологічній свідомості, «картині світу».

Друковані матеріали засвідчують можливість певної класифікації ґендерних стереотипів. З огляду на суть і період функціонування їх у мові науковці визначають *традиційні, актуалізовані та нові*.

Дослідження було здійснене на основі періодичних видань АР Крим — «Кримська світлиця» та додатка до газети «Крымские известия» — «Кримський діалог».

Традиційні стереотипні образи мають давню історію вживання і транслюють вікові уявлення про характер і призначення чоловіка та жінки в соціумі. Найуживаніші і найтиповіші серед них такі номінативи: «*берегиня*», «*годувальник*», «*сильна стать*», «*слабка стать*», «*прекрасна стать*».

Через призму сформованих стереотипних кліше сприймається сьогодні образ «берегині», який в українській традиції характеризує призначення жінки переважно в приватній сфері, а також образ «годувальника» — стосовно чоловіка. Що, зокрема, ілюструють приклади уживання слів «берегиня-мати», «годувальник», «господар», «добувач» та безпосередньо синонімічних до них засобів:

- «Так, пам'ятаю, як мої друзі любили приходити до нас у гості, бо у моєї матері-берегині на столі в будь-яку годину дня чи ночі була ціла купа смачних українських страв, якими вона радо всіх пригощала» (КС. — 2008. — 1. — 4 січня);
- «Цивілізація і науково-технічний прогрес позбавили людину необхідності добувати їжу способами древніх мисливців, але інстинкти добувача наполегливо нагадують про себе» (КД. — 2008. — 17. — 8 травня);
- «В країні мусить постати культура дбайливого господаря, небайдужого, в якому стані його дім, під'їзд, вулиця» (КС. — 2008. — 1. — 4 січня).

Образ «берегині» в публіцистичному мовленні з'являється та актуалізується в перші роки незалежності, коли під впливом ідеї «національного відродження» та пошуку «української ідентичності» з розряду архаїчного діалектизму (берегиня — «берегова русалка») слово переходить до активного мовного словника в іншому видозміненому значенні: жінка — «охоронниця дому» [5, с. 47].

Для повнішого розкриття та пояснення сучасних семантичних категорій образів молоді жінки та чоловіка важливу роль відіграють сформовані під впливом нової предметності гендерні поняття, які ми називаємо новими стереотипними образами. На сторінках друкованих видань вони представлені концептами: «*Барбі*», «*супермен*», «*секс-символ*», «*секс-бомба*», «*супергерой*», «*метросексуал*», «*підкаблучник*», «*бізнесмен*», «*бізнес-леді*» тощо. Ці назви формують сучасні уявлення про «жіноче» та «чоловіче». Розглянемо деякі з них.

Так, наприклад, актуалізоване стереотипне поняття «красуня» розвивається й доповнюється яскравими й влучними новітніми характеристиками, які: а) ідеалізують жіночу красу, порівнюючи її з казково-ляльковим, штучно створеними стандартами, відтворюючись у стереотипному образі «*барбі*»; б) акцентують увагу на сексуальній привабливості дівчини у новітніх поняттях «*секс-символ*», «*секс-бомба*».

Інший стереотипний образ — успішної жінки — в сучасній газетній практиці ідентифікується в першу чергу з поняттям «*бізнес-вумен*», «*залізної леді*», яка набуває рис поведінки чоловічої статі й поступово відходить від образу Берегині, матері, хранительки домашнього вогнища: «українка — ділова і впевнена в собі» (КД. — 2010. — 36. — 4 листопада).

Це стосується не лише жінок, які працюють у сфері бізнесу та торгівлі, а й тих представниць жіночої статі, що обіймають посади депутатів та політиків: «Залізна леді профспілки, Софія Кримська, як позаочі, та й в очі, називають Софію Іванівну Сидорову, з кінця минулого року ходить на роботу не до республіканського комітету профспілки працівників освіти і науки, а до кримського парламенту, де очолює Комісію з відновлення прав реабілітованих» (КД. — 2010. — 8. — 4 березня).

Зокрема, символом краси, на який рівняються багато молодих жінок, стає образ легендарної американської ляльки «*Барбі*». Як зауважують журналісти: «...на повній швидкості носяться ними (дорогами) круті «тачки», на яких роз'їжджають красиві ляльки, і якщо ти сам не остережешся, то ризикуєш бути задавленим кучерявою, як клен лісовий,

блондинкою» (КД. — 2010. — 1. — 14 січня). Це стверджує та пояснює появу нової зовнішньої характеристики сучасної дівчини як довгоногої блондинки з блакитними очами та собачкою у сумці.

Але образ лялькової «*Барбі*» вийшов за межі побутування в звичайному суспільстві й зараз поширився серед шоу-бізнесу, порівнюючись із новим поняттям «*поп-зірки*». На шпальтах газет переважають влучні характеристики нового еталону жіночої краси: «На сцені й на телебаченні спостерігається засилля напівголих, безголосих співачок і казнях гумористів, всі жарти яких спрямовані на частини тіла, що знаходяться нижче пояса. Відомо, що недовге їх перебування в ролі «поп-зірок» оплачують бізнесмени і бізнеследі, яким вони припали до вподоби» (КД. — 2010. — 27. — 22 липня). Сучасна молодь схвально сприймає такого типу молодих дівчат: «Народ більше приваблюють концерти одноденних (та хоч і багаторічних) поп-зірок» (КД. — 2011. — 5. — 10 лютого).

Якщо сучасні молоді дівчата мають собі за ідеал «лялькові еталони» й прагнуть їх досягти, то юнакам, за твердженням журналістів, властиво порівнювати себе або із «супергероями», або з популярним персонажем американських коміксів — «*Суперменом*». Сучасні молоді люди прагнуть бути схожими на сильних, мужніх та непереможних чоловіків-акторів голлівудських фільмів: «Який жаль, що я не Сталлоне і не Джекі Чан» (КС. — 2010. — 2. — 28 жовтня).

Поняття «*супермен*» також пов'язується із зовнішньою сексуальною характеристикою чоловіка. На сторінках сучасних чоловічих та жіночих журналів переважають фотосесії з оголеними юнаками із гарною зовнішністю та привабливим тілом: «На обкладинці — голий чоловік в сандаліях, із золотим шоломом на голові і крильцями на ногах» (КС. — 2009. — 36. — 4 вересня).

Популярним у суспільстві та серед молоді залишається образ впливового «*бізнесмена*», «*підприємця*» — людини, що досягла значного успіху в справах власної компанії та посіла почесне місце серед світської публіки. Також поняття «*бізнесмен*» часто ототожнюють із постатями депутатів та політиків, які також зайняли належну ланку в середовищі. Такими виглядають політики в очах журналістів: «Зібрати форум після пропозиції підвищити тарифи на комунальні послуги — треба мати сміливість. Та схоже, саме ця риса й переважає у характері севастопольського міського голови: сміливий та дерзкий аж до виклику, коли переконаний у своїй правоті» (КС. — 2009. — 40. — 2 жовтня).

Але на протигагу образу «*супермена*» у сучасних ЗМІ побутує поняття «*підкаблучник*», що являє собою людину слабкої вдачі, неспроможної виконати свої чоловічі зобов'язання, так би мовити «раба» власної жінки або подруги: «Чоловік усе більше набуває якостей слабкодухого «підкаблучника» (або навпаки, шукаючи заспокоєння у чарці — ерзаці, замінику Сили, — перетворюється на домашнього деспота, стабільно деградує до звіроподібного стану)»; (КС. — 2010. — 2. — 8 січня). Також загальна роль чоловіка як представника сильної статі поволі нівелюється: «...десь у мене там написано, що мужчини зникають як явище, їхнє місце посіли круті, ерзац, заміники, гібриди...» (КС. — 2011. — 3. — 11 лютого).

Отже, чоловіки у сучасних друкованих ЗМІ представлені не лише як сильна стать, що характеризується поняттям «*супермен*», «*супергерой*», «*бізнесмен*», а й виглядає залежним від жінок або схожим на них («*підкаблучник*», «*метросексуал*»): «На одному телеканалі показують, як можна розбагатіти, торгуючи тілом та блазнюючи в ролі метросексуала» (КС. — 2009. — 8. — 20 лютого).

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. У сучасній науковій думці та суспільстві значна увага приділяється висвітленню такого поняття, як «гендер». Розвиток гендерного підходу у вивченні явищ і процесів суспільного життя передбачає необхідність визнання того, що відмінності в поведінці чоловіків та жінок визначаються не стільки їхніми фізіологічними особливостями, скільки механізмами тривалої соціалізації.

2. Важливу роль в осмисленні сучасних гендерних образів молоді відіграють також мовні стереотипи, які концентрують у собі змістові уявлення про соціально значущі характеристики образів чоловіка та жінки, визначають характеристики поведінки людини в суспільстві, формують своєрідні архетипи в пристосуванні словесних образів до позамовних реалій.

3. На підставі аналізу було з'ясовано, що важливим напрямком розвитку структури й змісту гендерних концептів є їх мовна актуалізація та конкретизація в певних контекстних ситуаціях, що відтворює багатоманітність гендерних найменувань у різних соціальних аспектах.

4. Досліджуваний матеріал дав змогу зробити висновки, що поява нової гендерної свідомості в молодіжному соціумі значною мірою набуває вияву через різноманітні оцінні засоби, образно-метафоричну символіку, які посилюють виразність формування уявлень про гендерні образи молоді:

- а) за зовнішніми ознаками («лагідний ліризм постаті», «легкі плавні рухи», «тендітні плечі», «мужні та міцні чоловіки»);
- б) за внутрішніми, духовними, інтелектуальними характеристиками («чоловік — дбайливий господар», «жінка — ділова та впевнена в собі особа», «залізна леді»);
- в) за ознаками сексуальної привабливості («не надто сильно “англізована” дама-спокусниця», «легковажний ловелас», «молода дівчина з гарною фігурою»).

Отже, проведене дослідження доводить важливу роль мовних стереотипів, які визначають характеристики поведінки людини в суспільстві, формують своєрідні архетипи в пристосуванні словесних образів до позамовних реалій.

Література

1. Аблаев Э.А. Воспитание в Японии: история и современность / Э.А. Аблаев. — Симферополь: Таврида, 2007. — 220 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Отв. ред. и сост. М.А.Кронгауз; Пер. с англ. — М.: Русские словари, 1996. — 416 с.
3. Горошко Е.И. Особенности мужского и женского вербального поведения: (Психолінгвист. анализ): Автореф. дис. канд. филол. наук / РАН. Ин-т языкознания. — М., 1996. — 27 с.
4. Каменская О.Л. Гендергетика — наука будущего // Гендер как интрига познания / Сб. статей. — М.: Рудомино, 2002. — С. 13–19.
5. Кирилина А.В. Гендерные аспекты массовой коммуникации // Гендер как интрига познания / Сб. статей. — М.: Рудомино, 2000. — С. 47–80.
6. Кримський діалог. — Режим доступу: <http://www-ki.rada.crimea.ua/index.html>.
7. Кримська світлиця. — Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php>.
8. Репина Т. А. Анализ теорий полоролевой социализации в современной западной психологии // Вопросы психологии. — 1987. — № 2. — С. 158–165.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ РЕКЛАМИ СУЧАСНОЮ МОЛОДДЮ

Лілія Гордієнко,

студентка Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Актуальність теми: неможливо уявити сучасний світ і суспільство без реклами. Реклама — динамічна сфера людської діяльності, що надзвичайно швидко трансформується. Основною метою реклами є залучення покупців. А проблема залучення покупців була актуальною завжди. Рекламисти вигадують дедалі витонченіші методи впливу на потенційних клієнтів, використовуючи при цьому навіть приховане управління. На цей момент у поле їх діяльності потрапив гендерний аспект особистості. Засоби масової інформації відіграють велику роль при репрезентації гендерних стереотипів, які відображаються у текстах рекламних повідомлень. Оскільки стереотипи — один із способів спрощення процесу мислення, то їх вплив на життя суспільства виявляється дуже значимим. Вплив реклами зростає за рахунок прихованого управління за допомогою гендерних стереотипів. Отже, для створення рекламного повідомлення необхідно враховувати гендер потенційних споживачів. Саме тому вивчення гендерних особливостей сприйняття реклами є таким актуальним на сьогоднішній день.

Метою нашого дослідження виступає теоретичне та практичне вивчення гендерних особливостей сприйняття реклами сучасною молоддю. Як **об'єкт дослідження** розглядається сприйняття реклами. Як **предмет дослідження** — гендерні особливості сприйняття реклами чоловіками та жінками. Дослідження проводилось з використанням методу експерименту, тесту «Включених фігур Готшильда», а також спеціально розробленого опитувальника.

Тож, у ході теоретичного розгляду обраної проблеми ми дійшли висновку, що на цей момент серед праць вітчизняних та зарубіжних психологів можна виділити два основні підходи до питання наявності гендерних відмінностей чоловіків та жінок. Згідно з першим, гендерні відмінності носять досить широкий характер та стосуються всіх сфер життєдіяльності людини. В тому числі гендерні відмінності яскраво проявляються й у здібностях чоловіків та жінок, а саме присутні й у характеристиках сприйняття як пізнавального процесу. Згідно з іншим підходом, гендерні відмінності скоріше носять лише соціальний, а не біологічний характер, і виступають як нав'язані зовнішнім середовищем і соціумом результати сприйняття людиною гендерних стереотипів та результати гендерного виховання. Ми у своїй роботі більш схильні дотримуватися останнього підходу, який підтвердився результатами нашого емпіричного дослідження.

Щодо гендерних особливостей сприйняття, то серед них можна виділити такі відмінності у сприйнятті чоловіків та жінок, як: більша точність та уважність жінок при сприйнятті людини та її обличчя; різне ставлення та сприйняття часу чоловіками та жінками; відмінності в орієнтації у зовнішньому знайомому та незнайомому просторі чоловіками та жінками; певні відмінності у розпізнаванні та сприйманні кольорів; відмінності у сприйнятті та запам'ятовуванні словесної, числової та музичної інформації.

Реклама виступає однією з невід'ємних частин сучасного суспільного життя. Головною функцією реклами є вплив на людину з метою детермінування її поведінки як споживача.

Задля успішності рекламного впливу творцям реклами необхідно враховувати певні психологічні та гендерні особливості сприйняття людини. Серед основних особливостей сприйняття, які враховуються при створенні реклами, відмічають відмінності у сприйнятті різноманітних шрифтів надписів, сполучуваність кольорів надпису та фону, особливості сприйняття різних кольорів у цілому, подачу рекламних образів, різницю у сприйнятті різноманітних геометричних фігур та форм, цілісність сприйняття, обсяг сприйняття, особливості сприйняття фотографій і зображень тощо. Крім того, при створенні реклами рекламистам доводиться передбачати емоційні реакції та асоціації, які можуть виникнути при зіткненні споживача з тим чи іншим структурним компонентом реклами.

При створенні реклами важливим моментом виступає врахування гендерних особливостей сприйняття. Серед основних гендерних відмінностей сприйняття виділяють: відмінності у сприйнятті гендерних ролей, відображених у рекламі, відмінності в емоційних реакціях на сприйняття імажитивної реклами, відмінності у сприйнятті образів та зображень, кольору, форми тощо.

Гіпотезою нашого діагностичного дослідження виступало припущення про існування певних зорово-просторових здібностей чоловіків та жінок, що впливають на сприйняття ними реклами. Мета дослідження полягала у вивченні особливостей сприйняття реклами сучасними юнаками та дівчатами. Для проведення емпіричного дослідження були обрані такі методи та методики: спеціально розроблений опитувальник, «Тест включених фігур Готшильда», експериментальне дослідження обсягу та цільності сприйняття.

Метою розробленого нами опитувальника було визначення особливостей сприйняття молоддю сучасної реклами: що саме сприймається молоддю у першу чергу, що у рекламі найкраще привертає увагу молоді, які види реклами приваблюють молодих чоловіків та жінок. Первинна обробка отриманих даних показала наявність певних відмінностей у сприйнятті реклами сучасною молоддю. Перш за все, емоційне ставлення реципієнтів до реклами серед жінок та серед чоловіків різниться.

«Тест включених фігур Готшильда» був використаний з метою виміру такого параметру, як полезалежність-полenezалежність піддослідних, дослідження особливостей зорово-просторового сприйняття юнаків та дівчат. Отримані результати демонструють майже повну відсутність статевих розбіжностей у показниках якості зорових відчуттів та сприйняття, що вимірювалися. Та все ж таки за результатами цього дослідження юнаки виявляють кращі результати за одним із параметрів сприйняття простору — швидкість вирішення таких завдань. У цьому випадку показник точності розпізнавання фігур доповнюється показником швидкості виконання чоловіками завдань порівняно з жінками. Якоюсь мірою легкість та швидкість упізнання цих стимулів може бути пов'язана із підвищеним рівнем інтересу чоловіків до них. Такий інтерес найчастіше пояснюється гендерною соціалізацією чоловіків. Інші ж результати не показують перевагу чоловіків чи жінок.

Експериментальне дослідження проводилося з метою визначення об'єму та цілісності сприйняття чоловіків та жінок. За результатами цього експерименту можна зробити висновок про наявність незначних розбіжностей у цілісності сприйняття чоловіків та жінок.

Таким чином, у результаті проведення емпіричного дослідження не було виявлено значних гендерних відмінностей у таких характеристиках сприйняття, як: об'єм, цілісність, полезалежність-полenezалежність сприйняття. Гіпотеза емпіричного дослідження була підтверджена результатами проведення спеціально складеного опитувальника, за

допомогою якого були виявлені певні ґендерні відмінності у сприйнятті реклами сучасною молоддю, а саме: відмінності у емоційному сприйнятті та ставленні до реклами, у сприйнятті певних елементів реклами (таких як яскравість кольорів та образів, форма, музикальне оформлення, характеристика тексту та особливості шрифту написів). Було виявлено, що більш ефективною та дієвою, легшою для сприйняття та такою, що більшою мірою привертає увагу виступає реклама із самого початку розрахована окремо на чоловіків, окремо на жінок.

Література

1. Богомолова Н.Н. Социальная психология печати, радио и телевидения. — М.: 1997.
2. Виноградова Т.В., Семенов В.В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов // Вопросы психологии. — 1993. — № 2.
3. Гендерный аспект социальной рекламы // Проблемы прикладной лингвистики: Сб. статей Международной научно-практической конференции. — Пенза, 2005. — С. 108-110.
4. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. — СПб.: Питер, 2003. — С. 73-76.4.
5. Стриженко А.А. Прагматическая ориентация рекламы // Прагматические аспекты функционирования языка. — Барнаул: Наука, 1999. — С.34.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБРАЗУ ЖІНКИ В РЕКЛАМІ

Олександр Дорокупля,

магістрант кафедри психології

Запорізького національного технічного університету

Якщо розглядати ґендерний розвиток особистості як формування відповідного рольового репертуару, то стає важливим досліджувати джерела, з яких людина бере зразки для наслідування. У сучасному світі одним з таких джерел є реклама. Завдяки засобам емоційного та когнітивного впливу, які застосовуються при створенні реклами, ґендерні зразки з рекламних щитів набувають рис еталонів вигляду, прагнень, поведінки. Тобто уявлення про те, якою повинна бути жінка, як вдягатись, як спілкуватись, як поводитись, отримуємо у тому числі й з реклами. Тому дослідження образу жінки, який створюється рекламою, має важливе соціальне значення, що й визначило тему нашої конкурсної роботи.

Об'єкт дослідження — образ жінки, який формується рекламою. Предмет — образ жінки, який формується зовнішньою рекламою. Мета роботи: визначити психологічні аспекти стереотипу образу жінки, який формується рекламою. Для досягнення мети було вирішено такі завдання: 1) визначено механізми психологічного впливу реклами; 2) досліджено образ жінки, який формується зовнішньою рекламою.

Теоретичним підґрунтям стали праці вчених з дослідження психології реклами, а саме: монографія доктора психологічних наук, професора, засновника першої в Росії асоціації

для психологічних досліджень у рекламі А.І. Лебедєва-Любимова «Психологія реклами» та книга німецького психолога Клауса Мозера «Психологія маркетингу й реклами».

Емпіричне дослідження образу жінки, який формується зовнішньою рекламою, відбувалось за допомогою методу контент-аналізу зовнішньої реклами (зображення дівчинок або жінок), яка містилася з одного боку упродовж центральної вулиці м. Запоріжжя (пр. Леніна), один зразок рекламного продукту розглядався один раз. Усього було проаналізовано 51 зразок зовнішньої реклами. Для аналізу було визначено такі категорії: основні елементи візуального зображення, колір фону, колір одягу, аксесуари, частини тіла на зображенні, колір волосся, довжина волосся; індивідуальні характеристики, вік, емоційний стан, поза, соціальна роль, соціальне оточення.

Практична значущість дослідження. Результати роботи можуть бути застосовані у навчальних курсах: «Психологія реклами та маркетингу», «Соціальна психологія».

В процесі роботи було з'ясовано, що образ жінки, який пропонує реклама, має такі риси. Це молода сексуальна дівчина або жінка, яка відверто демонструє своє тіло або приваблює поглядом та виразом обличчя, має довге волосся, вдягнута частіше у спідницю, а не штани, з браслетом на руці. Загалом образ жінки містить певні протиріччя. Від жінки вимагають активності, незалежності, впевненості у собі й водночас залежності й жіночості та показують як сексуально-привабливий об'єкт. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на більш глибокий змістовний аналіз компонентів образу жінки у рекламі.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ПОКОЛІНЬ

Зацеровний Артем,

Зацеровний Денис,

Репіна Аліна

студенти Академії праці

і соціальних відносин ФПУ

Одним з найважливіших стандартів сьогодення є рівність жінок та чоловіків. Значний імпульс щодо реалізації зазначеного стандарту надала Пекінська декларація, яка була прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року, та Декларація Тисячоліття Організації Об'єднаних Націй [1,3].

Гендерна «нормативна» система функціонує через цілий ряд гендерних стереотипів — стандартних моделей поведінки, які вироблені в суспільстві, і базується на власному розумінні понять «чоловічий» і «жіночий». У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі соціальної поведінки та риси характеру. Перша група гендерних стереотипів сформувалися на основі характеристик маскулітності (компетентність, активність, незалежність, самовпевненість, агресивність) та фемінітності (пасивність, залежність, нерішучість, надмірна емоційність тощо), які існують на рівні буденної свідомості.

В основі визначення другої групи гендерних стереотипів лежить соціальне начало. Ця група стереотипів закріплює професійні ролі жінок та чоловіків: для жінок головними ролями є сімейні (жінка-мати, домогосподарка), а для чоловіків — ролі саме професійні.

Одним із найбільш стійких ґендерних стереотипів є те, що жінка в сім'ї повинна займатися такими побутовими проблемами, як прибирання, прання, готування їжі тощо. Але проведене нами — студентами АПСВ, соціологічне дослідження «ґендерні стереотипи поколінь» свідчить про те, що в наш час відбуваються деякі зміни навіть найстійкіших ґендерних стереотипів.

1. Порівнюючи відповіді студентів та їх батьків на запитання «Якою мірою Ви згодні з тим, що в родині жінка повинна займатися проблемами (прання, прасування, приготування їжі...)», можна зробити висновок, що понад половина респондентів (по 55% від кожної вікової групи) згодні з цим стереотипом. Кількість не згодних становить 35% серед студентів та 33% їх батьків. Отже, можна говорити про те, що незалежно від віку обидва покоління вважають прання, прибирання, прасування та приготування їжі жіночою справою. А значить, цей стереотип й за сучасних умов знаходить своє відображення у свідомості представників обох поколінь.

При порівняльному аналізі відповідей респондентів стосовно ступеня підтримки ними стереотипу про те, що саме чоловік повинен забезпечувати матеріальний добробут родини, ми побачили, що 77,5% опитаних погоджуються з таким твердженням і 17,5% не згодні з цим стереотипом. Таким чином, можна говорити про те, що незважаючи на вікові характеристики та особливості виховання, чоловік у сучасному суспільстві залишається годувальником у родині.

Розглянувши, яким чином розподіляються відповіді студентів та їх батьків стосовно того, що жінка не повинна займатися професійною діяльністю, можна говорити про те, що 72% опитаних не погоджуються з цим стереотипом і лише четверта частина (20%) поділяють цю думку. Такі результати говорять про те, що процеси демократизації та глобалізації економіки позитивним чином вплинули на свідомість громадян України, тим самим поступово знижуючи вплив ґендерних стереотипів на розвиток сучасної жінки.

Проаналізувавши розподіли відповідей обох груп респондентів стосовно питання виховання дітей у сучасній сім'ї, слід зазначити, що більша половина опитаних (53,5%) не погоджуються з тим твердженням, що вихованням дітей у родині повинна займатися саме жінка. І лише 26% вважають виховання дітей жіночою справою. Стереотип стосовно жінки як домогосподарки та хранительниці домашнього затишку своє відображення знаходить у дедалі меншій кількості людей. Процеси демократизації та глобалізації економіки залишили вагомий відбиток у свідомості молодшого покоління та деякою мірою привели до трансформаційних процесів у свідомості представників старшого покоління.

Отже, слід зазначити те, що у сучасних родинях відбувся перерозподіл сімейних ролей та обов'язків, що говорить про поступову зміну цього ґендерного стереотипу.

2. Що стосується стереотипу про «головування» в сім'ї, то як у родинях студентів, так і у родинях їх батьків чоловік і дружина зазвичай займають однакове місце при розподілі сімейно-лідерських позицій. Однак відсотковий розподіл відповідей студентів і їх батьків суттєво відрізняється між собою: у 65% родин студентів головою є чоловік і дружина спільно і лише у 41% батьківських родин спостерігається аналогічна ситуація. Крім того, вагомою є різниця у відповідях тих родин, де головою є жінка (24,5% родин батьків та майже 6% родин студентів). Не менш цікавим фактом є те, що відповіді студентів на це запитання є доволі полярними і суттєво відрізняються за числовими значеннями. А що стосується відповідей батьків, то різниця між ними є несуттєвою й у відсотковому розпо-

ділі знаходиться майже на одному рівні. Отже, після проведеного аналізу можна говорити про те, що серед представників молодшого покоління, на відміну від їхніх батьків, існує деяка «ідеалізація» сімейних стосунків, при якій чоловік та дружина спільно приймають важливі для родини рішення, мають рівні права, поважають та цінують одне одного. Сподіваємося, такі результати зумовлені переосмисленням жіночої ролі у родині, а не відсутністю сімейного стажу та невизначеністю.

3. Аналіз даних соціологічного дослідження свідчить про деякі зміни в гендерних стереотипах поколінь стосовно розуміння «успішної жінки» та «успішного чоловіка». Характеризуючи «успішну» жінку, як студенти, так і їх батьки серед основних критеріїв виділили наявність власного житла, наявність власної родини і гарної роботи. При цьому найбільший відсоток серед усіх зазначених характеристик у обох груп респондентів становить саме наявність власного житла (92% батьків та 85% їх дітей). Цікавим є те, що обидві групи респондентів надають лише п'яте місце за ступенем важливості для «успішної» жінки наявність дітей (60% батьків та 56% студентів). Також слід відмітити і те, що погляди молодшого покоління на успішність жінки у сучасному суспільстві є дещо прогресивнішими, оскільки по 17% вони надали таким характеристикам, як наявність власного бізнесу та наявність високої посади. У батьків ці показники становлять 12% та 10% відповідно, що в середньому на 6% або у 1,5 рази менше порівняно з дітьми. При аналізі характеристик «успішного» чоловіка нами були виявлені такі особливості: обидві групи респондентів, як і при описі «успішної» жінки, найважливішим для чоловіків вважають наявність власного житла, наявність власної родини і гарної роботи (в середньому ці показники становлять 83%, 78% та 70%). Однак досить цікавим є той факт, що матеріально-фінансовий стан та успішна професійна діяльність вже не є пріоритетними сферами при визначенні «успішності» чоловіка. За сучасних умов чільне місце займають сімейно-родинні цінності та наявність дітей (таку думку поділяє 68% студентів та 49% їх батьків). Наявності власного бізнесу чи високої посади віддають перевагу в середньому близько 32% серед обох груп респондентів.

Отже, результати нашого дослідження свідчать про те, що за сучасних умов розвитку суспільства традиційні гендерні стереотипи поступово знаходять дедалі менше відображення у свідомості не лише молодшого покоління, а й серед представників старшого покоління, що є вагомим внеском у розвиток подальшої демократизації та руйнування традиційних гендерних стереотипів у суспільстві.

Література

1. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций (утверждена резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года). — Режим доступа: <http://www.un.org/russian/millen-main.htm>.
2. Нормативно-методичні основи гендерних перетворень — К., 2005. — 184 с.
3. Пекинська декларація (Прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року). — Режим доступа: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ВБОЛІВАЛЬНИКІВ ПІД ЧАС СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ

Михайло Легета,

студент Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка

Спорт є складним багатофункціональним явищем, в якому фокусуються та переплітаються процеси соціального, культурного та психологічного характеру. Соціологія та психологія розглядають спорт як важливий елемент у системі суспільних відносин. Сучасний спорт функціонує як суспільно-моральний інститут. Проте варто зазначити, що стан соціально-масових явищ та гендерні аспекти у спорті й особливості поведінки вболівальників ще мало досліджені.

Тому важливість дослідження соціально-масових явищ поведінки вболівальників у спорті набуває особливої актуальності у зв'язку з тим, що останнім часом на пострадянському просторі, в тому числі в Україні, суттєво поширюються прояви агресивної поведінки вболівальників, найчастіше — футболних, як безпосередньо на стадіонах, так і за їх межами.

Значної актуалізації це дослідження набуває у зв'язку зі здобуттям Україною та Польщею права на проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Саме тому нас і зацікавила ця проблема,

Предметом дослідження є соціально-масові явища у спорті та гендерні особливості поведінки вболівальників.

Об'єктом дослідження є поведінка вболівальників під впливом перегляду спортивних подій та її гендерні аспекти.

Метою дослідження є аналіз теоретичних джерел з проблеми соціально-масових явищ у спорті та виявлення гендерних відмінностей у поведінці вболівальників.

Основні напрямки наукового аналізу проблем соціально-масових явищ на прикладі вболівальників розроблено британськими (Я. Тейлором, П. Маршем, Дж. Вільямсом, Е. Даннінгом, Р. Мансером та ін.), італійськими (А. дал Лаго, А. Роверсі, А. Салвіні), голландськими (Х. ван дер Бругом, Дж. П. ван дер Санде та ін.), німецькими (Е. Ханом, г. Пілзом, В. Хейтме-єром та ін.) вченими та дослідниками інших європейських країн. Основний акцент у працях наведених вище авторів зроблено на аналізі причин виникнення насильства серед вболівальників, зокрема — футболних. Вітчизняними вченими ця проблема є менш дослідженою. Що стосується проблеми футболних фанів, то чи не єдиною є книга В. Алмашина про фанатів та хуліганів київського ФК «Динамо», яка має публіцистичний характер. Гендерні ж особливості поведінки різнобічно висвітлено у книзі Є. Ільїна «Пол и гендер».

Зауважимо, що діяльність спортсмена практично завжди викликає реакцію глядацької аудиторії. Присутність глядачів на змаганнях, їх ставлення до змагальних перипетій може суттєво вплинути на результати діяльності спортсменів. Так, недосвідчений спортсмен, переживаючи збудження, зумовлене негативними щодо нього реакціями глядачів, змагається гірше, ніж спортсмен, толерантний до вербальних неприязних дій вболівальників. Чоловіки більш холоднокровні, рішучі та сміливі в напруженій та небезпечній ситуації. Жінки у таких ситуаціях можуть розгубитись. Вони йдуть на ризик з такою ж рішучістю,

як і чоловіки, тільки у тому випадку, якщо той чи інший тактичний або технічний прийом досконало відпрацьований [4, 527].

Глядачі відрізняються одні від одних особливостями реагування на змагання, що безпосередньо пов'язано з їх особистісним ставленням до спортивного видовища. Аналіз співвідношення агресивності вболівальників та рівня змагальної результативності спортсменів показав, що для 84,4% любителів боксу, 86,7% — теквондо і баскетболу, 82,2% — футболу характерним є зростання показника фізичної агресії внаслідок перемоги спортсменів, за яких вони вболівали.

Непряма (опосередкована) агресія в такій ситуації спостерігається у вболівальників боксу (82,2%); вільної боротьби і баскетболу (80,0%); футболу (77,7%); вербальна агресія відзначена у 86,7% любителів боксу; 84,4% — футболу; 82,2% — баскетболу; 80,0% — теквондо. Порівняння результатів, що були отримані після поразки спортсменів, за яких вболівали респонденти, дозволило констатувати факт зростання фізичної агресії у 82,2% вболівальників легкої атлетики; 62,2% — плавання; 75,5% — дзюдо; 55,5% — спортивної гімнастики. За таких умов, суб'єкти використовують фізичні і вербальні агресивні дії.

Той факт, що агресивність у чоловіків вища, ніж у жінок, встановлено у багатьох дослідженнях, хоча у деяких авторів це, здавалось би, очевидне положення викликає суперечності. Так, вони пишуть, що жінки, володіючи більш вираженою емпатією, тривожністю і почуттям вини, придушують у собі відкритий прояв агресивності там, де чоловіки її проявляють. Насправді жінки не менш схильні до агресії, якщо розцінюють свої дії як справедливі та відчувають себе вільними від відповідальності [4, 228].

На думку Нікольської І.М., дівчата гірше себе контролюють. Це свідчить про велику емоційну нестабільність дівчат. З іншого боку, за даними зарубіжних авторів, дівчата з раннього віку вважаються більш орієнтованими, аніж хлопці, в самоконтролі, що потребує зусиль: зосередженості уваги, придушення дій, впертості продовжувати завдання [4, 242]. Емоційність у чоловіків і жінок однакова, різним є ступінь її зовнішнього вираження. Можна сказати, що відрізняється у чоловіків і жінок й вираження різних емоцій: те, що «пристойно» для жінок (плакати, бути сентиментальними, боятися тощо), є «непристойним» для чоловіків, і навпаки, те, що «пристойно» для чоловіків (проявляти гнів та агресію), є «непристойним» для жінок [4, 160].

Таблиця 1

Самооцінка різних властивостей емоційності (бали)

Досліджувані	Збудливість	Інтенсивність	Тривалість	Емоційна нестійкість
Чоловіки, n=141	2,4	4,3	2,0	3,0
Жінки, n=53	3,8	5,7	2,8	3,6

Як бачимо з таблиці, за невеликими винятками, всі властивості емоційності виражені більше у жінок, ніж у чоловіків [4, 157].

Гендерний підхід до аналізу феномена футбольного насильства представлено у працях Р. Лач-Гров, яка пояснює його виникнення так званою кризою маскулітності, пов'язаною з

фемінізацією образу «справжнього чоловіка». Нездатність та небажання деяких чоловіків виконувати нові гендерні ролі призводить до поведінки, яка вважається характерною для традиційних та племінних уявлень про мужність, основним елементом яких є різні форми фізичної та психічної агресії.

Література

1. Артьомов П.М. Субкультура футбольних хуліганів: особливості прояву та соціологічного вивчення на пострадянському просторі / П.М. Артьомов / Український соціум: соціологія, економіка, політика: Науковий журнал. — № 2-3 (7-8) / 2005. — К., 2005. — С.20 — 25.
2. Бэррон Р., Ричардсон Д. Агрессия. — СПб.: Питер, 2006. — 352 с.
3. Гончаров В.Д. Человек в мире спорта (социально-психологические аспекты). — М.: Физкультура и спорт, 2008. — 96 с.
4. Ильин Е.П. Пол и гендер. — СПб.: Питер, 2010. — 688 с.: ил. — (Серия «Мастера психологии»).
5. Лебон г. Психология народов и масс. — М., 2005. — 402 с.
6. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»). — М., 2004. — 269 с.
7. Любимый Я.В. Современное массовое сознание. — К., 2003. — 490 с.
8. Уейнберг Р., Гоулд Д. Основы психологии спорта и физической культуры. — К.: Олімпійська література, 2001. — 336 с.
9. Фотуйма О. Психологічні особливості агресивної поведінки вболівальників різних видів спорту у процесі змагань // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. — 2005. — № 6-7. — С. 92 — 95.
10. Russell G.W. The social psychology of sport. — New York: Springer, 1993. — 181pg.

ЕЙДЖИЗМ ЯК РІЗНОВИД СЕКСИЗМУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Вікторія Любенко,

*студентка Чернігівської філії Рівненського інституту слов'янознавства
Київського славистичного університету*

Олена Божук,

аспірантка Київського медичного університету ім. О.О. Богомольця

У сучасному українському соціумі образ старості носить здебільшого негативний характер. Вважається, що особам літнього й особливо похилого віку властиві такі риси, як негативізм, консерватизм, інертність, упертість, запальність, підвищена уразливість, егоїзм, дратівливість, дріб'язковість, скнарність тощо. Крім того, процес старіння відображується економічною безпомічністю, злиденністю. Проте ці страхи є сильними для обох статей. Однак у ставленні до старості як до зміни зовнішності, втрати ознак молодості, жіноча стать відрізняється від чоловічої в гіршу сторону. «Бажаємо залишатись молодими!», «Крем проти зморшок — для Вас!» — це тільки частина тих меседжів, які з молодих років спрямовані в першу чергу до особи жіночої статі.

Ставлення до старості в західній та східній культурах має істотні відмінності. У сучасній західній культурі немає традиційно прийнятного, шанобливого, поважного

ставлення молоді до старих людей. Представники молодого покоління або бояться старості, або ставляться до неї байдуже чи з презирством. Нерідко люди похилого віку поділяють точку зору про старість як суспільний негатив і кінець життя. Тому особливої уваги, на наш погляд, потребує вивчення такого соціально-психологічного феномена, як ейджизм (від лат. *ageism*, англ. *age* — вік), що означає дискримінацію за віковою ознакою. Цей термін увів в обіг Батлер Р.Н., який визначив ейджизм як «процес систематичної стереотипізації й дискримінації людей через їхню старість». Ми хочемо поєднати ейджизм з ґендером, тобто прослідкувати ґендерні відмінності в сприйнятті старості, зокрема, процесу старіння обличчя і тіла.

Мета дослідної роботи — виявити особливості вікових упереджень щодо чоловіків і жінок, пов'язаних із їх старінням.

Гіпотеза — упередження щодо процесу старіння чоловіків і жінок (ейджизм), зумовлені широким нав'язуванням ґендерних стереотипів. Ґендерні упередження найбільшою мірою поширені щодо старіння жінок і охоплюють більш широкі сфери їхньої життєдіяльності — сім'ю, освіту, кар'єру, спорт, в яких зовнішній вигляд як наблизений до молодого віку зберігає свою значущість, що дає підстави говорити про сексизм щодо жіноцтва.

Як співвідноситься сексизм і ейджизм? Чи означає те, що жінки, які досі виходили на пенсію після досягнення 55 років (позитивна дискримінація жіночої статі), а тепер будуть виходити пізніше, відсутністю вікових упереджень проти жіноцтва? Ейджизм викликає стереотипізацію й дискримінацію людей похилого віку зважаючи на їх вікові характеристики, так само як расизм і сексизм дискримінують людей за кольором шкіри та статевими ознаками.

Сексизм — зверхнє, зневажливе ставлення представників/представниць однієї статі до іншої. Ґрунтується на уявленні про гадану перевагу моральних, інтелектуальних, культурних, фізичних та інших властивостей однієї статі стосовно іншої. Сексизм може проявлятися як щодо жіноцтва, так і щодо чоловічої статі.

Частіше за все ейджизм у суспільстві, в тому числі українському, зустрічається:

- у вигляді негативних міжперсональних взаємодій, ініційованих представниками молодого покоління стосовно осіб літнього й похилого віку (відсутність поваги до старих людей, образлива поведінка стосовно них, прояви недоброзичливості й агресії);
- у вигляді зневажливих висловлювань про старість і старих людей (прислів'я, приказки) та існуючих у сучасному суспільстві переконань, що ґрунтуються не на реальних фактах, а на застарілих поняттях про період пізньої дорослості винятково як часу регресу й занепаду, і що розглядають інтелектуальні й соціальні можливості людей похилого віку через призму їхнього віку в рамках деструктивних інволюційних змін (стереотипізація, сприйняття осіб постпенсійного віку як суспільного баласту, домінування у свідомості працездатних громадян вузько біологічного підходу до проблеми старіння тощо). Зазначимо, що подібних негативних означень в Україні зустрічається чимало;
- у байдужному ставленні медичного персоналу в поліклініках, санаторіях і лікарнях до осіб літнього й, тим більше, похилого віку.

Подібне ставлення до літніх громадян формує у свідомості людей негативний образ старої людини, якій приписуються узагальнені якості, що применшують і при-нижують її особистість.

ЗМІ нерідко стають джерелом узагальнених, стереотипізованих знань про людей пізнього віку (приписування їм негативних характеристик, створення негативного образу старості тощо). Відсутність комунікативної взаємодії між представниками різних вікових груп, що дозволяють у результаті контактів придбати позитивний досвід спілкування з людьми похилого віку, сприяють формуванню у молодого покоління негативних стереотипів стосовно старості й поширенню ейджизму та геронтофобії в суспільстві.

Реалізація поставлених задач і перевірка висунутих гіпотез дослідження здійснювались за допомогою:

- *теоретичних методів;*
- *аналітичних методів;*
- *емпіричних методів;*
- *методи активного соціально-психологічного навчання;*
- *достовірність висновків забезпечена методами математичної обробки результатів.*

Дослідження проводилося у період 2010 — 2011 навчального року на базі Чернігівської філії Рівненського інституту слов'янознавства Київського Славистичного Університету (ЧФ РІС КСУ) та Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (фізико-математичний факультет), у ньому брало участь 100 респондентів. Досліджувані — студенти віком від 18 до 23 років та жінки зрілого віку (від 27 до 56 років). Були використані опитувальники, розроблені кафедрою психології та педагогіки ЧФ РІС КСУ з метою дослідження ставлення чоловіків і жінок до проблем старіння.

Прояви сексизму щодо жіночих і чоловічих образів у журналах для чоловіків і жінок

Для аналізу були обрані такі журнали: «Единственная» за січень, лютий 2011 року, «Лиза» за січень 2011 року та «Блик для женщин» за січень, лютий 2011 року.

1. Вікова частотність зображень, ілюстрацій і текстів жінок віком 20–30 років було 95%. Жінок похилого віку 4%. Тема моди частіше була спрямована на жінок до 25–30 років. Лише в одному номері була модна сторінка для тих, кому 30–35. Модель зрілого віку позувала в діловому, стильному одязі.

2. Догляд за шкірою стосувався більше молодих жінок, які ще не очікували появи зморшок, проте їм радилося, як зберегти привабливу зовнішність. Для тих, хто вже мав зморшки, вікові проблеми зі шкірою та тілом (а таких тем, ілюстрацій значно більше), були цілі серії реклами кремів проти зморшок та преператів, засобів, порад як позбавитися від зайвої ваги.

3. Шанси жінок влаштувати особисте життя після 30 років: інформація була, але в малій кількості; після 40 років — інформація відсутня. Більше порад, різних тестів було для молодих, закоханих та одружених.

4. Шанси чоловіків: 2 публікації про збереження стосунків, але до 30 років; після — інформації взагалі не було.

5. Серед тем, що найбільше були представлені, такі:

- *сексуальне життя, мода, косметика, здоров'я, виховання дітей: статті, поради, тести;*
- *народна культура/культура: 4 статті про місця, де можна відпочити;*
- *професійна реалізація, суспільно-громадська активність: по 1 статті з кожної теми.*

Поширеність упереджень щодо віку на сферу життєдіяльності жінки та чоловіка

було визначено завдяки аналізу анкет за допомогою однофакторного дисперсійного та факторного аналізу, розрахунки зроблені в програмі SPSS17. В результаті аналізу отриманих даних одержуємо обернено пропорційну залежність між віком жінок (чоловіків) та сприйняттям їх зовнішньої привабливості, між можливостями досягнення успіху в освіті та кар'єрі та віком населення, чим особистість стає біологічно старша, тим менше шансів вона має для реалізації в професійній сфері. Можливість досягнення успіхів у професійній кар'єрі для жінки (чоловіка) з віком стає дедалі менш доступною для досягнення згідно з одержаними результатами. Вплив фактору віку підтверджено як для чоловіків, так і для жінок. Можливості сімейної реалізації (виховання дітей, домогосподарювання) жінки (чоловіка) знижується з точки зору відповідей опитаних респондентів. Реалізація в особистому житті (кохання та інтимні стосунки) для жінок (чоловіків) із віком оцінюються як неупинно зменшуванні, можливості участі в суспільному житті (громадсько-політична, релігійна активність, сфера культури) для жінок (чоловіків) менші, ніж у період ранньої зрілості, для обох статей, проте все одно залишаються на вищому рівні порівняно з іншими розглянутими факторами. Отримано результати за 9 питанням (хто з відомих людей для респондентів ілюструє свою самодостатність попри свій зрілий вік): Алла Пугачова, Ганна Герман, Юлія Тимошенко, Наталія Вітренко, Ел Кравчук, Софія Ротару, сім'я Білоножок, Наталія Сумська, Григорій Чапкес, Ліна Костенко.

Упередження щодо віку жінки в оцінних судженнях жінок молодого та зрілого віку

1. Коли людина старіє, вона стає:

- 33,3% мудрою, досвідченою, розумною;
- 33,3% нестерпною, прискіпливою, дратівливою, агресивною;
- 13,4% самотньою, немічною, слабкою;
- 6,7% дурнішою, тупішою;
- 6,7% з'являється вільний час;
- 3,3% непривабливою;
- 3,3% досягає похилого віку.

2. Старість жінки — це

- 40% погане здоров'я, втрата працездатності, вихід на пенсію;
- 16,7% природний процес;
- 13,3% набуття життєвого досвіду;
- 10% прекрасний етап, спокійне життя, догляд за внуками;
- 10% не визначились;
- 10% хвилює зовнішність, втрата привабливості.

3. Старість чоловіка — це

- 36,7% погане здоров'я, втрата працездатності, вихід на пенсію, втрата певних сил;
- 26,7% природний процес;
- 13,3% мудрість, досвід;
- 13,3% не визначились;
- 10% позитивний етап.

4. В процесі старіння жінка відчуває, що

- 63,4% втрата здоров'я, краси, сили;
- 30% самотність, депресія;

- 3,3% впевненість у собі;
3,3% не визначились.
5. В процесі старіння чоловік відчуває, що
56,7% втрата здоров'я, сили;
20% депресія, менш привабливий, самотній;
13,3% не визначились;
6,7% стає самостійним, привабливим;
3,3% стає мудрішим.
6. Коли я бачу жінку, якій вже 50+, я
33,4% не звертають увагу, нічого не думають, не відчувають;
16,7% дивляться з повагою;
13,3% відчувають жалість, співчуття;
13,3% відчувають позитивні емоції;
10% думають про себе в цьому віці;
10% згадують своїх близьких;
3,3% поступаються місцем в транспорті.
7. Коли я бачу чоловіка, якому вже 50+, я
43,4% не звертають увагу, нічого не думають, не відчувають;
23,3% відчувають жалість, співчуття;
20% дивляться з повагою;
13,3% згадують своїх близьких.
8. Мене дивує, коли жінка, якій вже за n років,
40% яскраво фарбується;
23,4% веде себе «як молода дівчина»;
13,3% не визначились;
13,3% веде себе аморально, втрачає здоровий глузд, не слідкує за собою;
6,7% палить;
3,3% читає без окулярів.
9. Мене дивує, коли чоловік, якому вже n років,
50% поводить ся, як «молодий хлопець», заграє з дівчатами, хоче/має другу/молоду дружину;
33,3% не визначились;
16,7% займається спортом, читає без окулярів, самотній, має дружину свого віку, не слідкує за собою.

Матеріали роботи фокус-груп

Аналіз протокольних записів дискусій у фокус-групах дає змогу виокремити зміст одностайно прийнятих їх учасниками суджень щодо причин ґендерних стереотипів і ейджизму як різновиду сексизму. Головні проблеми можна представити в такий спосіб. Хоч рівень трудової активності жінок є максимальним, подвійна їх зайнятість (жінка несе основний тягар домашньої праці, доглядає за дітьми та членами родини похилого віку) стає перешкодою на шляху професійних досягнень. Учасники фокус-груп були одностайними в тому, що ЗМІ, які працюють у сучасному українському інформаційному просторі,

продовжують насаджувати традиційні гендерні настанови, орієнтовані на виконання і вдосконалення чоловіками і жінками полярних сімейних і соціальних ролей — здатності заробляти гроші і матеріально забезпечувати сім'ю і домогосподарки.

Висновки

- Сексизм як упередження проти особи тільки на підставі належності її до певної статі охоплює різні сфери людської життєдіяльності — приватну, соціальну. При цьому найбільш сексичні характеристики жіноцтва поширюються на сфери економіки, політики, їх громадсько-суспільної активності, управління, а чоловіків — шлюбно-сімейної сфери.
- Одним із різновидів сексизму є ейджизм, тобто упереджене ставлення до процесу старіння. Особливо яскраво ейджизм представлений у ЗМІ щодо жіноцтва. Він поширюється не лише на жінок похилого віку, а й на тих, яким вже за... 30.
- Комерційна реклама посилює прояви ейджизму шляхом маніпуляції свідомістю щодо кремів, засобів SPA перед зморшками, будь-якими ознаками старіння та фальшивих переконань, що їх можна не просто затримати, а й успішно подолати.
- Ейджизм щодо жіноцтва посилюється тим, що життя жінки в публічній сфері обмежується віком ранньої зрілості. Середній і пізній зрілий вік практично відсутні як цільова аудиторія у висвітленні питань суспільного, культурного життя і лише частково присутні в аспекті охорони здоров'я.
- ЗМІ посилюють ейджизм шляхом насадження стереотипів втрати жінкою, якій за..., привабливої зовнішності, не конкурентоздатності на ринку праці, неспроможності протистояти молодим жінкам у приверненні уваги чоловічої статі. Найбільш популярні серед населення телепрограми та журнали відзначаються особливо яскравою і відвертою пропагандою сексичних поглядів щодо жінки, головною складовою яких є насадження негативізму щодо природних процесів старіння жінки.
- Оскільки старість в Україні є соціально незахищеною, то не дивно, що в її оцінках домінує страх і песимізм з боку жінок різного віку. Проте значна кількість негативу щодо «втрати» жінкою привабливості, її неконкурентоздатності на ринку праці, поваги в сім'ї, очах іншої статі свідчать про те, що насаджувані мас-медіа статеві стереотипи стають інтеріоризованими поглядами і на старших жінок, і на себе незалежно від віку респонденток.

ВПЛИВ ВЧЕННЯ ПЛАТОНА ПРО СТАТЕВО-РОЛЬОВІ СТЕРЕОТИПИ НА СУЧАСНІ ҐЕНДЕРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Юлія Новік,

*Студентка Чернігівського державного
інституту економіки і управління*

У творчості Платона багато місця займали ґендерні проблеми. Одним із найдавніших типів нерівності є нерівність між чоловіком та жінкою. Вчення Платона мало суттєвий вплив на виникнення та розвиток ґендерних процесів у світі, зокрема, й в Україні.

Згідно з Платонівською андрогінною гіпотезою походження статей, кожен із нас (чоловік та жінка) — це половинка людини. За часів Платона у сфері ґендерних відносин обов'язковими були моногамія та патріархат. Батько мав необмежену владу над дітьми, вони були зобов'язані йому підкорюватися. Грецька жінка в шлюбі була засобом дітонародження. Навіть в Афінах в часи могутнього внутрішнього розквіту країни жінку було виключено із суспільного життя і культури. Тому духовного спілкування з жінками і бути не могло.

За часів Платона вважалося, що шлюб повинен бути корисним для держави і мати дві мети: загальнодержавну та приватно-сімейну (примноження кількості громадян, які б перейняли від батьків обов'язки стосовно держави та виконували обов'язки перед родом та сім'єю). Але загальнодержавна мета вважалася важливішою. Тому одружені люди, особливо ті, хто мали дітей, користувалися більшою повагою, ніж одинокі. А в Спарті навіть могли застосовуватися судові санкції, великий штраф за безшлюбність.

Платон засуджував шлюби за корисливим розрахунком, через погоню за багатством і родинні зв'язки з впливовими людьми.

Ґендерна нерівність, яка існувала в державі (обов'язкова моногамія та патріархат, необмежена влада батька над дітьми, вирішення батьком, або братом, або іншим близьким родичем долі дівчини щодо шлюбу), не відповідала поглядам Платона щодо ідеального суспільства. Афінянка, виходячи заміж, повністю втрачала свою самостійність: не могла сама приймати рішення стосовно своїх майнових справ, не втручалася в справи чоловіка, була позбавлена свободи пересування. А в Спарті жінка користувалася найбільшою повагою: в соціальних питаннях рахувалися з її думкою, вона мала власне майно й у виборі чоловіка враховувались її особисті вподобання та смаки.

Головна мета подружнього союзу, народження дітей, але у разі не визнання батьком дитини, її могли просто викинути з дому. При всьому патріархальному ставленні до жінок Платон вважав, що в ідеальній державі жінки здатні виконувати функції воїнів-стражів за умови наявності у них необхідних задатків і відповідного виховання.

У вченні Платона про державу здійснення постулату спільності дружин і дітей означає досягнення вищої форми єдності в державі. Вся ворожнеча в суспільстві породжується суперечками через майно, дітей, родичів. Спільність надбання, відсутність особистої власності, неможливість її виникнення, збереження, примноження, унеможливує виникнення судових майнових тягб і взаємних обвинувачень.

Згідно з вченням Платона про державу, найбільшим злом для держави є втрата єдності, розкол на окремі частини, розбрат у суспільстві.

За свої феміністичні мотиви він був підданий критиці з боку його відомих сучасників. Зокрема, Аристофан, який негативно ставився до питання розширення жіночих прав у п'єсі «Женщины в народном собрании» критикує ідеальну державу Платона з його статоворольовими стереотипами, показуючи, до яких наслідків можуть призвести суспільство жінки, які захопили владу. Розглядаючи гендерні проблеми Платон спирався на патріархальні порядки, які панували в Греції майже в усіх сферах суспільного та сімейного життя, всіляко дискримінуючи, принижуючи жінку. Казарменний характер ідеального суспільства Платона певним чином вплинув на розвиток гендерних відносин у СРСР у перші роки його існування. Учні великого філософа постаралися доповнити і розвинути в нових історичних умовах мрії вчителя, створивши спеціальні декрети про націоналізацію жінок тощо.

Наукові розробки констатують складність гендерних процесів, які відбувалися в Україні. Процес формування незалежної Української держави, який почався після повалення тоталітаризму і комуністичної ідеології, по відношенню до жінок відбувався не зовсім у бажаному напрямку: відроджується на практиці різного роду патріархальна міфологія, де жінки мали місце лише в родині.

Та попри труднощі реформування українського суспільства були внесені нові елементи в якість життя людей. Формування гендерної культури за світовими зразками надає нового змісту всім формам суспільного життя. Новий інтелектуальний потенціал українців дасть нові зразки світобачення соціальних статоворольових перетворень.

Україна підтримує основні підходи світового співробітництва щодо повної і рівноправної участі жінок у політичному, економічному, соціальному і культурному житті на державному і міжнародному рівнях. Жінки становлять половину населення України, і зрозуміло, що без їх рівноправної участі в житті держави не можлива її трансформація в правове цивілізоване суспільство. Тим не менше, 60% чоловіків і 25% жінок мають патріархальний світогляд, що й зумовлює дискримінацію жінок у повсякденному житті. Найбільш виразно дискримінація жінки виявляється в таких сферах діяльності, як сім'я, праця, суспільно-політичне життя.

Дискримінація жінки найчастіше виявляється в сім'ї: 1) збільшення часових затрат на ведення домашнього господарства до розмірів, які охоплюють весь час, вільний від професійної праці; 2) насилля стосовно жінки, яке має місце в сучасних українських сім'ях, є яскравим прикладом бажання володарювати над жінкою, яке властиве певній категорії чоловіків. Серед 450 депутатів Верховної Ради лише 35 жінок, що є також проявом гендерної нерівності в Україні.

ЗВЕРТАННЯ ДО ЧОЛОВІКІВ У СУЧАСНИХ УКРАЇНОМОВНИХ ПІСНЯХ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Ліна Росільщик,

студентка Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

У сучасній українській науці вже з'явилися праці, в яких робиться спроба системного осмислення та опису мови у зв'язку з феноменом статі, створюється теоретична модель гендера і провадиться систематизація методологічних підходів до дослідження проблем гендера в мовознавстві.

Аналізуючи сучасний стан ґендерних досліджень у мовознавстві окреслюють три магістральні підходи, що вважаються взаємно доповнюючими, особливо з огляду на актуальність досліджень на стикові гуманітарних наук: 1) трактування винятково соціальної природи мови жінок і чоловіків, виявлення мовних відмінностей, що пояснюються особливостями перерозподілу соціальної влади у суспільстві; 2) соціопсихолінгвістичний підхід, що науково редукує «жіночу» та «чоловічу» мови до особливостей мовленнєвої поведінки статей; 3) аналіз когнітивного аспекту розбіжностей у мовній поведінці статей [1; 2; 3].

Пропонується виділяти також шість основних напрямів, які можна диференціювати як концептуально, так і з погляду методології та характеру досліджуваного матеріалу: 1) соціолінгвістичні ґендерні дослідження; 2) феміністична лінгвістика; 3) власне ґендерні дослідження; 4) дослідження маскулінності; 5) психолінгвістичні дослідження; 6) крос-культурні, лінгвокультурологічні дослідження, що включають гіпотезу ґендерних субкультур [4].

У сучасному українському мовознавстві дедалі впевненіше говорять про становлення нового напрямку лінгвістики — ґендерної лінгвістики або лінгвістичної ґендерології, що вирішує два ряди проблем: 1) мова і відображення в ній статі; 2) писемна й усна поведінка чоловіків і жінок.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях у ґендерному аспекті на слов'янському мовному матеріалі увагу науковців привертають проблеми різного характеру: від суто граматичних досліджень категорії роду до механізмів мовного конструювання ґендерного дисплея. Найчастіше увагу лінгвістів сьогодні привертає проєкція ґендерного аспекту на дослідження мовної картини світу, аналіз дискурсів, дослідження концептосфери, комунікації. Плідно розвиваються дослідження у напрямі вивчення фемінності й маскулінності, ґендерних стереотипів та їх вербалізації і впливу на формування світогляду.

Нашу увагу з позицій ґендерного аналізу в лінгвістиці привернули тексти сучасних україномовних пісень у жіночому виконанні. Було відібрано тексти (середина ХХ — початок ХХІ століття) і проаналізовано їх на предмет функціонування й особливостей звертань до чоловіків. Картотека створена шляхом суцільної вибірки мовного матеріалу й налічує понад 200 одиниць.

Відображаючи емоційно-вольову сферу мовця, звертання поєднують дві функції: апелятивну та експресивну. Апелятивна функція виявляється в офіційному спілкуванні. У художньому і розмовно-побутовому мовленні звертання виражає не лише звернення до адресата, а й ставлення з боку мовця до нього.

Звертання до чоловіків класифікували за трьома характеристиками: 1) поширеністю/непоширеністю; 2) частиномовною належністю; 3) конотацією.

Здійснене дослідження дало змогу зробити такі висновки.

Непоширені звертання у проаналізованих текстах чисельно переважають; поширюються звертання переважно присвійними займенниками (*мій*) та прикметниками з експресивною (позитивною і негативною) конотацією (*любий, милий, дикий, останній*).

Звертання виражаються: а) займенниками (*ти*); б) іменниками: власними (*Юро, Франсуа*) та загальними (*печаль, любов*), у тому числі назвами міфічних істот (*янгол, ангел*), за родом діяльності (*бандуристе, дзвонарю, музико, музиченьку*), традиційними звертаннями до чоловіків у різних мовах (*місьє, пан*); в) прикметниками й дієприкметниками (*розлучений, коханий, дорогий, бідю вже научений*); г) сталими народнописаними звертаннями (*мій сизокрилий птах*).

Привертає увагу певна трансформація останніх: якщо у народній творчості поширеними були звертання *голуб сизокрилий, орле сизий*, то у сучасних текстах — *сизокрилий птах*.

Оскільки пісні виконують жінки, то й аналізовані тексти, як ми помітили, насиченні ліризмом, любовною тугою, переживаннями, що репрезентує, на нашу думку, вербалізацію стереотипних фемінних рис.

Якщо порівнювати зміст текстів середини ХХ століття з текстами наших днів, то другим властива більша розкутість у висловленнях, у вираженні почуттів (у нашому дослідженні такими виявилися пісні гурту «Таліта Кум», «Крихітка Цахес»). Та все ж іще зберігається певна таємничість в образі (об'єкті звертання), звертання не мають вульгарної форми. Хоча необхідно зазначити, що сучасні виконавці почали активно використовувати у своїх текстах як звертання іншомовні слова, деякі з них підпадають під визначення жаргонізмів.

Аналіз частотності використання свідчить, що найуживанішими як звертання до чоловіків є особовий займенник *ти*, трохи рідше використовуються звертання, виражені субстантивованими прикметниками (*коханий, любий*). На жаль, не надто активно до сучасних текстів уводяться звертання, виражені сталими народнописаними виразами типу *мій сизокрилий птах, сизокрилий голуб*. Співвіднесеність використання поширених/непоширених звертань приблизно рівна.

Здійснене дослідження, безперечно, не є вичерпним. Перспективним нам видається залучення ширшого текстового матеріалу, аналіз звертань до жінок, порівняння вокативів у сучасних та народних українських піснях з метою виявлення продукування чи руйнації гендерних стереотипів та зміни уявлення про осіб протилежної статі.

Матеріали та результати здійсненого дослідження були використані на заняттях з гендерної лінгвістики, лінгвістичного аналізу художнього тексту, можуть стати у пригоді при підготовці спецкурсів і спецсеминарів із лінгвістичної гендерології, лінгвопоетики, а також на уроках української мови й літератури чи лінгвістичних гуртках у школі.

Література

1. Горошко Е.И. Гендерные исследования в языкознании (к проблеме становления метода) [Электронный ресурс] / Е.И. Горошко // Культура народов Причерноморья. — 2004. — № 49, Т.1. — С. 128 — 130.
2. Дмитрієва М.М. Гендерні дослідження у мовознавстві / М.М. Дмитрієва [електронний ресурс]. — Режим доступу: http://linguist.de.co.ua/publications/2005/01/13/xmas_28.html.
3. Дмитриева М.М. Гендерная терминология: национальное vs. интернациональное / М.М. Дмитриева // Культура народов Причерноморья. — 2004. — № 49, Т. 1. — С. 131 — 135.

4. Кирилина А.В. Исследование гендера в лингвистических научных дисциплинах / А.В. Кирилина // Гендерное образование в системе высшей и средней школы: состояние и перспективы: Материалы международной научной конференции, Иваново, 24-25 июня 2003 г. — Иваново: Иван. гос. ун-т, 2003. — С. 132 — 138.

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анна Руденко,

студентка Сумського державного університету

Актуальність теми полягає в тому, що в умовах демократичних перетворень держава повинна гарантувати рівні права і можливості для всіх громадян незалежно від соціального стану, етнічного походження, статі. У зв'язку з цим необхідно переосмислити місце і роль жінок у суспільстві, їхню рівноправну участь разом із чоловіками в усіх сферах діяльності, і зокрема, у політиці та державотворенні. Реформування державної служби вимагає визначення конкретних стереотипів у практиці роботи на місцях і оперативного усунення недоліків гендерного дисбалансу.

Метою роботи є дослідження гендерної політики в органах державної влади Сумської області.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- вивчити поняття гендер, гендерні стереотипи;
- проаналізувати основні гендерні стереотипи, які поширені в державній службі України;
- здійснити моніторинг оцінки державними службовцями рівня забезпечення гендерної рівності у Сумській області;
- проаналізувати оцінки держслужбовцями актуальності питань забезпечення гендерної рівності;
- дослідити кар'єрні можливості чоловіків та жінок в органах державної влади.

В роботі були використані такі методи: функціонально-системний аналіз, соціологічне опитування, порівняння.

В ході дослідження ми з'ясували, що поняття «гендер» використовується в кількох значеннях:

- гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка й жінки, на відміну від біологічної;
- гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;
- гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації.

Наступною важливою для нашого дослідження категорією є «гендерні стереотипи» — це загальноприйняті норми і судження, які стосуються існуючого становища чоловіків і жінок, норм їхньої поведінки, мотивів і потреб.

Гендерні стереотипи є причиною дисбалансу в органах державної служби, що містить ризик зниження якості та ефективності управлінських рішень, а звідси —

ризик стримування темпів розвитку нації.

З метою визначення причин поширення ґендерних стереотипів та пошуку способів їх подолання співробітниками проблемної лабораторії «Центр соціально-гуманітарних аспектів регіональних досліджень» Сумського державного університету спільно з Управлінням державної служби Голодержслужби України у Сумській області було проведено спеціальне соціологічне дослідження. Авторка роботи також брала безпосередню участь у дослідженні у ролі інтерв'юера.

Дослідження проводилось у травні 2010 року за випадковою вибіркою серед працівників державних установ міста Суми та Сумської області.

Форма дослідження — опитування за допомогою відкритої анкети, яка передавалась респондентам електронною поштою. Загальна кількість опитаних — 254 особи. Результати дослідження висвітлено у збірнику «Жінка у публічній владі: звільнення від стереотипів».

В ході опитування ми дійшли таких висновків:

1. Проблема ґендерної рівності не є актуальною для більшості держслужбовців. Лише 13% опитаних вважають цю проблему актуальною.
2. Не виявлено однакості в оцінках реального стану забезпечення в Сумській області ґендерної рівності. Часткове забезпечення ґендерної рівності в області визнали 44,35% опитаних, 31,85% опитаних обрали варіант — «забезпечено майже повністю».
3. На думку держслужбовців ґендерна нерівність проявляється саме у професійній діяльності. Адже кожен третій опитаний вбачає нерівність у доступі до керівних посад (33,06%), а 14, 52% — у ставленні при прийнятті на роботу.
4. Спостерігається ґендерний дисбаланс у доступі до посад. 44,76% визнають, що можливість отримання керівної посади в органах управління залежить від статі людини, зокрема, що жінкам це зробити важче.
5. Діаграма 1а ілюструє позиції опитаних чоловіків та жінок стосовно можливостей отримати посади в органах управління. Розходження в оцінках є досить суттєвими.
6. Перешкоди кар'єрного зростання жінок та чоловіків суттєво різняться.
7. Щодо кар'єрного зростання жінок, то 27% вважають, що певні перешкоди є, а саме: обов'язки щодо виховання дітей (12,5%), зайнятість домашніми справами (12,1%) та високу конкуренцію з боку чоловіків (11,29%).
8. Стосовно можливостей чоловіків у їх просуванні на державній службі маємо дещо інші оцінки. 10,89% опитаних вважають, що для чоловіків існують перешкоди, а саме: власне небажання це робити (12,9%) та висока конкуренція з боку жінок (5,24%).

Отже, держслужбовці недостатньо обізнані з міжнародним і вітчизняним законодавством із ґендерної проблематики; вони не готові самі поліпшити ситуацію щодо ґендерної рівності, зокрема, більшість жінок звиклися з думкою, що цілком реальною є ситуація, коли на керівних посадах перебувають винятково чоловіки. Основними перепонами кар'єрного зростання жінки є: традиційні стереотипи суспільства щодо соціальної ролі жінки як матері, виховательки дітей та домогосподарки; подвійна зайнятість жінки (поєднання сімейних обов'язків і професійних функцій), тоді як чоловіків — власне небажання це робити та висока конкуренція з боку жінок.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ВЧИТЕЛІВ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

*Ірина Бойко,
Наталія Деркач,*

*студентки Тернопільського національного
педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

Досягнення гендерної рівності в Україні як стратегічного напрямку державної політики актуалізує проблему вивчення гендерних уявлень сучасних вчителів з метою подолання та пом'якшення гендерних стереотипів [1;2]. Гендерні стереотипи є набором усталених для певної спільноти норм і суджень про психологію жінок і чоловіків, мотиви і потреби їхньої поведінки тощо. Водночас — це важливий соціально-психологічний механізм передачі знань про те, якими «повинні бути» чоловіки та жінки. Вчені зазначають, що гендерні стереотипи залишаються найконсервативнішими схемами поведінки і слугують психологічними механізмами захисту у виправданні орієнтацій на традиційні (патріархальні) моделі. Традиційна гендерна ідеологія розглядає особистість чоловіка вагомішою за особистість жінки. Негативна роль стереотипів проявляється в гальмуванні процесів демократизації взаємин статей, у стійкості психологічних перешкод на шляху до вирівнювання їх прав і можливостей. Актуальність цієї проблеми і зумовила **мету** нашого дослідження — емпіричне вивчення змісту та поширеності гендерних стереотипів у педагогів обох статей середньої ланки освіти. В опитуванні взяло участь 100 педагогів-слухачів Тернопільського обласного комунального інституту педагогічної післядипломної освіти (з них 85 осіб жіночої статі і 15 — чоловічої). Анкети та напівструктуровані інтерв'ю включали розроблені Т. Говорун, В. Кравцем та О. Кікінежді критерії збереження гендерної рівноваги у навчально-виховному процесі, які мали власне смислове навантаження [3;4]. Для обробки та інтерпретації отриманих даних використовувалися кількісний і якісний аналізи.

Результати дослідження засвідчили, що більшість педагогів знаходяться під значним впливом традиційних поглядів на взаємини статей. Так, зокрема, значущі відмінності стосувались стереотипних поглядів, пов'язаних із відмінностями у змісті праці статей, виконанням соціальних ролей. Більшість респондентів (72%) визнають і надалі характерними для дівчаток роль господині-матері, емоційно-експресивний вид діяльності, а для хлопчиків — роль захисника та годувальника сім'ї, предметно-інструментальний вид діяльності ($\chi^2=30; p\leq 0,05$), що відповідає концепції «природної» взаємодоповнюваності статей Т. Парсонса і Р. Бейлза як біологічно детермінованих, вроджених якостей. Значна частина респондентів (65%) дотримується стереотипу маскулінності-фемінності, тому у хлопчиків вважають за потрібне більшою мірою розвивати маскулінні якості, тоді як у дівчаток — фемінні ($\chi^2=12, p\leq 0,05$). Найбільш гендерно-упередженими (75%) виявились вчителі, як жінки, так і чоловіки, щодо дотримання різних стратегій спілкування із дітьми різної статі і ставлення до них ($\chi^2=39; p\leq 0,05$). Цікавим виявився той факт, що близько 80% загальної вибірки вчителів не згодні з поділом професій на «чоловічі» і «жіночі» ($\chi^2=40, p\leq 0,05$), 40% вчителів схильні більшою мірою вибачати прояви агресії з боку хлопців, ніж дівчат ($\chi^2=9; p\leq 0,05$), 68% не поділяють диференційованого підходу щодо здібностей дівчаток

до гуманітарних, а хлопчиків — до природничих наук ($\chi^2=21$; $p \leq 0,05$). 65% вчителів обох статей вважають потенціал дитини, її досягнення у навчанні, виборі улюблених занять, у громадській роботі, у профорієнтаційній сфері тощо, незалежними від її статевої належності ($\chi^2=11$; $p \leq 0,05$). Погляди вчительства щодо лідерства і мотивів успішного навчання у хлопчиків і дівчаток виявились статистично недостовірними. Отже, можна констатувати помітну гендерну дестереотипізацію образів учнів і учениць у свідомості сучасних педагогів. Виявлені протиріччя між статтю учня, вчителя та їхніми уявленнями свідчать про невизначеність педагогів у системі гендерних цінностей. Також виявлені відмінності у гендерній свідомості вчителів-жінок і вчителів-чоловіків вказують на значно більшу стереотипізацію перших порівняно з другими. Зокрема, більшість жінок-педагогів (90%) дотримуються традиційного поділу сімейних та соціальних сфер діяльності, біполярного конструкту маскулінності-фемінності. Чоловіки-педагоги (75%) вважають лідерство і керівництво суто чоловічою справою, що є підтвердженням значної поширеності в їх свідомості соціального стереотипу домінуючої ролі чоловіка та підлеглої — жінки. Спільним у поглядах вчителів обох статей виявились традиційне ставлення до дітей за ознакою статі та заперечення дихотомічного поділу професій. Значущі взаємозв'язки (коєф. кореляції Пірсона) були виявлені між маскулінною орієнтацією вчителів обох статей (порівняно з андрогінною) та дотриманням ними традиційного, статеворольового підходу у навчально-виховній діяльності. Педагоги також поділяють думку про різні пізнавальні здібності обох статей до різних наук, зокрема, дівчаток до гуманітарних наук, а хлопчиків — до природничих, та різне мотивування навчальної діяльності (хлопчикам часто не вистачає посидючості, терпіння, а дівчаткам — здібностей ($r=0,30$)), виявляючи при цьому більшу толерантність до проявів агресивних форм поведінки хлопчиками, ніж дівчатками. Значущі кореляції вказують на взаємозв'язок між стереотипізацією поглядів педагогів щодо різних пізнавальних інтересів, здібностей та потреб учнів і учениць та розвитком маскулінної й фемінної особистості відповідно. Залежно від віку і стажу педагогічної діяльності значущий зв'язок був виявлений: більш досвідчені вчителі виявились толерантнішими у поглядах до проявів агресії хлопчиками порівняно з молодими колегами. Також виявлено вплив інформаційно-насиченого середовища на формування гендерних уявлень жінок-педагогів. Засвоєння традиційних гендерних цінностей у дитинстві стимулює механізми самовідтворення «гендерної дискримінації жінок» у дорослому віці, що призводить жінок до отримання нерівних дивідендів від освіти, нерівного розподілу між жінками і чоловіками життєво важливих економічних, соціальних і політичних ресурсів.

Як засвідчили результати дослідження, статеві стереотипи залишаються доволі поширеними серед педагогічних колективів, переважно жіночих за складом, і поглиблюють диференціацію соціально-психологічних вимог та очікувань стосовно статей. Більшість вчителів загальноосвітніх шкіл залишаються невизначеними у власних гендерних орієнтаціях, не є переконаними в необхідності розвитку у дітей андрогінних властивостей, сповідують ідеологію комплементарності чоловічих та жіночих ролей. Крім того, виявлено, що навчально-виховний процес у загальноосвітній школі значною мірою підкріплює традиційні погляди на дихотомію сімейних та соціальних ролей чоловіків та жінок і меншою мірою демонструє андрогінні персонажі, здатні до гнучкості гендерної поведінки та взаємозамінності статевої ролі. З одного боку, педагоги надають великого значення фактору статі, який виявляється у шкільній практиці, формуючи таким чином у дітей

уявлення про «вроджену нерівність» жіночого й чоловічого. З іншого боку, досить поширеною є гендерна нечутливість педагогів у ситуаціях, які потребують врахування статі для розуміння потреб і мотивів учинків учнів, прийняття кваліфікованих педагогічних рішень. У навчально-виховному процесі позакласної і позашкільної роботи через гендерно забарвлену інформацію учням передаються здебільшого статево-рольові стереотипи, які й визначають терпимість майбутніх випускників до соціальної нерівності жінок і чоловіків у суспільстві. Таке нав'язування традиційних стате-вих ролей стає на заваді розвитку андрогінних властивостей дітей, розвитку їх співдружності, позитивному образу Я. Лише близько 20% педагогічного та управлінського персоналу освітніх закладів виявляють значний інтерес до проблем забезпечення гендерної рівності дітей у навчально-виховному процесі, впровадження гендерно-освітніх технологій.

Література

1. Україна — Євросоюз у деталях. Гендерна рівність і права дітей. — № 2 (5), червень, 2010 р.
2. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. — К.: ПРООН, 2007. — 143 с.
3. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навч. пос. — К.: Вид. центр «Академія», 2004. — 308 с.
4. Кравець В.П. Гендерна педагогіка. — Тернопіль: Джура, 2003. — 460 с.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ВИСВІТЛЕННЯ ЧОЛОВІЧОГО ТА ЖІНОЧОГО ОБРАЗУ В РЕКЛАМІ

Ганна Бик,

*ст. викл. Національного педагогічного університету
ім. М.П. Драгоманова, аспірантка*

Найпотужнішим фактором формування суспільної свідомості є засоби масової комунікації. Вони закріплюють у громадській думці певні поняття і стереотипи. У сучасному світі темп життя помітно збільшився, а потік інформації зріс, тому стереотипи мають велике значення для нормального функціонування соціуму і людини в ньому. По-перше, вони виконують функцію «економії мислення». По-друге, вони сприяють відомому «скороченню» процесу пізнання і розуміння того, що відбувається в світі і навколо людини. По-третє, сприяють ухваленню необхідних рішень. Їх роль у комунікаційних процесах вкрай велика: вони закріплюють інформацію про однорідні явища, факти, предмети, процеси, людей і т.д. Вони дозволяють людям обмінюватися інформацією, розуміти один одного, брати участь у спільній діяльності, виробляти спільні погляди, однакову ціннісну орієнтацію, єдиний світогляд. Ще однією функцією постає прискорення формування поведінкової реакції на основі емоційного прийняття чи неприйняття інформації. Стереотип сприяє створенню та збереженню позитивного «Я-образу», захисту групових цінностей, поясненню соціальних відносин, збереженню і трансляції культурно-історичного досвіду. Гендерні стереотипи виконують усі вище названі функції, акумулюючи досвід поколінь стосовно поведінки жінок і чоловіків, їх рис характеру, моральних якостей і т. д.

Ні для кого не є секретом, що виховання у рекламі безпосередньо спрямоване на певну стать людини. І це дуже важливо, адже жоден природний феномен не викликав такого інтересу і не містив стільки таємниць, як феномен статі. Проблемою статі займалися видатні мислителі біології: Ч. Дарвін, А. Уоллес, А. Вейсман, Р. Гольдшмідт, Р. Фішер, Г. Меллер. Але висунуті у цій проблематиці наукові праці та гіпотези не лише не розгадали таємницю статі, а й, навпаки, порушили ще більше питань.

Гендер — специфічний набір культурних характеристик, які визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків, їх взаємини між собою. Гендер висвітлює не просто жінок або чоловіків, а відносини між ними, способи соціального конструювання цих відносин.

З поняттям «гендер» тісно пов'язане поняття «гендерні стереотипи». Це внутрішні установки стосовно місця жінок і чоловіків у суспільстві, їх функцій і соціальних завдань. Саме ці стереотипи є бар'єром у встановленні справжньої гендерної рівності у нашому суспільстві. Гендерні стереотипи в рекламі невіддільні від образу жінки, а також ідеї призначення жінки, яка панує в той чи інший період. Так, у дореволюційний період у вітчизняному суспільстві жінка поставала в образі патріархальної матері, господині салону, добродішної християнки. У радянський період, згідно із соціалістичними ідеями активної участі жінок у суспільстві, панував тип «робітниці та матері», активної учасниці комуністичного будівництва. З початком перебудови, на перший план знову висувається ідеологія «природного призначення жінки». Реклама енергійно почала формувати позитивне ставлення до відродження традиційної ролі жінки як берегині домашнього вогнища.

У рекламі, призначеній для жінок, переважає апеляція до емоцій, присутня емоційно-експресивна характеристика товару. Левова частка присвячена візуальним складовим. Наприклад, у рекламі часто використовуються залитий сонцем пляж, спокійне море, зображення природи, квітуча зелень. Якщо реклама стосується домашнього господарства, то використовується образ будинку: м'яке крісло або диван, кухня тощо. Загалом, використовуються природні для жінки образи: зображення магазинів, людних вулиць міста у світлий час доби, превалювання світлих і яскравих тонів над темними. Якщо у жіночій рекламі рекламується конкретний продукт (наприклад, парфумерія, продукти харчування, аксесуари), то обов'язково присутня його фотографія і описується його користь і краса для жінки.

Реклама при чоловічій характеристиці адресата пропонує різні психологічні образи, а також різні гендерні ролі. Це можуть бути образи ніжної, мрійливої дівчини чи дівчини, яскравої, безтурботної, радісної, або незалежної, рішучої і цілеспрямованої дорослої жінки. Це може бути молода мама, турботлива дружина, ділова жінка. Але основним все одно буде залишатися образ привабливої, безтурботної дівчини, стурбованої своєю зовнішністю і своєю популярністю у чоловіків.

Чоловічий образ у рекламі — це набір рис, пов'язаний із соціально необмеженим стилем поведінки, компетенцією і раціональними здібностями, авторитетністю, активністю, ефективністю і т. д. Чоловіки представлені в діловому, формальному чи неформальному вигляді, але будь-який вигляд пропонується як щось абсолютно серйозне, глибоко особистісне. Чоловіки частіше за все пов'язані з успіхом, ініціативою, автономією. Вираз обличчя у чоловіків — нейтральний або серйозний.

Типовий жіночий образ у рекламі включає ряд рис, навпаки, пов'язаних з пасивністю, зайвою емоційністю, із соціальними й комунікаційними вміннями, з меншим

когнітивним рівнем, претензіями і т. д. Жінки постають як особи, що зацікавлені одягом, який вони носять, жестами, які їм відповідають. Але характер, створений рекламним костюмом, дає можливість менш серйозно розглядати жінку в соціальних ситуаціях. Індивідуальність, передана через манеру одягатися, — річ несерйозна. Тому й образ жінки у рекламі часто пов'язаний з пасивністю, націленістю на задоволення інтересів чоловіків і сім'ї. Вираз обличчя у жінок більш доброзичливий, вони найчастіше представлені усміхненими [1, 69–70].

Таким чином, образи чоловіків і жінок постають перед нами досить стереотипними, і більшість аудиторії вірить у ці образи.

Отже, існують основні гендерні стереотипи масової свідомості, висвітлені у рекламі:

- Основне заняття жінки — домашнє господарство і виховання дітей. Цей стереотип настільки міцно проник у чоловічу свідомість, що жінки, які намагаються реалізуватися у громадській роботі чи бізнесі, стикаються з ним постійно. Чоловіки роблять кар'єру, реалізують себе як особистості та громадські діячі. А жінки виховують спільних дітей і ведуть спільне домашнє господарство, при цьому теж працюючи — на безперспективних низькооплачуваних посадах.
- Прийняття рішень — чоловіча справа, або «мовчи, жінка, твій день 8-е березня». Незважаючи на те, що жінки становлять більшу частину населення, вони, як і раніше, відсторонені від процесу прийняття рішень. Сьогодні у ВРУ всього 38 жінок-депутатів [3].
- У кожному з нас борються два начала. З одного боку потяг жінок і чоловіків, а з іншого — страх один перед одним. Щоб заглушити свій страх перед жінкою, чоловік намагається її залякати. Спочатку він її знецінює, переконаючи себе, що вона нічого не значить. Для цього іноді застосовується і фізична сила. Ось вам коріння домашнього насильства.

Цей список можна продовжувати до нескінченності. На Заході вже давно зрозуміли, що роль реклами не в тому, щоб закріплювати і транслювати гендерні стереотипи, а навпаки — впроваджувати принципи рівних прав і рівних можливостей жінок і чоловіків. Це і є демократія в дії. У багатьох країнах діють закони, що забороняють сексизм у рекламі. У нас, на жаль, законодавство відстає від міжнародних норм. На це звертають увагу жіночі організації та громадськість.

Література

1. Дударева А. Рекламный образ. Мужчина и женщина / Дударева Алина. — М.: РИП-холдинг, 2004. — 222 с.
2. Образы, которые нам навязывают: гендерный анализ рекламы [2-е изд.] / Вестник Информационного центра Независимого женского форума — № 17. — М.: ИЦ НЖФ, 2001. — 20 с.
3. Народні депутати 6-го скликання. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>.

ЗМІНИ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ЖІНКИ В МЕНТАЛІТЕТІ СТУДЕНТІВ

Ольга Зеленська,

*студентка Дніпропетровського національного університету
залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна*

Епоха постмодернізму зумовлює значні соціокультурні зміни. Внаслідок цього змінюються і стереотипи як частина суспільної свідомості. Особливий інтерес становлять ґендерні стереотипи, бо вони, як зазначає Т. Власова, пронизують всю культуру, накладаючи масивний відбиток на стиль мислення, методи прийняття рішень, суспільні механізми, державні інститути. Їх вивченням займалися такі дослідники, як П. Бурдьє, м. Мід, Е. Тоффлер, Т. Де Лауретіс, І. Жеребкіна, О. Забужко та ін. Вищезгадані зміни апіорі стосуються молодих жінок, тому вкрай важливим є вивчення стану ґендерних стереотипів у менталітеті сучасних студентів. Предметом цього дослідження стали ґендерні стереотипи, які впливають на профорієнтацію студенток, на їх ставлення до шлюбу і реалізації себе у ключових ролях працівниці, дружини, матері. Адже жінки становлять 54% населення України, тому перешкоджання їх професійній реалізації має негативні наслідки не лише для самих жінок, а й для держави, чий кадровий потенціал залишається нерозкритим до кінця. У рамках роботи було проведено анкетування студентів.

Відомо, що в наш час у розвинених країнах панує стереотип самодостатньої жінки, бізнес-леді, яка не квапиться вийти заміж і прагне спочатку досягти солідних кар'єрних успіхів. В Україні такий стереотип існує, набирає сили, але не домінує. Сучасна українська студентка надає перевагу ранньому шлюбу (65%). Незважаючи на високі темпи поширення СНІДу, 75% опитаних студентів схвалюють дошлюбні статеві відносини. 77,5% респондентів вважають, що жінці більше підходить робота із неповною зайнятістю. 80% студентів вважають, що ідеальна сім'я повинна мати двох дітей. Половина опитаних вдалу реалізацію жінки вбачають у ролі дружини забезпеченого бізнесмена і 40% думають, що успішною жінкою є та, яка самостійно займається бізнесом. 57,5% вважають, що матеріальним забезпеченням повинен займатись чоловік, 42,5% визнали, що гроші мають заробляти і чоловік, і жінка. Можливо, тому 62,5% сказали, що вихованням дітей повинні займатись обидва з батьків. Водночас 55% вважають, що керівництво важливими установами і великим бізнесом є суто чоловічою справою і 40% респондентів назвали цю діяльність притаманною і чоловікам, і жінкам.

Чоловічі види діяльності, які потребують фізичної переваги (ремонт, забезпечення громадського порядку), в уявленні студентів залишаються прерогативами чоловіків (відповідно 90% і 77,5%). Переважно жіночими заняттями назвали прибирання (77,5%), організацію свят (72,5%), здійснення покупок, учителювання (57,5%).

Таким чином, можна стверджувати, що у свідомості молоді відбулась сексуальна революція (на це вказує ставлення до шлюбу і дошлюбних статевоїх відносин). Але ґендерної революції так і не сталось. Слід зазначити, що спостерігається загальна тенденція до опанування жінками чоловічих занять в уявленні молоді. Та наразі образ жінки у свідомості студентів в основному залишається пов'язаним із приватною сферою, а образ чоловіка — з публічною сферою.

СЕКСИЗМЫ И СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

Евгения Кучмий,

*студентка Дніпропетровського національного університету
залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна*

Гендерная психология как научное направление активно развивается в западной науке с середины 1970-х годов, предлагая различные концепции описания мужской и женской психологии. В рамках «антропобиологического» подхода выделяются такие проблемы, как половая дифференциация с точки зрения биологии и медицины, эволюционный аспект гендера, генетическая бисексуальность человека, сходство и различие в высшей психической деятельности и т. д. (П.А. Вундер, В.Е. Каган, С. Бем). Ученые, придерживающиеся «конструктивистских» взглядов, утверждают, что «мужское» и «женское» в качестве психологического пола так же «конструируется» в процессе социализации человека (мужчины и женщины), как и сам гендер в качестве социально-психологического статуса (Дж. Таннен, Е. П. Ильин, А. Жост). По мнению большинства современных ученых, именно в процессе социализации индивид приобретает определенный набор гендерных ролей и стереотипов.

Как известно, от мужчин требуется быть активными, социально открытыми, способными вести за собой, руководить. От женщины ждут пассивности, заботливости, мягкости. Люди, естественно, предпочитают жить в комфортной социальной среде и зачастую делают то, что ожидают от них другие. Поэтому в сферах, где принимаются решения, мы видим мужчин, занимающих позиции, которые требуют технических, экономических знаний, а женщин — на позициях, где требуются такие качества, как забота о людях, обслуживание их потребностей.

Совершенно невозможно ни игнорировать, ни отрицать роль средств массовой информации в поддержке, пропаганде и культивировании этих стереотипов. Но тут мы должны выяснить для себя, какова же в глобальном смысле задача средств массовой информации? Или это просто «зеркало, с которым мы идем по дороге, и не вина зеркала, что оно отражает канавы и ухабы», или это зеркало, которое по воле несущего его человека демонстрирует только то, что хочет его хозяин? Наверно, бывает и то, и другое. В любом случае восприятие как пишущего, так и читающего субъективно и напрямую связано с его жизненным опытом. Поэтому ни у кого не вызывает удивления, что в интервью с мужчинами-политиками газеты и ТВ делают акцент на их профессиональных качествах, а, рассказывая о женщинах-политиках, они непременно интересуются их нарядами, их способностями готовить, вести хозяйство, и профессиональные достоинства уходят на задний план. Все это так называемая неосознанная идеология, влияющая на психологию мужчин и женщин. Неосознанная потому, что мы находимся под ее влиянием, часто не отдавая себе в этом отчет. Называется эта идеология сексизмом, термином, возникшим по аналогии с расизмом. Он означает дискриминацию или предубеждение по признаку пола, то есть ограничение или лишение прав женщин или мужчин только потому, что они имеют определенные половые признаки.

Массмедиа (и реклама как неотделимая их составляющая) — один из самых действенных агентов социализации, оказывающий огромное влияние на формирование

гендерной идентичности индивидов. Манипулируя сознанием и подсознанием потребителей, реклама буквально конструирует из них идеальных, с точки зрения культуры массового потребления, мужчин и женщин. Именно поэтому рекламные технологии являются одновременно технологиями гендера (Т. де Лауретис).

Культурная среда, в которой живут люди, переполнена гендерными символами, знаками и индикаторами. Они могут быть явными или зашифрованными, однако неустанно посылают нам важную культурную информацию о том, что значит быть женщиной или мужчиной здесь и сейчас. Сами понятия маскулинности и феминности закодированы, прописаны в нашем жизненном пространстве, даже если мы не осознаем этого. Современный мир преподает нам уроки гендера каждую минуту, на каждом шагу. Мы не можем избежать их, не можем игнорировать или отрицать их силу. Но мы можем пртивостоять андроцентризму, разрушая созданные им мифы, анализируя режимы «сигнификации» власти, узнавая их в медиаобразах, видах «эстетизации» ежедневной жизни.

КОНСТРУЮВАННЯ ФРЕЙМІНГУ В ҐЕНДЕРНІЙ СФЕРІ

Олена Литвиненко,

М.О. Шубіна,

наук. співр. Національної металургійної академії України

Зміни у сучасному українському суспільстві, житті та наукової думки, зміни у підходах до вивчення різних наукових проблем, у тому числі ґендерних явищ, привели до перегляду у методах наукових досліджень, нових термінів, термінологічних систем та міждисциплінарних наук. Матеріалом для цього дослідження є когнітивний аналіз створення ґендерних стереотипів сучасного українського мас-медійного дискурсу, враховуючи інтернет як потужніший засіб мас-медіа.

Специфікою дискурсу ЗМІ є потужний прихований вплив на свідомість, що з когнітивного погляду є конструюванням концепту, реальності, фреймуванням змісту, застосуванням перспективи тощо, що призводить до спотвореного сприйняття інформації реципієнтом, викривлення змісту і предмета повідомлень.

Розробка цієї теми за когнітивною парадигмою може дати результати та цінні спостереження для практичного втілення доробок, тому що суто соціологічні та мовні розвідки щодо ґендерних стереотипів мають вузьку спрямованість і не вирішують проблему ефективного протистояння прихованому впливу. Проблематика спотворення змісту у ґендерному концептуальному полі стає найактуальнішою в сьогоденному суспільстві, де постійно перекручують факти, надають некоректну інформацію, цілеспрямовано замовчують правду чи видають «бажане за дійсне».

Таким чином, практична актуальність цього дослідження зумовлена посиленою роллю прихованого маніпулятивного впливу в сучасному суспільстві. Є необхідним залучення нового матеріалу для складання більш повної картини про засоби та механізми прихованого впливу на масову свідомість та створення нових більш тонких та складно визначених ґендерних стереотипів, що в останній час набули поширення та зазнали змін.

Як джерело знань про світ та людину медійні тексти є ефективним способом впливу на формування суспільної думки. При цьому треба мати на увазі, що ЗМІ пропонують нам репрезентацію реальності, а не реальність як таку. Отже, інформація, що передається через медіатексти, є заздалегідь сконструйованою трансформацією світу.

Мова ЗМІ тісно пов'язана з таким цільовим наміром: використовуючи канали комунікативного зв'язку, не лише донести інформацію до максимально широкої аудиторії, а й здійснити емоційний, психічний, ідеологічний вплив на потенційного адресата з тим, щоб привернути його на свій бік [1,115]. У результаті акцентування позитивної/негативної важливості об'єкта, спрямованого на комунікативного партнера, відбувається його прилучення у процес активного сприйняття, формування його зацікавленості й визначеного, спрогнозованого оцінного ставлення [2, 21].

Таким конструктором, або способом подання знань, за м. Мінським [3, 45-56], є фрейм (рамка), організована навколо поняття, що містить дані про суттєве, типове й можливе для нього. Фрейм — це загальне родове позначення набору понять типу «когнітивна модель», «метафорична модель», «образна парадигма». Фреймове моделювання (*framing*) соціальних ситуацій відбувається через «пакування» повідомлень, що й притаманне медійним текстам. Суспільна думка формується, у свою чергу, шляхом пристосування отриманої інформації до життєвого досвіду, психологічних передумов кожної людини. З позицій теорії масової комунікації — це конструювання моделі референтної ситуації шляхом її представлення в медіапродуктах.

Когнітивне конструювання ґендерного концепту є активним процесом, в якому усвідомлювані соціальні фактори організують структуру й поширюють знання про неї, а також — сприйняття та враження про ґендерні явища, водночас надають способи обговорення цих явищ. Останнім часом у ЗМІ практикуються такі фрейми концепту «жінки-політики», як жінки — жертви політичних інтересів, ініціатори перманентних конфліктів, винуватці газової кризи, обкрадання бюджету, носії непрофесіоналізму та злочинності. Таке потужне емоційне навантаження, у свою чергу, формує суспільне ставлення до ситуації, яка містить ґендерний зміст.

Саме фрейм у сучасних (російськомовних особливо) ЗМІ визначає зміст бачення об'єктів чи ситуації. Протистояти цьому шкідливому впливу може рефреймінг. Завдання рефреймінгу — змінити звичне сприйняття з метою адекватного (і в нашому контексті –позитивного) реагування. Людина часто використовує рефреймінг у мовленні, навіть не усвідомлюючи цього: «подивіться на ситуацію з мого боку...», «у майбутньому це призведе до...», «це з кожним буває...» — типові приклади рефреймінгу.

Відомі дві основні форми рефреймінгу: рефреймінг контексту і рефреймінг змісту. Контекстовий рефреймінг полягає в наданні поведінці/події іншого сенсу шляхом уміщення його в новий контекст (заміна фрейму). Інакше кажучи, суть оцінюваного факту залишається без змін, а сам факт переміщується в контекст, в якому яскравіше виявляються його позитивні сторони. Рефреймінг змісту полягає у зміні точки зору людини на ситуацію шляхом зміни її мети чи намірів у цій ситуації. Тобто це процес переоцінки значення якоїсь події без зміни контексту, в якому вона «розміщена».

В сучасних засобах мас-медіа наявні такі методи ґендерного фреймінгу:

1. Метафора — надання нового сенсу ідеї або програмі шляхом порівняння її з чимось ще.

2. Історії — міфи і легенди, формулювання питання у формі анекдоту яскравим способом, що запам'ятовується.
3. Традиції — обряди, ритуали та церемонії, регулярне підтвердження і відтворення організаційних цінностей.
4. Гасла, жаргони і популярні фрази — формулювання питання в запам'ятовувальному і знайомому форматі.
5. Контраст — опис питання протилежним способом.
6. Спін — освітлення концепції з позитивною або негативною конотацією.

Отже, зазначені стратегії — фреймове конструювання, прагматичні та аксіологічні принципи стилістичного забарвлення ситуації — це потужний засіб впливу на масову свідомість та спонукання спільноти до відповідних дій. Когнітивний ракурс сучасних досліджень дає змогу розглядати медіадискурс як процес такого представлення соціальної ситуації в продуктах ЗМІ, який зумовлює певний спосіб бачення та сприйняття висвітленої гендерної проблематики, а також становлення певної системи переконань, настанов, вірувань тощо.

Застосування зміни фреймінгу характеризується переходом у відображенні ЗМІ від «символічної анігіляції», що відносилась до осудження, применшення значущості, спрощення образу жінок у політиці до більш тонкої та підступної репрезентації як жінок-аутсайдерів, секс-кошенят, осіб, які уявляють гламурною роботу мера міста тощо.

Політична роль жінок у 21 столітті різко зросла, при цьому мас-медіа, що мають відношення до гендерної тематики, покращили кількісну репрезентацію жінок, але не якісно.

Теорія фреймінгу, пристосована нещодавно дослідниками, які цікавляться відображенням у медіа політичного, дає корисний концептуальний інструмент для перевірки того, як жінки-політики репрезентовані не лише кількісно, а й якісно.

Теорія фреймінгу розглядається як така, що особливо має відношення до політичних мас-медіа. Зміна фреймінгу полягає в тому, що більшість медіазображень не містить простих або грубих стереотипів, які сконцентровані на суто жіночих рисах — емоційність та чутливість, натомість створює нові гендерні фрейми — лідерство є руйнівним для жінок, лідери-жінки — аутсайдери, жінки-лідери як агенти змін, жінки — чаклунки тощо. Прикладом є публікація в інтернет-виданні «Контракти», 18.03.2011, матеріалу, в якому жінки-політики подані у фреймі чаклунок — невдах, з назвою: **Богословская не будет прибегать к колдовству как Тимошенко:**

«Нардеп от Партии регионов Инна Богословская наденет крестик на вечерний телеэфир, в котором будет участвовать лидер оппозиции Юлия Тимошенко. Судя по всему, в ходе программы продолжится тема газовых соглашений, подписанных во времена премьерства Тимошенко. Вчера Верховная Рада по инициативе Инны Богословской решила создать временную следственную комиссию для проверки наличия государственной измены в этих соглашениях. «Именно из-за очевидности нарушений Тимошенко пытается прибегнуть к магии и с помощью колдовских элементов, амулетов и осинового колдовья в очередной раз попытаться из черного сделать белое», — заявила народный депутат. Вчера Тимошенко попросила у интернет-сообщества совета по поводу необходимых вещей на телеэфире. «Что с собой брать: чеснок, амулеты, серебряную пулю, осиновый кол?»».

У наведеному прикладі є наявною маніпулятивна стратегія і викривлення змісту й мотивів поведінки репрезентованих жінок-політиків.

Гендерні оцінки в дискурсі ЗМІ не є категоричними і носять перлокутивний характер, з метою непомітно змінити емоційний стан адресата,

Висновки: Вивчення способів та прийомів створення фреймів та когнітивних моделей представляється корисним не лише для спеціалістів у гендерній сфері, а й для тих людей, чиєю свідомістю маніпулюють, тому що отримані знання про когнітивну природу інструментів маніпулятивного впливу допоможуть розробити способи захисту від маніпуляції.

Література

1. Нецименко г. П. Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: проблемы, тенденции развития // Вопросы языкознания. — 2001. — № 1. — С. 98 — 132.
2. Киричук Л. м. Прагматичні особливості категорії оцінки в рекламному тексті (на матеріалі журналу «Тайм»): Дис.... канд. філол. наук: 10.02.04. — Луцьк, 1999.
3. Минский м. Фреймы для представления знаний. Пер. с англ. — М.: Энергия, 1979. — 151 с.

СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

Анастасія Молошак,

студентка Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Гендер трактується як один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними та культурними характеристиками організовує соціальну систему. Гендерний стереотип є одним із основних елементів творення тендеру й груповим за формою виникнення й рівнем розповсюдження феноменом. Гендерний стереотип є явищем культурного порядку, що формується під впливом історичних умов, має соціальну природу, є продуктом соціально-культурних норм та очікувань. Гендерні стереотипи засвоюються в процесі соціалізації, через систему розподілу матеріальних цінностей та влади, моральні норми та приписи, що існують у суспільстві на конкретному історичному проміжку.

У сучасному світі в суспільній свідомості й практиках взаємодії гендерні стереотипи розглядаються як певний соціальний консенсус, що застосовується при вирішенні проблем, для яких немає однозначних підтверджень й об'єктивних критеріїв. Гендерні стереотипи трансформуються в цінності й формують нормативні образи «істинної» фемінінності, маскуліності. Таким чином, існуюча норма поведінки перетворюється в приписи. Гендерні стереотипи визначають статусні характеристики чоловіків і жінок, закріплюючи домінуюче положення чоловіків і дискримінаційну практику стосовно жінок [1, 28–30].

У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі поведінки й риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче». Стереотипи масової свідомості є складним бар'єром у становленні гендерної рівності в суспільстві.

Варто визнати, що існуючі у суспільстві гендерні стереотипи можуть відігравати негативну роль, багато в чому спотворюючи дійсну картину. Перший негативний ефект полягає в тому, що стереотипні образи чоловіків і жінок діють як збільшувальне скло, і відмін-

ності між чоловіками та жінками підкреслюються в набагато більшій мірі, ніж є насправді. Другий негативний ефект статевих стереотипів — це різна інтерпретація й оцінка однієї і тієї ж події залежно від того, до якої статі належить учасник цієї події. Третій негативний ефект ґендерних стереотипів полягає в гальмуванні розвитку тих якостей, які не відповідають даним статево-рольового стереотипу. Таким чином, ґендерні стереотипи виступають генеральними угодами про взаємодію «чоловічого» і «жіночого», можуть негативно позначатися на самореалізації чоловіків і жінок [2, 152-155]. Соціальні функції ґендерного стереотипу як соціального явища є нейтральними за своїм характером. Але оскільки конкретні ґендерні стереотипи набувають свого змісту відповідно до вимог часу: культурних, економічних, політичних, ідеологічних умов, то нейтральні за змістом функції ґендерного стереотипу, зі змінами у соціальному устрої суспільства, можуть набувати різного забарвлення у межах від конструктивного до деструктивного.

Стереотип виступає реальним засобом відтворення певного типу ґендерних відносин, оскільки на мовленнєвому, ментальному і поведінковому рівні фіксує «очікування» соціуму і нормативну відповідь індивідів. Якщо змінити стереотипи — зміниться і ґендерна перспектива. Переконаність у «соціальній сконструйованості» ситуації має своїм наслідком віру у можливість її реконструювати. На користь можливості соціального моделювання у ґендерній сфері свідчить змінність образів чоловічого та жіночого в історичному часі, різниця моделей міжстатевих відносин у різних культурах.

Зміни та перетворення в системі ґендерних відносин, що відбувались упродовж існування людського соціуму, знаходять своє відображення у ґендерній картині сучасного суспільства, під якою розуміється впорядкована, відносно однорідна та внутрішньо пов'язана сукупність ідеалів, орієнтацій, установок, в яких знаходить відображення соціокультурна диференціація статей. Стрижнем цієї єдності і виступають соціальні функції ґендерних стереотипів, які пронизують різні сфери ґендерної картини та містять у собі цілісне ставлення, через носіїв стереотипних уявлень, до соціокультурної специфіки статей [1, 30].

ґендерний стереотип як складне соціальне явище виконує такі функції: *регулятивну функцію* — підтримка ідентифікації особистості та групи; *трансляційну функцію* — передача досвіду щодо взаємодії представників різних ґендерів від покоління до покоління; *соціалізаційну функцію* — засвоєння та збереження знань, досвіду, норм, цінностей щодо представників своєї чи іншої статі, включення індивіда до системи соціальних зв'язків і відносин, які детермінуються прийнятим у суспільстві ґендерним розподілом; *стратифікуючу функцію* — сприяє утворенню ієрархічної структури суспільних відносин. ґендерний стереотип регулює процес передачі та обміну інформацією між представниками різних ґендерів та соціальною системою загалом — *комунікативна функція* [3, 189–192].

Таким чином, ґендерні стереотипи засвоюються та конструюються через систему соціалізації, розподілу праці й культурні норми, вони детермінують ґендерні ролі та ідеали, що існують у суспільстві, а характер їх функціональних характеристик набуває забарвлення залежно від того, чи реалізується та чи інша функція ґендерного стереотипу в умовах конкретного суспільства із притаманними йому ознаками та запитам.

Література

1. Вілкова О.Ю. Конструктивні та деструктивні вияви ґендерних стереотипів / О.Ю.Вілкова // Український соціум. — 2004. — № 3 (5). — С.28 — 33

2. Агеев В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов / В.С.Агеев // Вопросы психологии. — 1987. — № 2. — С. 152 — 158.
3. Кошенова М.И. Влияние гендерных стереотипов на качество межличностного общения / М.И.Кошенова // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клёциной. — Спб., 2003. — С.185–195.

СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЧОЛОВІЧОЇ СЕКСУАЛЬНОСТІ

Марія Петрушкевич,

*канд. філософ. наук, доцент кафедри культурології та філософії,
зав. кафедрою гендерних досліджень Національного університету «Острозька академія»*

Чоловіче й жіноче — фундаментальні категорії у взаємодії людських істот між собою. У будь-якій країні й у кожній культурі під час знайомства люди в першу чергу визначають стать одне одного. Деякі соціологи сказали б, що нам потрібно знати стать людини, щоб зрозуміти, як з нею взаємодіяти.

Але є загальні уявлення, що конструюються окремими епохами. Це уявлення про нормальні характеристики «мужності» і «жіночності» і те, як вони впливають на людей, їх взаємини і суспільство в цілому. Значною мірою ці уявлення викликані динамічною взаємодією науки, технологій та економіки і посилені домінуючим становищем ЗМІ. Так чи інакше, майже всі розвинуті країни сьогодні переживають великі зміни в поведінці чоловіків і жінок.

На Заході до сьогодні продовжуються запеклі дебати про те, яка гендерна поведінка є вродженою, а яка — соціально детермінованою. Питання про те, що в поведінці статей — від природи, а що — від виховання, залишається відкритим для дискусій і досліджень.

У суспільстві зміни в поведінці статей рідко зустрічають із щирою радістю. Ті, хто володіє більшою фінансовою, соціальною і політичною владою (найчастіше це чоловіки), не хочуть віддавати владу тим, у кого її менше (найчастіше це жінки). Сила чоловічого опору в різних культурах неоднакова: від крайнощів режиму талібів в Афганістані до запізнілих акцій руху чоловічої солідарності у Сполучених Штатах. У короткочасній перспективі ясно, що культури, які демонструють опір зростаючій владі жінок, програють культурам, які приймають її, тому що другі набагато швидше розвиваються в більшості сфер — охороні здоров'я, економіці, безпеці і технологіях.

Проте кордони розуміння маскулінності, варіацій соціальної поведінки, чоловічої сексуальності постійно розширюються, це сприяє виникненню нових інтерпретацій чоловічої сутності у XXI ст. Зокрема, такі тенденції прослідковуються у мовній площині, через представлення нових видів/зразків сучасного чоловіка.

Автор статті прагне показати смислові межі розуміння чоловічого у сучасній культурі, а також розкрити, чим ці межі зумовлені. Зокрема, особливу увагу слід звернути не лише на уже класичні інтерпретації чоловічого, такі як денді та мачо, а й нові конструкти — метросексуал, ретросексуал, юберсексуал. Розглянемо соціокультурний аспект історії становлення чоловічих образів у суспільстві XX — XXI ст. у центрі із поняттям «метросексуальність» — маркуючим феноменом сучасної культури.

Метросексуал — неологізм для позначення сучасних чоловіків будь-якої сексуальної орієнтації, які надають великого значення своїй зовнішності (фізична форма, одяг, аксесуари) та, відповідно, витрачають багато часу і грошей на вдосконалення свого зовнішнього вигляду і способу життя. У XIX столітті схожий культурний феномен був відомий під назвою денді.

Метросексуали не поступаються жінкам у турботі про свою зовнішність, відвідують косметичні салони, педантично дотримуються моди. В обивательському середовищі метросексуалів часом помилково асоціюють з нетрадиційною сексуальною орієнтацією [7].

Термін «метросексуальність» був винайдений у 1994 році британським журналістом Марком Сімпсоном, який поєднав в одному слові епітети «столичний» (англ. *metropolitan*) і «статеий, сексуальний» (англ. *sexual*). Із самого терміна випливає, що метросексуальність поширена у великих містах з претензією на космополітизм, мегаполісах [10].

Пізніше з'явився ідеологічно протилежний термін — «ретросексуал» — чоловік, що дотримується традиційних поглядів на відносини з жінками і чоловічою манерою одягатися, а також «юберсексуал» — щось середнє між ними.

Досить часто можна почути міркування про те, що метросексуалізм — аж ніяк не нове явище, а сучасна інтерпретація дендизму, що це просто чергова варіація у суспільному житті.

Визначення цього унікального культурного феномена дане відомим істориком моди Ольгою Вайнштейн: «Денді — це лідер моди XIX століття, який завдяки холодній харизмі, володінню техніками тіла і дендистському кодексу поведінки уміє зробити свій мінімалістський смак законом для більшості» [2, 24].

Слово «денді» до сьогодні зберігає відтінок таємничого шарму, а самі денді вбачаються нам ексцентричними естетамі минулого. Хто став творцем канонів чоловічої елегантності? Серед головних героїв цієї історії — знаменитий британський денді Джордж Браммелл, французькі щиглі граф д'Орсе і Шарль Бодлер, Оскар Уайльд і граф Робер де Монтеке'є. Вони перетворили європейський дендизм у певну культурну традицію, що припускає не лише модний костюм, а й повсякденний стиль життя, вишукану манеру поведінки.

Англієць Джордж Браммелл вважається першим і найзнаменитішим денді, британським «прем'єр-міністром елегантності». Він був легендою навіть для сучасників. Головна таємниця його магнетичного впливу полягала в особливій «холодній харизмі»: його уїдливо-дотепні відповіді миттєво перетворювалися на анекдоти. Думка денді як арбітра елегантності вважалася законом.

Браммелл створив кодекс дендистської поведінки: гордість під маскою чемного цинізму, відточена холодність звернення, саркастичні репліки з приводу вульгарних манер і позбавлених смаку вбрань. Особливим «законом денді» став принцип мінімалізму: лаконізм висловлювань, короткі продумані появи на людях і мінімалістський стиль в одязі [8]. Деякі ці риси перейняли сучасні метросексуали.

Проте метросексуальність пов'язана з цілим рядом факторів, серед яких є розмивання соціальних ролей і процвітаюча культура споживання. Метросексуал не приховує і не соромиться чутливої частини своєї натури і не прагне підкреслювати свою мужність через заперечення традиційно жіночих рис характеру, тобто його сутність відкрита для діяльності архетипу анімі, яку класична маскуліність завжди хоче приховати.

Метросексуали — це освічені і розбірливі споживачі. Це, як правило, добре освічені люди, що люблять свою роботу, професіонали, які цінують нюанси і деталі, їх цікавить все нове в житті — в тому числі продукти і речі. Найвідомішими метросексуалами можна назвати Девіда Боуї, Роббі Уільямса, Девіда Бекхема [4].

Сьогодні також використовують термін «метросексуалки». Це щось схоже — дівчата, які схилені на моді, активні у зв'язках з чоловіками і є завсідниками модних тусовок. Прикладами таких дівчат є нерозлучні подружки із телесеріалу «Секс та місто» [5].

Термін «метросексуал» — протилежність термінові «мачо». Така протилежність, перш за все, є смисловою, оскільки мачо (з ісп. букв. «самець») — це агресивний, прямолінійний чоловік. В іспаномовних країнах термін «мачо» виник для опису яскраво вираженого чоловічого типу середземноморської або латиноамериканської зовнішності (обов'язково шатен чи брюнет) і сексуальності, який виявляє стереотипні чоловічі якості. Термін поширився в Середземномор'ї, а потім і по всьому світу, потрапив у нашу мову, де він здебільшого вживається з іронією чи сарказмом. Не останню роль у популяризації образу мачо відіграла іспанська література та латиноамериканські телесеріали. Крім того, мачо властиві агресивність, плодючість, брутальність [9].

Класичний метросексуал, на думку м. Сімпсона, — «молода людина з пристойним прибутком, що живе в столиці (метрополії) або поряд, — оскільки саме там розташовані всі кращі магазини, клуби, спортивні центри і перукарні. Він може бути геєм, гетеросексуалом або бісексуалом, але це зовсім неважливо, тому що його єдина сексуальна орієнтація — любов до самого себе і пошук насолод для себе» [10]. Отже, метросексуал — сучасний модник, його характерні риси — нарцисизм, зв'язок з міською культурою споживання і по-новому визначена сексуальна орієнтація. Саме цей набір ознак був властивий і денді XIX століття.

Найбільше сприяли впровадженню метросексуальності в масову культуру недавні фільми: крім героїнь «Сексу у великому місті» в цей ряд, безумовно, можна поставити Патріка з «Американського психопата», персонажів «Бійцівського клубу» і навіть «Людину-павука» [3].

У практичному плані «метросексуальність» виявилася зручним поняттям, перш за все, для «споживачів» — міських модників. Безоціночна нейтральність і концептуальна ємність свіжої «етикетки» допомогла багатьом чоловікам внутрішньо звільнитися, позбутися звичних страхів.

Марк Сімпсон проникливо відзначив, що тип метросексуала — продукт економічного розвитку. Сучасне суспільство споживання потребує нових покупців, і завдання як виробників, так і рекламодавців — привести в магазини чоловіків, прищепити їм смак до шопінгу. Таким чином, до ринкових механізмів підключається потужний загін споживачів. Якщо жінки та підлітки вже давно потрапили в «лабета» ринкової економіки, то чоловіки до сьогодні утримували свої позиції. За традицією чоловік заробляв, а жінка витрачала. У магазинах чоловік губився, нудьгував, просився надвір «подихати свіжим повітрям». Часто-густо дружини купували не лише речі для себе і «в будинок», а й вибирали дезодоранти і нижню білизну для своїх чоловіків. Крім того, сучасний чоловік керується рекламою і громадською думкою, а стимулом для покупки нерідко служать навіяні комплекси, які раніше турбували тільки жінок — страх старіння, боротьба з целюлітом і повнотою.

Проте у кожному епоху існує своя мода на психологічний і сексуальний типаж. Тридцять років тому в моді були технарі і відкриті емоційні дівчата, готові зрозуміти їх складний внутрішній світ. Тоді для чоловіка вважалося непристивно фарбувати волосся, робити педикюр і маски для обличчя. Технарям дозволялося не стежити за собою і носити роками одну і ту ж картату сорочку. Психологи прозвали цей типаж ментолсексуалом (від «ментал» — розумний).

Розвиток метросексуальної культури спричинив поширення у сучасній суспільній свідомості образу ретросексуала. Свій протест проти метросексуалів ретросексуали висловили у маніфесті, в якому вони умовляють представників сильної статі бути справжніми чоловіками. Головне, що визначає ретросексуала, — його здатність завжди й в усьому «розбиратися». В образі ретросексуала виявляються всі ознаки богемного життя — ледачий, любить поспати і поїсти. При цьому він хитрий, розумний і знає, як заробити великі гроші мінімальними зусиллями. Ретросексуал цинічний, дотепний, але не балакучий, він скупий, але ніколи не економить на своїх розвагах [1].

Інший термін, що репрезентує нову чоловічу сутність, — «юберсексуал» (з нім. «вище», «понад») — щось середнє між метросексуалом і ретросексуалом. Менш вишуканий у моді, він одягається у те, що йому подобається. Стежить за своєю зовнішністю, але не доходить до крайнощів метросексуалів, обмежується мінімумом. З ретросексуалами він ділить пристрасті до футболу, автомобілів тощо.

Цей термін ввели автори книги «Майбутнє чоловіка» Маріан Зальцман, Айра Мататія та ін. у 2005 році. Визначальні якості цього чоловіка — пристрасть і стиль. Автори вибрали слово «юбер», тому що воно означає «бути кращим». Це найпривабливіші (і не тільки фізично), найдинамічніші і чарівні чоловіки свого покоління.

За словами одного із співавторів Маріан Зальцман, «юберсексуали впевнені в собі, вони мужні і стильні, вони налаштовані на якість у всіх сферах життя» [6]. Для юберсексуалів характерні традиційні якості «справжнього чоловіка» — любов до хорошого вина, сигар, енергійна гетеросексуальність. На відміну від метросексуалів, спрямованих на власний імідж, юберсексуали в основному приділяють увагу політиці й оточуючим.

Автори книги знайшли масу прикладів юберсексуалів серед знаменитостей. Ось деякі з них: Джордж Клуні, Дональд Трамп, Пірс Броснан. Водночас автори книги підкреслюють, що відродження традиційних чоловічих цінностей не означає повернення чоловіків до екранів телевізорів, де показують улюблений футбол [6].

Чим юберсексуал відрізняється від метросексуала? Відмінності можуть бути ледь помітні, але важливі: порівняно з метросексуалом юберсексуал більше цікавиться стосунками, ніж самим собою. Він більш чуттєвий і не такий сором'язливий. Він одягається для себе, а не для інших (вибираючи певний особистий стиль, а не моду). Як і метросексуал, юберсексуал із задоволенням ходить по магазинах, але його підхід більш сфокусований; він купує особливі речі, що доповнюють його колекцію, а не перетворює шопінг у задоволення.

Певною мірою юберсексуал — краща відповідь чоловіка жіночому руху, принаймні, до сьогодні. Він відрізняється від усіх інших типів чоловіків, які ми описали, тому що сам визначає самого себе, свої цілі й потреби без будь-якого зв'язку із жінками. Замість того, щоб реагувати на фемінізм, він робить вибір на основі того, які можливості доступні йому сьогодні, уникаючи зайвого аналізу й сумнівів, здатних паралізувати його волю.

Розглянувши сучасні інтерпретації чоловічої суті, доречно звернути увагу на такі моменти. По-перше, емансипація у сучасній культурі призвела до того, що жінки «зайшли» досить далеко на територію чоловіків, і чоловіки, у свою чергу, хочуть потрапити на територію жінок, і послідовно її вивчають. Причому, якщо для людей шоу-бізнесу подібні стандарти є більшою мірою грою, способом привернення уваги, то для метросексуалів та юберсексуалів такий стиль життя є шляхом самовираження.

По-друге, зберігається чіткий внутрішній зв'язок кожного із розглянутих видів чоловічої сутності із маскуліністю — її відкиданням, запереченням чи, навпаки, відкритим декларуванням, як у випадку із образом ретросексуала. І, нарешті, головні відмінності між статями, які протягом століть культивувалися суспільством, у XXI столітті поступово перестають відігравати вирішальну роль, і можливо, наближається нова епоха, в якій вішну статей замінить мирне сусідство.

Література

1. В моду входять метросексуали [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://qiq.ru/30/11/2006/sovety/9394/v_modu_vходjat_retroseksualy.html 20.02.2011.
2. Вайнштейн О.Б. Денди: мода, література, стиль життя. — М.: Новое літературне обозрение, 2005. — 640 с.
3. Вайнштейн О. Метросексуали: нові денди? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://warrax.net/83/metrosex.html> 15.02.2011.
4. Кто такие метросексуалы? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.krasotka.biz/?page=6.5> 15.02.2011.
5. Манива И. Метросексуали — кто они? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://leloo.com.ua/articles/item-1817.html> 15.02.2011.
6. Матація А. и др. Новый мужчина: маркетинг глазами Женщин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://readr.ru/ayra-matatia-i-dr-noviy-mughchina-marketing-glazami-ghenschin.html?page=22#> 20.02.2011.
7. Метросексуал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Метросексуал> 15.02.2011.
8. Шарко Н. Мода на мужчин: метросексуал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.google.com.ua/imgres?imgurl=http://s-meridian.com/woman/i/fashion-man1.jpg&imgrefurl=http://s-meridian.com/woman/fashion-man.html&usq=> 15.02.2011.
9. Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Мачо> 20.02.2011.
10. Simpson M. Meet the metrosexual [Electrical resource]. — Mode of access: <http://www.salon.com/entertainment/feature/2002/07/22/metrosexual/> 15.02.2011

ГЕНДЕРНИЙ ГЕОКЕШИНГ ЯК ОДНА З ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ ПРОСВІТИ МОЛОДІ

Юлія Покотило,

студентка Житомирського державного університету ім. І. Франка

Гендерна дискримінація жінок і чоловіків в Україні залишила на початку третього тисячоліття нашої країні низку проблем: демографічну кризу, зменшення тривалості життя (особливо чоловіків), торгівлю людьми, насильство в сім'ї та насильство в суспільстві взагалі, гендерний дисбаланс у сільській місцевості за рахунок активного відпливу жінок із села (так званий «мовчазний жіночий бунт» унаслідок потрібного тягаря на плечах сільських жінок, тривалість робочого дня яких становить 16 годин) тощо. Усі ці проблеми тільки загострюються і потребують невідкладного вирішення. Тому наша держава у 2005 році прийняла Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Стан політики гендерної інтеграції та рівень гендерної культури громадян певної держави є ознакою її цивілізованості. Значну роль у формуванні гендерної культури відіграє гендерна просвіта. **Гендерна просвіта** — це діяльність, пов'язана із популяризацією гендерних досліджень стосовно причин і механізмів відтворення соціокультурної нерівності жінок і чоловіків у суспільстві, поширенням ідей гендерної рівності і гендерних знань як сучасної гуманітарної теорії серед різних прошарків населення [1].

Зусиллями активних представників та представниць нашої держави значного поширення набули різні форми просвітницької діяльності з питань гендерного розвитку: семінари; конференції; круглі столи; уроки гендерної рівності; конкурси науково-дослідницьких робіт із гендерної тематики; конкурси творчих робіт (малюнків, виробів); ярмарки гендерних проєктів; тренінги, що спрямовані як на формування гендерної самосвідомості, так і на уміння впроваджувати гендерний компонент у різні сфери суспільного життя (друге переважно стосується навчання різних категорій державних службовців); вистави інтерактивних театрів, у яких висвітлено суперечності гендерного розвитку; прес-конференції; громадські слухання; гендерно-тематичні відеолекторії; бібліографічні огляди та тематичні виставки; культурно-мистецькі акції, що мають на меті поширення гендерних знань та запобігання гендерному насильству тощо.

Гендерна просвіта в нашій країні не має довгої історії, проте кожного року можемо спостерігати появу нових цікавих форм з популяризації ідеї гендерної рівності. Тому в цій статті ми хотіли б звернути вашу увагу на гендерний геокешинг як інноваційну форму гендерної просвіти молоді.

Гендерний геокешинг — це інноваційна форма гендерної просвіти. Геокешинг — це спортивні змагання між командами. Учасники за допомогою GPS-навігаторів та спеціально створених мап долають певні відстані, на яких знаходять тайники (схованки) із завданнями. Гендерний геокешинг характеризується тим, що зміст завдань наповнений гендерним компонентом. Команди створюються різні: чоловічі, жіночі та змішані. Ця форма роботи дозволяє задіяти значну кількість учасників та учасниць. Ефективність цієї форми полягає у тому, що учасники й учасниці команд мають можливість у цікавий активний спосіб краще зрозуміти сутність гендерної тематики. Орієнтовними темами проведення змагань можуть бути: «Гендер і суспільство», «Гендер і кар'єра», «Багатолика

дискримінація», «Відповідальне батьківство». Наприкінці кожної гри проводиться загальне обговорення. Учасниці й учасники діляться своїми враженнями щодо виконання завдань та групової динаміки. Таким чином, за допомогою інтерактиву вони отримують нові знання, розширяють власний кругозір та коло спілкування. Реалізація цієї практики запланована на березень — квітень 2011 року у межах проекту «Гендерна просвіта молоді Житомирщини» (за підтримки Українського Жіночого Фонду).

Зазначена форма роботи дає змогу залучити до розгляду гендерної тематики різні цільові аудиторії.

Проте, найголовнішим є те, що, беручи участь у гендерно-тематичних просвітницьких заходах, кожна і кожен має можливість розширити свій кругозір з гендерних проблем українського соціуму, знайти відповіді на ряд питань, що стосуються як особистого, так і професійного життя, усвідомити та активізувати власні ресурси для подальшої самореалізації у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Література

1. Штылева Л.В. Гендерный подход в общеобразовательной школе: проблемы разработки и институализации [Електронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.murman.ru/ist/edu_centre/gender_vuz/mat_doc8.html.
2. Підготовка волонтерів до реалізації ідеї гендерної рівності: Методичні рекомендації. / авт.-упоряд. О.Л. Остапчук, Н.П. Павлик, С.В. Котова-Олійник. — Житомир, 2009. — 160 с.
3. Кікінежді О.М., Кізь О.Б. Особливості гендерної соціалізації депривованого юнацтва: Навчальний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2004. — 176 с.
4. Кікінежді О., Кізь О. Формування гендерної культури молоді: науково методичні матеріали до тренінгової програми. Навчальний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2006. — 160 с.

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

Катерина Радченко,

аспірантка Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України

У сучасному світі засоби масової інформації (ЗМІ) стали частиною системи соціалізації підростаючого покоління і дорослого населення. Вони відіграють важливу роль у формуванні суспільної думки, оцінок людей і подій, установлюють масам певні стандарти життя та свідомості. По-різному ставлячись до тих чи інших ЗМІ або до поданих ними матеріалів, сучасні люди тим не менше вже не мислять свого життя без газет, журналів, радіо, телебачення, інтернету, які оперативно розповідають про найважливіші події у світі, країні, місті тощо. Нові інформаційні технології вносять радикальні зміни до існуючої картини світу. На думку вчених, наша картина світу лише на десять відсотків складається із знань, основаних на власному досвіді. Про все інше ми дізнаємось з книжок, газет, журналів, радіопередач і телепередач.

Інформаційна діяльність ЗМІ справляє надзвичайно великий вплив на життя суспільства в цілому, на соціально-психологічний і моральний портрет кожного індивіда, оскільки будь-яка нова інформація, що надходить каналами ЗМІ, відповідним чином типізована і несе в собі багаторазово повторювані ціннісні орієнтації та сформовані настанови, що закріплюються у свідомості людей. А в кризові періоди історичного розвитку люди в стані соціального занепокоєння, особливо ті, хто легко піддаються навіюванню, швидко реагують на різні нові стимули та ідеї, а також є більш піддатливими до пропаганди.

У наш час ЗМІ відіграють важливу роль у конструюванні картини соціального світу, важливою частиною якої є гендер і гендерні відносини. Окремі аспекти проблеми засобів масової інформації як джерела формування гендерних стереотипів аналізувалися в працях Н.І. Ажгіхіної, С.Ю. Барсукової, А.М. Волобуєвої, І.В. Грошева, О.О. Вороніної, О.М. Здравомислової, О.Р. Кісь, Н.Г. Малишевої, Н.Ф. Остапенко, В.В. Слінчук, L. Brown, S. Coltrane, R. Horsley, M. Messineo, J. Sharpies та ін.

Соціокультурний і соціально-економічний контекст, в якому живуть чоловіки і жінки, диктує певні життєві цілі та нав'язує певні соціальні ролі. ЗМІ створили в уяві багатьох людей образи ідеального чоловіка й жінки, вони розмістили їх у певних нішах суспільства, тим самим відмітаючи всіх, хто не підпадає під установлений образ, як неповноцінних. Ці образи звертаються до людей з екранів телевізорів, посміхаються з обкладинок журналів, дедалі більше закріплюючи усвідомлення неповноцінності решти громадян. А будь-яке нове вільне від цих стереотипів утворення не має жодного шансу на розвиток, оскільки не визнається ЗМІ, а також усіма тими, хто не піддає їх авторитет сумнівам.

Нав'язування суспільству стереотипів щодо переваг чоловіків над жінками і меншовартості останніх має своє глибоке коріння — від «створення» Єви з ребра Адама. Гендерні стереотипи у ЗМІ невіддільні від образу жінки, а також ідеї її призначення в певний історичний період.

Традиційні стереотипи мають давню історію використання вітчизняними засобами масової інформації і транслюють вікові уявлення людей про характер і призначення чоловіка та жінки в соціумі. Вони формувалися століттями, закріплювалися у свідомості не

одного покоління й далі продовжують впливати на світогляд сучасників. До них можна віднести номінативи: берегиня, годувальник, Адам, Єва, сильна-слабка стать тощо. Нові гендерні стереотипи, відображаючи сьогоденні реалії життя та нову предметність, формують більш сучасні уявлення про «жіноче» й «чоловіче»: Барбі, Супермен, крутий чоловік (мачо), «секс-бомба» (секс-символ), модель (топ-модель, фотомодель) тощо.

У сучасних українських засобах масової інформації, як і в ЗМІ всього світу, жінки і чоловіки представлені, як і раніше, не зовсім адекватно. Стереотипи, які транслюються ЗМІ, залишаються і надалі засобом конструювання «кордонів», що розділяють світ чоловіка й жінки в усіх сферах життя — від приватної до публічної.

Зміст ЗМІ на сьогоднішній день не відображає реального стану жінок у нашому суспільстві. Мас-медіа, звертаючи увагу на окремі «жіночі» теми — сім'я, зовнішня привабливість, стосунки з чоловіками, не актуалізують нових ролей і нових завдань жінок України. Не лише проблеми соціальної політики, що зачіпають багато сфер життя жінки, випадають із числа пріоритетних тем українських журналістів. Спрощені жіночі образи в кінофільмах, «мильних операх», розважальних програмах, рекламах реально не представляють великого різноманіття ролі жінки в сім'ї і суспільстві. Ніжні та жертвовні кохані протистоять хижачкам, які полюють на капітали їхніх чоловіків; численні добропорядні матері, які часто покійно терплять образи чоловіків-мачо, сперечаються з нечисленними безпринципними кар'єристами. Звичайно, таке ставлення ЗМІ до жінок не лише як до інструменту просування модних брендів, а й як до символу традиційних, переважно консервативних, цінностей не може відповідати запитам українського суспільства, що змінюється й модернізується.

Отже, ЗМІ мають безпосередню і навіть не дуже завуальовану владу над мисленням людства, вони є могутнім механізмом формування і підкріплення гендерних стереотипів. ЗМІ здобули владу над людьми без перепон і сумнівів, вони створили міцну систему стереотипів і образів у мисленні людей, які вже просто не дають можливості міркувати по-іншому. Але більше того, нав'язливі образи, що пропонують нам засоби масової інформації, створюють комплекси, які потім перетворюються у проблеми в житті кожного окремо взятого індивіда. І гендерний аспект не є винятком. По суті, із незалежного передавача інформації, яким мають бути ЗМІ, вони перетворилися у вираження думок своїх власників щодо побудови світу та суспільства. Будь-яка подія чи відображення образу стає важливішим у міру зростання кількості інформації, наданої про них. Тим самим шкала цінностей і важливостей створюється вже не самою людиною безпосередньо.

Засоби масової інформації є тією важливою соціальною сферою, де закріплюються значущі концептуальні поняття (традиційні, нові, актуалізовані), і це стосується, зокрема, осмислення ролі та місця чоловіка і жінки в сучасному суспільстві. Залежно від гендерних характеристик, що подаються засобами масової інформації, формуються погляди громадян країни, особливо молодого покоління, на розуміння таких понять, як «гендерна рівність», «гендерна гармонія», «гендерна чутливість» тощо.

Сучасне покоління є яскравим зразком переходу соціостатевих відносин на новий етап. У ньому спостерігається еволюція суспільних догматичних поглядів на призначення чоловіка й жінки, злам традиційних і зародження нових гендерних ідеологій. З'являються модернізовані стереотипні образи (Барбі, супермен, мачо, секс-символ, модель), які є більш характерними для молодіжного соціуму. Актуалізуються образи-символи: принц,

лицар, партнер, партнерка — як реакція на прагнення сучасних чоловіків і жінок до чогось прекрасного, до пошуку ідеальних стосунків. Поряд із цим актуальними для українського суспільства залишаються традиційні гендерні стереотипні уявлення, утілені в образах берегині, годувальника, Адама, Єви, слабкої та сильної статі тощо. Спостерігається також переорієнтація гендерних ролей і характеристик, коли жінка перебирає на себе сильні якості лідера в сім'ї та суспільстві, а чоловік — слабкі.

Розуміння гендерного стереотипу є надзвичайно важливим, оскільки багато людей змушені боротися з химерами не лише суспільства, а й зі своїми власними. Усвідомлення та прийняття того факту, що кожна людина, незалежно від її гендерної належності, є індивідуальністю, зі своїм набором психологічних якостей і властивостей, співвідношенням маскулінності та фемінінності у психіці, дозволить кожному індивіду і суспільству в цілому стати більш продуктивними, розвиненими та гармонійними. Проте для українського суспільства поки що характерна фактична відсутність пропаганди гендерної рівності в сучасному медіапросторі.

Сьогодні в нашому суспільстві відбуваються процеси демократизації та гуманізації, які сприяють створенню рівних можливостей для реалізації особистості незалежно від її соціального походження, становища, національності, віку або статі. Справжня гуманізація передбачає і переборення стереотипів, які віками володарюють над жінками, та встановлення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя. Оскільки ЗМІ є одним із основних агентів соціалізації, саме вони мають відігравати вагомую роль у формуванні гендерної свідомості, у визначенні шляхів подолання гендерної асиметрії в українському суспільстві.

ГЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ В ОСВІТІ: ПРИХОВАНІЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН (АНГЛОСАКСОНСЬКИЙ ДОСВІД)

Олена Слободянюк,

викладач Вінницького національного технічного університету

Під маскою цілком прийняттого терміна «рівність статей», цієї абстракції, певна річ, приховуються конкретніші реалії. В історії жіночої емансипації найбільш суперечливими були дві засадничі мети: знання та влада — наріжні камені рівності. Численні завоювання фемінізму, що забезпечують автономію жінок (від влади над своїм тілом і до професійної незалежності, як у сімейних, так і в суспільних стосунках), якраз і дозволяють нарешті проникнути углиб предмета дослідження. Чи то йдеться про історичні наслідки чоловічого панування, чи про непорушну природу статевої відмінності, — знання і влада залишаються на вістрі дебатів між статями. В сучасній системі освіти ми є свідками подвійної точки зору, яка, з одного боку, враховує відмінності між статями, а з іншого, — засновується на гіпотезі, згідно з якою стосунок однієї статі до іншої зумовлено владою однієї з них, чоловічої, над іншою — жіночою. Всюдисущий сексизм та асиметрія обов'язків спрацьовують на користь хлопців у завоюванні професій та влади.

Історія дає підстави стверджувати, що більшість чоловіків, навіть коли вони піклуються про освіту дівчат, завжди забороняють останнім доступ до тих сфер знань, які залишають

для себе. Загалом це сфери, яким вони надають найбільшої ваги і в яких, відповідно, вони хотіли б уникнути суперництва з жінками.

Так, у XVIII столітті більшість чоловіків вважали, що освіта дівчатам не потрібна: їм досить простого виховання; їхня царина — практика і практичні знання. Увесь комплекс наукового знання перебував для них під заборонаю. 1762 року Русо писав: «Дослідження абстрактних і спекулятивних істин, принципів, аксіом у науках, всього того, що передбачає узагальнення ідей, не є жіночою парафією, всі їхні студії повинні стосуватися лише практики» [1, 254]. Винятковою постаттю щодо розв'язання цієї проблеми можна назвати лише Кондорсе: «Врешті, жінки мають ті самі права, що й чоловіки. Отже, вони мають право на ті ж таки пільги щодо здобуття знань [...]. Оскільки освіта має бути на загал однаковою, викладання також має бути спільним [для обох статей] і довірятись якомусь одному вчителю, незалежно від викладання» [2, 62]. Та Кондорсе не плекав жодних ілюзій: «Але боюсь, як би мені не посваритись із жінками, якщо вони колись прочитають мої слова [...]. Та й хіба повинен я сподіватись на їхні схвальні слова після того, як похвали від них удостоївся Русо, ствердивши, що вони створені лише для піклування про нас, чоловіків, а придатні лишень до того, аби нас мучити?» [2, 14].

У XIX столітті прибічників ідеї освіти дівчат стає більше. Цей факт пояснюється тим, що в модерних суспільствах, де плюралізм уможливує, поряд з міфологією та релігіями, існування нових форм теоретичного знання (філософія, точні й природничі науки), поставлено під питання патріархальну концепцію, що забороняє жінкам опанувати теоретичні знання та викладати їх. Демократична вимога щодо права на знання (яка стосувалась також і права громадянства) для всіх, поступово поширювалась і на жінок. Саме у цьому полягав сенс залучення дівчат до шкільної освіти, яке розпочалось у XIX столітті.

Стверджують, що XX століття усунуло заборони і обмеження й установило рівність в освіті. Втім, багато хто не вірить у нейтральність шкільної освіти, а численні дослідження показують, як нейтральний характер змішаного навчання приховує усю складність статевої відмінності в школі. «Все відбувається так, — запевняє Ніколь Москоні, — начебто ще й сьогодні чоловіки мають намір оберігати своє планування в усіх цих “прометеївських” знаннях, які передовсім дозволяють контролювати й перетворювати матерію і природу, але водночас легітимують у межах нашої технократичної системи владу і контроль над людськими істотами. Отож, забезпечуючи собі відносну монополію (за деякими “винятками”) на науково-технічне знання й на вищі рівні освіти, чоловіча група забезпечує собі у нашому суспільстві й відносну монополію на основні різновиди влади (адміністративної, економічної, політичної)» [1, 272].

У Великій Британії сімдесятих років справжнього розквіту досяг дослідницький підхід, що дістав назву «*нової соціології освіти*». Саме в межах цієї програми вивчався увесь процес *дифузної соціалізації*, яку пізніше було названо «*прихованим перебігом навчального процесу*». На думку соціологів, як-от Бурдье та Пасерон, зазначені процеси становлять «суб'єктивний бік», що означатиме: для учня образ себе самого і того, на що можна реально сподіватись, істотно пов'язаний зі статтю, оскільки з нею пов'язано навчальні спеціалізації та провідні, для останніх, дисципліни. А значить, мова йде і про легітимацію розподілу праці (і компетентностей) між статями.

Одним з аспектів прихованого перебігу навчального процесу є той образ себе, що його поступово виробляє учень, постійно порівнюючи себе з іншими і отримуючи оцінки

від дорослих. Так, у переважній більшості хлопці засвідчують свою любов до математики, оскільки цей предмет асоціюється з чоловічими рисами: змагальністю та честолюбством. Разом з тим точні й природничі наукові дисципліни, що, як вважається, містять «непогрішну раціональність, приземлений утилітаризм, одержимість об'єктом і неухильну увагу до стосунку, виключення чутливості» [1, 269] — виглядають супротивними традиційній культурній ідентичності жінок (їх емоційності, схильності до фантазії, до спілкування). Тому у хлопців є схильність асоціативно сприймати предмети, що їх прийнято вважати «жіночими», як нудні, тоді як дівчата розцінюють «чоловічі» предмети як складні.

Тут треба зазначити, що насправді уявлення про якусь дисципліну як про відповідну певній статі неодмінно позначається на успішності та на умінні долати труднощі: якщо хлопців труднощі стимулюють, дівчата виявляються вкрай погано озброєними, щоби вистояти у ситуаціях, коли вони, на їхню думку, мають зазнати невдачі (наприклад, у точних і природничих науках). Крім того, й самі викладачі підходять до своїх учнів зі стереотипними очікуваннями. Тому при вивченні точних і природничих наук викладачі стимулюють домінування хлопців. У дисциплінах, конотованих як чоловічі, викладачі менше спілкуються з дівчатами, менше заохочують їх знайти правильну відповідь, висловлюють менше зауважень, покликаних стимулювати пізнавальні зусилля. Те ж саме — і стосовно оцінювання: якщо маємо дві однакового рівня роботи, одна з яких написана дівчиною, а друга — хлопцем, то перша викликатиме прихильність завдяки своїй акуратності, а друга — завдяки науковій коректності й лаконічності. І це незалежно від того, чоловіком чи жінкою є викладач.

Цілком ясно, що ці образи поведінки і пріоритетних занять, що відповідають чоловікам і жінкам, вписуються у глобальніший контекст розподілу праці між статями. Навіть вважаючи загалом, що професія однаково важлива, молодь без опору здійснює дуже стереотипний вибір. До того ж, у справу втручається також логіка соціального позиціонування, згідно з якою престиж професії (у свою чергу пов'язаний з їхньою кар'єрною перспективою) накладається на ієрархію, що існує між статями. Так, стереотип науковця як особи логічної, передбачуваної, зосередженої, вочевидь більше підходить чоловічому стереотипові, ніж жіночому. Крім того, дівчата сумніваються у своїй компетентності щодо «чоловічих» професій. Цікаво спостерігати, як молодь виправдовує свій вибір. Можливість неповного робочого дня або гнучкі умови праці — аргументи, що переконують дівчину зробити компромісний вибір і відмовитись від престижної, але всепоглинаючої кар'єри.

До яких дій можна було б удатись, щоби змінити становище? Ніколь Масконі рекомендує діяти в трьох напрямках: «Я розрізнятиму три рівні: політичний, що стосується навчальних програм і передбачених ними різновидів перебігу навчального процесу; інституційний: дії, спрямовані на викладачів і учнів; психологічний: робота з викладачами і учнями щодо проблем ідентичності» [1, 268] На першому етапі, за думкою авторки, потрібно подбати, щоб освітні програми відповідали принципу паритету між чоловіками і жінками, аби вони в однаковій мірі були об'єктами і творцями знань. Інший напрям, в якому мали б діяти відповідальні особи освітньої системи, стосується зміни образу дисциплін та методики їх викладання. Треба позбутися практики поділяти науки на «важкі» (чоловічі) та «легкі» (жіночі). Успішність другого етапу, пов'язаного з диференційованою соціалізацією статей, залежить від підготовки викладачів. Англосаксонські дослідження засвідчили, що вибір викладачем того чи іншого педагогічного підходу впливає на якість

засвоєння знань представників різних статей. Викладач має чітко наголошувати, що жодну дисципліну не призначено для якоїсь однієї статі. І, нарешті, якщо ми хочемо змін у переконаннях, цінностях і практиках, слід вдаватись до глибокої психологічної роботи з кожною особистістю.

Висновок: Європейським програмам рівності можливостей властиве прагнення втілити в життя глобальний підхід до проблеми соціального включення жінок. Продовжуючи постійно поліпшувати юридичний інструментарій боротьби з прямими та непрямими видами дискримінації, вони мають за мету досягнення змішаності на всіх рівнях професійної ієрархії і передбачають використання різноманітного арсеналу дій:

- прозорість статистичних даних щодо співвідносного становища статей;
- привілейований доступ жінок до професійної підготовки у галузях, де вони недостатньо представлені;
- експериментування в галузі адаптованих педагогік;
- зміни в умовах праці та перерозподіл сімейних обов'язків;
- фінансування жіночої підприємницької діяльності.

У зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України нам доведеться визначитись з ґендерним вибором. Досвід англосаксонських досліджень має виявитись не зайвим для нашої країни.

Література

1. Про рівність статей: Збірник / пер. з фр. О. Хоми. — К.: Альтерпрес, 2007. — 484 с.
2. Слова чоловіків (1790 — 1793) / Кондорсе, Прюдом, Гійомар...; Упорядниця Е. Бадентер. Пер. з франц. О. Хоми. — К.: Альтерпрес, 2006. — 400 с.

ПРОБЛЕМИ МОВИ, ҐЕНДЕРА І СЕКСИЗМІВ У ТЕХНІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Тетяна Курпа,

*Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна*

Як стверджують дослідники, мова завжди справляла вплив на суспільство, його погляди і думки. Мова — це система значень, які керують нашим життям. У ній знаходяться категорії, які допомагають нам зрозуміти себе та інших. Судження, що містяться в мові, впливають на наше сприйняття певних причинно-наслідкових зв'язків між речами. Слова здатні міняти світогляд, поведінку, навіть самовідчуття. Якщо вони дійсно мають таке важливе метафізичне і епістемологічне значення, слід звернути увагу на те, чому вони схильні бути такими нешанобливими по відношенню до жінок. Особливо яскраво це проявляється в дискусії, коли чоловік говорить: «Ви думаєте так тому, що ви — жінка». Результат накладення ґендера позбавляє жінок авторитету сказаного. У зв'язку з цим жінка виступає як об'єкт з обмеженою індивідуальністю.

Мову визнали однією з основних дискусійних проблем ще на початку сплеску філософії фемінізму. З часом виникло питання, чи можна замінювати слова і граматичні конструкції, не втрачаючи і не змінюючи сенс сказаного з точки зору ґендера.

Професор лінгвістики в університеті Джорджтауна Д. Таннен аналізує ґендерно пов'язані моделі в розмовній взаємодії, показуючи, що жіночі й чоловічі стилі — це підхід до різних культурних критик. У своїй книзі «Ти просто не розумієш» вона стверджує, що нерозуміння між статями виникає тому, що жінки схильні до «емоційного з'єднання» в комунікації, а чоловіки вважають за краще передавати знання. Д. Таннен проводить протиставлення чоловічої і жіночої розмовної моделі, доводячи, що чоловіки використовують бесіду для встановлення статусу (для інформації), а жінки — для встановлення близькості (контакту). Цей контраст також показує функції «логосу/еросу», оскільки інформація — раціональна, а близькість — емоційна.

Д. Таннен досліджує функціонування суперечки (*argument*) і переривання (*interruption*), переконливо підтримуючи ідею існування «*genderlect*». Дослідниця вважає: чоловіки і жінки — продукти різних культур. Маючи різні, але рівно валідні комунікаційні стилі, чоловіки підходять до бесіди як до ситуації «*one up — one down*». І в результаті жінок примушують замовкати в розмові з чоловіком, проте це і не завжди інтенція чоловіка.

Хоча в працях Таннен принцип міжкультурної комунікації поширюється на ґендерні стосунки, роботи останніх років показують, що говорити про ґендерлект неправомірно (А.В. Кириліна). Вчені стверджують, що роль субкультурного фактору в цьому випадку дуже перебільшена. Відмінності чоловічого та жіночого мовлення не настільки значні, не проявляють себе в якомусь мовному акті і не свідчать, що стать є визначальним фактором комунікації.

Андроцентризм мови входить у дискурс ґендерних стереотипів, які відображені в економічній і виробничій сферах, на що вказує Е. Тоффлер. У «Метаморфозах влади» він пише, що виробництво товарів — автомобілів, радіоприймачів, тракторів, телевізорів — розглядалося як «чоловіче», або «*macho*», з ним же асоціювалися слова типу «практичний», «реалістичний», «поміркований». Навпаки, виробництво знань або обмін інформацією зневажливо розглядалося як «*wimpy*», або «*mavre*» — жіноче зніженим. У багатьох мовах іменники систематизовано в чоловічий, середній і жіночий рід, роблячи дихотомічну статеву відмінність первинною і, очевидно, лінією неминучого розподілу дійсності.

Виходячи з розглянутого матеріалу можна зробити висновок, що політичні і соціальні інтереси фемінізму з необхідністю вимагають критичного погляду на істотні цілі, результати і початкові положення семантичної теорії. Завдяки прагненню добитися форм мови, які точно описують дійсність, і спроб розробити теорію мислення, яка була б валідною і пристосованою до різних думок, проводяться дослідження мови, в яких перетинаються екзистенціальні проблеми, питання теоретичного та технічного характеру, проблеми не лише соціології і філософії, а й лінгвістики, теорії мовних комунікацій.

Щоб бути тим, ким ми хочемо, ми повинні досліджувати стратегії опору дискурсивній практиці, вивчити ресурси, що виникли раніше, і створити нові стратегії мови, щоб забезпечити демократичний і повноцінний розвиток соціумів у майбутньому.

МАСКУЛІННІСТЬ І ФЕМІННІСТЬ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ярослав Морзун,

аспірант Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України

Соціально-психологічна та культурна парадигма розвитку сучасного українського суспільства передбачає численні зміни в усіх соціокультурних сферах буття людини. Процеси інформатизації суспільства, глобальні культурні зміни, що відбуваються у ньому призводять до відповідних трансформацій, починаючи із суспільної свідомості і закінчуючи самосприйняттями та самоописами на індивідуально-особистісному рівні. Однією та, безперечно, найвагомішою сферою трансформації суспільного сприйняття наразі виступає гендер як соціально-культурний феномен, пов'язаний з уявленнями про риси особистості та відповідні соціальні ролі чоловіків та жінок. Так, соціально-культурні трансформації в країнах Європи та Північної Америки дають змогу прослідкувати відповідні зміни в соціальних ролях та досягненнях жінок та чоловіків, а також гендерних стереотипах та стереотипах лідерства [3; 5]. Говорячи про зміни соціальних ролей, дослідники зауважують, що, незважаючи на активний поступ європейського суспільства до гендерної рівності, рівні частки чисельності чоловіків та жінок у законодавчій, виконавчій та судовій владі, так само як і на вищих щаблях управлінської діяльності, все ще не представлені [3; 5]. Незважаючи на це, кількість уваги, яку європейська спільнота приділяє гендерній проблематиці постійно зростає, що дає змогу констатувати значущі для нас соціально-економічні трансформації. Так, постійно збільшується кількість жінок, що займають у суспільстві керівні позиції. Це стосується як владних структур, так і бізнесу та топ-менеджменту. Окрім того, спостерігається зростаюча зайнятість жінок у тих областях, які традиційно вважалися чоловічими. Зниження вертикальної та горизонтальної гендерної сегрегації ринку праці країн-лідерів приводить і до відповідних трансформацій соціальних ролей та гендерних стереотипів. Досліджуючи динаміку гендерних стереотипів, С. Счесни та Я. Босак (Sczesny, S., Bosak, J., 2007) виявили, що: а) значущими є зміни соціальних ролей жінок, що пов'язано як зі зростаючою їх представленістю у лідерських позиціях, так і зі зміною соціальних уявлень та очікувань щодо жінок та чоловіків; б) значущими є зміни, помічені у тих соціальних ролях та галузях зайнятості, що традиційно вважаються винятково чоловічими; в) зміни в жіночих соціальних ролях та самоописах є набагато виразнішими, ніж зміни в чоловічих ролях і самоописах — останні є більш стабільними та резистентними до змін; г) спостерігалися певні зміни у самоописах чоловіків, які демонстрували кількісне та якісне збільшення комунікативних рис та якостей [5].

Зміни у соціальних ролях та стереотипах щодо жінок і чоловіків провають відповідні трансформації у самих концептах маскулінності/фемінності, що виявляються і дослідним шляхом. Так, традиційна методика С. Бем (BSRI), що була сконструйована у 1974 році та мала на меті визначення типу гендерної ідентичності особистості, налічувала 60 якостей/рис особистості, що були поділені таким чином: 20 суто фемінних якостей, 20 винятково маскулінних якостей та 20 універсальних. Ця методика була спрямована на визначення індексів маскулінності/фемінності у конкретного респондента, а також вводила поняття «андрогінності» як еквівалент одночасно високої маскулінності та фемінності [4].

Ця методика широко використовується і в сучасних українських дослідженнях та має численні модифікації [1]. Водночас американськими дослідниками була здійснена спроба верифікації методики, перевірки її валідності та надійності, що продемонструвала певні результати. Було виявлено, що лише 18 з 20 фемінних рис із класичного набору С. Бем і досі кваліфікуються як фемінні, в той час як лише 8 з 20 маскулінних рис залишилися такими [2]. Усе це свідчить про необхідність адаптації методики на українській вибірці та переоцінку класично маскулінних та фемінних рис та якостей. Адаптований варіант методики матиме велику теоретичну та практичну цінність для вітчизняних ґендерних досліджень.

З огляду на вищезазначене, нами була проведена адаптація опитувальника С. Бем, що включала ряд статистичних процедур.

Вибірка адаптації охопила 4 регіони України та 4 обласні центри (Чернігів, Київ, Тернопіль, Сімферополь). У дослідженні добровільно взяли участь 298 респондентів, з них 141 хлопець та 157 дівчат, які на момент дослідження були студентами вищих навчальних закладів 4-го та 5-го років навчання. Дослідження проводилось на базі Національного університету державної податкової служби України (м. Сімферополь), Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (м. Київ), Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка (м. Чернігів), Приватного вищого навчального закладу «Чернігівська філія Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету» (м. Чернігів), Тернопільського національного економічного університету (м. Тернопіль), Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського (м. Сімферополь).

Проведене дослідження з адаптації методики С. Бем виявилось надзвичайно корисним та продуктивним як у теоретико-методологічному, так і у практичному планах. З класичного переліку 20 маскулінних рис опитувальника С. Бем на цьому етапі валідними ми можемо вважати лише 16: атлетичний, понурий, напористий, сильна особистість, сильний, надійний, аналітичний, здатний до лідерства, схильний ризикувати, швидкий у прийнятті рішень, самодостатній, владний, мужній, агресивний, схильний вести за собою, змагальний. До переліку винятково фемінних рис ми можемо віднести такі 15: поступливий (вміючий поступатись), соромливий, ніжний, театральний, непередбачуваний, жіночний, співчутливий, співчуваючий, здатний втішити, той, що має тихий голос, сердечний, м'який, довірливий, той, що не любить брутальностей, той, що любить дітей. До переліку рис, які можна прийняти як андрогінні, увійшли: вірячий у себе, здатний допомогти, той, що захищає свої погляди, життєрадісний, сумлінний, удачливий, ревнивий, той, що піклується про людей, правдивий, розуміючий інших, марнославний, привабливий, той, що має власну позицію, вміючий товаришувати, малорезультативний, амбіційний, спокійний (всього 17). Важливо зазначити, що формули підрахунку індексів маскулінності, фемінності та андрогінності у нашому дослідженні значно відрізнялися від стандартних та враховували не окремі бали, а статистичну вагу кожної означеної якості.

Як результат, ми можемо бачити актуальний для даного суспільства розподіл чоловічих та жіночих рис і якостей. На основі проведеної адаптації методики С. Бем можемо зробити кілька висновків. По-перше, класичний варіант проведення методики не задовольняє сучасним уявленням та самоописам чоловіків і жінок, як з позицій переліку маскулінних і фемінних якостей, так і з позицій змістовного наповнення поняття «андрогінності». По-друге, не задовольняє вимогам і класичний варіант підрахунку балів, де кожна

конкретна якість приймається як 1 бал за шкалою, замість того, щоб підраховувати «вагу» кожної якості в емпіричній вибірці.

Таким чином, проведене дослідження дозволило нам вирішити багато завдань, серед яких виділяємо: аналіз соціокультурних трансформацій в сучасному українському суспільстві, наочне відображення смислових змін концептів «маскуліності» і «фемінності», валідизацію емпіричного інструментарію ґендерних досліджень.

Література

1. Говорун Т.В. Ґендерна психологія: Навчальний посібник. / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 308 с.
2. Auster, C. J., & Ohm, S. C. (2000). „Masculinity and Femininity in Contemporary American Society: A Reevaluation Using the Bem Sex-Role Inventory.“ / C. J. Auster, & S. C. Ohm // *Sex Roles* 43(7/8): 499-528.
3. Eagly, A.H., & Sczesny, S. (2008). Stereotypes about women, men and leaders: Have time changed? / A.H. Eagly, & S. Sczesny // M. Barreto, M. K. Ryan, & M. T. Schmitt (Eds.), *The glass ceiling in the 21st century: Understanding barriers to gender equality* (pp.21 — 47). Washington: American Psychological Association.
4. Gross R. *Psychology: the science of mind and behaviour*. / R. Gross — London: Hodder & Stoughton, 1996. — 948 p.
5. Sczesny, S., Bosak, J., Diekman, A. B., & Twenge, J. M. (2007). Dynamics of sex-role stereotypes. / S. Sczesny, J. Bosak // In Y. Kashima, K. Fiedler, & P. Freytag (Eds.), *Stereotype Dynamics: Language-Based Approaches to the Formation, Maintenance, and Transformation of Stereotypes* (pp. 135-161). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Юлія Дорофєй,

*аспірантка, ст. викладач кафедри філософії і права
Національної академії природоохоронного і курортного будівництва
(НАПКС, Сімферополь)*

Термин «гендер», не имея аналога перевода с английского, на постсоветской территории трактуется, как правило, в качестве «социально закрепленного отношения между полами». Данное понятие введено в европейскую культурную традицию, по мнению представителей гендерных исследований, с целью противостоять патриархальному тезису о «природном назначении» полов, способствовать эмансипации общества от традиционного деления ролей на «мужские» и «женские», где мужчина выступает как полновластный представитель человеческого рода, а женщина — как объект его власти [1]. Конечно же, «гендер» не является естественным или заданным, а зависит от культурного и социального контекста, от специфики гендерных отношений в разных обществах в разное историческое время, в разных этнических группах, социальных классах и поколениях. По мнению исследователей, именно применение социогендерного метода дает возможность

зафиксировать действие детерминант, связанных с половой принадлежностью, и скорректировать знание об обществе [1, 2, 3]. Именно с целью корректировки знаний о современном украинском обществе в данной работе и будет применен данный метод познания действительности.

Гендерные стереотипы — это механизм, который обеспечивает закрепление и трансляцию из поколения в поколение гендерных ролей. Под социальными стереотипами (куда и входят гендерные) считаются упрощенные, схематизированные образы социальных объектов и событий, обладающие значительной устойчивостью. Именно стереотип помогает человеку ориентироваться в тех обстоятельствах, которые не требуют от него серьезных раздумий или индивидуальных решений. Однако стереотипы как безотчетные стандарты поведения играют негативную роль в ситуациях, где нужна полная информация и объективная оценка; иногда стереотипы, как некие застывшие конструкты, способствуют возникновению и закреплению предрассудков, неприязни к новому. В общественном сознании гендерные стереотипы функционируют в виде стандартизированных представлений о моделях поведения и чертах характера, соответствующих понятиям «мужское» и «женское». Анализ бытующих в обществе мировоззренческих стереотипов дает возможность оценить уровень демократического развития данного социума. Что касается применения социогендерного метода, то нами преследуется следующая задача: на основе выделенных гендерных стереотипов, бытующих в современном украинском обществе, показать степень существующей гендерной дискриминации. Тем более что ключевыми в определении гендера как социального института являются такие компоненты, как гендерный статус (социополовые роли), гендерное разделение труда, гендерно предписанное родство, гендерные биологические (половые) сценарии поведения, гендерные качества личности, гендерный социальный контроль, гендерная идеология, гендерные имиджи. Именно эти компоненты и являются объектами влияния, и формируются в условиях функционирования стереотипов.

Как совершенно точно подмечает Лавриненко, процесс оживления интереса в нашем социуме к женским исследованиям обусловлен следующими факторами: ухудшением экономического положения женщин в нашем обществе; возрождением патриархальных стереотипов — о «домашнем» предназначении женщины и, соответственно, о ее непригодности для политической, управленческой и любой другой высокопрофессиональной деятельности; появлением многочисленных женских организаций, ставящих перед собой широкий круг задач, в том числе и борьбу за улучшение положения женщин в обществе [2]. То есть, как видим, стереотип играет роль лакмусовой бумажки в определении гендерно-паритетного развития в обществе.

Так, на сегодняшний день модная культура «женского письма», «женской литературы» из российской культуры продвигается на украинский рынок, ассимилируя в украинскую культуру. Причина скорости распространения тиражей лежит, прежде всего, в экономической плоскости, так как данная литература распространяется в контексте массовой. Однако нельзя не говорить о влиянии продуцируемых «женской литературой» образов на формирование новых и укрепление существующих стереотипов украинского гендерного мировоззрения. Тем более в период процесса нестабильности во всех сферах жизнедеятельности общества, в том числе и духовной, когда утрачены четкие границы не только в области социальных и культурных норм, но и в области полоролевого взаимодействия, в области формирования гендерных стереотипов.

Например, общеизвестный образ Анастасии Каменской, героини женских детективов А. Марининой, своеобразие которой заключается не в том, что она отказывается «быть женщиной» в силу профессионально-карьерных обстоятельств, а в том, что в этом образе выражается типичная по отношению к российской женщине современная ситуация: она вынуждена находиться на границе допустимого «риска жизни». Реакцией на это становится приобретение «типично мужских черт» (холодный ум, расчетливость, бесчувственная расчетливость), которые помогают в профессиональном осуществлении, но осознаются самой А. Каменской как «уродство», «ущербность», «неспособность быть женщиной» и переносятся ею на сексуальную и любовную сферу.

Героиня Каменская несет в себе информацию о кризисе «гендерного отождествления», названном исследователями «граничностью», замеченной и наблюдаемой в российском обществе последнего времени. Этот процесс подразумевает собой резкое противоречие некогда созданных образов «женственности» и «мужественности» с новыми гендерными ролями и статусами. Причем объектами этого процесса становятся в основном женщины, наименее социально и культурно защищенном субъекте современных процессов. Так мы можем утверждать процесс становления «граничности» и в украинском обществе, так как предыдущим историческим периодом формирования гендерных стереотипов в наших странах являлся предыдущий общий советский, оказавший огромное влияние на мировоззрение постсоветских обществ. И отсутствие гендерной идентичности, а именно «граничность», приводит, однако, не к признанию существования стереотипного образа антиженственности, а наоборот, к формированию нового гендерного образа в массовом сознании — своеобразности, необычности женщины, лишенной женских стереотипных качеств, для которой главным является «человеческое» и социальное самоутверждение, профессиональная самореализация; для которой мужчина становится средством решения профессиональных вопросов, тем, кто обслуживает ее профессиональные цели и потребности.

В процессе преодоления советских гендерных установок украинское общество вырабатывает также и свои, оригинальные, стратегии, а именно возвращение к национальным традициям. Обязательным компонентом процесса восстановления становится политика гендерной реставрации традиционной национальной семьи, которая своей задачей видит освобождение от неправильной советской семьи, где оправдывается приобщение женщин к рынку труда и формально декларируется половое равенство. Роль женщины — традиционная роль матери и жены, домохозяйки, которая занята домашним хозяйством и заботой о муже и детях. Соответственно, роль мужа быть защитниками своей семьи и кормильцем. Именно этот стереотип приобрел на сегодняшний день популярность в контексте формирования общественного мнения, в первую очередь, посредством СМИ. Именно с экранов телевизоров в виде рекламных роликов (например, мама моет, стирает, убирает, папа и дети делают все для того, чтобы мама мыла, стирала и убирала), рейтинговых программ-проектов (например, «Міняю жінку», «Кто против блондинок?», «Мій зможе» и т. д.), а также в форме заданных актуальных проблем и вопросов рейтинговыми социально-политическими программами — внедряется данный гендерный стереотип в массовое мировоззрение украинцев, где чувственно-семейная сфера — женская, общественная — мужская. Следствием влияния такого стереотипа является существующая «негласная» (так как украинским законодательством закреплены гендерно паритетные отношения) дискриминация украинских женщин в сфере семейной жизни, в сфере труда, в общественно-политической жизни и т. п.

Однако, на первый взгляд, этот процесс немного веет неким анахронизмом, возвращением в контекст «природного полового предназначения». Но если говорить об украинских ментальных традициях полоролевого сосуществования, то в более подчиненном положении украинская женщина находилась в те периоды исторического развития Украины, когда сама нация была под гнетом иных государств, с иным гендерно стереотипным мышлением, которое естественно навязывалось завоевателями в пределах границ своего владения. Ведь, несмотря на господство патриархального мировоззрения, женщина в украинской семье всегда пользовалась некоторой автономией и самостоятельностью, что нашло отражение в женском праве, которое было обусловлено огромной ролью ее труда в семье [2].

Более того, от преобладания данного вида гендерного стереотипа в нашем обществе, по мнению исследователей, страдают не только женщины, но и большинство мужчин, которые не справляются в процессе соответствия характеристикам «маскулинности» [1]. Эта попытка возрождения природных национальных ролей нивелировалась экономически детерминированной невозможностью большинства мужчин стать кормильцем, будучи такими, которые не способны кого-либо защитить и быть конкурентоспособным в новых условиях.

Проанализировав два направления среди существующих в преодолении советского гендерного мировоззрения за счет создания гендерно новых стереотипов мышления в сознании украинского общества, можно сделать вывод о том, что мы в начале большого пути. Помимо указанных в данной работе, нашему обществу навязываются гендерные образы извне (кроме постсоветских, европеизированные, американизированные), некоторые характеристики которых ассимилируют в сознании украинцев. Сложившаяся ситуация прежде всего свидетельствует о нестабильности гендерного сознания, не сделан выбор как на уровне ценностных ориентаций, так и на уровне государства, несмотря на правовую демонстрацию сделанного выбора. Перспектива определяется только в разработке достаточного поля национальных гендерных исследований, в том числе и в контексте данной проблематики.

Литература

1. Коновалов Д.О. Гендер і національний суб'єкт: конструювання маскуліності в контексті пострадянської України // Дис. канд. філос. н. — Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. — Харків, 2005.
2. Лавриненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (Гендерный аспект). — К: ВИПОЛ. 1999. — С. 172.
3. Гендерний паритет в умовах розбудови українського суспільства // Т. Алексеева, О. Балакірева, В. Бондаровська та ін. — К., 2003. — 129 с.
4. Кремешна Т. Шляхи реформування державної політики України згідно з гендерними принципами світу // Освіта і управління. — 2004. — Т.7. — № 3-4. — С. 99 — 102.
5. Бородин А.В., Бородин Д.Ю. Баба или товарищ? Идеал новой советской женщины в 20-х — 30-х годах // Женские и гендерные исследования в Тверском государственном университете. — Тверь, 2000. — С. 47 — 55.
6. Сененко С. Лики украинского феминизма // Интернет источник

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Наталія Коленда,

*к.е.н., доцент кафедри прикладної статистики та економіки праці
Луцького національного технічного університету*

Забезпечення гендерної рівності є одним із основних пріоритетів демократичного суспільства. Крім того, задекларований розвиток соціально орієнтованої економіки в Україні, вимагає дотримання всіх прав громадян суспільства, створення найсприятливіших умов для їх життя, праці та відпочинку. Проте вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких варто назвати Власенко Н., Власову О., Герасименко Г., Грішнову О., Грищенко К., Даниленко І., Дашковську О., Злобіну Т., Кісь О., Кобелянську Л., Літвін Л., Лобанову Л., Магдюк Л., Малес Л., Марценюк Т., Мельник Т., Микитко О., Пархоменко Т., Плахотнік О., Сидоренко Н., Скорика М., Ярош О., у своїх наукових дослідженнях довели, що в Україні існують значні проблеми у сфері забезпечення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя. Крім того, як визначають ряд науковців і ми також дотримуємося аналогічної думки, в багатьох випадках виникнення гендерної нерівності зумовлене існуванням гендерних стереотипів. Тому пошук шляхів їх подолання є актуальним напрямом наукових досліджень.

Наукове обґрунтування використання основних шляхів подолання гендерних стереотипів розпочнемо із з'ясування сутності понять «гендерна рівність» та «гендерний стереотип».

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» дає визначення гендерної рівності (ст.1), як «рівного правового статусу жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [1].

Проте, виходячи окремо зі значень понять «гендер» та «рівність», поняття «гендерна рівність» повинно інтегрувати в собі рівність прав обох статей та незалежність умов користування цими правами від бажаних суспільних стереотипів поведінки жінок та чоловіків у соціумі.

Тому, на нашу думку, під гендерною рівністю необхідно розуміти ситуацію, в якій досягається рівноправність обох статей у всіх сферах суспільного життя, яка визначається моральними переконаннями в межах правових норм і не обмежена гендерними суспільними стереотипами.

При цьому основними ознаками гендерної рівності є:

- відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі у користуванні юридичними правами, які гарантуються особам законодавством, та рівнозначні умови для реалізації цих прав для обох статей;
- відсутність сексизму в суспільній, політичній, економічній та інших сферах діяльності людей, який передбачає існування позицій та здійснення дій, які б принижували, недооцінювали або стереотипізували людей за статевою ознакою;
- справедливий доступ обох статей до усіх наявних у суспільстві благ, цінностей та ресурсів задля самореалізації, досягнення певного рівня добробуту та здійснення внеску у національний, суспільний, економічний, політичний та культурний розвиток, та рівні умови використання результатів цього внеску;

- рівна оцінка суспільством схожого та відмінного між чоловіками та жінками, а також допущення змінності їх ролей у суспільстві;
- наявність права вільно розвивати свої особисті якості та робити вибір без обмежень, що накладаються чітко визначеними гендерними ролями; різна поведінка, очікування, потреби жінок та чоловіків мають однаково цінуватися та заслуговують на рівну повагу у суспільстві.

Під гендерним стереотипом розумітимемо сформовані історично, з урахуванням особливостей культурного, освітнього та економічного розвитку держави, менталітету нації, шаблони поведінки чоловіка чи жінки у суспільстві.

Саме існування гендерних стереотипів зумовлює існування горизонтальної сегрегації на ринку праці, коли чоловіки чи жінки не задіяні в окремих сферах економіки не через причину їхнього небажання здійснювати свою професійну діяльність у цій галузі, а через просте небажання суспільства бачити їх там.

Тому основними шляхами подолання гендерних стереотипів у сучасному суспільстві мають стати:

- проведення круглих столів, конференцій, тренінгів, темою яких було б обговорення проблем гендерної рівності в суспільстві та виконання соціальних ролей чоловіком і жінкою;
- розширити число теле- та радіопередач, які б висвітлювали приклади подолання гендерної нерівності у суспільстві загалом чи в окремих сферах його життєдіяльності;
- проведення у школах та вищих навчальних закладах гуртків з гендерної проблематики. Цей захід обов'язково повинен бути саме для випускників шкіл, які стоять на шляху вибору професії. Саме організація гуртків чи проведення тренінгів дозволить подолати гендерні стереотипи у цій віковій категорії населення, що допоможе їм зробити правильний професійний вибір та вибір життєвої позиції;
- створити загальнодержавну інтернет-сторінку з гендерних питань, адже сьогодні існує ряд інтернет-порталів окремих гендерних організацій, і щоб акумулювати або знайти необхідну інформацію щодо становища жінки чи чоловіка в суспільстві, необхідно затратити багато часу.

Крім того, більшість пропагандистських, інформаційних та навчальних заходів мають бути спрямовані на молодіжну аудиторію. Саме у цього покоління необхідно ламати гендерні стереотипи та попереджувати можливості формування нових, притаманних сучасному суспільству. Адже якщо ми цього не зробимо, то з часом молоде покоління при вихованні своїх нащадків передаватиме сформовані ще їхніми батьками гендерні стереотипи, і цей цикл не розірветься, доки не будуть застосовані дієві заходи. Необхідність попередження появи нових, притаманних сучасному суспільству стереотипів зумовлено тим, що молоде покоління, розглядаючи рівність прав і можливостей чоловіків і жінок, інколи не може відрізнити, де йдеться про гендерну рівність, а де — про прості правила етикету, які ніхто не відміняв у гендернорівному суспільстві.

Література

1. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. №2866-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2866-15>.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕНДЕРНО-ВІКОВИХ СТЕРЕОТИПІВ НАСЕЛЕННЯ КРАЇН ЄВРОПИ

Олена Харченко,

*асистент кафедри методології та методів
соціологічних досліджень факультету соціології КНУ ім. Т. Шевченка*

Ще починаючи з часів Античності вік, стать, місце народження (етнічна належність) є чинниками, що впливають на суспільну стратифікацію, визначаючи статус особи, її життєві шанси.

Особливості соціальної регуляції життя особи, нормативні обмеження та вимоги до її життя відображаються у певному «соціальному порядку», запровадженому у конкретному суспільстві. Цей порядок виражається в уявленнях людей про «належне» та закріплюється у соціальних стереотипах. Стереотипи, в свою чергу, транслюючись з покоління у покоління, сприяють його підтриманню та відтворенню.

Не відповідність або не виконання цих нормативних вимог та очікувань може мати різні наслідки для особи: від психологічного дискомфорту до застосування до неї соціальних санкцій.

У нашій роботі ми хотіли б спрямувати увагу на дослідження гендерних та вікових стереотипів населення країн Європи, а саме уявлень щодо життєвого циклу чоловіків та жінок. Дослідження було здійснено з використанням даних третьої хвилі «Європейського соціального дослідження (European Social Survey)» (2006 р.¹), модуля «Досвід та вираження ейджизму (Experiences and Expressions of Ageism)»².

У цій хвилі дослідження взяло участь 25 країн. З урахуванням факторів культурної подібності та рівня гендерного розвитку (індикатором останнього виступало місце країни у рейтингу, побудованому на основі Індекса Гендерного Розвитку (Gender-related Development Index, GDI) з них було відібрано 4 країни: Україну, Росію, Норвегію та Португалію.

Для порівняння життєвих циклів чоловіків та жінок цих країн були обрані такі показники:

- стереотипи населення щодо віку досягнення дорослості/середнього віку/старості;
- важливість настання умов для того, щоб вважати особу дорослою (життя окремо від батьків, робота понад 20 годин на тиждень, укладання шлюбу, народження власної дитини);
- важливість настання умов для того, щоб вважати особу старою (фізична неміч, потреба постійного догляду, поява онуків);
- уявлення про занадто молодий, старий та ідеальний вік настання певних подій у житті людини;
- реальний вік настання певних подій в житті жителів різних країн;

Основні результати дослідження:

¹ Дані за 2006 рік не вважаємо застарілими, оскільки аналізувались саме гендерні та вікові стереотипи, зміна яких є дуже тривалим явищем.

² Режим доступу: <http://www.europeansocialsurvey.org/>.

- Уявлення про вікову періодизацію, настання певних подій у житті чоловіків та жінок не залежать від віку, статевої належності та освіти респондента.
- Залежно від країни різниця у настанні життєвих етапів у чоловіків та жінок коливається в межах 1–3-х років на користь чоловіків, тобто у них життєві етапи настають пізніше (див. таблицю).

Вік настання життєвих етапів чоловіків та жінок різних країн³

Життєвий етап	Стать	Країна			
		Україна (N=1061)	Росія (N=1172)	Португалія (N=1103)	Норвегія (N=867)
Дорослість	Жінки	17,1	16,8	17	20
	Чоловіки	18,6	17,6	18,2	21,8
Середній вік	Жінки	36,5	36,1	42,7	47,2
	Чоловіки	39,9	37,2	43,3	47,5
Старість	Жінки	57,3	57,2	63,7	68,3
	Чоловіки	60,3	59,8	63,2	69,3

- Важливою умовою досягнення дорослості, як для чоловіків, так і для жінок, є поява власних дітей, а умовою приходу старості — потреба у постійному догляді.
- Різниця ідеального віку настання життєвих подій як таких, що зумовлюють та супроводжують певні етапи життя, для чоловіків та жінок зменшується залежно від збільшення рівня гендерного розвитку країни. При порівнянні реального віку настання цих подій такої тенденції не виявлено.
- Відмічається також наступна тенденція: із зростанням рівня гендерного розвитку країни чоловіки та жінки пізніше досягають середнього віку та старості, хоча досягнення дорослості в усіх країнах, окрім Норвегії, відбувається приблизно в однаковому віці.

Таким чином, можна говорити, що в цьому дослідженні були намічені шляхи у дослідженні реальних життєвих моделей та уявлень про них чоловіків та жінок різних країн. Ця тема потребує подальшої розробки у напрямку збільшення кількості досліджуваних країн, аналізу значущості факторів впливу на життєві цикли та уявлення про них, що потребує проведення подальших порівняльних досліджень із залученням як кількісної, так і якісної методології.

³ Різниця середніх всюди є значущою з довірчою імовірністю 95%.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ТА АРХЕТИП МАТЕРІ ЯК ПРОВІДНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ГЕРОЇВ У РОМАНІ І. ВО «ПОВЕРНЕННЯ ДО БРАЙДСХЕДУ»

Олександр Євченко,

*кандидат філологічних наук, доцент,
Житомирський державний університет ім. І. Франка*

Роман англійського письменника-сатирика Івліна Артура Во (1903 — 1966) «Повернення до Брайдсхеду» (1945) присвячується роздумам про деградацію англійських аристократичних родин, збанкрутілу добу, що поступається місцем новому історичному періоду. У творі розглядаються гендерні стереотипи — «загальноприйняте консервативне оцінювання норм поведінки, схематизовані, спрощені уявлення про образи чоловіка і жінки, стандартизовані стійкі судження щодо моделей їхнього поведіння та рис характеру» [1, 216], котрі визначають думки і вчинки головних героїв роману. Основою колізій твору стає філософська алюзія з дослідження К.Г. Юнга, присвяченого психологічним аспектам архетипу матері, який на сторінках роману розглядається з протилежних точок зору: як оберіг і як руйнівник.

Чарлз Райдер, оповідач, зі своїм військовим підрозділом потрапляє у Брайдсхед — родове помістя лордів Марчмейнів. Він згадує своє знайомство з юним лордом Себастьяном, відомим в Оксфорді ексцентричною поведінкою, та відвідування Брайдсхеду. Себастьян чарує Чарлза вишуканістю манер, аристократичним артистизмом та інтригує незрозумілою поведінкою: відвідування Брайдсхеду відбувається за відсутності родини, Себастьян усіма способами уникає рідних та прагне якомога швидше поїхати із дому до їх появи. Спогади Чарлза Райдера про Себастьяна та Брайдсхед пов'язані з образом леді Марчмейн. Поведінка рафінованої англійської леді, матері чотирьох дітей, образ якої є уособленням архетипу матері, підпорядкована гендерним стереотипам, слідування котрим створює несприятливу атмосферу у родині. Для всебічного розкриття образу леді Марчмейн автором, з одного боку, необхідно було створити парні образи її дітей, а з іншого — характеризувати головних героїв трьома шляхами — концептуально й експліцитно через Антоні Бланша на початку твору, фрагментарно й імпліцитно — через окремі репліки й вчинки Себастьяна, а також деталі, які містять підтекст та покликані значно розширити нараторські вибірковість і замовчування протягом розгортання наративу.

Зі слів Антоні Бланша, мати Себастьяна, леді Марчмейн «дуже, дуже красива жінка, ніяких хитрувань, елегантні срібні прядки у волоссі, природний дуже блідий колір обличчя, величезні очі... родинні дорогоцінності в старовинній оздобі; і голос, м'який, як молитва, і такий же владний» [2, 216 — 217]. Леді Марчмейн «утримує при собі маленький пошт безправних, виснажених рабів, яких використовує винятково задля власного задоволення. Вона ссе з них кров... у неї є ще п'ять або шість осіб, різного віку і статі, котрі, як тіні, невідступно ходять за нею. Варто їй одного разу вцепитися в людину зубами, і та вже від неї не втече» [2, 218]. Про лорда Марчмейна Антоні каже, що він «дуже імпазантний... сумуючий байронічний тип... зовсім не з тих, хто дасть себе образити. І ця рейнхардівська черниця... просто знищила його...» [2, 217]. Щодо Себастьяна, то в ньому загадкове лише

одне: як він народився у такій зловісній родині. Старшого брата Себастьяна, Брайдсхеда, Антоні характеризує як «істоту архаїчну, прямо з печери, яка була замурована тисячу років» [2, 216]. Джулія у нього «великосвітська красуня... завжди коректна, життєрадісна, невимушена... душогубка, холоднокрівна, корислива, хитра і нещадна» [2, 216]. Про молодшу Корделію відомо лише те, що її гувернантка втратила розум і втопилася.

Чарлз знайомиться з родиною Себастьяна і потрапляє під потужний вплив господині Брайдсхеда. Йому, з дитинства позбавленому материнської любові та уваги, приємно відчувати себе у гостинній аристократичній родині, де усім опікується чарівна, вишукана жінка, хоча не все в укладі Марчмейнів він сприймає як належне. Надмірна релігійність набуває гіпертрофованого, збоченого характеру. Архетип матері, покладений в основу образу леді Марчмейн, споріднений з гендерними стереотипами, відповідно до яких винятково жінка є берегинею роду. Це спочатку сприймається як запорака стабільності та доброти родини. Однак вплив леді Марчмейн необмежений, а її авторитет набуває тоталітарних рис. Першим його зазнав лорд Марчмейн, який після війни не повернувся до родини та до чарівної дружини, що стала уособленням патріархального католицького укладу. Діти, залишившись із матір'ю, по-різному ставляться до батька: Брайдсхед не хоче його бачити; Джулії і Корделії це не дозволяється; Себастьян іноді його відвідує. Згодом, познайомившись із лордом Марчмейном, Чарлз зрозумів, що насправді той зовсім не чудовисько — своїй дружині і дітям він залишив Брайдсхед, Марчмейн-хаус і багато грошей, тоді як сам живе набагато скромніше. Проте леді Марчмейн залишається в очах світу самозреченою, відданою матір'ю, люблячою страдницею, яка стала жертвою свого негідного чоловіка. Вона створює ідеал справжніх чоловіків із своїх загиблих на війні братів. Бажаючи увіковічити їхню пам'ять, вона просить містера Самграсса, оксфордського викладача зі свого пошту, відредагувати матеріал для книги, що складається з листів, віршів, уривків із щоденників та декількох неопублікованих есеїв її братів. Уся книга «дихала суворим і натхненним подвижництвом та лицарством не від світу сього; були там і листи декого з однолітків, написані після смерті її братів, і кожний, ясніше або менш виразніше, розповідав все ту ж повість про неординарних чоловіків, які у пору надзвичайного духовного та фізичного розквіту, користуючись загальною любов'ю і так багато обіцяючи у майбутньому, стояли в якомусь сенсі осібно серед товаришів, були мучениками у вінцях, призначеними до жертвопринесення» [2, 292]. Після смерті братів леді Марчмейн думала, що прийшла черга її сина здійснити те, що ніколи не зможуть зробити вони. Так, відповідно до гендерних стереотипів, вона створила міф про «справжніх чоловіків», який наслідував старший син. Розглядаючи фотокартки, Чарлз здогадався, звідки походить вираз обличчя старшого брата Себастьяна — «кам'яна маска, яка у Брайдсхеда лягла на тонкі та жваві риси його батька» [2, 292]. В обличчях кожного з убитих братів леді Марчмейн він помічав суворі, похмурі, первісні риси і не міг віднайти схожість між ними та їх ніжною, витонченою сестрою. Перебуває у полоні цих гендерних стереотипів і Себастьян — Чарлз пригадує, як у Венеції, подивившись на статую Коллеоні, він жалкує з приводу того, що їм не доведеться брати участь у війні.

Гіпертрофована значущість архетипу матері для Брайдсхеда, Себастьяна, Джулії та Корделії обертається трагедією. Після втечі батька їхнє життєве призначення звелось, в першу чергу, до виконання обов'язків слухняних дітей, що сприяє їхній неповноцінності

у процесі самоідентифікації та самореалізації. Леді Марчмейн стає для своїх дітей та їхнього батька моральним суддею: вона вважає своїм обов'язком постійно вказувати їм канони гідної поведінки, нагадувати про незрушні заповідані моральні принципи. Мати «стає суворим і осудливим голосом патріархальності» [3, 49], вона з дитинства закладає у свідомість дітей комплекс гріховності, позбавляє їх житейської зрілості, що виявиться у процесі здійснення ними життєвого вибору. Так, Брайдсхед, ледь не ставши єзуїтом, не може визначитися зі своїм життям: піти служити у гвардію, до палати общин чи одружитися. Його історія стає прикладом того, до чого призводить сліпе слідування архетипу та гендерним стереотипам. У жінки, з якою одружується тридцятивосьмирічний Брайдсхед, виникає відчуття, що це вона веде до олтаря свою наречену. Дружина спадкоємця титулу є ревною католичкою, але настільки вульгарною, що титул леді Брайдсхед стосовно неї звучить як оксиморон. Своє життя Брайдсхед присвячує колекціонуванню сірникових коробок і завдяки одруженню значно поповнює колекцію коробками та етикетками, зібраними покійним чоловіком дружини.

Другий нащадок старовинного роду, Себастьян, відчувши себе чужим у родині, влаштовується служником у монастирі, в якому йому пробачають пияцтво. Світська красуня Джулія стає нещасною у шлюбі з чоловіком, який не виправдав її сподівань і якого розчарувала вона сама. Благочестива Корделія стала черницею. Навіть через багато років, після смерті матері, старший брат і молодша донька Марчмейнів беззаперечно виконують настанови матері, а двоє середніх, кожен по-своєму, повторюють вчинки свого батька: Себастьян починає пиячити і втікає від родини, а Джулія кидає чоловіка і живе нерозлученою з коханцем. Невідповідність Себастьяна уявленням про те, яким має бути чоловік — нащадок аристократичної родини, — «позначилася на психічному та фізичному станах, спричинила розгубленість та пригніченість» [4, 171]. Стрес, дискомфорт, депресія, відчуття провини супроводжують і Себастьяна, і Джулію, які не відповідають стереотипним гендерно-рольовим очікуванням.

Таким чином, основні колізії роману вибудовуються навколо архетипу матері, який стає основою образу леді Марчмейн, та гендерних стереотипів, притаманних англійському суспільству. Релігійність леді Марчмейн та її вплив на дітей обґрунтовуються стереотипом жінки-праведниці, ревної католички, берегині. Ідеалізація нею своїх братів є гіпертрофованим вираженням гендерних стереотипів щодо ролі чоловіків (середньовічна аристократична традиція лицарства стає недоречною в умовах ХХ століття і призводить до загибелі спадкоємців аристократичних родин на фронтах Першої світової війни, які пішли відстоювати ідеали, а загинули у безглуздій кривавій м'ясорубці). Мати Чарлза, яка поїхала із місією Червоного Хреста до Сербії, де загинула від виснаження, наслідуює Флоренс Найтінгейл — медсестру-берегиню, яка стала національною героїнею під час Кримської війни. Вона була прикладом для багатьох англійських жінок. Поведінка Джулії, яка зрештою нехтує приватним жіночим щастям заради вищого — служіння милосердю та Богові, також є виявленням стереотипу «жінки-берегині». Антоні Бланш ненавидить жінок родини Флайтів, оскільки вони є ревними захисницями патріархального укладу, де немає місця людям, не схожим на них або тим, хто порушує «гендерний контракт». На прикладі двох поколінь — дітей та батьків родини Марчмейнів — відтворено, як традиційні гендерно-рольові стереотипи на індивідуальному рівні обмежують розвиток особистості, позбавляють можливості самореалізації та зумовлюють вибір моделі поведінки.

Література

1. Мельник Т.М. 50 / 50: Сучасне гендерне мислення: Словник / Т.М. Мельник, Л.С. Кобелянська. — К.: К.І.С., 2005. — 280 с.
2. Во И. Мерзкая плоть. Возвращение в Брайдсхед. Незабвенная / И. Во ; [пер. с англ. И. Берштейн]. — К.: БМП Борисфен, 1995. — 576 с.
3. Агеєва В. Руйнування патріархальних цінностей в українському модернізмі / В. Агеєва // Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму. — К.: Факт, 2008. — 360 с.
4. Гендерні ролі та стереотипи / С.М. Оксамитна // Основи теорії гендеру: [навчальний посібник] / [Мельник Т.М., Чухим Н.Д., Оксамитна С.М. та ін.]; під ред. м. М. Скорик. — К.: К.І.С., 2004. — 536 с.

СЕКЦІЯ № 4 ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА У ФОКУСІ ҐЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ПРОЯВИ БУЛЛІНГУ У СПІЛКУВАННІ ПІДЛІТКІВ: ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Тетяна Борищук,

студентка Національного університету «Острозька академія»

У сучасному суспільстві агресія не є необхідною умовою виживання. Агресивність людини є моделлю поведінки, яку спричиняють певні соціокультурні норми, правила, установки, очікування, які діють у суспільстві. До них належать нерівні можливості для членів одного й того ж суспільства, різні види дискримінації (і гендерної в тому числі). Модель агресивної поведінки засвоюється дитиною в процесі соціалізації (в тому числі й гендерної) через суспільне середовище — сім'ю, школу, групу однолітків, засоби масової інформації.

Поняття «буллінг» походить від англійського слова *bully*, яке означає «хуліган», «забіяка», тобто людину, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати або заподіяти шкоду слабшим людям. Англійське слово *bullying* означає агресивну поведінку однієї людини, яка має вищий статус, відносно іншої людини, яка має нижчий статус, з метою заподіяти їй моральну або фізичну шкоду, принизити її і в такий спосіб утвердити свою владу.

Явище буллінгу досить часто зустрічається і в дорослих трудових колективах, проте ця поведінка бере свій початок у молодшому підлітковому віці, коли одним з основних агентів гендерної соціалізації є школа. Буллінг є явищем поширеним і серед хлопців, і серед дівчат, хоча частіше до такої поведінки вдаються хлопці. Буллінг є явищем інтернаціональним і досліджується вченими багатьох країн: Австралії, Америки, Великої Британії, Канади, Норвегії, Фінляндії та інших. «Буллінг» — це міжнародний соціально-психологічний і педагогічний термін, який означає складну сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем.

Буллінг у шкільному середовищі є дуже давнім феноменом, хоча лише у 1970-х рр. це явище стало предметом систематичних наукових досліджень. Ці дослідження розпочав норвезький науковець Дан Ольвеус і в 70-х роках минулого століття дослідження шкільного буллінгу були зосереджені у скандинавських країнах. У 1980-х рр. шкільний буллінг почав досліджуватися вченими Австралії, Великої Британії, Канади, Нідерландів, США, Японії.

Загальне визначення шкільного буллінгу полягає в тому, що це ситуація, коли один учень або група учнів є об'єктом негативних дій з боку інших учнів. Ці негативні дії можуть виражатися у формі фізичного контакту, словесної образи, кривлянь і грубих принизливих жестів. Розповсюдження чуток і виключення жертви з групи є також поширеною формою буллінгу. В ситуації буллінгу існує дисбаланс сил між агресором і жертвою, те що дослідники називають асиметричними владними відносинами.

Агресивні прояви у міжстатевому спілкуванні учнів середніх шкіл пов'язані з найбільш поширеною моделлю гендерної соціалізації молодого покоління, основною ознакою якої є глибоко вкорінені у свідомість і діючі гендерні стереотипи. Гендерні стереотипи, які відтворюють маскуліність і фемінність як біполярні конструкти, що знаходяться у

постійному протистоянні, прямо впливають на поведінку молодого покоління, зокрема, учнів молодшої і старшої середньої школи.

У поведінці учнів середньої школи ґендерні стереотипи сприяють виникненню і формуванню такого негативно явища, як буллінг, одним з різновидів якого є агресивна вербальна поведінка з уживанням сексуальної негативно забарвленої лексики. Основною діяльністю підлітків є спілкування. Спілкування з однолітками є визначальним для формування соціальної ідентичності молодого людини, зокрема, її ґендерної складової. Саме у цьому віці формуються майбутні соціальні (і ґендерні в тому числі) ролі, які визначають подальший шлях людини в усіх сферах суспільного буття.

Ґендерна складова є одним з визначальних компонентів шкільного буллингу. Її вплив виявляється у дії ґендерних норм, стереотипів, моделей маскуліності, які спричиняють ситуації буллингу, заохочуючи агресивну поведінку у міжособистісному спілкуванні учнів, провокуючи конфлікти та агресивні прояви у спілкуванні дівчат і хлопців. Підлітки дорослішають, вступають у доросле життя, стаючи повноправними членами дорослого суспільства, маючи часто болісний і травмуючий досвід спілкування в школі, сім'ї, середовищі однолітків. Пережитий досвід шкільного буллингу (в будь-якій якості — агресора, жертви, свідка) впливає на доросле життя дитини. Виходить замкнене коло, одним з основних елементів якого є шкільний буллінг. Розірвати це коло може правильне, спрямоване на пом'якшення, а згодом і усунення, ґендерних стереотипів, ґендерне виховання у середній школі.

У роботі зі шкільним буллінгом психолого-педагогічна робота повинна проводитися паралельно на декількох рівнях: загальношкільному, на рівні групи (класу) та індивідуальному (робота з агресорами та жертвами). Потрібно залучати до роботи зі шкільним буллінгом батьків, громадські та релігійні організації, правоохоронні органи, громаду. Зараз у багатьох країнах діє багато антибуллінгових програм. Ці програми мають певні особливі риси, пов'язані з особливостями країни, проте всі вони мають і спільні ознаки:

- регулярне опитування учнів про поширеність буллингу;
- обговорення проблеми буллингу в класах, на загальношкільних і батьківських зборах;
- створення самими учнями (за участі і допомоги дорослих) кодексу поведінки;
- посилення спостереження вчителів за дітьми під час перерв, у їдальні, на спортивному майданчику, на шкільному подвір'ї;
- навчання педагогічного колективу стратегіям профілактики буллингу і втручання при його виникненні.

Робота з буллінгом у середній школі є, на нашу думку, важливим кроком на шляху досягнення основної мети ґендерного виховання молодого покоління, а саме — створення фундаменту неупередженого ставлення до особи незалежно від її статі. Англійськими педагогами розроблено інтерактивні вправи, спрямовані на розвінчання цінностей культури «мачо», на виявлення ґендерних стереотипів, які діють в суспільстві і впливають на життя людей. Ці вправи пропонуються учням на уроках «Особистісне і соціальне виховання та навчання здорового способу життя», «Статеве виховання та побудова взаємин між статями».

Ефективна робота з буллінгом, як важливий напрямок виховання ґендерної культури молодого покоління, можлива за умови утвердження його у державній освітній політиці. Необхідно готувати педагогів до роботи з буллінгом у середній загальноосвітній школі, створювати спеціальні програми, а також обов'язково залучати психологічні служби, батьків, органи управління освітою, членів громади, церкву, правоохоронні органи.

Зарубіжними психологами і педагогами розроблено ефективні стратегії і програми запобігання та подолання проявів агресії, ситуацій булінгу у міжособистісному спілкуванні учнів середніх загальноосвітніх шкіл. Ці програми пройшли апробацію у багатьох школах Норвегії, Великої Британії, США, Канади, Австралії і довели, що грамотна і систематична робота з шкільним булінгом сприяє його зменшенню і має перспективу подолання цього негативного явища. Досвід зарубіжних колег необхідно врахувати і використати в українських середніх загальноосвітніх школах, де прояви агресивної поведінки у міжособистісному спілкуванні дівчат і хлопців є поширеним явищем.

РЕАЛІЗАЦІЯ ҐЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ НА ЗАНЯТТЯХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Анастасія Бондаренко, Дмитро Чуянов,

студенти ЛНУ імені Тараса Шевченка.

Наук. керівн.: к. пед. н., доц. Гришак С. М.

Йде час — усе змінюється. Змінюється світ, в якому ми живемо. Змінюються люди, які нас оточують. Змінюються стосунки між цими людьми. Сьогодні вже важко уявити, що ще зовсім недавно жінці відводилася роль домогосподарки та матері, яка піклується про свою родину та про своїх дітей. Дедалі частіше ми зустрічаємо жінок, які зробили успішну кар'єру в науці, бізнесі, громадському житті та політиці. Вже ніхто не сумнівається в тому, що жінка здатна вирішувати нагальні проблеми нарівні із чоловіками. Але й досі жінки на собі відчувають негативне ставлення до своїх інтелектуальних та професійних здібностей.

Сучасний світ змушує переглянути існуючу систему функціонування суспільства, що вже не може обходитися без урахування соціокультурних особливостей обох статей, а в педагогічній науці дедалі більше уваги приділяється ґендерним дослідженням. Заклади освіти на сучасному рівні відіграють велику роль у формуванні особистості. Саме від того, яким є підхід педагогів до проблеми ґендера, багато в чому залежить і те, які здібності, риси характеру, стереотипи поведінки учнів будуть розвиватися. Виходячи із загальної мети освіти, яка спрямована на формування всебічно розвиненої особистості через засвоєння нею прийнятних суспільно значущих цінностей, маємо зазначити, що мистецтво як виразник цих цінностей відіграє неабияку роль в освіті та вихованні підростаючого покоління.

Теоретичною основою дослідження слугували праці, пов'язані як із проблемою реалізації ґендерного підходу в освіті (Т. Горшкова, В. Кравець, І. Мунтян, О. Цокур, Л. Штильова та ін.), так і з особливостями організації занять образотворчого мистецтва взагалі і на засадах ґендерної рівності зокрема (Л. Белугина, В. Котляр, В. Логінова, В. Мухіна, Л. Попова та ін.).

Образотворче мистецтво й образотворча діяльність учнів усесторонньо впливають на становлення особистості дитини, будь то особистість дівчинки чи хлопчика завдяки ознайомленню з шедеврами світової культури. Заняття з образотворчого мистецтва, які організовані на основі ґендерного підходу, допомагають засобами образотворчого мистецтва вирішувати завдання ґендерної освіти, що має забезпечити формування активної особистості учня/учениці, не обмеженої традиційними ґендерними стереотипами, готової до творчого перетворення цього світу на засадах ґендерної рівності.

Здійснюючи гендерний підхід в освіті дітей, пріоритет віддається становленню особистості та індивідуальності дитини в розвитку й вихованні, не обмежуючись традиційними рамками статі. Саме ж впровадження гендерного підходу в освітній процес вимагає від вчителя не лише володіння методикою його реалізації в педагогічній практиці, а й оволодіння егалітарною гендерною культурою. Для того, щоб гендерний підхід став складовою частиною шкільної освіти, необхідно постійно вивчати й аналізувати чинники педагогічного середовища, які допомагають формувати гендерну ідентичність учнів, забезпечити усвідомлення педагогами необхідності впровадження таких форм роботи, які допомагають учням визначитися зі своїм місцем у нашому суспільстві відповідно до їх гендерної соціалізації, розробити нові підходи до методики викладання шкільних предметів, яка була б спрямована на розкриття особистісного потенціалу тих, хто навчається, на забезпечення можливості їх самореалізації, незважаючи на статеву належність.

Технологія навчання в нашій роботі ґрунтується на певних концептуальних ідеях, суть яких полягає в такому: 1) навчання образотворчому мистецтву на заняттях в іЗОстудії має бути спрямоване на самовираження і розвиток творчої особистості, необмеженої застарілими гендерними стереотипами, а лише потім на залучення до взірців світової художньої культури; 2) необхідне використання інтерактивних, діалогових форм і методів навчання, активного включення самих учнів у навчальний процес, їхнього власного досвіду художньої та навчальної діяльності, власних спостережень і ідей; 3) будь-які види навчальної діяльності на занятті мають носити особистий сенс, узгоджуватися з інтересами учня/учениці, орієнтуватися на реальне їх використання в житті учнів; 4) вчитель і учні повинні спільно узгоджувати цілі освітнього процесу, виступати партнерами у педагогічній взаємодії, відмовляючись від авторитарних способів навчання; 5) у ході навчання образотворчому мистецтву необхідно якомога більше надавати дітям свободу у виборі тих видів діяльності, художнього матеріалу, індивідуальної або групової роботи тощо, до яких вони мають схильність.

Отже, організація занять образотворчого мистецтва в іЗОстудії на основі гендерного підходу потребує певної зміни всіх параметрів навчання, що передбачає включення гендерного компонента. Гендерний компонент розуміється не лише як «спеціальні відомості щодо походження та порядку формування соціостатевих відмінностей між жінками та чоловіками, а й як спеціальні типи діяльності, спрямовані на залучення школярів до досліджень гендерних відносин у суспільстві» [1, с.182]. Відповідно до цього, по-перше, змістовне наповнення навчального матеріалу на заняттях образотворчого мистецтва має містити інформацію гендерної спрямованості, яка сприяє розширенню загальноосвітнього кругозору учнів у сфері гендерних відносин, формуванню у них егалітарного світогляду, що базується на принципах гендерної рівності; по-друге, має бути поєднання групової та індивідуальної роботи, що передбачає створення малих творчих (пошукових) груп, змішаних за статевою ознакою, в яких спільна діяльність дівчат і хлопців буде сприяти налагодженню партнерських взаємовідносин, вихованню культури їхніх стосунків на засадах ідеї гендерної рівності, можливості працювати як індивідуально, так і колективно, співвідносячи свої бажання і інтереси з бажаннями і інтересами інших.

Література

1. Штылева Л. В. Фактор пола в образовании: гендерный подход и анализ / Л. В. Штылева. — М.: ПЕР СЭ, 2008. — 316 с.

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ МОЛОДІ: ҐЕНДЕРНИЙ РАКУРС

Ганна Воробей,

*студентка Національного медичного
університету ім. О.О. Богомольця*

Сучасні дослідження феномена здоров'я людини не обмежуються суто медичним підходом, що визначають здоров'я як відсутність хвороб. У міжнародному обігу загально-прийнятим є визначення здоров'я, яке викладене в преамбулі статуту Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я. Воно визначається як «стан повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб чи фізичних вад». Тобто здоров'я людини є складним феноменом глобального значення, котрий може розглядатися як соціальна, психологічна, економічна, біологічна, медична категорії, як індивідуальна і суспільна цінність, як динамічне явище системного характеру, що постійно змінюється, взаємодіючи з оточуючим середовищем.

Проблеми здоров'я і здорового способу життя дітей, підлітків і молоді та умови їх оптимізації стали предметом дослідження медиків, психологів, педагогів.

Видатний педагог В.О. Сухомлинський писав: «Я не боюся ще і ще раз повторювати: турбота про здоров'я — це найважливіша праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їх духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили». На його думку, важливими є зміна режиму праці та відпочинку, тривале перебування на свіжому повітрі, сон при відчиненій квартирці, виконання вимоги рано лягати спати і рано вставати, а також раціональне харчування [8].

М.М. Амосов відмічає, що головна причина хвороб — неправильний спосіб життя: неповноцінне харчування, відсутність загартування, фізична детренованість, психічні перевантаження, не відпрацьовані фізкультурою психічні стреси [1].

Л.П. Сущенко [7] розглядає здоровий спосіб життя як глобальну філософсько-соціологічну проблему, складову способу життя особистості в суспільстві в цілому.

Проблему поширення серед неповнолітніх шкідливих звичок, пов'язаних зі споживанням наркотиків, токсичних речовин, тютюну, алкоголю, досліджували Б.М. Бахмудов, В.М. Оржеховська [2, 5]. У дослідженнях авторів виховання здорового способу життя розглядається як мета і як один із засобів попередження й подолання шкідливих звичок та попередження девіантної поведінки.

З метою вивчення поінформованості сучасних дівчат і хлопців про шкідливі звички та ставлення молоді до власного здоров'я нами було проведено дослідження, яке відбувалося на базі Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. Всього у дослідженні взяло участь 127 студентів віком від 18 до 20 років, з них 83 дівчини та 44 хлопця. Методами дослідження слугували групові дискусії, бесіди та анкетне опитування.

Результатами дослідження було виявлено, що одержання інформації про здоров'я та шкідливі звички, молодь, а саме — 11,1% хлопців та 29,3% дівчат, дізнається із книжок та спеціальної літератури; обговорюють питання здоров'я з друзями — 83,5% дівчат та 78,9% хлопців; 61,0% дівчат і 64,6% хлопців з екранів телевізора та комп'ютера дізнаються про здоров'я та здоровий спосіб життя. Від батьків отримують інформацію про збереження здоров'я 16,0% хлопців та 19,0% дівчат. До батьків молодь у такому віці звертається

дуже рідко, близько 79,9% молодих людей віком 18–22 років вважають, що обізнані стосовно проблем куріння, вживання алкоголю й наркотиків значно більше, ніж їхні батьки, тому звертатися до них за додатковою інформацією немає сенсу.

На питання «Як часто, на Вашу думку, неповнолітні та молодь на сьогодні вживають алкогольні напої, наркотики та палять?». Отримані результати дослідження виявили, що сучасні хлопці та дівчата досить часто вживають алкогольні напої та палять. Високий показник схильності молоді до вживання алкоголю, тютюну та наркотиків викликає тривогу. Найбільш поширеним у молодіжному середовищі є тютюнопаління, тільки лише 6,7% хлопців та 12,1% дівчат вказали на відсутність залежності від паління. Щодня курять цигарки 69,0% хлопців і 62,1% дівчат, незважаючи на поінформованість хлопців і дівчат про шкідливий вплив на стан здоров'я алкоголю, тютюну та наркотиків.

Тому в процесі навчання у виші необхідно прагнути не лише озброїти студентів сучасними знаннями основ здорового способу життя, а й навчити застосовувати отримані знання у своїй повсякденній життєдіяльності. Цього можна домогтися лише на основі формування у молоді позитивного ставлення до свого здоров'я, здорового способу життя.

Література

1. Амосов Н.М. *Енциклопедія Амосова: Алгоритм здоров'я; Человек и общество.* — Донецьк: Стакер; М.: ООО: Изд-во АСТ, 2002. — 464 с.
2. Бахмудов Б.М. *Фізична культура як засіб профілактики негативних явищ і формування здорового способу життя /на прикладі Дагестанської АРСР/:* Дис. ... канд.пед.наук. — Л., 1988. — 175 с.
3. Говорун Т.В. Кікінежді О.М. *Стать та сексуальність: психологічний ракурс.* — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 1999. — 380 с.
4. Городнова Н.М. *Психолого-педагогічні аспекти профілактики шкідливих звичок серед школярів і студентів / Метод. реком.* — К.: Ніка-Центр, 2009.- 80 с.
5. Оржеховська В.М. *Здоровий спосіб життя як превентивний фактор виховання // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Зб. наук. праць.* — К.: Пед. думка, 1999. — Кн. 1. — 276 с.
6. *Основи законодавства України про охорону здоров'я // Зб. документів «Діти, молодь і закон».* — Ч. 1. — К.: ІЗМН, 1994. — С. 132–136.
7. Суценко Л.П. *Здоровий спосіб життя людини як об'єкт соціального пізнання: Автореф....* канд. філософ. наук: 09.00.03. — Запоріжжя, 1997. — 18 с.
8. Сухомлинський В.О. *Вибр. тв. У 5-ти т. Т.1.* — К.: Рад. школа, 1976. — 654 с.

ПСИХОЛОГІЯ ЖІНКИ ТА ЧОЛОВІКА В СПОРТІ: ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Ігор Власюк,

студент Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Незважаючи на зміни, що сталися протягом останніх 20–30-ти років, і досі існують відмінності між чоловіками та жінками, які займаються спортом, з погляду можливостей займатися, психосоціальних орієнтацій та реакцій на заняття спортом.

У більшості раніше здійснених досліджень про відмінності між спортсменами обох статей використовувався підхід, заснований на біологічних розбіжностях між чоловіками та жінками. Меккобі і Джеклін [1, 308] проаналізували понад 2000 книг і статей, аби з'ясувати, які уявлення про біологічно зумовлені статеві відмінності в соціальній поведінці, рівні інтелектуального розвитку та мотивації мають підтвердження.

Вони виявили тільки чотири аспекти, в яких є найочевидніші статеві відмінності: здібність до математики, візуально-просторова здібність, вербальна здібність та агресивність. Подальший аналіз результатів досліджень показав, що статеві відмінності в цих ділянках дуже незначні та не є біологічно обґрунтованими. До того ж подібність набагато переважає розбіжності. За наявності очевидних відмінностей у сприйнятті та поведінці чоловіків і жінок, критичну роль відіграють ситуаційні фактори. Спортивна діяльність є саме такою, що має багато ситуаційних факторів. Саме тому нас і зацікавила проблема статі в спорті та фізичній культурі, що й зумовило вибір теми дослідження: «**Психологія жінки та чоловіка в спорті: ґендерний аспект**».

Предметом дослідження є особливості спортивної діяльності.

Об'єктом дослідження є ґендерні відмінності спортивної діяльності.

Метою дослідження є аналіз теоретичних джерел з проблеми статі в спорті та фізичній культурі. та виявлення ґендерних відмінностей мотивації досягнення успіху у студентів-спортсменів.

Існують ґендерні стереотипи, за якими оцінюють жіночу та чоловічу поведінку. Виділяють три групи ґендерних стереотипів:

- 1) *психологічні якості*. Чоловіки — домінантність, незалежність, самовпевненість, агресивність, логічність суджень. Жінки — покірність, залежність, емоційність, конформність (схильність до зміни поведінки, переконань та установок під тиском групи), ніжність;
- 2) *соціальні ролі*. Чоловіків оцінюють за професійними успіхами, жінок — за наявністю сім'ї та дітей;
- 3) *зміст праці*. Жіноча сфера діяльності — експресивна, чоловіча — інструментальна.

Жінки давно не погоджуються з такими стереотипами. Жіночий рух за свої права розпочався в ХІХ столітті і продовжився в подальшому як боротьба за емансипацію, за рівність чоловіків і жінок. Сьогодні жінки багато чого в цьому плані досягли. Жінки займають командні пости в бізнесі, політиці, промисловості, науці, медицині та спорті.

В спорті рух емансипації жінок набув особливо широкого розмаху. Спочатку на ранніх етапах розвитку спорту заняття ним жінками вважалось чимось ганебним, бо спорт був суто чоловічою справою. У давнині жінок не допускали до участі в Олімпійських іграх.

Тільки з 1900 року жінки почали брати в них участь, але неофіційно. Лише в 1924 році жінки домоглися права брати участь в Олімпійських іграх. Поступово жінки стали добиватись права не просто займатись спортом, а займатись видами, які раніше вважались суто чоловічими: боксом, боротьбою, футболом, важкою атлетикою, регбі тощо.

Заняття жінок спортом не призводять до посилення у них маскулітності. Хоча майже всі спортсмени — і жінки, і чоловіки — мають, за даними Л.К. Серової та Н.Н. Цикунової [10], андрогінію, тобто поєднання чоловічих та жіночих рис у своєму характері. Андрогінія сприяє успішності діяльності взагалі, бо дозволяє гнучко і варіативно діяти в різних ситуаціях. З цієї точки зору спорт також є підготовкою молодих людей до життя.

Проте психологічна характеристика чоловіків і жінок є дещо відмінною.

Вважається, що чоловіки мотиваційно більше орієнтовані на досягнення успіху, а жінки — на уникнення невдач. Дослідження Л.К. Серової цього не підтвердили [7, 84]. Жінки виявились дещо більше орієнтовані на успіх, ніж чоловіки. Можливо, це пояснюється тим, що це були студентки, одна з найактивніших частин суспільства.

У жінок-студенток також виявилась дещо вищою самооцінка, ніж у чоловіків, значно вищою емпатія (відчування іншої людини), вищий нейротизм (нервовість) та екстернальність (думка, що багато що залежить від зовнішніх сил).

Чоловіки більше, ніж жінки, піддаються ґендерним стереотипам, у них вища логічність мислення, нижча особистісна тривожність, конфліктність і, як не дивно, нижча сила волі.

Таким чином, чоловіки та жінки мають різні ґендерні характеристики, і це потрібно враховувати в повсякденній роботі зі спортсменами.

Ґендерний аспект є досить важливим у художніх видах спорту, де разом із складністю та красою рухів спортсмени та спортсменки виражають особливості своєї статі, покоряючи суддів та глядачів своєю жіночністю або мужністю. В рекордних видах спорту, де жінки поступаються за всіма фізичними параметрами чоловікам, більше вітається мужність, проте тренувати жінок потрібно по-іншому, ніж чоловіків, бо ґендерні характеристики у них різні. Те ж стосується і контактних видів спорту, бо жінки ведуть боротьбу по-іншому, ніж чоловіки.

За дослідженням Н.Б. Стамбулової [8], спортивна кар'єра чоловіків та жінок складається по-різному. На початку занять спортом хлопчики, як правило, обирають самі вид спорту, дівчатка ж більше пасивні і покладаються на рішення батьків. Хлопчики довше дивляться на свої спортивні заняття як на гру, дівчатка дещо раніше починають ставитись до спорту серйозно та відповідально. На змаганнях дівчатка більше, ніж хлопчики, відчувають страх та хвилювання, а також мають більш скромні домагання та мотивації.

В цілому чоловіки більше орієнтовані на успіх у спорті, ніж жінки. Жінки більше, ніж чоловіки, мають потребу в емоційній підтримці тренера. Стосунки з однолітками є більш значущими для чоловіків для завоювання авторитету та високого соціального статусу. Жінки раніше задумуються на фініші своєї спортивної кар'єри про майбутнє, легше перебудовуються і знаходять себе в новій професії або в сімейних стосунках. Чоловіків більше серед тих, хто вибирає професію у сфері спорту, щоб продовжити свою спортивну кар'єру.

Література

1. Вейнберг Р.С., Гоулд Д. Психологія спорту. — К.: Олімпійська література, 2001. — 336 с.
2. Гасанова З.А. Женщины в изначально мужских видах спорта // Теория и практика физкультуры. 1997. № 7. — С. 20-21.

3. Ильин Е.П. Психология спорта. — СПб.: Питер, 2008. — 352 с.
4. Кретти Б. Дж. Психология в современном спорте. — М.: ФиС, 1978.
5. Психологічна енциклопедія /Авт.-упор. О.М. Степанов. — К.: Академвидав, 2006.
6. Сафонов В.К. Агрессия в спорте.— СПб.: Изд-во СПбГУ, 2003.
7. Серова Л.К. Психология личности спортсмена [Текст]: учебное пособие. — М.: Советский спорт, 2007. — 116 с.: ил.
8. Стамбулова Н.Б. Психология спортивной карьеры.— СПб., 1999.
9. Староста В. Обосновано ли деление видов спорта на мужские и женские // Теория и практика физической культуры. 1999. № 8. — С. 55-56.
10. Цикунова Н. С. Гендерные характеристики личности спортсменов в маскулинных и фемининных видах спорта. Автореф. дис. ... канд. психол наук. — СПб., 2003

ОПТИМІЗАЦІЯ ҐЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ, ПІДЛІТКІВ, МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Вікторія Гаврилюк-Юдковська

студентка Бердянського державного педагогічного університету

У процесі соціалізації індивіди засвоюють певні правила поведінки, установки та стереотипи, що відповідають їхнім статевим ролям. У виконання ґендерних ролей дитина включається з моменту народження. З віком діапазон статевих ролей розширюється: крім сімейних, до них долучаються соціальні (професійні, громадянські, політичні, релігійні тощо).

Неправильні ґендерні стереотипи можуть виконувати негативну роль, формуючи у дітей, підлітків та юнаків хибне знання про ґендерні ролі та деформуючи їхню міжособистісну взаємодію. Щоб запобігти цьому, потрібно мати інформацію про адекватність змісту стереотипів дійсності, для чого вивчати закономірності формування і динаміку стереотипів, а також створювати соціальні умови, які сприяли б розвитку партнерства та ґендерної рівності підростаючих поколінь українців.

У нашому дослідженні ми ставили за мету визначення психолого-педагогічних умов оптимізації ґендерного виховання дітей, підлітків та молоді в Україні, запобігання формуванню в них ґендерних стереотипів.

Для з'ясування стану проблеми ґендерних стереотипів у сучасної української молоді нами було проведено емпіричне дослідження. У ньому взяли участь 82 підлітки (41 дівчина та 41 хлопець), учні 7–8-х класів, та 94 старшокласники (47 дівчат і 47 хлопців), учні 10–11-х класів, Гуляйпільської загальноосвітньої школи № 1 Запорізької області.

Результати дослідження виявили відхилення у формуванні статевої ролі самоідентифікації сучасних старшокласників через наявність у них ґендерних стереотипів, а також показали, що їх статевої ролі стереотипи зазнали суттєвих змін. Вони полягають у тому, що, по-перше, в образах сучасного чоловіка та жінки з'явилися риси, відсутні у традиційних стереотипах; по-друге, в цих образах переважають загально-особистісні риси. Стереотипи маскуліності і фемінності стали більш «розмитими». Окрім того, ми з'ясували, що зміна стереотипів маскуліності й фемінності у юнаків детермінується соціально-економічними змінами у суспільстві, соціалізацією та статевим дозріванням. У підлітків

такі новоутворення ще відсутні, тому саме в цій віковій групі потрібно проводити активну роботу з гендерного виховання, спрямовану на запобігання прояву негативних ефектів гендерних стереотипів.

На основі теоретичного та емпіричного дослідження розроблено такі методичні рекомендації:

- для цілеспрямованого формування андрогінного типу статевої ідентифікації підлітків і старшокласників слід орієнтувати батьків і вчителів на впровадження особистісно-гендерного підходу у навчально-виховний процес школи;
- у сім'ї та школі доцільно створювати умови для паритетної активізації участі дівчаток і хлопчиків у реалізації власних можливостей на всіх рівнях освітнього простору, заохочувати дітей до статевозмішаних видів діяльності, орієнтувати на розвиток гендерних егалітарних цінностей та андрогінну модель поведінки як найбільш ефективну в сучасних умовах;
- впроваджувати психолого-педагогічні програми у навчально-виховний процес з метою ознайомлення всіх учасників з віковими особливостями набуття гендерної ідентичності дівчаток і хлопчиків, з ідеями партнерства та гендерної рівності без нав'язування традиційних гендерних стереотипів;
- для розвитку андрогінної статевої ідентифікації підлітків та старшокласників необхідна злагоджена взаємодія психолога, вчителів і батьків, яка відкриває шлях до використання незадіяних резервів освітнього процесу в установленні паритетних і партнерських стосунків між представниками жіночої і чоловічої статі.

Ми вважаємо, що психолого-педагогічними умовами оптимізації гендерного виховання підростаючого покоління українців є:

- вивчення закономірностей формування й динаміки гендерних стереотипів;
- розробка проектів і програм гендерного виховання на основі врахування вікових особливостей дітей, підлітків, молоді;
- залучення до реалізації проектів і програм гендерного виховання усіх зацікавлених сторін, а саме: педагогів, психологів, батьків і громадськості;
- реалізація проектів і програм гендерного виховання на основі врахування типологічних та індивідуальних особливостей конкретного контингенту дітей, підлітків, молоді.

З метою формування у підростаючого покоління правильного розуміння моральних норм у сфері взаємин статей, вироблення потреби керуватися ними в житті та діяльності, протидіяти негативному впливу гендерних стереотипів необхідно об'єднати і скоординувати зусилля вчителів, вихователів, психологів, батьків і громадськості. Цьому може сприяти реалізація нашого проекту «Оптимізація гендерного виховання дітей, підлітків і молоді».

Пілотажне впровадження проекту розпочалося у 2010 році в Полтавському НВК (Запорізька область, Гуляйпільський район, село Полтавка).

Перший етап реалізації проекту «Гендерне виховання дошкільників (4–5 рр.)» переконав нас, що роботу з попередження гендерних стереотипів слід розпочинати вже у дошкільному навчальному закладі з дітьми 4-5 років. Також до цієї роботи слід активно залучати батьків дітей. Другий етап реалізації проекту «Гендерні стереотипи молодших школярів» дозволив виявити, що вже у 9-10 років у дітей під впливом сім'ї починають формуватися гендерні стереотипи. Також ми дійшли висновку, що для розвитку андрогінної статевої

льової ідентифікації підлітків необхідна злагоджена взаємодія психолога, вчителів і батьків, яка відкриває шлях до використання незадіяних резервів освітнього процесу в установленні паритетних і партнерських стосунків між представниками жіночої і чоловічої статі.

Адміністрація Полтавського НВК ознайомила з нашими дослідженнями і зацікавилася цією проблемою. Було вирішено, що необхідно впроваджувати психолого-педагогічні програми у навчально-виховний процес з метою ознайомлення всіх учасників з віковими особливостями набуття ґендерної ідентичності дівчаток і хлопчиків, з ідеями партнерства та ґендерної рівності без нав'язування традиційних ґендерних стереотипів.

ҐЕНДЕРНІ ФАКТОРИ ПРОЯВУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

В'ячеслав Дубинський,

студент Мелітопольського державного педагогічного університету

ім. Богдана Хмельницького

Майбутнє кожної країни визначається насамперед творчим, інтелектуальним потенціалом молоді. Гуманістична філософія поставила в центр нової парадигми освіти особистість людини, можливість її саморозвитку і самореалізації. На зміну навчально-дисциплінарній моделі освіти приходиться модель особистісно-орієнтована, головна мета якої — сприяння розвитку найкращих якостей, закладених природою в людині. Пріоритетним стратегічним завданням сучасної вищої школи стало виховання освіченої, творчої, добре адаптованої особистості, здатної повноцінно взаємодіяти із суспільством, вільно реалізовувати свої життєві плани і цілі, свідомо нести відповідальність за наслідки своїх дій.

Саме тому проблема творчої обдарованості нового покоління стала сьогодні предметом уваги різних спеціалістів, і насамперед освітян, знайшла своє відображення в державних та регіональних програмах роботи з обдарованими учнями, що дає людині змогу найбільш повно реалізувати свій особистісний потенціал.

Проблема творчості — одна з найважливіших проблем сучасності. Зламано застарілий стереотип, за яким творчість — об'єкт дослідження лише спеціальних сфер знання. Актуальність проблеми творчості значно зросла в зв'язку з тим, що в сучасних умовах, як ніколи раніше, підвищується значення нового підходу в навчанні і вихованні людей. Творчість можна сформувати лише творчістю.

Вивчення і врахування ґендерних особливостей психології творчості мають сьогодні важливе значення для стабільного розвитку країни в економічному, політичному та соціальному плані. Демократія неможлива без переосмислення суспільної ролі та значення соціальних статей, їх впливу на всі соціальні процеси у суспільстві. Саме тому ґендерна політика сьогодні відповідає тим змінам і тим потребам, з якими сучасне суспільство моделює і проектує своє майбутнє, а поняття «ґендер» тлумачиться як таке, що відображає особливості взаємодії чоловіків і жінок як насамперед соціально, а не біологічно детермінованих суспільних груп.

Об'єкт дослідження — творча активність студентів вищої школи.

Предмет дослідження — ґендерні фактори прояву творчої активності у студентської молоді.

Мета дослідження: виявити роль ґендерного фактора у сфері прояву творчої активності студентської молоді при підготовці майбутніх педагогів під час навчальної та пізнавальної діяльності в процесі первинної професіоналізації.

Аналіз результатів стосовно діагностики рівнів творчої активності студентів дозволив зробити висновок про те, що загальний стан творчої активності виявився недостатнім для забезпечення повноцінного творчого розвитку майбутнього вчителя та визначив потребу в розробці ефективної методики формування творчої активності в процесі навчальної діяльності з обов'язковим урахуванням ґендерного фактора.

Аналізуючи диференціацію рівнів творчої активності студентів залежно від ґендерного фактора, виявлено, що на стадії продукування ідей дівчата перевищують хлопців, а на стадії втілення ідей хлопці значно перевершують дівчат. Тобто дівчата мають вищий творчий потенціал, а хлопці — вищий рівень продуктивності. Дівчата висувають значно більшу кількість ідей, але в більш вузьких рамках. Ідеї, які висувають хлопці є більш оригінальними, нетривіальними, інноваційними, креативними. Ці факти свідчать про необхідність розробки ґендерно диференційованих тренінгових програм розвитку творчої активності студентської молоді. Так, тренінгові програми для хлопців повинні передбачати розвиток творчого потенціалу на стадії кількісного продукування креативних ідей, а для дівчат — на стадії якісного продукування ідей та розвиток діяльнісно-вольової сфери в творчій активності.

Дані експерименту виявили деякі закономірності, які спостерігалися в експериментальній групі: студенти, що досягли високого рівня прояву творчої активності, проявляли її в різних сферах творчої діяльності, їм притаманна ініціатива та бажання брати участь у творчих заходах.

З'ясовано, що продуктивно-діяльнісний рівень прояву творчої активності не залежить від загальної успішності, але впливає на розвиток професійної майстерності; у процесі шкільної практики при проведенні різноманітних виховних заходів студенти набули досвіду творчої діяльності, відповідальності за її результати, підвищилася естетична та загальна педагогічна культура. Більшою мірою ніж успішність, продуктивно-діяльнісний рівень прояву творчої активності залежить від ґендерного фактора, інтровертованості чи екстравертованості та типу локусу контролю.

Розглянуті в роботі фактори, що керують творчим процесом, є необхідними для повноцінного розуміння всіх аспектів, що впливають на ступінь ґендерних диференціацій у творчості. Проведене дослідження не претендує на вичерпний аналіз усіх аспектів складної та багатогранної проблеми ґендерних творчих диференціацій. Та насамперед воно пояснюється необхідністю підкреслити вагомість відстеження та корекції коливань сили і рівня спроможності студентів до реалізації закладеного в них творчого потенціалу та актуальність і гостру необхідність врахування саме ґендерного фактора при вивченні такої складної психологічної, соціальної, філософської проблеми, як творчість.

Подальший напрямок дослідження ми вбачаємо у відслідковуванні ґендерного фактора при формуванні особистості майбутнього педагога, зокрема, простеженні мотивації творчої активності у студентів як майбутніх вчителів, що покликані нести дітям добре, світле й вічне.

ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ

Діляра Зейтуллаєва,

студентка РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)

Проблема гармонізації взаємостосунків між чоловіком та жінкою є сьогодні надзвичайно важливою в усьому світі. Це зумовлено кардинальними змінами в різних сферах сучасного суспільства, дедалі частішим виявом агресії замість любові, підміною моральних цінностей, впровадженням ринкової «психології» у сферу взаємостосунків чоловіка та жінки. Означена проблема набуває актуальності саме в полікультурному регіоні, що зумовлюється традиціями, національними особливостями різних народів, які з давніх-давен пліч-о-пліч проживали в Криму. Унікальне багата культурна й духовна спадщина народів Криму є найкращим зразком, здатним показати чистоту відносин між чоловіком та жінкою; сприяє поглибленню знань про народну духовну культуру, засвоєнню морально-поведінкових норм і цінностей, закріплених у культурі певного народу.

Гендерне виховання молодших школярів — процес гендерної орієнтації, ідентифікації, спрямований на розвиток моральної культури у сфері міжстатевих взаємовідносин у полікультурному середовищі; формування в учнів початкових класів поваги до особистості, незалежно від соціальних ролей, поведінки, ментальних та емоційних характеристик чоловіків і жінок.

Специфіка гендерного виховання молодших школярів в Автономній Республіці Крим полягає в необхідності врахування того незаперечного факту, що поруч співіснує багато різних культур, а населення регіону представлено різними етнічними групами.

У сучасних дослідженнях науковців (С. Вихор, О. Луценко, Л. Міщик, Л. Смоляр, О. Цокур) відзначено, що впровадження гендерного підходу в сучасній освіті є важливою складовою виховання та навчання. Вітчизняні дослідники (О. Грива, О. Гуренко, Е. Койкова), визначаючи завдання полікультурної освіти, виокремлюють цілий ряд особистісних якостей, знань та умінь, які потрібно сформуванати у учнів для їх життєдіяльності у полікультурному соціумі. Особлива увага надається культурологічним знанням, умінням міжетнічної взаємодії, таким особистісним якостям, як толерантність, громадянська та національна самосвідомість, духовність тощо.

Використання творів фольклору в навчально-виховному процесі є необхідною складовою сучасного національного виховання. При цьому слід урахувувати регіональну своєрідність народної творчості, що за своєю природою глибоко правдива, щира, реалістична. Образно змальовуючи реальне життя, його суттєві сторони, фольклорні твори відіграють також величезну виховну роль. Справжні високохудожні твори народної поезії викликають глибокі емоції у людей, дають їм велике естетичне задоволення.

У фольклорі важливе місце посідає й народний педагогічний досвід. Все це й зумовлює виховні можливості усної народної творчості та її здатність виступати засобом виховання. Специфіку фольклору Криму, що знаходить своє відображення в його педагогічному змісті та виховних можливостях, насамперед становлять тісна взаємодія мовних культур народів Криму, функціонування майже всіх досі активних жанрів і жанрових різновидів народнопоетичної творчості. Полікультурний регіон відображає характеристики культурного

різноманіття, сприяє процесу природної соціокультурної взаємодії його учасників, має свої специфічні особливості реалізації ґендерного виховання молодших школярів

Відповідно до теоретичних засад ґендерного виховання молодших школярів в умовах полікультурного регіону розроблено критерії й показники рівнів сформованості ґендерної поведінки, а саме:

- когнітивно-інформативний критерій із показниками: обізнаність молодших школярів із фольклорними творами народів Криму, уявлення про роль чоловіка та жінки в сучасному суспільстві, чіткі уявлення про ґендерні стереотипи, власну ґендерну роль, усвідомлення особливостей етнічної та регіональної культури;
- поведінковий: усвідомлення себе представником жіночої чи чоловічої статі через самоототожнення; сприйняття себе в цілісності власного образу за маскуліним чи фемініним типом; уявлення про позитивну та негативну статевоюльову поведінку, що відповідає біологічній статі;
- оцінно-ціннісний: адекватне сприйняття фольклору інших народів; уміння характеризувати чоловічі та жіночі образи фольклорних творів та співвідносити їх із сучасними ґендерними стереотипами.

На підставі виділених критеріїв та показників визначено рівні сформованості ґендерної поведінки: статевий, статевоюльовий, ґендерний.

Відповідно до результатів констатувального етапу було проведено роботу з підвищення рівня ґендерної поведінки. Робота здійснювалась як на уроках читання, музики, російської мови, української мови, праці, так і в позакласній діяльності.

Формувальний експеримент проводився у таких напрямках: учнів знайомили з культурою, традиціями, з легендами та міфами народів Криму; організовували міні-вистави казок; молодші школярі аналізували фольклорні твори народів Криму; надавали характеристику жіночим образам з фольклорних творів; також були запропоновані творчі завдання, такі як: малювання та тлумачення змісту прислів'їв, складання творчої розповіді за прислів'ями й приказками народів Криму; проводились комунікативні ігри «Коллективна казка», «На що схоже?».

В ході заключного етапу експерименту було виявлено, що після проведеної експериментальної роботи відбулися відчутні позитивні зміни щодо підвищення рівня ґендерної поведінки. Молодші школярі демонстрували обізнаність із правилами міжстатевої взаємодії; адекватно сприймали фольклор інших народів, із повагою ставилися до фольклорних творів народів Криму; характеризували чоловічі та жіночі образи фольклорних творів та співвідносили їх із сучасними ґендерними стереотипами.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

Олексій Зімовін,

студент Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Сучасне життя, постійні соціально-економічні трансформації вимагають від особистості значних проявів її ключових ознак: активності, відкритості, самовираження, самовизначення та саморозвитку. Вагоме місце серед цих характеристик займає здатність особистості до саморегуляції. Особистість повинна не лише усвідомлювати та скеровувати свою поведінку (довільна регуляція), а й ефективно долати труднощі, які зустрічаються на шляху її активності. Така (вольова) регуляція пов'язана з вольовою сферою особистості і зумовлює інтерес до її дослідження.

Подолання труднощів довгий час розцінювалось як суто чоловіча здатність, вольові якості, в усій своїй багатовимірності, розглядались як компонент маскулінної ґендерної ідентичності, але подібна думка спростовується, тому що жінки також ефективно долають перешкоди, особистості з фемінінною ґендерною ідентичністю здатні до значного вольового зусилля.

Об'єкт дослідження — вольова сфера особистості, а предмет — ґендерні особливості вольової сфери особистості.

Мета — визначення ґендерних особливостей вольової сфери особистості. Досягнення мети зумовило постановку наступних завдань: 1) аналіз теоретичних підходів до складу вольових якостей особистості; 2) розгляд основних концепцій ґендерних особливостей; 3) виявлення статевих відмінностей у вольовій сфері особистості; 4) визначення вольових якостей, притаманних особистостям з маскулінною та фемінінною ґендерною ідентичністю; 5) визначення факторної структури вольової сфери особистості.

У дослідженні використовувались такі методики: опитувальник С. Бем з вивчення маскулінності-фемінінності; опитувальник ВКЛ (Волевые качества личности) М.В. Чумакова; методи математичної обробки даних: тест Колмогорова-Смирнова; описові статистики (середнє, стандартне відхилення, мінімум і максимум), метод Уїлксона-Манна-Уїтні, метод визначення кореляції Пірсона, факторний аналіз за методом Головних компонент з Varimax-обертанням.

У цьому дослідженні взяли участь 75 осіб, віком від 17 до 20 років, з них 35 — чоловічої статі і 40 — жіночої.

Проаналізувавши теоретичні підходи до зазначеної проблеми, а також підводячи підсумки емпіричного дослідження, можна зробити такі висновки.

- 1) Вольові якості — це особливості вольової регуляції, які проявляються в конкретних специфічних умовах, детермінованих характером подоланих труднощів. Немає єдиної думки стосовно їх розуміння та складу. Найчастіше вони визначаються теоретично без емпіричної перевірки. Ф.Н. Гоноболін та В.І. Селіванов пов'язували вольові якості з процесами збудження та гальмування. Чумаков М.В. розробив свій склад вольових якостей емпіричним шляхом, використовуючи семантичний та факторний аналіз.
- 2) Характеризуючи ґендерні особливості особистості, використовують чотири терміни: маскулінність як сукупність ознак, притаманних чоловіку (чоловікоподібність):

інструментальність, змагальність, спрямованість на справу, а не на людей тощо; фемінінність як сукупність ознак, притаманних жінці (жінкоподібність): експресивність, м'якість, спрямованість на людей, а не на справу тощо; андрогінність як баланс маскулінності та фемінінності або як поєднання високої маскулінності та фемінінності. У разі прийняття другого значення андрогінності використовують ще один термін — недиференційована (невизначена) ґендерна ідентичність, яка поєднує у собі низьку маскулінність з низькою фемінінністю.

- 3) Згідно з результатами проведеного дослідження, можна стверджувати, що в середньому чоловіки є більш вольовими, ніж жінки. При цьому вони значно перевершують жінок за рівнем вираженості рішучості, самостійності, витримки, наполегливості та енергійності.
- 4) Особистості з маскулінною ґендерною ідентичністю є більш вольовими, ініціативними, рішучими, самостійними, наполегливими, енергійними і цілеспрямованими. Особистості з фемінінною ґендерною ідентичністю перевершують маскулінних за рівнем вираженості відповідальності. Приблизно на однаковому рівні знаходяться витримка та уважність.
- 5) Проведений факторний аналіз дозволяє виділити дві сторони вольової сфери особистості: активну і пасивну. Активна сторона вольової сфери особистості включає в себе: ініціативність, рішучість, наполегливість, енергійність і цілеспрямованість та властива маскуліним особистостям. Пасивна — відповідальність, витримку і уважність, властива фемінінним особистостям. Перша сторона забезпечує здійснення діяльності за наявності труднощів, коли необхідно активне застосування вольових зусиль, мобілізація сил тощо, друга — гальмує небажану діяльність.

СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОНТЕРСЬКОГО ЗАГОНУ З РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Наталія Кривой,

студентка Житомирського державного університету ім. І. Франка

Забезпечення ґендерної рівності сприяє економічному процвітанню та підвищенню якості життя (ООН). Із метою популяризації та поширення ґендерних знань, підвищення рівня ґендерної культури молоді, стимулювання ґендерної самоосвіти, а також інтеграції ґендерного підходу у навчально-виховний процес, 17 квітня 2007 року при Студентській соціальній службі для молоді Житомирського державного університету імені Івана Франка створено Центр ґендерної освіти (далі — Центр).

Забезпечення успішної та ефективної діяльності Центру неможливе без волонтерів. Волонтерський ресурс — чи не єдина можливість в умовах відсутності штатних працівників Центру ефективно організувати його роботу. У зв'язку з цим з вересня 2008 року було розпочато роботу щодо організації волонтерського загону «Паритет», мета якого полягає у поширенні ґендерних знань, розвінчанні ґендерних стереотипів. Він є основною структурною одиницею Центру, його «серцевиною». Нами розроблена та

апробована технологія організації волонтерського загону з реалізації ідеї гендерної рівності. При розробці концепції діяльності волонтерського загону ми спиралися, насамперед, на досвід Центру гендерних студій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Закарпатського центру гендерної освіти, що діє при Ужгородському національному університеті, Сумського міського гендерного центру, Луганського центру гендерної освіти.

Для підготовки «гендернообізнаних» студентів-волонтерів, які б несли якісну гендерну просвіту у студентські маси, зокрема, та в суспільство в цілому, з вересня 2009 р. при Центрі була відкрита Школа гендерної рівності (далі — Школа), передумовою вступу до якої стали: заповнення спеціально розробленої анкети-заявки; написання есе, де мали бути висвітлені міркування щодо одного із запропонованих висловлювань. Наявність розгорнутої анкети-заявки дозволила: створити базу даних волонтерів/волонтерок; встановити рівень попередньої підготовки учасниць та учасників; підвищити мотивацію студентів/студенток. Заняття в I Школі проводили провідні спеціалісти Житомирської області, а відтепер сертифіковані тренери у сфері гендерних питань. Підсумком I та II Шкіл стало вручення сертифікатів 50 професійно підготовленим школярам-випускникам (46 дівчат та 4 хлопці).

Як найбільший позитив успішного засвоєння тренінгового курсу занять у Школі гендерної рівності виділяємо наступне: гендерні знання дають змогу носіям гендерного світогляду у своєму житті адекватно реагувати або запобігати низці проблем (дискримінація за ознакою статі, розірвання шлюбу як наслідок психофізичного перевантаження жінок, безвідповідальне батьківство, чоловічий суїцид як наслідок неможливості відповісти суспільному еталону маскуліності, гендерне насилля тощо). Після завершення Школи Центр відкриває для волонтерів широкі перспективи, даючи змогу вільного вибору напрямів діяльності волонтерського загону з поширення гендерних знань, серед яких можна виділити такі: участь у гендерно-тематичних заходах, акціях; підготовка та виготовлення друкованої продукції (плакати, листівки); підготовка та друк статей у пресові видання; видання газети Центру під назвою «Акцент»; проведення гендерних досліджень; забезпечення діяльності мобільних консультаційних пунктів із гендерних питань; розробка гендерно-чутливої реклами; пошуково-аналітична робота (пошук інформації із гендерної тематики, укладання тематичних папок тощо); обслуговування гендернотематичної бібліотеки при Центрі, що має на меті забезпечення учасників освітнього процесу інформаційними ресурсами із гендерної проблематики; участь у роботі інтерактивного театру; організація та проведення гендерного відео клубу.

Зазначені напрямки роботи є діючими, а ефективність їх роботи забезпечується випускниками/випускницями Шкіл. Крім того, волонтери можуть доповнювати цей перелік, виходячи із своїх можливостей та уподобань, що в свою чергу сприяє особистісному зростанню студентів-волонтерів. Реалізація загonom на практиці широкого спектру завдань уможливорює та сприяє збільшенню кількості залучених студентів із різних факультетів. Зараз готується випуск III Школи чисельністю 30 осіб.

Наявність волонтерського загону зумовлює необхідність у виборі керівника для забезпечення його успішної діяльності, що в свою чергу неможливе без врахування управлінських аспектів. Адже якість виконуваної волонтерської роботи залежить не лише від кількості волонтерів, а й від постійного їх стимулювання, тобто підтримання «життєдіяльності»

загону «Паритет». Ми вважаємо, що успішність існування будь-якого колективу, особливо волонтерського загону, повинно включати в себе такі чинники:

Планування	Організація	Мотивація	Контроль
Визначення мети організації діяльності волонтерського загону та шляхів її досягнення	Створення механізму використання управлінських ресурсів	Стимулювання членів команди до виконання певних дій	Встановлення критеріїв, за якими будуть оцінюватися результати діяльності, а також аналіз і коригування дій

Щоб на етапі планування пов'язати між собою різні мету і завдання, використовується дерево цілей (інструмент аналізу, що допомагає узгодити цілі різних рівнів та різного масштабу і визначити прийнятні способи та практичні міри для отримання бажаного результату).

Контроль є зворотним зв'язком, завдяки якому можна коригувати дії і налагодити процес роботи так, щоб найефективніше використати ресурси для отримання потрібного результату. Він здійснюється як керівницею волонтерського загону, так і керівництвом Центру.

Волонтерський загін працює за демократичною моделлю управління, тобто рішення приймаються на основі колегіального обговорення проблем, врахування думки та підвищення ініціативи членів команди. Практика засвідчує, що організація діяльності за цим стилем управління підвищує активність учасників та учасниць команди та сприяє згуртуванню колективу.

Використання методу «рівний — рівному» у напрямках роботи загону створює приємну, відкриту атмосферу між уже діючими волонтерами-тренерами та їхніми майбутніми колегами і колежанками, сприяє успішній суб'єкт-суб'єктній взаємодії.

Свідченням успішної роботи загону є відгуки та активність самих студентів. Так, наприклад, значне збільшення кількості бажаючих навчатися у II та III Школах свідчить про бажання молоді бути ґендерно свідомими особистостями, долучаючись до зрушень у напрямку досягнення ґендерного паритету та дотримання ґендерного балансу в українському соціумі. Студенти залюбки відвідують заняття, особливо полюбляють залучення інтерактивних технологій. Дуже позитивно студенти оцінюють роботу ґендерного відеоклубу. Зокрема, їм подобається за досить короткий термін, приблизно 1–1,5 роки, дізнаватися багато нової та цікавої інформації, а також мати змогу обговорити проблемні питання із однодумцями.

Література

1. Вайнола Р.Х. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Вайнола Р.Х., Капська А.Й., Комарова Н.М. — К.: Академпрес, 1999. — 112 с.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ҐЕНДЕРНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Ніна Конорева, Інна Кушнір,

*студентки Переяслав-Хмельницького державного
педагогічного університету ім. Г. Сковороди*

В умовах соціально-культурних, економічних і політичних трансформацій, що мають місце в сучасному українському суспільстві, спостерігається тенденція нівелювання чоловічих і жіночих ролей у всіх сферах життєдіяльності, втрачається значущість взаємин чоловіків і жінок як цінності, знижується рівень культури взаємовідносин між статями. Виховання, звернене до внутрішнього світу старшокласників і старшокласниць, покликане сприяти розвитку цілісності особистості, становленню чоловічої/жіночої індивідуальності, формуванню у хлопців і дівчат культури ґендерних взаємовідносин.

Дослідники (І. Кльоцина, І. Кон, В. Кравець, О. Кунц, Л. Столярчук та ін.) акцентують увагу на тому, що абстрактне знання норм моралі ще не гарантує моральної поведінки, важливе значення має підкріплення здобутих знань власним досвідом позитивних переживань, створення основи для зміцнення індивідуальної системи цінностей, орієнтацій, настановлень, внутрішньої позиції, що закріплюються в повсякденному житті і реальних відносинах хлопців і дівчат.

Визначити сутність поняття «культура ґендерних взаємовідносин» можливо крізь призму змісту поняття «культура взаємовідносин». Це поняття з'явилося порівняно недавно — наприкінці XIX століття. За своєю сутністю воно означає одне з явищ культури в цілому і належність цього явища до широкого кола різновидів культури.

В наукових джерелах найчастіше «культура» розглядається як сукупність способів і результатів творчого перетворення людиною явищ і властивостей природи і суспільства. Культура виступає важливим механізмом людської взаємодії, що детермінується прийнятими в ній нормами і цінностями, зокрема, тими, що регулюють відносини між статями.

Під «взаємовідносинами» розуміють усталені взаємозв'язки між людьми, що складаються у процесі їхньої взаємодії. Взаємовідносини позначені емоційністю і носять суб'єкт-суб'єктний характер.

У вітчизняній і зарубіжній філософській, соціологічній, психолого-педагогічній літературі культура взаємин розглядається як специфічний спосіб людського буття, що визначає духовну і практичну активність людей, можливі їх взаємодії з навколишнім світом, між собою, тобто як сукупність умов матеріального життя суспільства. Це «взаємо» інтегрується у групові ефекти співробітництва, дружби, любові, добра, партнерства тощо.

Розвиток особистості відбувається за зразками фемінності, маскулітності або андрогінності. Саме останній є найбільш прийнятним для особистості, що забезпечує її значно більшим репертуаром поведінкових моделей, ніж два попередні. Ґендер передбачає насамперед соціальне конструювання статі, що відбувається як під впливом спонтанної соціальної практики, так і в результаті цілеспрямованого виховання.

Основними характеристиками хлопців і дівчат старшого шкільного віку, що роблять їх чутливими для формування культури ґендерних взаємовідносин, є: усвідомлене

переосмислення своїх відносин з оточуючими, активна спрямованість у майбутнє в статусі чоловіка чи жінки, високий рівень самосвідомості, потреба у самопізнанні, самооцінці та самовдосконаленні, відсутність цілісних уявлень про соціально-статеві ролі.

«Культура гендерних взаємовідносин» — інтегративне особистісне утворення, що характеризується наявністю у старшокласників знань про норми і цінності міжособистісної взаємодії, позитивним їх переживанням як спонуки до виконання певних дій, умінь реалізовувати такі дії у відносинах з представниками іншої статі.

Вагому допомогі у формуванні гендерної культури юнаків та дівчат може надати соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу.

Будучи посередником у системі взаємодії особистості, сім'ї, суспільства, соціальний педагог впливає на створення виховних, гуманних відносин у соціумі. Він організовує, налагоджує взаємодію освітніх та позанавчальних установ, сім'ї, громадськості з метою створення умов для соціальної адаптації дітей та молоді. Це означає, що головною сферою діяльності соціального педагога є соціум (сфера найближчого оточення особистості, сфера людських відносин).

Базуючись на запропонованому визначенні культури гендерних взаємовідносин, було виокремлено три взаємопов'язані компоненти: інтелектуальний, змістовий, регулятивний. Критерії були ідентичними внутрішньому змісту означених компонентів. Показниками стали: знання норм і цінностей міжособистісних відносин, способів їх прояву; емоційно-позитивне ставлення до норм і цінностей міжособистісної взаємодії, здатність до рефлексії, адекватна самооцінка; вміння співвідносити свою поведінку та емоційні прояви з прийнятими в суспільстві нормами і цінностями міжособистісних взаємовідносин.

Констатація показала, що більшість старшокласників і старшокласниць (45,4%) перебувають на низькому рівні сформованості культури гендерних взаємовідносин. На середньому рівні зафіксовано 35,3% респондентів. Найменша чисельність юнаків і дівчат старшого шкільного віку (19,3%) за результатами педагогічної діагностики була віднесена нами до високого рівня досліджуваного феномена.

Результати констатувального етапу експерименту зумовили необхідність розробки педагогічних умов підвищення ефективності формування у старшокласників культури гендерних взаємовідносин: розгляд процесу формування гендерних взаємовідносин як провідної ідеї виховної діяльності загальноосвітнього навчального закладу; розробка стратегії і тактики роботи соціального педагога з організації та реалізації формування у хлопців і дівчат старшого шкільного віку культури гендерних взаємовідносин.

Заключні зрізи засвідчили, що в експериментальній групі відбулися позитивні зміни в рівнях сформованості у старшокласників і старшокласниць культури гендерних взаємовідносин. На високому рівні тепер перебувало 50,1% хлопців і дівчат, на середньому рівні — 39,6% хлопців і дівчат, на низькому рівні — 10,3% хлопців і дівчат. У контрольній групі помітних позитивних зрушень не було зафіксовано.

Таким чином, роль соціального педагога у гендерному вихованні школярів є інноваційною за своїм наповненням. Соціальний педагог, з огляду на професійну роль посередництва, має змогу консолідувати зусилля різних інституцій з метою поширення гендерних знань, формування гендерної культури, гендерних взаємовідносин, трансформації стереотипів, які заважають реалізації ідеї гендерної рівності.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРУПИ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ СПОСОБІВ СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Галина Мешко,

студентка Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Гендерна проблематика у сучасних наукових дослідженнях набуває дедалі більшого поширення і популярності. Особливо актуальними питання гендера виступають у психології і педагогіці у зв'язку з формуванням рис мужності та жіночності у процесі становлення особистості.

Можна стверджувати, що на теперішній час у цій науковій царині уже накопичилась значна теоретична та емпірична база. Зокрема, гендерні аспекти становлення особистості у соціально-психологічній та психолого-педагогічній площині знайшли відображення у роботах Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Кона, В. Кравця, Б. Цимбалістого, С. Хаббеля, В. Цівака, М. Шлемкевича, В. Геодакяна, К. Естес, Е. Елліса та ін.

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що неможливо адекватно вивчити особистість, розкрити своєрідність складних її життєвих проявів без урахування того соціально-психологічного контексту, в якому вона живе і розвивається. У нашому дослідженні ми звернулися до вивчення впливу гендерних параметрів студентської академічної групи на особистість окремого студента. **Метою дослідження** було прослідкувати те, як гендерні ролі і стереотипи, що притаманні студентським академічним групам з яскраво переважаючим «чоловічим» або «жіночим» початком в їх композиції, впливають на формування способів педагогічного спілкування тих студентів, які представляють у цих групах меншість за статевою ознакою. Для досягнення цієї мети ми здійснили теоретичний аналіз проблеми гендерних особливостей спілкування у студентській академічній групі та провели емпіричне дослідження впливу цих особливостей на спілкування майбутніх учителів.

Необхідність звернення до теоретичного аналізу гендерних аспектів у процесі формування якостей особистості в умовах групового процесу зумовлюється тісним зв'язком ряду важливих феноменів життєдіяльності групи із соціокультурними і соціально-психологічними характеристиками, які відображають відмінності в розрізненні чоловічого та жіночого початків у свідомості та поведінці людини. Зокрема, було виявлено, що гендерні відмінності, які представлені у композиційній побудові групи, справляють вплив на формування особистісних якостей і поведінки її членів через такі соціально-психологічні характеристики групового процесу, як соціальні норми, рольова структура групи, наявні у групі стереотипи поведінки.

На думку соціальних психологів, пояснення багатьох гендерних відмінностей потрібно шукати не в гормонах і хромосомах, а в соціальних нормах, які приписують нам різноманітні типи поведінки, атитюди й інтереси залежно від біологічної статі. Функціонування процесів нормативної поведінки у групі пов'язане з реалізацією групових норм, серед яких значне місце належить і гендерним нормам. Гендерні норми вмщують узагальнену інформацію про вимоги до якостей і поведінки, що мають бути притаманні представникам кожної із статей. Вони прямо відображаються у статевих (чи гендерних) ролях як різновиді соціальних ролей.

Гендерні ролі можна розглядати як зовнішні прояви моделей поведінки, що дозволяють іншим людям судити про належність індивіда до чоловічої чи жіночої статі. Іншими словами, це соціальний прояв гендерної ідентичності індивіда. У процесі гендерної соціалізації у індивіда відбувається стандартизація уявлень про моделі поведінки і риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче». Такі стандартизовані уявлення називають гендерними стереотипами.

Розгляд теоретичних аспектів гендера, що мають стосунок до проблеми, яка вивчається, дозволило нам організувати емпіричне дослідження, що у часі тривало один семестр і полягало у дослідному встановленні залежностей між гендерними параметрами студентської групи і розвитком деяких комунікативних якостей окремих її членів. Для цього було створено дві експериментальні та дві контрольні групи студентів другого курсу НПУ ім. М.П. Драгоманова. Одну експериментальну вибірку представляла академічна група студентів інституту фізичного виховання та спорту, яка композиційно складалася переважно із представників чоловічої статі і в якій гендерну «меншість» представляли дівчата-студентки. Другу, відповідно, — складала студенти інституту української філології з переважаючою «жіночою гендерною більшістю». Контрольні групи були вибрані зі студентів цих же інститутів, у їх композиції гендерні параметри кількісно були урівноважені.

При визначенні переліку комунікативних характеристик, що піддавались емпіричному вивченню, а також розробці діагностичного інструментарію, ми спиралися на дослідження Г.М. Мешко, де прояви цих характеристик розглядаються передусім за їх «м'якістю-жорсткістю». Головним інструментом діагностики виступила розроблена цим автором анкета, що вміщувала 30 різних операцій спілкування, одна половина з яких може характеризуватися за типом «м'який стиль», а інша — «жорсткий стиль». З метою одержання даних щодо зв'язку між гендерними особливостями групи і розвитком способів педагогічного спілкування ми здійснили обстеження всіх членів контрольних груп та представників «гендерної меншості» в експериментальних групах за допомогою опитувальника С. Бем.

Результати емпіричного дослідження привели нас до висновку, що гендерні ролі і стереотипи, які притаманні групам з яскраво переважаючим «чоловічим» чи «жіночим» початком в їх композиції, впливають на формування способів педагогічного спілкування тих майбутніх учителів, що представляють у цих групах меншість за статевою ознакою. Наприклад, для студентів-чоловіків, що знаходяться в переважаючому жіночому оточенні, характерні тенденції до загального зм'якшення індивідуальних способів спілкування. Особливо помітні зміни тут відбулися за показниками «домінантність спілкування», «гнучкість спілкування», «емоційно-вольовий самоконтроль». Для студенток-дівчат, що знаходилися в «чоловічих групах» і представляли там «жіночу меншість», зміни у стилях їх спілкування спостерігалися у бік жорсткості. Найпомітніші зрушення у стилях спілкування студенток відмічені за параметрами «гнучкість» і «тон звертання».

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ҐЕНДЕРНО-ЧУТЛИВОЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ

Юлія Нестер,

студентка ДВНЗ «Запорізький національний університет

У педагогічній науці проблема підготовки майбутніх соціальних педагогів не отримала широкого висвітлення [1; 2]. Особливо важливими є праці, в яких проаналізовано поняття ґендера та ґендерних стереотипів, ґендерної ідентичності, ґендерної рівності, ґендерної чутливості, сексизму, дискримінації, ґендерного підходу, ґендерних компетентностей [3; 4; 5]. Ґендер — це «соціально-рольова і культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки на відміну від біологічної», набуття соціальності індивідами, які народилися біологічними носіями жіночої або чоловічої статі [5, с. 44]. Ґендерні стереотипи — один із видів соціальних стереотипів, заснований на прийнятих у суспільстві уявленнях про маскулінне і фемінне та їх ієрархії.

Важливого значення набуває поняття «ґендерна ідентичність», що тлумачиться як «осмислене самовіднесення особою своєї належності до жіночої чи чоловічої статі на основі усвідомлення певних особистісних якостей, індивідуально-типологічних особливостей, рис характеру, способів поведінки, що сприймаються як свої, реальні» [5, с. 98]. Ґендерна ідентичність формується у процесі виховання, на основі існуючих у суспільстві уявлень і еталонів поведінки, самореалізації особистості як чоловіка й жінки, починаючи від народження і до кінця життя.

Що стосується ґендерної рівності як невід'ємної складової забезпечення прав людини, як універсального стандарту рівності, то сучасні дослідники виокремлюють такі підходи: ґендерна рівність як рівність у правах і свободах; ґендерна рівність як рівність в обов'язках і відповідальностях; ґендерна рівність як рівність у можливостях.

Правовий спосіб закріплення принципу рівності статей передбачає право на відмінності, а отже, і певне врахування їх у законодавстві. Специфіка, інтереси та цінності обох статей мають стати змістовною частиною та бути інтегрованими в егалітарну правову політику, звільнену від сексизму, заснованого на ґендерно-стереотипних установах та переконаннях практики і відповідній ідеології, за якою жінкам або чоловікам приписуються (або заперечуються в них) певні якості, ідеології та практики дискримінації людей за ознакою статі, забезпечивши правове регулювання нагальних ґендерних проблем у всіх сферах суспільства.

Під «ґендерною чутливістю» мається на увазі здатність соціального педагога сприймати, усвідомлювати і моделювати дію вербальних, невербальних і наочних впливів соціального середовища, методів і форм роботи із студентами на формування ґендерної ідентичності, здатність уловлювати і реагувати на будь-які прояви дискримінації за ознакою статі (сексизму).

Аналіз наукової літератури та практики засвідчує наявність протиріч між: об'єктивною потребою педагогічної практики в методичному забезпеченні й недостатнім ступенем розробленості проблемного поля, в якому здійснюється підготовка майбутніх соціальних педагогів до ґендерно-чутливої соціально-педагогічної роботи.

Основні мішені підготовки майбутніх соціальних педагогів до ґендерно-чутливої соціально-педагогічної роботи: сексизм як форма дискримінації; ґендерні аспекти

соціальної роботи з проблемою насильства; гендерні аспекти інвалідності [6].

У найбільш загальному розумінні гендерно-чутливу соціально-педагогічну роботу у вищому навчальному закладі можна охарактеризувати як нонсексистську, антидискримінаційну соціально-педагогічну роботу.

Ми виходимо з того, що процес підготовки майбутніх соціальних педагогів до гендерно-чутливої соціально-педагогічної роботи буде ефективнішим, якщо в його основу будуть покладені педагогічні засади діяльності соціального педагога з формування гендерних компетентностей.

Гендерна компетентність соціального педагога — це сформоване уявлення щодо призначення чоловіка та жінки в суспільстві, їх статус, взаємовідносини, знання гендерних особливостей суб'єктів навчального процесу, здібність до аналізу своєї діяльності як представника гендера, теоретична та практична готовність до впровадження ідей гендерної рівності.

Підготовка майбутніх соціальних педагогів до гендерно-чутливої соціально-педагогічної роботи є інноваційною, такою, що ставить собі за мету привести в систему розрізнені елементи, заходи й напрями просвітницько-профілактичної роботи та має особистісно орієнтовану спрямованість.

Отже, основу підготовки майбутніх соціальних педагогів до гендерно-чутливої соціально-педагогічної роботи утворює методика формування гендерних компетентностей.

Виділені педагогічні засади мають комплексний характер взаємодоповнюючих складових, необхідних для сприяння підвищенню ефективності підготовки майбутніх соціальних педагогів до гендерно-чутливої соціально-педагогічної роботи.

Література

1. Гришак С.М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. — Луганськ, 2007. — 20 с.
2. Голованова Т.П. Актуальні проблеми роботи студентських служб щодо забезпечення гендерної рівності студентів // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Психологічна служба ВНЗ: досвід та перспективи розвитку» 19-20 травня 2009 року. — Запоріжжя: ЗНУ, 2009. — С.50 — 52.
3. Кравець В. Гендерна педагогіка. Навч. пос. — Тернопіль: Джура, 2003. — 416 с.
4. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навч. пос. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — С. 191.
5. Мельник Т., Кобелянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: Словник. — К.: К.І.С., 2005. — 280 с.
6. Gendering social work in Russia: towards anti-discriminatory practices Ярская-Смирнова Е.Р., Романов П.В. // Equal Opportunities, 2008. Т. 27. № 1. С. 64–76. Режим доступу: <http://www.hse.ru/org/persons/4013457> .

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ГЕНДЕРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Дар'я Овчарова,

Дар'я Кононович,

студентки ЛНУ ім. Т. Шевченка (Луганськ)

Проблема гармонізації гендерних відносин є сьогодні надзвичайно важливою в усьому світі. Це зумовлено кардинальними змінами, що відбуваються в різних сферах сучасного суспільства. Як соціальна проблема формування соціального досвіду гендерної взаємодії є складовою діяльності соціального працівника з формування гендерної культури особистості, отже, торкається питання гендерних стереотипів, висуває вимоги до соціального статусу чоловіків і жінок, задає систему координат, у контексті якої формуються мотиви, цінності й відповідна позитивна або негативна статевої поведінка в процесі гендерної соціалізації особистості.

У віковому плані формування гендерної культури, та особливо соціального досвіду гендерної взаємодії особистості, набуває значущості в підлітковому віці, коли відбувається перебудова всієї системи відносин людини з дійсністю, формується світогляд особистості та її уявлення про власне призначення й сенс життя. Від своєчасності й повноти процесу формування гендерної культури підлітків залежить їх упевненість у собі, стійкість ціннісних установок, саморозвиток і самореалізація й, зрештою, висока ефективність спілкування з людьми в ділових і сімейних взаєминах.

Вивчення теоретичних засад діяльності соціального працівника з формування гендерної культури особистості дозволило нам зробити низку висновків узагальнювального характеру.

Аналіз наукової літератури показав, що проблема гендерної культури є складною й багато в чому суперечливою. Гендерну культуру розуміють як складне інтегроване динамічне утворення особистості, що розуміється як система соціально-статевих цінностей, статусів, норм і позицій на відповідному рівні розвитку суспільства, соціальної групи, особистості [1, 2].

Структура гендерної культури особистості включає знанневий блок, блок соціального досвіду гендерної взаємодії й блок рефлексії.

Процес формування гендерної культури повинен будуватися так, щоб забезпечити умови для сприятливого вирішення завдань гендерного розвитку особистості відповідно до норм цивілізованого суспільства.

Технологію діяльності соціального працівника з формування соціального досвіду гендерної взаємодії можна віднести до локальної технології соціально-педагогічної діяльності, оскільки вона вирішує конкретну задачу формування гендерної культури особистості на підлітковому етапі розвитку особистості [1].

Як було показано вище, гендерні уявлення базуються на взаєминах з ровесниками, в ході яких відбувається усвідомлення себе як представника певної статі, своїх потреб, пов'язаних з гендерним формуванням і розвитком. Ці уявлення перевіряються на практиці, в безпосередньому спілкуванні з протилежною статтю [4]. Отже, одним з основних методів формування соціального досвіду гендерної взаємодії є організація спільної

діяльності учнів для закріплення набутих ґендерних знань, що реалізуються, зокрема, в сюжетно-рольовій грі. На наш погляд, ефективність сюжетно-рольової гри як різновиду вправи визначається тим, що вона психологічно готує вихованців до відтворення соціального досвіду поведінки в межах ґендерної культури в реальних життєвих ситуаціях, тобто сполучає ґендерні пізнання, свідомість і дію.

Однією з характерних особливостей гри, як відомо, є те, що вона являє собою вид непродуктивної діяльності, мотив якої полягає швидше в її процесі, ніж в її результатах [3, с. 106]. Ділова гра служить насамперед «інструментом» розвитку творчого теоретичного й практичного мислення старшокласників, здібностей до аналізу ґендерних проблем, постановки і вирішення суб'єктивно нових для юнаків завдань. Ухвалюючи «напівреальні» рішення, проводячи «напівреальні» дії, учасники гри знаходять можливість обрати правильну лінію поведінки й оптимальне вирішення проблем, що стоять перед ними [3, с. 116–117]. Ми виходимо з визнання ролі ділової гри як методу інтерактивного навчання, що сприяє ефективній діяльності з формування соціального досвіду ґендерної взаємодії особистості.

При розробці технології гри можна спиратися на розуміння того, що моделлю комплексної ділової гри є цикл сюжетно-тематичних ігрових програм, спрямований на формування у старшокласників соціального досвіду ґендерної взаємодії в процесі засвоєння ґендерно-соціальних норм. У запропонованому понятті, власне, і полягає мета гри. Комплексна гра включає різноманітність творчих сюжетно-пізнавальних ігрових програм з урахуванням умов, тематики, цілей, завдань, за допомогою яких здійснюється головне надзавдання — соціалізація особистості. Залучаючи підлітків до різноманітності діяльній взаємодії зі світом, гра здатна представити їм широку палітру життєво необхідних, соціально цінних і особистісно значущих знань, умінь і навичок [5].

Методика формування соціального досвіду ґендерної взаємодії включає використання різних ігрових форм роботи соціального працівника, соціального педагога: конкурси (ліричних віршів про жінку, матір, батька, любов; фоторобіт за напрямками: «Усвідомлене батьківство», «Нові жіночі ролі», «Ґендер в символах», «Стоп сексизм!» тощо), вікторини («Що? Де? Коли?», «Брейн-ринг», «Хто хоче стати мільйонером?», «Ерудит», «Останній герой» тощо із запитаннями і завданнями, пов'язаними з ґендерною проблематикою), інсценування ситуацій спілкування, пов'язаних з проблемами порушення ґендерної рівності.

Доповнює метод гри серія тренінгів для старшокласників у межах діяльності з формування соціального досвіду ґендерної взаємодії, метою яких є створення сприятливих умов для формування ґендерної культури особистості, а також сприяння ґендерній соціалізації учнів.

При розробці змісту тренінгових модулів необхідно, на наш погляд, орієнтуватися на основні показники соціального досвіду ґендерної взаємодії: формування уявлень про суть своєї й протилежної статі; розвиток здібностей до самоаналізу, самопізнання; розвиток настанов, необхідних для успішної взаємодії статей; розвиток відчуття власної гідності й уміння поважати гідність інших людей незалежно від індивідуальних (ґендерних) особливостей; формування психолого-педагогічних умінь і навичок спілкування чоловіка й жінки, включаючи глибинні інтимні сфери; здійснення переходу до ненасильницьких (толерантних) стосунків, заснованих на принципах кооперації, взаємної поваги, розуміння, терпимості.

Таким чином, технологію діяльності соціального працівника з формування соціального досвіду ґендерної взаємодії у підлітковому середовищі утворює методика формування соціального досвіду ґендерної взаємодії, яка має комплексний характер взаємодоповнювальних методів, а саме комплексних ділових ігор та серії тренінгів.

Експериментальна робота засвідчила позитивні зрушення щодо рівня сформованості соціального досвіду ґендерної взаємодії у підлітковому середовищі в експериментальних групах, де відбувалося впровадження технології діяльності соціального працівника з формування соціального досвіду ґендерної взаємодії у підлітковому середовищі. Аналіз результатів проведеного конкурсного дослідження підтвердив гіпотезу дослідження і показав доволі високу ефективність розробленої технології та доцільність її впровадження в діяльність соціального працівника.

Література

1. Ґендерний розвиток у суспільстві: Конспекти лекцій / К.М. Левківський, С.П. Юдіна. — К.: Фоліант, 2004. — 351 с.
2. Педагогика и психология высшей школы / Под ред. С.И. Самыгина. — Ростов-н/Д: Феникс, 1998. — 544 с.
3. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клециной. — СПб.: Питер, 2003. — 480 с.
4. Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой. — М.: Информация — XXI век, 2002. — 255 с.
5. Смирнова А.В. Ґендерная социализация в общеобразовательной школе: автореф. дис. на соиск. начн. степ. канд. социолог. наук: спец. 22.00.04 / А.В. Смирнова. — Нижний Новгород, 2005. — 25 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ: ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Марія Петлюк,

студентка Сумського державного університету ім. А.Макаренка

Наразі неможливо говорити про соціалізацію особистості без урахування соціокультурних параметрів. З'являється новий категоріальний апарат, який використовує поняття «ґендер» (соціокультурна категорія і колективні уявлення, за допомогою яких біологічні відмінності статей переводяться на мову соціальної і культурної диференціації), що дозволяє більш повно вивчити особистість та її особливості [2, 236].

Актуальними стають проблеми легітимації ґендерного підходу в ті чи інші навчальні дисципліни, вибору оптимальних методів ґендерної освіти, зокрема, врахування ґендерних особливостей у процесі педагогічного спілкування.

Спираючись на концептуальні засади ґендерної теорії (праці О. Вороніної, Л. Штильової, І.С. Кльоциної, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді, В.П. Кравця та ін.), можна стверджувати, що проблема спілкування з урахуванням ґендерного підходу заслуговує більш детального дослідження, а саме докладного вивчення ґендерних чинників процесу педагогічного спілкування.

Педагогічне спілкування — це професійне спілкування вчителя з усіма учасниками навчально-виховного процесу, яке спрямоване на створення оптимальних умов для здійснення мети, завдань виховання і навчання [1, 29].

Вміння вдало маніпулювати різними видами (вербальне і невербальне, що проявляються в особливостях поведінкових реакцій та вирішенні конфліктів, в урахуванні психологічних параметрів особистості, яка, безперечно, проявляється і в її статі під час спілкування, в рівнях експресивності тощо) та стилями спілкування дозволяє педагогові здійснювати ефективний вплив на особистість учня, як результат такого спілкування — виконання всіх завдань навчально-виховного процесу, особливо забезпечення індивідуального підходу до вихованців.

Вивчення ґендерного аспекту мови та комунікації в рамках різних гуманітарних дисциплін та запровадження цих знань на практиці дозволить викоринити ґендерні стереотипи з педагогічної взаємодії. Адже постійне використання ґендерних стереотипів під час спілкування не дозволяє поглянути на співбесідника як на індивідуальність, а, навпаки, сприймання відбувається через призму узагальнених уявлень про риси «фемінного» та «маскулінного».

Опираючись на вище зазначене, ми поставили собі за мету: дослідити особливості спілкування педагогів вищої школи. Задачі дослідження: а) підтвердити ідею про вагомий вплив, що справляє стать на процес спілкування; б) дослідити ступінь залежності стилю спілкування від психологічного типу особистості; в) підтвердити чи спростувати думку про те, що андрогінний тип особистості є найбільш сприятливим для спілкування.

Під час дослідження були використані такі психодіагностичні методики: опитувальник С. Бем «Маскулінність-фемінність»; методика діагностики перешкод у встановленні емоційних контактів В.В. Бойко; методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні за В.В. Бойко. У дослідженні взяло участь 52 викладача Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка, з них 26 чоловіків та 26 жінок. Вік респондентів 25–59 років.

За результатами попереднього опитування за методикою «Маскулінність-фемінність», ми згрупували всіх респондентів-чоловіків та респондентів-жінок у три групи: маскулінні, фемінні, андрогінні. Аналіз методик здійснювався відповідно за трьома групами (див. таблицю 1, 2; діаграму 1, 2).

Таблиця 1

Результати за методикою С. Бем «Маскулінність-фемінність» (чоловіки)

Групи \ Стать	Чоловіки
маскулінність	76,9%
фемінність	7,7%
андрогінність	15,4%

Результати за методикою С. Бем «Маскулінність-фемінність» (жінки)

Групи \ Стать	Жінки
маскулінність	7,7%
фемінність	92,2%
андрогінність	0%

Результат проведеного експерименту дозволив виявити, що опитувані однієї статі, які відрізняються за психологічними характеристиками (фемінність, маскулінність, андрогінність), мають різні особливості спілкування та обирають різні стратегії психологічного захисту. Особливо помітна ця різниця у чоловіків-респондентів з домінуванням маскулінності (76,9%) чи з домінуванням фемінності (7,7%), адже у першому випадку це знаходить своє відображення у проявах агресивності, вибуховості, бажанні домінувати, а у другому — у поступливості у взаємостосунках, переважанні емоцій, що зазвичай не заважають їм спілкуватися з партнерами, притаманним є вибір миролюбної стратегії захисту (див. таблицю 3, 4).

Таблиця 3

Результати за методикою діагностики перешкод у встановленні емоційних контактів В.В. Бойко (чоловіки)

Результати	М	Ф	А
Не більше 5 балів — емоції зазвичай не заважають спілкуватися з партнером		7,7%	
6-8 балів — є деякі емоційні проблеми в повсякденному спілкуванні			11,5%
12 балів — свідчення того, що емоції «на кожний день» дещо ускладнюють взаємодію з партнером	69,2%		3,9%
13 балів і більше — емоції заважають встановлювати контакти з людьми, можливо, піддаєтесь деяким дезорганізуючим реакціям чи станам	7,7%		

Таблиця 4

Результати за методикою діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні за В.В. Бойко (чоловіки)

Результати	М	Ф	А
Миролюбна стратегія		3,85%	
Уникнення	26,9%	3,85%	15,4%
Агресія	50%		

Що стосується жінок-респондентів з домінуванням маскулінності (7,7%) та фемінності (92,2%), то перші мають прояви спілкування схожі з маскулініми чоловіками, а другі характеризуються різноманітністю виборів (див. таблицю 5, б).

Таблиця 5

**Результати за методикою діагностики перешкод
у встановленні емоційних контактів В.В. Бойко (жінки)**

Результати	М	Ф	А
<i>Не більше 5 балів</i> — емоції зазвичай не заважають спілкуватися з партнером		23%	
<i>6–8 балів</i> — є деякі емоційні проблеми в повсякденному спілкуванні		30,8%	
<i>12 балів</i> — свідчення того, що емоції «на кожний день» дещо ускладнюють взаємодію з партнером	3,8%	19,2%	
<i>13 балів і більше</i> — емоції заважають встановлювати контакти з людьми, можливо, піддається деяким дезорганізуючим реакціям чи станам	3,8%	19,2%	

Таблиця 6

**Результати за методикою діагностики домінуючої стратегії
психологічного захисту у спілкуванні за В.В. Бойко (жінки)**

Результати	М	Ф	А
Миролюбна стратегія		38,4%	-
Уникнення		30,7%	-
Агресія	7,7%	23,1%	-

Що стосується респондентів, у яких домінує андрогінний тип особистості, то такими виявилися, за даними нашого дослідження, лише 15,4% чоловіків-респондентів, для яких також характерні певні емоційні перешкоди та стратегія уникнення під час спілкування. Відтак це дає нам підстави твердити, що андрогінність у цьому випадку не забезпечує позитивного процесу спілкування. Серед опитаних нами жінок цього типу особистості не виявлено. Можливо, на результат відповідей останніх вплинуло бажання показати високий рівень фемінності, що завадило обрати об'єктивні варіанти відповідей.

Результати дослідження підтверджують вплив психологічних характеристик індивіда, які можуть не залежати від біологічної статі особистості, на процес спілкування та дозволяють підтвердити думку про необхідність врахування психологічних характеристик особистості в процесі педагогічного спілкування.

Література

1. Волкова Н.П. Педагогіка: [посібник для студентів ВНЗ] / Н.П. Волкова. — К.: «Академія», 2001. — 576 с.
2. Феминологія: словарь терминів / Под общ. ред. О. Н. Пищулиной. — Х.: Изд-во ХНУ им. В. Н. Каразина, 2002. — С. 236.

ОСОБЛИВОСТІ ТІЛЕСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІВЧАТ ПЕРІОДУ РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ (СТАТЕВОРОЛЬОВИЙ АСПЕКТ)

Анастасія Полтавська,

студентка Національного аерокосмічного університету ім. Жуковського «ХАІ»

У теоретико-практичних і психотерапевтичних дослідженнях із психології дедалі більше уваги приділяється взаємодії психіки й тіла, ментального й чуттєвого, з'являється дедалі більше праць з дослідження тілесності як біосоціального феномена. Разом з тим І.С. Кон підкреслює, що тіло завжди є гендерно-специфічним, і тому психологічний аналіз тілесності поза гендерним аспектом є недостатнім.

О.С. Кочарян, Н.М. Терещенко та ін. вказують на зв'язок тілесності та статево-рольових аспектів особистості. О.С. Кочарян наголошує, що психологічний інтерес до проблеми тіла зумовлений недостатністю порозуміння у міжособистісних відносинах, які побудовані лише на мовленнєвій та візуальній взаємодії. Тому більшого значення набуває тілесний контакт, який є більш близьким та емоційним. Н.М. Терещенко відзначає, що психологічний інтерес до проблеми жіночого тіла зумовлений двома моментами: 1) у мистецтві й культурі саме жіноче тіло є об'єктом пильної уваги; 2) близькість семантики «жіночого» і «тілесного». Але цей напрямок досліджень мало розроблений.

Проблеми жіночності та жіночої тілесності є актуальною темою психологічних та гендерних досліджень. Великий вплив на формування тілесності мають культурні етапи жіночої краси, гендерні стереотипи щодо тіла, невідповідність яким може призводити до неприйняття жінками свого тіла. Ці явища вивчаються в рамках гендерної психології, до дослідників якої належать: С. Бем, А. Іглі, І.С. Кон, О.С. Кочарян, Ш. Берн, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді та ін.

Таким чином, вивчення статево-рольових аспектів тілесної ідентичності у дівчат періоду ранньої дорослості є актуальним.

Метою нашого дослідження було виявлення взаємозв'язку особливостей тілесної ідентичності та організації симптомокомплексу маскуліності-фемінінності (симптомокомплекс м/ф) у дівчат періоду ранньої дорослості.

Для досягнення мети був застосований ряд психодіагностичних методик: шкала диференціальних емоцій К. Ізарда, методика «Конструктивний малюнок людини» А.Ф. Єрмошина та його модифікація, демонстраційно-діагностична вправа з практичного посібника з роботи з тілом у психотерапії Г.В. Тимошенко, Є.А. Леоненко, метод семантичного вибору, ACL-Шкала А.В. Heilbrun, 5-та шкала «маскуліності-фемінінності» тесту СМДО в адаптації Л.Н. Собчик, психосексуальна пропорція Dur-Moll тесту L. Szondi. Методи математичної статистики: кореляційний аналіз, кластерний аналіз, факторний аналіз.

Вибірку склали дівчата 19–23 років, кількість — 30 осіб.

Висновки:

1. Для досягнення мети нашого дослідження корисним є використання концепту психологічної тілесності, котра являє собою тілесно-психологічну єдність, в якому різні частини тіла коннотовані із різноманітними емоціями та наповнені психологічною семантикою.

2. Як показали результати дослідження, спостерігається феномен «церебралізації» емоцій, коли тілесні відчуття емоцій у більшості випадків відносять до голови. Частина

«церебралізованих» емоцій є Его-синтонними (входять в структуру Я). Негативні емоції є Его-дистонними, що говорить про функціонування механізмів психологічного захисту, які не допускають негативні емоції в структуру Я. Таким чином, емоції дисоціюються від тілесності. Дівчата прив'язують свою емоційність до голови та грудей, але такі частини тіла, як таз, шия, плечі менше коннують з емоціями. Наші дані збігаються з даними А. Лоуена та ін. про пріоритет раціонального у сучасній культурі. Тому осмислювання дівчатами статево-рольового простору з точки зору мужності та жіночності здійснюється через приписування голові статево-рольових відмінностей. Усі інші частини тіла позбавляються статево-рольових відмінностей. Це говорить про феномен придушення статево-рольових утворів та редукції їх існування до голови.

3. У дівчат маскулінні та фемінінні утворення є одночасно диференційовані й інтегровані, що говорить про зрілу статево-рольову модель. Фемінінні утворення «Я-концепції» не мають опори на поведінковому й біогенному рівні, хоча більшість дівчат реалізують фемінінні форми поведінки. Первинна маскулінність проявляється у прийнятті своїх маскулінних рис на рівні «Я-концепції», однак дівчата реалізують фемінінні форми поведінки, дотримуючись суспільних норм.

4. Факторну структуру взаємозв'язку особливостей тілесної ідентичності та різних рівнів симптомокомплексу м/ф у дівчат становлять три фактора: «Конфліктність тілесної структури», «Компенсаторна фемінінність», «Дистанціювання від фемінінності». Зміст першого фактора вказує на те, що розділення трьох тілесних центрів та відсутність відчуття наповненості у тілі блокує сприйняття свого тіла як жіночого. Водночас зміст другого фактора «Компенсаторна фемінінність» вказує на те, що фемінінна «Я-концепція» пов'язана із сприйняттям свого тіла як жіночого. Але фемінінність приймається лише на рівні «Я-концепції» і пов'язана з дефіцитом тілесних відчуттів, тобто фемінінна «Я-концепція» є компенсаторною. Фактор «Дистанціювання від фемінінності» відображає взаємозв'язок фемінінності біогенного та поведінкового рівнів, а також відчуття наповненості у тілі і шийний блок (цей блок сприяє дистанціюванню від тілесних процесів). Тобто біогенна та поведінкова фемінінність приймається на рівні тіла, але не пов'язана із «Я-концепцією». Таким чином ми спостерігаємо дистанціювання від фемінінності.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ ПІДЛІТКІВ

Дарина Скрипка,

студентка Донецького національного університету

Психологічні захисти особи найяскравіше вимальовуються саме в підлітковому віці, що безпосередньо пов'язане з особливостями цього вікового періоду (Л.І. Божовіч, Л.С. Виготський, Д.І. Фельдштейн, Ш. Бюлер, Ст. Холл). Вони впливають на сприйняття суб'єктом світу, його спосіб мислення, ставлення до світу і себе в ньому. Психологічні захисти істотно впливають також на діяльність людини, багато в чому визначаючи її.

Підлітковий вік є критичним для становлення особистості людини. Внутрішнє психічне життя підлітків нестійке, їхнє Я особливо чутливе до впливу зовнішніх чинників.

Психологічні захисти є засобом, за допомогою якого підлітки забезпечують собі стабільний психічний стан, відчуття «душевної рівноваги».

У сучасному суспільстві відбувається згладжування статево-рольових особливостей (С. Бем, К. Жаклін, С. Кросс, Л. Медсон). Саме зараз особливо важливим стає розуміння того, яку роль психологічний захист при різних співвідношеннях біологічної статі і гендера відіграє в розвитку особистості школяра, утруднює подальший розвиток або сприяє йому.

Вивчаючи проблему психологічних захистів підлітків, ми не обмежуємося розгляданням вузького кола відмінностей у захисних реакціях хлопчиків і дівчаток, спрямованих на збереження внутрішнього благополуччя, уникнення загрози для свого Я, а зосереджуємося на гендерному аспекті цього явища. Мета цієї роботи — визначити гендерні відмінності психологічних захистів у підлітковому віці, а саме виявити статево-особливості цих психологічних захистів, їх зв'язок із фемінністю та маскуліністю.

Дослідження гендерних особливостей системи психологічних захистів підлітків відбувалося на базі Учбово-виховного комплексу № 1 м. Донецька. Вибірка досліджуваних складалася з учнів 8-9 класів цього навчального закладу, і до її складу увійшли 62 підлітка. Їх середній вік знаходився в межах 13 — 15 років, що відповідає цілям і завданням роботи. З 62 підлітків, що брали участь у дослідженні, — 30 дівчат і 32 хлопця.

Враховуючи особливості вибірки, нами були використані такі методики: «Діагностика типологій психологічного захисту» (Р.Плутчик в адаптації Л.І. Вассермана, О.Ф. Еришева, Е.Б. Клубової і ін.), стандартизоване інтерв'ю для вивчення психологічних механізмів захисту підлітків і «Статево-рольовий опитувальник» (С. Бем).

В результаті дослідження було виявлено, що до найчастіше використовуваних підлітками захистів належать проєкція (72,3%) і раціоналізація (61,4%). Часте використання підлітками механізму проєкції може бути зумовлено властивими цьому віку реакціями наслідування: дівчатка і хлопчики вибирають для себе ідеал, приклад для наслідування. Також можна припустити, що це пов'язано з найчастіше вживаним батьками механізмом впливу на дитину — виховання на прикладі. Часте вживання раціоналізації можна пояснити відчуттям дорослості підлітків, яке хоч і включає переважно наслідування зовнішньої атрибутики дорослої поведінки, але також включає і інтелектуальну складову.

Значущі відмінності між особливостями захисних механізмів у різних за статтю та гендером підлітків визначалися за допомогою t-критерія Стьюдента. Було виявлено значущу відмінність за біологічною статтю таких захистів підлітків, як витіснення ($p \leq 0,01$), регресія ($p \leq 0,01$), заміщення ($p \leq 0,05$) і раціоналізація ($p \leq 0,05$).

Значущі на 1% рівні відмінності були отримані щодо механізмів витіснення і регресії. Це означає, що хлопчики порівняно з дівчатками достовірно частіше удаються до використання витіснення, а дівчатка достовірно частіше використовують механізм регресії. Отримані результати можна пояснити тим, що в поведінці дівчаток з дитячого віку заохочуються залежність від найближчого соціального оточення і слухняність, що сприяє більшій вираженості регресії. Переважання витіснення у хлопчиків можна пояснити необхідністю з дитячих років пригнічувати емоцію страху та інші емоції, які суспільство може трактувати як прояв слабкості і не заохочувати в поведінці осіб чоловічої статі.

Значущі на 5% рівні відмінності були отримані щодо таких захисних механізмів, як заміщення і раціоналізація. Тож хлопчики достовірно частіше за дівчаток використовують ці механізми для збереження цілісності своєї особи. Частіше використання заміщення може

бути пояснене тим, що хлопчики часто проявляють свою агресивність у спілкуванні з однокласниками і ті, хто оточують їх, схильні дозволяти їм демонструвати агресивну поведінку більшою мірою, ніж дівчаткам. Вживання раціоналізації може бути зумовлене меншою, порівняно з дівчатками, емоційністю хлопчиків, на тлі якої переважають раціональні компоненти в стресових ситуаціях.

Щодо інших захисних механізмів статистично значущих відмінностей між хлопчиками і дівчатками не було виявлено.

З метою дослідження особливості психологічних захистів підлітків у гендерному аспекті нами була використана методика «Статеворольовий опитувальник» (С. Бем).

Було встановлено, що маскулітні хлопчики частіше використовують витіснення (57,3%), ніж фемінні хлопчики (47,1%), але рідше використовують регресію (у маскулітних хлопчиків — 37,5%, у фемінних — 48,8%). Також відмінності були виявлені у використанні механізму заміщення, частіше удавалися до якого хлопчики з маскулітними рисами (у маскулітних — 68,2%, у фемінних — 63,5%). Що стосується дівчаток, то частіше використовували механізм регресії фемінні дівчинки (у фемінних — 62,3%, а у маскулітних — 47,3%), а використання витіснення характерніше для маскулітних дівчаток (маскулітні — 53,2%, фемінні — 39,6%). За такими захисними механізмами, як заперечення, компенсація, проєкція, раціоналізація і реактивне утворення, істотних відмінностей виявлено не було.

Таким чином, щодо хлопчиків з маскулітними рисами можна сказати, що у них домінує механізм компенсації. Дівчатам з такими ж самими рисами це нехарактерно. Цікавим є те, що хлопчики і дівчатка з фемінними рисами не відрізняються поміж собою стосовно механізмів захисту.

ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ В СОЦІАЛЬНИХ ПРОЕКТАХ ҐЕНДЕРНОГО НАПРЯМУ ДІЯЛЬНОСТІ

Каріна Ткаченко,

студентка Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Ушинського

Впровадження принципів гендерної рівності в життєвий досвід та професійну діяльність соціальних педагогів набуває дедалі більшої актуальності в умовах реалізації проєктів та програм гендерного напрямку діяльності громадських організацій і благодійних фондів. Відтак соціальний працівник-педагог впливає на формування у клієнтів проєктів зразків егалітарної поведінки, надає чіткі орієнтири молодому поколінню клієнтів, що вступають у самостійне життя, поглядів, які сприяють вирівнюванню можливостей у допуску чоловіків і жінок до основних ресурсів суспільства [1, с. 2]. Саме тому особливого значення набуває проблема підготовки соціальних педагогів у нових реаліях діяльності — виконання своїх професійних обов'язків у межах соціальних проєктів гендерного напрямку діяльності громадських організацій і благодійних фондів. За допомогою впливу особистості соціального педагога відбувається трансформація і моделювання соціокультурних відносин усередині групи «соціальний педагог — батьки — діти» з погляду урахування ідей гендерного підходу в рамках різних напрямів соціальної роботи [2, с. 14].

Розглянувши різні погляди вчених (А. Алексюк, І. Кобиляцький, В. Сластьонін, Р. Хмельюк, О. Щербаков) щодо проблеми з підготовки педагога до організації навчально-виховного процесу в школі, ми дійшли висновку, що вона є ефективною, коли випускники спроможні оволодіти технологічною системою педагогічної діяльності, алгоритм реалізації якої має бути не лише педагогічно доцільним, а й науково вивіреном. Здобуття професійної педагогічної освіти, за В. Симоновим, має відбуватися не лише через засвоєння професійних знань, культурних норм шкільного життя, поданих у предметній формі, а й у вигляді професійних способів мислення. У зв'язку з цим перед громадськими організаціями та благодійними фондами постає задача формування гендерно-грамотного соціального педагога при організації роботи в соціальних проєктах гендерного напрямку діяльності. Зміни в підготовці соціальних педагогів потребують змін у сфері керування педагогічним процесом у вищій школі, що покликана виконати замовлення сучасного суспільства у вихованні нового соціально-культурного типу особистості майбутнього учителя [3].

Експериментальна робота із соціальними педагогами проводилась у громадській організації «Центр молодіжних жіночих ініціатив». У ході експерименту соціальним педагогам були запропоновані такі тематичні напрями роботи: порівняння традиційного й гендерного підходу в здійсненні навчання та виховання учнів; виявлення позитивних і негативних тенденцій гендерних аспектів у підготовці майбутніх поколінь; визначення можливих труднощів інтеграції та умов ефективного впровадження гендерної освіти.

Участь майбутніх учителів у розробці і реалізації освітніх проєктів з гендера досягалася через роботу студентського гуртка Молодіжної гендерної студії щодо визначення їх ролі у професійній та особистісній реалізації майбутніх педагогів. На практичних заняттях студії заохочувалася власна активна життєва позиція щодо вирішення гострих гендерних питань. Ми прагнули забезпечити формування особистісного устремління соціальних педагогів до ефективною взаємодії з клієнтами проєктів та професійну настанову на гендерний розвиток їхньої особистості.

З метою одержання найбільш достовірних результатів у процесі експерименту було проведено опитування. Зворотний зв'язок за період роботи було досягнуто завдяки методу анкетування серед 24 соціальних педагогів громадської організації «Центр молодіжних жіночих ініціатив» і Благодійного фонду «Шлях до дому». Із загальної кількості опитаних соціальних педагогів — 78% жіночої статі, 22% чоловічої. 95% опитаних задовільні своїм вибором професії — соціального педагога. З гендерними проблемами в професійній діяльності недостатньо поінформованими оцінюють себе 84% опитаних. 64% опитаних вважають, що можуть досягти успіху в професійній діяльності, з огляду на свій соціальний статус (гендер, соціальний стан). 32% опитаних вважають, що завдяки підготовці з гендерної тематики досягнуть великих професійних успіхів. 10% опитаних вважають, що гендерна освіта допоможе їм стати першокласним фахівцем. 2% опитаних вважають, що гендерна освіта необхідна для встановлення гарних взаємин у родині.

Отже, попередньо підсумовуючи і конкретизуючи вищезазначене, правомірно зробити такі висновки: у професійній підготовці соціального педагога, зокрема, зафіксовано значний розвиток феномена гендерної освіти, що, на нашу думку, є провідним фактором удосконалення соціальних педагогів як рівноправних членів української держави.

Література

1. Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами. План, програма та методичні матеріали для викладання навчального модуля на курсах підвищення кваліфікації резерву керівників шкіл. — К.: ЦІППО, 2003. — 23 с.
2. Гендерні студії: освітні перспективи. Навчально-методичні матеріали / Заг. ред. Лебединська І.В. — К.: Фоліант, 2003. — 80 с.
3. Гендерна освіта у вищих навчальних закладах України: проблеми та перспективи інтеграції. Матеріали міжвуз. науково-практ. конф. / Заг. ред. Цокур О.С. — Одеса: ПДПУ ім. Ушинського, 2004. — 51 с.

СТАНОВЛЕННЯ МУЖНОСТІ

Олександр Радов, Дар'я Чутченко,

студенти Харківського національного аерокосмічного університету «ХАІ»

У рамках діяльності представників харківської школи статеворольової психології під керівництвом О.С. Кочаряна показано, що особливості побудови і функціонування симптомокомплексу маскуліності / фемініності за багатьма параметрами визначають психологічні якості міжособистісних і статевих відносин. Актуальність проблеми формування чоловічих статевих ролей зумовлюється тими особливостями, які характерні сучасному чоловіку: трансформацією статевих ролей, кризи маскуліності, розмитістю статевих ролей, погіршення репродуктивного здоров'я чоловіків. При дослідженні формування чоловічих статевих ролей важливим є те, як чоловік проходить статеворольову соціалізацію, важливою складовою якої є проходження маскулічних фільтрів, до числа яких належать: взаємини з батьком, стосунки з матір'ю, статева сегрегація, «феномен двору», взаємовідносини з протилежною статтю, армія, спорт, гомосоціальність, формування тілесної статеворольової ідентичності, розвиток інтелектуальних здібностей. Ця проблематика була розглянута в соціально-психологічній парадигмі, до якої належать: розроблений Ю.Є. Альшиною і О.С. Волович науково-дослідний проект АН СРСР «Соціально-психологические проблемы социализации и усвоение половых ролей»; теорія соціальних ролей А. Іглі; теорія схем С. Бем; Ш. Берн; теорія соалізації Т. Парсонса і С. Бейлз; інтеракційна соціальна теорія тощо в постмодерністській парадигмі, представниками якої є: м. Кіммель, Г. Хофстед, Д. Боргер та ін.; у галузі психодинамічної парадигмі, представниками якої є: Е. Еріксон, З. Фрейд та ін. У рамках цих трьох парадигм недостатньо вивчено те, як чоловік проходить маскуліні фільтри через труднощі діагностування цієї сфери. Тому поповнення цієї області діагностичним інструментарієм є актуальним. **Об'єкт:** статеворольова соціалізація чоловіків. **Предмет:** проходження маскулічних фільтрів чоловіками зрілого віку.

Мета: розробити психодіагностичний інструментарій, спрямований на виявлення кількісних і якісних характеристик маскулічних фільтрів у рамках проходження чоловічої соціалізації. **Вибірка та методи дослідження:** була сформована група з 150 чоловіків віком від 25 — 45 років, вихованих у повній сім'ї. Їм пропонувалося пройти 4 тести: ACL — шкала АВ Neilbrun, 5-ту шкалу «мужності-жіночності» тесту СМІЛ в адаптації Л.М. Собчик, розроблені нами методики «Оцінка маскуліної фільтрації» та «Проективну методику діагностики маску-

лінної фільтрації». Результати оброблялися за допомогою таких математично-статистичних методів: електронно-статистичної програми SPSS 13.0 і Microsoft Office Excel 2007.

В результаті дослідження були отримані такі результати:

1. Відповідно до проведеної специфікації, був складений пілотажний варіант опитування. У рамках специфікації, маніфестаціями були маскуліні фільтри: взаємини з батьком, стосунки з матір'ю, армія, робота, феномен двору, техніка, спорт, сексуальна сфера, статева сегрегація, гомосоціофілія, тіло, інтелект. Змістовними областями тесту були: когнітивна сфера, емоційна сфера та поведінкова сфера з відповідною процентною вагою — 34% (45 тверджень), 32% (40 тверджень), і 34% (45 тверджень). Кількість завдань пілотажного варіанта опитувальника становило 130 тверджень. Був розроблений пілотажний варіант проєктивної методики діагностики механізмів проходження маскуліних фільтрів, який включав у себе 42 сюжетних зображення. Методика складається з 7 шкал: взаємини з батьком, стосунки з матір'ю, статева сегрегація, феномен двору, гомосоціальність, самореалізація, техніка. У кожну шкалу увійшло 6 малюнків. Критеріями для створення вищезазначених шкал послужили — інформаційний та нормативний тиск (за Дж. Плек) та інструментальність — експресивність.

2. Виявлено показники ефективності та дискримінативності всіх завдань пілотажного варіанта опитувальника, на підставі чого був сконструйований остаточний варіант опитувальника, в який увійшло 83 твердження. Всі маскуліні фільтри були об'єднані в 5 шкал: шкала № 1 (армія, робота), шкала № 2 (взаємини з батьком, стосунки з матір'ю), шкала № 3 (феномен двору, техніка, спорт), шкала № 4 (сексуальна сфера, статева сегрегація, гомосоціальність), шкала № 5 (тіло, інтелект). Виявлено показники надійності та валідності методики, проведено її стандартизацію. Методика є надійною, оскільки показник надійності частин тесту склав 0,84 (коефіцієнт кореляції Пірсона). Конкурентну валідність, для знаходження значення показника якої застосовувалися ACL — шкала AB Heilbrun і 5-та шкала MMPI, не виявлено, однак високий показник має експертна валідність — він дорівнює 0.8. При стандартизації тесту використовувався переклад в Т-бали для кожної шкали, тому що дані за цими шкалами розподілено не за нормальним законом. Враховуючи інструментальність — експресивність як основний критерій, який був взятий при розробці опитувальника, ця інтерпретація за інтервалами низьких, середніх і високих балів для кожної шкали: взаємини с батьками, армія, робота, феномен двору, техніка, спорт, сексуальна сфера, статева сегрегація, гомосоціальність, тіло, інтелект. У результаті психометричної оцінки, після перевірки показника ефективності та дискримінативності, для кожного зображення був складений остаточний варіант методики, який складався з 21 зображення (по три завдання на кожну шкалу). Надійність частин тесту склала: 0,539. Показники експертної валідності вище за 0,7, тобто методику можна вважати валідною. Незначну невідповідність показника конкурентної валідності критичного значення, на наш погляд, можна подолати шляхом збільшення кількості вибірки стандартизації. Для обчислення показника конкурентної валідності використовувалися результати за методиками Хелбруна і 5-ї шкали СМІЛ, що діагностували вираженість маскуліності-фемінності на поведінковому і соціо-генних рівнях. Була проведена стандартизація методики і створена конверсійна матриця для перекладу сирих балів у стени для кожної шкали, тому що розподіл за всіма шкалами методики відповідає нормальному закону. Враховуючи значення показників норми для шкали стени, ця інтерпретація відповідає інтервалам низьких, середніх і високих балів.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЛАДИ ЯК МОТИВАЦІЙНОГО УТВОРЕННЯ

Тетяна Святенко,

студентка Харківського національного університету ім. В. Каразіна

У сучасній психології проблема влади досліджується теоретиками переважно на рівні мотиваційного утворення: потреба влади (Д. МакКлелланд), мотивація або мотив влади (С.Б. Каверін, Ш. Річі, Є.П. Ільїн), влада як цінність (Ш. Шварц). Виходячи з положення А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського про розміщення цих понять у межах однієї вертикалі психологічних категорій, ми пропонуємо їх інтеграцію у загальне визначення влади як мотиваційного утворення.

Д. МакКлелланд визначає мотив влади як потребу, по-перше, відчувати себе сильним, по-друге, виявляти свою могутність у дії. Вплив на інших людей є лише одним з багатьох способів задоволення потреби відчувати себе сильним [5]. Ш. Шварц відзначає, що цінності влади та досягнення фокусуються на соціальній повазі. Влада, як цінність, пов'язана із досягненням, яке також являє собою базове мотиваційно-ціннісне утворення [4]. У працях Є.П. Ільїна мотив влади розглядається як акцентуація людини до влади над іншими людьми та призводить до такої особистісної властивості, як владолобство. Він зазначає, що головними для такої особистості є здатність не втратити владу над іншими, водночас така особистість не бажає підкорюватися іншим, активно прагне незалежності, самостійності. З точки зору О.І. Юр'єва, мотивація влади — це сукупність прагнень людини отримати вплив на індивідуумів чи групи людей за допомогою засобів влади. С.Б. Каверін розглядає основні складові потреби влади, говорячи, що найпершим її аспектом є прагнення звільнитися, отримати незалежність від обставин, а також від інших людей (нонконформізм як такий); «статусна потреба»; потреба у володінні власністю, прагнення до матеріального забезпечення; потреба самовираження; автор вважає, що влада — це гра, тому той, хто прагне влади, намагається будь-яким чином справити враження, бути оригінальним, завжди бути в центрі уваги; потреба бути особистістю. Отже, сукупність усіх цих потреб детермінує прагнення до влади особистістю [3].

В гендерній психології проблема влади розглядається щодо можливості участі жінок у політичному житті, концентруючи увагу теоретиків на такому аспекті, як лідерство. Так, Т.В. Бендас, досліджуючи домінантність серед чоловіків та жінок російської та казахської національності, визначила, що не існує розбіжностей між чоловіками та жінками за домінантністю (шкала Р. Кеттелла) та за шкалою макіавеллізму, але російські жінки перевищували чоловіків-казахів за домінантністю. За дослідженнями В.В. Знакова, серед дорослих чоловіків виявилось більше макіавеллів, ніж серед жінок. Статистичний аналіз даних показав, що переважання чоловіків за домінантністю є досить незначним. Таким чином, гендерний стереотип про більшу домінантність чоловіків підтверджується в межах маскулінних культур, на відміну від фемінінних, де такі показники домінантності чоловіків суттєво знижуються [1].

Актуальність роботи зумовлюється тим, що гендерні особливості особистості більш повно відображують діяльність індивідуума в соціумі, зокрема, у владних відносинах. Нас цікавить дослідження цього параметру у чоловіків, що є також досить актуальним у межах української вибірки, адже за даними крос-культурних досліджень у психології,

українська культура має фемінінну орієнтованість, а цінність «влади» має досить низьке значення в українській культурі (О.А. Донченко, Ю.В. Романенко).

Тому метою нашого дослідження було обрано визначення ґендерних особливостей влади як мотиваційного утворення у чоловіків. Об'єкт дослідження — влада як мотиваційне утворення. Предмет дослідження — ґендерні особливості влади як мотиваційного утворення.

Для проведення дослідження були поставлені такі задачі:

1. Дослідити ґендерні особливості чоловіків.
2. Вивчити мотив влади досліджуваних та місце мотиву влади в мотиваційному профілі особистості.
3. Виявити місце влади у структурі цінностей.
4. Визначити розбіжності між чоловіками з різною ґендерною належністю.

Для вирішення поставлених задач були використані такі методики: адаптований опитувальник С. Бем, методика дослідження цінностей Ш. Шварца (профіль особистості), методика вивчення мотиваційного профілю особистості Ш. Річі, П. Мартін, методика дослідження мотиву влади Є.П. Ільїна. В роботі використано такі математичні методи: Н-Краскала-Уоллеса, U-Манна-Уїтні, метод Спірмена.

У дослідженні взяли участь 35 неодружених чоловіків, віком 19–20 років, які навчаються у вищому навчальному закладі юридичного спрямування, що готує спеціалістів для державної служби.

Згідно із завданнями дослідження були отримані такі результати:

1. Виявлено, що в чоловічій групі досліджуваних найбільш вираженими є андрогінність та маскуліність, найменше — фемінінність.
2. Мотив влади та потреба влади мають середнє значення в мотиваційній структурі досліджуваних, незалежно від ґендерних особливостей вибірки. Цінність «влада» має досить високий ранговий показник у групі, порівняно з даними дослідження, проведеного на російській вибірці.
3. За даними непараметричного методу порівнянь Н-Краскала-Уоллеса встановлено, що існують статистично значущі розбіжності між ґендерними групами щодо цінностей влади, досягнення, самостійності та потребою до матеріального збагачення. Між показниками цінностей виявлено прямий зв'язок. Найвище значення показників спостерігається в андрогінній та маскуліній групах чоловіків, найнижче — для чоловіків із невизначеною ґендерною роллю.
4. Виявлено статистично значущі розбіжності в парному порівнянні груп за методом U-Манна-Уїтні: цінність влади, досягнення, самостійність та потреба влади мають вище значення в андрогінній групі, ніж у групі з невизначеним типом чоловіків; цінності влади, досягнень та самостійності мають вищі значення у маскуліній групі, ніж у групі з невизначеним типом чоловіків; потреба в матеріальній винагороді має вище значення у групі андрогінних чоловіків, ніж у маскуліній групі.

Література

1. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие/ Татьяна Владимировна Бендас. — СПб.: Питер, 2006. — 431 с.
2. Берн Ш. Гендерная психология/ Шон Берн. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. — 320 с.

3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы/ Евгений Петрович Ильин.– СПб.: Питер, 2000. — 502 с.
4. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство/ Виктор Николаевич Карандашев.– СПб.: Речь, 2004. — 70 с.
5. Конфисахор А.Г. Психология власти/ Александр Григорьевич Конфисахор.– СПб.: Питер, 2004. — 212 с.
6. Психология и психоанализ власти: в 2 т. [сост. Райгородский Д.Я.]. — Самара, 2003. — 576 с.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ірина Шульга,

студентка Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка

Збереження, зміцнення та відтворення здоров'я людини є однією з найважливіших гендерних проблем сьогодення, оскільки валеологічна культура як складова загальної культури людини визначає безпеку її життя, поведінку та діяльність на основі свідомого ставлення до свого здоров'я[1]. Згідно з визначенням ВООЗ: «Здоров'я — це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад. У розумінні завдань суспільного здоров'я гендерні виміри охорони здоров'я можуть бути неоціненною послугою. Низькі характеристики індивідуального здоров'я жінок пов'язані із високими біологічними (продовження роду) та соціальними (виживання у складних умовах, подвійна зайнятість тощо) навантаженнями, що ставить перед суспільством завдання виховання у підростаючого покоління навичок здорового способу життя. Виховання ціннісного ставлення молодших школярів до здорового способу життя є також одним із важливих компонентів гендерної соціалізації, яка може бути як статеві диференційованою, так і егалітарною. Саме з раннього дитинства можна прищепити основні знання, навички і звички з охорони здоров'я, які згодом перетворяться у важливий компонент загальної культури людини. Свого часу видатний педагог-гуманіст Василь Сухомлинський писав, що «турбота про здоров'я є найважливішою працею вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їх духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра у свої сили» [2, с.].

Індивідуальне здоров'я — це певний «індивідуальний потенціал» здоров'я як жінок, так і чоловіків, як хлопчиків, так і дівчаток, який перебуває у взаємозв'язку з іншим рівнем здоров'я — здоров'ям населення чи популяції. У сукупності вони утворюють єдиний ресурс здоров'я суспільства. Включення гендерного підходу в аналіз стану та прогнозування здоров'я дозволить коригувати політику держави у сфері охорони здоров'я громадян, що актуалізує проблему дослідження у молодших школярів ціннісного ставлення до здоров'я і формування валеологічної культури як основи здорового способу життя. **Мета** цієї роботи — виявлення знань, умінь та навичок у дівчаток та хлопчиків молодшого шкільного віку щодо дотримання здорового способу життя, виконання шкільних доручень, розвиток навичок самообслуговування тощо. Нас цікавило, чи є різниця у поглядах та уявленнях хлопчиків і дівчаток молодшого шкільного віку щодо

знань про здоров'я, навичок здорового способу життя, які установки сповідує перший вчитель — традиційні чи егалітарні.

Відомо, що вчені дотримуються різних підходів до розвитку та формування особистості. Зокрема, В. Заїкін, О. Кочерга, Н. Новикова, Н. Сисоєнко, Д. Совтисік дотримуються традиційного, статеворольового підходу, підкреслюючи значні відмінності між хлопчиками і дівчатками. Вчені Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравець, І. Кон, О. Мудрик, Л. Штильова та ін. з позиції гендерного підходу вказують на рівноцінність статей як особистостей. За такого підходу дорослі зосереджують увагу на тому, як поведінка дитини залежить від її особистісного потенціалу, а не від дотримання статевоповідних норм [3; 4].

Опитування було проведено серед учнів четвертих класів Тернопільської ЗОШ № 27. Вибірка становила 45 осіб (24 хлопчики і 21 дівчинка). У процесі емпіричного дослідження було виявлено, що 67% дівчаток та 71% хлопчиків мають певні знання про «здоров'я» та «здоровий спосіб життя». Виявлені незначні відмінності в уявленнях хлопчиків та дівчаток стосувались різних ознак здоров'я, а саме: багато рухаються (71%), мають гарний настрій (17%), гарний сон (8%), добрий апетит (4%). Відповіді дівчаток розподілились у зворотному порядку: гарний сон, гарний настрій, добрий апетит, багато рухатись. Погляди хлопчиків та дівчаток відрізняються щодо ігор: втричі більше хлопчиків (67%) порівняно з дівчатками (19%) віддали перевагу спортивним іграм. Більшість дівчаток любляють грати у рухливі неспортивні ігри (43%). У питаннях, де чітко можна було простежити наявність у дітей стереотипних уявлень, хлопчики і дівчатка майже повністю згодні з тим, що «бути сильним» потрібно і хлопчикам, і дівчаткам (100% дівчаток і 88% хлопчиків). 100% дівчаток та 83% хлопчиків підкреслили шкідливість негативних звичок для здоров'я (паління, вживання алкоголю). Виявлено, що психічна складова здоров'я (спілкування) залишається поза увагою дітей, тоді як великого значення молодші школярі надають показникам фізичної складової здоров'я, що, на нашу думку, зумовлено віковими особливостями.

Цікавий факт виявився щодо оволодіння навичками самообслуговування: молодші школярі не диференціюють домашні обов'язки на «чоловічі» та «жіночі». Хлопчики вказали на уміння прибирати, в'язати, приймати гостей, готувати прості страви, тоді як дівчатка — ремонтувати дрібні прилади, доглядати за кухонною технікою, фарбувати тощо. В процесі аналізу виконання дітьми шкільних доручень виявлено, що вчителі здебільшого дотримуються стевотипізованого підходу у процесі організації навчально-виховної роботи. Так, лідерські доручення (староста, заступник старости) покладено на хлопців. За словами вчительки, хлопчики повинні проявляти свою активність, бути серйозними, витриманими лідерами, адже вони «майбутні керівники». Доручення, які вимагають пасивності та прояву старанності й акуратності, переважно є дівчачими: групи квітників та санітарів складаються виключно із дівчаток. Бібліотекарями є один хлопчик та дві дівчинки. До групи книголюбів входять два хлопчики і дві дівчинки. У класі працює група ігровиків, які займаються організацією ігрової діяльності учнів на перервах (два хлопчики і одна дівчинка). Ще одна група — пошуковці, діти, які займаються пошуком цікавих фактів та пізнавальної інформації до уроків (два хлопчики та дві дівчинки). Календар погоди доручено вести дівчинці, адже це потрібно робити регулярно та проявляти уважність у записах. Тобто можна сказати, що хлопчикам приділяється більше учительського часу й уваги, а від дівчаток переважно очікують акуратності і слухняності, проте не ініціативи.

Нами була проведена також ґендерна експертиза підручника «Основи здоров'я» для 4 класу (за критеріями ґендерного аналізу Т. Говорун, О. Кікінежді). Виявлено, що майже у 2 рази більше чоловіки зайняті предметною діяльністю порівняно з емоційно-експресивною жінок (49:29). Чоловічу стать зображено незалежною, активною, успішною. Жіноча стать показана слабкою, другорядною, жінки найчастіше пасивні: очікують, спостерігають за діяльністю інших та виконують домашню роботу. Це спонукає школярів на підсвідомому рівні наслідувати зображені зразки, що є основою створення стереотипних уявлень про «еталонні» образи чоловіка та жінки, спрямування школярів на вибір статевотипізованих орієнтирів поведінки у сфері охорони здоров'я.

Загалом, у учнів початкових класів не виявлено суттєвих статевих розбіжностей щодо розподілу шкільних доручень, навичок самообслуговування, ціннісних орієнтацій на ведення здорового способу життя. Їхня організована діяльність переважно залежить від ґендерних уявлень вчителя, які є статевотипізованими або невизначеними. Все вищесказане актуалізує проблему впровадження ґендерного підходу у навчально-виховний процес початкової школи, створення творчо-розвивального середовища для обох статей з урахуванням принципів ґендерної рівності.

Література

1. Україна-Євросоюз у деталях. Ґендерна рівність і права дітей. — № 2(5), червень, 2010 р.
2. Сухомлинський В.О. Вибр. тв. у 5-ти т. — Т.1. — К.: Рад. школа, 1976. — 654 с.
3. Говорун Т. В. Ґендерна психологія: [навчальний посібник] / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді — К.: Академія, 2004. — 308 с.
4. Кравець В.П. Ґендерна педагогіка: [навчальний посібник] / Кравець В.П. — Тернопіль: Джура, 2003. — 416 с.

КРИТЕРІЇ ТЕХНОЛОГІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Наталія Байдюк,

*аспірантка кафедри соціальної роботи Черкаського
національного університету ім. Б. Хмельницького*

Серед завдань, що постають перед сучасною системою освіти, виокремлюють проблему впровадження ґендерної рівності, про що свідчить відображення цього аспекту у законодавстві: Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р., Постанові Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної програми з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» від 27.12.2006 р., наказі Міністерства освіти і науки України «Про впровадження принципів ґендерної рівності в освіту» від 10.09.2009 р.

Досягнення мети — утвердження ґендерної рівності — зумовлює необхідність активного втручання з боку фахівців, професійна діяльність яких спрямована на створення умов для максимального саморозвитку та самореалізації особистості незалежно від обмежень, що накладаються суспільними стереотипами, пов'язаними зі статевою належністю.

У загальноосвітньому навчальному закладі виконанню цього завдання сприяє наявність посади соціального педагога, що здійснює формуючий вплив на особистість з метою гармонізації її соціального розвитку.

Окремі аспекти соціально-педагогічної діяльності у сфері ґендерних взаємин висвітлено у працях Т. Говорун, В. Кравця, О. Кізь, О. Кікінежді, А. Мудрика, В. Сорочинської, Н. Цветкової, К. Фофаної, Л. Штилевої, О. Ярької-Смірної, Л. Яценко. Підготовка спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї ґендерної рівності стала предметом наукового пошуку С. Гришак, педагогічні засади діяльності соціального педагога з формування ґендерної культури старшокласників досліджено Н. Марковою.

Останнім часом у науковій літературі дедалі частіше зустрічається наголос на застосуванні технологічного підходу у практичній діяльності соціального педагога. Комплексність соціально-педагогічних проблем, складність об'єктів соціально-педагогічного впливу, необхідність при обмеженому обсязі соціальних ресурсів отримати максимально ефективний результат — все це зумовлює необхідність технологізації соціально-педагогічної діяльності, що дозволяє вирішити проблему або виконати завдання, розклавши його на менш складні елементи. Технології, що використовуються у соціально-педагогічній діяльності, пов'язані з формуванням здорового способу життя, профілактикою негативних явищ у молодіжному середовищі, моральним вихованням особистості, роботою з окремими категоріями клієнтів тощо.

Серед науковців, які детально вивчали проблему технологізації соціально-педагогічної діяльності, вирізняються російські дослідники Б. Алмазов, Г. Вороніна, м. Галагузова, І. Зайнишев, Л. Мардахаєв, В. Нікітін, О. Холостова, м. Шакурова та українські науковці Т. Алексєєнко, С. Архипова, Р. Вайнола, І. Зверєва, А. Капська, Н. Краснова, С. Харченко та інші. Технологічний підхід у діяльності соціального педагога передбачає поєднання педагогічних та соціальних технологій.

Можливості застосування технологічного підходу до роботи соціального педагога у напрямку впровадження гендерної рівності до цього часу не були об'єктом спеціальних досліджень, тому **метою статті** є визначення основних критеріїв технології впровадження гендерної рівності у діяльності соціального педагога.

Колектив вітчизняних науковців на чолі з А. Капською робить висновок, що технології соціально-педагогічної роботи — це сукупність способів, спрямованих на встановлення, збереження та поліпшення соціального функціонування об'єкта, а також на попередження негативних соціальних процесів. У професійній діяльності технології виступають у формі умінь та практичного досвіду в реальній роботі соціального педагога і відображають найголовнішу складову соціально-педагогічної роботи — її прикладний аспект [5, 425].

На основі змісту, принципів та особливостей соціально-педагогічних технологій можемо виокремити такі критерії застосування технологічного підходу до впровадження гендерної рівності:

- концептуальність — теоретична готовність до впровадження гендерної рівності (ознайомлений з концепцією гендерної рівності як однією з провідних ідей у соціально-педагогічній діяльності; глибоке усвідомлення змісту поняття «гендерна рівність»; широкі уявлення щодо особливостей гендерної соціалізації та гендерних відносин у сучасному українському суспільстві; формування кола проблем, що можуть бути розв'язані у процесі соціально-педагогічної взаємодії);
- алгоритмічність (чітке визначення мети діяльності; розмежування роботи на теоретичний, методичний та процедурний етапи; наявність методичного інструментарію, форм і методів соціально-педагогічного впливу для кожного з виокремлених етапів);
- системність (усвідомлення взаємозв'язків та взаємовпливів соціальних об'єктів; логічність та цілісність роботи у напрямку впровадження гендерної рівності);
- комплексність (єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм соціально-педагогічної взаємодії; вплив на свідомість, почуття та поведінку у сфері гендерних взаємин; єдність та координація діяльності інститутів, що діють у напрямку впровадження гендерної рівності);
- відтворюваність (можливість застосування проекту в іншому навчальному чи соціальному закладі, іншим спеціалістом);
- доступність (простота використання запропонованого проекту);
- результативність (забезпечення максимального ефекту при мінімальних затратах ресурсів).

Соціально-педагогічна технологія спрямована на вирішення проблеми — складної пізнавальної задачі, протиріччя, що виникає у процесі взаємодії особистості та середовища, блокування захисту соціальних інтересів особистості, реалізації її потреб. Точне формулювання проблеми дозволяє здійснити пошук потрібної інформації, забезпечує вибір оптимального інструментарію соціально-педагогічного впливу, а отже, і ефективність діяльності.

Складність, комплексність та багатоманітність нерозв'язаних протиріч у сфері гендерної соціалізації та гендерних взаємин являють собою проблемне поле для застосування соціально-педагогічної технології. До таких проблем належать: прояви гендерного насильства у сім'ї та молодіжному середовищі; вплив прихованого навчального

плану на свідомість та поведінку молоді особистості; підвладність більшості вчителів патріархальним ґендерним стереотипам; невисока обізнаність усіх учасників навчально-виховного процесу у сфері ґендерної проблематики; відсутність комплексного методичного забезпечення для проведення просвітницької роботи у напрямку впровадження ґендерної рівності тощо.

З метою визначення рівня відповідності практичної діяльності критеріям технологічного підходу до впровадження ґендерної рівності нами було проведено дослідження на базі міського методичного об'єднання соціальних педагогів та практичних психологів міста Черкаси.

Оцінюючи стан ґендерних взаємин у сучасному українському суспільстві, абсолютна більшість опитаних вказують на наявність протиріч у взаєминах чоловіків та жінок та незбалансованих змін у виконанні ґендерних ролей, 56% опитаних схильні вважати, що становище жінки є значно гіршим. Позитивним є той факт, що абсолютно всі фахівці погоджуються з необхідністю змін у сфері ґендерних взаємин і жоден не вважає ґендерну проблематику «надуманою».

Визначення проблемного поля для запровадження технологічного підходу є основоположним для чіткої постановки мети діяльності соціального педагога у напрямку впровадження ґендерної рівності — це насамперед проведення просвітницько-профілактичних заходів, спрямованих на зменшення тиску патріархальних стереотипів та підвищення рівня ґендерної культури учнів, батьків, вчителів; діагностична та корекційна робота у ситуаціях ґендерного насильства; вивчення ситуації ґендерної соціалізації в окремому класі, сім'ї, індивідуальному випадку.

Достатньо уявляють мету власної професійної діяльності у напрямку впровадження ґендерної рівності 76% опитаних, решта фахівців вказують на поверхневе уявлення, чіткого уявлення жоден спеціаліст не має. Ідею реалізації ґендерної рівності більшість спеціалістів пов'язують зі сприянням поліпшенню становища як жінок, так і чоловіків при врахуванні реальних потреб обох статей; ліквідацією всіх форм дискримінації щодо жінок; забезпеченням умов особистісної та професійної самореалізації представників обох статей. На жаль, фахівці не приділяють належної уваги такому аспекту, як трансформація ґендерних стереотипів, зміна полярного розподілу соціальних функцій чоловіків та жінок, що знижує ефективність просвітницької діяльності серед учнів, батьків та вчителів.

Методична готовність до впровадження ґендерної рівності переважно знаходиться на низькому рівні і представлена наявністю окремих елементів у вигляді несистематизованих бесід, вправ та анкет (68% опитаних), у 25% спеціалістів методичний інструментарій фактично відсутній; діяльність носить здебільшого ситуативний характер (переважає робота за запитом) та виникають істотні проблеми з її практичним втіленням (84%). В окремих випадках діяльність у сфері впровадження ґендерної рівності набуває суто формального характеру — вказаний пункт лише присутній у річному плані роботи (16% опитаних), але фактично не реалізується.

Ґендерний підхід як одна з умов надання соціально-педагогічної допомоги здебільшого втілений у роботі з підлітками та молоддю в напрямку статевого виховання і зводиться до профілактичної роботи щодо небажаних наслідків ранніх статевої зв'язків. Соціальні аспекти статевої поведінки, робота з учителями та батьками учнів у напрямку ґендерної освіти часто залишається поза увагою.

У процедурному аспекті критерії системності та комплексності застосування технологічного підходу до впровадження ґендерної рівності містять у собі методичну, організаційну, діагностичну, просвітницько-профілактичну, консультативну та корекційну діяльність, що завершується оцінкою отриманих результатів. Фахівцям було запропоновано оцінити власну роботу за кожним з напрямів, використовуючи шкалу від 1 до 5. У результаті дослідження виявлено, що середня оцінка рівня методичної та організаційної готовності до реалізації ґендерної рівності становить 3,5 бали, причому найвище оцінено власну обізнаність у сфері ґендерного законодавства (4,3 бали) та вивчення психолого-педагогічної літератури з ґендерної проблематики (3,6 бали), а найбільш складним (2,5 бали) виявилось планування діяльності, виготовлення наочності (2,7 бали) — стіннівок, буклетів, презентацій, та методична робота (3 бали) — розробка власних та адаптація існуючих програм і проектів, тренінгів, виховних годин тощо.

Вивчення ситуації у сфері ґендерних взаємин (діагностична робота) отримало середню оцінку 2,5 бали: дослідження психолого-соціальних аспектів стану ґендерного насильства у молодіжному середовищі (2,8 бали); індивідуальна діагностична робота з учнями та сім'ями (визначення особливостей ґендерної соціалізації та ґендерної ідентичності), вивчення ґендерної ситуації у навчальному закладі, окремому класі — по 2,7 бали; проведення експертизи навчальних програм, підручників з метою виявлення ґендерної дискримінації — 1,6 бали.

Просвітницько-профілактична діяльність також знаходиться переважно на низькому рівні — середня оцінка — 3 бали. Найбільш уживаною є така форма роботи, як проведення акції «16 днів проти ґендерного насильства» (3,8 бали), інформаційно-просвітницьких заходів з питань протидії насильству щодо жінок та чоловіків з учнями (3,3 бали), участь у проведенні Уроку ґендерної рівності у початковій школі (3 бали). Найменше уваги отримує підліткова аудиторія (2 бали) та педагогічний колектив — проведення психолого-педагогічних семінарів, методичних об'єднань з ґендерної проблематики фактично не здійснюється (1,4 бали). Незначним є використання потенціалу позакласної роботи, поодинокими залишаються проведення учнівських конференцій, диспутів, круглих столів, присвячених ідеї ґендерної рівності.

На низькому рівні (2,3 бали) знаходиться і робота, спрямована на подолання ситуації ґендерного насильства, розв'язання проблеми, що вже виникла: консультування (індивідуальні бесіди с постраждалими та агресорами), корекційна та терапевтична робота (групові заняття). Партнерами з цього напрямку роботи виступають служба у справах дітей, кримінальна міліція у справах дітей, дільничні інспектори, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Оцінка результатів діяльності, що здійснюється у вигляді проведення анкетування стосовно зменшення тиску патріархальних ґендерних стереотипів серед учнів та моніторингу щодо зменшення випадків ґендерного насильства у сім'ях та учнівському середовищі також оцінено на 3 бали.

Як зазначалося вище, одним з критеріїв технології є її відтворюваність, тиражованість, що передбачає можливість застосування системи роботи одного спеціаліста колегою з іншого закладу: 56% опитаних вказують на те, що можуть бути застосовані лише окремі елементи роботи, 25% говорять про можливість застосування у випадку наявності відповідних професійних якостей та адаптації до умов іншого навчального закладу.

Координація зусиль психологічної служби навчального закладу, педагогічного колективу, адміністрації та батьків у напрямку реалізації ідеї ґендерної рівності носить переважно періодичний характер (56% відповідей). Серед служб та організацій, що можуть виступити партнерами вказано Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда — Україна» та Черкаський жіночий центр.

Серед труднощів, що найчастіше постають на шляху впровадження ґендерної рівності, перше місце посідає відсутність достатньої кількості необхідної спеціальної літератури та методичних напрацювань щодо впровадження ґендерного підходу у роботі з різними категоріями осіб, які потребують соціально-педагогічної допомоги, невизначеність послідовності, методів та форм роботи.

Власна оцінка готовності до застосування ґендерного підходу у професійній діяльності з різних напрямів (розпізнавання ситуації ґендерної дискримінації; виявлення проблем клієнтів залежно від статевої належності; відбір заходів професійного впливу на особистість залежно від її статі; гармонізація взаємин статей на основі партнерства; розширення сфери самореалізації особистості; застосування форм і методів протистояння ґендерним стереотипам; здійснення аналізу впливу факторів соціалізації на ґендерну ідентичність особистості; застосування диференційованого підходу до осіб чоловічої і жіночої статі; розв'язання ґендерних конфліктів) також не перевищує 3-х балів.

Дослідження засвідчило високий інтерес та потребу у розробці детального, поетапного підходу до впровадження ґендерної рівності у професійній діяльності соціального педагога — 76% опитаних підтримали необхідність розробки та практичного застосування технології впровадження ґендерної рівності.

Концептуальний критерій демонструє обізнаність фахівців у сфері ґендерних взаємин, усвідомлення ними ґендерної проблематики, добре знання законодавства, високий професійний інтерес, внутрішню мотивацію, що створює передумови для активного залучення фахівців із соціального виховання до реалізації ідеї ґендерної рівності, послідовного розширення уявлень та поглиблення знань.

Алгоритмічність роботи у цьому напрямку зумовлена усвідомленням мети діяльності, що забезпечує цілеспрямованість, допомагає визначити конкретні напрями, форми та методи ефективного соціально-педагогічного впливу. На жаль, фахівці не приділяють належної уваги негативному впливу патріархальних ґендерних стереотипів на свідомість та поведінку особистості, саме тому необхідно відкорегувати мету діяльності — спрямувати її на попередження непорозумінь та конфліктів у сфері ґендерних взаємин шляхом пом'якшення і нейтралізації застарілих ґендерних уявлень, на гармонізацію очікувань та ідеалів.

Найбільш гострою виявилася проблема методичного забезпечення, що потребує розробки та вдосконалення. Той факт, що абсолютна більшість соціальних педагогів шкіл не мають фахової освіти, ускладнює розробку власних авторських методик, тому виникає необхідність створення повного пакета методичного забезпечення (діагностичного інструментарію, системи вправ, комплексів тренінгів, планів консультацій тощо). Високий інтерес до ґендерної проблематики та доступне методичне забезпечення сприятимуть ефективності впровадження ґендерної рівності у практичній діяльності соціального педагога.

Критерії системності та комплексності соціально-педагогічної діяльності отримали середню оцінку 3 бали, що свідчить про фактичну непослідовність та переважання

роботи «за запитом», ситуативний вплив. Удосконалення цього критерію пов'язане з налагодженням просвітницької роботи з усіма учасниками навчально-виховного процесу, що буде здійснюватися відповідно до складеного та узгодженого плану роботи соціального педагога. Потребує налагодження співпраці з установами, організаціями та службами, що діють у системі гармонізації ґендерних взаємин, розширення використання потенціалу позакласної роботи. Особливої уваги потребує удосконалення роботи у ситуації виявлення фактів ґендерного насильства.

Критерій відтворюваності потребує стандартизації та уніфікації діяльності, узагальнення існуючого досвіду з метою його поширення для інших фахівців. Результативність технології залежить від вищеперелічених критеріїв та особистісної готовності соціального педагога до діяльності у сфері реалізації ідеї ґендерної рівності.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про недостатню відповідність діяльності соціальних педагогів у напрямку впровадження ґендерної рівності критеріям технологічності, що є підставою для подальшої експериментальної роботи у цьому напрямку.

Література

1. Говорун Т.В. Ґендерна психологія. Навчальний посібник / Т.В Говорун, О.М. Кікінежді. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 308 с.
2. Гришак С.М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї ґендерної рівності в професійній діяльності: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.05 — соціальна педагогіка / С. м. Гришак. — Луганськ, 2007. — 22 с.
3. Кравець В.П. Ґендерна педагогіка. Навчальний посібник / В.П. Кравець. — Тернопіль: Джура, 2003. — 416 с.
4. Маркова Н.В. Педагогічні засади діяльності соціального педагога з формування ґендерної культури старшокласників: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.05 — соціальна педагогіка / Н.В. Маркова. — Луганськ, 2010. — 22 с.
5. Соціальна педагогіка / Підручн. за ред. А.Й. Капської. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 468 с.
6. Социальная политика и социальная работа: гендерные аспекты: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Под ред. Е.Р. Ярской-Смирновой. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. — 292 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ҐЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В ПОЧАТКОВУ ШКОЛУ

Надія Будій,

*заст. директора з навчально-виховної роботи у початкових класах
Тернопільської ЗОШ № 3*

Навчання у початковій школі у світлі втілення гуманістичних ідей у педагогічну теорію і практику та ґендерного підходу має забезпечувати оптимальні передумови для самореалізації особистості школяра, розкриття усіх закладених у ній природних задатків, її здатності до свободи, відповідальності та творчості. Реальна творча продуктивність молодших школярів є системним ефектом взаємодії креативності як інтегральної властивості особистості та системи понять, умінь і навичок з предметів, до яких дитина проявляє інтерес та вивчення яких заохочується дорослими, що передбачає створення культуротворчого соціуму для розвитку ідей виховання «рідномовного обов'язку» (І. Огієнко), духовності, патріотизму, толерантності тощо. Як ніколи, актуальними сьогодні є заповіді великого Добротворця, знавця дитячої душі Василя Сухомлинського про те, що «вчити творчості необхідно не для того, щоб зростити юних поетів, а для того, щоб збагатити кожне юне серце». Початкова освіта як складова загальної середньої освіти спрямована на всебічний розвиток молодших учнів та повноцінне оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності. Проведення ґендерної експертизи Стандартів початкової освіти (О. Кікінежді, Г. Жирська, Н. Будій, Л. Ковальчук) дало можливість інтегрувати ґендерний підхід в освітянську практику з метою дотримання принципів ґендерної рівності, уникнення будь-яких проявів упередженості та дискримінації дітей за статевою ознакою, диференціації вимог щодо їхнього розвитку, навчання та поведінки на підставі належності до певної статі, створення умов для максимального розкриття здібностей та інтересів дівчаток і хлопчиків у процесі педагогічної взаємодії. Вчені підкреслюють, що початкова школа — це саме той «останній шанс» непримусової вольової корекції психічного розвитку і становлення здібностей дитини, коли їй можливо допомогти реалізувати власні досягнення, розбудовуючи творчі здібності.

Як показав наш досвід практичної реалізації ґендерного підходу в початковій школі, саме першому вчителю належить бути «повноцінно функціонуючим» організатором, створювачем розвивального середовища для відкриття унікального Я кожної дитини, незалежно від її статі. Спільна діяльність і діяльне спілкування педагога з дитиною є тим середовищем, в якому розвиваються креативність як дитини, так і дорослого. Продуктивна діяльність вчителя має бути спрямованою на проектування і створення просторово-предметного, соціального і психодидактичного компонентів освітнього середовища. Ґендерний підхід у побудові творчо-розвивального середовища в початкових класах школи № 3 м. Тернополя передбачав розвиток креативності у обох статей, покращення соціального середовища для вияву здібностей у хлопчиків та дівчаток, підвищення їх компетентності у різних видах діяльності; забезпечення оптимального процесу ґендерної соціалізації дітей як передумови формування успішної особистості.

Наш досвід засвідчив, що найсуттєвішою характеристикою гуманістичного освітнього середовища, розширення майбутнього ціннісного світогляду дитини є її суб'єктне,

авторське ставлення до життєвих подій, що передбачало живу, активну участь обох статей у будь-якій ситуації, гнучкість поведінки, виявлення власного творчого задуму тощо. Зокрема, на змаганнях юних техніків честь школи захищала дівчинка, яка ретельно готувалася до змагань і неодноразово демонструвала свої математичні та технічні здібності. На міському шаховому турнірі перемогу отримали дівчатка. Дівчатка і хлопчики 4-х класів стали призерами Кубка нашого міста з інтелектуальних ігор, переможцями у міському етапі Всеукраїнського фестивалю-конкурсу «Молодь обирає здоров'я». Благодійний проект волонтерського загону «Добротворці» учнів 3-х класів визнано Міжнародним благодійним Фондом «Україна 3000» одним з найактуальніших, який увійшов до сотні кращих проектів нашої країни. Благодійні акції «Острів душі», «Подаруй малятам тепло серця», «Для Вас, наші працюючі дідуся й бабусі!», Андріївські вечорниці, під час яких були зібрані кошти на пам'ятник славетній землячці оперній співачці Соломії Крушельницькій — ці та інші заходи сприяли розвитку людяності та життєтворчості у дітей, дали їм змогу долучитися до добрих і величних справ. Власне особистісно-орієнтований підхід як основа ґендерного передбачав допомогу учням в усвідомленні себе успішною та креативною особистістю, у виявленні власних можливостей, незалежно від статі. Про юні таланти, розкриття маленьких паростків творчості йдеться в інформаційно-пізнавальній газеті «Шкілка». Колектив вчителів початкових класів нашої школи здобув лауреатство у Всеукраїнському конкурсі «Початкова школа XXI сторіччя» в номінації «Творчий педагогічний колектив».

У період трансформаційних змін в освіті та суспільстві необхідно ініціювати залучення дітей до нових, нестатевідповідних видів діяльності, поглибити та збагатити уявлення школярів про можливості самореалізації без огляду на стать, розширювати можливості навчання з позиції ґендерно чутливого виховання. Створення єдиного освітнього середовища в початковій школі як цілісної системи урочно-позаурочної діяльності, тріади «батьки — учні — вчителі», впровадження інтерактивних навчально-виховних технологій, релевантних принципам ґендерної рівності, є необхідними умовами розвитку життєтворчості у дівчаток та хлопчиків.

Література

1. Ґендерні стандарти в освіті. Методичні рекомендації. — 2010.

ҐЕНДЕРНА РЕАЛЬНІСТЬ І ҐЕНДЕРНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Галина Буткалюк,

аспірантка Київського національного педагогічного університету ім. м. Драгоманова

Постановка проблеми. Стан освіти та напрями її розвитку в аспекті ґендерних явищ, зумовлених стрімкими соціокультурними і технологічними змінами сучасного суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень. У численних працях українських і зарубіжних учених більшою чи меншою мірою висвітлена освітня проблематика ґендера, а саме: формування ґендерної педагогіки (С. Бухен, м. Горсткемпер, К. Деріхс-Кунстманн, В. Кравець,

П. Мільгоффер, Х. Фімер, Л. Штильова); гендерні аспекти навчання і виховання учнів (Е. Брайтенбах, Т. Голованова, А. Кайзер, Н. Кутова, О. Петренко, Г. Фаульстіх-Віеланд, Г. Шумахер); гендерна соціалізація молоді (Г. Більден, І. Бремер, К. Гаґеманн-Віте, К. Ульріх, С. Харченко, Ю. Ціннекер), гендерна рівність у шкільній освіті (Т. Говорун, Г. Браун, У. Кессельс, Л. Фрід); рівні можливості у суспільстві (Ш. Берн, С. Валь, І. Кон, Л. Міщик, У.-Г. Шпітта); формування гендерної культури молоді (О. Кізь, О. Кікінежді, П. Міддлетон, А. Пренгель); гендерні стереотипи поведінки хлопців та дівчат у сучасній школі (С. Вихор, А. Гільгерс, Л. Кобелянська, Н. Хайде, Б. Штіплер).

Мета статті полягає у розгляді стану сучасного національного освітнього процесу та визначення концептуальних підходів і нових, адекватних часу, практичних методик гендерної соціалізації школярів та студентів.

Результати дослідження. Вітчизняна педагогіка сьогодні знаходиться на складному етапі свого розвитку, характеризується різноманіттям інноваційних підходів і педагогічних концепцій, покликана сприяти цілісному та гармонійному розвитку особистості, створенню сприятливих умов для її формування, проголошуючи гуманізм основою побудови своєї наукової парадигми.

Посилення гуманістичних тенденцій у сучасній педагогіці трактується дослідниками як «своєрідна реакція на колишній антигуманізм, відсутність свободи та можливості вільної творчості в галузі педагогіки». У руслі цих тенденцій відбувається процес відродження вітчизняної педагогіки, її нове прочитання, одержують свій оригінальний розвиток педагогічні ідеї європейської педагогіки [1, 1].

Важливим моментом освіти є особистісна спрямованість процесу навчання, в якому за вихідний початок є не соціум як цілісна система, а людина з її неповторністю, як джерело розвитку. У відкритому світі людська індивідуальність виступає основою суспільних зв'язків людей. Складність і різноманітність завдань, що виникають перед суспільством, вимагають індивідуальної ініціативи, а отже, індивідуальної розмаїтості. Саме тому вільний розвиток індивідуальності є умовою розвитку суспільства. Основна увага має бути спрямована на розкриття її сутнісних сил і їх реалізацію на благо суспільства [2, 1].

Сьогодні відбувається органічний процес переходу української освіти від класичної радянської моделі «школи знань» до «школи розвитку» європейського рівня, який можливий лише при наданні належної уваги таких якостей спеціаліста, як здатність брати участь і відповідальність у спільному прийнятті рішень, регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, жити з людьми різних культур, мов, релігій, у тому числі різних статевих груп. Але українська освіта поки не може похвалитися такими пріоритетами у соціогуманітарній підготовці висококласних спеціалістів, які прагнуть до самовдосконалення і саморозвитку, оскільки сучасна українська система освіти ще не відповідає заявленим стандартам. Однією з причин цього ми бачимо відсутність гендерного підходу в освіті, який передбачає:

1) впровадження гендерних стратегій в освіту: це і гендерний зміст Державних стандартів вищої освіти; це і гендерний напрям розвитку моделі спеціаліста, що має сформулювати соціопсихологічні орієнтири під час розробки освітньо-кваліфікаційних характеристик підготовки фахівців;

2) глибоке вивчення цілого ряду моментів: хто навчається, хто навчає, якої якості й змісту навчання, хто керує процесом навчання. Включення гендерних підходів у структуру вищої освіти — це ключовий момент необхідних змін освітнього процесу. Подібна змі-

на буде сприяти розвитку нових напрямків досліджень і створенню навчальних програм на основі ідеї співпраці чоловіків і жінок [2, 1].

Активізація пошуків вітчизняних науковців у цьому напрямку стимулюється дедалі більшою відкритістю нашої держави світові — політичною, економічною, інформаційною. Адже це значно розширює можливості для формування адекватних уявлень про ґендерні проблеми та способи їх вирішення в інших країнах світу, а отже, для здійснення відповідних порівняльно-педагогічних досліджень.

Наразі й прагнення до європеїзації української освіти як провідний вектор її розвитку — за невідмінності умови утвердження її національних засад — спонукає науковців звертатись і до глибинних етнокультурних коренів та традицій українського освітнього процесу, і до його історичних зв'язків зі світовою культурою.

Ці розвідки неминуче торкаються і специфічних особливостей вітчизняної народної і шкільної педагогіки, зумовлених етнокультурною своєрідністю статевих і сімейних стосунків, притаманних нашій спільноті. Скажімо, наша культура з давніх-давен вирізняється непересічною роллю жінки в сімейному і громадському житті, її величезною роллю у становленні народної творчості, особливо пісенної, в естетизації побутового і соціального середовища, у вихованні дітей. Однак це аж ніяк не означає, що ми не знали і не знаємо, наприклад, виявів нерівності статей у соціальній, політичній, економічній галузях суспільного життя або ж у сім'ї [3, 15].

Тому виникнення ґендерної освітньої технології — нового напрямку, пов'язаного з посиленням протиріччя між відтворюванням патріархальних стереотипів у взаємодії статей і реальними трансформаціями ґендерних відносин у сучасному українському суспільстві, було неминучою частиною розвитку сучасної української освіти.

Фахівці, які займаються ґендерними дослідженнями, поки що не опрацювали єдиного визначення ґендерної педагогіки, але найпоширенішими в науковому середовищі є такі: ґендерна педагогіка — це педагогічна система, яка враховує волевиявлення двох соціальних статей — жінок і чоловіків — у громадянському суспільстві як рівних у можливостях і правах з урахуванням їх ґендерних інтересів і потреб (Л. Смоляр); ґендерна педагогіка — це сукупність підходів, спрямованих на створення комфортних умов у школі та вищій школі для соціалізації дітей, важливою складовою якої є самоідентифікація дитини як хлопчика чи дівчинки [4, 19].

Дослідження ж зарубіжних фахівців у цій галузі спрямовувалися переважно на розробку педагогічних методів та засобів підготовки молоді до побудови гармонійних стосунків та безконфліктної взаємодії з особами протилежної статі. Дотримання принципу егалітаризму у навчанні та вихованні учнів обох статей покладалося в основу цього педагогічного руху.

Загалом, у формуванні та розвитку ґендерного підходу в освіті, виділяють такі етапи: традиційна педагогіка, критична педагогіка (Л. Альтюссер, П. Бордо, 5. Бернштейн, А. Макларен, А. Грамши), феміністський підхід у педагогіці (м. Макдональд, Г. Бреслава, Б. Хасана), ґендерний підхід у вихованні й навчанні (А. Мішель).

Метою ґендерної педагогіки є пом'якшення ґендерних стереотипів через створення толерантних умов для формування особистості дитини. Ґендерні стереотипи в повсякденній практиці шкільного навчання укорінюються внаслідок прихованих чи відкритих елементів статевої дискримінації.

Відкритою дискримінацією вважається наявність навчальних програм, що викладаються окремо для хлопчиків і дівчаток. Це характерно для уроків праці. Традиційно дівчаток навчають веденню домашнього господарства (готуванню, шиттю), хлопчиків — столярній і слюсарній справі.

Прихована дискримінація — це наявність ґендерних стереотипів у шкільних підручниках та інших навчальних матеріалах, їх ретрансляцій у поведінці вчителя під час занять. Зокрема, у більшості шкільних підручників дівчаткам пропонується тільки одна модель ідентифікації (родина), хлопчики мають більш широкий вибір, але при цьому їхня сімейна роль розглядається як периферійна. Жінки показані пасивними, зайнятими традиційними справами (готування, прибирання тощо). Чоловіки та хлопчики зайняті роботою або хобі. Граматика мови підручників часто вимагає використання чоловічого роду, особливо коли йдеться про людину або людей взагалі без посилення на статеву належність. Часто вчитель не усвідомлено робить учинки, що впливають на уявлення дітей про ґендерні ролі (підвищено дбайливе ставлення до дівчаток).

Тому метою ґендерного виховання є створення умов для формування егалітарної свідомості, вільної від ґендерних стереотипів і відповідальної за свої міжособистісні взаємини в соціумі.

Ґендерне виховання має конструюватись на основі аналізу моделей ґендерних взаємовідносин, що розвиваються та трансформуються в суспільстві. Ґендерне виховання виходить із того, що людина — не абстрактна нейтральна цілісність, а жінка і чоловік, в їхній рівноправності, самовираженні й самоствердженні, що є найважливішим із соціальних орієнтирів у всіх сферах життя демократичного суспільства [4,18-19].

Через це однією з визначальних стає категорія ґендерної освіти. Через ґендерну освіту здійснюється процес формування егалітарної свідомості особистості в системі соціокультурних взаємозв'язків на паритетних засадах. Саме ґендерна освіта сприяє виконанню біодетерміністських уявлень про сутність «жіночого» і «чоловічого», вивченню природи статеворольових стереотипів.

Фахівці, і серед них чимало педагогів, приділили багато уваги становленню такого поняття, як ґендерна освіта. Так, В. Кравець визначає ґендерну освіту як процес засвоєння знань про психосексуальну культуру, що включає ґендерну просвіту, пропаганду й самоосвіту. Російська дослідниця І. Кльоцина виділяє ґендерний підхід в освіті як засіб пізнання дійсності, де протидія та нерівність чоловічих і жіночих рис особистості, її мислення, особливості поведінки закріплюють зв'язок між біологічною статтю й досягненнями в соціальному житті. О. Шнирова підкреслює, що ґендерна освіта є часткою освіти взагалі, призначенням якої є поширення знань про специфічний добір культурних характеристик, що визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків і взаємовідносини між ними [4, 22].

Але, як галузь науково-практичних досліджень, ґендерна педагогіка все ще не має твердого академічного статусу. Більше того, можна відзначити, що, по-перше, ґендерна педагогіка продовжує сприйматись ученими у сполученні із сексуальною освітою; по-друге, ґендерна педагогіка трактується як урахування специфіки статі вихованців у навчально-виховному процесі. В. Борисенко стверджує: «Зараз ми відійшли від безстатевої педагогіки, стали більше, порівняно з недавнім минулим, урахувувати статеві розходження, але часто вони трактуються тільки як психофізіологічні. Ґендерна педагогіка в нашій освіті робить

лише перші кроки, навіть термін цей мало кому відомий. У багатьох педагогічних дослідженнях нормативний ідеал мужності та жіночності малюється так, начебто в цій сфері нічого не змінилось із часів Київської Русі, і це вступає у протиріччя з життям». Доміркуючи хід цих висловлювань, варто припустити, що задача ґендерної педагогіки — трохи відкоригувати ці ідеали (мужності, жіночності) відповідно до сьогоденного дня [1, 2].

Висновки. Сьогодні в Україні процес упровадження ґендерного знання в освіту ускладнений дією об'єктивних факторів, серед яких багато дослідників виділяють: відсутність чіткої державної програми розвитку ґендерного компонента в освіті, неготовність суспільства до сприйняття ґендерних проблем як дійсно актуальних, обмеження ґендерної проблематики жіночою темою; відсутність освітніх програм, методичного забезпечення, кваліфікованих кадрів тощо. Усі зазначені фактори дійсно об'єктивні, і на їх подолання піде ще не одне десятиліття педагогічного пошуку. У системі освіти ґендерний компонент визначається як теоретична концепція й освітня практика. При цьому саме практика випереджає теорію, а не навпаки. Ґендерні підходи сьогодні уже міцно впроваджуються у зміст вищої освіти через дисципліни соціогуманітарного циклу: філософію, соціологію, психологію, культурологію, історію тощо, у зв'язку з чим актуальними стають проблеми легітимації ґендерного підходу в ті чи інші навчальні дисципліни, вибору оптимальних методів ґендерної освіти.

Література

1. Вороніна Т. Ґендер у системі педагогічного знання [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://osvita.ua/school/theory/1008>.
2. Приходькіна Н.О. Впровадження ґендерних підходів в освіту: причини та проблеми [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://soippo.narod.ru/documents/konf_zhuk_prihodkina.doc.
3. Лавриченко Н. Ґендерна освітня політика у сучасній Великій Британії // Директор школи. — 2004. — № 43 (331). — С. 15.
4. Цокур О., Іванова І. Розвиток ґендерного підходу в освіті // Директор школи. Україна. — 2006. — №11. — С.17 — 22.

ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

Олена Васильченко,

*викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування,
факультет іноземної філології, Запорізький національний університет*

Сучасні підходи до вищої освіти актуалізують питання підготовки спеціалістів, у центрі уваги якої знаходиться не лише професійна компетентність фахівця, а й його компетентність як суб'єкта взаємодії з людьми різної статі, віку тощо. В доповіді міжнародної комісії з освіти для XXI століття було визначено один з головних принципів, на яких ґрунтується освіта — «навчитися жити разом», отримати не лише професійну кваліфікацію, а й компетентність, яка надасть особистості можливість подолати різні ситуації та працювати в групі [1].

Дослідники гендера в західних країнах підкреслюють, що гендерна компетентність стає частиною необхідних лідерських умінь у професійних закладах, організаціях і є необхідною якістю для успішного ефективного менеджменту, як і інші компетентності [3].

Відома дослідниця психологічних аспектів гендера І. Кльоцина визначає гендерну компетентність як «здатність чоловіків та жінок помічати ситуації гендерної нерівності в навколишньому житті; протистояти сексистським, дискримінаційним впливам; самим не створювати ситуації гендерної нерівності» [2].

При наявній різноманітності точок зору на структуру та зміст гендерної компетентності особистості фахівця їх поєднує наявність гендерного знання та готовність до впровадження ідеї гендерної рівності.

Оволодіння основами гендерних знань відповідає цілям модернізації вищої освіти та завданням впровадження принципів Болонської домовленості в навчальний процес і покращення якості університетської освіти. Гендерне знання ґрунтується на основі теорії гендера, ідей гендерного підходу.

Спроби інтеграції гендерного підходу в систему вищої освіти відбуваються, як правило, на факультетах психолого-педагогічного напрямку. Але проведений нами аналіз закордонного досвіду з формування гендерної рівності, гендерної культури у вищих навчальних закладах дозволив нам зробити висновок щодо можливості інтеграції гендерної проблематики в різні дисципліни вищого навчального закладу для студентів різних спеціальностей.

Впровадження гендерної складової в навчально-виховний процес сприятиме, на нашу думку, розумінню студентами теорії соціального конструювання гендера, гендерних стереотипів, які заважають самореалізації особистості, законодавчих документів щодо впровадження ідеї гендерної рівності в суспільство, вміння використовувати ці знання на практиці, помічати ситуації гендерної нерівності, вміння аналізувати та вирішувати гендерні проблеми, визнання різних умов і передумов у засобах і реаліях життя, де чоловіки та жінки живуть, проявляючи свою різноманітність і складність, а також вміння не застосовувати у своїй власній поведінці гендерно дискримінаційних практик, тобто проявляти гендерну чутливість.

Так, нами було створено цикл занять з елементами гендерного тренінгу в рамках курсу «Іноземна мова професійного спрямування». Розроблений цикл занять, спрямований на формування гендерної культури студентів університету, проводиться під час занять з метою вивчення загального стану забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок у різних сферах суспільства, отримання навичок пошуку й аналізу відповідних фактів, порівняння вітчизняних та закордонних гендерних проблем. Цикл занять з елементами гендерного тренінгу знайомить студентів з кількома блоками питань, які охоплюють права людини, внутрішньо сімейні відносини, проблеми здоров'я, гендерні стереотипи в освіті, культурі, на роботі, і сприяє формуванню гендерної компетентності студентів університету.

Основними методичними засобами, які ми використовуємо в експериментальному циклі, є дискусії, «мозковий штурм», проблемні ситуації, рольові ігри, ділові ігри, написання есе.

У пропонованому циклі занять навчально-виховна діяльність відбувається з використанням гендерного підходу за такими напрямками:

- розкриття та аналіз знань, уявлень студентів щодо соціальних норм, стереотипів щодо норм поведінки та ролей чоловіків та жінок у сім'ї, суспільстві, на роботі;

- формування у студентів упевненості в соціальній та особистісній значущості, розуміння важливості самореалізації і розвитку особистості незважаючи на стать;
- формування гендерної чутливості, умінь та навичок розрізняти прояви насильства щодо жінок, сексизму, агресії, готовність до діалогу;
- формування у студентів умінь та навичок позитивної, неагресивної комунікативної установки, партнерських відносин з представниками іншої статі, відносин, орієнтованих на співпрацю;
- розширення уявлень і понять майбутніх фахівців про взаємовідносини статей з точки зору гендерного підходу в інших країнах, про актуальність загальнолюдських цінностей у майбутній професійній діяльності.

З метою забезпечення самостійної роботи студентів нами розроблений навчальний посібник для поглибленого аналізу гендерної проблематики. Практикум містить автентичні тексти з вправами, які включають елементи тренінгу, що допомагає студентам формуванню уявлень та знань щодо гендерної культури.

У позанавчальний час студенти беруть участь у роботі наукової проблемної групи з дослідження гендерної культури. Під час заняття були виділені теми, найбільш значущі для розпізнавання та усвідомлення існуючих форм насильства, дискримінації щодо жінок та проявів сексизму в різних сферах суспільства; акцентовано увагу на пріоритеті загальнолюдських цінностей, норм, взаємовідносин на основі партнерського спілкування. Відібраний конкретний фактичний матеріал закріплює знання студентів про норми партнерського спілкування, взаємовідносини між чоловіком та жінкою, права людини. Поширення знань майбутніх фахівців про виконання чоловіком та жінкою гендерних ролей, які підтримуються в патріархатних суспільствах, розглядаються за допомогою рефлексії, коли студенти використовували свій життєвий досвід та аналізували досвід інших студентів групи.

Отже, перспективним, на нашу думку, є подальша інтеграція гендерного компонента в блок загальноосвітніх дисциплін студентів університету.

Література

1. Зимняя И.А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал «Эйдос». — 2006. — 5 мая [Електронний ресурс] — Режим доступу: 05.11.2007: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>.
2. Клецина И.С. Развитие гендерной компетентности государственных и муниципальных служащих в процессе гендерного образования / И.С. Клецина // Женщина в российском обществе. Российский научный журнал. № 3 (44) — 2007. — С. 60 — 65. Режим доступу: humanpsy.ru/klyotsina/gender-competentnost
3. Mustafa F. Ozbilgin. Equality, Diversity and Inclusion at Work. A Research Companion. Edward Elgar Publishing Limited, UK. 2009. — 448 pp.

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СТАТЕВОРОЛЬОВУ ІДЕНТИФІКАЦІЮ ПІДЛІТКІВ

**Марія Дідора,
Ганна Колінець,**

*доц. кафедри психології Тернопільського національного
педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

Дослідження проблеми статевої ідентифікації набуло актуального значення на сучасному етапі розвитку суспільства. Важливий внесок у розвиток психології гендерних відмінностей внесли зарубіжні психологи З. Фрейд, Е. Еріксон, Р. Хевінгерст та ін. Їхні ідеї і дослідження становлять основу сучасного поняття статевої ідентифікації, значення статевої ідентифікації у житті людини. У сучасній вітчизняній психології ця проблема досліджується І. Райгородським, Д. Реаном, В. Кравцем, Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кізь та ін.

Сьогодні знецінюються сімейні цінності, змінюються стереотипи поведінки чоловіка і жінки. Відомо, що поведінка, яка реалізує соціальні вимоги та принципи щодо чоловіків та жінок, називається статевою, а її дослідження — гендерними.

Щоб стати чоловіком або жінкою, індивід повинен усвідомити свою статево належність і засвоїти відповідну статево роль. Статева ідентичність особистості передбачає усвідомлення індивідом своєї статевої належності, засвоєння відповідних навичок і стилю поведінки, а також психосексуальних установок тощо.

Мета цієї роботи — дослідити особливості статевої ідентифікації у підлітковому віці.

Статево рольове виховання дитини розпочинається вже з моменту народження і триває впродовж усього життя. Найважливішим середовищем людини, причому не лише в ранньому віці, а й, по суті, аж до досягнення нею дорослості, є сім'я, родина. Які особливості статевої поведінки, які уявлення про себе, інших як про представників певної статі засвоїть дитина — насамперед залежить від сім'ї, від тих стереотипів, що панують і виявляються в її повсякденному житті. З віком вплив сім'ї послаблюється, проте ніколи не зникає повністю.

Оформлення психологічної статі, як стверджують фахівці, починається ще у 6–8-місячному віці, а первинна статева ідентичність формується у дитини до 1,5 року, становлячи найстійкіший елемент її самосвідомості. І.С. Кон, визначаючи чоловічий стиль життя як предметно-інструментальний, а жіночий — як емоційно-експресивний, вказує на відповідні відмінності у психічному розвитку хлопців і дівчат, що особливо чітко проявляються у підлітковому віці. Товариство однолітків є надзвичайно значущим для формування психологічної статі індивідуальності. В центрі уваги хлопчика-підлітка виявляються вольові риси характеру, інтелект, що забезпечує життєвий успіх. А сучасним дівчатам-підліткам справедливо здається, що покірна жінка — забутий анахронізм, і вони, переборюючи сором'язливість і несміливість, часто кидаються в іншу крайність — лякають дорослих різкістю суджень, грубуватим жаргоном, демонстративною незалежністю.

Особливо слід підкреслити, що у підлітковому віці такий важливий інститут соціалізації як загальноосвітня школа поступається своїми пріоритетними позиціями референтним

групам, що складаються з однолітків і друзів, тобто школа відступає на другий план.

У практичній частині нашого дослідження, яке проводилося у ЗОШ № 16 м. Тернополя на вибірці 82 обстежуваних, були використані: малюнкова методика «Мій ідеал чоловіка/ жінки»; методика С. Бем для діагностики проявів гендерної поведінки.

Проаналізувавши малюнки підлітків, ми виявили деякі специфічні ознаки, які вони виділили у протилежної статі.

Зокрема, в найбільшій групі — 26% — спостерігається втілення максималізму. На цих підлітків великий вплив справляє субкультура та ідеали, які панують серед їх однолітків. Для таких зображень характерна наявність деталей юнацької субкультури: сережки, зачіски, деталі гардеробу.

Іншу велику групу — 21% — становлять стереотипні малюнки. Тобто для авторів цих малюнків на даному етапі їх розвитку немає якогось особливого місця для яких-небудь визначених особливостей у баченні ідеалу жінки чи чоловіка. Для них характерне звичайне стереотипне бачення ідеалу жінки чи чоловіка, який не виділяється серед інших.

Наступні дві групи становлять 13%. Для першої важливим є обличчя, його зовнішня привабливість. Для другої, авторами цих малюнків є дівчата, важливими ознаками чоловіка є його сила і мужність.

Лише 2% дівчат убачають протилежну стать як ангелів-охоронців, які зможуть завжди вберегти жінку, заступитись за неї, допомогти у скрутному становищі чи ситуації.

Для 8% юнаків важливими є зовнішня краса тіла дівчини, її привабливість, сексуальність. На цих малюнках спостерігається надмірне виділення статевих ознак протилежної статі. Ми припускаємо, що надмірна увага до цих ознак пояснюється особливостями підліткового віку й статевим дозріванням.

Для 5% дівчат ідеальними є чоловіки, які виділяються своєю охайністю, акуратністю, правильністю. Для цих зображень характерне зображення хлопця у костюмі і галстуку, з акуратною зачіскою. Ми припускаємо, що на формування образу ідеального чоловіка впливає авторитет особистості батька.

Результати тестування за методикою С. Бем дали змогу виявити кількість юнаків та дівчат, орієнтованих на різні типи поведінки (табл.1).

Таблиця 1

Зведені результати дослідження

Стать \ Типи поведінки	Фемінна (%)	Маскулінна (%)	Андрогінна (%)	Недиференційована (%)
Хлопці	11	32	16	21
Дівчата	2	24	11	18

Як бачимо з даних таблиці, лише 2% дівчат змогли ідентифікувати в собі типово жіночі якості і 32% хлопців — типово чоловічі якості. Крім того, 11% хлопців ідентифікували фемінні і 24% дівчат — маскулінні якості. Андрогінні якості ідентифікували в собі 16% хлопців і 11% дівчат. Для решти старшокласників, тобто 21% хлопців і 18% дівчат, характерний недиференційований тип гендерної поведінки.

Значна частина досліджуваних за результатами набраних балів досягли середніх показників маскулінних та фемінних якостей. Це означає, що вони належать до того рідкісного типу людей — андрогінів, яким підвладна будь-яка робота та будь-які ролі — чоловічі і жіночі. Їх поведінка досить гнучка, що дає їм змогу поєднувати у собі риси доброї, чутливої людини, а також сміливої, рішучої, здатної постояти за себе, підтримати інших та повести за собою.

Таким чином, здійснений нами аналіз засвідчує, що більшість досліджуваних мають або маскулінні або невизначені якості ґендерної поведінки. Різні способи соціалізації (в умовах повної та неповної батьківської сім'ї) знаходять свій відбиток у проявах ґендерної поведінки, впливаючи на її зміст, а також спосіб життя і формування особистісних якостей. Прийняття власного «Я» неможливе без прийняття ґендерної ідентичності. Набуття ґендерної ідентичності юнаками і дівчатами в умовах неповної сім'ї, впливу субкультури, думки однолітків, засобів масової інформації тощо характеризується неадекватністю засвоєння зразків ґендерних стереотипів, що призводить до статево недиференційованого типу поведінки, гіпермаскулінності дівчат, дифузного розщеплення ґендерного образу «Я».

Сучасний стиль життя вимагає від людини доволі високого ступеня розвитку рис обох типів (андрогінність), з перевагою, безумовно, особливостей відповідної статі. Власне, на формування такого варіанта особистості і мають спрямовуватися виховні зусилля батьків, педагогів і психологів.

ҐЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Володимир Гайдук,

студент Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Напружена, нестійка ситуація, що склалася на сьогодні у суспільстві, зумовлює збільшення різних відхилень в особистісному розвитку дітей і юнаків. Особливу тривогу викликають не лише прогресуюча відчуженість, підвищена тривожність, духовна спустошеність дітей, а й їхній цинізм, жорстокість, агресивність. Найбільш гостро цей процес проявляється на етапі переходу від дитинства до дорослості — у підлітковому віці. Проблема агресивності підлітків, яка зачіпає суспільство в цілому, викликає інтерес дослідників не лише у теоретичному, а й особливо у практичному аспекті. Однак спроби пояснення агресивних дій молодих людей ускладнюються тим, що не лише у професійних колах, а й у багатьох теоретичних концепціях явища агресії одержують суперечливі тлумачення, ускладнюючи розуміння і можливості впливу на подолання агресивності.

Під агресивністю дослідники розуміють властивість, якість особистості, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій, переважно в області суб'єкт-суб'єктних взаємин. Ймовірно, деструктивний компонент людської активності є необхідним у творчій діяльності, оскільки потреби індивідуального розвитку з неминучістю формують у людей здатність до усунення та руйнування перешкод, подолання того, що протидіє цьому процесу.

Агресивність як особистісна риса підлітків формується переважно як форма протесту проти нерозуміння з боку дорослих, через незадоволення своїм статусом у суспільстві, що виявляється у відповідній поведінці.

Агресивність має якісну і кількісну характеристику. Як і будь-яка властивість, вона має різну ступінь вираження: від майже повної відсутності до її граничного розвитку. Кожна особистість повинна володіти певним ступенем агресивності. Повна відсутність її призводить до пасивності, конформності тощо. Надмірний розвиток її починає визначати весь вигляд особистості, яка може стати конфліктною, нездатною на свідому кооперацію тощо. Сама по собі агресивність не робить суб'єкта свідомо небезпечним, тому що, з одного боку, існуючий зв'язок між агресивністю і агресією не є жорстким, а з іншого — сам акт агресії може не набирати небезпечних та неприйнятних форм.

Виходячи з цього, можна розділити прояви агресії на два основних типи: перший — мотиваційна агресія, як самоцінність, другий — інструментальна, як засіб (маючи на увазі при цьому, що й перша, й друга можуть виявлятися як під контролем свідомості, так і поза нею, і сполучені з емоційними переживаннями (гнів, ворожість)). Практичних психологів більшою мірою цікавить мотиваційна агресія як прямий прояв реалізації притаманних особистості деструктивних тенденцій. Визначивши рівень таких деструктивних тенденцій, можна з великим ступенем імовірності прогнозувати можливість прояву відкритої мотиваційної агресії. Однією з діагностичних процедур є методика Басса-Дарки [2]. Вчений на основі аналізу окремих положень своїх попередників розділив поняття «агресія» і «ворожість» і визначив останню як «реакцію, що розвиває негативні почуття та негативні оцінки людей і подій».

Цю методику ми використали при дослідженні гендерних особливостей агресивності підлітків на вибірці 100 осіб, серед яких 37 хлопців, та 63 дівчат. Вік обстежуваних становив 13–14 років.

Результати нашого дослідження підтвердили ідею існування гендерних відмінностей у прояві агресії, що виступають як одні з основних індивідуальних детермінант. Середні індекси у хлопців: ворожість — 11,41, агресія — 18,95, фізична агресія — 6,30, роздратованість — 5,27, образа — 7,38, підозрілість — 4,81, вербальна агресія — 6,76. Середні індекси у дівчат: ворожість — 11,83, агресія — 17,13, фізична агресія — 5,38, роздратованість — 5,25, образа — 6,48, підозрілість — 5,22, вербальна агресія — 6,60. У хлопців вищі показники за шкалами: фізична агресія, образа, вербальна агресія та незначна перевага у здатності легко дратуватися. У дівчат відмічено вищий показник підозрілості, тобто широкий діапазон недовіри й обережності щодо людей. Її причинами є фізична слабкість дівчат і наявність більш виражених норм і цінностей. В цілому ж індекс ворожості, як ми бачимо на графіку, переважає у дівчат-підлітків, що, на нашу думку, свідчить про такі психологічні особливості «слабкої» статі, як високу комунікабельність, чутливість, емоційність, а індекс агресії бере гору у хлопців-підлітків.

Аналіз рівнів ворожості окремо у хлопців і у дівчат в межах сили вираження компонента агресивності дозволив нам виділити у обстежуваних низький, середній та високий рівень ворожості.

У 5,41% хлопців проявляється низький рівень ворожості, у 29,73% — середній рівень ворожості й у 64,86% — спостерігається високий рівень ворожості. У дівчат ці показники дещо відрізняються, зокрема: низький рівень ворожості — 0,00%, середній рівень —

30,16%, високий рівень — 69,84%. Це свідчить про те, що як у хлопців, так і у дівчат переважає високий рівень ворожості. Проте у дівчат взагалі не виявлено низького рівня ворожості, а лише середній та високий показники індексів.

Проаналізувавши отримані дані дослідження агресивності у хлопців та у дівчат, ми побачили, що у хлопців та у дівчат переважає середній рівень агресивності, відповідно 56,76% (хлопці) і 47,62% (дівчата). Низький рівень агресивності спостерігався у 32,43% хлопців і у 41,27% дівчат. Високі індекси агресивності були незначними і для хлопців становили 10,81%, а у дівчат 11,11%.

Середні результати агресивності вказують на нормальний, повноцінний розвиток особистості. Ці показники вказують також на впевненість у собі, своїх силах. Підлітки з середнім рівнем агресивності та ворожості мають високий рівень саморегуляції.

Аналізуючи результати окремих обстежуваних та зіставляючи їхні дані з інформацією, отриманою в результаті індивідуальних бесід, спостереженнями за їх поведінкою, ми виявили, що рівень агресивності часто залежить від рівня тривожності, самооцінки і почуття неповноцінності. Як правило, у таких людей проявляється досить високий показник як агресії, так і ворожості, як один із видів компенсації та механізмів захисту.

Таким чином, результати експериментального дослідження агресивності підлітків за методикою Басса-Дарки показали, що середньо-груповий рівень як агресивності, так і ворожості обстежуваних знаходиться у межах норми.

Література

1. Практикум по психологии состояний: Учебное пособие / Под ред. проф. О.А. Прохорова. — СПб.: Речь, 2004.
2. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. — Самара: Издательский Дом «Бахрах», 1998.
3. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростка. — м. — Воронеж, 1996.
4. Альфимова М.В. Грубников В.И. Психогенетика агрессивности //Вопросы психологии. — 2000.
5. Бандура А. Юлтер Р. Подростковая агрессия.— М.: Апрель-Пресс, 2000.
6. Берковиц Л. Агрессия: причины и контроль. — СПб.: Прайм ЕВРОЗНАК, 2001.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ГУМАНІЗАЦІЇ БІОЛОГІЧНОЇ ТА ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Галина Жирська,

*канд. пед. наук, доцент кафедри теорії та методики навчання
природничих дисциплін Тернопільського національного
педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*

На сучасному етапі розвитку освіта розглядається як соціокультурний феномен, міра засвоєння культури особистістю в процесі її розвитку, засіб створення людиною власного образу, його неповторності й індивідуальності. Тому пріоритетні цілі освіти орієнтовані на особистісні якості учнів, а не на нагромадження знань і вмінь із того або іншого предмета. Головними стають такі функції освіти й виховання: соціалізаційна, культуротворча та людинотворча. Результатом соціалізації є підготовка дітей до активного самостійного життя в суспільстві; культуротворча роль освіти забезпечує збереження, передачу, відтворення і розвиток культури. Гуманістична функція передбачає побудову такої педагогічної системи, що може гарантувати збереження тілесного й духовного здоров'я людини, реалізацію її особистої свободи й усебічний розвиток особистості, розуміння сенсу життя й можливість вибору життєвого шляху, створення умов для саморозвитку й самореалізації.

Особливої актуальності в умовах розбудови громадянського суспільства набувають проблеми гендерного розвитку особистості на основі принципів гуманізації, які диктують свободу соціального волевиявлення, вибору власної лінії поведінки в подружньому житті, сімейному вихованні дітей, творенні особистого щастя. Саме в культурі суспільства формується не лише статево-рольова (гендерна) поведінка, а й концепція чоловічої і жіночої психології, статевої любові, репродуктивного здоров'я (продовження роду). Ці питання є невід'ємними компонентами біологічної та валеологічної освіти, оскільки в програмних документах з курсів «Біології» та «Основ здоров'я» серед багатьох інших визначаються головними завдання щодо мотивації здорового способу життя, розвитку ціннісного ставлення до життя та практичного володіння формами і методами збереження й зміцнення всіх складових здоров'я, формування валеологічної культури особистості.

Основною складовою освітньої системи є зміст освіти, в якому відображено узагальнений досвід людства, рівень розвитку суспільної культури. Гуманізація змісту шкільної освіти передбачає врахування тенденцій розвитку сучасного суспільства, в якому критерієм суспільних відносин є утвердження блага конкретної людини, а визнання унікальності кожного учня, ціннісне ставлення до людської індивідуальності повинно стати основним принципом організації навчально-виховного процесу. В науково-практичній спадщині великого українського педагога-гуманіста В.О. Сухомлинського є численні ідеї та практичні рекомендації щодо розв'язання проблеми гендерної соціалізації, надзвичайно важливі для змісту освіти та виховання, які базуються на неупередженому ставленні до особи, її пошануванні незалежно від статевої належності. Другим народженням людини, вважав вчений, є становлення чоловіка та жінки у підлітковому віці: «Немає абстрактного підлітка, як часто звикли називати людину цього віку, є конкретна людська особистість — чоловік чи жінка, які народжуються на наших очах» [1, 345].

У багатьох сучасних дослідженнях вказується, що засвоєння знань як основної складової змісту освіти є цінним, якщо вони пов'язані зі здатністю учня використовувати їх у свідомій діяльності і формують суб'єктний досвід. Особистий досвід учня узгоджується у процесі навчання зі змістом освіти, який створює соціокультурні зразки у вигляді понять, законів, правил, способів діяльності, поведінки, необхідних для всіх. Тому при розробці змісту шкільної освіти, головним засобом відображення якої є шкільний підручник, важливо враховувати індивідуальні особливості школярів як основні чинники формування суб'єктного досвіду. Сьогодні серед багатьох функцій підручника переважаючою вважається його роль як керівництва пізнавальною діяльністю учнів. Саме тому конструювання змісту в шкільному підручнику має бути спрямованим на формування цілісності знань та засвоєння всіх взаємопов'язаних аспектів людської життєдіяльності.

Від того, як представлені обидві статі та їх стосунки у підручниках з різних предметів, залежить гендерна соціалізація дітей. Аналіз деяких навчальних підручників з позицій гендерної рівності, проведений Т.В. Говорун та О.М. Кікінежді, стверджує поляризацію чоловічих і жіночих професійних ролей, свідчить про факт гендерної дискримінації жіночої статі протягом усіх етапів її соціалізації. На думку науковців, більшість підручників можна віднести до андроцентричних у силу їх зосередженості лише на досвіді чоловіків та повного ігнорування життєвого досвіду, цінностей та особливостей жінок, їх ролі у житті суспільства [2].

При гендерному аналізі підручників біології та «Основ здоров'я» ми намагались використати як кількісний рівень порівняння окремих елементів тексту (частоту появи відповідних, пов'язаних зі статтю, одиниць змісту) та візуальних образів (їх порівняння, надання комусь переваги), результатом чого стала картина загального співвідношення статей у відсотковому вираженні, так і якісний аналіз характеристики чоловічих і жіночих образів як гендерних типів. Біологія 9 класу — предмет, який безпосередньо подає учням інформацію про анатомо-фізіологічні та психологічні особливості людського організму, природні відмінності чоловіків і жінок та особливості їхнього розвитку, участь чоловіків і жінок у розмноженні людини та у вихованні дітей. Тому біології належить важливе місце у реалізації завдань статевої просвіти та гендерного виховання. Від того, з якої позиції розглядаються ці питання, значною мірою залежить формування поглядів молоді на біологічну і соціальну стать.

Біологію людини учні вивчають за чотирма альтернативними підручниками. Усі вони, як і програма шкільного курсу біології, є гендерно-нейтральними за основним змістом, але включають деякі ознаки гендерної чутливості та гендерних стереотипів. Співвідношення чоловічих та жіночих зображень у змісті усіх підручників з біології для учнів 9 класу висвітлює існуючу гендерну асиметрію. Так, в одному підручнику серед усіх ілюстрацій чоловічих образів — 84%, жіночих — 16%; у текстах та завданнях чоловічих образів — 60%, жіночих — 40% [3]. В іншій книжці серед ілюстрацій: чоловічих образів — 67%, жіночих — 33%; однак у текстах та завданнях чоловічих образів — 74%, жіночих — 26% [4]. Традиційні тенденції простежуються в третьому підручнику, де співвідношення чоловічих та жіночих зображень збалансоване також не на користь останніх: ілюстративних чоловічих образів — 67%, жіночих — 33%; текстових чоловічих образів — 89%, жіночих — 11% [5]. При конструюванні власного підручника авторам також не вдалося уникнути гендерної асиметрії: серед ілюстрацій чоловічих образів — 78%, жіночих — 22%; у текстах

та завдання чоловічих образів — 62%, жіночих — 38% [6]. На ілюстраціях підручників переважають зображення чоловіків як у схематичних і стилізованих рисунках, так і у фотографіях. У випадках, коли йдеться про систему органів та фізіологічні особливості, спільні для обох статей, для ілюстрування використовуються виключно чоловічі образи. В основному ж жіночі зображення використовуються для ілюстрування анатомічних і фізіологічних особливостей жіночого організму, запліднення і вагітності.

Багато цікавих фотографій вміщено у розділі «Біологічні основи поведінки людини», які формують уявлення про характерні види діяльності, розвиток навичок поведінки, емоції, темперамент тощо. Серед фотографій також переважають чоловічі образи, особливо при зображенні активної рухової діяльності молодих людей — біг, похід, гра у футбол, катання на велосипеді, проведенні діагностичних та лікувальних процедур. Жіночі образи асоціюються із читанням книжок, розмовами по телефону, танцями і старінням [5].

Гендерна експертиза підручників з курсу «Основи здоров'я» для початкової школи показала традиційний підхід до відображення статей у змісті валеологічної освіти. Стереотипними є зображення ролей на ілюстраціях: жіноча роль — опікувальна, а роль хлопчика — рух, заняття спортом. Майже у 2 рази більше чоловіки зайняті предметною діяльністю, порівняно з емоційно-експресивною діяльністю жінок. Зображення дівчаток вдома переважають, поза домом — майже у 2 рази переважає чоловіча стать. В ілюстраціях підручника спостерігаються й егалітарні тенденції: дівчинка катається на велосипеді або на самокаті; хлопчик миє і витирає посуд, допомагає мамі, прибирає тощо. На картинках, де зображена неправильна поведінка дітей, переважно бачимо хлопчиків [7]. На основі контент-аналізу матеріалу підручників, який подається досить стереотипізовано у більшості видавництв, нами запропоновано критерії для побудови підручників з позиції гендерної експертизи. Першою спробою стала розробка та видання у редакції «Навчальна книга — Богдан» підручника «Основи здоров'я» для 1 класу з урахуванням гендерних принципів. Труднощі у роботі полягали в тому, що доводилося неодноразово роз'яснювати художнику і редактору основні вимоги як до змісту, так і до ілюстративного матеріалу (художник більше малював хлопчиків, ніж дівчаток, і, дотримуючись традиційних стереотипів, не завжди хотів змінювати ілюстрації) [8].

Провівши гендерну експертизу деяких підручників з біології та «Основи здоров'я», ми виявили, що хоч і спостерігається егалітарна тенденція висвітлення їх змісту, але перевага віддається стереотипному розподілу ролей і відображається існуюча гендерна асиметрія. На підставі зазначеного вище можна констатувати, що шкільні підручники створюються без урахування гендерної паритетності. Зміст текстів та ілюстрацій підручників не орієнтує дівчат і хлопців на розвиток індивідуальності та андрогінних якостей. Приклади, наведені у змісті підручників, часто є дискримінаційними за статевою ознакою. Чоловічу стать у них зображено незалежною, активною й успішною. Жіноча стать показана слабкою, другою, жінки найчастіше пасивні: очікують, спостерігають за діяльністю інших та виконують домашню роботу. Це спонукає школярів на підсвідомому рівні наслідувати зображені зразки, що є основою створення стереотипних уявлень про «еталонні» образи чоловіка та жінки, спрямування школярів на вибір стевотипізованих орієнтирів поведінки.

Педагогам потрібно переборювати гендерні стереотипи у навчально-виховному процесі з метою надання рівних прав та можливостей дітям для особистісного розвитку, незважаючи на їх стевоту належність.

Література

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Том перший. — К.:Рад. школа, 1976. — 654 с.
2. Говорун Т., Кікінежді О. Гендерна ідеологія в навчально-виховному процесі // Освіта і управління. — № 4, 2003. — С. 56 — 68.
3. Біологія: 9 кл.: Підручник для загальноосвіт. навч. закл. / Матяш Н.Ю., Шабатура М.Н. — К.: Генеза, 2009. — 272 с.
4. Страшко С.В., Горяна Л.Г., Білик В.Г., Ігнатенко С.А. Біологія: Підручн. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. — К.: Грамота, 2009. — 296 с.
5. Біологія: Підручн. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Базанова Т.І., Павіченко Ю.В., Тіткова А.М., Кармазіна І.С., Лінніченко В.М. — Х.: Світ дитинства, 2009. — 296 с.
6. Біологія: Підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Степанюк А.В., Міщук Н.Й., Гладюк Т.В., Жирська Г.Я., Барна Л.С. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. — 288 с.
7. Основи здоров'я: Підручник для 4 кл. / Бібік Н.М., Бойченко Т.Є., Коваль Н.С., Манюк О.І. — К.: Навч. книга, 2004. — 143 с.
8. Будна Н.О., Бей П.І., Жирська Г.Я., Кікінежді О.М. Основи здоров'я. Експериментальний підручник. 1 клас. — Тернопіль: «Навчальна книга — Богдан», 2002. — 96 с.

ГЕНДЕРНА ПСИХОЛОГІЯ У ФОКУСІ ПСИХОТЕРАПІЇ

Ольга Карасьова,

психологиня (лікарка клініки «Адоніс-О»), тренерка з гендерної політики Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні

Вітчизняна школа психології та психотерапії в цілому орієнтована на статево-рольовий підхід. А гендерною психологією і, тим більше, даними гендерної статистики і політикою рівних прав та можливостей чоловіків та жінок практичні психологи та психотерапевти зацікавилися недавно. Більшість сьогоденних затребуваних спеціалістів, психологів та психотерапевтів, які працюють у рамках індивідуального консультування, були виховані саме в ключі статево-рольового підходу. Але сучасне життя формує нові виклики відповідно до потреб суспільства. І дедалі частіше в практиці психологів-психотерапевтів з'являються клієнти, запити яких, у першу чергу, стосуються внутрішньої або зовнішньої боротьби із гендерними стереотипами. І тоді постає питання про те, який підхід повинен обрати психотерапевт (статево-рольовий підхід чи основи теорії гендера та підходи гендерної рівності), і чи не є на сьогоднішній день статево-рольовий підхід нав'язуванням критеріїв нормальності?..

Клієнтка Н., 30 років, бізнес-вумен. Звернулася до психолога з приводу особистісної кризи — її не влаштовують стосунки з чоловіком, з коханцем хоче розстатися, але не може. Дітей не має. В шлюбі 8 років. Успішна в роботі, яку дуже любить і цінує, працює не менше 10 годин на добу. Фінансово забезпечує родину. Завдяки її роботі сім'я придбала квартиру в новому будинку, має можливість 2-3 рази на рік відпочивати за кордоном. Чоловік працює менеджером. Любить готувати, прибирати, підтримує дружину в роботі, планує в майбутньому доглядати за дитиною. Причини сварок у родині — клієнтка періодично

дорікає чоловікові, що він не забезпечує родину, що він не справжній чоловік (надто добрий, дивиться серіали), що він повинен прагнути заробляти гроші та будувати кар'єру, що вона хоче, щоб він був успішним, а не «домогосподаркою». А чоловік задоволений життям. І, як виявилось, клієнтка також. Але для того, щоб ця сім'я збереглася і клієнтка була задоволена сімейним життям, їй необхідно відійти від власних гендерних стереотипів, які керують нею. В реальному житті вона відійшла від цих стереотипних вимог до чоловіка та жінки, але її уявлення щодо «правильного» розподілу гендерних ролей не змінилися. Коли їй було запропоновано проаналізувати можливість для неї стосунків із стереотипізованим чоловіком, який зароблятиме гроші, будуватиме кар'єру, а від дружини очікуватиме виконання її гендерних ролей (приготування та подача їжі, миття посуду, прибирання, прання, прасування, догляд за дітьми), клієнтка категорично не погодилася з цим. Для неї важливо бути самореалізованою в роботі, вона не любить готувати, любить дорогі речі, подорожувати та не хоче довго доглядати за маленькою дитиною. В рамках раціональної психотерапії із застосуванням підходів гендерної психології та нейролінгвістичного програмування вдалося надати клієнтці можливість відчувати та зрозуміти переваги дотримання власних поглядів на щастя та гармонію, а не наслідування гендерних стереотипів [1, 416; 2, 157]. Клієнтка відвідувала психолога тричі. Результатами терапії вона задоволена, стосунки з чоловіком налагодилися. Від коханця, поведінка якого була чітко стереотипно «чоловічою», вона відмовилася і почала переговори з чоловіком щодо найбільш прийнятнього часу для того, щоб народжувати дитину. Через 6 місяців контрольне опитування показало, що терапія є сталою, клієнтка на 8-му тижні вагітності, стосунки з чоловіком задовільні, клієнтка збирається працювати максимально довго до відпустки, чоловік піде у відпустку по догляду за дитиною, сім'я придбала ще один автомобіль (для клієнтки).

Цей випадок демонструє терапію, яка виявилася успішною та сталою завдяки роботі над позбавленням клієнтки від гендерних стереотипів. Очевидно, було б набагато складніше і навіть неможливо добитися позитивного результату терапії, якби психотерапевт (психолог) намагався змінити життя та поведінку клієнтки та її чоловіка відповідно до стереотипних уявлень щодо функцій і ролей чоловіка та дружини. І скільки б змін відбулося в їхніх життях? І чи були б ці зміни на краще? Також треба було б працювати окремо з чоловіком та разом з парою. І чи зміг би чоловік стати фінансово успішним, і коли?! А змогла б клієнтка чекати на успіхи чоловіка, і чи була б вона задоволена виконанням стереотипних «жіночих» ролей?! Терапія в статеворольовому ключі в цьому випадку ставить більше запитань, аніж дає відповідей.

Дані гендерної статистики також досить показові і помічні в роботі психолога-психотерапевта.

Клієнтка О., 63 роки. Живе в селі, пенсіонерка, працювала дояркою. Її привіз на консультацію син, тому що «в мамі депресія». Чоловік клієнтки помер 1 рік тому у віці 70 років, періодично зловживав алкоголем, працював у колгоспі. Клієнтка виховувала онуків, які вже вирости. Живе сама. За порадою лікаря-терапевта здала в оренду кімнату місцевій медичній сестрі, «щоб веселіше було і було кому медичну допомогу надати». Психолог продемонструвала клієнтці дані статистики щодо тривалості життя чоловіків та жінок (62 і 74 років відповідно) [3, 19]. Виявилось, що клієнтка була єдиною пенсіонеркою в селі, яка останні 5 років ще мала чоловіка, у інших чоловіки давно вмерли. Крім того, дані щодо

більше пізнього віку (65–70 років) виходу на пенсію чоловіків і жінок у таких країнах, як Швеція і Норвегія, продемонстрували їй, що потрібно ще працювати, тим більше що клієнтка може допомагати дітям, онукам та, в майбутньому, правнукам. Щонайменше, вона може вирощувати овочі, фрукти та ягоди задля того, щоб її нащадки харчувалися корисною їжею без хімікатів. Ця робота була емоційно позитивною для клієнтки. При повторних візитах стало відомо, що клієнтка вже домовилася щодо роботи дояркою. Клієнтка не демонструє зниження настрою та байдужості до життя, а, навпаки, переймається тим, як встигати робити все — працювати на роботі та вдома. Хоче завести курей або кроликів та свиню, щоб забезпечувати дітей свіжою.

І таких прикладів, де може бути ефективно застосовано ґендерні підходи в практиці психологів і психотерапевтів, насправді багато.

Висновок. Ґендерна психологія стає дедалі більше актуальною в практичній діяльності психологів і психотерапевтів. Сучасне суспільство спрямовує погляд спеціалістів у бік проблематики рівних прав та можливостей, ґендерної психології та ґендерної статистики. Знання з ґендерної психології можуть допомогти психологам та психотерапевтам бути більш ефективними в рамках індивідуального консультування.

Література

1. Кімел Майкл С. Ґендероване суспільство. — Сфера. — 2003. — С. 419.
2. Оксамитна С.М. Ґендерні ролі та стереотипи // Основи теорії ґендеру: Навчальний посібник. — К., 2004. — С. 157.
3. Мельник Т.М. Творення суспільства ґендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з ґендерної рівності. Видання 2-е доп. — К., 2010. — С.19.

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ДО ҐЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СЕРЕДНІХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Людмила Лушпай,

*викладач англійської мови кафедри міжнародної мовної комунікації,
аспірантка Національного університету «Острозька академія»*

Розвиток феміністичної теорії і феміністської педагогіки є важливим підґрунтям, на якому будується підготовка вчителів середніх загальноосвітніх шкіл до ґендерного виховання учнів. Ця підготовка здійснюється за декількома напрямками: включення ґендерної проблематики до програм курсів післядипломної освіти шкільних вчителів (*teacher training courses*), регулярна організація конференцій з освітньої ґендерної проблематики, введення ґендерної тематики у програму днів самоосвіти шкільних вчителів, залучення шкільних вчителів, представників органів управління освітою, батьків, місцевої громади до проведення наукових досліджень ґендерних проблем.

У 2006 році у Великій Британії було прийнято доповнення до Закону про статеву дискримінацію 1975 року. Це доповнення мало назву «The Gender Equality Duty» («Про обов'язок щодо дотримання ґендерної рівності»), і згідно з цим законодавчим актом кожне підприємство (організація, інституція) повинно розробити й опублі-

кувати схему гендерної рівності — план дій з упровадження принципу гендерної рівності у своїй діяльності.

TDA — Training and Development Agency for Schools — національне агентство, яке здійснює підготовку вчителів для початкових та середніх шкіл у Великій Британії. Основна мета діяльності цього важливого інституту — розвиток людей, покращення життя молодого покоління. Цінностями, які визнаються працівниками Агентства і які визначають його діяльність, полягають у тому, щоб: 1) слухати (вчителів, які проходять підготовку, партнерів, колег); 2) покращувати (якість підготовки шкільних вчителів, співпрацю колег і партнерів, рівень персоналу, які працюють в Агентстві); 3) дотримуватися (часових обмежень, бюджету, обіцянок, найвищої можливої якості роботи).

Агентство кожного року отримує офіційний лист Департаменту Освіти, де визначаються пріоритети і цілі діяльності на поточний рік. Гендерна складова є постійною і вбудована в усі види діяльності, які здійснюються Агентством.

Важливим напрямком підготовки шкільних вчителів до гендерного виховання учнів є розвиток умінь аналізувати навчання певного шкільного предмета, стилю викладання, методів, форм роботи за допомогою методу гендерних лінз. «Гендерні лінзи» — це такий спосіб аналізу суспільного явища, феномена, теми, який висвітлює їх гендерні аспекти. Спосіб «гендерних лінз» — це умінь так ставити питання, що потреби чоловіків і жінок стають зрозумілими, і особливо тоді, коли ці потреби різні.

«Гендерні лінзи» порівнюють з окулярами, в яких через одну лінзу розглядають і аналізують інтереси жінок, через другу — чоловіків. Без цих лінз ми бачимо тільки чоловічу реальність, потреби, участь. За допомогою «гендерних лінз» ми бачимо реальність і у жіночій, і у чоловічій перспективі.

Метод «гендерних лінз» — це своєрідний інструмент, який застосовується в роботі уряду країни, інституцій, організацій, підприємств і, звичайно, освітніх закладів, зокрема, середніх шкіл. Отже, навчити учителів середньої школи користуватися методом «гендерних лінз» — першочергове завдання в контексті підготовки до гендерного виховання молодого покоління. Для кожного вчителя необхідно навчитися застосовувати метод «гендерних лінз» у викладанні свого предмета, у спілкуванні з учнями.

Виділяють основні характеристики методу «гендерних лінз»:

- це перелік питань і (або) критеріїв, у кількості не менше 10;
- кожне з цих питань (критеріїв) охоплює конкретні реалії життя жінок і чоловіків (дівчат і хлопців);
- ці питання і критерії мають бути записаними;
- в організації (підрозділі, робочій групі) має бути принаймні 2 примірника опису методу «гендерних лінз» (питання, про які йшлося вище);
- регулярне використання;
- цей метод створюється самими учасниками певного виду діяльності (наприклад, складання навчальної програми з історії Середніх віків для загальноосвітньої середньої школи);
- цей метод може включати такі компоненти, як планування, імплементація, моніторинг і оцінювання, або зосередитися на одному з них.

Важливу роль у підготовці шкільних вчителів до гендерного виховання учнів грає міжнародна асоціація «Гендер і Освіта» — Gender and Education Association (далі — Асоціація).

Мета роботи Асоціації — сприяти викориненню сексизму і ґендерної нерівності в освіті і за допомогою освіти. Серед членів Асоціації — шкільні вчителі, викладачі вищих навчальних закладів, науковці, студенти і всі, хто цікавиться ґендерною проблематикою.

Цілі, які ставить перед собою Асоціація:

- досліджувати ґендерну освітню проблематику, приділяючи особливу увагу феміністичній теорії;
- поглиблювати обізнаність членів суспільства щодо міжнародної, національної, регіональної ґендерної політики в освітній сфері;
- інформувати політиків, відповідальних за ґендерні перетворення в суспільстві, за допомогою організованих кампаній;
- створити і вдосконалювати мережу обміну інформацією між шкільними вчителями, науковцями, політиками, урядовцями;
- сприяти імплементації ґендерної складової у шкільну практику;
- допомагати освітянам отримувати знання й інформацію, які необхідні для впровадження таких практик навчання і виховання, що сприятимуть побудові і розвитку соціальної справедливості в суспільстві.

Асоціація організує і підтримує семінари, конференції, регіональні зустрічі, де обговорюються ґендерні питання. Члени Асоціації мають можливість оформити передплату на науковий журнал «Gender and Education» за пільговою ціною; брати участь у заходах, які організує Асоціація (міжнародні конференції, семінари тощо), користуючись знижками.

Асоціація регулярно публікує огляди результатів наукових досліджень за останній період, актуальну інформацію, яка стосується ґендерної освітньої політики; організує конкурси наукових робіт з ґендерної тематики серед учнів шкіл, студентів, вчителів. Члени Асоціації мають вільний доступ до електронних ресурсів — наукових журналів, матеріалів конференцій та семінарів, періодичної преси, відеоматеріалів.

Важливу роль у підготовці шкільних вчителів до ґендерного виховання молодого покоління відіграють наукові журнали «Gender and Education Journal», «International Journal of Gender, Science and Technology», «Journal of Research in Science Teaching», «Journal of Educational Change» та ін. На сторінках цих видань мають можливість розмістити свої статті і науковці, які досліджують ґендерну освітню проблематику, і шкільні вчителі-практики.

Таким чином, ґендерний компонент є вбудованим у систему професійної підготовки шкільних вчителів. Розвиненою є система ґендерної освіти вчителів, яка включає в себе регулярні конференції, семінари, круглі столи, дискусії (міжнародні, національні, регіональні), а також широкий спектр періодичних науково-практичних видань з ґендерної освітньої проблематики.

СОЦІАЛЬНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІСНУВАННЯ ҐЕНДЕРНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Ірина Миронюк,

студентка Ужгородського національного університету

Ідея конструювання ґендерних позицій підкреслює діяльнісний характер засвоєння досвіду. Суб'єкт створює ґендерні правила й ґендерні відносини, а не тільки засвоює і відтворює їх. Сама ідея створення має на увазі можливість зміни соціальної структури. З одного боку, ґендерні відносини є об'єктивними, тому що індивід сприймає їх як даність, з другого — вони суб'єктивні, тому що соціально конструюються в повсякденності, і сам індивід будучи частинкою суспільства формує ці відносини.

За поглядами Ольги Венгер, ґендер конструюється суспільством: це ролі та обов'язки чоловіків та жінок, які суспільство приписує «справжньому» чоловікові та «справжній» жінці. Ці ролі та обов'язки змінюються з часом. Вони залежать від особливостей культури певної країни [1, с. 150]. Типові риси фемінності і маскулітності — це насамперед суспільно закріплені норми, стереотипи, а не результат об'єктивних природних відмінностей між статтями. Як зауважує Ірина Кльоцина, суспільні стереотипи жіночих і чоловічих ґендерних ролей здатні впливати на ґендерний розвиток людини, накладаючи багато обмежень на їх самореалізацію [4, с. 98].

З часом ґендерну роль почали визначати не як вияв наперед заданої природи, а як систему очікувань адекватної поведінки від індивідів. При цьому ґендер розглядався не як природна стать, а як соціально-культурний конструкт [7, с. 235]. Так звані ґендерні риси не задаються природою, а виробляються суспільством відповідно до традицій та способу життя на конкретний історичний період.

В результаті соціалізації формується індивід, який не просто ідентифікує себе з чоловіком чи жінкою, а й упевнений у тому, як він повинен поводитися в різних ситуаціях. Іншими словами, в результаті соціалізації індивід набуває визначеного набору ґендерних ролей та стереотипів [3, с. 100]. Права вибору як такого немає. Вчиняємо або задля «похвали» з боку суспільства, або заради виживання.

Ґендерна ідентичність є критичною складовою розвитку особистості — можливо, це найбільш критична його складова. Усвідомлення ґендера набувалося і формувалося через стосунки із членами родини і ширшого товариства. Як зазначає м. Кімел, «цей набуток давався нелегко; шлях до “належної” ґендерної ідентичності був ризикований, і завжди була загроза зазнати невдачі, яка найвиразніше проявляється як сексуальна невідповідність, зокрема, у вигляді гомосексуалізму» [6, с.102].

За визначенням Б. Кілішбаєвої, в конструюванні ґендерної ідентичності базисом виступає біологічна константа, визначаючи фізіологічне, психологічне та соціальне функціонування. До соціально змінних факторів конструювання ґендерної ідентичності належить поділ праці, владні відносини, ґендерний порядок з його нормами і соціалізацією [5, с. 43].

Ґендер формується і засвоюється в інституціях, зокрема, у сім'ї, навчальних аудиторіях, на робочих місцях. Саме тут особа розуміє і визначає для себе відповідний для неї шлях до самоідентифікації. «Ґендер є так само властивістю інституцій, як і невіддільною складовою індивідуальної ідентичності» [6, с.145]. Ґендерована ідентичність та ґендеро-

вані інституції взаємопов'язані і визначають єдиний процес ідентифікації. Щодо цього влучно висловився м. Кімел: «гендерована ідентичність індивідів формує ці гендеровані інституції, а гендеровані інституції втілюють і відтворюють нерівності, які становлять гендерну ідентичність» [6, с. 146]. Інституції є самі по собі гендерованими. Інституції створюють гендеровані нормативні стандарти, насаджують гендеровану інституційну логіку і виступають у ролі головних чинників відтворення гендерної нерівності. Інституції задають логіку — динамічний імпульс, — що забезпечує відтворення гендерних стосунків між чоловіками та жінками і гендерного порядку у вигляді ієрархії та влади. Наприклад, чоловіки та жінки повинні мати певні риси характеру, аби обійняти політичну посаду, а в разі його чи її неспроможності втілення цього образу, цей посадовець сприймається як некомпетентний. Уявлення про те, що індивіди, які займають посади в цих інституціях, позбавлені гендера, означає припускати такого самого спрощення, як і в разі заяв про те, що самі ці посади є гендерно нейтральними.

Відносини в гендерних інституціях на сьогодні стали традицією і перетворилися в стереотип. За дотриманням цих традиційних норм споглядає суспільство, і відхід від них карається осудом. «Наша ідентичність є фіксованою, усталеною і відтепер внутрішньо притаманною нашій особистості. Ми не можемо перестати бути чоловіком чи жінкою, так само, як і перестати бути людиною — річ не можлива» [6, с. 155].

Але всюди різні стереотипи та погляди на гендерні відносини у суспільстві. З цього приводу Е. Гідденс висловився, що «ідентичність не закінчений процес, бо вона повинна постійно витворюватись і трансформуватись, забезпечуючи адекватність існування» [2, с. 121]. Тобто у разі зміни нами елементарного — місця проживання чи роботи, наша ідентичність має якщо не змінитись, то трансформуватись в певній мірі. Гендер твориться не в позбавленому гендера вакуумі, а, радше, у гендерованому світі, у гендерних інституціях.

Якщо розглядати суспільство як систему, то первинне конструювання гендерних позицій розпочинається в її підсистемі, а саме у сім'ї. Сім'ї — це гендеровані інституції; вони відтворюють гендерну відмінність та гендерну нерівність як серед дорослих, так і серед дітей. м. Кімел стверджує, що «сім'ї виховують дітей як гендерних і нагадують батькам про необхідність демонстрування належної гендерної поведінки» [6, с. 184]. Якщо одна з головних цілей сім'ї полягає у підтриманні як гендерної нерівності, так і гендерної відмінності між батьками, тоді іншою, не менш важливою її ціллю є забезпечення того, щоб ці гендеровані ідентичності були передані наступному поколінню. Саме в сім'ї засівається вперше гендерна відмінність, саме тут ми розуміємо, що бути чоловіком чи жінкою, хлопчиком чи дівчинкою — то зовсім різні, нерівнозначні речі. Сім'я формує не лише конструкт «дитина», а й такі конструкти, як «дитина-хлопчик» та «дитина-дівчинка», і пов'язує з кожним із них різні сподівання.

Формування гендерної ідентичності відбувається у сім'ї, а саме у початковій ідентифікації дитини з матір'ю чи батьком. Розрив хлопчиків з матір'ю і їхня потреба утверджувати свою індивідуальність та маскуліність нерідко супроводжуються шаленим протестом проти фемінності, а гнівне зречення всіх проявів жіночості стає для хлопчика способом самоочищення від фемінної ідентифікації [6, с. 128]. Чоловіки складають своє уявлення про те, що значить бути чоловіком, постійно маючи на думці визначення фемінності. За М. Кімелом: «Бути чоловіком — значить не бути схожим на жінку» [6, с. 139]. Конкретні хлопчики та дівчатка стають гендерованими, тобто навчаються «відповідній» поведінці

і набувають рис, пов'язаних з гегемоністською маскуліністю та перебільшеною феміністською, а потім кожен з них особисто обирає свій власний шлях, який більше до вподоби. Гендер — не властивість індивідів, прищеплена їм в результаті соціалізації, а сукупність відносин, які складаються в ході наших соціальних взаємодій одне з одним в рамках гендерованих інституцій, формально-організаційна динаміка яких відтворює гендерну нерівність і породжує гендерні відмінності.

Як гендерована інституція, сім'я має своїм підґрунтям припущення про гендерну відмінність і про реальність гендерної нерівності як на міжособистісному, так і на структурному рівнях. На структурному рівні гендерна нерівність підтримується байдужістю уряду до становища працюючих сімей, яка проявляється в ряді ознак — від неналежного забезпечення догляду за дітьми та проблем отримання батьківської відпустки до не спроможності надати підтримку та допомогу різного типу сім'ям, в яких діти можуть відчувати, що їхнє життя є менш вартісним та гідним, порівняно з дітьми з інших сімей [6, с. 227].

Від того, яка система гендерних стосунків склалася в сім'ї, які гендерні стереотипи панують у системі її уявлень про чоловічі та жіночі функції й ролі, залежить формування гендерних ролей дітей, розвиток їхньої ідентичності. Діти засвоюють моделі поведінки батьків та багато в чому копіюють ставлення батьків одне до одного, формуючи стиль стосунків з протилежною статтю.

Сім'я як гендерована інституція залежить також від міжособистісних стосунків поміж членами сім'ї та від гендерованого поділу праці по домогосподарству, який відтворює чоловіче домінування в суспільстві. Стереотипи та традиції поділили суспільну сферу на дві: приватну та публічну. Суспільством, для цих сфер було відведено два типи ролей, які зайняли дві статі. Для жінок існує можливість іти працювати і не ставати при цьому «маскулінізованими», так і чоловіки можуть повернутися додому, не стаючи при цьому «фемінізованими». Не так вже важко пристосуватися до змін у своїй діяльності, не змінюючи при цьому своєї ідентичності та «іміджу» [6, с. 228]. Коли чоловіки та жінки повною мірою поділятимуть хатню роботу й виховання дітей, гендерна нерівність у сім'ї поступово зникне, а гендерні стереотипи поступово відживатимуть.

Протягом дитинства відбувається творення і зміцнення гендерної відмінності та гендерної нерівності — під впливом ігор, школи. Іграшки, призначені для дівчаток, заохочують до залежності від інших, тоді як іграшки для хлопчиків призвичаюють до належності та розв'язання проблем. Незважаючи на те, що діти не починають своє життя в основному на статевій сегрегації ігрового світу, вони дедалі більше граються з представниками своєї статі. У такому, базованому на статевій сегрегації, ігровому світі, хлопчики опановують прототипи поведінки, якої очікуватимуть від них як від чоловіків, включаючи ті манери поведінки, що характеризують очікувані статеві особливості дорослих чоловіків. Так само й дівчатка оволодівають прототипами поведінки, якої сподіватимуться від них як від дорослих жінок, з очікуваними статевими особливостями [6, с.191].

Подальше формування гендерної ідентифікації відбувається у навчальних аудиторіях. Як зазначає м. Кімел: «Під впливом навчального курсу двоякого роду: офіційного (у вигляді підручників тощо) та "прихованого" курсу (у формі наших неформальних взаємодій з викладачами), ми стаємо гендерованими» [6, с. 232]. Формально процес гендеризації у сфері освіти починається з того моменту, коли нас віддають до навчального закладу, і продовжується увесь час, доки продовжується наше навчання. Хлопчики та дівчатка

засвоюють і навчають одне одного, які заняття та поведінка личить дівчаткам, а які хлопчикам. Але не саме оточення призводить до певної диференціації серед дітей. На думку М. Кіммела, важливою у цьому процесі є роль навчального курсу: «Навчальний курс призводить до виявлення відмінності та посилення нерівності як між жінками та чоловіками зокрема, так і між гомогенними групами в цілому». Звичайно, з початком втілення у життя практики спільного навчання, по ідеї, мали зникнути ці відмінності. Але ж нав'язування на них стереотипів щодо здібностей до розумової праці та іншого не дало вдалого ефекту спільного навчання. м. Кіммел вважає, що спільне навчання повинно ґрунтуватися «на тій підставі, що вродженні відмінності між чоловіками та жінками незначні, то людей потрібно навчати як індивідів, а не як представників певного ґендера» [6, с. 257].

ґендерні ролі та стереотипи — це продукт суспільної історії, який містить соціокультурні особливості та традиції, що часом не мають нічого спільного з природою статі. Чоловіки та жінки обирають форми життєвого шляху, що відповідають ґендерним стереотипам, а не особистісному покликанню. Щоб досягти успіху щодо зменшення, а в подальшому і зникнення ґендерної нерівності, потрібно створити ґендерно-нейтральні інституції, в яких основну увагу будуть приділяти професійним якостям людини, а не ділити за ґендерним критерієм. Політика дружніх щодо сім'ї місць роботи могла б посприяти сім'ям у їхньому пошуку рівноваги між трудовою діяльністю та сімейним життям. Ідея організації ґендерної нейтральності — це знаряддя відтворення ґендерного порядку.

Література

1. Венгер О. Особливості становлення ґендерної демократії / Ольга Венгер // Політичний менеджмент. — 2009. — №3. — С.145–151.
2. Гидденс Э. Социология / Энтони Гидденс [пер. С. Баньковской]. — Москва: Эдиториал УРСС, 1999. — 703 с.
3. Клецина И. Ґендерный подход в системе психологического образования / Ирина Клецина // Ґендерные исследования. — 1998. — № 3. — С.21–33.
4. Клецина И. Самореализация личности и ґендерные стереотипы / Ирина Клецина // Вопросы психологии. — 1999. — № 2. — С.97-102.
5. Кылышбаева Б. Трансформация ґендерной идентичности / Бибигуль Кылышбаева // Ґендерные исследования. — 2001. — №6. — С.42–55.
6. Кіммел м. Ґендероване суспільство / Майкл Кіммел [пер. С. Альошкіна]. — К.: Сфера, 2003. — 490 с.
7. Хубер Д. Теория ґендерной стратификации / Джоан Хубер [пер.И. Караичевой] // Антология ґендерной теории. — Минск: Пропислен, 2000. — 383 с.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ҐЕНДЕРНИХ ПРОЯВІВ ЕМОЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ ПРОФЕСІЙНИХ ТРУДНОЩІВ КЕРІВНИКАМИ ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Алла Москальова,

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»*

Актуальність дослідження. Аналіз досліджень, присвячених вивченню емоційних переживань в умовах управлінської діяльності керівниками загальноосвітніх навчальних закладів, є вкрай актуальною темою. Період криз та соціальних трансформацій перепо-внює життя всіх членів суспільства. Наслідки таких впливів можуть сприяти виникненню непередбачуваних психологічних станів. Особливо це стосується керівних кадрів освіти.

У працях Є.С. Кузьміна, В.М. Мясичева, В.Є. Орла, Е.І. Рогова досліджувалися труднощі в професійній діяльності та особистісно-професійному розвитку фахівців, що також стосувались питань професійної кризи, деструкції, «емоційного вигорання». Окремі проблеми професійного становлення особистості, пов'язані із психологічними труднощами в навчальному та виховному процесі, розглядали І.З. Вачков, Н.Ю. Волянчук, З.І. Калмикова, Н.В. Кузьміна, Н.П. Локалова, Н.О. Менчинська, В.О. Мідова, Я.М. Мітіна, Є.С. Пешкова та ін.

Проте саме у ракурсі дослідження психологічних особливостей емоційних переживань професійних труднощів керівниками закладів освітніх організацій в умовах соціально-економічних трансформацій суспільства, на наш погляд, є вивченою недостатньо. Отже, **мета дослідження** полягала у тому, щоб дослідити ґендерні прояви психологічних особливостей емоційних переживань професійних труднощів керівниками освітніх організацій в умовах соціально-економічних трансформацій суспільства.

Методика та організація дослідження. Для проведення дослідження було використано авторську розробку — анкета «Емоційні переживання професійних труднощів». Анкета «Емоційні переживання професійних труднощів» складалась із 8 запитань, які намагались виявити відповідно до поставленої мети рівень емоційних переживань професійних труднощів. Стратегія запитань спрямована на виявлення у слухачів проявів: а) власне емоцій; б) ставлень до інших та професійної діяльності; в) ставлень до себе. Подані твердження досліджувани повинні були оцінити за 5-бальною системою. Обробка результатів надала можливість виявити рівні сформованості емоційних переживань: високий або «руйнівний», який вказує на повну дезорганізацію, при якій неможлива цілеспрямована професійна діяльність керівників; середній або «тривожно-агресивний», який вказує на зростаючу напругу, негативізм, підвищення дратівливості відчуття невизначеної загрози, неможливість визначити характер загрози і час її виникнення; низький або «оптимізуєчно-спрямовуючий», який вказує на збільшення поведінкової активності, зміни характеру поведінки і включення механізмів інтрапсихічної адаптації керівника.

Ефективним виявлено низький («оптимізуєчно-спрямовуючий») рівень емоційних переживань, який має позитивну модальність, вказує на адекватно збалансоване ставлення людини до того, що відбувається в організації, позитивно та емоційно стримано виявляє ставлення до себе, інших та професійної діяльності.

Після виявлення рівнів сформованості здатності до емоційного переживання професійних труднощів керівниками освітніх закладів було досліджено їх взаємозв'язок із чинниками впливу на їх сформованість.

Дослідження проводилось серед різних категорій керівників закладів освіти в системі післядипломної педагогічної освіти. Ним охоплено 162 керівники закладів освіти України. Із них жінок 79,6%, чоловіків — 20,4%.

Математична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного пакета статистичних програм SPSS (версія 16). Дослідження виконано в межах наукового проекту кафедри психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України «Формування психологічної компетентності керівників закладів освіти в системі післядипломної педагогічної освіти» (2009-2010 рр., науковий керівник — доктор психологічних наук, доцент О.І. Бондарчук).

Результати дослідження. Спираючись на отримані дані, ми розподілили всіх досліджуваних керівників закладів освіти на три групи відповідно до рівня сформованості емоційних переживань професійних труднощів керівниками освітніх організацій.

В цілому дослідження виявило середній або «*тривожно-агресивний*» рівень розвитку емоційних переживань професійних труднощів керівниками освітніх організацій. Так, загальний рівень емоційних переживань керівниками освітніх організацій надав можливість виявити такі показники: осіб, які відносяться до «*руйнівного*» рівня, зовсім мало (16,1%), більшість становлять «*тривожно-агресивний*» рівень (80,5%), і лише невелика кількість досліджуваних увійшла до «*оптимістично-спрямовуючого*» рівня емоційних переживань (3,4%). Це загалом вказує на наявність проблеми щодо емоційних переживань керівниками освітніх організацій професійних труднощів.

Наступним кроком було вивчення взаємозв'язку між статтю та рівнем емоційних переживань керівниками професійних труднощів (табл. 1).

Таблиця 1

**Рівень емоційних переживань
керівниками професійних труднощів залежно від статі,%**

Досліджувані	Рівні емоційних переживань,%		
	Оптимістично-спрямовуючий	Тривожно-агресивний	Руйнівний
Жінки	6,9	85,1	8,0
Чоловіки	-	75,9	24,1

Як видно із табл. 1, існує статистично значущий зв'язок ($p < 0,05$) між рівнями емоційного переживання професійних труднощів керівниками освітніх організацій та статтю. Так, серед жінок представлені всі рівні в такій пріоритетності: «*тривожно-агресивний*» (85,2%), «*руйнівний*» (8,0%) та «*оптимістично-спрямовуючий*» (6,9%) рівні. У чоловіків представлені лише «*тривожно-агресивний*» (75,9%) та «*руйнівний*» (24,1%) рівні. Це говорить про більш потенційні можливості жінок при емоційних переживаннях професійних конфліктів, у яких є приклад жінок-керівників, які мають тенденцію до формування адап-

тивної поведінки, активізують особистість і приводять до загального позитивного психічного стану. З'ясовано, що жінки відзначаються більшою, ніж представники чоловічої статі, товариськістю, доброзичливістю, схильністю до колективного розв'язання проблем, чутливістю, експресивністю, більшою здатністю до емпатії ($p < 0,05$).

Висновки. Отже, варто відмітити, що *переживання* — це, з одного боку, здатність людини відчувати страждання; з іншого — здібність людини щодо подолання страждання, витримання випробування, виходу з кризи та відновлювання душевної рівноваги. З одного боку, виникнення професійних деформацій, деструкцій вказує на наявність певних *професійних труднощів* у становленні фахівців будь-якої професії; з іншого — переживання постійних професійних труднощів призводить до виникнення стресів, «емоційних вигорань», фрустрацій, криз. Проведене дослідження з гендерного аналізу емоційних переживань професійних труднощів керівниками освітніх організацій виявило проблеми: переважна більшість керівників відносяться до «тривожно-агресивного» рівня. Такі результати показали необхідність проведення корекційної роботи як серед керівників-жінок, так і керівників-чоловіків.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Олена Нежинська,

старший викладач кафедри психології управління

Державний вищий навчальний заклад

«Університет менеджменту освіти» НАПН України, магістр психології

Актуальність дослідження. У XXI столітті світова спільнота своїм головним завданням вважає створення світу, заснованого на класовій, етнічній, расовій та гендерній рівності. Саме гендерний компонент є одним з основних показників виміру рівня розвитку країни. Однак у повсякденному житті люди зіштовхуються з іншою реальністю, коли часто бракує засобів і знань не лише у процесі формування сутності моральних норм та установок у сфері взаємин, а й можливостей застосовувати їх у всіх сферах діяльності (О.І. Бондарчук, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді, Л.С. Кобелянська та ін.). При цьому одним із інструментів, за допомогою якого суспільство відтворює соціальні стосунки, в тому числі щодо гендерних аспектів функціонування соціальних спільнот, є система освіти.

Тому важливого значення набуває формування гендерної компетентності керівників загальноосвітнього навчального закладу (далі — ЗНЗ), отримання ними нових знань, умінь і навичок щодо оволодіння сучасними методами, механізмами і формами управлінської діяльності з метою забезпечення гендерної рівності в навчально-виховному процесі.

Отже, **мета дослідження** — визначити психологічні особливості формування гендерної компетентності керівників ЗНЗ.

Гендерна компетентність керівників ЗНЗ є важливою складовою професійної компетентності особистості керівника, який безпосередньо причетний до реалізації гендерного підходу в освітньому закладі. На основі підходу О. І. Бондарчук нами розроблено модель

гендерної компетентності керівників ЗНЗ як цілісної системи знань, мотивів, умінь, особистісних якостей керівників ЗНЗ відповідно до сучасних вимог освіти, які дозволять здійснити втілення ідей гендерної рівності у професійну діяльність керівників і забезпечать ефективність управління навчальним закладом. Модель містить три взаємопов'язаних структурних компоненти: когнітивний (знання важливих аспектів гендерної проблематики), операційний (наявність умінь і навичок та їх впровадження в практику управління освітнім закладом) та особистісний (ставлення керівника до реалізації гендерного підходу в управлінні закладом освіти).

За результатами теоретичних розвідок та емпіричного дослідження визначено недостатній рівень сформованості гендерної компетентності освітян, який зумовлено декількома чинниками: на макрорівні (гендерні перешкоди в суспільстві та ін.), на мезорівні (прояви гендерної нерівності в освітній галузі та ін.), на мікрорівні (гендерні стереотипи освітян та ін.).

Розроблено авторську програму формування гендерної компетентності освітян, яка реалізована у формі спецкурсу під час підвищення їхньої кваліфікації в умовах очно-дистанційної форми навчання на базі ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України. Спецкурс включає взаємопов'язані та послідовно здійснювані навчальні модулі: 1. Психологічний зміст і проблеми формування гендерної компетентності у керівників освітніх організацій та запровадження гендерного підходу в практику управління. 2. Шляхи розвитку гендерної компетентності керівників освітніх організацій.

Розроблений спецкурс тривалістю 36 годин спрямований на підвищення в управлінців рівня гендерної компетентності. При цьому ми поставили перед собою декілька завдань: 1) розширити знання з гендерної проблематики загалом та особливостей негативних проявів гендерної нерівності у навчально-виховному процесі закладу освіти; 2) розвинути вміння визначати психологічні особливості й умови розвитку гендерної компетентності, здійснювати діагностування й психологічний аналіз власних гендерних характеристик і гендерних стереотипів; 3) відпрацювати володіння вміннями й навичками розвитку гендерної компетентності всіх учасників навчально-виховного процесу, сприяння запровадженню гендерної рівності в навчально-виховний процес.

Результати апробації експериментальної програми формування гендерної компетентності наведено на прикладі двох груп керівників ЗНЗ, що перебували на курсах підвищення кваліфікації, у кількості 51 особи, з яких 25 осіб утворили експериментальну групу, а 26 — контрольну групу.

В експериментальній групі відповідна підготовка відбувалася шляхом впровадження в навчальний план підвищення кваліфікації керівників ЗНЗ спецкурсу, реалізованого під час проведення двох очних сесій (настановної та контрольної-залікової) тривалістю 6 днів кожна та міжсесійного періоду (дистанційний етап для самостійної роботи впродовж півроку). У контрольній групі психологічна підготовка керівників ЗНЗ мала традиційний характер.

Порівняльний аналіз результатів першого (до початку експерименту) та другого (після завершення експерименту) зрізів, проведених в експериментальній та контрольній групах, показав, що в експериментальній групі керівників спостерігається позитивна динаміка розвитку гендерної компетентності, в той час як у контрольній групі особливих змін не виявлено.

Так, загалом в експериментальній групі зафіксовано статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) між результатами першого та другого зрізів, які відображають зниження кількості досліджуваних керівників з низьким (з 32,0% до 4,0%) та підвищення кількості керівників з високим (з 12,0% до 40,0%) рівнями гендерної компетентності керівників ЗНЗ.

Щодо контрольної групи, то за результатами першого та другого зрізів констатовано незначну розбіжність, яка не є статистично значущою і в цілому не змінює ситуацію щодо розвитку рівнів гендерної компетентності управлінців. Так, високий рівень гендерної компетентності до і після експерименту виявили 15,4% і 7,7% досліджуваних, середній — 57,7% і 65,4% досліджуваних керівників відповідно.

Визначено також деякі особливості за рівнями сформованості кожного структурного компонента гендерної компетентності керівників ЗНЗ.

Так, в експериментальній групі в результаті експерименту зафіксовано статистично значущі відмінності ($p < 0,01$) між результатами першого та другого зрізів, які відображають зміни в рівнях когнітивного компонента гендерної компетентності до та після експерименту. У показниках експериментальної групи відбулося зменшення кількості досліджуваних із низьким рівнем когнітивного компонента (зі 44,0% до 0,0%) за рахунок збільшення кількості досліджуваних із середнім (з 32,0% до 52,0%) та високим (з 24,0% до 48,0%) рівнями.

Також було отримано значущі відмінності ($p < 0,05$) в результатах першого та другого зрізів експериментальної групи щодо рівнів сформованості операційного компонента гендерної компетентності. Зокрема, до початку експерименту в експериментальній групі 36,0% досліджуваних керівників виявили високий рівень сформованості операційного компонента, а після експерименту таких керівників стало вже 52,0%, тоді як кількість керівників з низьким рівнем операційного компонента зменшилася з 44,0% до 4,0%.

Крім того, зафіксовано статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) та тенденції позитивної динаміки в показниках особистісної складової гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Зокрема, після експерименту на 28% зросла кількість керівників експериментальної групи із високим рівнем сформованості особистісного компонента, тоді як до експерименту високого рівня його розвитку зафіксовано не було. При цьому кількість керівників із середнім та низьким рівнями сформованості знизилась (на 12,0% та 16,0% відповідно) за рахунок переходу цих показників на вищий рівень.

Разом з тим у контрольній групі статистично значущих відмінностей між результатами першого і другого зрізів зафіксовано не було.

Висновки. Визначено недостатній рівень сформованості гендерної компетентності керівників ЗНЗ, що зумовило розробку й впровадження програми формування гендерної компетентності управлінців, яка реалізована у формі спецкурсу під час підвищення їхньої кваліфікації в умовах очно-дистанційної форми навчання. Отримані результати апробації програми формування гендерної компетентності керівників ЗНЗ довели її ефективність.

Отже, формуванню гендерної компетентності керівників ЗНЗ може сприяти впровадження програми спеціального психологічного навчання, яке можна забезпечити, зокрема, в системі післядипломної педагогічної освіти.

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ОБ ОБРАЗЕ ПРОТИВОПОЛОЖНОГО ПОЛА: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

Елена Буренкова,

кандидат психологических наук,

доцент ПГПУ им. В.Г. Белинского, г. Пенза, Россия

Процесс межличностного общения включает в себя, как составляющий компонент, межличностное восприятие, «имеющее две стороны: оценивание друг друга и изменение каких-то характеристик друг друга. В первом случае взаимодействие можно констатировать по тому, что каждый из участников, оценивая другого, стремится построить определенную систему интерпретации его поведения, в частности, его причин» [1, 124].

Таким образом, в процессе общения субъект воспринимает другого и выстраивает свой когнитивный образ в отношении него. Когнитивный образ, являющийся репрезентацией субъективного опыта, строится посредством оценки и отношения к объектам действительности. Субъективные оценки и отношения выражаются в таком понятии, как личный конструкт (К. Келли). В отечественной традиции психосемантики категория личный конструкт рассматривается «в качестве когнитивных категорий, сквозь призму которых осуществляется межличностное восприятие» [6]. Субъективный образ создается в результате реализации субъектом «приписывания», которое является согласно Г.М. Андреевой, содержательной характеристикой межличностного восприятия. Оно осуществляется «на основе сходства поведения воспринимаемого лица с каким-то другим образцом, имевшимся в прошлом опыте субъекта восприятия» [2, 124]. В связи с этим возникает вопрос, существуют ли различия в межличностном восприятии, обусловленные половой принадлежностью субъекта.

Ш. Берн отмечает, что все те гендерные отличия, существующие в науке, являются не более чем результатом субъективного влияния самого исследователя. Все возможные отличия между мужчиной и женщиной можно объяснить с позиции реализуемой ими социальной роли [4]. Мужчины и женщины отличны не потому, что это обусловлено биологическими и физиологическими факторами, а потому что они реализуют разные социальные роли и вследствие этого приобретают те или иные качества.

В юношеском возрасте в рамках становления нового уровня самосознания происходит становление относительно устойчивого представления о себе, Я-концепции, и возникает особое личностное новообразование, процесс самоопределения (становление идентичности по Э. Эриксону), который оказывает глубокое влияние на социальные ожидания и образ Я. Данный возраст наиболее важен в формировании представлений об идеальном партнере. Именно эти представления будут в дальнейшем влиять на выбор супруга или супруги. Соответственно то, насколько адекватными будут эти представления, влияет на прочность и долговечность будущих брачных отношений.

Актуальность данной проблемы понимается в настоящее время и представителями власти, государством создаются разнообразие службы брака, организуется целенаправленная психологическая работа со вступающими в брак при ЗАГСх.

Таким образом, противоречие, лежащее в основе работы, заключается в том, что лица юношеского возраста все раньше вступают в брак, возрастные границы вступления

в брак уменьшаются, с другой стороны, увеличивается количество разводов. На наш взгляд, это вызвано несформированностью образа идеального партнера.

Целью работы является изучение гендерного аспекта представлений об образе противоположного пола в юношеском возрасте для определения особенностей, характерных для этого возраста.

Мы предполагаем, что представление об образе противоположного пола включает в себя следующие компоненты: телесный (физический); личностный и социальный. И представления об образе противоположного пола, в юношеском возрасте, характеризуются следующими особенностями:

- слабая сформированность телесного (физического) компонента представлений как у юношей, так и у девушек;
- наличие различий в социальном и личностном компонентах представлений:
  - юноши представляют девушек как лидирующих, доверчивых, послушных и покорных;
  - девушки представляют юношей как властных, скептических, независимых;

Методологическая база исследования: теоретические положения и труды Э. Эриксона, Г.М. Андреевой, Ш. Берн, В.С. Агеева, Я.Л. Коломинского., М.Х. Мелтаса, И.С. Кона.

В работе использовались следующие **методы**.

Диагностические методы: 1. Методика «Автопортрет» Р. Бернса (авторская модификация), направленная на исследование представления об образе тела противоположного пола; 2. Интерперсональная методика диагностики межличностных отношений Т. Лири (авторская модификация инструкции); 3. Проективная методика «Сочинение на тему “Мои представления об образе противоположного пола”».

Методы статистического анализа данных: расчет ранговой корреляции Спирмена, критерий χ^2 Пирсона, угловое преобразование Фишера.

Особенности представлений об образе противоположного пола. В психологическом словаре «представление» определяется как наглядный образ предмета, воспроизведенный по памяти в воображении. Образы представлений, как правило, менее яркие и менее детальные, чем образы восприятия, но в них находит отражение самое характерное для данного предмета. При этом степень обобщенности того или иного представления может быть различной, в связи с чем различают единичные и общие представления. Посредством языка, привносящего в представление общественно выработанные способы логического оперирования понятиями, происходит перевод представления в абстрактное понятие.

В работе будут исследоваться представления об образе противоположного пола среди юношества. И важно понимать, что данный образ будет включать в себя телесный компонент (внешность), личностный компонент, социальный компонент (социальная роль, выполнение определенных функций). Предполагается, что представление об образе противоположного пола будет складываться на основе семейных представлений, социальных предпочтений, зависящих от времени и культуральных особенностей. Однако целью исследования является не изучение причин возникновения тех или иных представлений, а определение некоторой закономерности, существующей среди юношества в настоящий момент времени.

Образы представлений и образы восприятия на наш взгляд, связаны между собой, так как представление об образе включает в себя и некую проекцию себя, желаемых личностных и социальных черт. Таким образом, представления являются первичными при формировании образа другого, а также понимания его. Автор предполагает, что структура Образа Другого (в нашем случае — образа противоположного пола) соответствует структуре образа «Я» и включает в себя физический, социальный, эмоциональный и когнитивный компоненты (теория «Я — концепции» Р. Бернса). Поэтому в работе будут исследоваться представления об образе Другого, следуя структуре «Я-концепции». Эмоциональный и когнитивный компонент были объединены в оценку личности образа противоположного пола.

Более того, в работе не исследуется связь с существующими стереотипами о мужчинах и женщинах в исследуемой выборке, поэтому результаты представляют собой лишь качественный анализ существующих представлений об образе противоположного пола как среди юношества, так и среди взрослых людей.

У юношей и девушек основа для формирования идеальных представлений о мужественности и женственности — значимая для них сфера взаимоотношений с ровесниками противоположного пола. Она включает актуальные потребности, связанные с сексуальным развитием, осознание себя как человека определенного пола (в сфере межполовых взаимоотношений), идеальные образы мужчин и женщин как субъектов и объектов общения. Эти представления о себе и о других проверяются на практике, в непосредственной деятельности общения. Однако система определенных потребностей, мотивов, ценностных ориентации, то есть все, что относится к понятию «психологический пол», формируется в этом возрасте только в названной сфере. Поэтому относительно юношеского возраста можно сказать, что это лишь один из этапов формирования психологического пола, но никак не окончание этого процесса [1; 5; 6].

Таким образом, анализ исследований показал, что существуют некоторые особенности в представлении об образах противоположного пола, а также есть определенная структура, основанная на структуре образа Я (концепция Р. Бернса): социальный (когнитивный и межличностный компонент), личностный и физический компоненты. Данная структура и будет определяющей в построении портрета представления об образе противоположного пола среди юношей и девушек.

Организация и проведение исследования. В качестве исследовательской группы нами были выбраны жители города Пензы — юноши и девушки в количестве 14 и 13 человек соответственно. Средний возраст 20 лет. В качестве контрольной группы выступали мужчины и женщины в количестве 15 и 14 человек соответственно. Средний возраст 40 лет. Исследование проводилось в 2010/2011 гг. (совместно с Нефедовой Н.Ю.).

Исследование проходило в два этапа. Первый этап включил в себя разработку диагностического инструментария и отбор испытуемых в группу.

На втором этапе проходил непосредственный сбор эмпирического материала, а также проводился сравнительный анализ с целью определения различий в представлениях об образе противоположного пола как среди юношества, так и среди взрослых людей.

Анализ результатов изучения представлений об образе противоположного пола в исследуемых выборках показал, что существует некоторая закономерность среди мужчин, юношей и женщин, девушек (таблица 1).

Таблица 1

**Представления об образе противоположного пола (личностный компонент)
в исследуемых выборках (интерперсональная методика диагностики
межличностных отношений Т. Лири)**

Представления	Властно-лидирующий	Независимый-доминирующий	Прямолинейный-агрессивный	Недоверчивый-скептический	Покорно-застенчивый	Зависимый-послушный	Сотрудничающий-конвенциональный	Ответственно-великодушный
Мужчины	8,5	6,2	5,7	3,6	5,7	5,8	8,1	8,5
Женщины	9,1	6,3	6,1	1,6	5	3,2	7,4	8,5
Юноши	9,2	6,1	6,4	2,8	6,5	5,8	8,4	9,2
Девушки	8,8	6,7	5,6	1,9	4,4	3,3	7,7	8,4

Все испытуемые представляют образ противоположного партнера как властно-лидирующего (проявляют нетерпимость к критике, переоценивают собственные возможности), реалистичного, неконформного, скромного, застенчивого, склонного брать на себя чужие обязанности с выраженной готовностью помочь окружающим, развитым чувством ответственности.

Соотнесение полученных представлений об образе противоположного пола в исследуемой выборке показало, что наибольшее приращение мы получили по векторам — «зависимо-послушный» и «покорно-застенчивый», женщины и девушки в представлении мужчин и юношей должны обладать в большей степени этими качествами.

Статистический анализ согласованности полученных иерархий показал наличие согласованности полученных портретов среди мужчин и юношей ($r_s=0,98$, $p \leq 0,01$), женщин и девушек ($r_s=0,989$, $p \leq 0,01$). Меньшая согласованность между мужчинами и женщинами ($r_s=0,68$, $p \leq 0,03$), девушками и юношами ($r_s=0,63$, $p \leq 0,03$), что объясняется существующими стереотипными представлениями о «разнице между полами». Интересно, что согласованность достаточно велика, что позволяет нам сделать вывод о том, что оценивая образ Другого, испытуемые оценивали образ Я.

Таким образом, согласно результатам теста Т. Лири «вырисовывается» следующий портрет представлений об образе противоположного пола.

Все испытуемые (юноши, мужчины, девушки, женщины) представляют партнера как властно-лидирующего, то есть уверенного в себе, умеющего быть хорошим советчиком, наставником и организатором, имеющего свойство руководителя, но также нетерпимость к критике, переоценку собственных возможностей.

Одинаковое мнение выразили испытуемые и на шкалы независимо-доминирующий, прямолинейно-агрессивный. Испытуемые хотят, чтобы эти характеристики присутствовали в их партнерах, но не были явно выражены — уверенный, независимый стиль межличностных отношений, наличие соперничества, искренность, непосредственность, прямолинейность, настойчивость в достижении цели.

По шкале недоверчиво-скептический партнер в представлении испытуемых должен обладать такими качествами, как реалистичность базы суждений поступков, скептицизм и неконформность. Юноши и еще в большей степени мужчины, более чем девушки и женщины, хотят, чтобы данные качества были выражены у партнера.

По шкалам покорно-застенчивый и зависимо-попкорный мужчины и юноши представляют в своем партнере следующие качества — скромность, застенчивость, склонность брать на себя чужие обязанности, потребность в помощи и доверии со стороны окружающих, в их признании. Девушки и женщины не видят в образе противоположного пола этих качеств.

По шкале сотрудничающий-конвенциональный тип различий во взглядах на идеального партнера не наблюдается. Это проявляется в том, что партнер противоположного пола представляется испытуемым как человек с выраженной готовностью помогать окружающим, развитым чувством ответственности. Партнеру в представлении присваивается стиль межличностных отношений, свойственных лицам, стремящимся к тесному сотрудничеству с референтной группой, к дружелюбным отношениям с окружающими.

Тенденции к различию наблюдаются в такой характеристике, как зависимо-попкорный тип. Так, мужчины и юноши представляют, что у женщин и девушек ярко выражена потребность в помощи и доверии со стороны окружающих, в их признании. У женщин, наоборот, мужчины представляются как независимые и с не выраженной потребностью в помощи.

Изучение особенностей представлений о физическом (телесном) образе противоположного пола производилось с помощью модифицированной методики «Автопортрет» Р. Бернса.

Анализ результатов проводился в рамках дихотомической шкалы — «сформированности — несформированности» физического образа Другого. Нами были выделены следующие симптомокомплексы: реалистичность образа; качество штриховки; наличие цвета; целостность образа физического образа Я, адекватные пропорции.

Сформированность в представлении образа физического Я диагностировалась по наличию целостного контура, реалистичности, наличию всех частей тела, трехмерность изображения или описания. Отсутствие одного или нескольких признаков одновременно говорит об отсутствии сформированности в представлении образа физического Я противоположного пола.

Анализ результатов исследования представления физического образа Другого показал, что наиболее сформировано представление об образе физического Я противоположного пола среди девушек (60%). Статистический анализ различия частоты встречаемости в представлениях об образе физического Я показал, что в выборках среди женщин и девушек не встречается статистически значимых различий ($\chi^2 = \{1,57; 1,1\}$).

Таким образом, среди исследуемых выборок нами в процессе сбора эмпирических данных и статистического анализа было обнаружено, что у юношей и мужчин в основном не сформирован образ противоположного пола (73,3%; 86,7%; $\chi^2 = \{2,87, p \leq 0,01; 3,5, p \leq 0,01\}$), его физический компонент.

В каждой выборке процент лиц, склонных к несформированности, преобладает над процентом лиц, склонных к сформированности. Это указывает на несформированность представлений испытуемых об образе идеального партнера. Испытуемые четко не представляют, каким физическим образом должен обладать их партнер. Признаки, свидетельствующие о сформированности представлений об идеальном образе бессистемны, их

недостаточно для того, чтобы утверждать о сформированности представлений. Однако различия в группе лиц женщин меньше, чем в группе лиц мужчин.

Анализ и интерпретация результатов проведенной методики «Сочинение на тему “Образ партнера”» в авторской модификации показал, что мужчины и девушки при описании портрета противоположного пола в основном выбирали слова, относящиеся к социальному критерию (56,8%, 65,5%, соответственно), женщины и юноши — личностные характеристики (40% и 54,5%).

Анализ частоты встречаемости слов при описании портрета противоположного пола (физический компонент) показал, что мужчины в основном представляют образ противоположного пола как «красивый» и «хорошо одевается», то есть ориентация в основном на внешний компонент физического образа. Более того, в юношеском возрасте в характеристиках представлений об образе физического Я в исследуемых выборках наиболее часто встречается.

Анализ результатов методики «Сочинение на тему “Образ партнера”» телесный компонент показал, что среди испытуемых наиболее значим этот показатель для юношей ($n=31$). Также достаточно прописаны критерии оценки выбора партнера по телесному компоненту у девушек. Всего два высказывания встречаем в группе женщин. Мы можем предположить, что для женщин при выборе партнера в наименьшей степени значение имеет телесный компонент.

Контент-анализ частоты встречаемости в описании образа партнера противоположного пола (социальный компонент) показал, что наибольшее количество высказываний по социальному компоненту встречается в выборке девушек и женщин ($n=50, 31$). Так, наиболее часто встречались утверждения, касающиеся волевого характера партнера, также имели значение и такие социальные характеристики, как высшее образование, престижная работа.

Среди личностных компонентов наиболее часто встречаются такие характеристики, как «любящий(ая)» и «добрый(ая)» ($n=7$), среди женщин и девушек — «ласковый» и «внимательный» ($n=6; 7$).

Анализ полученных распределений частоты встречаемости характеристик представлений об образе противоположного пола по выделенным компонентам показал, что наиболее существенные различия обнаружены при согласовании распределений в выборках мужчин — женщин и юношей — девушек ($\chi^2=\{19,8 \text{ при } p\leq 0,01; 31,1 \text{ при } p\leq 0,01\}$).

Таким образом, мы получили статическое подтверждение наличия различий частоты встречаемости, то есть данные, свидетельствующие об имеющихся различиях между исследовательскими группами.

Итог анализа полученных в ходе диагностического исследования данных показывает предположение о том, что представление об образе противоположного пола включает в себя следующие компоненты: телесный (физический), личностный и социальный. И о том, что представления об образе противоположного пола, в юношеском возрасте, характеризуются следующими особенностями: несформированность телесного (физического) компонента представлений как у юношей, так и у девушек; наличие различий в социальном компоненте представлений: юноши представляют девушек как лидирующих, доверчивых, послушных и покорных; девушки представляют юношей как властных, скептических, независимых; наличие различий в личностном компоненте

среди юношей и девушек подтвердились на уровнях 5% и 1% значимости.

Таким образом, проведенное эмпирическое исследование представлений об образе противоположного пола показало наличие следующих особенностей в представлениях среди мужчин/женщин и юношей/девушек.

1. Все испытуемые (юноши, мужчины, девушки, женщины) представляют партнера как властно-лидирующего, то есть уверенного в себе, умеющего быть хорошим советчиком, наставником и организатором, имеющего свойство руководителя, но также нетерпимость к критике, переоценку собственных возможностей. Тенденции к различию наблюдаются в такой характеристике, как зависимо-послушный тип. Так, мужчины и юноши представляют, что у женщин и девушек ярко выражена потребность в помощи и доверии со стороны окружающих, в их признании. У женщин, наоборот, мужчины представляются как независимые и с не выраженной потребностью в помощи.

2. Анализ результатов исследования представления физического образа Другого показал, что наиболее сформировано представление об образе физического Я противоположного пола среди девушек (60%). В остальных выборках (мужчины, женщины, юноши) процент лиц, склонных к несформированности представления об образе физического Я противоположного пола, преобладает над процентом лиц, склонных к сформированности. Это указывает на низкий уровень сформированности представлений испытуемых об образе идеального партнера. Испытуемые четко не представляют, каким физическим образом должен обладать их партнер. Признаки, свидетельствующие о сформированности представлений об идеальном образе бессистемны, их недостаточно для того, чтобы утверждать о сформированности представлений. Однако различия в группе лиц женщин меньше, чем в группе лиц мужчин.

3. Анализ и интерпретация результатов проведенной методики «Сочинение на тему «Образ партнера»» в авторской модификации показал, что во всех выборках в основном представляют образ противоположного пола как «красивый(ая)», в женских выборках добавляется еще и «хорошо одевается», то есть ориентация в основном на внешний компонент физического образа. Более того, в юношеском возрасте в характеристиках представлений об образе физического Я в исследуемых выборках наиболее часто встречается ($n=31$).

4. Социальный компонент в представлениях об образе противоположного пола наиболее значим для девушек. В сочинении часто встречались утверждения, касающиеся волевого характера партнера, также имели значение и такие социальные характеристики, как высшее образование, престижная работа.

5. Личностный компонент наиболее часто встречается в описании девушками образа противоположного пола. В выборках в основном присутствуют такие характеристики среди мужчин/юношей, как «любящий(ая)» и «добрый(ая)» ($n=7$), среди женщин и девушек — «ласковый» и «внимательный» ($n=6; 7$).

6. Анализ полученных распределений частоты встречаемости характеристик представлений об образе противоположного пола по выделенным компонентам показал, что наиболее существенные различия обнаружены при согласовании распределений в выборках мужчин — женщин и юношей — девушек ($\chi^2=\{19,8$ при $p\leq 0,01$; $31,1$ при $p\leq 0,01\}$). Это объясняется наличием особенностей в представлениях об образе противоположного пола в исследуемых выборках.

Литература

1. Агеев В.С. Психологическое исследование социальных стереотипов // Вопросы психологии, 1986, № 1. — С. 95 — 101.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. — Л., 1968. — 357 с.
3. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для ВУЗов. — М.: Аспект Пресс, 1997. — 376 с.
4. Берн Ш. Гендерная психология. — Спб.: «Питер», 2002. — 318 с.
5. Коломинский Я.Л., Мелтсас М.Х. Ролевая дифференциация пола у дошкольников // Вопр. психол., 1985. № 3. — С. 165-171.
6. Кон И.С. Психология половых различий // Вопросы психологии, 1981, № 2. — С. 47-57.

СТАВЛЕННЯ ДО ТІЛА ТА СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЖІНОК: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Вікторія Гупаловська,

канд. психолог.наук, доцент

Львівського національного університету ім. І. Франка

В сучасному суспільстві стандарти фізичної привабливості людини викликають неабиякий інтерес. І не лише тому, що розвинуте тіло — ознака здоров'я. Сьогодні воно дедалі частіше стає ознакою статусу, оскільки відображає матеріальні можливості людини (витрати на повноцінне харчування, відвідування тренажерних залів, наявність часу на фізкультурні вправи, а іноді й витрати на пластичні операції). Людське тіло часто стає рекламним символом, товаром (косметична хірургія, виробництво косметики), а також критерієм оцінки при сприйманні іншої людини. Тіло стає символом, в якому «сплавляються у єдине ціле суспільна ідеологія і особистісна ідентичність».

Процеси усвідомлення і формування ставлення до зовнішніх та внутрішніх компонентів образу тіла мають свою логіку. Усвідомлення зовнішніх компонентів образу тіла відбувається в процесі взаємного дотику власного тіла і тіла іншого, співвідношення видимого власного образу з еталонним. При формуванні зовнішніх компонентів образу тіла людина наче дивиться на себе очима іншого і тіло виступає як об'єкт оцінювання: гарне — погане, красиве — некрасиве, влаштовує — не влаштовує, привабливе — непривабливе тощо. В процесі розвитку, крім можливості дивитися на себе збоку, збільшується усвідомлюваний внутрішній простір. Ставлення до себе і до своєї власної тілесності стає менш об'єктивним. Воно буде суб'єктивним, коли людина дозволить собі бути самою собою, приймаючи себе в усьому різноманітті з перевагами і недоліками. Таке ставлення свідчить про розширення свідомості і збільшення її реалістичності. Тілесність стає чуттєвою, невід'ємною частиною Я, беззаперечною цінністю.

З метою з'ясування внеску ставлення до власної зовнішності та тіла в особистісне самоставлення та дослідження можливих взаємозв'язків між суб'єктивним благополуччям (задоволенням життям, почуттям щастя) і ставленням до себе як до особистості чи як до привабливої/непривабливої людини ми провели психологічне опитування. Було досліджено 40 заміжніх і 40 незаміжніх жінок віком 20–40 років за чотирма методиками:

1) «Оцінка рівня задоволення якістю життя» Н.Е. Водопьянова; 2) «Тест вказування на незадоволення власним тілом (САРТ)»; 3) «Тест-опитувальник самоствавлення» В.В. Століна; 4) «Маскулінність-фемінність» С. Бем.

У результаті опитування після статистичної обробки даних було отримано такі результати. Серед незаміжніх жінок індекс якості життя тісно пов'язаний зі ставленням до тіла та із самоствавленням, оскільки наявні значущі кореляції між індексом якості життя та показниками самоствавлення за методикою Пантілеєва, Століна ($r=0,52-0,64$), між показниками якості життя і задоволення тілом ($r=0,34-0,44$). Як бачимо, взаємозв'язки якості життя і самоствавлення тісніші — коефіцієнти кореляції вищі. Крім того, більша кількість (39%) показників якості життя та самоствавлення корелюють між собою на статистично значущому рівні при $p \leq 0,05$ порівняно із кількістю взаємозв'язків між показниками якості життя і задоволення тілом, серед яких корелюють 33% показників.

Однак ставлення до тіла у незаміжніх жінок серйозно взаємопов'язане із самоствавленням. Серед усіх показників на статистично значущому рівні при $p \leq 0,05$ корелюють між собою 39% показників самоствавлення і ставлення до власного тіла ($r=0,38-0,61$). При чому найміцніше зі ставленням до тіла пов'язані шкали *S* — інтегральне почуття «за» і «проти» власного «Я» та самовпевненість, трохи слабше — автосимпатія й очікуване ставлення від інших. А найбільш «впливовим» серед показників ставлення до тіла виявився показник ставлення до нижньої частини тіла.

Серед шкал задоволення життям зі ставленням до тіла, знову ж таки більше до його нижньої частини, корелюють шкали *P*—підтримка, *H*—напруженість. Отже, ставлення до власного тіла, особливо до нижньої його частини, серед незаміжніх жінок пов'язане із самоствавленням і дещо слабше — із задоволенням життям. Більше задоволені своїм тілом незаміжні жінки є більш самовпевненими, краще ставляться до себе, очікують кращого ставлення від інших, мають більшу підтримку, однак відчують більше напруження, фізичний і психологічний дискомфорт. Цей факт можна пояснити підвищенням рівня домагань і очікувань ставлення від інших серед незаміжніх жінок, які позитивно ставляться до власного тіла.

Ставлення до тіла серед незаміжніх жінок пов'язане із маскулінністю — спостерігається значуща кореляція між маскулінністю та інтегральним показником ставлення до тіла ($r=0,46$) і між маскулінністю та ставленням до верхньої частини тіла ($r=0,51$). Загалом лише маскулінність корелює з іншими показниками самоствавлення і задоволення життям у цій групі досліджуваних, із фемінністю не виявлено жодної кореляції. Чим вища маскулінність у незаміжніх жінок, тим кращими є самоствавлення, ставлення до тіла і задоволення життям.

Серед заміжніх жінок індекс якості життя тісніше пов'язаний зі ставленням до тіла та із самоствавленням, оскільки наявні значущі кореляції між індексом якості життя та показниками самоствавлення за методикою Пантілеєва, Століна ($r=0,33-0,82$), між показниками якості життя і задоволення тілом ($r=0,33-0,59$). Як бачимо, взаємозв'язки якості життя і самоствавлення тісніші — коефіцієнти кореляції вищі. Але менша кількість (29%) показників якості життя та самоствавлення корелюють між собою на статистично значущому рівні при $p \leq 0,05$ порівняно із кількістю взаємозв'язків між показниками якості життя і задоволення тілом, серед яких корелюють 60% показників.

Також ставлення до тіла у заміжніх жінок слабше взаємопов'язане із самоствавленням, ніж у незаміжніх. Серед усіх показників на статистично значущому рівні при $p \leq 0,05$

корелюють між собою 31% показників самоствалнення і ставлення до власного тіла ($r=0,34-0,61$). При чому найміцніше зі ставленням до тіла пов'язані шкали самоповаги, автосимпатії, та саморозуміння.

Серед шкал задоволення життям з усіма показниками ставлення до тіла корелюють шкали задоволення роботою, особистими досягненнями і прагненнями, задоволення здоров'ям та спілкуванням з друзями (близькими), інтегральний показник якості життя. Отже, ставлення до власного тіла заміжніх жінок пов'язане у першу чергу із задоволенням життям і набагато слабше — із самоствалненням. Задоволені своїм тілом заміжні жінки більше себе поважають і розуміють, більше задоволені соціальними аспектами свого життя, здоров'ям, досягненнями.

Ставлення до тіла серед незаміжніх жінок пов'язане і з маскулінністю, і з фемінністю — спостерігається значуща кореляція між маскулінністю та інтегральним показником ставлення до тіла ($r=0,34$) і між маскулінністю та ставленням до нижньої частини тіла ($r=0,33$), між фемінністю і задоволенням верхньою частиною тіла ($r=0,38$). Загалом маскулінність тісніше, ніж фемінність, корелює із іншими показниками самоствалнення і задоволення життям у цій групі досліджуваних, із фемінністю виявлено лише три кореляції. Чим вища маскулінність у заміжніх жінок, тим кращим є ставлення до тіла і задоволення життям, однак погіршуються деякі аспекти самоствалнення — самоінтерес і ставлення інших.

Отже, порівняно із незаміжніми заміжні жінки виявляють реалізовану фемінність, їх задоволення життям великою мірою залежить від ставлення до власного тіла. Це доволі логічно, адже подружнє життя дає можливість жіночості реалізуватись, а ставлення до тіла у заміжніх жінок, які загалом старші, відображає і стан здоров'я, і задоволення собою загалом.

За даними порівняльного аналізу за Т-критерієм Стьюдента статистично значущі відмінності між заміжніми і незаміжніми жінками виявлено лише за трьома показниками самоствалнення: рівень самозвинувачення вищий у заміжніх жінок, у незаміжніх вищий рівень очікуваного ставлення від інших та самоінтерес. Задоволення життям у цих групах приблизно однакового рівня, а от ставлення до тіла дещо краще у незаміжніх жінок. Заміжні жінки фемінніші, незаміжні — маскулінніші.

Отже, аналіз даних психологічного опитування дає змогу говорити про тісну залежність ставлення до тіла у заміжніх жінок та їх задоволення життям. У незаміжніх жінок задоволення тілом більше пов'язане із самоствалненням, яке тісніше пов'язане із якістю життя, ніж задоволення тілом.

Таким чином, ставлення до власного тіла виявляється багатограним психологічним явищем, яке відображає як очевидні, так і приховані, глибинні сторони психологічного благополуччя особистості — фізичне благополуччя, здоров'я, соціальне благополуччя та позитивне самоствалнення.

ВІКОВІ ТА ҐЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ШКОЛЯРІВ

Ярослава Василькевич,

доцент кафедри психології ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет ім. Г. Сковороди»

Сергій Рук,

Канд. філософ. н., проректор
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет ім. Г. Сковороди»

Однією з найактуальніших проблем сьогодення є розвиток і формування творчої, всебічно розвиненої особистості. Життя висуває суспільний запит на виховання творчої особистості, здатної, на відміну від людини-виконавця, самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї, приймати сміливі, нестандартні рішення.

Проблема вікових і статевих відмінностей творчого потенціалу особистості не має однозначного вирішення. Існує три точки зору на розвиток креативності в онтогенезі. За першою, відбувається поступове неперервне зростання креативності з віком. Згідно з другою точкою зору, креативність дитини знижується в міру набування знань. Представники третьої точки зору підтримують уявлення про коливальний характер розвитку креативності. Причому одні показники можуть з віком збільшуватися, а інші — знижуватися. Щодо статевих відмінностей у креативності думки дослідників також розходяться. Одні заперечують відмінності між особами чоловічої та жіночої статі за креативністю, інші виявляють перевагу осіб різної статі за різними параметрами креативності.

Вивчення особливостей розвитку творчого потенціалу особистості в онтогенезі показали, що особливо шкідливою для обдарованих дітей є стереотипізація за статевою ознакою. Вони значно більшою мірою, ніж менш здібні ровесники, поєднують у собі власності, характерні як для їх власної статі, так і для протилежної. Проте подібний синтез ніколи не вітався суспільством.

Традиційне визначення «чоловічого» характеру включає такі якості, як незалежність і самоствердження. Аналогічне визначення «жіночого» характеру базується на чутливості в міжособистісному спілкуванні, залежності та турботливості.

Вивчення особистості обдарованих виявило, що творчі особи чоловічої статі часом виглядають «жіночними» та чутливими, тоді як для обдарованих жінок можуть бути характерними «мужність» і незалежність. Ці якості оцінюються за шкалою, яка є продовженням традиційного уявлення про поділ на «чоловіче» та «жіноче».

Водночас розвиток у чоловіках і жінках якостей, притаманних протилежній статі, розсуває рамки стереотипів. Дорослі, які змогли поєднати обидва ці аспекти, відрізняються досить високим рівнем самооцінки, відчуттям своєї індивідуальності, що дає більше можливостей для реалізації себе як особистості. Їх характеру властиві такі риси, як відкритість, гнучкість, розрахунок на власні сили.

Метою нашого дослідження було вивчення статевих відмінностей прояву творчого потенціалу школярів. Для діагностики використовувався тест Е. Торренса (вербальна та

невербальна батареї), який є найбільш валідним і надійним стандартизованим інструментом, що дозволяє виміряти всі основні характеристики креативного мислення та оцінити творчий потенціал особистості. У дослідженні взяли участь учні 7-8, 11-12, 15-16 років. Вибірка складала 55 осіб (30 хлопців, 25 дівчат).

Аналіз гендерних особливостей творчого потенціалу школярів не виявив різної «моделі обдарованості» дівчаток і хлопчиків. Особливостями структурних профілів вербальної та образної креативності школярів різної статі є більша вираженість усіх показників у дівчат.

Усі показники вербальної креативності у дівчат дещо вищі, ніж у хлопчиків (табл. 1). Проте наведені відмінності не значущі, їх можна інтерпретувати лише як певну статистичну тенденцію ($p \leq 0,1$).

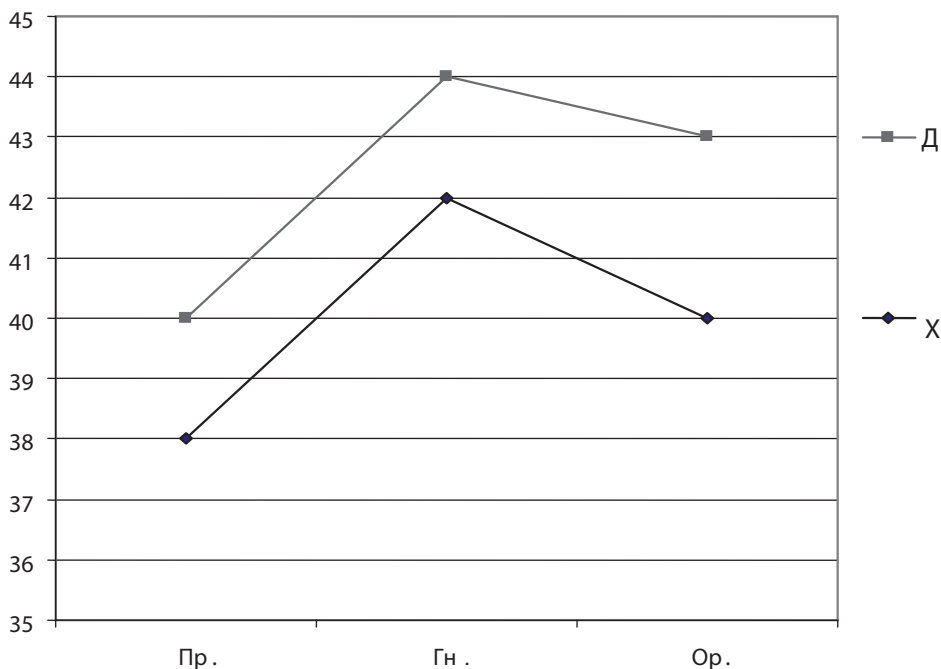
Таблиця 1

Гендерні відмінності вербальної креативності

Стать	Показники		
	Продуктивність	Гнучкість	Оригінальність
Чоловіча	38	42	40
Жіноча	40	44	43

Рис. 1

Гендерні відмінності прояву вербальної креативності.

Усі показники вербальної креативності (рис. 1) знаходяться в межах норми, крім показника «Продуктивність» у хлопців (вона дещо нижча). У дівчаток дещо вищі вербальні здібності, більший словниковий запас. Вони здатні продукувати більшу кількість осмислених ідей, давати незвичні, унікальні відповіді, детально їх розробляти.

Аналіз структурних профілів вербальної креативності показав, що й у хлопців, й у дівчат найбільше значення має показник «Гнучкість», найменше — «Продуктивність».

Аналіз структурних профілів образної креативності виявив статистично значущі відмінності в рівнях прояву таких показників образної креативності, як «Розробленість», «Назва» та «Опір замиканню» ($p \leq 0,05$) (табл. 2). Тобто дівчатка відрізняються вираженою схильністю до детальної розробки ідей. Вони легко виражають сутність зображення через назву та проявляють високу толерантність до невизначених ситуацій, що дозволяє їм відмовлятися від стандартних рішень і висувати більш оригінальні ідеї.

Таблиця 2

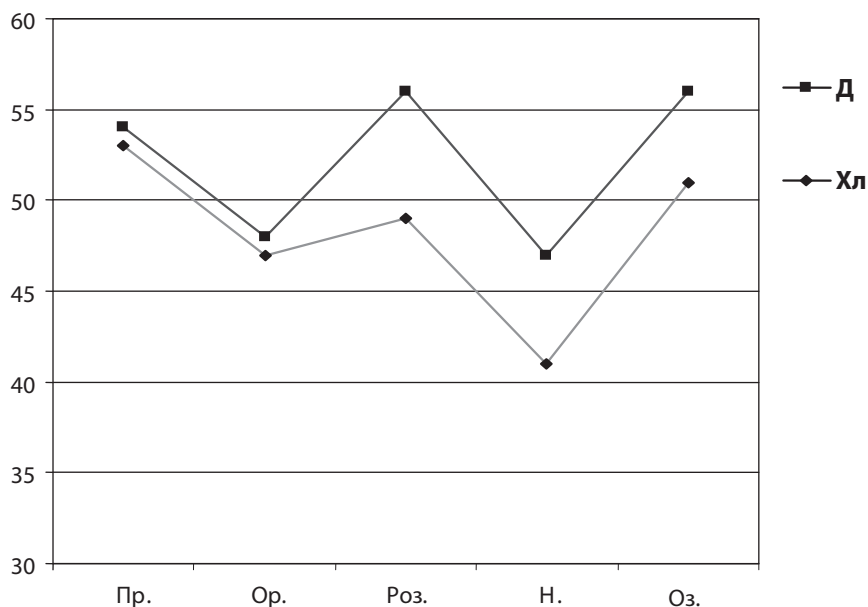
Гендерні відмінності образної креативності

Стать	Показники				
	Продуктивність	Оригінальність	Розробленість	Назва	Опір замиканню
Чоловіча	53	47	49*	41*	51*
Жіноча	54	48	56*	47*	56*

Примітка: * $p < 0,05$.

Усі показники образної креативності як у хлопців, так і у дівчат знаходяться в межах норми (рис. 2). Але значення таких властивостей, як «Розробленість», «Назва» та «Опір замиканню», у дівчат істотно вищі. Звертає на себе увагу наявність статистично значущих розбіжностей у рівні прояву цих показників образної креативності ($p < 0,05$). Творчий процес передбачає розуміння суті проблеми, того, що в дійсності є суттєвим. У дівчат краще розвинута здатність до трансформації образної інформації в словесну форму, вони дають більш абстрактні назви до виконаних малюнків. Дівчата більше здатні не дотримуватися стереотипів і тривалий час «залишатися відкритими» для різноманітної інформації, яка надходить при вирішенні проблем.

Таким чином, наше дослідження довело, що моделі обдарованості хлопчиків і дівчат збігаються, проте всі показники структурних профілів вербальної та образної креативності у дівчаток вищі. А саме у дівчат краще розвинена вербальна креативність, значно вищі показники «Розробленість», «Назва», «Опір замиканню» образної креативності. Тобто вони мають більший словниковий запас, тому пропонують велику кількість ідей щодо назви, подальшого розвитку сюжету, оригінального використання звичайних предметів. Дівчатка краще здатні розвивати ці ідеї, доповнювати їх великою кількістю деталей. Хлопчики теж пропонують велику кількість оригінальних ідей, але не в змозі їх краще та детальніше розробити, доопрацювати.

Гендерні відмінності прояву образної креативності.

Аналіз вікової динаміки креативності виявив, що за всіма трьома показниками вербальної креативності спостерігається зростання показників із збільшенням віку досліджуваних. Середньостатистичні значення показників образної креативності, отримані для різних вікових груп, достовірно не відрізняються. Із збільшенням віку майже не спостерігається ріст показників образної креативності. Деякий ріст показника «Назва» пов'язаний, очевидно, з тим, що він характеризує вербальну креативність. На вербальну креативність фактори розвитку та виховання впливають більшою мірою, тому спостерігається зростання показників вербальної креативності, хоча швидкість росту з віком уповільнюється.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІКОВОЇ ДИНАМІКИ КРЕАТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Алла Дереча,

аспірантка Переяслав-Хмельницького ДВНЗ

На сучасному етапі розвитку психологічної науки активно вивчається специфіка поведінки, спілкування, перебігу різних видів діяльності хлопців і дівчат. Актуальність цієї проблеми зумовлена значущістю впливу їх психологічних особливостей на процес навчання. Останні дослідження внесли багато змін в уявлення про можливості хлопців і дівчат, однак статевої відмінності креативності дітей шкільного віку залишаються недостатньо вивченими.

Метою нашого емпіричного дослідження є виявлення гендерних особливостей динаміки вербальної та невербальної креативності дітей шкільного віку. Для діагностики креативності використано вербальну (сім субтестів) та образну батареї (три субтести) тесту Е. Торренса [1]. До вибірки емпіричного дослідження увійшли діти молодшого, підліткового та старшого шкільного віку загальною кількістю 88 осіб.

Дослідження особливостей вікової динаміки креативності дітей шкільного віку за статевою ознакою виявило, що загальні показники як вербальної, так і невербальної креативності досліджуваних дівчат знаходяться у межах середньостатистичної норми. Загальні показники вербальної креативності хлопців молодшого шкільного віку знаходяться на рівні нижньої межі середньостатистичної норми. Із збільшенням віку досліджуваних спостерігається падіння цього показника нижче норми. Загальний показник невербальної креативності у хлопців усіх досліджуваних вікових категорій перебуває в межах норми.

Рівневий аналіз структури вербальної креативності дівчат шкільного віку виявив, що у молодших школярів показник продуктивності знаходиться в межах норми, у підлітків і старших школярів — дещо падає до рівня нижче норми (різниця за цим показником є значущою на рівні статистичної тенденції — $p < 0,1$). Показник гнучкості у дівчат молодшого шкільного віку перебуває на рівні норми, у дівчат підліткового та старшого шкільного віку — нижче норми (різницю можна інтерпретувати як певну статистичну тенденцію). Показник вербальної оригінальності зростає при переході від молодшого шкільного до підліткового віку і знижується при переході до старшого шкільного віку (значущих відмінностей за цим показником немає).

Рівневий аналіз структури вербальної креативності досліджуваних хлопців виявив, що у молодших школярів показники продуктивності та гнучкості знаходяться в межах норми, у підлітків і старших школярів — дещо знижуються до рівня нижче норми (різниця є значущою на 5% рівні). Показник оригінальності у хлопців усіх трьох досліджуваних вікових категорій знаходиться на рівні норми (значущих відмінностей немає).

При аналізі структури невербальної креативності дівчат виявлено, що показники продуктивності та оригінальності перебувають у межах норми у досліджуваних усіх трьох вікових категорій (значущих відмінностей немає). Щодо показника розробленості, то зі збільшенням віку спостерігається його різкий спад: дівчата молодшого шкільного віку мають цей показник на рівні вище норми, підлітки та старші школярі — у межах норми (різниця є значущою на 5% рівні). Показник опору замиканню перебуває на рівні

норми у дівчат усіх досліджуваних вікових категорій (значущих відмінностей немає).

Рівневий аналіз структури невербальної креативності хлопців показав, що невербальні продуктивність, оригінальність, розробленість і опір замиканню перебувають на рівні норми у досліджуваних усіх вікових категорій (значущих відмінностей не виявлено).

Порівняння структурних профілів вербальної креативності хлопців і дівчат у межах кожного досліджуваного вікового періоду виявило, що дівчата молодшого, підліткового та старшого шкільного віку мають усі парціальні показники на дещо вищому рівні, ніж хлопці. Виняток становить показник оригінальності у старших школярів: у дівчат і хлопців він знаходиться практично на одному рівні.

Порівнюючи структурний профіль невербальної креативності хлопців і дівчат у межах кожного досліджуваного вікового періоду, можна відмітити, що у дівчат молодшого шкільного віку всі парціальні показники дещо вищі, ніж у хлопців (різниця є значущою на 5% рівні за показником розробленості). У підлітків усі парціальні показники дівчат і хлопців знаходяться практично на одному рівні — в межах норми. Виняток становить показник опору замиканню: у хлопців цей показник перебуває нижче норми (різницю можна інтерпретувати лише як певну статистичну тенденцію). У старших школярів також всі парціальні показники дівчат і хлопців перебувають майже на одному рівні — у межах норми. Виняток становить показник розробленості: у дівчат цей показник перебуває на рівні вище середньостатистичної норми.

Отже, в результаті проведеного нами емпіричного дослідження особливостей вікової динаміки креативності дітей шкільного віку за статевою ознакою було виявлено, що загальні та парціальні показники вербальної та невербальної креативності як хлопців, так і дівчат при збільшенні віку досліджуваних зазнають деякого спаду. Виняток становлять показники невербальної продуктивності та оригінальності у хлопців, які із збільшенням віку зазнають незначного зростання. При порівнянні структурних профілів креативності дівчат і хлопців у межах досліджуваних вікових категорій значущих відмінностей не виявлено.

Література

1. Туник Е. Е. Диагностика креативности. Тест Торренса. Методическое руководство / Е.Е. Туник. — СПб.: Имотон, 1998. — 176 с.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ

Людмила Петришин,

кандидат педагогічних наук, доцент

Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Поняття ґендера як соціально-психологічної статі людини визначається принаймні двома сферами детермінант: соціальними (сукупністю соціальних очікувань щодо ґендерних ролей, норм і стереотипів) та особистісними (уявленням людини про те, ким вона є). Друга дуже тісно пов'язана з поняттям ідентичності. Ці дві сфери є нероздільними, адже в процесі самоусвідомлення, говорячи про себе «я є тим-то» або «я є такий-то», тобто використовуючи для самоопису певні поняття, людина відносить себе до тієї чи іншої спільноти, групи, категорії. Кожне поняття є узагальненням якоїсь групи речей. Це властивість людської мови, яка лежить в основі свідомості та самосвідомості. Отже, ідентичність обов'язково має соціальну природу і водночас визначає уявлення людини про себе як про неповторну індивідуальність, в якій певні якості й атрибути унікально поєднані. Розвиток ідентичності, зокрема ґендерної, — це історія становлення психологічних основ тих суперечностей, конфліктів і деформацій, які пронизують наше суспільство протягом усієї історії людства [1].

Метою нашого дослідження є встановлення ґендерних особливостей формування креативності студентів на основі ідентичності особистості та її ґендерної свідомості.

Ідентичність — одна з найсуттєвіших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідома автономна особистість. За визначенням Е. Еріксона, ідентичність базується на відчутті totoжності самому собі і неперервності свого існування в часі й просторі, а також на усвідомленні факту, що ця totoжність і неперервність визнає оточення [4]. Ідентичність пов'язана з образом «Я», з усвідомленням власної індивідуальності та неповторності індивідуальних рис. Водночас ідентичність — досить складна й різноманітна. Залежно від обставин вона виступає в різних якостях. Можна говорити про цілу множину або про систему ідентичностей, які актуалізуються в різних ситуаціях, що відповідають різним соціальним ролям. Як соціальна істота, людина характеризується не лише індивідуальною, а й *груповою ідентичністю*, яка, на думку Е. Еріксона, пов'язана з груповими, насамперед географічними й історичними уявленнями (колективний «его»-простір-час), а також з економічними завданнями (колективні життєві цілі) [4].

Групова ідентичність пов'язана з отождненням себе з певною групою чи спільнотою. В соціології та соціальній психології використовують поняття «*соціальна ідентичність*» та «*рольова ідентичність*». Згідно з теорією соціальної ідентичності Г. Таджфела і Дж. Тернера, в основі соціальної ідентичності лежать процеси соціальної категоризації, тобто розділення соціальних об'єктів на такі, з якими особистість себе отожднює (in-group), і такі, що становлять групи інших (out-group), а також процеси самокатегоризації, тобто віднесення особистістю самої себе до певної соціальної категорії чи групи. Соціальна ідентичність лежить в основі більшості групових процесів, таких як групова поляризація чи стереотипізація.

Рольова ідентичність, яку можна розглядати як окрему форму соціальної ідентичності, — це ідентичність, зумовлена соціальними ролями, тобто культурно прийнятними со-

ціальними очікуваннями до відповідних видів поведінки, характерних для певних соціальних позицій. Рольова ідентичність, в основі якої лежить усвідомлення себе суб'єктом психологічних ролей, тісніше пов'язана з поняттям самості, ніж соціальна ідентичність. Американський соціолог Ч. Гордон, який розглядає рольову ідентичність як важливий складник «Я-концепції» особистості, виділяє п'ять її видів: 1) статеву ідентичність, яка ґрунтується на ґендерній ідентифікації людини як чоловіка або жінки; 2) тнічну ідентичність, тобто ідентифікацію людини як члена расової, релігійної, національної спільнот або мовної групи, субкультури чи іншої соціальної структури; 3) ідентичності членства, базованої на зв'язку людини з організаційним життям суспільства завдяки всім формам групового членства (формального чи неофіційного); 4) політичну ідентичність, що ґендерна соціалізація та становлення ґендерної ідентичності походить від типових патернів ставлення людини до конкуренції, влади і прийняття рішення; 5) професійну ідентичність, тобто систему рольових ідентичностей щодо роботи як у домашньому господарстві, так і поза ним [6].

Рольова ідентичність особистості розкриває новий погляд на креативність як універсальну ідентичну рису особистості людини, зокрема, майбутнього педагога, завданням якого є активізація творчого потенціалу вихованців, передбачає визначення розуміння творчості. Творчість розуміється нами як процес створення чогось нового, причому цей процес не запрограмований, непередбачуваний і раптовий. При цьому до уваги не береться цінність результату творчого акту і його новизна для великої групи людей, для суспільства або для людства. Головне, щоб результат був новим і значущим для «творця». Самостійне, оригінальне вирішення задачі, котра вже має відповідь, буде творчим актом, а його самого вже варто оцінювати як творчу особистість [4].

Креативність (лат. *creatio* — створення) — новітній термін, яким окреслюються «творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і що входять в структуру обдарованості як незалежний фактор». Раніше у літературі використовувався термін «творчі здібності», однак пізніше почав витіснятися мовним заповзиченням з англійської мови (*creativity, creative*). В російській мові, на думку професора І. Мілославського, терміном «креативний» позначається творчість, що «не лише висуває ідеї, а й доводить їх до конкретного практичного результату. А слово «творчий» (рос. творческий) залишається зі своїм вихідним значенням, що не розрізняє діяльність результативну й, навпаки, безрезультатну» [2].

Проблема креативності тривалий час стоїть у центрі уваги зарубіжних і вітчизняних науковців. В англомовній літературі, як правило, терміном «creativity» позначають усе те, що має безпосередню причетність до створення чогось нового; власне процес такого створення; продукт цього процесу; його суб'єкт; обставини, в яких творчий процес відбувається; чинники, які його зумовлюють, тощо, тобто «креативність» трактується як поняття синонімічне «творчості». У психологічному словнику креативність розуміють з точки зору творчої продуктивності, як «...здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації» [2; 3].

Суть креативності як психологічної властивості зводиться, за Я. Пономарьовим, до інтелектуальної активності і чутливості до побічних продуктів власної діяльності. Творча людина бачить побічні результати, які є творенням нового, а нетворча бачить лише результати щодо досягнення мети, проходячи повз новизну. Ф. Баррон і Д. Харрінгтон,

підбиваючи підсумки досліджень у галузі креативності з 1970 по 1980 роки, зробили такі узагальнення відомостей про креативність:

1. Креативність — це здатність адаптивно реагувати на потребу нових підходів і продуктів. Ця здатність дозволяє також усвідомлювати нове в бутті, хоча сам процес може мати як свідомий, так і несвідомий характер; здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації.
2. Створення нового творчого продукту багато в чому залежить від особистості творця і сили його внутрішньої мотивації.
3. Особливостями творчого процесу, продукту та особистості є їхня оригінальність, валідність, адекватність задачі і придатність — естетична, екологічна, оптимальність форми, правильність та оригінальність на даний момент.
4. Креативні продукти можуть бути дуже різноманітні за природою: нове вирішення проблеми в математиці, відкриття хімічного процесу, створення музики, картини чи поеми, нової філософської чи релігійної системи, нововведення у правознавстві, свіже рішення соціальних проблем тощо [3; 5].

Аналізуючи сучасні дослідження цього явища, можна зробити висновок, що не існує однозначної відповіді на запитання: чи існує взагалі креативність та зокрема гендерний аспект розуміння поняття; чи вона є науковим конструктом, чи є самостійним процесом креативності, чи креативність — це сума інших процесів? Один з аргументів на користь останнього підходу полягає в когнітивній теорії «вроджених структур» (Н. Хомський, Дж. Фодор), яка стверджує, що не можна створити щось з нічого, тобто повз існуючі структури, а процес вирішення творчих задач описується як взаємодія інших процесів (мислення, пам'ять тощо).

Гендерні відносини в процесі формування креативності не зазнають змін, але, як зазначає І.Г. Малкіна-Пих [6], — це різноманітні форми взаємозв'язків людей як представників певної статі, що виникають у процесі їх спільної життєдіяльності. Оскільки ці відносини є різновидом соціально-психологічних відносин, вони мають із ними схожі детермінанти. Існує залежність гендерних відносин від таких факторів, як гендерні уявлення, стереотипи, установки, гендерна ідентичність особистості чи групи, які відображають соціальні уявлення, стереотипи, установки і соціальну ідентичність. Гендерні відносини вбудовані у широкий контекст і проявляються на різних рівнях соціуму, тобто це багаторівневі відносини, які існують на макро-, мезо- і мікрорівнях соціальної реальності, а також на внутрішньо особистісному рівні [4].

Слід додати, що гендерні відносини у суспільстві існували завжди, бо завжди існували творчі можливості представників кожної статі в різних сферах суспільного буття. Творчість та креативність у представників різної статі не зазнає статевої відмінностей, але особливості можуть бути визначені за наявності змін у гендерній свідомості. Гендерні відносини у творчій діяльності можуть мати свою специфіку і проявлятися на різних рівнях навчальної та суспільної діяльності [6].

Специфікою гендерних відносин є ще й те, що вони виявляються і в навчанні, і в суспільній діяльності, творчій діяльності, й у сімейній сфері та зумовлюються політикою у сфері гендера, правом, мають моральний вимір тощо.

Для визначення особливостей формування креативності в гендерному аспекті, потрібно конкретизувати функції гендерної свідомості, яка впливає на творчий процес.

Сьогодні у науці виділяють: когнітивну; комунікативну; виховну; регулятивну; контролюючу; оцінно-орієнтовну. Кожна з означених вище функцій має свої особливості, як-от:

когнітивна — завдяки цій функції людина отримує знання щодо сутності дійсності, організації гендерних відносин у суспільстві і завдяки цьому дозволяє людині передбачити віддалені наслідки своєї діяльності. Ця функція гендерної свідомості має чітко визначений історичний характер, бо кожна епоха, залежно від пануючої у ній гендерної ідеології по-різному інтерпретує особливості суспільного буття;

комунікативна функція гендерної свідомості реалізується через передачу накопиченого людьми досвіду, звичаїв, традицій минулого, які впливають на стан гендерних відносин на тому чи іншому етапі розвитку суспільства;

виховна функція полягає у тому, що виховання є необхідною умовою життєдіяльності суспільства через свідомий вплив одних груп людей на інших з метою формування у них певних поглядів, соціально-психологічних якостей. Саме завдяки цій функції гендерної свідомості у представників різної статі відбувається формування різних психологічних рис, які значною мірою і визначають у подальшому особливості їхньої поведінки та діяльності;

регулятивна функція гендерної свідомості безпосередньо визначає практичне життя, спільну діяльність, завдяки їй здійснюються та впорядковуються гендерні відносини і поведінка людей. Через цю функцію, зокрема, здійснюється і регулювання сфер практичної реалізації жінок і чоловіків у суспільстві, визнання ними тих чи інших цінностей, принципів, ідеалів;

контролююча функція гендерної свідомості реалізується через суспільний контроль за поведінкою людини; дотримання нею існуючих у суспільстві норм і традицій через наявність суспільної думки. Саме рівень розвитку гендерної свідомості буде визначати, яким чином суспільна думка відреагує на поведінку тієї чи іншої особи у разі порушення нею загальноприйнятих гендерних норм у суспільстві;

оцінно-орієнтовна функція реалізується завдяки орієнтації людини у поведінці та діях. Її роль полягає у тому, що завдяки їй особистість здатна орієнтуватися у складних суспільних процесах і визначати власне місце у соціумі [4; 6].

Гендерна свідомість регламентує певною мірою і процес створення чогось нового, причому процес не запрограмований, непередбачуваний і раптовий. При цьому до уваги не береться цінність результату творчого акту і його новизна для великої групи людей, для суспільства або для людства. Головне, щоб результат був новим і значущим для «творця». Самостійне, оригінальне вирішення задачі, котра вже має відповідь, буде творчим актом, а його самого вже варто оцінювати як творчу особистість.

Гендерні відносини та свідомість людини визначають, по-перше, наскільки людина готова до творчості в умовах багатомірності та альтернативності сучасної гендерної культури.

По-друге, наскільки вона володіє специфічними «мовами» різних видів творчої діяльності, набором кодів, котрі дозволяють їй дешифрувати інформацію з різних галузей і перекласти «мовою» своєї творчості та статі.

Третій аспект творчої компетентності являє собою ступінь оволодіння особистісною системою «технічних» навичок та умінь, від якої залежить здатність здійснити задумані та «придумані» ідеї. Так, наприклад, жіночому розуму притаманні операції індуктивного

плану: від конкретного до загального, від деталей і окремих ознак до їх цілісного образу, а інтелектуальні операції чоловічого розуму — від загального до конкретного [5]. Для жінок більш властивим є предметне, конкретне мислення, яке базується на мовних здібностях (вербальне мислення), в той час коли у чоловіків переважає абстрактне, «позасловесне», можна сказати, «відірване» певним чином від мовних реалій мислення [3; 5]. У жінок більше розвинутий емоціональний і вербальний інтелект, здібності до сприйняття, а у чоловіків зорово-просторовий інтелект і технічні здібності. Жінки краще виконують тести на швидкість сприйняття знакової інформації та зображень, краще запам'ятовують розташування предметів у просторі, їх взаємне розташування, у них краще розвинута тонка моторика і швидкість виконання математичних операцій [5].

Вищесказане дозволяє зробити **висновок**: якщо говорити про гендерні аспекти творчості, то науковці постають перед необхідністю встановлення й опису концепту «стать», а також засобів її творчо-креативного відображення на рівних рівнях людської свідомості, зокрема, при інтерпретації творчої ідеї у креативний процес чи продукт. Не менш важливим також є завдання встановлення місця гендерного концепту в ціннісній картині світу, а також відображення в творчості стереотипів, пов'язаних зі статтю. У випадку, якщо розглядаються гендерні особливості творчості чи креативності, неможливо уникнути культурної компетентності особистості та її ментальності.

Література:

1. Klein Richard M. A few interesting anthropological facts // *Anthropology in Stanford*. 2002. Stanford science press Vol.15. — С. 18 — 23.
2. Грецов А.Г. Тренинг креативности для старшеклассников и студентов. — СПб.: Питер, 2007. — 208 с.
3. Доснон О. Развитие креативности: креативность и обучение // *Когнитивное обучение: современное состояние и перспективы*. — М.: Проект, 1997. — С. 34–47.
4. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. — М.: Латерна, Вита, 1995. — 248 с.
5. Милославский И. Креативный или творческий // *Психологические известия*. — 2008. — № 7. — С. 21–24.
6. Малкина-Пых И.Г. Гендерная терапия / И.Г. Малкина-Пых. — М.: Эксмо, 2006. — 928 с.

ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ЕГАЛІТАРНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Тамара Радик,

викладач Херсонського училища культури

Становлення української держави, утвердження цивілізаційних норм життя, інтеграція в європейське співтовариство неможливі без гармонізації суспільних відносин на засадах гендерної соціалізації.

Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує соціально-рольовий статус особистості, який визначає соціальні можливості в освіті, професійній діяльності, суспільному виробництві. Гендер — один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними та культурними характеристиками (раса, клас, вік) організує соціальну систему.

Останнім часом гендерні дослідження стали невід'ємною частиною педагогічної науки, а гендерна проблематика відокремлюється в різних галузях педагогіки. Виникнення цього нового напрямку пов'язане з посиленням протиріччя між відтворюванням патріархальних стереотипів у взаємодії статей та реальними трансформаціями гендерних відносин у сучасному українському суспільстві.

Фахівці, які займаються гендерними дослідженнями, поки що не опрацювали єдиного визначення гендерної педагогіки, але найпоширенішими в науковому середовищі є такі:

- гендерна педагогіка — це педагогічна система, яка враховує волевиявлення двох соціальних статей — жінок і чоловіків — у громадянському суспільстві як рівних у можливостях і правах з урахуванням їх гендерних інтересів і потреб (Л. Смоляр);
- гендерна педагогіка — це сукупність підходів, спрямованих на створення комфортних умов у школі для соціалізації дітей, важливою складовою якої є гендеризація дитини як хлопчика чи дівчинки.

Предметом гендерної педагогіки є корекція процесу соціалізації молоді залежно від статі відповідно до соціально-економічних вимог. Розробка теорії гендерної освіти та виховання має такі напрямки:

- дослідження педагогічних аспектів процесу гендерної соціалізації дівчаток і хлопчиків як суб'єктів шкільного виховання, визначення впливу батьків, однолітків, педагогів, навчальної літератури на формування гендерної ідентичності індивідів обох статей;
- виявлення закономірностей педагогічного впливу вчителів на гендерну ідентичність учнів для створення відповідного середовища для самореалізації індивідуальних можливостей учнів [1, 28].

Метою гендерного виховання є створення умов для формування егалітарної свідомості, вільної від гендерних стереотипів і відповідальної за свої міжособистісні взаємини в соціумі.

Гендерне виховання — це цілеспрямований, організований і керований процес формування соціокультурних механізмів конструювання чоловічих і жіночих ролей, поведінки, діяльності та психологічних характеристик особистості, запропонованих суспільством своїм громадянам залежно від їхньої біологічної статі.

Гендерне виховання особистості здійснюється під впливом родини, освіти, засобів масової інформації, релігії, мистецтва, мови, правової та державної політики. Застосування гендерного підходу у формуванні гармонійно розвиненої особистості пропонує новий спосіб пізнання дійсності, в якому відсутня нерівність та ієрархія «чоловічого» й «жіночого» [2, 26–30].

Ефективність гендерного виховання зумовлюється методами його впровадження. Пріоритетну роль у гендерному вихованні мають займати сучасні технології навчання, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення, будуються на основі багатобічної взаємодії. До сучасних технологій навчання належать різноманітні види дискусій (дискусія-симпозіум, «концентричне коло»), ситуаційно-рольові ігри, драматизації, «мозкові атаки», інтелектуальні аукціони, метод аналізу проблемної ситуації. Важливе місце займають проектні технології: організація різноманітних проектів і кампаній, видання газет і журналів. Застосування зазначених форм і методів гендерної освіти та виховання сприяє формуванню у юнаків і дівчат поведінкових норм, що включають уміння аналізувати, ставити запитання, давати відповіді, критично та всебічно розглядати проблему, робити висновки, адаптуватись до нових соціальних умов, захищати свої інтереси, поважати інтереси та права інших.

Однією з визначальних є категорія гендерної освіти. Через гендерну освіту здійснюється процес формування егалітарної свідомості особистості в системі соціокультурних взаємозв'язків. О. Шнирова підкреслює, що гендерна освіта є часткою освіти взагалі, призначенням якої є поширення знань про специфічний добір культурних характеристик, що визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків і взаємовідносини між ними [3, 281].

На сучасному етапі розвитку освіти стає нагальним формування гендерної культури особистості як невід'ємної частини гендерної соціалізації молоді. Формування гендерної культури у майбутніх педагогів значною мірою пов'язане з отриманням гендерної освіти. Усунення існуючих стереотипних уявлень про підлегле положення жінок і домінування чоловіків є одним із постулатів гендерного виховання, головним призначенням якого є формування активної життєвої позиції членів суспільства щодо забезпечення гендерної рівноправності.

Література

1. Кравець В.П. Гендерна педагогіка. Навчальний посібник. — Тернопіль: Джура, 2003. — 416 с.
2. Приходькіна Н.О. Сучасні проблеми гендерної освіти в вищих навчальних закладах України // Наукові записки: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», — К., 2005. — Т. 47. — С. 26 — 30.
3. Хрестоматія навчальних програм з проблем гендерного розвитку. — К.: ПЦ «Фоліант», 2004. — 387 с.

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Ірина Чемерис,

соціальний педагог Луцького педагогічного коледжу

В умовах переходу до постіндустріального суспільства та розвитку демократичних процесів в Україні дедалі актуальнішою є потреба в інтеграції гендерного компонента у різні сфери життєдіяльності українського соціуму. У системі світового оновлення і реформування країна прагне до творення громадянського суспільства на нових гуманітарних засадах, що є передумовою демократичного устрою.

Метою статті є аналіз особливостей використання гендерної складової в освітньому та навчально-виховному процесі та його доцільність у підготовці студентської молоді.

Важливим компонентом гендерної соціалізації особистості є гендерне виховання та гендерна освіта.

Окремі питання гендерного виховання у своїх працях розглядали українські та російські науковці: К.П. Веселовська, Т.В. Говорун, Д.В. Колесова, І.П. Петрище, А.Г. Хрипкова, О.М. Шарган, Т.І. Юферова, В.О. Васютинський, В.Ю. Каган, Я.Л. Коломинський, І.С. Кон, Г.М. Лактіонова, М.Х. Мелтсас, А.А. Палій, А.А. Реан, Т.А. Репіна, Т.М. Титаренко, В.П. Кравець, А.В. Мудрик, С.Т. Вихор, Л.В. Штильова, С.А. Макаренко та інші. У працях науковці акцентують на важливості гендерного компонента професійної компетентності випускників вищих педагогічних закладів освіти. Сьогодні у багатьох вишах Києва, Харкова, Львова, Одеси, Луганська, Тернополя, Житомира, Луцька та інших міст України впроваджено в навчальний процес курси, факультативи, лекції гендерного спрямування, що забезпечують ознайомлення студентства із гендерною теорією та практикою.

Метою гендерного виховання є створення умов для формування егалітарної свідомості, вільної від гендерних стереотипів і відповідальної за міжособистісні взаємини в соціумі.

Завданнями гендерного виховання є: реалізація гендерного підходу в усіх ланках навчально-виховного процесу; усвідомлення значенності проблем гендерного паритету; оволодіння певним обсягом знань про упередження щодо кожної статі та їх усвідомлення; пом'якшення стереотипів щодо сімейних, професійних та суспільних ролей та корекція уявлень про норми маскулінності/фемінінності; збагачення емоційного світу, створення умов для розвитку індивідуальних здібностей з метою самореалізації особистості; накопичення та формування досвіду егалітарної поведінки. Засобом впровадження гендерного виховання в навчально-виховну діяльність є включення в освітній процес гендерної складової та застосування особистісно-орієнтованого підходу у взаємодії викладачів та студентів [2, 3].

Велике значення у формуванні гендерного паритету в нашій державі має сфера освіти. Внесення гендерного компонента у зміст та організацію навчального процесу у сфері освіти сприяє формуванню егалітарної свідомості, вихованню особистості, вільної від гендерних стереотипів та упереджень за ознакою статі, здатної комфортно вписатись у концепцію демократичного суспільства. Саме гендерна освіта сприяє викоріненню біодетерміністських уявлень про сутність «жіночого» і «чоловічого», вивченню природи ставтеворольових стереотипів [4].

Відомо, що студенти — вже сформовані особистості зі своїми цінностями, ідеалами, вподобаннями, переконаннями, що мають зазвичай досить стереотипний характер, тому важко піддаються переосмисленню, незважаючи на ті переваги, які пропонує ґендерний вимір буття. Тому виникає питання: якою мірою ознайомлення із ґендерною проблематикою у студентському віці здатне вплинути на формування егалітарної свідомості, ширше — на ґендерний світогляд особистості?

Сучасні вимоги до освіти — це засвоєння знань з основ ґендерної рівності, що матимуть вплив на формування гармонійної особистості громадянина та громадянки України, між якими пануватиме взаємоповага.

Невід'ємною складовою демократичного громадянського суспільства виступає ґендерна культура, формування якої передбачає утвердження рівності прав, забезпечення партнерства між чоловіками та жінками, взаємної відповідальності у створенні умов для вільного розвитку особистості.

Відповідно до статті 24 Конституції України рівні права і можливості жінок і чоловіків забезпечуються наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї [1].

Досягнення рівності між жінками і чоловіками є однією з передумов забезпечення стабільного розвитку українського суспільства на засадах демократії.

Україна як правова демократична держава взяла на себе зобов'язання законодавчо гарантувати та забезпечити на практиці рівні права та можливості для громадян в усіх сферах життєдіяльності, незалежно від їх статі. В останні роки для досягнення цієї мети Україною зроблено кроки, які дають підстави вважати, що на законодавчому рівні держава докладає зусиль для виконання своїх зобов'язань. Свідченням цього є прийняття Верховною Радою України Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» [5].

На виконання постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» та з метою впровадження ґендерних підходів в освіту Міністром освіти і науки України було затверджено Наказ № 839 від 10 вересня 2009 року «Про впровадження принципів ґендерної рівності в освіту» (інтеграцію ґендерних підходів у зміст та організацію навчального процесу в Луцькому педагогічному коледжі розпочали у 2009 році).

З метою реалізації ґендерної освіти та виховання розроблені і проводяться тренінги зі студентами та викладачами з питань ґендерної рівності, ліквідації ґендерної дискримінації та ґендерних стереотипів.

Студенти Луцького педагогічного коледжу брали участь у проекті Школи рівних можливостей за підтримки Посольства Фінляндії в Україні «ґендер — у школу». Мета проекту — поширення серед учнів та вчителів шкіл знань про ґендер, ґендерну культуру; порушення основних проблем з питань ґендерного насилля і дискримінації в сім'ї, школі, суспільстві. У рамках проекту створено студентський інтерактивний ґендерний театр, який презентував такі вистави: «Квіти життя» (про проблему абортів), «Скалки дзеркала тролів» (про насилля в сім'ї та суспільстві), «Пори року життя» (про старість).

Результатом нашої діяльності має бути вилучення із системи освіти ґендерних стереотипів та упереджень.

Впровадження категорії «гендер» у педагогічну науку має принципове значення, оскільки ігнорування статевої належності особистості у навчально-виховному процесі призводить до нівелювання чинника чоловічої та жіночої унікальності, ігнорування важливості гармонізації гендерних відносин обох статей у суспільній сфері, що заважає досягненню гендерної демократії та гендерної збалансованості сучасного українського суспільства.

Аналіз психолого-педагогічної та соціологічної літератури, позитивна практика використання гендерної складової в різних галузях знань підтверджують доцільність включення гендерного підходу до освіти в цілому та до організації навчально-виховного процесу зокрема.

Отже, гендерний підхід в освіті як механізм досягнення гендерної рівності та утвердження рівних можливостей для самореалізації кожної особистості передбачає: відсутність орієнтації на «особливе призначення» чоловіка чи жінки; заохочення видів діяльності, що відповідають інтересам особистості; пом'якшення гендерних стереотипів; врахування соціально-статевих відмінностей. Гендерний підхід є необхідною передумовою реалізації гендерного виховання і виступає складовою особистісно-орієнтованого навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Література

1. Безпальча Р. Гендер і ми: інтегрування гендерного підходу в освіту та виховання: [навч.-метод. посіб. для шк. та ст. молоді] / Р. Безпальча, Т. Мельник. — Шк. Рівних Можливостей. — К., 2009. — 160 с.
2. Вихор С. Виховання школярів різної статі та гендерний підхід у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи // Педагогічний пошук. Науково-методичний вісник управління освіти і науки Волинської облдержадміністрації та Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. — 2005. — № 1 (45). — С. 6 — 9.
3. Вихор С.Т. Гендерне виховання: паралелі крізь століття // Наука і сучасність. Наука і сучасність: Зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. м. П. Драгоманова. — К.: Логос, 2003. — Том XII. — С. 82 — 90.
4. Кравець В.П. Гендерна педагогіка / Навчальний посібник. — Тернопіль: Джура, 2003. — 406 с.
5. «Ми різні — ми рівні»: основи культури гендерної рівності: [навчальний посібник для учнів 9-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів] / за ред. О. Семиколенової. — К.: К.І.С., 2007. — 176 с.

ФОЛЬКЛОР НАРОДІВ КРИМУ ЯК ЗАСІБ ҐЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Алла Шевченко,

канд. пед. наук, ст. викладач

кафедри української та російської філології

РВНЗ «Кримський гуманітарний

університет» (м. Ялта) Євпаторійський

інститут соціальних наук

Актуальність дослідження. В умовах розбудови української державності актуальності набуває проблема формування духовно багаті особистості відповідно до національного ідеалу, традицій навчання й виховання всіх народів, що мешкають територією нашої Батьківщини. Саме ця ідея пронизує Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття) [4] й спрямовує діяльність навчально-виховних закладів, творчий пошук науковців та практиків.

Першоосновою формування настанов поведінки, складової генетичної пам'яті суспільства є народна традиція. Саме фольклор був моделлю відображення ціннісних критеріїв світовідчуття та світосприймання, що утворювала духовний фонд поколінь.

Мета дослідження — аналіз сучасної ситуації щодо врахування особливостей ґендерного виховання учнів початкової школи засобами фольклору народів Криму.

Існує великий досвід дослідження фольклору як художнього, філологічного, культурологічного явища, пов'язаний з іменами В.Г. Белінського, Ф.І. Буслаєва, В.І. Даля, М. Добролюбова, В. Проппа. Використання фольклору в контексті етнопедагогіки розкривали Г. Волков, Б.Г. Грінченко, О.О. Духнович, К.Д. Ушинський, І.Я. Франко.

Використання творів фольклору в навчально-виховному процесі є необхідною складовою сучасного виховання. При цьому слід урахувувати регіональну своєрідність народної творчості, що за своєю природою глибоко правдива, щира, реалістична. Образно змальовуючи реальне життя, його суттєві сторони, фольклорні твори відіграють також величезну виховну роль.

На території Криму побутують майже всі жанри українського, російського, татарського, караїмського, грецького, армянського фольклору: пісні, думи, перекази, казки, легенди, загадки, анекдоти, прислів'я, приказки.

Вивчаючи фольклор, зокрема, жанр казки, хлопчики й дівчатка дізнаються, що героїні, як правило, пасивні, не думають про те, як складеться надалі їхнє життя, чекають на порятунок; за казкових красунь б'ються чоловіки, які намагаються одержати їх разом із половиною царства.

Однак в українському фольклорі багато творів, у яких героїнь наділено високими інтелектуальними здібностями, мудрістю, силою характеру (наприклад, «Семиліточка», «Мудра дівчина»). Казка є не лише плодом народної творчості, а й результатом осмислення ґендерної сутності.

Казкові герої чоловічої та жіночої статі обирають різний спосіб розв'язання проблем — пасивне прийняття несправедливості чи активне протистояння їй; жіночі образи у творах досягають мети завдяки ініціативі, розуму чи привабливості зовнішності.

У характеристиках способу життя героїв фольклорних творів простежується активність чи пасивність персонажів щодо власної долі та життєвих труднощів, що дає підстави визначити їхню ґендерну самоідентифікацію. Аналіз стосунків між людьми у народних творах дозволяє визначити: чи зводяться ролі представниць жіночої статі до допоміжних, підлеглих, а чоловічі — до головних, керівних, активних; встановити зв'язки між ґендерними та етнічними стереотипами, звернути увагу на політичні події, що відбувалися в часи, що знайшли відображення в фольклорному творі, бо з феміністичної точки зору проблема «Я-образу» має не лише психологічний, а й політичний характер, адже залежність є частиною традиційної жіночої ролі, синонімом безпорадності, підкореності, втрати ідентичності. У фольклорних творах чітко простежуються традиційні моделі поведінки в розподілі ґендерних ролей у різних культурах. У більшості народних казок жінки беззахисні, покірні, є об'єктом утиску (їх викрадають, забирають у царство Коція, Страховиська), не можуть протистояти чоловічій силі. Вони слухняні, покірні, вправно виконують хатню роботу, дотримуються і виховують дітей, їм притаманні жалість, співчуття, м'якість, прагнення до збереження гармонії в міжособистісних відносинах. Образи мачухи, сестер наділені заздрістю, підступністю, надмірними гордощами, лінощами, брехливістю. Чоловіків зображено вояками, захисниками, вони долають будь-які труднощі, перешкоди завдяки завзяттю та винахідливості. Домашнім господарством вони майже не займаються — виконують функції забезпечення сім'ї, тобто «постачальника». Це означає, що значну частину часу батько проводить за межами дому, він не бере участі в домашніх справах, обов'язки обмежені матеріальним забезпеченням сім'ї та виконанням державних справ.

В однойменній казці кримськотатарського та українського народів «Мудра дівчина» показано, що мудрість і справедливість не знає меж. Ці кращі якості втілено в образі головної героїні твору. Особливого забарвлення надає цій казці загадка. В українській народній казці мудра дівчина спочатку допомагає своєму батькові-бідняку відгадати загадки: «Що на світі найпрудкіше? Що на світі найситніше? Що на світі наймиліше?». Пан дуже розсердився, коли почув правильну відповідь, що «ситніше над усе — земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіш над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило людині, а все кидає, щоб заснути». І загадав пан нові завдання, але розумна та кмітлива дівчина не лише швидко й уміло знаходить вихід із нестандартних ситуацій, а й сама загадує панові такі завдання, які змушують його визнати свою поразку.

Татарська казка «Мудра дівчина» починається тим, що падишах для своєї забави вирішує випробувати мудрість дочки бідняка. Та гідно поведилася дівчина, розмовляючи з падишахом. «Я добре пам'ятаю, як увійшли ви в безвухий дім і спитали, де мої батьки. І я відповіла вам тоді, що мати моя пішла перетворювати небуття в буття, а батько — буття в небуття». Не зумів повелитель розгадати дивних слів дівчини, а розгадку вона дала просто. «Безвухий дім — це дім без сторожа. У той час, коли ти прийшов у нашу саклю, собаки при ній не було. Коли я відповіла, що мати пішла небуття перетворювати в буття, я хотіла сказати цим, що вона повивальна баба й пішла приймати немовля. А батько — дроворуб, і вирушив до лісу рубати дрова, живі істоти перетворювати на неживі дрова».

Падишах (як і пан у українській казці) не може змиритися з мудрістю та сміливістю дівчини й наказує їй взяти сорок баранів і повернути їх через рік з сорока ягнятами. Але мудрість знову отримує перемогу.

Так, гендерний підхід, що активно заявляє про себе в сучасній педагогіці, затверджує стратегію виховання, яка полягає в тому, щоб дати дітям таку схему, що допоможе їм переробляти соціальну інформацію та інтерпретувати пропоновані культурні зразки. Дослідники (С. Ю. Вакуліна, І. В. Костикова, Т. П. Машихіна) [1; 2; 3] вважають, що така схема допомагає школярам засвоїти сучасні гендерні ідеали й моделі поведінки.

Ґрунтовний аналіз фольклорних творів дозволяє дійти висновку про те, що в народних казках чітко простежується гендерний традиційний стереотип. Патріархатний стереотип приписує жінці такі риси: терпіння, покірність, жалість, співчуття, ніжність, доброта, м'якість, жертовність, прагнення до збереження гармонії в міжособистісних відносинах. Негативними рисами жінок (мачухи, сестер) вважаються заздрість, підступність, нелюбов до дітей, надмірні гордощі й лінощі, примхливість, брехливість.

Отже, на основі аналізу фольклорних творів народів Криму, дитину вводять у світ двох статей сила, сміливість, мужність, з одного боку, прекрасне, загадкове, чарівне — з другого; чітко окреслюються цінні риси особистості певної статі, що дає підстави визначити педагогічні умови та дібрати ефективні засоби гендерного виховання.

Література

1. Бакуліна С.Ю. Виховання моральних почуттів молодших школярів засобами казок народів світу: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / С.Ю. Бакуліна. — К., 2000. — 20 с.
2. Костикова І.В. Основи гендерної педагогіки / І.В. Костикова // Жінчина в російському обществі. — 2000. — № 3. — С. 67 — 74.
3. Машихіна Т.П. Генезис поняття «гендерне поведіння» в педагогічному дослідженні / Язык педагогіки в контексті сучасного наукового знання: матеріали Всерос. методолог. конф.-семинара / Гл. ред В.В. Краевський; ред. А.А. Арламов, Р.В. Почтер / Т.П. Машихіна. — Волгоград; Краснодар; М., 2008. — 284 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти в Україні // Освіта України. — 2002. — № 333. — С. 78.

ВПЛИВ ҐЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ НА САМОДЕТЕРМІНАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ

Олена Капустюк,

*Інститут психології ім. Г.С. Костюка,
тренер Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні*

Вивчення самодетермінації пов'язується із саморозвитком особистості, внутрішньою мотивацією (Е. Десі), теорією потреб (Е. Десі, Р. Райан та ін.), вольовою саморегуляцією, самопізнанням і самовихованням (К.О. Альбуханова-Славська, Л.І. Анциферова та ін.). Ми дотримуємося поглядів тієї групи вчених, які розглядають процес самодетермінації як центральний момент самовизначення, тобто власна активність особистості, усвідомлення прагнення знайти певну позицію.

Активність особистості, за О.В. Киричуком, що спрямована на засвоєння селекцію, перетворення та осмислення особистого досвіду, розглядається як процес актуалізації останнього. Особистість, яка реалізує подібну активність та будує на її підставі свої взаємини зі світом, є особистістю що самоактуалізується. Зріла особистість здатна зайняти певну позицію стосовно як зовнішніх умов, так і власного досвіду та здійснити усвідомлений вибір у просторі можливостей та ймовірностей, що народжується на перетині цих двох систем (здійснення самодетермінації). Процес становлення такої здатності пов'язаний з переходом від зовнішньої підтримки, пошуку зовнішніх умов і точок опори до самопідтримки, самореалізації та спрямованого створення для неї умов.

Рубінштейн С.Л., яким було закладено методологічні основи теорії самовизначення особистості, відповідно до принципу можливості дії зовнішніх причин при заломленні через внутрішні властивості, стверджує, що ефект дії залежить від внутрішніх властивостей об'єкта, а це означає, що всяка детермінація необхідна як детермінація іншим, зовнішнім, як самовизначення (визначення внутрішніх властивостей об'єкта).

Таким чином, самовизначення має активну природу, внаслідок чого виступає як самодетермінація.

К.О. Альбуханова-Славська визначає три рівні розвитку особистості в плані самовизначення.

На вихідному рівні організації життя індивіда особистість ніби не виділяється з ходу подій життя та змін його умов, тобто тут організація життя відбувається в єдності з його здійсненням.

Наступний рівень передбачає певне виділення особистості під час процесу самовизначення щодо подій, мінливість індивіда з їх плином припиняється — особистість стає стабільною;

Вищий рівень передбачає не лише самовизначення відносно ходу окремих подій (до тих чи інших власних вчинків, бажань тощо), особистість самовизначається в ході життя в цілому. Людина починає дедалі більш послідовно і конкретно проводити свою лінію життя, що має власну логіку, шукає найбільш правильної відповіді і все життя її переслідує психологічний стан незадоволеності, який у цьому випадку є рушійною силою самовдосконалення, самоактуалізації, самопізнання себе та навколишнього світу.

Для глибшого розуміння проблеми особистісної самодетермінації важливо підкреслити, що рівень розвитку особистості визначається рівнем ціннісно-сислової детермі-

нації, рівнем існування в світі смислів і цінностей. Оволодіння індивідом своєю ціннісно-смысловою сферою означає її усвідомлення, яке виступає механізмом самовизначення особистості, а отже, й самодетермінації. Результатом такого усвідомлення є трансформація особистісних смислів у ціннісні орієнтації, що становлять найвищий рівень диспозиційної структури особистості (В.О. Ядов).

Цінність — це індивідуальне утворення, що має комплексний характер і займає одне з найважливіших місць у структурі особистості. Ціннісні орієнтації виступають як особистісноформуюча система і пов'язані із розвитком самосвідомості, усвідомленням положення власного «я» в системі суспільних відносин, а також належать до найважливіших компонентів структури особистості, за рівнем сформованості якої можна говорити про загальний рівень її розвитку.

В основі процесу формування ціннісних орієнтацій лежить діалектична взаємодія зовнішнього і внутрішнього. Особистість вибірково ставиться до зовнішніх впливів, керує своїми діями та вчинками, формує активну життєву позицію, тобто відображення дійсності людською свідомістю має не лише форму пізнання, а й форму оцінювання (відображення реального зв'язку об'єкта з потребами, інтересами, бажаннями, прагненнями, цілями, ідеалами суб'єкта). Внаслідок чого, здійснюючи самовизначення, особистість проявляє незалежність від зовнішніх обставин, реалізує самодетермінацію.

Також, будучи одиницею певної соціальної групи, яка об'єднується єдиними соціокультурними умовами життєдіяльності, особистість співвідносить свої смисложиттєві уявлення, плани на майбутнє, можливості професійного вибору з конкретними умовами життєдіяльності цієї соціальної групи. Іншими словами, особистість приймає (чи не приймає) соціальні норми, ідеали, вимоги суспільства і ставить їх у ряд особистісних переконань цінностей і як наслідок дотримується відповідних правил поведінки, у тому числі й з урахуванням гендерного чинника.

Слово «гендер» означає соціальні аспекти статі на відміну від біологічних, відповідно стать розуміється не як однозначна біологічна даність, а як складний багатовимірний соціальний конструкт. Конструювання гендера в процесі соціалізації здійснюється основними інститутами соціалізації через трансляцію уявлень, що сформувалися в культурі, про те, як слід поводитися хлопчиків і дівчинці, юнаків і дівчині, якими особистісними якостями повинні володіти чоловіки і жінки. З поняттям гендер тісно пов'язано поняття гендерні стереотипи — внутрішні установки щодо місця жінок і чоловіків у суспільстві, їх функцій і соціальних завдань. Саме ці стереотипи мають значний вплив на процес соціалізації і самовизначення особи [1] і є бар'єром у встановленні справжньої гендерної рівності у нашому суспільстві.

Однією з підстав формування традиційних гендерних стереотипів під час процесу самовизначення особистості виступає розподіл праці за ознакою статі. Основним критерієм у цьому розподілі виступає біологічна здатність жінок до народження дитини.

Багато хто з дослідників, які вивчали проблему самореалізації жінок і чоловіків, відмічали, що традиційні гендерні ролі утруднюють самореалізацію саме жінок. Вони як соціальна група не мають рівних з чоловіками можливостей у реалізації своїх потреб і інтересів у ряді сфер соціального життя, тобто їх можливості «позасімейної» самореалізації обмежуються [2, 3, 4]. Чоловіки більшою мірою, ніж жінки, цінують свої достоїнства і приймають себе такими, як вони є. Згідно з результатами досліджень впливу гендерної

соціалізації на особистість, поведінка батьків, учителів та увесь соціальний контекст у цілому можуть негативно впливати на формування у жінок упевненості в собі та на їх самооцінку [2, 4]. Таким чином, жінці важко прийняти себе, оскільки існує конфлікт між її індивідуальними особливостями і традиційними уявленнями щодо жінки.

Суспільне визнання припускає не особистісне визнання (це несуттєво для особистості, що самоактуалізується і самодетермінується), а справедливу оцінку суспільством того, чим людина займається як представник тієї або іншої соціальної групи, до якої вона/він належить. Тенденція до самоактуалізації, самоствердження вибіркова й спрямована на аспекти середовища, що сприяють конструктивному просуванню особистості, її завершеності та цілісності. Тенденція руху вперед реалізується лише за умови усвідомленого сприйняття й адекватності символізації людиною своїх виборів, перевірки своїх гіпотез, розрізнення нею прогресивної й регресивної поведінки під час особистісного самовизначення, а в подальшому і самодетермінація. А отже, попри те, що більшість жінок, які вибрали для себе «традиційні жіночі» професії або присвячують себе виключно турботі про своїх близьких, вважають цю роботу покликанням, а отже, обрали її свідомо. Хоча у більшості випадків цей вид діяльності не пов'язаний для них із стимуляцією більшого саморозвитку й актуалізацією внутрішніх потенціалів. Іншими словами, самоактуалізація в традиційній жіночій ролі у сучасних жінок не завжди проявляється повною мірою.

Подальший розвиток суспільства пов'язаний, на наш погляд, не лише з поліпшенням матеріальних і соціальних умов життя. Він багато в чому пов'язаний з подоланням застарілих уявлень про роль чоловіка і жінки в суспільстві, з вихованням, що орієнтує чоловіків і жінок не на стосунки панування і підпорядкування, задані традицією і зведені до рангу «природного закону», а на стосунки особистісної взаємодоповнюваності в суспільстві та сім'ї. При цьому досягнення соціальної рівності чоловіків і жінок повинне йти не шляхом створення рівного соціального завантаження чоловіків і жінок, а шляхом створення рівних можливостей для їх самодетермінації, шляхом гармонізації чоловічих і жіночих соціальних ролей.

Література

1. Смелзер Н. Социология / Под ред. В.А. Ядова. — М.: Феникс, 1994. — 688 с.
2. Берн Ш. Гендерная психология. — М : Прайм-Еврознак, 2004. — 320 с.
3. Клецина И.С. Самореализация и гендерные стереотипы // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 2. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 1998. — С. 188–202.
4. Пайнс Э., Маслач К. Практикум по социальной психологии. — СПб.: Питер, 2000. — 528 с.

ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ПІДРУЧНИКІВ З МАТЕМАТИКИ ДЛЯ 6 КЛАСУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Світлана Вихор,

ТНПУ ім. В. Гнатюка, канд. пед наук

Проблема гендерного підходу в сфері освіти полягає в аналізі уявлень і стереотипів, які наявні в навчально-виховному процесі школи. Традиційне виховання практикує соціально сконструйовані норми і стандарти патріархальної культури, безпосередньо створює або відтворює існуючі гендерні стереотипи, сприяє їх зміцненню через дію «прихованого навчального плану». Складовими «прихованого навчального плану» є організація роботи освітнього закладу, гендерна стратифікація у професії педагогів по горизонталі і вертикалі, стиль викладання, наявність гендерних стереотипів у шкільних підручниках та інших навчальних матеріалах, їх ретрансляція в поведінці вчителя. Гендерний аналіз шкільних програм, підручників, посібників та методичної літератури залишаються поза увагою дослідників у зв'язку з нестачею фахівців, які однаково добре володіють «гендерним кутом зору» і методикою викладання того чи іншого предмета.

Наше дослідження ставить за мету здійснити гендерний аналіз підручників з математики для 6 класу методом контент-аналізу, виявити особливості викладу матеріалу, подання ілюстрацій в підручниках.

Гендерний аналіз підручників з математики включає:

- 1) оцінку того, як кількісно і якісно представлені у підручниках обидві статі;
- 2) аналіз текстів на предмет андроцентризму мови;
- 3) аналіз змісту текстових задач на наявність елементів сексизму та гендерних стереотипів.

Методами дослідження стали: 1) контент-аналіз; 2) якісний аналіз тексту.

Вивчення математики в 6-х класах здійснюється за трьома альтернативними підручниками. Для гендерного аналізу підручники для 6 кл. обрані не випадково, оскільки вони містять велику кількість текстових задач та достатньо ілюстрацій. Як і більшість підручників, підручники з математики для 6 класу, починаються фразою «Любий (Юний) друже!», що є прикладом маркування статі. Обкладинки, форзаци цих підручників зображають замислених хлопчиків, які роздумують над змістом математичних формул. Наприклад, на обкладинці підручника [2] зображено хлопчика з піднятим вгору вказівним пальцем та сову.

Проаналізуємо підручник для 6-го класу [1]. Опрацювавши зміст задач, ми дійшли висновку, що основними діючими персонажами є чоловіки, як-от: охоронець, садівник, маляр, Золотов, Платинов, Сріблов, які знайшли скарб, кухар, фермер, цар Горох. Тут є альпіністи, Петрик і Дмитрик, які прополюють город, хлопці, які змагаються у стрільбі, моряк Папай. Як позитив, слід зазначити, що чоловіча стаття займається поряд із традиційними і нетрадиційними видами діяльності: дід Панас засолив капусту, касир прийняв і видав гроші, кухар робить крем. Проте дещо дивним виглядає акцент авторів на тому, що лише хлопці розв'язують задачі та отримують високі бали, готуються до олімпіади з математики, навіть Незнайко зробив домашнє завдання, тоді як з жіночих персонажів одна Оленка готується до олімпіади з англійської мови (№ 543). Такі задачі неявно формують думку учнів про те, що

математика — не жіноча наука, а навчання — прерогатива хлопців, що підтверджує існування «прихованого навчального плану».

Контент-аналіз змісту текстових задач показує, що «головними героями» задач є особи чоловічої статі, тоді як жінки читають, шують, ліплять вареники з м'ясом, картоплею, сиром, печуть пиріжки у 10% задач. Підручник містить задачі, які орієнтують дівчаток і хлопчиків на гендерні стереотипи, наприклад: «У Петрика було в 5 разів більше грошей, ніж у Оленки. Коли Петрик купив книжку за 27 грн., а Оленка — ляльку за 8 грн., то в Оленки залишилося на 33 грн. менше, ніж у Петрика. Скільки грошей було у кожного з них спочатку?» (№ 1216).

Слід звернути увагу на формулювання задач, в яких дівчата виступають як особлива група: «У спортивних змаганнях взяли участь 72 школярі, серед яких було 18 дівчат...» (№ 601). Можливо, ця тенденція зберігається ще з часів Піфагора, який, відповідаючи на запитання скільки учнів у його школі, відповідав: «Половина вивчає математику, чверть — музику, сьома частина проводить час у мовчазних роздумах, крім того, є ще 3 жінки» (№ 545). Отже, згідно з нашим дослідженням, жіноча стать залишається недостатньо задіяною у змісті задач, тоді як мова викладу в окремих задачах ставить її в «особливе становище».

Окремо слід звернути увагу на рисунки, представлені в підручнику. Вивчення кожного параграфу супроводжує зображення хлопчиків, які думають, розв'язують, вимірюють, аналізують. Співвідношення зображень хлопчиків і дівчат у пропонованому підручнику відносяться як 14:1. Має місце тенденція зробити жіночу стать невидимою, що не сприяє повноцінному розвитку особистості як жіночої, так і чоловічої статі.

Розглянемо підручник [2], який традиційно розпочинається зверненням «Юний друже!» та поясненням щодо розподілу рубрик, до кожної з яких подано невеликий рисунок-супровід для полегшення розуміння змісту підручника. Так, серед рубрик 5 разів зустрічається зображення хлопчика («прочитайте», «усно», «рівень А», «рівень Б», «для тих, хто хоче знати більше») й 1 раз — дівчинки («цікаві розповіді»). Таким чином, перші сторінки неявно вказують на потенційного споживача — чоловічу стать. Цінність належності до певної статі можна визначити із змісту задачі № 713 (с. 128): «Один бізнесмен виділив 280 000 доларів своїй дружині й майбутній дитині за такої умови: коли народиться син, то він повинен одержати грошей удвічі більше від матері, а коли дочка, то мати повинна одержати удвічі більше від дочки. Народилися близнята — син і дочка. Як поділити гроші?».

Із загальної кількості текстових задач (165), в тому числі задачі про тварин та казкових персонажів, діяльність чоловічої статі описують 135 задач, тобто 81%, жіночої статі — 19, або 12%, спільній різностатевій діяльності присвячено 11 задач, або 7%.

При описі міжстатевої взаємодії можна побачити позитивні моменти: «Михайлик запросив Марійку грати гру...», «серед 1000 новонароджених 511 хлопчиків та 489 дівчаток...». Проте, традиційним залишається розподіл гендерних ролей: «Мати розрізала пиріг на 12 рівних частин. Петрик з'їв 1/4 частину пирога, а Сергійко — 1/3 частину...» (с. 51). Як і в більшості підручників з математики, жіноча стать залишається «невидимою». Про це свідчить формулювання задачі № 503: «У класі 3 відмінники, що становить 12% учнів класу. Скільки учнів у класі?». Варто зазначити, що на відміну від проаналізованого вище підручника, такі формулювання одиничні, а не типові.

Діапазон професійної діяльності чоловічої статі набагато ширший, ніж жіночої. Серед переліку чоловічих професій зустрічаються фермери, продавці, ковзанярі, лісники,

контролери, військові генерали, агрономи, токарі, мулярі. Андроцентричність мови підтверджується наявністю в текстах пасажирів, робітників, операторів вкладників, туристів, мотоциклістів. Достатній перелік казкових та книжних персонажів: Робінзон Крузо, Атос, Портос, Арамис, Малюк і Карлсон, Вінні-Пух, П'ятачок, Ослик, Буратіно, лікар Айболить, Шерлок Холмс та доктор Ватсон, Том Соєр і Бен. Дієслова, які вживаються при формулюванні задач вказують на важливість діяльності чоловіків: «зауважив», «відвів під жито», «Андрій та Сергій домовилися», «підприємець отримав прибуток», «фермер зібрав», «фермер взяв кредит». Діапазон жіночих ролей набагато вужчий: жінки продають лимони, готують страви та пораються по господарству.

Аналізуючи рисунки, ми помітили, що серед 8 малюнків, де зображені представники різних статей, у 25% зображені дівчатка, 50% — хлопчики, 25% — обидві статі. Зауважимо, що рисунки у вказаному підручнику не містять ґендерних стереотипів. Аналіз вказаного підручника підтверджує, що автори використовують у змісті задач традиційне зображення статей, проте цей підручник, менш стереотипізований, підтвердженням чого є приблизно однакова частота використання образу батька і матері, аналіз рисунків.

Для порівняння змісту обох підручників, звернімося до таблиці 1.

Таблиця 1

Назва підручника	Представлення статей у змісті задач			Представлення статей у зображеннях		
	Чол.	Жін.	Обидві	Чол.	Жін.	Обидві
Мерзляк А.Г., Полонський В.Б., Якір М.С. Математика: Підручник для 6-го класу. — Х.: Гімназія, 2006. — 304 с.	82	10	8	93	7	—
Янченко Г., Кравчук В. Математика. Підручник для 6 класу. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. — 272 с.	81	12	7	50	25	25

Таким чином, контент-аналіз діючих підручників з математики для 6-х класів дає підстави стверджувати, що в змісті текстових задач та зображень переважає чоловіча стать, проте підручник авторів Янченко Г., Кравчук В. «Математика-6» містить набагато менше зображень чоловічої статі, крім цього є рисунки, де хлопці та дівчата разом працюють та відпочивають. Тексти підручників насичені андроцентричними термінами, які не мають аналога в жіночому роді: бригадир, велосипедист, мотоцикліст, тракторист, токар, фермер, бізнесмен. За рахунок цього, в текстових задачах значно переважає чоловіча стать, хоча, з іншої точки зору, такі формулювання задач в математиці є традиційними.

Отже, підручники транслюють патріархальні уявлення про ролі чоловіків і жінок в житті суспільства, які закріплюють за чоловіками сферу суспільного життя, а за жінками — приватного. З текстів підручників школярі отримують недостатньо інформації про рівноправність статей, розподіл обов'язків, приклади міжстатевої взаємодії. Таким чином, сучасні підручники відтворюють існуючу ґендерну асиметрію як на рівні ґендерних стереотипів, так і на рівні мови, що свідчить про необхідність комплексного вивчення проблеми. Ґендерні стереотипи, закладені в підручниках, перешкоджають впровадженню ґендерного підходу в практику навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи та утвердженню ідеї ґендерної рівності в суспільстві.

Література

1. Мерзляк А.Г., Полонський В.Б., Якір М.С. Математика: Підручник для 6-го класу. — Х.: Гімназія, 2006. — 304 с.
2. Янченко Г., Кравчук В. Математика. Підручник для 6 класу. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. — 272 с.

ЗАРУБЕЖНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ВЫБОРА ПРЕДМЕТА ОБУЧЕНИЯ ШКОЛЬНИКАМИ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Елена Комкова,

кандидат психологических наук,

доцент кафедры юридической психологии

Минского института управления (Минск, Беларусь)

Различия между мальчиками и девочками в выборе школьных предметов и успешное освоение этих предметов на этой основе уже отмечено в литературе, и данная тенденция продолжает быть очевидной и по сей день. Многие исследования [3, 4, 11] показали, что предметы в школе полостереотипизированы: математика, физические науки, компьютерные технологии оцениваются как мужские, а другие — гуманитарные науки, домоводство, воспринимаются как женские.

Сейчас это восприятие фактически касается и выбора предмета. Исследование А. Kelly [11] показало достаточно противоречивые результаты. Он обнаружил, что большинство 14-летних девочек, стереотипизированные в отношении пола, осваивали те науки, в которых они имели какие-либо достижения. Мальчики, с другой стороны, показали более мужскую стереотипизацию отношений к предметам, даже если они не проявляли способностей в этих предметах.

А. Durndell, G. Siann и P. Glissov [7] (1990) обнаружили, что девочки выбирая компьютерные науки, воспринимают их как «мужской» предмет. P. Brady [6] показал, что девочки, выбравшие социологию, воспринимали ее как «женский» предмет, но как к предмету по выбору относились к нему как к расширяющему возможность карьеры и изучали его только по этой причине.

Исследование М. Whitehead [15] рассматривает данный вопрос как отношение между восприятием школьных предметов и установками, которые касаются половых стереотипов. С первого взгляда, очевидно, что предметы воспринимаются, в первую очередь, как подходящие по полу в большей степени, чем по другим причинам, то есть они затрагивают полоролевые стереотипы общества.

Половое разделение труда, основанное на определяющем различии между мужчинами и женщинами, а именно — деторождение — имеет тенденцию поручать мужчинам адаптивно-творческую роль, управление средой, чтобы достигнуть хороших внутриличностных отношений. Мужчины и женщины, как полагают данные исследователи, имеют черты индивидуальности, чтобы выполнять эти роли. Таким образом, люди, которые управляют средой, стереотипно выделяются другими как настойчивые, рациональные, разумные и компетентные, хорошо решающие проблемы и интересующиеся миром вещей и явлений.

Женщины, с другой стороны, — это те, кто должны гарантировать хорошие социальные связи, стереотипно воспринимаются как сочувствующие, эмоциональные, понимающие чувства других, тактичные и, прежде всего, интересующиеся другими людьми [5, 14].

Связь между этими различными чертами и разными областями освоения и изучения реального мира довольно очевидна. Точные науки и математика касаются явлений мира цифр и объектов, а рациональность и логика — это краеугольные камни научного мышления. Литература, искусство и музыка, с другой стороны, касаются изучения выражения человеческих эмоций, где интуиция и эмпатия являются очень важными. И это как раз то, что в большей степени соответствует женщинам. История, социальные науки, экономическая география (в какой-то степени) как науки также в большей степени подходят женщинам.

Есть предметы, которые явно связаны с половыми ролями. Такие предметы, как домоводство, уход за ребенком, рукоделие, связаны с женскими стереотипами роли жены и матери и включены в школьную программу с целью подготовки девушек к этой роли [10]. Другие предметы могут быть связаны со стереотипами образа кормильца и они рассматриваются как предметы, ориентированные на достижение в области карьеры. В данном контексте интересным является факт, когда языки, особенно древние языки, были необходимы для карьеры, они расценивались как «мужской» предмет. В то же время такие науки, как ботаника и химия, были восприняты как науки «женщин-победительниц» в карьере для среднего класса [13].

Сейчас восприятие предметов сильно изменилось. В то время как биология все еще оценена как соответствующая для женщин, физика и химия, несмотря на то, что и женщины осваивают эти науки и занимаются ими профессионально, все-таки оцениваются как «мужские». Кроме того, физика намного больше, чем биология, рассматривается как предмет, более подходящий и соответствующий для широкого диапазона профессиональных наук [1, 2]. Эта точка зрения влияет на выбор учениками предметов. Биология же чаще выбирается как интересный предмет: 73% мальчиков и 72% девочек именно этим объясняют свой выбор. И только 1/3 учеников полагала, что эта наука полезна и необходима для профессиональной работы. Физика и химия, с другой стороны, были выбраны потому, что они оцениваются как полезные для работы: 63% мальчиков и 52% девушек. Утверждения, которые описаны в ЕОС [8], также привели к убеждению, что научные предметы являются более важными для карьеры, чем так называемые ненаучные. Тем не менее, языки, отклоненные как важные для карьеры, теперь рассматриваются как «женские».

Результаты гросскультурного исследования показывают тенденцию, которая заключается в том, что различия в восприятии предметов и успехи их освоения, кажется, связаны со стереотипами отношения пола внутри каждого общества в большей степени, чем с врожденным половым диморфизмом в способностях.

S. Klainin, P. J. Fensham и L. H. T. West [12], например, работая в Таиланде, обнаружили, что успеваемость у девочек по химии и физике выше, чем у мальчиков в средних и старших классах. G. Hanna [9], используя данные двадцати стран Международного математического конгресса, обнаружила, что в этих странах девочки имели лучшие результаты, чем мальчики, в то время как по другим предметам не было никаких особых половых различий.

Почему некоторые предметы и сферы действительности становятся определяющими как «мужские», а другие — «женские» внутри данной культуры? Однозначно ответить на этот вопрос сложно. Некогда определенные таким образом, они могут иметь значение для учеников таким образом, что это не касается выбранного предмета в школе. Эти различия могут стать способом демонстрации принятого полоролевого поведения и тем самым помогать усваивать тождество рода индивида.

Ранняя юность сейчас определяется как последний критический период развития тождества рода, так как личность трансформируется из тождества «детство» во взрослость. Юноши и девушки могут быть особенно чувствительны к стереотипам пола. Девушки стоят перед конфликтом между запросами стереотипов феминности с акцентированием на социальных успехах и требованиями определенных успехов и достижений со стороны окружающих и близких людей. При этом они чувствуют, что выход из этого конфликта может быть успешным только в тех предметных областях, которые рассматриваются как подходящие для женщин. Они, следовательно, могут выбирать предметы, соответствующие полу, как путь, который является высоко успешным при сохранении степени феминности.

Для мальчиков ситуация складывается несколько другим образом, так как успехи в учебе совместимы со стереотипными понятиями маскулинности, что ведет к хорошим достижениям в будущей карьере. Другая сторона достижения маскулинности — это предотвращение феминности. Один из первых уроков, которому обучается мальчик, заключается в том, что он должен избежать того, что может сделать его феминным, то есть он не должен поступать как девушка. Если мальчик выбирает предметы, определенные как «мужские», он таким образом укрепляет свое тождество рода, и при этом он должен избегать предметов, которые определены для девушек.

Популярность любого предмета как «мужского», конечно, подорвана, если его выбирают девушки и при этом успешно его осваивают. В таком случае для мальчика имеет место угроза его тождества рода, что проявляется во враждебности некоторых мальчиков в отношении девушек. Это особенно касается предметов по техническим наукам и математике.

Стереотипные отношения к школьным предметам, а именно то, что девушки осваивают лучше одни предметы, а мальчики — другие, связаны с полоролевыми отношениями. Эта связь у мальчиков и девушек не одинакова. Девушки, которые имеют стереотипные представления, могут заниматься предметами, определяемыми как «мужские», так и «женские». Не было получено доказательств, подтверждающих гипотезу относительно того, что девушки, предпочитающие женские предметы, имеют больше стереотипных представлений о женской роли или обладают в большей степени феминными чертами, чем те девушки, которые выбирали мужские предметы. Обе группы девушек проявили тенденцию описывать себя в мужских чертах компетентности и отклонять традиционную женскую роль для себя. Эти две параллельные группы девушек не показали каких-либо значительных различий в представлении о половых ролях и стереотипных отношениях мужчин и женщин.

Относительно мальчиков ситуация другая. Мальчики, выбирающие исключительно мужские предметы, в большей степени подвержены стереотипам мужского поведения, что влияет на выбор предмета обучения и рода занятия, поскольку у них уже сформировано, как они сами считают, представление мужского ролевого поведения.

Литература

1. APU. Science at Age 15: A Review of the APU Survey Findings. 1980-84. –London: HMSO, 1988.
2. APU. Science at Age 13: A Review of the APU Survey Findings, 1980-84. London: HMSO, 1989.
3. Archer J., Freedman S. Gender stereotypes of academic disciplines // British Journal of Educational Psychology. — N59.– 1989.– Pp. 306-313.
4. Archer J., and Macraem M., Gender perceptions of school subjects among 10-11 year olds // British Journal of Educational Psychology. — N61. — 1991.– Pp. 99-103.
5. Bem S. L. Gender schema theory: a cognitive account of sex-typing // Psychological Review.– N88.– 1981.–Pp.354-364.
6. Brady P. The feminisation of sociology // Social Science Teacher. — N 17. — 1987.–Pp.3-6.
7. Durdell A., Siann G., Glissov P. Gender differences and computing in course choice at entry into higher education // British Educational Research Journal.– N11.– 1990.–Pp.149-162.
8. EOC. The Response of the EOC to the DES Discussion Document, The Organisation and Content of the S-16 Curriculum, EOC, 1985.
9. Hanna G. Mathematics achievement of girls and boys in grade eight: results from twenty countries // Educational Studies in Mathematics. — 1989. — N20.– Pp.225-232.
10. Hunt F. Gender and Policy in English Education, 1902-1944. — Chichester: Harvester, 1991.
11. Kelly A. Sex-stereotypes and school science: a three year follow-up // Educational Studies. –N 14.–1988.– Pp. 151-163.
12. Klainin S., Fensham P., J. West L. H. T. The superior achievement of girls in chemistry and physics in upper secondary schools in Thailand // Research and Science Technological Education. — N 7. –1989.–Pp. 5-14.
13. Manthorpe C. Reflections on the scientific education of girls // School Science Review. –N 68.– 1987.– Pp. 422-431.
14. Whitehead J. M. Academically successful schoolgirls: a case of sex-role transcendence // Research Papers in Education. — N 9.–1994.– Pp. 53-80.
15. Whitehead, J. M. (1996). Sex stereotypes, gender identity and subject choice at A-level // Educational Research. — Vol. 38. –1996.–Number 2. Pp. 147-160.

ГЕНДЕРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ В СОЦИАЛЬНОМ ИНТЕЛЛЕКТЕ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ

Татьяна Недвецкая,

аспирантка Национального института образования, г. Минск,

На современном этапе развития психологической науки все большее распространение и популярность приобретает гендерная тематика. Термин «гендер» возник вслед за признанием роли социальных и культурных факторов в формировании полоролевой идентичности, которая представляет собой сложный, интегративный комплекс свойств и качеств и оказывает определяющее воздействие на формирование самосознания личности, эффективность социально-психологической адаптации в целом (Т.В. Бендас, И.С. Кон, В.Е. Каган, Е.П. Ильин, Т.П. Хризман и др.).

На успешную адаптацию личности оказывает влияние и социальное мышление, которое детерминировано социальным взаимодействием. Социальный интеллект, как способность понимать самого себя, а также поведение других людей, их взаимоотношения и прогнозировать межличностные события, обеспечивает адекватность, адаптивность личности в меняющихся условиях (Дж. Гилфорд, Ю.Н. Емельянов, В.Н. Куницына, Д.В. Люсин, А.И. Савенков, Р. Селман, Р. Стернберг, Д.В. Ушаков и др.).

Вместе с тем, в настоящее время остается мало исследованной проблема гендерных различий в характеристиках социального интеллекта, в том числе и на этапе дошкольного детства. Гендерная социализация личности затрагивает эмоциональные, когнитивные, поведенческие компоненты и накладывает отпечаток на поведение мужчин и женщин на протяжении всего онтогенеза (Т.В. Бендас, И.С. Клецина, В.А. Лабунская и др.). Изучение структуры и особенностей проявления социального интеллекта с позиции гендерного подхода позволит выявить особенности становления социального интеллекта у дошкольников разного пола.

Целью нашего исследования, в котором приняли участие 86 детей старшего дошкольного возраста (52 девочки, 34 мальчика) дошкольных учреждений г. Минска, стало изучение гендерных различий в структуре социального интеллекта детей.

В качестве методики оценки социального интеллекта мальчиков и девочек старшего дошкольного возраста нами была использована в модифицированном варианте методика исследования социального интеллекта Дж. Гилфорда и м. Салливен (в адаптации Е.С. Михайловой) [1]. Модификация методики заключалась в видоизменении стимульного материала на соответствующий детским представлениям об окружающем мире. Содержание четырех субтестов разработано с учетом возрастной специфики типичных проблемных ситуаций межличностного взаимодействия в системах «ребенок — родители», «ребенок — педагог», «ребенок — сверстник». Методика исследования социального интеллекта детей дошкольного возраста прошла психометрическую проверку на надежность и валидность и позволяет измерять как общий уровень социального интеллекта у детей, так и частные способности к пониманию поведения людей разного возраста и пола.

Основная гипотеза исследования заключалась в том, что существуют гендерные различия в структуре составляющих компонентов социального интеллекта в старшем дошкольном возрасте.

Статистическая обработка данных с использованием t-критерия Стьюдента для зависимых выборок и критерия U-Манна-Уитни для поиска возможных различий позволила получить следующие результаты.

В общем уровне развития социального интеллекта мальчиков и девочек дошкольного возраста статистически значимых различий не обнаружено ($p > 0,05$ по критерию Манна-Уитни). Вместе с тем, были выявлены гендерные различия по структурным компонентам социального интеллекта старших дошкольников. Данные представлены в табл. 1.

Таблица 1

**Показатели социального интеллекта мальчиков и девочек
старшего дошкольного возраста по субтестам**

Субтесты	Сумма рангов		U	p-уровень статистической значимости
	Мальчики (N=34)	Девочки (N=52)		
«Группы экспрессии»	1383,50	2357,50	788,500	0,3915
«Кто это сказал?»	942,50	2798,50	347,500*	0,0001
«Заверши историю»	2611,00	2130,00	752,000	0,2363
«Подбери картинку»	1927,50	1813,50	435,500*	0,0001

Примечание: * — достоверность при $p \leq 0,01$.

Как видно из таблицы, мальчики и девочки статистически значимо различаются в умении отражать вербальную и невербальную экспрессию поведения, в способности понимать логику развития сложных ситуаций межличностного взаимодействия.

Результаты исследования показали, что мальчики старшего дошкольного возраста более успешно справляются с заданиями на понимание логики сюжета истории, определение последствий поведения персонажей в заданной ситуации и прогнозирование дальнейшего развития хода событий. Тогда как девочки легче справляются с заданиями на интерпретацию невербальной экспрессии, лучше понимают изменения вербальных реакций человека в зависимости от контекста вызвавшей их ситуации.

По результатам субтеста «Кто это сказал?» выявлено, что девочки старшего дошкольного возраста обладают более высокой чувствительностью к характеру и оттенкам человеческих взаимоотношений, что помогает им быстро и правильно понимать то, о чем говорят люди друг другу (речевую экспрессию) в контексте заданной ситуации, определенных взаимоотношений ($p < 0,01$ по критерию Манна-Уитни). Данная способность позволяет девочкам находить соответствующий тон общения с разными собеседниками в разных ситуациях и проявлять ролевую пластичность. У мальчиков этот показатель снижен, они чаще испытывают затруднения в распознавании различных смыслов, которые могут принимать одни и те же вербальные сообщения в зависимости от характера взаимоотношений людей и контекста ситуации общения. Гендерные различия в способности понимать изменение значений сходных вербальных реакций человека в зависимости от контекста вызвавшей ситуации проявились в том, что девочки были ориентированы преимущественно на экстралингвистические свойства голоса, эмоциональность речи, тогда как мальчики — на содержание речевой фразы. Девочки чаще обращают внимание на

невербальные реакции участников коммуникации, более чувствительны к эмоциональным речевым воздействиям (окрик, грубый тон и т.д.).

Нами также были выявлены гендерные различия старших дошкольников при идентификации эмоций по фотообъектам, изображающим экспрессии детей и взрослых женского и мужского пола. Данные представлены в табл. 2.

Таблица 2

Результаты по субтесту «Группы экспрессии» (общее среднее)

Показатели субтестов	Девочки (N=52)	Мальчики (N=34)
Субтест «Группы экспрессии» (способность понимать и распознавать эмоциональные состояния человека на основе его мимики, позы, жестов)	7,37	5,69
Идентификация эмоциональных состояний детей мужского пола	6,81	6,42
Идентификация эмоциональных состояний детей женского пола	4,48	3,88
Идентификация эмоциональных состояний мужчин	3,35	3,56
Идентификация эмоциональных состояний женщин	5,83	5,61

Как видно из таблицы, девочки лучше мальчиков правильно оценивают состояния, чувства, намерения людей по их невербальным проявлениям: мимике, позам, жестам. У них более развита чувствительность к невербальной экспрессии, что существенно усиливает способность понимать окружающих. Мальчики лучше девочек идентифицируют невербальные проявления лиц своего пола.

Выявлены низкие показатели в распознавании эмоций детей женского пола испытуемыми: как мальчиками, так и девочками. Полагаем, это связано с тем, что у женщин эмоциональная сфера дифференцированнее и сложнее. Действительно, во многих исследованиях выявлены отчетливые различия в эмоциональной сфере лиц мужского и женского пола (К. Джеклин, Л.В. Куликов, Е. Маккоби, М.С. Пономарева, К.Н. Суханова и др.). Анализ данных показал, что девочки более успешны в идентификации положительных эмоций: радость, смех, интерес, тогда как мальчики наиболее восприимчивы к отрицательным эмоциям: грусть, злость, обида, отвращение. Девочки также особо чувствительны к определению экспрессии страха.

Результаты исследования позволяют расширить представление об индивидуальных особенностях развития социального интеллекта детей с учетом гендерных характеристик на этапе дошкольного детства. Их использование в профилактической и коррекционно-развивающей работе в дошкольном учреждении поможет мальчикам и девочкам преодолеть ограничения гендерной роли, эффективнее взаимодействовать с окружающими, и в целом будет способствовать становлению социально-адаптивного «Я» ребенка на самых ранних этапах жизненного пути.

Литература

1. Михайлова (Алешина) Е.С. Методика исследования социального интеллекта. Руководство по использованию / Е.С. Михайлова (Алешина). — Спб.: ГП Иматон, 1996. — 53 с.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Валентина Пастушенко,

*науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*

Нині у чоловічому світі жінкам, щоб досягти успіху у царинах, які найбільшою мірою визначають сучасний розвиток суспільства (політика, бізнес, управління в цивільній і військовій царинах), доводиться відмовлятися від власного біологічного жіночого начала і грати за чоловічими правилами. При цьому, відповідно до статоворольових стереотипів, сумлінне виконання задачі, високий результат, досягнений чоловіком, найчастіше пояснюється його здібностями (стабільні причини), а такий саме результат, досягнений жінкою, пояснюється її зусиллями, випадковим успіхом чи іншими нестабільними причинами. Більш того, сама типологія стабільних і нестабільних причин виявляється неоднаково, залежно від того, чия поведінка пояснюється — чоловіча чи жіноча. Встановлено також, що і «здатності», і «зусилля» можуть мати різні конотації залежно від того, пояснюється поведінка жінки чи чоловіка. Так, наприклад, пояснюючи успіх жінки, чинник зусиль розглядають найчастіше як нестабільний, що загалом має певне негативне оцінне забарвлення, стосовно ж професійних успіхів чоловіка цей чинник інтерпретується як стабільний і такий, що має позитивну оцінку валентності, як необхідну умову «природної чоловічої потреби в досягненні», як засіб подолання бар'єрів і труднощів, що постають на шляху до мети. У реальній міжособистісній взаємодії й у особистісному плані компетентність виявляється для жінок швидше негативним, ніж позитивним чинником.

Останнім часом почали розвиватися крос-культурні дослідження ґендерної ідеології. Цікавий матеріал у цьому плані міститься в книзі Н. м. Лебедевої (1999), де були досліджені уявлення про те, які якості є бажаними для чоловіків і які — для жінок у 14 культурах. З'ясувалося, що в розвинених країнах популярна ідея егалітарності (рівності статей), а в традиційних культурах (особливо мусульманських — Індії, Пакистані, Нігерії) — ідея переваги відмінностей між чоловіками і жінками. В Японії, країні з традиційною ґендерною ідеологією, різняться погляди різних поколінь: старше надає перевагу ідеї нерівності, а молоде — рівності, але специфічним є те, що багато японських жінок надають перевагу лідерству в сім'ї, але не прагнуть до лідерства на роботі.

У постановці питання про необхідність залучення до теоретико-експериментального апарату психології проблеми ґендерних відмінностей зауважимо водночас, що найперша спроба в українській психології сформулювати коло психологічних завдань, які потребують свого спеціального психологічного дослідження в галузі статевої проблематики, належить Т.М. Титаренко. Дослідниця займається встановленням і науковим обґрунтуванням специфіки сприйняття чоловіком і жінкою реальності (зовнішньої і внутрішньої), відмінностей між ними за способами розвитку і саморозвитку, формами самореалізації, характером спілкування, типом розвитку та іншими показниками життєдіяльності.

Прикметно, що порушені питання безпосередньо пов'язуються дослідницею із завданням розв'язання більш загальної психологічної проблеми, а саме — проблеми життєвого шляху особистості, адже, як слушно наголошується, «...не існує проміжних, незалежних

від статі вікових періодів розвитку, на які поділяється людське життя від народження до смерті. Кожний з цих етапів людина переживає, осмислює, оцінює залежно від статевої належності, несхожих "траєкторій" життєвого шляху» [142, с. 5].

З такої постановки проблеми цілком логічно випливає і теза про необхідність вирішення питання про особливості та відмінності виконаної чоловіками і жінками професійної діяльності, а також й питання про особливості вибору ними відповідних варіантів (альтернатив) становлення професійного образу «Я» вже на ранньому етапі статево-рольової соціалізації. На жаль, більшість із порушених авторкою свого часу питань, в першу чергу питання про особливості рольових очікувань до представника статі, певні гендерні риси і досі чекають на свого дослідника.

Образ «Я — чоловік» у чоловіків і «Я — жінка» у жінок розуміється як частина само-свідомості особистості, усвідомлення себе як представника певної статі, ставлення до цього процесу, надбання певних форм поведінки, навичок, стереотипів у процесі соціалізації. Постулюється ідея про те, що образ «Я — чоловік» у чоловіків, «Я — жінка» у жінок є основоположним у формуванні особистості, оскільки починає своє становлення раніше за інші складові її самосвідомості, впливаючи на формування інших складових і образів «Я» (Т.В. Бендас, Ш. Берн, І.В. Ільїн, І.С. Кон). Тобто образ «Я — чоловік» або «Я — жінка» може впливати як на становлення особистості загалом, так і на становлення професійного образу «Я» зокрема.

Проблема взаємозв'язку образів «Я» в структурі самосвідомості особистості входить до кола проблем сучасної психологічної науки і розроблялася в межах суб'єктно-буттєвого підходу, що розвиває ідеї гуманістичної психології про цілісність «Я-концепції» особистості, що самоактуалізується, де цілісність її «Я-концепції» розуміється як взаємозв'язок різних, зокрема, гендерного і професійного, образів «Я» в структурі самосвідомості. Важливою дослідницькою проблемою стає вивчення впливу взаємозв'язку гендерного і професійного образів «Я» на самоактуалізацію й задоволеність життям у чоловіків і жінок, а також того, як цей взаємозв'язок відображається в самосвідомості на різних етапах професійного становлення.

У контексті гендерної психології аналізуються особливості гендерного образу «Я» («Я — жінка» або «Я — чоловік») (П.В. Ільїн, І.С. Кльоцина, Г.А. Бранд). Виявлено, що гендерна самосвідомість особистості формується на ранніх етапах соціалізації індивіда та визначає особливості формування інших образів «Я», наприклад, професійного образу «Я», який також є найважливішим упродовж більшої частини активного соціального життя особистості (Е. Берн, Е. Еріксон, О. Здравомислова, О. Мещеркіна, Л. Попова, Г. Тьомкіна). Професійний образ «Я» — це усвідомлення й оцінка себе як представника певної професії (С.Д. Джанерьян, Б.А. Ясько). Чинниками, що впливають на зміну гендерного і професійного образів «Я», є вік, фаза життя, сам етап і зміст професійного становлення та ін. (В.А. Бодров, Н.А. Бондаренко, Д. Бюлер, П. Еванс, Е.Ф. Зеєр, Е.А. Климов, Т.В. Кудрявцев, Д. Сьюпер, В.Ю. Шегурова). У процесі становлення професійного образу «Я» відбуваються істотні зміни самосвідомості особистості, які змушують людину переживати різні негативні стани, що впливають на суб'єктивне благополуччя особистості, що знижують рівень самоактуалізації (Р.М. Шаміонов).

Гендерні дослідження в психології підтверджують, що соціально-психологічна стать особистості є найважливішим чинником розвитку професійного образу «Я». Дослідники

виокремлюють різні аспекти взаємодії ґендерної та професійної ідентичності у представників різних професійних, вікових, соціальних й етнічних груп (Д.В. Воронцов, Ю.Є. Гусєва, О.М. Кімберг, м. Кімел, Н.В. Кулагіна, О.С. Некрасов, С.О. Орлянський, Г.О. Таганова та ін.). Більшість авторів зазначають, що досягнення взаємозв'язку ґендерної і професійної ідентичності — це складний і поступовий процес, що включає взаємодію різних компонентів, змістовних характеристик і властивостей особистості. Причому істотніші переживання припадають на жінок, оскільки в більшості європейських і західних країн ще й досі збереглися ґендерні стереотипи та настановлення щодо жінок (Т.В. Бендас, Ш. Берн, І.С. Кльоцина, В.О. Лабунська, Л.М. Ожигова та ін.). Дослідники наголошують на різних суперечностях у самосвідомості особистості між образами «Я — жінка», «Я — професіонал», «Я — мати», «Я — господиня» тощо (Ю.Є. Альошина, О. Арнольд, О.М. Кімберг, І.С. Кон, А.Л. Фестінгер, Г. Шихін та ін.). Найчастіше ці суперечності дослідники визначають як «рольовий конфлікт у жінок» (О.А. Гаврилиця), «феномен подвійної ідентичності» (М.Ю. Арутюнян, О.М. Здравомислова), «рольове змішання» (Л.М. Ожигова), «проблеми саморегуляції особистості» (Н.А. Бондаренко, Г.Б. Гориста). Ще більшої напруги можуть зазнавати жінки, зайняті в тих професіях і на таких посадах, які згідно з ґендерними стереотипами, вважаються традиційно чоловічими: керівник, політик, військовий тощо. Так, жінка може стикатися з більшими, ніж чоловік, труднощами в процесі узгодження образів «Я», отже, переживати почуття незадоволеності та нереалізованості (Т.В. Бендас, Р.Г. Гаджієва, С.Д. Некрасов, Е.П. Никітін, Н.Е. Харламенкова та ін.).

Отже, у сфері зайнятості існує асиметричне розміщення чоловіків і жінок у професійній структурі: низка професій є практично або чоловічими, або жіночими. Соціальні психологи Г. Гібш і м. Форверг вбачають причину цього не в біологічних особливостях чоловіків і жінок, а в соціальних умовах, що складаються в тому чи іншому суспільстві. Соціальні чинники впливають на вибір жінками і чоловіками певної професійної діяльності, і практика показує, що хоча жінки й неохоче опановують царини діяльності, де переважають чоловіки, гадаючи, що їх вважатимуть менш жіночними, проте цей чинник останніми роками дедалі більше втрачає свою значущість.

Таким чином, ґендерна ідентичність, як одна з базових структур самосвідомості, відіграє важливу роль у процесах побудови життєвого плану, самовизначення, формування образу майбутнього.

Література

1. Ренке С.О. Психологічні чинники становлення професійного образу «Я» у майбутніх психологів / С.О. Ренке: дис. на здоб. наук. ступеня канд. психол. наук: [спец.] 19.00.07 «Пед. та вікова психологія». — 2010. — 246 с.
2. Титаренко Т.М. Хлопчики та дівчатка: психологічне становлення індивідуальності/ Т.М. Титаренко. — К.: Знання, 1989. — 48 с.

РЕАЛИЗАЦИЯ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА В ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Марина Радзивилова,

*к.пед.н., Российский государственный социальный университет,
Анапа, Россия*

Анализ отечественной системы образования и воспитания подрастающего поколения приводит к выводу о том, что реализация задач, сформулированных в последних государственных документах по модернизации российского образования, невозможна без гендерного подхода к воспитанию детей и молодежи. Сегодня активно обсуждаются возможности применения гендерного подхода для решения теоретических и практических задач педагогики, рассматриваются модели гендерного воспитания мальчиков и девочек, анализируются перспективы их применения в социальном и семейном воспитании, что привело к активному развитию новой отрасли педагогических знаний, именуемой гендерной педагогикой.

Гендерная педагогика — наука о воспитании и обучении мальчиков и девочек, развитии их гендерного самосознания и ценностных ориентаций, полоролевого поведения, реализуемого в общении и деятельности посредством активного усвоения и воспроизведения социального опыта и культуры. Одна из задач, стоящих перед гендерной педагогикой, — теоретическое обоснование содержания гендерного воспитания и образования, а также выявление психолого-педагогических условий эффективного воспитания мальчиков и девочек в процессе их гендерной социализации, способствующих позитивному становлению индивидуальных маскулинных, фемининных и андрогинных черт, предполагающих организацию педагогической помощи и поддержки в решении проблем, связанных с гендерной идентификацией и самореализацией личности.

Анализ изменений в системе полоролевых представлений у детей и взрослых, показал необходимость внедрения гендерного подхода в процесс воспитания и образования мальчиков/девочек. Обоснование возможности педагогического влияния (воздействия) на идентичность девочек и мальчиков в современной ситуации потребовало разработки концепции и модели гендерного воспитания.

Гендерный подход в образовании исходит из того, что в образовательные учреждения приходят не бесполое учащиеся, а мальчики и девочки со своими социокультурными представлениями, личностными запросами, потребностями и определенным багажом гендерных стереотипов поведения. Гендерное образование нацелено на помощь им в том, чтобы справиться с проблемами социализации, важной составной частью которой является самоидентификация личности как мальчика/юноши или девочки/девушки. Гендерное образование призвано содействовать социализации и самоидентификации обучаемых, с учетом их пола и возраста.

Сущность гендерной социализации, согласно А.В. Мудрика, заключается в том, что мальчики и девочки, развиваясь в условиях жизни конкретного общества, усваивают и воспроизводят принятые в нем гендерные роли и культуру взаимоотношения полов [1, 15]. Гендерная социализация предполагает формирование гендерной идентичности и освоение гендерных ролей, в том числе и то, как на этот процесс влияют гендерные стереотипы.

Гендерное воспитание — это относительно социально контролируемый процесс развития девочки и мальчика в ходе их гендерной социализации — воспитание основ гендерной культуры взаимоотношений, развитие способности к реализации полоролевого репертуара и овладение умениями и навыками соответствующего поведения. Теоретическое обоснование содержания гендерного воспитания девочек/мальчиков отражено в разработанной в ходе нашего исследования концепции гендерного воспитания. Концепция, базируясь на междисциплинарном, целостном и гендерном подходах, позволила синтезировать современные данные различных наук о гендере, и разработать модель гендерного воспитания девочек/мальчиков.

Концепция гендерного воспитания девочек/мальчиков включает следующие составляющие:

- 1) создание педагогических условий для естественного развития различных сфер индивидуальности мальчика/девочки;
- 2) целенаправленную педагогическую деятельность по гендерному воспитанию;
- 3) упорядочение процесса гендерной социализации (индивидуальная помощь ребенку от ситуативной зависимости к внеситуативной саморегуляции гендерного поведения).

Воспитание подрастающего поколения мы рассматривали как целенаправленную педагогическую деятельность по развитию личности мальчика/девочки, различных сфер индивидуальности (интеллектуальной, мотивационной, деятельностной, эмоциональной, саморегуляции) и гендерному воспитанию, направленному на овладение мальчиками/девочками полоролевым репертуаром, навыками соответствующего поведения и гендерной культурой взаимоотношений.

Реализация концепции предполагает соблюдение следующих психолого-педагогических условий эффективного воспитания мальчиков и девочек в процессе их гендерной социализации. К ним мы отнесли:

- создание гендерно сбалансированного воспитательного пространства;
- реализация парциальных программ гендерного воспитания;
- разработка и внедрение в учебно-воспитательный процесс методик гендерного воспитания;
- профессионально-педагогическая готовность педагогов к данной деятельности;
- информационно-методическая поддержка педагогов и родителей по вопросам гендерной идентификации и самореализации личности мальчика/девочки.

Под гендерно сбалансированным воспитательным пространством мы понимаем педагогизированную среду воспитания и формирования личности, дающую возможность мальчику/девочке дифференцировать себя от представителей другого пола, идентифицировать себя с представителями своего пола и развивать индивидуальные гендерные качества личности и формы поведения. Такая среда воспитания и развития предполагает приобщение ребенка к принятой в обществе системе социальных ролей и взаимоотношений через освоение гендерных ролей, норм, ценностей, идеалов и морали современного общества. Для создания гендерно сбалансированного воспитательного пространства следует:

- дополнение зон самореализации мальчиков/девочек (например, поощрение девочек к занятию спортом, а мальчиков к самообслуживанию);

- организация опыта равноправного сотрудничества мальчиков и девочек в совместной деятельности;
- снятие традиционных культурных запретов на эмоциональное самовыражение мальчиков, поощрение их к выражению чувств;
- создание у девочек опыта самопоощрения и повышения самооценки;
- создание условий для тренировки гендерной чувствительности (через тренинговые упражнения и игры, театрализацию, обмен ролями);
- привлечение к воспитанию детей родителей того и другого пола [2].

Реализация комплексных и парциальных программ воспитания предполагает знание имеющихся программ («Детство», «Истоки», «Я — человек», «Мальчики и девочки», «Программа полового воспитания детей дошкольного возраста» и др.), возможность создания собственных, построенных в соответствии с требованиями Государственного образовательного стандарта и отражающих основные направления приобщения детей к различным аспектам психосексуальной, нравственно-этической и семейно-бытовой культуры.

Разработка и внедрение методики гендерного воспитания в педагогическую практику учебно-воспитательных учреждений города-курорта Анапы позволили эффективно реализовать содержание гендерного воспитания в целостном педагогическом процессе дошкольных образовательных учреждений, что способствовало овладению мальчиками и девочками дошкольного возраста социальными ролями, основами гендерной культуры, формированию готовности к партнерским, дружеским взаимоотношениям со взрослыми, сверстниками своего и противоположного пола; развитию способности противостоять негативным явлениям гендерной социализации. Попытка концептуального обоснования гендерного воспитания дошкольников, результаты исследований и деятельности экспериментальных площадок города привели к необходимости разработки целостной программы, технологии гендерного воспитания и включению гендерной социализации мальчиков/девочек в сферу педагогического влияния.

Методика гендерного воспитания, разработанная нами в ходе исследования, предполагает: организацию педагогических ситуаций, их структурирование и упорядочение. Под педагогическими ситуациями мы понимаем совокупность условий и обстоятельств, которые требуют от педагога принятия решения, в основе которого лежат понимание и доверие, уважение достоинства ребенка, его внутренних чувств и переживаний; согласованность педагогических усилий, социальных условий жизни ребенка с индивидуальными его особенностями. Организация типичных педагогических ситуаций способствовала накоплению ребенком позитивного гендерного опыта, усвоение культуры поведения («Мужской и женский этикет», «Поведение мальчиков», «Поведение девочек», «Здоровствуйте, пожалуйста!» и т. д.). Структурирование педагогических ситуаций предполагало решение проблемных педагогических ситуаций девочками и мальчиками, проявление индивидуальности девочки/мальчика в игровой деятельности и жизненных ситуациях в ходе гендерной социализации. Упорядочение педагогических ситуаций гендерной социализации — оказание индивидуальной помощи мальчикам и девочкам в реальных жизненных ситуациях («Речевой этикет», «Не хочу/не буду» и т. д.).

Мы считаем, что важнейшим условием эффективного гендерного воспитания мальчиков/девочек является профессионально-педагогическая готовность педагогов к данной деятельности. Компетентность педагогов включает: знания о закономерностях психосек-

суального развития личности, особенностях гендерной социализации девочек/мальчиков; умение организации типичных и проблемных педагогических ситуаций в процессе гендерной социализации; навыки структурирования и упорядочения педагогических ситуаций, умение согласовывать педагогические усилия с реальными ситуациями и индивидуальными особенностями, социальными условиями жизни ребенка.

Организация информационно-методической поддержки педагогов и родителей по вопросам гендерной идентификации и самореализации личности мальчика/девочки предполагала создание учебно-методических пособий («Воспитание дошкольников в процессе гендерной социализации», «Гендерное воспитание младших школьников»); открытие лекториев (Лекторий для молодых родителей); организация педагогического консультирования родителей с оказанием практической помощи в семейном воспитании по вопросам воспитания и обучения мальчиков и девочек.

Таким образом, разработанные нами концепция и модель гендерного воспитания позволили педагогам пересмотреть традиционный подход к воспитанию мальчиков/девочек, выстроить процесс воспитания с учетом гендерных особенностей воспитанников, современных социокультурных потребностей общества и современной педагогической реальности, что становится важным фактором эффективного обучения, воспитания и позитивной их социализации.

Литература

1. Мудрик А.В. О полороловом (гендерном) подходе в социальном воспитании / А.В. Мудрик // Воспитательная работа в школе. — 2003.— № 5. — С.15 — 19.
2. Штылева Л.В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов в образовании: [Электронный ресурс] / Л.В. Штылева. — Доступ. <http://www.ivanovo.ac.ru/win1251/jornal/jornal3/shtil.htm>. 2011.

ОСОБЕННОСТИ ОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА СО СВЕРСТНИКАМИ

Анна Смага,

кандидат педагогических наук, доцент, зав. кафедрой социальной педагогики, дошкольного и начального образования Мурманского государственного гуманитарного университета

Общение оказывает огромное влияние на взрослых и детей. Общение выполняет многообразные функции в жизни детей, основными из них являются: организация совместной деятельности, формирование развития межличностных отношений и познания дошкольниками друг друга.

Е.О. Смирнова утверждает, что общение и психика внутренне связаны: в актах общения осуществляется как бы презентация так называемого «внутреннего мира» субъекта другому субъекту, и вместе с тем сам этот акт предполагает наличие такого «внутреннего мира» [7, с.41].

Исследуя личностные формы общения, А.П. Воронина пришла к выводу, что «сам внутренний мир личности формируется именно в ходе и благодаря различным видам

общения», а «личностное общение выступает в качестве субстанциональной формы существования и проявления внутреннего мира личности» человека [3, с. 79].

Общение составляет необходимое условие формирования личности, ее сознания и самосознания. Здесь следует отметить, что само понятие «личность» выдающимися учеными раскрывается как сложная система отношений, развивающаяся в процессе ее деятельности и общения с другими людьми.

Перечислим аспекты, описывающие роль общения ребенка в формировании его личности:

1. Еще до рождения общение уже начинает влиять на ребенка. В психоаналитически ориентированных подходах пренатальный период рассматривается с точки зрения возникновения первого субъективного опыта: либо как «внутриутробный рай», либо как источник первых психоэмоциональных травм и начало образования личностных конфликтов. В остальных подходах роль пренатального развития оценивается с точки зрения формирования материнского чувства, которое в дальнейшем будет определять развитие личности ребенка. Роль матери во всех случаях состоит в отношении к будущему ребенку, которое определяет ее эмоциональное состояние в беременности и служит «материалом» для формирования субъективного опыта ребенка.

Э. Эриксон убеждает, что далее в перинатальный и неонатальный периоды (то есть до 28 дня жизни ребенка) под влиянием общения происходит формирование важного субъективного опыта, участвующего в образовании личностных конфликтов и играющего большую роль в жизни взрослого человека. Здесь особое внимание общению должна уделять мать, так как взаимодействие с ребенком способствует его развитию необходимого качества. Период новорожденности рассматривается как фаза нормального аутизма (психоанализ), неразделение ребенком «внутреннего и внешнего населения» [9, с. 51].

После этого ребенок уже начинает постепенно понимать и реагировать на окружающий мир. И тут для самых маленьких детей становится очень важным то, что взрослый — необыкновенно богатый источник разнообразных воздействий. Младенец, еще не умеющий передвигаться и вынужденный ожидать, когда неподалеку от него что-то случится, в лице взрослого имеет динамичный объект, приближенный к нему (особенно при кормлении и гигиенических процедурах) на самое лучшее для эффективного восприятия состояние. Общаясь с ребенком, взрослый воздействует на разные его чувства — зрение, слух, обоняние и осязание. Он стремится привлечь внимание младенца, варьируя, видоизменяя свои воздействия с учетом реакций младенца; взрослый сосредоточенно ловит еще такое неустойчивое, слабое внимание детей.

Итак, на этапе внутриутробной жизни и младенчества общение в основном носит эмоциональный характер (и оно должно быть положительным).

2. По мере взросления ребенка роль общения на формирование его личности все более возрастает. В младшем и старшем дошкольном возрасте отмечается бурное развитие и перестройка в работе всех физиологических систем организма ребенка: нервной, сердечно-сосудистой, эндокринной, опорно-двигательной. Ребенок быстро прибавляет в росте и весе, изменяются пропорции тела. Происходят существенные изменения высшей нервной деятельности. По своим характеристикам головной мозг шестилетнего ребенка в большей степени приближается к показателям мозга взрослого человека. В связи с этим общение помогает ребенку развиваться путем обогащения его опыта.

3. Общение позволяет ребенку совершенствоваться. В общении взрослые ставят перед детьми задачу овладеть каким-то новым знанием, новым умением. Настаивая на решении задачи, взрослые добиваются того, что ребенок с ней справляется. В общении задача, выдвигаемая взрослым, естественно, с готовностью принимается ребенком; в общении ребенок черпает и энергию для ее решения.

4. Огромная роль общения на формирование ребенка выражается также в подкреплении взрослым усилий ребенка, их поддержке и коррекции. Тут будет актуален закон образования временных связей, открытый И.П. Павловым. Любимый ребенком взрослый, значимый для него человек, своим одобрением подкрепляет его успешные действия, способствует их закреплению, а упрек взрослого играет для него роль отрицательного сигнала и ведет к тому, что ребенок отказывается от неодобряемого действия, затормаживает его.

В старшем дошкольном возрасте ребенок начинает осознавать свое место среди других людей, у него формируется внутренняя социальная позиция и стремление к соответствующей его потребностям новой социальной роли.

5. Важнейшим аспектом, характеризующим огромную роль общения на формирование личности ребенка, является то, что ребенок в контактах со взрослым наблюдает его деятельность и черпает в ней образцы для подражания. Например, дошкольник хочет в будущем стать строителем, как его папа.

В дошкольном возрасте впервые возникает деятельность, свободная от влияния взрослых, — это общение со сверстниками. Что касается роли этого общения в формировании личности ребенка, то здесь можно выделить следующее.

Прежде всего, следует отметить, что в научной литературе пока нет единодушного мнения о роли и путях влияния общения с ровесниками на формирование личности. Анализируя имеющуюся информацию, можно выделить то, что контакты ребенка с ровесниками имеют основное значение для раскрытия его творческого, оригинального начала. Отсутствие ограничений и запретов старших способствует повышенной раскованности детей и их свободному самовыявлению.

Данный факт выражается в том, что, общаясь со взрослым, ребенок просто воспринимает его точку зрения, но не переосмысливает ее, не перепроверяет. Взрослый для ребенка — образец, практически, трудно достигаемый. В общении со сверстником у ребенка совсем иная позиция. Точка зрения, особенно не совпадающая с его собственной, тщательно обдумывается, мнение сверстника можно попытаться и изменить, чего нельзя сделать при общении со взрослым. Общение только со взрослыми не дает личностного и познавательного развития. Ребенок должен выработать свою точку зрения, сделать моральный выбор. Только общаясь со сверстником, ребенок может стать действительно равным партнером в общении. Сверстник выступает объектом сравнения с собой, это та мерка, которая позволяет оценить ребенку себя на уровне реальных возможностей, увидеть их воплощенными в другом. Общение составляет необходимое условие формирования личности, ее сознания и самосознания. Здесь следует отметить, что само понятие «личность» выдающимися учеными раскрывается как сложная система отношений, развивающаяся в процессе ее деятельности и общения с другими людьми (Б.Г. Ананьев, А.А. Бодалев, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, М.И. Лисина, А.В. Петровский, А.А. Рояк и др.).

Общение со старшими для маленького ребенка служит единственно возможным контекстом, в котором он постигает и «присваивает» добытое людьми ранее. Общение не только играет решающую роль в обогащении содержания детского сознания, определяет опосредствованное строение специфически человеческих психических процессов, но и помогает сформировать речь [1].

Общение выступает как реализация личностью общественных отношений и способ построения личных.

Как показывает анализ научной литературы, психическое развитие детей причинно обуславливается следующими факторами:

- природные задатки, выступающие как условия и предпосылки развития (А.В. Запорожец);
- внутренняя позиция (Л.И. Божович), как отношение ребенка к тому объективному положению, которое он занимает, и к тому положению, на которое он претендует [1, с. 28];
- собственная деятельность, активность ребенка по овладению действительностью, как движущей силой (Л.И. Анциферова, И.А. Карпова);
- социальная среда (Д.Б. Эльконин). Это система отношений, в которую вступает ребенок в обществе, как он ориентируется в системе общественных отношений, в какие области социальной жизни он входит; сотрудничество с другими людьми (Л.С. Выготский). Это означает, что вне мира людей, социального окружения человек не может быть человеком;
- социальная ситуация развития (Л.С. Выготский), как своеобразная, специфическая для данного возраста, исключительное, единственное, неповторимое отношение между ребенком и окружающей его действительностью [2].

Как видно, общение со сверстниками более многообразно, чем общение со взрослыми. В игре детей могут проявляться те качества и личностные характеристики, которые не проявляются в общении со взрослыми, например, способность придумывать новые игры. В общении со сверстниками всем видам деятельности присуща яркая эмоциональная насыщенность. Ребенок приобретает способность сочувствовать другому, переживать чужие радости и печали как свои собственные, становится эмоционально на точку зрения другого. В таком общении у ребенка больше возможность проявлять инициативу.

Отсюда общение со взрослым позволяет направить формирование личности ребенка в нужное русло, а общение со сверстниками позволяет раскрыть творческое начало, заложенное в ребенке. В целом происходит социализация ребенка. Это процесс превращения биологического существа в человеческую личность; процесс формирования личности в определенных социальных условиях, усвоения ребенком социального опыта, в ходе которого он преобразует социальный опыт в собственные ценности и ориентации, избирательно вводит в свою систему поведения те нормы и шаблоны поведения, которые приняты в обществе или группе.

Таким образом, роль общения в формировании личности ребенка огромна. Влияние общения на развитие ребенка происходит:

- благодаря благоприятным «объектным» качествам взрослого, сочетающимся с его свойствами как субъекта общения;
- благодаря обогащению взрослыми опыта детей;

- путем прямой постановки взрослыми задач, требующих от ребенка овладения новыми знаниями, умениями и способностями;
- на основе подкрепляющего действия мнений и оценок взрослого;
- благодаря возможности для ребенка черпать в общении образцы действий и поступков взрослых;
- вследствие благоприятных условий для раскрытия детьми своего творческого, самобытного начала при общении их друг с другом.

В дошкольном возрасте посредством общения ребенок, осваивая мир постоянных вещей, овладевая употреблением все большего количества вещей, открывает для себя «двойственную природу рукотворного мира: постоянство функционального назначения вещи и относительность этого пространства». Этот период описывается как время овладения социальным пространством человеческих отношений через общение со взрослыми, а также игровые и реальные отношения со сверстниками. Ребенок учится принятым позитивным формам общения. У него бурно развивается речь, которая здесь несет не только функцию обмена информацией, но и экспрессивную [7].

В старшем дошкольном возрасте общение характеризуется основными параметрами: потребность в общении, их содержании; формирование ведущего мотива общения, генезис форм общения.

Общение характеризуется особой потребностью, не сводимой к другим жизненным потребностям ребенка. Здесь можно выделить несколько этапов изменения содержания потребности в общении:

- потребность во внимании, сотрудничестве и уважении (5 лет). Такое содержание потребности в общении возникает на фоне познавательной деятельности детей, направленной на установление чувственно не воспринимаемых взаимосвязей в физическом мире. Дети стремятся к своеобразному «теоретическому» сотрудничеству со взрослым, выражающемуся в совместном обсуждении явлений и событий предметного мира. Только понимание взрослым важности для ребенка этих вопросов обеспечивает такое сотрудничество;
- потребность в доброжелательном внимании, сотрудничестве, уважении взрослого при ведущей роли стремления к сопереживанию и взаимопониманию (6–7 лет). Эта потребность возникает в связи с интересом детей к миру человеческих взаимоотношений и обусловлена овладением детьми правилами и нормами их отношений. Ребенок стремится добиться общности взглядов со взрослым [6].

Ведущий мотив общения также изменяется по мере взросления. В 5 лет главным мотивом является познавательный: взрослый как эрудит, источник познания о внеситуативных объектах, партнер по обсуждению причин и связей. В 6–7 лет — личностный: взрослый как целостная личность, обладающая знаниями, умением и нормами.

На фоне этого происходит и генезис форм общения дошкольника со взрослыми и сверстниками.

Отсюда по мере взросления ребенка, формирования его личности, на разных этапах используются и разные формы общения детей со взрослыми.

В целом для познавательного общения ребенка со взрослым характерны:

- 1) хорошее владение речью, которое позволяет разговаривать со взрослым о вещах, не находящихся в конкретной ситуации;

- 2) познавательные мотивы общения, любознательность детей, стремление объяснить мир, что проявляется в детских вопросах;
- 3) потребность в уважении взрослого, которая выражается в обидах на замечания и отрицательные оценки воспитателя [9].

В старшем дошкольном возрасте в основном используется внеситуативно-личностная форма общения. Для нее характерны: потребность во взаимопонимании и сопереживании; личные мотивы; речевые средства общения.

Что касается характеристики генезиса форм общения ребенка со сверстниками, то здесь можно выделить следующее.

1. Яркая характеристика общения сверстников заключается в его чрезвычайной эмоциональной насыщенности. Контакты дошкольников отличаются повышенной эмоциональностью и раскованностью. Если со взрослым ребенок обычно разговаривает относительно спокойно, то для разговоров со сверстниками, как правило, характерны резкие интонации, крик, смех. В среднем в общении сверстников наблюдается в 9–10 раз больше экспрессивно-мимических проявлений, выражающих различные эмоциональные состояния — от яростного негодования до бурной радости, от нежности и сочувствия — до драки. Столь сильная эмоциональная насыщенность контактов дошкольников связана с тем, что начиная с четырехлетнего возраста для малыша более привлекательным партнером становится сверстник, а не взрослый. Старшие дошкольники уже сами отчетливо понимают, что им интересно с такими же детьми, как они, а не только с мамой и папой [4].

2. Нестандартность и нерегламентированность контактов. Если в общении со взрослым дети придерживаются определенных норм поведения, то при взаимодействии со сверстниками дошкольники ведут себя непринужденно. Их движениям свойственна особая раскованность и естественность: дети прыгают, принимают причудливые позы, кривляются, визжат, бегают друг за другом, передразнивают друг друга, изобретают новые слова и придумывают небылицы и т.п. Для самих детей такая свобода очень важна. Общество сверстников помогает ребенку проявить свою оригинальность. Как было сказано выше, если взрослый прививает ребенку нормы поведения, то сверстник поощряет проявления индивидуальности. Раскованность общения, использование непредсказуемых и нестандартных средств остается отличительной чертой детского общения до конца дошкольного возраста [5].

3. Преобладание инициативных действий над ответными. Общение предполагает взаимодействие с партнером, внимание к нему, способность слышать его и отвечать на его предложения. У маленьких детей по отношению к сверстнику такой способностей нет. Особенно ярко это проявляется в неумении дошкольников вести диалог, который распадается из-за отсутствия ответной активности партнера. Для ребенка значительно важнее его собственное действие или высказывание, а инициатива сверстника в большинстве случаев им не поддерживается. В результате каждый говорит о своем, а партнера никто не слышит. Такая несогласованность коммуникативных действий детей часто порождает конфликты, протесты, обиды [12].

Все эти особенности порождают особые формы общения со сверстниками, которые менее нормативны и регламентированы, чем формы общения со взрослыми. Причем важно отметить, что формы общения со сверстниками практически четко не выделяются. В связи с этим характеристику их генезиса начнем с младенчества.

Внимание к сверстникам может проявляться уже в возрасте 1 года (а может и не проявляться!). Если оно есть, то это еще не означает, что оно сформировалось до конца. Где-то к 1 году 7 месяцам внимание к сверстнику становится устойчивым, но ребенок еще не умеет привлекать внимание другого к себе адекватными способами. Такое умение может появиться после 2 лет. В 3–4 года ребенок еще вполне может обходиться один, не обращая ни на кого внимания. Здесь в качестве формы общения выступают симметричные игры, то есть обмен игрушками друг с другом, основанный на подражании и наблюдении.

В 5–6 лет появляется феномен первой детской дружбы. Возникает стойкая избирательность — ребенок сам выбирает себе друга. В основном это происходит в детском саду. Следует отметить, что у детей, имеющих друзей, более позитивная самооценка, они более уверены в себе. Поддерживать дружбу — значит делиться игрушками, какими бы любимыми они ни были, заступаться друг за друга, помогать в чем-то, время от времени меняться ролями в игре, мириться друг с другом, сохранять общие секреты и тайны [10].

В этом возрасте в процессе дружбы у дошкольника происходит развитие трех форм взаимодействия со сверстниками:

- поведенческая, к ней относят: взаимодействие в совместной деятельности и поведение члена группы, адресованное другому;
- эмоциональная (межличностные отношения). К ней относят деловые отношения (в ходе совместной деятельности), оценочные (взаимное оценивание детей) и собственно личностные отношения. Т.А. Репина предполагает, что у дошкольников проявляется феномен взаимосвязи и взаимопроникновения разного вида отношений [13];
- когнитивная (гностическая). Это восприятие и понимание детьми друг друга (социальная перцепция), результатом которых являются взаимные оценки и самооценки (хотя здесь присутствует и эмоциональная окраска, которая выражается в виде пристрастности образа сверстника у дошкольника через ценностные ориентации группы и специфику личности воспринимающего).

К концу дошкольного возраста между детьми, как правило, сформированы устойчивые избирательные привязанности, появляется дружба.

Следует отметить, что в сфере общения со сверстниками в каждой форме применяются свои средства. Так, например, М.И. Лисина выделяет три основные категории средств общения: у младших детей (2–3 года) ведущее положение занимают выразительные и практические операции. Начиная с 3 лет речь выступает на первый план и занимает ведущее положение. Генезис форм общения ребенка со сверстниками происходит в основном на основе эмоционального и познавательного развития ребенка.

Итак, формы общения ребенка со сверстниками развиваются от симметричных игр до дружбы. В старшем дошкольном возрасте ведущей формой общения со взрослыми является внеситуативно-личностная форма, а со сверстниками — дружба. Их значение для общего развития ребенка в этот период велико, то есть происходит первичное проникновение во внечувственную суть явлений, развитие наглядных форм мышления, а также приобщение к моральным и нравственным ценностям общества, переход к дискурсивному мышлению, то есть к последовательному перебору различных вариантов решения задачи, чаще всего на основе связного логического рассуждения, где каждый последующий шаг обусловлен результатом предыдущего.

Кроме этого, как показывает анализ, с точки зрения современной психолого-педагогической литературы выделяются следующие особенности общения детей со сверстниками:

- общение направлено на самого дошкольника. Ребенок учится не только знаниям, но и тому, как происходит усвоение этих знаний;
- общение развивается так же постепенно, через опыт вхождения в нее, как и все предшествующие деятельности (манипуляционная, предметная);
- общаясь, ребенок ориентирует себя на самоизменение: он овладевает необходимыми, присущими окружающей его культуре способами служебных и умственных действий. Рефлексируя, он сравнивает себя прежнего и себя нынешнего. Собственное изменение прослеживается и выявляется на уровне достижений;
- основными взаимодействиями при общении с ребенком являются игра, рисование, конструирование. Например, играя, ребенок овладевает важными социальными навыками. Роли и правила «детского общества» позволяют узнать о правилах, принятых в обществе взрослых. В игре развиваются чувства сотрудничества и соперничества. А такие понятия, как справедливость и несправедливость, предубеждение, равенство, лидерство, подчинение, преданность, предательство, начинают обретать реальный личностный смысл;
- длительное общение затрудняет и утомляет ребенка. Общаясь, дошкольник может мыслить логически, но следует помнить, что этот вопрос сенситивен к обучению, опирающемуся на наглядность;
- в общении ребенок характеризуется эгоцентризмом, особой умственной позицией, обусловленной отсутствием знаний, необходимых для правильного решения определенных проблемных ситуаций;
- отсутствие систематичности знаний, недостаточное развитие понятий приводит к тому, что в мышлении ребенка господствует логика восприятия. Отсюда ребенок при решении какой-то задачи всегда попадает в зависимость от общения;
- общаясь со сверстниками, для ребенка важна свобода. Здесь общение характеризуется подвижностью. Как ни странно, такое «кривляние» имеет большое значение для развития ребенка. Общество сверстников помогает ребенку проявить свою оригинальность;
- общение у ребенка характеризуется повышенной активностью. Познавательная активность ребенка, направленная на обследование окружающего мира, организует его внимание на общении, пока не иссякнет этот интерес;
- в общении у ребенка развивается воображение. Воображение в жизни ребенка играет большую роль, чем в жизни взрослого, проявляясь гораздо чаще, и чаще допускает нарушение жизненной реальности. Неустанная работа воображения — важнейший путь познания и освоения ребенком окружающего мира, способ выйти за пределы личного практического опыта, важнейшая психологическая предпосылка развития способности к творчеству и способ освоения нормативности социального пространства, последнее принуждает работать воображение непосредственно на резерв личностных качеств;
- в процессе общения ребенок постепенно овладевает языком. В связи с этим по-

являются новые социальные отношения, которые не только обогащают и изменяют мышление ребенка, но и формируют его личность и т.д.

Отсюда в современной психолого-педагогической литературе и на практике все большее признание приобретает концепция педагогического процесса как диалога, предусматривающего взаимно направленное и этим обусловленное взаимодействие участников этого процесса, а также методы групповой дискуссии. В этом плане общение детей со сверстниками выступает как главный механизм достижения основных целей обучения и воспитания, формирования полноценной личности.

Таким образом, особенности общения со сверстниками у детей старшего дошкольного возраста широко изучается в современной психолого-педагогической литературе.

Литература

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — СПб.: Питер, 2008. — 400 с.
2. Волков Б.С. Психология общения в детском возрасте. — М.: Академия, 2009. — 208 с.
3. Галиузова Л.Н., Смирнова Е.О. Ступени общения: от 3 до 6. — М.: Просвещение, 2001. — 241 с.
4. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза и общение. — М.: Педагогика, 1986. — 144 с.
5. Лисина М.И. Формирование личности ребенка в общении. — СПб.: Питер, 2009. — 320 с.
6. Развитие общения у дошкольников. / Под ред. А.В. Запорожца, М.И. Лисиной. — М.: Наука, 1999. — 357 с.
7. Смирнова Е.О. Особенности общения с дошкольниками: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 160 с.
8. Эльконин Д.Б. Детская психология. Учебное пособие для вузов. — М.: Академия, 2008. — 384 с.
9. Эриксон Э.Г. Детство и общество.— Изд. 2-е, перераб. и доп. / Пер. с англ. — СПб.: Ленинский сад, 2002.— 592 с.

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА З ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ В УМОВАХ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ СУЧАСНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Олексій Железняк

Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова

Постановка проблеми. В умовах сьогодення ідеї гендерної рівності, демократії знаменують нове бачення світових перетворень у системі освіти, оскільки без них, як зазначено у провідних державних документах (Конституції та Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепції національного виховання, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції освіти «рівний — рівному» щодо здорового способу життя серед молоді України), неможливо утвердити пріоритет особистісно зорієнтованого виховання підростаючого покоління. Тому в

умовах євроінтеграції творення сучасного українського освітнього простору доцільно здійснювати на засадах відповідного — гендерного підходу, що потребує вияву особливої — професійної компетентності педагога з гендерного виховання учнів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На стику ХХ — ХХІ тисячоліть в Україні значно активізувалися дослідження з теорії та методології гендера (В. Агеев, Г. Лактіонова, Л. Лобанова, Л. Міщик, С. Оксамитна, м. Скорик, Л. Смоляр); упровадження принципів гендерної рівності та демократії у сферу освітнього простору сучасної вищої школи (Н. Болотіна, Т. Булавина, Л. Бут, м. Згуровський, Я. Кічук, Л. Кобелянська, Т. Мельник, С. Сидоренко, С. Харченко, С. Юдіна); інтеграції гендерного підходу у вищу професійну та педагогічну освіту (м. Букач, О. Булатова, Т. Бучинська, Т. Голованова, І. Іванова, О. Любарська, І. Мунтян, П. Терзі, О. Цокур); гендерної психології та педагогіки (Т. Говорун, Н. Грицяк, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Луценко); гендерної соціалізації й гендерного виховання учнівської та студентської молоді (Ю. Бурцева, С. Вихор, Н. Єрофеева, Л. Зверева, О. Каменська, О. Кізь, Л. Надолинська, А. Шевченко).

Однак у системі післядипломної та безперервної професійної освіти педагогічних кадрів проблема формування, розвитку їхньої професійної компетентності з гендерного виховання учнів до сьогодні залишається теоретично недостатньо обґрунтованою, незважаючи на суттєвий доробок українських і російських науковців з актуальних напрямів модернізації вищої та післядипломної педагогічної освіти (В. Андрущенко, І. Аносов, В. Байденко, О. Глузман, І. Зязюн, В. Кремень, В. Крижко, А. Кузьмінський, В. Курило, О. Мещанінов), зокрема, шляхом застосування засобів компетентнісного підходу (Н. Бібік, В. Гаврилюк, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко та ін.), визначення сутності (м. Букач, В. Буряк, Н. Волкова, Л. Кондрашова, К. Корсак, О. Пехота, В. Сластьонін, А. Хуторський, О. Цокур), структури (К. Вінніс-Трофименко, В. Калінін, Н. Лобанова, І. Міщенко, Л. Тархан, О. Чабан), видів (Н. Глузман, Н. Горбунова, м. Ігнатенко, В. Кашницький, А. Семенова, П. Терехов, Л. Хоружа) професійних компетентностей педагога та їх формування.

Причиною тому є протиріччя між: потребою українського суспільства в освітніх, здатних ефективно виконувати покладені на них нові виховні функції, та підготовкою педагогічних кадрів без урахування ідей гендерної рівності, принципів гендерного підходу; наявністю в сучасній педагогіці різних концепцій виховання особистості нового типу та відсутністю в них гендерно зорієнтованих методик і технологій; вагомістю доробку гендерної педагогіки та невідповідністю його практичного використання у процесі професійної підготовки, післядипломної освіти вчителів.

З огляду на актуальність, соціальну значущість і необхідність пошуку можливих шляхів розв'язання зазначених суперечностей, **метою** поданої статті є обґрунтування педагогічних умов розвитку професійної компетентності педагога з гендерного виховання учнів упродовж організації науково-методичної роботи середнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. У розв'язанні проблем гендера в освіті зарубіжних країн, незважаючи на певні відмінності, простежується комплексний підхід, що передбачає наявність у кожному штаті (США) чи федеральній землі (ФРН) організаційно-педагогічного ланцюжка: центр/лабораторія гендерних досліджень — кафедра гендерної педагогіки — школа. При гендерних центрах чи кафедрах гендерної педагогіки вищих навчальних закладів, як засвідчують науковці (J. Acker, S. Basow, M. Baur, G. Becker, M. Belenky, S. Berk, E. Blochmann, D. Carter, B. Clinchy, N. Goldberg, D. Hales, L. Richardson, J. Tarule, V. Taylor, B. Thorne, N. Whittier,

J. Yoder), постійно діють курси підвищення кваліфікації вчителів з питань ґендера в освіті (ґендерні студії), на яких проводяться спеціальні заходи щодо набуття досвіду з ґендерного виховання учнів [1; 4; 5]. Освітні реформи зарубіжних країн останнім часом спрямовано на дотримання принципу єдності ґендерного виховання, навчання учнів шляхом упровадження в заклади освіти адаптованих до нових реалій навчально-виховних програм, що передбачають включення ґендерного компонента в зміст різних навчальних дисциплін і різних виховних заходів. Очевидно, що популяризації ґендерного виховання в зарубіжних країнах сприяє прийняття урядами стратегії ґендерної рівності як найважливішої складової всіх державних документів, що стосуються нормативно-правового забезпечення освітніх проектів і соціальних програм. Їх практична реалізація відбувається шляхом розширення ґендерно-інформаційного простору, публічного обговорення даних ґендерної статистики, проведення відповідних просвітницьких кампаній, спеціально присвячених проблемі ґендера в педагогіці [2; 3].

Виявлено, що феномен професійної компетентності педагога вивчався з позиції декількох сучасних дослідницьких підходів, а саме: професіографічного підходу, відповідно до якого професійна компетентність педагога — це його здатність і готовність до виконання різноманітних видів педагогічної діяльності в освітньому просторі сучасної школи як суб'єкта педагогічного пізнання, спілкування та праці на основі засвоєння педагогічних знань, умінь і навичок, а також шляхом професіоналізації його вищих психічних функцій; акмеологічного підходу, згідно з настановами якого професійна компетентність педагога тлумачиться як базова якісна характеристика його особистості, пов'язана не стільки зі знаннями, вміннями та навичками, скільки з досягненням високого рівня професійної майстерності, педагогічного професіоналізму, умотивованістю до безперервного професійного самовдосконалення та творчості; аксіологічного підходу, в межах якого професійна компетентність педагога постає як його провідна освітня цінність, оскільки передбачає введення педагога в загальнокультурний світ цінностей, і саме в цьому просторі він реалізує себе як фахівець; культурологічного підходу, в контексті досліджень якого поняття професійної компетентності педагога тісно пов'язують із наявністю у нього високого рівня педагогічної культури й індивідуального менталітету для того, щоб він не виявляв себе як «ремісник в освіті».

Обґрунтовано, що професійна компетентність педагога з ґендерного виховання учнів — це новий і найважливіший аспект професіоналізму сучасного педагога як фахівця сфери освітніх послуг, що забезпечує успішність його педагогічної діяльності на підставі коректного впровадження принципів ґендерного підходу в освітній процес шляхом оволодіння необхідними предметними компетенціями, гнучкими способами виконання професійних завдань і відповідними психологічними установками, мотиваціями. Професійна компетентність з ґендерного виховання учнів — це інтегральна характеристика педагога, що має у своєму складі три провідні компоненти: теоретико-методологічний, що відображає суть концептуальних засад у розумінні феноменів ґендера, ґендерованого суспільства, ґендерної свободи та демократії, егалітарних відносин в освітньому середовищі; організаційно-технологічний, що орієнтує педагога на виконання специфічних функцій професійної діяльності, пов'язаних із реалізацією принципів ґендерного підходу в освіті; мотиваційно-особистісний, що зумовлює відмову від застарілих ґендерних стереотипів, вияв ґендерної чуйності, толерантності, пошук стратегій самореалізації як педагога-ґендеролога.

Модель розвитку професійної компетентності педагога з ґендерного виховання учнів подано на рис. 1. Сутність експерименту полягала в тому, щоб забезпечити становлення

й інтенсивний розвиток провідних компонентів структури професійної компетентності педагогів з гендерного виховання учнів шляхом створення запропонованої сукупності педагогічних умов на основних базах дослідження (Одеська ЗОШ № 31, Одеська приватна школа «Ніка-М», Професійний ліцей технологій та дизайну ПНПУ імені К. Д. Ушинського).

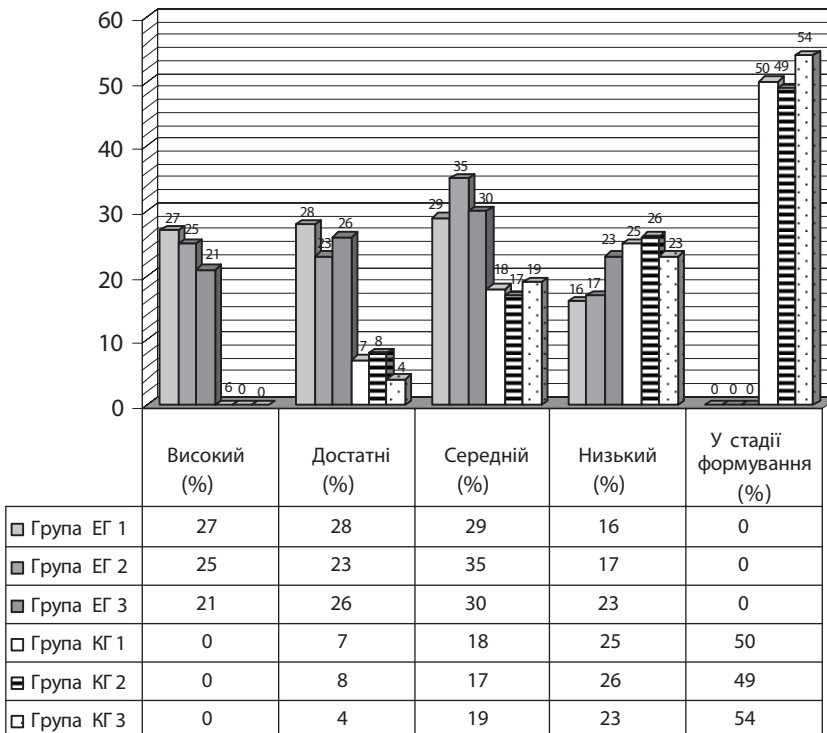
Так, для створення в експериментальних середніх навчальних закладах першої педагогічної умови — *оновлення змісту, методів і форм науково-методичної роботи членів педагогічного колективу за рахунок уведення гендерного компонента їхньої післядипломної освіти* — здійснено реалізацію директивної стратегії інтеграції гендерного підходу в п'ять послідовних етапів: I етап — аналітичний, що передбачав аналіз передового педагогічного досвіду щодо гендерного виховання учнів, визначення найбільш ефективних його форм, методів і засобів; II етап — діагностичний, що спрямований на виявлення суперечностей, які стримують успішність реалізації цілей і завдань гендерного виховання учнів, з урахуванням особливостей функціонування навчального закладу, а також заходів їх усунення; III етап — проектувальний, що передбачав моделювання необхідних організаційних структур керування педагогічним колективом із розробки планів гендерного виховання учнів із урахуванням їхнього віку, рівня розвитку; IV етап — організаційний, спрямований на впровадження в практику навчального закладу планів гендерного виховання учнів, а також корекції перебігу його здійснення; V етап — узагальнюючий, що передбачав рефлексивний аналіз перебігу та результатів гендерного виховання учнів, публічне їх обговорення й узагальнення кращих зразків педагогічної творчості вчителів у вигляді підготовки методичних рекомендацій. Створення означеної педагогічної умови переважно відбувалося під час проведення психолого-педагогічного семінару з проблеми «Парадигма виховання XXI століття: Гендерний підхід». На засіданнях семінару при обговоренні проблем «Стать і гендер в історичній ретроспективі», «Дискримінація та сексизм у соціумі й сфері освітніх послуг», «Жінка/чоловік і професійна кар'єра» використовувалися переважно активні й інтерактивні методи (дискусія, дебати, мозковий штурм, кейс-стаді, ігрове моделювання), засновані на проблемно зорієнтованій самостійній роботі педагогів.

Друга педагогічна умова — *трансформація професійних установок педагогів із традиційного — патріархатного, статеворольового підходу на новий — особистісно зорієнтований, гендерний підхід в освіті* — створювалася під час їхнього залучення до діяльності гендерної вітальні та гендерної лабораторії. У межах програми діяльності гендерної вітальні, спрямованої на дослідження специфіки гендерних характеристик особистості, які виявляються в освітньому просторі сучасного навчального закладу, особлива увага приділялася опануванню педагогами таких проблем, як-от: «Гендер і особистість педагога», «Гендерна ідентичність», «Сексуальність: стереотипи і реальність», «Аналіз гендерних ролей», «Гендерні стереотипи». Робота спрямовувалася на вияв гендерних характеристик педагогів методами психологічної самодіагностики (тест І. Кльоциної «Хто Я?», тест Лірі, модифікований опитувальник С. Бем; опитувальник О. Кустової «Ідеальна жінка», «Ідеальний чоловік») з метою актуалізації їхнього особистісного інтересу щодо конструктивного використання власного гендерного потенціалу в професійній, зокрема виховній, діяльності з учнями. Підготовка педагогів експериментальних груп за програмою діяльності гендерної лабораторії передбачала опанування ними способів гендерної експертизи уроків та виховних заходів з метою попередження проявів сексизму в навчально-виховному процесі сучасного навчального закладу.

Створення третьої педагогічної умови — *стимулювання творчої активності, підтримка авторських доробок класних керівників з гендерної педагогіки* — здійснювалося переважно через провадження в експериментальних середніх навчальних закладах локальної стратегії інтеграції гендерного підходу в освітньо-виховне середовище. Це, по-перше, передбачало відновлення змісту, форм і методів роботи школи передового педагогічного досвіду як провідного елемента функціонування науково-методичної служби середнього навчального закладу. По-друге, більш активне занурення педагогів експериментальних груп у творчу майстерню педагогів-новаторів як практиків гендерної педагогіки. По-третє, узагальнення й упровадження набутого передового досвіду гендерного виховання у власну практику класних керівників. У зв'язку з цим найбільш активними та творчими педагогами обрано напрями для проведення власних гендерних мікродосліджень, що відбивають практику реалізації гендерного підходу в освітній сфері, а також теми для презентації авторських технологій гендерного виховання учнів різного віку. Крім того, педагогів залучено до авторського спецкурсу «Професія — педагог-гендеролог», на заняттях-презентаціях якого вони опанували не лише інноваційні технології та нові аспекти методики гендерного виховання учнів, а також способи гендерної експертизи сценаріїв виховних заходів, зокрема, загальношкільних вистав («Земний Вам уклін», «Уроки

Рис. 2

Результати експерименту з розвитку професійної компетентності педагогів із гендерного виховання учнів.

мужності», «Ріо-Рита», «Календар нісенітниць», «Аеросани для Діда Мороза»), конкурсів-змагань («Міс і Містер школи», «Нумо, дівчата!», «Нумо, хлопці!», Лицарський турнір); «капусників» («Якби я був дівчиськом»).

Під дією запропонованих педагогічних умов в експериментальних групах відбувся досить інтенсивний розвиток професійної компетентності педагогів із ґендерного виховання учнів.

Як видно з рис. 2, вияв означеного новоутворення їхньої особистості зафіксовано на високому (21–27%), достатньому (23–28%), середньому (29–35%) і низькому (16–23%) рівнях. На відміну від експериментальних груп, як видно з рис. 2, у контрольних групах жоден з педагогів не виявив професійної компетентності з ґендерного виховання учнів на високому рівні. Остання була зафіксована в них на низькому (23–26%), середньому (17–19%) та достатньому (4–8%) рівнях. У переважній більшості педагогів (49–54%) професійна компетентність з ґендерного виховання учнів перебувала у стадії формування.

Висновки. За результатами проведеного експерименту доведено, що впродовж організації науково-методичної роботи сучасного середнього навчального закладу ефективність розвитку професійної компетентності педагога з ґендерного виховання учнів зумовлена реалізацією певних педагогічних умов, як-от: оновлення змісту, методів і форм науково-методичної роботи членів педагогічного колективу за рахунок уведення ґендерного компонента їхньої післядипломної освіти; трансформація професійних установок педагогів із традиційного — патріархатного, статево-рольового на новий — особистісно зорієнтований, ґендерний підхід в освіті; стимулювання творчої активності, підтримка авторських доробок класних керівників із ґендерної педагогіки.

У процесі дослідження розроблено та обґрунтовано модель розвитку професійної компетентності педагога з ґендерного виховання учнів упродовж організації науково-методичної роботи середнього навчального закладу. Встановлено, що модель реалізується через відповідні стратегії (директивна, локальна) та форми науково-методичної роботи, серед яких: психолого-педагогічний семінар та спецкурс з ґендерної тематики, ґендерна вітальня, ґендерна лабораторія, школа передового педагогічного досвіду з ґендерного виховання учнів, творчі майстерні педагогів-ґендерологів. Результатом упровадження означеної моделі є професійна компетентність педагога з ґендерного виховання учнів.

Література

1. Baur M. Kurs auf Genderkompetenz Leitfaden für eine geschlechtergerechte Didaktik in der Erwachsenenbildung: [Taschenbuch] / M. Baur. — Gleichstellungsbüro Basel. — Stadt. — 2000. — 64 s.
2. Biermann Ch. Kritische Koedukation: Mädchen und Jungen in der Laborschule / Ch. Biermann. — Bielefeld, 1997. — 245 s.
3. Blochmann E. Das «Frauenzimmer» und die «Gelehrsamkeit» / E. Blochmann. — Quelle & Meyer, Heidelberg, 1966. — 132 S.
4. Faulstich-Wieland H. Geschlecht und Erziehung: Grundlagen des pädagogischen Umgangs mit Mädchen und Jungen / H. Faulstich-Wieland. — Darmstadt: Wiss. Buchges., [Abt. Verl.], 1995. — 201 s.
5. Horstkemper M. Die Koedukationsdebatte um die Jahrhundertwende / M. Horstkemper // E. Kleinau, C. Opitz. Geschichte der Mädchen und Frauenbildung.: Vom Vormärz bis zur Gegenwart. — Frankfurt/New York: Campus, 1996. — Bd. 2. — S. 203–218.

ФОРМУВАННЯ ҐЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ УПРОДОВЖ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ: АНАЛІЗ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Ольга Цокур,

доктор педагогічних наук, професор

Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова

Постановка проблеми. Ґендерна думка знаменує сьогодні новий підхід і нове бачення світових перетворень, оскільки без них неможливо затвердити свободу, справедливість і прогрес. Затвердження ґендерної рівності є логічним продовженням і значною мірою й суттєвим змістом утвердження рівності націй, класів, держав, партій як умова розквіту й розвитку демократії. Тому творення нового українського суспільства, побудованого на принципах справедливості й розвитку, можливе на умовах ґендерного підходу до місця й ролі особистості жінки й чоловіка як рівних у правах, свободах, обов'язках, можливостях і відповідальності.

Очевидно, що творення національного суспільства неможливе поза світовим і європейським співтовариством, оскільки, щоб увійти в ці світові структури, необхідно мати якості їх рівня, сповідувати їхні принципи і прийняти їхні стандарти. Керуючись ґендерними ідеями соціальної рівності, Україна підписала міжнародні документи щодо подолання ґендерної нерівності в усіх сферах суспільного розвитку, ліквідації всіх форм дискримінації стосовно будь-якої статі, наповнення ґендерним компонентом усієї системи суспільної й державної життєдіяльності, забезпечення пріоритету ґендерного підходу щодо створення умов саморозвитку й самовираження Жінки й Чоловіка, оцінки планів та результатів їх діяльності, визначення ґендерної перспективи. Виконання взятих зобов'язань щодо утвердження ґендерної рівності потребує осмислення національних можливостей їх реалізації з урахуванням історично набутої практики суспільного життя чоловіка й жінки, національних традицій їх взаємовідносин, досягнень і рівня соціальної культури та її складової — ґендерної культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Упродовж останнього часу в Україні, незважаючи на те, що входження ґендера й досі не проходить без суперечностей, що здебільшого зумовлено протидією традиційно вихованих і налаштованих на минуле сил, значно активізувалась наукова думка й діяльність, спрямовані на ґендерні перетворення, зокрема, й у системі вищої професійної освіти. Цьому сприяли проведені наукові дослідження з проблем: теорії та методології ґендера (О. Вороніна, І. Горошко, І. Жеребкіна, С. Жеребкін, О. Здравомислова, Л. Попова, І. Тартаковська, Г. Тьомкіна та ін.); упровадження принципів ґендерної рівності й демократії в сферу освітнього простору сучасної вищої школи (В. Агеєв, Т. Булавіна, Л. Бут, Т. Балакун, О. Кікінежді, Я. Кічук та ін.); ґендерної диференціації (Д. Батлер, О. де Бовуар, І. Захарова, О. Здравомислова, А. Тьомкіна та ін.); психологічних й анатомо-фізіологічних відмінностей між жінками й чоловіками (Е. Барт, Б. Ананьєв, І. Кон Ф. Фатюн, Е. Хевнок, К. Хорні та ін.); участі жінок у суспільному житті та професійній діяльності (О. Гвоздьова, В. Герчикова, А. Чірікова та ін.); ґендерної психології та педагогіки (Т. Балакун, О. Кікінежді, І. Кльоцина, І. Кон, В. Кравець та ін.); інтеграції

гендерного підходу в систему вищої професійної та післядипломної освіти (О. Булатова, О. Железняк, І. Іванова, І. Мунтян, П. Терзі, А. Ягремцева).

Натомість, у системі вищої професійної освіти завдання формування гендерної культури майбутніх фахівців до сьогодні залишається теоретично недостатньо обґрунтованим і практично остаточно не вирішеним, оскільки в сучасних дослідженнях з педагогіки вищої школи не подано науково обґрунтованого визначення її сутності й структури, а також дієвої педагогічної концепції й відповідної технології розвитку означеного новотвору їхньої особистості. Через це наявне протиріччя між соціальним замовленням сучасного українського суспільства щодо необхідності забезпечення повноцінного гуманістичного розвитку випускників вищих навчальних закладів (Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Національна доктрина розвитку освіти в Україні в ХХ столітті») у напрямі сформованості в них гендерної культури як складової їхньої загальної та професійної культури й недостатньою розробленістю теоретико-методичних засад означеного процесу.

З огляду на це, *метою* поданої статті є висвітлення концептуальних засад дослідження проблеми формування гендерної культури майбутніх фахівців упродовж їхньої професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Вивчення праць вітчизняних і зарубіжних учених, що досліджували вікові, індивідуальні й гендерні характеристики особистості, які включені в систему вузівського навчання, засвідчило, що період студентської, тобто пізньої юності, — це насамперед найважливіший період її духовного і соціокультурного розвитку, незважаючи на те, що він пов'язаний і з комплексом певних психофізіологічних процесів. При цьому головні новотвори цього віку, за Е. Шпранглером, який досліджував психологію юнацького віку крізь призму пізнання внутрішнього світу особистості, тісно пов'язаного з культурою і історією, є відкриття власного «Я». Зазначений процес іде зсередини зовні, тобто від відкриття власного «Я» до його практичного включення в різні види життєдіяльності за допомогою усвідомлення особливостей своєї жіночої/чоловічої індивідуальності та її властивостей; поява життєвого плану й установок на свідому побудову власного життя; розвиток рефлексії; поступове встановлення в різні сфери життя. Крім того, у процесі відкриття «Я» відбувається реалізація різних типів статевої поведінки особистості з опорою на усвідомлення нею цінностей індивідуальності маскулітного чи фемінінного типу [3].

Зазначимо, що докладно описуючи й аналізуючи механізми формування самосвідомості дівчат і юнаків періоду студентської юності, Е. Еріксон вказує на те, що якщо в позитивному варіанті в них з'являється почуття своєї неповторності, індивідуальності, несхожості на інших, котре супроводжується все підсилюючою потребою і здатністю до інтимної психологічної близькості з іншою людиною, включаючи й сексуальну близькість, то в негативному варіанті виникає дифузійне, розпливчасте «Я», статевої поведінки й особистісна невизначеність, почуття ізоляції й самотності. Внаслідок розвитку статевої самосвідомості вони навчаються розумінню різниці між юнаками й дівчатами, чоловіками й жінками, що істотно впливає як на їхнє самосприйняття й сприйняття інших людей, так і на їх статевою поведінку і взаємини з іншими дівчатами та юнаками, жінками й чоловіками [4].

За нашими спостереженнями, у процесі статевої соціалізації юнаки й дівчата початкових курсів вишів, знаходячи новий статус студента/студентки, освоюють своє

місце в системі соціальних відносин та ситуаціях студентської взаємодії, осмислюють свою гендерну ідентичність, усвідомлюють відмінні риси своєї жіночої/чоловічої індивідуальності, переосмислюють значення самототожності, цілісності гендерної ідентичності, різних якостей, установок і ставоворольової поведінки, котрі, на думку студентського співтовариства й вимог, які пред'являє сучасне суспільство, є припустимі для юнаків і дівчат, чоловіків і жінок. Через це, інтенсивний розвиток особливої — статевої самосвідомості є центральним психічним процесом перехідного періоду від дитинства до дорослого життя, що є важливим компонентом гендерної ідентичності дівчат і юнаків періоду студентської юності. Розвиток статевої самосвідомості пов'язаний не стільки з розумовим розвитком юнаків і дівчат, оскільки когнітивні передумови створені раніше, скільки з появою у них нових питань про себе, про особливі вияви своєї маскулінності/фемінності і нових контекстів і кутів зору, під якими вони розглядають свою особистість, а також представників своєї й протилежної статі.

Характерно й те, що усвідомлення себе як особистості певної статі відбувається в процесі взаємодії з однолітками як своєї, так і протилежної статі. При цьому гормональні зміни зумовлюють ставоворольову поведінку, однак її специфічно чоловіча або жіноча форми не є простим наслідком цих фізіологічних перетворень. Набагато важливішим є значення статевого виховання й домінуючі в суспільстві стереотипні уявлення про гендерні ролі чоловіка і жінки, специфічні вияви маскулінності/фемінності (чим відрізняються або повинні відрізнитися один від одного чоловіки й жінки за своїми фізичними, соціальними, культурними і психологічними якостями), стереотипи маскулінності й фемінності, які існують як на вищих рівнях культури, у межах релігійних або філософських систем, що осмислюють природу статевої відмінностей (статевий символізм), так і в повсякденній звичайній свідомості (стереотипи повсякденної свідомості) і в локальних студентських співтовариствах [4]. Тому не випадково, що інтегральним показником статевої самосвідомості дівчат і юнаків періоду студентської юності є відкриття внутрішнього світу своєї жіночої/чоловічої індивідуальності через усвідомлення ними своєї статевої належності, пізнання цілісності свого «Я», особливостей своєї жіночої/чоловічої індивідуальності не лише в сьогоденні, а й у майбутньому, визначення своїх життєвих планів, смислів і цінностей як чоловіка/жінки в майбутньому (родина, діти, професійна кар'єра тощо).

Найважливішим чинником становлення гендерної ідентичності дівчат і юнаків періоду студентської юності є міжособистісне спілкування і емоційна взаємодія з однолітками. З цієї причини ефективність становлення їхньої гендерної ідентичності залежить від того, наскільки задовільна взаємодія між дорослими і юнаком/дівчиною, що створюють у них відчуття безпеки, надійності, любові. За допомогою взаємодії з дорослими, які заслугують довіри як носії гендерних ролей різних поколінь, студенти й студентки здійснюють усвідомлену відмову від своїх дитячих гендерних ідентифікацій, які зумовлюють їх об'єднання в нову конфігурацію маскулінності/фемінності, що припускає яким/якою повинні стати юнак/дівчина.

Як бачимо, вирішальне значення в період студентської юності має «внутрішня позиція» особистості, що формується, тобто акт визначення дівчатами і юнаками свого місця в житті на основі формування світогляду і його впливу на їхню пізнавальну діяльність і ставову самосвідомість. При цьому «внутрішня позиція» складається з того, як студент і студентка на основі свого попереднього досвіду, своїх можливостей і наявних обмежень

відповідають об'єктивному соціокультурному стану, який статус вони займають у житті в наступний час і яке положення в майбутньому вони хочуть займати. Саме ця внутрішня позиція зумовлює певну структуру їхніх відносин до дійсності, до тих, хто їх оточує, й ставлення до самих себе, оскільки через неї відносини особистості «переломлюються в кожний даний момент впливу, що йдуть від навколишнього середовища» [1, 74].

Як наслідок, ціннісно-змістовий аспект гендерної ідентичності студентів вишів забезпечує розуміння ними особливостей своєї жіночої/чоловічої індивідуальності за допомогою самоприйняття й позитивного ставлення до маскулінності/фемінності інших як системостворюючої складової гендерної ідентичності дівчат/юнаків пори студентської юності. Оскільки в означений віковий період досить важливо бути прийнятими, визнаними, схвалюваними, з одного боку, а з іншого — необхідно прислухатися до власного «Я», то ціннісно-змістовий аспект гендерної ідентичності дозволяє студентській молоді привести у відповідність соціальні вимоги суспільства, соціальних інститутів, цінності родини, різних груп однолітків до своїх власних індивідуальних уявлень про маскулінність/фемінність.

Зазначимо, що суспільство підтримує становлення гендерної ідентичності юнаків і дівчат у тому розумінні, що дає їм можливість орієнтуватися в напрямку «життєвого» плану з певною ієрархією гендерних ролей. Соціальні інститути: родина, виховні організації вишу забезпечують спілкування, у процесі якого студенти здійснюють пробну гендерну ідентифікацію і в результаті безлічі успішних пробних ідентифікацій починають відповідати очікуванням із приводу того, що означає бути дівчиною/юнаком. Цінності із приводу маскулінності/фемінності закріплюються в міру того, як вони крок за кроком перевіряються особистісним досвідом, стають стійкими потребами від самототожності до цілісності, унікальності жіночої/чоловічої індивідуальності, формуючи ціннісно-змістову складову гендерної ідентичності студентів вишів.

Поведінковий аспект гендерної ідентичності студентів вказує на необхідність врахування її позитивної й негативної спрямованості відповідно до їхньої біологічної статі. Наявність у деяких студентів негативної гендерної ідентичності, що формується у зв'язку зі складною історією їхнього дитинства, яка обмежує можливості молодих людей відносно зміни гендерної ідентичності через накопичені стереотипи, закріплені комплекси, припускає стратегічне педагогічне проектування поведінкової складової їхньої гендерної ідентичності через добір ефективних засобів статевого виховання з реалізації їхньої маскулінності/фемінності, орієнтованого на послідовне нарощування почуття гендерної реальності. І в цьому зв'язку викладачі-куратори вищої школи, яким студенти й студентки довіряють, незважаючи на складності корекції гендерної ідентичності, можуть допомогти їм визначитися серед можливих виборів, перебороти кризи юності, «плутанину гендерних ролей», зрозуміти й прийняти цінності маскулінності або фемінності, що відповідають їхній біологічній статі. Спеціально організовані педагогічні ситуації мають бути спрямовані на здійснення пробної кристалізації гендерної ідентичності, що дозволяє дівчатам і юнакам періоду студентської юності відчувати і вірити в те, що вони саме такі, змінити свій статус хлопчика/дівчинки на статус юнака/дівчини і специфічні якості маскулінності/фемінності (наприклад, юнакам: з потреби бути захищеним до готовності захистити дівчину й більш слабкого, для чого важливо стати упевненим і витривалим; дівчатам: з безрозсудного «так хоче мій друг» до відповідального «а чи потрібно це мені, чи відповідає це моїй внутрішній потребі» тощо).

Загалом, подолання кризи ґендерної ідентичності полягає в наданні можливості студентам з'єднати обидва ряди цінностей у ґендерну ідентичність як цілісність (Є. Ільїн, Н. Саморець, В. Серіков), внутрішню безперервність і тотожність (Е. Еріксон), що дозволяє їм «від ситуативної залежності перейти до позаситуативної самоорганізації позитивної статевої поведінки» (З. Фрейд, Е. Фром) у навчанні, грі, різних видах дозвільної діяльності, офіційному й інтимному спілкуванні, здійснити внутрішній перехід від статусу хлопчика/дівчинки до статусу юнака/дівчини й за допомогою засвоєння комбінацій: «маленький/маленька» і «дорослий/доросла», «мужній» (маскулінні якості), «жіночна» (фемінні якості), що утворюють позитивну ґендерну ідентичність дівчат і юнаків у період студентської юності в структурі особистісної ідентичності.

Таким чином, аналіз наведених вище досліджень дозволив установити, що:

- по-перше, під ґендерною ідентичністю варто розуміти цілісне динамічне утворення особистості дівчат і юнаків періоду студентської юності, що включає сукупність їхніх інтелектуальних, ціннісно-змістових і поведінкових складових, яке є базисним, інтегруючим видом ідентичності особистості, що забезпечує самотождність, цілісність, внутрішню безперервність статевої самосвідомості, ціннісно-сислового ставлення до маскулінності/фемінності й статевої поведінки позитивної спрямованості, що відповідає біологічній статі;
- по-друге, структурними компонентами ґендерної ідентичності студентів є інтелектуальний (статева самосвідомість, чоловічий або жіночий тип мислення); ціннісно-змістовий (ставлення до чоловіка й жінки як цінності, вибір стратегії ґендерної ідентичності: маскулінної, фемінної, андрогінної) і поведінковий (статево-рольова поведінка позитивної спрямованості, що відповідає біологічній статі).

На підставі вище означеного, а також врахування того, що культура як універсальний спосіб діяльності, що функціонує як механізм, створений для спадкування й передачі соціальних сил від одного покоління до іншого, зроблено висновок, що ґендерна культура студентів — це особливий спосіб оформлення ними своєї життєдіяльності, зумовлений їхнім прагненням до максимальної реалізації своїх сил і здатностей як представників певної соціальної статі, що виявляється через комплекс відповідних інтелектуальних, ціннісно-сислових і поведінкових характеристик їхньої особистості, що ґрунтуються на знанні основ ґендерної теорії, розвитку духовних потреб, інтересів і смаків, що визначають вибір стратегії ґендерної ідентичності, засвоєння цінностей, норм і правил статево-рольової поведінки позитивної спрямованості, що відповідає біологічній статі. Основними компонентами ґендерної культури студентів як цілісної структури є:

- когнітивний, що забезпечує знання поняттєво-термінологічного апарату й розуміння основних ідей ґендерної теорії; наявність адекватних уявлень щодо діапазону ролей, обов'язків і норм маскулінності/фемінності в історичній ретроспективі та на сучасному етапі розвитку сучасного суспільства; знання сутності основних психологічних теорій маскулінності і фемінності (психоаналітичної, компліментарності, андрогінії, соціального навчання й т.д.); осмислення функцій ґендерних стереотипів і ґендерних схем; розуміння особливостей становлення ґендерної ідентичності особистості;
- аксіологічний, що забезпечує визнання доцільності ідей ґендерної рівності, цінності кожної особистості та її самореалізації незалежно від статевої належності;

- орієнтація на забезпечення рівних можливостей і участі представників жіночої й чоловічої статі в публічній і приватній сферах життя; відмова від застарілих гендерних (патріархатних) стереотипів (ігнорування жіночого досвіду, ролі жінок у суспільстві; поляризація чоловічих і жіночих якостей, діяльностей, абсолютної фемінності/маскулінності; асиметрія в розподілі влади й доступу до ресурсів; обмеження прав і можливостей у виборі професії, розподілі добробуту тощо); спрямованість на самодослідження гендерних особливостей своєї особистості; позитивне ставлення до себе як представника певної статі; орієнтація на самовдосконалення якостей своєї особистості за допомогою розширення репертуару й діапазону гендерних ролей;
- дієво-практичний, що забезпечує прояв поваги до особистості незалежно від її статевої належності й виразності рис маскулінності/фемінності; толерантність у взаємодії з людьми різної спрямованості їхньої гендерної ідентичності; демонстрацію досвіду егалітарної поведінки з людьми протилежної статі в різних ситуаціях (навчальних, професійних, ділових, сімейно-побутових тощо); непримиренність у боротьбі із застарілими гендерними стереотипами в особистому досвіді статевої взаємодії; виконання дій у типових й нетипових для чоловічих і жіночих ролей видів діяльності; самовиховання якостей своєї особистості, що сприяють становленню гендерної ідентичності позитивної спрямованості, що відповідає біологічній статі.

Висновки. Як особливе соціальне явище, гендерна культура — це сукупність матеріальних і духовних багатств, цінностей і ідей, норм і традицій, знакових систем, яка використовується гендерованим суспільством для закріплення, збереження й передачі надбань накопиченого соціального досвіду егалітарних відносин, забезпечення гендерної рівності його членів як представників певної соціальної статі — жіночої й чоловічої. Гендерна культура студентів вищих навчальних закладів — це індивідуальна характеристика їхньої особистості як членів гендерованого суспільства, яка виявляється через особливий спосіб оформлення ними своєї життєдіяльності, зумовлений їхнім прагненням до максимальної реалізації своїх сил і здатностей як представників певної соціальної статі. Структура гендерної культури студентів вищих навчальних закладів у своєму складі припускає, як мінімум, наявність трьох провідних компонентів, тісно пов'язаних один з одним: когнітивного, аксіологічного і дієво-практичного. Критеріями їх виміру, відповідно, були інтелектуальний, ціннісний і поведінковий.

За результатами дослідно-експериментальної роботи, проведеної упродовж 2000-2010 рр. на базі вищих навчальних закладів м. Одеси (ОНУ ім. І.І. Мечникова, ОНМУ, МГУ, ПДПУ ім. К.Д.Ушинського), з'ясовано, що впродовж традиційно організованої системи професійної підготовки, не спрямованої на реалізацію ідей гендерного підходу, гендерна культура студентів формується стихійно, виявляючись переважно лише на середньому (3-5%) і низькому (22-28%) рівнях сформованості. У решти жіночого (67%) та чоловічого (75%) складу студентів гендерна культура перебуває у стадії формування. Це, за нашими спостереженнями, негативно впливає на ефективність їхнього професійно-особистісного й кар'єрного зростання, а також міжособистісної та професійної взаємодії з представниками своєї та протилежної статі.

Навпаки, на підставі врахування та практичної реалізації ідей гендерного підходу у системі вищої освіти, формування гендерної культури студентів вищих навчальних закладів відбувається значно ефективніше, зокрема, за таких педагогічних умов, а саме: гуманітаризація професійної підготовки шляхом інтеграції гендерних досліджень у зміст навчальних дисциплін; педагогічна підтримка становлення гендерної ідентичності юнаків і дівчат періоду студентської юності, що відповідає їхній біологічній статі; проектування ситуацій освітньо-виховного середовища на засадах розвитку діалогу «маскулінної», «андрогінної» та «фемінної» культур. Реалізація означених педагогічних умов в освітньо-виховному просторі експериментальних вищих навчальних закладів забезпечила високий (12 — 19%), достатній (21 — 28%), середній (31- 39%) і низький (22 — 29%) рівні сформованості гендерної культури студентів.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у розробці нових технологій гендерної освіти й виховання студентів вищих навчальних закладів, а також проектуванні моделі відповідної психолого-педагогічної перепідготовки викладачів вищої школи як кураторів-гендерологів.

Література

1. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя / И.С. Кон. — М.: Просвещение, 1989. — 255 с.
2. Фромм Э. Иметь или быть? / Э. Фромм / Под общ. ред. В.И. Добренкова. — М.: Прогресс, 1990. — 336 с.
3. Шпанглер Э. Два вида психологий / Э. Шпанглер //Хрестоматия по истории психологии. Период открытого кризиса. — М.: Педагогика, 1980. — С. 48–71.
4. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1996. — 256 с.

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ У ВНЗ

Роман Шептицький,

магістрант факультету іноземних мов

Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Проблема статевого виховання молоді є надзвичайно актуальною проблемою сьогодення. Підготовка молоді до створення повноцінної сім'ї є одним із основних завдань суспільства. Така підготовка повинна ґрунтуватися на певній системі знань, умінь і навичок, здобутих за час навчання у загальноосвітній школі.

Проте саме в школі дуже часто можна спостерігати уникнення вчителями тем, які безпосередньо пов'язані із статевим вихованням молоді. Про це свідчать педагогічні дослідження, які показують, що існує ряд певних проблем стосовно сприйняття студентами себе у сімейному житті. Серед них виділяють такі:

- 1) незнання елементарних норм сімейного права;
- 2) несформованість психологічних рис, необхідних для гармонійного спілкування в шлюбі, невміння розв'язувати конфліктні ситуації у міжстатевому спілкуванні;
- 3) хибне уявлення про особливості статевої поведінки;

- 4) відсутність психологічної готовності до домашньої праці, рівномірного розподілу домашніх обов'язків;
- 5) відсутність психологічної і практичної підготовки до виховання і догляду дітей, виконання материнських та батьківських функцій [5].

Одне із завдань, які повинен розв'язувати вищий навчальний заклад, є ознайомлення студентів із певними аспектами їх підготовки до шлюбу і сім'ї, оскільки цей процес є багатогранний і складний.

В.П. Кравець виділяє такі аспекти: *загальносоціальний, господарсько-економічний, інтимно-сексуальний, естетичний, моральний, правовий, психологічний*. Усі вони тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного та мають за мету виховати хорошого сім'янина [3].

Студентська сім'я — це своєрідна сім'я, оскільки створивши сім'ю, студент змушений поєднувати навчальні обов'язки з виконанням сімейних функцій. Тоді, при недостатній готовності студента до сімейного життя, назріває рольовий конфлікт між обов'язками сім'янина, батька (матері) і студента. Нові труднощі і суперечності виникають у зв'язку з народженням дитини, що вимагає великих затрат часу і сил, додаткового матеріального та психологічного навантаження, певних жертв, зміни стилю життя. Досить серйозною проблемою є матеріальні та житлові умови. Часто це відображається на навчанні і становленні молодих людей як фахівців [5].

У статевому вихованні студентів ВНЗ потрібно враховувати також і ґендерний аспект.

Ґендерне виховання визначають як процес, спрямований на формування якостей, рис і властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі, рівноправні соціальні взаємини статей. Воно передбачає відмову від упередженого ставлення до людини чи групи людей, що пов'язане з їх належністю до певної статі (сексизму), у формуванні досвіду взаємодії між статями на засадах ґендерної рівності, недопустимості протиставлення за статевою ознакою в сім'ї, закладі освіти, суспільних інститутах, створенні рівних умов для розвитку, самореалізації і самовдосконалення кожної особистості [2].

Реалізація ґендерного підходу в усіх ланках навчально-виховного процесу передбачає усвідомлення проблем ґендерного паритету, оволодіння певним обсягом знань про упередження щодо кожної статі; пом'якшення стереотипів щодо сімейних, професійних, суспільних ролей та корекція уявлень про норми маскулінності та *фемінності*; збагачення емоційного світу, створення умов для розвитку індивідуальних здібностей з метою самореалізації особистості; накопичення та формування досвіду егалітарної (партнерської) поведінки. Ґендерне виховання ґрунтується на засадах гуманітарної педагогіки. Серед них:

- a) чоловік і жінка відіграють однаково значущі ролі в сім'ї та вихованні дитини;
- b) хлопці і дівчата мають рівні можливості в оволодінні трудовими вміннями і навичками кар'єрного зростання;
- c) у вихованні дітей слід виходити з тези про рівні здібності, можливості статей та їхніх життєвих сценаріїв;
- d) недопустимо протиставляти дітей за статевою ознакою в різних сферах життєдіяльності, іграх, навчанні, планах на майбутнє;
- e) необхідно розвивати вміння дітей протистояти стереотипам і стевотипізованим очікуванням тощо [2].

Потрібно також наголосити на тому, що згідно з нормативними засадами ґендерних ролей розрізняють традиційну та партнерську сім'ї. І завдання викладачів ВНЗ чітко сформулювати у свідомості студентів їх образ, а також допомогти в аналізі та синтезі цих основних засад для того, щоб студенти могли справді створити міцну сім'ю.

Оскільки все вивчається у порівнянні, для наочності потрібно навести таблицю Т. Говоруна та О. Кікінежді, в якій подано порівняння традиційної і егалітарної сім'ї.

Таблиця 1

Традиційна (домінаторна) сім'я	Егалітарна (партнерська) сім'я
Нерівномірний розподіл влади, зловживання нею	Авторитет кожного, кооперативне використання влади
Керівництво, базоване на силі	Керівництво, базоване на авторитеті
Ригідність ґендерних ролей	Взаємозамінність ґендерних ролей
Статевотипізовані родинні обов'язки та ґендерна сегрегація інтересів	Гнучкість розподілу сімейних обов'язків та видів діяльності з відповідним розмежуванням інтересів
Суворі правила сімейного життя	Лабільність (нестійкість) правил родинного життя
Деструктивний спосіб розв'язання конфліктів	Конструктивний спосіб розв'язання конфліктів
Невдачі та помилки приховуються, засуджуються, зазнають обструкції, довго пригадуються	Невдачі та помилки не приховуються, обговорюються без нарікань, прощаються, забуваються
Відсутність поваги до приватних справ, особистих таємниць, тотальна підконтрольність поведінки	Повага до приватних справ, особистих таємниць, невтручання в інтимний світ без запрошення
Почуття незахищеності, підпорядкованості, самотності, переживання провини, тривожності, депресії	Сприйняття сім'ї як найбезпечнішого місця, де набувається впевненість у собі, зникають сумніви, тривожність, покращується настрій
Закритість сімейного життя, подружніх стосунків	Відкритість сімейного життя для соціуму, активне включення подружжя в суспільне життя
Виховання дітей в умовах гіперконтролю, підпорядкованості, звітності, слухняності	Виховання в умовах розширення автономії дитини, її самовизначення, повноправної участі в прийнятті колективних рішень

З табл. 1 випливає, що творення міжособистісних стосунків у сім'ї має здійснюватись на засадах психологічної рівності особистостей чоловіка та жінки. З огляду на це юнаків та дівчат потрібно орієнтувати на те, що за домашні, побутові справи повинен братися в сім'ї той, хто на цей момент менше зайнятий, незалежно від статі [1].

Отже, успішно готувати молодь до сімейного життя повинні лише компетентні викладачі ВНЗ, чий життєві принципи не розходяться з декларованими, яким студенти довіряють і яких поважають. У випадку коли викладач не має авторитету серед студентів, жодні його переконання не сприйматимуться серйозно аудиторією. До того ж, хоч би якими системними, цілеспрямованими й результативними щодо цього були виховні впливи, важливо пробудити у студента прагнення до самовдосконалення й опанування культурою статевої поведінки у різноманітних життєвих ситуаціях. Тільки у випадку сильної мотивації можна спонукати студента до самовиховання, саморозвитку і самовдосконалення.

Література

1. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 308 с.
2. Кравець В.П. Гендерна педагогіка. Навчальний посібник. — Тернопіль: Джура, 2003. — 416 с.
3. Кравець В.П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. — К.: Київська правда, 2000. — 688 с.
4. Кравець В.П., Кікінежді О.М. Педагогіка та психологія: гендерний аспект: Навчальний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2004. — 124 с.
5. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. — К.: «Академвидав», 2006. — 352 с.

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПІДЛІТКІВ

Людмила Головач,

*молодший науковий співробітник
Тернопільського національного
університету ім. В. Гнатюка*

Гендерна ідентичність створюється протягом усього життя людини під час засвоєння індивідом культурної системи гендера того суспільства, в якому вона живе. Зміст гендерної соціалізації визначається рівнем соціально-економічного розвитку суспільства, особливостями культури та конкретним способом життя індивіда.

Гендерна ідентичність, точніше, її необхідна складова — розуміння константності своєї статі, — формується у дітей у віці 5–7 років, а в подальшому відбувається її розвиток і змістовне насичення за рахунок власного досвіду.

Виділяють механізм статеворольової ідентифікації, суть якого полягає в ототожненні дитиною себе з представниками певної статі, орієнтації на ідеал статеворольової поведінки, яка відповідає її системі уявлень про найбільш позитивні риси конкретного представника цієї статі (найчастіше це мати чи батько).

Формування особистості дитини визначають тип, склад, структура сім'ї, порядок народження дітей, професійні ролі батьків, характер подружніх та батьківсько-дитячих взаємостосунків. Найважливіші агенти гендерної соціалізації у сім'ї — особистісні і гендерні характеристики батьків, їх ідентичність і рольові моделі, стать народженої дитини, уявлення батьків про те, якою повинна бути дитина цієї статі.

Розглянемо більш детально вплив батьківського ставлення на формування психологічної статі дитини. Психологи виявили тут прямий і безпосередній зв'язок. Ставлення до статі дитини формується у батьків ще до того, як вона з'явиться на світ. Батьки намагаються визначити стать майбутньої дитини і будують стосовно неї різноманітні плани, обирають ім'я, створюють образ дитини, яка ще не народилася.

Одностаїнної відповіді не існує, багато чого залежить від біологічних передумов і виховання. В процесі виховання сім'я, система освіти та культура укорінюють у свідомості дітей гендерні норми, формують певні правила і створюють уявлення про те, хто є «справжній чоловік» і якою має бути «справжня жінка», тобто гендерні стереотипи.

Формування психології гендера здійснюється по-різному у чоловіків і жінок, але для дитини будь-якої статі в обох випадках значною є роль батька і матері, і зумовлюється це формування відмінностями у цих ролях.

Діти засвоюють соціальні норми поведінки і цінності в процесі наслідування батькам і ототожнюють себе з ними. Ці процеси особливо важливі, оскільки вони не усвідомлюються дітьми і не контролюються батьками. Дитина орієнтується на приклад батьків, намагається стати такою, як вони, переймає особливості статевої поведінки батьків. Гендерна ідентичність — аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної особистості. Гендерна ідентичність особистості входить у структуру соціальної ідентичності. Усвідомлення власної статевої належності та становлення гендерної ідентичності людини — один з напрямків її соціалізації.

Соціальна ідентичність — це ті компоненти «Я» людини, які переживаються нею на рівні усвідомлення належності до будь-якої групи (статевої, вікової, етнічної, професійної тощо).

Процес гендерної соціалізації визначається та керується за допомогою різних соціальних і культурних засобів. Для цього в кожному суспільстві існують певні гендерні ролі.

У широкому змісті поняття ролі означає засіб поведінки людей у системі міжособистісних відносин, що залежать від їхньої позиції в суспільстві та відповідають прийнятому в цьому суспільстві набору норм, уявлень та очікувань. Під гендерної роллю розуміють систему соціальних стандартів, уявлень, стереотипів, яким людина повинна відповідати, щоб її визнавали як хлопчика (чоловіка) або дівчинку (жінку).

Гендерна ідентичність — це особливий вид соціальної ідентичності, що співіснує в самосвідомості людини в поєднанні з уявленнями про професійний, сімейний, етнічний, освітній статуси. З цього починається процес гендерної соціалізації, у ході якого дитину цілеспрямовано виховують таким чином, щоб вона відповідала прийнятим у цьому суспільстві уявленням про «чоловіче» та «жіноче». Саме на підставі існуючих у суспільстві еталонів формуються уявлення дитини про власну гендерну ідентичність та ролі, її поведінку, а також самооцінку.

Наступний найважливіший етап формування гендерної ідентичності — це підлітковий вік. Підліткова ідентичність стає центральним компонентом самосвідомості.

Вирішуючи завдання становлення ідентичності, підлітки змушені оцінювати власні цінності та форми поведінки, порівнюючи їх з прийнятними у батьківській сім'ї. Зрозуміло, що сім'ї належить вирішальна роль у процесі їх формування і в боротьбі між залежністю та взаємозалежністю. Стилі батьківської сім'ї можуть суттєво впливати на мотиви прагнення підлітків до дорослості. Таким чином, незалежно від типу сім'ї, мета батьків — допомогти дитині засвоїти гендерні ролі, щоб якнайкраще адаптуватись до дорослого життя та якнайповніше самореалізуватись у будь-яких сферах життя та діяльності.

Література

1. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Стать та сексуальність: Психологічний ракурс. — Тернопіль: Нова книга — Богдан, 1999. — 383 с.
2. Клецина И.С. Гендерная социализация. Учебное пособие. — СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. — С. 23.
3. Кравець В.П. Гендерна педагогіка: Навч. пос. — Тернопіль: Джура, 2003. — 416 с.
4. Макаренко А.С. Педагогічні твори: У 8-ми т. — Т.3. — М., 1984. — С.446.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ГРУП ПРИ ЗАСТОСУВАННІ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Людмила Вереїна,

доцент кафедри психології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Актуальність теми. Активні методи навчання і розвитку особистості посіли значне місце в освітній і практичній діяльності різної професійної спрямованості в останнє двадцятиріччя. У викладанні психологічних дисциплін найбільшого застосування знаходить використання комплексу активних методів навчання, що має свою методологію, методика, цілі і завдання, специфіку проведення. Такий комплекс іменується соціально-психологічним тренінгом, в ході якого використовуються ділові та рольові ігри, групова дискусія та групове обговорення, психогімнастика, психомалюнки, релаксаційні техніки тощо. Однією з актуальних проблем формування і функціонування тренінгових груп залишається проблема гомогенності-гетерогенності. Основні параметри, за якими аналізуються гомогенність і гетерогенність груп соціально-психологічного тренінгу — вік, освіта, рівень інтелекту, ціннісні орієнтації і, звісно ж, стать учасників. Тому обговорювана в статті проблема є **актуальною**.

Постановка проблеми. У літературі містяться суперечливі дані про те, яка група діє оптимально: та, в якій учасники подібні між собою за рядом параметрів, чи та, в якій учасники сильно розрізняються. Про які параметри мова йде, коли говориться про гомогенність і гетерогенність? Гомогенність — однорідність, гетерогенність — розходження між характеристиками і властивостями. Насамперед мають на увазі такі параметри: стать, вік, освіта, рівень інтелекту, соціальний статус, тип особистості і стиль поведінки, психологічні проблеми, переконання і ціннісні орієнтації; цілі участі в групі.

Об'єктом дослідження виступають гендерні стосунки.

Предметом дослідження є проблеми добору і функціонування тренінгових груп за статевою ознакою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гендерних взаємин актуалізувалася в останнє десятиріччя і окреслена в роботах як закордонних дослідників (Ш. Берн (дослідження законів чоловічої та жіночої поведінки), Д. Баррі, А. Іглі (вивчення впливу соціальних норм на гендерні розбіжності), С. Мартіна (дослідження норм, що накладаються на чоловічі та жіночі ролі) тощо), так і у вітчизняних дослідженнях гендерних стереотипів у колі студентської молоді і дорослого населення (м. Гуза, О. Іванової, І. Головної) та публікаціях російських вчених з вивчення гендерних особливостей поведінки (О. Юркової, І. Кльоциної).

Мета дослідження — виявлення психологічних проблем у роботі тренінгових груп, пов'язаних з особливостями статі учасників.

Кафедра психології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (м. Луганськ), к.психол.н., доцент Вереїна Людмила Вадимівна, науковий консультант — д.психол.н., проф. Третьяченко Вікторія Віталіївна

Виклад основного матеріалу дослідження. Достатньою мірою ясно, що однорідні за своїм складом групи споконвіку більш схильні до згуртованості, психологічна атмосфера в

них більш комфортна, люди почувають себе більш вільно і розкуто. На це вказує, наприклад, І. Ялом. Однак, з погляду К. Рудестама, головним недоліком гомогенних труп є недостатній ґрунт для суперечок. Це призводить до зниження групової динаміки, до відсутності протиріч і конструктивних конфліктів, що іноді необхідні для успішної роботи групи.

На думку багатьох фахівців групової психотерапії (Бенніс і Шеппард, Витакер і Ліберман тощо), гетерогенність виступає умовою продуктивності функціонування груп, особливо якщо вона пов'язана з розходженням особистісних конфліктів, способів їх подолання, типів особистості і пережитих емоцій. Крім того, гетерогенність групи можна розглядати як ситуацію, що моделює реальні системи відносин учасників у навколишньому світі. Звичайно ж, шкоди групі може завдати велика різниця у віці учасників, у рівні їхньої освіти й інтелекту, у соціальному статусі і життєвих позиціях. Справді, «в один й той віз впрягти не можна коня і трипетну ланицю». Разом з тим у соціальній психології добре відоме зростання продуктивності групової роботи у випадку визначеного сполучення людей різних типів і різних поглядів. Наприклад, ось що показали наші спостереження у понад 230 тренінгових групах. Якщо тренінгова група складається з жінок різного віку, то нерідко між жінками, різниця у віці яких складає 8–12 років, зміцнюються взаємини і відбувається конструктивне передавання й сприйняття життєвого досвіду від старших до молодших. Якщо різниця у віці між учасницями перевищує 18–20 років, то взаємини багато в чому залежать від ціннісних орієнтацій учасниць, і виникає діапазон відносин: від відносин типу «мати — дочка» до повного непорозуміння й аж до відкритої агресії в окремих випадках одна до одної на конфліктній стадії розвитку тренінгової групи. У чоловічих групах також важливо, щоб різниця у віці або соціальному статусі не виявилася занадто великою: юний і соромливий заводський слюсар не може саморозкритися і почувати себе комфортно в одній групі з домінуючим і вальсяжним директором того ж заводу.

Як показує досвід, особливо деструктивно впливають на роботу групи ситуації, коли одна людина різко відмінна за будь-якими параметрами від інших. Одним з основних таких параметрів виступає стать учасників. Наприклад, менш ефективні групи, у складі яких одна жінка, а всі інші чоловіки, або навпаки, один чоловік в оточенні жінок. «Чисто жіночі» і «чисто чоловічі» групи також мають свою специфіку, пов'язану із статеворольовою ідентифікацією не лише окремих учасників, а й групи в цілому. Тренери-чоловіки знають ситуації, коли в жіночій групі емпатійний, м'який ведучий на якомусь етапі розвитку групи починає сприйматися учасницями як подружка, з якою можна побалакати про що завгодно (виправдує себе приказка студентів-психологів: «чоловік-психолог — не чоловік...»). З іншого боку, жінка-тренер у чоловічій групі може сприйматися або тільки як емоційний партнер, або недовіра чоловіків до тренера як жінки спрямовується на мету, правила тренінгу і тренінговий процес як такий. Жінці-тренеру в чоловічих групах доводиться переборювати бар'єр чоловічої солідарності з приводу рівня інтелекту, самостійності та інших загальноприйнятих жіночих якостей в уявленні тренуваних або чоловічої частини тренінгової групи. Якщо жінка тренер старше чоловіків-тренуваних більш ніж на 15 років, у більшості випадків спостерігаються сприйняття психолога учасниками як турботливої, суворої, доброї, навчаючої матері чи навіть бабусі.

На думку К. Рудестама, групам з коротким курсом занять, а також тим групам, чиєю функцією є емоційна підтримка, показана велика гомогенність, у тому числі за статевою

ознакою; групам, орієнтованим на тривалу роботу, метою якої є вироблення міжособистісного порозуміння, корисна більшою мірою визначена гетерогенність.

Додаючи до сказаного вище про однорідність і різнорідність груп, особливу увагу привертає питання про те, кого слід, а кого не слід включати в тренінги. Хоча, як відзначає К. Рудестам, посилаючись на Лакіна, «до невідповідних для групового досвіду кандидатів належать особи, що під тиском критики стають або занадто тривожними, або занадто агресивними; особи, що демонструють у напруженій ситуації настільки сильні почуття до інших учасників групи, що ті відчують себе переслідуваними, та особи з низькою самооцінкою, що постійно чекають заспокоювання». Незалежно від статі, вищезазначені невротичні прояви або недоліки характеру можуть виявлятися як у чоловіків, так і у жінок. Разом з тим, на їхній прояв у тренінгових групах впливають також культурні традиції, в яких виховувалася людина. Так, у нашому емпіричному дослідженні методом екстраспекції з боку психолога й інтроспекції з боку учасників групи встановлено, що тривожність, уразливість у ситуаціях критики притаманна майже 70% жінкам, якщо неконструктивний зворотний зв'язок йде від чоловіків, і більш 60% прихованої або наявної агресії, якщо його отримано від жінок. Чоловіки більш стримані в тренінгових ситуаціях у прояві негативних емоцій за рахунок доброзичливого психологічного клімату в групі і реагують в однаковій мірі як тривожно, так і агресивно (явно або приховано) на неконструктивний зворотний зв'язок як з боку представників своєї статі, так і протилежної. Переслідуваними і такими, що потребують заспокоєння, частіше почувають себе жінки. Чоловіки в присутності жінок полюбляють міркувати, як їх переслідують жінки, вкладаючи в поняття «переслідування» відтінок двозначності. Разом з тим, чітке розмежування між чоловіками і жінками за цією проблемою поки не виявлено, оскільки взаємозумовленість переслідування й відкидання з іншими особистісними характеристиками є багатогранною.

Деякі автори вважають зовсім неприпустимим включення в одну групу людей, що знаходяться за її межами в службових чи будь-яких інших відносинах, але ця заборона не поширюється на ситуації сімейної терапії (Г.С. Абрамова), де кожна сімейна пара, з одного боку, являє собою яскравий приклад ґендерних взаємин, а з іншого боку, виступає як мала соціальна цілісність.

Окремо проводився аналіз у тренінгових групах із співробітників реальних колективів, де склалися не лише визначені службові формальні та неформальні відносини, а й неслужбові ґендерні неформальні взаємини (службові романи). Зрозуміло, що при роботі в таких групах перед ведучим з'являються додаткові труднощі, пов'язані з необхідністю подолання не лише сформованих стереотипів відносин, а й прийняття або подолання виникаючих ціннісних труднощів міжособистісної взаємодії. Однак виникають і переваги — наприклад, більш тривалий ефект тренінгу після закінчення психологічної роботи за рахунок взаємного «підкріплення» учасників, що в принципі є неможливим у групах, що розпадаються після завершення тренінгу.

Резюме. Проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволило зробити такі висновки:

- проблему ґендерних взаємин у тренінгових групах як іноземні (Рудестам, Харріс, Лакін, Війкхолм, Мейгас, Фром тощо), так і вітчизняні дослідники (Петровська, Яценко, Третьяченко, Вачков та ін) розглядають під кутом комплектування учасників таких груп;

- коло проблем, пов'язаних з ґендерними відносинами у тренінгових групах, стосується взаємин як між самими тренуваними, так і між тренером-психологом і тренуваними;
- параметр «стать» при комплектуванні тренінгових груп щільно пов'язаний з параметрами «вік», «культурні традиції» та «ціннісні орієнтації»;
- емпіричне дослідження, в якому взяли участь 2660 учасників 230 тренінгових груп, як підтвердило дані літературних джерел, так й дозволило уточнити й розширити коло проблем, що виникають у тренінговому процесі щодо ґендерних стосунків.

Література

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. [Текст] / Г.С.Абрамова. — Екатеринбург: Деловая книга, 1998. — 368 с.
2. Берн Ш. Гендерная психология. Законы мужского и женского поведения. [Текст] / Шон Берн. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. — 318 [2] с.
3. Вачков И. Основы технологии группового тренинга. Психотехники. [Текст] / И.Вачков. — М.: Ось-89, 2000. — 224 с.
4. Мейгас м. К проблеме целенаправленного комплектования групп социально-психологического тренинга. [Текст] / м. Мейгас, А. Балтинь // Средовые условия групповой деятельности. — Таллинн: Таллиннский пед. институт, 1988. — С. 135 — 166.
5. Носков В.І. Гендерні основи андрогінних виборів у процесі соціалізації сучасної молоді. [Текст] / В.І. Носков, А.С.Котельник // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб.наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України/ За ред. С.Д. Максименка. Т.ІХ, част. 5. — К.: Гнозис, 2007. — С.255 — 265.
6. Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. [Текст] / Л.А. Петровская. — М.: МГУ, 1982. —168 с.
7. Поляков В.А. Психология развития личности в системных отношениях. — Минск: БГУ, 1999. — 128 с.
8. Рудестам К. Групповая психотерапия. [Текст] / К. Рудестам — М.: Прогресс-Универс, 1993. — 268 с.
9. Третьяченко В.В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка. [Текст] / В.В. Третьяченко — К.: Стилос, 1997. — 586 с.
10. Яценко Т.С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. [Текст] / Т.С. Яценко. — К.: Освіта, 1993. — 208 с.
11. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції. [Текст] /Т.С.Яценко — К.: Либідь, 1996. — 264 с.

ВРАХУВАННЯ ҐЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРИ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВНЗ

Еліна Шейко,

*асистент кафедри психології Східноукраїнського
національного університету ім. В. Даля,
аспірант кафедри психології СНУ ім. В. Даля*

Особливої актуальності сьогодні набуває потреба у фахівцях з управлінської діяльності, які могли б якісно керувати проведенням реформ в усіх галузях політики, економіки, освіти тощо.

У класифікації професій до числа менеджерів відносять власне керівників організацій та лінійних чи функціональних керівників її структурних підрозділів — тобто директорів підприємств, керівників окремих підрозділів, начальників цехів та ін. Однак масовий характер цієї професії і «вільне» трактування самого поняття «менеджер» привели на сьогодні до того, що до представників цієї професії почали відносити і групи фахівців, що виконують окремі класи трудових задач, і тих, хто має визначену автономію у виборі способів їхнього рішення, наприклад, менеджерів з продажу, менеджерів у зв'язках з громадськістю, фінансових менеджерів та ін. На сучасному етапі розвитку економіки людський фактор досягає найбільшого значення. Перехід від «наукового менеджменту» до «менеджменту людських ресурсів» створює необхідність формування керівника нової якості, керівника-менеджера, який активізує працівників своєю довірою, консультаціями з персоналом, залученням виконавців у процес спільної управлінської діяльності.

Менеджер у широкому розумінні — висококваліфікований спеціаліст, який володіє знаннями щодо механізмів самоорганізації суспільства та його осередків, які приводяться в дію людьми, працює за допомогою людей і здобуває результат в інтересах людей. Менеджер — людина, яка професійно здійснює функцію управління в ринковій системі відносин.

Також менеджери повинні володіти здібностями до інновацій, конструктивного мислення, багатой уяви, створення оригінальних проектів, вміти навчати і розвивати підлеглих, а також формувати і створювати нові робочі місця¹.

Професійно важливі якості особистості менеджера — це особистісні характеристики, які забезпечують максимальну ефективність і успішність керівника в сфері управлінської діяльності. Проблема виявлення універсального набору професійно важливих якостей і вимог, яким повинен відповідати сучасний керівник будь-якого управлінського рангу, дуже актуальна, тому що її дослідження дозволить значно підвищити ефективність діагностики і прогнозування складових у структурі особистості керівника щодо участі у спільній управлінській діяльності.

Професійна підготовка менеджерів повинна ставити за мету формування не лише системи знань, умінь, навичок, а й розвиток специфічних рис особистості, що відповідають вимогам майбутньої професійної діяльності. Тобто перед вищим навчальним закладом постає серйозна проблема цілісного розвитку особистості, який передбачає наявність комунікативного потенціалу, вміння працювати в складних умовах спільної діяльності, формування толерантності при розв'язанні конфліктних ситуацій тощо.

¹ Переверзев М.П. Менеджмент: Учебник / Переверзев М.П., Шайденко Н.А., Басовский Л.Е.; под общ. ред. проф. М.П. Переверзева. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 288 с.

Процес професійної підготовки майбутніх менеджерів має спиратись на психологічні закономірності становлення особистості та враховувати специфіку поведінки і діяльності людини. Однак особливі вимоги повинні висуватися до професійної підготовки менеджерів, які мають здатність до спільної управлінської діяльності.

Методика підготовки менеджерів має включати економіку, менеджмент, маркетинг, інформаційну технологію та спеціальні психологічні дисципліни, такі як психологія управління, психологія праці, конфліктологія. Сучасний менеджер, крім того, повинен оволодіти психологічними закономірностями створення іміджу, знати типологію особистості і правила спілкування, специфіку взаємодії особистості і групи в системах управління, класифікувати фактори ефективності професійної діяльності, виділяти психологічні особливості стратегії розвитку підприємства, здійснювати психологічний аналіз управлінської діяльності, розробляти методи удосконалення систем управління².

Майбутньому менеджеру необхідні знання про психологічну сумісність у колективі. Психологічна сумісність — це такий ефект поєднання людей, який дає максимальний результат діяльності при мінімальних психологічних витратах осіб, які взаємодіють. Протилежним до психологічної сумісності є психологічна несумісність, тобто нездатність узгодити свої дії, що перешкоджає спільній діяльності, спричинює несприйняття одними людьми інших.

Важливою функцією майбутнього керівника є формування навичок спільної управлінської діяльності і доведення їх до виконавців. Від правильності та своєчасності управлінських рішень залежить ефективність діяльності всього колективу. Процес ухвалення управлінського рішення починається з виникнення проблемної ситуації і закінчується вибором рішення. Підготовка й ухвалення рішення — психологічний процес, який включає як інтуїтивний, так і раціональний підхід. У процесі роботи керівник прагне сформулювати у свої підлеглих позитивне ставлення до виконуваного завдання. Ефективність праці та позитивна мотивація між собою тісно пов'язані. Участь підлеглих у спільній діяльності є важливим мотиваційним фактором, оскільки завдяки особистій участі працівники краще розуміють плани, зростає бажання реалізувати їх.

Не існувало і не існує жодного суспільства, в якому всі його члени були б рівні. Хоча майже в усіх конституціях сучасних демократичних держав і записано, що «усі люди рівні» і «наділені правами», проте лише зовсім наївна людина може повірити, що це так і є насправді. Як тільки люди збираються разом для виконання будь-якої діяльності — від спільної роботи, розваг до державотворення, — відбуваються організація і диференціація соціальної групи. Спонтанно виникають градації, ієрархії, лідери, суспільні орієнтації. Родина, церква, секта, політична партія, ділова організація, профспілка, наукове товариство, тобто будь-яка організована соціальна група, стратифікуються на засадах сталості й організованості. Але можна виокремити універсальну модель стратифікації, яка притаманна всім суспільствам. Це розподіл людей за статтю, тобто на чоловіків і жінок.

Соціальні стосунки між статями не зумовлюються тільки їхніми біологічними особливостями. На різних етапах історичного розвитку й у різних соціальних умовах ролі чоловіків і жінок визначалися настільки своєрідно, що пояснити це фізіологічними від-

² Помиткіна Л.В. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. — К.: Логос, 2008. — Т. 7, вип. 13. — С. 124 — 129.

мінностями було неможливо. Поняття «ґендер» підкреслює, що чоловічі і жіночі ролі в суспільстві конструюються і визначаються соціально.

Сенс поняття «ґендер» міститься передусім в ідеї соціального моделювання чи конструювання статі (на відміну від біологічної статі, яка закладається генетично). Сучасні ґендерні дослідження пронизали собою, хоча й нерівномірно, всі області світової науки, утворивши величезне міждисциплінарне поле, що охоплює соціально-економічний, демографічний, соціологічний, культурно-антропологічний, психологічний, інтелектуальний вимір.

Сучасна середня та вища освіта на Україні має стати центром розвитку особистості, де освітні та виховні задачі завдяки ґендерному знанню відкривали б нові перспективи її формування. Потреба в цьому тим більша, що сучасна освітянська інформаційна база не дозволяє всебічно оцінити процеси, що відбуваються в суспільстві, та передбачити їх наслідки, заважає жінкам та чоловікам усвідомити свою роль у суспільному виробництві, громадському та особистому житті.

Розуміння того, як ґендер взаємодіє з іншими поняттями, як змінюються ґендерні форми у взаємозв'язку із соціальними та економічними змінами, відкриває нові можливості в розвитку теорії пізнання в Україні.

Зокрема, звертається увага на те, що чимало професій є переважно чоловічими чи жіночими. Дослідження довели, що, приміром, західноєвропейські жінки частіше за чоловіків працюють вчителями, бібліотекарями, медичними сестрами. Вони зазвичай виконують рутинну, монотонну роботу в офісі, в магазині, а кваліфікована юридична чи медична праця є прерогативою чоловіків. Учені також дійшли висновку, що навіть тоді, коли чоловіки й жінки займають одну і ту посаду та відіграють однакову роль в організації, вони частіше за все мають різні обов'язки і виконують різні завдання.

У ході досліджень було з'ясовано, що існують статево-рольові стереотипи у розумінні особливостей реалізації управлінських функцій жінками-керівниками (спонукання жінок до виконавчої, а не до творчої роботи, відсутність необхідних для здійснення ефективної управлінської діяльності якостей, залежність від групи тощо). Все це зумовлює потребу враховувати чинник статі під час аналізу загальної характеристики управлінської діяльності³.

Останнім часом у науці прийнято чітко розмежовувати конституціональні і соціокультурні аспекти в розрізненні чоловічого і жіночого, пов'язуючи їх з поняттями статі і ґендера. Термін «стать» описує біологічні розходження між людьми, зумовлені генетичними особливостями будівлі клітин, анатомо-фізіологічними характеристиками і дітородними функціями. Термін «ґендер» указує на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості, що пов'язані зі статтю і сексуальністю, але виникають у взаємодії з іншими людьми.

Не пов'язані з біологічною статтю поняття «маскуліність» (лат. *masculus* — чоловічий; тут — мужність, сила) та «фемініність» (лат. *femina* — жінка, самка; тут — жіночість). Вони позначають відмінні психологічні характеристики, історично сформовані особливостями культури певного суспільства. Маскуліність асоціюється з активністю, незалежністю, самовпевненістю, а фемініність — із залежністю, несміливістю, сентиментальністю. Вищий рівень споріднення рис маскуліності та фемініності, досягнутий однією особою, свідчить про її *андрогінність* (грец. *androgynos* — двостатевий). Маскуліність, фемініність та андроґінність є передумовами певної моделі соціальної поведінки. Андроґінна

³ Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. — СПб.: Питер, 2002. — 544 с.

особа має більший вибір варіантів моделювання поведінки, є гнучкішою щодо соціального пристосування. Професор психології та жіночих студій Сандра Бем (США) пояснювала андрогінність як індивідуальну здатність особи залежно від конкретних ситуативних умов діяти водночас по-жіночому і по-чоловічому, залежно від конкретних ситуативних умов, уможливлючи таку поведінку⁴.

Дослідження темпераменту, проведене В.М. Русаловим, показало, що для жінок більш характерна легкість вступу в нові соціальні контакти, ширше набір комунікативних програм, більш виражена комунікативна імпульсивність, легкість переключення в процесі спілкування. Для жінок також характерна підвищена чутливість до невдач як на роботі, так і в спілкуванні, у них частіше спостерігається занепокоєння, непевність, тривога в ситуації взаємодії з іншими людьми.

Для чоловіків більш характерна гнучкість мислення, легкість переключення з одного виду діяльності на іншій, прагнення до різноманітних форм діяльності; у них також частіше спостерігається високий темп звертання, більш висока психомоторна швидкість виконання операцій при здійсненні предметної діяльності⁵.

Інакше кажучи, зовсім не обов'язково безпосередньо пов'язувати буття жінки з буттям «жіночості» і буття чоловіка з «мужньою» поведінкою. Такий підхід у розгляді соціальної поведінки людей в подальшому був підтриманий багатьма вченими — соціологами, особливо феміністичного напрямку, й одержав назву ґендерного, почавши новий напрямок соціальних досліджень — ґендерні дослідження.

Положення про соціальну рівноправність чоловіків і жінок не повинне застити вченим очі на факти наявних біологічних і психологічних розбіжностей і заперечувати доцільність їхнього урахування при розподілі ролей у суспільному і професійному житті суспільства.

Знайти жіночу специфіку (як і чоловічу) можливо тільки при їх порівнянні з представниками іншої статі, а не при ізольованому вивченні жінок чи чоловіків. З диференційно-психологічних позицій і жінки, і чоловіки становлять однаковий інтерес.

Розгляд психологічних особливостей управлінських процесів, якщо активними суб'єктами є чоловік і жінка, вимагає виділення жіночого і чоловічого управління як самостійний дослідницький аспект.

Розгляд управлінської діяльності як виконання управлінської ролі, яку особистість реалізує відповідно до своєї позиції в організації, дозволяє з'єднати понятійний апарат теорії управління і психології особистості.

Уперше рольовий підхід при розгляді управлінської діяльності був запропонований Г. Мюнцбергом. Роль, за визначенням Г. Мюнцберга, являє собою «набір визначених поведінкових правил, що відповідають конкретному заснуванню конкретної посади»⁶.

Очевидно, саме в ході інтерналізації здійснюється синтез ґендерної і управлінської ролі. Індивідуальний управлінський стиль, вироблений у результаті інтерналізації управлінської ролі, може бути описаний як управлінська стратегія.

Тепер дослідження в управлінні присвячені окремим аспектам управлінської діяльності. До них належать дослідження управлінського стилю, мотивації досягнень, атри-

⁴ Берн Ш. Гендерная психология. — СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. — 320 с.

⁵ Русалов В.М. Пол и темперамент // Психологический журнал, 1993. — № 6. — С.12 — 16.

⁶ Третьяченко В.В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка. — К.: Стило, 1997. — 585 с.

бутування професійного успіху, взаємодії чоловіків і жінок у рамках владної структури організації і роботи з вивчення організаційної культури.

Найбільш гострою проблемою, що стоїть на сьогодні перед ґендерною психологією, є проблема маскулітності і фемінності та їхній прояв у різних видах діяльності. Тривалий час вважалося, що жінки і чоловіки в силу своїх фізіологічних особливостей мають схильність до одних видів роботи і зовсім непридатні для інших. На сьогоднішній день ми не розділяємо професії на суто чоловічі і жіночі. Сучасна психологія вважає, що чоловічі професії набагато більше пасують жінкам, ніж вважалося раніше. Яскравий приклад — бізнес-леді.

Бізнес був придуманий чоловіками, і все ще залишається «чоловічою грою». Близько 20% менеджерів великих європейських підприємств — жінки, ще менше — жінок-керівників. Проте кожна третя частка підприємств у Великобританії відкривається жінками. Близько 40% нових підприємств стають банкрутами протягом перших двох років своєї діяльності, але відсоток невдач у жінок значно нижче, ніж у чоловіків. Тому, незважаючи на те, що керівники-чоловіки неохоче просувають по службових сходах жінок, чоловіки — керівники банків із задоволенням фінансують фірми, що належать жінкам. Можливо, секрет жінок в обережності. Адже передбачливість і ощадливість є скоріше жіночими характеристиками, ніж чоловічими. Жінки частіше передчувають успіх, перш ніж почати нову справу⁷.

Жінки зазвичай краще планують свій час, ніж чоловіки, і навіть працюють, але вони менш схильні до ризикованих підприємств. А, зрештою, саме уміння ризикувати дозволяє досягти певних висот у бізнесі, тому що керівникам платять не стільки за правильні рішення, скільки за взятю на себе відповідальність.

Психологи стверджують, що є певні сфери діяльності, де жінки, в силу своєю природою закладених якостей, можуть зробити кар'єру менеджера значно легше, ніж чоловіки. Існує два види мислення — послідовно-логічне, якщо задача зважується крок за кроком, і цілісно-інтуїтивне, якщо відразу з'являється результат. Тією чи іншою мірою обидва види мислення присутні у обох статей, але жінкам більше притаманний другий. Цілісно-інтуїтивний тип мислення особливо ефективний у тих випадках, якщо не вистачає інформації. А це стосується усіх видів роботи з людьми: адже про людину не можна знати всього. Саме тому в консалтингу, рекрутингу, маркетингу, PR, фінансовій сфері на позиціях менеджерів працюють жінки. Вони чудові адміністратори. Жінки креативні, товариські і терплячі, більш конструктивні і схильні займати «материнську» позицію в конфліктних ситуаціях. Їм краще дається запам'ятовування великих обсягів інформації. У них більше потреба говорити, і виходить це краще, ніж у чоловіків. Усі ці якості у поєднанні з інтуїцією допомагають жінкам створити особливий стиль керівництва⁸.

Таким чином, ґендерні особливості накладають свій відбиток на міжособистісну взаємодію, на прийняття рішень, на стиль керівництва, й особливості ці зумовлені, насамперед, існуючими в суспільстві ґендерними стереотипами. Завданням вищої школи має

⁷ Формування ґендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5-7 грудня 2002 р.). — К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соціальних досліджень, 2002. — 222 с.

⁸ Арефьева Т.К. Проблема женского лидерства // Социальная феминология: Межвузовский сборник научных статей. — Самара: Самарский университет, 1997. — С.41-49.

стати розвиток гармонійної особистості, вільної від стереотипного мислення, готової до більш повної реалізації свого потенціалу, й усе це не повинно розділятися на «чоловіче» і «жіноче». Впровадження в програми підготовки майбутніх менеджерів гендерних курсів допоможе студентам усвідомити свою належність до певного типу гендерної ідентичності, відкоригувати гендерні стереотипи і розвинути в собі андрогінні риси, що, у свою чергу, служитиме їх гармонійному особистісному та професійному розвитку.

Література

1. Арефьева Т.К. Проблема женского лидерства // Социальная феминология: Межвузовский сборник научных статей. — Самара: Самарский университет, 1997. — С.41–49.
2. Берн Ш. Гендерная психология. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. — 320 с.
3. Женщина, Гендер, Культура / Под ред. Хоткиной З.А., Пушкаревой Н.Л., Трофимовой Е.И. — М.: МЦГИ, 1999.
4. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. — СПб.: Питер, 2002. — 544 с.
5. Помиткіна Л.В. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. — К.: Логос, 2008. — Т. 7, вип. 13. — С. 124–129.
6. Переверзев М.П. Менеджмент: Учебник / Переверзев М.П., Шайденко Н.А., Басовский Л.Е.; под общ. ред. проф. м. П. Переверзева. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 288 с.
7. Русалов В.М. Пол и темперамент // Психологический журнал. — 1993. — № 6.
8. Третьяченко В.В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка. — К.: Стилос, 1997. — 585 с.
9. Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5-7 грудня 2002 р.). — К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соціальних досліджень, 2002. — 222 с.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ВИПУСКНИКІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Ольга Літвінова,

кандидат психологічних наук,

*доцент кафедри психології Східноукраїнського
національного університету ім. В. Даля*

Сучасний момент суспільно-економічного розвитку суспільства характеризується суттєвим підвищенням ролі особистісного фактора в усіх сферах життєдіяльності людини. Особливої ваги в цьому контексті набувають питання, пов'язані із дослідженням механізмів детермінації і самодетермінації у розвитку особистості, із розробленням психологічних засобів її оптимізації, забезпеченням умов її самоздійснення як суб'єкта власного життєтворення (К.О. Абульханова-Славська, М.Й. Боришевський, Б.С. Братусь, Л.І. Іванцев, А.Є. Левенець, Г.В. Рудь, В.Ф. Сафін, Т.М. Титаренко, Л.В. Яновська).

Актуальність дослідження, спрямованого на вивчення психологічних умов і особливостей професійного самовизначення випускників вищих навчальних закладів, які стоять на порозі самостійного професійного життя, перспектив власного майбутнього, відповідального й адекватного власним можливостям акту обрання життєвої позиції в просторі пропонуваніх суспільством варіантів самореалізації, зумовлюється й доволі численними даними про неготовність сучасних випускників вищих навчальних закладів до вирішення проблем самостійного життя через нереалістичність, недостатню диференційованість ними майбутнього, «часову некомпетентність» перспектив тощо (В.В. Барабанова, М.Е. Зеленова, Д.О. Леонтьєв, Е.В. Шелобанова).

Однією із найвиразніших тенденцій розвитку сучасної соціальної психології є активне включення останньої у вирішення завдань, які потенційно висувають сучасні життєві реалії. У складі новітніх тенденцій, із якими не безпідставно пов'язується можливість вирішення чималого кола проблем, є активне дослідження в сучасній соціально-психологічній літературі ґендерної проблематики.

Підхід у термінах теорії ґендера отримав широке визнання зарубіжних і вітчизняних дослідників майже в усіх галузях психології, охоплюючи дедалі ширше коло досліджуваних аспектів.

У вітчизняній психології проблема ґендера оформилась у самостійний предмет дослідження відносно недавно, порівняно із зарубіжними. У 70-ті роки, за винятком окремих публікацій Б.Г. Ананьєва і деяких його учнів, проблема психології статі не знайшла достатнього відображення у вітчизняній психології. І тільки з часом ця проблема привернула до себе увагу відомого вченого І.С. Кона, який актуалізував необхідність аналізу цієї проблеми, сформулював теоретико-методологічні проблеми вивчення психології статевої диференціації і статевих відмінностей. «Психологічна наука не може, — наполягав вчений, — цілком ігнорувати таку фундаментальну біосоціальну властивість, як стать»⁹. Не заперечуючи беззастережний авторитет російського вченого у постановці питання про необхідність залучення до теоретико-експериментального апарату психології проблеми статевих відмінностей, зауважимо водночас, що чи не найперша спроба в українській психології сформулювати коло психологічних задач, які потребують свого спеціального психологічного дослідження в галузі статевої проблематики, належить Т.М. Титаренко, конкретно: встановлення і наукове обґрунтування специфіки сприйняття чоловіком і жінкою реальності (зовнішньої і внутрішньої), відмінностей між ними за способами розвитку і саморозвитку, формами самореалізації, характером спілкування, типом розвитку та іншими показниками життєдіяльності.

Прикметно, що порушені питання безпосередньо пов'язувалися дослідницею із завданням розв'язання більш загальної психологічної проблеми, а саме проблеми життєвого шляху особистості, адже, як слушно наголошувалося, «...не існує проміжних, не залежних від статі вікових періодів розвитку, на які поділяється людське життя від народження до смерті. Кожний з цих етапів людина по-різному переживає, осмислює, оцінює залежно від статевої належності, несхожих "траєкторій" життєвого шляху»¹⁰.

Теоретична недооцінка проблем статі позначилася на тому, що традиційно чоловічі властивості і зразки поведінки мимоволі приймаються і видаються за універсальні

⁹ Кон І.С. Жизненный путь как предмет междисциплинарного исследования // Человек в системе наук. — М.: Наука, 1989. — С. 471–583.

¹⁰ Титаренко Т.М. Хлопчики і дівчатка: Психологічне становлення індивідуальності. — К.: Т-во Знання, 1989. — 48 с.

(переважна більшість психологічних опитувальників і тестів мають відверто маскуліні акценти, в першу чергу ті, що призначаються для підліткового віку), що виносить за дужки розуміння специфічних проблем жіночої психології. У результаті такого підходу тривалий час у психології практично всі узагальнення будувалися на основі даних, отриманих на матеріалах досліджень чоловічої вибірки, «людська норма» була фактично «чоловічою нормою»¹¹.

Перспективною, з нашого погляду, уявляється тенденція поширення ґендерного підходу до розв'язання широкого кола питань, поставлених сучасністю до загальноосвітньої і вузівської підготовки молоді. Натомість, не можна не зважити на той факт, що дослідження проблематики ґендера у наявних течіях соціально-психологічної дисципліни мають здебільшого дослідницький характер і не виходять за межі академічних інтересів або пошуково-розвідкових спроб.

Соціальні психологи приділяють багато уваги проблемам вибору професії, професійної адаптації, розвитку професійних здібностей, задоволеності працею і професією. Ідентифікація особистості з професією, як стверджується, визначає і потенціал її руху у майбутньому, і водночас задоволеність у сьогоденні, тобто перспективу і ретроспективу особистості.

Зазначається, якщо людина робить свій вибір випадково, неадекватно, то в перспективі її чекає зміна професії, пошуки нової. Життєва перспектива для такої особистості виступає як постійне (чи тимчасове) заняття цією професією. Для другого типу особистості коло професій визначається можливостями професійного росту, а перспективою є кар'єра. Для третього типу професія визначена його потенційними здібностями, а перспектива виступає як професійний розвиток.

У працях С.Л. Рубінштейна і Б.Г. Ананьєва проблема самовизначення розглядається, як ми вже зазначали вище, у зв'язку з дослідженням життєвого шляху людини. У дослідженнях Л.І. Божович проблема професійного самовизначення вивчається в контексті пошуку психологічних закономірностей процесу формування особистості старшого школяра. Беручи участь спочатку в навчально-професійній, а з часом і в індивідуальній діяльності, індивід не лише отримує адекватні уявлення про свою професію і про власні можливості, а й активно розвиває їх. Формуючись як суб'єкт професійної діяльності і формуючи ставлення до себе як до діяча, він розвивається як особистість. Таким чином, професійне становлення розглядається як одна із провідних умов психічного розвитку особистості. Професійне становлення особистості проходить у своєму розвитку чотири основних стадії: формування професійних намірів, професійне навчання, професійну адаптацію і часткову чи повну реалізацію особистості у професійній діяльності.

У психологічному плані особистість, яка самовизначилася, — це суб'єкт, який усвідомив, чого він хоче (цілі, життєві плани, ідеали), хто він є (свої особистісні і фізичні властивості), що він може (свої можливості, схильності, дарування), чого від нього хоче чи чекає колектив, суспільство; суб'єкт, готовий функціонувати в системі суспільних відносин. Співвіднесення особистістю зазначених елементів між собою і переживання цього процесу, виконуючи функцію регулятора її конкретних вчинків і

¹¹ Кон И.С. Жизненный путь как предмет междисциплинарного исследования // Человек в системе наук. — М.: Наука, 1989. — С. 471–583.

поведінки, визначають зміст, інтенсивність, цілеспрямованість і рівень її діяльності.

Нами було здійснено дослідження гендерних особливостей професійного самовизначення студентів 4-5 курсів, які навчаються на спеціальностях гуманітарного напрямку. Ми вважали за необхідне виявити належність студентів до певного виду гендерної ідентичності (маскулінність, фемінінність, андрогінність), а також дослідити їх кар'єрні переваги та прагнення до самоактуалізації.

Дослідженням було охоплено 120 студентів (50 осіб чоловічої і 70 осіб жіночої статі). В результаті було отримано такі результати: яскраво виражена маскулінність — 6%, яка виражена лише у хлопців; маскулінність — 14%, притаманна хлопцям; андрогінність — 32%, серед яких 10% — хлопців та 22% — дівчат; фемінінність — 24%, виявлено у респондентів жіночої статі; яскраво виражена фемінінність — 10%, притаманна респондентам жіночої статі.

Фемінінним особистостям притаманні такі риси, як пасивність, чуйність, м'якість, дбайливість, емоційність. Ці уявлення відповідають твердженням про те, що жінки реалізують себе у приватній, а не публічній сфері. Психолог Ж. Міллер припустила, що такі риси фемінінності, як емоційність, уразливість і інтуїція, — це не слабкість, а особлива сила, яка може грати істотну роль для побудови кращого суспільства, і що ці риси чоловіки можуть розвивати в собі.

Маскулінні особистості віддають перевагу життєвій стратегії, при якій людина конструює власне життя на основі прагнення до соціального успіху та багатства, що більшою мірою забезпечує успішну соціальну адаптацію і відповідність потребам ринкового суспільства. Їм характерно виражене прагнення до успіху, високого соціального статусу, багатства, отримання від життя максимуму задоволень. Відмінними рисами їх кар'єрної орієнтації є досягнення особистого успіху, переваги над іншими.

Андрогінні — це люди, що поєднують у собі і традиційно жіночі, і традиційно чоловічі риси характеру.

Результати дослідження прагнення до самоактуалізації та кар'єрні орієнтації представлено на рис. 1 та рис. 2.

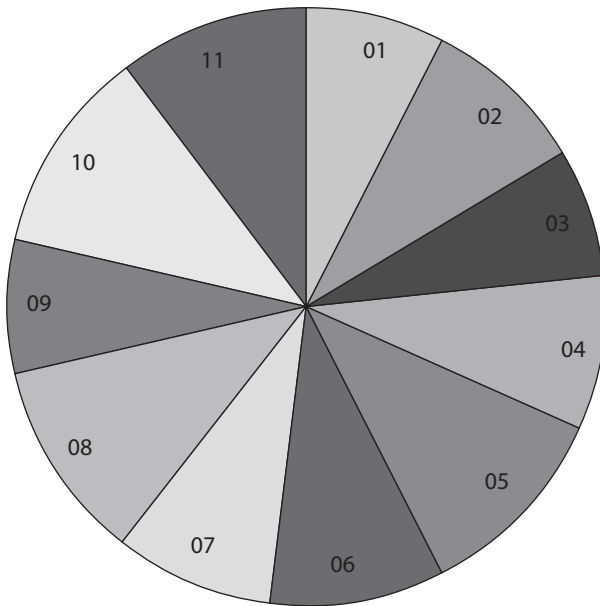
Згідно з одержаними результатами можна зробити висновок, що у респондентів переважає добре усвідомлювана позитивна «Я-концепція», яка служить джерелом стійкої адекватної самооцінки. Виражена висока потреба в пізнанні, що є характерною для високого рівня самоактуалізації. Їм властива спонтанність, природність, вільний прояв себе.

В результаті дослідження чіткою лінією простежується взаємозв'язок між професійним самовизначенням студентів та їх гендерними особливостями. У зв'язку з цим буде доцільним проаналізувати взаємозв'язок між вираженістю фемінних і маскулінних властивостей, прагненням до самоактуалізації, і професійними перевагами.

У дівчат з яскраво вираженими фемінінними моделями поведінки спостерігається прагнення до вибору гуманітарних спеціальностей і більшою мірою їм властиві такі життєві стратегії, при яких активність людини спрямовується прагненням «бути, як всі», думкою авторитетних людей, релігійними традиціями. Тим, хто обирає цю стратегію, характерна аморфна, невизначена життєва орієнтація, їх відрізняють виражені побоювання перед ринковою реальністю, потреба в соціальній стабільності, безпеці, а також прагнення до підтримки близьких людей. Найбільш виражені цінності: безпека сім'ї, соціальний порядок, соціальна справедливість, відданість.

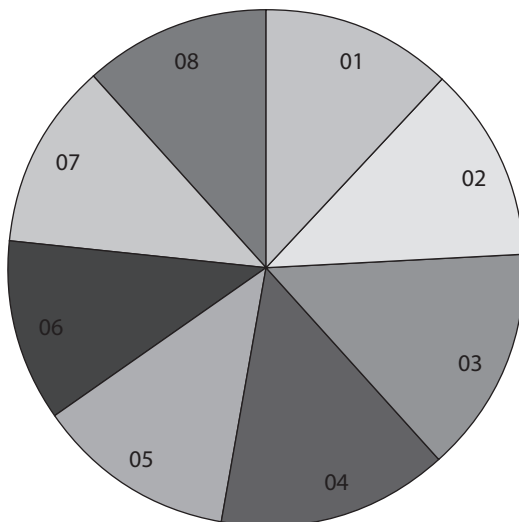
Сегментограма розподілу респондентів за результатами методики дослідження прагнення до самоактуалізації (методика А.В. Лазукіна в адаптації Н.Ф. Каліна).

- 01) Орієнтація в часі (8,8)
- 02) Цінності (6,9)
- 03) Погляд на природу людини (8,5)
- 04) Висока потреба в пізнанні (10,6)
- 05) Прагнення до творчості (9,7)
- 06) Автономність (8,6)
- 07) Спонтанність (10,6)
- 08) Саморозуміння (7,4)
- 09) Аутосимпатія (11,1)
- 10) Контактність (10,1)
- 11) Гнучкість у спілкуванні (7,7)

Рис. 2

Сегментограма розподілу респондентів за типами кар'єрних орієнтацій (методика «Якоря кар'єри» Є. Шейна (адаптація В.А. Чікера і В.Є. Винокурової))

- 01) Професійна компетентність (12,2)
- 02) Менеджмент (12,2)
- 03) Автономія (14,1)
- 04) Стабільність (14,5)
- 05) Служіння (12,5)
- 06) Виклик (11,2)
- 07) Інтеграція стилів життя (11,9)
- 08) Підприємництво (11,4)

У хлопців з вираженими маскулініними моделями поведінки переважає прагнення до вибору управлінських і технічних спеціальностей, і вони віддають перевагу життєвій стратегії, при якій людина конструює власне життя на основі прагнення до соціального успіху і багатства, що більшою мірою забезпечує успішну соціальну адаптацію і відповідність потребам ринкового суспільства. Для них характерним є виражене прагнення до успіху, високого соціального статусу, багатства, отримання від життя максимуму задоволень. Відмінними рисами їх кар'єрної орієнтації є досягнення особистого успіху, переваги над іншими.

Андрогінні особистості, незалежно від статі, менше за все прагнуть відповідати статево-рольовим нормам і вільно можуть вибирати як традиційно жіночі заняття, так і традиційно чоловічі, залежно від своїх життєвих стратегій і інтересів. Андрогінна особистість вибирає в себе все краще з обох статевих ролей.

Розглядаючи гендерну лінію досліджень у системі сучасних психологічних знань, можна зробити такі висновки.

По-перше, корінні зміни, що відбулися у ХХ столітті в трудовому, політичному, економічному житті жінок, широке їхнє включення у сфери громадського життя привели до необхідності розглядати діалектику загального й особливого у взаєминах двох статей, як важливого соціального фактора, що визначає різні сторони громадського життя. Тим самим будь-яка соціальна теорія, що намагається розкрити процеси соціалізації людини в цілому, має розглядати всі явища і процеси не лише з погляду загальних родових характеристик, властивих людському роду, а й виявляти їхню специфіку, що вносить у суспільні процеси статева диференціація. При цьому йдеться про цілісний підхід, про завдання вивчення особистості як взаємопов'язаної єдності біологічного, психологічного і соціального.

По-друге, застосування гендерного підходу вбачається фундаментальною передумовою розкриття цілісної взаємодії суб'єктів у соціумі як представників чоловічої і жіночої статі. Такий підхід дозволяє виявити діалектичний взаємозв'язок біологічних, психологічних, соціальних факторів при визначальній ролі останнього.

По-третє, гендерні дослідження на різних рівнях включають вивчення як жінок, так і чоловіків, але жіноча проблематика є провідною. Це вказує на те, що соціальний статус жінок в останнє десятиріччя істотно змінився, у той час як положення чоловіків не зазнало серйозних перетворень.

Особливої уваги у досліджуваному нами контексті викликає народжувана тенденція до переходу від пошуку гендерних відмінностей не за належністю особистості до певної статевої групи, а за внутрішньостатевими відмінностями, які, як припускається, обіцяють поширити поле не лише досліджень специфіки проявів статево-рольової поведінки, а й висвітлити особливості поведінки залежно від належності особистості до певної гендерної риси (маскуліності, фемінінності, андрогінності). Нагальною убачається також і проблема встановлення змісту й особливостей засвоєння носіями гендерних рис певних ролей, типологізація останніх тощо.

В цьому зв'язку найближча перспектива у подальшому поглибленні досліджуваного напрямку вбачається нами у теоретичному обґрунтуванні й апробації, починаючи із первинної стадії професіоналізації в стінах вищого навчального закладу, диференційованих за гендерним критерієм спеціальних курсів з метою попередження у майбутньому можливих внутрішньоособистісних конфліктів, зумовлених ситуацією невідповідності (інкон-

грунтності) психологічного змісту ґендерної самоідентифікації об'єктивним вимогам, очікуванню нею у майбутній професійній діяльності, з одного боку, з іншого — у суттєвому насиченні вказаних курсів змістом, спрямованим на оптимізацію у майбутнього фахівця його креативного потенціалу.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. — М.: Мысль, 1991. — 300 с.
2. Алешина Ю.Е., Волович А.С. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины // Вопросы психологии. — 1991. — № 4. — С. 74–81.
3. Гаджиева Р.Г. Динамика гендерных стереотипов и их влияние на профессиональную самореализацию личности // Дис. канд. психол.наук. — М., 2000. — 114 с.
4. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. — К.: Академія, 2004. — 308 с.
5. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. — К.: Наукова думка, 1988. — 143 с.
6. Кон И.С. Жизненный путь как предмет междисциплинарного исследования // Человек в системе наук. — М.: Наука, 1989. — С. 471–583.
7. Літвінова О.В. Вплив гендерних стереотипів на професійне самовизначення: теоретичний аспект // Наукові записки Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. — К.: Главник, 2005. — Вип.26. — Т.3. — С.3–7.
8. Разумникова О.М. Взаимодействие гендерных стереотипов и жизненных ценностей как факторов выбора профессии // Вопросы психологии. — 2004. — № 4. — С. 76–83.
9. Сафин В.Ф. Психологический аспект самоопределения личности // Психологический журнал. — 1984. — № 4. — С. 65–73.
10. Титаренко Т.М. Кризь статево-вікові обмеження // Т.М. Титаренко. Життєвий світ у межах і за межами буденності. — К.: Либідь, 2003. — С. 113–139.

ҐЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Наталія Литвин,

асистент кафедри соціології,

психології та гуманітарних наук Криворізького факультету

ДВНЗ «Запорізький національний університет»

Ґендерні дослідження — це дослідження способів відображення соціального розуміння статевої відмінності, дослідження існування людського роду у вигляді значень і сенсу: залежно від розподілу за ознакою статі в соціальних організаціях та інституціях (ринок праці, сім'я, освіта) нормативних значень, які виражаються в політичних і релігійних доктринах; символів; значень особистісного сприйняття.

Поняття «ґендерні дослідження» часто ототожнюються в науковій практиці з «феміністськими» чи «жіночими» дослідженнями. Нерідко використовують і поняття «дослідження жіночих проблем». Насправді ж об'єкт ґендерних досліджень — не жінка, а весь спектр соціальних взаємодій між статями, заснованих на міжстатевій стратифікації

соціуму. Центральне місце в сфері ґендерних досліджень займає вивчення відмінностей і подібності в соціальній поведінці статей. Предметом ґендерного аналізу є обидві статі, їх стосунки між собою, їх взаємозв'язки і взаємодетермінації із соціальними системами різних рівнів. Виходячи з цього, ґендерний підхід можна використовувати у вивченні як жіночих, так і чоловічих моделей статевої ідентифікації та самореалізації.

В історії розвитку проблематики стевих психологічних відмінностей виділяється ряд етапів. Наприклад, І. Кон, посилаючись на періодизацію Керол Джеклін, виділяє чотири етапи:

Перша чверть ХХ ст. — нечисленні дослідження психологічних особливостей чоловіків і жінок підводяться під рубрику «психологія статі», причому статі часто ототожнюється із сексуальністю.

Друга чверть ХХ ст. — «психологію статі» змінила «психологія стевих відмінностей», які вже не зводились до сексуальності, але здебільшого вважались заданими природою.

Третя чверть ХХ ст. — цей термін змінюється на м'якший — «відмінності, пов'язані зі статтю». Коло досліджуваних психічних явищ розширилося, а вплив біологічного детермінізму слабшав.

Кінець ХХ — початок ХХІ ст. їх стали називати «ґендерними відмінностями», які можуть взагалі не мати біологічної основи.

ґендерні дослідження зародилися під впливом феміністського руху другої хвилі (60-ті роки ХХ ст.), який виявив проблему нерівності можливостей за ознакою статі при формальній юридичній рівності статей. Боротьба за соціальну рівність на початку ХХІ ст. полягає, окрім іншого, в тому, щоб можливості людини якомога менше визначалися фактором статі. Коли на законодавчому рівні ця проблема була вирішена, виявилось, що фактична нерівність за ознакою статі, проте, збереглась у всіх сферах життя. Саме це й стало причиною появи другої хвилі феміністського руху.

ґендерні дослідження привели до розуміння того, що проблема нерівності є набагато глибшою, ніж це уявлялось; що вона упирається у відтворення нерівності можливостей. Була переосмислена роль культури, популярних стереотипів, упередженості науки у формуванні уявлень про жіноче й чоловіче, про мужність і жіночність та їх роль у творенні бар'єрів перед жінками й чоловіками. ґендерні дослідження вивчають динаміку змін чоловічих і жіночих ролей у суспільстві й культурі, розробляють перспективну стратегію досягнення фактичної рівності можливостей жінок і чоловіків.

ґендерні дослідження вивчають суспільні інститути, які формують «традиційні» ролі і культурні норми: державу, сім'ю, систему освіти, церкву, мову, законодавство, механізм суспільного розподілу праці, засоби масової інформації. Вони дають змогу розкрити соціальні та культурні механізми, за допомогою яких у традиційному суспільстві формується нерівність людей на основі їх біологічної статі. ґендерні дослідження, що становлять важливий розділ сучасного суспільствознавства, на відміну від біології стевого диформізму, вивчають соціальні та культурні відмінності у становищі і поведінці чоловіків і жінок у конкретному соціокультурному середовищі. Вони безпосередньо пов'язані з реалізацією прав людини. Тому проведення цих досліджень і розвиток ґендерної освіти сьогодні вкрай необхідні для України як передумова громадянського суспільства.

Сам ґендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «ґендер» може також включати в себе певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що свідчить

про дискусійність і багатоплановість ґендерних досліджень, що приводять до неоднозначності рішень. Так, ґендерно-чутливий підхід (Гірдман, 1991) концентрує увагу на індивідуальних відмінностях і на відмінності поглядів чоловіків і жінок, при визнанні статусної рівності між ними.

Ґендерно-нейтральний підхід наполягає на визнанні рівностей статей при тому, що ґендерні відмінності визнаються незначними й не допускають ціннісних визначень.

При ґендерно-стереотипізованому підході визнаються відмінності, але заперечується рівність між статями. Жінки й чоловіки повинні культивувати статеві відмінності, причому в цій системі стосунків жінка завжди повинна потребувати захисту і підтримки з боку чоловіка.

Ґендерно-орієнтовані дослідження соціалізації дітей за статтю, не заперечуючи значення й впливу біологічної статі, віддають перевагу впливу соціуму на становлення й конструювання ґендерної ідентичності індивідів і ґендерних відносин.

Література

1. Зайцев А.Г., Зайцев Г.К. Педагогика счастья (Валеология семьи). – СПб: Союз, 2002. – 320 с.
2. Теория гендерной стратификации // Антология гендерной теории. – Минск: Профилен, 2000.

ҐЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПЕДАГОГІЦІ

Інна Толмацька,

студентка Маріупольського державного університету

Актуальність проблеми цього дослідження зумовлена тим, що у сучасній педагогічній науці й практиці проблема статі вивчена і представлена зовсім недостатньо. Відсутність повноцінного ґендерного виховання і сексуальної просвіти не лише призводить до відхилень у формуванні особистості, поведінкових порушень, а й виявляється серед факторів, що призводять до виникнення серйозніших психічних розладів. Тому стала очевидною необхідність упровадження ґендерного підходу в педагогіці, який має бути орієнтований на формування й утвердження рівних, незалежних від статі можливостей людини в усіх сферах життєдіяльності. Це і визначено предметом нашого дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні особливостей ґендерного підходу у педагогіці.

Проблема стосунків жінки і чоловіка в суспільстві прадавня. Сьогодні вона набула особливої гостроти, оскільки у світі активізується боротьба за ствердження демократичних норм і принципів. У цьому контексті «ґендер» — партнерство (рівні відносини статей), ґендерна рівність набувають дедалі більшої актуальності. Історико-педагогічний аналіз дозволив визначити та обґрунтувати основні етапи еволюції поняття «ґендер» (укр. філософ О. Гомілка): перший етап розвитку пов'язаний з фемінізмом першої хвилі, феміністською критикою Симони де Бовуар традиційної науки й вищої освіти [2], другий етап — уперше термін «ґендер» у науковий обіг був запроваджений американським психоаналітиком Робертом Столлером, коли в 1968 р. вийшла друком його праця «Стать та ґендер: про розвиток мужності та жіночності». І. Кон, посилаючись на

періодизацію Керол Джекш, виділяє такі етапи розвитку гендерних досліджень: *перша чверть XX ст.* — «психологія статі», *друга чверть XX ст.* — «психологія статевих відмінностей», *третья чверть XX ст.* — «відмінності пов'язані зі статтю», *кінець XX ст.* — *початок XXI ст.* — «гендерні відмінності» [3].

Переосмислення ролей жінок та чоловіків у суспільстві лежить в основі гендерних досліджень. Про це свідчить і створення законодавчої бази. Закони про рівність жінок і чоловіків були прийняті у Польщі, Литві, Японії, Норвегії, Швеції, Франції, Фінляндії, Голландії. Такий підхід у розгляді соціальної поведінки людей згодом підтримали багато вчених-соціологів. Він дістав назву гендерного та започаткував новий напрям соціальних досліджень — гендерні дослідження.

У дослідженні обґрунтовано сукупність базових дефініцій, що становлять теоретико-методологічну основу проблеми гендерних досліджень у педагогіці: «гендер», «гендерний підхід», «гендерні дослідження в педагогіці». Отже, розробка гендерних підходів в освіті є новим кроком у розвитку науки людства, педагогічної антропології. Але гендерні підходи в педагогіці сприймаються як наукова екзотика. Це цілком зрозуміло, якщо врахувати, що система освіти загалом доволі консервативна і з небажанням сприймає зумовлені історично визначеним способом засобів виробництва та способом виробництва суспільного й індивідуального життя.

Проблеми «гендера» турбують зацікавлені кола багатьох країн, у тому числі й країн Європейського співтовариства. Гендерні відмінності були предметом політичної уваги і соціальної сприйнятливості в Європі, тому під час останніх двох десятиліть ухвалено низку постанов, що проголошують принцип гендерної рівності та пропонують його впровадження в освіту. Мета гендерної освіти — можливість розвивати індивідуальні здібності школярів та студентів незважаючи на статеву належність, пом'якшення розходжень між статями, виховання в душі вільного вибору гендерної ідентичності. Вивчення досвіду створення гендерних студій у країнах Європи (Республіка Кіпр, Франція, Італія, Іспанія) сприяло виявленню серед студентів цих країн таких закономірностей, як: домінуюча кількість дівчат представлена в педагогіці, мистецтві, медицині, психології. Рейтинг цих досліджень свідчить про те, що домінуюча кількість чоловіків спостерігається в таких галузях, як математика, фізика, інженерія, комп'ютерні науки.

Спираючись на досвід у галузі гендерних досліджень країн Європи, в Маріупольському державному університеті був проведений гендерний моніторинг серед студентів, які вступили до МДУ за останні три роки, в результаті якого нами було виявлено, що в середньому дівчата становлять 81,5%, тоді як юнаки лише 18,5% студентів. Рейтинг дослідження показує тенденцію, де студенти-дівчата домінують над студентами-юнаками. На фоні суто жіночих спеціальностей існують спеціальності, де майже однаково навчаються як дівчата, так і юнаки.

Треба зазначити, що серед студентів, які вступили до філологічних спеціальностей університету за останні три роки, дівчата в середньому становлять 86,8% студентів, тоді як юнаки лише 13,2%. У нашому дослідженні ми виходили з того, що гендерна розбіжність пов'язана з різним рівнем досягнень дівчат і юнаків, які навчаються у вищих навчальних закладах, та нереалізованістю знань, які вони отримали за час навчання в університеті. Не всі юнаки після закінчення терміну навчання бачать себе реалізованими викладачами у школі або на місці перекладача.

За результатами гендерної динаміки МДУ нами було виявлено, що за три роки кількість юнаків збільшується: в 2008 р. — 18,7% юнаків, а в 2010 р. — 19,1% юнаків. Якщо на нефілологічних спеціальностях кількість юнаків також збільшується: у 2008 р. — 22,8%, а в 2010 р. — 25,8%, то на філологічних спеціальностях, навпаки, ми бачимо динаміку зростання кількості дівчат: у 2008/2009 рр. — 80,5%, а юнаків — 19,5%, 2009/2010 рр. дівчата — 88,5%, юнаки — 11,5%, у 2010/2011 рр. дівчата — 91,5%, а юнаки — 8,5%.

Результати гендерного моніторингу показують значну нерівність у розподілі дівчат і юнаків у потоки філологічних, правознавчих, економічних, педагогічних спеціальностей. Проаналізувавши цю ситуацію, ми хотіли підкреслити той факт, що за останні три зазначені навчальні роки спостерігаються гендерні зміщення, коли динаміка дівчат, які вступили до університету на філологічні спеціальності, зростає, тоді як кількість юнаків зменшується.

Література

1. Гайденко В. Вступ // Гендерна педагогіка: хрестоматія / переклад з англ. В. Гайденко, А. Предборської; за ред. В. Гайденко. — Суми: ВДТ «Університетська книга», 2006. — С. 7-8.
2. Кобелянська Л.С. Гендерна освіта в Україні: реалії та перспективи / Л.С. Кобелянська // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. — К., 2003. — Вип. 36. — С. 5–8.
3. Кравець В.П. Гендерна педагогіка: навч. посібник / В.П. Кравець. — Тернопіль: Джура, 2007. — 416 с.
4. Мельник Т.М. Гендер у світовій і національній думці / Т.М. Мельник // Наук. світ. — 2005. — № 12. — С. 2–4.
5. Симонов В.П. Учет гендерных различий в образовательном процессе / В.П. Симонов // Педагогика. — 2005. — № 4. — С. 40–44.

ВЧИНКОВА АКТИВНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Ярослава Кальба,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Статорольова ідентифікація підростаючої особистості пов'язана із засвоєнням та реалізацією конкретних гендерних вчинкових стандартів, що виступають взірцем і культивуються, насамперед, у найближчому соціальному мікросередовищі дитини, яким виступають малі групи (сім'я, учнівський клас тощо).

Метою дослідження передбачалось з'ясувати: чи відстежує учнівська молодь у реальному життєвому оточенні специфічно гендерні особливості вчинкової активності.

Гендерні приписи та нормативи поведінки інтеріоризуються суб'єктом діяльності у процесі онтогенезу, набуваючи суб'єктивного осмислення, переживання гендерної ролі, яке проявляється в єдності поведінки і самосвідомості (м. Боришевський, Т. Говорун, О. Кікінежді). Усвідомлення людиною своєї належності до чоловічої або жіночої статі і

отожднення себе з її типовими представниками значною мірою визначають зміст поведінки, спосіб життя, формування особистісних якостей. Збагачення самоставлення «Я — чоловік», «Я — жінка» виступає своєрідною віссю гендерної соціалізації, розвитку образу Я, набуття досвіду виконання гендерних ролей [1, 58].

Фахівці з проблем гендерної рівності схильні стверджувати, що жінки зазвичай потерпають від дискримінації з боку чоловічої статі. Йдеться про те, що чоловіки у своєму повсякденні традиційно намагаються домінувати над жінками, обмежуючи їхні права доступу до інформації, прийняття рішень тощо. Так, суто в чоловічих контактах задіяно переважно ділові чи розважальні теми (статус, кар'єра, влада, гроші, жінки, будівництво помешкання, авто, дача, спорт, полювання, рибалка, мандрівки, своя компанія, спиртні напої, тютюнові вироби тощо). При цьому типовою є демонстрація домінування, агресивності, героїчності, нехтування небезпекою, презирства до проявів слабкості, зокрема, залежності від впливу жінок. У стосунках чоловіків з жінками зовні може спостерігатися демонстрація ролі ділового лідера, інтелектуального центру, господаря, захисника, носія фізичної сили, дефіцитного сексуального партнера, залицяльника. У жіночих взаємовпливах основними виступають теми нормальної сім'ї, здоров'я дітей, заробітку, статусу, вірності та інших чоловічих здобутків, свого зовнішнього вигляду, приготування їжі тощо. Впливи жінок на чоловіків традиційно відрізняються демонстрацією фізичної слабкості, певної залежності, підпорядкованості й навіть меншовартості. Щоправда, сьогодні жінки надають перевагу тим впливам, які дозволяють емансипуватись: досягнути економічної та соціальної незалежності, прийняття самостійних рішень, право на вибір способу життя, незалежного від забавок чоловіків [2, 47].

Аби дослідити окреслену проблему в середовищі учнівської молоді, в рамках цієї роботи проведено анонімне опитування серед учнівської молоді (270 осіб). Центральне місце в дослідженні отримало вивчення відмінностей у вчинковій поведінці обох статей. Предметом аналізу виступили обидві статі, їхні стосунки, взаємозв'язки і взаємодетермінації із соціальними системами різних рівнів. Будучи послідовними меті, в процесі опитування учням пропонувались запитання такого змісту: «Чи існують, на твою думку, специфічно жіночі та специфічно чоловічі вчинки?»; «Спробуй навести приклади специфічно жіночих та специфічно чоловічих вчинків?».

Отриманий фактичний матеріал проаналізовано та систематизовано за такими критеріями:

- констатація сексуально-репродуктивних учинкових алгоритмів обох статей;
- констатація особливостей міжстатеворольових відносин крізь призму емоційно-чуттєвих інфраструктур (дружба, кохання, сім'я, побут, обов'язки тощо).

Слід зауважити, що висловлювання як дівчат, так і юнаків були практично ідентичними. У них наводяться приклади вчинків як позитивного, так і негативного змісту, зокрема:

а) специфічно фемінними вважаються вчинки:

- «народити дитину»; «наодинці народити і виховати дитину»;
- «відмовитися від дитини після народження»; «є жінки, які народжують на вулиці і викидають потім свою дитину у смітник»; «аборт»; «проституція» тощо;

б) специфічно маскулініними вважаються вчинки:

- «зачати дитину»;
- «покинути дівчину, коли та повідомила, що вагітна»;

– «згвалтування»; «жигало»; «сутенерство»; «вбивство».

Наративи з приводу міжстосункової вчинковості узагальнено таким чином:

- особистісно-інтимне спілкування;
- емоційно-особистісне спілкування;
- внутрішньосімейне спілкування.

Виявлені ґендерні особливості вчинкової активності старшокласників дають підстави вважати, що «відчуття вчинковості» нині є більш дифузним серед представників чоловічої статі. Разом з тим факт визнання адекватного сприймання юнаками характерної тенденції (відсутність «висловів протесту») свідчить про формування в учнівської молоді вчинкових ставево-рольових стереотипів (установок) з «негативним моральним знаком». Подані результати є певним інформаційним показником і можуть бути враховані при розробці формуючих впливів щодо нарощування вчинкового потенціалу старшокласниками.

Література

1. Кравець В.П., Кікінежді О.М. Педагогіка та психологія: ґендерний аспект: Навчальний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2004. — 124 с.
2. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу: Монографія. — К.: Міленіум, 2008. — 216 с.

ВПЛИВ ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ЕФЕКТИВНЕ ЖИТТЯ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЮ ЖІНОК

Ольга Лосієвська,

*доцент кафедри психології Східноукраїнського
національного університету ім. В. Даля*

Актуальність дослідження. Тема ґендера та всього, що з ним пов'язане, є на сьогодні однією із найбільш обговорюваних. І це означає те, що до цього часу не було знайдено остаточного розуміння питань, пов'язаних з ґендерними різницями, особливостями, відносинами тощо.

Незважаючи на дуже велику кількість робіт, присвячених ґендерній тематиці, багато питань залишилося ще не з'ясованими. Серед них і те питання, які ґендерні стратегії є оптимальними для якої категорії людей і з якими іншими характеристиками психіки людини це пов'язано. Зокрема, існує багато точок зору, якими повинні бути жінки для їх ефективного життя та самоактуалізації: ґендерно-типовими, маскулініними чи андрогінними.

Початком розробки ґендерної тематики у суспільних науках стало відокремлення поняття «ґендер» від потяння «стать», яке було зроблене у 1968 році американським психоаналітиком Робертом Столлером. З того часу ґендер часто ставиться головним напрямком різних соціальних досліджень. Важливим етапом у становленні ґендерної тематики стало введення у 80-х рр. ХХ ст. Сандрою Бем поняття андрогінії, яка не лише не вважалася протиприродною, а й визнавалася рисою соціально адаптованих та здорових особистостей. Цього ж часу було зроблено інше видатне відкриття: м. Мід опублікувала свої кроскультуральні дослідження, за якими стало зрозумілим, що ґендерні норми дуже умовні та залежать від культурних традицій кожного соціуму. Цю проблему розробляли такі вчені,

як Р. Столлер, Г. Гейманс, З. Фрейд, С. Бем, Дж. Спенс, Дж. Сметана, К. Юнг, Е. Маккобі та Дж. Мейрсік, К. До та А. Іглі, К. Хорні, К. Уест, Ш. Берн, м. Палуді, з вітчизняних — Л.С. Виготський, Т.В. Бендас, В.Е. Каган, І.С. Кон, Е. П. Ильин, І.С. Кльоцина, Н.Н. Обозов, С.В. Петрушин, І.Г. Малкіна-Пих та ін.

Основний зміст дослідження. Відповідно до теорії особистості Б.Г. Ананьєва, індивід має два класи властивостей: 1) статевікові та 2) індивідуально-типові. У перший з них входять вікові властивості, що послідовно розгортаються в процесі становлення індивіда (стадії онтогенетичної еволюції) і статевий диморфізм, тобто ґендерна ідентичність людини. У другий клас входять конституціональні особливості, нейродинамічні властивості мозку тощо.

Взаємодія статевікових і індивідуально-типових властивостей визначає динаміку психофізіологічних функцій і структуру органічних потреб.

Ґендерна ідентичність — базова структура соціальної ідентичності, що характеризує людину з погляду її усвідомлення своєї належності до культурних визначень мужності й жіночності (маскулінності та фемінності). Виникнувши в результаті взаємодії Я та інших, ґендерна ідентичність виявляється як суб'єктивний досвід психологічної інтеріоризації чоловічих або жіночих рис.

Маскулінність і фемінність (від лат. *masculus* — чоловічий і *feminus* — жіночий) — нормативні уявлення про соматичні, психічні й поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок¹².

Можна виділити три рівні явищ, які пояснюють виникнення й трансформацію ідентичності жінок і чоловіків: біологічний, психологічний і соціальний.

Біологічний рівень — це індивідуальний ресурс і життєвий потенціал людини, починаючи від клітин і систем органів. Це можливості функціонування, що зумовлені структурними й функціональними спроможностями організму.

Психологічний рівень — це особистісний ресурс, який людина використовує для конструювання своєї ідентичності, тобто комплекс психологічних особливостей, що включає в себе когнітивні здібності, мотиваційно-вольовий потенціал, домінуючі орієнтації, цінності тощо.

Соціальний рівень — це домінуюча в суспільстві ідеологія й соціальні зміни, що впливають на чоловіків і жінок як на учасників суспільних відносин. Процес соціальних змін створює умови для процесу змін на поведінковому рівні [5].

Ґендерна ідентичність особистості є складовою «Я-концепції» людини.

Можна сказати, що функціонально «Я-концепція» виконує кілька ролей:

- сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості;
- визначає інтерпретацію досвіду і є джерелом очікувань.

Соціальна оцінка комунікативних і соціальних якостей прямо залежить від культурного контексту і прописаних у них суспільних цінностей. У нашій сучасній культурі молоді жінки більше впевнені в собі (на рівні глибинних характеристик). Це є доказом егалітарних процесів, що відбуваються в суспільстві. Проте жінки схильні занижувати цю свою особливість на рівні думок [6].

У дослідженні Т.В. Андрєєвої, присвяченому вивченню самооцінки інтересів і активності молодих чоловіків і жінок, виділено основні типи спрямованості інтересів у різних сферах діяльності:

¹² Бем С. Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. – 336 с.

1. У чоловіків «Я-концепція» відзначається більшою спрямованістю на самоактуалізацію у творчості, а «Я-образ» моделює й усвідомлює себе переважно в сферах: «робота», «кохання», «пізнання», з деяким ігноруванням «Я-образу», пов'язаного із сімейними ролями.
2. У жінок «Я-концепція», поряд з «чоловічими» типами спрямованості самоактуалізації (пізнання, творчість), містить і специфічні жіночі моделі «Я-образу», пов'язані з родиною, коханням, матеріально забезпеченим життям. Цікаво й те, що для багатьох жінок такий «саморозвиваючий прогноз» збігався з їх реальним «Я-образом», але вони часто працювали не за основною професією, знаходили роботу на неповний день (ведення кружків або наукова праця), для того щоб мати можливість займатися родиною й дітьми.

Висновок Т.В. Андрєєвої про те, що молоді чоловіки зі спрямованістю на творчість мають більш збалансовані пріоритети, дає підставу припустити, що і «Я-концепція» чоловіків (можливо, не тільки творчо орієнтованих) більш збалансована, тоді як у більшості жінок (не тільки творчих професій) у «Я-концепції» переважає сімейна спрямованість. У зв'язку із цим «Я-концепція» найбільше творчо активних жінок менш збалансована й більш динамічна [4].

До базових констант жіночого самоствердження, неможливість реалізації яких призводить до криз жіночої ідентичності, відносять такі:

- 1) установка на материнство як основну сферу самореалізації;
- 2) прагнення бути гарною господаркою;
- 3) орієнтація на сферу міжособистісних відносин і на досягнення компетентності як суб'єкта взаємодії;
- 4) приваблива зовнішність і установка на збереження привабливості як важливого жіночого ресурсу взаємодії з оточенням, зовнішність як складова «Я-образу».

Кризу жіночої ідентичності в сучасній літературі називають кризою жіночої ролі або кризою подвійної ідентичності, в основному цей феномен зумовлений загостренням конфлікту сім'ї та роботи [5].

Через те, що ґендер не є чимось даним нам раз і назавжди, має сенс говорити про процеси формування й зміни ґендера із плином життя, залежно від актуальної соціальної ситуації й особистих цілей людини. Криза ідентичності може, як пише К.Г. Юнг, призводити навіть до повної зміни ґендерної ролі на протилежну [10].

На сьогоднішній день у психологічній науці не лише немає єдиної думки про переваги того або іншого ґендера для успішності жінок. Більш того, кожна із суперечливих точок зору має вагомі аргументи великих учених у цій сфері.

Розглянемо три типи ґендерної ідентичності (маскулінну, фемінну й андрогінну) в їхньому зв'язку з емоційною задоволеністю й позитивною «Я-концепцією» особистості.

1. Маскулінна ідентичність. Американські дослідниці Мелірі Тейлор і Джудіт Хол провели метааналіз робіт, присвячених андрогінії. Використовувалася традиційна (фрейдівська) модель психологічного благополуччя (уявлення, що чоловіки повинні бути маскулінними, а жінки — фемінними), андрогінна модель (скоріше, у розумінні Бем — як сполучення помірно вираженої маскулінності й фемінності), фемінна модель (володіння фемінними рисами забезпечує індивідові благополуччя в суспільстві) і маскулінна модель (психологічне благополуччя пов'язане з перевагою маскулінних рис).

2. Фемінна ідентичність. Найпершою теорією щодо формування ґендера саме у жінок була теорія представника психоаналізу Карен Хорні, яка вперше в психологічній теорії звернула увагу на специфіку жіночого статеворольового розвитку як самостійного феномена, а не тільки як аномальний розвиток людини без пеніса, як вважав З. Фрейд. Відповідно до пануючої концепції, усі жінки мають комплекс кастрації, що зумовлений заздрістю до пеніса, або «комплекс маскулінності», навіть до фригідності як повної відмови від усього жіночого.

Хорні бачила джерело цього в занадто сильній фіксації на батьку й підсвідомому бажанні мати від нього дитину, що вже відбувається далеко не у всіх жінок. І усунення цього бажання веде до рятування від заздрості до пенісу й повернення жіночності.

Також для формування комплексу маскулінності виявляється критичним той аспект, що дівчинкам часто ще з народження навіюється пануюча в соціумі думка про жіночу неповноцінність і вторинність щодо чоловіків, про те, що їй складніше досягти високого положення в суспільстві тощо.

На думку Хорні, комплекс маскулінності психологічно пов'язаний з почуттям неспроможності й непевністю в собі [6].

На думку С.В. Петрушина, невідповідність психосексуальної позиції стосовно тіла (статі) породжує невроз. Маскулінність жінки призводить до того, що її стосунки із чоловіками будуть будуватися за типом змагання, конкуренції, в якій вона буде або автоматично програвати, або витратити стільки енергії, щоб зробити те, для чого чоловікові не особливо потрібні якісь зусилля.

В ідеалі потрібно прагнути не до рівності позицій, а саме до різниці, непорівнянності.

3. Андрогінна ідентичність. Сандра Бем, основоположник концепції андрогінії, вважала, що андрогінія забезпечує більші можливості соціальної адаптації. Так, у дослідженнях був виявлений зв'язок андрогінії із ситуативною гнучкістю, високою самоповагою, мотивацією до досягнень, гарним виконанням батьківської ролі. Відзначена також більша задоволеність шлюбом, більше відчуття благополуччя тощо. У нашій країні теж є прихильники такої точки зору на андрогінію. Так, В.М. Погольша думає, що чоловіки й жінки, які володіють андрогінними рисами, можуть мати переваги, наприклад, у здатності впливати на інших людей. Встановлено, що в людей складаються більш задовільні відносини з андрогінними партнерами. Андрогінна особистість має багатий набір статеворольової поведінки й гнучко використовує його залежно від динамічно змінюваних соціальних ситуацій [7].

Багато дослідників дотримуються думки, що цілісну (холічену) особистість характеризує не маскулінність або фемінність, а андрогінія, тобто інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю із чоловічим інструментальним стилем діяльності, воля тілесних експресій і переваг від жорсткого диктату статевої ролі.

У чоловіків, згідно з Юнгом, свідомими звичайно є мислення й відчуття, а відчуття й інтуїція придушуються. У жінок домінують відчуття й інтуїція, і навпаки, функції мислення й відчуття придушуються. Витиснута жіноча сторона у чоловіків називається їх «анімою», а у жінок витиснута чоловіча сторона — їх «анімусом». У гармонічної людини збалансовані свідомі й витиснуті характеристики [9].

Андрогінія розуміється як емансипація обох статей, а не як боротьба жінок за рівність у маскулінно орієнтованому суспільстві. Фромм говорив про важливість саме

визнання рівноправності, а не ідентичності статей, що найбільше сприяє реалізації індивідуальності особистості [2].

Відзначається, що висока фемінність у жінок і висока маскулітність у чоловіків зовсім не є гарантією психічного благополуччя. Так, висока фемінність у жінок часто збігається зі зниженою самоповагою й підвищеною тривожністю.

Типово жіночі якості особистості, сімейні ролі, репродуктивний характер діяльності — все це применшує соціальний статус жінки в системі суспільного устрою [6].

Фемінні установки у жінок можуть стати причиною схильності до впливу соціальних стереотипів ЗМІ із приводу того, яким канонам повинна відповідати її зовнішність. Оскільки порівняння з еталонами краси не у свою користь істотно підриває самооцінку дівчини ще з молодого віку, у більшості випадків негативна самооцінка свого фізичного тіла й себе в цілому закріплюється в особистості на все життя. В подальшому навіть при зміні зовнішності в кращий бік без спеціальної корекції самооцінка може залишатися негативною, що може призводити до соціальної дезадаптації, емоційної пригніченості, нанесення фізичної шкоди.

Особливо сильно це проявляється в патріархальній моделі виховання, коли батьки стоять на позиції традиційних установок про жінок та їхню роль, уявлень про споконвічну інтелектуальну перевагу чоловіків і про те, що професійний успіх жінки — це її недолік, а не достоїнство [3].

Багато дослідників згодні з позитивним значенням андрогінності. Наприклад, було виявлено, що порівняно з гендерно типовими особистостями, андрогінні чоловіки й жінки більше подобаються оточуючим, вони більш врівноважені, легше справляються зі стресом, більш спокійно ставляться до своєї сексуальності, більше задоволені своїми стосунками з іншими людьми, у старості більше задоволені прожитим життям. Чоловіки повідомляють про більш щасливий шлюб і більше сексуальне задоволення в тому випадку, якщо обидва партнера є психологічними андрогінами, порівняно з іншими комбінаціями ролей. Людям з жіночим гендером властивий більш низький рівень самоповаги, депресивні почуття [10].

Відповідно до соціально-рольової теорії гендерних розбіжностей лідерів, запропонованої Еліс Іглі, лідерство як споконвіку маскулітна роль також пред'являє до людини свої вимоги. Через рольову й гендерну розбіжність у вимогах жінка-лідер найчастіше приречена на внутрішній конфлікт. Е. Іглі вважає такий конфлікт не абсолютним. Він може бути переборений через компроміс, наприклад, якщо його зм'якшити, демонструючи андрогінний стиль лідерства, орієнтований і на рішення завдання, і на розвиток взаємин [8].

Гейл Шихі відзначає, що високого службового становища скоріше домагалися жінки андрогінного типу, які використовували арсенал чоловічої інструментальної ролі, не відмовляючись при цьому від жіночої сексуальності [8].

Джин Маречек припустила, що багато заміжніх жінок зазнають втрату статусу й незалежності, а також зазнають труднощів, пов'язаних з тим, що вони стають матерями, і все це створює стрес і призводить до емоційних проблем. Для багатьох жінок їхня самоідентичність багато в чому залежить від здатності успішно встановлювати інтимні стосунки. Коли взаємини доходять до кінця, у жінок найчастіше виникають емоційні проблеми, вони почувають себе невдахами з погляду культурних стандартів жіночності.

Ті жінки, які повністю віддають себе веденню домашнього господарства, ризикують впасти в депресію. Занадто «жіноча» або «нежіноча» поведінка сама по собі могла слугувати підставою для постановки діагнозу психічного розладу.

За дослідженнями Палуді й Андерсон-Кульман, задоволеність роботою у працюючих матерів виявилася фактором, що визначає згуртованість родини. Опитані жінки вказали на те, що ведення домашнього господарства є найбільш сильним джерелом стресу. Також зазначені проблеми стосувалися здоров'я дітей, недостачі вільного часу, втоми й стресів. Тому терапевтично значущим для успішного виконання жінками ролі дружини й матері є підвищення задоволеності жінок професійною діяльністю [8].

Як ми бачимо, неоднозначність позицій і оцінок фахівців говорить про те, що немає ще чітких критеріїв, за якими можна б було розділити типи гендерної ідентичності залежно від успішного саморозвитку, позитивної «Я-концепції» й оптимальної соціальної взаємодії. Тому дослідження зв'язку гендерної ідентичності з емоційним станом жінок видаються на сьогоднішній день досить актуальними.

Висновки. Гендерна ідентичність є базовою структурою соціальної ідентичності, яка так чи інакше зумовлює більшу частину індивідуально-типових рис та особливостей соціальної поведінки.

Але це не просто сукупність якостей. Гендерна (або статеворольова) ідентичність — єдність поведінки й самосвідомості індивіда, що зараховує себе до певної статі й орієнтується на вимоги відповідної статевої ролі. Часто гендерна ідентичність є тією базовою структурою особистості, навколо якої формуються інші індивідуальні риси.

Якщо пов'язувати гендерну ідентичність з емоційною сферою особистості, то тут потрібно зауважити, що часто вони збігаються з такими компонентами особистості, як адаптація, ефективність, самоактуалізація. Якщо гендерна ідентичність та відповідна стратегія поведінки у соціумі є ефективною, тоді позитивний стан цих процесів зумовлює також і позитивний емоційний стан.

У сучасній науці є багато точок зору на те, яка гендерна ідентичність є кращою для сучасних жінок. Багато хто дотримуються класичної точки зору про те, що жінка має бути жіночною (З. Фрейд, К. Хорні, Т. Парсонс), також багато є прихильників ефективності маскуліної ідентичності жінок (М. Тейлор та Дж. Хол) та пріоритету андрогинії (К.Г. Юнг, Е. Фромм, С. Бем). Тобто якось звести всі концепції в єдину теорію поки що не видається можливим.

Жіноча роль у жінки — це її природний стан, який частково диктується самою природою людини, частково виховується у дитини із самого народження, і коли людина спочатку у дитинстві та отрочстві, а потім зрілому віці ламає свою біологічну основу та соціальні закони, вона зіштовхується з великою кількістю зовнішніх та внутрішніх труднощів і конфліктів, тому її «Я-концепція» частіше потребує корекції. З іншого боку, маскулінна жінка повніше реалізує себе у соціумі, тому її життя хоча і є складнішим емоційно, але воно є більш повним та ефективним, така жінка скоріше досягне самореалізації ніж та, яка виконує традиційну гендерну роль та має сприятливий емоційний стан.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. — СПб.: Питер, 2002. — 282 с.
2. Андреева Т.В. Социальная психология семейных отношений. — СПб.: Питер, 1998. — 288 с.

3. Бем С. Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. — М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. — 336 с.
4. Изард К.Э. Психология эмоций. — СПб.: Питер, 1999. — 464 с.
5. Клецина И.С. Психология гендерных отношений: Теория и практика. — СПб.: Алетейя, 2004. — 408 с.
6. Колесов Д.В. Биология и психология пола. Педагогическая сексология. — М.: МПСИ, 2000. — 176 с.
7. Малкина-Пых И.Г. Гендерная терапия. — М.: Эксмо, 2006. — 928 с.
8. Палуди м. Женская психология. — СПб.: Прайм-Еврознак, 2007. — 384 с.
9. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Сост. М.Г. Ярошевский. — М.: Просвещение, 1990. — 448 с. Юнг К.Г. Брак как психологическое взаимоотношение // <http://www.jungland.ru/node/550>.

НАБУТТЯ ҐЕНДЕРНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ — ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦЯ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ СПРАВИ

Василь Бутрин,

*студент Видавничо-поліграфічного інституту
Національного технічного університету України «КПІ»*

Сучасний етап розвитку інформаційного суспільства важко уявити собі без друкованих та електронних видань газет, журналів, книг, виготовлення та поширення яких у будь-якій країні здійснюється видавничо-поліграфічними комплексами. Сьогодні до ВПК України входять понад 2500 видавництв та 2000 поліграфічних підприємств. Функціонування таких комплексів на належному сучасному рівні можуть забезпечити тільки висококваліфіковані фахівці, які володіють ґрунтовними теоретичними знаннями та практичними навичками. Їх професійна підготовка дає можливість виконувати різноманітну роботу, яка належить до культурно-освітньої та інформаційної сфери діяльності суспільства. З огляду на це набуття ґендерних компетенцій також є важливою складовою професійної підготовки фахівця видавничо-поліграфічної справи.

Засоби масової інформації, у тому числі й друковані, є одним із провідних агентів ґендерної соціалізації. Вони є для людини не лише джерелом знань про світ, а й дозволяють оцінити своє становище в системі суспільних відносин, що включають у себе ґендерну диференціацію та ієрархію. ЗМІ відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні ґендерних стереотипів, ґендерних стандартів, ґендерної культури. На жаль, на сьогодні лише високий рівень самосвідомості може вберегти людину від пасивного прийняття установок, поданих в інформаційному просторі.

Розуміючи вагу ЗМІ, потрібно започаткувати і систематично проводити ґендерні моніторинги мас-медіа, щоб у реальних чи умовних цифрах простежити різні аспекти ґендерної симетрії чи асиметрії. За цього позитивним є досвід інших країн.

Наприклад, американські дослідниці Аліса Кортні та Сара Вернік Локерец дійшли таких висновків: рекламні повідомлення адекватно не відображають становище і роль

жінки в суспільстві та усього різноманіття її соціальних ролей. У рекламі відображено ряд стереотипів:

1) *«Місце жінки — вдома».* 2) *«Жінки не приймають важливих рішень та не займаються важливими справами».* 3) *«Жінки є залежними й потребують чоловічого захисту».* 4) *«Чоловіки вважають жінок сексуальними об'єктами, вони не зацікавлені у жінках як у людських особистостях».*

О. Забадикіна стверджує, що російські медіа показують чоловіків та жінок по-різному, відповідно до гендерних стереотипів. Як правило, чоловіків зображають марнославними, авантюристичними, сильними та владними. Жінки ж виглядають залежними й слабкими, підпорядковуються чоловікам. Чоловіки у медіареальності займаються цікавими справами, за які вони отримують значні нагороди. Жінкам ЗМІ віддають другорядну роль помічниць, які займаються дрібними справами й отримують невелику винагороду.

Ю. Гусєва провела дослідження 3-х жіночих глянцевих видань: журналів «Лиза», «Cosmopolitan», «Крестьянка» (два перших видаються і в Україні). Найбільш поширеними, на думку дослідниці, є два типи жіночих зображень — Справжня жінка та Ділова жінка. Також можлива класифікація жіночих образів за життєвою метою, призначенням. Тут теж можливі два базові варіанти — щаслива дружина у патріархальній сім'ї або ж емансипована бізнесвумен, цілковита невдаха в особистому житті.

Справжня Жінка має дві цілі, залежно від її статусу. Якщо вона незаміжня, її основна мета — знайти чоловіка. Для цього медіа радять жінкам «завжди бути красивими», носити жіночний одяг, фліртувати та кокетувати. Для одруженої жінки сенс життя в тому, аби зберегти та укріпити сім'ю. Для цього ідеальна жінка у будь-якій ситуації лишається спокійною, ніжною й терплячою, хоч би яких зусиль це їй коштувало. Значні зусилля жінки витрачають на прикрашання та вдосконалення власного тіла. У результаті роль жінки зводиться до сексуального об'єкта, чого, власне, Справжня жінка і прагне. Справжня жінка, як правило, є жертвою ситуації, тобто у випадку конфлікту вона схильється до компромісу або ж дозволяє чоловікові самостійно прийняти рішення; у сім'ї орієнтується на думку інших.

Ділову жінку медіа зображають нещасливою у сімейному житті. Вона не здатна приділити дітям достатньо уваги, а постійна перевантаженість роботою призводить до втрати жіночності чи навіть чоловіка. Ця модель поведінки не стільки засуджується, скільки виводиться за рамки норми. Медіа постійно концентруються на тому, що жінці важко поєднати професійну діяльність і домашні обов'язки.

Українська вчена Оксана Кісь на основі власних розвідок пропонує таку класифікацію стереотипних жіночих образів у рекламі: «щаслива домогосподарка», «турботлива матуся», «жертва», «богиня», «прикраса», «сама природа», «дика кішка». Чоловік, у свою чергу, конструюється рекламою як людина з великим вантажем відповідальності: він має заробляти багато грошей, він має бути начальником, він має їздити на дорогому автомобілі.

Львівська історик акцентує увагу на різних моделях фемінності. Наприклад, одна із моделей — Барбі — дуже схожа на ляльковий персонаж з таким самим ім'ям, проте насправді є об'єднаним образом жінки, спосіб життя якої нагадує нарцистичне існування гарної та дорогої ляльки. Вона вимагає для себе відповідного середовища та атрибутів, щоби врешті-решт виконати своє головне призначення — знайти свого власника-чоловіка. ЗМІ активно тиражують та розвивають цей образ, зокрема, у численних жіночих

часописах («Натали», «Лиза», «Единственная», «Женский журнал» тощо). Вони інформують жінок про те, чому віддають перевагу чоловіки, формуючи відповідні стандарти фемінності, і негайно ж пропонують численні поради, як найкраще їх досягти. Саме з цих часописів молоді жінки дізнаються, що для досягнення життєвого успіху вони мають бути вродливими, стрункими, молодими, сексуальними, гнучкими, гарно вбраними, вправними у домогосподарстві та догляді за дітьми, обізнаними у гороскопах і мати розуму якраз стільки, щоб вміти порахувати гроші при закупках. Очевидно, для цього не потрібно жодного інтелекту, фаху, хисту чи особистих інтересів.

О. Кісь наголошує, що почасти жінка зображається у ЗМІ наче бонус, винагорода за правильний вчинок, подарунок на додачу до справді корисних речей. А відтак і сама вона ототожнюється із річчю. Таке оречевлення жіночого тіла, перетворення його на об'єкт маніпуляцій є, як вважають дослідники, одним з найочевидніших виявів сексизму в мас-медіа.

Сутність феномена фейсизму (від англ. *face* — обличчя) полягає у тому, що у зображеннях чоловіків підкреслено насамперед обличчя, а в жінок — їхнє тіло (оскільки перших показують переважно від пояса і вище, а жінок — на повний зріст). Голова та обличчя є осередком духовного життя, саме тут локалізуються інтелект, особистість, ідентичність і характер. Тож акцентування у зображенні жінки на різних частинах тіла, окрім голови, фактично означає позбавлення її цих людських характеристик. Вона стає предметом, нездатним мислити, говорити, діяти чи відчувати, тобто перетворюється на іграшку, якою можна вільно маніпулювати.

Зміна суспільно-політичного ладу та здобуття Україною незалежності поклали початок розвитку відчизняного медіаринку. Нині його левову частку становлять друковані глянцеві журнали. Як правило, вони орієнтуються або на жіночу, або на чоловічу аудиторію, тобто є спеціалізованими. Зміст українського «глянцю» здебільшого розважальний, причому велика увага приділяється розкриттю теми романтичних та інтимних стосунків. Фотографії становлять органічну частину глянцевого журналу і є не менш важливими, аніж тексти (на відміну від газет, де важливою є насамперед текстова складова). Крім того, завдяки високій поліграфічній якості такі журнали є привабливими для рекламодавців.

Хоча український медіаринок ще зовсім молодий, вітчизняні глянцеві видання вже повністю перейняли манеру зображення жінок у західних журналах, разом з усіма характерними для них гендерними стереотипами та еротизацією жіночих образів. Зокрема, українська глянцева преса страждає на «синдром Барбі» — використання в ілюстративних матеріалах фотозображень винятково молодих, струнких та привабливих жінок. У результаті у читачів може скластися викривлене враження про реальність: нібито літніх та непривабливих жінок не існує або ж вони стигматизуються й сприймаються як істоти, які не гідні поваги.

Реклама у ЗМІ експлуатує «безпрограшні» ходи, тобто засновані на гендерних стереотипах. Один із найпоширеніших — оголене жіноче тіло, що має слугувати «приманкою» для чоловічої уваги. Ту приманку використовують для рекламування і вікон, і будівельних матеріалів, і нових моделей автомобіля чи комп'ютера, і чіпсів, і пляшки пива чи горілки.

Якщо говорити про особливості портретування жінки окремо чоловічими та жіночими журналами, то для чоловічих глянцевих часописів характерні такі риси: акцентування на сексуальній природі жінки та ігнорування інших аспектів її особистості; широке використання постановочних фото, моделі — молоді, стрункі, вродливі; еротизація образу

жінки у розважальному контексті; зображень жінок-професіоналів замало, працюючі жінки можуть бути показані у комічному світлі; зображення жінок у сімейному чи суспільному контексті становлять виняток, а не правило, це стосується літніх жінок й дітей жіночої статі; більшість жінок на фото — пасивні й не виконують жодної діяльності.

Особливості портретування жінок глянцевиими журналами для жіночої аудиторії є такими: жінок зображають переважно в розважальному та побутовому контексті; широке використання постановочних фото з молодими стрункими моделями; жіночі образи часто мають еротичні елементи; журнали показують як активних жінок, так і декоративних моделей; недостатнє й нереалістичне зображення працюючих жінок: усі вони — офісні працівниці: низькооплачуваний адміністративний персонал або леді-бос; замало жіночих образів у ролі матері; майже відсутні жінки середнього віку та дівчатка.

Тому без перебільшення можна говорити про стереотипізоване й однобічне портретування жінок вітчизняними глянцевиими часописами. Тому дослідникам слід продовжити науковий пошук та приділити якнайбільше уваги описові того, яким чином зображають жінок інші типи медіа — електронні, а також особливостям портретування жінок у різних видах паперових медіа — наприклад, тижневиках, призначених для широкої аудиторії.

Зрозуміло, що життя та соціальні ролі українських жінок є дуже різними, набагато розмаїтішими, ніж запропоновані зразки. Однак сучасні ЗМІ ще зашорені матрицями й шаблонами і не готові подивитися на світ ширше, допомогти побачити жінку й чоловіка у розвитку їхньої культурної, соціальної, особистісної актуалізації. З огляду на це ґендерні акценти мають бути для майбутніх фахівців видавничо-поліграфічної справи, як і для журналістів, усвідомленими: у мові, тоні, жестах, образах, звукоряді, кольорах і тисячі інших професійних дрібниць. Це дасть змогу паралельно відстежувати обидві кандидатури: чоловіка й жінку, які з'являться на сторінках друкованих видань, прозвучать в ефірі, постануть перед телеглядачами. Рівноправне представлення обох статей у ЗМІ, паритетне врахування їхніх думок, інтересів та можливостей самореалізації у різних сферах життєдіяльності — запорука професійності.

Література

1. Ґендерні ресурси українських мас-медіа: ціна і якість: Практичний посібник для журналістів та працівників ЗМІ / Н.М.Сидоренко, М.М.Скорик, та ін.; ред.-упоряд. Н.М. Сидоренко. — К.: «К.І.С.», 2004. — 76 с.
2. Кісь О. Сексизм у ЗМІ: протидіючи комунікативному потокові // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Том 8. Серія «Спеціальні та галузеві соціології». Випуск 3 (80).— Донецьк: Вебер, 2007.— С. 221–241.
3. Помазан О. Ґендерні проблеми і мас-медіа // Ґендерний аналіз українського суспільства / ПРООН, Представництво в Україні. — К.: Златограф, 1999. — С.91–109.
4. Суковата В. Ґендерний аналіз реклами // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2002, № 2. — С.176–182.

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ СИМПАТІЇ ДО ОСІБ ПРОТИЛЕЖНОЇ СТАТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Марія Сень,

учениця 11 класу Тернопільської
Української гімназії ім. І. Франка

У старшому шкільному віці важливим аспектом емоційної сфери виступають контакти з особами протилежної статі. У цей віковий період яскраво виражена потреба в афіліації. Молоді люди прагнуть привернути до себе увагу та викликати симпатію. Це не лише помітно збагачує їх емоційний світ, а й надає їм упевненості у собі. Проте не всі знають, чому одні можуть викликати до себе симпатію, а інші ні. Це може призводити до розвитку невпевненості у собі та комплексів, використання неефективних або неадекватних методів налагодження контактів з особами протилежної статі. З огляду на це вважаємо окреслену проблему актуальною.

Встановлюючи природу симпатії й антипатії, американський соціолог Якоб Морено висунув гіпотезу, що джерела симпатії й антипатії мають вроджений характер і є результатом *tele* — таємничої здатності притягувати до себе людей або відштовхувати їх. Окремі люди мають соціальну обдарованість, яка є даром Божим і проявляється у вигляді потоку особливих частинок емоційної енергії *tele*, яку вони випромінюють.

Ця гіпотеза була піддана справедливій критиці багатьох психологів, які відмічали, що найбільш впливовим фактором симпатії/антипатії до людини є її поведінка у процесі взаємодії з оточуючими, її моральні якості, ідейні переконання. Ф. Ларошфуко стверджував, що деякі люди відштовхують, незважаючи на всі їхні хороші якості, а інші притягують попри усі їхні недоліки.

Феномен привабливості для тлумачення природи симпатії використовується і зараз, але замість *tele* Якоба Морено вживають інший термін — атракція. У психології цим терміном визначають процес і результат формування позитивного емоційного ставлення. Виходячи з цього, під симпатією розумітимемо стійкий позитивний емоційний стан, що характеризується доброзичливістю і спонукає до спілкування.

Серед факторів, що найбільше впливають на виникнення міжособистісної атракції ще до того, як люди вступили в контакт, можна виділити ступінь вираження у людини потреби в афіліації. Потреба в афіліації — це потреба створювати і підтримувати стосунки з іншими людьми, бажання подобатися, привертати увагу, почувати себе цінною і значущою особистістю. Ступінь вираження цієї потреби у тієї чи іншої людини значною мірою визначає тип її міжособистісної поведінки. Людина зі слабо вираженою потребою в афіліації складає враження нетовариської, такої, що уникає людей. Людина, у якої ця потреба виражена дуже сильно, постійно шукає контакту з іншими, намагається зробити так, щоб її помітили. Загальна спрямованість на людей, нестерпність самотності є фактором, що посилює до неї привабливість іншої людини як потенційного партнера по спілкуванню.

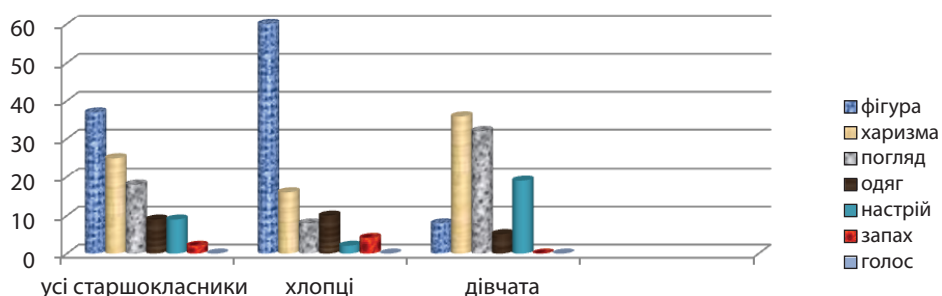
Можемо припустити, що є домінуючі чинники, які мають вплив на виникнення симпатії до осіб протилежної статі у старшокласників. Для дослідження особливостей виникнення симпатії до осіб протилежної статі у старшокласників нами було розроблено авторський опитувальник. Опитування було проведено у жовтні 2010 р. серед учнів 9-х та 10-х класів

Тернопільської Української гімназії ім. І. Франка. Загальна кількість респондентів — 87 осіб, з них 50 хлопців та 37 дівчат. Вік опитаних становив 14 — 16 років.

Аналіз даних засвідчив, що при знайомстві для хлопців більшу роль відіграють зовнішні дані партнера по спілкуванню, а для дівчат — внутрішні характеристики.

Рис. 1

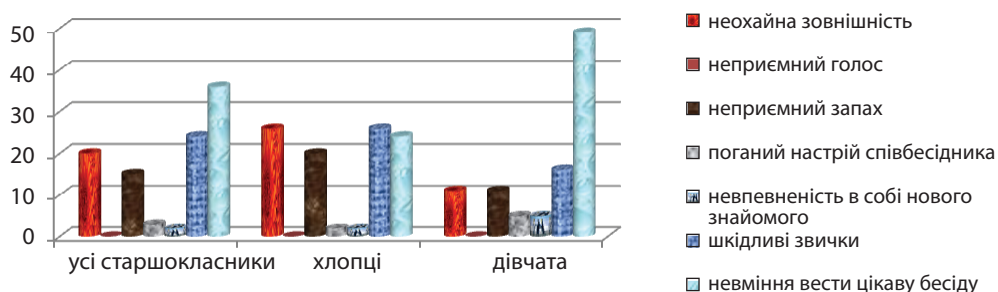
**Порівняльна діаграма відповідей на запитання
«На що ви насамперед звертаєте увагу при знайомстві?»**

У опитаних зникає бажання продовжувати спілкування після першого знайомства в основному через низьку ерудованість нового знайомого чи знайомої, а також через шкідливі звички та неохайну зовнішність.

Рис. 2

Порівняльна діаграма відповідей старшокласників на запитання «Через що у вас після першої зустрічі зникає бажання продовжувати спілкування?»

Після першого знайомства старшокласники найбільше запам'ятовують оригінальну поведінку, а також приємну зовнішність і красиву посмішку.

У старшокласників чоловічої статі для виникнення симпатії пріоритетними є зовнішність та ставлення до них, помітне значення також відіграють харизматичність та вміння вести цікаву бесіду, менше — хороший настрій. Матеріальний статус майже не відіграє значення, оскільки більшість опитаних поставили його на останнє місце.

У дівчат бачимо подібні результати, проте зовнішність партнера по спілкуванню для старшокласниць відіграє значно меншу роль, ніж для хлопців. Важливішими виступають харизматичність та вміння вести цікаву бесіду.

Щодо зовнішніх даних, то для старшокласників чоловічої статі найбільше значення відіграє фігура, далі — риси обличчя обраниці, ще менше — запах, зачіска та голос, на-самкінець — одяг та яскраві деталі іміджу. Дівчата навпаки спочатку звертають увагу на риси обличчя, а уже потім на фігуру.

Старшокласникам найбільше подобається знайомитися в компанії друзів, чільне місце займають також заняття у різноманітних гуртках та секціях.

Як показало дослідження, думка друга в більшості випадків (61%) не впливає на формування симпатії до особи протилежної статі. 32% опитаних все ж задумуються, якщо другові не сподобався їх новий обранець чи обраниця. Для 7% опитаних думка друга є важливішою, за власну. При цьому дівчата більш впевнені у своєму виборі і менше довіряють думці подруги.

Більше половини старшокласників (56%) не звертають увагу на осіб протилежної статі, якщо на цей момент з кимось зустрічаються. 46% опитаних приглядаються, незалежно від того, зайняте їх серце, чи ні.

Старшокласники обох статей досить позитивно ставляться до представників різноманітних субкультур і належність до них не перешкоджає виникненню симпатії до осіб протилежної статі.

В одному із запитань учасникам опитування пропонувалося назвати п'ять найяскравіших характеристик особи протилежної статі, що їм симпатична. Тут спостерігались певні міжстатеві розбіжності у відповідях, тому для зручності спочатку розглянемо відповіді старшокласників чоловічої статі.

В анкеті кожного хлопця зустрічаємо багато зовнішніх характеристик. Зокрема, у більшості це красиві риси обличчя та приваблива фігура. Також дуже часто зустрічаються такі характеристики, як уміння стильно одягатися та приємний запах. В анкетах бачимо й багато інших зовнішніх характеристик (високий чи невисокий зріст, чорне чи світле волосся, приємний голос, карі чи голубі очі, форма обличчя тощо), але вони є індивідуальними. У відповідях хлопців зустрічаємо не лише зовнішні характеристики. Майже кожен опитаний зазначив, що симпатична йому дівчина є цікавою особистістю, із сильним характером і так званою іскоркою в очах. Також серед описаних характеристик часто бачимо спільність інтересів і наявність власної думки з будь-якого питання. Важливими є також почуття гумору та життєрадісність дівчини. Багато опитаних зазначили, що у симпатичної їм дівчини завжди хороший настрій. Велике значення має також щирість особи, що сподобалась (так відзначила значна частина опитаних хлопців). Дехто наводив такі характеристики, як доброта та здатність прийти на допомогу. Незначна частина опитаних відзначили, що симпатична їм дівчина є ввічливою, культурною, володіє гарними манерами та може підтримати розмову на будь-яку тему. У дівчат бачимо значно менше зовнішніх характеристик, більша увага приділяється внутрішньому світові особи, що подобається.

Серед внутрішніх характеристик особистості у дівчат, як і у хлопців, часто бачимо доброту та щирість. Ще частіше дівчата наводять такі чесноти, як чесність, надійність, наполегливість та впевненість у собі. Також бачимо, що симпатичні їм особи є цікавими та оригінальними особистостями. Окремі учасниці опитування відзначили, що

симпатичний їм хлопець володіє чудовим почуттям гумору, є щедрою та розумною людиною. Як показало дослідження, велике значення для старшокласниць має талант та обдарованість їхнього обранця.

Проведене дослідження має практичне значення, що зумовлено розробкою рекомендацій старшокласникам обох статей для налагодження з однолітками оптимальних стосунків, що базувалися б на симпатії.

ГЕНДЕРНА ЕКСПЕРТИЗА ЗМІСТУ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ХІМІЇ

Н.М. Городнова,

канд.психол.наук, доцент кафедри загальної і медичної психології та педагогіки НМУ ім. О.О. Богомольця м. Київ

Н.В. Зінкевіч,

старший вчитель спеціалізованої загальноосвітньої школи 1-3 ступенів № 2 ім. акад. А.Ф. Йоффе. м. Ромни Сумської обл.

Навчання та виховання в сучасній школі відбувається цілеспрямовано, на основі єдиної програми і розроблених методів. Інформація, яку отримують учні в школі, передається переважно раціональними способами. Основними соціально-психологічними механізмами її засвоєння є навчання та інструктування. Крім того, якщо вчитель має значний авторитет серед учнів, можуть активізуватися ще й такі механізми, як наслідування та ідентифікація. В результаті відбувається не лише засвоєння програмного матеріалу, а й орієнтацій, поглядів, стереотипів та зразків поведінки вчителя.

Виходячи із вищезазначеного обсяг та характер соціального досвіду, який засвоюється учнем, визначається не лише шкільною програмою, змістом рольової поведінки учня, а й домінуванням ґендерних настанов та стереотипів учителя, які передаються та закріплюються підлітками. Зазначені механізми досить повно відображають основні соціальні характеристики шкільного середовища і можуть розглядатись як чинники, які впливають на формування статевої свідомості, становлення ґендерної ідентифікації та соціалізації підлітків.

Увага, що приділяється змісту шкільних підручників як елементу становлення ґендерної ідентифікації та соціалізації підлітків, цілком зрозуміла: адже будь-яку навчальну ситуацію можна правильно зрозуміти, лише побудувавши її як суму рівноправної взаємодії трьох суб'єктів — вчителя, учня та автора підручника.

Слугуючи насамперед носієм знань з певної галузі, підручник водночас є опосередкованою формою світосприйняття його розробника, що принагідно й опосередковано впливає на формування статевої свідомості учня.

В умовах опосередкованої комунікації, одним з прикладів якої є взаємодія учня з автором підручника, центральним елементом взаємодії є комунікативне повідомлення (навчальний текст). Основна його особливість — наявність певної «концепції людини», яку сповідує автор тексту, і суб'єктивні смисли або ставлення до інформації, її авторська інтерпретація. Наявність таких смислів дає змогу реципієнтові реконструювати не тільки закладені в тексті образи людини, подані на сторінках підручників, вони також можуть сприйматися як певні знаки.

Через персоніфікований знак-символ (через справи та вчинки певної особи іншим людям транслиються не лише відомості про форми теперішнього життя, а й «навіюються» сценарії життя майбутнього). Таким чином літературний герой є кодом, розшифрування якого дає змогу побачити способи суспільного устрою.

Приступаючи до нашого дослідження, в критеріях оцінювання тексту підручників й ілюстрованого матеріалу ми заклали принцип ґендерних моделей, типів особистості, як цілісних образів, що передбачає взаємопов'язаність, зчепленість ознак.

Для дослідження використовувалася процедура контент-аналізу, як методу оцінки ґендерних комунікативних повідомлень. Сутність контент-аналізу полягає в систематичному фіксуванні заданих одиниць змісту, що вивчається. Порівнювалися частоти зображень представників певної статі, їх представленість у певних видах діяльності, у різних соціальних ролях. При аналізі даних дослідження ґендерного змісту підручників було виявлено, що за рівнем представленості *чоловічі* образи переважають у всіх підручниках з хімії для 7 — 10 класів, і більшою мірою орієнтовані на хлопців, а саме у відсотковому співвідношенні *чоловічих* — 98,0%, *жіночих* — 2,0% (**Хімія 7 клас:** Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів / Попель П.П., Крикля Л.С. — К.: Академія, 2007. — 136 с.); *чоловічих* — 100%, *жіночих* — 0% (**Хімія 8 клас:** Підручник для середніх загальноосвітніх шкіл / Буринська Н.М. — 3-тє видання, виправл. і доповн. — К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2000. — 158 с.); *чоловічих* — 100%, *жіночих* — 0% (**Хімія 8 клас:** Підручник для загальноосвітніх шкіл / Буринська Н.М. — 4-те вид., виправл. і доповн. — К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 160 с.); *чоловічих* — 98,0%, *жіночих* — 2,0% (Хімія 8 клас: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів / О.Г. Ярошенко. — К.: Освіта, 2008. — 208 с.); *чоловічих* — 98%, *жіночих* — 2,0% (**Хімія 9 клас:** Підручник для середніх загальноосвітніх шкіл / Буринська Н.М. — 4-те вид., переробл. і доповн. — К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2000 — 160 с.); *чоловічих* — 98,0%, *жіночих* — 2,0% (Хімія 9 клас: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів / О.Г. Ярошенко. — К.: Освіта, 2009. — 223 с.); *чоловічих* — 98,0%, *жіночих* — 2,0% (Хімія 10 клас: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів / О.Г. Ярошенко. — К.: Грамота, 2010. — 223 с.) .

У підручниках представлені вчені-хіміки чоловіки, про це свідчить репрезентація чоловічих та жіночих образів у текстовому та ілюстративному матеріалах. Чоловіки створюють теорію флогістону (8 клас, Г. Шталь, §2, с. 15); доводять, що складовою повітря є кисень (А. Лавуазьє, §2, с. 16); є засновниками геохімії (В. Вернадський, §7, с. 33) та ядерної хімії (Т. Парацельє, §24, с. 81); відкривають закон збереження маси речовин (М. Ломоносов, §16, с. 55), відкривають кисень, хлор, перманганат калію (К. Шеєле, Д. Прістлі, §19, с. 66, 68); висувують молекулярну гіпотезу будови речовин (А. Авогадро, §18, с. 59); є авторами теорії електролітичної дисоціації (Сванте Август Арреніус, §20, с. 83, 9 кл) і т. ін.

Серед численних згадок про хіміків-відкривачів законів та сполук лише єдине ім'я жінки — М. Склодовської-Кюрі (9 кл. §4, с. 22, «М. Склодовська-Кюрі встановила, що сполуки торію також випромінюють невидимі промені...»). Цікаво, що на малюнках у навчальних ситуаціях зображено чоловіків.

Можемо припустити, що стимулюється інтерес до предмета хімії хлопців та незацікавленість і відстороненість дівчат. Учні-хлопці, вивчаючи предмет з хімії, можуть себе ототожнювати з дослідниками-чоловіками, в той час як у дівчат такого вибору немає.

Базовою передумовою та висхідною посилкою аналізу підручників була «формула рівності», яка включає в себе не лише рівні права для обох статей, а й можливості, тобто наявність механізмів, які забезпечують реальне відтворення гендерної рівності, в різних сферах соціального життя, у тому числі в нормативно-моральній, інформаційній та освітній системах.

Результати дослідження виявили, що сучасні підручники звернені до стандартів традиційного суспільства. Експертиза гендерного змісту текстів та ілюстрацій шкільних підручників свідчить, що авторами підручників віддається перевага стереотипному патріархальному розподілу ролей, що фактично нав'язує гендерну асиметрію і негативно впливає на формування статевої свідомості та самосвідомості підлітків, а зміст текстів та ілюстрацій шкільних підручників не орієнтує підлітків на розвиток гендерних егалітарних цінностей.

Література

1. Берн Ш. Гендерная психология. — СПб.; М., 2001.
2. Блонский П.П. Очерки детской сексуальности // Избр. педаг. и псих. соч.: В 2-х тт. / Под ред. А.В. Петровского. — М.: Педагогика, 1979. — Т. 1. — С. 202–276.
3. Городнова Н.М. Проблеми гендерного паритету на сторінках шкільних підручників: Збірник наукових праць. — К.: Ін-т психології Г.С. Костюка АПН України, 2002, част. 7. — С.31 — 37.
4. Мишель А. Долой стереотипы! Преодолеть сексизм в школьных учебниках. — Париж: ЮНЕСКО, 1991.
5. Оллпорт Г.В. Личность в психологии. — М.: КСП; СПб.: Ювента, 1998. — 325 с.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ НЕНАСИЛЬСТВЕННОГО ПОВЕДЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ И ШКОЛЬНИЦ

Наталья Кургановская,

международный эксперт-тренер

Программы равных возможностей и прав женщин в Украине,

Владлен Кургановский,

тренер Программы равных возможностей и прав женщин в Украине

Единственный путь достичь того, чтобы дети не причиняли боли друг другу, — это сделать так, чтобы они *не хотели* причинять боль друг другу.

Модуль тренінгов по формуванню навичок ненасильственного поведения у школьников и школьниц «Ненасилие — оружие сильных»

Продолжительность каждого тренинга — 45 мин. Предусматривается проведение цикла тренингов на протяжении достаточно длительного времени (3 — 6 месяцев). Это позволит школьникам и школьницам освоить и научиться следовать принципам ненасильственного поведения, сформировать устойчивые навыки противодействия ему. В условиях школы можно, например, проводить тренинги 1 раз в неделю как классные часы или внеклассные занятия.

После завершения тренингов представляется важным периодическое проведение мероприятий по распространению идей ненасилия с участием обученных. Это могут быть тематические вечера, тренинги для сверстников и сверстниц, различные акции и творческие действия.

Тренинг «Мы начинаем»

1. Вступление (3 мин.).
2. «Придумай правило (принцип)...» (20 мин.).
3. «Знакомство» (7 мин.).
4. Мозговой штурм «Мои ожидания от тренингов. Мои опасения» (10 мин.).
5. Итоги (5 мин.).

Тренинг «Определяем насилие»

1. Принцип, который запомнился (понравился) (10 мин.).
2. Знакомство + ожидания от тренинга («Меня зовут... Я жду от тренинга...») (10 мин.).
3. Упражнение «Разные лица насилия» (15 мин.).
4. Итоги «Сегодня я узнал/а, понял/а...».

Тренинг «Кто и где совершает насилие»

1. Упражнение «Рисую любимой (важный для меня сейчас) принцип» (10 мин.).
2. «Мое имя, черта характера и ожидания от тренинга» (7–8 мин.).
3. Упражнение «Где насилие» (10 мин.).
4. Упражнение «Я и насилие» (12 мин.).
5. Итоги (5 мин.).

Тренинг «Верить в себя, ценить других»

1. «Принцип, который мне помогает...» (5–6 мин.).
2. Упражнение «Я, мой герб цели сегодня» (10 мин.).
3. Упражнение «Я-Ты сообщение» (10 мин.).
4. Упражнение «Шаг навстречу» (10 мин.).
5. Итоги (4-5 мин.).

Тренинг «Мой потенциал»

1. «Самый эффективный принцип...» (7 мин.).
2. МШ « Меня зовут... и я сегодня жду» (5 мин.).
3. МШ «Я горжусь» (10 мин.).
4. Упражнение «Сломанный телефон» (10 мин.).
5. Ролевая сценка «Апельсин» (10мин.).
6. Итоги (3 мин.).

Тренинг «Миротворцы»

- Принцип, который объединяет... (5 мин.).
- Знакомство «Мир, в котором я хочу жить» + ожидания (10 мин.).
- «Конфликты и этапы их трансформации» (5 мин.).
- Ролевая игра — трансформация конфликта (20 мин.).
- Итоги (5 мин.).

Тренинг «Медиаторы»

1. Принципы дружбы (5 мин.).
2. Знакомство + ожидания (10 мин.).
3. Упражнение «Медиаторы» (25 мин.).
4. Итоги (5 мин.).

Тренинг «Мы разные — мы равные»

1. «Чтобы быть равными (принципы)...» (10 мин.).
2. «Я и мои ожидания» (5-6 мин.).
3. Упражнения «Близнецы» (7 мин.).
4. Упражнение «Посмотрим в зеркало» (20 мин.).
5. Итоги (3 мин.).

Тренинг «Мы разные — мы равные» (продолжение)

1. «Важный для равенства людей (принцип)» (10 мин.).
2. Ролевая сценка «Достань звездочку...» (10 мин.).
3. «Рамки стереотипов» (20 мин.).
4. Итоги.

Тренинг «На пути к равенству»

1. Пословицы и поговорки (на принципы) (10 мин.).
2. Ожидания (5 мин.).
3. Упражнение «Кто чем дома занят?» (20 мин.).
4. Мозговой штурм «Труд и работа» (5-7 мин.).
5. Итоги (3-5 мин.).

Тренинг «Кто и что нас защищает»

1. Солнце принципов (5-7 мин.).
2. «Права человека и равенство» (исследование случаев и примеров) (15 мин.).
3. Работа в малых группах с международными, национальными правозащитными документами. Подготовка презентаций, презентации (20 мин.).
4. Итоги.

Подготовка к творческому занятию «Мир равенства — мир справедливый»

ОПИСАНИЕ

некоторых упражнений, способствующих преодолению насилия, формированию навыков ненасильственного поведения

1. Структурные упражнения

Так называют обязательные упражнения, которыми начинается и завершается тренинг. В нашем модуле это «Принципы», «Ожидания», «Знакомство» и «Итоги».

Структурные упражнения выполняют много важных функций: они создают условия для последующей эффективной работы, формируют благоприятную атмосферу, могут быть «ледоколами» и т. д. Вместе с тем, структурные упражнения способствуют формированию устойчивых навыков. Например, упражнение «Принципы» — навыков ненасильственного поведения, упражнение «Знакомства» — навыков краткой и содержательной речи, упражнение «Ожидания» — планирования предстоящей работы и самоорганизации, упражнение «Итоги» — навыки анализа и определения результативности занятия. Именно потому они являются обязательными в каждом тренинге.

Формы проведения структурных упражнений

Они творческие, на каждом тренинге (цикла) они проводятся в разной форме.

«Принципы». На первом тренинге обсуждается их значение, обязательства, которые возмут на себя участники и участницы, если примут принципы. Очень важно полноценное обсуждение смысла, который группа вкладывает в принципы. Только понимание смысла и значения принципа позволяет осознанно принимать решение, следовать ему или нет. **В этом отличие принципов от правил, инструкций, законов, которые принимаются без нашего участия и становятся частью структурного насилия.**

На последующих тренингах мы предлагаем участникам и участницам выбирать принципы, рисовать их, изображать пантомимой, подбирать пословицы, поговорки, песни, связывать с темой занятия и т.д. **Основные принципы, предлагаемые на тренингах: позитивность, конструктивность, открытость для идей, пунктуальность, добровольность, персонализация, конфиденциальность, чуткость к разнообразию.**

Учащиеся могут формулировать эти принципы в понятной им форме. Например: конструктивность и открытость для идей — «не отвергать идей и предложений других людей», или «не критиковать» и т.д., не меняя основного смысла.

«Знакомство». Способствуют развитию потенциала личности, его навыков самопрезентации и выражения своих мыслей.

Формы проведения: «Закончить предложение “Меня зовут...”» и каждый раз новое задание: назвать черту характера, рассказать кратко историю из своей жизни и т. д.

«Ожидания». Развивает навык определения собственных целей на тренинге, планирования и самоорганизации. Способствует повышению самооценки.

Формы проведения: произнести вслух (тренер записывает на доске) или записать на листках, из которых можно сделать пано, и произнести, после того, как все написали. Таким образом, происходит визуализация сказанного (листочки на дереве, плоды, цветы и т.д.).

«Итоги». Предоставляют возможность вспомнить весь ход тренинга, отобрать важное, призвести выбор и озвучить результаты, полученные самим/самой участником, участ-

ницей. За короткое время «просмотр» дает возможность лучше запомнить информацию и закрепить навыки.

Где насилие*

ЦЕЛЬ:

– навыки чуткости к проявлению насилия и его предупреждению.

ОПИСАНИЕ УПРАЖНЕНИЯ: ⌚ 20–25 мин.

1. Все встают и готовы передвигаться. В помещении на расстоянии друг от друга размещены листы с надписями:

Да

НЕТ

Не ЗНАЮ

Тренер зачитывает вопрос. Учащиеся должны выбрать позицию, в зависимости от своего ответа. Затем тренер просит каждую группу обосновать свой выбор.

Вопросы :

Насилие это или нет:

1. Если пробегая по коридору мальчик задел ученицу, и она упала?
2. Если один человек обзывает другого?
3. Если в ссоре один/одна говорит другому/другой «Я тебя побью»?
4. Если, обозлившись, одна девочка подкладывает другой иголку на стул?
5. Если за провинность бьют?
6. Если постоянно высмеивают, обзывают?

Обсуждение после дискуссии:

- Что же такое насилие?
- Какие проблемы создает применение насилия?
- Каким было бы наше общество, если бы в нем не было насилия?
- Как можно предупредить насилие? (МШ с записью предложений на флипсе).

Разные лица насилия

ЦЕЛЬ:

– анализ ситуаций и определение видов насилия.

ОПИСАНИЕ УПРАЖНЕНИЯ: ⌚ 15 мин.

1. Мозговой штурм:

Какие действия относятся к насилию?

Тренер записывает все, что называют учащиеся.

2. Производится кластерный анализ записанного при мозговом штурме. Выделение

ФИЗИЧЕСКОГО, ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО, сексуального и экономического видов насилия (в соответствии с законодательством Украины).

3. Задание группе: дайте определения отмеченным формами насилия.
Заслушиваем и обсуждаем данные определения.

Упражнение «ИЗ КОЛЕСА НАСИЛИЯ»

ЦЕЛЬ: учиться видеть проявления насилия вокруг, формировать отношение активно-противодействия насилию.

Описание упражнения (12–15 мин.).

– Объединить группу в малые группы и попросить вспомнить случаи насилия из собственной жизни или жизни своих родных и близких.

– По возвращению к большой группе попросить по одному человеку от каждой группы рассказать о случаях, которые были упомянуты. При этом пересказ должен быть отстраненным, то есть называется только ситуация, а не человек, с которым это произошло.

– Тренер в это время рисует круг, спицами в котором будут рассказанные истории. При этом на спице указывается сфера, в которой произошло насилие (семья, школа, компания друзей и подруг и т.п.) и короткое описание факта (избиение, изнасилование, угрозы, и т.п.).

– Могут возникнуть сложности, когда кому-то будет тяжело это вспомнить. В таком случае предложите рассказать случаи из жизни родных и знакомых. Если и таких не будет, не пытайтесь принудить участницу/участника обязательно вспоминать конкретную ситуацию.

– Спросить, какие впечатления от этого колеса?

– Потом «колесо» положить на пол и попросить присутствующих занять позицию возле той спицы, которая, на их взгляд, является важнейшей (сильнейшей, самой болезненной, первой для преодоления и т.п.).

– После этого попросить объяснить, почему они так сделали?

– Следующим шагом следует перевернуть лист обратной (чистой) стороной наверх так, чтобы колесо со спицами лишь просвечивалось сквозь бумагу.

– Спросить, исчезла ли проблема?

А теперь попробуем найти пути преодоления.

– Для этого предложить подойти всем желающим и на месте черных спиц насилия начертить и написать, что можно сделать, чтобы его не стало.

– Спросить:

- В чем символизм этого упражнения?
- Для чего мы делали это упражнение?
- Где и когда оно может быть полезным?

Я И НАСИЛИЕ

ЦЕЛЬ: видеть себя как действующее лицо, которое может стать как источником насилия, так и человеком, умеющим действовать мирными способами.

ОПИСАНИЕ УПРАЖНЕНИЯ: (20–30 мин.)

Попросить каждую и каждого вспомнить случай, когда:

- вы сами были источником насилия в отношении других (физического, морального, другого);
- вы видели, как совершали насилие другие и не вмешались;
- вы видели насилие и выступили против него.

После того, как присутствующие (по желанию) поделятся воспоминаниями об этих случаях, спросить у группы о впечатлениях от своих собственных историй и историй, рассказанных другими.

Вопросы для обсуждения:

- Что, на ваш взгляд, было причиной насилия с вашей стороны?
- Что вам помешало вмешаться в ситуацию насилия?
- Что вам помогло противостоять ему?
- Для чего может быть полезным такое упражнение?
- Какие виды насилия чаще всего используют женщины? мужчины?

РАЗОРВАТЬ ЦЕПЬ НАСИЛИЯ

ЦЕЛЬ: помочь понять возможность и важность конкретных действий по преодолению насилия.

Учиться искать конкретные пути для преодоления ситуаций, связанных с насилием.

ОПИСАНИЕ УПРАЖНЕНИЯ: (30– 40 мин.)

Используется «колесо насилия» из проведенного ранее упражнения.

Упражнение проводится с помощью техники «аквариум».

В середину круга садятся поочередно те, кто считает важнейшей (сильнейшей, наиболее болезненной, первой для преодоления и т. п.) определенную спицу (например, «семья», «улица», «рабочее место» и т.п.), и на протяжении 5-6 минут обсуждают возможные шаги преодоления насилия в избранной сфере.

Предложенные шаги записываются на большом листе. Можно также обозначать на листе разными цветами уровни, на которых это можно будет сделать (законодательный, общественное мнение, персональная активность и т. п.).

По завершению спросить, какие впечатления от работы в круге и вне круга?

Возможно, кто-то из тех, кто не были в аквариуме, хотели бы добавить какие-то действия (шаги)?

Для чего мы делали это упражнение?

Упражнение «Я–Ты сообщение»

ЦЕЛЬ: развивать навыки анализа речевых посланий, контроля их эмоциональной окраски, познакомить с разными типами посланий и помочь пользоваться посланиями «Я — сообщение».

ОПИСАНИЕ УПРАЖНЕНИЯ: ⌚ 20-25 мин.

Чтобы ознакомить присутствующих с концепцией, нужно продемонстрировать два типа речевого поведения «Я — сообщение» и «Ты — сообщение».

Можно начать с таких вопросов:

Есть ли в числе присутствующих те, которые дрались в детстве?

Как начинались, чаще всего, эти потасовки? Со слов? Каких?

Дети вырастают, формы могут изменяться, а содержание остается тем же. В связи с этим предложить группе посмотреть две небольшие ролевые сценки в качестве примера разных типов речевого поведения. Чаще всего эти сценки играют тренеры, так как они глубже понимают смысл «Я — сообщение» и «Ты — сообщение».

Сначала следует показать сценку с использованием «Ты — сообщение», в которой обиженный /обиженная как бы обвиняет другого/другую в эгоизме, беспечности, невнимательности, применяя обидные слова и выражения. Второй «актер» отвечает в том же духе и занимает наступательную позицию. Важно, чтобы речевые послания-обвинения звучали зеркально (чтобы группа не имела повода сказать, что здесь виновна лишь одна сторона).

После «Ты — сообщения» следует спросить:

Что увидела группа?

Какие местоимения звучали чаще?

Какие последствия этой ситуации мы увидели?

Встречались ли подобные ситуации в жизни?

Потом надо продемонстрировать «Я — сообщение», сыграв эту же самую ситуацию (проблему, противоречие), но изменив тип поведения. В этом случае следует говорить один другому об увиденном типе поведения, чувстве, предположения относительно этого, а также пожелания изменить такое поведение.

На бумаге можно записать формулы, которые отображают «Я — сообщение»:

Я ощущаю... (описать свои ощущения)

Если я вижу (или слышу), что (как) ты... (описание действия)

Так как (мысли, опасения, предположения)...

Мне бы хотелось, чтобы в будущем ты...

Во втором случае разговор следует построить таким образом. При этом, как и в первом, следует стараться «употреблять» в разговоре двух сторон формулу, приведенную выше, зеркально.

После этого надо спросить группу:

Что она увидела в другом случае?

Чем отличалась эта игра?

Что чаще звучало в первом случае, какое местоимение?

Какое местоимение чаще звучало во втором случае?

Было ли желание сторон решить конфликт?

После этого надо объяснить, что первый тип поведения называется «Ты — сообщение», а второй — «Я — сообщение».

И в первом, и во втором случае противоречия остались.

В чем же разница, и как каждый тип поведения влияет на ход конфликта?

Что усиливает и ускоряет его? Что тормозит?

(В первом случае каждая из сторон говорила о вине второй стороны, например: «Ты всегда берешь и забываешь вернуть мои вещи... Ты думаешь только о себе...»).

В «Я — сообщении» человек говорит о том, что происходит с ним, что он испытывает, например: «Я теперь и не знаю что мне делать... Мне будет очень трудно сдать экзамен без конспектов, которые теперь у тебя...»).

«Я — сообщение» не вкладывается в рамки простой формулы или предложения. Главное, придерживаться правила необвинения и стараться говорить о собственной реакции, а не выводы относительно действий другой стороны. Важно также так подобрать роли, чтобы в них не было заведомо определенных отношений «подчинения — подчиненности».

Подчеркнуть, что гнев всегда ведет к возникновению «Ты — сообщения», которое имеет в себе приговор, «вердикт».

Упражнение «Апельсин»

ЦЕЛЬ: обратить внимание на важность изучения интересов сторон в конфликте. Развивать умение помогать разрешать конфликты путем поиска решения, которое удовлетворяло бы конфликтующие стороны.

ОПИСАНИЕ УПРАЖНЕНИЯ: ⌚ 15-20 мин.

Начать это упражнение следует с разыгрывания сценки, когда существует один (будто бы целый и неделимый) предмет (апельсин, лимон или любой другой), который хотят иметь обе стороны.

Например: мать или отец приносит домой один апельсин. Дочь и сын требуют его для себя, не говоря при этом, для чего он им нужен.

Мать или отец спрашивает у присутствующих (обращаясь к ним, как к соседям или соседкам):

- Что делать?
- Какие есть варианты?

В этой сценке тренер играет роль мамы или отца, а роли детей — участник и участница, получившие инструкции тренера. Тренер («мама», «папа») записывает на большом листе бумаги возможные ответы присутствующих, спрашивая после каждого ответа, удовлетворяет ли он детей, фиксируя их отношение знаком «+» или «-». Но не все решения удовлетворяют дочь или сына, так как каждый и каждая требуют целый апельсин.

Предложения «соседей»	Дочь	Сын
Поделить пополам	-	-
Отдать дочке	+	-
Отдать сыну	-	+
...	...	...

Провести мозговий штурм і записати всі рішення, пропозиції присутніми.

Якщо хто-то запропонує запитати дітей, для чого їм апельсин потрібен, тренер робить це, і рішення буде знайдено. Відкривається, наприклад, що донька хоче випісти пироги, і їй потрібна цедра, а син хоче выдавити сік, і йому потрібна середина.

У разі використання інших предметів, бажання сторін повинні відповідно коректуватися — якщо це газета, то одна сторона може хотіти розгадувати кросворд, а друга, наприклад, подивитися програму передач і т. п.

Проаналізувати запропоновані рішення з позиції «перемога — програш» в кожному випадку. Дати визначення кожному з них.

«програш — програш»	уникнення
«перемога — програш»	змагання
«програш — перемога»	адаптація
«перемога — перемога »	співпраця

Звернути увагу присутніх, що попередження і розв'язання конфліктів, які ведуть до насильства, можливо при підході співпраці.

Обговорити вправу:

- Чому важливо запитувати тих, хто знаходиться між собою в конфлікті?
- Старуються вони вирішити проблему?
- Як бути, якщо не вдасться знайти шлях оптимальної співпраці?
- Чому важливо знайти як можна більше різних шляхів виходу з конфлікту?
- Як можна використати отримані в вправі знання, якщо інша сторона не хоче знаходити шлях співпраці?
- Для чого важливо вміти розрізняти індивідуальні стилі поведінки стосовно конфлікту?

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Софія Сампара, Оксана Сампара

Актуальність дослідження зумовлена тим, що початок ХХІ століття позначений появою і розвитком в Україні шкіл нової генерації — гімназій, коледжів, шкіл-комплексів, сімейних, авторських шкіл. Епіцентром діяльності їх стало піклування про виховання і самовиховання творчої особистості з багатим духовним світом, інтересами і ціннісними орієнтаціями. До їхніх стін потрапляють підлітки, яким властива висока пізнавальна активність: наполегливість у навчанні, інтерес до наукової праці, бажання знати більше, ніж дає навчальна програма загальноосвітньої школи, допитливість, бажання співробітництва у навчанні. Проблема переходу учня-підлітка до школи нового типу на сьогодні є актуальною для психолого-педагогічної теорії і практики. Проте рівень пізнавальної активності багато у чому залежить від процесу адаптації підлітка до нових умов навчання, оскільки загострення суперечностей, що супроводжують зламні

періоди розвитку суспільства, невизначеність у сенсі життя та відсутність упевненості у майбутньому сприяють зростанню тривожності та тривоги у поведінці неповнолітніх. Як свідчить практика роботи сучасної школи, це явище найчастіше спостерігається серед учнів підліткового віку, який сам по собі є кризовим з погляду психофізіологічних змін. Серед соціально-психологічних факторів їх виникнення психологи відзначають тенденцію до поширення у учнів тривожності, страху, які накладають відбиток на особистість, підсилюючи рівень її дезадаптивності.

Дослідження тривожності як властивості особистості підлітка в останній час є особливо актуальним, оскільки згідно з даними вітчизняних та зарубіжних вчених, у сучасному світі з'явилась стійка тенденція до зростання кількості тривожних людей. Більш того, змінюється сама «якість» тривожності, що набрає форми глибинної тривоги, яка, на думку багатьох психологів і психотерапевтів, найменшою мірою піддається переборенню. Тому вивчення особливостей тривожності у підлітків як емоційної складової розвитку їх образу «Я» представляє незаперечну значущість. Водночас слід зазначити, що сьогодні ще недостатньо уваги приділяється дослідженню тривожності у підлітків, які навчаються у закладах нового типу. Актуальність та недостатня опрацьованість зазначених питань і зумовили вибір **теми дослідження «Особливості тривожності у молодших підлітків (на прикладі закладів нового типу)».**

Об'єктом дослідження є процес особистісного розвитку молодших підлітків.

Предмет дослідження — особливості тривожності у молодших підлітків-гімназистів та умови її попередження.

Мета дослідження полягала у вивченні особливостей тривожності у молодших підлітків у нових адаптаційних умовах гімназії та умов попередження її виникнення.

Гіпотеза дослідження: тривожність молодших підлітків пов'язана з необхідністю їх адаптації до нового режиму навчання та самоутвердження в новому колективі ровесників.

Відповідно до поставленої мети та гіпотези нами визначені такі **завдання** дослідження:

1. Здійснити аналіз теоретичних підходів до проблеми тривожності та її специфіки у підлітковому віці.
2. Дати характеристику основних видів та проявів тривожності.
3. Експериментально з'ясувати специфіку взаємозв'язку між психологічним змістом тривожності та розвитком «Я-образу» підлітків, їх адаптацією та статусом.
4. Описати причини виникнення тривожності у молодших підлітків.
5. Описати основні умови профілактики та подолання тривожності у підлітковому віці.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури, психолого-педагогічний експеримент, аналіз ситуацій реальної взаємодії підлітків з оточуючими, метод спостереження, бесіда, метод експертних оцінок, а також психолого-діагностичний метод, представлений стандартизованими методиками (шкали Спілбергера, Філіпса, СПА А.В. Фурмана, соціометрія Дж. Морено). Дослідження проводилось на базі Української гімназії ім. Івана Франка м. Тернополя.

Тривога у світі людських переживань є явищем досить поширеним і має багато різних відтінків, тому її важко пояснити. Слово «тривожний» визначається у словниках з 1771 року. Існує багато версій, що пояснюють походження цього терміна. Автор однієї з них вважає, що слово «тривога» означає тричі повторений сигнал про небезпеку з боку супротивника [34].

Найчастіше в психології поняття «тривожність» визначається як переживання емоційного дискомфорту, що пов'язане з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям небезпеки. Очікування небезпеки, що насувається, співвідноситься з почуттям невідомого: людина не усвідомлює, звідки вона може загрозувати. На відміну від емоції страху, тривожність не має конкретного джерела.

У психології тривожність розглядається як індивідуальна психологічна особливість, яка полягає у підвищеній схильності людини до переживань, неспокою, тривоги в різних життєвих ситуаціях. Стан тривожності характеризується невизначеністю, дифузністю, відчуттям небезпеки, на відміну від страху, який є, звичайно, реакцією на конкретні об'єкти, що становлять загрозу і сприймаються людиною як власні переживання.

Існує багато класифікацій тривожності, зокрема, в психологічній літературі часто зустрічаються такі поняття, як особистісна і ситуативна (реактивна) тривожності. Особистісна — це базова риса особистості, котра формується і закріплюється в ранньому дитинстві, та проявляється в типовій, ситуаційно-стійкій реакції людини, що виражається в стані підвищеної схвильованості на загрози для особистості існуючу або уявну ситуацію. Реактивна — це зовні схожа поведінка людини, котра не пов'язана з наявністю у неї особистісної тривожності, вона проявляється у людей в окремих ситуаціях.

Велику увагу в дослідженнях вчені приділяють конкретним видам тривожності у дітей: шкільної тривожності (Є.В. Новікова; Б.Н. Філіпс, А.М. Прихожан, Н. Бастун, А.М. Костіна, Г. Полякова); тривожності очікувань у соціальному спілкуванні (В.Р. Кисловська, Н.М. Гордцова), а також дослідження «комп'ютерної тривожності» (О.В. Дороніна). Дослідники А.І. Захаров, Б.І. Кочубей, Є.С. Новікова характеризують прояви тривожності в різні періоди дитинства. Прояви тривожності у дітей, зокрема підлітків, можуть бути соматичними і поведінковими. Тривожність також має специфічний зв'язок із формами поведінки. Тривога в 10–12-річному віці — вікова характеристика, що перекриває індивідуальні особливості розвитку, що бажано враховувати у плані профілактики психічно нормального і повноцінного розвитку підлітка. У підлітковому віці спостерігається закономірність: чим вища і адекватніша самооцінка, тим нижча тривожність і більша впевненість у собі і своїх можливостях. Оскільки «тривожність» вважають «проблемою віку», то причини її утворення, що виникають під дією нових реалій часу, розвитку демократичного суспільства, потребують нового поглибленого вивчення та осмислення.

Експериментальне дослідження проводилось у два етапи: на початку навчання (вересень 2005 р.) і після закінчення I семестру (січень 2006 р.). Це дало нам можливість оперативно провести збір емпіричного матеріалу у достатньо короткі терміни та зменшити вплив додаткових факторів (кінець семестру, наближення контролю навчальних досягнень тощо).

Вибірка становила 27 обстежуваних — гімназистів 1-го (5) класу (10–11 років, 15 дівчаток і 12 хлопчиків). Робота проводилась як у груповій, так і в індивідуальній формі.

За допомогою описаної вище програми дослідження нам вдалося з'ясувати: рівень та зміст тривожності молодших підлітків; зв'язок тривожності із соціально-психологічною адаптацією обстежуваних; зв'язок тривожності підлітків з їх статусом у колективі однолітків.

Організація констатуючого експерименту була побудована так, щоб підліток не виявляв у себе тривожність чи її відсутність, а оцінював ситуації, що викликають ту чи іншу міру тривожності, і виявляв сфери дійсності, які є для нього основними причинами тривожності.

Якісний та кількісний аналіз результатів I етапу дослідження показав, що більшість обстежуваних мають середній (26%) та низький (44%) рівень ситуативної тривожності, решта — дуже низький та високий. Поряд з цим ми виявили у обстежуваних лише середній (56%) та низький (44%) рівні особистісної тривожності. Причому зміст тривожності дещо відрізняється у хлопчиків і дівчаток: 30% дівчаток сказали, що «майже постійно відчувають себе невдахою, їм не вистачає впевненості у собі»; 35% хлопчиків «хочуть бути везучими, як інші, їх охоплює неспокій, коли починають думати про свої справи та проблеми». За методикою С. Філіпса було визначено рівні і фактори шкільної тривожності. Зокрема, на першому місці (54%) — страх ситуації перевірки знань — негативне ставлення і переживання тривоги в ситуаціях перевірки (особливо — привселюдної) знань, досягнень, можливостей. На другому місці (43%) — проблеми і страхи в стосунках з вчителями — загальний негативний емоційний фон стосунків з дорослими в школі, що знижує успішність у навчанні дитини. Третє місце (39%) посідає страх самовираження — негативні емоційні переживання ситуацій, пов'язаних з необхідністю саморозкриття, пред'явлення себе іншим, демонстрація своїх можливостей. Четверте місце (37%) займає такий фактор формування шкільної тривожності, як загальна тривожність у школі — загальний емоційний стан підлітка, пов'язаний з різноманітними формами його включення в життя гімназії. На п'ятому місці (36%) стоїть страх невідповідності очікуванням оточуючих, тобто орієнтація на значущість інших в оцінці своїх результатів, вчинків і думок, тривожність з приводу оцінок, які дають оточуючі, очікування негативних оцінок. Шосте місце (30%) — фрустрація потреби в досягненні успіху — несприятливий психічний фон, що не дозволяє дитині розвивати свої потреби в успіхові, досягненні високого результату. Сьоме місце (27%) займають переживання соціального стресу — емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються її соціальні контакти (перш за все — з однолітками). Восьме місце (24%) — низький фізіологічний опір страху — особливості психофізіологічної організації, що знижують пристосування дитини до ситуацій стресогенного характеру і підвищують вірогідність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний фактор середовища. Отже, за всіма факторами, окрім п'ятого (страх ситуації перевірки знань), спостерігається нормальний рівень тривожності (<50%), лише за п'ятим фактором — підвищений (50 — 75%).

Відмітимо, що у учнів гімназії спостерігається орієнтація на досягнення успіху, спрямованість на завтрашній день, на самоствердження у діяльності. Зазначимо, що більшість підлітків із гімназії, як показали бесіди з ними, не відносять тривогу та страх до соціально несхвалюваних переживань, вважаючи, що в тій чи іншій мірі вони характерні для всіх, причому тривога іноді оцінювалась і як позитивне переживання, що говорить про душевне багатство дитини, її небайдуже ставлення до оточуючого.

Аналіз одержаних результатів адаптованості-дезадаптованості за методикою А.В. Фурмана показав, що у вересні в обстежуваних переважав середній (40%) та низький (22%) рівень адаптованості. Спостерігалися і незначні прояви дезадаптованості ситуативної (4%) та неадаптованості неочевидної (15%), а також були виявлені високий (15%) та дуже високий (4%) рівні адаптованості. Середні значення показників вказують на низький рівень адаптованості на початку навчального року (середній показник 62 бали — низький рівень). За результатами соціометрії виявлено, що на початку навчального року 3

учнів (11%) займали статус «зірки», 4 (15%) було «вибраних», 17 (63%) — «прийняті», і 4 учні(11%) — «ізолювані».

Порівняльний якісний аналіз даних, одержаних на двох етапах дослідження, свідчить про те, що ситуативна тривожність обстежуваних істотно зменшилась: високий рівень на 11%, середній — на 26%, проте особистісна майже не змінилася (виявлено лише незначні гендерні відмінності). Про соціально-психологічну адаптацію підлітків до реальних умов їхнього шкільного життя свідчать істотні зміни у рівні адаптованості: низький рівень (62 бали) змінився на середній (67 балів). Якісно змінилися і міжособистісні стосунки в колективі. Аналіз соціометрії свідчить, що кількість «зірок» збільшилась на 15%, зникли «ізолювані», на 26% збільшилась кількість дітей, які займають комфортне становище у класі («вибрані»), решта (59%) — «прийняті».

Теоретичний аналіз проблеми тривожності підлітків та результати експериментального дослідження підтвердили гіпотезу дослідження і дозволили дійти таких **висновків**:

1. Одержані у дослідженні дані дозволили з'ясувати психологічний зміст особистісної та шкільної тривожності молодших підлітків.
2. Виявлено зв'язок, з одного боку, з віковими особливостями дітей, а з іншого — з реальними умовами їх нового шкільного життя (у закладах нового типу).
3. Виявлено гендерні особливості тривожності у молодших підлітків.
4. Виявлено психологічні характеристики емоційних станів молодших підлітків гімназії: внутрішня напруженість, нестабільність психоемоційного стану, амбівалентність почуттів, роздратованість, запальність, перепади настроїв, що загалом зумовлює середній та високий рівень тривожності; прагнення досягти успіху, зростаюче почуття відповідальності за свої вчинки, бажання самому розв'язувати проблеми тощо.

Дослідження показало, що значна кількість молодших підлітків недостатньо володіють навичками адекватного реагування на різні життєві ситуації, не вміють керувати своїми емоційними станами та поведінкою, конструктивно розв'язувати міжособистісні конфлікти. В їх поведінці переважають афективні реакції, а недостатній розвиток прийомів саморегуляції призводить до внутрішньої напруженості, негативних переживань.

Отримані дані свідчать про гостру необхідність спеціальних корекційних впливів на підлітків, зокрема, тих впливів, котрі спрямовані на сферу самосвідомості дитини, її уявлення про себе, тривожність, негативне ставлення до себе та інших. Дуже важливо активізувати процес особистісного саморозвитку на початку підліткового віку, — щоб уникнути можливих ускладнень, загострення конфліктних тенденцій у середньому та старшому підлітковому віці. З цієї метою необхідно активізувати процес самопізнання у молодших підлітків, забезпечивши їх засобами та навичками саморегуляції власних емоційних станів і поведінки, зміцнити почуття власної гідності, впевненості в собі і завдяки цьому сприяти подоланню стану тривожності, внутрішнього конфлікту, що негативно позначається на поведінці та ставленні підлітка. Основною гуманістичною ідеєю профілактики тривожності може бути цикл занять, зміст яких полягатиме в тому, щоб не давити, не примушувати, не ламати дитину, а допомогти їй стати самою собою, прийнявши та полюбивши себе, побороти стереотипи, які заважають жити радісно та щасливо, в першу чергу, у спілкуванні з ровесниками та вчителями.

ПРОБЛЕМИ ҐЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Н.М. Павлуценко

Культура кожного суспільства, як і уява соціалізованого в ній індивіда, містить узагальнені уявлення про те, якими є чоловіки і жінки та чим вони повинні займатися. Такі усталені уявлення щодо спільнот чоловіків і жінок загалом називають ґендерними стереотипами. Зазвичай вони можуть бути далекими від реальності, неточними, стійкими відносно нової інформації та вельми віддаленими від реальних рис і поведінки конкретного індивіда.

Ґендерні стереотипи, як узагальнені уявлення про людей, виявляються насамперед як ґендерно-рольові стереотипи, що стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для хлопчиків і дівчаток, а також як стереотипи ґендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних хлопчикам і дівчаткам.

Ґендерні стереотипи — це набір консервативних, загальноприйнятих норм і суджень, які стосуються статусу чоловіків і жінок, норм їхньої поведінки, мотивів учинків і характеру потреб. Ґендерні стереотипи закріплюють існуючі ґендерні відмінності та взаємовідносини [1, 304].

Російські дослідники зауважують, що стереотипи, які існують у суспільстві, мають велике значення в процесі соціалізації дітей, багато в чому визначаючи його спрямованість. Усі стереотипи поєднано в три групи.

Перша — це стереотипи маскулінності-фемінінності. Чоловікам і жінкам приписуються конкретні психологічні якості і властивості особистості. Це стереотипи ієрархічно протиставляють представників різних статей: чоловічу асоціюють з домінантністю, компетентністю, здатністю логічно мислити, жіночу — з покірністю, залежністю, емоційністю, ніжністю.

Друга група ґендерних стереотипів стосується закріплення сімейних і професійних ролей відповідно до статі. Для жінок головними соціальними ролями є сімейні — мати, господарка, для чоловіків — професійні. При цьому чоловічу стать прийнято оцінювати за професійними досягненнями, жіночу — за наявністю родини, дітей.

Третя група ґендерних стереотипів пов'язана з розбіжностями у змісті праці. Талан жінок — експресивна сфера діяльності (виконавчий і обслуговуючий характер праці); інструментальна сфера — це область діяльності чоловіків, де головною є творча, керівна праця. Всі ці стереотипи демонструють надзвичайну життєстійкість. Міцність їхньої укоріненості в свідомості більшості населення сприяє активній передачі таких стереотипів з покоління в покоління. Найбільше ґендерні стереотипи засвоюються в дитинстві завдяки основним інститутам соціалізації, якими виступають батьки, брати та сестри, школа та ЗМІ [3, 19–21].

Сучасні українські дослідники нагадують, що цивілізація створила систему поведінкових приписів, взірців, моделей поведінки (від іграшок, одягу, манер спілкування тощо до соціальних видів діяльності), прийнятних для хлопчиків і дівчаток, чоловіків і жінок. Вони функціонують у вигляді ґендерних стереотипів і допомагають засвоєнню статевої ролі у дитячі роки, бо є своєрідною вказівкою про призначення статей у суспільстві, органічною

складовою нормативів статево-рольових очікувань (гендерних стандартів). Ці очікування, як правило, поляризують поведінку статей. Відомо, що активність і наполегливість хлопчика сприймається як норма поведінки, а така ж поведінка дівчинки — як відхилення від норми [2, 57]. Отже, гендерні стереотипи можуть бути хибними, занадто узагальненими, неточними, помилковими, тобто виконувати консервативну і навіть шкідливу роль, формуючи у людей хибне знання і деформуючи міжособистісну діяльність.

Література

1. Говорун Т.В. Гендерна психологія: Навч. посіб. / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. — К.: Видавн. центр «Академія», 2004. — 308 с.
2. Кікінежді О. Чи підвладна психологія молодшого школяра гендерним (статевим) стереотипам? / О. Кікінежді // Початкова школа. — 2005. — №11. — С. 57 — 61.
3. Клецина И.С. Гендерная социализация: Учеб. пособ. / И. С. Клецина. — СПб.: Издат. РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. — 92 с.

СЕКЦІЯ № 5

ГЕНДЕРНІ ЗАСАДИ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

ГЕНДЕРНІ ПРОБЛЕМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: НАСИЛЬСТВО ЖІНОК НАД ЧОЛОВІКАМИ У СІМ'І

Анастасія Аргунова,

студентка Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Прагнучи відновити «баланс наукового інтересу» в рамках гендерної проблематики, ми пропонуємо розглянути проблему — насильство жінок над чоловіками в динамічно мінливих соціально-економічних і соціально-політичних умовах, які, зокрема, характеризуються відходом від патріархальної моделі сім'ї, зростаючими можливостями для самореалізації жінок в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Треба сказати, що глобалізаційні процеси неухильно, швидкоплинно та масштабно впливають на розвиток українського суспільства. Цей вплив необхідно розглядати як системний, який охоплює усі соціальні інститути, у тому числі інститут сім'ї, освіти тощо. Зокрема, у сучасному глобальному соціумі, що стрімко трансформується, ми спостерігаємо тенденцію, пов'язану з розвитком мускулінності жінок і жіночності чоловіків. Розвинуте в технологічному та інформаційному планах суспільство надає жінці більше можливостей для саморозвитку, самовдосконалення та самоактуалізації. Жінка стає більш незалежною і активнішою в економічному, політичному, суспільному житті.

Насильство жінок над чоловіками, на нашу думку, є досить поширеним і актуальним (але замовчуваним) явищем, як у глобальному, так і в суто українському вимірі. Слід зазначити, що сучасні наукові дослідження, присвячені гендерним проблемам, недостатню увагу приділяють розгляду питань, пов'язаних з насильством жінок над чоловіками в міжособистісних і сімейних відносинах. Навіть сама постановка питання виглядає як відчайдушна спроба «пливти проти течії». Хоча цілком очевидно, що однозначна теза «чоловік насильник — жінка жертва» — досить поверхова. І шкода, яку отримує чоловік у результаті насильницьких дій стосовно нього з боку жінок, також досить велика.

При цьому цілком очевидно, що в соціумі широко поширені різні види насильства жінок над чоловіками. Ми в своїй роботі виділили такі з них: моральне (психологічне), сексуальне, соціальне, фізичне.

Для детальнішого вивчення проблем гендерного насильства в сучасній українській сім'ї, а саме жіночого насильства над чоловіками, було проведено пілотне соціологічне дослідження.

Як основний метод збору емпіричної інформації використовувалося соціологічне опитування. Опитування проводилося методом інтерв'ювання серед мешканців двох найбільших міст Луганської області: м. Луганська і м. Красний Луч. Польовий етап дослідження проводився особисто автором з 17 листопада по 5 грудня 2010 року. Всього на підставі багатоступеневої кватної вибірки було опитано 200 респондентів.

Результати опитування свідчать, що в українських сім'ях домінує моральне (психологічне) насильство жінок над чоловіками. 77% усіх респондентів відзначили, що саме цей вид насильства найбільш поширений.

Таким чином, у ході проведеного дослідження знайшла своє підтвердження гіпотеза про те, що на відміну від чоловічого насильства, в якому домінує фізична сила, жіноче насильство в сім'ї базується переважно на різних формах морально-психологічного впливу і тиску.

Також отримані нами дані свідчать, що в цілому проблема насильства жінок над чоловіками досить актуальна для сучасного суспільства. 57% учасників опитування вказали на її існування в українському соціумі. Водночас результати опитування показують, що, на думку респондентів, вона мало висвітлена в ЗМІ (на це вказали 60% опитаних).

Результати опитування свідчать: у суспільстві досі домінують стійкі уявлення про те, що чоловік, який зазнає насильства, не повинен афішувати подібного роду факти. І навіряд чи такий чоловік може розраховувати на ступінь такого ж суспільного співчуття, яким супроводжуються приклади насильства чоловіків над жінками. Дані проведеного автором опитування дають підставу стверджувати, що чоловік навіть у результаті здійснення над ним насильницького акту з боку жінки не звернеться до служби допомоги. 40% від загального числа опитаних сказали, що чоловікові, постраждалому від насильства з боку жінки, не слід звертатися за допомогою.

Також за результатами проведеного нами опитування серед жителів м. Луганська та м. Красний Луч, ми можемо зробити висновок, що яскраво виражених відмінностей між відповідями населення великого провінційного міста та обласного центру не визначено. Однак, у Красному Лучі тих людей, які не чули про проблему насильства жінок над чоловіками, виявилось в 1,5 рази більше, ніж у Луганську. Це твердження може нам говорити про те, що жителі більш урбанізованих міст краще обізнані в цьому плані. Також у Луганську в 1,5 рази більше тих респондентів, які вважають, що чоловік не повинен розголошувати сімейні проблеми, і тим більше звертатися до служби допомоги.

Ми можемо припустити, що жіноче насильство над чоловіками має дуже глибокі історичні корені практично в усіх культурах. І цілком можливо, що це насильство має тенденцію до прогресування. Це, перш за все, пов'язано з очевидним вирівнюванням соціальних ролей жінки і чоловіка. Надання жінкам більшої кількості прав і, найголовніше, реальних соціальних практик для повноцінного розвитку, збільшення ступеня фінансової, економічної та соціально-психологічної незалежності від чоловіка дає можливість для її особистісного самоствердження. Що в свою чергу не всіма представницями жіночої статі може бути використано зі знаком «плюс».

Соціологи ж у цьому проблемному полі повинні відстоювати позицію розумної паритетності щодо представників різної статі, збалансованості внутрішньосімейних відносин, звертати увагу різних громадських організацій на більш складні процеси і парадокси, якими перенасичена сучасна сім'я, включаючи і соціальний феномен насильства жінок над чоловіками. Адже кожна людина приходить у «сім'ю — місце, куди пом'ятий і побитий індивідуум повертається після сутички зі світом» [1], а там побутові проблеми, незрозуміння з боку дружини (чоловіка), батьків, дітей, і як наслідок — відтворення агресії, а разом з тим і насильства, як морального, сексуального, так і фізичного. Хоча багато хто бажає жити в сім'ї, в якій панує тепло, любов і повага.

У висновку ж ще раз зазначимо, що, на нашу думку, жіноче насильство в сім'ї, хоча й мало розроблений, але дуже перспективний напрямок для фахових соціологічних досліджень. У міру прискорення розвитку глобалізаційних процесів, вирівнювання гендерних

статусів і ролей проблеми жіночого насильства над чоловіками будуть мати тенденцію до зростання. І соціологам важливо знову «не прогавити» очевидне.

Література

1. Тоффлер А. Футурошок / пер. с англ. — СПб., 1997. — 464 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bookall.ru/blaaeue.html>.

ГЕНДЕРНІ УЯВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ КРИЗОВИХ СІМЕЙ, ЩО ЗАДІЯНІ В НЕУРЯДОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЕКТАХ ОДЕСИ

Анастасія Бедрова,

*студентка Південноукраїнського національного
педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*

Сучасні реалії суверенного українського суспільства XXI століття дозволяють порушити питання про дезорганізацію сім'ї як соціального інституту. Пошуки причин та чинників, що зумовлюють кризу сучасної сім'ї (В. Кравець, А. Теремко, м. Целуйко, А. Чекалина), привели нас до комплексу факторів, які стали реаліями повсякденного життя більшості українських сімей. Так, підіймаючи історичний пласт передумов, що привели до зазначеного факту, засвідчимо, що в 20-ті роки ХХ ст. американські соціологи дійшли висновку про зниження ролі сім'ї у життєдіяльності суспільства, який ґрунтувався насамперед на підставі зниження дітонародження і зростання злочинності. У 60-ті роки за так званої «сексуальної революції», коли значно збільшилась кількість розлучень, почали говорити навіть про агонію сім'ї як соціального інституту [1].

Саме в родині дитина одержує перший життєвий досвід, робить перші спостереження і навчається тому, як себе вести в різних ситуаціях, починається процес засвоєння дитиною суспільних норм і культурних цінностей. Особливості взаємодії дитини з батьками, ступінь їх гендерної чуйності, наявність емоційних зв'язків і відносин прихильності впливають протягом усього періоду дитинства, так і в подальшому житті є своєрідним еталоном побудови його відносин з іншими людьми [2, с. 76]. Сім'я є базисною основою соціалізації, найважливішим соціальним інститутом. Вплив сім'ї на дитину сильніший, ніж вплив школи, вулиці, засобів масової інформації. Отже, від соціального клімату в сучасній сім'ї, духовного і фізичного становлення в ній дітей найбільшою мірою залежить успішність процесів розвитку та соціалізації дитини [3, с. 158]. Тому так важливо, щоб у кожній дитини була благополучна сім'я. Але якщо в родині один з батьків вживає наркотики і ця сім'я кризова? Які соціально-психологічні наслідки виховного впливу такої сім'ї на формування особистості дитини? Однією із найважливіших психологічних проблем, пов'язаних з вихованням дитини в кризовій родині, як ми підкреслили у дослідженні, постало порушення статевої ідентичності, несформованість навичок гендерно сбалансованої поведінки. Медики та психологи відзначають, що втрата або несформованість почуття статі породжує глибокі зміни всієї особистості людини. У такої людини спостерігається відчутна втрата свого Я, порушується вся система її відносин з іншими людьми. Навіть невелике відхилення від норми в області статевої самосвідомості загрожує негативними наслідками.

Виховуючись у кризовій сім'ї, дитина відчуває порушення статевої ідентифікації, має серйозні психологічні проблеми. Адже для того, щоб успішно пройти процес ідентифікації, на нашу думку, молодший школяр повинен виховуватися у благополучних умовах. В іншому випадку дитина не адекватно засвоює свою психологічну і соціальну стать — гендер, не відчуває любові до батьків, до людей, навколишнього світу. Нерідко через це у дитини виникають проблеми як у школі, так і вдома. Якщо дитина не бачить, як ведуть себе батько або мати в тих чи інших ситуаціях, у своєму житті вона не зможе відтворити жіночу або чоловічу модель поведінки. Виховуючись одним з батьків або у складних життєвих умовах, дитина, так чи інакше, набуває порушення статевої ролі та власного гендерного статусу.

Наше дослідження проходило на базі Центру дитячої творчості ОБФ «Шлях до дому». У дослідженні брали участь діти 3 — 6 років та їхні батьки. Об'єкт дослідження — процес гендерної ідентифікації молодших школярів в умовах кризової сім'ї. Предмет дослідження — гендерні уявлення дітей молодшого шкільного віку, які виховуються у кризовій сім'ї. Метою роботи є вивчення особливостей гендерних уявлень дітей з кризових сімей. В експериментальну групу увійшло 20 осіб (10 дівчат та 10 хлопчиків). Психолого-педагогічний напрямок реалізації дослідження виконувався з позицій гендерного підходу у роботі із сім'ями та їхніми дітьми. Як основний метод при проведенні дослідження ми використовували різні цікаві методики («Гендерний портрет сім'ї», «Скринька чоловічих та жіночих приладів», «Створюємо власну гендерну казочку» тощо). Експеримент полягав у тому, що дітям було запропоновано намалювати своїх батьків, які виконують якісь дії. Майже усі діти намалювали мати, яка робить якусь хатню роботу, і батька, який тяжко працює. Тут ми помічаємо закладений стереотип, який існує не одне століття. Тато — голова, мати — сидить вдома, виконуючи хатню роботу. Опрацьовуючи з дітьми тему егалітарного розподілу гендерних ролей, ми використали казочки, зміст яких було спрямовано на те, що батьки і діти можуть робити усі справи разом: готувати їжу, прибирати у квартирі, працювати тощо. Тобто ми мали змогу дати дітям зрозуміти, що існує таке поняття, як рівність. Наприкінці нашої роботи ми помітили, що діти змінили своє бачення про родину. Ми зафіксували у дітей моделі паритетних відносин у сім'ї за допомогою малюнків батьків і дітей разом.

Відтак теоретичний та практичний матеріал роботи засвідчив про те, що гендерні уявлення дошкільників з неповних сімей відмінні від гендерних уявлень дошкільників з повних сімей. Як вже згадувалося раніше, хлопчики і дівчатка з неповних сімей більшою мірою схильні до жіночих виборів. Вони схильні до вибору жіночих якостей для чоловіка, вони бачать у своїй матері голову сім'ї, мама для них є найсильнішою і красивою одночасно. Так відбувається тому, що у цих дітей немає батька, вони виховуються лише однією матір'ю. Відповідно, і хлопчики і дівчатка бачать у своїй неповній сім'ї лише жіночу модель поведінки, в результаті чого потім її копіюють. Тому діти з неповних кризових сімей не засвоюють гендерну поведінку тією мірою, в якій необхідно її засвоювати.

Література

1. Теремко А.І. Соціальні фактори кризи сучасної сім'ї та проблеми оптимізації шлюбно-сімейних відносин // Соціологія (2001) [Електронний ресурс] / — Режим доступу: <http://www.readbookz.com/book/138/3915.html>

2. Целуйко М.В. Психология неблагополучной семьи. — СПб.: Питер, 2003. — 171 с.
3. Чекалина А.А. Гендерная психология: Учебное пособие. — М.: «Ось-89», 2006. — 256 с.

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У СТРАТЕГІЯХ ПРИСТОСУВАННЯ ДО КРИЗИ СЕРЕДЬНОГО ВІКУ

Ганна Новікова,

студентка Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

На сучасному етапі розвитку цивілізації людина досягла значних успіхів у різних сферах життєдіяльності. Але з найдавніших часів і до наших днів вона не перестає відчувати кризові стани, котрі можуть негативно позначатися на її можливостях, погіршувати працездатність і служити причиною виникнення психосоматичних розладів і порушень. Проте при правильному поводженні зі своїми переживаннями і знаходженні вивіреного рішення, людина здатна перенестися на інший ступінь свого розвитку, сприяючи своєму вдосконаленню. Саме для цього необхідно мати певну психологічну грамотність стосовно розуміння кризових ситуацій, їх різновидів і причин їх виникнення.

Існують певні стратегії життя, і несвідомо вибираючи одну з них, людина будує свою поведінку відповідно до конкретних ситуацій. Криза середини життя — це нормативна, пов'язана з віковим розвитком подія; це той час, коли люди критично аналізують і оцінюють своє життя. Одні можуть бути задоволені ним, вважаючи, що вони досягли піку можливостей. Для інших аналіз прожитих років може стати хворобливим процесом [3, с.15].

Криза середини життя зазвичай визначається розбіжністю між мріями, цілями молодості та дійсними, досягнутими результатами. Досліджуючи питання кризи середнього віку, слід зазначити, що Карл Густав Юнг першим припустив, що у віці від тридцяти п'яти до сорока років «готується важлива зміна в психіці людини. Спочатку ця зміна відбувається на несвідомому рівні і не є чимось незвичайним. Просто воно виявляється побічно» [2, с. 510]. Але Юнг точно вказує на те, що зміна перспективи зазвичай раніше починається у жінок, тоді як у чоловіків збільшення випадків депресії помічається у віці сорока років.

Криза середніх років може виникнути в разі істотної розбіжності при звірненні наявної ситуації з віком, коли людина чекає «пожинати плоди», з ідеальної ситуації, такої, що малювалася їй в юності. Розбіжності у сфері професійної ідентичності, що включають незадоволення успішністю кар'єри, сформованим авторитетом, рівнем матеріального благополуччя, є лише одними із значущих розбіжностей важливіших більш для чоловіка, ніж для жінки. Другою такою сферою виступає сімейне життя, в якому криза здатна викликати незадоволення сімейним статусом, вибором партнера і друзів, стосунками з близькими, добробутом сім'ї тощо. Третя сфера, за якою відбувається процес звірнення ідеалу і реальності, — це сфера особистісного зростання, що включає задоволеність собою, — самоактуалізацію. Людина середніх років схильна аналізувати свою значущість для суспільства, ступінь розкриття в процесі життя своїх потенційних можливостей і здібностей [5, с. 20].

У чоловіків і жінок криза протікає в різних вікових рамках: жінки раніше з нею стикаються, у віці 35 — 40 років; чоловіки стикаються з кризою у віці 40–45 років.

Для кожної особистості характерний свій, унікальний спосіб життя, спосіб його організації, оцінювання й осмислення. В процесі життя особистість виступає суб'єктом спілкування, суб'єктом діяльності, будучи, зрештою, суб'єктом власного життя [4, с. 126]. Позиція суб'єкта дозволяє людині співвіднести свої можливості з поставленими цілями, інтегрувати свої здібності в різних сферах.

К.А. Абульханова-Славська вперше позначила поняття стратегії життя і визначила її як принципову, таку, що реалізовується в різних життєвих умовах, обставинах, здібність особистості до сполучення своєї індивідуальності з умовами життя, до її відтворення і розвитку [1, с. 30].

Стратегія пристосування — це модель поведінки, яку вибирає людина залежно від умов життя, що змінюються. Існують різні стратегії пристосування до кризи середнього віку:

1. Подолання кризи шляхом освоєння нових сфер життя (прагнення до зміни життєвих умов, прийняття відповідальності за своє життя, свідомість життя, творчий розвиток).

2. Прийняття кризи:

- а) активне — людина приймає ситуацію, що склалася, здатна змінювати ставлення до своїх занять і приймати нові способи дії;
- б) пасивне — людина змирилася зі своєю долею, і передає функції контролю свого життя зовнішнім інстанціям.

3. Неприйняття кризи — відхід від соціальних контактів і занять.

Метою нашого практичного дослідження є вивчення особливостей прояву і впливу кризи середнього віку на сучасних чоловіків і жінок, вивчення гендерних відмінностей пристосувальних стратегій до кризи. Дослідження проводилося в м. Горлівка Донецької обл., на вибірці із 40 людей, яка включала дві групи: жіноча — вік 35–40 років (20 жінок), чоловіча — вік 40–45 років (20 чоловіків).

Проаналізувавши дані практичного дослідження та провівши співвідношення з теоретичними даними, ми підтвердили, що криза зрілого віку — це нормативне утворення, пов'язане з віковими особливостями людини, при якому неможливе подальше функціонування особистості в рамках колишньої моделі поведінки, навіть якщо вона цілком влаштовувала цю людину.

Згідно з даними первинної статистичної обробки, чоловіків, які переживають кризу середнього віку, в 1,5 рази більше, ніж жінок.

У сучасному суспільстві існують різні стратегії пристосування до кризи середнього віку, і вони пов'язані зі способами виходу з конфліктних ситуацій та з прийняттям відповідальності людини на себе. Більшість чоловіків та жінок зрілого віку беруть на себе відповідальність за події, котрі з ними відбуваються, тим самим обирають стратегію подолання кризи шляхом засвоєння нових сфер життя.

Другою за кількістю наданих виборів є стратегія активного прийняття кризи середнього віку, коли людина приймає ситуацію, що склалася, здатна змінювати ставлення до своїх занять і приймати нові способи дії.

На третьому місці — стратегія неприйняття кризи середнього віку, коли виникає відхід від соціальних контактів і занять.

Найменша кількість виборів відповідає стратегії пасивного прийняття кризи при котрій людина змирилася зі своєю долею, і передає функції контролю свого життя зовнішнім інстанціям.

І чоловіки, і жінки у більшості своїй не беруть на себе відповідальність в області виробничих відносин, досягнень та невдач. Більшість з них бере на себе відповідальність лише в області сімейних відносин та власного здоров'я. Слід зазначити, що жінки більш відповідальні за чоловіків у всіх сферах життєдіяльності.

Таким чином, сучасні чоловіки середнього віку у більшості своїй обирають не боротьбу з проблемами та незгодами, а пристосування до них. Жінки більш активніші та відповідальніші за чоловіків, більш позитивно налаштовані на життя.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. — М.: Мысль, 1991.
2. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. — 9-е изд. — СПб.: Питер, 2006. — 940 с.
3. Кулагина И.Ю. Колюцкий В.Н. Возрастная психология: Учебное пособие для студентов вузов. — М.: ТЦ Сфера, при участии «Юрайт», 2002.
4. Пехунен Р. Задачи развития и жизненные стратегии / Психология личности и образ жизни. — М.: Наука, 1987. — С. 125 — 129.
5. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов. — М., 2000.

ОСОБИСТІСНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ГОТОВНОСТІ ДО СВІДОМОГО БАТЬКІВСТВА УКРАЇНСЬКИХ ЮНАКІВ ТА ДІВЧАТ

Вікторія Романчук,

студентка Запорізького національного університету

Проблема неготовності до народження дитини є актуальною. За статистичними даними експертів, на 2008 рік в Україні 85% вагітностей є «випадковими», «непередбачуваними», понад 1,5 мільйона дітей живуть у неповних сім'ях, а також зі 101 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні лише 7% є біологічними сиротами [2, 15].

Низку соціально-психологічних факторів, що створюють систему, яка визначає формування батьківства, можна виділити завдяки роботам таких вчених, як Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, М.И. Лісіна, К.А. Абульханова-Славська, Е.Е. Кравцова, В.К. Вілюнас, Л.Ф. Обухова, О.А. Шаграєва, В.В. Бойко, В.С. Торохтій, В.М. Дружинін, Л.Б. Шнейдер та інші. Вагомий вклад у дослідження та узагальнення знань про батьківство та його ґендерні аспекти зробили такі вчені, як Р.В. Овчарова, В.П. Кравець, Ю.В. Борисенко та інші.

Основними теоретичними положеннями, на які ми спиралися, було таке.

Для дівчини основними складовими структури особистісної готовності до материнства є: особливості комунікативного досвіду, одержаного в дитинстві; позитивне ставлення до вагітності; орієнтація на стратегію виховання та догляду за дитиною. Тут важливим є досвід, отриманий в іграх з ляльками в «дочки-матері» у дитинстві [3, 168].

Психологічна готовність юнака до батьківства визначається сформованістю: усіх аспектів особистості, що передбачають виконання накладених обов'язків і взятих зобов'язань; уявлень про батьківство, тобто знань функцій батька в сім'ї і його ролі у вихованні маляти; оцінки власної готовності стати батьком, тобто готовності взяти на себе відповідальність за життя і благополуччя іншої людини, дитини [3, 169].

Безспірним є той факт, що як у сімейно-шлюбних відносинах, так і в народженні дітей невід'ємне місце займає *любов*. Індивідуальні почуття як жінки, так і чоловіка впливають на міцність сім'ї та на розвиток майбутніх дітей.

Для того, щоб визначити рівень адекватності уявлення сучасної молоді про виконання батьківської ролі, виявити ступінь узгодженості його із соціальними нормами та порівняти це у юнаків та дівчат, нами було проведено анкетне опитування серед молоді Запорізької області. Матеріалом для опитування слугувала анкета, запропонована Р.В. Овчаровою для визначення особливостей виконання батьківської ролі [3, 381]. Анкета складається з 31 основних запитань і кількох питань демографічного характеру. Одна частина з них полягає у вираженні згоди чи незгоди з твердженнями, а друга — у виборі підходящого варіанта.

В опитуванні взяли участь загалом 40 осіб, віком від 17 до 22 років, кількість юнаків та дівчат однакова. Воно було проведено з використанням технічних можливостей соціальної мережі «В контакт».

На основі перекодування логічного значення відповідей було визначено такі характеристики поглядів щодо батьківської ролі:

- 1) *засвоєння прикладу власних батьків* — 20% опитаних юнаків повністю налаштовані на повторення прикладу власних батьків, у 30% з них — середній показник цієї характеристики. У дівчат: 5% — високий показник, 50% — середній, усі інші — низький. Тобто половина опитаних прагнуть повторити структуру батьківської сім'ї, але все ж у хлопців цей показник трохи вищий;
- 2) *раптовість прийняття батьківської ролі* — 40% дівчат вважають народження дитини випадковим, незапланованим процесом, такий самий показник і у хлопців. Тобто можна припустити, що майже половина опитаних молодих людей не вважають за потрібне підготовку та планування створення сім'ї;
- 3) *раннє засвоєння батьківських ролей* — ця риса свідчить про налаштованість на виконання ролей батька чи матері, про стурбованість та небайдужість до виховання майбутніх дітей. 50% юнаків та 40% дівчат вже замислювалися про те, якими вони стануть батьками. Зокрема, видно, що юнаків більше хвилює питання стосовно майбутнього батьківства;
- 4) *міра відповідальності за батьківську роль* — розуміння важливості батьківства, орієнтація на оптимальний вік створення сім'ї та присутність власних поглядів щодо виховання дітей.

Юнаки: 74% — високий показник; 40% — середній. Дівчата: 75% — високий 40% — середній. Тобто більшість опитаних усвідомлюють вагомість виконання ролей батька та матері і здатні нести відповідальність за себе та своїх майбутніх дітей.

На запитання щодо думки про найбільш оптимальний вік для першого батьківства хлопці позначили: для чоловіків — це 24–28 років, для жінок — 22–25. Дівчата: для чоловіків — 26–27 років, для жінок — 23–24.

Загалом майже 80% усіх опитаних вважають найбільш оптимальним віком для народження дітей — 25 років. Це свідчить про те, що сучасна молодь прагне спочатку реалізувати себе, здобути освіту, і розглядають це як ефективний ґрунт батьківства.

Цікавою є тенденція, що для чоловіків пропонується старший вік для реалізації ролі батька, тобто можна припустити, що їм потрібно більше часу для формування готовності до свідомого батьківства.

Щодо найбільш бажаної кількості дітей — 60% хлопців вважають, що у справжній хорошій сім'ї має бути 2 дітей, 20% — не більше як 3, 20% — менше ніж 2. І жоден не позначив більше 3 дітей. Дівчата, відповідно 70% — 2 дітей, 20% — 3, 10% — більше 3. Тобто дівчата схильні до створення більшої сім'ї, ніж юнаки.

На основі проведеного опитування серед молоді Запорізької області було визначено, що майже 40% учасників у створенні своєї власної сім'ї повністю спиратимуться на батьківську модель, прагнучи виховувати свої дітей так само, як виховували їх. 40% усіх опитаних вважають народження дитини випадковим, незапланованим процесом і не вважають за потрібне підготовку та планування. Позитивним є той факт, що 50% юнаків та 40% дівчат з опитаних вже розмірковували, якими вони стануть батьками. Більшість (75%) усвідомлюють вагомість виконання ролей батька та матері та здатні в майбутньому нести відповідальність за себе та своїх майбутніх дітей. Загалом можна позначити, що різниця в особливостях сприйняття батьківських ролей між хлопцями та дівчатами переважно невелика, їх погляди з цієї проблематики частіше збігаються.

Література

1. Коростылева Л.А. Психология самореализации личности: брачно-семейные отношения. — СПб.: Изд-во С.-Петербурга. — 292 с.
2. Кравець В.П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. — К.: Видавничий центр «Академія», 2001. — 244 с.
3. Овчарова Р.В. Родительство как психологический феномен: Учебное пособие. — М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. — 496 с.
4. Овчарова Р.В. Психология родительства. — М.: Академия, 2005. — 327 с.
5. Островська Н.О. Формування усвідомленого батьківства молоді як умова попередження виникнення дітей груп соціального ризику // Український медичний альманах. — 2008. — Т. 11, № 6 (додаток). — С. 116–117.
6. Хавула Р.М. Психолого-педагогічні чинники формування психологічної готовності юнаків до батьківства // Проблеми сучасної психології. — 2010. — №10. — С. 771–779.

ОСОБЛИВОСТІ САМОСВІДОМОСТІ ТА ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ЮНАКІВ І ДІВЧАТ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У РАННІХ ШЛЮБАХ

Ольга Синельник,

*магістрантка Харківського національного
університету внутрішніх справ*

Про ранні шлюби говорять і пишуть щодня, адже в наш час ранні шлюби стають дедалі більше поширені. Вивчення ранніх шлюбів на сьогоднішній день стає все більш популярною темою, як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Ранніми вважають шлюби, в яких вік подружжя становить від 14 до 18 років. У законодавстві нашої країни визначено, що в шлюб можна вступати в 18 років, але за певних обставин можливе зниження шлюбного віку. Проблемою вивчення ранніх шлюбів займаються соціологи, педагоги, психологи, медичні працівники та інші фахівці.

Особливий сплеск активності у вивченні сім'ї і шлюбу припадає на період до середини 90-х років ХХ століття. Характерним є інтерес до проблеми схожості-відмінності подружжя в плані особистісних характеристик, а також рольових і ціннісних орієнтацій (А.Н. Волкова, А.К. Дмитренко, Т.В. Галкіна, Д.В. Ольшанський, А.П. Ощепкова, Б.М. Півнів, К. Вітек, Д. Майерс та інші), тобто вивчали чинники подружньої сумісності та їх вплив на стабільність шлюбу. Великий блок робіт присвячено проблемі орієнтацій подружжя у сфері сімейних ролей (Н.Н. Обозів, Н.Ф. Федотова, В.В. Матина, Е.В. Антонюк та інші). На необхідність обліку в дослідженнях змін, що відбуваються в сім'ї на різних стадіях її життя, вказують Ю.Е. Альошина, А.Н. Волкова та інші. У наш час сексуальна поведінка підлітків зазнала значніших і швидших змін, ніж будь-яка інша сфера в житті суспільства і поведінці людства. Відбувається загострення уваги юнаків та дівчат, а так само збільшення їх інтересу до сексуальної сфери і розширення сексуальних зв'язків у підлітковому віці.

Початок сексуальних відносин між хлопцями і дівчатами ще не приводить до утворення ранніх шлюбів. Збільшення і утворення таких сімейних союзів відбувається в основному в результаті вагітності або з «великого кохання». Зростання числа народжень дітей серед юних дівчат (15–19 років) спостерігається вже з кінця 60-х років і по теперішній день, у зв'язку із загальною тенденцією зниження народжуваності. Проте цифри до теперішнього часу залишаються вражаючими, згідно зі статистикою щороку в Україні у 15–18-літніх матерів народжується близько 2,5 тисяч немовлят. Щороку створюється безліч підліткових сімей через ранню вагітність дівчинки-підлітка, але позашлюбна народжуваність має тенденцію до зростання. Серед цієї вікової групи 15–17 років найвищий показник позашлюбної народжуваності і становить 48% від усіх народжень у цьому підлітковому осередку.

Зараз позашлюбні сексуальні відносини, рання вагітність і пологи, а в результаті цих причин і утворення ранніх шлюбів є достатньо серйозною соціальною проблемою, оскільки материнство і шлюби в підлітковому віці часто призводять до негативних наслідків і для кожного з подружжя (особливо часто для матері), і для дитини. У більшості підлітків, які утворили ранні шлюбно-сімейні відносини, ще продовжується процес формування самосвідомості.

Таким чином, можна констатувати, що необхідно розглянути проблему самосвідомості юнаків та дівчат, які вступили в ранні шлюби.

Об'єкт нашого дослідження — самосвідомість.

Предмет дослідження — особливості фізичної складової образу «Я» юнаків та дівчат, що перебувають у ранніх шлюбах.

Мета — дослідити особливості самосвідомості та ціннісної сфери юнаків та дівчат, що перебувають у ранніх шлюбах.

Завдання дослідження:

1. Дослідити особливості самосвідомості юнаків та дівчат, які перебувають у ранніх шлюбах.
2. Проаналізувати специфіку ціннісної сфери юнаків та дівчат, які перебувають у ранніх шлюбах.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань нами використовувалися такі методики: методика «Особистісний диференціал» Ч. Осгуда; методика «Фізичне Я» Кузнєцова; методика «Малюнок людини» К. Махвер; методика «Ціннісні орієнтації» Е.Б. Фанталової; методика «Сенсо-життєві орієнтації» Д. А. Леонтьєва.

У дослідженні взяли участь 15 пар, які перебувають у ранніх шлюбах, віком від 14 до 18 років.

Надійність і вірогідність отриманих результатів забезпечувалися методами математичної статистики: t-критерієм Стьюдента, ϕ -критерієм Фішера.

Результати нашого дослідження виявили, що для юнаків та дівчат з негативним уявленням про свою зовнішність власний образ у майбутньому може здаватися привабливішим, ніж у теперішньому, всупереч руйнівній дії часу. Можна припустити, що юнаки та дівчата з низькою самооцінкою зовнішності надають більше значення своєму фізичному образу Я і випробовують більше тривоги щодо майбутнього, в якому цей образ зазнає зміни. Як компенсація цієї тривоги у певних осіб може спрацювати механізм захисту, завдяки дії якого заперечується факт неминучості або самих цих змін, або їх негативного характеру. Для юнаків та дівчат з високою самооцінкою зовнішності характерне реалістичніше сприйняття своєї фізичної зовнішності в майбутньому: для них факт зміни зовнішності з ходом часу видається цілком природним.

Дослідивши показники виразності особистісних рис юнаків та дівчат, які вступили в ранні шлюби, можна відзначити, що між юнаками та дівчатами існують відмінності в самоприйнятті особистих рис. Так, у юнаків більше, ніж у дівчат, розвинені вольові сторони особливості, вони впевнені в собі, схильні розраховувати свої сили у важких ситуаціях, у них підвищена емоціональна реалізація, активність та імпульсивність, а у дівчат за показниками діагностування вище активність, товарицькість, прямолінійність, мають рівень самоповаги.

Дослідивши показники виразності різних аспектів фізичного образу юнаків та дівчат, які перебувають у ранніх шлюбах, можна відзначити, що в ідеалі у юнаків та дівчат йде незадоволений період дозрівання свого тіла. Так, при діагностуванні юнаків йде велика значущість зовнішньої привабливості, гарної фігури та обличчя, а мускулітні ознаки відходять на другий план, оскільки йде ще формування тіла. А у дівчат більш орієнтація на обличчя, вузькі плечі, худеньку фігуру, де і виступає незадоволеність власного тіла, дівчата більш, ніж юнаки, чуттєві к зовнішньому вигляду.

Дослідивши частоту зустрічаємості різних деталей у «малюнку людини» юнаків та дівчат, які перебувають в ранніх шлюбах, можна відзначити, що юнаки та дівчата, які перебувають в ранньому шлюбі, ще раз доводить, те що у дівчат йде швидше фізичне дозрівання, що свідчать показники діагностування у юнаків: стисле «его» і відчуття соматичної дезорганізації, бояться проблем, мають більш презирства і витонченості, незадоволеному сексі, мастурбації, скованості, а дівчата навпаки: слабкі, нерішучі, боязнь відповідальності, а також це може позначати прагнення до переваги і отримання значущості в очах тих, що оточують, задоволенні задоволені в сексі, не мають внутрішньої напруженості.

Дослідивши показники виразності значущих цінностей юнаків та дівчат, які перебувають у ранніх шлюбах, можна відзначити, що показники діагностування не одержали достовірних відмінностей, що свідчить про однакові значущі цінності у суспільному житті. Таким чином, ми можемо сказати, що ще не готові будувати шлюб, бути батьками, залежати один від одного. Для них характерно більше свободи, спілкування з однолітками, пізнання навколишнього світу, займатися улюбленими, а показники виразності доступних цінностей юнаків та дівчат, які перебувають у ранніх шлюбах, можна відзначити, що юнаки менш, ніж дівчата, займаються улюбленими справами, більш відповідальні за сімейні справи, приділяють увагу своєму внутрішньому світу (цікавляться про різні речі, що

оточує навкруги), але вони, ще не готові до сімейних шлюбів, обов'язків, котрі їх оточують (що свідчить про їхній рік). Вони більш направлені на саморегуляцію, на улюблені заняття та захоплення, спілкування та товариськість.

Отримані дані дозволяють зробити висновок, що зараз через ослабленого контролю в сім'ях над підлітками, а також через відсутність необхідних знань або їх недостовірність підлітки починають ранні сексуальні відносини. Природно, все це не проходить безслідно для дівчат і хлопців, і досить часто призводить до вагітності, і в зв'язку з цим до утворення ранніх шлюбів. Це, природно, свідчить про зміну соціальних функцій сім'ї та шлюбу, а так само їх ролі в житті особистості підлітків.

Ми плануємо продовжити дослідження вибраної проблеми та поширити як діапазон показників, що досліджуються, так і використати більш чутливий психодіагностичний інструментарій.

Проведена робота дозволяє зробити висновок, що в даний час чітко проглядаються негативні тенденції у шлюбно-сімейних відносинах серед юнаків та дівчат підліткового віку. Разом з цим відбувається погіршення морального, соціального та економічного стану молоді в цілому, ці зміни пов'язані з різким зміненням політичним і економічним укладом в країні.

Можна сказати, що все це призвело до зростаючого позитивному ставленню до дошлюбних зв'язків. Це, природно, свідчить, про зміну соціальних функцій сім'ї та шлюбу, а так само їх ролі в житті особистості підлітків.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ КОГНІТИВНОЇ ТЕРАПІЇ У КОРЕКЦІЇ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

Олександра Сосновик,

студентка Запорізького національного університету

В останні роки зросла кількість сімей, яка не може самостійно подолати ті труднощі, які виникають у процесі її існування. За даними Андрєєвої Т.В., Осипової А.А., часто спостерігається деформація сімейних відносин, відсутність ефективного розподілу ролей, знижена емпатія і взаєморозуміння між членами родини. Наявні в нашій країні економічні труднощі посилюють кризу сімейних взаємовідносин [1; 3].

Одним з малодосліджених аспектів, що порушує гармонію стосунків у сім'ї, є специфіка сприйняття однакових ситуацій чоловіком і дружиною, що виникає на основі існуючих гендерних стереотипів, а також особливостей мислення різних статей. Саме цим аспектам присвячене емпіричне дослідження, результати якого обговорюються у цій публікації.

Для виявлення гендерних особливостей формування рольової поведінки і рольових очікувань партнерів був використаний комплекс методів: бесіда, спостереження, методика «Рольових очікувань партнерів» (РОП), розроблена Волковою А.Н., що дозволило виявити уявлення подружжя про основні функції сім'ї (сексуальна сфера, батьківські обов'язки, господарсько-побутова сфера, особистісна спільність між подружжям, професійні інтереси, моральна й емоційна підтримка), а також уявлення чоловіка і дружини про бажаний розподіл ролей між подружжям при реалізації цих сімейних функцій [2, 34].

Таблиця 1

Шкала сімейних цінностей, бали					
	Вік, роки	Жінки		Чоловіки	
Шкала сімейних цінностей		20-28	45-52	20-34	52-58
Інтимно-сексуальна		4,67	2,67	5,33	6,00
Особистої ідентифікації з партнером		7,40	8,50	6,83	7,33
Господарсько-побутова		5,50	6,67	4,75	5,00
Батьківсько-виховна		5,75	7,33	6,33	7,50
Соціальна активність		7,33	8,00	7,25	7,50
Емоційно-психотерапевтична		7,25	8,33	6,25	5,33
Зовнішня привабливість		6,25	7,00	5,25	5,33

У дослідженні взяло участь 18 сімейних пар, з різним сімейним стажем від 1 до 32 років і кількістю дітей (від 0 до 3). Дослідження виявило значущість для чоловіків і жінок різних сімейних функцій. Аналіз цього розподілу проведено на підставі виділення 2 вікових груп учасників: жінки віком 20–28 років та 45–52 роки, та чоловіки відповідно 20–34, 52–58 (табл. 1.). Шкали представлені в балах від 0 до 9. Оцінки від 7–9 вказують на важливість, на думку респондентів, тієї чи іншої функції для благополуччя родини, менше 3 — вказують на недооцінку конкретної шлюбно-сімейної функції.

Дослідження виявило, які із сімейних функцій є найбільш актуальними для чоловіків і жінок різних вікових категорій. *Особиста ідентифікація з партнером*, тобто бажання проводити вільний час разом, мати спільні інтереси та переконання, що, однак, не є умовою успішного подружнього союзу, оскільки першочерговим є узгодження важливості цієї функції між обома партнерами; *соціальна активність* — як показник активної громадської позиції і прагнення до професійного зростання. Незважаючи на важливість останньої для обох членів подружжя, чоловіки та жінки схильні сприймати її по-різному, чоловіки дотримуються більш консервативної позиції стосовно соціальної активності жінок, не приділяючи значну увагу професійним успіхам своєї дружини. Це може бути пов'язане з тим, що чоловікам буває складніше переносити професійний успіх жінок, якщо він перевищує їхній власний успіх. Таке ставлення може стати причиною ірраціональних переконань і, як наслідок, сімейних конфліктів.

Важливим є також урахування особливостей зміни пріоритету сімейних цінностей з віком. Так, для жінок більш важливою умовою благополучного сімейного життя стає емоційний та моральний клімат у родині, а для чоловіків підвищується роль батьківсько-виховної функції, що може стати причиною непорозуміння між батьком та вже дорослими дітьми. Конфліктною стає інтимно-сексуальна сфера, з віком жінки починають її недооцінювати, а для чоловіків її значення підвищується.

Слід зазначити, що рівень шкали сімейних цінностей (заниження чи завищення значущості тієї чи іншої функції) ще не є умовою виникнення сімейних конфліктів, вплив на

гармонійність сімейних стосунків має узгодженість цих цінностей між чоловіком і дружиною, що впливає на рольову адекватність партнерів одне одному. Так, у 10 з опитаних сімейних пар спостерігається неузгодженість сімейних цінностей за 1–3 шкалами (переважно в *інтимно-сексуальній, емоційно-психотерапевтичній сфері та сфері особистої ідентифікації з партнером*), зумовлена індивідуальними розбіжностями між чоловіком і жінкою. Тому важливою умовою корекції сімейних стосунків є виправлення ґендерних стереотипів та формування рівноправних відносин між чоловіком та жінкою.

Результати дослідження є досить різними для більшості пар і окреслюють лише тенденції розвитку конфліктних відносин у тій чи іншій сфері сімейного життя, для побудови ж ефективної корекційної роботи із сім'єю важливим є застосування комплексу методик, на основі яких обираються ті чи інші техніки роботи із сім'єю.

Корекція сімейних стосунків у рамках когнітивної терапії представляє собою структуроване навчання, експеримент, тренування в ментальному і поведінкових планах, покликані допомогти клієнту опанувати такі операції: виявити свої негативні автоматичні думки; знаходити «за» та «проти» цих автономних думок; підшукати реалістичні інтерпретації для них; знаходити зв'язки між знаннями, афектами і поведінкою; навчитися виявляти і змінювати дезорганізуючі переконання, що призводять до спотворення навичок і досвіду, винесенню порушень у сімейний стосунках. Наприклад, чоловік приділяє багато уваги сексуальній сфері, обвинувачує дружину в надмірній емоційності, жінка ж звинувачує його у тому, що його «більше нічого не хвилює», що він черствий до неї, в такому випадку психолог допомагає зрозуміти сімейній парі, який зиск мають з такого стану речей обидва партнери, розвиває емпатичні здібності партнерів, вчить новим формам спілкування. Зрештою, клієнт сам вирішує, зберігати модифіковані чи свої попередні переконання, усвідомивши їх емоційні або поведінкові наслідки. Слід враховувати, що на формування автономних думок у людини впливають соціальні очікування оточуючих та загальні культурні норми, що склалися у суспільстві стосовно характерно жіночих і чоловічих форм поведінки. Прагнення відповідати ґендерним уявленням, що притаманні соціуму, може призводити до ірраціональних думок і впливати на виникнення «пасток», «дилем» та «перешкод» у людини.

Когнітивні й поведінкові техніки та методики, що їх використовує когнітивна терапія, є ефективними при корекції сімейних взаємовідносин, оскільки в першу чергу дозволяють виявити наявну проблему, ті помилки мислення, що з нею пов'язані. Значна роль у когнітивній терапії відводиться самому клієнту, формуванню у нього нових навичок, раціонального способу мислення, яке дозволить уникнути схожих проблем у майбутньому і допоможе по-новому оцінювати думки, емоції та поведінку як самого себе, так і інших людей [3].

Врахування ґендерних особливостей використання когнітивної терапії у корекції сімейних стосунків дозволяє швидко та ефективно виявити ірраціональні переконання та подолати їх шляхом розвіювання ґендерних стереотипів та розкриття членам подружжя особливостей мислення чоловіка і жінки.

Тобто у випадках, коли об'єктивно чи суб'єктивно сім'я самостійно не може подолати труднощі стає необхідною корекційна робота, яка дає змогу усвідомити наявні проблеми, визнати необхідність змін і шляхом використання когнітивної терапії змінити сформовані патерни поведінки, через усвідомлення того, що вони зумовлені когнітивними конструктами і залежать від самої людини.

Література

1. Андреева Т.В. Семейная психология: Учебное пособие. — СПб: Речь, 2004. — 244 с.
2. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи. — М.: Издательский центр «Академия», 2007. — 432 с.
3. Осипова А.А. Общая психокоррекция. Учебное пособие. — М.: Сфера, 2002. — 510 с.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ҐЕНДЕРНО-РОЛЬОВОЇ СТРУКТУРИ СУЧАСНОЇ МОЛОДОЇ СІМ'Ї В ПРОМИСЛОВОМУ РЕГІОНІ

Юлія Скиба, Анна Уварова,

студентки Криворізького факультету

ДВНЗ «Запорізький національний університет»

Трансформаційні процеси соціального, економічного, політичного й культурного характеру, які відбуваються в українському суспільстві, позначаються на його ґендерній структурі, визначаючи її неоднорідність та різноплановість, нівелюючи або, навпаки, загострюючи ґендерну зумовленість соціальних суперечностей. Як наслідок, поширені ґендерні стереотипи не завжди можна чітко визначити як конструктивні або деструктивні, оскільки вияви їх можуть бути і позитивними, і негативними за своїми наслідками для суспільства загалом та кожного його члена зокрема. Утім, засвоюючись та конструюючись через систему соціалізації, поділу праці й культурні норми, вони детермінують наявні в суспільстві ґендерні ролі та ідеали, визначаючи загальне громадське сприйняття ґендерних проблем.

Офіційні дані й результати ґендерних досліджень демонструють недостатню ефективність державної політики з питань рівних можливостей чоловіків і жінок, що виявляється у збереженні значної ґендерної нерівності та нестабільності інституціональних механізмів з її забезпечення. Роль чоловіка або дружини безпосереднім чином впливає на її або його позицію в суспільному житті, зокрема, у трудових відносинах. Значною мірою це пов'язано з витратами часу на ведення домашнього господарства; обмеженнями часу на справи, які не стосуються дому; подвійним навантаженням (на роботі та вдома); психологічним самовизначенням особи як залежної або незалежної, головуючої або підлеглої; загалом перенесенням своєї позиції та поведінки вдома на сферу соціальних відносин поза ним [4].

Такий підхід дає змогу порушити питання про причини й наслідки наявного розподілу соціальних ролей між чоловіками та жінками, про ґендерні ролі, сформовані не лише за принципом взаємодоповнюваності, а й унаслідок владних відносин і домінування в суспільстві.

У межах світової соціології проблеми ґендерної нерівності вивчалися К. Марксом, Е. Дюркгеймом, Г. Зіммелем, Т. Парсонсом, Ю. Хабермасом, П. Бурдьє, Е. Гіденсом, Т. Лукманом, І. Гофманом, Г. Гарфінкелем та ін. [1]. Дослідження ґендерних аспектів різних сфер життєдіяльності українського суспільства сьогодні здійснюють чимало спеціалістів. Зокрема, ґендерна проблематика в українському суспільстві висвітлюється у працях Р. Ануфрієвої, О. Балакіревої, О. Бойка, Г. Герасименко, О. Вілкової, В. Довженко, О. Луценко, Л. Лобанової, І. Мироненко, С. Оксамитної, м. Рубак, О. Яременка та ін. [3].

Виходячи з актуальності та ступеня вивченості обраної теми, метою цього дослідження є визначення структури ґендерних ролей у сучасній українській сім'ї.

Традиційна українська сім'я є важливим соціальним інститутом суспільства, що досить ефективно виконує свої функції, загалом ефективно впливаючи на суспільний розвиток. Народження дітей (як основний чинник) і міграційні процеси (як допоміжний) дозволяли забезпечувати біологічне відтворення населення в українському суспільстві. Останньому не загрожували демографічні проблеми [1].

Проте на сучасному етапі розвитку під впливом різноманітних чинників соціальний інститут сім'ї зазнає серйозних змін, на думку деяких, навіть характеризується кризовими явищами. Такі реалії, на жаль, притаманні й українському суспільству. Сучасні трансформації інституту сім'ї: статево-рольова демократизація (в основному за рахунок розширення статево-рольового репертуару жінок), поступовий перехід від патріархату до біархату, зміна домінуючих функцій сім'ї. Менше представлені дослідження сімей у контексті соціального розшарування суспільства та його впливу на структуру сім'ї, її функції.

В сучасному українському суспільстві глибоко укорінився ґендерний стереотип, відповідно до якого соціальна цінність чоловіка визначається величиною його заробітної платні та успішністю кар'єри. Наступним стереотипом є усталена думка про фізичну твердість, очікування від чоловіка фізичної сили та мужності. Неможливість відповідати цим очікуванням спричиняє появу стану соціально-психологічного дискомфорту у чоловіків та супроводжується різними відхиленнями в їхній поведінці, зокрема, агресією, насильством стосовно жінки [2].

Узагальнюючи отримані в ході дослідження результати, можна зробити висновок про те, що більшість опитаних визначає працю в домашньому господарстві обов'язком обох партнерів. Причому таке уявлення притаманне більшій мірою жінкам, ніж чоловікам. Чимало громадян вважають це обов'язком жінки. Ведення домашнього господарства чоловікові довіряє найменша кількість респондентів.

Попри такі уявлення жінки більше часу витрачають на хатню роботу, причому кількість часу є прямо пропорційною віку й обернено пропорційною рівню освіти й адміністративному статусу типу поселення респондентів.

Більшість опитаних гадає, що берегти сімейне вогнище теж мають обидва партнери, але кількість їх серед чоловіків наближається до кількості тих, хто визначив це обов'язком жінки.

Головування в родині, заробляння більшої частини коштів як жінки, так і чоловіки вважають переважно чоловічою справою. Відповідно ліпшим керівником жінки і чоловіки вважають чоловіків, а кращим виконавцем — жінку. Виховання дитини вважається справою обох батьків, удвічі менше респондентів вважають це справою жінки: чоловічою справою це вважає мізерна частка громадян. Найбільше тих, хто вважає виховання дитини суто жіночою справою, є чоловіками віком 18–20 років, котрі не мають власних дітей.

Незважаючи на таке ставлення до виховання дітей, більшість громадян вважають, що відпустку по догляду за дітьми має брати саме жінка. Ідею щодо розподілу такої відпустки частіше підтримують жінки, хоча ставлення представників обох статей щодо цього не можна назвати чітко сформованим.

Системи цінностей жінок і чоловіків відрізняються. Для жінок найголовнішим є створення сім'ї та щастя власних дітей, а для чоловіків — матеріальне забезпечення сім'ї та наявність постійної роботи. Жінки великого значення надають відвертості у взаєминах; спокою і затишку в сім'ї; коханню. Однаково важливим для обох статей є тільки власне здоров'я.

Отже, система цінностей жінок переважно має чуттєво-емоційний характер, а система цінностей чоловіків — матеріально-прогностичний характер.

Однаково часто як головні риси партнера по шлюбу і жінки, і чоловіки називають доброту і чуйність, відповідальність, мудрість, спокійність, урівноваженість, розважливість, але від жінок чоловіки очікують лагідності й поступливості, а жінки очікують від чоловіків щедрості.

Респонденти із вищим рівнем освіти до цього переліку додають цілеспрямованість. Із віком респонденти дедалі рідше очікують від партнера по шлюбу почуття гумору та щедрості. Але залежно від зміни сімейного статусу змінюється й бачення важливих характеристик партнерів. Доброта і чуйність є дуже важливими для вдів та вдівців, але є менш важливими для розлучених, для них важливішою рисою партнера по шлюбу є розважливість. Отже, вік, освіта, соціальний і сімейний статус людини зумовлюють її ставлення до того, якими рисами має бути наділений партнер по шлюбу.

Література

1. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи: Учебник. — М.: Изд-во МГУ, Изд-во Международного университета бизнеса и управления («Братья Карич»), 1996.
2. Понуждаев Э.А. Основы гендерологии: Философия, стратегия и тактика управления персоналом. — М., 2003. — 272 с.
3. Романова В.Г. Дослідження андрогінності в гендерній ідентифікації підлітків // Психологія: Зб. наукових праць НПУ ім. м. Драгоманова. Вип. 13. — К.: НПУ ім. Драгоманова, 2001. — С. 292 — 309.
4. Шевченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління. — Х., 2003. — 343 с.

ОСОБЛИВОСТІ Я-КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ РІЗНОЇ СТАТІ

Марія Чубенко,

магістрантка Харківського університету внутрішніх справ

Постійне зростання частки літніх людей у всьому населенні стає впливовою соціально-демографічною тенденцією практично всіх розвинених країн.

Такий процес зумовлений двома причинами. По-перше, успіхи охорони здоров'я, взяття під контроль ряду небезпечних захворювань, підвищення рівня і якості життя ведуть до збільшення середньої очікуваної тривалості життя людей. З іншого боку, процес стійкого зниження народжуваності, нижче рівня простого заміщення поколінь, зменшення числа дітей, народжених однією жінкою за весь її репродуктивний період, призводить до того, що рівень природної смертності в нашій країні перевищив рівень народжуваності. На зміну кожному поколінню приходять наступне покоління меншої чисельності; частка дітей і підлітків у суспільстві неухильно знижується, що викликає відповідне зростання частки осіб старшого віку. Людство старіє, і це стає серйозною проблемою, окрім цього виникають певні труднощі в плані того, що люди похилого віку, їх особистість та навіть психологічні аспекти старіння чоловіків та жінок освітлені тільки частково та несистематизовано в сучасній науковій літературі та дослідженнях.

Зміна соціального статусу людини в старості, викликана перш за все припиненням або обмеженням трудової діяльності, трансформацією ціннісних орієнтирів, самого способу життя і спілкування, а також виникненням різних ускладнень як у соціально-побутовій, так і психологічній адаптації до нових умов, диктує необхідність вироблення і реалізації специфічних підходів, форм і методів соціальної роботи з людьми похилого віку, але це можливо лише після детального дослідження структури особистості та особливостей Я-концепції, що визначає доцільність цього дослідження.

Об'єктом нашого дослідження було визначено Я-концепцію, предметом — особливості Я-концепції чоловіків і жінок похилого віку. Метою роботи стало визначення особливостей окремих складових Я-концепції чоловіків і жінок похилого віку.

В проведеному дослідженні взяли участь люди похилого віку міста Харкова; 32 особи, з них 14 жінок та 18 чоловіків, віком 63–75 років.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань були використані такі методики: методика дослідження самоставлення, дослідження самооцінки за методом Дембо-Рубінштейн, тест «Персональний автопортрет». Для статистичної обробки даних використовувався t-критерій Стьюдента.

У дослідженні самоставлення були виявлені значущі розбіжності за шкалами: «Самовпевненість», «Самокерівництво», «Дзеркальне Я», «Самоцінність», «Самоприйняття», «Самообвинувачення». За шкалами «Відкритість», «Самоприв'язаність», «Конфліктність» розбіжностей не знайдено. Тобто досліджувані обох груп приблизно однаково усвідомлюють себе, мають лабільну Я-концепцію та певну схильність до рефлексії. Жінки оцінюють себе як самостійних, енергійних, цілеспрямованих; схильні вважати, що їх особистість, характер, діяльність спроможні викликати у інших повагу, симпатію, схвалення та розуміння. Жінкам притаманне відчуття цінності власної особистості та одночасно цінність власного Я для інших. Водночас, слід відзначити, що чоловіки більш екстернальні, але при цьому схильні до самозвинувачень, мають лабільну Я-концепцію, приймають себе такими, як вони є, навіть, з недоліками.

Щодо структури системи самооцінювання чоловіків та жінок похилого віку, треба зазначити певні розбіжності в показниках. Так, для чоловіків важливими є розум, здоров'я, зовнішність та авторитет. В оцінюванні власної особистості на перше місце виходять: розум, умілі руки, характер, оптимізм. Серед сфер можливих потенційних змін чоловіки виділяють розум, характер, умілі руки, авторитет. Таким чином, можна зробити висновок, що в групі чоловіків є певна невдоволеність собою, результатом якої є низька реальна самооцінка за певними шкалами (такими як «Здоров'я», «Зовнішність», «Щастя»).

Для жінок важливими є характер, щастя, розум та умілі руки. В оцінюванні власної особистості на перше місце виходять упевненість у собі, характер, щастя, оптимізм, розум. Розглядаючи сфери, де можливі потенційні зміни, жінки виділяють: характер, щастя, розум, умілі руки, оптимізм. Тобто можна відзначити, що у жінок гармонійна самооцінка. Слід також звернути увагу на такий момент: за шкалою «Впевненість у собі» у жінок фіксується неадекватна самооцінка, що може пояснюватися захисними механізмами.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що проведене дослідження виявило певні відмінності в Я-концепції чоловіків та жінок похилого віку. Визначено, що жінки оцінюють себе як самостійних, енергійних, цілеспрямованих; схильних вважати, що їх особистість, характер, діяльність спроможні викликати у інших повагу, симпатію, схвалення та розу-

міння. Для жінок притаманне відчуття цінності власної особистості та одночасно цінність власного Я для інших. Чоловіки більш екстернальні, але при цьому схильні до самозвинувачень, мають лабільну Я-концепцію, приймають себе такими, як вони є, навіть, з недоліками. Реальна самооцінка у жінок вища, порівняно з чоловіками, тоді як ідеальна самооцінка вища у чоловіків.

Отримані дані можуть бути застосовані у створенні та диференціюванні програм соціально-психологічної допомоги особам похилого віку різної статі. Результати дослідження можуть бути використані соціальними працівниками, практичними психологами в роботі з цією віковою групою.

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗА РОДИТЕЛЬСТВА В ПРЕДСТАВЛЕНИИ РОДИТЕЛЕЙ И ДЕТЕЙ ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА

Наталія Власова,

асистент кафедри психології,

аспірантка Інституту психології ім. Г.С. Костюка

Процесс родительско-детского взаимодействия — это двухсторонний динамический процесс взаимовлияния, генезиса и развития взаимоотношений, опосредуемый общением и качественным преобразованием данных отношений на каждой возрастной ступени онтогенеза. Перестройка детско-родительских отношений на качественно иной уровень выступает важной задачей развития в юношеском возрасте.

Проблема родительско-юношеских взаимоотношений затрагивает поиск факторов способствующих развитию паритетных, равноправных отношений между родителями и детьми, основанных на сотрудничестве и авторитетности. Учитывая, что основные новообразования юношеского возраста формируются в ходе удовлетворения значимых социогенных потребностей в общении, доверии, уважении, равноправии, мы выделили социально-психологические факторы, способствующие становлению субъект-субъектных отношений в родительско-юношеском взаимодействии. Система паритетных родительско-юношеских отношений в полной мере своего развития обусловлена согласованностью ценностных ориентаций, развитой рефлексией семейных ролей, благополучием морально-психологического климата семьи, уровнем личностного развития родителей и детей, согласованностью представлений образов Я у членов семьи и образа родительства.

Образ родительства в представлении родителей включает в себя прежде всего качественные характеристики реального и идеального отношения к себе матерей и отцов. Самоотношение родителей касается аспектов родительского самосознания и выступает определенной характеристикой личностного уровня в модели отцовства и материнства, включающей в себя ценности, установки, отношение, родительские позиции. Следует отметить, что образ родительства формирует определенное родительское отношение к ребенку и представление о нем, определяет родительскую позицию и стиль воспитания.

Образ родителей в представлении юношей и девушек включает в себя определенные характеристики качеств матери и отца, сформированные в ходе процессов общения и

взаимодействия. Детерминантой родительско-юношеских взаимоотношений, как определенной формы реализации данных процессов, выступает не столько родительское отношение к ребенку, сколько стиль общения между ними, основанный на взаимопонимании и доверии. Г. Андреева, А. Бодалев, О.А. Карабанова отмечают, что меру взаимопонимания определяет степень адекватности и согласованности представлений образа Я, образа другого, образа Я для другого, образа отношений с ним.

Целью данного исследования выступает изучение степени согласованности и особенностей представлений образа родителей у матерей, отцов и детей юношеского возраста.

В исследовании приняли участие 126 полных семей, воспитывающих детей юношеского возраста. Общая выборка семей включает в себя 76 девушек и 50 юношей, средний возраст которых составляет 18 лет.

Исследование качеств родительского образа в представлении членов семьи проводилось на основе модифицированного опросника Р.В. Овчаровой.

«Образ идеального родительства». Отметим, что респондентам предлагалось оценить качества реального родительского образа на основе предложенных характеристик в опроснике.

Степень согласованности родительского образа в представлении родителей и детей определялась при помощи коэффициента корреляции Пирсона, при $p \leq 0,05$. Значимая степень корреляции характеризуется показателями критических значений от $r = 0,3$; при $p \leq 0,05$.

Оценка образа родителей определялась при учете следующих позиций:

1. Сходство образа родителей в оценках матерей и отцов.
2. Сходство родительского образа в ходе взаимных оценок матери и ребенка.
3. Сходство родительского образа в ходе взаимных оценок отца и ребенка.

Показатели степени согласованности образа родительства в оценках родителей и детей представлены в таблице.

Таблица

Степень согласованности образа родительства у членов исследуемых семей

Степень согласованности в оценках матерей и отцов М<--> Б	Степень согласованности в оценках матерей и детей (Д -> М) <--> М	Степень согласованности в оценках отцов и детей (Д -> Б) <--> Б
R = 0,57	R = 0,57	R = 0,54

* При $p \leq 0,05$.

Показатели свидетельствуют о наличии значимых корреляций, присутствующих в оценках матерей и отцов качеств родительского образа. Наблюдается степень согласованности в оценках матерей и детей, отцов и детей качеств образа родителей. Это говорит о том, что родители и дети юношеского возраста склонны одинаково оценивать выделяемые и предпочитаемые качества родительского образа.

С целью обобщения представлений относительно образа родительства и выявления наиболее значимых характеристик, присутствующих в оценках испытуемых, мы провели факторный анализ полученных данных. С помощью получения графика каменной осыпи

было определено 5 факторов, которые объясняют 42% дисперсии. Нагрузка по фактору выявленных качеств образа родителя указана в скобках.

Учитывая тот факт, что родительство как феномен включает в себя и проявляется в единстве когнитивного, поведенческого и эмоционального компонентов, мы рассматривали наличие качеств данных компонентов в выявленных факторах с целью определения более содержательной характеристики и оценки названия каждого фактора.

Первый фактор (дисперсия по фактору составляет 18%) включает в себя наличие характеристик, отражающих когнитивный, поведенческий и эмоциональный компоненты родительства, в результате чего мы и определяем данный фактор как «*конструктивный родитель*». Эмоциональный компонент включает в себя качества «любящий родитель» ($r=0,72$; при $p \leq 0,05$), «жалеющий» ($r=0,72$; при $p \leq 0,05$), «ласковый» ($r=0,56$; при $p \leq 0,05$), «одобряющий» ($r=0,61$; при $p \leq 0,05$), «не боящийся извиниться перед ребенком» ($r=0,51$; при $p \leq 0,05$), «добрый» ($r=0,53$; при $p \leq 0,05$) и др. Когнитивный компонент характеризовался качествами родителя как «уважающий ребенка» ($r=0,59$; при $p \leq 0,05$) и «прощающий» ($r=0,53$; при $p \leq 0,05$). Поведенческий компонент включал в себя деятельные характеристики родительского образа: «помогающий» ($r=0,72$; при $p \leq 0,05$), «слушающий» ($r=0,70$; при $p \leq 0,05$), «опекающий» ($r=0,62$; при $p \leq 0,05$), «обучающий ребенка» ($r=0,61$; при $p \leq 0,05$) и «умеющий хвалить ребенка» ($r=0,56$; при $p \leq 0,05$). Следует отметить, что данный фактор наполнен более содержательно характеристиками эмоционального компонента. Результаты нашего исследования согласуются с данными О.А. Карабановой, что эмоциональный компонент детско-родительских отношений выступает ведущим в определении конструктивности и гармоничности отношений.

Во втором факторе (дисперсия по фактору составляет 8%) образ родительства включает в себя характеристики когнитивного и эмоционального компонентов. В представлении членов семьи образ родителя характеризуется как «не всегда понимающий ребенка» ($r=0,66$; при $p \leq 0,05$), «не всегда довольный ребенком» ($r=0,59$; при $p \leq 0,05$), «может проявлять обиду» ($r=0,51$; при $p \leq 0,05$) и «нервничать» ($r=0,56$; при $p \leq 0,05$), а также «может не все знать о ребенке и быть неправым в отношениях с ним» ($r=0,54$; при $p \leq 0,05$). Содержание данного фактора определяет родителя как «*дистанцированный родитель*».

Третий фактор (дисперсия по фактору составляет 6%) включает в себя характеристики качеств, которые отражают в большей степени поведенческий аспект образа родительства. В характеристике образа представлены качества родителя, который «не ограничивает свободу ребенка» ($r=0,64$; при $p \leq 0,05$); «не критикует ребенка» ($r=0,56$; при $p \leq 0,05$); «не вмешивается в жизнь ребенка» ($r=0,54$; при $p \leq 0,05$). Когнитивный и эмоциональный компоненты представлены по качествам «снисходительный» ($r=0,59$; при $p \leq 0,05$) и «мягкий» ($r=0,55$; при $p \leq 0,05$). Как мы видим, количественное преимущество имеют поведенческие показатели образа родителя, а содержательно фактор отражает либеральное отношение родителя к ребенку, что и позволило определить название фактора как «*либеральный родитель*».

Четвертый фактор (дисперсия по фактору составляет 5%) отражает качества, относящиеся к когнитивному компоненту, и определяется нами как «*надежный родитель*».

В представлении родителей и детей родительский образ характеризуется как «сильный» ($r=0,58$; при $p \leq 0,05$), «благородный» ($r=0,59$; при $p \leq 0,05$) и «практичный» ($r=0,61$; при $p \leq 0,05$).

Пятый фактор (дисперсия по фактору составляет 5%) получил название «альтруизм» и включает в себя качества когнитивного компонента. Родительский образ характеризуется как «сотрудничающий с детьми» ($r=0,50$; при $p \leq 0,05$), «бескорыстный» ($r=0,67$; при $p \leq 0,05$) и «альтруистичный» ($r=0,54$; при $p \leq 0,05$). Представления о родительстве основаны на нравственных принципах, качества фактора характеризуют родителя, который живет ради ребенка и может поступиться своими интересами и потребностями.

Обобщенные представления родителей и детей относительно образа родителя характеризуются следующими позициями:

- 1) «*конструктивный родитель*» — включает в себя качества, способствующие равноправным отношениям, основанным на доверии, уважении, помощи и принятии;
- 2) «*дистанцированный родитель*» — испытывает сложности в понимании ребенка юношеского возраста, проявляет недовольство в отношениях, может поступать несправедливо;
- 3) «*либеральный родитель*» — не вмешивается в жизнь ребенка, предоставляет ему полную свободу, родитель снисходителен и мягок;
- 4) «*надежный родитель*» — порядочный в отношениях с ребенком, достойный, честный, умеющий держать слово, практичный и предусмотрительный в жизни. Однако эмоционально в отношениях с ребенком мало проявляет себя, действует более рационально;
- 5) «*альтруистичный родитель*» — живет ради ребенка; отдает приоритет интересам и потребностям ребенка; сотрудничает с ребенком, в отношениях руководствуется нравственными принципами.

Как мы видим, выявленные факторы отражают многомерность пространства представлений членов исследуемых семей относительно образа родителя. Дальнейшей целью нашей работы выступает определение существующих взаимосвязей между качествами и компонентами образа родителя и согласованностью позиций родителей, матерей и детей, отцов и детей.

ВІДПОВІДАЛЬНЕ БАТЬКІВСТВО — ОСНОВА ЕГАЛІТАРНОЇ МОДЕЛІ СІМ'Ї

Юлія Золотуха,

студентка Житомирського державного університету ім. І. Франка

Останніми роками в Україні актуальності набуває питання підготовки молоді до шлюбу, сімейних відносин та відповідального батьківства, що включає в себе такі поняття, як «відповідальне материнство» і «відповідальне батьківство».

Відповідальне батьківство починається не тоді, коли дитина вже підросла і потребує, щоб з нею займалися. Відповідальне батьківство починається від моменту, коли подружжя вирішило народити дитину. Це складний і серйозний крок у житті кожної сім'ї, тому дуже важливо, щоб і чоловік, і жінка були не лише фізіологічно готовими до цього, а й психологічно.

Підготувати молодь до створення сім'ї та сформувати культуру материнства і батьківства — одне з найважливіших завдань, що постало перед нашим суспільством.

Традиційні ролі, відповідно до яких жінка вела домашнє господарство, народжувала і виховувала дітей, а чоловік був головою сім'ї, господарем, який забезпечував економічну самостійність сім'ї, вже трансформувалися. У наш час жінка має практично необмежені можливості. Сьогодні більшість жінок працює, займає керівні посади, є економічно незалежними. Це, в свою чергу, впливає і на взаємостосунки в родині. Тому, на нашу думку, егалітарна модель сім'ї є найоптимальнішою для гармонійного життя подружжя та виховання дітей. На партнерських засадах будуються міцні стосунки, які не заважають, а, навпаки, сприяють самореалізації особистості чоловіка та жінки.

Материнство — складний феномен, що ґрунтується на фізіологічних механізмах, еволюційній історії, культурних та індивідуальних особливостях [1, 46]. Функції матері в розвитку дитини досить складні і різноманітні. Вони полягають у задоволенні всіх фізіологічних потреб дитини, забезпеченні емоційного благополуччя, розвитку прихильності, базових структур ставлення до світу, спілкування, основних особистісних якостей і самої структури діяльності [3, 143].

В Україні прийнято ряд нормативно-правових документів, які захищають права, відстоюють інтереси матерів, а також надають певні пільги. Необхідна медична допомога жінкам у період вагітності, пологів та в післяпологовий період надається в усіх випадках, коли жінка звертається за такою допомогою.

Але слід звернути увагу, що держава створює певні гарантії та надає допомогу не лише матерям. Згідно із Сімейним кодексом України «Про відпустку» з січня 2005 року українські чоловіки мають змогу виходити у відпустку по догляду за дитиною. При цьому на чоловіка поширюються ті ж права і пільги, які отримує в цьому випадку жінка, включаючи безперервність стажу і збереження за ним робочого місця. Проте, як показує практика, лише незначний відсоток чоловіків користуються цією можливістю. Це говорить про те, що чоловіки із самого початку обмежують себе у власних батьківських правах.

Загалом, під батьківством розуміється факт походження дитини від певного чоловіка (батька). Проте це поняття є набагато ширшим, і для того, щоб його зрозуміти, слід насамперед звернути увагу на роль чоловіка у сім'ї. Але порушуючи це питання, необхідно зважати на той факт, що очікування від поведінки чоловіків у сімейних відносинах значно змінилися в наш час, порівняно з минулим. Чоловіки перестали бути єдиними годувальниками і «здобувачами», у жінок з'явилося більше прав і можливостей. Саме тому в сучасному світі трансформуються уявлення щодо ролі й місця чоловіків у сім'ї. На зміну авторитарному стилю поведінки чоловіка приходять авторитетний, що передбачає спільну відповідальність подружжя за виховання дітей, розподіл домашніх обов'язків, рівні можливості для саморозвитку і самореалізації.

Не менш важливим елементом, що впливає на виконання чоловіками своїх батьківських функцій, є стереотипи щодо образу «ідеальної жінки (дружини)» та «ідеального чоловіка». Проте неможливість реалізувати цей ідеальний образ у житті є основою конфліктів, зокрема, конфліктів у сім'ї. Чоловіки намагаються реалізувати власну концепцію сучасного чоловіка, яка базується на вимогах жінок (які часто неможливо виконати, але доводиться це робити), вимогах самих чоловіків (які відповідають їх внутрішньому світові), вимогах інших чоловіків (які часто заважають, але їх

доводиться терпіти) і реалій нашого життя [2, 89-91]. Як результат, ми спостерігаємо наявність кризи традиційної маскулінності.

У цьому контексті доречно говорити про кризу батьківства, яка виникла внаслідок втрати моделі доброго батька, суть якої полягає в тому, що чоловік, як батько, відсутній у виховному процесі своїх дітей. Пояснити, чому виникла така тенденція, можна, звернувшись до історії. Це явище спостерігалось ще за часів радянської влади, коли був сформований образ жінки як особи, що несе повну відповідальність за родину, дітонародження, і таким чином, була пануючою фігурою в сім'ї. Війна фактично зробила основною роль жінки в економіці. Декілька повоєнних поколінь українських родин вижили завдяки тому, що головну функцію збереження та захисту родини взяли на себе жінки. Таким чином, декілька поколінь дітей виросло у неповній сім'ї. Саме тому наразі важливо відновити значущість сім'ї і роль у ній батька у свідомості молоді.

Також важливо наголосити на тому, що відповідальне батьківство — це запорука гармонійного і повноцінного розвитку дитини. Лише у тій родині, де свідомо підходять до питання планування сім'ї, народження дитини, розподілу обов'язків, де чоловік і дружина поважають інтереси, права одне одного (егалітарна модель сім'ї), дитина почуватиметься комфортно. Саме в такій сім'ї створено найоптимальніші умови для розумового, фізичного і емоційного розвитку дитини. Більше того, в повній сім'ї дитина засвоює моделі поведінки як чоловіка, так і жінки, що у майбутньому набагато полегшує взаємостосунки з представниками своєї та іншої статей.

Отже, виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що формування відповідального батьківства — один із пріоритетних напрямків роботи. Як було доведено вище, традиційна модель сім'ї вже вичерпала себе. Натомість егалітарний тип сім'ї пропонує нові методи взаємодії. Розуміння між батьками і дітьми, взаємопідтримка, можливість у самореалізації, рівний розподіл прав і обов'язків, спільна участь у вихованні дітей, баланс особистого і сімейного — все це необхідні компоненти кожної сім'ї, які створюють сімейне середовище, сприятливе для розвитку дитини, дотримання її прав, формування гармонійної особистості, міцний зв'язок батьків з дитиною, взаємоповага усіх членів сім'ї, дружні та теплі стосунки у родині.

Література

1. Кравець В.П. Психофізіологічні та психо-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. — К., 2001.
2. Програмно-методичний комплекс по гендерній освіті для чоловіків (порадник бажаним відкрити «Тато-школу») / за ред. Олексія Хмари. — Кіровоград: ТО «Технології оптимального розвитку особистості», 2006. — 126 с.
3. Філіпова Г.Г. Психологія материнства: Навчальний посібник. — М.: Видавництво Інституту Психотерапії, 2002. — 240 с.
4. Кікінежді О., Кізь О. Формування гендерної культури молоді: науково методичні матеріали до тренінгової програми: Навч. посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2006. — 160 с.

ОСОБЛИВОСТІ УРАХУВАННЯ ҐЕНДЕРНОГО КОМПОНЕНТА В ПРОЕКТАХ ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ-ІНФЕКЦІЇ СЕРЕД УРАЗЛИВИХ ГРУП

Іванов Павло,

*керівник Інформаційного ресурсного Центру з питань ВІЛ/СНІД
Одеського благодійного фонду «Шлях до дому»*

Аналіз загальних тенденцій епідемії ВІЛ в Україні викрив ряд закономірностей: питома вага жінок серед ВІЛ-інфікованих громадян України збільшується щороку та становить 44,9% у 2009 р. замість 19,6% у 1995 р. [1, 115]. Таким чином, різниця між кількістю чоловіків і жінок, які живуть з ВІЛ, продовжує зменшуватись. Відтак, як не гірко це констатувати, так звана і довгоочікувана суспільством «ґендерна рівність» у поширенні однієї з небезпечніших хвороб сучасності майже досягнута.

Попередження нових випадків інфікування ВІЛ — ключове завдання стратегії, що має за мету зупинити епідемію, яка сьогодні концентрується у вразливих групах: споживачів ін'єкційних наркотиків (36% нових випадків інфікування у 2009 р.) та їх сексуальних партнерів, безпритульних дітей, осіб, що надають платні сексуальні послуги тощо [3, 5].

Значний досвід реалізації програм і проектів з профілактики ВІЛ-інфекції серед уразливих груп Одеського благодійного фонду «Шлях до дому» дозволяє стверджувати про значну соціальну складову епідемії, що характеризується ґендерно зумовленими тенденціями. Фахівцями проектів профілактики було занотовано про вплив ґендерних стереотипів на значну динаміку поширення захворювання саме серед жінок — клієнтів профілактичних програм з уразливих груп (жінки, що практикують комерційний секс, споживачки ін'єкційних наркотиків). Національний ґендерний стереотип жіночості трактує про підлеглість і терпіння щодо прояву насилля; низьку самооцінку та зневагу до розпорядження власним тілом; пасивну позицію щодо репродуктивного контролю та використання протизаплідних засобів і презервативів; дотримування сексуальної поведінки еталонам порнографічних стандартів чи таких, що зневажають жінку.

Вивчення ґендерної ситуації чоловіків — клієнтів профілактичних програм з уразливих груп (споживачі ін'єкційних наркотиків, безпритульні підлітки) викрило певний дисонанс. Так, з одного боку, ґендерні стереотипи мужності «підштовхують» чоловіків-клієнтів і вони мають проявляти активну життєву позицію — мати чітку впевненість у правильності свого вибору використання наркотиків; не зважати на отримані захворювання та вести звичайне життя; проявляти свою полігамію та підтверджувати власні сексуальні якості; проявляти агресивність у досягненні власних потреб пошуку наркотику та сексуального задоволення. А з іншого боку, переважна більшість сучасних клієнтів-чоловіків — немолода і хвора людина із пригніченою сексуальною функцією, яка постійно знаходиться в постійному стресі під страхом зустрічі з працівниками внутрішніх справ та силових структур.

В проектах, які спрямовані на допомогу безпритульним дітям, зафіксовано, що хлопці СН частіше використовують наркотики за власною мотивацією, тоді як дівчата діють скоріше імпульсивно, вживаючи наркотик під впливом статевого партнера та/або алкоголю. Дівчата частіше, ніж хлопці, вживають ін'єкційні наркотики для поліпшення психологічного стану або для стимуляції сексуальної активності, тоді як хлопці вперше пробують

наркотик, вважаючи його кращим за алкоголь [3, 110]. Так, молоді люди, будучи ініційованими у процес споживання наркотиків, щиро впевнені, що це тимчасове явище. Їхня поведінка відповідає одному з гендерних стереотипів — подвійного стандарту статевої моралі з переважним забезпеченням свободи чоловіків, яка є схваленням полігамних орієнтацій чоловічої статі [2, 14].

Керують гендерними стереотипами, хлопці вважають себе такими, що здатні виявити «хоробрість», переступаючи соціальні табу, ризикнути власним життям і здоров'ям; дівчатка тішать себе ідеєю, що стають відданою та щирою партнеркою, якщо ділять зі своїми коханими наркотики та сприймають період споживання наркотиків як романтичну відпустку, яка має щасливо закінчитися міцним шлюбом, народженням дітей або поверненням до здорового способу життя без наслідків. Уразливість дівчат до інфікування ВІЛ посилюється через поширеність гендерної нерівності, пов'язаної із сексуальною і репродуктивною функціями, можливостями освіти й зайнятості. Уразливість хлопців до інфікування ВІЛ збільшується під впливом поширених стереотипів стосовно чоловічої поведінки. Тобто слідуючи поширеним стереотипам, наприклад, що чоловіки вважаються краще обізнаними та досвідченішими в сексі, ніж жінки; мають більше статевих партнерів, домінуючи над жінками; не виказують емоцій, не просять допомоги, багато чоловіків, особливо молодих, обирають ризиковану поведінку як стратегію подолання будь-яких проблем [3, 30–31].

Вивчення гендерної статистики засвідчило, що жінки і чоловіки мають різні потреби в галузі охорони здоров'я, крім того чисельні фактори впливають на рівень захворюваності, засоби профілактики і лікування хвороб і на наявність доступу до служб охорони здоров'я [1, 15]. Так, гендерний аналіз результатів проектів профілактики викрив такі факти: чоловіки рідше звертаються до закладів охорони здоров'я, ніж жінки, відповідно до гендерного стереотипу мужності про здатність самостійно вирішувати свої проблеми, тим часом тривалість життя у чоловіків майже на третину менша, ніж у жінок; у чоловіків значно вищий показник випадків смерті, причиною якої є отруєння та передозування наркотичних речовин; переважна кількість споживачів наркотиків — чоловіки (77%), які не можуть повернутися до нормального життя, навіть і в умовах надання фахової допомоги спеціалістів; у переважній більшості чоловіків відсутні сімейні емоційні зв'язки — зневага до партнера, відсутність інтересу до власної дитини, що у жінок стає переважним фактором прихильності до лікування.

Останнім часом вагомий внесок у справу подолання епідемії ВІЛ-інфекції надають міжнародні організації насамперед Глобальний Фонд по боротьбі з малярією, туберкульозом та ВІЛ/СНІД, ООН, USAID, Європейська комісія. Як результат тісної співпраці Міністерства охорони здоров'я з ключовими партнерами (Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні, Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ, UNAIDS), сьогодні спостерігається зниження показників смертності від СНІД, розширення доступу до профілактики, лікування та догляду, покращення якості та інтенсивності профілактичних втручань [4, 3]. Загальнодержавна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009 — 2013 роки ставить мету охопити ВІЛ-профілактичними заходами 60% «груп ризику, враховуючи сиріт, безпритульних дітей, працівників комерційного сексу, чоловіків, які практикують секс з чоловіками, мігрантів та інші подібні групи» [3, 11].

Однак тенденція урахування гендерного компонента в програмах профілактики ВІЛ і лікування хворих на СНІД серед неприбуткових організацій скоріше новомодне явище, яке розглядається керівниками проектів як одна із можливостей поповнення бюджету організації. Відсутність фахівців у сфері профілактики ВІЛ, які були б обізнаними з гендерної тематики, сприяє маскуванню гендерного підходу статеворольовим розподілом інфікованих. Ще декілька років тому у проектних пріоритетах донорських організацій також можна було зустріти трактування «гендерної нерівності» чоловіків і жінок як нерівну чисельну складову. Хоча описана ситуація в сучасних умовах зустрічається рідко, однак більшість як соціальних працівників, так і керівників проектів і сьогодні вільно трактують слово «гендер».

Наприкінці, з огляду на власний значний досвід соціальних проектів профілактики ВІЛ, дозволю собі зробити певні рекомендації соціальним працівникам. Так, усі дані свідчать про те, що у боротьбі проти епідемії ВІЛ необхідно враховувати гендерний аспект. Програми з ВІЛ/СНІД, які мають неправильний гендерний підхід або взагалі його не враховують, можуть навіть спричинити шкоду, підсилюючи гендерні стереотипи. Вважаю, що успіх урахування гендерного компонента в реалізації проектів профілактики ВІЛ-інфекції серед уразливих груп (споживачів наркотиків, безпритульних, осіб, що практикують комерційний секс) є ключем до подолання епідемії ВІЛ/СНІД і пропорційно залежить від коректного використання поняття «гендер», що за В. Кравцем, О. Кікінежді розуміється як соціальний аспект стосунків статей, статеворольові стереотипи, поширені у суспільстві, різноманітність проявів жіночої і чоловічої поведінки, систему взаємин між жінкою і чоловіком, що визначаються не біологічною належністю до тієї чи іншої статі, а соціальними, економічними та політичними умовами [2, 7].

Література

1. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. — Запоріжжя: Друкарський світ, 2011.
2. Кравець В.П., Кікінежді О.М. Педагогіка та психологія: гендерний аспект: Навчальний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2004.
3. Підлітки груп ризику: доказова база для посилення відповіді на епідемію ВІЛ в Україні: Аналітичний звіт / ЮНІСЕФ, Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка. — К.в: К.І.С., 2008.
4. Національний звіт з виконання рішень декларації про відданість справі боротьби з ВІЛ/СНІД. УКРАЇНА: Звітний період: січень 2008 р. — грудень 2009 р. — К.: Альянс, 2010.

ГЕНДЕРНІ ШТРИХИ СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗОВОЇ СІМ'Ї

Ірина Іванова,

*керівник громадської організації «Центр молодіжних жіночих ініціатив»;
асистент кафедри соціальної роботи і кадрового менеджменту
Одеського національного політехнічного університету,
кандидат педагогічних наук*

Інтенсивний розвиток гендерної тематики в сучасному українському суспільстві дозволяє зафіксувати певні значні досягнення в цьому напрямку (регулюються законодавством та реалізуються основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; збираються показники гендерної статистики; порушуються питання щодо дискримінації за статтю [1, 165]).

Матеріалом для статті послугувало накопичення автором значного досвіду соціальної роботи з проблем профілактики ВІЛ серед уразливих груп населення Одеського благодійного фонду «Шлях до дому» та досвіду роботи з чоловіками і жінками щодо прояву гендерної культури, рівноправного партнерства і взаємної відповідальності в сім'ї громадської організації «Центр молодіжних жіночих ініціатив». Нами було обрано проект «Здорове покоління Одеси» (Фонд Е. Джона з боротьби зі СНІД, Великобританія) та детально досліджені історії кризових сімей, що відвідують Центр дитячої творчості — один з провідних напрямів проекту [5, 147].

Однак, незважаючи на зазначені кроки з боку держави (Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків», Закон України «Про попередження насильства в сім'ї») та окремих фахівців з гендерної тематики (Т. Дороніна, О. Кікінежді, В. Кравець, Л. Кобелянська, Л. Смоляр), особливо гостро відчувають на собі вплив гендерної нерівності особи, як чоловіки, так і жінки, що опинилися у складних життєвих умовах.

Вважаємо, що основні ідеї подібних соціальних проектів («Здорове покоління Одеси», «Крок назустріч» тощо), які спрямовані на допомогу кризовим сім'ям, спершу націлені допомогти жінці, яка переважно потерпає від гендерного насильства. Клієнтка проекту — переважно молода жінка 18 — 35 років з дітьми, що має досвід негативних життєвих подій і перебуває у кризових сімейних умовах. Так, кризова сім'я, на думку наших однодумців-колег [3], — це будинок, куди дитині не хочеться повертатися, де його не чекають, не розуміють, не можуть або не хочуть приділити увагу і час для спілкування з ним; мама або тато знаходяться в наркотичній або алкогольній залежності чи перебувають у місцях ув'язнення; вихованням дитини займаються батьки-одиначки, яким доводиться багато часу проводити на роботі або влаштовувати особисте життя, що часто негативно позначається на відносинах з дитиною.

Досліджуючи саме такі приклади життєвих історій діючого соціального проекту, ми маємо змогу відчути на реальних прикладах, що таке «сучасна українська сім'я» з огляду на найбільш незахищену її частину — мати і дитину. Частіше це ще й неповна сім'я, яка перебуває у кризовій ситуації за умов, коли батьки є споживачами наркотиків та алкоголю або бездомними, задіяні у секс-індустрії, потерпають від насильства. Так, далі дозволимо собі надати штрихи типових гендерних портретів наших клієнток.

Портрет 1. Ольга, 18 років, мати трирічної доньки, перебуває у громадянському шлюбі: «Я стала учасником проекту за умов складної ситуації, в якій опинилася. Наша родина завжди була проблемною — часто були бійки, грошей не вистачало, ми голодували, наше клеймо на рідній вулиці — циганчата — ні друзів, ні близьких. Майже десять років тому померли мої рідні — спочатку мати, а невдовзі і батько. Нас залишилося п'ятеро дітей і ми всі опинилися на вулиці. На той час, за життя батьків, я відвідувала школу для "особливих" дітей зі спрощеною програмою, встигла закінчити лише два класи. У вісім років я стала людиною, яку зараз називають бомжем. Правдами-неправдами добралася до Одеси і попала жити у підвали до таких самих дітей, як і я. Майже відразу почала дихати клеєм, мені здавалося, що так я можу повернути ілюзію свого дитинства — батька, мати, братів, сестер, нашу домівку. Не знаю, що для мене стало кращим, те, що я втратила всіх рідних, які знущалися з мене. Так пройшло кілька складних років в дурмані клею, не пам'ятаю, чи гарних, хоча я і досі відчуваю образу за себе, сором, голод. Але у мене увесь час був шанс повернутися до "нормального" життя. Я була клієнтом соціальної програми, завдяки чому знайшла в собі сили покинути життя на вулиці, перейшла до притулку. Потім я познайомилася із хлопцем, який так само, як і я, переживав страшну залежність від клею. Це нас об'єднало, ми вирішили покинути цей наркотик разом. Це був дуже складний етап мого життя, але, дізнавшись, що я буду матір'ю, у мене відкрилися резервні сили протидії наркотикам. Зараз моїй доньці три роки. Нам дуже складно жити усім трьом, чоловік надірвав сили, працюючи на важкій роботі, зараз інвалід. Я недоучка, ще й з дитиною на руках. Зараз я клієнт проекту, мені допомогли поступити у вечірню школу, знайти роботу, дозволяють залишати дитину у групі денного перебування, чоловікові допомагають отримати технічну професію, що не потребує важких навантажень. Але, на мою думку, у мене є головне — віра у щасливе майбутнє».

Приємно відчувати надію молодої жінки, котра пройшла складний шлях наркотизації, гендерного насильства, ранню втрату батьків, жорстокість і емоційне відкидання, нерозвиненість жіночих почуттів. Спроба надати коментар наведеному соціальному портрету веде нас до розведення категорій неблагополучних сімей, потребує винаходження розбіжностей у формулюваннях. Так, за Торохтій В.С., категорія проблемних сімей ділиться на конфліктні сім'ї (у взаєминах подружжя та дітей є сфери, в яких інтереси, потреби, наміри і бажання членів сім'ї приходять у зіткнення, породжуючи сильні і тривалі негативні емоційні стани протягом життя); кризові родини (протистояння інтересів і потреб членів сім'ї носить особливо різкий характер і навіть ворожі позиції, захоплює важливі сфери життєдіяльності сімейного союзу на межі розпаду); проблемні сім'ї (характерна поява особливо важких ситуацій, що веде до розпаду шлюбу: відсутність житла, важка і тривала хвороба одного з подружжя, відсутність засобів на утримання родини, осуд за кримінальний злочин на тривалий термін, наркотична залежність і цілий ряд інших, надзвичайних життєвих обставин) [4].

Аналіз психологічних проблем Ольги викрив її отримані психогенні відхилення: наркотична залежність, пасивна життєва позиція безпритульної, нерозвиненість соціальних навичок. Однак за результатами реабілітації вона знаходить у собі почуття відповідальності за своє життя і свої вчинки.

Портрет 2. Наталя, 33 роки, мати 6 річного сина, офіційний шлюб: «Не знаю, чи є в моїй сім'ї криза? Ззовні — все нормально: чоловік і я працюємо, у нас є квартира, син відвідує школу, займається спортом. Тільки ось на душі камінь, кожного ранку я не знаю,

чи залишуся ще на день, чи мене і дитину виставлять із дому. Причиною може стати дрібниця — не вчасно поставлений обід на стіл, затрималась у сусідки, зробила іншу зачіску, наділа брюки. Найгірше тоді, коли чоловік підіймає на мене руку в присутності сина, може вдарити і дитину. Я втратила зовсім авторитет у обох своїх чоловіків — чоловіка і сина, хоча і люблю обох. Всі родичі і знайомі кажуть — треба терпіти, дитина ще мала, кому ви потрібні, якщо не своєму татові. Іноді мені здається, що це замкнене коло, а що чоловіку потрібна лише для вміщення власної злости і агресії — це точно. Стала клієнтом соціального проекту для кризових сімей, дуже захопилася живописом. Багато малюю, вже розписала всю вітальню. Коли я малюю, то мені здається, що кожен мазок гуаші надає моєму життю нові барви щастя, радості, взаємоповаги».

Отже, вивчаючи гендерний портрет Наталі та аналізуючи наукову літературу, ми дійшли висновку, що клієнтка перебуває у тоталітарній патріархальній сім'ї через наявність такої модельної схеми, як-от: відсутність прав усіх членів родини, особливо дітей; наявність у сім'ї суворих правил, які носять примусовий характер; кожному члену сім'ї відведено певну гендерну роль; відсутність розподілу обов'язків, пов'язаних з життям сім'ї; «економічні» труднощі не розподіляються між членами сім'ї; відсутність поваги до особистого життя членів сім'ї; конфлікти вирішуються за принципом — «один виграв, інший програв»; не всі члени сім'ї беруть участь у прийнятті рішень; батьківські обов'язки не розподілені; дисципліна підтримується за рахунок сили та приниження; помилки не визнаються і пробачення за них не просять; почуття незахищеності від образливих і насильницьких дій; майже повністю відсутні сміх і радість, натомість є почуття страху [2, 75].

Подальший аналіз і бесіда з психологом проекту цілком підтвердили наукові причини, чому жінка в схожій ситуації не йде із сім'ї, а саме через: страх перед насильником, що він обіцяє знайти жінку та вбити її; жорстка реальність житлового питання — жінка, яка йде із квартири, може опинитися на вулиці, тоді як кривдник залишається в колишній спільній квартирі; психологічний процес нормалізації, коли кривдник переконує жертву, що вона сама в усьому винна [2, 72–73]. Зазначене обґрунтовує подальший настрій Наталі продовження гендерного насильства шляхом його прийняття як даності, яку потрібно терпіти, пригнічуючи її сльозами та втішаючись творчістю. Можливо, час вибору активної позиції у неї вже близько.

Кількісне вивчення динаміки розвитку проекту (2009–2011 роки) дозволяє надати такі статистичні дані сімей проекту:

Показник роботи	Кількість осіб на 31.01.2010	Кількість осіб на 30.07.2010	Кількість осіб на 01.03.2011
Матері (батьки) — клієнти Центру	16	41	60
Діти — учасники Центру	25	60	98
Відвідування (у день)	5,0	7,9	10,2

Так, за отриманими результатами діяльності програми зафіксовано прогресивні тенденції розвитку проекту, самий пік якого досягнуто на третій рік діяльності (максимальна кількість відвідувань та приток нових клієнтів до реабілітаційних програм допомоги в подоланні кризи).

Вважаємо, що урахування ґендерного аспекту при організації соціальних проектів є важливою передумовою допомоги сучасній українській сім'ї, що перебуває у кризі. Грамотно організована реабілітаційна програма, з огляду на ґендерні особливості її учасників, — надійна запорука успішного подолання складних і дуже серйозних проблем.

Література

1. Коментар до закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. — 168 с.
2. Ґендерний розвиток в Україні: Реалії і перспективи. United Nations Development Programme. UN in Ukraine, 2003. — 103 с.
3. http://www.adra.org.ua/news_pervyishagsdelan.html — Інтернет-сторінка Адвентистського агентства допомоги та розвитку (ADRA), соціальний проект «Крок назустріч», м. Київ.
4. <http://www.antidrug.ru/preventivedrug/preventive7.htm> — Справочная система методической поддержки учреждений социального обслуживания семей и детей по вопросам профилактики злоупотребления психоактивными веществами, 2008.
5. Іванова І.В.. Щодо питання впровадження ґендерних аспектів діяльності в практику соціальної роботи проектів зменшення шкоди для жінок — споживачів ін'єкційних наркотиків на прикладі вивчення досвіду міжнародного проекту «Здорове покоління Одеси»: Ґендерні проблеми в умовах глобалізації: українські реалії та перспективи / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 19 березня 2010 р. / за наук. ред. проф. В.П. Кравця. — Тернопіль: ТНПУ, 2010. — С. 147-149.

ДЕВІАНТНЕ МАТЕРИНСТВО — УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА НАСЛІДКИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Оксана Лаже,

*асистент кафедри соціології, психології та гуманітарних дисциплін
Криворізького факультету Запорізького національного університету*

Материнство — соціально-культурний феномен, що має комплексний характер реалізації. У культурі кожного етносу сформовано певну систему соціально-детермінованих характеристик материнства, яка виступає головною умовою формування соціально-повноцінної особистості дитини. Водночас процес засвоєння моделей поведінки, що забезпечують реалізацію материнства на легітимізованому суспільством рівні, є однією з головних характеристик ґендерної соціалізації жінки.

Однак сучасний етап розвитку суспільних відносин характеризується значними трансформаціями у цій сфері, здебільшого негативного забарвлення.

Соціальні педагоги та психологи дедалі частіше наголошують на поширенні проявів негативної материнської поведінки в родинах, де відсутніми є загально визнані дестабілізаційні умови соціалізації: безробіття батьків, значні матеріальні негаразди пов'язані з утриманням дитини, низький рівень освіченості членів подружжя, неповнота сімейної структури, наявність психічних патологій тощо. І насамперед подібні прояви пов'язані з поведінкою матері.

Дослідження феномена материнства належить до кола дослідницької проблематики багатьох галузей науки. Так, зокрема, філософсько-культурологічні, етнографічні, історичні аспекти материнства як соціокультурного явища вивчають: Е. Алід, Б. Вільям-Джонс, Т. Маг ваза, Н. Чодороу В. Кравець, Н. Пушкарьова, В. Раміх та інші. В межах соціальної психології та соціології особливості прояву девіантного материнства як виду аномальної материнської поведінки досліджують І. Братусь, В. Брутман, А. Варга, Т. Гурко, О. Ісупова та інші.

Сфера материнства є динамічним утворенням, що формується протягом усього життя. Окремим етапом в її розвитку Є. Ісеніна виділяє етап від народження матері до її вагітності, на якому відбувається розвиток системи потенційних умов для формування вже після пологів базових якостей матері. Ця система умов закладається в соціальній ситуації розвитку материнства, передусім — у взаємодії з власною матір'ю [1]. На основі цих досліджень було визначено ряд чинників, що визначають параметри формування материнського ставлення як рольової моделі поведінки жінки. Так, А. Захаров, зокрема, виділяє низку умов адекватного формування материнського ставлення: «прообраз матері» (вираженість інстинкту материнства і батьківства у прародичів і батьків жінки), бажання мати дітей, установка на дітей до вагітності, позитивний відгук на вагітність, ніжність до дитини, відчуття жалості та співчуття, близькості з дитиною, а також емоційна чуйність матері [3].

З позицій еволюційно-порівняльного підходу, визначають шість етапів формування материнства: взаємодія жінки з власною матір'ю, розвиток материнської сфери в ігровій діяльності, няньчення як період здобуття первинного практичного досвіду, диференціація мотиваційних засад материнської та статевої сфер, взаємодія з власною дитиною, стосунки з дитиною після закінчення віку з характерними ознаками гешталту немовляцтва [4].

У суспільстві постійно відбуваються зміни моделі материнства, відповідних запитів соціуму, що відображаються в характері суспільних стосунків, тому визначити норму материнської поведінки досить важко. Прояви материнської поведінки (материнської девіації), як засвідчує історичний досвід, існували завжди в латентній чи відкритій формах. В наш час девіантне материнство розглядається нормі поведінка матері по відношенню до дитини спрямованою на збереження і розвиток її фізичного, психічного та духовного здоров'я, забезпечуючи оптимальні умови для соціального функціонування [3].

Вважається, що материнський інстинкт є основним у житті здорової жінки та спрямований на виношування потомства, турботу про нього. Виношування, тобто збереження вагітності, неможливе без інстинкту самозбереження. Хоча більшість поведінкових реакцій жінки-матері зумовлені фізіологічними процесами репродукції, що створюють сприятливі умови для ситуації взаємодії з дитиною, однак конкретна інтерпретація стану вагітності і в період актуального материнства залежить від особистості матері, сенсу вагітності для неї, соціальної та сімейної ситуації. Гормони можуть посилити реакції, але змусити любити чи ненавидіти, на жаль, значною мірою визначає особистісний досвід та соціальні умови перебігу вагітності [1]. Таким чином, саме стимули соціального характеру є домінантними у виникненні та реалізації позитивної материнської поведінки. Можливість бути матір'ю закладена в жіночій природі, але саме суспільні норми та цінності визначають ставлення жінки до материнства, саме завдяки цим процесам виникає переживання цінності себе як дитини та цінності дитини взагалі.

Так, зокрема, в дослідженнях особливості поведінки жінок, які з різних причин (сепарація у зв'язку з порушенням процесу пологів, неонатальна патологія, передчасні пологи

тощо) були позбавлені можливості адекватної взаємодії з дитиною на етапах становлення материнсько-дитячого взаємозв'язку, було з'ясовано, що поведінка матері безпосередньо пов'язана також з особливостями дитини та організацією післяпологової взаємодії з нею [5].

Сучасні фахівці визначають такі характеристики жінок з порушеною готовністю до материнства: 1) емоційна і психологічна незрілість, низька толерантність до стресів, нестриманість афектів; 2) неготовність до шлюбу через емоційну нестійкість, егоцентризм, прагнення до незалежності; 3) зосередженість на власних проблемах, переживання відчуття несправедливості та нестачі любові; 4) невирішеність дитячих та пубертатних конфліктів; 5) неповнота структури батьківської сім'ї; 6) у родинній історії існує патерн відмови від дитини; 7) фіксуються факти розлучення та фізичного насильства в третьому чи четвертому поколінні; 8) емоційна залежність від матері, незважаючи на те, що стосунки з нею можуть бути негативними; 9) агресивна, директивна і холодна характеристика поведінки матері; вона або не знає про вагітність дочки, або виступає проти неї; 10) дитина це джерело психологічних проблем, страху і тривоги; 11) психологічна цінність дитини є заниженою і має декларативний характер [1].

Вочевидь, що подібні психологічні прояви зумовлені не лише особистісними властивостями, тож домінація соціальних умов формування материнства визначається насамперед низкою соціально-детермінованих чинників.

В наш час бажання бути матір'ю вступає в суперечність з цінностями соціально-комфортної поведінки сучасних жінок, реалізацією параметрів статевої культури та призводить до психологічного конфлікту, який порушує умови соціалізації новонародженої дитини чи призводить до відмови від материнства взагалі. Таким чином, вивчення умов формування та реалізації материнства набуває особливої значущості. Адже розглянуті вище характеристики охоплюють значної частини особливостей прояву та умов формування материнства. Нерозробленими є, зокрема, питання ролі чоловіка — батька у формуванні материнства, впливу професійної спрямованості жінки на материнську поведінку.

Література

1. Данилова С.С. Одинокое материнств в общественном мнении // Социологические исследования. — 2009. — №5. — С. 138 — 141.
2. Кодацька Н.О. Проблемне поле дослідження негативної материнської поведінки / Н.О.Кодацька // Грані. — 2009. — №5. — С.94 — 99.
3. Максимовська Н.О. Соціально-педагогічний аспект дослідження культури материнства / Н.О.Максимовська // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2005. — № 4. — С. 37 — 45.
4. Филиппова Г.Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии // Вопросы психологии — 2001. — №2 — С. 22 — 35.

КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

Марина Ларченко,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Ніжинського державного університету ім. м. Гоголя*

Сім'я як основна ланка суспільства є вільним, зареєстрованим у державних органах на засадах рівноправ'я, союзом жінки і чоловіка, які пов'язані в біологічному, матеріальному і духовному відношенні. Біологічний зв'язок між ними полягає в статевому житті та у створенні нащадків. Господарський зв'язок має свій прояв у цілеспрямованій діяльності кожного з подружжя щодо здобуття засобів, які повинні забезпечити щоденні потреби сім'ї в харчуванні, одязі та житлі. Духовний зв'язок між подружжям надихає їх до взаємного зростання особистостей та сприяє відтворенню в їхніх дітях повноцінних особистостей.

Основні існуючі статерольові еталони чоловіка і дружини зводяться до такого. Сучасний чоловік живе в ситуації подвійного стандарту: з одного боку, він голова родини, з іншого — економічно залежний від дружини індивід. Але голова — це той, хто несе відповідальність. Однак сучасного чоловіка цього ніхто не вчив, окрім того, слід врахувати вплив емансипованої дружини та, як слідство, виникнення чоловічого статеворольового стресу. У відповідь на стрес у чоловіка починають вмикатись механізми компенсаторної мужності, яка проявляється в різних формах: 1) жорстка поведінка всередині сім'ї (гноблення, приниження, агресія), 2) поведінка на межі ризику (участь у сумнівних підприємствах, злочинність), 3) зловживання спиртним (розслаблення, втеча від проблем, що, до речі, активно пропагується через рекламу).

Сучасна жінка теж знаходиться в ситуації подвійного стандарту: з одного боку, від жінки держава чекає рівної віддачі як від чоловіка, з іншого, — їй слід бути зразковою матір'ю і господинею. Врешті-решт, жінка розплачується психоемоційною втомою, яка виражається в постійних зривах через дрібниці.

Ряд дослідників зазначають, що сім'я в сучасний період розвитку нашої держави не виконує покладені на неї функції, що виражається у великій кількості розлучень, у великій кількості абортів та соціальних сиріт, тобто дітей, які залишились без батьківського піклування за живих батьків. Ще одним чинником є так звана демографічна криза, коли кількість народжених щороку менше від кількості померлих.

Так, згідно із даними Інституту демографії та соціальних досліджень Національної Академії Наук України [2], кількість зареєстрованих шлюбів на 1000 населення з 2000 по 2003 рік мала стійку тенденцію до зростання (5,6; 6,4; 6,6; 7,8 відповідно). З 2005 по 2007 роки зростала (7,1; 7,6; 9,0), а в 2008, 2009, 2010 роках — зменшувалась (7,0; 6,9; 6,8). Враховуючи, що 2000, 2004 та 2008 роки були високосними, коли кількість укладених шлюбів традиційно низька (5,6; 5,9; 7,0) порівняно з попереднім та наступним роками, ми спостерігаємо в Україні постійну тенденцію до зростання кількості укладених шлюбів до 2007 року. З 2008 починається постійне зниження цього показника.

Кількість зареєстрованих розлучень найбільшою за останнє десятиріччя була у високосному 2000 році — 4,0 на 1000 населення. В подальшому до 2009 року вона перебувала в межах (3,6 — 3,9). У 2009, 2010 роках кількість розлучень була відповідно 3,2; 2,9. Таким

чином, в останні два роки українці реєструють все менше шлюбів та все меншу кількість розлучень. Причому і співвідношення кількості укладених шлюбів до кількості розірваних кожного року більш оптимістичне. Тобто можна говорити про реальне зменшення відсотку шлюбів, що розпадаються.

Цей факт знаходить різні пояснення. З одного боку це поширення так званого пробоного шлюбу, коли молоді люди все частіше прагнуть спочатку пожити разом і придивитися до партнера, а вже потім укладають шлюб. Придивившись — частина вирішує, що можна знайти більш підходящу кандидатуру. А з іншого боку — кризові явища в економіці, слабе матеріальне забезпечення великої частини населення і відсутність перспективи на покращення ситуації сприяють тенденціям об'єднання всередині сім'ї, бо разом легше пережити зовнішні негаразди.

Водночас кількість народжених на 1000 населення з 2002 року має стійку тенденцію до зростання (від 8,1 у 2002 до 11,1 у 2009). Проте вже у 2010 цей показник становить 10,8. Кількість померлих з 2000 року майже весь час зростала (15,4 — 16,3 на 1000 населення) до 2009 (15,3). У 2010 — 15,2. Таким чином, скорочення населення становило — 7,6 в 2000 році і — 4,3 в 2010.

Серед основних причин сімейного неблагополуччя слід назвати: порушення подружніх відносин, алкоголізм, подружню зраду, конфліктність, ревності, взаємну недовіру, розходження уявлень про значущість основних сімейних цінностей, небажання одного з подружжя мати дітей, невміння стримуватись у конфліктних ситуаціях, уникати різких суджень на адресу іншого. Також варто додати: відсутність між членами сім'ї єдності, солідарності, духовної близькості, відсутність розуміння між подружжям і батьками, невміння долати життєві труднощі і страждання, споживацька позиція по відношенню один до одного або до батьків.

Негативні емоції породжують руйнівний ефект, що знаходить свій прояв у вчиненні найнебезпечніших злочинів проти життя та здоров'я. Джерелами цих емоцій є невміння дорослої людини брати на себе відповідальність за власноруч створені негативні ситуації у своєму житті. Так, образа — це вбивча емоція, що провокує негатив у відповідь. Ревності — спотворюють сімейні стосунки та ведуть до відчаю. Постійне роздратування говорить про особистісну незрілість людини та неготовність її до сімейного життя. Є люди, у яких дуже розвинута потреба в любові. Психологи знаходять причини цього в дитинстві: вони або недоотримали любов батьків, або батьки поводитись жорстко, депотично, можлива також гіперопіка з боку батьків. З часом, коли такі люди виростають та створюють свою сім'ю, у них отримує своє продовження судорожне бажання любові. Але оскільки у них є подібна аномалія, то вони і самі не можуть дати свого кохання іншим. Такі люди дуже ревниві, підозрілі, досить сильно реагують на найменший промах з боку іншого з подружжя [4, 11].

В країнах, де ведеться систематичний статистичний облік, кількість жінок, які страждають від побиття їхніми чоловіками або партнерами, сягає від 40% до 80%. Такого насильства зазнають жінки всіх вікових і соціально-економічних груп. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, проти кожної п'ятої жінки світу хоч раз у житті було скоєно фізичне або сексуальне насильство, отже, кожна п'ята жінка хоча б один раз у житті зазнає побиття або згвалтування. За деякими даними, близько 95% потерпілих від сімейного насильства становлять особи жіночої статі [1, 82]. Постає закономірне питання:

якщо від насильства в сім'ї страждають переважно жінки, то чи правильним буде твердження, що прагнення до насильства генетично закладене в чоловічій природі. Саме так вважають теоретики феміністичного руху в усьому світі [3]. Ми ж можемо припустити, що чоловіки теж доволі часто страждають від насильства і не лише вербального. Однак у нашій країні через зрозумілі причини не прийнято скаржитись на жіноче насильство.

Таким чином, чоловіки досить часто є латентними жертвами, становище яких ускладнене ще й фактичною неможливістю отримати психологічну та юридичну допомогу як для жертви жіночого насильства. До того ж власна система психологічного захисту у чоловіка теж доволі вразлива. Тому серед осіб, що покінчили життя самогубством, традиційно вдвічі більша кількість чоловіків, ніж жінок.

Отже, на сучасному етапі розвитку українського суспільства захисту потребує сім'я як така. А саме: сімейні стосунки, сімейні цінності, авторитет сім'ї. Останнім часом деякі кроки в цьому напрямку були зроблені, але через однобічний підхід і відсутність системного аналізу вони можуть призвести до остаточної руйнації сім'ї в її православному розумінні та приходу на зміну контрактних стосунків з вихолощеною духовною складовою.

На рівні кримінального права доцільним було б включення до Особливої частини Кримінального кодексу України окремого розділу «Злочини проти сім'ї та сімейних стосунків», де б містились, зокрема, статті: «Умисне тілесне ушкодження, спричинене дружині (чоловіку)», «Сексуальне насильство по відношенню до дружини (чоловіка)», «Образа дружини (чоловіка), що потягла тяжкі наслідки», «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей», «Посягання на життя та здоров'я дітей з боку матері (батька)», «Сексуальні дії щодо дітей або примушування їх до таких дій з боку матері (батька)» та інші.

Література

1. Запобігання насильству в сім'ї. Практичний посібник для дільничних інспекторів міліції // Київ. Школа Рівних Можливостей / ред.-упоряд. О.В. Лясковська. — К., 2004. — 108 с.
2. Населення України [Електронний ресурс]: Державний комітет статистики України. Інститут демографії та соціальних досліджень Національної Академії Наук України. — Режим доступу до джерела: http://stat6.stat.lviv.ua/ukrcensus/Dialog/statfile1_m.asp.
3. Никонов А. Конец феминизма. Чем женщина отличается от человека [Електронний ресурс]: klex. Книжный архив. — Режим доступу до джерела: <http://www.klex.ru/gr>.
4. Флоренская Т.А. Мир дома твоего. Материалы к программе «Этика и психология семейной жизни» в новой, 1997 г. редакции // (Библиотека журнала «Воспитание школьников». Вып. 5). — М.: Школа-пресс, 1999. — 128 с.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ҐЕНДЕРНИХ ЗАСАД ЦІННОСТІ ЗАДОВОЛЕННЯ ШЛЮБОМ

Романюк Людмила,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Кам'янець-Подільський національний університет,*

Романюк Василь,

*кандидат філософських наук, доцент, Подільський державний
аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський*

Проблема подружніх відносин, інакше кажучи, сімейна проблематика, в останні десять років займає у вітчизняній психологічній науці досить помітне місце. Рік у рік росте число досліджень і публікацій, проводяться спеціальні симпозиуми, успішно захищаються дисертації, робляться доповіді на конференціях різної спрямованості. Наукова й практична значущість сім'ї, її цінності для подружжя як об'єкта психологічного дослідження й впливу визначає й подальший ріст уваги до цієї теми. Від задоволення життям у шлюбі залежить якість подружніх відносин, щастя всієї родини та подружнє благополуччя.

Незважаючи на те, що останнім часом у наукових колах спостерігається ослаблення інтересу до проблеми подружнього благополуччя і переважає орієнтація на вивчення батьківсько-дитячих відносин, ми маємо підставу думати, що порушений нами проблемний простір актуальний і підлягає детальному вивченню. У визначенні впливу різних факторів на напрямок змін щодо цінності сім'ї у різних групах студентів фактор статі виявився найвагомим, що вказує на суттєву роль ґендерних відмінностей в ієрархії цінностей та їх розвитку [2, с. 89–92; 3, с. 293–299].

На підставі огляду досліджень з проблеми ґендерних засад шлюбно-сімейних стосунків ми висунули дві гіпотези, що претендують на встановлення зв'язків між задоволенням сімейно-шлюбними відносинами [5, с. 54–61] і певною спрямованістю аттитюдів подружжя [1]. По-перше, ми припустили, що оптимістичне уявлення подружжя про людей пов'язане з їхнім високим задоволенням сімейно-шлюбними відносинами, тоді як неоптимістичне уявлення про людей пов'язане з низьким задоволенням сімейно-шлюбними відносинами. По-друге, що уявлення чоловіків про більш значущу роль дітей у житті людини пов'язане з їхньою високою задоволеністю сімейно-шлюбними відносинами, тоді як уявлення чоловіків про менш значущу роль дітей у житті людини пов'язане з їхнім низьким задоволенням сімейно-шлюбними відносинами.

Ми маємо намір поділитися результатами, які були отримані шляхом аналізу: 1) даних про зв'язок восьми аттитюдів із цінністю задоволення шлюбом і 2) даних про зв'язок аттитюдів із задоволенням шлюбом у групах чоловіків і жінок.

При аналізі результатів всієї вибірки був зареєстрований негативний зв'язок задоволення шлюбом з установкою на гроші. У чоловічій вибірці не були виявлені зв'язки задоволення шлюбом з жодним з 10 досліджуваних аттитюдів, а в жіночій вибірці виявлено існування негативного зв'язку задоволення шлюбом з установками на людей, розлучення, гроші, традиційність-егалитарність улаштування родини.

Вище сказане означає, що у всій вибірці високі значення задоволення шлюбом дружин у подружжі пов'язані не лише з їх неоптимістичним уявленням про людей, а й із

менш ощадливим ставленням до грошей (відповідно, чоловіки з низьким задоволенням шлюбом характеризуються більш оптимістичним уявленням про людей і більш ощадливим ставленням до грошей). З'ясувалося, що подібні установки властиві саме дружинам, а не їхнім чоловікам. Чим вищий рівень задоволення шлюбом у жінок, тим менш оптимістичне їхнє уявлення про людей, ставлення до грошей — менш ощадливе, більш лояльне ставлення до розлучення й більш традиційний погляд на сімейний уклад. Досить легко помітити, що останні дві установки не корелюють із задоволенням шлюбом взагалі по всій вибірці. Із цього можна припустити, що схильність чоловіків «схвалювати» жіночі установки на неоптимістичне уявлення про людей і більш легку можливість витратити гроші впливає на підвищення задоволення шлюбом обох у подружжі.

Разом із цим припущенням ми переходимо до інтерпретації зв'язку цінності задоволення шлюбом з подружніми аттитюдами. Парадоксальними, на перший погляд, здаються зв'язки високого задоволення шлюбом з неоптимістичним уявленням про людей. Їм можна дати пояснення, адже саме існування такого феномена дозволяє говорити про те, що, формуючи уявлення про людей взагалі, чоловіки (на противагу нашому припущенню) не поширюють його на свого партнера. Оптимістичне уявлення про людей взагалі (навіть, якщо припустити, що цей аттитюд слабко або помірковано впливає на мотиваційну й поведінкову сфери) може сприяти задоволенню потреб вищого рівня одного з партнерів за межами родини більшою мірою, ніж у товаристві іншого партнера. Це, у свою чергу, може позначитися на задоволенні шлюбом одного або навіть і обох партнерів.

Відповідно, неоптимістичне уявлення про людей (які не входять до складу родини) може викликати явища адаптивного й неадаптивного характеру. Так, вплив зовнішніх факторів і ступінь ригідності цього аттитюда можуть породити процеси від формування асоціального типу особистості до більшого зімкнення, зосередження подружжя один на одному, що суб'єктивно виражається у високому задоволенні шлюбом. З огляду на наше припущення про те, що в родинях з високим задоволенням шлюбом чоловік «схвалює» неоптимістичне уявлення дружини про людей, що може виражатися у вислуховуванні чоловіком скарг дружини на соціальне оточення й наданні ним моральної підтримки (тобто в реалізації чоловіком психотерапевтичної функції родини). «Схвалення» ж установки дружини на менш ощадливе ставлення до грошей може проявлятися в більш легкій згоді чоловіка із придбанням дружиною якихось благ (цінностей), що являють для неї особливу важливість. Ми підкреслюємо можливість існування вертикалі у фінансовому аспекті взаємодії чоловіка й дружини, задоволених шлюбом, тому що уявлення про рольову структуру в жінок у таких родинях більш традиційні (жінки схильні визнавати провідну роль чоловіка в матеріальному забезпеченні й професійній діяльності). На підставі вивчення зв'язку задоволення шлюбом з аттитюдами в жіночій вибірці ми, крім того, можемо зробити висновок, що сигналом зростання задоволення шлюбом у жінок є зміна їхніх ставлень до розлучення убик більш лояльного.

Як може подібна спрямованість аттитюда корелювати з високим задоволенням шлюбом? Мабуть, жінки, задоволені шлюбом, лояльні до розлучення в тому випадку, коли судять про нього диссоційовано (як про щось, що не може мати до них відношення). Другий варіант пояснення — використання дружиною уявлень про розлучення як регулятора відносин із чоловіком. З іншого боку, нелояльне ставлення жінок (з низьким задоволенням шлюбом) до розлучення може інтерпретуватися як їхній наполегливий

пошук можливостей зберегти або повернути подружнє благополуччя як цінності. Однак, при становленні такого прагнення, можна спостерігати співжиття з партнером при вкрай низькому задоволенні шлюбом «через дітей» [4, с. 104-115].

У ході аналізу результатів дослідження ми встановили, що задоволення шлюбом негативно пов'язане з уявленнями про людей: високому значенню задоволення шлюбом відповідає менш оптимістичне уявлення про людей, а менш високому значенню задоволення шлюбом — більш оптимістичне уявлення про людей. Це спростовує нашу гіпотезу про існування прямого пропорційного зв'язку між ступенем оптимістичності уявлення подружжя про людей і їх задоволення шлюбом. Однак ця гіпотеза може вважатися частково підтвердженою, тому що на рівні меншої конкретизації, дійсно, уявлення про людей пов'язане із задоволенням шлюбом. Наша друга гіпотеза теж не підтвердилася, тому що статистично значущого зв'язку з якою-небудь спрямованістю установки на дітей не було виявлено.

Отже, гіпотези не підтвердилися, хоча перша з них була висунута в правильному напрямку (задоволення шлюбом все-таки пов'язане із уявленнями про людей). Таким чином, ми констатуємо, що уявлення подружжя про роль дітей у житті людини не пов'язане з їхнім сприйняттям своїх сімейно-шлюбних відносин. У свою чергу, оптимістичне уявлення подружжя про людей пов'язане з їхньою низькою задоволеністю сімейно-шлюбними відносинами, тоді як неоптимістичне уявлення про людей пов'язане з високим задоволенням сімейно-шлюбними відносинами. Крім того, у ході дослідження були отримані не ті результати, що прогнозувалися: з високим задоволенням подружжя сімейно-шлюбними відносинами пов'язане їх менш ощадливе ставлення до грошей, тоді як з низьким задоволенням подружжя сімейно-шлюбними відносинами пов'язане їх більш ощадливе ставлення до грошей.

Серед не прогнозованих нами результатів дослідження варто підкреслити також відомості про наявність зв'язку задоволення шлюбом із специфічно спрямованими аттитудами в жінок і про їх відсутність — у чоловіків. Так, чим вище в жінок задоволення сімейно-шлюбними відносинами, тим менш оптимістичне їхнє уявлення про людей, ставлення до грошей — менш ощадливе, більш лояльне ставлення до розлучення й більш традиційний погляд на сімейний уклад. І навпаки, чим нижче в жінок задоволення сімейно-шлюбними відносинами, тим більш оптимістично їхнє уявлення про людей, ставлення до грошей — більше ощадливе, менш лояльне ставлення до розлучення й погляд на сімейний уклад більш егалітарний (тобто припускає рівноправний поділ ролей).

При інтерпретації подібних результатів ми прийшли до думки, що на високе-низьке задоволення сімейно-шлюбними відносинами впливають саме жіночі аттитуди, які виражають більше-менш оптимістичне уявлення про людей і більше-менш ощадливе ставлення до грошей. Дослідження не виключає можливості подружжя мати оптимістичне уявлення про людей і при цьому вважати себе щасливими в шлюбі.

Так, у психології прийнято виділяти цілий масив подружніх установок, значущих для сімейного життя, але більшість джерел не конкретизує їх і не обґрунтовує їхній вплив на подружню задоволеність шлюбом. Тому дослідження виявляє конкретні аттитуди, пов'язані із задоволенням сімейно-шлюбними відносинами, а також встановлює факт, що саме установки жінок (а не чоловіків), пов'язані із задоволенням сімейно-шлюбними відносинами, формують картину зв'язку між задоволенням обох з подружжя сімейно-шлюбними відносинами і їх аттитудами. Результати дослідження можуть бути використані як у практичній, так і в науковій діяльності психолога. Наприклад, у межах сімейного

психологічного консультування варто створювати програми оптимізації сімейних відносин, засновані на знанні про найбільш важливі подружні аттитюди. Однак ще має бути з'ясовано, чи є неоптимістичне уявлення про людей адекватним інтегруючим фактором, який допомагає подружжю зосередитися один на одному, що й виступає перспективою подальших досліджень у цьому напрямку.

Література

1. Алешина Ю.Е., Гозман Л.Я., Дубовская Е.М. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений: Спецпрактикум по социальной психологии. — М.: МГУ, 1987. — 120 с.
3. Романюк Л.В. Особливості розвитку ціннісних орієнтацій студентської молоді в процесі психологічного тренінгу за фактором статі // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта 2004». — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. — С. 89 — 92.
2. Романюк Л.В. Гендерні особливості розвитку ціннісних орієнтацій студентської молоді // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. — Т. 8. — Ч. 7. — К., 2006. — С. 293 — 299.
4. Столин В.В. Психологические основы семейной терапии // Вопросы психологии. — 1982. — № 4. — С. 104 — 115.
5. Столин В.В. и др. Опросник удовлетворенности браком // Вестник Московского ун-та. — Сер.14. — Психология. — 1984. — № 2. — С. 54 — 61.

ОСОБЛИВОСТІ ҐЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ

Ілона Руденко,

кандидат психологічних наук викладач

Інституту розвитку дитини НПУ ім. М.П. Драгоманова

Сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її емоційної підтримки, засобом збереження і передавання культурних цінностей від покоління до покоління; це своєрідна модель базового життєвого тренінгу особистості, в якій дитина отримує перший досвід соціальної взаємодії. Згідно з дослідженнями радянських психологів Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна — розвиток психіки у дитини відбувається шляхом соціального наслідування, присвоєння суспільного досвіду, а єдиною можливістю осягнення і засвоєння досвіду попередніх поколінь виступає для дитини спілкування з дорослими. Батьки складають перше суспільне середовище щодо дитини, де формується унікальна ситуація виховання та розвитку. Взаємини матері та батька для дитини стають зразком для наслідування. Якщо ж сім'я має статус неповної, то закономірності психологічного становлення особистості дитини змінюються, ускладнюються механізми формування соціально компетентної особистості.

Важливими для розвитку особистості дитини є гендерна соціалізація. Особливості гендерної (статеворольової) соціалізації розглядали дослідники: м. Гасюк, Т.В. Говорун, Т.І. Димнова, А.І. Захаров, В.Е. Каган, О.М. Кікінежді, Т.М. Титаренко.

О.М. Кікінежді констатує, що «поведінка батьків є найпершою статевою моделлю, з якою ідентифікуються хлопчики і дівчата» [6, 59]. Т.М. Титаренко стверджує, що гендерна соціалізація потребує одночасного сприймання дитиною обох ролей: чоловічої — від батька та жіночої — від матері. Науковець констатує, що «типова для статі поведінка, засвоюється не стільки через копіювання аналогічної ролі дорослого, скільки шляхом протиставлення ролі дорослого (батька, матері) іншій статі» [7]. Одночасне сприймання обох батьківських ролей веде до їх порівняння, усвідомлення протиріч кожної з них та необхідної єдності та існування однієї як доповнення до іншої і завдяки іншій.

Відсутність одного з батьків позначається на статевою розвитку дітей. А.А. Беседін вказує, що відсутність батька виявляється у неможливості засвоєння прикладу чоловічої поведінки, важливість якої для хлопчиків полягає у регулюванні власної поведінки, для дівчаток — є взірцем майбутнього чоловіка. Батько більшою мірою, ніж мати, сприяє засвоєнню дитиною відповідної статевої ролі, підкріплюючи розвиток жіночості у доньки, мужності — у сина. Відсутність ерзац-об'єкта, який може замінювати роль батька, призводить до проблеми виконання хлопцями виховної ролі батька у власній родині (ідентифікація з виховною роллю батька здійснюється від 4 до 14 років, за даними А.І. Захарова [5]).

Т.М. Титаренко підкреслює, що проблеми засвоєння статевою поведінки спостерігаються у сім'ях, де батько залишив сім'ю досить рано, коли вік дитини становив до чотирьох років. Науковець зазначає, що «такі хлопчики наслідують типово жіночу форму поведінки (нерішучість, боязкість) або виявляють гіпертрофовані риси чоловічої поведінки, так звану "компенсаторну мужність"» [7, 70]. Діти вульгаризують мужність, трактуючи її як агресивність, грубість, різкість, нестриманість, нечутливість щодо оточуючих людей. У разі спілкування із сильнішим за себе партнером, поведінка змінюється на залежну. Син, якого батько залишив до п'ятирічного віку, характеризується більшою залежністю від ровесників, меншою впевненістю в собі, ніж хлопчик з повної сім'ї. Відсутність у сім'ї батька позначається і на статевою соціалізації дівчат. Т.М. Титаренко вказує, що «у дівчат в майбутньому менше можливостей правильно розуміти своїх чоловіків та синів, прогнозувати їхні бажання і вчинки, ніж у дівчат із сімей повних, благополучних» [7, 33].

Дослідження материнської депривації дали змогу визначити пріоритетний вплив матері на розвиток психіки дитини. Роль матері не зводиться лише до функцій первинної соціалізації, сенсорної стимуляції та емоційної підтримки дитини. Наголошується на особливо значущому внеску матері у навчання дитини мові і спілкуванню; в озброєння дошкільника етичними нормами соціальної поведінки як проєкції власного життєвого досвіду.

В.С. Собкин, Е.М. Марич підкреслюють, що «стать дитини в неповній сім'ї здійснює суттєвий вплив на трансформацію статевою позиції матері». Коли дитина — хлопчик, відбувається переорієнтація на традиційно чоловічу статевою модель, це яскраво виражений випадок маскулінізації. Коли дитина — дівчинка, мати зорієнтована на створення повноцінної родини, трансформація статевою позиції не відбувається.

Отже, Т.І. Димнова констатує, що «у неповних сім'ях діти не мають повноти взаємодоповнюючих батьківських взірців, внаслідок чого в них не розвиваються необхідні для сімейного життя властивості особистості» [4, 48]. Діти не мають цілісної моделі взаємовідносин між чоловіком і жінкою.

Особливості статевою (сексуальної) соціалізації висвітлювали у своїх працях: Д. Браун, Д. Кристенсен, Д. Відра, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді, Г. Фігдор, З. Фрейд.

Ідентифікація з батьком однієї статі захищає психіку дитини від розвитку інверсії, відхилення у статевій орієнтації. Ймовірним наслідком розлучення є крос-статева ідентифікація як ототожнення дитиною себе з батьком протилежної статі. Час найбільшої ідентифікації від 5 до 13 років, за даними А.І. Захарова [5]. Д. Відра вказує, що порушення статевої ідентифікації відбувається в результаті складних внутрішніх конфліктів дитини, коли ототожнення з батьком однієї статі означає для дитини психологічну відмову від іншого. Вихід з цієї ситуації для дитини — ототожнення себе з батьком протилежної статі, що допомагає продовжувати любити його. Дж. Браун, Д. Кристенсен вважають, що прив'язаність до батька є важливою умовою для формування у дитини сексуальної ідентичності [1].

Втрата батька для хлопчика означає труднощі в становленні його як чоловіка. Г. Фігдор підкреслює, що травматичний вплив здійснюють негативні висловлювання матері відносно батька. Таким чином, мати руйнує центральну частину ідентифікації та уявлення дитини відносно себе самої. В результаті, щоб подолати слабкість і почуття неповноцінності, хлопчик ототожнює себе з матір'ю. Однак, науковець вважає, що «за відмовою від батька стоїть пасивно-боязлива, гомосексуально-забарвлена туга за чоловічим любовним образом, що призводить до зміни статевої самосвідомості» [8, 187]. Американський психіатр І. Байбер довів, що мати, яка виявляє гіперопіку до сина та емоційну відчуженість до чоловіка є причиною побоювань хлопчика гетеросексуальних зв'язків і чоловічої ролі. Відсутність сильного батька нерідко зумовлює інверсію, відхилення у статевій орієнтації. Російський сексолог Д. Ісаєв дійшов висновку, що інверсія статевого потягу у хлопчиків зумовлена слабкістю Я та прагненням ідентифікуватися з психологічно сильною особистістю, порушенням спілкування з протилежною статтю, недостатньо маскулінною поведінкою.

Д. Відра вказує, що, коли батько залишає сім'ю в період едипової закоханості, дівчинка відчуває самотність, у неї відсутнє почуття захищеності, вона втрачає віру в те, що кохана, і віру у власну здатність кохати. Негативний вплив на формування почуття материнства у дівчаток має негативна атмосфера міжособистісних взаємин у батьківській родині. Науковці В.І. Брутман, М.Г. Панкратова, С.Н. Єніколопов провели дослідження щодо вивчення причин відмови від материнства і дійшли висновку, що більшість жінок, які відмовились від своїх новонароджених дітей, росли в родині без батька. Науковці підкреслюють, що «розлучення довелося пережити у дитинстві (до 12 років) 18% таких жінок» [2, 33].

Отже, для формування адекватних моделей чоловічої та жіночої поведінки особливе значення для дитини має досвід взаємин з обома батьками, споглядання статевої ролі стосунків між чоловіком і жінкою, матір'ю і батьком. У неповних сім'ях діти не мають повноти взаємодоповнюючих батьківських взірців, внаслідок чого у них не розвиваються необхідні для сімейного життя властивості особистості. Крім того, відсутність сприятливих умов щодо ідентифікації дітей з батьками тотожної статі зумовлює інверсію, відхилення у їх статевій орієнтації.

Література

1. Браун Д. Теория и практика семейной психотерапии / Д. Браун, Д. Кристенсен; пер. с англ. Н.А. Мухина. — СПб.: Питер, 2001. — 352 с. — (Серия «Золотой фонд психотерапии»).
2. Брутман В.И. Некоторые результаты обследования женщин, отказавшихся от своих новорожденных детей / В.И. Брутман, М.Г. Панкратова, С.Н. Ениколопов // Вопросы психологии. — 1994. — № 5. — С. 31 — 36.

3. Говорун Т.В. Стать та сексуальність: психологічний ракурс / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. — Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 1999. — 380 с.
4. Дымнова Т.И. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской // Вопросы психологии. — 1998. — № 2. — С. 46 — 56.
5. Захаров А.И. Психологические особенности восприятия детьми роли родителей // Вопросы психологии. — 1982. — № 1. — С. 59 — 68.
6. Кікінежді О.М. Чи підвладна психологія молодшого школяра гендерним (статевим) стереотипам? // Початкова школа. — 2005. — № 11. — С. 57 — 61.
7. Титаренко Т.М. Такие разные дети. — К.: Радянська школа, 1989. — 144 с. — (Б-ка для родителей).
8. Фигдор Г. Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой / [пер. с нем. Д. Видра]. — М.: Наука, 1995. — 376 с.

НЕМАЙНОВІ ПРАВА ЖІНОК У ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ

Оксана Тон,

*студентка Харківського національного
автомобільно-дорожнього університету*

Жіночі права проходили етапи становлення ще в глибині століть, формуючись і набуваючи тих рис демократичності й рівності, які їм притаманні зараз.

Конституцією України проголошено, що сім'я, дитинство, материнство, батьківство в Україні охороняється державою.

Сім'я — це маленьке суспільство, від цілісності якого залежить безпека всього великого людського суспільства. Сім'ю формують особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки. А найважливішою передумовою виникнення сім'ї, її основою є шлюб.

До особистих немайнових прав жінки в шлюбі передусім належить право на материнство.

Материнство — це забезпечена законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію (народжувати дітей), належним чином утримувати та виховувати їх.

Наступним правом є право чоловіка та дружини на повагу до своєї індивідуальності.

Індивідуальність — це неповторна своєрідність людини, яка є невід'ємною частиною її фізичного буття. Вона робить людину не абстрактною особою, а окремим, неповторним членом суспільства.

Стаття 52 Сімейного кодексу закріплює право дружини та чоловіка на фізичний і духовний розвиток, за яким жінка, так само, як і чоловік, має рівне право на фізичний і духовний розвиток, гармонійне вдосконалення форм і функцій організму, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей і їх удосконалення, на створення умов для праці та відпочинку, поглиблення релігійного світогляду тощо.

Право на зміну прізвища — наступне право, яке закріплене в особистих немайнових правах подружжя в ст. 53 Сімейного кодексу України. Жінка має право обирати собі прізвище при вступі в шлюб, тобто взяти прізвище чоловіка, залишити своє або взяти подвійне прізвище. Але право на зміну прізвища може реалізувати подружжя тільки за взаємною згодою.

Стаття 54 Сімейного кодексу України закріплює рівність подружжя при вирішенні питань життя сім'ї — право дружини та чоловіка на розподіл обов'язків на спільне вирішення питань життя сім'ї.

Усі найважливіші питання життя сім'ї, такі як материнство, батьківство, виховання й освіта дітей, розподіл сімейного бюджету тощо, подружжя має право вирішувати на рівних. Кожен із подружжя наділяється однаковими особистими правами й обов'язками.

Право дружини та чоловіка на особисту свободу передбачає, що дружина та чоловік мають право на вибір місця свого проживання; право вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин; та право на припинення шлюбних відносин.

Право на свободу від насильства — одне з головних прав людини. Насильство над жінками в їхніх домівках є порушенням основного права на безпеку людини, яке гарантується Загальною декларацією прав людини. Закон виділяє лише чотири види домашнього насильства: фізичне, психологічне, економічне та сексуальне. На нашу думку, слід вести мову ще й про п'яту форму насильства над жінками, а саме: торгівля живим товаром.

Фізичне насильство в сім'ї — це загроза зброєю, побиття, фізична ізоляція людини, випадки, коли чоловік кидає жінку одну в небезпечному місці або відмовляється надати жінці допомогу, коли вона хвора або вагітна.

Психологічне насильство в сім'ї — це ігнорування почуттів іншої людини, її переконань, віросповідань, національної, расової та класової належності або походження, публічна образа, приниження; заборона працювати або вносити свій грошовий вклад; присвоєння її коштів та інше.

Сексуальне насильство в сім'ї — це примус до сексуальних відносин з чоловіком та іншими людьми проти волі жінки, хворобливих або садистських статевих відносин; примус жінки одягатися більш сексуально всупереч її бажанню; образа жінки словами «повія», «нечепура» або «фригідна».

Економічне насильство в сім'ї — умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Торгівля живим товаром — це вербування та переміщення особи (осіб) у межах однієї держави або за кордон шляхом насильства, погроз, чи обману, експлуатації в хатньому господарстві, у промисловості, у секторі комерційної секс-торгівлі тощо.

На жаль, аналіз ситуації, яка склалася на сьогодні у світі, у тому числі й в Україні, засвідчує, що насильство щодо жінки не є явищем унікальним для якоїсь окремої держави чи сім'ї. Насильство над жінками панує і в тих державах, де культурна парадигма підтримує насильство над жінками як традиційний принцип сімейного життя, і в тих, де з ним намагаються боротися. Можемо стверджувати, що потрібно передусім знищити в суспільстві відсталі традиції, погляди та шкідливі звичаї, які трактують жінку як особу, нижчу за чоловіка.

Більшість прав жінки є законодавчими принципами побудови сім'ї, а тому не регулюються нормами права, а розраховані законодавцем на моральний ефект застосування закону. Дружина та чоловік відповідальні одне перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній, зобов'язані спільно дбати про матеріальне забезпечення та моральний стан кожного із членів сім'ї.

Література

1. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — №21-22. — Ст.ст. 13, 135.
2. Актуальні завдання та проблеми попередження гендерного насильства: рекомендації парламентських слухань. Проект // Безпека життєдіяльності. — 2007. — № 12. — С. 12–17.
3. Запобігання домашньому насильству і торгівлі жінками: Підручник з проведення тренінгів. — К.: Україна. — С. 71.
4. Леонтєєва Л.В. Культурні права жінок в теорії трьох поколінь прав людини // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — Вип. 29. — 2005. — С. 135 — 139.
5. Сімейне право України / заг. ред. Топанчук В.С. — К.: Істина, 2002. — 304 с.
6. Леонтєєва Л.В. Права жінок та юридичні гарантії їх захисту в Україні: Монографія.- Харків: «ЕДЕНА», 2009. — 212 с.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї

Олександр Циценко,

*Всеукраїнська молодіжна громадська організація,
Українське дитячо-юнацьке товариство «Січ» (Севастополь)*

Проблеми сучасної української сім'ї, зокрема, сімейного насильства, є пріоритетними для соціальної політики і привертають особливу увагу. За офіційними даними, люди найчастіше зустрічаються із насильством у сім'ї. Щоденні 30 — 40% викликів міліції стосуються випадків насильства, травм. Водночас, як свідчать дані соціологічних опитувань, майже 70% людей в той чи інший час піддавалися різним видам насильства в сім'ї [1, 15].

Головним завданням сім'ї, безперечно, є допомога в становленні і розвитку особи у її членів. Один з чинників формування особистості — розвиток у індивіда відчуття власної гідності. Кожна людина повинна відчувати свою індивідуальність і значущість у суспільстві.

Давній мислитель Платон писав: «В коханому, мов у дзеркалі, бачиш самого себе» [2, 271]. Саме цим дзеркалом і є подружжя посвята. Бо в подружжі людина набуває повноти власного Я, починає глибоко усвідомлювати власну особистісну неповторність, поєднану з новим дивовижним модусом «Ми». Родинний простір набуває свого унікального оркестрового звучання, де кожен інструмент, попри наявність інших музичних ліній, не губиться в різноманітті, а створює та посилює красу спільного звучання.

Проте досягнути гармонії неможливо, коли кожен учасник буде грати власну автономну партію, не звертаючи уваги на тих, хто поряд, не переймаючись інтересами ближніх. Шлюб — це спільне виконання найвеличнішого твору — гімну Любові. І ми далеко не завжди здатні досягти чистого звучання інструментів власних душ. Проте наполеглива робота над собою, своїми здібностями, почуттями та навичками обов'язково принесуть свої результати. Слід бути терплячим і терпеливим одне до одного. Бо як мудрий вчитель не карає, а допомагає своєму талановитому учневі, так і чоловік і жінка допомагати мають одне одному у шлюбі, аби їх таланти не пропали марно, а примножилися і набули нової дивовижної сили.

Не слід боятися помилок. Не помиляється лише той, хто нічого не робить і кому просто все байдуже. Проте, навчившись визнавати свої помилки і використовувати власні промахи на зростання у мудрості, не забувати, що «моя половина» має теж подібне право на недосконалість. Тільки спільно, допомагаючи одне одному, крок за кроком, не зосереджуючись на недоліках ближнього, можна зрости у дивовижному почутті Любові!

Причини дисгармоній у подружжі

Є відома приказка: «Знати ворога в обличчя — це вже на половину виграти бій». Тож нижче пропоную опис кількох ворогів шлюбу. Слід бути пильними щодо них. Не дозволяти їм панувати у Вашому житті, керувати Вами, руйнувати весь простір Вашого буття. Придивившись уважніше до них, запам'ятайте, як вони виглядають, і ніколи не пускайте до Вашого шлюбу, а хто не зможе цього оминати — подолати їх силою власної любові.

Низька самооцінка

У Біблії написано: «Возлюби ближнього свого як самого себе». То ж полюбити іншого ми спроможні лише у міру власної здатності любити себе. Кожен із нас є дивовижним та неповторним у своїй суті. Кожен із нас вміщує в собі цілий всесвіт. Кожному з нас даний від самого Творця найдивовижніший дар, який зветься «Я». Коли ми неспроможні прийняти і належним чином оцінити велич цього Божого дарунку, ми неспроможні збагнути всю красу і неповторність інших дарів. Не приймаючи себе, ми іншим даємо підстави також не приймати нас.

Завищена самооцінка

Завищена самооцінка має кілька назв: народна — пиха, релігійна — погордість, психологічна — егоцентризм. Усі ці назви досить точно визначають суть цієї проблеми. При подібному стані речей власне Я особи заступає Я інших людей, зневажаючи їх та нехтуючи ними. Коли ми замикаємо на собі весь світ і стаємо самодостатніми, то тим самим втрачаємо здатність любити, тішитися, щиро співпереживати, тобто ми втрачаємо здатність жити, залишаючи за собою лише право на безбарвне сіре існування. Проте існує ще одна проблема: в переважній більшості випадків погордість виникає за умов власної меншовартісної тенденції. Тобто щоб не бачити того, що ми насправді не приймаємо себе у власній повноті, ми вибудовуємо систему психологічного захисту, за якою, мов за муром, ховаємо власну нелюбов до нас самих, проявляючи її через нелюбов та надвимогливість до інших.

Втрата почуттів

У духовному читанні «Християнська родина про шлюб» знаходимо такі слова: «Найстрашніше у шлюбі — втрата любові, а зникає вона іноді через дрібниці, тому всі думки та зусилля треба скерувати на збереження любові та духовності в родині — все решта прийде саме» [цит. за 1, 39]. Ні чоловік, ні жінка не мають у шлюбі абсолютної влади одне над одним. Будь-яке насилля вбиває любов. Насилля в ім'я любові не є винятком. Мудрість подружнього єднання полягає у тому, щоб дати повну свободу тому, кого кохаєш.

Втрата здоров'я

Навіть, якщо шлюб ґрунтується на коханні та повазі, однак він не застрахований від розладів подружнього життя в момент втрати здоров'я одного з партнерів. Цікавим є той факт, що закоханому подружжю легше перенести значне каліцтво, ніж дію невидимої хвороби. В разі сильного травмування чоловіка чи жінки, партнер намагається якомога більше уваги приділити своєму супутнику, переконати його в своїй любові. Натомість коли на заваді стає «непомітна» хвороба, що призводить до постійної слабкості, знесилювання, то скарги на нездужання з часом сприймаються партнером за прагнення ухилитися від

виконання певних обов'язків. До закоханого серця закрадається сумнів, що породжує недовіру, а потім і неприйняття. Останнє призводить до втрати подружньої єдності. Якщо ж хтось відчуває постійну слабкість, то слід не засипати партнера постійними скаргами, а намагатись якомога швидше виявити джерело свого захворювання і знайти шляхи лікування. Коли це неможливо, то хай коханий/кохана бачить вас сильним/сильною. І тоді, оцінивши Вашу мужність, він сам намагатиметься полегшити ваш біль, підтримати вас.

Подружня втома

Щасливий шлюб твориться щоденною кропіткою працею обох партнерів. Якщо в якусь мить ви відчули, що перестали помічати живу, неповторну красу вашого чоловіка чи дружини — зупиніться! Відкладіть всі справи. Подивіться на свою половину не як на батька чи матір ваших дітей, а як на людину, що присвятила своє життя Вам, довірилася Вам. Згадайте перші зустрічі, збудіть у серці хвилювання перших дотиків. Бо ж перед вами той самий юнак (хоч трохи і посивілий), та сама прекрасна дівчина (хоча і втомлена буденністю), що були колись. Відчуйте красу своєї половини і не забудьте подякувати Творцеві за те, що він/вона є у Вас.

Споживацький підхід до партнера

Кожен із нас хоче бути потрібним та коханим. Кожен з нас прагне розуміння і поваги. Проте, тільки ми починаємо сприймати свого партнера як того, хто нам чимось зобов'язаний, ми втрачаємо власну здатність дарувати себе, дарувати свою любов. Втрачаємо здатність до щирості та ніжності. Ми перетворюємо власне життя на постійну крамницю, в якій все купуємо та продаємо. Можна придбати річ, можна придбати дуже дорогу річ, але від її коштовності вона не набуде душевних чи духовних якостей. Тож тільки ми починаємо використовувати близьку людину для задоволення власних потреб, не звертаючи уваги на її почуття чи думки, ми втрачаємо здатність дарувати себе і стрімко перетворюємося у банальних торгашів власними душами. Таким чином, ми позбавляємо себе правдивого дарування партнера і до кінця життя вдовольняємося статусом «дійної корови».

Поспішність

У наш стрімкий вік технічного прогресу, ми звикаємо до швидкого обміну інформацією, до швидких темпів життя.

Проте, саме ця звичка може бути пагубною та руйнівною для шлюбу. Не шкодуйте часу та уваги для свого чоловіка чи дружини.

Монотонність, нудьга, стереотипність, рутини, лінощі

Як у подружньому житті взагалі, так і в сексуальному зокрема, уникайте монотонності ваших стосунків. Те, що приносить задоволення сьогодні, здатне зовсім не хвилювати завтра.

Як бачимо, гендерні стереотипи мають великий резонанс і суттєво впливають як на життєдіяльність сім'ї, так і на особистісну самореалізацію жінки та чоловіка. Тож любіть одне одного, дослухайтесь одне до одного, даруйте себе одне одному!

Література

1. Інформаційно-методична збірка «За збереження родини. Проект у дії» — К., 2008. — 100 с.
2. Платон. Діалоги / пер. з давньогрец. В.В. Шкоди, Г.М. Куц; примітки Й. Кобова; Ілюстрації І.І. Яхіна. — Харків: Фоліо, 2008. — 349 с.
3. Репнова Т.П. Соціальний патронаж сім'ї // Практична психологія та соціальна робота. — № 10. — 2008 р. — С. 16.

ТВОРЧИЙ І ВИКОНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУМСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «ГЕНДЕРНА АГЕНЦІЯ КОНСУЛЬТАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЇ» (СОМГО «ГАКІ») ЗА НАПРЯМКОМ «ВІДПОВІДАЛЬНЕ БАТЬКІВСТВО»

Юлія Савельєва,

*керівник напрямку «Відповідальне батьківство»
СОМГО «Гендерна агенція консультації та інформації»,*

СОМГО «Гендерна агенція консультації та інформації» утворилась у 2006 році. Основні напрямки діяльності організації — сприяння вирішенню актуальних проблем гендерної рівності; захист прав жінок та дітей; напрацювання бази для системних змін та участь у формуванні політики.

ГАКІ співпрацює з рядом НДО та державних інституцій України. Серед останніх — Управління у справах сім'ї, дітей та молоді Сумської ОДА, місцеві соціальні служби, що надають послуги матерям з дітьми, лікувальні родопомічні заклади Сумщини, Всеукраїнська мережа відповідального батьківства, Міжнародна мережа дій в сфері дитячого харчування тощо.

З 2008 р. у складі всеукраїнської коаліції НДО, що працюють у сфері захисту прав дитини, ГАКІ бере участь у підготовці Альтернативної доповіді з дотримання Україною положень Конвенції ООН з прав дитини.

Організація щорічно бере участь у конкурсі проектів громадських організацій Сумської ОДА. Неодноразово проекти «Гендерної агенції консультації та інформації» отримували фінансову підтримку з боку обласної влади. Серед підтриманих проектів за напрямком «Відповідальне батьківство»:

- «Пропаганда, підтримка та захист грудного вигодовування» (2007 р.);
- «Сумщина — середовище, доброзичливе до матері та дитини» (2008 р.);
- «Грудне вигодовування: право дитини та батьків» (2009 р. — спільно із Сумським обласним Комітетом молодіжних організацій);
- «Програма сприяння матерям-одиначкам у розвитку та вихованні дітей раннього віку «Дитинство — поза кризою» (2010 р. — спільно з Міжнародним фондом «Відродження»);
- «День батька» на Сумщині (2010 р. — спільно з Управлінням у справах сім'ї, дітей та молоді Сумської ОДА).

Більшість зазначених проектів висвітлюють тему окремої складової жіночого репродуктивного життя — грудного вигодовування через призму репродуктивного права, здоров'я, викорінення соціальної та економічної нерівності, справедливості, економічної свободи; розвінчують сучасні міфи та стереотипи, пов'язані з материнством та батьківством. Крім того, створювані в рамках проектів інформаційно-просвітницькі буклети в рівному обсязі орієнтовані на матерів і татусів.

Окрема актуальна складова нашої роботи — це поширення знань та досвіду щодо грудного вигодовування у середовищі жіночих організацій та жінок зокрема, оскільки під впливом фемінізму другої хвилі та сучасної реклами сформовано певне лжегендерне уявлення про успішне материнство/батьківство як математично рівний розподіл обов'язків по догляду за дитиною. При цьому нівелюється унікальність обох батьків у

виконанні сімейних ролей. В Україні досі залишається викликом переосмислення жіночою можливостей контролювати власне життя, пов'язане з материнством, підтримується ілюзія вибору стилю життя жінкою. Задля подолання цих новостворених стереотипів СОМГО «ГАКІ» переклала та поширює переклади публікацій міжнародних експертів з питань, що пов'язують репродуктивне здоров'я, ґендер, права людини з грудним вигодовуванням, материнством тощо.

Приємно зазначити, що проваджувана нами діяльність отримує схвальну оцінку молодих батьків, медиків, держслужбовців, громадськості. Так, проект «Сумщина — середовище, доброзичливе до матері та дитини» було відзначено спеціальною премією всеукраїнського конкурсу «Благодійник року — 2008», у 2010 р. нами отримано почесну грамоту голови Сумської ОДА за реалізацію молодіжної політики в області. В рамках усіх проектів працює гаряча телефонна лінія з питань розвитку та виховання дітей раннього віку, проходять семінари для майбутніх батьків, семінари для медичних працівників, промо-акції з грудного вигодовування — «Хвиля грудного вигодовування — 2007», «Золото матерів-годувальниць», щорічні Тижні підтримки грудного вигодовування, виступи на радіо та телебаченні, видаються публікації в місцевих ЗМІ та інтернет-просторі.

Серед планів на майбутнє — створення ґендерного гуртка «Шлюбно-сімейний університет» для студентів Сумського державного університету (для юнаків та дівчат, які планують створити сім'ю), включення ґендерного компонента до курсу занять для майбутніх батьків «Школи відповідального батьківства» Сумського пологового будинку № 1.

БАТЬКІВСЬКЕ СТАВЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Надія Левус,

к.психол.н., доцент кафедри психології

Львівського національного університету ім. І. Франка

Відомо, що батьківська сім'я виступає першим і найважливішим інститутом соціалізації особистості. Важливість сім'ї як інституту соціалізації зумовлена тим, що в ній дитина знаходиться протягом значного часу свого життя, і за тривалістю свого впливу на особистість жоден із інститутів виховання не може зрівнятися із сім'єю. З огляду на це не можна недооцінювати роль сім'ї у формуванні ґендерної ідентичності дитини [1].

Як вважають психологи, ґендерна ідентичність є однією з найважливіших і найстабільніших серед усіх форм соціальної ідентичності людини [2, 104]. Відомий соціолог Н. Смелзер описує це поняття через внутрішнє відчуття: «Ґендерна ідентичність пов'язана з нашим уявленням про свою стать — чи відчуваємо ми себе насправді чоловіком або жінкою» [3, 330]. В більшості підходів ідеться саме про аспект самосвідомості особи, вони описують переживання людиною себе як представника статі, як носія конкретних статево-специфічних характеристик і особливостей поведінки, які співвідносяться з уявленнями про маскуліність-фемінність.

Отже, у понятті ґендерної ідентичності на перший план виходять соціокультурні параметри категорій «чоловіче» і «жіноче», відповідно до яких людина ідентифікує

себе з конкретною ґендерною групою, конструюючи свою ідентичність як представника певної статі.

Найсуттєвим віковим етапом, коли ґендерна ідентичність набуває істотного значення для подальшого розвитку особистості, є підлітковий вік. Тому у своєму дослідженні ми вважали за доцільне розглянути саме цей період у світлі становлення уявлень про себе як про чоловіка чи жінку.

Метою нашого дослідження є встановлення уявлення підлітків про свої ґендерні риси, та вплив на це уявлення батьківського ставлення.

Об'єктом дослідження є ґендерна ідентичність.

Предметом дослідження виступає ґендерна ідентичність підлітків під впливом батьківського ставлення.

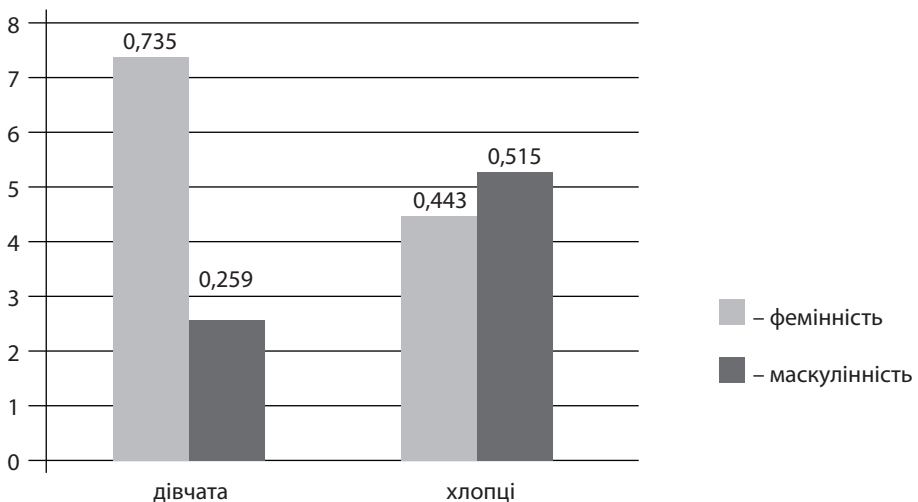
Для забезпечення поставленої мети було використано такі **методи та методика**: методи опитування та тестування, а саме: Анкета статевих ролей Сандри Бем (BSRI), шкала «Маскулінності-фемінності» із Фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI), опитувальник «Взаємодія батько — дитина» І.М. Марковської (BPP) [4]; методи статистичного опрацювання даних, серед яких: кластерний аналіз результатів, порівняльний аналіз за t-критерієм Стьюдента, кореляційний та факторний аналізи.

У дослідженні було опитано 60 підлітків, віком 14–15 років. З них — 35 хлопців та 25 дівчат.

В ході проведеного дослідження з'ясувалося, що за показниками маскулінності-фемінності дівчата дійсно є більш фемінними, ніж хлопці. Натомість, хлопці в середньому є більш маскулінними. Проте рівень фемінізації дівчат є значно вищий, ніж рівень маскулінізації хлопців. Тобто дівчата-підлітки мають вищий рівень ідентифікації у своїй ґендерній ролі порівняно з хлопцями-підлітками. Ці результати в основному пояснюються швидшим статевим дозріванням дівчат, що очевидно впливає на процес їх ґендерної ідентифікації (рис. 1).

Рис. 1

Розподіл показників фемінності-маскулінності у дівчат та хлопців

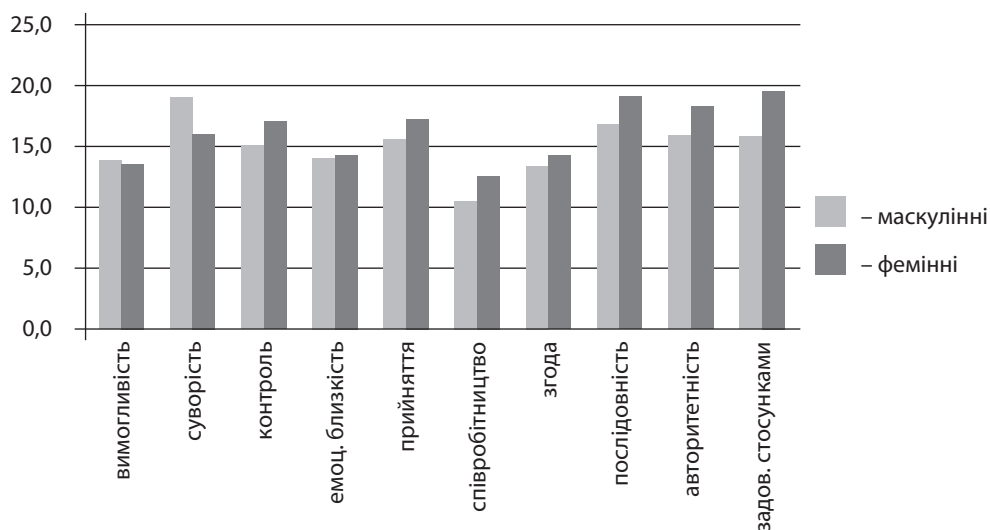

За допомогою кластерного аналізу серед досліджуваних підлітків було виділено три групи. Перший кластер охопив групу із середнім рівнем як маскулінності, так і фемінності (загалом її можна назвати андрогінною). Ця група становить 20% усіх досліджуваних. Другий кластер охопив підлітків, схильних до маскулінної ідентичності (45% досліджуваних), а третій — до фемінної (35% досліджуваних). Розглянемо відмінності між виділеними групами, особливу увагу зосередивши на підлітках, у яких переважає маскулінний чи фемінний тип.

Застосовуючи t-критерій Стьюдента ми виявили, що маскулінні підлітки відрізняються від фемінних за своїми оцінками батьківського ставлення. Статистично достовірно (при 0,05 рівні значущості) проявилися відмінності за шкалою «М'якість-суворість» в оцінці того ставлення, яке проявляє до підлітка батько. Таким чином, маскулінні підлітки оцінюють своїх батьків як більш суворих. Разом з тим, фемінні підлітки частіше оцінюють свого батька як послідовного, авторитетного, а також задоволеного їх взаєминами (рис. 2).

Рис. 2

Порівняння типів батьківського ставлення у маскулінних та фемінних підлітків

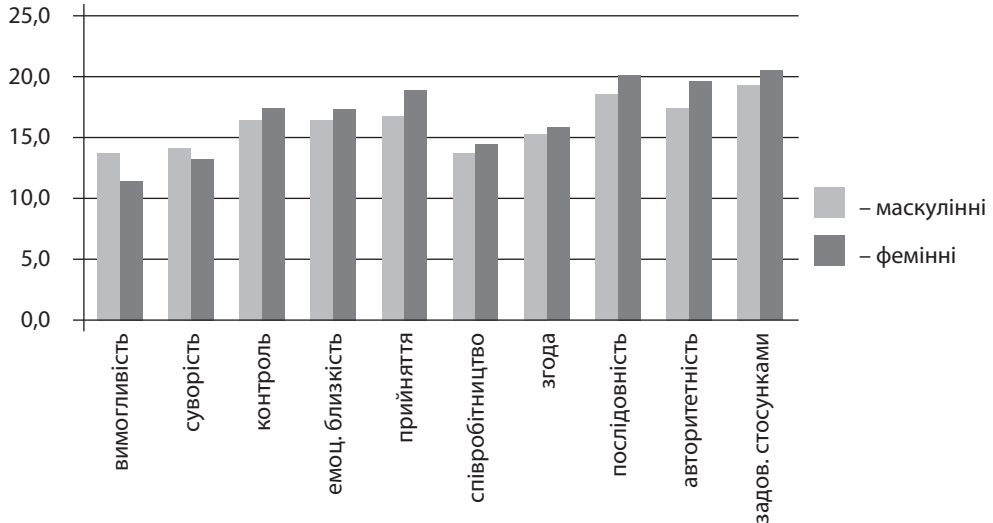
Отже, суворість, строгість заходів, які застосовує батько до своєї дитини, жорсткість правил, які встановлюються у стосунках з дітьми, частіше відчують на собі ті підлітки, які схильні до маскулінності.

Описуючи материнське ставлення, маскулінні підлітки оцінили своїх матерів як більш вимогливих, порівняно з оцінкою своїх матерів фемінними підлітками. Останні частіше відчують материнське прийняття та оцінюють матір як більш авторитетну (рис. 3).

Отже, прийняття особистісних якостей і поведінкових проявів дитини, тобто прийняття її як особистості, є досить вагомим, особливо коли його проявляє матір. Материнське прийняття частіше відчують на собі фемінні підлітки.

Розглянемо кореляційний аналіз (достовірність результатів відповідає 0,05 рівню значущості), який окремо застосовувався до результатів підлітків зі схильністю до маскулін-

Порівняння типів материнського ставлення у маскулінних та фемінних підлітків

ності та зі схильністю до фемінності. В маскулінності виявлено два статистично достовірних взаємозв'язки із типами материнського ставлення: пряма кореляція із шкалою згоди між дитиною і матір'ю та обернена кореляція із шкалою вимогливості. Отже, маскулінність зростає при зменшенні вимогливості у матері та зростанні незгоди з нею.

Прояв фемінності супроводжується непослідовністю у ставленні обох батьків, що підтверджується оберненою кореляцією з цією шкалою. Непослідовність батьків може бути наслідком емоційної невірноваженості, виховної невпевненості, нехтування дитиною. У підлітків з фемінною ідентичністю ґендерний показник взаємопов'язаний також із шкалою, що відображає суворість батька у ставленні до дитини. Тобто фемінність зростає при підвищенні жорсткості вимог і правил, які висуває батько.

Факторний аналіз показав, що на перше місце як у групі маскулінних, так і у групі фемінних виходить м'якість батьківського і материнського ставлення. Ця шкала входить до першого за вагомістю фактора в обох групах. Також до цього фактора у маскулінних входять материнський контроль та решта показників материнського ставлення. Батьківський контроль, як і інші типи батьківського ставлення, становлять другий фактор. У фемінних підлітків до першого фактора, крім м'якості у ставленні, входять також прийняття і співробітництво, а до другого і третього фактора увійшли, відповідно, невимогливість і згода між батьками та дитиною.

Як бачимо, у батьківському ставленні до підлітків з фемінними рисами переважають тенденції до поблажливості та особистісного прийняття, натомість у ставленні до підлітків із маскулінними рисами простежуються тенденції до контролю та обмеження їх особистої автономії.

Література

1. Блок Дж. Х. Влияние дифференцированной социализации на развитие личности мужчин и женщин / Джин Х. Блок // Пайне Э. Практикум по социальной психологии / Эйала Пайнс, Кристина Маслач. — СПб.: Питер, 2000. — С. 168 — 181.
2. Милюска Й. Идентичность женщин и мужчин в жизненном цикле / Й. Милюска // Социология. — Серия 11 РЖ. — 1999. — № 4. — С. 102 — 114.
3. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. — М.: Феникс, 1994. — С. 330.
4. Марковская И.М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми / И.М. Марковская. — СПб.: Речь, 2002. — С. 29–49.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПСИХІЧНОЇ СТАТІ ДИТИНИ В КОНТЕКСТІ СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

Олена Волошок,

кандидат психологічних наук, доцент

Львівського національного університету ім. І. Франка

Сім'я як важливий інститут соціалізації особистості здійснює значний вплив на формування її ідентичності. Як правильно виховувати дитину, яким чином передати їй адекватне уявлення про роль чоловіка та жінки у сім'ї, як не зашкодити формуванню психічної статі дитини та в цілому її розвитку? Ці питання найбільше хвилюють батьків, вихователів, практикуючих психологів.

На думку українських психологів, Т. Говорун і О. Кікінежді, стать психічна — це певна система ціннісно-сміслових уявлень про себе як про чоловіка та жінку, що сформувалася у процесі соціалізації. Стать психічна набувається через ототожнення, тобто ідентифікацію поведінки дитини з поведінкою людей, що її оточують [1]. Стать у психологічному розумінні детермінує життєвий шлях людини, набуваючи особливого значення на окремих його етапах. Це перша категорія, у рамках якої дитина усвідомлює власне «Я». У 2–3 роки дитина вже знає свою статеву належність, проте не завжди ще вміє ідентифікувати своє «Я». У шість-сім років і хлопчики, і дівчатка починають усвідомлювати, що їх стать — невідворотна й назавжди. Проте в шкільні роки статева ідентичність лишається ще багато в чому підвладною зовнішнім впливам. Брак внутрішньої самодостатності компенсується наслідуванням зовнішніх взірців, в яких особистість юних чоловіків та жінок утверджує свою ідентичність як для себе, так і для інших [1]. Не можна вважати психічну стать остаточно сформованою у підлітковому чи юнацькому віці. Адаже в подальшому мають відбутися такі важливі події, як початок сімейного життя, народження дітей, і кожна з них по-своєму впливає на усвідомлення себе чоловіком чи жінкою, розширення рольового репертуару.

Психологи встановили, що процес формування статевої свідомості у хлопчиків та дівчаток в онтогенезі значно відрізняється. У слабкої статі набуття статевої ідентичності розгортається в ширшому й водночас конкретнішому рольовому діапазоні. Бути як мама, бабуся, тітка — означає виносити, народити, вигодувати, доглянути, навчити і т.п. Бути дружиною — означає стати гарною господинею, доброю подругою, привабливою жінкою. У хлопчиків майбутні стеві ролі — захисник Вітчизни, чоловік, батько, професіонал тощо,

більш абстрактні, менше наповнені конкретними вміннями, навичками та якостями поведінки, що має сприяти формуванню цілісності, стійкості та самодостатності у хлопців [1].

На нашу думку, сучасним хлопцям і юнакам бракує гідних прикладів поведінки батька для закріплення стійкої системи уявлень про роль чоловіка у різних сферах життя, а особливо у сімейному колі. Вже склався навіть певний стереотип чоловіка в колі сім'ї: чоловік, який лежить на дивані з пультом від телевізора у руках або який тривалий час перебуває біля монітора комп'ютера. Що ж до ролі захисника Вітчизни, то цю роль засвоюють більше діти з тих регіонів, де відбуваються бойові дії. Найкраще, що можуть передати сучасні чоловіки своїм синам, — це приклад прагнення до високого рівня професіоналізму в роботі та намагання матеріально забезпечити сім'ю. Проте важливо розширити рольовий репертуар чоловіка саме у сімейному колі, як батька, друга, помічника, надаючи гідний приклад своїм синам.

Не можна обійти увагою чинник структури сім'ї — повна чи неповна сім'я, нуклеарна чи багатопокіління, сиблінгова позиція, якість функціонування сім'ї — нормально функціонуюча чи дисфункційна родина. З огляду на ці чинники стан сучасної української сім'ї є несприятливим.

За статистикою, нині в Україні понад 60 тисяч неблагополучних сімей, в яких виховуються 136 тисяч дітей. Різноманітні міжнародні організації вказують на таку негативну тенденцію, як зростання числа українських дітей та молоді, що перебувають у так званому стані соціальної дезадаптації [2]. В цілому по Україні набуває поширення таке соціальне явище, як трудова міграція, що призводить до порушення функціонування сім'ї.

Відсутність одного або обох батьків неминуче впливає на особливості формування зростаючої особистості. А оскільки батьківський вплив у процесі виховання практично незамінний, то діти у таких «розірваних» родин найчастіше полишені самі на себе. Якщо ж взяти до уваги, що у нашої трудової міграції «жіноче обличчя», то доходимо висновку: вихованням майбутнього покоління займаються бабці та чоловіки. Більшість з них не готові до якісного виконання виховної функції, внаслідок проблем зі здоров'ям у першому випадку і професійної зайнятості — у другому. Багато чоловіків не витримують такого життєвого випробування і починають зловживати алкоголем. Відповідно, таке виховання є далеким від повноцінного, що несприятливо позначається на формуванні статевої ідентичності особистості дитини.

Крім того, близько половини офіційно зареєстрованих шлюбів в Україні розпадається, а у неповних сім'ях виховується 1,5 мільйона дітей. Враховуючи, що рівень життя в Україні є досить низьким, адже 60% зарплати йде лише на продукти харчування, то більшість дорослих членів сімей змушені багато працювати [2]. Відповідно двоє батьків зайняті на роботі, переважно поза домом, залишаючи своїх дітей під догляд старших членів родини — якщо це багатопокілінна сім'я, а в більшості випадків у нуклеарній сім'ї — на няню чи заклади освіти. Дитина в такій сім'ї не отримує достатньо уваги з боку батьків, а хлопчику стає досить важко набути знань, умінь та навичок, необхідних у майбутньому справжньому чоловіку, адже його оточують переважно жінки. Крім того, відсутність або незначне спілкування батька із сином порушує процес формування статевої ідентичності у останнього, оскільки взаємодія у сімейному спілкуванні сина з батьком є обмеженою.

У випадку з дівчинкою теж є свої недоліки. Зокрема, жінка в більшості таких сімей набуває часто ознак маскулінізму, а це перешкоджає уявленню дитини про традиційний

образ жінки, матері та господині. Жінка демонструє образ мужності, сили, витривалості і разом з тим часто втрачає свої суто жіночі риси — м'якість, поступливість, доброзичливість та ніжність. Сімона де Бовуар стверджує: «Поводитися слід так, аби твої вчинки узгоджувалися з їхніми уявленнями... Часом дівчинка починає, як і хлопці, демонструвати свою агресивність. Вона намагається завоювати їх прихильність, завоювати грубо, владно, з погордливою відвертістю. Можна напевне сказати, що така поведінка майже завжди приречена на поразку» [3, 283].

Не можна, звичайно, відкидати той факт, що відомі випадки незбігу біологічної і психологічної статі внаслідок деяких ендокринних та інших аномалій. Так, припускають, що поштовхом до цього може стати гормональне порушення розвитку плоду дитини в утробі матері під час його диференціювання за чоловічим чи жіночим типом [4]. Проте схильність до розвитку у тому чи іншому напрямі ніколи не буде вирішальною без системи соціалізуючих впливів. Аномалії у формуванні психічної статі насамперед пов'язані із соціальними факторами: очікуванням народження дитини тої чи іншої статі, ставленням до дитини батьків, вихованням за чоловічим чи жіночим типом, браком ідеалу жіночості/мужності.

Ю. Августин стверджує, що адекватному формуванню психічної статі дитини можуть заважати емоційно-сексуальні травми періоду дитинства, які найчастіше виникають через брак освіченості батьків та відсутність належного сексуального виховання у родині. Першою травмою може бути неакцептація статі дитини в родині: ставлення до хлопчика як до дівчинки і навпаки. Це стає причиною розладу всього емоційно-сексуального розвитку: відсутності повноцінної статевої ідентифікації та правильної орієнтації на протилежну стать. Аналогічно травмує дитину ставлення до неї як до асексуальної істоти: відсутність будь-яких виховних розмов на цю тему, уникання відповідей на запитання із сексуальною спрямованістю. Негативним є підхід до статевого виховання, за якого «з педагогічних міркувань» дитину наражають на сексуальні подразники, що перевищують межі її емоційної витривалості. Для дитини вкрай травматичними є ситуації, де вона змушена бути свідком проявів сексуальності дорослих осіб або в яких вона наражається на сильні сексуальні подразники. Дуже глибокі рани залишає в емоційно-сексуальній сфері дитини сексуальне використання її дорослими в будь-якій формі. Особливим злочином є будь-який варіант інцесту. Без сумніву, це для дитини найважча сексуальна травма. Сазан Форвард пише, що інцест є, без сумніву, найжорстокішим і найбільш вражаючим вчинком людини. Це зрада основ довіри дитини батьками, яка призводить до цілковитого емоційного спустошення [5]. Сімона де Бовуар пише: «...Якщо прикрі статеві інциденти сталися в дівчат у дитинстві або невміле виховання вселило в них страх до сексуальних стосунків, вони зберігають щодо чоловіків огиду навіть тоді, коли сягають статевої зрілості» [3, 325].

Отже, у формуванні психологічної статі важливе значення мають сприятливі обставини, які б допомагали ідентифікації дитини зі своєю статтю через її типових представників. Але навіть якщо це повна сім'я, варто дбати про позитивний психологічний клімат у сім'ї та адекватне статево виховання дитини. Важливим, на думку Титаренко Т.М., є все: і виховання, й оточення, і ставлення батьків, і навіть їх прогнози, пов'язані з ще ненародженим малюком [4]. Перша статева ідентифікація, тобто сприйняття себе як хлопчика чи дівчинки, залежить від ставлення батьків до її сексуальності. Безумовна акцептація дитини в її статевої ідентичності є першою, найбільш ранньою формою статевого виховання.

Література

1. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс: Навчальний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 1999. — 384 с.
2. Експрес-інформація. Державний комітет статистики України. — К., 2004. — 30 с.
3. Сімона де Бовуар. Друга стать. — У 2-х томах. Том 1. — К.: Основи, 1994. — 390 с.
4. Титаренко Т.М. Хлопчики і дівчатка: Психологічне становлення індивідуальності. — К.: Знання, 1989. — 48 с.
5. Августин Юзеф. Сексуальна інтеграція. — Львів: Свічадо, 1999. — 200 с.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ НАРЕЧЕНИМИ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

Наталія Ільчишин,

асистент кафедри психології

Львівського національного університету ім. І. Франка

Підвалини щасливого подружнього життя закладаються задовго до моменту офіційного укладення шлюбу. Цей період життя сім'ї називають дошлюбним спілкуванням (за Л.Б. Шнайдером) або періодом нареченства.

Нареченство — перший період життєвого циклу сім'ї, котрий має чітко визначені функції. Так, наприклад, Л. Б. Шнайдер зазначає, що на цьому етапі важливим є досягнення психологічної та матеріальної незалежності молодих людей від батьківської сім'ї, отримання досвіду спілкування з протилежною статтю, вибір шлюбного партнера, здобуття досвіду емоційної та ділової взаємодії з ним [1, 217].

Вітчизняні та зарубіжні дослідження свідчать, що задоволеність шлюбом залежить від багатьох чинників. Наприклад, задоволеність подружнім життям пов'язують з мотивами укладення шлюбу (за даними Мацковського М.С. та Харчева А.Г., у щасливих подружжях головним мотивом укладення шлюбу була любов); з мірою інтернальності людини (як доводить Назарова Є. Б., чим більший локус контролю, тим більше людина бере на себе відповідальність за все, що відбувається у шлюбі, та є більш задоволеною стосунками незалежно від статі). Велике значення для успішного шлюбу має також готовність наречених до подружнього життя (Андрєєва Т.В., Тимченко Г.Н., Буленко Т.В. та ін.).

Проте існують також чинники, котрі вводять сім'ю в «групу ризику» і можуть стати в майбутньому загрозою для її успішного функціонування. Як свідчать сучасні дослідження, одним з таких чинників є гендерно-рольові стереотипи щодо сімейного життя шлюбних партнерів.

На думку Шевчишеної О. В., гендерно-рольові стереотипи — це уявлення про особисті якості подружжя, прийняті в суспільстві, які передбачають стандартні моделі рольової поведінки чоловіків та жінок, згідно з якими для жінок головними ролями вважаються експресивні ролі, які передбачають турботу про дітей і регулювання взаємостосунків у сім'ї, а для чоловіків — інструментальні ролі, котрі полягають у підтримці зв'язку між сім'єю та зовнішнім світом [2, 15].

Як свідчать результати дослідження готовності юнацтва до виконання сімейних ролей, проведені Говорун Т.В., Кравець В.П., Кікінежді О.М та Кізь О.Б., гендерна ідентичність

юнаків та дівчат має стереотипний характер та орієнтована на андро- та феміноцентричні нормативи поведінки. Наприклад, «образ справжньої жінки» характеризують такі риси, як доброта, господарчі навички, любов до чоловіка, вірність, краса, акуратність, турботливість, терплячість, тактовність, поступливість. Рольові очікування юнаків щодо ролі жінки у сім'ї є «традиційними»: дружина повинна бути роботящою, виховувати дітей та дбати про чоловіка. У структурі особистісних якостей справжнього чоловіка найвищі бали мають традиційно мускулінні якості, проте з вкрапленням окремих фемінних характеристик, наприклад, ніжність, лагідність, любов до дітей [3, 74-76].

Деякі дослідники (зокрема, Хлопоніна Н. Є.) відзначають вплив рольових очікувань подружжя як компонента сімейно-рольової взаємодії на характер сімейного спілкування, показники сімейного благополуччя, загальну задоволеність шлюбом подружжя. Зокрема, було виявлено, що для сім'ї з високою узгодженістю сімейних цінностей характерна висока рольова адекватність шлюбних партнерів, низький рівень конфліктності у сферах подружньої підтримки, емоційного комфорту, культури спілкування, а також висока задоволеність шлюбними стосунками. Також, на думку автора, узгодженість сімейно-рольової взаємодії виступає показником загальної узгодженості функціонально-рольової структури сім'ї. Для узгодженої пари характерна особлива спрямованість на партнера, яка виявляється у прагненні відповідати його очікуванням. Спрямованість на партнера виконує роль позитивного сімейного мотиватора, який виявляється у прагненні керуватися у сімейно-рольовій взаємодії інтересами шлюбного партнера, членів сім'ї та потребами сім'ї як цілого [4, 12–13].

Існують також ґендерні відмінності у тих факторах, що впливають на задоволеність шлюбом. Наприклад, за даними Т.В. Андреевої та А.В. Толстової, жінки з більш вираженою інтроверсією більш задоволені подружнім життям, ніж більш екстравертовані. У чоловіків же задоволеність шлюбом пов'язана з мотивацією до одруження у дружини: якщо такою мотивацією була любов, є велика ймовірність того, що чоловік буде задоволений подружнім життям [5, 91].

Дослідження свідчать, що конфліктність у сім'ї тісно пов'язана з рівнем особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя, котра проявляється у ціннісних орієнтаціях членів сім'ї, емпатійності, вмінні встановлювати близькі контакти з іншими людьми, відповідальності за сім'ю, емоційній стійкості до життєвих ситуацій. Як зазначає Шевчишена О.В., у конфліктних сім'ях проявляється переважно висока стереотипність (виконання жінками суто жіночих ролей, а чоловіками — суто чоловічих), яка не дає змоги у стабільні періоди життя переходити на рівноправну форму статево-рольової диференціації. На виникнення конфліктів впливає також наявність стереотипів щодо розподілу ролей у сім'ї як у одного, так і в обох членів подружжя [2, 16].

Отже, як свідчать сучасні дослідження, ґендерні стереотипи у сприйнятті сімейних ролей є важливим чинником загрози стабільності шлюбу. Саме тому метою нашого дослідження було, серед інших, виявлення узгодженості сімейних цінностей та уявлення про розподіл сімейних ролей.

У дослідженні брало участь 94 особи (46 жінок та 46 чоловіків). Усі досліджувані планували зареєструвати свій шлюб у найближчі три місяці. Дослідження проводилися у Львові та Донецьку.

Як свідчать результати досліджень, існують сфери сімейного життя, в яких ґендерні відмінності виявлені не були. Так, зокрема, установка чоловіка (дружини) на особистісну ідентифікацію з партнером (за Г. Трапезніковою та О. Волковою) є однаково важливою для чоловіків

та жінок, причому вона залежить від тривалості періоду нареченства. Для пар, в яких період нареченства тривав від двох до чотирьох років, характерним є вищий рівень спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, способів проведення дозвілля, ніж у пар, в яких період нареченства тривав до 2 років чи більше чотирьох. Також не було виявлено відмінностей у сприйнятті емоційно-терапевтичної функції шлюбу (за Г. Трапезніковою та О. Волковою): взаємна моральна та емоційна підтримка, орієнтація на шлюб як на середовище, що сприяє психологічному комфорту та стабілізації стосунків, є однаково важливими як для жінок, так і для чоловіків. Також для осіб обох статей важливими є господарсько-побутові функції сім'ї.

Водночас наше дослідження виявило низку відмінностей у сприйнятті сімейних цінностей чоловіками та жінками.

Слід зазначити, що відмінності, які були виявлені нами у дослідженні, стосувалися переважно сфери розподілу тих ролей, що відповідають за організацію сімейного побуту. Так, зокрема, у жінок значно вищими є очікування стосовно реалізації господарсько-побутових функцій сім'ї, тобто наречені-жінки висувають значно більше вимог до участі майбутнього чоловіка в організації побуту, веденні домашнього господарства, справедливого розподілу функцій для забезпечення комфортного життя, а також до господарсько-побутових умінь та навичок партнера.

Жінки характеризуються також вищим рівнем значущості батьківсько-виховної функції сім'ї. Причому для жінок важливими є не лише власне материнство та обов'язки щодо виховання дітей, а й активна участь партнера у цьому процесі.

У нашому дослідженні було також виявлено, що для жінок значно вищою є значущість зовнішньої соціальної активності (професійної, суспільної) для стабільності сімейних стосунків. Дані засвідчили, що у жінок є чітко виражені власні професійні потреби, і при цьому вони готові підтримувати майбутніх чоловіків у реалізації їхніх професійних інтересів та активної ролі в суспільстві.

Як свідчать результати нашого дослідження, чоловіки характеризуються високим рівнем значущості побутової організації життя сім'ї, тобто чоловіки схильні очікувати від сімейного життя взагалі та від своїх майбутніх дружин конкретно організацію комфортного побуту та активне вирішення побутових питань.

Отже, стабільність шлюбу та задоволеність подружнім життям залежить не лише від рівня психологічної готовності наречених до одруження, їх особистих якостей, а й від того, наскільки сильними в уявленнях та поведінці партнерів є гендерно-рольові стереотипи щодо подружнього життя.

Література

1. Шнайдер Л.Б. Основы семейной психологии. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2005. — 928 с.
2. Шевчишена О.В. Психологічні чинники виникнення та профілактика конфліктів у молодій сім'ї: Автореферат дис..... канд.. психологічних наук. — К.: 2009. — 20 с.
3. Говорун Т.В., Кравець В.П., Кікінежді О.М., Кізь О.Б. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2001. — 144 с.
4. Хлопоніна Н.Є. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування: Автореферат дис..... канд.. психологічних наук. — К.: 2007. — 16 с.
5. Андреева Т.В. Семейная психология.- СПб.: Речь, 2005. — 244 с.

ПСИХОЕМОЦІЙНІ І ҐЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ У ОСІБ ЮНАЦЬКОГО І МОЛОДОГО ВІКУ

Олена Марусенко,

кандидат медичних наук, магістр психології,

доцент кафедри психології

Луганського Національного університету ім. Т. Шевченка

Сучасні соціальні умови вмсують підвищені вимоги до життєдіяльності людини. Постійно зростаючий темп життя, насиченість інформаційного простору і, як наслідок, збільшення інформаційних навантажень, труднощі соціального порядку і невпевненість багатьох людей у майбутньому дезадаптують і дезорієнтують особистість, знижують задоволеність життям у цілому як значущий компонент психічного і соматичного здоров'я. Особливо це стосується таких груп населення, як літні люди і юнацтво.

Також останнім часом спостерігається активний розвиток інформаційних і комп'ютерних технологій, які міцно входять у життя сучасного суспільства. Проте разом з безперечними перевагами це явище має і свої недоліки, до яких, в першу чергу, варто віднести комп'ютерну залежність, що значно поширилася серед молоді в останнє десятиліття. Дослідженням цієї проблематики займалися такі автори, як І. Бурмистров, Ю. Фомічова, А. Шмельов (1991), А. Шапкін (1999) та інші.

Найчастіше особистість віртуалізує своє життя, йдучи від реальних проблем, і відбувається це тоді, коли людина не в силах впоратися з численними соціальними викликами, спираючись на власний психофізіологічний і духовний ресурс.

Проте все ще не до кінця вивченими залишаються питання емоційного балансу, а також міра адаптованості і задоволеності особистості власним життям у випадках комп'ютерної залежності. Недостатньо вивчений також ґендерний аспект комп'ютерної залежності. Саме ці моменти стали спонукальною причиною проведення нами науково-дослідної роботи.

У дослідженні взяли участь 42 респонденти, віком 18–25 років, серед яких були 24 чоловіки та 18 жінок.

Нами використані спостереження, бесіда і комплекс психодіагностичних методів, що дозволяють вивчити: наявність комп'ютерної залежності (Шкала діагностики комп'ютерної залежності С. Кулакова); рівень задоволеності якістю життя (методика Н. Водоп'янової); домінуючий тон настрою (методика Л. Кулікова).

В підгрупі чоловіків у 45% випадків показник комп'ютерної залежності знаходився на мінімальному рівні ($21 \pm 6,0$), у 6 респондентів (25%) визначено високий рівень залежності й у 30% респондентів — середній.

У осіб з низьким рівнем комп'ютерної залежності в профілі домінуючого настрою за методикою Л. Кулікова спостерігалися досить високі показники за шкалами Ак (активно-пасивне ставлення до життєвої ситуації) — $63,5 \pm 3,4$ балів; Бо (бадьорість-смуток) — $59,3 \pm 1,2$ балів, а також за шкалою Ст — «стійкість-нестійкість» емоційного тону ($62 \pm 2,0$ бали), що свідчило про активну життєву позицію, позитивний і стійкий емоційний тон респондентів. Інші показники знаходилися в межах статистичної норми.

У цих самих респондентів нами виявлений середній з тенденцією до високого рівень задоволеності якістю життя ($29,6 \pm 1,2$) У підгрупі із середнім рівнем комп'ютерної

залежності за методикою Л. Кулікова показники профілю домінуючого емоційного тону були переважно на середньому рівні, за винятком дещо зниженого показника Ра (розкутість-напруженість) — $36,8 \pm 2,2$ балу, що свідчить про напруженість респондентів, яка проявляється в значущих для них ситуаціях поведінки і діяльності. Рівень задоволеності якістю життя у них, згідно з методикою Н. Водоп'янової, був середнім з тенденцією до низького ($21,7 \pm 1,1$ балу).

У підгрупі осіб з високою комп'ютерною залежністю картина профілю домінуючого емоційного тону була іншою: реєструвалося пасивне ставлення до життєвих ситуацій (шкала Ак; $28 \pm 3,1$ балу); понижені показники за шкалами То (високий-низький тонус, $34 \pm 2,2$ балу), Сп (спокій-тривога, $31,6 \pm 4,2$ балів) та Ст ($21,8 \pm 6,3$ балу), що свідчить про знижений життєвий тонус, підвищену тривожність і емоційну нестійкість респондентів. У цій підгрупі практично у всіх осіб визначався понижений рівень суб'єктивної задоволеності рівнем життя ($16,5 \pm 3,5$ бали).

В підгрупі жінок низький рівень комп'ютерної залежності спостерігався у 72% випадків (тобто на 27% частіше, ніж у підгрупі чоловіків); середній рівень реєструвався у 18% респондентів, високої комп'ютерної залежності зареєстровано не було взагалі.

Згідно з методикою Л. Кулікова у жінок з низькими показниками комп'ютерної залежності спостерігалися підвищені показники за шкалою «батьорість-смуток» — $64,3 \pm 4,8$ бали, що свідчить про позитивний емоційний тон; інші показники були в межах статистичної норми. Жінки із середнім рівнем залежності демонстрували знижені показники за шкалами: Ст — «стійкість-нестійкість» емоційного тону ($30,4 \pm 3,3$ бали), Сп (спокій-тривога, $26,2 \pm 5,6$ балів), а також понижений показник задоволеності якістю життя (12 балів).

Таким чином, нами було виявлено, що емоційний профіль осіб з високим рівнем комп'ютерної залежності значно відрізнявся від такого респондентів з мінімальною залежністю або її відсутністю за такими показниками, як напруженість, тривожність, виражена емоційна лабільність, які у залежних осіб були проявлені значною мірою; водночас життєвий тонус та інтерес до подій реального життя у них виявилися зниженими, так само як індекс якості життя.

Крім того, були виявлені гендерні особливості комп'ютерної залежності та її емоційних еквівалентів: тоді як у осіб чоловічої статі із середніми показниками комп'ютерної залежності виявлялося одночасне зниження лише показника Ра (розкутість-напруженість) — $36,8 \pm 2,2$ балу, за методикою Л. Кулікова, що свідчило на користь деякої емоційної «скутості» респондентів, у жінок із середнім рівнем комп'ютерної залежності реєструвався більше виражений дисбаланс емоційної сфери — зниження показників за шкалами: Ст — «стійкість-нестійкість» емоційного тону ($30,4 \pm 3,3$ бали), Сп (спокій-тривога, $26,2 \pm 5,6$ балів), що свідчить про емоційну лабільність і тривожність респондентів. Водночас у жіночій вибірці відсоток осіб з низьким рівнем комп'ютерної залежності був набагато вищий, ніж у чоловічій (72 і 45% відповідно), а високих адиктивних показників не реєструвалося взагалі.

Таким чином, розвиток комп'ютерної залежності супроводжується зниженням життєвого тону, розвитком емоційного дисбалансу, що більше виражено у жінок, пасивної життєвої позиції. Такі люди потребують кваліфікованої психологічної допомоги, спрямованої на підвищення їх соціальної адаптації і корекцію комп'ютерної залежності з урахуванням гендерного аспекту.

Література

1. Практикум по психологии здоровья/ под. ред. Г.С. Никифорова. — СПб.: Питер, 2005. — 351 с.
2. Фомичева Ю.В., Шмелев А.Г., Бурмистров И.В. Психологические корреляты увлеченности компьютерными играми // Вестник МГУ. Сер 14. Психология. 1991, №3, с. 27 — 39.
3. Шапкин С.А. Компьютерная игра: новая область психологических исследований // Психологический журнал, 1999, том 20, №1, с. 86 — 102.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Інна Походько,

*магістр психології, аспірантка Луганського
Національного університету ім. Т Шевченка,
практичний психолог КЗ ЛНВО «Барвінок» № 9*

Суттєві зміни в усіх сферах сучасного суспільства створюють умови щодо зростання рівня психоемоційного навантаження особистості фахівців, які працюють у різних галузях діяльності. Особливо це стосується працівників низки професій, які традиційно належать до тих, що мають високий стресогенний потенціал.

Як свідчить теорія і практика, діяльність практичного психолога має значну стресову забарвленість на тлі інших видів професійної діяльності людини і, таким чином, створює підстави як для порушення психоемоційного балансу фахівця, так і до розвитку синдрому професійного вигорання.

Це ставить проблему вивчення провідних детермінант психоемоційного стану особистості практичного психолога надто гостро, особливо — у контексті пошуку шляхів щодо оптимізації його функціонування у психосоматичному, особистісному і професійному аспектах.

Все вищевизначене вимагає ретельного вивчення психоемоційної сфери практичних психологів, а саме такої найважливішої детермінанти психоемоційного стану особистості практичного психолога, як стресостійкість, оскільки в сучасних умовах праці саме стрес становить реальну загрозу оптимальному функціонуванню психолого-педагогічних працівників як у особистісній, так і у професійній площині (Л. Аболін, А. Китаєв-Смик, Л. Мітіна).

Проблематика стресу в професійній діяльності психолога висвітлена в працях таких вчених, як: І. Мариновська, С. Тихоміров, В. Волков, С. Янаєв, О. Тімченко, В. Хрістенко, Ю. Чуфаровський, О. Столяренко, І. Ващенко та інші.

Але є ще одна проблема, яка на цей час потребує дослідницької уваги, і це — гендерні особливості психоемоційної сфери практичних психологів, тому що ця проблематика ще не є вивченою остаточно.

Існують суперечливі дані про гендерні відмінності психоемоційної сфери у жінок та чоловіків. Так, Ш. Берн вказує на те, що вони мінімальні, а Г. Орме наводить дані про більш високий рівень емоційного інтелекту жінок за міжособистісними показниками, в той час як у чоловіків переважають внутрішньо-особистісні показники (адаптованість, здатність керувати власним станом тощо).

Стосовно ґендерних відмінностей психоемоційної сфери практичних психологів даних бракує.

Саме це стало спонукальною причиною проведення нашого дослідження, метою якого було: вивчити ґендерні особливості психоемоційної сфери практичних психологів.

У дослідженні взяли участь 45 респондентів: студенти старших курсів психологічних факультетів вищих навчальних закладів та молоді фахівці психологічного спрямування — 20 чоловіків та 25 жінок, які були розподілені у дві групи за статтю.

В обох групах проводилися спостереження, бесіда і комплекс психодіагностичних методик: вивчення рівня реактивної та особистісної тривожності (Ч. Спілбергер — Ю. Ханін); Опитувальник втрат та придбань для визначення рівня ресурсності опору стресу (Н. Водоп'янова, м. Штейн); «Оцінка рівня задоволеності якістю життя» — визначення індексу якості життя — ІЯЖ (Н. Водоп'янова).

Ми отримали такі дані: у підгрупі чоловіків за методикою Ч. Спілбергера — Ю. Ханіна у 65% випадків спостерігався середній рівень реактивної тривожності і у 70% — особистісної. Відповідно до цього у 35% чоловіків був зареєстрований низький рівень реактивної та у 30% — особистісної тривожності. У жодному випадку не було зареєстровано високих значень тривожності.

У групі жінок показники тривожності були дещо іншими: так, у 7% випадків спостерігався високий рівень реактивної тривожності; її середній рівень був зареєстрований у 73% випадків і у 20% респонденток спостерігався низький рівень реактивної тривожності. Високих значень особистісної тривожності у жінок-психологів зареєстровано не було, відсоток її середнього рівня був вище, ніж у групі чоловіків: 84% проти 70%. На частку низького рівня особистісної тривожності припадало 16% випадків.

Вивчення рівня ресурсності опору стресу довело, що в групі чоловіків у 23% випадків реєструвалися високі показники індексу ресурсності, у 71% — середні і у 6% — низькі.

В групі жінок високі показники індексу ресурсності спостерігались у 15% випадків, середні — у 65% і у 20% показники індексу ресурсності опору стресу були низькими.

Методика визначення індексу якості життя довела, що незадоволеність якістю життя частіше демонструють жінки (у 32% випадків), ніж чоловіки (21% випадків).

Отже, дослідження психоемоційної сфери молодих психологів з урахуванням ґендерного аспекту довело, що існують певні ґендерні розбіжності у показниках особистісної та реактивної тривожності, а також у рівні стресостійкості, які свідчать про більш виражену міцність емоційної сфери психологів-чоловіків; якість життя більше впливає на психоемоційний стан осіб жіночої статі, які надають цим питанням більшої суб'єктивної ваги, ніж чоловіки.

Таким чином, отримані дані дають нам підстави для розробки комплексу психологічних заходів з розвитку та підвищення стійкості психоемоційної сфери майбутніх та вже працюючих молодих психологів, у першу чергу, жіночої статі, а саме тих, що передбачають зниження особистісної та реактивної тривожності, підвищення стресостійкості, розвиток адаптаційного потенціалу, тому що збалансованість психоемоційної сфери є найважливішою умовою ефективної діяльності практичного психолога.

ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ ЖЕНЩИН И МУЖЧИН: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

Людмила Столярчук,

*доктор пед. наук, профессор кафедры педагогики
Волгоградского государственного педагогического
университета (Россия, Волгоград)*

Исследование проблем здорового образа жизни (ЗОЖ) представляет интерес как для науки, так и для практики. Сегодня мужчины и женщины стараются жить дольше и оставаться здоровыми, и современные научные достижения создают для этого все больше и больше возможностей. В контексте нашего исследования, посвященного здоровому образу жизни гендеров, мы акцентируем внимание на перспективе развития внутренних отношений мужчины и женщины как основании для здоровых, зрелых, гармоничных человеческих взаимоотношений друг с другом и природой.

Статистика разводов внушительна (с 1991 по 2001 г. в России ежегодно заключалось от 850 тыс. до 1075 тыс. браков, а количество разводов колебалось от 500 до 763 тыс.; в большинстве европейских стран последние 20 лет число разводов значительно превышает количество зарегистрированных браков), что актуализирует осмысление проблемы предупреждения разводов, сопровождающихся хотя бы для одного из супругов стрессами, депрессиями и болезнями. «Медики установили, что риск развития хронических болезней у разведенных на 20% выше, чем у людей семейных. Сопоставив состояние здоровья 8652 мужчин и женщин в возрасте от 51 до 61 года с их семейным положением, исследователи пришли к выводу, что изначально холостые люди чувствуют себя в среднем лучше разведенных. Результаты исследования свидетельствуют, что лучше всего было состояние здоровья у женатых мужчин и замужних женщин среднего возраста. Врачи реже находили у них признаки хронических болезней или рака, среди них было меньше людей, которые не могли передвигаться... депрессивные расстройства среди одиночек встречаются часто... Те, кто вступил в брак повторно после развода или смерти супруга, депрессиями страдают так же редко, как и те, кто нашел себе пару раз и навсегда. Но потеря близкого человека даром не проходит: на 12% больше хронических заболеваний и на 19% больше проблем с опорно-двигательной системой. И... хуже всего тем, кто когда-то жил в семье, а потом по тем или иным причинам вновь стал одинок. Хронические болезни, рак, депрессии и проблемы с передвижением у них встречаются чаще всего» [3; 31]. Приведенные данные свидетельствуют о том, что если мужчины и женщины уже вступили в брак, то в целом в браке те и другие чувствуют себя комфортнее и здоровее. И соответственно, если брак не только внешний, но и внутренний — здоровье мужчины и женщины более стабильно и они, как правило, стараются вести здоровый образ жизни.

Данное исследование нацелено на поиск путей в преодолении разрыва *внутреннего* брака, приводящего к истощению внешних отношений и — как следствие — к разводу, сопровождающемуся психическим или физическим нездоровьем.

Понятие «гендер» совсем недавно стало популярным в научном сообществе исследователей различных областей: философии, социологии, медицины, феминологии, гендеро-

логии, филологии, психологии, педагогики. Гендер (*gender*) понимается как социальный пол, конструируемый социальной практикой, как совокупность социальных репрезентаций, а не природой закреплённая данность и как культурная маска пола — то, что мы думаем о поле в границах наших социокультурных представлений. В контексте нашего исследования понятие «гендер» (*gender*) мы рассматриваем в соответствии с определением И.В. Костиковой как новейшее обозначение, современная интерпретация *проблемы взаимоотношений полов* [1, 8].

Под здоровым образом жизни гендеров в обыденном представлении одни понимают взаимодействие мужчины и женщины, нацеленное на здоровое питание, другие — совместные занятия спортом, закаливание или путешествия. Нас же интересует прежде всего взаимодействие внутренних партнеров, обеспечивающее гармонию и развитие их взаимоотношений как *интегральную основу их здоровья*, однако представляющее непростою задачу вследствие гибкости системы и постоянного ее эволюционирования. Что касается теоретических ориентаций, то среди множества концепций борьба и взаимопроникновение идут в основном в семейной психологии, педагогике семьи и семейной терапии между двумя полюсами: психодинамикой и теорией систем. Следует выделить следующие подходы: ориентированные на историю; ориентированные на структуру (процесс); ориентированные на переживание [5].

Историческая парадигма включает психодинамическую, многопоколенную и межпоколенную школы. Представители этих школ рассматривают личность внутри системы. Интегрируя системные понятия, анализ включает элементы межперсонального взаимодействия и проблему передачи паттернов через поколение. Широко используются психодинамические категории. В целом цель оздоровления гендеров в этих школах рассматривается через освобождение индивидуальностей от их чрезмерной вовлеченности в отношения с предыдущими поколениями.

Парадигма «структура — процесс» включает коммуникативную, проблемно-разрешающую, или стратегическую, краткосрочную (сфокусированную на проблеме), структурную и поведенческую школы (В. Сатир, м. Сельвани Палацциоли). Эти школы делают акцент на текущих паттернах взаимодействия внутренних партнеров и их взаимоотношениях; ориентировка в основном на теорию систем и теорию обучения и т.п. Рассматриваемый подход с целью оздоровления внутренних отношений гендеров предполагает реорганизацию системы взаимоотношений путем устранения дисфункциональных моментов.

Подходы, ориентированные на переживание, включают гештальтистскую, эмпирическую, клиентцентрированную школы. Представители этих направлений больше заинтересованы в повышении качества жизни индивидуальностей, попытке интенсификации аффективного опыта в процессе личностного роста и самоактуализации с помощью фасилитации, способствующей позитивному взаимодействию внутренних партнеров через перспективу развития их взаимоотношений и самореализацию женской и мужской индивидуальности.

Анализ различных подходов позволяет рассматривать их не как альтернативные и взаимоисключающие, а как взаимодополнительные по мере развития наук.

Решение проблемы здорового образа жизни гендеров основано на развитии внутренних отношений партнеров в браке (в отличие от традиционного — патриархального

брака, ориентированного прежде всего на внешние связи и зависимости), современные модели семьи (супружеская, нетрадиционная, групповая, «открытая», гостевая, экстерриториальная) нацелены на сохранение внутренней целостности, принятие естества другого, развитие внутренних гармонизирующих взаимоотношений между мужчинами и женщинами, к которым относятся любовь, взаимное уважение, взаимная симпатия, сочувствие, сопереживание, доброжелательность. Это не означает, что все перечисленные ценности не приветствовались в отношениях мужа и жены в традиционном браке; они также были желательны. Однако прежде ценностные ориентиры были связаны с идеей интеграции в семье. Сегодня доминирующей становится идея индивидуализации взаимодействующих субъектов. Семья для взаимоотношений внутренних партнеров рассматривается как пространство, не ограничивающее свободу и творчество, а предназначенное для проявления сущностных, субстанциональных сил женской/мужской индивидуальности.

Историческая парадигма межперсонального взаимодействия и передача паттернов через поколение полезна в создании, становлении внутреннего брака, так как отражает духовные ценности поколений, цементирующие духовную составляющую внутренних партнеров, если помогает освободиться мужской или женской индивидуальности от чрезмерной вовлеченности в отношения с предыдущими поколениями и от идеализации партнера в браке, «пока внутреннее божество будет проецироваться на реального человека, останутся лишь иллюзии, путаница и разочарование и отчаяние. Они не вызывают ничего, кроме душевной боли, которая может выражаться и в телесных симптомах [7; 166]. Сегодня стал популярен и более доступен поиск корней своей родословной, позволяющий каждой женщине и каждому мужчине вернуться к самой/самому себе через понимание «кто я есть на самом деле», найти согласие и гармонию с самой/самим собой. Согласие и гармония с самой/самим собой дает женщине и мужчине уравновешенность, стабильность в положительных чувствах и эмоциях, позитивный жизненный опыт, кардинально меняющие саму их жизнь, жизненную среду, приоритеты и ценности, повышающие самоуважение, укрепляющие чувство собственного достоинства, честность и открытость по отношению к самой/самому себе, которые могут стать отправным моментом для изменения межличностных отношений, развития и становления взаимоотношений внутренних партнеров, здорового образа жизни гендеров.

Парадигма «структура — процесс» предполагает реорганизацию системы взаимоотношений путем устранения дисфункциональных моментов, который может представлять собой смену старого режима отношений, отчего многие мужчины и женщины начинают чувствовать почти смертельную боль, испытывать стресс; новое познание ранит им сердце: «Как кардиолог-клиницист я имел возможность работать с многочисленными случаями заболеваний сердца... несмотря на различные исследования, связанные с выяснением роли неправильной диеты, курения, малоподвижного образа жизни, высокого уровня холестерина в крови, высокого артериального давления, сахарного диабета, я интуитивно чувствовал, что эти факторы, хотя они и очень существенны, не объясняют до конца природы заболеваний сердца... Дополнительные исследования выяснили, что... основным катализатором болезненного процесса являются чувствительность к стрессу... Связанные с «разбитым сердцем» печаль и боль находят выражение в теле человека... специфические *стереотипы поведения* человека вызывают изменения на физиологическом уровне...» [6; 6–8].

Гендерные стереотипы поведения сопровождаются негативными последствиями из-за гендерно-ролевого конфликта, когда обстоятельства требуют от мужчин и женщин проявления гендерного поведения, которого просто нет в их репертуаре или оно запрещено мужской/ женской ролью. Например, мужчинам предписывается обществом соответствовать ожиданиям по норме успешности (статусу), норме умственной, эмоциональной и физической твердости, норме антиженственности. Однако большинство мужчин не способно на 100% им соответствовать. Поскольку социальная ценность мужчины определяется величиной его заработка и успешностью на работе, то он постоянно находится под финансовым давлением, а такой стиль и образ жизни приводят к появлению обусловленных хроническим стрессом психологических и физиологических симптомов. Если женщины в силу жизненных обстоятельств остаются с детьми, больными родителями, родственниками, о которых они вынуждены сами заботиться и обеспечивать их материально, лечить, давать образование, они также подвержены постоянным стрессам.

По результатам опросов, используемых американскими психологами Аланом и Барбарой Пиз, современный мужчина, несмотря на усложнение самой жизни, внутренне почти не изменился за последние столетия: для 87% мужчин наиболее важной в жизни является работа и 99% — жаждают яркой сексуальной жизни. В отличие от мужчин современная женщина сменила приоритеты и в этом отношении сильно отличается от своей матери и бабушки. Многие женщины выбирают теперь профессиональную карьеру, потому что хотят того, что имеет мужчина: деньги, престиж, власть. Однако женщина, делающая карьеру, подвержена сегодня тем же опасностям, которым прежде подвергался мужчина: стресс, сердечные заболевания, язва и преждевременная смерть. Женщины делают свой выбор в пользу «нездорового образа жизни» из-за стремления к независимости, несмотря на то, что 66% считают переработку вредной для своего здоровья. И они предпочли бы не работать, если бы не деньги: только 19% из них действительно заинтересованы в своей карьере в Британии и 5% — в Австралии (по результатам опроса 5000 женщин, обследованных Британской частной компанией страхования здоровья BUPA и журналом «Top Sante»).

В русле парадигмы «структура — процесс» реорганизация системы взаимоотношений внутренних партнеров предполагает, что старый порядок, основанный на невинности и бездумном подчинении внешней власти, уступит место новому порядку, основанному на «сомнении, опыте и внутренней истине». Когда взаимоотношения мужчины и женщины перестают быть внутренними и нет возможности их реанимировать, они становятся деструктивными, приносящими нездоровье обоим партнерам, поэтому важно своевременно суметь от них отказаться, не испытывая при этом глубокой депрессии, а окружив себя достойными друзьями, здоровыми интересами, помогающими преодолеть кризис.

Если же партнеры, утрачивающие внутренние связи, стали осознавать это и оба готовы к восстановлению здоровых взаимоотношений, новому порядку, основанному на «сомнении, опыте и внутренней истине», они должны понимать, что им предстоит выявить «болевы» точки кризиса взаимоотношений, устранить дисфункциональные моменты их системы отношений, полностью оздоровив всю систему внутренних взаимоотношений гендеров.

Одним из видов деструктивных отношений в системе, препятствующих оздоровлению внутренних взаимоотношений, является «созависимость», когда внимание каждого

сосредотачивается на личности другого (а не самом себе), сопровождающееся установлением контроля друг над другом, надеясь, что другой будет вести себя именно так, как хотелось бы ему. Для того, чтобы отказаться от гендерных стереотипов поведения и возродить внутренние связи, партнерам важно научиться относиться друг к другу как равные к равным, проявлять зрелость и искренность, не пытаться манипулировать чувствами партнера/партнерши, не эксплуатировать его/ее.

В подходах, ориентированных на переживание, основанных на положениях гештальтистской, эмпирической, клиентцентрированной школ, включающих идеи личностного роста, самоактуализации, самореализации женской и мужской индивидуальности, нацеленных на перспективу развития взаимоотношений внутренних партнеров, важно понимание, что власть и любовь — противоположные ценности. Власть создает неравноправие, и обращение к ней требует отстранения от чувств. Любовь же означает равноправие. Даже связь матери и ребенка должна опираться на гарантии, что ребенок является такой же личностью, как она сама, а если нет такой гарантии, у ребенка развивается нарциссический (самовлюбленный) характер, и он не будет относиться к другим, как к равным себе.

Власть часто приводит к искажению интимных связей мужчины и женщины, подрывая доверие, необходимое для развития любви. Наиболее частым проявлением власти являются деньги. Многие мужчины (а теперь и женщины) используют деньги для контроля других людей (женщин и мужчин) и доминирования над ними; они дают их или отказывают в них, чтобы добиваться своих целей. Многие мужчины продолжают верить в то, что за деньги можно купить любовь. Обладание деньгами или властью не должно уничтожать любовь так же, как достижение славы или успеха. Важно, чтобы эти стремления не стали доминирующими в личности, не стали «отщепленным от сердца» [6], иначе ни мужчина, ни женщина не смогут любить все своим существом (что не соответствует созависимости).

Стремление к власти, успеху или славе требует направления на них огромного количества энергии. Это может затруднить ее естественное движение и привести к тому, что тело станет жестким, а жесткое тело нелегко поддается любви. Любовь и стремление к получению денег, достижению успехов или славы не должны находиться в конфликте. Любовь и удовольствие являются внутренними составляющими творческого процесса, а любящий человек — высоко творческий человек, так как он во все вкладывает сердце. Он может добиться славы, успехов или власти, но эти ценности не доминируют в нем. Он не жертвует для них собственной интеграцией.

Ценности — уважение, достоинство, честность, справедливость, бескорыстие, толерантность, понимание — могут гармонично сочетаться с ценностями сердца и помогают в развитии целостной личности, женской/мужской индивидуальности. Уважение важно в любой любовной связи между внутренними партнерами. Если ее недостает — любовь в большой степени становится проявлением потребности в опеке и защите, чем разделением сердечных чувств. Недостаток уважения может привести к дегенерации связи, перерождающейся в отношении партнеров по расчету, «использования друг друга».

Любящий человек непременно уважает потребности своего внутреннего партнера: «Для того, чтобы стать любящим человеком, мы должны преодолевать расщепление между эго и сердцем. Это не означает, что эго должно отказаться от своей роли арбитра

реальности, или что голова должна отказаться от своей в иерархии личности, но в том смысле, что голова и сердце должны сотрудничать» [6; 212]. Важна целостность существования мужчины и женщины; духовность в отрыве от других функций расщепляет единство личности, женской/мужской индивидуальности; духовность — это противоположная сторона сексуальности, так как они обе происходят от сердца.

Интимность приносит хорошее самочувствие и в значительной степени относится к вопросу переживания и наслаждения тем, что есть здесь и сейчас. Хороший секс предотвращает, смягчает, излечивает от множества болезней (боли верхней и нижней части спины, ожирение, болезни мочевого пузыря, язва желудка, рак желудка, высокое кровяное давление, геморрой, учащенное сердцебиение и т. п.), способствует хорошему самочувствию, потому что он происходит прямо сейчас. Жить прямо сейчас — значит видеть деревья и слышать птицу, знать, что солнце светит для того, чтобы можно было увидеть лица людей, услышать, как поют их души, и почувствовать их тепло; это путь к достижению интимности. Переживание яркости здесь и сейчас открытого для внутренних партнеров мира, вот то, что должно быть перед вхождением во внутреннее таинство взаимоотношений мужчины и женщины. Когда мы взрослеем и развиваемся, наша любовь изменяется, охватывая все большую часть мира, становится зрелой, а мы берем на себя все большую ответственность за тех, кого любим. Любящий человек охватывает своими чувствами все живое и все, что поддерживает жизнь. Именно такая любовь продлевает жизнь людям, животным и растениям. Ответственность не означает тяжести, принуждения или обязанности, а предполагает реагирование по любви, является реакцией свободной личности, реализацией внутреннего потенциала женской/мужской индивидуальности.

Таким образом, рассматриваемые подходы позволяют разными путями прийти к *здоровому образу жизни гендеров*, объединив духовность и сексуальность, благодаря взаимодополнению и взаимопроникновению тела, души, морали и секса в естественных проявлениях современных мужчин и женщин, обеспечить внутренним партнерам гармонию, счастливую жизнь и долголетие.

Литература

1. Введение в гендерные исследования: Учеб. пособие / под ред. И.В. Костиковой. — М., 2005. — 262 с.
2. Введение в гендерные педагогические исследования: кол. монография / под общ. ред. Л.И. Столярчук. — Волгоград, 2009. — 356 с.
3. Доктор Петровъ. Развод — дело опасное // Научно-популярный журнал о медицине. — Волгоград. — 2009. — № 8(25), август. — С. 31.
4. Кон И.С. Мужчина в меняющемся мире. — М.: Время, 2009.
5. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи: Учеб. пособие-практикум для студ. фак. психологии высш. учеб. заведений / А.Г. Лидерс. — 3-е изд., стер. — М.: Издательский центр «Академия», 2008. — 432 с.
6. Лоуэн А. Секс, любовь и сердце: психотерапия инфаркта / пер. с англ. С. Коледа / А. Лоуэн. — М.: Институт общегуманитарных исследований, 2000. — 224 с.
7. Вудман Мэрион. Опустошенный жених. Женская маскулинность. Аналитическая психология: Пер. с англ. В. Мершавка / м. Вудман — М.:ИНФРА-М, 2001. — 176 с.

РЕПРОДУКТИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ ГЕНДЕРНОЙ КУЛЬТУРЫ СЕМЕЙНО-БРАЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Елена Турутина,

*кандидат философских наук,
доцент и докторант, заведующая лабораторией
социологических и гендерных исследований,
Томский государственный педагогический университет*

Гендерная культура является продуктом социокультурного развития. Немецкий социолог Б. Пфау-Эффингер под гендерной культурой предлагает понимать часть всей культурной системы общества, образованной совокупностью ценностей, идеалов и норм поведения, связанных с гендерными отношениями [1]. И.А. Табатадзе отмечает, что в истории человечества выделяется три основных типа гендерной культуры: матриархат, патриархат, биархат. Первая и вторая разновидности гендерной культуры построены на доминировании одного пола над другим, что, по ее словам, приводит к гендерному конфликту, способствующему дискриминации по признаку пола [2]. Однако, на наш взгляд, в XX веке обозначились биархатные тенденции социокультурного развития. Одним из первых понятие «биархат» употребил российский исследователь Ю.Б. Рюриков. Под биархатом мы понимаем принцип социокультурной организации, основанной на признании равной важности мужского и женского начал. Биархатные тенденции между мужчиной и женщиной явнее всего обозначились в сексуально-эротической сфере, в том числе и семейно-брачных отношениях, однако они все еще сдерживаются ценностями патриархатной культуры, что в целом позволяет говорить о полубиархатном характере современной социокультурной реальности. В этой связи современную гендерную культуру можно назвать полубиархатной, полуандрогинной. В то время как идеальным принципом гендерной культуры выступает биархатность и андрогинность [3, с. 17–18].

Об изменениях гендерной культуры свидетельствует появление нового содержания гендерных стереотипов. В научной литературе выделяется несколько типов гендерных стереотипов: 1) представления о фемининности и маскулинности; 2) представления о распределении семейных и профессиональных ролей; 3) стереотипы о специфике мужского и женского труда [4, 143–144]. По существу все они являются производными от первой группы стереотипов «маскулинности-фемининности». На наш взгляд, имеет смысл выделить еще одну группу гендерных стереотипов, хотя и связанных с предыдущими, однако, в силу специфики гендерных отношений, заслуживающих отдельного внимания. По аналогии с одним из ключевых понятий Р. Коннелла, которым является «катексис» (сфера гендерных отношений, образованных сексуальными и эмоциональными привязанностями индивидов), мы выделяем отдельную разновидность гендерных стереотипов и называем их «катексисными» — это такая группа гендерных стереотипов, которые регулируют взаимоотношения полов в сфере сексуально-эротического поведения. Введение катексисных стереотипов в научный обиход обосновывается тем, что они вносят новый аспект в познание гендерных стереотипов, отношений между мужчиной и женщиной и, в целом, сущности человека.

По своей структуре *катексисные стереотипы* включают в себя: 1) представления индивидов об идеальном образе мужчины и женщины, то есть отражающие наиболее привлекательные черты внешности, характера, поведения и социального статуса; 2) представления индивидов о социально одобряемых/осуждаемых характеристиках сексуально-эротического поведения мужчин и женщин. Прделанная нами гендерная деконструкция смыслов любви в контексте философско-культурологического дискурса позволила зафиксировать наличие и трансформации катексисных стереотипов в отечественной культуре.

Формирование биархатной гендерной культуры семейно-брачных отношений, возможной в условиях подлинной демократизации современных обществ постсоветского пространства, не представляется без разработки и внедрения системы репродуктивного образования в школе с учетом гендерного подхода в педагогике. Проблема, сложившаяся сегодня с половым воспитанием детей в российской школе, двойка: с одной стороны, его просто нет в системе среднего и высшего профессионального образования, с другой стороны, его нельзя реанимировать в том виде, в котором оно существовало в истории России. Хотя и необходимо использовать накопленный в этой сфере педагогический опыт, учитывать специфику российской ментальности и культуры в вопросах семьи и брачных отношений, а также богатое наследие отечественной философской традиции по тематике пола и любви.

В современных условиях модернизации российского образования представляется весьма актуальной постановка вопроса о внедрении в школьную программу обновленного курса по «половому» просвещению с позиции гендерного подхода. Его содержание должно базироваться на новых знаниях о мужчинах и женщинах, их взаимодействии в обществе, в том числе, в контексте таких отношений, как семейно-брачные, любовные и сексуальные. В современной исследовательской литературе не уделено должного внимания «половому вопросу» для детей, что маскирует проблему репродуктивного здоровья подрастающих поколений.

Ранняя сексуальная активность подростков стала одной из важнейших социальных проблем России. Распространение сексуально опасного поведения среди российской молодежи привело к тому, что в Российской Федерации отмечаются наиболее высокие в мире показатели абортов, ранней незапланированной беременности, заболеваний, передающихся половым путем. Репродуктивное образование — это образование девочек и мальчиков, будущих мужчин и женщин, прежде всего в качестве ответственных родителей. Сексуальное просвещение необходимо подросткам только в той мере, в какой это будет способствовать основным целям репродуктивного образования — это сохранение и развитие репродуктивного здоровья подростков, предупреждение сексуально-опасного поведения среди молодежи, подготовка молодых людей к осознанному родительству и супружеским ролям.

Автор данной статьи как альтернативу терминам «*половое воспитание*» и «*сексуальное просвещение*» предлагает понятие «репродуктивное образование», снимающее все имеющиеся культурные и идеологические противоречия, связанные с употреблением в национальном дискурсе таких концептов, как «пол» и «секс». Чем удобен данный научный термин? Во-первых, тем, что понятия «репродуктивное здоровье», «репродуктивное поведение» имеют прежде всего медицинскую окраску, и уже этим самым вызывают у

общественности лояльное, терпимое и позитивное отношение. Они отсылают к таким смыслам, как рождение здорового потомства и ответственное родительство. Во-вторых, репродуктивная сфера человеческой жизни напрямую связана с вопросами пола, секса и продолжения жизни. Однако употребление понятий «половое воспитание» и «сексуальное просвещение» в контексте сферы детства и педагогики вызывает негативные ассоциации, связанные с чувством стыда, отвращения, распущенности, растления и разврата. Отсюда становится понятным, почему в России на разных этапах исторического развития терпели фиаско проекты по включению в образовательный институт программ и курсов по сексуальному воспитанию и просвещению детей и подростков — самим лишь фактом употребления слова «секс» в педагогическом дискурсе по причине специфического национального отношения к феномену, скрывающегося за этим обозначением. Также и слово «пол», с нашей точки зрения, неуместно и некорректно употреблять в педагогическом контексте русской культуры, поскольку оно также отсылает к дискурсу телесности, чувственности, тайны рождения через «тайну» общения полов. Русская культура, взращенная в условиях православного христианства, пропитана негативизмом не только к сексу, плотской, чувственной любви, но и самой обусловленности человека полом. Термин же «репродуктивное образование» позитивно окрашен, поскольку ассоциируется с такими ценностями, как здоровье, семья, любовь и дети.

Литература

1. Пфау-Эффингер Б. Опыт кросс-национального анализа гендерного уклада // Социс. 2000. № 11. С. 24-35.
2. Табатадзе И.А. Парадигма гендерной культуры: социологический анализ // <http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00---0lomon--00-0-0-0prompt-10---4-----0-1l--1-ru-50---20-help---00031-001-1-0windowsZz-1251-00&a=d&cl=CL1&d=HASH01b963420188876213f67803.7.5>.
3. Турутина Е.С. Гендерная деконструкция смыслов любви в контексте отечественного философско-культурологического дискурса. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. — Томск. 2004. — 22 с.
4. Тупицина И.А. Гендерные стереотипы и жизненный путь человека // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клециной. — СПб.: Питер, 2003. — С. 143-152.

МАТЕРИНСТВО ТА БАТЬКІВСТВО У НІМЕЧЧИНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Ірина Гречин,

*аспірантка Тернопільського національного
університету ім. В. Гнатюка*

Становлення батьківства/материнства як соціально-педагогічного феномена на різних етапах історичного розвитку Німеччини вивчали І. Вебер-Келлерманн, Г. Вігманд, Б. Гайслер, С. Гаус, Л. Гервардс-Емден, І. Герлін, К. Гроссманн, Г. Енглер, І. Зоммеркорн, Ф. Кауфманн, Т. Лауб, Й. Левіс, Б. Пфау-Еффінгер, Г. Райф, Мартін Р. Текстор, У. Фогель, Вассіліос Е. Фтенакіс та ін. Гендерні ролі чоловіків та жінок у сім'ях є продуктом особливих історичних обставин, суспільних процесів та ідеологій залежності від раси, релігії та епохи. Материнство та батьківство є соціальними, культурними та ідеологічними моделями. Їх суспільна дефініція та значення змінюються, варіюють та постійно переосмислюються.

Явище батьківства/материнства слід розглядати в історичному аспекті як будь-яку іншу суспільну установу чи організацію. Упродовж останніх років ведуться дискусії про історію материнства та батьківства як зміни гендерних ролей від патріархальних та ієрархічних до егалітарних. Материнство та батьківство варіюється відповідно до раси, національної належності, становища в суспільстві та релігії. Історія закарбувала авторитет чоловіків у сім'ях через їх право розпоряджатися майном, контролювати процес виробництва або роль основного матеріального забезпечувача — годувальника сім'ї.

У Німеччині становлення материнства та батьківства протягом століть тісно пов'язана із переходом від «об'єднаного сімейного господарства» — форми виробництва, яка була типовою для сімейних ферм чи сімей, які займались ремеслом, — через «економію сімейних доходів» (в якій чоловік, тобто батько, був єдиною чи не найважливішою особою у сім'ї, яка заробляла гроші) — до сучасного «господарства окремого заробітку», коли від кожної дорослої особи очікується заробляння грошей. Кожна форма «сімейного господарства» має свої характерні ідеологічні та демографічні характеристики, форми розподілу роботи, емоційні та впливові зв'язки [3; 68].

Сьогодні, як і в минулі століття, навколо концепції батьківства та материнства точиться чимало суперечок, дискусій та політичних спорів.

Шлюби в епоху Середньовіччя були становими, визначались знатністю, походженням наречених. Селянська сім'я була виробничим осередком суспільства. Для неї була характерна глибока патріархальщина — безроздільна влада над її членами глави сім'ї.

Порівняно з теперішніми сім'ями домашнє господарство XVII століття у Німеччині характеризувалось більш ширшим спектром функцій. Проте його рамки були також більш прозорими та гнучкими. У домашньому господарстві робоча сила була менш спеціалізованою чи систематизованою, як це буде значно пізніше.

Протягом XVII століття у більшості дітей були рідна мати і доглядальниця. У Німеччині багатьох дітей із заможних та середніх родин віддавали годувальницям, які декілька місяців їх годували. Старші дочки та служниці часто допомагали матерям піклуватися про менших дітей. У віці шести чи семи років дітей віддавали з дому, щоб вони працювали слугами чи учнями або відвідували інтернат [1; 89].

Формування інституту батьківства (татівства) бере свій початок у період виникнення приватної власності, коли з'явилася необхідність передати її в спадок одному із синів. У цей самий час за чоловіком як матеріальним здобувачем закріплюється функція годувальника сім'ї, забезпечення жінок і дітей. Стереотип батьківської поведінки чоловіка має соціальне коріння і залежить від навчання та виховання, спеціальної підготовки у школі. Психологічний зміст ролі батька також багато в чому залежить від досвіду власної соціалізації чоловіка в батьківській сім'ї, від того, яку модель батьківства сповідувала його сім'я.

До кінця XIX століття поняття материнство та батьківство набуває дедалі більшого «наукового характеру»: «Однак із зарахуванням дитячого виховання до сфери науки, статус матері як гідної поваги, від природи талановитої опікунки своїх дітей зникає» [2; 105]. Замість цього їй дедалі більше рекомендують використовувати запропоновані експертами методи виховання, які орієнтуються на теорії Фрейда, Адлера, Еріксона чи Піаже. Одночасно виникають установи, які спеціалізувалися на підготовці молодих людей до майбутнього батьківства та консультації для батьків про труднощі у вихованні.

На початку XX століття сімейне виховання було лише навчанням материнства, у цей же час і виникають перші так звані материнські школи. У зв'язку з високою смертністю немовлят та матерів, поганими житловими умовами та умовами на роботі, недостатнім харчуванням та відсутністю гігієни, матері повинні були навчитися у цих школах практичних навичок та вмінь про догляд за малюками, харчування та гігієну. У Третьюму Рейху материнські школи були поставлені на службу державній ідеології. Держава піклувалася про те, щоб материнство стало для жінки особливим періодом в її житті, тому починаючи з 1930 року у Німеччині було відкрито 150 материнських шкіл і сотні курсів, також було організовано відпочинок і дозвілля матерів і їх дітей. До 1944 р. заняття в материнських школах відвідало понад 4 млн жінок. Великою популярністю користувалися відкриті нацистськими жіночими організаціями курси ведення домашнього господарства, що навчалися догляду за одягом, консервації овочів і фруктів, приготуванню їжі [3; 72].

Після завершення післявоєнного складного періоду (50 — 60-ті роки XX ст.) разом із загальним покращенням рівня здоров'я та гігієни змінилося також розуміння материнства як турботи та допомоги до зацікавлення педагогічними питаннями дитячого виховання та формування сімейного життя. Поряд із передаванням практичних знань постала мета «розвитку особистості». До сьогодні ця подвійна ціль — підтримка добробуту дитини, з одного боку, та освітня пропозиція для розвитку особистості батьків, з іншого боку, являє собою суперечливу законодавчу платформу виховання сім'ї як складової частини допомоги молоді згідно із законом про допомогу дітям та підліткам і як частини освіти молоді. Починаючи із 70-х років XX ст. у Німеччині з'являються спеціальні курси та школи із підготовки батьків по догляду та вихованню дітей при церквах, консультативних центрах, центрах здоров'я, лікарнях, школах тощо.

На кінець XX — початок XXI ст. у Німеччині збільшилася кількість жінок з вищою професійною освітою, зростає орієнтація на кар'єру. Професійна зайнятість набуває для жінок дедалі більшої цінності порівняно із сім'єю. В останні роки соціальна державна політика у ФРН декларує новий образ матері: емансипованої, фінансово незалежної жінки, котра довіряє своїх дітей після першого року життя няні або виховательці (із дитячих ясел) на півдня чи цілий день. Крім того, у Німеччині широко розвинулась інфраструктура

щодо християнсько-педагогічного супроводу дитини, що призводить до втрати матір'ю виховних та освітніх функцій. Одночасно відносини «мати — дитина» стають хиткішими та нестійкими, менш прихильними, оскільки матері та діти все менше часу проводять разом, і водночас зростає самостійність та самогляд дітей. Таким чином, роль матері поступово наближається до традиційної ролі батька: «нові» матері стають дедалі частіше «колишніми» батьками [2; 167].

Отже, підводячи підсумки слід сказати, що материнство та батьківство є історично зумовленими і змінюючими свій зміст залежно від певної епохи соціальними інститутами, організованими певними правилами, нормами, практиками. Таким чином, материнство та батьківство піддається соціальному контролю; норми регулюються традиціями, звичаями, що підтримуються громадською думкою. При цьому інституціональні структурні рамки не є незмінними. Концептуальний аналіз основних понять, принципів та педагогічних парадигм у хронологічному ракурсі свідчить про те, що проблема материнства/батьківства у Німеччині еволюціонувала з розвитком громадської думки.

Література

1. Marre B. Bücher für Mütter als pädagogische Literaturgattung und ihre Aussagen über Erziehung, Stuttgart, 2001.
2. Mutterschaft, Vaterschaft. Herausgegeben von Wassilios E. Fthenakis und Martin R. Textor Weinheim/Basel: Beltz Verlag 2002, 192 S.).
3. Weber-Kellermann I. Die Kindheit. Kleidung und Wohnen, Arbeit und Spiel. Eine Kulturgeschichte. 1999.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНА МАТЕРИНСТВА ТА БАТЬКІВСТВА

Лілія Крамар,

студентка Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка

Початок шляху багато в чому визначає весь шлях. Це особливо стосується планування сім'ї, гендерних особливостей виховання молоді, психологічної готовності до народження дитини та виконання материнських і батьківських функцій.

Актуальність вивчення феномена материнства та батьківства продиктована суперечністю між гостротою демографічних проблем, пов'язаних з падінням народжуваності, величезним числом сімей, що розпадаються, та збільшенням числа дітей-сиріт при живих батьках, а також із зростанням числа випадків жорстокого поводження з дитиною і не розробленістю соціальної і психологічної допомоги сім'ї.

Загальна картина сімейного виховання і всього життя у сім'ї багато в чому визначається тим, як люди уявляють собі батьківство ще до того, як вони реально стали батьками. Оскільки народження дитини є базовим життєвим призначенням, важливим станом і значною соціально-психологічною функцією кожної людини.

Материнство як індивідуальний феномен вивчено в літературі детальніше, ніж батьківство. Передусім досліджувалось материнство як забезпечення умов для розвитку дитини (З. Фрейд,

К. Хорні, Е. Еріксон та ін). Інший аспект материнства, що вивчається в дитячій психології — материнсько-дитяча взаємодія (О. Смирнова, В. Перегуда, Л. Баз, Г. Скобло та ін.). В сучасній психології значне місце відводиться вивченню задоволеності жінки своєю материнською роллю як стадії особистісної і статевої ідентифікації (К. Вітакер, Ф. Хорварт, В. Міллер тощо).

Суттєвими зарубіжними дослідженнями цієї тематики є праці Н. Чодороу та Р. Печеські, які вплинули на зміщення уваги в науці від материнства до активного батьківства як рівноцінних впливів на народження, виховання дітей та загострили тему абортів. Книга Н. Чодороу «Відтворення материнства: психоаналіз і соціологія статі» досліджує зв'язок між гендерною ідентичністю і структурою родини, характерної для західного капіталістичного суспільства. «У нашому суспільстві жінки визначаються головним чином як дружини і матері відповідно до ставлення виключної прихильності ще до когось, тоді як чоловіки визначаються головним чином в універсальних термінах професійної зайнятості» [1, 37].

Н. Чодороу вважає, що виключне жіноче материнство своїми наслідками має як відмінності психіки чоловіків та жінок, так і відтворення структури суспільства, в якому вони мають нерівні статуси. «Материнство жінок відтворює сім'ю в тому вигляді, в якому вона представлена в суспільстві, де домінує чоловік. Статевий та сімейний поділ праці, при якому жінки є матерями, створює статевий розподіл психологічної організації та орієнтації, який формує жінок, які спрямовують свою енергію на виховання дітей та турботу про них» [1, 72].

Теорія «відтворення материнства» Н. Чодороу пояснює, яким чином «гендерна особистість» відтворюється через соціальну структуру родини, логічно припускає, що тільки її зміна, тобто «подвійне батьківство» призведе до трансформації суспільства. У ньому чоловіки, як і жінки, будуть емоційно відкритими, а жінки, як і чоловіки, знайдуть цілковиту особисту автономію.

На думку російської дослідниці А. Міхеєвої, батьківські ролі є найважливішими видами діяльності чоловіка і жінки, які вони здійснюють у сім'ї. Ці гендерні ролі (батька та матері) пов'язані з біологічним та соціальним батьківством, процесом виховання, доглядом та контролем дітей. Гендерні стереотипи батьківства тривалий час вважалися найстійкішими: традиційно жінці відводилася головна роль у вихованні та догляді дітей, а чоловіку належала роль здобувача.

Але дедалі частіше спостерігається невідповідність гендерних передбачень та реального життя. Трансформація батьківської ролі відбувається паралельно зі змінами материнської жіночої ролі. Ці паралельні зміни можна представити у вигляді гендерного балансу сімейних (батьківських, подружніх) та позасімейних (трудових, кар'єрних) ролей чоловіків і жінок [3, 135].

Отже, сім'я відіграє вирішальну роль у соціалізації дитини, оскільки особливості становлення особистості дитини залежать від характеру ставлення батьків, які є головними агентами гендерної соціалізації. Батьки несуть на собі обов'язок «конструювання» у свідомості дитини установок на відсутність страху перед людьми протилежної статі, можливість контактувати з ними, на гендерну ідентичність особистості, що відповідає реалістичному сприйняттю своєї власної статі [2, 326].

Таким чином, материнство та батьківство є запорукою створення здорової сім'ї, природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передання культурних цінностей від покоління до покоління, а також є невід'ємною частиною прогресивного розвитку суспільства.

Література

1. Антология гендерных исследований. Сб. пер. / Сост. и комментарии Е.И. Гаповой и А.Р. Усмановой. — Мн.: Прополис, 2000. — 384 с.
2. Кравець В.П. Гендерна педагогіка: Навчальний посібник. — Тернопіль: Джура, 2003. — 416 с.
3. Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5–7 грудня 2002 р.). — К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді: Укр. ін-т соц. досліджень, 2002. — 222 с.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РОЗБУДОВИ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ У ПРИЙОМНІЙ СІМ'І

Галина Бевз,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри загальної та практичної психології УМО НАПН України

Наразі питання гендерних досліджень щодо функціонування сімей замісної опіки над дітьми не виступає окремою сферою наукових пріоритетів. Проте наукові дослідження доводять, що розвиток, зростання та соціалізація дитини в суспільстві — процес, який передбачає якісну участь різних соціальних інститутів та регламентацію їхньої діяльності. Цими інститутами є: сім'я, інститут батьківства та материнства; інститут громади, який перш за все вказує на параметри згуртованості найближчого соціального оточення сім'ї та зростаючої в ній дитини, а по-друге, фіксує її якісний склад, у тому числі щодо її гендерного складу та гендерної рівності.

Приймні сім'ї є досить новим в Україні соціальним інститутом, що потребує його вивчення на предмет прояву різних психологічних феноменів. Попервах питання гендерних засад шлюбно-сімейних стосунків у прийомній сім'ї не виступали нагальними. Проте із поширеністю та тривалістю дії нововведеної форми опіки над дитиною, дедалі більше почали поставати питання, пов'язані саме із психологічними особливостями виконання замісними батьками батьківської та материнської ролей. Це такі, як: хто бере на себе лідерство і як розподіляються функції між прийомним батьком та прийомною матір'ю; які особливості формування гендерної ідентичності дитини; як проявляються психологічні особливості розвитку прийомної дитини, яка має кривну та прийомну маму; як формується материнська та батьківська позиція при зростанні дитини в умовах «подвійного батьківства»; як впливають гендерні стереотипи на формування рольової позиції замісних батьків тощо [1, 4]. Таким чином, питання вивчення функціонального та змістовного наповнення батьківської та материнської ролі в контексті замісної опіки над дитиною потребують перегляду, в тому числі на предмет гендерних пріоритетів.

Питання соціології гендера, а також формування батьківських ролей згідно з гендерними ознаками висвітлюються в працях авторів різних наукових сфер: Т. Говорун, В. Геодакян, Н. Зборовська, В. Кравець, м. Кейт, О. Кікінежді, А. Мудрик, Н. Чодороу, Н. Чухим, К. Хорні та інші. Замісне батьківство та материнство виступає предметом наукового інтересу Г. Бевз, С. Грінберг, Н. Вараєвої, В. Савельєвої, м. Лобанової, В. Ослон, П. Котлі, А. Співа-

ковської А. Холмогорової та інших. Проте дослідження щодо ґендерних аспектів розвитку та становлення замісного батьківства залишаються дотичними і лише опосередковано описуються в контексті обраної пріоритетної лінії наукового здобутку автора. Тож предметом цієї статті є висвітлення значущих моментів у контексті замісного батьківства та замісної опіки над дітьми як пріоритетів перспективних ґендерних досліджень [1, 2, 3].

Так, проведені дослідження з питань прийомного батьківства (2000 — 2010 роки) виявили чинники стресогенної дії у ситуації створення прийомної сім'ї, які стосуються ґендерних аспектів: 1) збільшення обсягу навантаження кожного із членів родини, що потребує включення родинного кола підтримки в процес замісного догляду за дитиною; 2) ґендерні відмінності у реагуванні прийомних батьків на сімейні перевантаження, що ставить перед подружжям суттєві вимоги на предмет їх комунікації та взаєморозуміння; 3) ґендерні відмінності адаптаційних процесів подружжя в умовах замісної опіки, що стосується перш за все психофізіологічних аспектів функціонування організму та здатності до саморегуляції індивіда на психоемоційному та соціальному рівнях; 4) перегляд функціонування сімейної системи і подружньої зокрема, що потребує досить високої гнучкості психічних процесів індивіда зокрема та подружньої і сімейної організації загалом. У цьому контексті слід відмітити один із результатів дослідження щодо розвіювання міфу про господарсько-побутову функцію сім'ї як основну сферу сімейної інтеграції дитини. Провідним чинником виявилися сфери подружньої та батьківсько-дитячої взаємодії, які супроводжувалися задоволенням та радіщами спільного дозвілля [1, 3].

В. Ослон відмічає, що в замісних сім'ях Росії посилюється включеність чоловіка в сімейні справи. Стосовно жінки фіксується посилення обмеження з питань побудови кар'єри в професійній діяльності. Також дослідниця відмічає посилення тенденції до скорочення соціальних зв'язків, що особливо стосується жінки. Що ж до чоловіків, то їх роль у вихованні дітей здебільшого не визнається жінками в контексті партнерства: право бути головою сім'ї передано жінці, як носію «турботи про дитину» [5, 161].

Неодноразово різними дослідниками доводилося, що прихід прийомної дитини в родину змінює її сімейну систему і може виступити каталізатором активізації латентних тенденцій, які не завжди можуть бути сприятливими для сім'ї та дитини [1, 5]. Ці тенденції можуть базуватися на ґендерних стереотипах чи нести диспозиційні формування особистісного значення стосовно позиції жінки та чоловіка в родині, розгортання яких може відбутися в умовах статусних змін. Зміна статусу сім'ї в умовах замісної опіки передбачає зміну соціальної ролі кожного її члена і готовність до її перегляду згідно з власними очікуваннями стосовно себе та інших. Здатність до рефлексії виступає в такому разі вагомим показником здоров'я сім'ї та умовою її готовності до зміни соціального статусу. Подружня взаємодія в ситуації створення прийомної сім'ї виступає значущим показником її благополуччя в новій соціальній ролі. Дослідженнями було доведено, що партнерська комунікація опирається на динаміку подружніх стосунків, ефективну систему родинної підтримки, співпрацю усіх учасників замісної опіки над дитиною. Легітимація стандартів якості догляду за дитиною щодо показників психічного, фізичного та соціального її здоров'я виступає рамкою створення необхідних умов життя прийомної сім'ї, посилюючи тим самим вище названі еволюційні механізми розвитку сімейної системи прийомних батьків [1, 2].

Подружня пара прийомної сім'ї також виявилася залежною від чинників соціальної політики держави, що перш за все стосуються збереженню їхніх прав на приватне

життя та особистісне самовизначення. Виявлені тенденції до інституалізації прийомних сімей обмежуючи впливають на формування сприятливого мікроклімату родини та формують ознаки формального закладу інституційної опіки. Наразі в Україні відсутні нормуючі законодавчі акти щодо стандартів якості догляду за дітьми. Більше того, питання їх введення не розглядаються в рамках всього населення країни, а лише стосується дефіцитарних категорій населення. Цей факт можна оцінювати як дискримінаційний, оскільки кожна дитина в країні потребує захисту з боку держави, вчасного втручання і допомоги в ситуації загрози, а замісні сім'ї — чітких критеріїв оцінки їхньої замісної турботи про прийомну дитину.

Наведений огляд надає можливість констатувати значущість проведення ґендерних досліджень у сфері замісної турботи про дитину не лише в рамках державної опіки (прийомна та патронатна сім'я, опіка/піклування родичів), а й стосовно питань усиновлення.

Література

1. Бевз Г.М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри / Г.М. Бевз. Монографія. — К.: Вид. Дім «Слово», 2010. — 352 с.
2. Говорун Т.В., Кікінежді О.М., Ґендерна психологія: Навч. посібник. — К.: Вид. центр «Академія», 2004. — 308 с.
3. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога / Г.М. Бевз, І.В. Пеша. — К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001. — 101 с.
4. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избр. психол. труды. — М.: Изд. «Инст. практической психологии», Воронеж: НПО МОДЭК, 1995. — 356 с.
5. Ослон В.Н. Жизнеустройство детей-сирот: профессиональная замещающая семья. — М.: Генезис, 2006. — 386 с.

РАННЯ ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІВЧАТ ГРУП РИЗИКУ

Іванна Парфанович,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи
Тернопільського національного педагогічного університету
ім. В. Ґнатюка*

Сьогодні особливо гострою постала проблема омолодження та зростання кількісно-якісних показників відхилень у поведінці дівчат шкільного віку. Надзвичайно важливою і потрібною є рання профілактика. Її об'єктом є важковиховувані дівчата загальноосвітніх шкіл, які характеризуються зміщеннями у психічному самопочутті, морально-духовному розвитку, проживають і виховуються в неблагополучних сім'ях, перебувають у кризовій чи складній ситуації, становлячи групи ризику соціальної і педагогічної занедбаності.

На основі аналізу створеного єдиного інформаційного банку даних соціально-психологічних характеристик дівчат девіантної поведінки в Тернопільській області встановлено, що кожна п'ята з 184 осіб (22%), які перебувають на обліку схильних до правопорушень у загальноосвітніх закладах, характеризується значним ступенем соціально-педагогічної

занедбаності, 28% — становлять групу осіб, основні підходи до проведення соціально-педагогічної профілактичної роботи з якими розглядаються у публікації.

У ранній профілактичній діяльності соціального педагога як попередження поведінкових девіацій серед дівчат шкільного віку мають місце:

- індивідуальна психолого-педагогічна превентивна робота;
- соціально-педагогічна регуляція профілактики поведінкових девіацій.

Індивідуальна психолого-педагогічна превентивна робота як напрям ранньої профілактики має здійснюватися: 1) у ранньому віці за умови констатації важковиховуваності; 2) за наявності складної життєвої ситуації, незадовільного соціального становища, сигналів про можливість поведінкових девіацій або ж соціальної занедбаності; 3) на початкових стадіях відхилень в уявленнях, поглядах, переконаннях за наявності педагогічної занедбаності. Узагальнено ці групи відносимо до груп ризику.

Алгоритм соціально-педагогічних процедур превентивної психолого-педагогічної діяльності має такий загальний вигляд: ознайомлення з проблемою особи, вивчення її психологічного стану і соціального становища; визначення мети і завдань соціально-педагогічної роботи; виділення предмета роботи, вибір основних показників або критеріїв; розробка плану заходів та реалізація форм і методів соціально-педагогічної роботи; корекція процесу виховання й розвитку неповнолітньої; визначення ефективності проведеної роботи; формулювання висновків. Рання превентивна діяльність має бути спрямована на ретельну підготовку неповнолітньої до кожного з етапів свого життя, вироблення так званого «імунітету» до негативних суспільних явищ.

Головне завдання індивідуальної превентивної роботи — активізувати соціальну діяльність самої особи, яка виявляється в аналітичному й відповідальному ставленні до норм і цінностей свого оточення, оскільки однією з найбільш вагомих першопричин девіантної поведінки дівчини є несформованість уявлень і реальних оцінок. Це має забезпечуватися сприятливістю сімейної атмосфери й соціального виховання, а також формувати здатність дівчат до психологічного захисту, адекватного сприйняття об'єктивних і суб'єктивних факторів ризику.

За наявних можливостей соціальної допомоги і роботи з категорією дівчат груп ризику рання профілактика на першому місці має безпосередню психолого-педагогічну роботу соціального педагога. Однак важливими є і психологічний напрям, залучення інших педагогів, медиків, працівників правоохоронної системи, соціального захисту. У діяльності соціального педагога це становить зміст регуляції профілактикою девіантної поведінки. Так, у зв'язку з віковими, статевими і гендерними особливостями неповнолітня дівчина є дуже вразливою до соціальних ризиків, усунення яких — сфера діяльності соціального педагога. Важливим є вирішення проблемних чи скрутних ситуацій у життєдіяльності неповнолітніх осіб, організація соціального простору неповнолітньої. Це забезпечує соціально-правова допомога, соціальний захист, медична й психологічна підтримка, які виділено як напрями ранньої профілактики з дівчатами шкільного віку.

Згідно з єдиним інформаційним банком даних соціально-психологічних характеристик дівчат девіантної поведінки в Тернопільській області визначено основні заходи соціально-педагогічної ранньої профілактики: покращення виховного середовища у формальному колективі (95%), проведення патронажної роботи (72%), залучення до виховання неповнолітніх різних соціальних структур (70%), залучення дівчат до заходів ма-

сової і групової профілактики (64%), актуалізація навчальної діяльності (62%), організація співпраці педагогів із батьками (48%), організація дозвілля (45%), застосування методів і прийомів індивідуального психолого-педагогічного впливу (42%), формування знань і навичок естетичної і етичної культури (30%), сприяння творчому розвитку особистості у навчально-виховному процесі школи (28%), організація соціального виховання неповнолітніх у випадку дисфункційності сім'ї (24%).

Організація і здійснення ранньої профілактики девіантної поведінки серед дівчат груп ризику охоплює:

- діагностику виду і ступеня соціально-педагогічної занедбаності, соціального становища і психологічного самопочуття неповнолітніх;
- соціальну профілактику як організацію виховання неповнолітніх у референтному оточенні;
- корекцію як надання соціально-організаційної та психолого-педагогічної допомоги, спрямованих на усунення умов, причин, факторів, які негативно впливають на поведінку особи.

Отже, сьогодні актуальність і гострота проблеми девіантної поведінки дівчат потребують перегляду основ профілактичної роботи з ними. Регулятивні механізми і безпосередня психолого-педагогічна робота соціального педагога є провідними за значенням у попередженні відхилень у поведінці дівчат груп ризику і складовими ранньої профілактики.

СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ У ДЗЕРКАЛІ ҐЕНДЕРНИХ ПИТАНЬ

Олена Нестерова,

студентка Маріупольського державного університету

Актуальність роботи полягає в тому, що незважаючи на те, що лінгвістика тексту, яка є однією з найбільш активно розвинутих галузей сучасного українського мовознавства, в законотворчих аспектах та інших офіційних, правових документах зовсім не вивчена, особливо щодо ґендерного компонента. Матеріалом дослідження був Сімейний кодекс України українською мовою, в роботі використано метод контент-аналізу.

Вивчення ґендерної проблематики в мові залишається одним з пріоритетних напрямків досліджень вітчизняних та західних мовознавців і ґендерологів. Їх праці мають на меті не лише аналіз та підсумок статусу мови в суспільстві, а й спробу довести, що мова є не лише продуктом діяльності тієї чи іншої спільноти, а й інструментом становлення культурної і ґендерної ідентичності особистості. Ґендерній проблематиці у мовознавстві присвячена велика кількість праць західних дослідників (як-от: м. Янаускайте, Л. Ірігарей, Д. Камерон, Ю. Крістева, Ж. Лакан, Р. Лакоф, м. Талбот, Д. Таннен та багато інших) та науковців країн СНД (Н. Кургановська, О. Горошко, Т. Гундорова, А. Кириліна, І. Халеева та ін.).

Для дослідження теми цієї роботи, були використані також теоретико-методологічні праці українських авторів, таких як: м. Скорик, м. Сухомлін, Т. Мельник, К. Левченко, А. Олійник, І. Грабовська, Л. Кобелянська, м. Буроменський, В. Агеєва, В. Близнюк, І. Болотіна, І. Лаврінчук, Ю. Саєнко, м. Пасічник, А. Чегерин, З. Ромовська, В. Танцюра та інші.

Розглянувши приклади Сімейних кодексів різних країн світу, ми можемо зазначити, що в усіх законодавствах є недоліки з точки зору нетолерантного ставлення до ґендерних питань, а структура побудови самих статей кодексів дуже часто не враховує статеві відмінності.

Наприклад, Узбекистан — одна з республік, яка намагається вести активну державну політику, що повністю підтримує та схвалює всі ініціативи ООН у галузі ґендерних питань та дії, спрямовані на збереження гідних умов як для жінок, так і для чоловіків.

Згідно з Конституцією Республіки Узбекистан, жінки мають рівні права з чоловіками. Уряд все робить для того, щоб реалізувати права жінок у політичному і суспільному житті, а також створює умови для забезпечення значної ролі жінок у прийнятті важливих рішень, в економічних та політичних питаннях, на самому високому рівні.

Права жінок закріплено у Цивільному, Карному та Сімейному кодексах, де вся нормативно-правова база налаштована на захист прав та законних інтересів.

Але і в цій, на перший погляд, майже ідеальній структурі законодавства ми і не уявляємо скільки є неузгоджень. Приклади деяких наведено нижче.

Наприклад, у II розділі, ст. 15 «Сімейного кодексу Республіки Узбекистан», маємо такий зміст статті, який суперечить ґендерному принципу і має в собі прояви сексизму:

«...Шлюбний вік для чоловіків встановлює 18 років, для жінок — 17 років. За наявності поважної причини, у виняткових ситуаціях або за проханням осіб, які хочуть вступити у шлюб, їм можуть знизити шлюбний вік не менш ніж на один рік...».

Норми цієї статті суперечать Конвенції ООН про захист прав дитини, що визнає дитиною людину, яка не досягла 18 років, а також Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок, підкреслюючи, що шлюб дитини не має юридичної сили. Тому оскільки Республіка Узбекистан є світською державою, то вона повинна дотримуватися у законодавстві норм міжнародного права, пріоритет яких закріплено в Конституції Республіки Узбекистан, і враховуючи всі вищеназвані зауваження, необхідно встановити один єдиний шлюбний вік як для чоловіків, так і жінок, тобто це — 18 років, коли вони стають повнолітніми.

Сімейним кодексом Республіки Узбекистан регулюються також майнові відносини наречених. Тобто мова йде про майно, яке було придбане до реєстрації шлюбу та здобуте на загальні кошти. До нього відносять: здобутки кожного з наречених від трудової або результатів інтелектуальної діяльності, придбані на загальні кошти рухомість, нерухомість, цінні папери та інше. Подружжя мають рівні права на власність, використання та розпорядження цією власністю. Також наголошено, що у подружжя рівні права на власність і у тому випадку, якщо один з подружжя був зайнятий домашнім господарством, доглядом за дитиною або за іншими обставинами не мав змоги самостійно заробляти.

Взагалі, вивчення норм сімейного законодавства в області забезпечення і захисту майнових прав наречених свідчать про те, що хоча вони й відповідають принципу рівності, але, згідно із соціально-економічними умовами, подружжя все ж таки не реалізують свої можливості у рівній вазі. При цьому більш серйозні невідповідності закріпленням рівних прав заміжніх жінок. Саме в цьому випадку принцип рівних прав і рівних можливостей наречених входить у суперечку із значними реаліями у суспільстві й виступає основним питанням у ґендерній експертизі.

В Російській Федерації родина — це основний суспільний інститут, в ньому формується модель стосунків між людьми, які потім переносяться у інші сфери. Саме тут, у

родині, важливо закріпити ідеї гендерного рівноправ'я і забезпечити механізм їх реального перетворення у життя. Мета Сімейного кодексу — встановлення правових умов, які б максимально добре сприяли на укріплення родини в існуючих соціально-економічних умовах та встановлення таких стосунків, які б забезпечували гідне життя та вільний розвиток кожного з членів родини.

Рівноправ'я між жінкою та чоловіком у сімейних відносинах, один з головних принципів російського Сімейного законодавства. Згідно з I розділом, ст. 19, третього пункту статті: *«Чоловік та жінка мають рівні права і свободи, а також рівні можливості для їх реалізації».*

Ідея рівноправ'я між чоловіком та жінкою у родині вперше була закріплена в 1918 році, і була притаманна всім наступним актам, які були пов'язані зі шлюбом або родиною. Вже протягом восьми десятиліть різні уряди намагаються досягти та вдосконалити її.

Але є приклад гендерної асиметрії і в Сімейному кодексі Російської Федерації, розглянемо IV розділ «Припинення шлюбу».

Мова йде про ст.17 СК РФ:

«Чоловік не має права без згоди дружини подавати заяву на припинення шлюбу під час вагітності дружини і впродовж року після народження дитини», що обмежує право чоловіка на пред'явлення вимоги про припинення шлюбу. За загальним правилом, яке закріплено у IV розділі ст. 16:

«Шлюб може бути припинений за заявою одного з подружжя...», таким чином, закон не розрізняє між подружжям їх права бути ініціатором розлучення.

Обмеження, передбачене ст. 17 СК РФ, полягає в неможливості порушення справи про розлучення без згоди дружини під час її вагітності або протягом одного року після народження дитини. Ця стаття обмежує лише право чоловіка; дружина в такій ситуації повністю зберігає своє право на розлучення.

Подібного роду обмеження зумовлене необхідністю підвищеної уваги до здоров'я жінки і дитини в цей період. Це охорона здоров'я матері, воно повинне застосовуватися також і в тих випадках, коли дитина у віці до одного року проживає не з матір'ю, а з батьком або з іншими особами, і мати не здійснює безпосереднього догляду за ним.

Обмеження права чоловіка на розірвання браку в однобічному порядку належало до найбільш дискусійних у процесі роботи питань над проектом СК РФ. Але незважаючи на серйозну критику на адресу цього положення, спроби його відміни не закінчилися успіхом. Окрім того, що воно суперечить принципу рівності, на думку прибічників відміни цього положення, його доцільність вельми сумнівна. Воно дійсно обмежує права чоловіка, проте не захищає жінку від конфлікту і не сприяє налагодженню стосунків між подружжям, якщо в родині стався розлад. Неможливість розлучення в однобічному порядку може бути лише формальною перешкодою до розірвання шлюбу і навряд чи захищає жінку від переживань, пов'язаних з розпадом шлюбу, а можливо, навіть їх посилює.

Чинна Конституція Республіки Білорусь проголошена унітарною демократичною соціально-правовою державою. Забезпечення прав та свобод громадян є метою держави. Вона гарантує права та свободи громадян Білорусі, затверджені в Конституції, законах і передбаченні міжнародними зобов'язаннями держави. Всі рівні перед законом і мають право без усякої дискримінації, на рівних, на захист прав та інтересів.

Права жінок і дівчаток є невід'ємною складовою і неділимою частиною загальних прав людини. Повна і рівноправна участь жінок у політичному, цивільному, економічно-

му, суспільному і культурному житті на національному, регіональному і міжнародному рівнях, а також ліквідація всіх форм дискримінації за ознакою статі є першочерговими цілями міжнародного співтовариства. Це положення закріплено у Віденській декларації і Програмі дій, прийнятих на Всесвітній конференції з прав людини, 25 червня 1993 року.

На даний час у Республіці Білорусь є чиним новий Кодекс про шлюб та родину, який набрав чинності 1 вересня 1999 р. Безперечне те, що колишнє радянське шлюбно-родинне законодавство потребувало істотного оновлення, відповідно до міжнародно-правових стандартів.

Основою радянського законодавства був захист материнства і дитинства. Здавалося, що батьківство практично було відсутнє і не охоронялося державою. З цього факту і народилися суспільні стереотипи, як, наприклад: «У жінок — більше прав у родинних і після родинних стосунках». Але з розвитком демократії ці стереотипи поступово видозмінюються.

Детальніше зупинимося на ґендерній нерівності, з точки зору, прав чоловіків. Відповідно до Кодексу про шлюб та родину РБ народження дитини від матері, водночас встановлює спорідненість між нею та дитиною. Батьком дитини, народженої у шлюбі, є чоловік матері. Батьком дитини, народженої упродовж десяти місяців після припинення шлюбу, визнається колишній чоловік матері. Виникає питання, як бути чоловікові, якщо він є чоловіком матері, але не є батьком дитини?

Батьками дитини записують батька і мати, які знаходяться у шлюбі, за заявою одного з них. Відповідно, досить однієї заяви матері для запису чоловіка батьком своєї дитини, навіть без його згоди. А як ми знаємо, то частіше за все одразу після запису батька або матері виникають запит на аліменти або інші зобов'язаності по відношенню до цієї дитини.

У чоловіка залишається одна можливість захистити себе та свої права — це оскаржити запис про батьківство, але тільки у судовому порядку, а в більшості випадків необхідно робити генетичний аналіз, звісно, за згодою дитини, матері та батька.

З цього прикладу ми також бачимо, що Кодекс потребує змін та внесення деяких коректив.

Томас Джеффренсон сказав: «Закони пишуться для звичайних людей, тому в основі повинні бути звичайні правила зі здоровим глуздом». «Дійсно, держава сильна в своїх законах, але сила закону не полягає у заборонах, які вони встановлюють, а полягає у тому які норми законів захищають громадян цієї країни» — такий висновок зробив Т.В. Наумович.

Провівши контент-аналіз Сімейного кодексу України станом на 2007 рік (який був доповнений та мав зміни на 1 вересня 2010 року) та проаналізувавши усі граматичні категорії, які були використані у статтях, ми можемо дійти висновку, що й надалі завдяки ґендерним стереотипам та використанню ґендерно-асиметричних мовних форм у Кодексі панує та є пріоритетним чоловічий рід.

В українській мові в офіційно-діловому спілкуванні у назвах професій і посад у документах ще й досі надається перевага іменникам і займенникам у формі чоловічого роду. Вважається, що чим вище соціальний статус професії або посади, тим частіше у назві використовується ця категорія: *нотаріус, прокурор*.

У статті 193 Сімейного кодексу України використовується тільки один термін «*годувальник*», але не враховують те, що дитина може вратити не *годувальника*, а жінку, матір — *годувальницю*. Але використання цього терміна у чоловічому роді пояснюється словниковими тлумаченнями. *Годувальник* — 1. Той, хто утримує

кого-небудь. 2. Той, хто годує і доглядає кого-небудь або годує їжею. *Годувальниця* — 1. Жінка, яка годує груддю дитину.

Тобто, з точки зору ґендерних мовних форм, про термін *годувальниця*, як жінки яка утримує кого-небудь, не йде мови взагалі. Так, наприклад, термін «усиновлення», основна морфема (корінь) цього слова — *син*, знову ж таки використання чоловічого роду, звідси йде етимологія всіх послідуєчих слів: усиновленні, усиновлювач.

В юридичній, законотворчій практиці, офіційного терміна *удочеріння* не має. Хоча ми розуміємо, що під усиновленням не мають на увазі дитину вже з визначеною статтю, яку ми можемо визначити із самого терміна, за його «назвою», звісно, це може бути як хлопчик, так і дівчинка. Саме ці тонкощі і є причинами поширення мовного сексизму.

Наприклад, візьмемо термін «*усиновитель*», тлумачний словник дає йому таку характеристику: «це той хто всиновив, або усиновить кого-небудь». Перш за все, треба звернути увагу на займенник чоловічого роду «*той*». У словнику не згадують та не звертають увагу на те, що «*усиновителем*» може бути як чоловік, так і жінка. Наведемо приклад, який підтверджує це.

Відповідно до статті 232, в якій проаналізовано правові наслідки усиновлення, жіночої форми цього феномена не існує в законі.

Проаналізувавши статтю 282, маємо, що всі словоформи використовуються у чоловічому роді.

«*Усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України...*», тобто можна розглянути це з двох сторін, якщо візьмемо речення без усіляких контекстів й зробимо заміну термінів на слова які будуть найбільш відповідати тексту за сенсом та категорії, ми маємо таке: «Чоловік, який проживає в Україні, має право усиновити дитину, яка теж має бути громадянином (хлопчиком) України», звісно, це речення є дискримінаційним до жіночої статі та некоректним по відношенню до них, тому необхідно офіційно закріпити в сучасній українській мові етичні норми, які будуть враховувати ґендерний компонент.

Опікун, піклувальник, власник, керівник, платник аліментів (ч. р). Ці іменники офіційно в Сімейному кодексі теж не мають категорії жіночності. Але за допомогою суфіксів: -к, -иц-, ниц, можна утворити слова жіночого роду, які, можливо, згодом будуть використовуватися як офіційні форми в науковому мовленні та офіційно-діловому.

У статті 42 аналіз дає такі результати, що право на звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним мають дружина або чоловік, інші особи, права яких порушені у зв'язку з реєстрацією цього шлюбу, батьки, *опікун, піклувальник дитини, опікун недієздатної особи, прокурор*, орган опіки та піклування, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, особи, яка визнана недієздатною, або *особи, дієздатність якої обмежена*.

Питання шлюбного віку є одним з дискусійних у світовій практиці аналізу сімейних кодексів. В українському аналізі — «Шлюбний вік для жінки встановлюється у сімнадцять, а для чоловіка — у вісімнадцять років» (Ст.22).

Згідно з Конституцією України, де у 2 частині ст.24 мова йде про те, що «...не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками статі...».

Ми можемо з легкістю подивитися на шлюбний вік з точки зору складеного стереотипу. Завжди вважалося у народі так, що у родині повинен бути старшим — чоловік, звісно, не лише як голова сімейства, а й за віком, а ось для жінки він завжди мав бути нищим. Тобто

всі ці обмеження склалися завдяки історії, народним та правовим традиціям, що зараз у корні суперечить конституційному принципу гендерної рівності.

Стаття 58 щодо права на плоди та доходи від речей, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка знов показує патріархальність у мові — «Якщо річ, що належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід (дивіденди), він є власником цих плодів, приплоду або доходу (дивідендів)».

Стаття 59 щодо здійснення дружиною, чоловіком права особистої приватної власності також показує патріархальність у мові — *«Той із подружжя, хто є власником майна, визначає режим володіння та користування ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей. При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним.»*

Словоформа «особа» у Сімейному кодексі України, тобто у VI главах, була використана 186 разів. У багатьох статтях можна було виявити неузгодження категорії роду в реченні, а загалом і в тексті. Наприклад, у статті 166 щодо правових наслідків позбавлення батьківських прав.

В юридичній практиці існує термін *«батьківські права»*, але терміна *«материнські права»* немає, це є яскравим прикладом мовного сексизму.

В тексті форма слова *«особа»* представлена у жіночому роді, хоча з контексту ми все ж таки розуміємо, що особою може бути як чоловік, так і жінка. Звісно, й надалі за сенсом речення повинні йти одиниці мови з категорією жіночності, але наступним ми маємо словосполучення, яке знову має словоформу чоловічого роду (тому що в іншій формі, фактично, не існує).

Корінь слова *«батьківство»*, *«батьк»* (тобто батько), звідси й *«батьківські права»*, чому саме так? Тому що з давніх-давен ми знаємо за складеними стереотипами, з того, як нам розповідали, що головою родини завжди був батько і всі права у родині теж притаманні були саме йому, звідси й виходить етимологія слова, яка є не узгодженою і не коректною по відношенню до словоформи *«особа»*.

Більшість мов формувалася в патріархальних суспільствах, де влада та соціальні пріоритети належали чоловікам. Тому в її глибинах досі зберігаються ці риси, тобто глава родини — батько, тільки він розподіляє матеріальні ресурси і приймає життєво важливі рішення щодо дружини, дітей, усіх важливих проблем функціонування сімейного осередку. З цього можна зробити висновок, що є певний складений стереотип у суспільства, тобто панує патріархальний устрій — це інституція, завдяки якій одна половина населення — жінки — перебуває під контролем другої половини — чоловіків, звісно, це й наклало відбиток на свідомість людей, на їхню культуру, духовні цінності і, без сумніву, на мову. Через те, що й досі у мові зберігаються риси патріархальності, кожне нове покоління перебуває під їхнім впливом, сприймаючи їх як норму. Якщо пригадати, що гендерні питання набагато ширші (питання надання рівних можливостей групам А та неА), то зрозуміло, що питання толерантності у суспільстві є однією зі складових конструювання громадянського суспільства.

Отже, проаналізувавши ситуацію в Україні, провівши аналіз актуальних праць відомих вчених сьогодення, провівши контент-аналіз законодавчих актів, можна підвести підсумки та надати рекомендації.

Перш за все потрібно, щоб влада на державному рівні долучилася до розглядання питань гендерної нерівності; впровадити гендерні принципи у законодавство, політику,

економіку, освіту, а й загалом у всі важливі галузі життя. Подолання стереотипів у суспільства, завдяки ЗМІ, рекламі, художньої літератури та інших галузей, де наявно є прояви сексизму. Пояснити та донести до людей за допомогою тренінгів та семінарів, що гендерна проблематика, це не ще один спосіб жінок бути реалізованими, а скоріш за все, це бажання соціуму жити в розвиненій країні з громадянським суспільством. Впровадити в загальноосвітні, навчальні, дошкільні заклади предмет вивчення гендера, щоб змалечку у дітей сформувався вільний від гендерних упереджень та стереотипів світогляд. Потрібно лінгвістам, філологам, науковцям зайнятися переглядом словоформ та лексем української мови. Створити довідник української мови, в якому пропонуватимуться мовні форми, вільні від дискримінації, як це зроблено в багатьох країнах. Забезпечення та впровадження гендерної рівності на ринку праці, для цього потрібна велика просвітительська праця державних та недержавних структур, розвиток, вивчення та пропаганда гендерної рівності.

Але це дуже кропіткий процес забезпечення розвитку громадянського толерантного суспільства в Україні, який потребує багато часу. Головне, що позитивні зміни вже почалися.

Література

1. Ананіч С.М. Науково-практичні матеріали до кодексу про родину та шлюб Республіки Булорусь. — М., 2010. — 680 с.
2. Благоевич м. ПРООН Україна: огляд та рекомендації щодо впровадження гендерних підходів. — К.: ПРООН, 2006. — 45 с.
3. Болотіна І.Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза. — К.: Логос, 2001. — 82 с.
4. Бондаровська В.М., Брижик В.О. Запобігання насильства в сім'ї / В.М. Бондаровська, В.О. Брижик. — К.: ПРООН, 2004. — 108 с.
5. Буроменський М.В. Міжнародне право. Гендерна експертиза. — К.: Логос, 2001. — 40 с.
6. Впровадження гендерних підходів у діяльність органів виконавчої влади: Практичний посібник для державних службовців. — К.: К.І.С., 2004. — 178 с.
7. Впровадження гендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України: Практичний посібник. — К.: К.І.С., 2005. — 186 с.
8. Галустьян Ю.М. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями, удосконалення. — К.: ПРООН, 2009. — 184 с.
9. Грабовська І. Ladies first: Феномен жіночого політичного лідерства в Україні. — К.: К.І.С., 2007. — 144 с.
10. Кодекс про родину та шлюб Республіки Білорусь. — М., 2010. — 80 с.
11. Коментарі до Сімейного кодексу Російської Федерації. — М., 2002. — 689 с.
12. Лаврінчук І.П. Трудове законодавство України. Гендерна експертиза. — К.: Логос, 2001. — 70 с.
13. Левченко К.Б. Методологічні підходи щодо здійснення гендерно-правової експертизи національного законодавства України. — К.: Телесик, 2008. — 88 с.
14. Мельник Г.М. Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади). — К.: Логос, 2001. — 201 с.
15. Мельник Т. 50/50: Сучасне гендерне мислення: Словник. — К.: К.І.С., 2005. — 280 с.

16. Мельник Т.М. Гендерна експертиза українського законодавства: сутність, необхідність та методологічні основи. — К.: Логос, 2001. — 46 с.
17. Нейманіс А. Впровадження гендерних підходів. — К.: ПРООН, 2002. — 219 с.
18. Олійник А.С. Конституційне законодавство України: Гендерна експертиза. — К.: Логос, 2001. — 77 с.
19. Олійник Ю. Рівність заради демократії. — К.: ПРООН, 2006. — 20 с.
20. Пасічник М. Методичні рекомендації щодо проведення гендерно-правових експертиз. — К.: ПРООН, 2007. — 32 с.
21. Ромовська З.В. Сімейне законодавство. — К.: Логос., 2000. — 39 с.
22. Сімейний кодекс Республіки Узбекистан. — М., 2010. — 90 с.
23. Сімейний кодекс Російської Федерації. — М., 2010. — 96 с.
24. Сімейний кодекс України. — Харків: Одісей, 2010. — 88 с.
24. Танцюра В, Кобелянська Л. Виконання Україною конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. — К.: ПРООН, 2003. — 191 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ: ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Марта Химко,

*кандидат психологічних наук, викладач кафедри психології
Львівського національного університету ім. І.Я. Франка*

Батьки формують основну соціальну групу, яка найдовше впливає на виховання та формування особистості дитини. Сучасна сім'я в середньому займається дитиною близько 20 років. У дітей з інвалідністю цей термін є дещо довшим, проте досить часто сім'я опікується такою дитиною протягом усього життя. Спосіб взаємодії з дитиною в значній мірі залежить від батьківського ставлення. Батьківське ставлення до аутистичної дитини значною мірою залежить від того, як вони реагують на порушення розвитку. Деякі батьки відчувають злість, їх огортає почуття безсилля і провини, впадають у шок чи починають вірити, що їхніх старань не вистачить, інші впадають у депресію. Такі емоційні реакції підсилює ще той факт, що більшість аутистичних дітей при народженні виглядають як нормальні і здорові [1]. Коли дитина виглядає нормально і спроможна відповідати очікуванню батьків, погодитися з поступовим наростанням симптомів розладу і з діагнозом дуже складно і стресогенно для батьків. Деякі переживають парадоксальні почуття надії та розпачу. Багатьом приходять думки про смерть. Інших огортає гнів на партнера, якого звинувачують у тому, що дитина є неповносправною. Виступають також і зовсім інші реакції: багато батьків, особливо матері, звинувачують себе в тому, що не змогли дати достатньо позитивних почуттів дитині [2; 3]. Батькам важко змиритися з тим фактом, що їх дитина неповносправна, тому вони використовують різні захисні механізми, тобто деформують образ реальної об'єктивності стосовно своїх бажань [3]. Як наслідок, вони собі створюють неправдивий образ дитини, який домінує над реальністю. Часто використовуваним захисним механізмом є заперечення факту неповносправності дитини, яку характеризують як ліниву, неуважну, вперту, нечемну. Інший механізм — це безпідставна

віра в можливістьвилікувати дитину. Батьки починають звертатися до парамедичних методів, таких як: біоенерготерапія, знахарство, акупунктура, ворожки і т.д. Ще один спосіб захисту — це пошук винних у неповносправності дитини. Усі ці фактори в сукупності можуть змінити ставлення батьків до дитини.

Усіх батьків, незважаючи на те, як розвивається їхня дитина, часто хвилюють проблеми, пов'язані з вихованням. Навіть якщо дитина не створює особливих клопотів, батьки завжди мають схильність порівнювати свою дитину з іншими дітьми (з подвір'я, зі школи, із сусідськими дітьми), і часто задумуються над тим, чи все вони роблять для того, щоб їхня дитина поводитись відповідно до створених соціальних норм. Батьки аутистичних дітей переживають два види занепокоєння. По-перше, вони зіштовхуються з проблемною поведінкою своєї дитини, яку дуже часто вони не спроможні зрозуміти; по-друге, з часом, коли виростає дитина та її ровесники, щораз виразніше спостерігаються відмінності в її соціальній поведінці. Виховання аутистичної дитини, яке потребує спеціального навчання та приготування, виконання непередбачених додаткових обов'язків, зміни цілої структури укладеного способу життя відображається на зміні ставлення батьків до дитини. Психолог і дослідник родинної проблематики Я. Рембовські окреслює батьківське ставлення як певну форму пристосування матері та батька до дитини, до проблеми її виховання, яка формується протягом виконання батьківської функції [4].

Психолог А. Фірковська-Манкевіч [5] виділяє три важливі групи проблем, які впливають на якість життя батьків, що виховують неповносправних дітей: а) об'єктивні чинники (особистісні риси, фізичне і психічне здоров'я, соціодемографічні чинники, умови проживання, характеристика довкілля і т. д.); б) індивідуальні ціннісні орієнтації — віра в те, що є важливим у житті.

М. Ліваг (1989) провела дослідження, в якому виявила присутність стресу у батьків, що мають аутистичних дітей. Вона поставила за мету дослідити вплив аутизму на родину і зрозуміти глибину і складність стресогенних чинників, що впливають на родину. Провівши дослідження, м. Ліваг наголошує на таких основних психологічних чинниках, які відіграють значну роль у родині, де виховується аутистична дитина [6]:

А) Емоційний неспокій батьків. Багато батьків переживають шок, коли дізнаються, що їхня дитина має аутизм. Переживання, які домінують у сім'ї, — це безнадійність і сум. м. Ліваг стверджує, що тати є менш шоковані, проявляють менше почуття провини чи жалю, натомість вони намагаються відразу знайти допомогу для дитини і шукають багато інформації про аутизм і його перебіг. Багато матерів у цей час відчуває емоційний неспокій, що пов'язаний не так з хворобою, як із самою дитиною. Характерними є прояви плачу, почуття самотності, сум і розпач, які супроводжує невпевненість і заклопотаність поведінкою дитини. Матері частіше, ніж тати, запитували, чому аутизм торкнувся їхньої дитини.

Деякі батьки, не знаючи причин прояву аутизму, створили власні теорії, щоб пояснити хворобу дитини. Очевидно, що причини прояву шукають у випадках, які сталися під час вагітності чи під час пологів. Деколи ці причини пов'язують з характером самої родини чи зв'язками з людьми за межами родини. На щастя, небагато батьків звинувачують себе у ситуації, що склалася.

Б) Стреси. м. Ліваг ствердила, що тати і мами реагують в різний спосіб на стреси, пов'язані з присутністю аутистичної дитини [1]. Для матерів стресовою є поведінка дитини, напади поганого настрою, «надактивність», розлади мовлення, неадекватна поведінка

на людях, невміння налагоджувати соціальні контакти. Тати дуже переживають той факт, що хвороба є невиліковна, що незважаючи на турботу, яку вони проявляють до дитини, працю, вкладену в її навчання, діти назавжди залишаться аутистичними. Вони частіше переживають за те, що дитина завжди буде від когось залежати, і ці почуття супроводжує страх, що ж дитина буде робити, коли вони постаріють. Цей страх у матерів має інший характер — вони бояться, що буде з дитиною, коли їх не буде поруч. Однак найбільш стресогенним чинником є занепокоєння стосовно налагодження стосунків між людьми, тобто щодо можливості мовлення. Ці проблеми торкаються не лише інтерперсональних контактів назовні, але також з іншими членами родини.

В родині з дитиною, яка має порушення розвитку, також виступають і проблеми подружжя. Аутистична дитина потребує більше уваги й енергії, ніж дитина, яка розвивається нормально, а така залежність від них може загрожувати стосункам між батьками. Задоволення її потреб може бути досить виснажливим фізично, і це є причиною обмеження вільного часу й енергії, необхідних для створення інтимної атмосфери і підтримки зв'язку між партнерами. м. ДеМайер (1979) стверджує, що проблеми, пов'язані з вихованням аутистичної дитини, послаблюють зв'язок між батьками. Це також впливає і на сексуальні стосунки між ними. Результатом цього є те, що вони бояться зачати ще одну аутистичну дитину, а також фізичне виснаження внаслідок постійної опіки над дитиною. Крім того, як зауважили Б. Трут і К. Хоуч [1], виховання дитини з порушенням розвитку веде до суспільної ізоляції батьків. Дослідження показали, що матері аутистичних дітей менше часу присвячують зустрічам з друзями й активності поза домом. Нормальний фізичний вигляд аутистичної дитини і деструкційний характер її поведінки, брак розуміння проблеми аутизму в суспільстві спричиняє те, що більшість батьків сприймають хворобу своєї дитини як незаслужену кару в їхньому житті (Д. Грей, 1993) [1]. Це ще більше підсилює їхнє почуття ізоляції.

Дослідження Дж. Родріго [1] показали, що порівняно з матерями дітей, що мають хворобу Дауна, і дітей здорових, без жодних порушень, матері аутистичних дітей гірше оцінюють свої батьківські компетенції, задоволення від шлюбу і адаптаційні можливості родини. Факт, що матері негативно оцінюють свої батьківські можливості, свідчить про те, що вони не є впевненими, чи є добрими батьками для своїх дітей. Це стається звичайно тому, що ці діти не реагують на дії батьків у той спосіб, який від них очікують. К. Хоупс і С. Харріс стверджують [1], що такі матері часто скаржаться на слабші реакції і меншу прив'язаність з боку своїх дітей, на труднощі із задоволенням своїх емоційних потреб у контакт з ними. Порушення інтерперсональних реакцій у аутистичної дитини негативно впливає на взаємність почуттів у діаді мати — дитина і тому може посилювати емоційне напруження, яке переживають батьки. Р. Боума і Р. Швайцгер стверджують [1], що невміння виражати емоції у аутистичної дитини може знизити рівень емпатії між матір'ю і дитиною і, таким чином, справляє негативний вплив на мати.

Родини аутистичних дітей хоч і намагаються повністю реалізувати свої потреби, але розуміння їх реалізації значно відрізняється від родин, які не мають таких дітей. Загалом, матері аутистичних дітей відмовляються від кар'єри, бо опіка такої дитини вимагає багато часу і дуже важко знайти відповідного опікуна. В такій ситуації багато матерів потребують задоволення потреби успіху, тому намагаються зробити це через реалізацію себе в ролі матері. Виконання батьківських обов'язків стосовно своєї важкої у вихованні дитини стає для них способом реалізації потреби успіху.

Іншим специфічним стресогенним чинником, з яким зіштовхуються батьки аутистичних дітей, є відчуження та соціальна ізоляція. В цьому випадку батьки роблять більшу орієнтацію на родинні цінності і заохочення цілої родини до проведення вільного часу разом, до відпочинку. Щоб справитися зі стресогенними чинниками, батьки приймають такі правила у вихованні дітей і оцінки їх поведінки, які відрізняються від загальноприйнятих.

Ще один стресогенний чинник — це невизначеність, необізнаність, яка стосується не лише характеру і рівня ураження дитини, але також майбутнього, способу формування дитини, очікувань, пов'язаних з її можливостями і якістю тих послуг, якими користуються. У зв'язку з такою невпевненістю батьки застосовують більше обмежень і намагаються віднайти повний контроль у щоденному житті. У таких батьків формуються сталі правила і процедури, які існують вдома. Потреба порядку є набагато сильніша, ніж у родин, де нема аутистичної дитини.

Отже, детермінуючими чинниками, що формують батьківське ставлення, є особистісні характеристики батьків, фізичні, психологічні та статеві особливості дитини, особливості взаємостосунків у сім'ї та соціокультурні фактори. Якщо родина є найважливішим середовищем для оптимального розвитку здорової дитини, то у випадку дитини з аутизмом її значення є ще більшим. Це пов'язано зі своєрідними потребами такої дитини, а також з особливістю її психічного розвитку. Народження аутистичної дитини стимулює батьків акумулювати усі свої, перш за все внутрішні, потенціали й активно працювати з дитиною, оскільки це може стати вирішальним кроком для її адаптації. Таким чином, певний спосіб взаємодії з дитиною, особливості спілкування та типи батьківського ставлення є важливим фактором розвитку дитини.

Література.

1. Randall P. Autyzm. Jak pomóc rodzinie / P. Randall, J. Parker. — Gdańsk, 2001.
2. Pisula E. Jak rodzice radzą sobie ze stresem związanym z problemami w rozwoju dzieci / E. Pisula. — Dostępny na: http://sonia.low.pl/sonia/konf_bk/8_pisula.htm.
3. Wyczesany J. Problemy rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym w kontekście jakości życia / J. Wyczesany // Pismo akademii pedagogicznej w Krakowie «Kospekt». — 2006. — N-2-3. — Dostępny na: <http://www.wsp.krakow.pl/konspekt/27/index.php?i=010>.
4. Rembowski J. Rodzina w świetle psychologii / J. Rembowski. — Warszawa: WSiP, 1986.
5. Firkowska-Mankiewicz A. Jakość życia osób niepełnosprawnych intelektualnie — prezentacja QOL-Kwestionariusza Jakości Życia. / A. Firkowska-Mankiewicz // Sztuka leczenia. — 1999. — N 3. — S. 15–21.
6. Liwag M. E. Mothers and fathers of autistic children: an exploratory study of family stress and coping / M. E. Liwag // Philippine journal of psychology. — 1989. — N 22. — P. 3–16.
7. М. Химко. Особливості абілітації дітей з аутизмом та їх родин. — Львів: Тріада плюс, 2007. — 32 с.

ЗМІСТ ПІДГОТОВКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ВИКОНАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ОБОВ'ЯЗКІВ У США ТА ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Наталія Левчик,

аспірантка ТНПУ ім. В. Гнатюка

Метою американської шкільної підготовки до батьківства є набуття учнями вибірових компетентностей, що передбачає чітку багатокомпонентну структуру (цільовий, змістовий, організаційний і результативний блоки), обов'язковість та неперервність викладання навчальних курсів з цього предмета. Кожен блок реалізує свою функцію, зумовлену педагогічними цілями і рівнем підготовки вчителя, характеризується здатністю інтегруватися інваріантною складовою в обов'язкові навчальні дисципліни, може бути адаптованим як для індивідуального, так і для диференційованого навчання.

Провідними напрямками освітніх програм із підготовки учнівства до батьківства у школах США є: поглиблення і розширення теоретичних знань учнів про загальні механізми дитячого розвитку, набуття практичних навичок догляду за дитиною та методів її виховання, розвиток соціально-комунікативних умінь для конструктивної батьківсько-дитячої взаємодії. Серед принципів побудови змісту курсів із батьківства домінують гнучкість, відкритість, економічність, діалогічність, міждисциплінарність, диференціація, різновекторність (урахування вікових та індивідуальних особливостей учнівства), різнорівненість (дошкільний заклад — початкова школа — середня школа — старша школа). Спільним у побудові програм є їх циклічність і наступність: з кожним наступним класом поглиблюються знання, вміння та навички школярів, ускладнюються дослідницькі завдання, практичні уміння тощо. У цілому зміст програм (штати Пенсільванія, Мінесота, Огайо, Філадельфія та ін.) спрямований на краще розуміння учнями реальних механізмів соціалізації дітей і батьківського впливу на них, знання методів виховання, феномена «поганого» та «хорошого» батьківства, покращення навичок догляду за дітьми, прийняття самостійних, виважених рішень тощо.

Підготовка учнів до батьківства у США охоплює комплекс елективних програм та курсів, упроваджених у державні і приватні школи після обов'язкового проведення моніторингу на федеральному та регіональному рівнях, а також інваріантну складову предметів «Вивчення сім'ї та прав споживачів», «Розвиток дитини, батьківство і розвиток батьків», «Валеологія», «Здоровий спосіб життя», «Вчимося доглядати за дітьми» тощо. Проаналізовані обов'язкові модулі для всіх програм: блок особистісного пізнання (Я-концепція), основи перинатальної педагогіки та психології; сімейна економіка, домашній бюджет; конструктивне спілкування, побудова здорових батьківсько-дитячих стосунків та ін. (Д. Мак-Дермотт, Х. Хіс).

Різноманітність навчальних програм у США варіює від обов'язкових, варіативних до допоміжних і спеціалізованих, що визначається місцевими та регіональними умовами штату. Зокрема, у штатах Мінесота, Пенсільванія та ін. впроваджено спецкурси, які спрямовані на залучення юнаків до сімейно-домашньої сфери і виховання дітей. Також викладаються спецкурси для дівчаток-підлітків, метою яких є попередження небажаної підліткової вагітності, научіння майбутніх матерів усвідомленого та виваженого прийняття рішень щодо народження дитини і безпечної статевої поведінки. Специфіка змісту

і викладання таких курсів залежить від взаємодії школи з батьками та громадськими організаціями (практикуються щомісячні зустрічі з батьками, візити психологів і медиків, проведення тренінгів з ефективного батьківства за Т. Гордоном: «Зріле батьківство і материнство», «Відроджені пологи» тощо).

Важливим питанням є підготовка вчителя до викладання курсів із батьківства. Засадничими принципами професійної підготовки вважається неперервність освіти на курсах підвищення кваліфікації з наступною сертифікацією (к штатах Вісконсин, Філадельфія, Пенсільванія, Огайо та ін.), поєднання варіативних курсів із дистанційним навчанням, співпраця вчителів із досвідченими інструкторами. У низці університетів (Індіана, Айова, Пітсбурзький, Гарвардський та ін.) створено бібліотеки, відеотеки, комп'ютерні навчальні ігри з основ батьківства тощо. Широкомасштабна просвітницька робота передбачає партнерство школи із сім'єю і громадськістю, проведення пропедевтичної комплексної діяльності за підтримки громадських та волонтерських організацій, благодійних фондів, Центрів підтримки сім'ї, медико-соціальних служб тощо.

У Великій Британії шкільна підготовка до батьківства є частиною Національної навчальної програми (1999 р.). Британські вчені вважають батьківство найпопулярнішою професією (кар'єрою) в світі (Ф. Вердон, Н. Ноддінгс, м. Прінгл). Метою підготовки до батьківства є формування досвідчених, турботливих, люблячих і приязних людей — високоморальних батьків. Подальше вдосконалення навчальних програм із батьківства проводиться відповідно до Закону «Про батьківську відповідальність» (1998 р.) на основі гуманістичної психології та філософії есенціалізму та міжпредметної інтеграції.

Система британської освіти забезпечує варіативність і мобільність викладання шкільних курсів з урахуванням індивідуальних та вікових потреб учнів, реалізації особистісного підходу, розвитку критичного мислення. Поряд із децентралізацією управління освіти моніторинг ефективності викладання курсу визначається спеціальним державним департаментом (з урахуванням регіональних/муниципальних варіацій, які залежать від місцевих потреб закладів освіти). Слід зазначити практичну спрямованість курсів «Як набути батьківських навичок» та «Батьківська розмова для школярів», їх міждисциплінарний та інтегрований характер у змісті обов'язкової дисципліни «Особистісна, соціальна, громадянська та валеологічна освіта» (PSCHE).

Організаційний (теоретичний) та технологічний (практичний) компоненти курсу з батьківства передбачають використання різноманітних форм, методів і прийомів: дискусії, мозковий штурм, метод проектів, написання «Декларації батьків», сімейних історій та есе, створення наративів, аналіз життєвих ситуацій, акровірші, тести, кейс-стаді, портфоліо, прийом рефлексивного коментування, проведення спостережень за дітьми у дитсадках як науково-дослідницьких «життєвих» лабораторіях, сюжетно-рольові ігри «Театр в освіті» тощо. Просвітницька робота з батьківства передбачає також низку консультативних послуг від різних державних соціальних служб і медичних центрів для вагітних дівчат, юних матерів, молодого подружжя; участь громадських та релігійних об'єднань. Усе зазначене є основою національної стратегії боротьби з підлітковою вагітністю й антисоціальними вадами серед підростаючого покоління.

Порівняльний аналіз навчальних програм для учнівської молоді з підготовки до виконання батьківських функцій, чинних у школах Великої Британії та США, в контексті освітніх реформ, державної гендерної і сімейної політики, дав змогу виявити спільне та

відмінне у методології курсів із батьківства, специфіку їх упровадження на основі гуманістичного і мультикультурального підходів, практичного спрямування курсів.

Спільною освітньою стратегією державної політики США та Великої Британії є розробка і впровадження програм із батьківства з урахуванням специфіки штатів, місцевості, етнічних та національних груп, матеріально-економічного становища населення, статусу сімей тощо. Головними цілями підготовки є: попередження жорстокого ставлення до дітей через створення турботливого, освітньо-розвивального середовища; підтримка державних центрів у напрямку збереження репродуктивного здоров'я і запобігання підліткової вагітності, раннього та девіантного материнства; організація широкої просвітницької кампанії з профілактики захворювань, які передаються статевим шляхом (передусім СНІДу), наркоманії та алкоголізму.

Модель освітніх програм із батьківства, побудована на принципах інтегрованості та взаємодоповнюваності в контексті «випереджувального навчання», охоплює такі компоненти: професійну підготовку вчителів до викладання курсу з батьківства та їх сертифікацію, постійне підвищення кваліфікації вчителів, забезпечення навчально-методичними ресурсами; розробку системи оцінювання знань учнів; поширення інформації через мережу інтернет (сайти, відео-, веб-логи), корекцію програм відповідно до місцевих особливостей та індивідуальних потреб учнів шкіл, обов'язковий моніторинг навчальних програм тощо.

З'ясовано, що навчальні програми з підготовки до батьківства в обох країнах характеризуються різним змістом, але мають ідентичну багатокомпонентну структуру. Як правило, вони передбачають такі блоки: а) особистісний блок; б) основи перинатальної психології і педагогіки; в) навички конструктивного спілкування у побудові успішної родини (набуття навичок ефективного спілкування, вирішення життєвих проблем і розв'язання конфліктних ситуацій, знання стилів батьківського виховання тощо); г) усвідомлення цінностей батьківства та відповідального ставлення до виконання батьківських ролей і обов'язків.

В американських школах діють спеціальні освітні програми для груп «ризик» (підлітків-матерів, раннього батьківства, неповнолітніх правопорушників). Батькам-підліткам пропонуються не лише умови для продовження навчання у школі, а й широка підтримка вчителів та соціальних працівників у пристосуванні до нового життя з народженою дитиною та правильного виконання батьківських ролей, соціальний захист та допомога у подоланні труднощів, пов'язаних із ранньою вагітністю.

Інноваційною технологією у США та Великій Британії є «медіа-педагогіка», яка спрямована на залучення молоді до вивчення курсів за допомогою візуалізації гостроактуальних проблем, серії комп'ютерних навчальних програм, що пропонуються для дистанційного навчання, інтерактивних он-лайнних навчальних відеокурсів, телебачення, DVD та інтернет-мережі.

Відмінності в організації прокреативної підготовки молоді у США та Великій Британії зумовлені змінами у сімейній та гендерній політиці обох держав, специфікою батьківсько-дитячих стосунків як стрижневої проблеми соціального батьківства/материнства. Особливістю американських програм із батьківства є їх широка адаптація до специфіки вечірніх шкіл, релігійних установ та різновікових груп. Упровадження курсів відбувається разом із громадськими і благодійними організаціями (скаутські клуби, релігійні заклади, центри молоді, медико-психологічні служби тощо).

Для прокреативної підготовки учнів у Великій Британії характерним є більш вузький і конкретно-практичний характер курсів із батьківства, їх стадіальність та диференційованість, активне застосування арттерапевтичних прийомів, ігрових методик, позашкільні і самостійні заняття в сім'ї. На відміну від США, викладання курсів з основ батьківства проводить спеціально підготовлений учитель чи шкільний психолог.

Цілісна структура, насичений зміст і динамічність освітніх програм із батьківства у Великій Британії та США, інтерактивна взаємодія вчителя з учнями на «рівних правах», система елективних навчальних курсів із підготовки до батьківства, їх ліцензування, співпраця школи з батьками («життєві лабораторії» у дошкільних закладах і «шкільні візити батьків із немовлятами»), інноваційні методи і форми навчання (групові дискусії, мозковий штурм, есе-роздуми, аналіз життєвих ситуацій, створення наративів, проекти, портфоліо, кейс-стаді, лекція-візуалізація тощо), використання власного життєвого досвіду учнів, урахування їх вікових та індивідуальних особливостей є факторами ефективної підготовки учнівської молоді до батьківства, що заслуговує впровадження у національну школу.